

کشف الباری
عَمَّا فِي
صَحِيحِ الْبُخَارِيِّ

کتاب
حضرت ابوالحسن علی بن ابی طالب
علیه السلام و صحابه و تابعین

مولانا اشرف علی تھانوی صاحب
رحمۃ اللہ علیہ

کتاب خانہ مولانا اشرف علی تھانوی

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

فضائل الصحابة

تالیف: صدر وفاق المدارس مولانا سلیم اللہ خان مدظلہ العالی

شیخ الحدیث جامعہ فاروقیہ کراچی

ترتیب و تحقیق: مولانا عزیز الرحمن عظمیٰ استاذ جامعہ فاروقیہ کراچی

ترجمہ: مولانا شاہ فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

① دا حدیثو تخریج

② د تعلیقات بخاری تخریج کول

③ د اسماء الرجال مختصر تعارف

④ د گرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل

⑤ ماقبل باب سرہ د ربط پہ بارہ کنہی پورہ تحقیق

⑥ د شرحی د هرې خبرې پہ حاشیہ کنہی حوالہ ورکول

⑦ د ترجمہ الباب مقصد پہ بیانولو کنہی پورہ تحقیق

⑧ د مختلفو مذاہبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح

⑨ د حدیث اطراف بیانول چہ پہ بخاری کنہی دا حدیث پہ کوم کوم خانی کنہی دی

فیصل کتب خانہ محلہ جنگی پینشور

خوروئکی

۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

موبائل:-

د کتاب ټول حقوق د مصنف او ناشر سره محفوظ دي

د کتاب نوم: - کشف الباري عما فی صحیح البخاری

جلد: فضائل الصحابة

شارح: صدر وفاق المدارس شيخ الحديث مولانا سليم الله خان مدظلہ العالی
ترتیب و تحقیق: مولانا عزیز الرحمن عظمیٰ استاذ جامعہ فاروقیہ کراچی
پښتو مترجم: مولانا شاه فیصل فاضل امداد العلوم وفاق المدارس
ایم اے اسلامیات و عربی پمپنور پیوړستی

د کشف الباري د پښتو اور فارسي د ترجمي د حقوقو په حقله وضاحت

دا خبره دې به ذهن کښي وي چي فيصل کتب خانہ د صدر وفاق المدارس العربيہ مہتمم جامعہ فاروقیہ شيخ الحديث مولانا سليم الله خان مدظلہ العالی څخه د کشف الباري پښتو او فارسي ژبو کښي د ترجمو حقوق ترلاسه کړل او د حقوقو معاوضہ ئي ورته ورکړه ددې څخه روسته هيڅ چاته د کشف الباري پښتو او فارسي د ترجمہ کولو او چهاپ کولو اجازت نشته او د هريو جلد رجسټريشن ئي هم د حکومت پاکستان سره شوي دي.

د ملاویدو پټي: د فيصل کتب خانہ پښور څخه علاوه

- رشیدیه کتب خانہ اکوړه خټک
- علمیه کتب خانہ اکوړه خټک ۰۹۲۳۶۳۰۵۹۴
- مکتبه رشیدیه کوئټه ۰۸۱۲۶۶۲۲۶۳
- مکتبه عثمانیه کانسی روډ کوئټه ۰۳۰۱۳۷۳۷۰۳۰
- مکتبه یوسفیه کانسی روډ کوئټه ۰۳۲۱۰۸۲۸۹۳۰
- راشد کتب خانہ چمن ۰۳۰۰۳۸۹۶۳۵۳
- مکتبه عمریه تاج میر روډ چمن بلوچستان
- مکتبه علوم اسلامیہ تاج میر روډ چمن بلوچستان ۰۳۳۳۷۹۵۸۱۹۶
- مکتبه حقانیه چمن ۰۳۳۳۷۷۵۲۲۱۹
- صداقت کتب خانہ قندهار افغانستان ۰۷۸۷۷۴۲۳۲۱
- مکتبه رحمانیه قندهار افغانستان ۰۷۹۷۷۳۵۲۸۱
- مکتبه عبدالحی قندهار افغانستان ۰۷۰۰۸۲۴۳۴
- اسد الله کتب خانہ قندهار افغانستان ۰۷۰۷۴۷۷۲۲۷
- مکتبه غفاریه قندهار افغانستان ۰۷۰۰۳۴۱۷۴۹
- مکتبه رشیدیه قندهار افغانستان ۰۷۷۲۲۱۰۷۰۹
- مکتبه حبیبیه قندهار افغانستان ۰۷۹۹۴۴۷۴۱۳
- مکتبه القدس قندهار افغانستان ۰۷۰۷۹۴۸۵۵۹
- قدرت کتب خانہ کابل افغانستان ۰۷۹۹۲۱۹۲۰۳
- عبد المجید کتب خانہ جلال آباد ۰۷۰۸۱۹۷۷۴۹
- شاهین کتب خانہ خوست افغانستان
- بلال کتب خانہ خوست افغانستان
- اسلامی کتب خانہ خوست افغانستان ۰۷۹۹۳۱۰۲۴۷

فهرست مضامین

شمیره	مضمون	صفحه
	۶۶- کتاب فضائل الصحابة رضی الله عنهم	
	باب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم	
۴۸	د فضائل معنی:	۴۸
۴۸	د لفظ- اصحاب تحقیق:	۴۸
۴۸	د صحابی تعریف:	۴۸
۴۸	اولنې قول:-	۴۸
۴۹	قوله: فهو من اصحابه:	۴۹
۵۰	دویم قول:	۵۰
۵۰	دریم قول:	۵۰
۵۱	خلورم قول:	۵۱
۵۱	پنځم قول:	۵۱
۵۱	شپږم قول:	۵۱
۵۱	د قسطلانی رائي:	۵۱
۵۲	د رسول الله ﷺ يو نظر د صحابيت د پاره د کافی گرځولو قول:	۵۲
۵۳	د صحابی د تعریف په حوالې سره په امام بخاری اعتراض:	۵۳
۵۳	د قسطلانی د اړخ نه د امام بخاری دفاع:	۵۳
۵۳	د قسطلانی د رائي ضعف او راجح تعریف:	۵۳
۵۴	د زین عراقی په تعریف باندې اشکال او د هغې جواب:	۵۴
۵۴	د تمیز د عمر نه وړندې د رؤیت حکم:	۵۴
۵۵	د صحابی په تعریف کښې د "اسلام" قید:-	۵۵
۵۵	آیا د ارتداد په وجه صحابيت ختمیږي؟	۵۵
۵۶	د اشعری قول:	۵۶
۵۷	رؤیت په دنیوی ژوند کښې شرط دي:	۵۷
۵۷	د چا چې معاصرت ثابت وی، رؤیت نه:	۵۷
۵۸	د صحبت په مصداق کښې د اهل لغت او اهل عرف اختلاف او د اصحاب الحدیث رجحان:	۵۸
۵۹	د صحابيت د معلومیدو طریقې:	۵۹
	رجال الحديث	
۶۲	عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ:	۶۲
۶۲	سفيان:	۶۲

شمیره	مضمون	صفحه
.....	عمرو:.....
.....	جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ.....
۲۲.....	أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ:.....
۲۲.....	قوله: فَيَقْرُؤُفَتًا:.....
۲۲.....	د قرون ثلاثه په ختمیدو سره د صحابه کرامو، تابعینو او تبع تابعینو وجود ختم شو:.....
۲۳.....	د ۱۱۰ هجري نه ورستو د چا د صحابیت دعوی مسموع نه ده:.....
۲۴.....	د قرون اربعو ذکر:.....
۲۵.....	قرون ثلاثه کله ختم شو؟.....
۲۲.....	د قرون ثلاثه نه ورستو به د فتنو باران وی:.....
۲۲.....	قرن خه ته وائی؟.....
۲۷.....	په قرون ثلاثه کښې د افضلیت مسئله:.....
۲۸.....	د جمهورو او د ابن عبد البر اختلاف:.....
۲۹.....	د علامه نووی توجیه:.....
۲۹.....	د ابن عبد البر دلائل:.....
۷۱.....	د ابن عبد البر د رائې جائزه:.....
۷۲.....	د اختلاف ثمره:.....
۷۲.....	د جمهورو له اړخ نه د ابن عبد البر د دلائلو جوابونه:.....
۷۳.....	په خیر او شر دواړو کښې د غالب او اکثر اعتبار دي:.....
.....	رجال الحديث
۷۴.....	إِسْمَاعِيلُ:.....
۷۴.....	النَّخَعِيُّ:.....
۷۴.....	شُعْبَةُ:.....
۷۴.....	أَبِي جَمْرَةَ:.....
۷۴.....	زَهْدَمِنْ مَضَرِبٍ:.....
۷۴.....	عَمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ:.....
.....	رجال الحديث
۷۵.....	مَحْمَدُ بْنُ كَثِيرٍ:.....
۷۵.....	سُقْيَانُ:.....
۷۵.....	مَنْصُورُ:.....
۷۵.....	إِبْرَاهِيمُ:.....
۷۵.....	عَبْدَةُ:.....

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۷۵.....عَبْدُ اللَّهِ:

۲:- بَاب: مَنَاقِبِ الْمُهَاجِرِينَ وَفَضْلِهِمْ

۷۵.....مهاجرین او انصار خوک دی؟

۷۶.....د سیدنا ابو بکر رضی اللہ عنہ نوم نسب او مقام او مرتبه:

۷۶.....قولہ: منهم أبو بکر عبد الله بن أبي قحافة:

۷۷.....په عتیق نوم سره د نومیدلو وجه:

۷۷.....صدیق لقب او ددی وجه:

۷۸.....د رسول الله ﷺ بلا فصل خلیفه:

۷۹.....د الله تعالی رسول فقیر نه وو:

۷۹.....د فقر او غنی قسمونه:

۸۰.....دی آیت مبارکه سره د انصارو او مهاجرینو فضیلت ثابتیری:

۸۰.....په ابوبکر باندې د سکینې نازلیدو قول:

۸۰.....قولہ: قَالَتْ عَائِشَةُ، وَأَبُو سَعِيدٍ:

رجال الحديث

۸۲.....عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءِ الْغَدَانِي الْبَصْرِي:

۸۲.....إِسْرَائِيلُ:

۸۲.....أَبِي اسْحَاقَ:

۸۲.....الْبَرَاءَ:

۸۲.....د روایاتو اختلاف:

۸۳.....حدیث باندې د اجرت د جواز استدلال:

۸۳.....خه د چیلو د خرونکی او مالک په حقله:

۸۴.....رسول الله ﷺ د عادت خلاف شوه څکلو سره مړیدل:

۸۵.....قَدَانَ الرَّجُلِ:

۸۵.....آیا د غیر مملوکه چیلی شوه څکل جائز وو؟

۸۶.....د حربی مال گنړونکو توجیه غلطه ده:

۸۶.....د حدیث نور فوائد:

۸۷.....د آیت ذکر دلته مناسب نه دي:

رجال الحديث

۸۸.....مُحَمَّدُ بْنُ سَيَّانَ:

۸۸.....هَمَّامٌ:

۸۸.....ثَابِتٌ:

شمیره	مضمون	صفحه
۸۸	اُنس:	۸۸
۸۸	د "عَلَّقَنَّهُ بِهْ خَانِي" تَحْدِيث:	۸۸
۸۹	د "لَوْ شَرَطِيْه بِهْ مَعْنٰی كُنِيْی اَخْتِلَاف:	۸۹
۸۹	د مشركينو نه غار څنگه پټ پاتې شو:	۸۹
۹۰	ابو بكر د "دريو" دريم وو:	۹۰
۹۱	د حديث باب نور متابعات:	۹۱
۹۲	۳- باب: قَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ (سُدُّوا الْاَبْوَابَ، اِلَّا بَابَ اَيْمٰى بَكْرِى)	۹۲
۹۲	قوله: قَالَه اِبْنُ عَبَّاس:	۹۲
	رجال الحديث:	
۹۲	عَبْدُ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّد:	۹۲
۹۲	أَبُو عَامِر:	۹۲
۹۲	قُلَيْب:	۹۲
۹۳	سَالِمُ أَبُو النَّضَر:	۹۳
۹۳	يُسْرَيْنِ سَعِيد:	۹۳
۹۳	أَبْنِ سَعِيدِ الْخَذَرِي:	۹۳
۹۳	حضور ﷺ دا ارشاد كله او فرمايلو:	۹۳
۹۴	قوله: بَيْنَ الدُّنْيَا وَبَيْنَ مَا عِنْدَهُ:	۹۴
۹۴	د الفاظو اختلاف او د هغې وجه:	۹۴
۹۴	د حضرت ابوبكر رضی اللہ عنہ امتیازی مقام:	۹۴
۹۴	د جملي ترکیبی حیثیت:	۹۴
۹۵	د حضرت ابوبكر رضی اللہ عنہ په رسول الله ﷺ باندې څه احسان وو؟:	۹۵
۹۵	د امام نووی رانې:	۹۵
۹۶	د قرطبي قول:	۹۶
۹۶	رسول الله ﷺ سره حسن سلوك کونکی نور هم وو:	۹۶
۹۷	د حضرت ابوبكر رضی اللہ عنہ د احساناتو تفصيل:	۹۷
۹۷	د "دوستي" (خلة) "مقام غوره دي يا د "ورورولي" (اخوت):	۹۷
۹۹	قوله: لَا يَبْقَيْنَ فِي الْمَسْجِدِ بَابٌ إِلَّا سُدَّ:	۹۹
۱۰۰	قوله: اِلَّا بَابَ اَيْمٰى بَكْرِ:	۱۰۰
۱۰۰	د حضرت ابوبكر رضی اللہ عنہ خاصوالي او ددې غرض:	۱۰۰
۱۰۰	آيا د ابوبكر رضی اللہ عنہ کور د مسجد نبوی سره نه وو؟:	۱۰۰

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۱۰۰	د تسد باب نه د مجازی معنی مراد اخستلو تردید:	۱۰۰
۱۰۱	په بعضي رواياتو کښې د حضرت علي <small>عليه السلام</small> د پاره ددې خصوصیت ثبوت:	۱۰۱
۱۰۳	د ابن الجوزي تعصب:	۱۰۳
۱۰۴	د احمد امين مصری جاهلانہ رائی:	۱۰۴
۱۰۴	په رواياتو کښې تطبيق:	۱۰۴
۱۰۵	يو اشکال او د هغې جواب:	۱۰۵
۱۰۶	د حديث بعضي فائدي:	۱۰۶

۴- باب فضیل أبي بکر بعد النبی صلی الله عليه وسلم

رجال الحديث

۱۰۶	عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ:	۱۰۶
۱۰۷	سَلَمَةُ:	۱۰۷
۱۰۷	يَعْنَى بْنِ سَعِيدٍ:	۱۰۷
۱۰۷	ثَاقِب:	۱۰۷
۱۰۷	إِبْنُ عَمْرٍو:	۱۰۷
۱۰۷	په خلفاء اربعو کښې چې کوم ترتيب د خلافت دې هم دغه ترتيب د فضيلت دې:	۱۰۷
۱۰۷	د امام احمد بن حنبل <small>عليه السلام</small> قول:	۱۰۷
۱۰۸	د مجدد الف ثاني رائی، او د ائمه اربعو مذهب:	۱۰۸
۱۰۸	د علي <small>عليه السلام</small> د تفضيل قول:	۱۰۸
۱۰۹	حضرت عثمان <small>عليه السلام</small> د خلافت نه وړاندې مفضل او ورستو د افضل کيدو قول:	۱۰۹
۱۰۹	په خلافت او فضيلت کښې د فرق قول:	۱۰۹
۱۱۰	د امام غزالي <small>عليه السلام</small> قول:	۱۱۰
۱۱۰	د تفضيل عثمان او تفضيل علي دواړو اجازت:	۱۱۰
۱۱۰	حضرت علي <small>عليه السلام</small> د حضرت عثمان <small>عليه السلام</small> نه افضل گرځول د صحابه کرامو توهين دې:	۱۱۰
۱۱۰	د کلام خلاصه:	۱۱۰
۱۱۱	د بعضي نورو صحابه کرامو د افضليت اقوال:	۱۱۱
۱۱۲	د خلافت په ترتيب افضليت باندې اجماع ده:	۱۱۲

۵- باب: قول النبی - صلی الله عليه وسلم - «لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا»

۱۱۲	ترجمة الباب سره مناسبت:	۱۱۲
۱۱۳	قَالَ أَبُو سَعِيدٍ:	۱۱۳

رجال الحديث

۱۱۳	مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيم:	۱۱۳
-----	----------------------------	-----

شمیره	مضمون	صفحہ
۱۱۳	وَهَبُ:	۱۱۳
۱۱۳	أَيُّوبُ:	۱۱۳
۱۱۳	عِزَّة:	۱۱۳
۱۱۳	إِبْنُ عَبَّاسٍ:	۱۱۳
۱۱۳	آيَا د رسول الله ﷺ د الله تعالى نه علاوه بل خليل نه وو:	۱۱۳
۱۱۵	ابوبكر د رسول الله ﷺ د خليل كيدو ثبوت:	۱۱۵
۱۱۵	قوله: وَلَكِنْ أَخِي وَصَاحِبِي:	۱۱۵
۱۱۵	خُلْتُ خُة خَيْر دِي؟:	۱۱۵
۱۱۶	رسول الله ﷺ د پاره د الله تعالى خُلْتُ او محبت دواړه ثابت دي:	۱۱۶
۱۱۶	د خليل معنی او د اشتقاق ماده:	۱۱۶
	رجال الحديث	
۱۱۷	مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ:	۱۱۷
۱۱۷	مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ:	۱۱۷
۱۱۷	تَبِذْكِي:	۱۱۷
۱۱۷	وَهَبُ:	۱۱۷
۱۱۸	أَيُّوبُ:	۱۱۸
	رجال الحديث	
۱۱۸	سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ:	۱۱۸
۱۱۸	حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ:	۱۱۸
۱۱۸	أَيُّوبُ:	۱۱۸
۱۱۸	عَبْدُ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ:	۱۱۸
۱۱۸	قوله: كَتَبَ أَهْلُ الْكُوفَةِ إِلَى ابْنِ الزُّبَيْرِ:	۱۱۸
	رجال الحديث	
۱۱۹	أَحْمَدُ بْنُ:	۱۱۹
۱۱۹	مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ:	۱۱۹
۱۱۹	د راوی په نوم کښې غلطی:	۱۱۹
۱۲۰	دا ښځه څوک وه:	۱۲۰
۱۲۰	د ابوبکر د نبی کریم ﷺ په منصب د ناستې اعلان:	۱۲۰
	رجال الحديث	
۱۲۲	أَحْمَدُ بْنُ أَبِي الطَّيِّبِ:	۱۲۲

شمیره	مضمون	صفحه
۱۲۳	شیوخ او تلامذہ	۱۲۳
۱۲۳	د جرح او تعدیل پہ باب کنبی احوال	۱۲۳
۱۲۵	إِنَّمَا عَيْلُ بْنُ مُجَالِدٍ د جرح او تعدیل د امامانو پہ عدالت کنبی	۱۲۵
۱۲۷	يَاسَنُ بْنُ بَشِيرٍ	۱۲۷
۱۲۸	د جرح او تعدیل د امامانو پہ نظر کنبی	۱۲۸
۱۲۸	د بیان پہ نامی سره د دوو راویانو ذکر	۱۲۸
۱۲۹	وَبَرَقَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ	۱۲۹
۱۲۹	د جرح او تعدیل	۱۲۹
۱۳۰	هَمَامٍ	۱۳۰
۱۳۰	د دریو تابعینو ذکر	۱۳۰
۱۳۰	حضرت ابوبکر <small>رضی اللہ عنہ</small> پہ رسول اللہ <small>صلی اللہ علیہ وسلم</small> باندی ایمان راوی کنی اولنی سپری وو	۱۳۰
۱۳۱	پنخه غلامان چا چي د تولو نه اول اسلام قبول کړو	۱۳۱
۱۳۱	د امرؤتات مصداق	۱۳۱
۱۳۲	د عمار ددی حصر مقصد	۱۳۲
۱۳۲	ترجمة الباب سره مطابقت	۱۳۲
	رجال الحديث	
۱۳۳	هَمَامُ بْنُ عَمَّارٍ	۱۳۳
۱۳۳	صَدَقَةُ بْنُ خَالِدٍ	۱۳۳
۱۳۴	زَيْدُ بْنُ وَاقِدٍ	۱۳۴
۱۳۵	د جرح او تعدیل په حوالی سره	۱۳۵
۱۳۶	بُشَيْرُ بْنُ عَبِيدِ اللَّهِ	۱۳۶
۱۳۶	عَائِدِ اللَّهِ	۱۳۶
۱۳۶	أَبِي الدَّرْدَاءِ	۱۳۶
۱۳۶	أَبْدَى عَنْ رُكَيْتِهِ	۱۳۶
۱۳۶	د احنافو په نیز زنگون عورت دی	۱۳۶
۱۳۶	قوله: أَمَّا صَاحِبُكُمْ فَقَدْ عَامَرَ	۱۳۶
۱۳۷	د مُعَامِر تفسیر	۱۳۷
۱۳۸	قوله: فَلَئِمَ	۱۳۸
۱۳۸	د حضرت ابوبکر او عمر <small>رضی اللہ عنہما</small> په مینخ کنبی خفگان	۱۳۸
۱۳۸	د ابوبکر د عمر <small>رضی اللہ عنہما</small> نه معافی غوښتل	۱۳۸
۱۳۹	قوله: كَلَّا لَأَمَّا	۱۳۹

شمیره	مضمون	صفحه
۱۳۹	ابوبکر د پاره د رسول الله ﷺ د ژبې مبارکې نه د مغفرت د دعاء اعزاز:	۱۳۹
۱۳۹	قوله: اَتَمُّ ابوبکر:	۱۳۹
۱۳۹	د نبی کریم ﷺ مخ مبارک سور شو:	۱۳۹
۱۳۹	قوله: فَعَجَلَ وَجْهَ النَّبِيِّ ﷺ بِمَعْرِ:	۱۳۹
۱۴۰	د حضرت عمر رضی الله عنه پشیمانتیا او په بلیغ الفاظو کښې معافی:	۱۴۰
۱۴۱	حضرت عمر رضی الله عنه د رسول الله ﷺ د عتاب نه د بچ کولو د پاره ابوبکر د خپل خان ذمه وار وگرځول:	۱۴۱
۱۴۱	قوله: اَنَا كُنْتُ اَظْلَمُ:	۱۴۱
۱۴۱	قوله: مَرَّتَيْنِ:	۱۴۱
۱۴۱	قوله: وَوَأَسَانِي:	۱۴۱
۱۴۲	د تارکولی صاحبی ترکیبی حیثیت:	۱۴۲
۱۴۴	قوله: مَرَّتَيْنِ:	۱۴۴
۱۴۴	قوله: فَمَا أَوْذَى بَعْدَهَا:	۱۴۴
۱۴۴	د حضرت ابوبکر رضی الله عنه همدغه شان یوه بله واقعه:	۱۴۴
۱۴۴	د حدیث فوائد:	۱۴۴
۱۴۶	رجال حدیث:	۱۴۶
۱۴۶	مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ:	۱۴۶
۱۴۶	عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ الْمُخْتَارِ:	۱۴۶
۱۴۶	خَالِدُ الْحَذَّاءُ:	۱۴۶
۱۴۶	ابو عثمَان:	۱۴۶
۱۵۰	شیوخ:	۱۵۰
۱۵۰	تلامذه:	۱۵۰
۱۵۰	ذات السلايل:	۱۵۰
۱۵۱	قوله: أَيُّ النَّاسِ أَحَبُّ إِلَيْكَ:	۱۵۱
۱۵۱	د عمرو بن العاص رضی الله عنه د پوښتنې وجه:	۱۵۱
۱۵۱	قوله: فَقُلْتُ مِنَ الرِّجَالِ؟:	۱۵۱
۱۵۱	قوله: فَعَدْرَجَالًا:	۱۵۱
۱۵۲	د رجال ته څوک مراد دی؟:	۱۵۲
۱۵۳	رفع د تعارض:	۱۵۳
۱۵۳	ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت:	۱۵۳

شمیره	مضمون	صفحه
.....	أَبُو الْيَمَانِ:	١٥٤
.....	شُعَيْبُ:	١٥٤
.....	الزَّهْرِيُّ:	١٥٤
.....	أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ:	١٥٤
.....	أَبَا هُرَيْرَةَ:	١٥٤
.....	شِمْوَنُكَيْ خُوكُ وَو؟:	١٥٥
.....	دَاوُدُ بْنُ بَدَلِكٍ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَنِيلُو وَجِه:	١٥٥
.....	د لفظ سيم ضبط او معنی:	١٥٢
.....	د سيم بالضم معنی:	١٥٢
.....	د سيم بالسكون معنی:	١٥٧
.....	قوله: وَرَجُلٌ يُوقُ بَقَرَةً:	١٥٨
.....	قوله: يَنْتَمِرُ رَاعٍ:	١٥٨
.....	ترجمة الباب سره مطابقت:	١٥٨
.....	رجال الحديث	
.....	عَبْدَانُ:	١٥٩
.....	عَبْدُ اللَّهِ:	١٥٩
.....	يُؤُسُّ:	١٥٩
.....	الزَّهْرِيُّ:	١٥٩
.....	ابْنُ الْمُسَيَّبِ:	١٥٩
.....	قوله: عَلَى قَلْبٍ:	١٥٩
.....	پدر رسول الله ﷺ او سيدنا ابوبكر رضی اللہ عنہ كُتِبِي اتحادي نسبت:	١٥٩
.....	ترجمة الباب سره مناسبت:	١٦٠
.....	رجال الحديث	
.....	مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ:	١٦٠
.....	عَبْدُ اللَّهِ:	١٦٠
.....	مُوسَى بْنُ عَقَبَةَ:	١٦١
.....	سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ:	١٦١
.....	حضرت ابوبكر رضی اللہ عنہ كمزوري او نحيف و:	١٦١
.....	د أحدث شق ثوبی نه خه مراد دي؟:	١٦١

شُمیره	مضمون	صفحه
۱۶۱	قوله: لم ينظر الله اليه:	۱۶۱
۱۶۱	قوله: يُسْتَرْخَى:	۱۶۱
۱۶۱	قوله: فقلت لسالم:	۱۶۱
۱۶۱	قوله: أذكر.....؟:	۱۶۱
۱۶۲	د(جَزَاءً) یعنی لنگ را بشکلو حکم:	۱۶۲
۱۶۲	ترجمة الباب سره مطابقت:	۱۶۲
	رجال الحديث	
۱۶۳	أَبُو الْيَمَانِ:	۱۶۳
۱۶۳	شُعَيْبُ:	۱۶۳
۱۶۳	الزَّهْرِيُّ:	۱۶۳
۱۶۳	حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ:	۱۶۳
۱۶۳	د(زوجين) ته خه مراد دی؟:	۱۶۳
۱۶۳	د(مختلفو دروازو نه د بلنی مطلب):	۱۶۳
۱۶۴	د(فی سبیل الله مقصد):	۱۶۴
۱۶۴	آیا اتفاق په هر عمل صالح کبې کبې:	۱۶۴
۱۶۵	قوله: هَذَا خَيْرٌ:	۱۶۵
۱۶۶	د(جنت د دروازو شمیر):	۱۶۶
۱۶۶	کوم خلق به د ټولو دروازو نه بللې شی او ولې؟:	۱۶۶
۱۶۷	قوله: وَأَرْجُو أَنْ تَكُونَ مِنْهُمْ:	۱۶۷
۱۶۷	د(حديث فوائد):	۱۶۷
۱۶۷	ترجمة الباب سره مطابقت:	۱۶۷
	رجال الحديث	
۱۶۹	سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ:	۱۶۹
۱۶۹	هشام بن عروه:	۱۶۹
۱۶۹	عروه بن الزبير:	۱۶۹
۱۶۹	عائشة رضي الله عنها:	۱۶۹
۱۶۹	قوله: وَأَبُو بَكْرٍ يَأْتُنِي:	۱۶۹
۱۶۹	قوله: قَالَ إِسْمَاعِيلُ:	۱۶۹
۱۷۰	قوله: مَا كَانَ يَقَعُ فِي نَفْسِي إِذْ ذَاكَ:	۱۷۰
۱۷۰	قوله: لَا يَذِيقُكَ اللَّهُ الْمَوْتَيْنِ:	۱۷۰

شمیره	مضمون	صفحه
۱۷۰	د حضرت ابوبکر <small>رضی اللہ عنہ</small> ددی قول خه مطلب دی:	۱۷۰
۱۷۱	د منکرین حیات فی القبر استدلال او د هغې جواب:	۱۷۱
۱۷۲	د قبر حیات مستمره د غیر انبیاء د پاره ثابت نه دی:	۱۷۲
۱۷۲	ددی واقعی خخه د ابوبکر <small>رضی اللہ عنہ</small> امتیازی مقام ثابتیږي:	۱۷۲
۱۷۳	قوله: اَمَّا الْحَالِفُ عَلَى رَسْلِكَ:	۱۷۳
۱۷۳	قوله: فَتَشَبَّهَ النَّاسُ:	۱۷۳
۱۷۴	د رسول الله <small>ﷺ</small> د خلافت مسئله:	۱۷۴
۱۷۴	د انصارو په سقیفه بنی ساعده کښې اجتماع:	۱۷۴
۱۷۵	د انصارو خوا ته د اکابر و مهاجرینو راتلل:	۱۷۵
۱۷۶	قوله: فَذَهَبَ عُمَرُ يَتَكَلَّمُ فَأَسْكَنَهُ أَبُو بَكْرٍ:	۱۷۶
۱۷۶	د حضرت ابوبکر <small>رضی اللہ عنہ</small> بلیغ بیان او د هغې خبرې:	۱۷۶
۱۷۷	قوله: فَقَالَ فِي كَلَامِهِ:	۱۷۷
۱۷۷	خلافت صرف د مهاجرینو حق دی:	۱۷۷
۱۷۸	د حَسَب او نسب په خلافت کښې اعتبار:	۱۷۸
۱۷۸	حُباب بن منذر په خلافت کښې د انصارو په برخې باندې کلک وو:	۱۷۸
۱۷۸	قوله: لَا وَاللَّهِ لَا تَفْعَلُ:	۱۷۸
۱۷۹	د ابوبکر <small>رضی اللہ عنہ</small> د بصیرت ډک بیان نه ورسو د انصارو خبره پریښودل:	۱۷۹
۱۸۱	قوله: هُمْ أَوْسَطُ الْعَرَبِ:	۱۸۱
۱۸۱	قوله: قَبَائِلُ عُمَرَ، وَأَبَا عُبَيْدَةَ:	۱۸۱
۱۸۱	حضرت ابوبکر <small>رضی اللہ عنہ</small> د خلافت دمستحق کیدو باوجود د عمر او ابو عبیده نومونه ولې وړاندې کړل:	۱۸۱
۱۸۲	حضرت ابوبکر <small>رضی اللہ عنہ</small> د خپل استحقاق اشاره اظهار کړې وو:	۱۸۲
۱۸۲	حضرت عمر <small>رضی اللہ عنہ</small> د حضرت ابوبکر <small>رضی اللہ عنہ</small> په لاس باندې په بیعت کولو کښې وړاندیوالې کول:	۱۸۲
۱۸۳	قوله: فَأَخَذَ عُمَرُ بِيَدِهِ قَبَائِلَهُ:	۱۸۳
۱۸۳	د حضرت صدیق <small>رضی اللہ عنہ</small> درې امتیازات:	۱۸۳
۱۸۳	د عمر په سعد بن عبادہ باندې غصه او د بعضې انصارو په هغې باندې رد عمل:	۱۸۳
۱۸۴	د الانتم من قریش روایتی او درایتی حیثیت:	۱۸۴
۱۸۴	د خلیفه ټاکل واجب یا سنت:	۱۸۴
۱۸۵	رسول الله <small>ﷺ</small> یقیناً خلیفه نه وو ټاکلې:	۱۸۵
۱۸۷	د حضرت سعد بن عبادہ د پاره د بد دعا وجه:	۱۸۷
۱۸۷	د حضرت سعد وفات:	۱۸۷
۱۸۸	د حضرت سعد نه بغیر د اجماع منعقد کیدل:	۱۸۸

شیمیره	مضمون	صفحه
	رجال الحديث	
۱۸۸	عبدالله بن سَالِم:	۱۸۸
۱۸۸	الزُّبَيْدِيُّ:	۱۸۸
۱۸۹	عبد الرحمن بن القاسم:	۱۸۹
۱۸۹	تعليق:	۱۸۹
۱۸۹	قوله: شَخَّصَ بَصَرُ النَّبِيِّ:	۱۸۹
۱۸۹	د الرِّفِيقِ الاعْلَى نه خه مراد دې؟	۱۸۹
۱۸۹	قوله: وَوَضَّ الْحَدِيثَ:	۱۸۹
۱۸۹	د سيدنا عمر د انكار او د سيدنا ابوبكر د اقرار حكمت:	۱۸۹
۱۹۰	وَأَنَّ فِيهِمْ لِنَفَاقًا كُنْبَنِي د تصحيف قول:	۱۹۰
	رجال الحديث	
۱۹۱	مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ:	۱۹۱
۱۹۱	سُفْيَانُ:	۱۹۱
۱۹۱	جَامِعُ بْنُ أَبِي رَاشِدٍ:	۱۹۱
۱۹۱	أَبُو عَلِيٍّ:	۱۹۱
۱۹۱	مُحَمَّدُ بْنُ الْحَنَفِيَّةِ:	۱۹۱
۱۹۱	ترجمة الباب سرد مطابقت:	۱۹۱
۱۹۱	په صحابه كرامو ﷺ كنبی د افضليت مسئله:	۱۹۱
۱۹۲	د حضرت ابوبكر ﷺ افضليت او بلا فصل خلافت:	۱۹۲
۱۹۲	د شيعه گانو د ټولو باطلو عقائدو او فکرونو بنياد د "صحابه كرامو د بنمنی" ده:	۱۹۲
۱۹۳	د حضرت علي ﷺ د ابوبكر ﷺ په لاس باندې د بيعت كولو شيعی تاويلات:	۱۹۳
۱۹۳	د حديث او تاريخ په كتابونو كنبی "د حضرت علي ﷺ د بيعت" تصريحات:	۱۹۳
۱۹۵	د حضرت فاطمې ﷺ د وفات نه ورستو حضرت علي ﷺ په دويم ځل بيعت او كړو:	۱۹۵
۱۹۶	د حضرت ابوبكر ﷺ د خپل "حق" كيدو اظهار:	۱۹۶
۱۹۷	د شيعه گانو اعتراف:	۱۹۷
۱۹۸	په بيعت كنبی د قرآن كريم د جمع كولو په سبب تاخير:	۱۹۸
۱۹۹	په احاديثو كنبی د شپږو مياشتو ورستو بيعت صراحت او د هغې توجيهات:	۱۹۹
۲۰۱	په "زهري راوی" باندې كلام:	۲۰۱
۲۰۲	د بيعت په حقله د زهري په روايت باندې د علماؤ عدم اعتماد:	۲۰۲
۲۰۳	د تطبيق او د جمع بين الروايات صورت:	۲۰۳

شمیره	مضمون	صفحه
۲۰۴	حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا د روایت پہ حوالی سرہ توجیہات	۲۰۴
۲۰۵	حضرت علی رضی اللہ عنہ د تاخیر نہ بغیر د بیعت کولو نور شواہد او دلائل	۲۰۵
۲۰۵	حضرت علی رضی اللہ عنہ حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ تہ نبلا فصل خلیفہ او وئیل	۲۰۵
۲۰۶	حضرت علی رضی اللہ عنہ دا اقرار چہ ابوبکر رضی اللہ عنہ رسول اللہ ﷺ ورائی کړې وو	۲۰۶
۲۰۶	حضرت علی رضی اللہ عنہ دا اقرار چہ ابوبکر رضی اللہ عنہ پہ دینی اعتبار سرہ د ټولو نہ زیات افضل وو	۲۰۶
۲۰۷	ہم حضرت علی رضی اللہ عنہ د ابوبکر رضی اللہ عنہ استعفی مسترد کړې وه	۲۰۷
۲۰۷	حضرت علی رضی اللہ عنہ دا اظہار کول چہ دې کمزورې نہ دې، ولې خلافت دده حق نہ دې	۲۰۷
۲۰۹	د شیعه گانو د کتابونو نہ ددې تائید	۲۰۹
۲۱۲	حضرت علی رضی اللہ عنہ او د خلفاء ثلاثو خپل مینځ کښې د اعتماد تعلق وو	۲۱۲
۲۱۳	حضرت علی رضی اللہ عنہ پہ ژبه د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د فضیلت بیان	۲۱۳
۲۱۵	صرف د ظاہری اقتداء دعوی د علی المرتضی د شان سرہ منافی ده	۲۱۵
۲۱۶	حضرت علی رضی اللہ عنہ او خلفاء ثلاثو خپل مینځ کښې ښکلي تعلق وو	۲۱۶
۲۱۷	حضرت علی رضی اللہ عنہ پہ ژبه د اصحاب ثلاثو د فضائلو بیان	۲۱۷
۲۱۸	د محمد بن حنفیہ حدیث باب:	۲۱۸
۲۱۹	د بحث خلاصہ	۲۱۹
۲۱۹	د حدیث باب عزیز تشریح	۲۱۹
۲۲۰	حضرت علی رضی اللہ عنہ افضلیت صرف د راویانو خپل خیال دې	۲۲۰
۲۲۱	قوله: وَخِشْتُ أَنْ يَقُولَ	۲۲۱
۲۲۱	حضرت علی رضی اللہ عنہ خپل ځان تہ رجل من المسلمي ولې وئیل؟	۲۲۱
۲۲۴	رجال الحديث	۲۲۴
۲۲۴	قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ:	۲۲۴
۲۲۴	عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ:	۲۲۴
۲۲۴	عَنْ أَبِيهِ:	۲۲۴
۲۲۴	عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا:	۲۲۴
۲۲۵	د ابوبکر د خاندان برکت	۲۲۵
	رجال الحديث	
۲۲۵	آدَمُ بْنُ أَبِي إِبْرَاهِيمَ:	۲۲۵
۲۲۵	شُعْبَةُ:	۲۲۵
۲۲۵	الْأَعْمَشُ:	۲۲۵
۲۲۵	دَكْوَانَ:	۲۲۵
۲۲۶	أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ:	۲۲۶

شماره	مضمون	صفحه
۲۲۶	د سابقینو اولینو مقام او مرتبه:	۲۲۶
۲۲۶	د تقی الدین سبکی توجیه او د هغې رد:	۲۲۶
۲۲۷	ټول صحابه په طریقه اولی مراد کیدې شی:	۲۲۷
۲۲۷	خطاب متاخرینو صحابو ته دې:	۲۲۷
۲۲۷	صحابه کرامو <small>رضی الله عنہم</small> ته د کنخلو او بد رد و نیلو حکم:	۲۲۷
۲۲۸	آیا د صحابه کرامو د گستاخی کونکی توبه به قبوله وی؟:	۲۲۸
۲۲۸	قوله: اَنْفَقَ مِثْلَ اَحَدٍ:	۲۲۸
۲۲۸	قوله: مَدَّ اَحَدِهِمْ:	۲۲۸
۲۲۸	قوله: نَصِيف:	۲۲۸
۲۳۰	د متابعاتو ذکر:	۲۳۰
	رجال الحديث	
۲۳۳	مُحَمَّدُ بْنُ مَكِينٍ:	۲۳۳
۲۳۳	يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ:	۲۳۳
۲۳۳	سُلَيْمَانُ:	۲۳۳
۲۳۳	شَرِيكُ بْنُ أَبِي عَمْرٍو:	۲۳۳
۲۳۳	سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ:	۲۳۳
۲۳۴	أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ:	۲۳۴
۲۳۴	د فَقُلْتُ فاعل ابو موسی الأشعری دې:	۲۳۴
۲۳۴	قوله: قَالَ فُجَاءَ الْمَسْجِدَ:	۲۳۴
۲۳۴	قوله: وَوَجَّهَ هَاهُنَا:	۲۳۴
۲۳۵	قوله: حَتَّى دَخَلَ:	۲۳۵
۲۳۵	بِرَّارِ بْنِ خُذَّحِيمٍ دې؟:	۲۳۵
۲۳۵	قوله: تَوَسَّطَ قَفَّيَا:	۲۳۵
۲۳۵	آیا رسول الله <small>ﷺ</small> ابو موسی اشعری <small>رضی الله عنہ</small> پهره دار جوړ کړو؟:	۲۳۵
۲۳۶	د ابن التین استدلال او د هغې رد:	۲۳۶
۲۳۷	قوله: فُجَاءَ أَبُوبَكْرٍ قَدَّمَ الْبَابَ:	۲۳۷
۲۳۷	قوله: يُبَشِّرُكَ بِالْجَنَّةِ:	۲۳۷
۲۳۷	د ابوبکر رسول الله <small>ﷺ</small> سره یو شان والې اختیارول:	۲۳۷
۲۳۷	قوله: وَقَدْ تَرَكْتُ أَخِي:	۲۳۷
۲۳۸	د ابن التین یو غلط استدلال او د هغې رد:	۲۳۸

شمیره	مضمون	صفحه
.....	قوله: فجلس وجأه:	۲۳۸
.....	د حضرت عثمان <small>رضی اللہ عنہ</small> د صبر دعا:	۲۳۸
.....	مختلفو صحابہ کرام <small>رضی اللہ عنہم</small> اریخ ته ددی واقعی نسبت:	۲۳۹
.....	د بلوی ته خه مراد دی؟	۲۴۱
.....	د ابوبکر او عمر قبرونه رسول الله <small>ﷺ</small> سره د کیدو پیشن گوئی:	۲۴۱
.....	په باغ کښې د کیناستو ترتیب په قبرونو کښې هم کیدل ضروری نه دی:	۲۴۱
.....	ترجمه الباب سره مناسبت:	۲۴۳
.....	رجال الحديث
.....	مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ:	۲۴۳
.....	يَحْيَى:	۲۴۳
.....	سَعِيدُ:	۲۴۳
.....	قَتَادَةُ:	۲۴۳
.....	أَتَى بِن مَالِكٍ:	۲۴۳
.....	أُحْدُ يَا حَرَامُ؟:	۲۴۳
.....	قوله: وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ:	۲۴۴
.....	أحد ته نداء حقیقی ده یا مجازی:	۲۴۴
.....	د غر خوږیدل د خوشالي نه وو:	۲۴۵
.....	د قسطلانی پدرانې کښې دواړه احتماله دی:	۲۴۶
.....	ترجمه الباب سره مناسبت:	۲۴۶
.....	رجال الحديث
.....	أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ:	۲۴۷
.....	وَهَبُ بْنُ جَرِيرٍ:	۲۴۷
.....	صَحْرُ:	۲۴۷
.....	ثَائِفِي:	۲۴۷
.....	عَبْدُ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ:	۲۴۷
.....	دا د خوب واقعه ده:	۲۴۷
.....	د ذُؤَبْ ته خه مراد دی؟	۲۴۸
.....	د ضعف یو بل مطلب:	۲۴۹
.....	د وَاللَّهِ يُغْفِرُكَ مطلب:	۲۴۹
.....	قوله: غَرَبًا:	۲۵۰

شمیره	مضمون	صفحہ
۲۵۰	د عقری معنی:	۲۵۰
۲۵۰	قوله: یَقْرِی قَرِیَّةً:	۲۵۰
۲۵۱	قوله: حَتَّى صَرَبَ النَّاسُ بِعَطْنٍ:	۲۵۱
۲۵۱	د عطن معنی او مفہوم:	۲۵۱
۲۵۳	قوله: الْوَلِیدُ بْنُ صَالِحٍ:	۲۵۳
۲۵۳	شیوخ او تلامذہ:	۲۵۳
۲۵۳	جرح او تعدیل:	۲۵۳
۲۵۴	عِیْسَى بْنُ یُوْنُسَ:	۲۵۴
۲۵۴	عُمَرُ بْنُ سَعْدٍ:	۲۵۴
۲۵۴	إِبْنُ أَبِي مُلَیْکَةَ:	۲۵۴
۲۵۴	إِبْنُ عَبَّاسٍ:	۲۵۴
۲۵۴	عبارت کنبی پہ ترکیبی اعتبار سرہ اختلاف:	۲۵۴
۲۵۵	ترجمة الباب سرہ مناسبت:	۲۵۵
	رجال الحديث	
۲۵۲	مُحَمَّدُ بْنُ یَزِیدَ:	۲۵۲
۲۵۲	د جرحی او تعدیل پہ باب کنبی:	۲۵۲
۲۵۹	الْوَلِیدُ:	۲۵۹
۲۵۹	الْأَوْدَاعِی:	۲۵۹
۲۵۹	یَحْیٰی بْنُ اَبِیْ گَیثٍ:	۲۵۹
۲۵۹	مُحَمَّدُ بْنُ اِبْرَاهِیمَ:	۲۵۹
۲۵۹	عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَیْرِ:	۲۵۹
۲۵۹	عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عَمْرٍو:	۲۵۹
۲۲۰	قوله: وَهُوَ یُصَلِّی:	۲۲۰
۲۲۰	قوله: رَدَاءَةٌ:	۲۲۰
۲۲۰	قوله: فَخَنَّقَهُ بِهِ:	۲۲۰
۲۲۰	قوله: فُجَاءَ أَبُو بَكْرٍ:	۲۲۰
۲۲۰	قوله: حَتَّى دَفَعَهُ عَنْهُ:	۲۲۰
۲۲۰	ابو بکر او "د ال فرعون مؤمن":	۲۲۰
۲۲۰	د حضرت ابو بکر رضی اللہ عنہ وفات:	۲۲۰

شُميرِه	مضمون	صفحہ
٢٢١	٦-بَابُ: مَنَاقِبُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَبِي حَفْصٍ الْقُرَشِيِّ الْعَدَوِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ	٢٢١
٢٢١	د عمر بن الخطاب نوم او نسب: وجه تسميه: الفاروق	٢٢١
٢٢١	قوله: الْقُرَشِيُّ:	٢٢١
٢٢٢	قوله: الْعَدَوِيُّ:	٢٢٢
	رجال الحديث	
٢٢٢	حُجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ:	٢٢٢
٢٢٢	عَبْدُ الْعَزِيزِ الْمَاجِشُونُ:	٢٢٢
٢٢٢	مُحَمَّدُ بْنُ الْمُتَكْدِرِ:	٢٢٢
٢٢٢	جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ:	٢٢٢
٢٢٣	قوله: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُتَكْدِرِ:	٢٢٣
٢٢٣	قوله: الرَّمِصَاءُ:	٢٢٣
٢٢٣	قوله: خُفَّةٌ:	٢٢٣
٢٢٣	قوله: فَقَالَ هَذَا أَيْلَالٌ:	٢٢٣
٢٢٣	قوله: وَرَأَيْتُ قَصْرًا يُفْنَاهُ جَارِيَةٌ:	٢٢٣
٢٢٤	قوله: فَذَكَرْتُ غَيْرَ تَكْ:	٢٢٤
٢٢٤	قوله: فَقَالَ عُمَرُ:	٢٢٤
٢٢٤	قوله: بِأَمِي وَأَبِي:	٢٢٤
٢٢٤	قوله: أَعْلَيْكَ أَعَارُ:	٢٢٤
٢٢٤	حضرت عمر رضی اللہ عنہ ولی او ژرل؟	٢٢٤
	رجال الحديث	
٢٢٥	سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ:	٢٢٥
٢٢٥	النَّبْتُ:	٢٢٥
٢٢٥	عُقْلٌ:	٢٢٥
٢٢٥	ابْنُ شَهَابٍ:	٢٢٥
٢٢٥	سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ:	٢٢٥
٢٢٥	أَبَا هُرَيْرَةَ:	٢٢٥
٢٢٥	پہ دوا رو روایتونو کبھی فرق:	٢٢٥
٢٢٢	د حدیث فاندی:	٢٢٢

شماره	مضمون	صفحه
۲۲۲	په جنت کښې د اودس کولو نه څه مراد دي؟	۲۲۲
۲۲۲	د خطابی او د ابن قتیبه عجیبه تاویل	۲۲۲
۲۲۷	ترجمه هم د خطابی تکذیب کوي	۲۲۷
	رجال الحديث	
۲۲۸	مُحَمَّدُ بْنُ الصَّلْتِ:	۲۲۸
۲۲۹	ابْنُ الْبَارَكِ:	۲۲۹
۲۲۹	يُونُسَ:	۲۲۹
۲۲۹	الزَّهْرِي:	۲۲۹
۲۲۹	حَمَزَةُ:	۲۲۹
۲۲۹	أَبِيهِ:	۲۲۹
۲۲۹	قَوْلُهُ: شَرِيتُ، يَعْنِي اللَّيْلَ:	۲۲۹
۲۲۹	قَوْلُهُ: حَتَّى أَنْظُرَ إِلَى الرَّيِّ:	۲۲۹
۲۷۰	قَوْلُهُ: يَجْرِي فِي ظَفَرِي:	۲۷۰
۲۷۰	قَوْلُهُ: لَمْ نَأْكُلْ:	۲۷۰
۲۷۰	د خوب تعبیر چا بیان کړو؟	۲۷۰
۲۷۱	د شودو تعبیر په علم سره ولې او کړې شو؟	۲۷۱
۲۷۱	د علم نه مراد علم سیاست دي	۲۷۱
	رجال الحديث	
۲۷۲	مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُخَيَّرٍ:	۲۷۲
۲۷۲	مُحَمَّدُ بْنُ بَشِيرٍ:	۲۷۲
۲۷۳	عُبَيْدُ اللَّهِ:	۲۷۳
۲۷۳	أَبُو بَكْرِ بْنُ سَالِمٍ:	۲۷۳
۲۷۳	سَالِمٍ:	۲۷۳
۲۷۳	قَوْلُهُ: بِدَاوَيْكَرَةَ:	۲۷۳
۲۷۳	د حضرت عمر <small>رضي الله عنه</small> عبقري کيدل او د هغې مفهوم	۲۷۳
۲۷۴	د مذکوره تعليق تخريج او د هغې موصولا ذکر	۲۷۴
	رجال الحديث	
۲۷۲	عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ:	۲۷۲
۲۷۲	يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ:	۲۷۲
۲۷۲	صَالِحٍ:	۲۷۲

شماره	مضمون	صفحه
۲۷۲	ابن شهاب:	۲۷۲
۲۷۲	مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ:	۲۷۲
۲۷۲	عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ:	۲۷۲
۲۷۲	إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ:	۲۷۲
۲۷۲	عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ:	۲۷۲
۲۷۷	مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ ابْنِ أَبِي وَقَّاصٍ:	۲۷۷
۲۷۷	خلور مدنی تابعین یو خانی:	۲۷۷
۲۷۷	دا بنحې خوک وی؟:	۲۷۷
۲۷۷	د پیغمبر ﷺ وړاندې "د آواز او چتولو" د ممانعت سوال:	۲۷۷
۲۷۸	قوله: أَصْحَكَ اللَّهُ سَتَكَ:	۲۷۸
۲۷۸	قوله: أَتَمَّيْنِي:	۲۷۸
۲۷۹	حضرت عمر رضی الله عنه د بنحو د وریدو علم څنگه اوشو:	۲۷۹
۲۷۹	قوله: أَلَيْتَ أَقْطُ وَأُغْلَطُ:	۲۷۹
۲۷۹	په قرآن او حدیث کښې د تعارض خبره:	۲۷۹
۲۸۰	آیا حضرت عمر رضی الله عنه د غیر ضروری حده پورې سختی کونکې وو:	۲۸۰
۲۸۱	قوله: إِيْمَا يَا ابْنَ الْخَطَّابِ!:	۲۸۱
۲۸۲	قوله: إِلَّا سَلَكَ نَجَاً غَيْرَ فَجْكَ:	۲۸۲
۲۸۲	آیا حضرت عمر رضی الله عنه معصوم وو؟:	۲۸۲
۲۸۲	د نبی عصمت واجب او د غیر نبی ممکن دي:	۲۸۲
۲۸۳	د حضرت عمر رضی الله عنه د شیطان تختیدو مطلب:	۲۸۳
۲۸۳	د لارو جدا کیدو دوه مطلبونه:	۲۸۳
۲۸۴	رسول الله ﷺ داسې سختی ولې نه کوله:	۲۸۴
	رجال الحديث	
۲۸۵	مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى:	۲۸۵
۲۸۵	یحیی:	۲۸۵
۲۸۵	قیس:	۲۸۵
۲۸۵	عبدالله:	۲۸۵
۲۸۵	قوله: مَا زِلْنَا أَعْزَةَ:	۲۸۵
۲۸۵	د حضرت عمر رضی الله عنه په حقله د حضرت عبد الله بن مسعود تاریخی الفاظ:	۲۸۵
۲۸۲	د حضرت عمر رضی الله عنه اسلام قبول او د هغې اثرات:	۲۸۲

شميره	مضمون	صفحه
	رجال الحديث	
٢٨٨	عَبْدَانُ:	٢٨٨
٢٨٨	عَبْدُ اللَّهِ:	٢٨٨
٢٨٨	عُمَرُ بْنُ سَعِيدٍ:	٢٨٨
٢٨٩	ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ:	٢٨٩
٢٨٩	قوله: وَضِعَ عُمَرُ عَلَى سُرِيرَةٍ:	٢٨٩
٢٨٩	قوله: فَلَمْ يَرُغْنِي:	٢٨٩
٢٨٩	قوله: أَحِبُّ:	٢٨٩
٢٨٩	قوله: فَتَرَحَّمَ عَلَى عُمَرَ:	٢٨٩
٢٨٩	قوله: أَحَبَّ إِلَيَّ:	٢٨٩
٢٨٩	د صَاحِبِينَ مَصْدَاقِ أَوْ د مَعِيَتِ مَطْلَبِ:	٢٨٩
٢٨٩	حضرت علي رضي الله عنه سره د حضرت عمر رضي الله عنه مقام:	٢٨٩
٢٨٩	قوله: وَحَبِيبُ أَبِي كُنْتُ:	٢٨٩
٢٩٠	قوله: فَتَكَنَّفَهُ النَّاسُ:	٢٩٠
	رجال الحديث	
٢٩٠	مُدَدُ:	٢٩٠
٢٩٠	يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ:	٢٩٠
٢٩٠	سَعِيدُ:	٢٩٠
٢٩٠	خَلِيفَةُ:	٢٩٠
٢٩٠	مُحَمَّدُ بْنُ سَوَّاءٍ:	٢٩٠
٢٩١	كَهْمُسُ بْنُ الْيَمَّالِ:	٢٩١
٢٩٢	سَعِيدُ:	٢٩٢
٢٩٢	قَتَادَةُ:	٢٩٢
٢٩٢	أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ:	٢٩٢
٢٩٢	قوله: فَمَا عَلَيْكَ إِلَّا أَنْتَ، أَوْ صِدِّيقٌ، أَوْ تَحْمِيدُ:	٢٩٢
	رجال الحديث	
٢٩٣	يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ:	٢٩٣
٢٩٣	ابْنُ وَهْبٍ:	٢٩٣
٢٩٣	عُمَرُ:	٢٩٣

شمیره	مضمون	صفحه
۲۹۳	زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ:	۲۹۳
۲۹۳	ابْنُ عُمَرَ:	۲۹۳
۲۹۴	قوله: سَأَلَنِي ابْنُ عُمَرَ:	۲۹۴
۲۹۴	قوله: فَقَالَ: مَا رَأَيْتُ أَحَدًا:	۲۹۴
۲۹۴	قوله: أَحَدًا وَأَجُودَ:	۲۹۴
۲۹۴	قوله: بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ:	۲۹۴
	رجال الحديث	
۲۹۵	سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ:	۲۹۵
۲۹۵	حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ:	۲۹۵
۲۹۵	ثَابِتٍ:	۲۹۵
۲۹۵	أَتَيْ:	۲۹۵
۲۹۵	د رجل نه خوك مراد دي؟	۲۹۵
۲۹۶	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت:	۲۹۶
۲۹۶	د اسلوب الحكيم په طريقه جواب:	۲۹۶
۲۹۷	د معيت نه څه مراد دي؟	۲۹۷
	رجال الحديث	
۲۹۷	يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ:	۲۹۷
۲۹۷	إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ:	۲۹۷
۲۹۷	أَبِي سَلَمَةَ:	۲۹۷
۲۹۷	أَبِي هُرَيْرَةَ:	۲۹۷
۲۹۸	د ابو سلمه د حضرت نه روايت:	۲۹۸
۲۹۸	د محدثون معنی او مطلب:	۲۹۸
۳۰۱	آيا د محدثينو د راتلو صرف احتمال دي؟	۳۰۱
۳۰۲	په امت مسلمه کيڼي د محدثينو په وجود کيڼي څه حکمت دي؟	۳۰۲
۳۰۲	دا د حضرت عمر رضی اللہ عنہ امتیازی شان دي:	۳۰۲
۳۰۳	قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مِنْ نَبِيٍّ وَلَا مُحَدِّثٍ:	۳۰۳
	رجال الحديث	
۳۰۴	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ:	۳۰۴
۳۰۴	الْكَلْبُ:	۳۰۴
۳۰۴	عُقَيْلٌ:	۳۰۴

شميره	مضمون	صفحه
.....	ابن شهاب:	٣٠٤
.....	سعيد بن المسيب:	٣٠٤
.....	ابي سلمة بن عبد الرحمن:	٣٠٥
.....	ابو هريرة:	٣٠٥
.....	ترجمة الباب سره مناسبت:	٣٠٥
.....	يحيى بن بكير:	٣٠٥
.....	الليث:	٣٠٥
.....	عقل:	٣٠٥
.....	ابن شهاب:	٣٠٥
.....	ابو امامة بن نهل بن حنيف:	٣٠٢
.....	عن ابي سعيد الخدري:	٣٠٢
.....	د حضرت عمر <small>رضي الله عنه</small> د افضل الصحابه كيدو خيال:	٣٠٢
.....	رجال الحديث	
.....	الصلت بن محمد:	٣٠٧
.....	إسماعيل بن إبراهيم:	٣٠٧
.....	أيوب:	٣٠٧
.....	ابن ابي مليكة:	٣٠٧
.....	السيوريين محرمه:	٣٠٧
.....	د حضرت عمر <small>رضي الله عنه</small> د شهادت تفصيلات:	٣٠٧
.....	قوله: وَكَأَنَّهُ يُجَزَّعُهُ:	٣٠٨
.....	قوله: وَلَيْسَ كَانَ ذَلِكَ:	٣٠٨
.....	قوله: لَمَّا قَارَقَتْ:	٣٠٩
.....	قوله: "فَإِنْ ذَاكَ مَنْ":	٣٠٩
.....	د حضرت عمر <small>رضي الله عنه</small> فكر مند كيدل:	٣١٠
.....	حضرت عمر <small>رضي الله عنه</small> داسې ولي او فرمانيل؟:	٣١٠
.....	قوله: طَلَاغُ الْأَرْضِ:	٣١٠
.....	رجال الحديث	
.....	يوسف بن موسى:	٣١٢
.....	ابو اسامة:	٣١٢

شميره	مضمون	صفحه
.....	عُمَانُ بْنُ عِيَّاتٍ	٣١٢
.....	أَبُو عُمَانَ النَّهْدِيُّ	٣١٢
.....	أَبِي مُوسَى	٣١٢
.....	د مصيبت ز غملو دعاء	٣١٢
.....	رجال الحديث
.....	يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ	٣١٣
.....	ابن وَهْب	٣١٣
.....	حَيَوْه	٣١٣
.....	أَبُو عَقِيلٍ زُهْرَةَ بْنِ مَعْبُدٍ	٣١٦
.....	عبد الله بن هشام	٣١٦
.....	قوله: وَهُوَ أَخَذَ يَدَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ	٣١٧
.....	٧- باب: مَنَاقِبُ عُمَانَ بْنِ عَقَّانَ أَبِي عَمْرِو الْقُرَشِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ
.....	حضرت عثمان <small>رضي الله عنه</small>	٣١٧
.....	به ذو النورين سره د ملقب كيدو وجه	٣١٨
.....	قوله: مَنْ يَحْفَرُ بِرُؤُومَةٍ فَلَهُ الْجَنَّةُ	٣١٨
.....	قوله: مَنْ جَهَّزَ جَيْشَ الْعُسْرَةِ	٣١٨
.....	قوله: فَجَهَّزَهُ عُمَانُ	٣١٨
.....	رجال الحديث
.....	سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ	٣١٩
.....	حَمَّادٌ	٣١٩
.....	أَبُوبَ	٣١٩
.....	أَبِي عُمَانَ	٣٢٠
.....	أُمُوسَى	٣٢٠
.....	قوله: دَخَلَ حَاطِبًا	٣٢٠
.....	قوله: فَكَتَبْتُ هُنَيْئَةً	٣٢٠
.....	د حماد "نه خوك مراد دی؟	٣٢٠
.....	قوله: وَزَادَنِيهِ عَاصِمٌ	٣٢١
.....	رجال الحديث
.....	أَحْمَدُ بْنُ شَيْبٍ بْنِ سَعِيدٍ	٣٢٢

شماره	مضمون	صفحه
۳۲۳	یونس:	۳۲۳
۳۲۳	ابن شهاب:	۳۲۳
۳۲۳	عروة:	۳۲۳
۳۲۳	عبدالله بن عبدی بن الحیار (النوفلی):	۳۲۳
۳۲۳	البسور بن محرمه:	۳۲۳
۳۲۳	عبد الرحمن بن الاسود بن عبد یقوت:	۳۲۳
۳۲۳	الولید:	۳۲۳
۳۲۳	د حضرت سعد معزول کول او د ولید مقرر کول:	۳۲۳
۳۲۴	حضرت سعد د کوفی گورنر کله جوړ شوی وو؟	۳۲۴
۳۲۶	په ولید باندې د الزاماتو حقیقت:	۳۲۶
۳۲۶	قوله: ما يمنعک أن یتکلم عثمان:	۳۲۶
۳۲۷	قوله: لأخيه:	۳۲۷
۳۲۷	د ولید بن عقبه په حوالې سره په حضرت عثمان رضی الله عنه باندې رد بد:	۳۲۷
۳۲۹	قوله: فَقَصَدْتُ لِعُمَانَ حَتَّى خَرَجَ:	۳۲۹
۳۲۹	د حضرت عثمان رضی الله عنه مقصد د هر شر نه د بچ کیدو وو:	۳۲۹
۳۳۰	په دغه وخت کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه استاذی (قاصد) راغی:	۳۳۰
۳۳۰	قوله: أَكثَرُ النَّاسِ فِي شَأْنِ الْوَلِيدِ:	۳۳۰
۳۳۰	د عبید الله بن عدی ولادت د رسول الله ﷺ په ژوند کښې شوی وو:	۳۳۰
۳۳۱	د سوال منشاء:	۳۳۱
۳۳۱	د عدی بن خیار متعلق اختلاف:	۳۳۱
۳۳۲	قوله: وَلَكِنْ خَاصَّ:	۳۳۲
۳۳۲	قوله: ثُمَّ أَبُو بَكْرٍ مِثْلَهُ ثُمَّ عُمرُ مِثْلَهُ:	۳۳۲
۳۳۲	قوله: أَفَلَيْسَ لِي مِنَ الْحَقِّ:	۳۳۲
۳۳۲	قوله: فَمَا هَذِهِ الْأَحَادِيثُ؟:	۳۳۲
۳۳۳	قوله: فَأَمَرَهُ أَنْ يَجْلِدَهُ:	۳۳۳
۳۳۳	د ولید خلاف گواهی چا او کړه؟:	۳۳۳
۳۳۳	د کوړو په شمیر کښې اختلاف:	۳۳۳
۳۳۵	حد شرب الخمر کښې د شوافعو مذهب:	۳۳۵
۳۳۶	د احنافو او جمهورو مذهب:	۳۳۶
۳۳۷	د احنافو دلائل:	۳۳۷

شماره	مضمون	صفحه
۳۳۸	په شافعی مذهب باندې اعتراض:	۳۳۸
۳۳۸	د شوافعو جواب:	۳۳۸
۳۳۹	د حنفی مذهب تائید او ترجیح:	۳۳۹
۳۳۹	د صحابه کرامو ﷺ په آثارو سره د حنفی مذهب تائید:	۳۳۹
	رجال الحديث	
۳۴۰	مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ:	۳۴۰
۳۴۰	شَاذَانُ:	۳۴۰
۳۴۰	عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ الْمَاجِشُونُ:	۳۴۰
۳۴۱	عُمَيْرُ اللَّهِ:	۳۴۱
۳۴۱	ثَاقِبُ:	۳۴۱
۳۴۱	ابن عمر:	۳۴۱
۳۴۱	په خلفاء اربعو کښې د فضيلت مسئله او د حضرت علي ﷺ مرتبه:	۳۴۱
۳۴۲	د حضرت علي ﷺ د افضل الصحابه کيدو تاثر:	۳۴۲
۳۴۳	په حضرت عثمان ﷺ او حضرت علي ﷺ کښې د افضليت مسئله:	۳۴۳
۳۴۵	قوله: تابعه عبد الله بن صالح:	۳۴۵
۳۴۶	ترجمة الباب سرد مناسبت:	۳۴۶
	رجال الحديث	
۳۴۶	مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ:	۳۴۶
۳۴۶	أَبُو عَوَّانَةَ:	۳۴۶
۳۴۷	عُثْمَانُ:	۳۴۷
۳۴۷	قوله: رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ مِصْرَ:	۳۴۷
۳۴۷	سائل مذکور د حضرت عثمان ﷺ سخت مخالف وو، ابن عمر د هغه په اميدونو باندې اوبه واورولې:	۳۴۷
۳۴۸	د حضرت عبد الله بن عمر ﷺ توجيهاً:	۳۴۸
۳۴۹	ترجمة الباب سره مناسبت:	۳۴۹
	رجال الحديث	
۳۵۰	مُسَدَّدُ:	۳۵۰
۳۵۰	يَحْيَى:	۳۵۰
۳۵۰	سَعِيدُ:	۳۵۰
۳۵۰	قَتَادَةُ:	۳۵۰

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۳۵۰	انس:	۳۵۰
۳۵۰	قوله: اُسْكُنْ اَحَدًا:	۳۵۰
۳۵۰	په اُحد او حراء دواړو باندې دا واقعه شوې ده:	۳۵۰
۳۵۱	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت:	۳۵۱
۳۵۱	د روايت په تقديم او تاخير كېنې د نسخو فرق:	۳۵۱
۸- باب: قِصَّةُ الْبَيْعَةِ، وَالْإِتِّفَاقُ عَلَى عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ		

رجال الحديث		
۳۵۴	مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ:	۳۵۴
۳۵۴	أَبُو عَوَانَةَ:	۳۵۴
۳۵۴	حُصَيْن:	۳۵۴
۳۵۴	عَمْرُو بْنُ مَيْمُون:	۳۵۴
۳۵۴	د ترجمې مقصد:	۳۵۴
۳۵۵	قوله: رَأَيْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَبْلَ أَنْ يُصَابَ بِأَيَّامٍ:	۳۵۵
۳۵۵	په حضرت عمر <small>رضي الله عنه</small> باندې حمله په کوم تاريخ او شوه؟:	۳۵۵
۳۵۵	د ابو لؤلؤه مدينې ته راتلل او په حضرت عمر <small>رضي الله عنه</small> باندې د حملې قيصه:	۳۵۵
۳۵۷	د عبید الله بن عمر سخت رد عمل:	۳۵۷
۳۵۹	د حضرت عمر <small>رضي الله عنه</small> دعا:	۳۵۹
۳۵۹	د کعب اجبار پيش گوئی:	۳۵۹
۳۶۰	حضرت حذیفه او عثمان بن حنیف سره خبرې اترې:	۳۶۰
۳۶۰	حضرت عمر <small>رضي الله عنه</small> ته په خلقو باندې د زیات ټيکس مقرر کولو ویره:	۳۶۰
۳۶۱	قوله: قَالَ: أَنْظِرَا!:	۳۶۱
۳۶۱	قوله: مَا بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلَّا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ:	۳۶۱
۳۶۱	قوله: حَتَّى إِذَا الْمَرْفِقَيْنِ:	۳۶۱
۳۶۲	قوله: فَتَنَّنِي الْكَلْبُ:	۳۶۲
۳۶۲	خومره کسان قتل کړي شو، او حضرت عمر <small>رضي الله عنه</small> خو ضربونه لگیدلي وو:	۳۶۲
۳۶۳	په حضرت عمر <small>رضي الله عنه</small> باندې حمله څه وخت او شوه؟:	۳۶۳
۳۶۷	ابو لؤلؤه چا او نیولو؟:	۳۶۷
۳۶۷	دردناکه پیښه او مونځ ادا کول:	۳۶۷
۳۶۸	حضرت عمر <small>رضي الله عنه</small> د مسلمانانو په لاس په نه قتل کیدو باندې د آرام ساه واخسته:	۳۶۸
۳۶۹	د الصنم معنی:	۳۶۹

شمیره	مضمون	صفحه
۳۷۰	صرف د نوم مسلمان په لاس قتلیدو سره به هم حضرت عمر <small>رضی الله عنه</small> خفه کیدو:	۳۷۰
۳۷۱	د قتل عمد کونکی مسلمان د پاره مغفرت ثبوت:	۳۷۱
۳۷۲	د حضرت عمر <small>رضی الله عنه</small> د غیر مسلمو نه د احتیاط سوچ صحیح ثابت شو:	۳۷۲
۳۷۲	حضرت عمر <small>رضی الله عنه</small> د جنگی بندیانو د قتل نه منع او کړه:	۳۷۲
۳۷۳	قوله: فَأَتَى بَنِيَّ فَقَرَّبَهُ:	۳۷۳
۳۷۳	د طبیب راتلل او د حالت د نازک کیدو اندازه:	۳۷۳
۳۷۴	د متعددو طبیبانو راغوښتلو قول:	۳۷۴
۳۷۵	د مختلفو وډونو راتلل شروع شو:	۳۷۵
۳۷۶	هغه ځوان څوک وو؟	۳۷۶
۳۷۶	حضرت عمر <small>رضی الله عنه</small> د ژوند په آخری لمحو کښې هم امر بالمعروف او نهی عن المنکر کولو:	۳۷۶
۳۷۷	د «ثُمَّ شَهِادَةُ» اعراب:	۳۷۷
۳۷۷	قوله: لَأَعْلَى، وَلَا لِي:	۳۷۷
۳۷۷	قوله: أَنْتَ لثَوْبِك:	۳۷۷
۳۷۷	ساداتو صحابه کرامو <small>رضی الله عنهم</small> ته د حضرت عمر <small>رضی الله عنه</small> د امتیازاتو علم او اعتراف وو:	۳۷۷
۳۷۹	د حقوقو په حوالې سره د خپلې ذمه واری فکر کول:	۳۷۹
۳۸۰	قوله: إِنَّ وَفَى لَهُ مَالُ آلِ عُمَرَ:	۳۸۰
۳۸۰	قوله: لَا تَعْدُهُمْ:	۳۸۰
۳۸۰	آیا د حضرت عمر <small>رضی الله عنه</small> په ذمه باندې قرضې نه وې؟	۳۸۰
۳۸۱	حضرت عمر <small>رضی الله عنه</small> د خپل امارات نفی ولې او کړه؟	۳۸۱
۳۸۲	آیا مکان د حضرت عائشې <small>رضی الله عنها</small> ملکیت وو؟	۳۸۲
۳۸۳	حضرت عائشه <small>رضی الله عنها</small> د رسول الله <small>صلی الله علیه و آله</small> په روضه کښې د دفن کیدلو خواش نه ولې ورستو شوه؟	۳۸۳
۳۸۳	د ځانې کیدلو سره هم سیده عائشې <small>رضی الله عنها</small> دلته دفن کیدل خوښ نه کړل:	۳۸۳
۳۸۴	د حضرت عائشې <small>رضی الله عنها</small> د پاره د ځانې نه پاتې کیدو قول:	۳۸۴
۳۸۴	د تطبیق صورت:	۳۸۴
۳۸۵	د حضرت عیسی علیه السلام قبر په کوم ځانې کې وی؟	۳۸۵
۳۸۵	آیا هغوی <small>رضی الله عنهم</small> ابن عباس <small>رضی الله عنه</small> ته تکیه وهلې وه؟	۳۸۵
۳۸۶	«صالحینو» ته نژدې د دفن کیدو فضیلت:	۳۸۶
۳۸۷	د حضرت حفصې <small>رضی الله عنها</small> په ژړلو د سیدنا حضرت عمر <small>رضی الله عنه</small> خفگان:	۳۸۷
۳۸۷	د حضرت عمر <small>رضی الله عنه</small> خلیفه نه مقرر کول او د هغې وجه:	۳۸۷
۳۸۸	د حضرت عمر <small>رضی الله عنه</small> وصیت:	۳۸۸
۳۸۹	د خلافت په حوالې سره دوه اهم هدايات:	۳۸۹
۳۹۰	د خلیفه د ټاکلو درې طریقې:	۳۹۰

شماره	مضمون	صفحه
۳۹۱	په عشره مبشره کنبې د بعضو د نه ذکر کولو وجه:	۳۹۱
۳۹۱	سعید بن زید <small>رضی الله عنه</small> په شوری کنبې ولې وانخستې شو؟	۳۹۱
۳۹۲	د ابن عمر <small>رضی الله عنه</small> په شوری کنبې د نه شاملولو وجه:	۳۹۲
۳۹۳	قوله: کهيئة التعزية له:	۳۹۳
۳۹۴	د حضرت سعد د پاره خصوصى شفارس:	۳۹۴
۳۹۵	راتلونکى خليفه او نورو حضراتو ته وصيتونه:	۳۹۵
۳۹۶	قوله: يَا مَهَا جَرِينَ الْأَوَّلِينَ:	۳۹۶
۳۹۶	د مهاجرين اولين نه څوک مراد دى؟	۳۹۶
۳۹۷	د "انصار" معنی او مصداق:	۳۹۷
۳۹۸	د عام اولس (عوامو) د پاره وصيت:	۳۹۸
۳۹۸	د ټولو طبقو د پاره وصيت:	۳۹۸
۳۹۹	د قبور ثلاثو د وقوع کیفیت:	۳۹۹
۳۹۹	د نوي امير المؤمنين ټاکل او د عبد الرحمن بن عوف د عقل مندی حکمت عملی:	۳۹۹
۴۰۰	قوله: وَاللَّهُ عَلَيْهِ وَالْإِسْلَام:	۴۰۰
۴۰۰	قوله: لَيَنْظُرَنَّ أَفْضَلُهُمْ فِي نَفْسِهِ:	۴۰۰
۴۰۰	قوله: فَأُكِّتَ:	۴۰۰
۴۰۱	قوله: فَأَخَذَ بِيَدِ أَحَدِهِمَا:	۴۰۱
۴۰۱	قوله: ثُمَّ خَلَا بِالْآخَرِ:	۴۰۱
۴۰۱	د حديث بعضي فوائد:	۴۰۱
۴۰۲	مفضول د افضل خليفه جوړولو په جواز باندې استدلال:	۴۰۲
۴۰۲	د حضرت عمر <small>رضی الله عنه</small> په طرز عمل باندې اشکال او د هغې جواب:	۴۰۲
۴۰۴	۹- باب: مَنَاقِبُ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ الْقُرَشِيِّ الْحَاشِمِيِّ أَبِي الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ	۴۰۴
۴۰۴	د حضرت علي <small>رضی الله عنه</small> ابو تراب کښت ولې او گرځيدو؟	۴۰۴
۴۰۴	کثرت فضائل او د هغې وجه:	۴۰۴
۴۰۵	قوله: أَنْتَ مِنِّي وَأَنَا مِنْكَ:	۴۰۵
۴۰۵	قوله: وَقَالَ عُمَرُ: تَوَقَّيْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ عَنْهُ رَاضٍ:	۴۰۵
۴۰۵	د حضرت علي <small>رضی الله عنه</small> خلافت:	۴۰۵
۴۰۵	د خلافت ترتيب د نسبى قرابت خلاف وو؟	۴۰۵
	رجال الحديث	
۴۰۶	قتيبة بن سعيد:	۴۰۶
۴۰۶	عبد العزيز:	۴۰۶

شميره	مضمون	صفحه
٤٠٦	قوله: كَلِمَةٌ مِنْ سَعْدٍ.....	٤٠٦
٤٠٧	قوله: كَلِمَةٌ مِنْ سَعْدٍ.....	٤٠٧
٤٠٧	قوله: فَأَرْسَلُوهُ إِلَيْهِ.....	٤٠٧
٤٠٧	قوله: فَأَعْطَاهُ.....	٤٠٧
٤٠٧	قوله: مِنْ حُرِّ النَّعْمِ.....	٤٠٧
٤٠٧	د أَوْثَانُو د ذَكَرَ كَوَلُو مَقْصِدُ.....	٤٠٧
٤٠٨	ترجمة الباب سره مطابقت.....	٤٠٨
	رجال الحديث	
٤٠٩	قَتِيْبَةُ.....	٤٠٩
٤٠٩	حَاتِمُ.....	٤٠٩
٤٠٩	يَزِيدُ بْنُ أَبِي عُبَيْدٍ.....	٤٠٩
٤٠٩	سَلَمَةُ.....	٤٠٩
٤٠٩	حضرت علي رضی اللہ عنہ اریخ تہ د اللہ او رسول د محبت د نسبت مقصد.....	٤٠٩
٤١٠	قوله: لَأَعْطِيَنَّ الرَّأْيَةَ، وَلَيَأْخُذَنَّ.....	٤١٠
٤١٠	قوله: أَوْ قَالَ يُحِبُّ اللَّهُ وَرَسُولَهُ.....	٤١٠
٤١٠	د حضرت علي رضی اللہ عنہ سترگي خوريدل او د رسول لله ﷺ هغه د پاره دعا.....	٤١٠
٤١١	د حضرت علي رضی اللہ عنہ تيرغ والا کيدل.....	٤١١
٤١٢	ترجمة الباب سره مطابقت.....	٤١٢
	رجال الحديث	
٤١٢	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ.....	٤١٢
٤١٣	عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ.....	٤١٣
٤١٣	قوله: عَنْ أَبِيهِ.....	٤١٣
٤١٣	قوله: أَنَّ رَجُلًا جَاءَ.....	٤١٣
٤١٣	قوله: هَذَا أَفْلَانٌ، الْأَمِيرُ الْمَدِينَةِ.....	٤١٣
٤١٣	قوله: يَدْعُو عَلِيًّا.....	٤١٣
٤١٣	قوله: فَيَقُولُ مَاذَا؟.....	٤١٣
٤١٤	قوله: وَاللَّهِ مَا نَمَاءُ إِلَّا النَّبِيُّ ﷺ.....	٤١٤
٤١٤	قوله: فَاسْتَظْفَعْتُ الْحَدِيثَ سَهْلًا.....	٤١٤
٤١٤	قوله: يَا أَبَا عَبَّاسٍ كَيْفَ.....	٤١٤
٤١٤	قوله: أَيْنَ ابْنُ عَمْرٍَا.....	٤١٤

شمییره	مضمون	صفحه
۴۱۴	حضرت علی <small>رضی الله عنه</small> ته د فاطمی د تیره خوی و نیلو جواز او د هغې حکمت:	۴۱۴
۴۱۵	قوله: وَخَاصَّ التُّرَابِ إِلَى ظَهْرِهِ:	۴۱۵
۴۱۵	قوله: اجْلِسْ يَا أَبَا تَرَابٍ:	۴۱۵
۴۱۶	د حضرت علی <small>رضی الله عنه</small> د خفه کیدو وجه:	۴۱۶
۴۱۷	ترجمة الباب سره مطابقت:	۴۱۷
	رجال الحديث	
۴۱۷	مُحَمَّدُ بْنُ زَائِدٍ:	۴۱۷
۴۱۷	حُسَيْنُ:	۴۱۷
۴۱۷	زَائِدَةُ:	۴۱۷
۴۱۷	سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ:	۴۱۷
۴۱۷	قوله: جَاءَ عَرَجُلٌ:	۴۱۷
۴۱۷	قوله: فَذَكَرَ عَنْ مُحَاسِنٍ عَلَيْهِ:	۴۱۷
۴۱۸	د حضرت عثمان او حضرت علی <small>رضی الله عنهما</small> د اعمال:	۴۱۸
۴۱۸	د حضرت علی <small>رضی الله عنه</small> کور په مینځ کښې د کیدو معنی:	۴۱۸
۴۱۹	د صحابه کرامو <small>رضی الله عنهم</small> د دشمن د پاره بد دعا:	۴۱۹
۴۱۹	ابن عمر <small>رضی الله عنهما</small> صحابه کرامو <small>رضی الله عنهم</small> سره د بغض ساتونکي د شر پرواه اونه کړه:	۴۱۹
۴۲۰	ترجمة الباب سره مناسبت:	۴۲۰
	رجال الحديث	
۴۲۰	مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ:	۴۲۰
۴۲۰	عَنْدَرُ:	۴۲۰
۴۲۰	شُعْبَةُ:	۴۲۰
۴۲۰	الحَكَمُ:	۴۲۰
۴۲۱	ابْنُ أَبِي لَيْلَى:	۴۲۱
۴۲۱	قوله: مِنْ أَثَرِ الرَّحَا:	۴۲۱
۴۲۱	قوله: فَأَتَى النَّبِيَّ سَيِّ:	۴۲۱
۴۲۱	قوله: مَا سَأَلْتَنِي:	۴۲۱
۴۲۱	قوله: تُكْثِرُ:	۴۲۱
۴۲۱	د ذکر د خیریت او افضلیت معنی:	۴۲۱
۴۲۱	ترجمة الباب سره مناسبت:	۴۲۱
۴۲۲	د خادم نه ورکولو وجه:	۴۲۲

شمیره	مضمون	صفحه
	رجال الحديث	
.....	مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، عُذْرَةُ شُعْبَةَ:	۴۲۲
.....	سَعْدٍ:	۴۲۲
.....	د حضرت علی رضی اللہ عنہ حضرت ہارون سرہ د تشبیہ وجہ:	۴۲۳
.....	قوله: بمنزلة هارون:	۴۲۴
.....	د حضرت علی رضی اللہ عنہ د سوال نہ ورستو اطمینان:	۴۲۴
.....	د حضرت علی رضی اللہ عنہ خلافت بلا فصل باندی استدلال او د ہنہی جواب:	۴۲۴
	رجال الحديث	
.....	عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ:	۴۲۵
.....	شُعْبَةُ:	۴۲۵
.....	أَيُّوبُ:	۴۲۵
.....	ابن يَزِيدَ:	۴۲۵
.....	عَبْدَةُ:	۴۲۲
.....	قوله: اقضوا كما كنتم تقضون:	۴۲۲
.....	حضرت علی رضی اللہ عنہ الفاظ کله ارشاد او فرمائیل؟:	۴۲۲
.....	د اختلاف نہ خوشولو مطلب:	۴۲۲
.....	پہ لفظ "او" باندی اشکال او جواب:	۴۲۷
.....	قوله: كما مات أصحابي:	۴۲۷
.....	د ابن سیرین د خبری مقصد:	۴۲۸
.....	د حضرت علی رضی اللہ عنہ مروی د شیخینو مخالف روایتونہ مردود دی:	۴۲۸
.....	د حضرت علی رضی اللہ عنہ فضائل کثیرہ:	۴۲۹
	۱۰- باب: مناقب جعفر بن أبي طالب الهاشمي رضي الله عنه	
.....	حضرت جعفر طیار:	۴۳۰
.....	قوله: أَشْبَهْتَ خَلْقِي وَخُلُقِي:	۴۳۰
	رجال الحديث	
.....	أَحْمَدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ:	۴۳۱
.....	مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ دِينَارٍ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْجُهَنِيُّ:	۴۳۱
.....	ابن أبي ذئب:	۴۳۱
.....	سَعِيدُ الْقَطْرِ:	۴۳۱
.....	ابو هريره او کثرت روایات:	۴۳۱

شمیره	مضمون	صفحہ
۴۳۳	قوله: يَشْبَعُ بَطْنِي:	۴۳۳
۴۳۴	قوله: حِينَ لَا أَكُلُ:	۴۳۴
۴۳۴	قوله: لَا أَكُلُ الْخَمِيرَ وَلَا أَلْبَسُ الْحَمِيرَ:	۴۳۴
۴۳۴	قوله: الْحَمِيرَ:	۴۳۴
۴۳۴	قوله: مِنَ الْجُوعِ:	۴۳۴
۴۳۴	د شارحینو اختلاف:	۴۳۴
۴۳۶	قوله: وَكَانَ أُخَيْرَ:	۴۳۶
۴۳۷	د حضرت جعفر <small>رضی اللہ عنہ</small> افضلیت جزوی وو:	۴۳۷
۴۳۷	د تضاد تاثر او د هغی جواب:	۴۳۷
۴۳۷	حضرت جعفر <small>رضی اللہ عنہ</small> به د سوال جواب ولی ور کولو؟	۴۳۷
	رجال الحديث	
۴۳۸	عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ:	۴۳۸
۴۳۸	يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ:	۴۳۸
۴۳۹	الشَّعْبِيُّ:	۴۳۹
۴۳۹	قوله: إِنْ ابْنِ عَمْرٍ كَانَ يَلِمُ:	۴۳۹
۴۳۹	د ابن ذی الجناحین و نیلو وجه:	۴۳۹
۴۴۰	ترجمة الباب سره مطابقت:	۴۴۰
	۱۱- بَاب: ذِكْرُ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ	
۴۴۱	حضرت عباس <small>رضی اللہ عنہ</small> :	۴۴۱
۴۴۱	حضرت عباس <small>رضی اللہ عنہ</small> اسلام کله قبول کړو؟	۴۴۱
	رجال الحديث	
۴۴۲	الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ:	۴۴۲
۴۴۲	مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ:	۴۴۲
۴۴۲	أَبِي عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُثَنَّى:	۴۴۲
۴۴۲	مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ:	۴۴۲
	۱۲- بَاب: مَنَاقِبُ قَرَابَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَمَنْقِبَةُ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ بِنْتِ النَّبِيِّ ﷺ	
۴۴۳	د قرابه الرسول نه څه مراد دي؟	۴۴۳
۴۴۴	قوله: فَاطِمَةُ سَيِّدَةُ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ:	۴۴۴
	رجال الحديث	
۴۴۵	أَبُو الْيَمَانِ:	۴۴۵

شُمَيْرَة	مُضْمُون	صَفْحَة
شُعَيْبُ:	٤٤٥
الزُّهْرِيُّ:	٤٤٥
عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ:	٤٤٥
قوله: أَنْ قَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ أَرْسَلَتْ إِلَى أَبِي بَكْرٍ:	٤٤٥
ترجمة الباب سره مطابقت:	٤٤٥
رجال الحديث		
عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الوَهَّابِ:	٤٤٢
خَالِدُ:	٤٤٢
شُعْبَةُ:	٤٤٢
وَأَقِيدُ:	٤٤٢
قوله: اِرْقُبُوا مُحَمَّدًا:	٤٤٢
اهل بيت خوك دي؟:	٤٤٧
رجال الحديث		
أَبُو الْوَلِيدِ:	٤٤٨
ابْنُ عُيَيْنَةَ:	٤٤٨
عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ:	٤٤٨
ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ:	٤٤٨
الْيَسَوِيُّ بْنُ فُحْرَمَةَ:	٤٤٨
د حضرت فاطمې ؑ د زړه له خاطره رسول الله ﷺ حضرت علي ؑ د دويمې نكاح نه منع كړو:	٤٤٨
رجال الحديث		
يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ:	٤٤٩
عُرْوَةُ:	٤٤٩
په نسخو كښې فرق:	٤٤٩
١٣- باب: مَنَاقِبُ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ		
زبير بن العوام ؓ:	٤٥٠
قوله: وقال ابن عباس:	٤٥١
قوله: وسمى الحواريون:	٤٥١
د حوارى په معنى كښې اقوال:	٤٥١

شماره	مضمون	صفحه
۴۵۲	حضرت زبیر ولی "حواری" او گر خیدو؟	۴۵۲
۴۵۲	د امت محمدیه حواریین:	۴۵۲
۴۵۳	رجال الحديث	۴۵۳
۴۵۳	خالد بن مخلد:	۴۵۳
۴۵۳	علی بن مسیر:	۴۵۳
۴۵۴	هشام بن عروة:	۴۵۴
۴۵۴	أبيه:	۴۵۴
۴۵۴	مروان بن الحكم:	۴۵۴
۴۵۴	قوله: رَعَا:	۴۵۴
۴۵۴	د حضرت عثمان <small>رضی اللہ عنہ</small> نه د خلیفه ٲا کلو مطالبه:	۴۵۴
۴۵۴	د زبیر بن العوام <small>رضی اللہ عنہ</small> او عبد الرحمن بن عوف <small>رضی اللہ عنہ</small> د خلیفه جوړیدو امید:	۴۵۴
۴۵۵	د خلقو د خلیفه د ٲا کلو خواهش د حضرت عثمان <small>رضی اللہ عنہ</small> نه د خفگان په وجه نه وو:	۴۵۵
۴۵۵	قوله: إِنَّهُ لَخَيْرٌ لَهُمْ مَا عَلِمْتُ:	۴۵۵
۴۵۶	ترجمة الباب سره مطابقت:	۴۵۶
۴۵۶	رجال الحديث	۴۵۶
۴۵۶	عبيد بن إسماعيل:	۴۵۶
۴۵۶	أبو أسامة:	۴۵۶
۴۵۷	هشام:	۴۵۷
۴۵۷	أبي:	۴۵۷
۴۵۷	مروان بن الحكم:	۴۵۷
۴۵۷	رجال الحديث	۴۵۷
۴۵۷	مالك بن إسماعيل:	۴۵۷
۴۵۷	عبد العزيز:	۴۵۷
۴۵۷	محمد بن المنكدر:	۴۵۷
۴۵۸	رجال الحديث	۴۵۸
۴۵۸	أحمد بن محمد:	۴۵۸
۴۵۸	عبد الله:	۴۵۸
۴۵۸	عبد الله بن الزبير:	۴۵۸
۴۵۸	قوله: كُنْتُ يَوْمَ الْأَحْزَابِ:	۴۵۸

شماره	مضمون	صفحه
۴۵۸	قوله: فَتَنَرْتُ قُرْأَةً أَنَا بِهَا زَيْنُ:	۴۵۸
۴۵۹	قوله: يَخْتَلِفُ إِلَيَّ نَبِيٌّ قُرْبَةً:	۴۵۹
۴۵۹	قوله: مَرَّتَيْنِ أَوْلَدْنَا:	۴۵۹
۴۵۹	به روایت کنی ادرج	۴۵۹
۴۶۰	د ماشوم د سماع په صحت باندې استدلال	۴۶۰
۴۶۱	آیا رسول الله ﷺ حضرت زبیر ته فدایک آبی و آبی فرمائی وو؟	۴۶۱
۴۶۲	رجال العدد	۴۶۲
۴۶۲	عَلِيُّ بْنُ حُذَيْفٍ:	۴۶۲
۴۶۲	ابْنُ الْبَارَكِ:	۴۶۲
۴۶۲	وَسَامُ:	۴۶۲
۴۶۲	غزوه يرموك	۴۶۲
۴۶۳	قوله: فَحَمَلُ عَلَيْهِمُ:	۴۶۳
۴۶۳	قوله: فَزَيَّنَ عَلَى عَائِقِهِ:	۴۶۳
۱۴-باب: ذِكْرُ مَنَاقِبِ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ		
۴۶۳	طلحه بن عبید الله:	۴۶۳
۴۶۴	د حضرت طلحه رضی الله عنہ خصوصیات او د وفات ذکر:	۴۶۴
۴۶۵	قوله: وقال عمر: توفي النبي:	۴۶۵
۴۶۵	رجال العدد	۴۶۵
۴۶۵	مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمُقَدَّمِيُّ:	۴۶۵
۴۶۵	مُعَافَرُ:	۴۶۵
۴۶۶	أَبِيهِ:	۴۶۶
۴۶۶	أَبِي عُمَانَ:	۴۶۶
۴۶۶	قوله: بَقِضَ تِلْكَ الْأَيَّامُ:	۴۶۶
۴۶۶	قوله: عَنْ حَدِيثِهِمَا:	۴۶۶
۴۶۷	په اُحد کښې صرف د حضرت طلحه او سعد په پاتې کیدو باندې اعتراض او دهغې جواب:	۴۶۷
۴۶۸	د تطبیق صورت:	۴۶۸
۴۶۹	رجال العدد	۴۶۹
۴۶۹	مُسَدَّدُ:	۴۶۹
۴۶۹	خَالِدُ:	۴۶۹

شـمـيرـه	مـضـمـون	صـفـحـه
٤٦٩	ابن أبي خَالِدٍ	٤٦٩
٤٦٩	قَيْسُ بْنُ أَبِي حَازِمٍ	٤٦٩
٤٦٩	د حضرت طلحه <small>رضي الله عنه</small> لاس شليدو تفصيل	٤٦٩
٤٧٠	قوله: شَلْتُ:	٤٧٠
٤٧٠	د حضرت طلحه خصوصيات	٤٧٠
	١٥- باب: مَنَاقِبُ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ الزُّهْرِيُّ وَبَنُو زُهْرَةَ أَحْوَالِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ سَعْدُ بْنُ مَالِكٍ	
٤٧١	حضرت سعد بن أبي وقاص:	٤٧١
٤٧٢	رجال الحديث	٤٧٢
٤٧٢	مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى:	٤٧٢
٤٧٢	عَبْدُ الْوَهَّابِ:	٤٧٢
٤٧٢	يَحْيَى:	٤٧٢
٤٧٢	سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ:	٤٧٢
٤٧٢	قوله: جَمَعَ لِي النَّبِيُّ أَبُوِي:	٤٧٢
٤٧٢	رجال الحديث	٤٧٢
٤٧٢	مَكْحُومُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ:	٤٧٢
٤٧٢	هَاشِمُ بْنُ هَاشِمٍ:	٤٧٢
٤٧٢	عَامِرُ بْنُ سَعْدٍ:	٤٧٢
٤٧٣	د سعد بن أبي وقاص <small>رضي الله عنه</small> د ثالث الاسلام كيدو تفصيل	٤٧٣
٤٧٤	رجال الحديث	٤٧٤
٤٧٤	ابنُ أَبِي زَايْدَةَ:	٤٧٤
٤٧٥	سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ:	٤٧٥
٤٧٥	قوله: مَا أَسْلَمَ أَحَدٌ:	٤٧٥
٤٧٥	قوله: تَابِعَهُ أَبُو أَسَامَةَ:	٤٧٥
٤٧٥	رجال الحديث	٤٧٥
٤٧٥	عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ:	٤٧٥
٤٧٥	خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ:	٤٧٥
٤٧٥	قَيْسٍ:	٤٧٥
٤٧٢	حضرت سعد بن أبي وقاص <small>رضي الله عنه</small> رمى في سبيل الله كوني اولني عرب	٤٧٢

شمیره	مضمون	صفحہ
۴۷۷	د حضرت سعد رضی اللہ عنہ اسلام د پارہ تکلیفونہ زعمل	۴۷۷
۴۷۷	بنو اسد خوک دی؟	۴۷۷
۴۷۷	قوله: نَعَزُّنِي:	۴۷۷
۴۷۷	قوله: لَقَدْ خِبتُ إِذَا	۴۷۷

۱۶- باب: ذِکْرُ أَصْهَارِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهُمْ أَبُو الْعَاصِ بْنِ الرَّيْمِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

۴۷۷	د أصهار معنی او مراد:	۴۷۷
۴۷۸	قوله: مِنْهُمْ أَبُو الْعَاصِ بْنِ الرَّيْمِ:	۴۷۸
۴۷۹	د رسول اللہ ﷺ تول زومان مسلمانان وو:	۴۷۹
۴۷۹	د زینب رضی اللہ عنہا او ابو العاص رضی اللہ عنہ نکاح او د هغوی بچی:	۴۷۹
۴۸۰	د "منهم ابو العاص" وٹیلو حکمت:	۴۸۰
۴۸۱	رجال الحديث	۴۸۱
۴۸۱	أَبُو الْيَمَانِ:	۴۸۱
۴۸۱	شُعَيْبُ:	۴۸۱
۴۸۱	الزَّهْرِيُّ:	۴۸۱
۴۸۱	عَلِيُّ ابْنِ حُذَيْفٍ:	۴۸۱
۴۸۱	الْيُورِيُّنُ مَقْرَمَةً:	۴۸۱
۴۸۱	حضرت علی رضی اللہ عنہ د حضرت فاطمہ رضی اللہ عنہا د پاسہ د أبو جہل لور سرہ ولی نکاح کولہ:	۴۸۱
۴۸۲	د حدیث د موضوعی مگر خولو تردید:	۴۸۲
۴۸۲	قوله: هَذَا عَلِيٌّ نَأْكُمُ:	۴۸۲
۴۸۲	د بنت ابی جہل نوم:	۴۸۲
۴۸۳	قوله: حَدَّثَنِي قَصْدَقْنِي:	۴۸۳
۴۸۳	رسول اللہ ﷺ د عادت خلاف حضرت علی رضی اللہ عنہ تہ ولی دومرہ سختی خبری او کرپی؟:	۴۸۳
۴۸۳	قوله: وَآدُ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ حَلَعَلَةَ:	۴۸۳

۱۷- باب: مَنَاقِبُ زَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ مَوْلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

۴۸۴	د زید بن حارثہ نسب او رسول اللہ ﷺ تہ د راتلو قیصہ:	۴۸۴
۴۸۵	قوله: أَنْتَ أَخُوْنَا وَمَوْلَانَا	۴۸۵
۴۸۵	رجال الحديث	۴۸۵
۴۸۵	خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ:	۴۸۵
۴۸۵	سَلَمَانَ:	۴۸۵

شماره	مضمون	صفحه
.....	عَبْدُ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ:	۴۸۲
.....	عَبْدُ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ:	۴۸۲
.....	د اسامه د لښکر څه تفصیل:	۴۸۲
.....	د حضرت زید بن حارثه <small>رضی الله عنه</small> په امارت باندې اعتراض:	۴۸۲
.....	د مولی او مفضل د امارت جواز:	۴۸۲
.....	د زید <small>رضی الله عنه</small> او اسامه <small>رضی الله عنه</small> په امارت باندې د اعتراض وجه او د هغوی په امارت کښې حکمت:	۴۸۷
.....	د تورېشتی فاضلانې بحث:	۴۸۷
.....	قوله: إِنَّ تَطَعْنُوا فِي إِمَارَتِهِ:	۴۸۸
.....	قوله: إِنَّ كَانَ لَكُنْ أَحَبَّ النَّاسِ:	۴۸۹
.....	رجال الحديث:	۴۸۹
.....	يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ:	۴۸۹
.....	الزُّهْرِيُّ:	۴۹۰
.....	عُرْوَةَ:	۴۹۰
.....	قوله: دَخَلَ عَلَى قَائِفٍ:	۴۹۰
.....	د قیافې حیثیت او په ذکر شوې واقعې باندې د رسول الله <small>صلی الله علیه و آله</small> د خوشالی وجه:	۴۹۰
.....	د حضرت عائشې <small>رضی الله عنها</small> په موجودگۍ کښې د قائف د راتلو توجیه:	۴۹۲
.....	قوله: فَأَخْبَرَهُ عَائِشَةُ:	۴۹۲
.....	ترجمة الباب سره مطابقت:	۴۹۲
۱۸- باب: ذِكْرُ أَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ		
.....	رجال الحديث:	۴۹۳
.....	قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ:	۴۹۳
.....	لَيْثٌ:	۴۹۳
.....	الزُّهْرِيُّ:	۴۹۳
.....	عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، عَائِشَةُ:	۴۹۳
.....	قوله: أَنْ قُرُنَا أَهْمَهُمُ:	۴۹۳
.....	د مخزومی ښځې غلا او د حضرت اسامه <small>رضی الله عنه</small> د هغې د پاره سفارس:	۴۹۳
.....	رجال الحديث:	۴۹۴
.....	عَلِيٌّ:	۴۹۴
.....	سُعْيَانُ:	۴۹۴
.....	الزُّهْرِيُّ:	۴۹۵

شميره	مضمون	صفحه
٤٩٥	زهرى نه د سفيان د سماع تفصيل:	٤٩٥
٤٩٧	قوله: فُكِّلَهُ:	٤٩٧
٤٩٨	رجال الحديث	٤٩٨
٤٩٨	الحسن بن محمد:	٤٩٨
٤٩٨	أبو عباد يمين بن عباد:	٤٩٨
٤٩٩	الساخسون:	٤٩٩
٤٩٩	عبد الله بن دينار:	٤٩٩
٤٩٩	قوله: يحبُّ يثابه:	٤٩٩
٥٠٠	قوله: لَيْتَ هَذَا:	٥٠٠
٥٠٠	قوله: قَالَ لَهُ إِنْسَانٌ:	٥٠٠
٥٠٠	قوله: أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ:	٥٠٠
٥٠٠	قوله: قَطَّاعًا رَأْسَهُ:	٥٠٠
٥٠١	رجال الحديث	٥٠١
٥٠١	موسى بن إسماعيل:	٥٠١
٥٠١	مُعَايَر:	٥٠١
٥٠١	أبي:	٥٠١
٥٠١	أبو عثمان:	٥٠١
٥٠١	قوله: أَحَبُّهُمَا:	٥٠١
٥٠٢	رجال الحديث	٥٠٢
٥٠٢	لُعَيْم:	٥٠٢
٥٠٢	إبن المبارك:	٥٠٢
٥٠٢	مَعْبُر:	٥٠٢
٥٠٢	الزهرى:	٥٠٢
٥٠٢	قوله: مَوْلَى لَأَسَامَةَ:	٥٠٢
٥٠٢	قوله: أَنَّ الْحَجَّاجَ بْنَ أَيْمَنَ ابْنَ أَيْمَنَ:	٥٠٢
٥٠٣	قوله: وَهُوَ جُلٌّ مِنَ الْأَنْصَارِ:	٥٠٣
٥٠٣	قوله: قَرَأَهُ ابْنُ عُمَرَ:	٥٠٣
٥٠٣	قوله: فَقَالَ أَعِذْ:	٥٠٣
٥٠٣	رجال الحديث	٥٠٣

شميره	مضمون	صفحه
.....	سَلَمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ	٥٠٣
.....	وليد بن مسلم	٥٠٤
.....	عبد الرحمن بن عمر	٥٠٤
.....	١٩- باب: مَنَاقِبُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا	
.....	رجال الحديث	٥٠٤
.....	مُحَمَّدٌ	٥٠٤
.....	عَبْدُ الرَّزَّاقِ	٥٠٥
.....	مَعْبُورٌ	٥٠٥
.....	الزُّهْرِيُّ	٥٠٥
.....	سَالِمٌ	٥٠٥
.....	د - رُؤْيَا - تَلَفُظٌ أَوْ دَدِي مَعْنَى	٥٠٥
.....	رجال الحديث	٥٠٥
.....	يَحْيَى بْنُ سَلِيمَانَ	٥٠٦
.....	ابن وهب	٥٠٦
.....	يونس	٥٠٦
.....	زهرى	٥٠٦
.....	سالم	٥٠٧
.....	د حضرت عبد الله بن عمر <small>رضي الله عنهما</small> مقام او مرتبه	٥٠٧
.....	٢٠- باب: مَنَاقِبُ عَمَّارٍ وَحَدِيقَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا	
.....	حضرت عَمَّارٌ <small>رضي الله عنه</small>	٥٠٨
.....	حضرت حذيفه <small>رضي الله عنه</small>	٥٠٨
.....	د حديث او باب په حوالې سره اشكال او جواب	٥٠٨
.....	رجال الحديث	٥٠٩
.....	مالك بن إسماعيل	٥٠٩
.....	المغيرة	٥٠٩
.....	علقمة	٥١٠
.....	رجال الحديث	٥١٠
.....	سليمان بن حرب	٥١٠
.....	شعبة	٥١٠
.....	قوله: قدمت الشام	٥١٠

شمیره	مضمون	صفحه
۵۱۱	قوله: مَنْ جَلَسَ إِلَى جَنْبِي:	۵۱۱
۵۱۱	قوله: قَالُوا: أَبُو الدَّرْدَاءُ:	۵۱۱
۵۱۱	كوفه د علم او فقهی د مرکز كیدو شهادت	۵۱۱
۵۱۱	قوله: صَاحِبِ النُّعْلَيْنِ:	۵۱۱
۵۱۱	قوله: وَالْوَسَادُ:	۵۱۱
۵۱۲	قوله: وَالْبَطْرَةَ:	۵۱۲
۵۱۲	د رسول الله ﷺ د قربت او خدمت په وجه د وفور علم اثبات	۵۱۲
۵۱۳	قوله: أَفِيكُمْ:	۵۱۳
۵۱۳	د حضرت عمار د شیطان نه د بچ کولو مطلب:	۵۱۳
۵۱۵	قوله: الَّذِي لَا يَعْلَمُ أَحَدٌ غَيْرَهُ:	۵۱۵
۵۱۵	د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه قراءت:	۵۱۵
۵۱۵	د قراءت متواتره خلاف كیدو په وجه دا قراءت مرجوح دي:	۵۱۵
۵۱۶	قوله: حَتَّى كَادَ وَاسْتَنْزَلُونَنِي عَنْ شَيْءٍ سَمِعْتُهُ:	۵۱۶
۵۱۶	د حضرت ابو هريره رضی الله عنه په حديث كښې د بعضي نورو حضراتو زیاتوالي:	۵۱۶
	۲۱-بَابُ: مَنْ أَقْبَى أَبِي عُبَيْدَةَ بْنِ الْجَرَّاحِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ	
۵۱۸	د ابو عبیده بن الجراح رضی الله عنه تعارفی خاکه:	۵۱۸
۵۱۸	رجال الحديث:	۵۱۸
۵۱۸	عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ:	۵۱۸
۵۱۹	عَبْدُ الْأَعْلَى:	۵۱۹
۵۱۹	خَالِدٌ:	۵۱۹
۵۱۹	أَبِي قِلَابَةَ:	۵۱۹
۵۱۹	أَكْبَسُ بْنُ مَالِكٍ:	۵۱۹
۵۱۹	قوله: إِنَّ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَمِينًا وَأَمِينُنَا أَيْتَابُ الْأُمَّةِ:	۵۱۹
۵۱۹	حضرت ابو عبیده رضی الله عنه سره د امین صفت د خصوصیت وجه:	۵۱۹
۵۱۹	په بعضي طریقو كښې د نورو الفاظو زیاتوالي:	۵۱۹
۵۲۰	رجال الحديث:	۵۲۰
۵۲۰	مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ:	۵۲۰
۵۲۰	ثَعْبَةُ:	۵۲۰
۵۲۰	أَبِي إِسْحَاقَ:	۵۲۰
۵۲۰	صَلَّةٌ:	۵۲۰

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

باب ذکر مصعب بن عمیر رضی اللہ عنہ

۵۲۱	د مصعب بن عمیر رضی اللہ عنہ تذکرہ:	۵۲۱
۵۲۲	۲۲-باب: مناقب الحسن والحسين رضي الله عنهما	۵۲۲
۵۲۲	حضرات حسنین	۵۲۲
۵۲۲	وقال نافع بن جبير:	۵۲۲
۵۲۳	رجال الحديث	۵۲۳
۵۲۳	صدقته:	۵۲۳
۵۲۳	ابن عيينة:	۵۲۳
۵۲۳	أبو موسى:	۵۲۳
۵۲۳	الحسن:	۵۲۳
۵۲۳	أبا بكر:	۵۲۳
۵۲۳	قوله: إني هذا سيد:	۵۲۳
۵۲۳	د دوؤ دلو مينخ كني د صلحي پيشن گوئی او د هغې وقوع:	۵۲۳
۵۲۴	رجال الحديث	۵۲۴
۵۲۴	مدد:	۵۲۴
۵۲۴	مغير:	۵۲۴
۵۲۴	أبي:	۵۲۴
۵۲۴	أبو عثمان:	۵۲۴
۵۲۴	رجال الحديث	۵۲۴
۵۲۴	محمد بن الحسين بن إبراهيم:	۵۲۴
۵۲۵	حسين بن محمد:	۵۲۵
۵۲۵	جرير:	۵۲۵
۵۲۵	محمد:	۵۲۵
۵۲۶	أنس بن مالك:	۵۲۶
۵۲۶	د يزيد او ابن زياد حكومت:	۵۲۶
۵۲۶	قوله: أتى عبید الله بن زیاد:	۵۲۶
۵۲۶	د كربلا واقعه او د حضرت حسين رضی اللہ عنہ د شهادت پس منظر او د واقع كيدو اسباب:	۵۲۶
۵۲۷	بنو هاشم او بنو أمية:	۵۲۷
۵۲۷	د ابو سفیان اسلام قبول:	۵۲۷

شمیره	مضمون	صفحه
۵۲۸	د ابو سفیان د رینیتونې مسلمان کیدو دلائل او قرائن:	۵۲۸
۵۲۸	د حضرت معاویه <small>رضی الله عنه</small> د خاندان د حکومت ابتداء:	۵۲۸
۵۲۸	د حضرت علی او حضرت معاویه <small>رضی الله عنه</small> اختلاف:	۵۲۸
۵۳۰	د حضرت سیدنا معاویه <small>رضی الله عنه</small> وفات او د یزید خلافت:	۵۳۰
۵۳۱	زیاد خوک وو؟	۵۳۱
۵۳۱	د حضرت معاویه <small>رضی الله عنه</small> د بصیرت ډک وصیتونه:	۵۳۱
۵۳۳	د حضرت حسین <small>رضی الله عنه</small> د یزید د خلافت منلو نه انکار:	۵۳۳
۵۳۴	د حرمینو او کوفې د والیانو د حضرت حسین د قتل نه انکار:	۵۳۴
۵۳۵	د مسلم بن عقیل او د نورو شهادت:	۵۳۵
۵۳۲	د حضرت حسین <small>رضی الله عنه</small> کوفې ته روانیدل او بالآخر شهادت:	۵۳۲
۵۳۷	د "حر" کردار:	۵۳۷
۵۳۸	د عمر بن سعد کردار:	۵۳۸
۵۳۸	د ابن زیاد او شمر کردار:	۵۳۸
۵۳۹	د حضرت حسین <small>رضی الله عنه</small> شهادت او د هغوی د لاش بې حرمتی:	۵۳۹
۵۳۹	د ابن زیاد بد تمیزی:	۵۳۹
۵۴۰	د ابن زیاد قول د قبیلې د تمسخر نه وویا د تعریف نه؟	۵۴۰
۵۴۱	د حضرت حسین <small>رضی الله عنه</small> شهادت او د یزید په دې باندې خفگان:	۵۴۱
۵۴۲	د واقعه کربلا منصفانه جائزه:	۵۴۲
۵۴۳	د دریمې ډلې کردار:	۵۴۳
۵۴۵	حضرت حسین <small>رضی الله عنه</small> ته هم د اهل کوفې د دهورکه بازی اندازه شوې وه:	۵۴۵
۵۴۲	یزید هم د حضرت حسین <small>رضی الله عنه</small> د فضیلت قائل وو:	۵۴۲
۵۴۷	قوله: كَانَ أُمِّيَهُمْ رَسُولَ اللَّهِ :	۵۴۷
۵۴۸	قوله: فَحُضُّوْا بِالْوَمَةِ :	۵۴۸
۵۴۸	د حضرت حسین <small>رضی الله عنه</small> جسد او سر مبارک چرته دفن کړې شوې دی؟	۵۴۸
۵۴۹	د روافضو او نواصبو افراط او تفريط:	۵۴۹
۵۵۱	رجال الحديث :	۵۵۱
۵۵۱	حجّاج بن الینبال :	۵۵۱
۵۵۱	شُعْبَةُ :	۵۵۱
۵۵۱	عدی:	۵۵۱
۵۵۲	البراء :	۵۵۲
۵۵۲	والحسن بن علی :	۵۵۲

شمیره	مضمون	صفحہ
رجال الحديث	۵۵۲
عَبْدَانُ:	۵۵۲
عَبْدُ اللَّهِ:	۵۵۲
عُمَرُ بْنُ سَعِيدٍ بْنِ أَبِي حُسَيْنٍ:	۵۵۲
ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ:	۵۵۲
عُقْبَةُ بْنُ الْحَارِثِ:	۵۵۲
حضرت فاطمیہؑ اریخ تہ ددی قول نسبت:	۵۵۳
قوله: وَحَمَلُ الْحَسَنِ:	۵۵۳
قوله: يَا بِي:	۵۵۳
قوله: لَيْسَ شَيْءٌ يَعْطِي:	۵۵۴
یہ حضرت حسنؑ باندی یلار قربانول د هغوی د مشابہت بالنبی یہ وجہ باندی دی	۵۵۴
آیا حضرت حسنؑ د نبی ﷺ سرہ مشابہ کیدل د رسول اللہ ﷺ د بی مثالہ "کیدو معارض نہ دی؟	۵۵۴
رجال الحديث	۵۵۵
يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ:	۵۵۵
صَدَقَهُ:	۵۵۵
مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ:	۵۵۵
شُعْبَةُ:	۵۵۵
واقدين محمد:	۵۵۵
ابن عمر:	۵۵۵
رجال الحديث	۵۵۶
إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى:	۵۵۶
وَشَّامُ بْنُ يُوسُفَ:	۵۵۶
مَعْقِرُ:	۵۵۶
الزُّهْرِيُّ:	۵۵۶
أَنْبَسُ:	۵۵۶
د تعليق مقصد:	۵۵۶
آیا حضرت حسنؑ آشبه بالنبی ﷺ وو، یا سیدنا حضرت حسینؑ؟	۵۵۷
اولنی جواب:	۵۵۷

شمیره	مضمون	صفحہ
۵۵۷	دویم جواب:-	۵۵۷
۵۵۷	دریم جواب:-	۵۵۷
۵۵۸	د رسول اللہ ﷺ سرہ مشابہت لرونکی نور حضرات:-	۵۵۸
۵۵۸	رجال الحديث:-	۵۵۸
۵۵۸	مُحَمَّدُ بْنُ يَسَارٍ:-	۵۵۸
۵۵۸	عَنْدَر:-	۵۵۸
۵۵۹	شُعْبَةُ:-	۵۵۹
۵۵۹	مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي يَعْقُوبَ:-	۵۵۹
۵۵۹	ابْنُ أَبِي نُعْمٍ:-	۵۵۹
۵۵۹	عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ:-	۵۵۹
۵۵۹	پہ مختلف روایاتو کنہی د الفاظو اختلاف:-	۵۵۹
۵۵۹	قوله: أحبه بقتل الذباب:-	۵۵۹
۵۵۹	سوال خہ وو؟:-	۵۵۹
۵۶۰	قوله: أَهْلُ الْعِرَاقِ يَسْأَلُونَ:-	۵۶۰
۵۶۰	د ابن عمر رضی اللہ عنہما د تعریض مقصد:-	۵۶۰
۵۶۰	قوله: رِيحَانَتْنَاهُ:-	۵۶۰
۵۶۰	حسن او حسین رضی اللہ عنہما تہ د ریحان وئیلو وجہ:-	۵۶۰

بسم الله الرحمن الرحيم

۶۶- کتاب فضائل الصحابة

باب فضائل أصحاب النبی - صلى الله عليه وسلم -

وَمَنْ صَحِبَ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - أَوْ رَأَاهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ قَبَّهْوَيْنِ أَصْحَابِهِ.
د فضائل معنی: فضائل د فضیلة جمع ده، چې د نقیصه ضد دي، لکه څنگه چې فضل د نقص ضد دي.

د "فضل" لغوی معنی ده زیادت، د باب نصر، «مضموم العین فی المضارع» نه ددې استعمال فصیح دي، اگر چې د (مکسور العین، عِلْمٌ نه ئې هم استعمال منقول دي، او د ابن السکیت نه هم فضل یفضل منقول دي.

د لفظ اصحاب تحقیق: د فضائل نه مراد ښه خصلتونه او خوښ کړې شوې صفتونه او عادتونه دي، جوهری فرمائی، اصحاب د صحب جمع ده، څنگه چې اقراخ د فرخ جمع ده، الصحابة بالفتح د اصحاب جمع ده، اصحاب په اصل کښې مصدر دي، چې جمع ئې اصحاب جمع ده، او صاحب جمع صحب ده، لکه د راکب جمع رکب ده، او ددې جمع صحبه هم راځي. لکه فاره فرهه، صحاب هم ددې جمع راځي، لکه د جانع جمع چې جیاع راځي، صحبان هم ددې جمع راځي، لکه د شاب جمع چې شبان راځي، صحب یصحب صحبه و صحابه ددې اصل دي.)

د صحابی تعریف: صحابی چا ته وائي، علماؤ ددې مختلف تعریفونه کړي دي. علامه عینی رحمته الله علیه په دې حواله تقریباً ټول اقوال راجع کړي دي، او په شپږو اقوالو کښې ئې هغه ټول تفسیرونه او تعریفونه راجع کړل، چې د گنې شمیر حضراتو نه منقول دي، او دده نه وړاندې صاحب د "ألفية الحديث" زین العابدین عراقی دا شپږ اقوال ذکر فرمائیلی وو، او عینی هم غالباً د هغه نه اخستې دي.)

اولنې قول: اولنې قول یا د صحابی اولنې تعریف هغه دي، چې هغې اړخ ته امام بخاری اشاره کړې ده "مَنْ صَحِبَ النَّبِيَّ ﷺ أَوْ رَأَاهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَهُوَ مِنْ أَصْحَابِهِ"

چا چې د نبی کریم ﷺ صحبت اختیار کړو یا ئې د اسلام په حالت کښې دهغوی ملاقات او کړو هغه صحابی دي، علامه کرمانی فرمائی چې ددې معنی شوه "مسلم صحب النبی ﷺ أَوْ رَأَاهُ" (۱)
هغه مسلمان چې هغه د حضور ﷺ صحبت اختیار کړو یا ئې هغوی اولیدل، او وې فرمائیل

(۱) عمدة القاری شرح صحیح البخاری: ۱۶، ۲۳۴. دارالکتب العلمیة بیروت، نیز الصحاح للجوهري، مادة: صحب وفضل..... ص: ۵۸۰، مطبوعه دار المعرفة بیروت

(۲) اوگوری: فتح المغیث شرح ألفیة الحديث، ص: ۳۳۵، ۳۴۰. دارالکتب العلمیة بیروت

(۳) شرح الکرماني: ۱۴، ۲۹۸، و عمدة القاری، باب فی فضائل اصحاب النبی ﷺ: ۱۱۶، ۲۳۴

چې په راه، کنېې ضمير د مفعول نبی کریم ﷺ اړخ ته راجع دې، او ضمير د فاعل "مسلم" اړخ ته راجع دې، مشهور قول دا دې، دويم احتمال ددی آلتا دې، چې ضمير د مفعول "مسلم" اړخ ته راجع شی، او ضمير د فاعل نبی ﷺ اړخ ته، په اول صورت کنېې به معنی دا شی چې پیغمبر لیدلې وی، او په دويم صورت کنېې به معنی دا وی، څوک چې پیغمبر لیدلې وی، او په عرف کنېې دا دواړه خبرې یو بل د پاره لازم و ملزوم دی، چې پیغمبر څوک اووینی نو هغه به پیغمبر هم لیدلې وې.

هاؤ: دا اشکال کیدې شی، چې په تعریف کنېې تحقیق او یقین وی، او دلته د "او" حرف تردید په وجه شک او تردد راغلې دې، او دا دواړه څیزونه (تحقیق او تردید) خپل مینځ کنېې متضاد او منافی دی.

ددې جواب دادې، چې په "او" حرف تردید سره د صحابی دوو قسمونو اړخ ته اشاره مقصود ده، یعنی یو هغه چې چا په حالت د اسلام کنېې د پیغمبر ﷺ ملاقات کړې وی، او دويم هغه چا چې د څه عارض یعنی وړندوالی وغیره په وجه ملاقات خونه وی کړې، خو د حضور ﷺ ملګرتیا او معیت ئې اختیار کړې وی، ځکه چې صحبت د پاره رږیت لازم نه دې، عبدالله بن ام مکتوم رضی الله عنه ته د نبی ﷺ صحبت خو نصیب شوې و، خو هغه نبی ﷺ اونه لیدې شو.

قوله: فهو من أصحابه: من اسم موصول په محل د رفع کنېې واقع دې، او سره د خپلې صلی نه دا مبتداء ده، او "فهو من أصحابه" دې د پاره خبر دې، فاء په دې باندې په دې وجه داخله شوې ده، چې مبتداء متضمن ده معنی د شرط لره، ظاهره ده چې خبر به معنی جزاء لره متضمن وی، په دې وجه په دې باندې فاء داخله ده.

په "من المسلمین" قید سره هغه خلق خارج کول مقصود دی، چا چې رسول الله ﷺ لیدلې خو دې، ولې هغی مسلمانان نه و، نو ظاهره ده هغوی بیا صحابه هم نه شو، او کیدې شی په دې وجه په امام بخاری باندې هم دلته دا اعتراض شوې وی، چې هغوی د صحابی په تعریف کنېې د "من المسلمین" قید خو اولګولو، او حال دادې، چې "من المسلمین" قید لګول که د نبی ﷺ لیدونکی غیر مسلم لره د صحابی د تعریف نه خارج کولو د پاره ضروری دې، نو هم مات علی الاسلام قید هم ورستو مرتد کیدونکی لره د صحابی د تعریف نه د خارجولو د پاره ضروری دې، لکه ابن خطل، ربیع بن امیه، مقیس بن ضبابه وغیره، بعضی حضراتو دلته د رږیت او صحبت سره د بلوغ قید هم لګولې دې، ولې دا صحیح نه دې، ځکه چې په داسې کیدو سره به د حضرت حسن او حسین رضی الله عنهما په شان حضرات هم د صحابی په مصداق کنېې رانه شی، حال دادې چې هغوی په اتفاق سره صحابه دی.

(۱) صحیح البخاری بشرح الکرمانی، باب فضائل اصحاب النبی: ۱۹۸، ۱۴، بیروت

(۲) عمدة القاری: ۱۱۶، ۲۳۴

دویم قول: دویم قول دادې، چې صحابی هغه دې "من طالت صحبتته له وکثرت مجالسته مع طریق التیم له والاخذ عنه" د چا چې رسول الله ﷺ سره اوږد صحبت شوې وی، او د هغوی سره ئې ناسته پاسته زیاته شوې وی، او دې سره سره ئې د نبی کریم ﷺ نه اخذ او استفاده هم کړې وی، امام بدر الدین عینی رحمته الله د ابوالمظفر السمعانی په حوالې سره دا نقل کړې دی، او وې فرمائیل چې دا د اصولیینو قول دې، او وې وئیل چې د صحابی اطلاق د لغت له مخې هم، په ده باندې کیږي. ^(۱)

او اصحاب الحدیث د صحابی یا د صحابه اطلاق په هغه خلقو باندې کوی چې د حضور ﷺ نه ئې یو حدیث یا یوه کلمه هم نقل کړې وی، بلکه د اصحاب الحدیثو له مخې په دې کښې دومره فراخی ده، که یو سړي یو نظر هم رسول الله ﷺ اوبینی نو هغه صحابی دې، او خدائې دې نه کړي که د لیدلو نه ورستو څوک مرتد شی، او بیا په اسلام کښې داخل شی، نو هغه اول واري لیدل دده د صحابیت د پاره د صحیح قول مطابق کافی دی، د محدثینو د اشعث بن قیس په صحابیت باندې اتفاق دې، او دده په شان نور هغه خلق هم په اصحابو کښې داخل دی، چې هغوی د داسې قسمه حالاتو سره مخامخ شو، د دوی احادیث هغوی په مساندو کښې شمار کړي دي، په مراسیلو کښې نه، علامه اسدی هم او فرمائیل چې صحابی هغه دې، چې هغه رسول الله ﷺ لیدلې وی، بس. او هغه هم دا د امام احمد او اصحاب الشافعی قول مختار ګرځولي دي.

ابن الحاجب هم دا غوره کړې دې. او ددې وجه ئې دا بیان کړې ده، چې صحبت قلیل او کثیر دواړو ته شامل دي، ابوزرعه رازی او ابوداؤد فرمائی چې صحبت د رؤیت نه اخص دي. او هر رؤیت صحبت لره مستلزم نه دې، دا دواړه حضرات فرمائی چې د طارق بن شهاب د پاره صحبت ثابت نه دې، او رؤیت د هغه ثابت دې، ددې تائید په طبقات د ابن سعد کښې مذکور د دې واقعي نه هم کیږي، چې یو واري انس بن مالک رضی الله عنه ته موسی السینانی

او وئیل. "انت اخر من بقی من اصحاب رسول الله ﷺ" چې تاسو د رسول الله ﷺ په اصحابو کښې آخری پاتې کیدونکي سړي ئې، په دې باندې هغوی او وئیل چې په اعرابو کښې څه خلق پاتې دی ولي په اصحابو کښې خو زه آخری سړي پاتې یم.

یعنی اعرابو ته اگر چې رؤیت خو نصیب شوې دې، ولي هغوی ددې (رؤیت) په وجه په اصحابو کښې داخل نه دي. ^(۲)

دویم قول: دریم قول د سعید بن المسیب نه منقول دې، هغوی فرمائی صحابی به هغه کس شمیرلې شی، چې د الله تعالی د رسول ﷺ سره ئې یو دوه کاله قیام کړې وی، او په غزواتو کښې د هغوی ﷺ سره شرکت او کړي.

(۱) عمدة القاری: ۱۱۶، ۲۳۴

(۲) طبقات ابن سعد: ۲، ۳۴۵، و عمدة القاری: ۱۱۶، ۲۳۶-۲۳۴

دا قول په ضیق او تنگی باندې مېنې دې، ددې له مخې جریر بن عبدالله البجلي او دده په شان نور هغه حضرات به په صحابو کښې نه شی شمیرلې چې په هغوی کښې پورته ذکر کړې شوی صفات موجود نه وي، حال دا دې چې د دوی په صحابیت کښې د چا هم اختلاف نشته هم دغه وجه ده، چې دا قول رد کړې شوې دې، او ددې د مردود کیدو یوه وجه دا هم ده، چې په دې کښې محمد بن عمر الواقدي راوی دې، چې ضعیف فی الحدیث دې. (۱)
 څلورم قول: څلورم قول دادي، چې د طول صحبت سره اخذ هم شرط دې، دا قول صرف د جاحظ نه نقل کړې شوې دې، چې په دې کښې غیر ثقه رواة دی. (۲)

پنځم قول: پنځم قول دادي، چې صحابی هغه دې، "من راه مسلماً عاقلاً بالغاً" چا چې پیغمبر ﷺ په حالت د اسلام، عقل او بلوغ کښې لیدلې وی، په دې کښې د بالغ کیدو شرط شاذ دې، لکه څنگه چې اوس پورته ددې ذکر او شو.

شپږم قول: شپږم قول دادي "من أدرك زمنه، وهو مسلم وإن لم يره" چا چې د اسلام په حالت کښې د رسول الله ﷺ زمانه اوموندله، اگر چې هغه د رسول الله ﷺ زیارت نه وی کړې، دا قول د یحیی بن عثمان المصری نه مقبول دي، هغه فرمائی، ابوتیمیم الجیشانی چې د هغه نوم عبدالله بن مالک دې، هغوی د رسول الله ﷺ زمانه خو اوموندله، ولې د هغوی سره ئې ملاقات اونه کړې شو، هغه په اتفاق د اهل سیرو سره د سیدنا حضرت عمر رضی الله عنه په خلافت کښې منډینې منوري ته هجرت کولو سره راغې، او سره ددې نه هغه صحابی دې، دا قول په اصولینو کښې قرافي هم په شرح التنقیح کښې ذکر کړې دې.

دې سره بیا دا هم اضافه کړې شوې ده، چې څوک ماشوم وی او د ماشومالی په وجه د خپل مور پلار یا أحد الأبوين په اتباع کښې هغه مسلمان او گرځی هغه هم صحابی دې. (۳)
 د قسطلانی رائي: علامه قسطلانی شارح د بخاری چې په دې حوالې سره کوم تفصیل بیان کړې دې، هغه په بعضې ځایونو کښې د عینی صاحب د ذکر کړې شوې تفصیلاتو نه لږ بدل دي. هغه فرمائی، "مَنْ صَحِبَ النَّبِيَّ فِي زَمَنِ نُبُوَّتِهِ وَلَوْ سَاعَةً" یعنی د صحبت معنی ده، څوک چې د هغوی ﷺ په زمانه کښې هغوی سره پاتې شی اگر چې هغه دې یو ساعت ولې نه وی، او دا "راه" نه ورسو ئې او فرمائیل "فی حال حیاته ولولحظة مع زوال البان" من الرؤية کالعی حال کونه فی وقت الصحة أو الرؤية" د هغوی ﷺ په ژوند کښې هغوی لیدل اگر چې هغه یو نظر ولې نه وی، او دې لیدلو د پاره ضروری دی چې "مانع من الرؤية" څه خیز نه وی، لکه روندوالي وغیره، د "من المسلمین" نه ورسو فرمائی، "العقلاء، ولو أثنى أو عبداً أو غيبر بالهم أو جنياً أو مديكاً على القول به عتته إلى

(۱) الطبقات الكبرى: ۳۴۵، ۲. وعمدة القاری: ۱۶، ۲۳۵.

(۲) الطبقات الكبرى: ۳۴۵، ۲. وعمدة القاری: ۱۶، ۲۳۵.

(۳) عمدة القاری شرح صحيح البخاری: ۱۶، ۲۳۴-۲۳۶. دارالکتب العلمیة بیروت.

الملكۃ یعنی چې هغه عاقل مسلمان وی، اگر چې هغه ښځه وی، غلام وی، نابالغ وی، جن وی، فرشته وی، یعنی انسان کیدل، سړې کیدل، بالغ کیدل، آزاد کیدل، شرط نه دی. بیا ئې افرمائیل امام بخاری چې صرف په رؤیت باندې اکتفاء کړې ده، او د مجالسه، مکالمه، مما شأه ورسره د تللو، وغیره ذکر ئې نه دې کړې، دغه د جمهور محدثینو او اصولینو مذهب دې، او ددې وجه داده، چې د رسول الله ﷺ مقام او مرتبه ډیره لوړه ده، نو بس چا چې یو وارې هغوی ﷺ اولیدو، یا هغوی ﷺ څوک اولیدو، د هغه زړه د استقامت غر جوړ شو، او په هغه کښې به هغه نظر اثر کوي، ځکه چې دې سړي اسلام قبلولو سره گویا د حق قبلولو او د فیض کسب کولو تیاری او کړه، اوس کله چې دې د نور محمدی سره مخامخ شو نو هغه نور به په ده باندې خپل انوار او پلوشې غورځوي، او بیا به د ده په زړه او اندامونو او جوارحو باندې د هغې اثر ښکاره کیږي، او وې فرمائیل چې په لغت کښې د صحبت اطلاق په یو ساعت باندې هم کیږي، او اهل الحدیثو په شرع او عرف کښې هم د هغې معنی اعتبار کړې دې، د کومې چې اهل لغتو کړې دې، د آمدی او ابن الحاجب قول مختار هم دغه دې.

او وې فرمائیل، په دې وجه که یو سړی قسم او کړو چې "والله لأصحب فلاناً" په خدائې قسم زه به د فلانکې په صحبت کښې نه پاتې کیرم، هغه به د یو ساعت په صحبت سره هم حاثت کیږي، معلومه شوه چې یو ساعت صحبت هم د صحبت د تحقق د پاره کافی دې. (۱)

د رسول الله ﷺ یو نظر د صحابیت د پاره د کافی کړځولو قول: په "الإصابة" کښې د حجة الوداع په موقع باندې د هغوی ﷺ سره حاضریدونکي د مکې، مدینې، طائف، او د نورو سیمو هغه ټول اعراب په صحابو کښې شمیر کړې شوي دي، چې د هغوی شمیر د څلویښتو زرو نه زیات دې. ځکه چې هغې ټولو ته د حضور ﷺ صحبت نصیب شوې وو، اگر چې حضور ﷺ هغوی نه دی لیدلې، بلکه "ليلة الاساء" یعنی د معراج په شپه باندې چې کوم خلق مؤمنان وو، که رسول الله ﷺ ته د هغې ټولو د کشف په ذریعه د خودلو قول ثابت وی نو هغه ټول به صحابه شمیرلې شي، ځکه چې رسول الله ﷺ خو هغوی اولیدل، اگر چې هغوی رسول الله ﷺ اونه لیدي شو. (۲)

خو دا قول د صاحب د مصابیح ددې قول سره مخالف دې چې په "راه" کښې ضمیر مستتر یعنی ضمیر د فاعل نبی ﷺ ته نه راجع کیږي، ځکه چې په داسې صورت کښې به هر هغه سړي صحابی وی، چې په هغه باند د نبی ﷺ نظر لگیدلې وی، اگر چې هغه نبی ﷺ نه وی لیدلې..... او ددې څوک هم قائل نشته. (۳)

(۱) إرشاد الباری: ۱۲۷، ۸

(۲) الإصابة فی تميز الصحابة: ۱، ۶-۸، وکذا إرشاد الساری: ۱۳۷، ۸

(۳) إرشاد الساری شرح صحيح البخاری: ۱۳۷، ۸

د صحابی د تعریف په حوالې سره په امام بخاری اعتراض: د امام بخاری په دې مذکوره تعریف د صحابی باندې حافظ زین الدین العراقي اعتراض کړې دې، چې یو سړې مسلمانیدو سره د نبی ﷺ مجلس ته راغلو، او هغه ووند وو، چې د هغې په وجه باندې هغه ته رویت حاصل نه شو، او په خه وجه باندې هم هغه ته د هغوی ﷺ معیت، مجلس او د خبرو اترو کولو موقع ملا نه شوه، نو داسې سړې به د امام بخاری د تعریف له مخې صحابی نه وی، حال دادې چې هغه صحابی دې. (۱)

د قسطلانی د اړخ نه د امام بخاری دفاع: علامه قسطلانی د زین الدین عراقی ددې اعتراض متعلق فرمائی، کیدې شی چې هغه سره د بخاری هغه نسخه وی، چې په هغې کښې "من صحب النبی وراه" په واړه سره وو، "او سره نه وو، په دې وجه هغه ته اشکال اوشو، قسطلانی دا خبره د عمرو بن کلثوم د صحابیت لاندې کړې ده، او وې فرمائیل، چې د حضرت عمرو بن کلثوم صحابیت یا خو په دې وجه ثابت دې، چې په "راه" کښې د ضمیر فاعل مرجع څنگه چې "مسلم" کیدې شی دغه شان "لفظ نبی" هم کیدې شی، او دویم صورت په ابن ام کلثوم باندې صادق راځی، چې نبی ﷺ هغه اولیدو، اگر چې هغه نبی ﷺ اونه لیدو، او که دا احتمال (یعنی نبی ﷺ ته د فاعل ضمیر د راجع کیدو) صحیح اونه منلې شی، نو هم هغه صحابی دې، ځکه چې د صحابی دوه قسمونه دی، او په اول قسم کښې هغه داخل دې، یعنی چا چې د نبی ﷺ صحبت اوموندلو. (۲)

د قسطلانی د راتې ضعف او راجح تعریف: ولې د قسطلانی دا تفصیل بې ځایه دې، او د حافظ عراقی تعریف په ځانې، ځکه چې دده خبره د داسې سړی په حقله ده، چې هغه ته صحبت هم نه دې نصیب شوې، او رویت هم نه دې نصیب شوې، او ښکاره خبره ده چې داسې سړی نه د صحابی په اول قسم کښې شمیر دې نه په دویم کښې، همدغه شان د "رای" فاعل د نبی ﷺ ګرځولو صورت هم راجح نه دې، ځکه چې په دې باندې دا اشکال دې، چې په کوم سړی هم د پیغمبر نظر پرېوتو هغه به صحابی وی، حال دا دې چې دا د مقصود خلاف دې، همدغه وجه ده چې حافظ عراقی پخپله د صحابی تعریف کړې دې:

رای النبؤ مسلماً ذو صحبة وقیل: ان طالت ولم یقتت

وقیل: من أقام عا ما و غزا معه و ذالابن السیپ عزا. (۳)

د اسلام په حالت کښې نبی ﷺ لیدونکې، د چا چې صحبت شوې وی، او یو قول دادې، چې د هغه طویل صحبت شوې وی، او دا قول نه دې ثابت کړې شوې، یو قول دا هم دې چې هغوی ﷺ سره کم از کم یو کال پاتې شوې وی او په یوه غزوه کښې هم د هغوی ﷺ سره

(۱) فتح المغیث للزین العراقي، ص: ۱۳۳۵

(۲) إرشاد الساری: ۱۱۳۸، ۸

(۳) فتح المغیث للزین العراقي، ص: ۳۳۵

شریک شوی وی، دا قول سعید بن المسیب اړخ ته منسوب دي.

د زین عراقی په تعریف باندې اشکال او د هغې جواب: په دې تعریف کېنې پخپله په حافظ عراقی باندې هغه اشکال وارد یږي، کوم چې په امام بخاری باندې وارد کړې شوي دي، ځکه چې هغه هم د رؤیت او صحبت دواړو ذکر کړې دي، او زین الدین عراقی د هغې په حقله اعتراف کړې دي، چې هغه ته د "زای" په ځانې "لای" وئیل پکار وو، او "زای" هغه صرف د حافظ ابن الصلاح په متابعت کېنې اختیار کړې دي، بیا فرمائی، چې د اعتراض نه سالم د صحابی تعریف به داسې وی:

"الصحابی من لقی النبی ﷺ مسلماً ثم مات على الإسلام".

یعنی "چا چې د نبی ﷺ سره د اسلام په حالت کېنې ملاقات کړې وی، او بیا په دې اسلام باندې مړ شوی وی." (۱)

په دې تعریف کېنې د صحبت او رؤیت په ځانې د ملاقات ذکر دي، او ښکاره خبره ده، د ملاقات شرف هغه کس ته هم حاصل دي چې هغه د روندوالی په صورت کېنې د حضور ﷺ مجلس ته حاضرې کړې وی.

همدغه شان هغه کس چې هغه د نبی کریم ﷺ سره د اسلام په حالت کېنې ملاقات او کړو، ولي ددې نه ورسره هغه مرتد شو، د صحابی دا تعریف به په هغه هم صادق نه راځي، او هغه یقیناً صحابی هم نه دي، لکه ابن خطل، ربیع بن امیه او مقیس بن ضبابه وغیره. (۲)

علامه قسطلانی فرمائی، چې د صحابی په تعریف کېنې امام بخاری رحمه الله لفظ د "او" استعمال کړې دي، چې په دې سره د صحابی دوو قسمونو اړخ ته اشاره مقصود ده:

①: چا ته چې رؤیت حاصل وی. ②: چا ته چې صحبت حاصل وی، رؤیت نه.

او ددې خبرې دلیل دادې، چې دلته "او" دې نه چې "او" چې امام بخاری په دې تعریف کېنې د خپل شیخ علی بن المدینی اتباع کړې ده، او ابن مدینی هم لفظ د "او" استعمال کړې دي. (۳) ځکه هغوی د صحابی تعریف کړي دي: "من صحب النبی ﷺ اذ لا ولساعة من نهار". (۴)

نو ددې نه معلومه شوه چې ابن ام مکتوم په شان حضرات چا د عارضې روندوالی د وجهې نه هغوی ﷺ نه دي لیدلي هغه د صحابی په اول قسم کېنې داخل دي، او د صحابی تعریف په هغوی صادق راځي.

د تمیز د عمر نه وړنډې د رؤیت حکم: هغه دلته یوه بله طبقه ده، او دا هغه خلق دي، چې

(۱) اوگوری فتح المغیث للزین العراقي، ص: ۳۳۵-۳۳۶

(۲) فتح المغیث للعراقی، ص: ۳۳۶

(۳) ارشاد الساری، ۱۱۲۸، ۸

(۴) فتح المغیث للسخاوی، ۷۸، ۴، مکتبه السنة بالقاهرة

هغوی د ماشوموالی په حالت کښې نبي ﷺ اولیدو، ولې په دې عمر کښې په هغه کښې د پیژندګلو صلاحیت نه وو، او د ده هغه عمر نه وو، چې هغې ته د تمیز عمر یا د پوهې زمانه او وئیلې شی.

لکه عبدالله بن الحرح بن نوفل، عبدالله بن ابي طلحه الأنصاري چې رسول الله ﷺ د دوی تحنیک فرمائيلې دي، یا د چا د پاره چې هغوی ﷺ دعاء کړې ده، محمد بن ابي بکر چې د ده ولادت د نبي ﷺ د وفات نه درې میاشتې او څه ورځې وړاندې اوشو، قسطلانی فرمائی داسې ټول حضرات په صحابو کښې داخل دي، اگر چې د دوی اړخ ته د "رؤية النبی" نسبت صحیح نه دي، ولې په دوی باندې د رسول الله ﷺ نظر پریوتې دي، په دې وجه دې صحابی دي، او اکثر هغه حضراتو چا چې د صحابه کرامو په حوالې سره کتابونو لیکلي دي، داسې حضرات ئي په صحابو کښې شمیر کړې دي، هغه! د دوی احادیث به د کبارو تابعینو د مراسیلو د قبیلې نه وي. (۱)

ځکه چې د احادیثو اخستلو په زمانه کښې ظاهره ده چې دوی نبي ﷺ نه دي موندلي، او د دوی پخپله د نبي ﷺ نه د احادیثو د اخستلو امکان هم نشته. په دې وجه د دوی روایات د مسانیدو د قبیلې نه نه شي کیدي، دا به خامخا دوی د صحابه کرامو نه اخستلي وي.

د صحابی په تعریف کښې د "اسلام" قید: بیا د صحابی په تعریف کښې د اسلام قید ځکه اولګولې شو، چې دا په هغه خلقو باندې صادق رانه شي، چا چې رسول الله ﷺ د کفر په حالت کښې اولیدو، ځکه چې داسې کسانو که ورستو بیا اسلام هم قبول کړې وي، بیا هم هغه صحابی نه دي، لکه قبضر، اگر چې امام احمد ﷺ بیا هم د هغه د روایاتو تخریج په خپل مسند کښې کړې دي. (۲)

او حافظ ابن حجر خپل شیخ زین الدین عراقی اړخ ته د "مات علی الإسلام" قید د اضافې هم نسبت کړې دي، چې هغه ته مرګ هم د اسلام په حالت کښې راغلې وي، او ددې مقصد ورستو مرتد کیدونکی د صحابی د تعریف نه خارجول دی. (۳)

ایا د ارتداد په وجه صحابیت ختمیږي؟ اوس دلته یوه بله خبره ده، چې چا د اسلام په حالت کښې رسول الله ﷺ سره ملاقات او کړو، او ورستو د مرتد کیدو په حالت کښې مړ شو، د "مات علی الإسلام" شرط خو دې د صحابی د تعریف نه خارج کړو، ولې کوم کس چې مرتد شو او هغه بیا اسلام قبول کړو، او هم د اسلام په حالت کښې ده ته مرګ راغې، نو آیا په مینځ کښې ارتداد عارض کیدو سره به د ده صحابیت نه متاثره کیږي، ځکه چې د "مات علی الإسلام" د قید له مخې خو هغه هم صحابی دي؟ ځکه چې رؤیت یا صحبت هم د اسلام په

(۱) إرشاد الساري: ۱۱۲۸، ۸.

(۲) إرشاد الساري: ۱۱۳۸، ۸.

(۳) فتح الباری: ۱۴، ۹.

حالت کنبی شوی دې، او بیا مرگ هم د اسلام په حالت کنبی راغې.....؟

قسطلانی فرمائی، داسې خلق د صحابی په تعریف کنبی داخل دی، او هغوی هم صحابه کرام دی، برابره خبره ده چې په دویم ځل د اسلام قبولو نه ورسره د هغوی د رسول الله ﷺ سره ملاقات شوي وی یا نه وی شوي، بلکه قسطلانی خو دا هم وائی، چې حافظ ابن حجر او حافظ عراقی چې د "موت علی الإسلام" کوم شرط لگولي دي، هغه هم تسلیم نه دي، او په دې باندې دا اعتراض کړې شوي دي، چې د مرتد کیدونکی صحابیت خو ارتداد سره ختم شو، ولې د ارتداد نه وړاندې خو هغه صحابی وو، په دغه وخت کنبی په هغه باندې د صحابی تعریف بغیر د ذکر کړې شوي قید (موت علی الإسلام) صادق راتلو، او د تعریف د صحیح کیدو د پاره بس دومره کافی ده، ځکه چې په تعریفاتو کنبی د یو امر منافی د عارض کیدو نه خو احتراز نه وی، څنگه چې د سړي د اسلام د تحقق د پاره دا لازمی نه دی چې هغه ته دې مرگ هم د اسلام په حالت کنبی راشي، هله به هغه مؤمن وی کنبی نو نه به وی. (۱)
بلکه د مرتد ارتداد ته خو ارتداد په دې وجه وئیلې شی، چې د دۀ ایمان متحقق شوي وو، او اوس دۀ "عود الیکفر" اختیار کړو.

بیا قسطلانی پخپله فرمائی، چې کومو خلقو د "موت علی الإسلام" شرط لگولي دي، د هغوی مقصد صرف دومره دي، چې د صحابه کرامو د زمانې ختمیدو نه ورسره چا ته صحابی او وئیلې شی او چا ته غیر صحابی؟ نو وې فرمائیل چا چې د اسلام په حالت کنبی ملاقات کړي وی او بیا د اسلام په حالت کنبی مړ شوي وی صرف هغه به صحابی شمیرلې شی، دا مطلب هېڅ کله هم نه دي، چې ملاقات او رؤیه النبی ﷺ د اسلام په حالت کنبی د صحابیت د تحقق د پاره کافی نه دی، ځکه چې ددې معنی خو به بیا دا شی، چې صحابه کرام په خپل ژوند کنبی صحابه نه وو، او د وفات نه ورسره هغوی صحابه جوړ شو، حال دا دي چې ددې څوک هم قائل نه دی. (۲)

د اشعري قول: بعضې حضراتو لکه ابو الحسن اشعري وغیره: ددې قول نه دا نتیجه اخذ کړې ده، چې کوم سړي مرتد شو هغه صحابی ځکه نه وو، چې د هغه د مرگ نه معلومه شوه چې هغه مسلمان شوې هم نه دي، او د اول نه هغه کافر راروان وو، په دې وجه هغه په "من راه مسلماً" قید سره خارج شو، او هغه د اسلام په حالت کنبی پیغمبر لیدلې نه دي، لهذا کۀ د "مات علی الإسلام" قید نه هم وی نو بیا هم د صحابی تعریف په هغه صادق نه راځي، علامه سخاوی فرمائی، "فيه نظر" په دې کنبی اشکال دي، او هغه دا چې د شریعت د احکامو دار مدار په ظاهر باندې وی، او په ظاهره دا سړي مؤمن دي، په دې وجه دۀ ایمان به قابل قبول

(۱) إرشاد الساری: ۱۱۳۸۸

(۲) إرشاد الساری: ۱۱۳۸۸

وی، او د دۀ تحقیق اسلام به د خاتمی علی الایمان سره نه شی متعلق کوي.^(۱)
 رویت په دنیوی ژوند کېږي شرط دي بیا د رویت النبی د پاره دا هم شرط دي. چې هغه د رسول الله په ژوند مبارک کېږي وی. که د هغوی ﷺ د وفات نه ورسو او د دفن نه وړاندې په قبر کېږي یا د قبر نه بهر د چا په نبی ﷺ باندې نظر پرېوتو، نو اگر چې بعضې حضراتو د هغه د پاره هم صحابیت ثابت کړي دي، ولې صحیح، مشهور او راجح دغه دي. چې هغه صحابی نه دي. او دا لیدل کافی نه دي، کوم حضرات چې دا کافی گنځي. د هغوی وینا ده. چې د نبی ﷺ ژوند خو مستمر دي، چې د وفات په وخت کېږي او د دفن نه ورسو هم هغوی ته ژوند حاصل دي، ولې ددې جواب دا دي. چې اعتبار د دنیا د ژوند دي. ځکه چې د دنیوی احکامو دار و مدار صرف په دنیوی ژوند باندې دي. او د صحابیت ثبوت او عدم ثبوت هم د دنیوی امورو نه دي. شید هم ژوندې وی ولې په هغه باندې د مړو احکام جاري کیږي، ځکه چې د هغه ژوند اخروی دي، دنیوی نه دي.

د دنیوی ژوند قید لگول په دې وجه ضروري دی. که دا قید اونه لگولې شی نو بیا د نبی ﷺ د جسد مکرم په هر زمانه کېږي په قبر کېږي لیدونکي یا په خوب او کشف کېږي لیدونکي به هم صحابی وی. حال دا دي چې هغه په اتفاق سره صحابی نه دي، په دې وجه یقیناً د ویرخي قید هم لگولې شوې دي.^(۲)

د چا چې معاصرت ثابت وي، رویت نه. اوس پاتې شو هغه کس چې هغه ته د رسول الله ﷺ معاصرت خو حاصل وی، ولې رویت ورته نه وی نصیب شوې. نو د هغه په حقله اختلاف دي. یو قول خو هغه دي کوم چې د قول سادس د سرنامې لاندې تیر شوې دي. یعنی ددې سړي د صحابیت قول.

او ښکاره خبره ده چې نور محققین ددې سړي د صحابیت قائل نه دي.

او که د هغه ولادت هم د هغوی ﷺ د وفات نه ورسو شوې وی، نو هغه خو بالاتفاق غیر صحابی دي. یعنی د هغه د صحابیت په عدم ثبوت کېږي د چا هم اختلاف نشته.^(۳)

آیا رویت د نبوت په حالت کېږي کیدل شرط دي؟ د الله تعالی نبی لیدل چې د صحابیت د پاره شرط دي. آیا د هغوی ﷺ ذات "من حیث النبی" یعنی د نبوت ملاویدو نه ورسو لیدل ضروري دی. یا د نبوت نه وړاندې هم که چا نبی ﷺ لیدلې وی، هغه هم صحابی دي. لکه زید بن عمرو بن نفیل چې په دین حنیفیت باندې وو، یعنی د هغې دین په اعتبار سره مؤمن وو. او هغوی ﷺ ته د نبوت ملاویدو نه وړاندې هغه وفات شوې وو، او نبی ﷺ د هغه په حقله افرمائیل، انه یبعث أمة وحده هغه بهر د قیامت په ورځ، یواځې د یو امت په توګه راپا سولې شی. ابو عبد الله بن منده هغه په صاحبو کېږي شمیر کړې دي.

(۱) فتح المغیث للسخاوی: ۸۴، ۴

(۲) فتح المغیث للسخاوی: ۸۴، ۴ مکتبة السنة بالقاهرة

(۳) فتح المغیث للسخاوی: ۸۱، ۴. صوفیة المغیث للعراقی، ص: ۱۳۲۶

همدغه شان هغه کس چې هغه د نبوت ملاویدو نه وړاندې د هغوی ﷺ ملاقات او کړو، بیا غائب شو، او هغوی ﷺ ته د نبوت ملاویدو نه ورستو پورې ژوندي پاتې شو، او ورستو ئې اسلام قبول کړو، ولې ورستو ئې بیا په دویم وارې د نبی ﷺ ملاقات اونه کړې شو، حافظ زین الدین صاحب د "الغیة الحديث" فرمائی، چې ما ته ددې دواړو انواعو په حقله د چا د کلام او بحث علم نشته، بیا هم د صحابی په تعریف کنبې به د رؤیت نه هم "رؤیت بعد النبوة" مراد وی، ځکه چې د اصحابو متعلق کتابونه لیکونکو حضراتو د هغوی ﷺ په اولاد کنبې د هغوی ذکر خو کړې دې د چا ولادت چې د هغوی ﷺ د نبوت نه ورستو شوي دي، لکه ابراهیم، او عبدالله، خو د هغوی ذکر ئې نه دې کړې، چې ولادت او وفات ئې د نبوت نه وړاندې شوي دي، لکه قاسم، ددې نه معلومه شوه، چې د صحابیت د پاره د نبی ﷺ رؤیت بعد النبوة شرط دې، د نبوت نه وړاندې رؤیت کافی نه دې. (۱)

د صحبت په مصداق کنبې د اهل لغت او اهل عرف اختلاف او د اصحاب الحديث رجحان: د "قول ثانی" په سرنامې سره د ابو المظفر السمعانی په حوالې سره د اصولیینو دا قول نقل کړې شوې دي، چې د صحابی کیدو د پاره د هغوی ﷺ سره طویل صحبت او کثیر مجالست ضروری دي. او صحبت او مجالست هم چې د تبع (اتباع)، او اخذ په توګه وی.

او د محدثینو مذهب خو دا بیان کړې شوې دي، چې هغوی نبی ﷺ یو نظر لیدونکي او د هغوی ﷺ نه یو حدیث نقل کونکې هم صحابی ګرځوی، دغه د اهل لغت هم قول دي، قاضی

ابوبکر بن الطیب الباقلانی فرمائی، "لا خلاف بین أهل اللغة في أن الصحابي مشتق من الصبة" (۲) په اهل لغت کنبې په دې حوالې سره هیڅ اختلاف نشته، چې صحابی د صحبت نه مشتق دي. او د صحبت څه مقدار دي د پاره شرط نه دي، لهذا صحبت که قلیل وی که کثیر، په دې

سره به صحابیت ثابتیږي. په لغت کنبې وئیلې کیږي، "صحبت فلاناً حلاً، ودهراً، وسنة، وشهراً،

يوماً، وساعة" (۳) او ددې تقاضا دغه ده، چا چې "ساعة من نهار" یعنی یوه ګهړنۍ (لمحه) هم د رسول الله ﷺ صحبت اختیار کړو، هغه به صحابی وی.

همدغه خبره د علی بن المديني رحمه الله او بیا د هغه د شاګرد امام بخاري رحمه الله په حوالې سره

نقل کړې شوې ده. د امام احمد رحمه الله هم دغه رائي ده، د هغه الفاظ دادی: "من صحبه سنة أو شهراً

أو يوماً أو ساعة أو راحة" (۴) او د علی بن المديني رحمه الله الفاظ دادی: "من صحب النبي أو راحة ولو ساعة

(۱) فتح المغیث شرح ألفیة الحديث للمؤلف: ۱۳۳۶

(۲) تدريب الراوی: ۲/۱۲۱۱

(۳) تدريب الراوی: ۲/۱۲۱۱

(۴) المنهل المروی لابن جماعة، جزء ۱، ص: ۱۱۱، دار الفکر

من نهار^۱ او د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ الفاظ دادی: "من صحب النبی أو راہ من المسلمین".^(۱)
 د اهل لغتو او اهل الحدیثو ددې راڼې د لفظ صحابی د مادۀ اشتقاق نه هم تائید کیږي، او
 ددې خبرې نه هم چې نور نبوت یو نظر لیدونکې ته هم پوره برخه ورکوي، خو په عرف د
 انموذ^(۲) کېنې د لفظ "صاحب" یا "صحابی" استعمال صرف په داسې سړي باندې کیږي د چا
 چې طویل صحبت د نبی صلی اللہ علیہ وسلم سره شوې وي، او د چا چې مسلسل او متصل ملاقاتونه شوي
 وي، د یوې ګهرې (لمحې) په ملاقات، یو څو قدمه یو ځانې تللو، او په یو دوو خبرو اوریدو
 سره څوک صحابی نه جوړیږي، یعنې د "صحابی" اطلاق په دۀ باندې نه کیږي، بلکه ددې
 اطلاق د پاره ضروري ده چې هغه سړی څو وارې د هغوی صلی اللہ علیہ وسلم سره ملاقات کړې وي، او
 کافی زمانه د هغوی صلی اللہ علیہ وسلم په صحبت کېنې پاتې شوې وي.
 او اهل الحدیثو د لغت، شرع، او عرف ټولو ته دا نقل کړې دی، که یوه ګهرې (لمحه) صحبت
 او رؤیت هم چا ته نصیب شي نو هغه صحابی دې^(۳).
 نووی رحمۃ اللہ علیہ د قاضی ابوبکر د قول نقل کولو نه ورستو او فرمائیل، ددې نه د محدثینو د
 مذهب ترجیح ثابتیږي، ابن الجوزي فرمائي، یو دې د لفظ "صحابی" مطلق اطلاق، هغه خو په
 لویه ګهرې (لمحه) صحبت موندونکي باندې هم کیږي، او یو ددې شهرت دې، نو د مشهور
 لفظ د "صحابی" نه هغه سړي مراد وي، د چا چې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره طویل مجالست او
 مخالطت پاتې شوې وي، دغه وجه ده، چې کله د لفظ "صحابی" ذکر اوشي، نو د هغې نه
 متبادر هغه سړي مراد وي، د چا چې طویل صحبت پاتې شوې وي، او دویم اړخ ته که څوک
 قسم او کړي، چې تا سره به صحبت نه کوم، نو هغه به په یوه ګهرې (لمحه) صحبت باندې هم
 حاث کیږي، نو په اطلاق د صحابیت او شهرت د صحابیت کېنې فرق دې^(۴).
 د صحابیت د معلومیدو طریقې: اوس پاتې شوه دا خبره چې د صحابی د صحبت پیژندګلو
 څه ده. نو حافظ عراقی په "ألفیة الحدیث" کېنې فرمائي:

وَتَعْرِفُ الشُّحْبَةَ بِاشْتِهَارِهَا تَوَاتُرِ أَوْ قَوْلِ صَاحِبٍ وَلَوْ

قَدْ إِذْعَامَهَا وَهُوَ عَدْلٌ قُبُلًا وَهُمْ عُدُولٌ، قِيلَ: لَا مَن دَخَلَا

مؤلف پخپله ددې په شرح کېنې فرمائي چې:

①: د صحابی صحابیت خو به یا په شهرت سره معلومیږي، او په شهرت کېنې بیا تواتر
 هم راځي، بلکه په طریقه اولی باندې راځي، او په نقل متواتر سره چې د کومو حضراتو

(۱) المنهل المروى لابن جماعة، جزء ۱، ص: ۱۱۱، دار الفکر

(۲) بعضی حضراتو د "عرف الأئمة" په ځانې د "عرف الأمة" لفظ استعمال کړې دې، او ګوري، فتح المغیث
 للسخاوی، ص: ۱۷۹

(۳) فتح المغیث للعراقی، ص: ۱۳۳۷

(۴) او ګوري، فتح المغیث للعراقی، ص: ۳۳۷، وفتح المغیث للسخاوی، ۴: ۱۷۸، ۱۷۹

صحابیت معلوم شوې دي. د هغوی مثال ابو بکر رضی الله عنه عمر رضی الله عنه باقی عشره مبشره رضی الله عنهم او نور حضرات دي.

①- او د بعضي حضراتو صحابیت په استفاضې او هغه خبر مشهور سره معلومېږي، چې د خبر متواتر نه د کمې درجې وي، لکه عکاشه بن محصن،^(١) ضمام بن ثعلبة^(٢) وغيره.

②- او د بعضي حضراتو صحابیت په دې طريقې سره معلومېږي، چې بل يو صاحب د هغه متعلق خبر ورکړي، لکه حممة بن ابی الدوسي چې د خيټې د بيمارۍ د وجهې نه په اصبهان کښي د هغه وفات اوشو، او حضرت ابو موسی اشعري رضی الله عنه گواهي ورکړه چې هغه صحابي وو، او د رسول الله ﷺ نه ئې د هغه د شهيد گنړلو حکم نقل کړې دي.^(٣)

اگر چې حافظ عراقی فرمائي چې په دې کښې دا احتمال هم شته، چې رسول الله ﷺ هغه خلق شهيد گرځولې وي، د چا چې د خيټې د مرض د وجهې نه وفات شوې وي، او د هغې په عموم کښې حضرت حممه هم راغلې وي، او د هغه نوم هغوی رضی الله عنه نه وي اخستلې،^(٤) او د سړي صحابیت د هغه د خپل خبر سره هم ثابتېږي، خو ددې د پاره دا شرط دي، چې د خپل صحابیت د خبر ورکولو نه وړاندې هغه د عدالت، صدق او ديانت، شهرت لري، دغه خبره ابن الصلاح فرمائي ده.^(٥) او خطيب بغدادی هم تقريباً دغه خبره فرمائي ده، هغه فرمائي:

”وقد يحکم بأنه اذا كان ثقة أميناً مقبول القول، إذا قال: صحبت النبي ﷺ وكثر لقائي له فيحكم بأنه صحابي الظاهر لموضع عدالة وقبول خبره وان لم يقطع بذلك كما يعمل بروايته“^(٦)

يعني: کله کله د صحابي کيدو حکم داسې لگي، چې صاحب د عدل، ثقه او امانتدار وي، او هغه وائي ما د الله تعالی د رسول ﷺ صحبت موندلې دي، او زما د هغوی رضی الله عنهم سره ډير ملاقاتونه شوي دي، د داسې کس صحابیت اگر چې په قطعي توگه ثابت نه وي، خو د عدالت او مقبول الخبر کيدو په بناء باندې په ظاهره به هغه صحابي وي، او د هغه د خبرې اعتبار به کولې شي، څنگه چې د هغه په روايت باندې عمل کېږي.

حافظ عراقی فرمائي چې دې سره به يو بل قيد هم لگولې شي، چې ظاهر هم د هغه د خبرې منافي نه وي، بلکه مقتضي وي، لهذا د رسول الله ﷺ وفات نه سل کاله ورسو که څوک دا دعوی کوي نو د هغه دعوی به مسموع او مقبول نه وي، ځکه چې د الله تعالی رسول ﷺ په واضح الفاظو کښې فرمائي دي:

(١) عکاشه بن محصن بن حرثان بن قيس الاسدي، په سابقين اولين او بدرينو کښې وو، او گوري: الاصابة ١١٩٤، ٢

(٢) ضمام بن ثعلبة السعدي..... الاصابة: ٢١٠، ٢. الاستيعاب: ١٢١٤، ٢.

(٣) او گوري: الاصابة: ١٣٥٥، ١. ومعرفة الصحابة لابی نعيم الاصبهاني: ١٦٥، ٢. واسد الغابة: ١٥٣، ١.

(٤) او گوري: فتح المغيث: ص: ١٣٤١.

(٥) علوم الحديث، ص: ١٢٩٩.

(٦) نکت العراقی، ص: ٢٩، وفتح المغيث، ص: ١٣٤١.

«ارایتُم لیلَتکم هذه، فلو انه على رأس مائة سنة منها لا يلقى أحدٌ مِن هو على ظهر الأرض» (۱).

نن شبه کنښې تاسو وینې..... ددې نه ورستو پوره د یوې صدې په سر باندې نن چې کوم خلق په مخ د زمکه باندې موجود دی، په دې کنښې به څوک هم نه وی، یعنی راروان سل کاله کنښې دننه دننه هغه ټول خلق چې نن موجود دی د دنیا نه به تلې وی.

اوس ښکاره خبره ده چې سل کاله ورستو به د چا صحابیت څنگه منلې شې، کله چې د پیغمبر ﷺ د زمانې خلق هم ختم شوې وی، دا خبره هغوی ﷺ په هغه کال باندې او فرمائیلې، په کوم کال چې د هغوی ﷺ وفات اوشو، او په دې سره مقصود هم په ظاهره د صحابه کرامو ﷺ د زمانې ختمیدل او کټ کیدل بیانول وو.

علماء اصولو د مقتضاء ظاهر د خلاف نه کیدو شرط سره ددې خبرې زیاتوالې هم کړې دي. چې ددې سړي معاصرت د نبی کریم ﷺ سره معلوم او معروف هم وی، بیا چې کله هغه دعوی او کړی، چې دې (یعنی زه) صحابی دي، نو هغه به منلې شې، چې د اسلام او عدالت د ثبوت نه ورستو په ظاهره به هغه رښتیا وائی، اگر چې دا احتمال هم ذکر کړې شوې دي. چې هغه دروغون وی، ځکه چې د هغه د صحابیت د دعوی مقصد ځان د پاره یوه لوړه رتبه ثابتول کیدې شې، او د موضع تهمت کیدو په بناء باندې په دې باندې دا گمان کیدې شې، چې هغه د خپلې فائدي د پاره د واقع خلاف (یعنی دروغ) خبره کوی (۲).

دلته د دریو احادیثو ذکر دي.

اول حدیث [۳۴۴۹] (۳)، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو قَالَ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - يَقُولُ حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ فَيَغْزُو فَنَامٌ مِنَ النَّاسِ، فَيَقُولُونَ فَيَكُفُّمَنْ صَاحِبَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَيَقُولُونَ نَعَمْ. فَيَقْتَحُ هُمُ. ثُمَّ يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ فَيَغْزُو فَنَامٌ مِنَ النَّاسِ، فَيَقَالُ هَلْ فِيكُمْ مَنْ صَاحِبَ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَيَقُولُونَ نَعَمْ. فَيَقْتَحُ هُمُ. ثُمَّ يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ فَيَغْزُو فَنَامٌ مِنَ النَّاسِ، فَيَقَالُ هَلْ فِيكُمْ مَنْ صَاحِبَ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَيَقُولُونَ نَعَمْ. فَيَقْتَحُ هُمُ. ۲۷۷۰»

ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت بالکل واضح دي.

(۱) رواه البخاری فی کتاب العلم، حدیث: ۱۱۶، وفی کتاب مواقیب الصلوة، حدیث: ۱۶۴، وفی کتاب الأذان، حدیث: ۶۰۱، ومسلم فی الفتن، باب قوله ﷺ لا تأتي مائة سنة وعلى الأرض نفس منقوسة اليوم، حدیث: ۲۵۳۷، وأبو داود، فی الملاحم، باب قیام الساعة، حدیث: ۴۳۴۸، والترمذی، باب الفتن: ۱۲۲۵۲

(۲) اوگوری، فتح المغیث، ص: ۳۴۱، وعمدة القاری: ۱۳۶، ۱۶

(۳) الحدیث مر تخریجه فی کتاب الجهاد، باب من استعان بالضعفاء والصلحین فی الحرب، رقم: ۷۹۷.....

کشف الباری، کتاب الجهاد: ۱۱، ۵۷۷

رجال الحديث

علی بن عبد الله دا علی بن عبد الله بن جعفر المعروف علی بن المدینی دی، د دة احوال کتاب العلم، باب الفهم فی العلم، کتبې تیر شوی دی.^(۱)

سفيان دا مشهور محدث سفيان بن عيينه دی، د دة تفصیلي حالات په کتاب العلم، باب قول الحديث حدثنا أو أخبرنا وأنها لا ندي تیر شوی دی.^(۲)

جابر بن عبد الله دا معروف صحابی رسول ﷺ دی، د دة پلار عبد الله هم صحابی دی، د انصارو د قبيلة خزرج سره د دة تعلق دی، د دة سلسله نسب داسې ده: جابر بن عبد الله بن عمرو بن حرام بن ثعلبة بن كعب بن غنم بن كعب بن سلمة بن سعد بن علی بن اسد بن سارده بن تزیید بن جشم بن الخزرج الأنصاري الخزرجي السلمي، ابو عبد الله، ابو عبد الرحمن او ابو محمد المدني، کتبې تیر شوی دی، د دة احوال تیر شوی دی.^(۳)

أبو سعيد الخدري، ابو سعيد خدری، مشهور صحابی رسول ﷺ دی، سعد بن مالك بن سنان د دة نوم دی، او په کتبت سره مشهور شوی دی، د دة حالات په کتاب الإیمان، باب من الذين القار من الفتن، کتبې تیر شوی دی.^(۴)

قوله: فَيَغْزَوْ فِتْنًا دا روایت کتاب الجهاد، باب من استعان بالضعفاء، والصالحين في الحرب، کتبې تیر شوی دی، او د جهاد سره متعلق تشریح هم ددې هلته تیره شوې ده.^(۵)

فَتَام: أي الجماعة من الناس لا واحد له من لفظه،

د "رهط" په شان اسم جمع ده، او د رهط په معنی باندې دی، ددې لفظ نه ددې مفرد نؤ راځي. بکسر الفاء وفتح الياء التحتانية، بالهمز وهدو، یعنی فتام هم لوستلې شی او فَيَام هم.^(۶)

امام نووي رحمه الله فتام بالهمز او فَيَام بالياء وبكسر الفاء سره يو دريم قول بفتح الفاء هم نقل کړې دي. بيا هم ترجيح په دريؤ واړو اقوالو کتبې، اول قول ته ورکړې شوي ده، او مشهور هم دغه دي.^(۷)

د قرون ثلاثه په ختميدو سره د صحابه کرامو، تابعينو او تبع تابعينو وجود ختم شو: حديث د

(۱) اوگوري: کشف الباری: ۱۲۲۷، ۳

(۲) اوگوري: کشف الباری: ۱۱۰۲، ۳

(۳) اوگوري: کشف الباری: ۱۳۹۸، ۳

(۴) اوگوري: کشف الباری: ۱۸۲، ۲

(۵) کشف الباری، کتاب الجهاد: ۵۸۱، ۱ - ۵۸۰

(۶) اوگوري: عمدة القاری: ۲۳۶، ۱۶، وفتح الباری: ۱۷، ۷

(۷) اوگوري: صحيح مسلم بشرح النووي، باب فضل الصحابة ثم الذين يلونهم..... ۱۶، ۳۰۰

باب سره تعلق واضح دې، د صحابه کرامو فضیلت او امتیازی شان په حدیث کښې په صراحت سره مذکور دې، دې سره سره د تابعینو یعنی د اتباع صحابه او اتباع تابعینو فضیلت هم بیان شوې دې، دا په اصل کښې د دریو زمانو او دریو طبقو خبره ده، چې د هغې تعبیر په عامه توګه په قرون ثلاثه سره هم کیږي، او په خیر القرون سره هم، کله چې ددې دریو زمانو یو خاص فضیلت او اهمیت دې، چې بل چا ته حاصل نه دې، نو بیا په بدیهې توګه ددې دریو واړو طبقو پیژندګلو او ددې اول او آخر هم معلومیدل پکار دی، او معلوم دی.

اوس د صحابی په تعریف کښې د رسول الله ﷺ هغه ارشاد نقل کړې شوې دې، چې نن یعنی د رسول الله ﷺ د وفات نه یو میاشت وړاندې نه د پوره سل کال ورسټو پورې به د صحابه کرامو زمانه ختمه شی، او ددې نه ورسټو به د هیڅ یو صحابی وجود پاتې نه شی، همدغسې اوشول، د هغوی ﷺ د آخری صحابی حضرت ابو الطفیل عامر بن واثله اللیثی وفات په ۱۰۰ هجري کښې اوشو، د دویم قول مطابق په ۱۰۷ هجري کښې اوشو، او دریم قول دادې، چې په ۱۱۰ هجري کښې اوشو.

دا آخری قول زیات راجح ګرځولې شوې دې، او د هغوی ﷺ د ارشاد تقاضا هم دغه ده، چې د هغوی ﷺ وفات چې په ۱۰ هجري کښې اوشو، ددې نه پوره سل کاله ورسټو یعنی هم په ۱۱۰ هجري کښې د آخری صحابی وفات اوشو..... د اصحاب حدیثو تقریباً په دې باندې اتفاق دې، چې حضرت ابو الطفیل رضی الله عنه د رسول الله ﷺ آخری صحابی دې. (۱)

د ۱۱۰ هجري نه ورسټو د چا د صحابیت دعوی مسموع نه ده: علما، فرمائی چې د رسول الله ﷺ د ارشاد:

“فإن رأس مائة سنة منها لا يبقى ممن هو على ظهر الأرض أحد”

په بناء باندې د ۱۱۰ هجري نه ورسټو که چا د صحابیت دعوی او کړه نو هغه به کذاب وی (۲) هغه! د حضرت خضر علیهم السلام په حقله د محدیثو او صوفیاءو څه لږ اختلاف دې، او ددې موضوع د صحابیت سره څه تعلق نشته. (۳)

د صحابیت موضوع په څو وجوړو سره یوه ډیر باریکه موضوع ده، او د صحابه کرامو رضی الله عنهم ډلې نیغ په نیغه باندې د الله تعالی د رسول ﷺ نه دین اخذ کړې دې، چې په دې وجه باندې د هغوی ډیر زیات اهمیت دې، تر دې پورې که په روایاتو کښې په “رجل من الصحابة یا أحد من الصحابة” مبهم الفاظو سره یو صحابی ذکر شی، نو د هغې هم ډیر لوښې اعتبار وی، په دې وجه نبی ﷺ په مختلفو موقعو کښې په مختلف طریقو سره دا خبره بیان کړې ده، چې د صحابه کرامو د جماعت یوه مقرر او ټاکلې شوې زمانه ده.

(۱) الكنز المتواری: ۱۳۶۲، ۲

(۲) الكنز المتواری: ۱۳۶۲، ۲

(۳) الكنز المتواری: ۱۳۶۲، ۲

په یو روایت کښې د نبي ﷺ د وفات نه سل کاله ورسټو ددې جماعت د ختمیدو خبر ئې ورکړې دې، چرته ئې دا فرمائیلی دی، چې اهل ایمان به جهاد کوی، او د دوی نه به پوښتنه او کړې شی چې آیا په تاسو کښې داسې یو سړې شته، چې هغه د الله تعالی د رسول ﷺ صحبت موندلې وی، هغوی ته به جواب ملاؤ شی، چې هاؤ شته او بیا به دې جماعت ته فتح ملاؤ شی، بیا به یو وخت راشی، جهاد به وی، او د مجاهدینو نه به دا پوښتنه او کړې شی، چې په تاسو کښې داسې څوک شته، چې هغه د هغه خلقو صحبت موندلې وی، چا چې د رسول الله ﷺ صحبت موندلې وی یعنې په تابعینو کښې څوک شته؟، جواب به ملاؤ شی چې هاؤ هغوی ته به هم فتح ملاؤ شی، بیا به هم دغه شان د اتباع تابعینو په حقله سوال جواب وی. په دې سره څنگه دا معلومه شوه چې د صحابیت، تابعیت او تبع تابعیت په برکت به فتوحات ملاوېږی، دغه شان دا اشاره هم پوهې ته راځی، چې یو وخت به داسې راشی چې څوک صحابی به پاتې نه شی، بیا به یو وخت راشی چې تابعی یعنې صحابه کرام موندونکې به هم پاتې نه شی، بیا به یو وخت راشی، چې اتباع تابعین به هم پاتې نه شی، لهذا په دې ورسټو زمانو کښې به د صحابیت دعوی د چا هم د توجه وړ نه شی گنړلی. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی دلته په یوې بلې قرینې سره هم په ورسټو زمانو کښې د صحابه کرامو د نشتوالی پته لگی، او هغه دا چې دلته ئې او فرمائیل، چې مسلمانان به کفری هیوادونو اړخ ته جهاد د پاره روان وی، اوس خو د ډیرې زمانې داسې خبره ددې آلتا ده، چې کافران په اسلامی هیوادونو باندې حملې کونکي دی، نو په داسې حال کښې ددې سوال خو موقع هم نه ملاوېږی، چې په تاسو کښې صحابه شته یا تابعین شته یا اتباع تابعین شته؟^(۱) د قرون اربعو ذکر: دلته هم او په اکثر روایاتو کښې صرف د دریو قرونو ذکر راغلې دې، د قرون ثلثه مشهور لها بالخیر اصطلاح هم مشهوره ده، ولې په بعضې روایاتو کښې د څلورو قرونو ذکر دې، څنگه چې طبرانی او ابن ابی شیبه وغیره ذکر کړی دی، د طبرانی الفاظ دادی:

«خیر الناس قرن ثلث الذین یلونهم ثم الذین یلونهم ثم الذین یلونهم ثم الآخرون أردل»^(۲)

او هم دغه د ابن ابی شیبه الفاظ هم دی:

خو په مصنف ابن ابی شیبه کښې د «ثم الآخرون أردل» الفاظ نشته^(۳)

شیخ عوامه د روایت ابن ابی شیبه لاندې فرمائی:

رواه ابن ابی عاصم فی «السنه» (۱۴۷۲)، عن المصنف، به. ورواه ابن حبان رقم (۷۲۲۹)، والطبرانی رقم (۵۸۵)، من

طریق المصنف به، ورواه أحمد (۴۰۴۲۶)، والترمذی والطبرانی فی الکبیر کلهم، بئشل إسناده المصنف ورواه

(۱) فتح الباری: ۸۷.

(۲) اوگوری: المعجم الکبیر للطبرانی: ۱۲۸۵، ۲.

(۳) اوگوری: مصنف ابن ابی شیبه: ۳۰۳، ۷.

الترمذی رقم (۲۳۰۲، ۲۲۲۱)، وابن ابی عاصم فی "السنة" (۱۴۷۱)، من طریق محمد بن فضیل، عن الأعمش، عن علی بن مدرك عن هلال، ثم ثبتہ الترمذی إلى أن ذکر علی بن مدرك إنا هم فی رواية محمد بن فضیل فقط وأن غیر واحد من الحفاظ لم یذکروا هذه الواسطة، ثم ساق رواية وکیع عن الأعمش، عن هلال، كما هنا، ثم قال وهذا أصح عندی من حدیث محمد بن فضیل، وقد مرر الأعمش فی روية وکیع بالسام من هلال، فالتفت شبهة التذلیس عنه، مع أن قدمت برقم (۲۵۸۲۶)، أن عنعنه لا تضمن، انظر المصنف لابن ابی شیمية: ۱۷، ۳۰۳، بتحقیق محمد عؤامة، إدارة القرآن بکراتشوا

حافظ ابن حجر عسقلانی فرمائی: "رجاله ثقات، إلا أن جعدة مختلف فی صحبته" ددی حدیث نور رجال خو ثقہ دی ولی د جعدة بن هبيرة په صحابیت کنبی اختلاف دی، چي هغه صحابی دی یا نه؟^(۱)

یو بل روایت چي په هغې کنبی د بعوث ذکر دی، او مسلم هغه په خپل صحیح کنبی ذکر کړي دي، د هغې الفاظ دادی:

"یلقی علی الناس زمان یبعث منهم البعث فيقولون: انظروا هل تجدون فيكم أحداً من أصحاب النبی ﷺ؟ فيوجد الرجل فيفتح لهم به، ثم يبعث البعث الثاني فيقولون: هل فيهم من رأى أصحاب النبی ﷺ؟ فيفتح لهم به، ثم يبعث البعث الثالث فيقال انظروا هل ترون فيهم من رأى من رأى أصحاب النبی ﷺ؟ ثم يكون البعث الرابع فيقال انظروا هل ترون فيهم أحداً رأى من رأى أصحاب النبی ﷺ؟ فيوجد الرجل فيفتح لهم به".^(۲)

دلته په بعث رابع کنبی د قرن رابع ذکر دي. ځکه چي "ترون فيهم أحداً رأى من رأى أصحاب النبی...." کنبی د اول "رأى" ته اتباع تابعین لیدونکی مراد دی. د دویم "رأى" ته تابعین موندونکی او د دریم "رأى" ته صحابه کرام لیدونکی.....

حافظ ابن حجر ددی په حقله فرمائی:

"وهذه الرواية شاذة وأكثر الروايات مقتصره على الثلاثة".

دا روایت شاذ دي او په اکثر روایاتو کنبی په دریو قرونو باندې اکتفاء کړي شوي ده.^(۳)

قرون ثلاثه کله ختم شو؟: د آخری صحابی په حقله چي اوو نیلې شو، چي هغه تقریباً بالاتفاق حضرت ابو الطفیل دي، د صحابه کرام وژندل د زمانې ختمیدو په شان اختتام او انقراض د قرون ثلاثه هم ډیر اهمیت لري، په دي وجه اصحاب الحديث د آخری صحابی په شان د آخری

(۱) اوگوری فتح الباری: ۱۱۰، ۷.

(۲) صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابه، باب فضل الصحابه ثم الذین یلونهم ثم الذین یلونهم، رقم الحديث: ۱۶۴۱۵.

(۳) اوگوری فتح الباری: ۷۸، ۷.

تبع تابعی ذکر هم فرمائیلي دي، د تبع تابعی شخصی نوم خو نه دي خودلي شوي، ولي د هغه د زمانې تعین کړې شوي دي، چې په هغې باندې قرون ثلاثه او د اتباع تابعينو زمانه ختمه شوي ده.

حافظ ابن حجر عسقلاني رحمته الله فرمائي، چې آخری اتباع تابعين به هغه شميرلې شي، چې د ۲۲۰ هجري د حدودو پورې ژوندي پاتې شوي وي، او ددې نه ورستو د چا د تبع تابعيت دعوی به داسې ناقابل قبول وي، لکه څنگه چې سل کاله ورستو يعني د ۱۱۰ هجري نه ورستو د صحابيت دعوی غلطه او د اوریدو وړ نه ده^(۱).

د قرون ثلاثه نه ورستو به د فتنو باران وي: د الله تعالی رسول قرون ثلاثه د خير زمانې گرځولي دي، او ددې نه ورستو ئې د شر د ښکاره کيدو پيشن گوئی فرمائيلي ده، نو تاريخ او واقعات بيانوي، چې د ۲۲۰ هجري نه ورستو د فتنو او بدعتونو يو لوئي طوفان راغلې دي، يو اړخ ته فتنه د اعتزال د خپل پوره سامانونو سره ښکاره شوه، معتزلو د اسلام په واضحه عقائدو او په مسلمانانو کښې د اتفاقی حیثيت د کامل احکامو په حقله خبرې شروع کړې، نو بل اړخ ته د خپل ځان نه د جوړې کړې شوې فلسفې مشرانو سر اوچت کړو، د يونان کوروالی او گمراهي اسلام د شکوکو او شبهاتو ژورو تيرؤ کندو اړخ ته رانېکل شروع کړل، او قسم قسم افتونو او امتحانونو سره علماء اسلام مخامخ شو، او اُمت په داسې چکر کښې پريوتو چې تر ننه پورې پکښې انخې راروان دي، په داسې حال کښې د تم يفشوا الکذب داسې منظر اوليدلې شو، چې وړاندې کله هم نه و ليدلې شوې، يعني په اقوالو، کښې افعالو کښې، په اعتقاداتو کښې، معاملاتو کښې دروغ، افتراء غلط بياني ښکاره باره شروع شوه^(۲).

قرن څه ته وائي؟ د قرن تعريف کړې شوي دي:

“اهل زمان واحد متقارب اشتروا في أمر من الأمور المقصودة”^(۳).

د يونې زمانې خلق چې په يو خاص مقصودي امر کښې شرکت لري.

بعضي حضرات وائي، چې دا هله وي چې هغه خلق د يو خاص نبی يا رئيس په زمانه کښې اوموندلې شي، چې ددې نبی يا رئيس د خاص دين، مذهب يا د خاص عمل په وجه هغوی او پيژندلې شي، او هغه مذهب يا عمل په هغوی کښې قدر مشترک او د هغوی د پاره جامع وي، حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائي:

“ويقال: إن ذلك مخصوص بما إذا اجتمعوا في زمان نبى أو رئيس يجمعهم على صفة أو مذهب أو عمل”^(۴).

(۱) اوگوري: فتح الباری: ۱۹۰، ۷.

(۲) فتح الباری: ۱۴، ۹.

(۳) فتح الباری: ۱۴، ۹.

(۴) فتح الباری: ۱۶، ۹.

همدغه شان د قرن اطلاق په "مدة من الزمان" باندې هم کيږي.^(۱)

بعضې حضراتو ددې تحديد هم کړې دي، او په ټاکلې شوې مودې باندې ئې ددې اطلاق کړې دي، په دې کښې د لسو کالو نه تر يو سل شل کالو پورې اقوال منقول دي.^(۲)
د عبدالله بن بسر د روايت نه معلوميږي، چې قرن د سلو کالو زمانې ته وائي، همدغه مشهور هم دې، د خلويينستو کالو قول هم منقول دې.^(۳)

بعضې حضراتو د اوياؤ کالو زمانه قرن گرځولې دي، "قرن" د اقران نه دې، يا اقران د "قرن" نه دې، او تقريباً په هره زمانه کښې اوسط عمر اويا کاله وي، يعنې په دې عمر کښې اقران او د يو عمر خلق اکثر ختميږي، په دې وجه هم د اوياؤ کالو زمانه قرن دې، ابن الأعرابي هم ددې تصريح کړې ده.^(۴)

تر کومې پورې چې د قرن النبی تعلق دې، نو که د بعثت نبوی نه ورستو د هغې شمير او اعتبار وي، نو بيا هغه تقريباً د يو سل شل کالو دي، او که د هغې اعتبار د وفات النبی ﷺ نه ورستو وي، نو بيا به سل کالو يا لس کم سل کالو يا درې کم سلو کالو ته قرن ونيول شي، ځکه چې آخری صحابي يا د حضور ﷺ د زمانې آخری سرې حضرت ابو الطفيل دې، او د هغه په تاريخ د وفات کښې اختلاف دي، ولي د بعثت نه ورستو د هغه تر وفاته پورې تقريباً يو سل شل کاله جوړيږي، او وفات النبی ﷺ نه تقريباً سل يا لس کم سل يا درې کم سل کاله جوړيږي، او پاتې شو قرن تابعين، نو که د هغې اعتبار د سلو کالو يا د ۱۰۰ هجري نه وي، نو بيا هغه اويا يا اتيا کاله جوړيږي، او د اتباع تابعينو د قرن که د ۱۷۰ هجري نه شمير کيږي، نو بيا هغه پنځوس کاله جوړيږي، ځکه چې محدثينو د اتباع تابعينو د زمانې د ختميدو وخت ۲۲۰ هجري ښودلې دې.

ددې نه دا هم معلوميږي، چې قرن د مختلف اهل زمانې په اعتبار سره بدلېږي، يعنې د بعضې قرن طويل وي او د بعضې مختصر.^(۵)

په قرون ثلاثه کښې د افضليت مسئله: په حديث کښې د "ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم" د الفاظو نه معلوميږي، چې صحابه د تابعينو نه او تابعين د تبع تابعينو نه افضل دي، خو په دې خبره کښې د بحث کولو ځانې شته، چې آیا دا افضليت من حيث المجموع دې، يا من حيث الافراد، يعنې آیا هر صحابي د هر تابعي نه او هر تابعي د هر تبع تابعي نه غوره او افضل دې، يا دا چې د صحابه کرامو ﷺ مجموعی طبقې ته د تابعينو په طبقه باندې او د

(۱) فتح الباری: ۱۶، ۹.

(۲) فتح الباری: ۱۶، ۹.

(۳) فتح الباری: ۱۶، ۹.

(۴) فتح الباری: ۱۶، ۹.

(۵) فتح الباری: لابن حجر العسقلاني: ۹، ۸، ج ۷، دار السلام.

تابعینو مجموعی طبقې ته په تبع تابعینو باندې من حیث الجماعت فضیلت حاصل دي، او په افرادو کښې دا ضروری نه دی، بلکه بعضې تابعین هم د بعضې صحابه کرامو ﷺ نه افضل کیدې شي.

د جمهورو او د ابن عبد البر اختلاف: د جمهورو رأي داده، چې صحابه د تابعینو نه او تابعین د اتباع تابعینو نه من حیث الافراد هم افضل دي. لکه څنگه چې من حیث المجموع افضل دي، او ابن عبد البر فرمائي، چې افضلیت من حیث المجموع دې، من حیث الافراد ضروری نه دي.^(۱)

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائي زما پوهې ته چې کومه خبره راځي، هغه داده، چې کومو حضراتو د نبی کریم ﷺ سره یو ځانې په جهاد او قتال کښې برخه اخستې ده، یا نې د هغوی په زمانه کښې د هغوی ﷺ په حکم باندې جهاد او کړو، یا نې د هغوی ﷺ د پاره خپل مال خرج کړو، په فضیلت او لوړې مرتبې کښې څوک هم د هغوی سره برابر نه شي کیدې، هغه چې څوک هم وی او په هر وخت کښې که راشي، او چا ته چې دا فضیلت حاصل نه دي، د هغوی په افضلیت کښې د بحث ځانې کیدې شي.

د اول الذکر جماعت یعنې د نبی ﷺ په ملګرتیا کښې جهاد کونکو، د افضلیت او د چا هم د هغوی د برابر والی ممکن نه کیدو دلیل دا ارشاد باری تعالی دي:

”لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَتْلٍ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدِ وَقْتُهِمْ“^(۲)

چې دلته تصریح کړې شوې ده، چې چا د فتح مکې نه وړاندې انفاق کړې دي، او جهاد نې کړې دي. هغه ورسو د انفاق او قتال کونکو نه په درجه کښې لوتې دي. او د ابن عبد البر رحمته الله استدلال ددې حدیث نه دي:

”مثل أمي مثل البطرايديرى أوله خير أم اخره“^(۳)

”زما د امت مثال په شان د باران دي، چې د هغې په حقله دا معلومه نه ده چې ددې اول ډیر غوره او مفید دي یا ددې آخر“.

طریقه د استدلال داده، چې په حدیث کښې د امت د اول د غوره او افضل کیدو یا د امت د آخر د غوره او افضل کیدو په حقله وئېلې شوې دي، چې دا خبره معلومه نه ده، په دې وجه که د صحابه کرامو رضی الله عنهم (چې د امت اول دي) ورسو د راتلونکو نه د افضل کیدو دعوی او کړې شي. نو ددې حدیث مخالفت به راشي، ځکه چې په حدیث کښې د افضل والی د نه معلومیدو ذکر دي، او مونږ د هغې د تعین او معلومولو دعوی کوو.^(۴)

(۱) التمهيد: ۲۵۰، ۲۵۱، ۱۲۵۲

(۲) سورة الحديد: ۱۰

(۳) التمهيد: ۲۵۴، ۲۵۵، مؤسسة القرطبة

(۴) فتح الباری شرح صحيح البخاری: ۱۹، ۷

د علامه ابن عبدالبر د مستدل "مثل أمق مثل المطر" په حقله حافظ ابن حجر فرمائی: "حدیث حسن له طرق قدیرتی بهای الصلحة" (۱)

دا د حسن درجې حدیث دی، او په بعضې سندونو باندې د صحیح درجې ته رسی، او علامه نووی رحمته الله علیه په خپله فتاوی کښې په روایت د انس رضی الله عنه سره مسند ابی یعلی ته نسبت کړې دي (۲)، او فرمائیلي ئې دي چې ددې اسناد ضعیف دي (۳)، او ترمذی هم د انس رضی الله عنه په روایت سره دا په ډیر قوی سند سره روایت کړې دي (۴)، حافظ صاحب په دې وجه باندې د نووی په خبره باندې د تعجب اظهار کړې دي، او دا ئې غریب ګرځولي دي (۵)

ابن حبان هم په خپل صحیح کښې په روایت د عمار ذکر کولو سره دا صحیح ګرځولي دي (۶)، د علامه نووی توجیه: علامه نووی رحمته الله علیه د صحیح کیدو په صورت کښې ددې دا توجیه کړې ده، چې دا روایت د هغه خلقو متعلق دي، چې د حضرت عیسی عليه السلام زمانه به مومی، او د هغې زمانې لوڼې خیر و برکت به اویني، هغوی چې کله د اسلام د اوچتوالی او د کفر د ښکته والی په خپلو سترگو مشاهده او کړي، نو هغوی ته به دا اشتباه اوشي، چې آیا د عهد اول خلق افضل و، چې د هغوی په لاسونو اسلام ته عزت او مرتبه ملاؤ شوه، او د اسلام د لوړ شان هغوی په غړیدلو سترگو مشاهده کوله، یا اوس ددې عهد اخیر خلق ډیر افضل او خوش قسمته دي، چې د اسلام د دویم ځلي راژوندې کیدلو مظاهره په خپلو سترگو وینی. علامه نووی فرمائی، چې د هغوی دا اشتباه خو د رسول الله ﷺ په دې ارشاد "خیر القرون

قرنی" سره ختمیږي (۷)

د ابن عبد البر دلائل: د ابن عبد البر د رائي په نورو ګڼ شمیر روایاتو سره هم تائید کیږي، مثلاً ابن ابی شیبې د عبد الرحمن بن جبیر بن نفیر تابعی نه په سند حسن سره روایت کوي، چې رسول الله ﷺ او فرمائیلي:

"لیدرکن المسیح أقواماً انهم ليشلکم أو یخذلکم - ولن یخزی الله أمة أنا أولها والمسیح اخرها" (۸)،
 "د حضرت مسیح عليه السلام په زمانه کښې به څه خلق وی چې ستاسو په شان یا ستاسو نه به غوره

(۱) فتح الباری: ۱۹۷.

(۲) مسند ابی یعلی، حدیث: ۳۷۱۷، دارالمامون، دمشق.

(۳) فتح الباری: ۱۹۶.

(۴) اوګوری: جامع الترمذی، أبواب الامثال، باب مثل أمق مثل المطر، حدیث: ۱۲۸۶۹.

(۵) فتح الباری: ۱۹۷.

(۶) صحیح ابن حبان، باب فضل الامه: ۲۰۹، ۱۶، مؤسسة الرسالة بیروت.

(۷) فتح الباری: ۱۹۷.

(۸) المصنف لابن ابی شیبې: ۱۰، حدیث: ۱۲۹۶۹۰.

وی، هغوی ﷺ درې واريې دا جمله ارشاد اوفرمايله، او بيا ئې اوفرمائيل چې الله تعالى به هغه امت هيڅ کله هم نه رسواکوي، چې دهغې اول زه یم اودهغې آخر حضرت مسیح ﷺ دي*
ابوداؤد او ترمذی هم د ابو ثعلبه يو مرفوع روايت نقل کړې دي، چې دهغې الفاظ دادی:
"تأني أيام للعامل فيهن أجر خمسين".^(۱)

يعنی: "يو وخت به راشي چې په هغې کښې عمل کونکی ته به د پنځوسو اجر ملاويږي".
د هغوی ﷺ نه پوښتنه اوکړې شوه، منهم او منا يا رسول الله! د هغه آخرې زماني عمل کونکی ته به زمونږ (صحابو) د پنځوسو برابر ثواب ملاويږي، يا پخپله په هغوی کښې د پنځوسو (کسانو) برابر؟

هغوی ﷺ اوفرمائيل "بل منکم" ته، بلکه ستاسو د پنځوسو برابر ثواب به هغوی ته ملاويږي دا حديث د هغه روايت "مثل أمي مثل البطر" د پاره شاهد دي.
ابن عبد البر رحمه الله حضرت عمر رضي الله عنه د يو مرفوع روايت نه هم استدلال کړې دي، چې دهغې الفاظ دادی:

"أفضل الخلائق إيماناً قومي أصلاب الرجال يؤمنون بي ولم يروني".^(۲)
په اعتبار د ايمان سره په مخلوقاتو کښې د ټولو نه غوره خلق هغه دی، چې د سړو په ملاگانو کښې دي، هغوی زما د ليدو نه بغير په ما ايمان راوړلې دي، يعنی اوس هغوی موجود نه دي، بلکه په راروانه زمانه کښې به د سړو د ملاگانو نه د ښځو خيتو ته د نطفې په شکل کښې منتقل کيږي، او بيا هلته د پالنې نه ورستوبه دهغوی ولادت کيږي، کله چې هغوی دنيا ته راشي، نو زه د الله تعالى رسول، به موجود نه یم، نو بيا هم هغوی به په ما باندې بغير د ليدو نه ايمان راوړي، او په مقام او مرتبه کښې به هغوی د ټولو مخلوقاتو نه غوره او گرځي. هغه! ددې روايت اسناد ضعيف گرځولې شوې دي، چې ددې په وجه باندې دا د استدلال قابل نه دي.^(۳)

يو بل روايت دي، چې هغه احمد، دارمی او طبرانی از حديث أبي جمعه روايت کړې دي، هغه وائی چې ابو عبیده او وئيل:

"يا رسول الله! أحد خيرنا؟ أسلمنا معك، وجاهدنا معك".^(۴)

^(۱) سنن الترمذی، المائدة، حديث: ۳۰۵۸، دار إحياء التراث العربی بیروت، وسنن ابن ماجه، حديث: ۴۹۱۴، دار الفكر بیروت

^(۲) التمهيد لابن عبد البر: ۲۴۸، ۲۰، مؤسسة القرطبة

^(۳) فتح الباری: ۱۶۹

^(۴) سنن الدارمی، باب فی فضل آخر هذه الامة: ۴۶۵، ۸، حديث: ۲۸۰۰، ومسند أحمد حديث أبي جمعه، حديث: ۱۱۷۳۹

«إني د الله تعالى رسوله آيا زمونون نه خوك غوره كيدي شي، مونون تاسو سره اسلام قبول كړو، او ستاسو په ملگرتيا كښې مونون جهاد او كړو».

نو هغوی ﷺ او فرمائیل: «قوم یكونون من بعدكم يؤمنون بي ولم يروني»^(۱).

«هاؤ، خد خلق به وی، چې ستاسو نه ورستو به راځی، هغوی به په ما ایمان راوړی، او هغوی به زه لیدلې نه يم».

ددې سند حسن دي او حاکم ددې تصحیح کړې ده.

ابن عبد البر د خپلې راڼې په تائید کښې دا دلیل هم وړاندې کوی، چې د قرن اول د خیر القرون کیدو سبب دادې، چې هغه د کفارو د کثرت په بناء باندې غرباء او ناآشنا وو، او د کفارو او مشرکینو نه هغوی ته ډیر سخت تکلیفونه او مصیبتونه رسېدل، او ډیر مشکل حالاتو کښې هغوی د خپل دین سره تعلق جوړ ساتلې وو، او همدغسې به د آخرې زمانې مسلمانان هم وی، چې هر اړخ ته به د فتنو او امتحانونو بازار گرم وی، او په دین اسلام باندې به قائم پاتې کیدل مشکل هم وی، او د غربت او ناآشنا والی سبب به هم وی، بیا هم په دې باندې قائم پاتې کیدونکی ښکاره خبره ده، د عهد اول د مسلمانانو په شان افضل او غوره کیدل پکار دی، او غوره به وی هم»^(۲).

ددې یو بل شاهد د حضرت ابوهریره رضی الله عنه هغه مرفوع روایت هم دي، چې هغه مسلم روایت کړې دي، د هغې الفاظ دادې:

«بدء الإسلام غربياً وسيعود غربياً كنها بدء، فطيل للغرباء»^(۳).

اسلام د ناآشنا والی په حالت کښې شروع شوې دي، او په دویم ځلې به د ناآشنا والی اړخ ته واپس شی، نو د ناآشنا خلقو د پاره زیږي دي.

د ابن عبد البر د راڼې جائزه: د ابن عبد البر ددې کلام مخ نیوي کړې شوې دي^(۴)، او دا وئیلو سره هغه غلط ګرځولې شوې دي، چې ددې قول نه دا لازم راځی چې د صحابه کرامو رضی الله عنهم نه ورستو یو داسې کس راتلې شی، چې د بعضې صحابه کرامو نه افضل وی، او امام قرطبی هم ددې تصریح کړې ده^(۵).

خو حافظ ابن حجر رحمته الله وائی، چې د ابن عبد البر خبره علی الاطلاق د ټولو صحابه کرامو په حقله نه ده، چې په ورستې زمانه کښې د هر صحابی نه افضل سرې راتلې شی، ځکه چې د

(۱) سنن الدارمی، باب فی فضل آخر هذه الأمة: ۴۶۵، حدیث: ۲۸۰۰، ومسنند أحمد حدیث أبی جمعة، حدیث: ۱۱۷۴۳۹.

(۲) التمهید: ۲۵۴، ۲۴۸، ۲۰.

(۳) اوګوری، صحیح مسلم، کتاب الإيمان، باب بیان أن الإسلام بدء غريباً وسيعود غريباً، حدیث: ۱۳۷۲، ۲۳۲.

(۴) التمهید: ۲۵۴، ۲۴۸، ۲۰.

(۵) المفهم لما أشكل من تلخیص کتاب مسلم، فضائل الأنصار، ومن باب قوله رضی الله عنهم «أنا أمتة لأصحابي»: ۱۴۲، ۲۱.

اهل بدر و پخپله هغه استثناء کړې ده، او د اهل حدیبیې ئې هم استثناء کړې ده^(۱) هاؤ اودومره خبره خامخا ده، چې د جمهورو له مخې د صحابیت د فضیلت هیڅ بدله نشی کیدې، په دې وجه په ورستو زمانو کښې چې څومره هم افضل کس راشی، هغه د صحابه کرامو رضی الله عنہم نه افضل څه چې د هغوی برابر هم نه شی کیدې، او صرف یو د صحبت شرف د صحابه کرامو رضی الله عنہم یو داسې ځانگړې خصوصیت دې، چې ددې په وجه هغوی د ټولو غیر صحابو نه افضل دی، او پاتې شو د ابن عبدالبر اهل بدر او اهل حدیبیه د تفاضل د قضیې نه مستثنی کول، یا بیا چا ته چې د اسلام او مسلمانانو د کمزورې په وخت کښې د رسول الله ﷺ د دفاع موقع ملاؤ شوه، یا په هجرت او نصرت کښې چا ته اولیت حاصل شو، د شریعت ضبط و تحمل او د تبلیغ چې چا سعادت حاصل کړو، یقیناً د هغوی هم بیا څوک مقابل او برابر نشته، ځکه چې د هغوی په صفتونو او خصلتونو کښې به وړاندینې ته د ورستنی اجر هم ملاویری، او خپل خو به ورته هم ملاویری، ولې دا افضل والي خو په صحابو کښې په خپل مینځ کښې هم کیدې شی، او په دې باندې خو د ټولو اتفاق هم دې، لکه څنگه چې د "لا یستوی منکم من أنفق من قبل الفتح وقاتل" تقاضا ده، او د شرف صحبت د برابر والی ممکن نه کیدل دویمه خبره او ددې نه علاوه ده، چې په هغې کښې ابن عبدالبر د جمهورو په مقابله کښې خپل تفرد لری.

د اختلاف ثمره: ددې اختلاف ثمره به د هغه سړي په حقله ظاهریږی، چا ته چې صرف د الله تعالی در رسول ﷺ ملاقات حاصل شوې وی، او دا نور مناقب او فضائل هغه ته حاصل نه شو. ښکاره خبره داده، دا سړي به د جمهورو له مخې د ورستو راتلونکو ټولو بزرگانو علماؤ صلحاؤ نه د صحبت د شرف د وجهی افضل وی، او د ابن عبدالبر له مخې په ورستو علماؤ صلحاؤ کښې ددې سړي نه افضل خلق کیدې شی.

بعضي حضراتو د تطبیق لار خپله کړې ده، او وې فرمائیل، چې د صحبت په شرف کښې خو دده څوک هم برابر نشی کیدې، او دا امتیاز او پورته والي به دده ته حاصل وی، ولې په نورو مناقبو کښې دده نه افضل هم کیدې شی، بیا هم دا صحیح ده چې د صحبت په شرف کښې خو برابری ممکن نه ده.

هاؤ ادا وئیلې کیدې شی، چې د څو فضیلتونو شرف په نورو اعمالو سره هم حاصلیدې شی، لکه د شهادت د فضیلت اجر، د حج د فضیلت اجر، د جهاد د فضیلت اجر وغیره، او د صحابیت شرف په هیڅ یو عمل سره نشی حاصلیدې، ورستو زمانو کښې هیڅ څیز ددې متبادل پاتې نه شو، حافظ صاحب فرمائی:

"ومحصل النزاع يتمحض في من لم يحصل له إلا مجرد الشاهدة كما تقدم".^(۲)

د جمهورو له اړخ نه د ابن عبدالبر د دلائلو جوابونه: پاتې شو د ابن عبدالبر د مختلفو احادیثو

(۱) فتح الباری: ۱۷، ۹۹

(۲) فتح الباری: ۱۸، ۹

نه استدلال لکه للعامل متهم اجر عسین منکم* وغیره..... نو د هغې جواب دادې، چې د اجر په کثرت سره کثرت د فضیلت خو نه ثابتیږي، او که ثابت هم شی نو زیات نه زیات په دې عمل کښې به افضلیت ثابت شی، او په یو خاص عمل کښې افضلیت، د افضلیت مطلقه مستلزم نه دي، خصوصاً د صحبت شرف خو یو داسې خیز دي، چې د هغې مثل او بدل نشته، په دې وجه ددې فضیلت په موجودگي کښې که چا ته خومره هم اجر و نه او فضیلتونه حاصل وی، هغه ددې شرف صحبت موندلو نه افضل نه شی کیدی.

پاتې شو روایت د ابی جمعه نو د هغې په الفاظو باندې د راویانو اتفاق نشته، په بعضې روایاتو کښې په دې کښې د خیریت ذکر دي، څنگه چې پورته تیر شوې دی، او په بعضې کښې دا الفاظ دي:

«فلنایا رسول الله! هل من قوم أعظم منا أجراً؟»

مونږ او وئیل: ای د الله تعالی رسول! آیا زموږ نه په اجر کښې لوڼې خلق هم شته؟ او دا ثاني الذکر روایت د اول روایت نه ډیر قوی السند دي، نو په دې سره هم د غیر صحابی په صحابی باندې افضلیت مطلقه نه ثابتیږي، زیات نه زیات په اجر کښې زیاتیدل ثابتیږي.»

په خیر او شر دواړو کښې د غالب او اکثر اعتبار دي: په یو روایت کښې د «ثم یفشوا الکذب» الفاظو نه معلومیږي، قرون ثلاثه چې خیر القرون او ګرځولې شو، او ددې نه ورستو د داسې خلقو د راتلو پیش گوښی او کړې شوه، چې بغیر د مطالبې نه به ګواهی کوی، خیانت به ګوی وغیره وغیره، ددې دا مطلب نه دي، چې په قرون ثلاثه خصوصاً د تابعینو او د تبع تابعینو په زمانه کښې به دا خرابې بالکل نه وی، بلکه مراد دادې، چې په دې درې واړو زمانو کښې به خیر غالب وی، اکثریت به د ښو خلقو وی، او د صحابه کرامو رضی الله عنہم زمانې نه ورستو په دوو زمانو کښې به کم خلق داسې وی چې په دې خامو به ګنده شوې وی، او د صحابه کرامو رضی الله عنہم په زمانه کښې ددې خرابو صفتونو خاوندان خلق به بالکل نه وی، او د قرون ثلاثه نه په ورستو زمانو کښې به داسې خلق ډیر وی.

د «یفشو» معنی ده، چې د دروغو او خیانت وغیره رواج به عام (او خور، وی) ^(۲).

دویم روایت: [۳۴۵۰] (۲) حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا النَّضْرُ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي جَمْرَةَ سَمِعْتُ زُهْدَمَ بْنَ مُضَرِّبٍ سَمِعْتُ عِمْرَانَ بْنَ حُصَيْنٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «خَيْرُ أُمَّتِي قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَكُونُهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَكُونُهُمْ». قَالَ عِمْرَانُ فَلَا أَدْرِي أَذْكَرُ بَعْدَ قَرْنِهِ قَرْنَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا «ثُمَّ إِنَّ بَعْدَكُمْ قَوْمًا يَشْهَدُونَ وَلَا يَسْتَشْهَدُونَ، وَيَخُونُونَ»

(۱) فتح الباری شرح صحیح البخاری لابن حجر العسقلانی: ۱۰۷، دار السلام

(۲) فتح الباری: ۱۱۰۷

(۳) الحديث مر تخريجه في كتاب الشهادات، باب لا يشهد على شهادة جور إذا شهد، رقم: ۲۶۵۱.....

وَلَا يُؤْمِنُونَ، وَيَتَذَكَّرُونَ وَلَا يَفْقَهُونَ، وَيُظْهِرُ فِيهِمُ الْيَمِينَ (۱: ۲۵۰۸)

رجال الحديث

اسحاق: دا د فقهې او حدیثو معروف امام اسحاق بن راهویه دې، دده احوال په کتاب العلم، باب فضل من علم وعلم * لاندې تیر شوی دی. (۱)

ابن السکن او ابو نعیم وائی چې د اسحاق نه راهویه مراد دې، (۲) او کرمانی فرمائی چې دا خویا اسحاق بن ابراهیم دې، او یا اسحاق بن منصور (۳)

النضو: دا نضر بن شميل دې، دده احوال په کتاب الوضوء، * باب من لم یرى الوضوء، الا من البخاري... کنبې تیر شوی دی.

شعبة: دا امیر المؤمنین فی الحديث شعبة بن الحجاج دې، دده احوال په کتاب الإیمان کنبې تیر شوی دی. (۴)

أبي جَمْرَةَ: دا ابو جمرة نضر بن عمران الضبعی البصری دې، دده احوال په کتاب الإیمان، * باب فضل من استأذنته * کنبې تیر شوې دی. (۵)

زَهْدَمَ بْنَ مَضْرِبٍ: دا زهدم بن مضرب الجرمی دې، دده احوال د کتاب الشهادات، * باب لا يشهد على شهادة جور... * لاندې تیر شوې دی.

عِمْرَانُ بْنُ حَصِينٍ: دا د رسول الله ﷺ صحابی حضرت عمران بن حصین رضی الله عنه دې، دده احوال د کتاب التیمم، * باب: الصعيد الطيب وضوء المسلم... * لاندې تیر شوې دې.

دریم روایت (۱۳۴۵۱)، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عُبَيْدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ يَحْيَىٰ عَقْرَمَةَ تَسْقِي شَهَادَةً أَحَدَهُمْ حِمْنَةً وَمَحْمِنَةً شَهَادَتَهُ». قَالَ إِبْرَاهِيمُ وَكَانُوا يَضْرِبُونَ عَلَى الشَّهَادَةِ وَالْعَهْدِ وَنَحْنُ صِغَارٌ (۱: ۲۵۰۹)

(۱) كشف الباری: ۱۴۲۸، ۳

(۲) عمدة القاری: ۲۳۶، ۱۶، وفتح الباری: ۱۶، ۹

(۳) شرح کرمانی: ۱۱۹۹، ۱۴

(۴) كشف الباری: ۱۲۷۸، ۱

(۵) كشف الباری: ۱۷۰۱، ۲

(۶) الحديث سبق تخريجه في كتاب الشهادات، باب لا يشهد على شهادة جور إذا شهد، رقم: ۲۶۵۲..... ۱

رجال الحديث

مَحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ: دا محمد بن كثير عبدی بصری دې، دده احوال د كتاب العلم، "باب الغضب في
 الموعظة والتعليم" لاندې تیر شوې دی.^(۱)
 سَفِيَّانُ: دا سفیان بن عیینہ دې، دده احوال د كتاب العلم، "باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا
 وأثنانا" لاندې تیر شوې دی.^(۲)
 مَنْصُورٌ: دا منصور بن المعتمر دې، دده احوال د كتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم أيا ما
 معلومة" لاندې تیر شوې دی.^(۳)
 اِبْرَاهِيمُ: دا د کوفی مشهور تابعی ابراهیم النخعی دې، دده احوال د كتاب الإيمان، "باب ظلم دون
 ظلم" لاندې تیر شوې دی.^(۴)
 عُبَيْدَةُ: دا عبیده بن عمرو السلمانی الأعمور دې، دده احوال د كتاب الوضوء، "باب الماء الذي يغسل
 به شعر الإنسان" لاندې تیر شوې دی.
 عَبْدُ اللَّهِ: دا عبد الله بن مسعود رضي الله عنه دې، د رسول الله ﷺ مشهور صحابی دې.
 دا دواړه روایتونه په كتاب الشهادات کښې تیر شوې دی.
 او هم هغه ددې د تشریح مقام دې.
 د حدیثونو د ترجمه الباب سره مطابقت واضح دې.^(۵)

۲:- باب: مناقب المهاجرين وفضلهم

مِنْهُمْ أَبُو بَكْرٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي قُحَّافَةَ التَّيْمِيُّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ -

مهاجرین او انصار څوک دی؟ د ابوذر رضي الله عنه په روایت کښې لفظ د "باب نشته، څکه د هغې د
 مخې به مناقب" مرفوع وی، او په نورو نسخو کښې د "باب لفظ راغلي دې، چې د هغې په
 وجه به مناقب مجرور وی، او لفظ د "فضلهم" د باب نه موجود کیدو په صورت کښې مرفوع
 (یعنی په مناقب) باندې به عطف وی، او د "باب" موجود کیدو په صورت کښې به په مجرور
 باندې عطف وی.^(۶)

(۱) کشف الباری: ۳، ۱۵۳۶

(۲) کشف الباری: ۳، ۱۱۰۲

(۳) کشف الباری: ۳، ۱۲۷۰

(۴) کشف الباری: ۲، ۱۲۵۳

(۵) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۳۸

(۶) إرشاد الساری: ۸، ۱۱۴۲

"منائب دمنقبة" جمع ده، چې د مثلبه د جمعي د مثالب ضد دي.^(۱)
 د مهاجرينو نه مراد هغه حضرات دي، چې هغوی د مکې معظمې نه د الله تعالی په حکم باندې د الله تعالی د رضا د پاره هجرت فرمائيلې دي، دویم قول دا دی چې کوم انصار نه دي هغوی مهاجرین دي، همدغه شان کومو خلقو چې د فتح مکې په موقع باندې اسلام قبول کړو، هغوی هم په مهاجرينو کښې شامل دي. او د انصارو نه مراد اوس او خزرچ او د هغوی حلفاء، یعنی حليفان دي، او همدغه شان د هغوی موالی (غلامان).^(۲)
 د سيدنا ابو بکر رضي الله عنه نوم نسب او مقام او مرتبه:

قوله: منہم أبو بکر عبد الله بن أبي قحافة: د ابو بکر رضي الله عنه تعلق د مهاجرينو سره دي، بلکه هغه د هغوی سردار او په هغوی کښې د ټولو نه افضل دي، ابو بکر د هغوی کنیت دي، او امام بخاری د هغه نوم په يقين سره عبدالله او خودلو، دغه مشهور قول دي، او دویم قول دا دی، چې د اسلام نه وړاندې د ده نوم عبدالکعبه وو، او ده ته به عتيق هم وئيلې کيدو، د ده د والدي دا قول منقول دي، "يا رب عبد الکعبه: استمع يا رب: فهو يصخر أشبه"^(۳)
 اي د عبد الکعبه ربه! د هغه په وسيلې سره واوړې اي ربه! چې هغه د صخر سره د ټولو نه زيات مشابهت لري.

صخر د حضرت ابو بکر رضي الله عنه د مور د پلار يعنی د ده د نيکه نوم دي، د هغه (مور) نوم او سلسله نسب داسې دي: سلمی بنت صخر بن مالک بن عامر بن عمرو بن کعب بن سعد بن تيم بن مرقة بن کعب بن لوی بن غالب او د هغې کنيت "أمر الخو" دي.^(۴)

د هغه د پلار نوم عثمان بن عامر بن عمرو بن کعب رضي الله عنه آخري..... دي، دواړه په مړه بن کعب کښې د رسول الله ﷺ سره ملاويزي، د هغه مور او پلار اسلام قبول کړي وو، او دا د ده يعنی د ابو بکر د خصوصياتو او ځانگړي شان نه دي، چې هغوی د مور پلار او ټولو بچو سره اسلام قبول کړي وو، او په هغوی کښې څوک هم غير مسلم نه دي پاتې شوي، د عبد الکعبه نوم په شان د هغې د مور نه د ده په عتيق نوم سره مسمی کول هم منقول دي، د رواياتو مطابق هغې به دي او چتولو او دا به ئې وئيل:

"عتيق، عتيق: ذو المنظر الأنيق: رشفت منه ريق: كالوردب العتيق".^(۵)

(۱) إرشاد الساري: ۱۱۴۲۸

(۲) فتح الباری: ۱۲۷، عمدة القاری: ۲۳۸، ۱۶، إرشاد الساري: ۱۱۴۲۸

(۳) عمدة القاری: ۱۲۳۸، ۱۶

(۴) کتاب السنة لابن أبي عاصم، ص: ۱۳

(۵) د رشف الماء ونحوه معنی ده، اوبه وغیره د شونډو نه راټیټکل، چسکې اخستل، ضرب المثل دي، "الجرع أروى والرشف أنفع" په گوټ کولو سره سړې مریزې او چسکې... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه...]

عتیق خه عتیق دی، ډیر ښکلی، هغه چې د هغې لارې چسکه کړې شوې، لکه څنگه چې زعفران زاره شی^(۱) په عتیق نوم سره د نومیدلو وجه: د ابو طلحه نه پوښتنه او کړې شوه چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په عتیق نوم سره د نومیدلو وجه څه ده، نو هغه او فرمائیل چې په اصل کښې د ده د مور بچې به نه پائیدل، کله چې د هغې دا بچې (ابوبکر) پیدا شو، نو هغوی دې د بیت الله مخې ته راوستلو او وې وئیل:

”اللهم ان هذا عتيقك من الموت فهبه لى“

ای الله! دا د مرگ نه آزاد کړې شوې ستا بنده دې، نو دې ما ته راکړې، او زما نه ئې مه اخلې، نو داسې د ده نوم عتیق او گرځیدو،^(۲) یو بل قول دادې، چې:

”سبی بالعتيق لأنه عتيق من النار“

د ده عتیق نوم ځکه او گرځیدو چې هغه عتیق من النار^(۳) دې، یعنې د جهنم نه آزادى او خلاصى موندونکې دې، او ددې زیرې رسول الله ﷺ ورکړو، څنگه چې په حدیث د عائشې رضی الله عنها کښې دی^(۴):

په عتیق نوم سره د نومیدلو وجه دا هم بیان کړې شوې ده، چې عتیق هغه کس ته وئیلې شی، چې د هغه په نسب کښې څه داسې خبره نه وی چې د هغې په وجه هغه عیبرن (معیب) او گټلې شی، نو د عتیق په نوم سره دې نومولې شوې دې، ځکه چې دې په دې معیار باندې پوره دې، یعنې ډیر عالی نسب ئې دی، همدغه شان عتیق د قدیم او سابق په معنی باندې هم استعمالېږي، او هغه خو قدیم الاسلام دې، او د ټولو نه وړاندې اسلام قبلونکې دې، او سابق الخیر دې، په دې وجه هم ده ته عتیق وئیلې شوې دې، همدغه شان د عتیق معنی ده حسین. نو هغه د خپل حسن په وجه هم ددې لقب مستحق گرځیدلې دې^(۵).

صدیق لقب او ددې وجه: د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه لقب صدیق وو، هغه په دې لقب سره په دې وجه ملقب شوې وو، چې هغه د رسول الله ﷺ د رسالت او نبوت تصدیق د ټولو نه وړاندې کړې وو، او په هره هغه موقع باندې ئې کړې وو، کله چې هغوی ﷺ ته ددې ضرورت راغی، د معراج په شپه هغوی ﷺ باندې د پورتنی عالم سیر او کړې شو، او هغوی چې کوم عجائب او غرائب اولیدل هغه په ظاهره د یقین وړ نه وو، او همدغه وجه وه، چې د مکې

بقیه حاشیه د تیرمخ] اخستلو سره صرف لوند والې حاصلېږي، د ”ریق رشوف“ معنی ده خوشبوداري لارې - (القاموس الوحید، ماده: رشف، ص: ۶۲۸)

(۱) عمدة القاری: ۱۱۶، ۲۳۸، ۱۲۳۹

(۲) عمدة القاری: ۲۳۹، ۱۶، وإرشاد الساری: ۱۱۴۲، ۸

(۳) جامع الترمذی، کتاب المناقب، باب تسميته عتيقاً، رقم الحديث: ۱۳۶۷۹

(۴) إرشاد الساری: ۱۱۴۲، ۸

ظاهر لیدونکو په دې وجه رسول الله ﷺ ته پیغورونه ورکول او خندا ئې ورپورې کوله، او په منډه منډه حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته راغلل، او وې وئیل، اووايه! آیا اوس به هم ته د خپل ملگری تصدیق کوې؟ لکه چې هغوی ته یقین وو چې که وی او که نه وی، اوس خو به ابوبکر د محمد ﷺ نه د بیزارې اعلان خامخا اوکړې، ولې صدیق واقعی صدیق وو، هغه او فرمائیل، که محمد دا هر څه فرمائیلی وی، نو بیا یقیناً دا صحیح دی، زه د رسول الله ﷺ تائید او تصدیق کوم.

د ابن سعد په روایت کښې دا الفاظ راغلی دی، چې هغوی ﷺ جبرائیل ته اووئیل،
 "إن قومی لا یصدقونی".

زما قوم به زما تصدیق او نه کړی، او ما به دروغژن گنړی، جبرائیل اووئیل،

"یصدقک أبوبکر وهو الصدیق".

ستا تصدیق به ابوبکر کوی او هغه رښتونې دې (۱) طبرانی د حضرت علی رضی الله عنه نه روایت کړې دې، "لانه کان یحلف أن الله أنزل اسم أبی بکر من السماء، الصدیق" (۲)،
 یعنی هغه په الله تعالی قسم کولو سره فرمائی چې د ابوبکر نوم الله تعالی د آسمانونو نه "صدیق" نازل کړې دې.

ددې نه علاوه هم د هغه ډیر القاب مذکور دي، لکه "أواه"، "ذوالخلال"، "أمیر الشاکرین"، "خليفة رسول الله" وغیره (۳).

د رسول الله ﷺ بلا فصل خليفه: حضرت ابوبکر رضی الله عنه، د الله تعالی د رسول خليفه وو، بلا فصل، دوه نیم کاله پورې یا دوه کاله او لس ورځې کم څلور میاشتې، یا پنځه ورځې کم درې میاشتې، یا درې میاشتې اووه ورځې، یا درې میاشتې دولس ورځې، یا درې میاشتې شل ورځې، د دوو کالو نه ورستو د میاشتو او ورځو متعلق اقوال مختلف دي، په هر حال کښې د هغه عمر چې د رسول الله ﷺ عمر ته اورسیدو، نو وفات شو، او دغه شان د هغه خلافت ختم شو (۴).

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُمَوَاهِمُ يَبْتَغُونَ قَضَاءً مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْتَصِرُونَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ) وَقَالَ (إِلَّا تَنْصَرُوا فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ) إِلَى قَوْلِهِ (إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا). قَالَتْ عَائِشَةُ وَأَبُو سَعِيدٍ وَأَبْنُ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ - وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي الْقَارِ.

(۱) عمدة القاری: ۱۶، ۲۳۹.

(۲) المعجم الكبير للطبرانی: ۱۵۵، ۱.

(۳) عمدة القاری: ۱۶، ۲۳۹.

(۴) عمدة القاری: ۱۶، ۲۳۹.

قوله الله په ما قبل باندې د عطف په بناء مجرور دې، یعنی "مناقب المهاجرين" چې د لفظ باب د پاره د مضاف الیه کیدو په وجه مجرور دې، دا قول الله په هغې باندې عطف کیرې، او په دې وجه دا هم مجرور دې، او د ابوذر د قول مطابق "مناقب المهاجرين" د مبتداء مقدري "هذه" د پاره د خبر کیدو په وجه مرفوع دې، او د قول الله په دې مرفوع باندې عطف کیرې، نو دا هم مرفوع دې.^(۱)

د الله تعالى رسول فقير نه وو: **لِلْفَقَرِ إِذَا الْمُهَاجِرِينَ** زمخشری فرمائی، دا په وړاندیني آيت کښې د "لذی القری" او د هغې د معطوفاتو نه بدل دې، او د "قلله وللمسوله" سره ددې خه علاقه د بدلیت نشته، ځکه چې د الله تعالى رسول فقير نه وو، او هغوی ﷺ ته د فقر نسبت کول د هغوی توهين دې.^(۲)

نو هغوی ﷺ په فقراء مهاجرينو کښې داخل نه دي، اگر چي مهاجر هغوی ﷺ هم وو، بلکه هم هغوی اصلی او حقیقی مهاجر وو، او نورو د هغوی په اتباع کښې او د هغوی په حکم سره هجرت او کړو.

ولې هغوی ﷺ فقير نه وو، ځکه چې فقر فی الجملة مذموم دې، ځکه خو د الله تعالى ارشاد دې: **"الشَّيْطَانُ يُعَدِّكُمْ الْفُقَرَاءَ"**^(۳)

شیطان تاسو سره د فقر وعده کوي، دا د فقر د مذموم کیدو دلیل دې.
د فقر او غنی قسمونه: علامه قسطلانی فرمائی، فقر څلور څیزونه دي:

①- په آخرت کښې د "حسنات" یعنی د نیکو فقر او د هغې نه خالی کیدل.

②- فقر قناعت په دنیا کښې.

③- د مالداري او د گټې فقر یعنی د مال نشتوالي او د هغې نه محرومی.

④- د قناعت او مال دواړو نه محرومی.

همدغه شان بیا د غنی هم دغه قسمونه دي. اوس کوم سړی سره چې نه خو مال شته، او نه هغه ته د قناعت دولت ورکړې شوې دې، نو هغه خو فقير مطلق دې، چې مذموم دې، او چا ته چې مال خو حاصل دې خو قناعت نشته، هغه مجازاً غنی او مالدار دې، ولې په حقیقت کښې هغه فقير دې، او چا ته چې مال خو حاصل نه دې، ولې د قناعت بادشاه دې، هغه ته فقير هم وئیلې کیدې شي او غنی هم، فقير خو د مال نه د محرومې په سبب او غنی په دې وجه چې "الغنی غنی النفس".^(۴)

(۱) عمدة القاری: ۱۶، ۱۳۹

(۲) عمدة القاری: ۱۶، ۲۳۹، وإرشاد الساری: ۱۴۲۸، وتفسیر کشاف: ۵۰۳، ۵۰۴، دارالکتاب العربی بیروت

(۳) سورة البقرة: ۲۷۸

(۴) إرشاد الساری: ۱۱۴۲۸

دې ایت مبارکه سره د انصارو او مهاجرینو فضیلت ثابتیږي. اول آیت "الَّذِينَ أَخْرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ..." (۱) دې د پاره راوړلې شوې دې، چې په دې سره د مهاجرینو فضیلت ثابتیږي، ځکه چې هغوی د کورونو نه اوباسلې شو او د مالونه نه محروم کړې شو، هغوی هجرت کولو سره د مال او وطن پرېښودو قربانی ورکړه، او د الله تعالی د دین او د رسول الله ﷺ د شریعت مدد او نصرت یې اوکړو، او د دغې ښائسته صفتونو په وجه الله تعالی د هغوی په حق کښې گواهي ورکړه، چې دوی ریښتونی دي، یعنی په خپل ایمان کښې ریښتونی دي.

په دویم آیت یعنی "إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ....." (۲) کښې د انصارو د فضیلت بیان دي، په دې وجه کله چې د مکې کفارو د نبی کریم ﷺ مدد اونه کړو، او هغوی یې د مکې نه اوباسل. نو الله تعالی د انصار مدینه په صورت کښې د هغوی نصرت او مدد فرمایلې وو، د انصارو نوم هم د هغوی په دې خاص صفت باندې شاهد عدل دي، چې هغوی د الله تعالی د رسول او د الله تعالی د دین مدد او نصرت اوکړو، بیا په دې آیت کښې چې په خاصه توګه د کوم سړي د فضیلت بیان دي، بلکه د چا په مدح تعریف او توصیف کښې چې دا آیت نازل شوې دي، هغه حضرت ابوبکر رضی الله عنه دي.

د ثانیین، (یو په دوو کښې) مصداق هم هغه دي، د دې د صحابیت هم دلته تصریح ده، او د منصوص کیدو په وجه باندې د هغه د صحبت نه انکار کفر هم دي، او د نورو صحابو د صحابیت دا حکم نه دي.

په یو روایت کښې راغلې دي، کله چې جبرائیل امین رسول الله ﷺ ته د وتلو حکم اوکړو، نو هغوی ﷺ د هغه نه پوښتنه اوکړه "من یخبرم معی؟" ما سره به څوک اوځي؟ جبرائیل اووئیل، ابوبکر! (۳)

په ابوبکر باندې د سکینې نازلیدو قول: په آیت مبارکه کښې "فَانْزَلَ اللَّهُ سَكِينَةً عَلَيْهِ" (۴) هم د یو قول مطابق په ابوبکر باندې سکینه نازلیدل مراد دي، اگر چې د مشهور قول مطابق دې مصداق رسول الله ﷺ دي، او په ابوبکر باندې د سکینې نازلیدو په قول سره د رسول الله ﷺ تقیص هم معاذ الله لازم نه راځي، ځکه چې په هغوی ﷺ خو به همیشه سکینه وه، ولې د هغوی ﷺ په وسيلې سره په دې موقعه باندې د هغوی په ملګري باندې هم نازل شو. **قوله: قَالَتْ عَائِشَةُ، وَأَبُو سَعِيدٍ:** د حضرت عائشې رضی الله عنها قول موصولاً په "باب هجرة

(۱) سورة الحشر: ۱۸

(۲) سورة التوبة: ۱۳۰

(۳) عمدة القاری: ۱۶، ۲۴۰

(۴) سورة التوبة: ۱۳۰

(۵) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۴۰

النبی ﷺ وأصحابه إلى المدينة^(۱) کنبی د طویل حدیث په صورت کنبی منقول دی، چې په هغې کنبی دا الفاظ راغلې دي: "ثم لحق رسول الله ﷺ وأبو بكر بفاروق جبل ثور".^(۲) بیا رسول الله ﷺ او ابوبکر په جبل ثور کنبی یو غار ته لاړل. او د ابوسعید قول ابن حبان د ابو عوانه په طریقې سره روایت کړې دي، چې د هغې الفاظ دادي: "فقال له رسول الله أنت أمي وصاحبی الغار".^(۳)

رسول الله ﷺ او فرمائیل ته زما ورور او د غار ملګري ئې. او د ابن عباس قول احمد او حاکم د عمرو بن میمون په طریقې سره نقل کړې دي، چې د هغې الفاظ دادي: "كان البشر كين يرمون علياً وهم يظنون أنه النبي ﷺ".^(۴) مشرکینو حضرت علی رضی الله عنه نښه جوړه کړې وه او خیال ئې دا وو، چې دا نبی ﷺ دي. او وړاندې په هغې کنبی دا الفاظ دي: "فاطلق أبو بكر فدخل معه الغار".^(۵)

[۳۴۵۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ اشْتَرَى أَبُو بَكْرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - مِنْ عَازِبَ رَحْلًا بِقَلَاةٍ عَشْرٍ دُرْهَمًا فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ لِعَازِبَ مِرَ الْبَرَاءَ فَلْيَحْمِلْ إِلَيَّ رَحْلِي. فَقَالَ عَازِبٌ لَا حَتَّى تُحْدِثَنَا كَيْفَ صَنَعْتَ أَنْتَ وَرَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حِينَ خَرَجْنَا مِنْ مَكَّةَ وَالْمَشْرِكُونَ يَطْلُبُونَكُمْ قَالَ ارْتَحَلْنَا مِنْ مَكَّةَ فَأَحْبَبْنَا أَوْسَرَنَا لِكَلَّتْنَا وَيَوْمَنَا حَتَّى أَطْرَقْنَا وَقَامَ قَائِمُ الظَّهِيرَةِ، فَرَمَيْتُ بِبَصَرِي هَلْ أَرَى مِنْ ظِلِّ قَاوَى إِلَيْهِ، فَإِذَا صَخْرَةٌ أَتَيْتَهَا فَتَطَرْتُ بِقِيَّةِ ظِلِّهَا فَسَوَّيْتُهُ، ثُمَّ فَرَشْتُ لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِيهِ، ثُمَّ قُلْتُ لَهُ اضْطَجِعْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ. فَاضْطَجَعَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ثُمَّ انْطَلَقْتُ أَنْظُرَ مَا حَوْلِي، هَلْ أَرَى مِنْ الطَّلَبِ أَحَدًا فَإِذَا أَنَا بِرَاعِي غَنَمٍ يُسَوِّفُ غَنَمَهُ إِلَى الصَّخْرَةِ يُرِيدُ مِنْهَا الَّذِي أَرَدْنَا، فَسَأَلْتُهُ فَقُلْتُ لَهُ لِمَنْ أَنْتَ يَا غَلَامُ قَالَ لِرَجُلٍ مِنْ قُرَيْشٍ سَمَاءٌ فَعَرَفْتُهُ. فَقُلْتُ هَلْ فِي غَنَمِكَ مِنْ لَبَنٍ قَالَ نَعَمْ. قُلْتُ فَهَلْ أَنْتَ حَالِبٌ لَبَنًا قَالَ نَعَمْ. فَأَمَرْتُهُ فَأَعْتَقَلَ شَاةً مِنْ غَنَمِهِ، ثُمَّ أَمَرْتُهُ أَنْ يَنْقُصَ ضَرْعَهَا مِنَ الْغُبَارِ، ثُمَّ أَمَرْتُهُ أَنْ يَنْقُصَ كَفِّهِ فَقَالَ هَكَذَا ضَرْبٌ أَحَدِي كَفِّهِ بِالْأُخْرَى فَحَلَبَ لِي كُفَّةً مِنْ لَبَنٍ، وَقَدْ جَعَلْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذَا وَةً عَلَى قَبْهَا خِرْقَةً، فَصَبَبْتُ عَلَى اللَّبَنِ حَتَّى بَرَدَ أَسْفَلُهُ، فَانْطَلَقْتُ

(۱) اوګوری، صحیح البخاری، کتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبي وأصحابه إلى المدينة، رقم الحديث: ۳۹۰۵

(۲) صحیح ابن حبان، باب أخباره ﷺ، ۱۵، ۱۶، مؤسسة الرسالة، بیروت

(۳) مستدرک الحاکم: ۱، ۴۳، کتاب الهجرة وشرح مشکل الآثار: ۱۰، ۱۲۷۳

(۴) مستدرک الحاکم: ۱، ۴۳، کتاب الهجرة وشرح مشکل الآثار: ۱۰، ۱۲۷۳

(۵) الحديث سبق تخريجه في كتاب اللقطة، باب: ۱۲، رقم: ۲۴۳۹.....۱

به إني النبي - صلى الله عليه وسلم - قَوَّافَتُهُ قَدْ اسْتَيْقَظَ، فَقُلْتُ اْمُرْبِ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَتَرَبَّ حَتَّى رَضِيتُ ثُمَّ قُلْتُ قَدْ أَنْ الرَّحِيلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «بَلَى». فَأَرْتَمَلْنَا وَالْقَوْمُ يَطْلُبُونَا، فَلَمْ يُدْرِكْنَا أَحَدٌ مِنْهُمْ غَيْرَ مَرَّةٍ بَيْنَ مَالِكِ بْنِ جُعْفٍ عَلَى قَرِينٍ لَهُ. فَقُلْتُ هَذَا الظَّلَبُ قَدْ حَقَّنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ «لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا» (۱۳۰۷)

رجال الحديث

عبد الله بن رجاء الغداني البصري: د د حالات په کتاب الصلاة، باب وجوب الصلاة في الشياپ کښې تیر شوي دي.

اسرائيل دې نه مراد اسرائيل بن يونس بن ابي اسحاق السبيعي مراد دې، چې د هغه تفصيلي حالات په کتاب العلم کښې تیر شوي دي (۱).

ابي اسحاق: دې نه ابو اسحاق عمرو بن عبدالله السبيعي مراد دې، د د تفصيلي حالات په کتاب الايمان کښې تیر شوي دي (۲).

آلواء: دې نه براء بن عازب الأنصاري صحابي ابن صحابي مراد دې، د د حالات هم په کتاب الايمان کښې د پورتنې محوله حديث په ضمن کښې تیر شوي دي (۳).

د رواياتو اختلاف: دلته د دې حديث الفاظ دي: «قال عازب: لا حتى تحذثنا».

يعنى زه خپل خوښې براء تا سره د سامان پورته کولو د پاره نه ليرېم، تر هغې چې تاسو ما ته حديث بيان نه کړې، او په علامات النبوة کښې د زهير عن ابي اسحاق په روايت کښې دا الفاظ راغلې دي:

«قال لعازب: ابعت ابنك يحمله معي قال فحملته معه وخرج ابن ينتقد ثمنه فقال له: أي يا أبا بكر حذثني.....» (۴).

په دواړو روايتونو کښې په ظاهره اختلاف او تضاد دې.

ځکه چې دلته په دې حديث کښې عازب د خپل خوښې براء ليرېل په تحديث يعنى حديث بيانولو سره مشروط او معلق کړې دي، او په علامات النبوة کښې براء فرماني، زه د ابوبکر سره لارېم او د هغه سامان مې اوچت کړو، زما پلار پيسې او شميرلې او بيا ئې ابوبکر ته اووئيل، چې د خپل هجرت قصه خو لږه بيان کړه، ظاهره ده دلته عازب څه شرط او نه لگولو.

(۱) اوگوري: کشف الباری. کتاب العلم، باب من ترک بعض الاختيار مخافة أن يقصر: ۱۲۶، ۵۴۶، ۴

(۲) کشف الباری: ۱۳۰، ۲

(۳) کشف الباری: ۱۳۵، ۲

(۴) صحيح البخاری. کتاب المناقب، باب علامات النبوة، رقم الحديث: ۱۳۶۱۵

ددې اشکال جواب او د اختلاف د رفع کولو صورت دادې، چې عازب به ابوبکر ته دا شرط خو لگولې وی، چې خوښ به هله لیرم، کله چې تاسو حدیث بیان کړې، ولې کله چې بیا براء تلې وی او هغه سره نې سامان اوچت کړې وی، او عازب پیسې شمیرلې وی، نو بیا به هغه ابوبکر ته هغه شرط یاد کړې وی، او ابوبکر به حدیث بیانولو سره شرط پوره کړې وی، دا تطبیق ممکن دي، او په دې سره اختلاف رفع کېږي.^(۱)

حدیث باندې د اجرت د جواز استدلال: خطابی فرمائی په دې روایت سره هغه خلق استدلال کوي، چې په حدیث بیانولو باندې اجرت اخستل جائز گنږي، حال دادې چې دا یو باطل استدلال دي، ځکه کوم خلق چې په حدیث باندې اجرت اخلي، دا خو د هغوی باقاعده یو کاروبار دي، او د هغوی حیثیت د یو پراپرټي په شان وی، چې د هغوی ترلې شوې اجرت وی، او د ابوبکر او عازب رضی الله عنهما چې کومه معامله ده، هغه خو د سوداګرو په مینځ کې یو معروف او مروج څیز دي، او هغه د قیمت او اجرت په ضمن کې بالکل نه راځي، د اخستلو خرڅولو نه ورستو په سامان اوچتولو او لرې اوړلو کېنې مدد کول په سوداګرو او کاروباري خلقو کېنې معروف او معتاد دي، او د هغې په بعضې وختونو کېنې اخستونکې اجرت ورکوي، او کله نه هم ورکوي.

په استدلال کېنې د ضعف او بعد وجه دا هم ده، چې دا استدلال به صحیح وي، که حضرت ابوبکر رضی الله عنه د هغه وخته پورې حدیث نه بیانولو، ترڅو چې عازب خپل خوښ نه وو لیرلې، حال دادې چې داسې څه خبره نشته، حضرت ابوبکر رضی الله عنه په هر حال کېنې حدیث بیانولو، اگر چې د هغه سامان هم نه وي اوچت کړې شوې، یعنی د یو څیز د اجرت کیدو د پاره دا خبره ضروري وی، چې هغه کار ددې اجرت نه بغیر نه شي کولې، او دلته داسې خبره نشته.^(۲)

څه د چیلو د څړونکي او مالک په حق له: فاذا انا براع: ناگهانه زه د یو شپونکي سره مخامخ شوم، دا شپونکې څوک وو، د چا د چیلو شپونکې وو، حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی، "لم اقف علی تسبیته ولا علی تسبیة صاحب الغنم" ما ته ددې شپونکي او د چیلو د مالک نوم معلوم نه شو. د بعضې حضراتو خیال دي، چې شپونکې حضرت عبدالله بن مسعود او د چیلو مالک عقبه بن ابی معیط دي، او دا په اصل کېنې د عبدالله بن مسعود د یو روایت د وجهې نه وئیلې شوی دی، او دا روایت احمد او ابن حبان نقل کړې دي، چې د هغې الفاظ دادې:

"كنت أرى غنبا لعقبه بن أبي معيط فبئى رسول الله ﷺ وأبو بكر فقال يا غلام هل من كين؟ قلت: نعم! ولكن مؤتمن".^(۳)

(۱) اوګوري: فتح الباری: ۱۱۳:۷

(۲) فتح الباری: ۱۳:۱۴، ج ۱۷

(۳) مسند احمد رحمته الله، رقم الحدیث: ۳۵۹۸، وفتح الباری: ۱۱۳:۱۴، ۷

یعنی: "ما به د عقبه جیلن خرولی چي د رسول الله ﷺ او د ابوبکر رضی اللہ عنہ به ما باندې تیریدل اوشو، هغوی رضی اللہ عنہم اوفرمائیل، هلکه آيا خه شوده شته؟ ما او وئیل، هاؤ خو زه امانت دار جوړ کړې شوې یم، یعنی شوده ما سره د امانت په توگه دی، زه تاسو ته نه شم درکولې".
خو دا حدیث د براء بن عازب د روایت د پاره تفسیر گرځول صحیح نه دی، یو خو په دې وجه چې هلته شپونکی ته وئیلې شوی وو، "هل أنت حالب؟" آیا ته به شوده اولوشې؟ او هغه په جواب کښې "نعم" وئیلو سره گویا شوده لوشلو سره ورکړې هم وو، او دلته دې خبرې اړخ ته اشاره ملاویرې، چې هغه شوده نه دی ورکړې، بلکه د ورکولو نه ئې انکار کړې وو، بیا د براء په حدیث چې دلته مذکور دي، جیلن شودو والا معلومیرې، او هلته د عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ په روایت کښې د جیلن متعلق دا راغلي دي: "فهل من شاة لم یؤ علیها الفعل؟" یعنی آیا داسې یوه جیلن شته، چې هغې سره مذكر (جیلن) نه وی ملاؤ شوې. همدغه شان د هغې د ورستو عبارت نه معلومیرې چې جیلن بچو او شودو والا نه وي.

بیا په حدیث د ابن مسعود رضی اللہ عنہ کښې د "ثم آتیته بعد هذا اقلت یا رسول الله علفی من هذا القول؟" نه معلومیرې، چې د حضرت عبدالله ابن مسعود رضی اللہ عنہ دا قصه د هغه د اسلام د قبولولو نه وړاندې ده، او ابن مسعود اسلام د هجرت نه هم ډیر وړاندې قبول کړې دي، په دې وجه د براء په حدیث کښې د شپونکی مصداق هغه ابن مسعود نه شی کیدې، ځکه که دواړه ځایه یوه قیصه شی نو بیا به خامخا دا لازمیرې، چې ابن مسعود د هجرت نه ورستو اسلام قبول کړو، حال دا دي چې واقعه ددې آلتا ده. والله اعلم.

رسول الله ﷺ د عادت خلاف شوده ځکلو سره مړیدل: حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ عجیبه معنی ورکونکي جمله ارشاد افرمائیل، "فشب حق رضیت" چې هغوی رضی اللہ عنہم دومره شوده اوځکل چې زه خوشاله شوم، او ما ته ئې خوند راکړو، په یو روایت کښې د ابواسحاق راوی دا قول منقول دي، "قال ابواسحاق فتکلم بکلمة والله ما سمعها من غیره" (۲) ابواسحاق فرمائی، چې ابوبکر داسې جمله ارشاد افرمائیل چې په خدائې قسم داسې جمله ما دبل چا نه هم نه ده اوريدلې. حافظ ابن حجر ددې نقل کولو سره فرمائی، کیدې شی د هغه اشاره "حق رضیت" اړخ ته وی، او واقعی دا هم داسې جمله ده، چې په دې سره تعجب کیږي، خلق خو دا وائی چې ما دومره اوځکل او خوړل چې ما ته ئې خوند راکړو، او د بل د پاره وائی چې هغه دومره اوځکل او خوړل چې هغه خوشاله شو، او هغه ته ئې خوند ورکړو، ولې حضرت صدیق د خپل حبیب د پاره داسې ناآشنا جمله ارشاد افرمائیل، چې د مینې او محبت یو نوي ډول، او د عشق او فدائیت نوي نښې ئې وضع کړې، وې فرمائیل چې محبوب دومره اوځکل چې ما ته ئې خوند

(۱) اوگوری فتح الباری: ۱۱۴:۷

(۲) فتح الباری: ۱۱۴:۷

راکړو، او بې شکه په حقیقت کښې د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د هغوی رضی الله عنهم سره هم دومره محبت وو، هغه ته به په خپل آرام او راحت باندې دومره خوند نه ملاویدو، خو چې کله به د الله تعالی رسول ﷺ ته راحت او آرام ملاویدو، نو بیا به هغه د خوشالي نه تاویدو. او د خوند نه به نشه کیدو.

ددې نه یوه بله خبره هم معلومیږي، او هغه دا چې د هغوی رضی الله عنهم عادت د داسې مړیدو د خوراک ځکاک نه وو، دا د عادت خلاف هغوی رضی الله عنهم دومره اوځکل، چې په هغوی سره د هغه محب د حد نه زیات خوشاله شو.^(۱)

قد آن الوحیل یعنی د رحلت او سفر کولو مناسب وخت او ښکلی ساعت راغلې دې، اوس نور ایساریدل مناسب نه دی، اوس وتل پکار دی، دلته په دې روایت کښې او د "علامات النبوة" په یو روایت کښې لږ شان اختلاف معلومیږي، او هغه دا چې هلته د رسول الله ﷺ اړخ ته دا سوال منسوب دې، "الم یان للمحیل؟" ابوبکر آیا تر اوسه پورې د تلو وخت نه دې راغلې، هغوی او وئیل "بلی" ولې نه اې د الله تعالی رسول! ^(۲)

اودلته ابوبکر اړخ ته ددې کلام نسبت دې، چې هغوی رضی الله عنهم ته ئې او وئیل، د تلو وخت راغلې دې. ددې جواب او په دواړو روایتونو کښې تطبیق داسې کیدې شی، چې اول به رسول الله ﷺ پوښتنه کړې وی، او ابوبکر به هغوی رضی الله عنهم ته جواب ورکړې وی، ولې بیا په دوئم وارې به هغه د خپل اړخ نه نښې ﷺ ته وئیلې وی، نو داسې به دواړه خبرې صحیح شی، چې هغوی رضی الله عنهم هم پوښتنه او کړه، او ابوبکر جواب ورکړو، او په دوئم وارې ابوبکر به د خپل اړخ نه وئیلې وی.^(۳) ایا د غیر مملوکه چیلن شوه ځکل جائز وو؟ دلته دا شبه پیدا کیدې شی. چې رسول الله ﷺ او د هغوی ملگری چې د کومې چیلن شوه استعمال کړل، د هغې مالک خو هلته نه وو، او ښکاره خبره ده، چې د هغه نه اجازت هم وانخستې شو، او د هغوی رضی الله عنهم صحیح او صریح ارشاد دې، "لا یحلین أحد ماشیه أحد إلا باذنه"^(۴) هیڅ یو سړې دې د بل د ځناورو نه د هغه د اجازت نه بغیر شوه نه لوشی.

اوس په ظاهره خو د رسول الله ﷺ په ارشاه او عمل کښې تضاد دې.

ددې گڼر جوابونه ورکړې شوې دي:

یو جواب خو دا دې، چې په کوم حدیث کښې د نورو د ځناورو نه د شودو نه لوشلو حکم دې، هغه په هغه صورت کښې دې، چې د هغې په وجه په خلقو کښې د زړه تنگیدل، بخل او ناخوښی موندې شی، او هغوی رضی الله عنهم چې کوم شوه استعمال کړی دی، هغه د زړه د

(۱) فتح الباری: ۱۱۴، ۷.

(۲) اوگوری: کتاب المناقب، باب علامات النبوة، حدیث: ۱۳۶۱۵.

(۳) اوگوری: فتح الباری: ۱۴، ۷، دارالسلام.

(۴) فتح الباری: ۱۱۴، ۷.

فراخي، کرم کولو، او د سخاوت زمانه وه، او کله چې خلق په دې معاملاتو کښې سخاوت کوی، نو بیا په دې کښې هيڅ حرج نشته، او په عربو کښې خو هسې هم په دې حقله د ډیر کرم او سخاوت معامله وه.

دویم جواب دادې، چې منع په هغه وخت کښې ده، چې د شورو اخستل د حملې کولو او د زور په توگه وی، او دلته چې رسول الله ﷺ د کومې چیلې شوده استعمال کړل، په هغې کښې باقاعده پوښتنه او کړې شوه، او اجازت واخستې شو، کله چې بچی ته دا اووئیلې شو، "هل انت حالب؟" ددې مطلب دا وو، چې آیا تا ته ددې چیلې نه د شورو لوشلو اختیار او ددې اجازت شته؟

او کله چې هغه په "نعم" سره جواب ورکړو، نو ښکاره خبره ده، دا بیا بغیر اجازته نه شو. دریم جواب هغه دی، چې د هغې اشاره پورته ذکر اوشو چې دا بغیر اجازته ځکه نه وو، چې دا د عربو عادت مالوفه، یعنې پیژندلې شوې عادت وو، چې دا قسم د چیلو خاروو وغیره نه شوده اخستل به د هغې له مخې مباح وو، ددې به عام اجازت وو، بلکه دا بدگنرل او په دې باندې خفه کیدونکې به یې مروت گنرلې شو. او بیا په خاص توگه مسافر او په لار تیریدونکي ته به د هغوی له مخې کلاؤ اجازت وو.)

داؤدی فرمائی چې د نبی ﷺ دا شوده استعمالول د "ابن السبیل" په حیثیت باندې وو، او ابن السبیل ته ددې اجازت دې، نو گویا د ابن السبیل نه علاوه د نورو ټولو خلقو د پاره به دا ممنوع وی، لکه څنگه چې اوس د یو روایت په حوالې سره بیان کړې شو.)

د حربی مال گټوونکو توجیه غلطه ده: بعضې خلقو ددې یوه عجیبه او باریکه توجیه کړې ده، د هغوی وینا ده، چې د رسول الله ﷺ ددې چیلې دا شوده استعمالول، ددې د مالک د حربی کافر کیدو په وجه جائز وو، ځکه چې د حربی مال استعمالول د مسلمانانو د پاره جائز دی، او په دې کښې د هغه د اجازت ضرورت نه وی، دا توجیه اهل علمو غلطه گنرلې ده، ځکه چې تر دې وخته پورې د حرب او قتال مشروعیت هم نه وو، او نه غنیمتونه حلال کړې شوي وو، نو بیا د کافر حربی او غیر حربی تقسیم او د حربی د مال جواز څه معنی لري؟)

د حدیث نور فوائد: د حدیث مبارک نه دا هم معلومیږي، چې حر آزاد، سړي د یو صاحب تابع جوړیدو سره په ویخه باندې د هغه خدمت او د خوب په وخت کښې حفاظت او خیال ساتلې شی، او ددې خدمت او څوکیدارۍ کولو که اجازت شته، نو دا خستلو هم اجازت کیدل پکار دی. همدغه شان دا هم معلومیږي، چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د رسول الله ﷺ سره یې حده محبت وو، او په هغوی کښې د رسول الله د ادب او احترام او د راحت رسولو ډیره لویه جذبه وه، او

(۱) اوگورۍ فتح الباری: ۱۴، ۷.

(۲) فتح الباری: ۱۴، ۷.

(۳) فتح الباری: ۱۴، ۷.

په خپل خان باندې هغوی ﷺ ته د هر قسمه قربانی او ترجیح ورکولو هم واضحه پته لگی، او د نورو په مقابله کېنې دا د دۀ د افضلیت یوه اهمه وجه ده. د خوراک ځکاک گنې شمیر آداب او د پاکوالی او صفایې د بې حده اهتمام مطلوب کیدو هم پته لگی، ښکاره خبره ده، دا په اسلام کېنې مستحسن گنلې شی، په دې وجه ددې اهتمام او کړې شو، د حدیث نه دا هم معلومېږي، چې سړی ته په سفر کېنې خان سره ضروري څیزونه ساتل پکار دی، لکه یو دوه لوڅی، لوټا، خادر وغیره، او دا د توکل منافې نه دی، بلکه د سفر د آدابو نه دی.^(۱)

د حدیث څۀ تشریح په "باب علامات النبوة" کېنې تیره شوې ده، او څۀ تفصیل به په "باب الهجرة" کېنې انشاء الله تعالی راشی، د سراقه بن مالک قیصه به هم په "باب الهجرة" کېنې تفصیل سره راشی.

د ایت ذکر دلته مناسب نه دي: د روایت په آخر کېنې "تريحون بالعش" او "تسمون بالغداة" ذکر کړې شوې دي، چې په ظاهره د روایت سره څۀ مناسبت نه لری، او حقیقت دا دي، چې مناسبت ئې شته هم نه، په دې حوالې سره دې په ذهن کېنې دا وی، چې په اصل کېنې "باب هجرة النبی ﷺ" وأصحابه إلى المدينة" کېنې د حضرت عائشې ؓ روایت دي، چې په هغې کېنې هم دغه د هجرت نبوی ﷺ قیصه مذکور ده، او په هغې کېنې یو ځانې کېنې دا الفاظ راځي، "ویرعى علیهما عامر بن فهيرة مولى أبى بكر، من غنم فزیرحها علیهما....."^(۲)

په هغه مقام (هجرة النبی) کېنې په حدیث د عائشې ؓ کېنې د لفظ "یرى" د تفسیر د پاره امام بخاری ته ددې آیت حواله ورکولو سره د "تريحون او تسمون" دا تشریح کول پکار وو، ولې هغوی د هغې په ځانې دلته د حدیث باب لاندې، د هغې تذکره او کړه، په هر حال کېنې د آیت راوړلو مقصد د دې حدیث باب په مضمون باندې مشتمل د هغه دویم حدیث چې د عائشې ؓ نه مروی دي، کېنې د مذکور لفظ "یرى" معنی بیانول دی، او ددې دومره اهتمام کړې شوې دي، چې د قرآن کریم په کوم آیت کېنې دا لفظ مذکور دي، هغه آیت ذکر کړې شو، او د هغې تفسیر ئې د حضرت عبیده نه نقل او فرمائیږي، امام ابو عبیده ؓ "تريحون" سره د "بالعش" قید لگولو سره دا اوبنودل چې ددې معنی ده، ماښام ته واپس راتلل، او "تسمون" سره د "بالغداة" قید لگولو سره ئې اوبنودل چې په دې سره سحر خاړوی سریدو له اوباسل مراد دی، اوس په دې سره د "یرى" معنی پخپله معلومه شوه.^(۳)

(۱) فتح الباری: ۱۴۷.

(۲) اوگوری: باب هجرة النبی ﷺ وأصحابه إلى المدينة، رقم الحديث: ۳۹۰۵.

(۳) فتح الباری: ۱۵۷.

ترجمة الباب سره مطابقت واضح دی، ځکه چې باب دی، د ابوبکر رضی اللہ عنہ د منقبت او فضيلت په حوالې سره او په حديث کښې هم د ابوبکر رضی اللہ عنہ د منقبت ذکر دی. (۱)
 (۱۳۴۵۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنْ أَبِي بَكْرٍ -
 رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قُلْتُ لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَأَنَا فِي الْغَارِ لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ نَظَرَ نَحْتُ
 قَدَمَيْهِ لَأَبْصَرَنَا. فَقَالَ «مَا ظَنُّكَ يَا أَبَا بَكْرٍ يَا ثَنَيْنِ اللَّهُ ثَائِلُهُمَا» (۴۳۸۶، ۳۷۰۷)

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ: دا محمد بن سنان العوقی دی، دده احوال په کتاب العلم، باب من سئل علماً وهو
 مشغول فی حدیثه کښې تیر شوی دی. (۲)
 هَمَّامٌ: دا همام بن یحیی بن دینار العوذی دی. دده احوال تیر شوی دی. (۳)
 ثَابِتٌ: دا ثابت البنانی دی، دده احوال په کتاب العلم، باب طرہ الإمام المسئلة علی اصحابه لیختبرما
 عندهم من العلم کښې تیر شوی دی. (۴)
 أَنَسٌ: انس بن مالک د رسول الله ﷺ صحابی دی، دده احوال په کتاب الإیمان، باب من الإیمان أن
 یحب لأخيه ما یحب لنفسه کښې تیر شوی دی. (۵)
 دَعْنَعْنَهُ: په ځانې تحدیث: دلته په دی حدیث کښې محمد بن سنان راوی دی، د همام نه په
 حدیثا سره روایت کوی، او د ورستنو راویانو ثابت بنانی، انس بن مالک او ابوبکر نه په عن
 سره روایت کوی، او په کتاب التفسیر کښې د حبان نه دا روایت منقول دی، او په هغې کښې
 د حدیثا ثابت، حدیثا انس، قال حدیثی ابوبکر الفاظ راغلی دی. (۶)

(۱) عمدة القاری: ۱۶، ۲۴۲

(۲) الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ، باب مناقب المهاجرین وفضلهم:
 ۵۱۶، ۱، رقم ۳۶۵۳، وفی: ۵۵۸، ۱، کتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبی وأصحابه إلى المدينة، رقم: ۳۹۲۲،
 وفی: ۶۷۲، ۲، کتاب التفسیر، باب قوله «ثانی اثنین إذهما فی الغار» رقم: ۴۶۶۳، ومسلم فی صحیحه: ۲۷۲، ۲،
 کتاب فضائل الصحابة رضى الله عنهم، باب من فضائل أبی بکر الصديق، رقم: ۲۳۸۱، والترمذی فی جامعه:
 ۱۴۰، ۲، أبواب التفسیر، باب ومن سورة التوبة، رقم: ۱۳۰۹۵.

(۳) كشف الباری: ۳، ۱۵۳

(۴) صحیح البخاری، کتاب مواقیب الصلاة، باب من نسی صلاة فليصل إذا ذكر، رقم الحدیث: ۵۹۷.

(۵) كشف الباری: ۳، ۱۸۳

(۶) كشف الباری: ۲، ۱۴

(۷) کتاب التفسیر، باب قوله ثانی اثنین، رقم الحدیث: ۴۶۶۳.

همدغه شان د کتاب التفسیر په روایت کښې د "قرأت آثار المشركين" زیاتوالي هم دې (۱) او په باب هجرة النبی ﷺ کښې د موسی بن اسماعیل عن همام په روایت کښې دی، د "رفعت رأسی فاذا أنا باقدام القوم" الفاظ راغلی دی (۲)،
د "لو شرطیه په معنی کښې اختلاف: لَوَ اَنْ اَحَدُهُمْ تَكَلَّمَ لَتَكُنَّ قَدَمِيَّةٌ.....

دلته د "لو" شرطیه په حقله بعضې حضرات وائی، چې دا د استقبال د معنی د پاره راغلي دي، او د استقبال په معنی کښې د استعمالیدو د پاره د هغوی دلیل دادې، چې قرآن کریم کښې "لو" په فعل مضارع داخل دي (۳)، په دې وجه د مضارع د معنی د پاره هم ددې استعمال صحیح دي، او د اکثرو حضراتو له مخې "لو" د معنی ماضی د پاره استعمال شوې دي، د مستقبل د پاره نه دي، ځنګه چې ددې وضع د ماضی د پاره ده، اگر چې په مضارع باندې داخل شی (۴).

دلته دا جمله ولو "أَنْ اَحَدُهُمْ نَظَرَ" د هغې بعضې حضراتو له مخې، چې لو د معنی استقبال د پاره منی، د هغې وخت وئیلې شوې جمله به وی، کوم وخت چې مشرکین د غار په غاړه باندې ولاړ وو، او ددې معنی به وی، ما ویره محسوس کولو سره د الله تعالی رسول ﷺ ته او وئیل: که دا خلق مو اووینی..... او د چا له مخې چې دا د معنی ماضی د پاره دي، د هغوی له مخې دا د هغه مشرکینو د تلو نه ورستو جمله به وی، او ددې معنی به وی، ما د هغه خلقو د تلو نه ورستو په غار کښې د الله تعالی رسول ﷺ ته د شکریه په توګه او وئیل: د الله تعالی رسوله! که هغوی لاندې کتلې وې.....

د مشرکینو نه غار ځنګه پټ پاتې شو: وَلَوْ اَنْ اَحَدُهُمْ تَكَلَّمَ..... په یو روایت کښې د "لَو اَنْ يَعْصِمَهُمْ طَاطَا بِصَا" (۵) الفاظ راغلي دي، او په یو روایت کښې "لَو اَنْ اَحَدُهُمْ رَفَعَ قَدَمِيَّةً" (۶) الفاظ دي. بیا هم د "رفع قدمیه" په روایت په ظاهره دا اشکال دي چې په دې کښې دا لازم راځي چې غار مشرکینو په قدمونو باندې پټ کړې وو، او که هغوی قدمونه اوچت کړې وې نو حضور ﷺ

(۱) اوګوری: کتاب التفسیر، باب قوله ثانی اثنین إذ هما فی الغار، إذ يقول لصاحبه لا تحزن إن الله معنا رقم الحديث: ۱۳۶۶۳

(۲) اوګوری: کتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبی وأصحابه إلى المدينة رقم الحديث: ۱۳۹۲۲

(۳) لکه: ولو يرى الذين يرون العذاب..... البقرة: ۱۶۵

(۴) د نحو د فن د متونو معروف عبارت دي: "ولو للماضی وإن دخلت على المضارع، هداية النحو، بحث حروف الشرط ۱."

(۵) اوګوری: کتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبی وأصحابه إلى المدينة، رقم الحديث: ۱۳۹۲۲

(۶) کتاب التفسیر، باب قوله "ثاني اثنین إذ هما فی الغار" إذ يقول لصاحبه لا تحزن..... رقم الحديث: ۱۳۶۶۳

او د هغوی ملګري به ئې لیدلې وو، حال دا دي چې داسې نه وه (ځکه چې د غار خلۀ چې په هغې سره انسان هغې ته دننه لار شى دومره تنګه خو نه شى کيدې، چې په قدمونو سره بنده شى، او په هغې باندې قدمونه کينودل هسې هم مستبعد دي، هغه ! که دا تاويل اوکړې شى، چې د هغوی په کپړو سره غار پټ شو، او د نظر نه پټ شوې وو، چې په قدم اوچتولو سره به ظاهر شوې وو.

هاؤ: د مسلم په روايت کښې دا الفاظ راغلي دي:

"لو ان احدثهم نظرا ل قدميه ابيصرنا تحت قدميه" (۱)

يعنى: "که په دوى کښې چا خپلو قدمونو ته کتلې وې نو د هغوى د قدمونو لاندې به مونږ په نظر راغلې وو".

ددې نه معلومېږي چې چرته مشرکين ولاړ وو، د هغې نه لاندې اړخ ته او بالکل د هغې نه ښکته دا غار واقع وو، د قدمونو لاندې په داسې شان سره کيدل، چې قدمونه اوچتولو سره په نظر راشي، او داسې کيدل چې قدمونو اړخ ته اوگورى او په نظر راشي، په دې دواړو کښې فرق دې، او مراد دويم دې نه چې اول.

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائي، د عروه بن زبير رضي الله عنه په يو روايت کښې دا الفاظ راغلي دي:

"وأن البشرا كون على الجبل الذى فيه الغار الذى فيه النبى ﷺ: لا تحزن إن الله معنا" (۲)

يعنى: "مشرکين په هغه غر باندې راغلل چې په هغې کښې هغه غار وو، چې کوم کښې چې رسول الله ﷺ وو، تر دې پورې چې هغې ته اوختل، او ابوبکر رضي الله عنه د هغوى اوآزونه واوړيدل، نو په هغه باندې د ويرې او فکر حالت راغلو، په دغه وخت کښې د الله تعالى رسول ﷺ هغه ته دا ارشاد فرمايلى وو: "لا تحزن إن الله معنا".

ددې روايت نه پته لگي چې حضرت ابوبکر رضي الله عنه ددې خلقو د تللو نه ورستو نه، بلکه د دوى د راتلو او موجودگي په وخت کښې وئيلې ائى د الله تعالى رسوله! که دوى مونږ اوليدو.....؟ نو رسول الله ﷺ او فرمايلى، ويرپه مه! الله تعالى مونږ سره دې!

د هغوى د تلو نه ورستو د ابوبکر د دې وئيلو "که دوى مونږ ليدلې وې....." په جواب کښې د "لا تحزن" وئيلو څه معنى او مطلب نشته (۳).

ابو بکر د دريؤ دريم وو: ما ظنك يا ابا بکر، بائنين الله ثالثهما؟.....

(۱) صحيح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل أبى بکر الصديق، رقم الحديث: ۲۳۸۱، (دار إحياء

التراث العربى بيروت)

(۲) فتح البارى: ۱۱۵، ۹.

(۳) فتح البارى: ۱۱۵، ۹.

په یو روایت کښې دا الفاظ راغلې دي: "اسکت یا ابا بکر! اثنان الله ثالثهما."^(۱)
 "اثنان" خبر دي، "نحن" مبتداء د پاره.

او د "ثالثهما" معنی ده "ناصربها و معینهما" چې الله تعالی د چا معاون او مددگار وی. د ثالثهما دا معنی هم کیدې شی، چې الله تعالی په اعتبار د علم سره د هغوی دریم دي، لکه څنگه چې د سورة مجادله آیت دمایکون من دعوی ثلثة الا هو را بهم ولا غسۃ الا هو سادسهم ولا احدى من ذلك والا کثر الا هو معهم..... په دې معنی کښې دي، ولې دلته هغه معنی مراد نه ده، ځکه چې هغه خو د هر دوو افرادو د پاره دي، او دلته خو "الله ثالثهما" د حضرت نبی کریم ﷺ او د حضرت ابوبکر رضی الله عنهما خصوصیت دي، او حقیقت دادې، چې دا د حضرت ابوبکر رضی الله عنهما ډیر لوڼې فضیلت او منقبت دي، ځکه چې درې افراد دي، چې په هغوی کښې یو الله تعالی دي، دویم محمد ﷺ دي، او دریم ابوبکر رضی الله عنهما دي، نو د ابوبکر رضی الله عنهما د پاره ددې معیت نه لوڼې دولت څه کیدې شی؟^(۲)

ددې نور تفصیل به انشاء الله په باب الهجرة..... کښې راځي.

د حدیث باب نور متابعات: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي، مشهوره داده چې "هبا" ددې حدیث باب په روایت کولو کښې د ثابت نه منفرد دي، دا خبره ترمذی^(۳) او بزاز کړې ده^(۴)، ابن شاهین په "الافراد" کښې دا د جعفر بن سلیمان په طریقې سره هم د ثابت نه نقل کړې ده، دا د هغې متابعت دي^(۵)، او ما حافظ صاحب د حبشی بن جناده په روایت سره ددې یو شاهد ذکر کړې دي^(۶).

او ددې یو شاهد د ابن عباس رضی الله عنهما نه حاکم په "الاکلیل" کښې هم نقل کړې دي^(۷).

۳- باب: قَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ: سُدُّوا الْأَبْوَابَ، إِلَّا بَابَ أَبِي بَكْرٍ

قَالَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - . (ر: ۱۴۵۵)

د حضرت ابوبکر رضی الله عنهما متعلق په څلورو بابونو کښې دا دویم باب دي، په دې او راتلونکي باب کښې یو یو روایت دي، او په څلورم باب کښې تقریباً ۲۳ احادیث دي.

^(۱) کتاب المناقب الأنصار، رقم الحديث: ۱۳۹۲۲

^(۲) فتح الباری: ۱۵، ۹، دار السلام

^(۳) جامع الترمذی، کتاب تفسیر القرآن، التوبة، رقم الحديث: ۱۳۰۹۶

^(۴) مسند بزاز، (مسند أبي بكر الصديق): ۸، ۱، وفتح الباری: ۱۱۴، ۹

^(۵) فتح الباری: ۱۱۴، ۹

^(۶) فتح الباری: ۱۱۴، ۹

^(۷) فتح الباری: ۱۱۴، ۹

قوله: قَالَ إِبْنُ عَبَّاسٍ: امام بخاری پہ کتاب الصلوة کنبی دہاب الخوخة والتمیز فی المسجد لاندی دا موصولاً ذکر کرے دی، ولی ددی معنی خو دغه ده، الفاظ لہ شان مختلف دی، اولنہ روایت چہ د ابو سعید خدری رضی اللہ عنہ دی، د هغی الفاظ دادی: «لَا يَقِينَنَّ فِي الْمَسْجِدِ بَابِ الْأَسَدِ إِلَّا بَابُ أَبِي بَكْرٍ»^(۱)

او دویم روایت چہ د ابن عباس رضی اللہ عنہ دی، د هغی الفاظ دادی: «سُدَّوْا عَنِّي كُلَّ خَوْخَةٍ فِي هَذَا الْمَسْجِدِ غَيْرِ خَوْخَةِ أَبِي بَكْرٍ»^(۲)

[۳۴۵۴] (۱) حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ قَالَ حَدَّثَنِي سَالِمُ أَبُو النَّظْرِ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - النَّاسَ وَقَالَ «إِنَّ اللَّهَ خَيَّرَ عَبْدًا ابْنَ الدُّنْيَا وَابْنَ مَا عِنْدَهُ فَأَخْتَارَ ذَلِكَ الْعَبْدَ مَا عِنْدَ اللَّهِ». قَالَ فَبَكَى أَبُو بَكْرٍ، فَعَجَبْنَا لِيُكَابِهَ أَنْ يُخَيَّرَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَنْ عَبْدِ خَيْرٍ. فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - هُوَ الْمُخَيَّرُ وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ أَعْلَمُنَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنَّ مِنْ أَمْرِ النَّاسِ عَلَى فِي صُحْبَتِهِ وَمَالِهِ أَبَا بَكْرٍ، وَلَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا غَيْرَ رَبِّي لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ، وَلَكِنْ أَخُوهُ الْإِسْلَامِ وَمَوَدَّتُهُ، لَا يَقِينَنَّ فِي الْمَسْجِدِ بَابُ الْأَسَدِ، إِلَّا بَابُ أَبِي بَكْرٍ». [ر: ۴۵۴]

رجال الحديث

عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ: دا ابو جعفر عبد الله بن محمد بن عبد الله بن جعفر بن اليمان بن الأحنس جعفی بخاری سندی دی۔ دده احوال د کتاب ایمان، باب أمور ایمان لاندی تیر شوې دی^(۴)۔
أَبُو عَامِرٍ: دا ابو عامر عبد الملك بن عمرو البصرى دی۔ دده مختصر حالات هم د کتاب ایمان، باب أمور ایمان لاندی تیر شوې دی^(۵)۔

فُلَيْحٌ: دا فلیح بن سلیمان الخزاعی دی۔ دده احوال د کتاب العلم، باب من سئل علماً وهو مشغول فی حدیث فأتته الحدیث ثم نهج السائل لاندی تیر شوې دی^(۶)۔

(۱) اوگوری: صحیح البخاری، کتاب الصلاة، باب الخوخة والممر فی المسجد، رقم الحدیث: ۱۳۶۶

(۲) صحیح البخاری، کتاب الصلاة، باب الخوخة والممر فی المسجد، رقم الحدیث: ۱۴۶۷

(۳) الحدیث سبق تخريجه فی کتاب الصلوة، باب الخوخة والممر فی المسجد، رقم ۴۶۶.....

(۴) اوگوری: کشف الباری: ۱، ۶۵۷

(۵) اوگوری: کشف الباری: ۱، ۶۵۷

(۶) اوگوری: کشف الباری: ۳، ۱۵۵

سالم أبو النضر: دا سالم بن أبی امیه ابو النضر المدني القرشی التیمی دی. دده احوال تیر شوی دی.^(۱)

یسر بن سعید: دا یسر بن سعید المدني مولی ابن الحضرمی دی. دده احوال تیر شوی دی.^(۲)
 أبی سعید الخدری: ابو سعید خدری، د رسول الله ﷺ مشهور صحابی مراد دی. دده احوال د کتاب الزیان، باب من الدین الفراد من الفتن "لاندی تیر شوی دی."^(۳)

حضور ﷺ دا ارشاد کله او فرمائیلو: دلته په دې خبره کښې په روایاتو کښې اختلاف دی. چې رسول الله ﷺ دا قول په کومه موقع او کوم حالت کښې ارشاد او فرمائیلو.

باب هجرة النبی وأصحابه إلى المدينة کښې د مالک عن ابن النضر..... په روایت کښې دا الفاظ راغلی دی: "جلس على المنبر فقال....." نبی کریم ﷺ په منبر باندې کیناستو او وې فرمائیل.^(۴)

او په کتاب الصلوة، باب الخوذة والممری المسجد کښې د ابو سعید خدری رضی الله عنه په روایت کښې د "خطب النبی ﷺ فقال"^(۵) الفاظ دی، او ددې نه ورستو د ابن عباس رضی الله عنه په روایت کښې دا الفاظ دی: "خرج رسول الله ﷺ إلى مرضه الذي مات فيه عاصياً رأسه بخمسة"^(۶)

او په صحیح مسلم کښې دا الفاظ دی، حضرت جندب رضی الله عنه فرمائی: "سمعت النبی ﷺ يقول قبل أن يموت بخمس ليال"^(۷)

هغوی ﷺ د خپل وفات نه پنځه ورځې وړاندې او فرمائیل، او ما واوریدل.....

او د أبی بن کعب په حدیث کښې دا الفاظ دی: "إن أحدث عهدی بينكم قبل وفاته بثلاث"^(۸)
 رسول الله ﷺ سره زما آخرنې ملاقات هغه دی، چې د هغوی ﷺ د وفات نه درې ورځې وړاندې اوشو.

په هر حال کښې ددې واقعي نه حضرت ابوبکر رضی الله عنه په خپل، ورکړې شوي، بصیرت او د امتیازی مقام په وجه باندې پوهه شو، چې د رسول الله ﷺ د وفات وخت اوس ډیر نژدې دی، نو هغه د هغې خیال کولو سره اوژل.^(۹)

(۱) کتاب الوضوء، باب المسح على الخفين.....

(۲) کتاب الصلوة باب الخوذة والممر في المسجد.....

(۳) اوگوری کشف الباری: ۸۲.۲

(۴) اوگوری: باب هجرة النبی وأصحابه إلى المدينة، کتاب مناقب الأنصار، رقم الحديث: ۱۳۹۰۴

(۵) اوگوری: صحیح البخاری، کتاب الصلوة، باب الخوذة والممر في المسجد، رقم الحديث: ۱۴۶۶

(۶) اوگوری: صحیح البخاری، کتاب الصلوة، باب الخوذة والممر في المسجد، رقم الحديث: ۱۴۶۷

(۷) صحیح مسلم، کتاب المساجد، باب النهی عن بناء المسجد على القبور، رقم الحديث: ۱۱۱۸۸

(۸) فتح الباری: ۱۱۴.۹

(۹) فتح الباری: ۱۶.۷، دار السلام

قوله: بَيْنَ الدُّنْيَا وَبَيْنَ مَا عِنْدَهُ: د مالک په روايت کښې دا الفاظ دي: "بين أن يؤتیه من زهرة الدنيا ما شاء وبین ما عنده" (۱)

د الفاظو اختلاف او د هغې وجه: قوله: فَعَجِبْنَا لِبُكَايِهِ.....:

د محمد بن سنان په روايت کښې دا الفاظ دي: "قللت في نفسى ما يبكى هذا الشيخ" (۲)؟ (۳) ما په زړه کښې او وئيل چې دا مشرولې ژاړې؟

او د مالک په روايت کښې دي: "فَعَجِبْنَا لَهُ وَقَالَ النَّاسُ: انظروا إلى هذا الشيخ" (۴) يعنې مونږ تعجب او کړو، او خلقو او وئيل چې دې مشر ته او گورئ.

ددې لفظي اختلاف وجه دا کېدې شي، حضرت ابوسعید خو اولاً په خپلې حوالې سره روايت او کړو (چې د هغه څه تاثر وو)، بيا چې هغه ته د نورو خلقو متعلق معلومه شوه، چې

هغوی هم دغه وائي نو هغه "وقال الناس" وئيلو سره هغه هم نقل کړو (۵)

د حضرت ابوبکر رضي الله عنه امتیازی مقام: وې فرمائيل چې ابو بکر په مونږ ټولو کښې زيات پوهه

دې، او دا هم د هغه د "اعلم" کيدو دليل دې، چې په ظاهره په بل مضمون کښې بالکل پټ راز باندې پوهه شو، او په دومره يقين او جزم سره پوهه شو، چې بې اختياره په ژړا شو.

د جملې ترکيبی حيثيت: إِنَّ مِنْ أَمْنِ النَّاسِ عَلَيَّ فِي صُحْبَتِهِ.....

دلته اوله خبره ددې جملې ترکيبی حيثيت سره متعلق ده، چې دلته په روايت د باب

کښې "أَمْنٌ" بغير د "مِنْ" نه دې، او د اسماعيل بن عبدالله په روايت کښې چې په کتاب

مناقب الأنصار کښې دې، په هغې کښې د "مِنْ أَمْنِ النَّاسِ عَلَيَّ" الفاظ دي، او ابوبکر د مرفوع په ځانې ابابکر منصوب راغلې دې (۶)

"أبو بكر" بالرفع بعضې حضراتو غلط گړځولې دې، او "أبا بكر" د نصب په صورت کښې ئې

صحيح او راجح گړځولې دې، ځکه چې دا اسم د "أَبْنِ" دې، او ظاهره ده چې اسم د "أَبْنِ" منصوب وى (۷)

(۱) او گورئ: صحيح البخارى، كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبی وأصحابه إلى المدينة، رقم الحديث: ۳۹۰۴

(۲) او گورئ: صحيح البخارى، كتاب الصلاة، باب الخوفة والمتر في المسجد، رقم الحديث: ۱۴۶۶

(۳) او گورئ: صحيح البخارى، كتاب المناقب الأنصار، باب هجرة النبی وأصحابه إلى المدينة، رقم الحديث: ۱۳۹۰۴

(۴) فتح الباری: ۱۷، ۷ دار السلام

(۵) او گورئ: صحيح البخارى، كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبی وأصحابه إلى المدينة، رقم الحديث: ۱۳۹۰۴

(۶) فتح الباری: ۱۱۵، ۹

او چې په کومو روایاتو کېښې "ابوبکر" مرفوع راغلې دې هغه په دې وجه چې دا په اصل کېښې "مته" دې. چې په دې کېښې دا ضمیر ضمیر شان دې، او ددې نه ورستو جار مجرور خبر مقدم او "ابوبکر" مبتداء مؤخره ده.

یا بیا "ابوبکر" اسم واحد یعنی د یو مفرد لفظ په شان دې، په دې وجه عامل به خیل اثر (اعراب) ددې په جزء اول کېښې نه جاری کوی، او سره ددې نه چې دا اسم د "ان" دې، ابوبکر به وی. دریم احتمال دادې چې "ان" د نَعْم په معنی کېښې دې، په دې وجه د "ابوبکر" د نصب تقاضا نه کوی. څلورم احتمال دادې، چې "من" زانده دې، او دا جار مجرور نه دې، په دې وجه "اَمِنْ الناس" اسم د "ان" دې او "ابوبکر" نې خبر دې، دا د کسائی رائي ده.^(۱)

پنځم احتمال دادې، چې "من اَمِنْ الناس" دا د محذوف صفت او منصوب دې او تقدیر دې: مثلاً "ان رجلاً، ان انساناً من اَمِنْ الناس" په دې صورت کېښې هم "ابوبکر" د "ان" خبر دې.^(۲)

د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په رسول الله ﷺ باندې خه احسان وو؛ دویمه خبره داده چې "مَنْ خه" معنی ده. او د حضرت ابوبکر رضی الله عنه هغه کوم احسان وو، چې هغې اړخ ته رسول الله ﷺ اشاره فرمائی، یا واقعه د چا چې دومره لوړ مقام او مرتبه وه، نو په دې حوالې سره یو خو د لفظ د "اَمِنْ" خبره ده، چې دا د "اَلْمَنْ" نه دې. د اَلْمَنْ نه دې، اَلْمَنْ بغیر تاء نه معنی ده، عطاء او بذل، خرچ، او احسان. او د اَلْمَنْ معنی ده احسان زیادل چې افساد الصنیعة یعنی احسان خرابول او ضائع کول، احسان کول کمال دې، او احسان زیادل عیب دې، سیدنا ابوبکر رضی الله عنه په رسول الله ﷺ باندې احسان زیادونکې نه وو، بلکې په رسول الله ﷺ باندې احسانونه کونکې وو. او هغوی ﷺ سره ئې داسې احسانات کړي دي، چې د هغې مثال نه موندې کیږي. او هم د دغه احساناتو په وجه د هغه دومره لوړ مقام وو چې چا د هغه برابر والې اونه کړې شو.

حافظ ابن حجر رحمته الله د داودی په حوالې سره نقل کړی دی، چې هغه وائی، دا د "مته" نه دې، او ددې معنی داده، چې که د چا په رسول الله ﷺ باندې د احسان زیادلو حق جوړیدې او څوک په رسول الله ﷺ باندې احسان زیادل غواړي نو هغه به ابوبکر وو، حافظ دا توجه غریبه ګرځولې ده. او اولنې توجه یعنی دا د "مَنْ" ۶ "بمعنی عطاء" نه ګرځولوته ئې راجع وئیلې دي.^(۳)

د امام نووی رائي: امام نووی فرمائی علماؤ وئیلې دي، چې د "اَمِنْ الناس" معنی ده:

(۱) فتح الباری: ۱۱۵، ۹.

(۲) فتح الباری: ۱۵، ۹، عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۴۳.

(۳) انظر لزيادة التفصيل فتح الباری: ۱۱۵، ۱۴، ۹.

اکثرهم جوداً وسباحةً لثا بنفسه وماله.....، وليس هو من التین الذی هو الاعتداد بالصنیعة، لانه اذی موطن للشواب ولأن البیئة لله ولرسوله فی قبول ذلك وغیره... (۱)

یعنی د خپل ځان او مال په حوالې سره مونږ سره د ټولو نه زیات د جود او سخا مظاهره کونکې..... او دا د هغه "من" ته نه دی، چې د هغې معنی احسان زیادل او شمارل دی، ځکه چې داسې احسان خو په الله تعالی باندې د چا هم نشته، بلکه د الله تعالی احسان دی، چې داسې قسمه احسان او نیکی ئې قبوله کړه.

د قرطبی قول: او قرطبی فرمائی دا د امتنان نه دی، او ددې معنی داده، چې د ابوبکر رضی الله عنه دومره احسانات دی چې که دومره احسانات د بل چا وې نو خامخا به ئې زیادلې وې (۲)، یعنی د ابن عباس رضی الله عنه ددې حدیث معنی داده، چې د هغې الفاظ دی، "لیس من الناس أحد آمن عاقل نفسه وماله من أبی بکر" (۳) خپل مال او ځان په ما باندې خرچ کونکې د ابوبکر نه زیات څوک هم نشته.

رسول الله ﷺ سره حسن سلوک کونکی نور هم وو: دا د هغه روایت معنی ده په کوم کښې چې "من" نشته، او تر کومې پورې چې د "من" والا روایت تعلق دی، نو که هغه زانده وی نو بیا خو په دواړو روایاتو کښې ښافات نشته، او که زانده نه وی نو بیا د هغې مطلب او مفهوم دادې، چې داسې نور خلق هم شته، چې رسول الله ﷺ ته عطاء کونکی وو، ولې ابوبکر په دې ټولو کښې وړاندې وو، او د هغه په شان څوک هم نه وو، او ددې تائید د ترمذی په هغه روایت سره هم کیږي چې د هغې الفاظ دادی:

ما لأحد عندنا يد إلا كافتناه عليها ما خلا أبابكر فإن له عندنا يدًا يكافئه الله بها يوم القيامة (۴)

د ابوبکر نه علاوه څوک هم داسې نشته چې د هغه په مونږ باندې احسان وی او مونږ د هغې بدله هغه ته نه وی ورکړي، او پاتې شو ابوبکر نو د هغه چې کوم احسان دې بس الله تعالی به هغه ته د هغې بدله د قیامت په ورځ ورکړي، ددې روایت نه معلومیږي چې د ابوبکر نه علاوه هم څه خلق وو، چې د هغوی رسول الله ﷺ ته د عطاء کولو په حوالې سره په هغوی ﷺ باندې احسانات دی..... هاو ترجیح او فضیلت په دې ټولو باندې حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته حاصل وو، اوس چرته چې علی الاطلاق هغوی "امن" ګرځولې شوي دي، هلته مقصود دا دی، چې ابوبکر ته په ټولو باندې ترجیح حاصله ده، او چرته چې علی الاطلاق نه دی، هلته

(۱) شرح النووی علی مسلم: ۸: ۱۱۲۰

(۲) المفهم لما أشکل من تلخیص کتاب مسلم باب من فضائل أبی بکر: ۱۹، ۱۵۰، شرح البخاری فتح الباری: ۱۷، ۷، دار السلام

(۳) فتح الباری لابن حجر العسقلانی: ۲، ۷۳۵، دار الکتب العلمیة بیروت

(۴) صحیح البخاری، کتاب الصلاة، باب الخوخة والمر فی المسجد، رقم الحدیث: ۱۴۶۶

دې نورو اړخ ته هم اشاره مقصود ده، چا چې په دې کښې برخه واخسته،^(۱) د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د احساناتو تفصیل په بعضې روایاتو کښې ددې نه هم د زیات تفصیل ذکر دې مثلاً د یو روایت الفاظ دي:

"مئة أعتق بلاءاً، ومئة هاجر بنبيه"^(۲)، یو احسان د بلال د آزادولو، او یو د الله تعالی د رسول سره د هجرت کولو.

او په یو روایت کښې دي: "ما أحد أعظم عندی یداً من أبی بکر، واسان بنفسه وماله وأکتفی ابنته"^(۳)، یعنی: "ما باندې د ابوبکر نه زیات د چا احسانات نشته، چې په ځان او مال سره ئې ما سره د همدردۍ مظاهره او کړه، او خپله لور ئې ما ته په نکاح را کړه".

د یو بل روایت الفاظ دادی، د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه روایت دې، هغوی رضی اللہ عنہم او فرمائیل:

"إن أعظم الناس علينا ما أبوبکر، زوّجني ابنته، وواسان بنفسه، وإن خير المسلمين مالاً أبوبکر، أعتق منه بلاءاً وحملني إلى دار الهجرة"^(۴).

یعنی: "په خلقو کښې ابوبکر په مونږ باندې د ټولو نه زیات احسان کونکې دي، چې هغه خپله لور ما ته په نکاح باندې را کړه، او په ځان او مال سره ئې ما سره همدردۍ او کړه، او په مسلمانانو کښې د ټولو نه غوره مال د ابوبکر دي، چې هغه په دې مال سره بلال آزاد کړو، او زه ئې دارالهجرة (مدینې منورې) ته راوستم".

په بعضې روایاتو کښې د هغه مال مقدار هم ښودلې شوې دي، کوم چې هغه په رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم باندې خرچ کړې دي، د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا روایت دي:

"أنفق أبوبکر على النبي صلی اللہ علیہ وسلم أربعين ألف درهم"^(۵).

یعنی: "حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ په رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم باندې څلویښت زره درهمه خرچ کړل".
د "دوستۍ (خلة)" مقام غوره دې یا د "ورورولۍ (اخوت)": رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ خلیل ولې جوړ نه کړو، دا بحث خو د وړاندې په وړاندې باب کښې مستقل راځي، هغه دلته هغوی رضی اللہ عنہم چې دا او فرمائیل چې د دوستۍ (خلة) نه بلکه د ورورولۍ (اخوت) رشته زما د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ سره ده، "ولكن أخوة الإسلام ومؤدته" ددې خبر "حاصلة" دې یا بیا "أفضل" دې لکه څنگه چې د وړاندینې باب په روایاتو کښې راغلې دی.^(۶)

(۱) جامع الترمذی، کتاب المناقب، باب ملاحد عندنا يد رقم الحديث: ۱۳۶۶۱

(۲) فتح الباری: ۱۱۵، ۹.

(۳) المعجم الكبير للطبرانی: ۱۹۱، ۱۱، مكتبة العلوم موصل

(۴) المعجم الكبير للطبرانی: ۱۹۱، ۱۱

(۵) صحيح ابن حبان: ۱۲۷۴، ۱۵

(۶) اوگوری، صحيح البخاری، باب قول النبي لو كنت متخذاً خليلاً رقم الحديث: ۱۳۶۵۷

او همدغسی د طبرانی روایت دی، چې د خالد الحذاء نه منقول دي، او د هغې الفاظ دادی، "ولكن أخوة الإيمان والإسلام أفضل".^(۱)

او د ابو یعلی روایت دي، "ولكن خلة الإسلام أفضل".^(۲)

خو په دې باندې اشکال واردیږي چې اخوت څنگه غوره دي، غوره خو "خلة" دي، ځکه چې دا اخوت اسلام ته هم شامل دي، او دې سره یو زیاتي څیز (خلت) ته هم، نو بیا ظاهره ده، چې "خلة" افضل شو.....؟

ددې یو جواب خو دادی، چې د افضل نه مراد دا نه دي چې اخوت د خلت نه غوره دي، بلکه معنی داده، چې رسول الله ﷺ اخوت او مودت د بل هر سړي د اخوت او مودت نه غوره دي. دویم جواب دادی، چې افضل په معنی د فاضل دي، یعنی د هغوی ﷺ اخوت او مودت ډیر غوره څیز دي، یعنی د تفضیل معنی به په دې کښې نه وي، صرف د فضیلت ذکر مقصود دي.^(۳) پاتې شو دا سوال چې د اخوت او مودت اسلام فضیلت خو ټولو صحابو ته حاصل دي، او هغوی ټول په دې کښې حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره شریک دي، نو بیا خو دا د ابوبکر رضی الله عنه امتیازی وصف پاتې نه شو، بلکه د ټولو صحابه کرام رضی الله عنهم د رسول الله ﷺ سره د اخوت رسته شته.....؟ ددې جواب دادی، چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره نور صحابه کرام په اخوت اسلام کښې شریک خو دی، ولې ددې ټولو په مقابله کښې چې کوم فضیلت او ترجیح حضرت صدیق ته حاصله ده، هغه هم څه پټ پناه نه ده، او په څو دلائلو او شواهدو سره درنې ورځ په شان ثابت ده، هم دغه د هغه ځانگړتیا ده، یعنی په اخوت او مودت اسلام کښې د صحابه کرامو په مینځ کښې تفاوت (یعنی د مرتبو فرق) دي، چا د دین اسلام په مدد او نصرت، اعلاء کلمة الحق او ثواب حاصلولو کښې په ښه شان سره برخه واخسته، او چا ته د هغې نه کمه برخه ملائ شوه، او د ابوبکر صدیق برخه په دې حوالې سره ډیره لویه ده، نو د هغه مرتبه د اخوت هم ډیره لویه ده.^(۴)

په بعضې روایاتو کښې دلته د اخوة په ځانې "خوة الإسلام" بغیر د همزې نه راغلې دي.

ابن بطال ددې په حقله فرمائی چې زه د "خوة" څه معنی نه پېژنم او په کلام د عربو کښې ددې د خلة په معنی باندې چرته استعمال نه دي شوې، او په بعضې روایاتو کښې چې "ولكن خلة

(۱) المعجم الكبير للطبرانی: ۱۱، ۱۱۹۱

(۲) مسند أبي يعلى: ۴، ۵۷، ۴، دار المأمون دمشق

(۳) فتح الباری: ۱۱۶، ۹

(۴) اوکوری: فتح الباری شرح صحيح البخاری: ۱۸، ۷، دارالسلام، لکن الشیخ کشمیری یقول: إن الخلة أيضاً تحتمل الشركة كالأخوة كما قال تعالى: الأخلاء يومئذ بعضهم لبعض عدو إلا المتقون انظر فیض الباری: ۱۶۲، ۲

الإسلام راغلی دې، هم هغه صحیح دې.)^(۱)

علامه ابن التین وئیلی دی، چې کیدې شې دې نه همزه غورځیدلې وی، او هم دغسې دا "خوة الإسلام" جوړ شوې وی، او په اصل کښې دې. "أخوة الإسلام".^(۲)

ابن مالک ددې دا توجیه بیانوی، چې په دې کښې د "أخوة" د همزې حرکت د "لکن" نون ته منتقل شوې دې. او همزه غورځیدلې ده، اوس چې همزه راشی، نو د "لکن" نون به صرف ساکن لوستلې شي، او د همزې نه کیدو په صورت کښې دا مشدد او مضموم هم لوستلې شي، او ساکن هم.)^(۳)

قوله: لَا يَبْقَيْنَ فِي السُّجْدِ بَابٌ إِلَّا سَدٌّ لَا يَبْقَى، د بآء په فتحې او په نون تاکید مشدد سره د معروف صیغه ده، او لفظ د "باب" د هغې فاعل دې، د فعل نهی اسناد په دې صورت کښې "باب" اړخ ته دې، چې ښکاره دې، او اسناد مجازی دې، او ددې د جواز وجه داده، چې عدم بقاء د عدم ابقاء د پاره لازم دې، نو په اصل کښې نهی خو مخاطبینو (صحابه کرامو) اړخ ته راجع ده، او هغوی ته دا وئیل مقصود دی، چې هیڅ یوه دروازه مه پریردئ، خو ښکاره خبره ده چې هغوی دروازه باقی نه پریردی، نو هله به باقی نه پاتې کیږی، په دې وجه هغوی ﷺ اوفرماښل چې هیڅ یو دروازه دې پاتې نه شي، او مطلب دادې چې باقی دې پاتې نه کړې شي، په بعضې روایاتو کښې یبقین د بآء په ضمی سره (مبنی للمفعول) راغلي دي، په دې صورت کښې به نهې په معنی حقیقی باندې حمل وی، هم دغه شان "سَدٌّ" هم په صیغه مجهول سره ضبط کړې شوې دې، چې د هغې د "يَبْقَى" مجهول سره مناسبت دې، د "باب" په ځانې په بعضې روایاتو کښې "خوة" راغلي دي.)^(۴)

"خوة" وئیلې شې کهرکې، روشندان او هغه سوری ته چې په هغې سره سرې د دیوال نه پورې راپوې تلې راتلې شي، خو چې هغه دروازه نه وي، بلکه د هغې نه وړه او ډیره مختلفه وي، په عامه توگه دا د روشندان د پاره استعمالیږی، او په دې سره د رنځرا راتلل مقصود وی، هم په دغه وجه عموماً دا اوچت وی، ولې د "خوة" د پاره دا شرط نه دې چې دا دې هم اوچت وی، بلکه "خوة" لاندې هم کیدې شي، چې عموماً د لارې د پاره استعمالیږی، او دلته هم دغه دویمه معنی مراد ده، په دې وجه په دې باندې د "باب" اطلاق هم کیږی، او بعضې

(۱) فتح الباری: ۱۶، ۹، بیروت ۱

(۲) فتح الباری: ۱۶، ۹، بیروت ۱

(۳) فتح الباری: ۱۸، ۷، دار السلام ۱

(۴) فتح الباری: ۱۱۶، ۹

حضرات وائی، چې د "باب" اطلاق به په دې هغه وخت صحیح وی، چې د هغې مغلق کول (یعنې بندول، ممکن وی.)

قوله: إلا باب أبي بكر: دا استثنا مفرغه ده، او ددې تقدیر داسې دې، لا تبقوا باباً غير مسدود إلا باب أبي بكر فاتركوه بغير سد (۱)

د حضرت ابوبکر رضي الله عنه خاصوالي او ددې غرض: خطابی او ابن بطال وغیره فرمائی، په دې حدیث کښې د سیدنا ابوبکر رضي الله عنه بالکل واضحه خصوصیت ذکر دې. او په دې کښې د حضرت ابوبکر رضي الله عنه استحقاق د خلافت ته هم واضحه اشاره ده، خصوصاً په دې وجه هم چې دا واقعه د هغوی رضي الله عنه په آخری عمر کښې راپېښه شوه، په دغه وخت کښې کله چې حضور ﷺ خلقو ته دا ارشاد فرمائیږي چې د ابوبکر نه علاوه بل څوک امام مه جوړوئ، هم د هغه په اقتداء کښې مونږ کوی، بعضې حضراتو د حدیث الفاظ په مجازی معنی باندې حمل کړې دي. هغوی فرمائی، چې "باب" د خلافت نه کنایه ده، او "امر بالسد" یعنې د بندولو حکم چې دې، په هغې سره مطلوب او مقصود د خلافت د طلب کولو نه منع کول دي، او گویا هغوی رضي الله عنه او فرمائیل، "لا یطعن أحد الخلافة إلا بابکي فإنه لا حرج علیه فی طلبها" هیڅ یو سرې دې خلافت نه طلب کوی ما سوا د ابوبکر نه که هغه طلب کوی نو په دې کښې څه حرج نشته.

د ابن حبان هم دې توجیه اړخ ته میلان دې، هغه ددې حدیث د تخریج نه ورسره فرمائی: "فی هذا دلیل علی أنه الخليفة بعد النبی ﷺ، لانه حسب بقوله 'سدوا عني كل خوذة في المسجد اطماع الناس كلهم عن أن يكونوا خلفاء بعده'". (۲)

ایا د ابوبکر رضي الله عنه کور د مسجد نبوی سره نه وو؟ بعضې خلقو دا "باب" او "سد باب" د قبیلې د کنایې نه د ګرځولو په تائید کښې دا هم وئیلې دي، چې د ابوبکر کور خو په "عوالی" کښې وو، بیا دا څنگه وئیلې شی، چې د هغه کهړ کې دې کلاؤ پریښودې شی، او ددې نه د خلافت اثبات بیا څنگه صحیح کیدې شی.....؟ بیا هم دا قول ضعیف دې، او ددې جواب دادې، چې که د حضرت ابوبکر رضي الله عنه کور د مدینې په عوالی کښې وو، نو ددې نه دا څنگه معلومه شوه چې د هغه د مسجد سره متصل کور نه وو، بې شکه د هغه هلته هم کور وو، او دلته مسجد سره متصل هم.

په عوالی کښې د هغوی کور په اصل کښې د هغه د سخرګنې وو، چې د انصارو نه وو، او د هغوی د حضرت امرومان نه علاوه هم یوه بی بی وه، اسماء بنت عمیس رضي الله عنها.
د "سد باب" نه د مجازی معنی مراد اخستلو ترډید: محب طبری د ابن حبان وغیره د رائي تردید

(۱) فتح الباری: ۱۸، ۷، ۱۹، دارالسلام

(۲) فتح الباری: ۱۱۷، ۹

(۳) فتح الباری: ۱۹، ۷، دارالسلام

کوی او فرمائی، عمرو بن شبہ پہ "أخبار المدينة" کتبھی فرمائی چې هغه کور چې د هغې د کهرکې د کلاؤ پرېښودو په حدیث کښې ذکر دې، هغه د جومات سره نژدې او متصل وو، او ټول عمر حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره وو، تر دې چې بعضي وفودو ته د څه ورکولو ضرورت حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته وړاندې راغی نو هغه دا کور خرڅ کړو، او حضرت حفصه رضی الله عنها دا په څلور زره درهمه واخستو، بیا ورستو کله چې د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت په زمانه کښې د هغې نه مطالبه اوکړې شوه، چې هغه دا خپل کور په جومات کښې د شاملولو د پاره ورکړي، نو جومات ته د تلو لار بنديدلو په وجه او د باقی کور د ناکافی کیدو د ویرې هغې رضی الله عنها معذرت اوکړو، بیا چې کله هغې ته ددې نه د زیات کلاؤ کور او د هغې نه جومات د تلو راتلو لار د سهولت وړاندې کړې شو، نو هغه ددې کور په ورکولو باندې راضی شوه، او هغه په جومات کښې شامل شو ^(۱) ددې نه معلومه شوه، چې کور او د هغې دروازه حقیقی وه مجازی نه وه.

د طبرانی په روایت کښې د "الإبواب" یې پکې "نه ورستو د" قنای رأیت علیه نوراً زیاتوالې هم منقول دې ^(۲)

په بعضي روایاتو کښې د حضرت علی رضی الله عنه پاره ددې خصوصیت ثبوت په بعضي روایاتو کښې د کتړکې کلاؤ پرېښودو ثبوت د حضرت علی رضی الله عنه پاره ثابت دې، چې ښکاره ددې حدیث سره معارضې دې، احمد او نسائي په قوی سند سره د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه نه نقل کړی دی. هغه فرمائی:

"أمرنا رسول الله ﷺ بسبب الأبواب الشارعة في المسجد وترك باب علي ^(۳)

مونږ ته رسول الله ﷺ د هغه ټولو دروازو د بندولو او فرمائیل، چې هغه به جومات ته کلاویدي، او جومات ته په هغې سره تگ راتگ کیدو، او د حضرت علی رضی الله عنه دروازه ئې پرېښوده.

او بیا دا نه چې رسول الله ﷺ د هغه دروازه بنده نه کړه، او د نورو ئې بندې کړې، بلکه طبرانی په معجم الأوسط کښې د تفره راویانو نه دا زیاتوالې هم نقل کړې دې:

"فقال يا رسول الله! سددت أبوابنا، فقال ما أنا سد دثها ولكن الله سدّها" ^(۴)

خلقو رسول الله ﷺ ته او وویل اې د الله تعالی رسول! ما سوله اتاسو زمونږ دروازې بندې کړې، هغوی ﷺ او فرمائیل، ما نه، بلکه الله تعالی بندې کړې دی. او د زید بن ارقم روایت دې، هغه فرمائی:

(۱) فتح الباری لابن حجر العسقلانی: ۱۱۹، ۷

(۲) المعجم الأوسط للطبرانی: ۱۱۵، ۷، دارالحرین قاهره

(۳) مسند احمد (مسند سعد بن ابی وقاص)، رقم الحدیث: ۱۱۴۲۹

(۴) المعجم الأوسط للطبرانی، (من اسمه علی): ۱۸۴، ۴، دارالحرین قاهره

“کان لقی من الصحابة أبواب شاعة في المسجد فقال رسول الله ﷺ سدا هذه الأبواب إلا باب علي، فتكلم

ناس في ذلك فقال رسول الله ﷺ ان والله ما سددت شيئا ولا فتحتُه ولكن أمرت بشي، فاتبعته.”

دا روایت هم احمد، نسائی او حاکم و غیره نقل کړې دي، او ددې رجال ئې ثقہ گرځولی دي^(۱) دلته هم هغه مضمون دي، بعضې صحابه کرام وؤ، چې د هغوی دروازې به جومات اړخ ته کلاویدي، نو رسول الله ﷺ او فرمائیل، د حضرت علی رضی الله عنه د دروازې نه علاوه دا ټولې دروازې بندې کړئ، بعضې خلقو ددې په حقله خبرې اوکړې، او هغوی ﷺ ته ئې شکایت اوکړو. رسول الله او فرمائیل، په خدائې قسم ما خو نه څه خیز بند کړې دي، او نه می کلاؤ کړې دي، خو د الله تعالی د اړخ نه ما ته د یو خیز حکم را کولې شی، نو زه د هغې اتباع کوم. احمد او نسائی په ثقہ راویانو سره د ابن عباس رضی الله عنه دا روایت هم نقل کړې دي:

“أمر رسول الله ﷺ بأبواب المسجد فسدَّت إلا باب علي.”^(۲)

رسول الله ﷺ حکم اوکړو چې د جومات دروازې دې بندې کړې شی، نو هغه بندې کړې شوې، ما سوا د حضرت علی رضی الله عنه د دروازې نه. او په یو روایت کښې دا الفاظ دي:

“وأمر بسد الأبواب غير باب علي فكان يدخل المسجد وهو جنب ليس له طريق غيره.”^(۳)

هغوی ﷺ د حضرت علی رضی الله عنه د دروازې نه علاوه د ټولو دوازو د بندولو حکم اوکړو، او حضرت علی رضی الله عنه به جومات ته د جنابت په حالت کښې هم تلو، د هغه ددې نه علاوه بله لار نه وه. دې سره نژدې نژدې الفاظ د حضرت جابر بن سمره رضی الله عنه نه هم منقول دي، چې د هغې تخریج طبرانی کړې دي، هغه فرمائی:

“أمرنا رسول الله ﷺ بسد الأبواب كلها غير باب علي، فرأينا مؤفیه وهو جنب.”^(۴)

امام احمد په سند حسن سره د ابن عمر رضی الله عنه روایت کړې دي، هغه فرمائی:

“كنّا نقول في زمن رسول الله ﷺ، ” رسول الله ﷺ خير الناس ثم أبويكر ثم عمر، ولقد أعطى علي بن أبي طالب

ثلاث خصال، لأن يكون لي واحدة منهن أحب إلي من حمر النعم، رُوِّجه رسول الله ﷺ ابنته، وولدت له وسدا

الأبواب إلا بابته في المسجد وأعطاه الرؤية يوم خير.”^(۵)

مونږ به د رسول الله ﷺ په زمانه کښې وئیل چې رسول الله ﷺ د ټولو خلقو نه غوره دي، بیا

ابوبکر، بیا عمر غوره دي، او حضرت علی رضی الله عنه درې خصلتونه داسې ورکړې شوي دي، که

په هغې کښې یو هم مونږ ته ملاؤ شوې وي، نو دا به مونږ ته د سرو او ښانو نه زیات خوښ

(۱) مسند احمد: ۱۴، ۳۲، السنن الکبریٰ للنسائی: ۱۱۸، ۵، مستدرک حاکم، رقم الحديث: ۱۸۴۳۲

(۲) مسند احمد: ۱۴، ۳۲، السنن الکبریٰ للنسائی: ۱۱۸، ۵

(۳) المعجم الاوسط: ۱۱۸۶، ۴

(۴) السنن الکبریٰ للنسائی: ۱۱۸، ۵

(۵) مسند احمد (مسند عبدالله بن عمر)، رقم الحديث: ۱۴۵۶۶

وو، یو د هغوی رضی الله عنہ بی بی د رسول الله ﷺ لور ده، او د هغې نه د هغه بچی هم دی. او «دویم» جغات اړخ ته کلاویدو والا دروازه د هغه د پاره کلاؤ پریښودې شوه، د نورو دروازې بندې کړې شوې، او «دریم» د خبیر په ورځ رسول الله ﷺ بیرغ د هغه په لاس کښې ورکړو. همدغه شان نسائی د علاء بن عرار نه روایت نقل کړې دي، چې په هغې کښې دا الفاظ راغلي دي: «قُلْتُ لَابْنِ عَمْرٍاءُ بْنُ عَنِ عَلِيٍّ وَعُثْمَانَ»

ما ابن عمر رضی الله عنہ ته او وویل، ما ته د علی او عثمان په حقله او وایه، هغوی هم دغه حدیث ذکر او فرمائیلو او بیا ئې او وویل:

«وَأَمَّا عَلِيٌّ فَلَا تَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا وَانْظُرْ إِلَى مَنْزِلَتِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَدْ سَدَّ أَبْوَابُنَا فِي الْمَسْجِدِ وَأَقْرَبَ بَابَهُ»^(۱) او پاتې شو حضرت علی رضی الله عنہ نو د هغه په حقله د جا نه هم پوښتنه مه کوه، بلکه د رسول الله ﷺ سره د هغه مقام او مرتبه او گوړه، چې رسول الله ﷺ جغات اړخ ته زمونږ د ټولو دروازې بندې کړې، او د هغه دروازه ئې په خپل حال اوسانله.

ددې روایت ټول رجال د صحاحو راویان دي، ما سوا د علاء نه او د هغه هم یحیی بن معین وغیره توثیق کړې دي.^(۲)

حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی په دې ټولو روایاتو کښې هر یو ددې وړ دي چې په دې سره استدلال او کړې شی، او مجموعه خو ده داسې چې په دې سره د حضرت علی رضی الله عنہ د پاره پورته ذکر کړې شوې فضیلت ثابتېږي.^(۳)

د ابن الجوزي تعصب: او علامه ابن جوزي دا روایات په موضوعاتو کښې شمیر کړي دي، د سعد بن ابی وقاص، زید بن ارقم او په بعضي طرقو سره د ابن عمر رضی الله عنہ د احادیثو هغه تخریج کړې دي، او بیا ئې د هغې په بعضي روایانو کښې کلام کړې دي، او په دې طریقي سره ئې دا احادیث معلول او گرځول.^(۴)

خو حافظ ابن حجر فرمائی، چې د ابن الجوزي دا اعتراض صحیح نه دي، او ددې احادیثو په صحت باندې په دې سره هېڅ اثر نه پریوځي، ځکه چې هغه په متعدد طرقو سره مروی دی. او ښکاره خبره ده چې کلام په ټولو طرقو کښې نشته، همدغه شان په دې بناء باندې هم هغه دا احادیث د استدلال وړ نه دي گرځولې، چې دا د هغه صحیح احادیثو په مقابله کښې راغلي دي، چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنہ په حوالې سره منقول دي، او د ده ابن الجوزي، خیال

(۱) السنن الکبری للنسائي: ۱۱۸۵

(۲) تهذيب الكمال: ۱۵۲۸، ۲۲

(۳) فتح الباری: ۲۰۷، دار السلام. د «سَدَّ بَابٍ» په حوالې سره مولانا ادریس کاندهلوی فرمائی چې ددې حکم دوه واري ورکړې شوې دي، اول واري ددې نه د حضرت علی رضی الله عنہ استثنا اوشوه، او دویم واري د حضرت ابوبکر رضی الله عنہ، او د حضرت علی رضی الله عنہ په حوالې سره د باب نه مراد حقیقي او د ابوبکر رضی الله عنہ په حقله د باب نه مجازي، یعنی خوځه، یعنی مراد ده، التعلیق الصبیح: ۳۶۵، ۷

(۴) کتاب الموضوعات لابن الجوزي، باب فضائل علی: ۲۷۵، ۱، ۲۷۳، دار الکتب العلمیة بیروت

دادې. چې دا احاديث روافضو د ابوبکر رضي الله عنه په حقله د وارد شوې احاديثو په مقابلې کېښې وضع کړې دي. «د ځان نه جوړ کړې دي» حافظ صاحب فرماني چې ابن الجوزي په دې کېښې ډیر بد خویدلې دي. او سراسر غلطه رائي ئې قائم کړې ده، صرف د خپل وهم په بنياد باندې هغه صحيح احاديث رد کړي دي، او وئيلې ئې دي چې دا د صحيح احاديثو سره معارض او مقابل دي. په دې وجه مردود دي.

حال دادې چې د تعارض په صورت کېښې تطبيق ممکن وي نو تطبيق به کولې شي، او دلته تطبيق ممکن دي.^(۱)

د احمد امين مصری جاهلانې رائي: احمد امين مصری مشهور عربی اديب دي، ولې د اديب کيدو سره سره هغه د مستشرقينو نه هم ډير متاثره معلوميری، او د استشراق زهر په هغه داسې اثر کړې دي چې د هغې په نتيجې کېښې هغه کله کله داسې خبرې هم کوي چې په هيڅ شان د قبلېدو وړ نه وي. دلته هغه دا وئيلي دي چې د «سدا ابواب» نه د استثناء خصوصيت به ابوبکر او علي کېښې چا ته هم نه دي حاصل، بيا علويينو يعنی څوک چې د حضرت علي رضي الله عنه ملگری وو، هغوی د هغه په فضيلت کېښې دا احاديث د ځان نه جوړ کړل، «سدا هذه الأبواب كلها إلا باب علي» او کوم خلق چې د حضرت ابوبکر رضي الله عنه ملگری او موافقين وو، هغوی د حضرت صديق په حقله د «سدا هذه الأبواب إلا باب أبي بكر» روايت د ځان نه جوړ کړل، او په حقيقت کېښې ددې رواياتو هيڅ اصل نشته.^(۲)

د احمد امين دا خبره بالکل غلطه او د عقل او پوهې نه ډيره لرې ده، ځکه په دې حوالي سره چې کوم روايات منقول دي، هغه ډير قوي او مضبوط دي، او د هغې په موجودگي کېښې داسې خبره کول بالکل مناسب نه دي، او پاتې شوه خبره د تعارض نو د هغې حل تطبيق دي، او دلته تطبيق ممکن دي.

په رواياتو کېښې تطبيق بزار په خپل مسند کېښې ددې متعارض روايتونو په مينځ کېښې تطبيق اړخ ته اشاره فرمائيلې ده، هغه وائي اهل کوفې ته د حسن درجې په رواياتو سره د حضرت علي رضي الله عنه فضيلت ثابت دي، او د اهل مدينې په رواياتو سره د حضرت ابوبکر رضي الله عنه فضيلت ثابت دي، اوس که د اهل کوفې روايات ثابت شي، نو بيا به د جمع بين الروايات صورت هغه وي، چې هغې اړخ ته د حضرت ابو سعيد خدری په روايت کېښې اشاره ده.

ابو سعيد خدری فرماني، چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم حضرت علي رضي الله عنه ته وفرمانيل:

«لا تجعل لأحد أن يجنبني هذا المسجد غدري وعذري».^(۳)

زما او ستا حضرت علي رضي الله عنه نه علاوه چا ته هم په دې جمات کېښې د جنابت په حالت کېښې

(۱) فتح الباری: ۲۰۷، دارالسلام

(۲) فجر الإسلام لاحمد امين، ص: ۲۰۶، دارالکتب العلمیة بیروت

(۳) رواه الترمذی، سنن الترمذی، باب قول النبی صلی الله علیه وسلم أنت مني وأنا منك، رقم: ۱۴۰۹۳

تلل جائز نه دی.

ددې مطلب دغه دې چې د حضرت علی رضی الله عنه د کور هم دغه یوه دروازه وه، چې جمات اړخ ته به کلاویده، او هغه بله دروازه نه وه، په دې وجه هغه ته چې د دروازې بندولو او نه فرمائیل، ځکه چې په دې سره به هغه په مشکل کېنې اخته شوې وو، بلکه داممکن هم نه وو.

ددې په یو بل روایت سره هم تائید کیږي، چې قاضی اسماعیل په "احکام القرآن" کېنې د مطلب بن عبد الله بن حنطب په طریقی سره نقل کړې دي، هغه فرماني:

"ان النبی ﷺ لم یاذن لأحد أن یزکي المسجد وهو جنب إلا لعلي بن أبی طالب، لأن یتشه کان فی المسجد". (۱)

نبی کریم صلی الله علیه و آله ما سوا د حضرت علی رضی الله عنه نه چا ته هم د جنابت به حالت کېنې په جمات کېنې د تیریدو اجازت نه دي ورکړې، ځکه چې د هغه کور په جمات کېنې وو.

نو خلاصه د جمع بین الروایات دا شوه، چې د سد ابواب حکم دوه واري اوکړې شو، اول واري په هغې سره د حضرت علی رضی الله عنه استثناء اشو، او دا په دې وجه چې د هغه د بهر تلو راتلو بله لار نه وه، او دویم واري د بندولو حکم چې راغې، نو د هغې نه سیدنا ابوبکر رضی الله عنه مستثنی کړې شو، او په دې سره مقصود د هغه خصوصیت او استحقاق خلافت اظهار وو، بیا هم حافظ ابن حجر فرماني، د جمع بن الروایات په دې صورت کېنې به یوه اضافه

کول وی، او هغه دا چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په قیصه کېنې به "باب" په خپله حقیقی معنی

باندې محمول نه وی، بلکه مجازاً به ددې نه مراد "خوځه" یعنې کهرکې وی، په اصل کېنې داسې اوشوه چې رسول الله صلی الله علیه و آله د ټولو دروازو د بندولو حکم او فرمائیلو نو د حضرت علی رضی الله عنه باب ئې مستثنی کړو، بیا خلقو جمات ته د نزدې راتلو د پاره کړکې جوړې کړې، او د هغې استعمال ئې شروع کړو، بیا رسول الله صلی الله علیه و آله د ټولو کهرکو بندولو حکم اوکړو، او ابوبکر ئې ددې حکم نه مستثنی کړو، اوس کهرکې او باب علی ټول بند شو او ښکاره خبره ده چې استثناء به د څه اختصاص، ځانگړتیا او ترجیح په وجه باندې وی، او هغه اختصاص دغه دې، چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خلافت مستحق او په هغې باندې متمکن کیدونکي وو. نو نبی کریم صلی الله علیه و آله د سیدنا ابوبکر استحقاق د خلافت بلا فصل ښکاره کولو د پاره د سد ابواب د عام حکم نه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه استثناء او فرمائیله. (۲)

یو اشکال او د هغې جواب: په دې باندې یو اشکال واردیږي، چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه کور

خو په "سنة" مقام کېنې وو، چې د مدینې په عوالی کېنې وو، بیا د هغه د کور دروازه یا خوځه په مسجد نبوی کېنې څنگه کلاویده، دا خبره پوهې ته نه راځي.....؟

ددې جواب دادې، چې په "سنة" مقام کېنې د هغه د کور کیدو نه دا څنگه لازم راځي، چې د هغه د مسجد نبوی سره متصل کور نه وی، په دې وجه دا اعتراض ضیعف دي، او حقیقت

(۱) فتح الباری: ۱۱۸، ۹

(۲) فتح الباری: ۲۰۷، دارالسلام

دادې، چې د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ کور د مسجد نبوی سره نژدې او متصل وو، او په سنج کښې د هغه د سخرگنې کور وو، او سخرگنې ئې انصار وو. (۱)

د حدیث بعضې فائدې په ذکر کړې شوې حدیث کښې څه نورې فائدې هم دي، مثلاً د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د حد نه زیات فضیلت او د هغه ددې خبرې اهل کیدل چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هغه خپل خلیل جوړ کړی، دغه شان دا هم معلومیږي، چې "فَلْت" یو خاص صفت دي، چې د عدم مشارکت تقاضا کوی، یعنې د یو سړي دوه خلیلان نه شی کیدي، او یو سړي د دوو سړو خلیل نه شی جوړیدي.

دا هم د حدیث نه معلومیږي، چې جماتونه بغیر د څه اهم ضرورت نه د لار په توگه استعمالول شرعاً صحیح نه دی.

همدغه شان د حدیث نه دا هم معلومیږي چې د سامعینو د ذهنونو د وېخولو د پاره رسول الله د تصریح په ځانې په یونې خاصې طریقې سره د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ فضیلت اړخ ته اشاره او کړه، او په دې خبره تنبیه او کړې شوه، چې په علماؤ کښې د پوهې په اعتبار سره تفاوت وي، او د "اعلم" وئیلو مستحق هغه کس وي، چې په پوهه کښې د نورو نه ځانگړې وي، په حدیث کښې دا هم اووئیلې شو، چې آخرت ته په دنیا باندې ترجیح ورکول پکار دی، د محسن شکریه ادا کول پکار دی، او د هغه توصیف او تعریف کول پکار دی. ابن بطلال فرمائی ددې نه دا هم معلومه شوه، چې د امارت او خلافت د غړي (یعنی امیدوار) د پاره ضروري ده چې څه خصوصیت او ځانگړتیا په کښې موجود وي. (۲)

۴- باب فَضْلِ أَبِي بَكْرٍ بَعْدَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

۳۴۵۵: ۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ: كُنَّا نَخْبِرُ بَيْنَ النَّاسِ فِي زَمَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَخَبَرَنَا أَبَا بَكْرٍ، ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، ثُمَّ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ (۳۴۹۴)

رجال الحديث

عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: دا عبد العزيز بن عبد الله الاويسی دي، دده احوال تیر شوی دی. (۴)

(۱) فتح الباری: ۱۹، ۷، دار السلام

(۲) فتح الباری: ۱۲۱، ۲۰، ۷

(۳) الحديث أخرجه البخاری فی صحيحه: ۵۱۶، ۱، کتاب فضائل اصحاب النبی رضی اللہ عنہم، باب فضل أبي بكر بعد النبي رضی اللہ عنہ، رقم: ۳۶۵۵، وفی: ۱، ۵۲۲، کتاب فضائل اصحاب النبی رضی اللہ عنہم، باب مناقب عثمان بن عفان، رقم: ۲۶۹۸، وأبو داؤد فی سننه: ۲، ۲۸۰، کتاب السنة، باب فی التفضيل، رقم: ۴۶۲۷، و: ۴۶۲۸، والترمذی فی جامعه: ۲، ۲۱۱، أبواب المناقب، باب مناقب عثمان بن عفان رضى الله عنه، رقم: ۱۳۷۰،

(۴) اوگورئ: صحيح البخاری، کتاب العلم، باب الحرص على الحديث، حدیث: (۹۹).

سَلِمَانُ: دا سلیمان بن بلال القرشی التیمی دی۔ ددہ احوال پہ کتاب العلم، باب طرہ الإمام
المسئلة علی اصحابہ لیختبر ما عندهم من العلم کنبی تیر شوی دی^(۱)

يَحْيَى بن سَعِيد: دا يحيى بن سعيد الأنصاری دی۔ ددہ احوال پہ کتاب الإيمان، باب صور رمضان
احساباً من الإيمان کنبی تیر شوی دی^(۲)

نَافِع: دا نافع بن مولى عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ مراد دی، ددہ حالات تیر شوی دی^(۳)
ابن عمرو: دا عبد الله بن عمر د رسول الله ﷺ صحابی دی، ددہ حالات پہ کتاب الإيمان، باب
الإيمان وقول النبي ﷺ بئى الإسلام علی خمس کنبی تیر شوی دی^(۴)

پہ خلفاء اربعہ کنبی چي کوم ترتیب د خلافت دی ہم دغه ترتیب د فضیلت دی: د نبی کریم ﷺ
نه ورستو مقام او مرتبه د حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ، امام شافعی رحمہ اللہ فرمائی چي پہ دی
خبرہ باندي اجماع ده، چي د نبی کریم ﷺ نه ورستو د ٲولو نه افضل حضرت ابوبکر صدیق
رضی اللہ عنہ دی۔ او پہ اهل سنت والجماعت کنبی تقریباً پہ دی مسئلہ کنبی ہیچ اختلاف نشته، پہ
خلفاء اربعہ ابوبکر صدیق، عمر فاروق، عثمان غنی او علی المرتضی رضی اللہ عنہم
وآرضاهم اجمعین کنبی چي کوم ترتیب د خلافت دی، ہمدغه ترتیب د فضیلت ہم دی^(۵)

د امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ قول: امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ حضرت سفینہ رضی اللہ عنہا روایت "الخلافة
بعدي ثلاثون سنة"^(۶) پہ ترتیب د خلافت باندي استدلال کرې دی، د ابو داؤد پہ روایت کنبی
د خلافة النبوة بعدی ثلاثون سنة الفاظ ہم وارد شوی دی^(۷) د حضرت علی رضی اللہ عنہ پہ خلافت او د
ہغه پہ څلورم خلیفہ کیدو باندي امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ دا حدیث پہ استدلال کنبی وړاندې
کرې دی۔

امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ فرمائی: "من لم یترک یحلی فہو اضل من حبار اہلہ"^(۸)
څوک چي حضرت علی رضی اللہ عنہ ته څلورمه مرتبه ورنه کرې، او هغه څلورم خلیفہ اونه منی، هغه د
خیل کور د ساتونکي څر نه ہم زیات کم عقل دی، خوارجو او روافضو اړخ ته اشاره ده۔

(۱) کشف الباری: ۱۱۳۷،۳

(۲) کشف الباری: ۱۳۳۱،۲

(۳) کتاب العلم، باب من أجاب المسائل بأكثر مما سألہ.....

(۴) کشف الباری: ۱۶۳۷،۱

(۵) فتح الباری: ۱۲۰،۹

(۶) مسند احمد حدیث (۲۱۹۷۸)

(۷) فتح الباری: ۱۱۸،۹

(۸) مسند احمد: ۲۲۱،۵، مؤسسة قرطبة القاهرة، وفتح الباری: ۱۱۸،۹

د مجدّد الف ثانی راڻي، او د ائمه اربعو مذهب: حضرت مجدّد الف ثانی شیخ احمد سرهندي رحمۃ اللہ علیہ په خپلو مکتوباتو کښې د حضرت ائمه اربعو نه نقل کړی دی، کوم چې ترتیب د خلافت دې همدغه ترتیب د فضیلت دې، خو واقعہ داده، چې په دې مسئله کښې د امام مالک او امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ نه مختلف روایات هم منقول دي، حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د حضرت عمر رضی اللہ عنہ نه افضل دي، حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نه افضل دي، او په حضرت عثمان رضی اللہ عنہ او حضرت علی رضی اللہ عنہ کښې اختلاف دي، چې آیا حضرت عثمان رضی اللہ عنہ افضل دي یا حضرت علی رضی اللہ عنہ، د اکثرو علماؤ راڼي داده، چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ افضل دي، دغه د امام مالک آخری روایت دي، او دې اړخ ته هغوی رجوع فرمایلي ده، لکه څنگه چې قاضي عیاض او قرطبي نقل کړي دي، او همدغه د امام ابو حنیفہ مشهور روایت دي، او زموږ اصحاب هم دغه نقل کوي. (۱)

دویم روایت د امام مالک رحمۃ اللہ علیہ نه د توقف منقول دي، او همدغه یو روایت امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ اړخ ته هم منسوب دي، امام صاحب چې د اهل سنت والجماعت کوم علامات بیان کړي دي، په هغې کښې د "أن تفضل الشيخين و تحب الغثمين و ترى السمع على الغثين" الفاظ راغلي دي، دلته ئې د شیخینو فضیلت د اهل سنت والجماعت په علاماتو کښې شمیر کړې دي، ولې په ختینو (دوو زومانو) یعنی عثمان او علی رضی اللہ عنہ کښې د چا فضیلت ضروري نه دي ګرځولي شوي.

بیا هم مجدّد الف ثانی رحمۃ اللہ علیہ د دې توقف یوه خاص وجه بیان کړې ده، هغه فرمائي چې د امام صاحب مقصود د دې نه توقف نه دي، بلکه په اصل کښې د حضرت شیخینو نه ورستو د ختینو متعلق د خلقو قسم قسم بد ګمانې پیدا شوې وي، چا به په حضرت عثمان رضی اللہ عنہ باندې قسم قسم تبصرې کولې، چا به د حضرت علی رضی اللہ عنہ متعلق آلتا پلتا تبصرې کولې، په دې حالاتو کښې حضرت امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ په اهل سنت والجماعت کښې د کیدو د پاره دا علامت ضروري او ګرځولو، چې د ختینو سره به محبت او کړې شي. (۲)

د قاضي ابوبکر ابن الباقلاڼي، امام الحرمین او ابو العباس القلانسی نه هم د توقف قول نقل کړي شوي دي. (۳)

د علی رضی اللہ عنہ د تغفیل قول: دوه قوله شو، یو دا چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د حضرت علی رضی اللہ عنہ نه افضل دي، او دویم قول د توقف. دویم قول دادې، حضرت علی رضی اللہ عنہ د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نه افضل دي، او د دې قول قائلین ډیر علما دی، د سفیان ثوري رحمۃ اللہ علیہ نه هم دا قول نقل کړې شوې دي، خو ویلي شوي دي، چې حضرت سفیان د خپل دې قول نه رجوع کړې وه. (۴) ابن خزیمه

(۱) شرح العقيدة الطحاوية، ص. ۱۴۸۵

(۲) المکتوبات الربانية: ۳۶۶، ۲، مکتوب نمبر ۳۴۹، دار الکتب العلمیة بیروت

(۳) شرح العقيدة الطحاوية (۴۸۶)

(۴) فتح الباری: ۱۹، ۲، د زیات تفصیل د پاره اوګوري، شرح الفقه الاکبر لعلی القاری، ص. ۱۱۳، دار الکتب

العلمیة بیروت، همدغه شان مجموع الفتاوی لابن تیمیه: ۱۲۲۰، ۴

او د هغه نه وړاندې او د هغه نه ورستو یو جماعت هم ددې قائل پاتې شوي دي^۱، حافظ شمس الدین ذهبی په میزان الاعتدال کښې لیکلې دي، چې محدث ابو الفضل سلیمان فرمائی چې د اعمش او نعمان بن ثابت یعنی امام ابو حنیفه، شعبه، عبدالرزاق، ابن همام، عبید الله بن موسیٰ عبادي، عبدالرحمن ابن ابی حاتم الرازی او نور هم بعضې خلق حضرت علی رضی الله عنه د حضرت عثمان رضی الله عنه نه افضل ګرځوي^۲، ددې نه معلومه شوه، چې په اهل سنت و الجماعت کښې یو جماعت د حضرت علی رضی الله عنه د تفضیل قائل دي.

حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت نه وړاندې مفضول او ورستو د افضل کیدو قول دلته یو څلورم قول شمس الانم سرخسی په شرح سیر کبیر کښې نقل کړې دي، چې د خلافت نه وړاندې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت عثمان رضی الله عنه نه افضل وو، خو د خلافت ملاییدو نه ورستو حضرت عثمان رضی الله عنه د حضرت علی رضی الله عنه نه افضل شو، شمس الدین سرخسی فرمائی چې زموږ له مخې مذهب دادې، چې حضرت عثمان رضی الله عنه د حضرت علی رضی الله عنه نه قبل الخلافة او بعد الخلافت افضل وو^۳، د امام احمد نه دا نقل کړې شوی دی، چې په خلفاء اربعو کښې کوم ترتیب د خلافت دي، همدغه ترتیب د خلافت هم دي، دا قول حافظ ابن عبد البر د امام احمد او حافظ ابو زرعه الرازی نه نقل کړې دي^۴.

په خلافت او فضیلت کښې د فرق قول: د امام احمد بن حنبل رضی الله عنه نه ابن عبد البر یو قول دا هم نقل کړې دي، چې هغوی په خلافت او فضیلت کښې فرق کړې دي، په خلافت کښې خو هغه د حضرت علی رضی الله عنه څلورم خلیفه کیدو قائل دي، خو په تفضیل کښې به هغه د حضرت عثمان رضی الله عنه ورستو سکوت کولو، په دې وجه د حضرت ابن عمر رضی الله عنه روایت دي:

«كَانَتْ بَيْنَ النَّاسِ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَهْلُ بَيْتِهِ، ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ»^۵.

او په بعضې روایاتو کښې ددې نه ورستو دا هم وارد شوی دی، ثم تترك اصحاب النبی ﷺ لا تفاضل بینهم^۶، خو حافظ ابن عبد البر په دې روایت باندې په ډیر شور او زور سره نکیر کړې دي، او فرمایلې شي دي، په دې کښې خو څه اختلاف نشته، چې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت عثمان رضی الله عنه ورستو د باقی ټولو صحابه کرامو نه افضل دي، بیا د حضرت عثمان رضی الله عنه ورستو د سکوت څه معنی؟

^(۱) فتح الباری: ۱۱۹، ۷.

^(۲) میزان الاعتدال للذهبي: ۵۸۸، ۲، رقم الترجمة (۴۹۶۵)، ترجمة عبدالرحمن بن أبي حاتم، دار إحياء الكتب العربية، مطبوعة: ۱۹۶۳.

^(۳) شرح کتاب السیر الکبیر: ۱۱۱، ۱، دار الكتب العلمية بیروت.

^(۴) فتح الباری: ۱۱۹، ۷.

^(۵) جامع الأصول فی أحادیث الرسول: ۱۵۷۹، ۸.

^(۶) جامع الأصول فی أحادیث الرسول: ۵۷۹، ۸، رقم الحديث: ۱۶۳۹۴.

د امام غزالی رحمۃ اللہ علیہ قول: امام غزالی پہ "احیاء علوم الدین" کتبی فرمائی:

"الاصل الثامن: ان فضل الصحابة رضی اللہ عنہم علی حسب ترتیبهم فی الخلافة" (۱)

د تفضیل عثمان او تفضیل علی دواړو اجازت: امام یحییٰ بن معین نقل کړې دی، هغه فرمائی:

"من قال: أبو بكر، وعمر، وعثمان، وعلي، وعرف لعلي سابقيته، وفضله فهو صاحب سنة، ومن قال أبو بكر، وعمر

وعلي وعثمان وعرف لعثمان سابقيته فهو صاحب سنة" (۲)

دلته یحییٰ بن معین د تفضیل عثمان او تفضیل علی دواړه قائلین د اهل سنتو نه ګرځولې دی. حافظ ابن اسحاق فرمائی کله چې ما د یحییٰ بن معین وړاندې د ابن عمر رضی اللہ عنہ هغه روایت بیان کړو، نو یحییٰ بن معین ته ډیره غصه راغله او هغه سختې خبرې او کړې، حافظ ابن عبد البر فرمائی چې ابن معین فرمائی چا چې داسې خبره کړې ده، هغه د اهل سنتو د اجماع خلاف خبره کړې ده، ځکه چې په اهل سنتو کښې خلف او سلف ټول په دې خبره باندې متفق دي. برباره خبره ده که اهل فقه دي او که اهل اثر او محدثین چې حضرت علی رضی اللہ عنہ د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نه ورسو افضل الناس دي. خو حافظ ابن حجر العسقلانی د ابن عمر رضی اللہ عنہ د حدیث دا جواب ورکړو، چې کیدې شی د صحابو په زمانه کښې هم دغه عثمان نه ورسو د توقف والا خبره پاتې وی او هر چې اجماع ده هغه ورسو منعقد شوې وی. د ورسو منعقد شوې اجماع په وجه هغه سکوت کوم چې د صحابو په زمانه کښې د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نه ورسو به کولې شو، د هغې نفی به څنګه لازمه شی.

حضرت علی رضی اللہ عنہ د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نه افضل ګرځول د صحابه کرامو توهین دي: شیخ الاسلام حافظ ابن تیمیه فرمائی، ایوب السختیانی، احمد بن حنبل او دارقطنی فرمائی چا چې حضرت علی رضی اللہ عنہ ته د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نه افضل او وئیل هغه د صحابه کرامو توهین او ګرو. ځکه چې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د شهادت نه ورسو ټولو صحابه کرامو په اجماع سره حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ته په حضرت علی رضی اللہ عنہ باندې ترجیح او تفضیل ورکولو سره خلیفه جوړ کړو، اوس که حضرت علی رضی اللہ عنہ ته افضل او وئیلې شی، نو د هغې مطلب خو به یا دا وی، چې مهاجر او انصار صحابه کرام د هغه د افضلیت نه جاهل وو، او یا به مطلب دا وی چې هغوی ټول د حق د ښکاره کولو نه عاجز او قاصر وو، او دا دواړه خبرې د صحابه کرامو د توهین په زمره کښې راځي (۳).

د کلام خلاصه: خلاصه د کلام دا شوه، چې په حدیث کښې باب کښې د ابوبکر او د عمر د تخیر او تفضیل صراحت دي، او په دې کښې په اهل سنت والجماعت کښې د چا هم اختلاف نشته، بیا د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ په باقی صحابو کښې د افضلیت ذکر دي، او د

(۱) اتحاف السادة المتقين: ۲/۱۲۵۶

(۲) فتح الباری: ۷/۱۱۱۶

(۳) مجموع الفتاویٰ لشيخ الإسلام: ۴/۱۲۲۰

تفضیل عثمان په صحت او ثبوت کښې هم هیڅ کلام نشته، ابن عبد البر چې په دې کوم طعن کړې دې، حافظ ابن حجر فرمائی، زما په خیال ابن عبد البر په دې زیاتوالی باندې اعتراض کړې دې، چې د عبید الله بن عمر په روایت کښې مذکور دې، او هغه د ابن عمر دا الفاظ دی، «ثم ترك أصحاب رسول الله ﷺ.....».

خو د ابن عبد البر په دې زیاتوالی باندې تنقید هم د قبلولو وړ نه دې، ځکه چې په دې کښې نافع منفرد نه دې، بلکه د هغه متابع موجود دې، چې خیشمه د یوسف بن الماجشون عن أبیه عن ابن عمر..... په طریقې سره نقل کړې دې:

«كنا نقول في عهد رسول الله ﷺ: أبوبكر وعمر وعثمان ثم نذكر أصحاب رسول الله ﷺ فلا نفاضل بينهم»^(۱).
مونږ به د نبی ﷺ په زمانه کښې وئیل، ابوبکر، عمر او عثمان، بیا به مونږ د رسول الله ﷺ اصحاب پریښودل او په هغوی کښې به مو تفاضل نه کولو (یعنی څوک افضل او څوک به مو مفضل نه گرځول).

خو ددې ترک تفاضل نه هم دا نه ثابتیږي چې صحابه کرام ددې دریو حضراتو نه ورستو بالکل د چا د افضلیت قائل نه وو، یعنی د ترک تفاضل نه عدم اعتقاد د افضلیت علی ﷺ لازم نه راځي، کله چې پخپله د حدیث راوی ابن عمر رضی الله عنهما د منی چې د خلفاء ثلثه نه ورستو حضرت علی رضی الله عنه د نورو صحابه کرامو نه افضل وو، څنگه چې په وړاندیني باب کښې مونږ د هغه حدیث ذکر کړې دې، په بعضې طریقو کښې د ابن عمر رضی الله عنهما په دې روایت د تخیر او تفضیل کښې د خلافت قید هم لگولې شوې دې، څنگه چې ابن عساکر او طبرانی وغیره د عبد الله بن یسار عن سالم عن ابن عمر په طریقې سره روایت کړې دې:

«إنکم تعلمون إننا كنا نقول على عهد رسول الله ﷺ: أبوبكر وعمر وعثمان، یعنی في الخلافة»^(۲).

تاسو ته خو پته ده چې مونږ به د رسول الله ﷺ په زمانه کښې وئیل چې ابوبکر، عمر او عثمان، یعنی په خلافت کښې د دوی دغه ترتیب دې، چې اوله درجه د ابوبکر ده، بیا د عمر او بیا د عثمان ﷺ.

«كنا نقول في عهد رسول الله ﷺ: من يكون أول الناس بهذا الأمر؟ فنقول: أبوبكر ثم عمر»^(۳).

مونږ به د رسول الله ﷺ په زمانه کښې وئیل چې ددې خلافت د امر د ټولو نه زیات مستحق څوک دې؟ بیا به مونږ (په اتفاق) سره دا وئیل چې د ټولو نه اول نمبر ابوبکر، بیا عمر ددې خلافت د کار اهلیت او استحقاق لري.

د بعضې نورو صحابه کرامو د افضلیت اقوال: د بعضې حضراتو نه ددې خلاف اقوال هم منقول دی، مثلاً یو قول دا دې، چې په ټولو کښې افضل په صحابه کرامو کښې هغه دې، څوک چې د

(۱) المعجم الكبير للطبرانی، رقم: ۱۱۳۰۰۳.

(۲) أبوداؤد، کتاب الطب، رقم: ۴۶۲۷، والمعجم الكبير، رقم الحديث (۱۳۱۸۱) ومجمع الزوائد: ۵، ۲۱، رقم ۸۹۱۳.

(۳) المعجم الكبير للطبرانی، رقم: ۱۱۳۲۱۰.

رسول الله ﷺ په زمانه کښې شهیدان شوې دي، او بعضې حضراتو په هغوی کښې د جعفر بن ابي طالب نامه هم اخستې ده.

بعضې حضراتو د حضرت عباس نامه اخستې ده، ولې څنگه چې دا ظاهره ده بالکل ناقابل قبول او ناقابل توجه قول دي، ددې قائل د اهل سنتونه خوځه داهل ایمان نه هم نه شي کيدې. او د بعضې خیال دا دي، چې افضل الصحابه حضرت عمر رضی الله عنه دي، او د هغوی دلیل د مناقب عمر د سرنامې لاندې ذکر کیدونکې حدیث دي، چې په هغې کښې حضور ﷺ د یو خوب ذکر کړي دي، چې په هغې کښې هغوی ﷺ د حضرت ابوبکر رضی الله عنه متعلق او فرمائیل، چې د هغه په نزع، یعنی نه په اوبو راوباسلو کښې کمزوری وه، او د حضرت عمر رضی الله عنه په نزع کښې قوت او زیاتوالي وو، ولې دا هم یو ډیر کمزوري استدلال دي. د خلافت په ترتیب افضلیت باندې اجماع ده: او صحیح خبره هغه ده، چې بیهقي د امام شافعي رحمته الله علیه نه نقل کړې ده:

«أجمع الصحابة وأتباعهم على أفضلية أبي بكر ثم عثمان ثم علي» (۱).

صحابه کرامو او تابعینو په دې خبره باندې اجماع او اتفاق کړې دي، چې د ټولو نه افضل ابوبکر رضی الله عنه دي، بیا حضرت عمر رضی الله عنه، بیا حضرت عثمان رضی الله عنه او بیا حضرت علی رضی الله عنه. همدغه خبره شیخ الاسلام ابن تیمیه هم فرمایلي ده (۲).

۵- باب: قول النبی صلی الله علیه وسلم «لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا» قَالَ أَبُو سَعِيدٍ: (ر: ۴۵۴)

۳۴۵۷، ۳۴۵۶: (۲) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِیْهِمَ حَدَّثَنَا وَهْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو بَرٍّ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا مِنْ أُمَّتِي خَلِيلًا لَتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ وَلَكِنْ أَخِي وَصَاحِبِي»

دا د کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ پنځم او د فضائل ابي بکر څلورم باب دي، په دې کښې تقريباً ۲۳ روايات دي، د ټولو تعلق د فضائل ابي بکر سره دي، بیا هم د هر روايت مناسبت د ترجمه الباب سره واضح نه دي، او په هر روايت کښې خان خان له فوائد هم دي، چې ددې لاندې به بيان کړې شي. انشاء الله.

ترجمه الباب سره مناسبت: ددې اولنی روايت مناسبت خو د ترجمه الباب سره بالکل واضح دي، او د باب مقصد هم بالکل ښکاره دي، یعنی د ابوبکر ځانگړې مقام او د هغه د رسول الله ﷺ د خليل کيدو د استحقاق بيان (۳).

(۱) أصول الدين عند الإمام أبي حنيفة لمحمد بن عبد الرحمن الخميس: ۱، ۱۴۷.

(۲) مجموع الفتاوى: ۴، ۱۲۲۰.

(۳) الحديث سبق تخريجه في كتاب الصلاة، باب الخوخة والممر في المسجد.....

(۴) عمدة القاري: ۱۶، ۱۲۴۶.

قاله أبو سعید: دا تعلیق په باب نمبر ۳، باب قول النبی ﷺ "سدوا الأبواب إلا باب أبي بكر" کښې موصولا مذکور دې.^(۱)

رجال الحديث

مسلم بن إبراهيم: دا مسلم بن إبراهيم القصاب الأزدي الفراهيدي البصري دې. دده حالات د کتاب الإيمان باب زیادة الإيمان ونقصانه^(۲) لاندې تیر شوی دی.

وهيب: د وهب تصغير دې، وهيب بن خالد بن عجلان الباهلي البصري مراد دې، دده حالات هم په کتاب الإيمان، باب تفاضل أهل الإيمان فی الأعمال^(۳) کښې تیر شوی دی.

أيوب: دا أيوب بن أبي تميمه كيسان السخيتاني البصري دې. دده حالات په کتاب الإيمان، باب حلاوة الإيمان^(۴) کښې تیر شوی دی.

عكرمة: د حديث او تفسير مشهور امام ابو عبد الله عكرمة مولى عبد الله بن عباس رضی الله عنهما مراد دې، دده احوال د کتاب العلم، باب قول النبی ﷺ اللهم علمه الكتاب^(۵) لاندې تیر شوی دی.

ابن عباس: ترجمان القرآن، ابن عم رسول الله ﷺ عبد الله بن عباس رضی الله عنهما مراد دې، دده احوال د بده الوحي^(۶) د څلورم حديث لاندې تیر شوی دی.

ايا د رسول الله ﷺ د الله تعالى نه علاوه بل خليل نه وو. وَلَوْ كُنْتَ مُتَّخِذًا حَبِيلًا..... دلته اول حديث خو د ابو سعيد خدری رضی الله عنه والا دې، چې تعلیقاً مذکور دې، او دویم حديث د حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه منقول دې.

چې دلته په دریو طریقو سره مروی دې، په اوله طریقه کښې دا الفاظ دی، وَلَوْ كُنْتَ مُتَّخِذًا مِنْ أَمْثِقِ حَبِيلًا لَا تَتَّخِذُ أَبًا بَكْرٍ وَلَكِنْ أَعْنِ وَصَاحِبِيْ په دویمه طریقه کښې د وَلَكِنْ أَخُوهُ الْإِسْلَام أَفْضَلُ الفاظ دې او په دریمه کښې هم دغه الفاظ دی، ولې هغه روایت د قتیبه عن عبد الوهاب عن أيوب په طریقې سره دې، دلته ددې حديث دوه جملې دی، په اوله جمله کښې، چې شرط په حرف لو سره راوړلې شوې دې، د هغې مضمون دادې، چې رسول الله ﷺ څوک هم خپل خليل نه دی جوړ کړي، د خليل جوړولو نفی ده، په دې کښې خو یوه دا خبره د خیال

(۱) اوگوری: صحیح البخاری، باب قول النبی ﷺ "سدوا الأبواب إلا باب أبي بكر" حديث (۳۶۵۴).

(۲) اوگوری: کشف الباری: ۱۴۵۵.۲

(۳) کشف الباری: ۱۱۱۸.۲

(۴) اوگوری: کشف الباری: ۱۲۶.۲

(۵) اوگوری: کشف الباری: ۱۳۶۳.۳

(۶) کشف الباری: ۱۳۴۵.۱

کولو وړ ده، چې په دې سره مراد هم "نفی الغلیل من الناس" ده، لکه څنگه چې په متعدد روایاتو کې دې تصریح هم ده، مثلاً یو روایت دی، د ابو سعید خدری رضی الله عنه په هغې کې د "غیرې" الفاظو زیاتوالې دي.^(۱)

او د ابن مسعود روایت چې په صحیح مسلم کې دې، په هغې کې دا الفاظ دي: "ولكن صاحبكم خليل الله"^(۲)، دلته د "غیرې" الفاظو نه معلومېږي چې په انسانانو کې د هغوی څوک خلیل نه کیدل مراد دی، او د "وقد اتخذ الله....." نه هم معلومېږي، چې په انسانانو کې د هغوی څوک خلیل نه وو، ځکه چې خلیل خو صرف یو وی، او چې الله تعالی هغوی ﷺ خلیل خلیل جوړ کړو، نو د هغوی ﷺ خلیل هم صرف الله جل مجده شو، نه چې څوک مخلوق. علامه عینی د ابو الحسن الحریری د تخریج کړی یو روایت ذکر کړې دي، او حافظ ابن حجر د ابو الحسن الحریری په حوالې سره د هغې ذکر کړې دي، دا د ابی ابن کعب رضی الله عنه روایت دي، چې د هغې الفاظ داسې دي:

"إن أحدث عهدی بنبيكم قبل موته بخمس، دخلت عليه وهو يقول إنه لم يكن نبى وقد اتخذ من أمته خليلاً وإن خليلي أبوبكر، ألا وإن الله اتخذني خليلاً كما اتخذ إبراهيم خليلاً"^(۳).

خما چې د رسول الله ﷺ سره د ټولو نه نژدې (یعنې د آخرنی) ملاقات زمانه ده، هغه د رسول الله ﷺ د وفات نه پنځه ورځې وړاندې زمانه ده، زه د هغوی ﷺ خوا ته لاړم، هغوی ﷺ فرمائیل، هر نبي د خپل امت نه یو خلیل جوړ کړې دي، او زما خلیل ابوبکر رضی الله عنه دي، او واورئ: الله تعالی زه خلیل جوړ کړې يم، لکه څنگه ئې چې ابراهیم عليه السلام خلیل جوړ کړو. د روایت د حدیث باب سره معارض دي، ځکه چې په دې کې د غیر الله د خلقت اثبات دي، او په حدیث باب کې ددې نفی ده، علامه عینی فرمائی:

"هذا لا يعارضه في الصحيح ولا يعارضه"^(۴).

دا مذکوره روایت د حدیث باب معارض نه شی کیدې، ځکه چې هغه د صحیح روایت دي، چې د غیر صحاح د روایت په مقابله کې ډیر قوی دي، او بیا د مسلم یو روایت هم د ابی ابن کعب ددې روایت معارض دي، د هغې الفاظ دادی: "لأن أبا بكر إلى الله تعالى أن يكون لي منكم خليل"^(۵)، زه د الله تعالی د پاره ددې خبرې نه د براءت اظهار کوم، چې ستاسو نه زما یو

(۱) فتح الباری: ۱۲۷، ۲۶، ۹.

(۲) صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل أبي بكر الصديق، رقم: ۱۶۱۷۵.

(۳) عمدة القاری: ۲۲۷، ۱۶، وفتح الباری: ۱۲۷، ۹.

(۴) عمدة القاری: ۱۳۴۷، ۱۶.

(۵) صحیح مسلم، باب النهی عن بناء المساجد على القبور، رقم: ۱۱۲۱۶.

خلیل وی، دا د جندب روایت دی، او د هغوی هم دا الفاظ دی، چې ما د رسول الله ﷺ د وفات نه پنځه ورځې وړاندې دا اوريدلی دی، هغه دا یوه خبره ده، که دا اووئیلې شی چې که د ابی ابن کعب روایت صحیح وی، نو بیا به په دې حدیث او په حدیث باب یا ددې مضمون په نورو احادیثو کېنې د تطبیق څه صورت وی؟

ابوبکر د رسول الله ﷺ د خلیل کیدو ثبوت: علامه عینی فرمائی، په دواړو روایتونو کېنې د تطبیق او عدم منافات صورت دادې، چې حضور ﷺ د عاجزې او تواضعاً لله د وجهې نه د هیڅ یو انسان د خلیل جوړولو نه د براء اظهار او کړو، ولې بیا الله سبحانه وتعالی د هغوی ﷺ د خلیل د جوړولو شوق اولیدو، نو هغوی ﷺ ته ېې ددې اجازت ورکړو، او په دې سره د حضرت ابوبکر رضی الله عنه اعزاز او اکرام هم مطلوب وو. (۱)

همدغه خبره حافظ ابن حجر هم فرمایلې ده، او وئیلې ېې دی، چې محب الطبری دې اړخ ته اشاره کړې ده. (۲)

حافظ صاحب وړاندې فرمائی چې د ابو امامه نه هم د ابی ابن کعب د روایت په شان روایت منقول دی، او په هغې کېنې هیڅ فرق نشته، ماسوا ددې نه چې په دې کېنې د پنځو ورځو قید دی، بیا هم دا دواړه روایتونه کمزورې او واهې دی. (۳)

قوله: وَلَكِنْ أَخْبَى وَصَاحِبِي: په بعضې روایاتو کېنې د الفاظو څه اختلاف هم دی، مثلاً په یو روایت کېنې د "ولکنه أخى وصاحبي في الله تعالى" (۴) الفاظ دی، په بعضې کېنې "ولكن أخوة الإسلام أفضل" راغلی دی، (۵) همدغه شان په "باب قول النبی ﷺ: سَلُّوا الْأَبْوَابَ لِأَخَوَاتِ الْإِيمَانِ" کېنې د ابو سعید خدری رضی الله عنه د روایت لاندې د "ولكن أخوة الإسلام ومودته" ولكن أخوة الإیمان والإسلام أفضل" او د "ولكن هو أخى في الدين وصاحبي في السماء والارض والضم والسفر" الفاظ هم دی. (۶)

یعنی حضرت ابوبکر رضی الله عنه زما خلیل خو نه دې خو زما دینی ورور او زما د راحت او تکلیف، د حضر او سفر ملګري دي.

خَلَّتْ خُةٌ هَيْجَرِي؟: د خَلَّتْ او اخوت په مینځ کېنې فرق او د افضل او مفضول په حقله څه تفصیل خو د ابوسعید خدری د پورته محوله روایت لاندې تیر شوې دي، دلته هم حافظ ابن حجر رضی الله عنه په خَلَّتْ، مودت، محبت، صداقت وغیره کېنې د یووالی یا د جداوالی ذکر کړې

(۱) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۴۷

(۲) فتح الباری: ۲۷، ۹، بیروت

(۳) فتح الباری: ۲۷، ۹، بیروت

(۴) فتح الباری: ۲۷، ۹، بیروت

(۵) فتح الباری: ۲۷، ۹، بیروت

(۶) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۴۷

دې، هغه فرمائی د اهل لغت وينا ده، چې د خُلت مرتبه د ټولو نه لوړه او اعلى درجه ده، دې اړخ ته په حديث باب کښې هم اشاره ده، او هغه داسې کړه په مقام د خُلت باندې څوک وې نو هغه به يقيناً ابوبکر وي، ولې د هغوى ﷺ خليل څوک هم نشته، هغه ۱ د هغوى ﷺ اخوت حضرت ابوبکر ﷺ ته حاصل دې، پته اولگيده چې د خُلت درجه د اخوت نه لوړه ده، همدغه شان دا چې د حديث کوم الفاظ دى، "لو کنت متخذاً لخليل غديرى" کړه ما د خپل رب نه علاوه چا لره خليل جوړولو..... ددې نه هم معلومېږي، چې د خُلت درجه د ټولو نه لويه ده، ځکه چې خُلت صرف د الله تعالى سره کيږي، او د محبت، صداقت، مودت وغيره تعلق بندگانو سره هم کيږي، څنگه چې د رسول الله ﷺ هم دا تعلق د صحابه کرامو سره وو.

مثلاً د حضرت ابوبکر، حضرت عائشه، حضرت فاطمه، حضرات حسنين ﷺ وغيره هم سره په مختلفو موقعو باندې حضور ﷺ ددې تعلق اظهار کړې دې (۱).

رسول الله ﷺ د پاره د الله تعالى خُلت او محبت دواړه ثابت دي: دلته دا اشکال کيدل هم نه دى پکار چې د خُلت تعلق خو د الله تعالى د ابراهيم ﷺ سره هم وو، او د محمد ﷺ سره د الله تعالى تعلق د محبت وو، حال دادې چې محمد ﷺ په درجه کښې د ټولو انبياؤ او رسولانو نه افضل وو، نو پته اولگيده چې محبت د خُلت نه لوړې څيز دى..... دا اشکال په دې وجه نه دى وارد کيدل پکار چې ټهيك ده د محمد ﷺ د پاره د الله تعالى محبت ثابت دې، ولې هغې سره د هغوى ﷺ د پاره خُلت هم ثابت دې، او چې کله هغوى ﷺ د محبت او خُلت دواړو جمع کونکى دى، نو بيا د هغوى ﷺ د افضليت په وجه باندې د محبت د درجې مرتبه افضليت به د خُلت نه څنگه ثابت شى؟ والله اعلم (۲).

د خليل معنى او د اشتقاق ماده: زمخشرى فرمائی: "الخليل هو الذى يوافقك فى غلاك ويسايرك فى طريقك أو الذى يسدُّ خللك وتسدُّ خللكه، أو يداخلك لخلال منزلك" (۳).

يعنى خليل هغه سړى ته وييلې شى، چې تا سره ستا په خصلتونو کښې موافقت او کړې، او ستا په لار باندې تا سره لارې شى، يا بيا خليل هغه دې، چې ستا کمې او خلا، پوره کړې، او ته د هغه کمې پوره کړې، او يا خليل هغه دې، چې تا سره ستا کور ته د دننه پورې لار شى. او ښکاره ده دا ټول څيزونه د نژدې تعلق او په خپل مينځ کښې د حد نه زيات مناسبت او د موافقت علامات دي، او زمخشرى دا ټول وجوه د اشتقاق وجوه جوړول جائز گرځولى دى، (۴) په دې سلسله کښې نور هم متعدد اقوال دي.

او بل قول په دې حوالې سره دادې، چې د خُلت اصل معنى ده، "انقطاع الخليل الى خليله" د يو

(۱) فتح الباری: ۲۷، ۹ بیروت ۱

(۲) فتح الباری: ۲۷، ۹ بیروت ۱

(۳) تفسیر کشاف: ۱۵۶۹، ۱

(۴) فتح الباری: ۲۷، ۹ بیروت ۱

دوست د خپل دوست د پاره د نورو نه کټ کیدل او جدا کیدل.

دویم قول دادې، "الخليل من يتخلله شرك" خليل هغه دې چې هغه سره ستا راز وی.

یو بل قول دې، "من لا يسمع قلبه غيرك" چې د چا په زړه کېنې ستا نه علاوه د بل چا ځانې نه وی یو قول دادې، چې د خلّت اصل معنی استصفا ده، یعنی څوک صفی جوړول.

یا د خليل معنی ده، "المختص بالموَدّة" چې څوک د محبت او مودّت د پاره خاص کړې شی.

یو بل قول دادې، چې د خليل اشتقاق په اصل کېنې د خلّة بفتح الخاء نه دې، چې د هغې معنی ده، حاجت او ضرورت، نو په دې شان سره هم د سړي خليل به هغه وی، چې چا ته یې حاجت او ضرورت وی، او په احتیاج کېنې هغه اړخ ته دې رجوع او کړي، خو دا به په هغه صورت کېنې وی، چې انسان د انسان خليل وی، او کله چې انسان د الله تعالی خليل وی، نو

بیا د "خُلّة الله" معنی به وی، نصرة الله او عون الله یعنی د الله تعالی نصرت او مدد^(۱)

۳۴۵۷: (۲) حَدَّثَنَا مُعَلَّى وَمُوسَى قَالََا حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ عَنْ أُيُوبَ وَقَالَ «لَوْ كُنْتُ مُتَعَدًّا خَلِيلًا لَأَتَّخِذْتُه خَلِيلًا، وَلَكِنْ أُخُوَّةَ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ» حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ عَنْ أُيُوبَ وَهَيْبٌ. [ر: ۴۵۵]

رجال الحديث

مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ: دا معلى بن اسد دې. دده احوال په "كتاب التيمم، باب المرأة تحيض بعد الإفاضة" کېنې تیر شوی دی^(۳)

مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ: ابو سلمة موسى بن اسماعيل التبوذکي البصري مراد دې. دده څه احوال په "الوسمى" کېنې تیر شوی دی،^(۴) او څه په "كتاب العلم، باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس" کېنې^(۵)

تَبُودَكِي: په اکثرو نسخو کېنې هم "تبودکی" وارد دې او هم دغه صحیح دې، او په روایت د أبی ذر کېنې تنوخی راغلې دې، چې هغه تصحیف گرځولې شوې دې^(۶)

وَهَيْبٌ: دا وهيب بن خالد الباهلی دې. دده احوال په "كتاب الإيمان، باب تفاضل أهل الإيمان"

(۱) فتح الباری: ۲۷، ۹، بیروت

(۲) الحديث سبق تخريجه في كتاب الصلاة، باب الغوطة والمر في المسجد.....

(۳) كتاب الحيض، باب المرأة تحيض بعد الإفاضة.....

(۴) اوگوري: کشف الباری: ۱، ۴۳۳، ۱۴۳۴

(۵) اوگوري: کشف الباری: ۳، ۴۷۵، ۱۴۷۵

(۶) فتح الباری: ۱۲۷، ۷

الأصمال کنبی تیر شوی دی»^(۱)

أُیُوبُ: دا ایوب السخّیانی دی. دده حالات په کتاب الإیمان، باب حلاوة الإیمان کنبی تیر شوی دی. ۳۴۵۸: (۲) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ أَخْبَرَنَا حَمَادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أُيُوبَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ كَتَبَ أَهْلُ الْكُوفَةِ إِلَى ابْنِ الزُّبَيْرِ فِي الْحِجَةِ فَقَالَ أَمَّا الَّذِي قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ خَلِيلًا لَأَتَّخِذْتُه». أَنْزَلَهُ أَبَا يَعْنَى أَبَا بَكْرٍ

رجال الحديث

سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ: دا سليمان بن حرب بن بُجَیل ازدی دی. دده حالات د کتاب الإیمان، باب من گره آن یعودی الکفر^(۳) لاندې تیر شوی دی»^(۳)

حَمَادُ بْنُ زَيْدٍ: دا حماد بن زید بن درهم ازدی بصری دی. دده احوال د کتاب الإیمان، وان طائفتان من المؤمنین اقتتلوا..... لاندې تیر شوی دی»^(۴)

أُيُوبُ: دا ایوب متعلق اوس پورته د ابن عباس د حدیث لاندې او وئیلی شو.

عَبْدُ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ: دا ابوبکر عبد الله بن أبی مُلیکه زهیر بن عبد الله بن جدهان التیمی دی. دده احوال د کتاب الإیمان، باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله لاندې تیر شوی دی»^(۵)

قوله: كَتَبَ أَهْلُ الْكُوفَةِ إِلَى ابْنِ الزُّبَيْرِ: د اهل کوفې نه مراد بعضې اهل کوفه یعنی عبد الله بن عتبه بن مسعود دي، چې هغه عبد الله بن زبیر د خپل امارت په زمانه کنبی د کوفې قاضی جوړ کړې وو، امام احمد رحمته الله د سعید بن جبیر رحمته الله په طریقې سره روایت نقل کړې دي، هغه فرمائی:

«كَتَبْتُ عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَتْبَةَ، وَكَانَ ابْنُ الزُّبَيْرِ رَجَعَهُ عَلَى الْقَضَاءِ فَجَاءَهُ كِتَابُهُ، كَتَبْتُ تَسْلُفِي عَنْ الْجَدِّ»^(۶)
زه عبد الله بن عتبه سره ووم، چې هغه عبد الله بن زبیر رحمته الله د کوفې قاضی جوړ کړې وو، نو هغه ته د ابن زبیر رحمته الله خط راغې، چې په هغې کنبی هغه لیکلی وو، چې تا ما ته د نیکه د میراث په حقله خط لیکلې وو..... بیا هغه تفصیل دي، چې په حدیث باب کنبی دي.

او د «لَا تَخْذُتْ أَبَا بَكْرٍ» نه ورستو د «ولكن أشق في الدين وصاحبي الغار» الفاظ دی.

(۱) کشف الباری: ۱۱۸، ۲

(۲) الحدیث سبق تخريجه فی کتاب الصلاة، باب الخوخة والمر في المسجد.....

(۳) اوگوری: کشف الباری: ۱۲، ۱۰۵

(۴) اوگوری: کشف الباری: ۱۲۹، ۲

(۵) اوگوری: کشف الباری: ۱۵۴، ۸، ۲

(۶) مسند احمد جزء ۶، مسند أبی بکر، رقم: ۱۱۶۱۵۲

او د احمد په نزد ابن جریج عن ابن ابی ملیکه په طریقې سره چې دا حدیث مروی دی، په هغې کښې دا الفاظ دي، "لو کنت متخذاً خلیلاً سوی الله حق القاء".^(۱) پاتې شوه خبره د نیکه د میراث په حقله، چې د هغې دلته ذکر دي، نو د هغې تفصیل به په کتاب الفرائض کښې راشی.

په حدیث او ترجمه الباب کښې مطابقت واضح دي، چې په حدیث کښې د ابوبکر د فضیلت ذکر دي، او په ترجمه الباب کښې هم.....^(۲)

۳۴۵۹: (۳) حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَبْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ أَتَتْ امْرَأَةً النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَأَمَرَهَا أَنْ تَرْجِعَ إِلَيْهِ. قَالَتْ أَرَأَيْتَ إِنْ جِئْتُ وَلَمْ أَجِدْكَ كَأَنَّهَا تَقُولُ الْمَوْتُ. قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ «إِنْ لَمْ يُجِدْنِي فَأْتِي أَبَا بَكْرٍ».

[۶۷۹۴، ۶۹۲۷]

رجال الحديث

الْحُمَيْدِيُّ: دا ابوبکر عبدالله بن الزبير الاسدي الحميدي المكي د امام بخاري مشهور استاذ دي، دده احوال په "بده الوسي" کښې^(۴) او بيا په "كتاب العلم، باب قول المحدث، حدثنا أو أخبرنا أو أبانا" لاندې تیر شوی دی.^(۵)

مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: دا محمد بن عبيد الله بن محمد بن زيد ابن أبي زيد القرشي الاموي ابو ثابت المدني دي، چې د حضرت عثمان بن عفان رضي الله عنه غلام وو.

د راوی په نوم کښې غلطی: دده صحیح نوم د بخاري په اکثر و نسخو کښې همدغه شان د بخاري په شروحاتو کښې دلته په کتاب فضائل اصحاب النبي ﷺ کښې محمد بن عبدالله منقول دي، چې صحیح نه دي، دده صحیح نوم محمد بن عبيد الله دي.^(۶)

(۱) مسند احمد مسند أبي بكر الصديق، رقم: ۱۱۶۱۵۷

(۲) عمدة القاري: ۱۶، ۱۲۴۷

(۳) الحديث أخرجه البخاري في صحيحه: ۵۱۶، ۱. كتاب فضائل اصحاب النبي ﷺ، باب قول النبي ﷺ: لو كنت متخذاً خليلاً. رقم: ۳۶۵۹، وفي: ۱۰۷۲، ۲. كتاب الأحكام، باب الاستخلاف، رقم: ۷۲۲۰، وفي: ۱۰۹۳، ۲. كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب الأحكام التي تعرف بالدلائل، رقم: ۷۳۶۰، ومسلم في صحيحه: ۲۳۷، ۲. كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل أبي بكر، رقم: ۲۳۸۶، والترمذي في جامعه: ۲۰۸، ۲. في المناقب، باب مناقب أبي بكر، رقم: ۳۶۷۷.

(۴) اوگوري، كشف الباري: ۱، ۱۲۳۷

(۵) اوگوري، كشف الباري: ۳، ۱۹۹

(۶) اوگوري، تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف للحافظ المزي: ۲، ۴۱۳، رقم: (۳۱۹۲)، المكتب الإسلامي بيروت

همدغه نوم په "کتاب ایمان، باب تفاضل اهل ایمان فی الأعمال" کښې مذکور دې^(۱)، او هم د دغې باب لاندې دده مختصر احوال هم مذکور دی^(۲).

ده د ابراهیم بن سعد، ابراهیم بن علی الرافعی، اسامة بن حفص، حاتم بن اسماعیل، زکریا بن منظور القرطی، صالح بن قدامة بن ابراهیم الجُمحی، عباس بن عبد المهیمن بن عباس بن سهل بن سعد الساعدي، عبد الله بن الحارث بن محمد بن الحاطب الحاطبی، عبد الله بن وهب، عبد الرحمن بن سعد المؤذن، عبد الرحمن بن عمر العمری، عبد العزيز بن أبي حازم، عبد العزيز بن محمد الدراوردي، عبد المهیمن بن عباس بن سهل بن سعد الساعدي، عمر بن طلحة بن علقمة بن وقاص، مالک بن انس، محمد بن صالح بن قیس الاذرق نه روایت کړې دې. او د ده نه په روایت کونکو کښې امام بخاری، ابراهیم بن عبد الله بن الجنید الختلی، احمد بن نصر النیسابوری، اسماعیل بن اسحاق القاضی، حماد بن اسحاق، عباس بن الفضل الاسفاطی، ابو زرعه عبید الله بن عبد الکریم الرازی، محمد بن ابراهیم البکری، ابو حاتم محمد بن ادريس الرازی، محمد بن عبد الوهاب الازهری او موسی بن سهل الرملی شامل دي^(۳). ابو حاتم دې صدوق گرځولی دې^(۴).

ابن حبان دده ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې^(۵).

ابن سعد فرمائی، "کان قاضاً خیراً"^(۶).

د حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت واضح دي.

دا ښځه څوک وه: آتت امرأَةً..... دا ښځه څوک ده، حافظ ابن حجر فرمائی، "لم أقف على اسمها" مونږ ته ددې نوم معلوم نه شو، نور شارحین هم دغه فرمائی^(۷).

بیادلته په بعضې نسخو کښې "آتت النبی" دې، او په بعضې نسخو کښې د "آل النبی" الفاظ دي^(۸).

ابوبکر د نبی ﷺ د جانشین کیدو اعلان: ان جئت ولم أجدک..... که څه راشم او تاسو اونه مومم یعنی تاسو وفات شوی ئې، دا د موت نه کنایه ده، علامه عینی فرمائی، دده مطلب

دادې، ان جئت فوجدتک قد مت ماذا أعلی.....؟^(۹) که زه راغلم او اووینم چې تاسو وفات

(۱) صحیح البخاری، کتاب ایمان، رقم (۲۳)

(۲) کشف الباری: ۱۱۲۰، ۲

(۳) اوگوری تهذیب الکمال فی اسماء الرجال: ۴۶، ۴۷، ۴۸، رقم الترجمة (۵۴۳۶)

(۴) اوگوری الجرح والتعديل: ۸، الترجمة: ۱۱۹

(۵) الثقات لابن حبان: ۸۰، ۹

(۶) طبقات ابن سعد: ۱۴۴، ۵

(۷) اوگوری فتح الباری: ۲۷، ۹، وإرشاد الساری: ۱۱۵۱، ۸

(۸) إرشاد الساری: ۱۵۱، ۸، وتحفة الباری: ۱۱۹۵، ۴

(۹) عمدة القاری: ۱۲۴۸، ۱۶

شوی نبی نو بیا زه خه او کرم.

او حافظ صاحب د یزید بن هارون عن ابراهیم بن سعد په طریقې سره د بلاذری روایت نقل کړې دې، چې په هغې کښې دا الفاظ دي: "قالت فان رجعت فلم اجدك، تعترض".^(۱) هغې او وئیل که زه واپس راشم او تاسو اونۀ مومم.....؟ دا هغې مرگ اړخ ته تعریض او اشاره کوله. په صحیح بخاری، کتاب الاحکام کښې د عهد العزیز بن عبدالله په طریقې سره دا الفاظ منقول دي، "کانهاتريد الموت".^(۲)

او "کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة" کښې د حمیدی روایت دې، چې د هغې الفاظ دي: "کلهاتعق الموت".^(۳) هغې گویا مرگ اړخ ته اشاره کوله او د هغې مطلب دا وو، که زه راشم او ستاسو رحلت شوې وي، نو بیا زه خه او کرم؟

اوس د "کانهاتريد الموت" په دې کښې اختلاف دې، او قاضی عیاض چې په کومه خبره باندې جزم او یقین اظهار کړې دې، هغه داده، چې ددې قائل راوی د حدیث حضرت جبر بن مطعم دې، او هم دا حافظ ابن حجر هم مختار گرځولې دې، اگر چې دا احتمال هم دې، چې ددې قائل په ورستو راویانو کښې بل څوک وی.^(۴) طبرانی دا مضمون په یو بل لفظ سره بیان کړې دې، هغوی د عصمة بن مالک د روایت نه دا الفاظ نقل کوي، "قلنا یا رسول الله إلی من نذفع صدقات أموالنا بعدک".^(۵)

مونږ به ستاسو نه ورستو د خپلو مالونو زکوة چا ته ورکوو؟ هغوی ﷺ او فرمائیل، "إلی ابی بکر الصديق" یعنی ابوبکر صدیق ته!

په حدیث باب کښې د نبی کریم ﷺ نه ورستو د حضرت ابوبکر ﷺ د هغوی ﷺ د خلیفه کیدو اړخ ته اشاره ده، د طبرانی روایت که ثابت شی، نو دا به د ابوبکر صدیق د پیغمبر ﷺ د جانشین کیدو ددې نه زیات صریح دلیل وی، خو د هغې سند ضعیف دي.^(۶) ددې مضمون یو روایت اسماعیلی په خپل معجم کښې د سهل بن أبی خيثمه نه نقل کړې دې، هغه فرمائی: "یا ع النبی ﷺ أعزایا، فسأله إن أتی علیه أجله من یقضیه؟ فقال أبو بکر! ثم سأله من یقضیه بعده؟ قال عمر".^(۷)

^(۱) فتح الباری: ۱۲۷، ۹.

^(۲) صحیح بخاری، کتاب الاحکام، رقم: (۷۳۲۰)

^(۳) صحیح البخاری، کتاب الاحکام، رقم: (۷۳۲۰)

^(۴) فتح الباری: ۱۲۸، ۹.

^(۵) المعجم الكبير للطبرانی، رقم: ۱۱۳۹۱۳

^(۶) فتح الباری: ۱۲۸، ۹.

^(۷) معجم الاسماعیلی، حرف العين: ۷۰۲، مکتبة العلوم والحکم.

یو اعرابی د رسول الله ﷺ سره د اخستلو خرڅولو معامله او کړه، نو رسول الله ﷺ ته یې اووئیل، که ستاسو مقرر وخت په تاسو باندې راشی، نو ددې (سړی) حق به څوک ورکوی؟ پیغمبر او فرمائیل، ابو بکر! هغوی اووئیل که هغه نه وی نو بیا؟ نو هغوی ﷺ او فرمائیل، عمر! دا طبرانی په خپل اوسط کښې هم جمع کړې دي (۱).

۳۴۶۰: حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ أَبِي الطَّيِّبِ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُجَالِدٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ هَمَّامٍ قَالَ سَمِعْتُ عَمَّارًا يَقُولُ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَمَا مَعَهُ إِلَّا خُمْسَةُ أَعْيُنٍ وَأَمْرَأَتَانِ وَأَبُو بَكْرٍ (۳۶۴۴)

رجال الحديث

أَحْمَدُ بْنُ أَبِي الطَّيِّبِ: دا د امام بخاری شیخ دي، او امام بخاری غالباً دده نه هم په دې یو ځاني کښې روایت کړې دي، دا حدیث ددې باب نه علاوه په کتاب المناقب "باب اسلام أبي بکر" کښې هم د عبد الله بن يحيى بن معين په طریقي سره مروی دي (۲).
د احمد بن أبي الطيب د پلار کنیت ابو الطيب او نوم سليمان البغدادي دي، او پخپله د راوی کنیت ابو سليمان او نسبت المروزي دي (۳).

امام بخاری په خپل تاریخ کښې فرمائي: "أحمد بن سليمان هو ابن أبي الطيب، أبو سليمان مولى". (۵)
ددې نه هم دغه معلومېږي چې د احمد د پلار نوم سليمان او د هغه کنیت ابو الطيب دي، بعضي حضراتو دده ته احمد بن سليمان أبي الطيب وئيلي دي (۶).

"أبو الطيب": د احمد نيکه دي، يعنې د سليمان پلار يا پخپله ددې (احمد) د پلار د سليمان کنیت دي، په دې کښې اختلاف دي، حافظ مزي ﷺ دا د سليمان لقب ګرځولې دي (۷) او همدغه راځي د امام بخاری (۸)، ابو نصر کلابزي (۹)، او د ابن عساكر هم ده (۱۰).

(۱) معجم الإسماعيلي، ص: ۱۷۰۲

(۲) الحديث أخرجه البخاري في صحيحه: ۵۱۶، ۱. كتاب فضائل اصحاب النبي، باب قول النبي ﷺ "لو كنت متخذاً خليلاً، رقم: ۳۶۶۰، وفي: ۵۴۴، ۱. كتاب مناقب الأنصار، باب إسلام أبي بكر الصديق ﷺ، رقم: ۱۳۸۵۷

(۳) صحيح البخاري، رقم (۳۸۵۷)

(۴) اوگوري تهذيب الكمال: ۱۳۵۷، ۱

(۵) التاريخ الكبير: ۲، ۱۳، ۴

(۶) تاريخ الإسلام للذهبي: ۱۱۵، ۶

(۷) تهذيب الكمال: ۱۳۵۷، ۱

(۸) التاريخ الكبير للبخاري: ۲، (۱۳۹۳)

(۹) رجال البخاري: ۱۰، ۱

(۱۰) تهذيب الكمال: ۱۳۵۷، ۱

او ابن ابی حاتم ابو الطیب د احمد نیکه او د سلیمان پلار گرځولې دې (۱)

په "مرو" کېنې د یوې زمانې پورې د هغه قیام پاتې شوې دې، په دې وجه هغې اړخ ته دده نسبت او کړې شو، او د مروزي په نوم سره مشهور شو.

ددې نه ورستو ئې په "ری" کېنې استوگنه اختیار کړه، بیا بغداد ته راغلو، دده شمیر هم په مالو کېنې کیږي (۲)

شیوخ او تلامذه: دده نه په روایت کونکو کېنې امام بخاری، احمد بن زکریا بن کثیر الجوهري، احمد بن سعید بن صخر الدارمی، احمد بن سيار المروزي، ابوبکر احمد بن هانی الطائی الاثرم، جراح بن مخلد العجلی، جعفر بن محمد بن شاکر الصائغ، سهل بن بحر، عبد الله بن منیر المروزي، ابو زرعه عبيد الله بن عبد الکریم الرازی، محمد بن اسحاق الصاغانی، محمد بن سعد الشاشی و محمد بن یحیی الذهلی، او یعقوب بن شبیه السدوسی شامل دی.

او د کومو حضراتو نه چې دې روایت کوي، په هغې کېنې، ابراهیم بن سعد الزهري، ابواسحاق ابراهیم بن محمد بن الحارث الزراري، بشر بن الحسین الهاللي، جریر بن عبد الحمید، حجاج بن محمد البقیعی، حسن بن عبد الرحمن الحارثي، ابوالبلیغ حسن بن عمر الرقی، حفص بن غیاث النخعی، ابواسامه حنّاد بن أسامة، خالد بن عبد الله الواسطي، رشدين بن سعيد البصري، سفيان بن عيينه، أبو داود سليمان بن داود الطيالسي، سهل بن أسلم العدوي، صالح بن عمر الواسطي، عبد الله بن سنان الكوفي، عبد الله بن المبارك، عبد الواحد بن واصل، أبو عبيدة الحداد، عبيد الله بن عمرو الرقي، علي بن الحسن بن شقيق، محمد بن ميمون الزعفراني، مروان بن شجاع الجزري، مصعب بن سلام الكوفي، معاذ بن معاذ العنبري، معاذ بن عمران البوصلي، نصر بن شميل، نصر بن مضر بن مضر بن عبيث هشيم بن بشير، وکیع بن الجراح، ولید بن القاسم بن الولید الهمداني، یحیی بن آدم، یحیی بن بشر النصیبي او یوسف بن عطیه الصقارو غیره شامل دی (۳)

د جرح او تعدیل په باب کېنې اقوال: عبد الرحمن ابن ابی حاتم فرمائی:

"سألت أبا زرعة عنه، فقال: هو بغدادی الأصل خرج إلى مرو ورجع إلینا وكتبنا عنه، وكان حافظاً، قلت: هو صدوق؟ قال: على هذا يوضع" (۴)

ذهبی چې د ابوزرعه نه کوم الفاظ نقل کړي دي، هغه دادی، "محله الصدق" (۵)

(۱) الجرح والتعديل: ۲ (۵۷)

(۲) تهذيب الكمال: ۱: ۱۳۵۷

(۳) تهذيب الكمال: ۱: ۱۳۵۹

(۴) د ابن ابی حاتم په کتاب "الجرح والتعديل" کېنې او د حافظ ابن حجر په "تهذيب" کېنې هم دغسې دي، او په "تهذيب الذهبي" کېنې "أهو صدوق راغلی دی. او گوري: حاشية تهذيب الكمال: ۱: ۳۵۹.

(۵) تهذيب الكمال: ۱: ۱۳۵۹

نو حافظ ابو زرعه دې صدوق گرځولې دې.

او ابو حاتم وائی، ضعیف الحدیث.^(۱)

ابن جبان هم په کتاب الثقات کښې دده ذکر کړې دې.^(۲)
علامه ذهبی دده متعلق فرمائی:

"أحمد بن سليمان بن أبي الطيب عن هشيم، وثق و ضَعْفُه أبو حاتم وحده. وقال أبو زرعة: حافظ، معله الصدق..... قلتُ: حَدَّثَ عَنْهُ البخاري وطائفة".^(۳)

د احمد بن سليمان بن أبي الطيب عن هشيم توثيق کړې شوې دې، او صرف ابو حاتم دده تضعیف کړې دې، ابو زرعه وائی، حافظ الحدیث دې، او دده مقام صدق دې، زه وایم بخاری او یو جماعت دده نه احادیث روایت کړي دي، (چې دده توثیق او تائید دې).

ابو عوانه وائی: "حَدَّثَنَا أحمد بن إبراهيم البغدادي، حَدَّثَنَا أحمد بن أبي الطيب ثقة".^(۴)
علامه مغلطائی دده د وفات تاریخ سن ۲۳۰ هـ لیکلې دې.^(۵)

حافظ ذهبی په طبقه نمبر ۲۲ او طبقه نمبر ۲۳ کښې دده ذکر کړې دې.^(۶)
په صحیح بخاری کښې دا دده اولنې بلکه هم دغه یو روایت دې.^(۷)

اکثرو ائمؤ خو دده توثیق کړې دې، نو دا دده د معتمد علیه او ثقه کیدو دلیل دې.

او تر کومې پورې چې د ابو حاتم د تضعیف تعلق دې، نو دې متعلق حافظ ابن حجر په "تقریب" کښې فرمائی:

"صدوق، حافظ، له اغلاط ضَعْفُه بسببها أبو حاتم وماله في البخاري سوى حديث واحد متابعه".

یعنی دې ریښتوني راوی دې، او حافظ دې، ولې دده څه غلطۍ شته، او هم د هغې په سبب ابو حاتم دې ضعیف گرځولې دې، او دده په بخاری کښې هم دغه یو روایت دې، او ددې متابع موجود دې.

په کتاب مناقب الأنصار، باب اسلام أبي بكر الصديق^(۸) کښې د یحیی بن معین نه ددې متابع روایت موجود دې، او هم ددې په وجه باندې سره د ضعف نه دا روایت په دې باب کښې ذکر

(۱) تهذيب الكمال: ۱، ۳۵۹، والجرح والتعديل لابن أبي حاتم الرازي: ۱۱۳، ۲.

(۲) کتاب الثقات؟

(۳) تهذيب الكمال: ۱، ۳۵۹.

(۴) تهذيب الكمال: ۱، ۳۵۹.

(۵) اكمال تهذيب الكمال: ۱، ۱۱۶.

(۶) انظر تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والاعلام للذهبي: ۵، ۲۰: ۱۵۶، دار الكتب العلمية بيروت.

(۷) تهذيب الكمال: ۱، ۴۵۰، وتهذيب الكمال: ۱، ۳۵۹.

(۸) اوگوري: رقم (۱۳۸۵۷).

کبری شوری دے۔

اسماعیل بن مجالد: ددہ ہم یہ صحیح بخاری کنبی دا اولنہی روایت دے، ددہ نوم او نسب داسی دی: أبو عمرو الکئی، اسماعیل بن مجالد بن سعید الهمدانی دیول بغداد۔

ددہ پہ شیو خو کنبی اسماعیل بن ابی خالد، أبو بشر، بیان بن بشر، سباک بن حرب عہد ہلک بن عبید، أبو إسحاق عمرو بن عبد اللہ الشیبی (ددہ پلار) مجالد بن سعید او ہلال بن حید الوزان شامل دی۔

او ددہ نہ پہ حدیث اخستونکو کنبی د ابراہیم بن زیاد سہلان، أحمد بن ابی الطیب، أحمد بن معاویہ بن بکر بن معاویہ الباہلی، جہور بن منصور الکئی، شریح بن یونس، سعد بن زہور الهمدانی، صہام بن مروان، عثمان بن محمد بن ابی شیبہ، أبو الحسن علی بن محمد القرشی المدائنی، عمر بن اسماعیل بن مجالد (ددہ خوئی)، أبو عبید القاسم بن سلام، محمد بن حسان السقی، أبویکر محمد بن غلام الباہلی او یحییٰ بن معین نومونہ اخستلے شی۔

د جرح او تعدیل د امامانو پہ عدالت کنبی: مہنا بن یحییٰ وائی امام احمد بن حنبل فرمائی: "کان ہاھنا ببغداد" دے بہ دلته پہ بغداد کنبی وو، مہنا وائی: ما او وئیل "أدرکته" آیا تاسو دے موندلے دے؟ وے فرمائیل، "نعم! ہاؤاما او وئیل، "سعت منه؟" آیا تا د ہغہ نہ حدیث اوڑیلے ہم دی، وے وئیل "لا" نہ، ما او وئیل، ددہ تعلق د کوم خائی سرہ وو؟ وے فرمائیل، "کئی" پہ اصل کنبی د کوفی وو۔

او عبد اللہ بن احمد بن حنبل د خپل پلار نہ روایت کوی، "ما أراه إلا صدوقاً" (۴) زما لہ مخی خو ہغہ ریبتونی وو۔

یحییٰ بن معین وائی، "لیس بہ بأس" ہغہ بنہ سړی وو۔

عباس الدوری وائی چې یحییٰ بن معین فرمائی، "ثقة" ہغہ ثقہ راوی دے۔

امام بخاری وائی، "صدوق" ریبتونی وو۔

(۱) الکاشف للذهبی: ۱۱۹۶، ۱

(۲) تہذیب الکمال: ۱۱۷۵، ۳

(۳) تہذیب الکمال: ۱۱۸۵، ۳

(۴) تہذیب الکمال: ۱۸۵، ۳، والتاریخ للخطیب البغدادی: ۱۲۴۶، ۶

(۵) تہذیب الکمال: ۱۸۵، ۳، والجرح والتعدیل لابن أبی حاتم: ۱۱۳۸، ۲

(۶) تہذیب الکمال: ۱۸۶، ۳، وتاریخ الإسلام للذهبی: ۱۲۸، ۵

(۷) میزان الاعتدال: ۲۳۶، ۱، وتہذیب الکمال: ۱۱۸۶، ۳

ابو داؤد وائی، "أثبت من أبيه" د خپل پلار نه زیات معتبر دې^(۱)

نسائی وائی، "لیس بالقوی قوی نه دې"^(۲)

ابراهیم بن یعقوب الجوزجانی وائی "عبد محمود" خوښ کړې شوې نه دې^(۳)

ابو زرعه وائی، "لیس ممن یکذب بقره" وسق یو وارې هم دده تکذیب نه شی کیدې، غوره سړې دې^(۴)

ابو حاتم وائی، "کان یكون به بغداد وهو كما شاء الله"^(۵) په بغداد کښې به وو، او هم داسې وو څنگه چې الله تعالی غوښتلو.

امام بخاری، ترمذی او نسائی د هغه نه روایت کړی دی^(۶)

حاکم د دار قطنی نه نقل کوی، "لیس فیه شک أنه ضعیف"^(۷) په دې کښې هیڅ شک نشته، چې هغه ضعیف دې.

په تعدیل او تضعیف کښې محاکمه داسې کیدې شی، چې هغه دې ریښتوني راوی وی. ولې د هغه نه غلطیاني شوی دی، نو کومو حضراتو چې د هغه تضعیف کړې دې، هغوی د دغې خطاگانو په وجه کړې دې، ولې په دې سره هغه د اعتبار قابل کیدو نه نه ساقطیږي، اگر چې قوت او حیثیت د هغه څه قدرې مجروح کیږي، هم دغه وجه ده، چې ذهبی هغه ته "صدوق" وئیلی دی^(۸)

او ابن حبان فرمائیلی دی، "یخطئ"^(۹)

یعنی ذهبی صرف د هغه د معتبر کیدو وجه اوښودله، او ابن حبان د ضعیف کیدو، او حافظ

ابن حجر د دواړو ذکر او کړو، نو وې فرمائیل، "صدوق یخطئ"^(۱۰)

همدغه وجه ده چې په بخاری کښې دده هم دغه یو روایت دې، او هغه هم مرفوع نه دې^(۱۱)

(۱) تهذیب الکمال: ۱۸۶، و تاریخ الخطیب: ۱۲۴۷، ۲۴۶، ۶

(۲) تهذیب الکمال: ۱۸۶، ۳، و تاریخ الإسلام للذهبی: ۱۲۸، ۵

(۳) بعضی حضراتو د مذموم لفظ استعمال کړې دې، تهذیب الکمال: ۱۸۶، ۳

(۴) تهذیب الکمال: ۱۸۶، والجرح والتعديل: ۱۱۳۸، ۲

(۵) تهذیب الکمال: ۱۸۶، ۳، والجرح والتعديل: ۱۱۳۸، ۲

(۶) تهذیب الکمال: ۱۱۸۷، ۳

(۷) تاریخ الإسلام: ۱۲۸، ۵

(۸) الکاشف: ۲۴۹، ۱، رقم الترجمة (۴۰۳)

(۹) الثقات لابن حبان: ۱۲۰۰، ۳

(۱۰) تقریب التهذیب، ص: ۱۰۹، ترجمه (۴۷۶)

(۱۱) اوگوری، الکاشف: ۱۴۴۹، ۱

يعني بخاري به ده باندې اعتماد نه كوي، صرف د "شاهد" او "تأهيم" په توگه ئې راوړلي دي. د وفات تاريخ دې اكثر و حضراتو نه دې ليكلي، هغه! ذهبي په يو كم شلمه طبقه كېنې دده شمير كړې دي، چې د هغې خلق د ١٨١ هـ او د ١٩٠ هـ په مينځ كېنې وفات شوي دي. (١)
يَعْنَى بِنُشْرٍ: بيان بن بشر، أبو بشر الأحمسي البجلي، الكوفي المعلم دي. د لاندې ذكر كړې شوې حضراتو نه دوى احاديث نقل كړي دي:

إبراهيم التيمي، أنس بن مالك، حصّين بن صفوان، حكيم بن جابر الأحمسي، حُمران بن أبان أبو عاصم رفاعه بن شداد الفتياني، طارق بن شهاب الأحمسي، طلحة بن مصرف، عامر بن شراحيل الشعبي، عامر بن عبد الله بن زبير الأسدي، عبد الرحمن بن الأسود بن يزيد النخعي، عبد الرحمن بن أبي الشعثاء البجلي، عبد الرحمن بن أبي ليلى، عبد الرحمن بن هلال العبسي، عكرمة مؤل ابن عباس، قيس بن أبي حازم الأحمسي، أبو جعفر محمد بن علي بن الحسين بن علي بن أبي طالب، موسى بن طلحة بن عبيد الله، وهبة بن عبد الرحمن السُّلَلي، أبو صالح الحنفي، أبو عمرو الشيباني.

او دده نه په روايت كونكو كېنې: إسرائيل بن يونس بن أبي إسحاق إساعيل بن أبي خالد الأحمسي، إساعيل بن مُجَالِد بن سعيد، أيوب بن جابر الحنفي، جرير بن عبد الحميد الضبي، جعفر بن زياد الأحمر، حسن بن صالح بن حمي، حكيم بن عبد الملك، خالد بن عبد الله الواسطي، داهر بن يحيى الأحمري، والد عبد الله بن داهر الرازي، زائد بن قدامة، زهير بن معاوية، سفيان الثوري، سفيان بن عيينه، سنان بن هارون البرجمي، أبو الأحوص سُلَيم بن سُلَيم، شريك بن عبد الله النخعي، شعبة بن الحجاج، أبو الأسود عبد الرحمن بن عامر، مؤل بن هاشم، عبيدة بن حُيَيد، علي بن عاصم الواسطي، عنيسة بن عبد الواحد القرشي، فضيل بن عياض، محمد بن فضيل بن غزوان، وسعر بن كدام، معتير بن سليمان، مقفل بن مهلهل، هاشم بن البريد، هُدَيد بن النّيهال، هُرَيم بن سفيان، أبو عوانه الوضاح بن عبد الله الشُّكْرِي، وليد بن أبي ثور، يحيى بن سلمة بن كهيل، يزيد بن عطاء الشُّكْرِي، أبو يوسف يعقوب بن إبراهيم القاضى، أبو معاذ يعيش بن عبد الرحمن البسطامي أبو يعقوب يوسف بن يعقوب المهجلى الأسود، يونس بن أبي إسحاق وغيره شامل دي. (٢)

(١) تاريخ الإسلام: ٥، ٢٨، رقم الترجمة (٤٤٢٨)

(٢) أنظر: تهذيب الكمال: ٣٠٣، ٤، ترجمة (٧١٩٢)، والجرح والتعديل لابن أبي حاتم: ٢٤٧، ٢، رقم الترجمة (١٦٨٧)، دار الكتب العلمية بيروت، وسير أعلام النبلاء للذهبي: ١٢٤، ٦، مؤسسة الرسالة، الطبعة الرابعة، ١٩٨٦، وكتاب الثقات لابن حبان التميمي: ٧٩، ٤، مجلس دائرة المعارف العثمانية ببيدر آباد دكن الهند، الطبعة الأولى ١٩٧٨، وكتاب التاريخ الكبير: ١٣٣، ٢، رقم الترجمة (١٩٤٧) دارالباز للنشر والتوزيع عباس أحمد الباز مكة المكرمة، وإكمال تهذيب الكمال: ٤٣، ٣، والكاشف للذهبي: ٢٧٧، ١، ترجمة: (٦٦٤)، دارالقبلة للثقافة الإسلامية، جدة، الطبعة الأولى ١٩٩٢م، وتهذيب التهذيب لابن حجر العسقلاني... [بقية حاشيه په راروانه صفحه...]

د جرح او تعدیل د امامانو په نظر کښې: امام بخاری فرمائی، علی بن المدینی وائی، "له دغو سهین حدیثاً".

عبد الله بن احمد بن حنبل د خپل پلار امام احمد بن حنبل نه نقل کوی، "ثقة من الثقات". اسحاق بن منصور د یحییٰ بن معین نه نقل کوی، همدغه شان أبو حاتم او نسائی فرمائی، "ثقة"، (۱) دارقطنی وائی، "هو أحد الأثبات الثقات" (۲). د ابو حاتم نه دا الفاظ هم منقول دی: "هو أحسن من فراس" (۳).

احمد بن عبد الله العجلی وائی، "کلی ثقة، وليس بكثير الحديث روى أقل من مائة حديث كوفي دي، او ثقة دي، دده نه ډیر احادیث منقول نه دی، د سلو نه کم حدیثونه یې روایت کړي دي (۴). یعقوب بن شبیه وائی، "كان ثقة ثبتاً" (۵).

علامه ذهبی په الإمام، الثقة، المؤید سره دده تذکره کولو سره فرمائی، "وهو حجة بلا تردد" (۶). د بیان په نامې سره د دوو راویانو ذکر: ابو الفضل الهروی په خپل کتاب "المحقق والمفتقر" کښې او خطیب هم په دې (مذکوره بیان) او د بیان بن بشر المعلم په مینځ کښې فرق بیان کړي دي، خطیب وائی، د هاشم هیخ یو روایت د بجلي نه مروی نه دي، (یعنی هاشم چې د کوم بیان بن بشر المعلم نه روایت کړي دي، هغه طائی دي نه چې بجلي، او د بیان په نامې سره د دوو حضرات نومیدلو دا هم دلیل دي، چې یو طائی دي او یو بجلي). دلته په دې روایت کښې چې کوم راوی دي هغه بجلي دي، او "طائی" چې هغه ته "المعلم" هم وئیلې شی، هغه بل دي، او هم د هغوی نه هاشم بن البرید روایت کوی (۷).

بقیه حاشیه د ترمخ [۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۴۸۸، ۱۴۸۹، ۱۴۹۰، ۱۴۹۱، ۱۴۹۲، ۱۴۹۳، ۱۴۹۴، ۱۴۹۵، ۱۴۹۶، ۱۴۹۷، ۱۴۹۸، ۱۴۹۹، ۱۵۰۰، ۱۵۰۱، ۱۵۰۲، ۱۵۰۳، ۱۵۰۴، ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱۵۴۲، ۱۵۴۳، ۱۵۴۴، ۱۵۴۵، ۱۵۴۶، ۱۵۴۷، ۱۵۴۸، ۱۵۴۹، ۱۵۵۰، ۱۵۵۱، ۱۵۵۲، ۱۵۵۳، ۱۵۵۴، ۱۵۵۵، ۱۵۵۶، ۱۵۵۷، ۱۵۵۸، ۱۵۵۹، ۱۵۶۰، ۱۵۶۱، ۱۵۶۲، ۱۵۶۳، ۱۵۶۴، ۱۵۶۵، ۱۵۶۶، ۱۵۶۷، ۱۵۶۸، ۱۵۶۹، ۱۵۷۰، ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷۳، ۱۵۷۴، ۱۵۷۵، ۱۵۷۶، ۱۵۷۷، ۱۵۷۸، ۱۵۷۹، ۱۵۸۰، ۱۵۸۱، ۱۵۸۲، ۱۵۸۳، ۱۵۸۴، ۱۵۸۵، ۱۵۸۶، ۱۵۸۷، ۱۵۸۸، ۱۵۸۹، ۱۵۹۰، ۱۵۹۱، ۱۵۹۲، ۱۵۹۳، ۱۵۹۴، ۱۵۹۵، ۱۵۹۶، ۱۵۹۷، ۱۵۹۸، ۱۵۹۹، ۱۶۰۰، ۱۶۰۱، ۱۶۰۲، ۱۶۰۳، ۱۶۰۴، ۱۶۰۵، ۱۶۰۶، ۱۶۰۷، ۱۶۰۸، ۱۶۰۹، ۱۶۱۰، ۱۶۱۱، ۱۶۱۲، ۱۶۱۳، ۱۶۱۴، ۱۶۱۵، ۱۶۱۶، ۱۶۱۷، ۱۶۱۸، ۱۶۱۹، ۱۶۲۰، ۱۶۲۱، ۱۶۲۲، ۱۶۲۳، ۱۶۲۴، ۱۶۲۵، ۱۶۲۶، ۱۶۲۷، ۱۶۲۸، ۱۶۲۹، ۱۶۳۰، ۱۶۳۱، ۱۶۳۲، ۱۶۳۳، ۱۶۳۴، ۱۶۳۵، ۱۶۳۶، ۱۶۳۷، ۱۶۳۸، ۱۶۳۹، ۱۶۴۰، ۱۶۴۱، ۱۶۴۲، ۱۶۴۳، ۱۶۴۴، ۱۶۴۵، ۱۶۴۶، ۱۶۴۷، ۱۶۴۸، ۱۶۴۹، ۱۶۵۰، ۱۶۵۱، ۱۶۵۲، ۱۶۵۳، ۱۶۵۴، ۱۶۵۵، ۱۶۵۶، ۱۶۵۷، ۱۶۵۸، ۱۶۵۹، ۱۶۶۰، ۱۶۶۱، ۱۶۶۲، ۱۶۶۳، ۱۶۶۴، ۱۶۶۵، ۱۶۶۶، ۱۶۶۷، ۱۶۶۸، ۱۶۶۹، ۱۶۷۰، ۱۶۷۱، ۱۶۷۲، ۱۶۷۳، ۱۶۷۴، ۱۶۷۵، ۱۶۷۶، ۱۶۷۷، ۱۶۷۸، ۱۶۷۹، ۱۶۸۰، ۱۶۸۱، ۱۶۸۲، ۱۶۸۳، ۱۶۸۴، ۱۶۸۵، ۱۶۸۶، ۱۶۸۷، ۱۶۸۸، ۱۶۸۹، ۱۶۹۰، ۱۶۹۱، ۱۶۹۲، ۱۶۹۳، ۱۶۹۴، ۱۶۹۵، ۱۶۹۶، ۱۶۹۷، ۱۶۹۸، ۱۶۹۹، ۱۷۰۰، ۱۷۰۱، ۱۷۰۲، ۱۷۰۳، ۱۷۰۴، ۱۷۰۵، ۱۷۰۶، ۱۷۰۷، ۱۷۰۸، ۱۷۰۹، ۱۷۱۰، ۱۷۱۱، ۱۷۱۲، ۱۷۱۳، ۱۷۱۴، ۱۷۱۵، ۱۷۱۶، ۱۷۱۷، ۱۷۱۸، ۱۷۱۹، ۱۷۲۰، ۱۷۲۱، ۱۷۲۲، ۱۷۲۳، ۱۷۲۴، ۱۷۲۵، ۱۷۲۶، ۱۷۲۷، ۱۷۲۸، ۱۷۲۹، ۱۷۳۰، ۱۷۳۱، ۱۷۳۲، ۱۷۳۳، ۱۷۳۴، ۱۷۳۵، ۱۷۳۶، ۱۷۳۷، ۱۷۳۸، ۱۷۳۹، ۱۷۴۰، ۱۷۴۱، ۱۷۴۲، ۱۷۴۳، ۱۷۴۴، ۱۷۴۵، ۱۷۴۶، ۱۷۴۷، ۱۷۴۸، ۱۷۴۹، ۱۷۵۰، ۱۷۵۱، ۱۷۵۲، ۱۷۵۳، ۱۷۵۴، ۱۷۵۵، ۱۷۵۶، ۱۷۵۷، ۱۷۵۸، ۱۷۵۹، ۱۷۶۰، ۱۷۶۱، ۱۷۶۲

وَبَرَّةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَبَرَّةُ كَشَجَرَةٍ ابْنِ أَبِي خَزِيمَةَ يَا أَبَا الْعَبَّاسِ وَبَرَّةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُسْلِمِيُّ دِي، دَدُهُ نَهْ پَهْ "کتاب الحکم، باب رمی الجبار" کنبی یو روایت مروی دې ۱، او بیا حدیث باب امام بخاری ددۀ په طریقې سره نقل کړې دې. کوفی دې، او د مُسْلَمِ نسبت وجه داده، چې پنی مسیبة بن عامر بن عمرو بن مُلَّة بن جُلْد بن مالک بن اُود سره ددۀ تعلق دې، بعضی حضراتو ددۀ ته حارثی وئیلی دی.

ددۀ شیوخ، د کومو نه چې دې روایت کوی، دا لاندې ذکر دی.

أَسَدُ بْنُ يَرْبُودٍ، تَمِيمُ الدَّارِيُّ، خَرِشْنَةُ بْنُ الْحَرِّ، سَعِيدُ بْنُ جُبَيْنٍ، عَامِرُ بْنُ شَرَاهِيلَ الشَّعْبِيُّ، عَامِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ، أَبُو الطَّفِيلِ، عَامِرُ بْنُ وَاثِلَةَ، عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْخَطَّابِ، عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنُ الْأَسَدِ بْنِ يَرْبُودٍ، غَطِيفٌ، أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ، أَوْ هَبَامُ بْنُ الْحَارِثِ.

او ددۀ نه په روایت کونکو کنبی أسامعيل بن أبي خالد، أبويش، بيان بن يش، حجاج بن أرقطاة سليمان الأعمش، عمرو بن عيسى، علاء بن زهير الأزدي، مُجَالِدُ بْنُ سَعِيدٍ، مُحَمَّدُ بْنُ جُحَادَةَ، مُحَمَّدُ بْنُ سَوْقَةَ، وَسَعْرِينُ كَذَامُ أَبُو إِسْحَاقَ السَّيِّعِيُّ شَامِلُ دِي. ۲

جرح او تعدیل: بخاری، مسلم، ترمذی، ابو داؤد او نسائی وغیره د رواتو نه دې.

إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ دِيحِيٌّ بِنِ مَعِينٍ نَهْ نَقَلَ كَوِي چې "ثقة" همدغه د ابو زرعه قول هم دې ۳، ابن حبان هم په "الثقات" کنبی ددۀ ذکر کړې دې ۴.

محمد بن سعد وائی، د خالد بن عبد الله القسیری د ولایت کوفې په زمانه کنبی ددۀ وفات اوشو. بخاری، مسلم، ابو داؤد، ترمذی، نسائی ددۀ نه روایت کوی ۵.

بقیه حاشیه د تیرمخ] او په ۸۲۵ نمبر مستقل ترجمه کنبی د د بیان بن بشر الطائنی المعلم ذکر دې، او وئیلی ئې دی چې دا مونږ په دواړو کنبی د فرق ښکاره کولو د پاره کړی دی، اوگوری، المتفق والمفترق: ۱۵۴۵، ۱.

۱) اوگوری: صحیح البخاری، کتاب: ۲۵، باب: ۱۳۴، رقم: ۱۱۷۳۶.

۲) تهذیب الکمال: ۴۲۷، ۳۰، رقم الترجمة (۱۶۷۸)، والجرح والتعديل لابن أبي حاتم: ۵۴، ۹، ترجمة: ۱۵۸۳۱، وفيات ابن حبان التميمي: ۴۹۷، ۵، وتاريخ الإسلام للذهبي: ۴۶۴، ۳، رقم الترجمة (۱۸۱)، إكمال تهذيب الكمال للمفطاني: ۲۱۰، ۱۲، رقم الترجمة (۵۰۱۳)، وتهذيب التهذيب لابن حجر العسقلاني: ۱۱۱، ۱۱، والتاريخ الكبير للبخاري: ۲۶۳، ۸، والكاشف، رقم الترجمة (۶۱۴۴)، والجرح والتعديل للباقي: ۱۱۹۹، ۳، وتهذيب التهذيب: ۱۲۹، ۴، وطبقات ابن سعد: ۳۱۲، ۶، وفيات العجلى، ص: ۱۵۶.

۳) الجرح والتعديل: ۵۴، ۹، رقم الترجمة (۱۷۰۶).

۴) كتاب الثقات لابن حبان: ۴۹۷، ۵، وتاريخ الإسلام للذهبي: ۴۶۴، ۳.

۵) طبقات ابن سعد: ۳۱۲، ۶.

عَجَلَى وائی، وَبَرَّةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ كُنِي، ثَقَّةٌ. (۱)

خلیفه بن خیاط په طبقه رابعه کښې دده ذکر کړې دي، او هیشم بن عدی په طبقه ثالثه کښې، دده وفات په ۱۱۶ هـ کښې اوشو. (۲)

ذهبی په دولسمه طبقه کښې دده ذکر کړې دي، چې دهغې رجال د ۱۱۱ هـ او ۱۲۰ هـ په مینځ کښې وفات شوی دی. (۳)

هَمَامٌ: دا همام بن الحارث النخعی الکوفی دي، دده تذکره په کتاب الصلاة، باب الصلاة في الخفاف کښې تیره شوې ده. (۴)

د دُرَيْوُ تَابِعِينو ذکر: په دې روایت کښې د بیان بن بشر، وَبَرَّةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ او همام بن الحارث د دُرَيْوُ تَابِعِينو پرله پسې ذکر په یو روایت کښې راغلې دي. (۵) وَبَرَّةَ تَابِعِي هُوَ صَغِيرٌ وَثِيلِي دى، او همام بن الحارث ته ئې "من كبار التابعين" وئیلی دی، او وې فرمائیل د اسماعیل نه روایت کونکى ټول روایان کوفیان دي. (۶)

اسماعیلی د جمهور بن منصور په طریقې سره د اسماعیل د همام نه د سماع هم ذکر کړې دي. (۷)

حضرت ابوبکر رضی الله عنه په رسول الله ﷺ باندې ایمان راوړنکې اولنې سړې وو: حَسْبُكَ اللَّهُ..... عمار بن یاسر (۸) د رسول الله ﷺ مشهور صحابی فرمائی چې ما رسول الله ﷺ په هغه وخت کښې او هغه حال کښې هم اولیدو، چې د هغوی ﷺ سره پنځه غلامان وو، دوه ښځې او یو ابوبکر، مقصود د ابوبکر د فضیلت او منقبت بیان دي، چې په هغه څو کسانو کښې یو دي دي، چې په ابتداء کښې اسلام قبول کړو، او په رسول الله ﷺ ئې ایمان راوړو، په ظاهره په دې فضیلت کښې ذکر کړې شوی پنځه غلامان او دوه ښځې هم د حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره برابر دی، ولې حقیقت دادې، چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته په هغوی باندې هم فضیلت حاصل دي، او هغه داسې چې هغوی په بالغ کسانو (چې د سړي د لفظ اصل مصداق دي) کښې هغه

(۱) ثقات العجلی (۱۹۳۵)، حافظ ابن حجر کوفی "تابعی" ثقه نقل کړی دی، تهذیب التهذیب: ۱۱، ۱۱۱.

(۲) اکمال تهذیب الکمال: ۱۲، ۲۱۰.

(۳) اوگوری تاریخ الإسلام: ۳، ۳۷۰.

(۴) صحیح البخاری، رقم: ۱۳۸۷.

(۵) اوگوری عمدة القاری: ۱۶، ۲۳۹.

(۶) فتح الباری: ۱۲۸، ۹.

(۷) فتح الباری: ۱۲۸، ۹.

(۸) د بنو مخزوم غلام وو، دده د مور نوم سُمَيَّة بنت خیاط دي، دوی درې واړو مور پلار او ځوی ته الله تعالی د دین په لار کښې ډیر زیات تکلیفونه ورکړي شو، یوه ورځ د رسول الله ﷺ په دۀ باندې تیریدل اوشو، چې هغه ته تکلیف ورکولې شو، په دې باندې هغوی ﷺ اوفرمائیل، صبرا آل یاسر فان موعدکم الجنة عمدة القاری: ۱۶، ۲۴۹.

اولنی سړې دې، چې هغه د ټولو نه وړاندې په رسول الله ﷺ باندې ایمان راوړلو سره اسلام قبول کړې، او دا د هغه داسې خصوصیت دې، چې په دې کښې د هغه سره څوک هم شریک او سهیم نشته. ۱)

پنځه غلامان چا چې د ټولو نه اول اسلام قبول کړو: دلته "خمسۃ اهد" د پنځو غلامانو نه څوک مراد دی، یو قول دادې، چې ددې مصداق ۱) حضرت بلال، ۲) حضرت زید بن حارثه، ۳) عامر بن فهیره مولى ابی بکر، ۴) ابوفکیه مولى صفوان بن امیه، ۵) او شقران دی. ۲)

اول دواړه خو معروف دی، او عامر بن فهیره دا د حضرت ابوبکر رضی الله عنهما غلام وو، او طبرانی د حضرت عروه په طریقې سره نقل کوی، چې دې د هغه خلقو نه دې، چې هغوی ته به د الله تعالی په لار کښې یعنی د حق او اسلام د قبولو په سبب عذاب ورکولې شو، نو حضرت ابوبکر رضی الله عنهما دې واخستو او بیا ئې آزاد کړو. ۳)

او د فکیه چې تر کومې پورې تعلق دې، نو ابن اسحاق ذکر کړې دی، چې حضرت بلال ایمان راوړو نو دې هم مسلمان شو، نو په دې باندې امیه بن خلف ده ته عذاب او تکلیف ورکول شروع کړل، نو حضرت ابوبکر رضی الله عنهما دې اخستلو سره آزاد کړو. ۴)

او پاتې شو شقران ۵) نو ابن السکین په "کتاب الصحابة" کښې د عبد الله بن داؤد نه نقل کړې دی، چې نبی کریم ﷺ دې او أم ایمن د دوی د پلار وارثان جوړ کړل. ۵)

د بعضې مشائخو نه د ابو فکیه په ځانې د عمار بن یاسر نوم منقول دی، حافظ ابن حجر فرمائی، ددې احتمال شته، ولې د عمار د پلار د یاسر هم بیا ذکر کیدل پکار وو، ځکه چې عمار او دده مور او پلار دواړو ته به د الله تعالی په لار کښې سخت تکلیفونه ورکولې شو. ۶) نو دده (یعنی د عمار) او دده د مور ذکر خو راغې، ولې د یاسر ذکر راغلو، په دې وجه کیدې شي عمار بن یاسر مراد نه وی. بعضې حضراتو د شقران په ځانې د عبید بن زید الحبشی نام ذکر کړې دې. ۷)

د "امراء تان" مصداق: د "امراء تان" نه مراد حضرت خدیجه او حضرت أم ایمن دی، یا بیا خدیجه او

۱) فتح الباری لابن حجر: ۱۲۹، ۹

۲) فتح الباری: ۲۹، ۹، و عمدة القاری: ۱۶، ۱۳۴۹

۳) المعجم الكبير: ۱، ۳۳۶، رقم الترجمة: ۱۱۰۰۸

۴) فتح الباری: ۲۹، ۹، و عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۴۹

۵) شقران بضم الشین وسکون القاف لقب دې، او دده نوم صالح بن غدی الحبشی وو، بعضې وائی چې دده نوم اوس وو، او بعضې وائی چې نوم ئې هرمز وو، او گوري: عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۴۹

۶) فتح الباری: ۲۹، ۹

۷) فتح الباری: ۲۹، ۹

۸) او گوري: ارشاد الساری: ۱۵۲۸، و تحفة الباری: ۴، ۱۱۹۵

سمیه، او بعضی حضراتو دا هم وئیلې دی، چې د حضرت خدیجې سره دویمه ښځه أم الفضل د حضرت عباس (رضی الله عنہ) بی بی وه، بیا هم دا واضحه نه ده، ځکه چې هغه قديمة الاسلام خو ده، ولې په سابقینو کښې د هغې ذکر نه دي شوي، او که هغه مراد اخستل صحیح وي، نو بیا د ابو رافع مولى العباس ذکر کول هم پکار وو، ځکه چې هغه هم د أم الفضل سره اسلام راوړلې وو. (۱)

د عمار ددې -مقصود: د عمار بن یاسر مقصد د حدیثو شارحینو دا بیان کړې دې، چې کومو حضراتو خپل اسلام قبول ښکاره کړې وو، هغه دا ذکر کړې شوي کسان وو. دا مقصد نه دې چې صرف دې کسانو اسلام قبول کړې وو، ځکه چې عمار په کوم وخت کښې دا خبره کوله، په دغه وخت کښې یو لوی جماعت مسلمانان شوي وو، چې په هغې کښې د ذکر کړې شوي کسانو نه علاوه نور کسان هم وو، هاو! ابوبکر صدیق خو د ټولو نه اول اسلام ښکاره کونکې هم وو، او په قبولولو کښې هم د هغه فضیلت په خپل ځاني مسلم دې. (۲)

ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت دادې، چې باب هم د فضل ابن بکر په حوالې سره دي، او په حدیث کښې هم د هغه د فضیلت بیان دي، یو خو داسې چې د شمیر په هغه څو کسانو کښې یو دې چا چې په رسول الله ﷺ باندې ایمان راوړلو سره هغه ښکاره کړې وو، دا ټول اته کسان وو، چې د هغوی دلته ذکر دي، او د نفس اسلام د قبولولو په حوالې سره، نو هغوی (رضی الله عنہم) په بالغ او آزاد کسانو کښې د ټولو نه اولنې سرې خو وو. (۳)

۳۴۶۱: (۴) حَدَّثَنِي هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَاكِدٍ عَنْ بُسَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَائِذِ اللَّهِ أَبِي إِدْرِيسَ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذْ أَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ آخِذًا بِطَرْفِ ثَوْبِهِ حَتَّى أَبْدَى عَنْ رُكْبَتَيْهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَمَّا صَاحِبُكُمْ فَقَدْ غَامَرَ». فَسَلَّمَ، وَقَالَ إِنْ كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَ ابْنِ الْخَطَّابِ شَيْءٌ فَأَسْرَعْتُ إِلَيْهِ لَمْ نِدْمْتُ، فَسَأَلْتُهُ أَنْ يَغْفِرَ لِي فَأَبَى عَلَيَّ، فَأَقْبَلْتُ إِلَيْكَ فَقَالَ «يَغْفِرُ اللَّهُ لَكَ يَا أَبَا بَكْرٍ». فَلَا تَأْ، ثُمَّ إِنَّ عُمَرَ نِدِمَ فَأَتَى مَنْزِلَ أَبِي بَكْرٍ فَسَأَلَ أَمَّا أَبُو بَكْرٍ فَقَالَ أَلَا فَأَتَى إِلَيَّ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، فَسَلَّمَ فَجَعَلَ وَجْهُ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَمْعَرُ حَتَّى أَشْفَقَ أَبُو بَكْرٍ، فَجَاءَ عَلَيَّ رُكْبَتَيْهِ فَقَالَ يَا رَسُولَ

(۱) فتح الباری: ۲۹، ۹، وعمدة القاری: ۱۶، ۱۲۴۹.

(۲) فتح الباری: ۲۹، ۹، وعمدة القاری: ۱۶، ۱۲۴۹.

(۳) عمدة القاری للنعیمی: ۱۶، ۱۲۴۹.

(۴) الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه: ۵۱۶، ۱. کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ، باب قول النبی "لو كنت متخذاً خليلاً، رقم: ۳۴۶۱، وفی: ۶۶۷، ۲. کتاب التفسیر، باب "قل يا ايها الناس اني رسول الله اليكم جميعاً، رقم: ۱۴۶۴۰.

اللَّهُ، وَاللَّهُ أَنَا كُنْتُ أَظْلَمَ مَرَّتَيْنِ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنَّ اللَّهَ بَعَثَنِي إِلَيْكُمْ فَقُلْتُمْ كَذَبْتَ. وَقَالَ أَبُو بَكْرٍ صَدَقَ. وَوَأَسَانِي بِنَفْسِيهِ وَمَالِهِ، قَهْلُ أَنْتُمْ تَارِكُوِي صَاحِبِي». مَرَّتَيْنِ قَبْلَ أَوْذَى بَعْدَهَا. (۱۳۴۶۴۱)

رجال الحديث

هشامُ بنُ عَمَّارٍ: دا هشام بن عمار بن نصير ابو الوليد السلمی الدمشقی دی - دده تذکره ورائدی تیره شوی ده (۱)

صَدَقَةُ بنُ خَالِدٍ: دده نوم صدقه بن خالد او کنیت ابو العباس دی، نسبت نبي القرشي، الاموی او الدمشقی دي، د أم البنين بنت أبي سفيان غلام وو. د أم البنين په حقله معروف قول خو دغه دي، چي هغه د ابو سفيان لور او د سيدنا امير معاويه خور وه، د امام بخاري، ابو حاتم او د نورو دغه رائي ده (۲)

او د ابن حبان وغيره، د بعضي حضراتو خيال دادي، چي دا د معاوية بن يزيد بن معاوية بن أبي سفيان خور ده، يعنی د يزيد لور او د معاوية ثاني خور ده (۳)
او يو دريم قول دادي، چي دا د عمر بن عبد العزيز خور ده (۴)

د خپل پلار خالد مولى بنى اميه، زيد بن واقد، عند الرحمن بن عمرو الأوزاعي، عبد الرحمن بن يزيد بن جابر، عتبة بن أبي حكيم، عثمان بن أبي العاتكة، هشام بن الغاز، سعيد بن عبد العزيز، طلحة بن عمرو المكي او د نورو حضراتو نه روايت كوي.

او أبو النضر، إسحاق بن إبراهيم الفراءىسى، حكم بن موسى، سعيد بن منصور، عبد الله بن يوسف التميمي، أبو مسهر عبد الأعلى بن مسهر، محمد بن المبارك الصوري، مروان محمد الطاهري، هشام بن عمار، هيثم بن خارجة، وليد بن مسلم، يحيى بن حمزة الحضرمي وغيره دده نه روايت كوي (۵)

محمد بن سعد په طبقه خامسه كښي دده ذكر كړي دي (۶)
او هغوى دي ثقفه هم گرځولي دي، ولي هغوى صدقه بن خالد السمين ويلي دي. كيدې شي هغوى ته په صدقه بن خالد او صدقه بن عبد الله السمين كښي اشتباه شوې وي، او السمين د ثاني، يعنى صدقه بن عبد الله، لقب دي، د اول نه دي (۷)

(۱) اوگوري: كتاب التهجد، باب ما يكره من ترك قيام الليل لمن كان يقومه، رقم (۱۱۵۲)

(۲) بحر الدم، جزء ۱، ص: ۱۸۸

(۳) الثقات لابن حبان: ۲۶۷، ۲۶۶، ۲۶۶، تهذيب التهذيب: ۴، ۱۴، ۱۴

(۴) تهذيب الكمال: ۱۲۹، ۱۳، رقم الترجمة (۲۸۶۱)، وتهذيب التهذيب: ۴، ۱۴، ۱۴

(۵) تهذيب الكمال: ۱۲۹، ۱۳، وتهذيب التهذيب: ۴، ۱۴، ۱۴

(۶) اوگوري: الطبقات الكبرى لابن سعد: ۷، ۶۹، ۱۴

(۷) اوگوري: حاشية اكمال تهذيب الكمال للمغلطاني: ۳۶۱، ۶، رقم الترجمة (۲۴۸۸)

او علامه ذهبی په اتلسمه طبقه کښې دده ذکر کړې دې، او ددې طبقې رجال د ۱۷۱ هـ او د ۱۸۰ هـ په مینځ کښې وفات شوی دی.^(۱)

دده متعلق معاویه بن صالح د یحیی بن معین نه ۱۷۰ هـ یا د ۱۷۱ هـ قول نقل کړې دې، هشام بن عمار ۱۸۰ هـ او د حیم ۱۸۳ هـ نقل کوی، او بعضې حضرات د ۱۸۰ هـ نه هم ورسره دوی وفات بیانوي،^(۲)

او دده تاریخ وفات هم ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۸۰، یا ۱۸۴ ښودلې شوې دې.^(۳)

عبد الله بن احمد بن حنبل د خپل پلار (امام احمد) نه دده متعلق دا الفاظ نقل کوي، **ثقة ثقة** لیس په پاس، أثبت من الوليد بن مسلم، صالح الحديث.^(۴)

عثمان بن سعيد الدارمي د یحیی بن معین نه نقل کوی، **ثقة**.^(۵)

همدغه شان محمد بن عبد الله بن نمیر، احمد بن عبد الله العجلي، محمد بن سعد، ابو زرعه،

ابو حاتم او ابوبکر بن ابی شیبېه وغیره هم دې ثقة گرځولې دې.^(۶)

ابن حبان، ذهبی او ابن حجر هم ده ته ثقة وئیلی دی.^(۷)

د بخاری، ابو داؤد، نسائی، او ابن ماجه راوی دې.^(۸)

زید بن واقد: دا زید بن واقد القرشي دې، دده کنیت ابو عمرو یا ابو عمرو او نسبت ئې الشامي او الدمشقي دې، دې چې د چا نه روایت کوی په هغوی کښې:

يُسمي بن عبد الله، جُبَيْر بن نُفَيْر، جُنَادٍ، وَالِد مروان، حَرَام بن حَكِيم، حَسَن بَصْرِي، حَسَن بن عبيدة بن

علاق، خالد بن عبد الله بن حُسَيْن، خالد بن اللجلاج، سعيد بن عبد العزيز التوشخي، عبد الملك بن مروان بن

الحكيم، عطية الغراساني، عثمان بن أبي سودة، كثيرة بن مرة، حمد بن عبد الملك بن مروان، محمد بن

يونس، مكحول الشامي، دافع مولی ابن عمر أبو سلام الأسود، أبو عبد الله الأشعري وغيره شامل دی.

(۱) تاريخ الإسلام للذهبي: ۵۷۲، ۴، ترجمة (۱۹۷) ۴

(۲) اوگوری، تهذيب الكمال: ۱۳۱، ۳، التقريب: ۲۷۵، الكاشف، ص: ۱۵۰

(۳) تهذيب التهذيب لابن حجر العسقلاني: ۱۴۴، ۴

(۴) تهذيب الكمال: ۱۳۰، ۱۳، ابن أبي حاتم د صالح الحديث اضافو نه ده نقل کړې، اوگوری الجرح

والتعديل: ۳۹۹، ۴، ترجمة (۱۸۹۱) ۱

(۵) تاريخ الدارمي، الترجمة: ۲۹، ۱۴

(۶) اوگوری: تهذيب الكمال: ۱۳۱، ۱۳۱، الجرح والتعديل: ۳۹۹، ۴، تهذيب التهذيب: ۱۴، ۴، ۱۵، ۴، تاريخ

الإسلام للذهبي: ۵۷۳، ۴

(۷) اوگوری، کتاب الثقات لابن حبان: ۴۶۶، ۴، والكاشف (۵۰۱)، ترجمة (۲۳۸۲)، التقريب، ص: ۲۷۵،

ترجمة (۲۹۱۱) ۱

(۸) تهذيب الكمال: ۱۳۲، ۱۳، همدغه شان اوگوری، اكمال تهذيب الكمال للمغلطاني: ۱۸۸، ۲

او دده نه په روایت کونکو کښې: بقیة بن الولید، بهار بن هلال العاملي، حسن بن یحییٰ الخُشقی، سَوید بن عبد العزیز، صدقة بن خالد، صدقة بن عبد الله السمين، عبد الخالق بن زید بن واقد دده ځونې عمرو بن واقد القرشي، قاسم بن موسی، محمد بن عیسیٰ بن القاسم بن سُمیع، مسلمة بن علی الخُشقی، هیشم بن حُمید الفسالی، ولید بن مسلم او یحییٰ بن حمزة الحضرمي شامل دي.^(۱)

د جرح او تعدیل په حوالې سره: ابو الحسن الميموني د احمد بن حنبل نه نقل کوي، "ثقة" هغه ثقه راوی دي.

عثمان بن سعيد الدارمي، احمد بن عبد الله العجلي او دارقطني هم دي ثقه گرځولې دي.^(۲)

يعقوب بن سفيان وائي، ما د عبد الرحمن بن ابراهيم نه پوښتنه او کړه، چې د مکحول په ملگرو کښې د ټولو نه اعلى څوک دي؟ هغه د يو جماعت ذکر او کړو، بيا ئې اووئيل، "ولكن زيد بن واقد و يروى عن سنان من كبارهم".^(۳) ابو حاتم وائي، لا بأس به، محله الصدق.^(۴)

ابن حبان هم په "الثقات" کښې دده ذکر کړې دي.^(۵)

حافظ ابو عمر بن عبد البر فرمائي، "كان ثقة".^(۶)

حاکم او بزار ئې هم توثيق کوي.^(۷)

بعضي حضراتو په دۀ باندې د قدریت تور هم لگولي دي.^(۸)

ولي دا تور غلط دي، او علامه ذهبي دا تور غلط گرځولې دي، ذهبي په تاريخ اسلام کښې

وايي، "وقد رُمي بالقدر ولم يثبت عنه".^(۹) په دۀ باندې د قدری کيدو تور لگيدلې دي، ولي

قدریت دده نه ثابت نه دي، او په "سير اعلام النبلاء" کښې وائي "وقيل إنه، قد رُمي، ولم يصح".^(۱۰)

(۱) اوگوري: تهذيب الكمال: ۱۰۸، ۱۰، ترجمة (۲۱۳۰)، تهذيب التهذيب لابن حجر: ۴۲۶، ۳، والجرح والتعديل: ۵۱۶، ۳، ترجمة (۲۶۱۰)

(۲) تهذيب الكمال: ۱۰۹، ۱۰، تاريخ الدارمي، رقم الترجمة (۳۴۱)، ثقات العجلي، ص: ۱۷، وسنن دار قطني: ۳، ۱۹، والجرح والتعديل: ۵۱۶، ۳، وتهذيب التهذيب: ۱۴۶۶، ۳

(۳) تهذيب الكمال: ۱۱۰، ۱۰، به ارشاد الساري: ۱۵۲، ۸، کښې هم دده ثقه والي ذکر کړې شوي دي

(۴) الجرح والتعديل: ۵۱۶، ۳، ترجمه (۲۶۰۱)

(۵) كتاب الثقات: ۱۱۴۷، ۱

(۶) اكmal تهذيب الكمال للمغلطاني: ۱۷۲، ۵، ترجمه (۱۷۹۷)

(۷) اكmal للمغلطاني: ۱۷۲، ۵

(۸) تهذيب الكمال: ۱۱۰، ۱۰، وتهذيب التهذيب: ۱۴۲۶، ۳

(۹) تاريخ الإسلام: ۶۸۰، ۳، رقم الترجمة (۲۳۷۷)

(۱۰) سير اعلام النبلاء: ۲۹۷، ۶، (۱۲۵)

دده په حقله وئیلې شوی دی، چې قدری دی، ولې دا صحیح نه دی، هاو اومره قدرې دده په حقله ضرور وئیلې شوی دی، چې دده د خوئی عبد الخالق، چې دده نه کوم روایتونه دي، هغه د اعتبار وړ نه دی. (تر دې پورې چې امام بخاری هغه "منکر الحدیث" ګرځولې دي.)^(۲)
 بسو بن عبید الله: دا بسو بن عبید الله الحضرمی الشامي دي. دده احوال تیر شوی دی.^(۳)
 عائذ الله: دا عائذ الله بن عبد الله ابو ادریس الخولاني دي. دده احوال هم ذکر شوی دی.^(۴)
 أبي الدرداء: ابو الدرداء د رسول الله ﷺ معروف صحابی دي، چې د هغه نوم عویمر الأنصاري دي.^(۵)

په صحیح بخاری، کتاب التفسیر کښې د عبد الله بن العلاء بن زید په روایت کښې د "حدثني بسو بن عبید الله قال حدثني أبو ادریس الخولاني قال سمعت أبا الدرداء"^(۶)

د فتح الباری، کتاب فضائل اصحاب النبی، رقم (۳۲۲۱)، لاندې ددې روایت ذکر دي، ولې په هغې کښې د "سمعت" په ځای د "سألت" الفاظ دي. \ الفاظ راغلي دي.

أبدى عن ركبته: زنگون ئې ښکاره کړو، قسطلانی وائی، ددې نه معلومېږي چې زنگون عورت نه دي.^(۷)

د احنافو په نزد زنگون عورت دي: د احنافو له مخې زنگون عورت دي، چې د هغې پټول ضروری دی، په دې وجه د احنافو له مخې "أبدى عن ركبته" په مجازی معنی باندې محمول دي، او معنی ئې ده "کادت ركبته أن تكشف لبالغته في رفع الإزار" یعنې په لنگ اوچتولو کښې ئې دومره مبالغه او کړه چې نزدې وه چې زنگون ئې ښکاره شوي وي، د بعضي شوافعو هم دغه مذهب دي.^(۸)

قوله: أما صابكم فقد عامر: د کشمیهنی په نسخه کښې دی "صاحبك" پلا افراد راغلي دي.^(۹)

(۱) تهذيب التهذيب: ۱۴۲۷:۳

(۲) التاريخ الكبير: ۴۰۷:۳، رقم الترجمة (۱۳۵۳)، د نور توثيق د باره اوگوري: الثقات لابن حبان: ۳۵۸:۳، (۱۴۱۳)، ولسان الميزان: ۵۱۲:۲، (۲۰۵۵)، تقريب التهذيب، ص: ۲۲۵، ترجمه (۲۱۵۷)، تحرير تقريب التهذيب: ۴۳۷:۱، (۲۱۵۸)، الكاشف: ۴۱۹:۱، الترجمة (۱۷۵۷)

(۳) اوگوري: صحيح البخاري، كتاب الجزية والموادعة، باب ما يحذر من القدر، رقم (۳۱۸۶)

(۴) اوگوري: صحيح البخاري، كتاب الوضوء، باب الاستنثار في الوضوء، رقم (۱۶۱)

(۵) شرح الكرماني: ۱۲۰۶:۱۴

(۶) اوگوري: صحيح البخاري، كتاب التفسير، باب قل يا أيها الناس إني رسول الله إليكم حديث (۴۶۴:۹)

(۷) إرشاد الساري: ۱۱۵۲:۸

(۸) لامع الدراري: ۱۱۴۳:۸

(۹) فتح الباري: ۱۲۹:۸

د صاحب نه مراد ابو بکر دی او د افراد په صورت کښې به خطاب ابو ذر ته وی (۱)

د مُغَامِر تفسیر: تَقْدَّ غَامِرٌ..... د غامر معنی ده. خاصم، دخل فی غيرة الغصومة، جنگ کول او د جنگ په مصیبت کښې پریوتل، په ویره کښې پریوتل او د سر نه تیریدل. د دې نه مُغَامِر راځي. یا الغامر چې د دې معنی ده، "الذی یرى نفسه فی الأمر العظیم" (۲)، چې ځان په ډیرې لوڼې معاملې کښې او غورځوی "یا الذی یرى نفسه فی الأمور البهکة" (۳)، چې ځان په هلاکونکې کارونو کښې او غورځوی.

د هغوی تر ټولو مطلب دا وو، چې دې سړی جهګړه کړې ده، او سخته جهګړه ئې کړې ده. یا دا بیا د غیریکس الغیر نه دي. چې د هغې معنی ده، الحقد، کینه او په زړه کښې غصه. یعنی د دې په زړه کښې د چا د پاره کینه ده (۴)

او د سورة اعراف په تفسیر کښې پخپله امام بخاری د دې لفظ معنی بیانوی. هغه فرمائی، "غامرأى سبق بالخیر" په خیر کښې وړاندې والې کول (۵)

په احادیثو کښې د "مُغَامِر" لفظ مستعمل دي، لکه "شأى السلام بطل مُغَامِر" (۶)

او د دې هم دا دواړه معنې بیان کړې شوی دی. یعنی "مُخَاصِم" یا "مُخَاقِد" (۷)

امام بخاری چې د غامر په سابق بالخیر سره معنی کړې ده. د دې په حقله قاضی عیاض فرمائی، دا صرف د مستملی عن أبی ذر په روایت کښې دی. او دا یو غریب او نا آشنا تفسیر دي. بیا هم حافظ ابن حجر د قاضی صاحب اعتراض بلا جواز ګرځولې دي. او د امام بخاری تفسیر ته ئې صحیح وئیلی دی، حافظ صاحب فرمائی، محب طبری دا تفسیر ابو عبیده بن المشی اېخ ته هم منسوب کړې دي، دې نه معلومه شوه، چې په دې کښې د امام بخاری مقتداء او پیش رو هم شته. بیا دې ته غریب څنګه وئیلې کیدې شی (۸)

"أما صاحبکم" د "وأما غیره فلا" قسیم دي. چې دلته محذوف دي (۹)، او یا "وأما غیره فلا أعلمه" (۱۰)

(۱) إرشاد الساری: ۱۵۳.۸

(۲) فتح الباری: ۱۲۹.۷

(۳) النهاية لابن الأثیر: ۱۳۲۰.۲

(۴) فتح الباری: ۱۲۹.۹

(۵) صحیح البخاری، کتاب التفسیر، رقم (۴۶۴۰)

(۶) النهاية لابن الأثیر: ۱۳۲۰.۲

(۷) النهاية: ۱۳۲۰.۲

(۸) فتح الباری: ۱۲۹.۹

(۹) فتح الباری: ۱۲۹.۹

(۱۰) إرشاد الساری: ۱۵۳.۸، وتحفة الباری: ۱۱۹۶.۴

قوله: فَسَلَّمَ: ابوبکر راغی او سلام ئی او کرو، ابو نعیم اصبهانی په "حلیة الأولیاء" کښي وائي، "حق سلم علی رسول الله ﷺ".^(۱)

دلته د سلام جواب نه دې ذکر کړې شوې، په دې وجه چې د سلام جواب به رسول الله ﷺ ورکړې وی، او دا قسمه خیزونه د معلوم کیدو په وجه عموماً ترک کولې شی.^(۲)

د حضرت ابوبکر او عمر رضی الله عنهما په مینځ کښي خفګان: كَانَ بَيْنَهُمَا ابْنُ الْخَطَابِ شَيْءٌ.....

د ابن الخطاب نه حضرت عمر فاروق رضی الله عنه مراد دې، او د شې نه مراد دې، "شَيْءٌ مِنَ الْمِرَاجَةِ" یعنی اخستل راخستل او وهل راوړل. د بخاری د کتاب التفسیر په روایت کښي د شې په ځانې "معاوَرَة" دې، چې د هغې معنی ده په خبرو خبرو کښي خفه کیدل، خبرې ترڅي کیدل، تو تو مین مین کیدل.^(۳)

او په مسند أبی یعلی کښي د ابو امامه روایت دي، چې په هغې کښي د "معاينة" لفظ دي، یعنی د طرفینو او فریقینو یو بل ته ستغې خبرې کول او غصه کیدل.^(۴)

د "مقاولة" لفظ هم راغلې دي، یعنی خپل مینځ کښي خفګان.

"فاسمعتُ إليه" هغه اړخ ته مې منډه کړه او وړاندې شوم، بیا زه ملاسته شوم.

په "کتاب التفسیر" کښي دا الفاظ دي، "فَاغْضِبَ أَبُو بَكْرٍ عُمَرَ فَانْصَرَفَ عَنْهُ مَغْضِبًا فَاتَّبَعَهُ أَبُو بَكْرٍ".^(۵) حضرت ابوبکر رضی الله عنه حضرت عمر رضی الله عنه ته غصه وروستله، نو هغه په غصه کښي لاړو، ابوبکر هغه پسې وروستو لاړو، دا گویا د "فاسمعتُ إليه ثم ندمتُ" وضاحت دي.

محمد بن المبارك د "ندمتُ" سره د "علی ما کان" زیاتوالې هم کړې دي.^(۶)

د ابوبکر د عمر رضی الله عنهما نه معافی غوښتل: فَسَأَلْتُهُ أَنْ يَغْفِرَ لِي..... أي ما وقعَ مِنِّي.^(۷) یعنی ما هغه ته

د معافی خواست او کړو، چې هغه ما معاف کړی، او د کتاب التفسیر په روایت کښي د اَن يستغفر له فلم يفعل حق اَغْلَقَ بابَه فی وجهه الفاظ دي. د دې الفاظو مطلب دادې، چې ما د هغه نه د خپل ځان د پاره د مغفرت خواست او کړو، یعنی چې زما نه غلطی او خطا شوې ده، د الله

(۱) حلیة الأولیاء، جز ۹، ص: ۳۰۴، دار الکتاب العربی بیروت

(۲) فتح الباری: ۲۹، ۹، وعمدة القاری: ۱۶، ۱۲۵۰

(۳) صحیح بخاری، کتاب التفسیر، رقم (۴۶۴۰)

(۴) فتح الباری: ۲۹، ۹

(۵) کتاب التفسیر، رقم (۴۶۴۰)

(۶) عمدة القاری: ۱۶، ۲۵۰، وفتح الباری: ۱۲۹، ۹

(۷) إرشاد الساری: ۱۵۳، ۱

تعالی نه زما د پاره د مغفرت دعا او کړه، چې هغه په دې باندې زما مواخذه اونه کړی، خو دوی هغه قبوله نه کړه.

د محمد بن المبارک نه د "فتحه إلى البقیة حقاً حرماً من دارة" الفاظ منقول دي. اسماعیلی، د هسناجانی عن هشام بن عمار په روایت سره د و تحرز منی بداره الفاظ نقل کوی، او د ابوامامه په حدیث کښې د "فاغذر اوبکر الی صرقله یقبل منه" الفاظ دی (۱).

قوله: ثَلَاثًا: ای ثلاث مراتب، یعنی هغوی ﷺ دا الفاظ درې وارې اولوستل (۲). ابوبکر د پاره د رسول الله ﷺ د ژبې مبارکې نه د مغفرت د دعا اعزاز: د ابوبکر ﷺ په طلب باندې چې کله حضرت عمر ﷺ د هغه د پاره استغفار اونه کړو، نو رسول الله ﷺ د هغې په مقابله کښې د هغه د پاره درې وارې "یغفر الله لك" لوستلو سره د هغې کمې پوره کړو، چې د ابوبکر د پاره ډیر لوڼې اعزاز دي (۳).

قوله: اَئِمَّةُ اَبَوْبَكْرٍ: آیا ابوبکر دلته دي، ثم یفتح الشاعظرف دي، او همزه د استفهام ده (۴). د نبی کریم ﷺ مخ مبارک سور شو:

قوله: فَجَعَلَ وَجْهَ النَّبِيِّ ﷺ يَتَمَعَّرُ..... يَتَمَعَّرُ بِالْعَيْنِ الْمُهْمِلَةِ الْمَشْدَدَةِ: ددې معنی ده، د غصې او خفگان په وجه د هغه (د مخ) سورالې او رنرا ختمه شوه، او په غصه کښې د سړي مخ سور زیر کیدل، او د هغه رنگ بدلیلد کیرې، دا په هغه صورت کښې دی، چې کله دا بالعين وی، په دې صورت کښې ددې اصل "عَمَّ" دي، او "عَمَّ" جرب یعنی د خارج ته وئیلې کیرې، په خارج سره د خارج والا ځانې متاثره کیرې، او بدلیږي، په دې وجه د مخ د تغیر او بدلون د پاره هم لفظ د "تَمَعَّرُ" استعمال کړې شوی. "أَمْعَرُ الْمَكَانَ" د ځانې د سختیدو په معنی باندې استعمالیږي، او "أَمْعَرُ الْحَيَوانَ" په هغه وخت کښې وئیلې کیرې، کله چې ځناور ته خارج اولگي (۵).

او "مِعَرُ الرَّأْسِ" په هغه وخت کښې وئیلې کیرې، کله چې د سر ویخته کم شی، او سر بد ورته شی (۶).

په هر حال کښې د "مِعَر" معنی ده، وړانیدل، بدلیلد وغیره او په غصه کښې دانسان دا حالت وی.

(۱) فتح الباری: ۱۲۹، ۹.

(۲) لامع الدراری: ۱۱۴۴، ۸.

(۳) فتح الباری: ۳۰، ۹، وعمدة القاری: ۲۵۰، ۱۶، وإرشاد الساری: ۱۱۵۳، ۸.

(۴) إرشاد الساری: ۱۱۵۳، ۸.

(۵) فتح الباری: ۱۳۰، ۹.

(۶) النهاية لابن الاثير: ۶۶۶، ۲.

د ابو ذر په نسخه کښې یتیمغر بالغون البعجة مستعمل شوې دې، چې د "مغر" نه دې، او "مغر" د "مغرقة" نه ماخوډ دې، چې د هغې معنی ده، هغه لارځنه خاوره چې په هغې سره رنگ کولې شی^(۱)، هم ددې نه "امغر" راځی چې په یو حدیث کښې وارد شوې دې، د هغې الفاظ داسې دی: "ایکم ابن عبد المطلب؟ قالوا: هو الأمغر المرتفق" "أى الأبيض الأحمر؛ دا سور سپین سرې چې هغه په خپل مرفق (یعنی لاس)، باندې تکیه لگولې ده.

د سړۍ مخ د غصې په وخت کښې سور شی، او د هغه رنگ بدل شی، نو په دې وجه د هغه د پاره د "تمغر" لفظ استعمالیږی، او مطلب دا وی، چې د هغه مخ داسې سور شو، لکه چې دا په "مغرقة" یعنې خاورې سره رنگ کړې شوې وی.^(۲)

په کتاب التفسیر کښې امام بخاری دې د پاره صریحی لفظ استعمال کړې دې، هلته کښې داسې الفاظ دی، "و غضب رسول الله".^(۳)

د حضرت عمر رضی الله عنه پښیماتیا او په بلیغ الفاظو کښې معافۍ: ابو یعلی چې د ابو امامه نه ددې مضمون روایت نقل کړې دې، د هغې الفاظ داسې دی:

فجلس عمر فأعرض عنه. أی النبی ﷺ. ثم تحول فجلس إلى الجانب الآخر، فأعرض عنه، ثم قام فجلس بين يديه فأعرض عنه، فقال: يا رسول الله! ما أرى إعراضك إلا لشئين بلكك عني، فبا خير حيائي وأنت معرض عني؟ فقال أنت الذي اعتذر اليك أبوبكر فلم تقبل منه.^(۴)

حضرت عمر رضی الله عنه راغې او رسول الله ﷺ سره کیناستو، نو هغوی ﷺ د هغه نه مخ واړولو، هغه راتاؤ شو او بل اړخ ته راغې، کیناستو، نو هغوی ﷺ بیا د هغه نه مخ واړولو، عمر رضی الله عنه پاسیدو او راغې د هغوی ﷺ مخې ته کیناستو، هغوی ﷺ بیا د هغه نه مخ واړولو، نو حضرت عمر رضی الله عنه او وئیل، ای د الله تعالی رسول له! دا ستاسو مخ اړول چې دی، زما په خیال زما په حقله تاسو ته ضرور چاڅه وئیلی دی، چې د هغې په وجه تاسو ما سره داسې کوئ، خو زما په ژوند کښې به څه خیر وی، چې تاسو زما نه مخ اړوئ، رسول الله ﷺ او فرمائیل، هغه ته ئې چې ابوبکر تا ته معذرت او کړو تا د هغه عذر قبول نه کړو.

او طبرانی د ابن عمر رضی الله عنه نه ددې مضمون روایت کړې دې، چې د هغې الفاظ دادی:

"يسألك أخوك أن تستغفر له، فلا تفعل".^(۵)

(۱) النهاية لابن الاثير: ۲: ۱۶۶۶

(۲) أخرجه النسائي في كتابه الصيام، باب وجوب الصيام، رقم (۲۰۹۳)

(۳) فتح الباری: ۹: ۱۳۰

(۴) كتاب التفسير، رقم (۱۴۶۴۰)

(۵) المعجم الكبير: ۱۲: ۳۷۲، رقم ۱۱۳۳۸۳

ستا ورور تا ته د استغفار د پاره وائی او ته هغه نه قبلوی؟
په دې باندې سیدنا عمر رضی الله عنه او وئیل:

”والذی بعثک بالحق ما من مرّة یستألفی الا وانا استغفر له وما خلق الله من احدٍ اصبالی منه بعدک“.

په هغه ذات قسم اچا چې ته په حقه پیغمبر جوړ کړې رالیږلې ئې، چې هغه خومره وارې هم ما ته د استغفار د پاره وائی، زه به د هغه د پاره استغفار کوم، او الله تعالی ستاسو نه ورستو زما د پاره د هغه نه زیات محبوب ترننه پورې څوک نه دی پیدا کړې.

ابوبکر او وئیل، واناوالذی بعثک بالحق کذلک.

او زه هم په هغه خدائې مې دې قسم وی! چې هغه ته په حقه پیغمبر جوړ کړې رالیږلې ئې، ده د پاره هم هغسې یم، څنگه چې هغه زما د پاره دې.

حضرت عمر رضی الله عنه د رسول الله ﷺ د کتاب نه د یچ کولو د پاره ابوبکر دخپل ځان ذمه وار وکړ خول:

قوله: حَتَّى أَشْفَقَ أَبُو بَكْرٍ..... ابوبکر او یریدو، محمد بن المبارک دې سره ددې الفاظو

زیاتوالې کړې دې. ”ان یكون من رسول الله ﷺ الی غیر ما یکره“.

یعنی ابوبکر سره دا غم او ویره شوه، چې چرته هغوی رضی الله عنه حضرت عمر رضی الله عنه ته څه داسې او نه وائی، چې هغه پرې خفه شی.

”فَجَبَّ، أَيْ بَرَّكَ عَلَى رِكْبَتَيْهِ“ یعنی: هغه د التّحياتو په شکل کیناستو.

قوله: أَنَا كُنْتُ أَظْلَمُ: یعنی په دې مذکوره واقعه کښې زه زیاتې کونکې یم، د ظلم او زیاتې خبره ابوبکر په خپل سر په دې وجه واخسته، چې هغه د حضور ﷺ د اړخ نه حضرت عمر رضی الله عنه سره د څه ناخوښې معاملې کېدو ویره محسوس کوله، نو هغوی او وئیل، چې د هغه نه زیات زیاتې کونکې زه یم، او یو اړخ ته د ابوبکر خبره د واقعې مطابق هم وه، ځکه چې ددې خبرې شروع ابوبکر کړې وه، او اقدام کونکې ښکاره خبره ده، چې د نتیجې ذمه دار وی.

قوله: مَرَّتَيْنِ: دا د ”قال“ ظرف دې، یعنی ابوبکر دوه وارې دا خبره اوکړه، یا دا بیا د ابوبکر د قول برخه ده، په دې صورت کښې به ددې معنی دا شی، چې هم زه دوه وارې زیاتې کونکې یم، یعنی ددې تعلق به د ”کُنْتُ“ سره وی.

قوله: وَوَاسَانِي: د ”مواصاة“ نه دې، چې د هغې معنی ده، همدردی، کشمیهنی رضی الله عنه ”واسان“ یا ”آسان“ بالمد نقل کړې دې، ”آسان“ په یو حدیث کښې راغلې دې، چې د هغې الفاظ دادی،

(۱) فتح الباری: ۳۰، ۹

(۲) فتح الباری: ۳۰، ۹، وعمدة القاری: ۱۶، ۱۲۵۰

(۳) اوگوری: فتح الباری: ۳۱، ۹

(۴) فتح الباری: ۳۱، ۹، وعمدة القاری: ۱۶، ۲۵، وشرح الکرماني: ۱۴، ۱۲۰۷

”ما أحد عندي أعظم يداً من أبي بكر، آسان بنفسه وماله.“^(۱)
 همدغه شان حضرت عمر رضی اللہ عنہ حضرت ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ عنہ ته اولیٰ کل:
 ”أبي يؤن الناس في وجهك وعدلك“ أي اجعل كل واحد منهم أسوة خصة.“^(۲)

یعنی خلقو سره په خپله توجه او انصاف کښې ”مواسات“ کوه، یعنی هر سرې د هغه د مقابل برابر او نمونه ګڼې.

دلته په حدیث باب کښې د ”وآسان“ الفاظ راجع دی، ځکه چې دا د ”مواساة“ نه دې، چې د باب مفاعله نه دې، او د هغې معنی دا کیږی، چې یو سرې بل سرې په خپل مال او جان کښې دومره شریک کړی، چې بیا دواړه برابر شی، ”ای یچل یډه ویډه صاحب فی ماله سوا.“^(۳)

د تارکولی صاحبی توکیمی حیثیت: ”تارکوکو“ دلته بغیر د ”نون“ نه او په کتاب التفسیر کښې ”تارکون لی“ پالنون راغلي دي.^(۴)

حافظ ابن حجر فرمائی، صحیح هم دغه دې، چې دا ”تارکون لی“ پالنون دې، او بیا هغه د ابوالبقاء دا قول هم نقل کړې دې، چې د نون حذف کول دلته کښې د کتابت غلطی ده، او راویانو دا غلط نقل کړې دې، ځکه چې لفظ د (تارکون) نه مضاف دې او نه مصدر بالالف وبالاتم. او د نون حذف کول هم په دغه دوو مقاماتو کښې جائز دی، او ”تارکوکو“ کښې چې دې دوو وجهو کښې یوه هم نه شی موندې کیدې، نو دلته به د نون حذف کول جائز نه وی.^(۵)
 او کوم حضرات چې دلته د نون د حذف کیدو قائل دی، هغوی ددې دوه وجهې بیانوی، یو دا چې په ”صاحبی“ کښې ”صاحب“ یاء د متکلم اړخ ته مضاف او د ”تارکوکو“ پاره مضاف الیه یعنی ”مضاف الیه مضاف“ دې، او ددې او دې اړخ ته د مضاف کیدونکی اسم یعنی د ”تارکوکو“ په مینځ کښې ”لی“ جار مجرور په دې وجه راوړلې شو، چې په دې سره د فعل ترک د پیغمبر ﷺ سره تخصیص معنی حاصله شی، او دا ښکاره شی، چې رسول الله ﷺ خلقو ته د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د خپل ځان د پاره د پریښودو فرمائی، د ”لی“ دغه معنی ده، او په دې کښې گویا دوه اضافتونه دی، او په دواړو کښې حضور ﷺ د حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ خپل اړخ ته اضافت او نسبت کړې دې، دې د پاره چې په دې سره دده عظمت او پیغمبر سره

(۱) فتح الباری: ۱۳۱، ۹.

(۲) النهاية لابن الأثير: ۱۶۲، ۱.

(۳) فتح الباری: ۳۱، ۷. وإرشاد الساری: ۱۱۵۳۸.

(۴) اوگوری: کتاب التفسیر، حدیث (۴۶۴۰).

(۵) فتح الباری: ۱۳۱، ۷.

د قرب او اختصاص تعلق ښکاره شی، او ددې فصل بین المضافین مثال دی، "و كذلك دین لکثیر من المشرکین قتل اولادهم شرکاءهم" (۱) په دې کښې د ابن عامر قراءت چې د "اولادهم" په نصب او د "قتل" په رفع او د "شرکاءهم" په جر سره دي، دلته د مضاف (قتل) او د مضاف ثاني (شرکاء) په مینځ کښې مفعول (اولادهم) د فصل په توګه راوړلې شوې دي، معلومه شوه، چې په کلام د عربو کښې دا جائز دی.

دویمه وجه دا ښودلې شوې ده، چې کله اسم موصول اوږد شی، نو د هغې نه نون غورځولې شی، لکه "و غصتم کالذی خاضوا" (۲) دلته په لفظ د "الذین" کښې هم دغسې شوی دی، چې ددې نه نون جمع غورځولې شوې دي، او "الذی" پاتې شوې دي، یعنې د لفظ د اوږدیدو په وجه داسې کیدې شی، چې د هغې نه څه حرف او غورځولې شی، او دلته تارکوا کښې هم دغسې شوی دی. (۳)

علامه عینی ددې مضافینو په مینځ کښې د فصل یو بل مثال بیان کړې دي، هغه فرمائی د شاعر قول دي:

فُرشنی بخیر لا اکون ومدهق کنات یوماً صخرة بعسیل

دلته "رشنی" د راښیښ نه امر دي، چې ددې معنی ده، د حالاتو اصلاح، او په "ومدهق" کښې واو د مصاحبت دپاره دي، او استشهاد په دې کښې د "یوماً ظرف نه دي، چې د "کنات" او "صخرة" په مینځ کښې فصل دي، او اصل تقدیر د عبارت داسې دي، کنات صخرة یوماً بعسیل، عسیل یفتح العین وکسر السین قضیب القیل ته وئیلې شی.

عینی صاحب د حافظ ابن حجر د ابو البقاء په استدلال باندې رد فرمائیلې دي، او وئیلې ئې دي، چې د نون په حذف سره روایت د رواتو غلطی ګرځول، لکه څنګه چې د ابو البقاء نه حافظ نقل کړی دی. صحیح نه دی، ځکه چې دلته په دې روایت کښې د نون په حذف سره

لفظ د "تارکوا" مستعمل دي، په شعر مذکور کښې هم بین المضافین فاصله مستعمل ده، چې د "تارکوا" ېدون التون مؤید دي، د قرآن کریم آیت "و كذلك دین لکثیر من المشرکین قتل اولادهم شرکاءهم" (۴) کښې هم د عامر د قراءت مطابق (چې د شرکاء په جر سره وارد دي) فصل بین المضافین وارد دي، او ددې نه علاوه په ډیرو اشعارو کښې استعمال شوې دي، په دې وجه

(۱) سورة الانعام آیت ۱۱۳۷

(۲) سورة التوبة آیت (۶۹)

(۳) فتح الباری: ۳۱۹، وحاشیه الشهاب علی البیضاوی: ۴، ۵۹۸

(۴) سورة الانعام آیت: ۱۱۳۷

د نون ساقطول د ناسخ غلطی گرځول غلط دی.)

قوله: مرتبین: د محمد بن المبارك په روایت کښې ثلاث مزارات راغلې دي.)

قوله: فما أودى بعدها: ددې واقعې نه ورستو د ابوبکر هېڅ بې تعظیمی اونه کړې شوه.

او هغه ته هېڅ تکلیف ورنه کړې شو، حافظ ابن حجر فرمائی ددې الفاظو یعنی د (فما

أودى.....) زیاتوالی ما د هشام بن عمار د روایت نه علاوه چرته هم اونه لیدو.)

د حضرت ابوبکر رضی الله عنه همدغه شان یوه بله واقعه او همدغه شان یوه واقعه د ابوبکر او د ربیعہ بن جعفر په مینځ کښې هم راغله، امام احمد رحمه الله د ربیعہ نه نقل کوی، هغه فرمائی:

أن النبی ﷺ أعطاه أرضاً وأعطى أباهما أرضاً، قال: فاختلغا في عذق نخلة، فقلت أنا: هي في حدي، وقال

أبو بكر: هي في حدي، فكان بيننا كلام فقال له أبو بكر كلمة ثم ندم، فقال: ردّ عني مثلها حق يكرن

قصاصاً، فأبى فقال النبی ﷺ: فقال: ما لك وللصديق؟، فذكر القصة. فقال أجل فلا ترده عليه ولكن

قل: غفر الله لك يا أباهما، فقلت، قولي أبو بكر، وهويك.)

هغه فرمائی چې نبی کریم ﷺ ما ته یوه زمکه راکړه، او ابوبکر ته ئې هم یوه زمکه ورکړه، بیا

زمونږ د کهجوري په یوې میوه دارې ونې باندې اختلاف شو، ما وئیل دا زما په حد کښې

ده. او هغه او وئیل زما په حد کښې ده، زمونږ مینځ کښې خبرې اوږدې شوې، هغه ما ته یو

لفظ او وئیلو بیا هغه په هغې پښیمانه شو، نو هغه ما ته او وئیل چې اوس ته هم ما ته ددې

په شان خبره او کړه. دې د پاره چې دا د هغې بدله شی، او په آخرت کښې زما مواخذه اونه

شی، ما انکار او کړو. ابوبکر رسول الله ﷺ ته راغلو، نو حضور ﷺ او فرمائیل، ستا او د

صديق څه قیصه ده؟ ما هغه ټوله واقعه بیان کړه، نو رسول الله ﷺ او فرمائیل هاو: د هغه

متعلق داسې لفظ مه وائي، هغه: دا او اوایه، چې اې ابوبکر! الله تعالی دې ستا مغفرت

او کړې، ما چې دا او وئیل نو ابوبکر په جرا جرا وایس شو او لاړو.

د حدیث فوائد: ددې حدیث نه گنډ شمیر فوائد مستنبط کیری:

①- یو خو دا چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه د نورو ټولو صحابه کرامو نه افضل او غوره وو، لکه

څنگه چې رسول الله ﷺ د هغه په ناراضه کولو باندې د حضرت عمر رضی الله عنه وغیره نه د خفگان

اظهار او کړو، او د هغه د تفصیل او ترجیح وجه ئې بیان کړه، او هغه ئې خپل خاص دوست

او ښودلو.

②- دویمه خبره دا معلومه شوه، چې فاضل ته د خپل ځان نه افضل سره په غصه باندې

(۱) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۵۱

(۲) فتح الباری: ۹، ۳۱

(۳) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۵۱

(۴) مسند أحمد، حدیث ربیعہ بن کعب الاسلمی رقم: ۱۱۶۵۷۷

رائل نذی پکار.

⑤- دریم دا چې د یو سړی مخامخ هم د هغه تعریف جائز دې، هاو د دومره خبره ضرور ده، چې دا جواز په هغه وخت کښې دې، چې د هغه سړی په فتنه یا د هوکه کښې د پریوتو ویره نه وی.

⑥- دا خبره هم معلومه شوه، چې د انسان طبیعت او جبلت داسې جوړ کړې شوې دې، چې کله کله په دغه باندې د غصې حالت غالب راځي، او د هغې په وجه هغه بیا خلاف اولی کارونه کوي، هر انسان د داسې قسمه بشری تقاضو او کمزورو سره خلقتاً مخامخ کیږي، بیا د هغه د فضل او کمال نښه ده، چې هغه زړ د هغې نه رجوع او کړي، او د الله تعالی هم ارشاد دې، "ان الذین اتقوا اذا مسهم طائف من الشیطان تذکروا فاذا هم مبصرون." (۱) نیکو خلکو ته چې کله د شیطان د اړخ نه څه وسوسه راشي، نو دوی زر الله تعالی رایادوی او د زړه په سترگو سره اوگوری.

⑦- د حدیث نه دا هم معلومه شوه چې د نبی نه غیر که یو سړی هر څومره هم لوئی فضیلت او مقام والا ولې نه وی، په هر حال کښې هغه معصوم نه وی، او د هغه نه غلطی کیږي.

⑧- دا هم معلومه شوه، چې زیاتې کونکې له مظلوم ته د خپل خان د استغفار د پاره وئیل پکار دی، او د هغه د ناراضه کولو د وبال نه خپله ذمه فارغول پکار دی.

⑨- دا یوه فطری خبره ده، چې کله یو سړی چا ته غصه شي نو عموماً د هغه نامه نه اخلي، بلکه د هغه نسبت پلار یا نیکه اړخ ته کوي، حضرت ابوبکر رضی الله عنه هم "ابن الخطاب" وئیلو سره دغسې او کړل، همدغسې نبی کریم صلی الله علیه و آله هم په یوه موقعه باندې د حضرت علی رضی الله عنه په حقله او فرمائیل: (۲)

هغوی رضی الله عنهم او فرمائیل: "إلا إن کان ابن ابی طالب یرید أن ینکح ابنتهم....." (۳)

په یو روایت کښې دا الفاظ دي: "إلا أن یرید ابن ابی طالب أن یطیق ابنک ابنتهم." (۴)

⑤: ۳۶۲ (۵) حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ الْمُخْتَارِ قَالَ خَالِدُ الْحَذَّاءُ حَدَّثَنَا عَنْ أَبِي عُثْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

(۱) سورة الاعراف آیت ۱۲۰.

(۲) اوگوری: فتح الباری: ۳۱۷، و عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۵۱.

(۳) مسند احمد، حدیث ربیعة بن کعب، رقم: ۱۱۶۵۷۷.

(۴) اوگوری: کتاب النکاح، باب ذب الرجل عن ابنته فی الغیرة والإنصاف، رقم (۵۲۳۰).

(۵) الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحہ: ۵۱۷، ۱، کتاب فضائل اصحاب النبی رضی الله عنهم، باب قول النبی صلی الله علیه و آله "لو كنت متخذاً خليلاً، رقم: ۳۶۶۲، وفی: ۶۲۴، ۲، کتاب المغازی، باب غزوة ذات السلاسل، رقم: ۴۳۵۸، ومسلم فی: ۲۷۳، ۲، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل أبي بكر، رقم: ۱۲۳۸۳.

بَعَثَهُ عَلَى جَبِيشِ ذَاتِ السَّلَاسِلِ، فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ أَيُّ النَّاسِ أَحَبُّ إِلَيْكَ قَالَ «عَائِشَةُ». فَقُلْتُ
مِنَ الرِّجَالِ فَقَالَ «أَبُوهَا». قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ «ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ». فَقَدْ
رَجَا (۱۰۱: ۴۱)

رجال الحديث

مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ: دا معلی بن اسد ابو الهیثم البصری دی. دده احوال تیر شوی دی (۱).
عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ الْمُخْتَارِ: دا عبدالعزیز بن المختار الأنصاری البصری ابو اسحاق یا ابو
اسماعیل، ألدباغ دی. دده احوال هم تیر شوی دی (۲).

خَالِدُ الْحَذَاءِ: دا خالد بن مهران ابو المنازل الحذاء البصری دی، دده احوال د کتاب العلم، باب
قول النبی ﷺ اللهم علیه الكتاب (۳) لاندی تیر شوی دی (۴).

ابو عثمان: دده نوم او نسب داسی دی: عبد الرحمن بن مل بن عمرو بن عدى بن وهب بن ربيعة بن سعد
بن خزيمة بن كعب بن رفاعه بن مالك بن نهد بن زيد بن ليث بن أسود بن أسلم بن الحاف بن
قضاعه، أبو عثمان النهدي الكوفي.

بعضی حضراتو ملکی ذکر کړي دي، او بعضي مل (۵).
همدغه شان د خزيمه بالخاء المعجمة په ځانې بالخاء المهملة هم ذکر کړي شوی دي (۶).
دا ابو عثمان، په کوفه کښې پاتې شوې دي، او د هغې نه ورسو بصرې ته راغې.
دده د جاهليت زمانه هم موندلې وه، او د رسول الله ﷺ په زمانه کښې ئې اسلام قبول کړي

(۱) اوگورئ کتاب الحیض، باب المرأة تحيض بعد الإفاضة حدیث (۳۶۹/۱)

(۲) اوگورئ کتاب الصلاة، باب التعاون فی بناء المسجد، حدیث (۴۴۷/۱)

(۳) کشف الباری: ۱۳۶۱، ۳

(۴) اکمال تهذيب الکمال: ۲۳۳۸

(۵) اکمال تهذيب الکمال: ۲۳۳۸، مغلطانی د ابن ماکولاو د حافظ ابن عبد البر په حوالې سره نقل کړي
دي، چې دا لفظ بفتح الحاء المهملة والزاء المكسورة دي، او حافظ مزى چې دا "خزيمة بالجيم يا
خزيمة بالخاء المعجمة" نقل کړي دي، هغې ته ئې "غير جيّد" وئيلي دي، بيا هم محققينو دا د مغلطانی د
غير ضرورى تنبيهاتو او مجازفاتو نه ګرځولې دي، او د حافظ مزى خبره ئې صحيح ثابت کړي
ده. ددې د صحيح کيدو يوه وجه خو داده، چې د ابن عبد البر په "الاستيعاب" کښې هم "خزيمة بالخاء
المعجمة المضمومة" واقع دي، بيا دارقطني هم "المؤتلف" (۲۱۸، ۱) کښې د "نهد قبيلې" تشریح کولو سره
وئيلي دي، "منهم أبو عثمان النهدي..... او وړاندې ئې وئيلي دي، "ومنهم قبائل باليمن وقبائل بالشام
كلهم ولد خزيمه - کذا أوله معجمة مضمومة - بن نهد، وهم فى تنوخ فى نهد اليمن".

همدغه شان د ابن الاثير په "أسد الغابة" کښې هم خزيمه (بضم الخاء المعجمة) دي اوگورئ، "أسد
الغابة" ۱۵۴، ۳.

دې، د هغوی عليه السلام په نوم باندې ئې صدقه هم لیږلې وه، ولې د هغوی عليه السلام سره ئې ملاقات اونه کړې شو. (۱)

ونیلې شوی دی، چې د شپیتو (۲۰) کالو نه زیاته زمانه ده په جاهلیت کښې تیره کړې وه، او د شپیتو (۲۰) کالو نه زیاته زمانه په اسلام کښې ژوندې پاتې شوې دې، او په سن ۱۰۰ هجري کښې دده وفات شوې دې، د قادیسیه، جلولا، تستر، نهاوند، یرموک، آذربيجان، مهران ورستم په جنگونو کښې ئې شرکت کړې دې. (۲)

ابن سعد د "الطبقات الکبری" په "طبقه اولی من البصرين" کښې دده ذکر کړې دې، هغه فرمائی:

"أخبرنا الفضل بن دكين قال حدثنا أبو طلوت عبد السلام بن شداد قال، رأيت أبا عثمان النهدي شريطاً يحمي فيأخذ من أصحاب الكفاة..... وتوفي في أول ولاية الحجاج بالعراق بالبصرة، وكان ثقة". (۳)

راوی وائی ابو عثمان النهدي سپاهی وو، چې د خړپړو (کمات) اخستلو د پاره به راتلو، په عراق باندې د حجاج د ولایت په اولنو ورځو کښې وفات شوې وو، او ثقه راوی دې.

ابو الحسن بن البراء فرمائی، علی بن المدینی وائی، "كان جاهلياً ثقة، لقي عُمرَ وابنَ مسعود وقد أدرك النبي ﷺ". (۴)

او هم دا ابو الحسن بن البراء دا هم وائی:

"نُسختُ من كتاب علي بن المديني ولم أسععه منه: أبو عثمان الهندي، واسمه عبد الرحمن بن مل، ويقال، وأصله كوفي، وصار إلى البصرة بعد: وهو من العرب، وقد أدرك الجاهلية، وهاجر إلى المدينة بعد موت أبي بكر، ووافق استخلاف عمر وسبع من عمر ولم يسع من أبي ذر". (۵)

(راوی، وائی، چې ما د علی بن المدینی د کتاب نه لیکلی دی او د هغه نه مې اوریدلی نه دی، چې.... ابو عثمان النهدي، چې د هغه نوم عبد الرحمن بن مل (د میم په حرکات ثلاثه سره) دې، اصلاً کوفی دې، بیا ورستو بصري ته راغی، عرب دې، په جاهلیت کښې هم پاتې شوې دې، د ابوبکر د وفات نه ورستو ئې مدینې منورې ته هجرت کړې دې، او د عمر عليه السلام په زمانه د خلافت کښې مدینې ته راغی، د حضرت عمر عليه السلام نه ئې حدیث اوریدلی دی، او د ابودر عليه السلام نه ئې نه دی اوریدلی.

حسن بن قتیبه د ضحاک بن یسار نه نقل کوی، هغه وائی چې ما د ابو عثمان النهدي نه دا اوریدلی دی:

(۱) تهذيب الكمال: ۱۷، ۱۴۲۵

(۲) اکمال تهذيب الكمال للمغلطاني: ۸، ۱۳۳۳

(۳) الطبقات الكبرى: ۷، ۹۷، ۱۹۸

(۴) تهذيب الكمال: ۱۷، ۲۷، ۴، والجرح والتعديل: ۵، الترجمة (۱۳۵۰)

(۵) تهذيب الكمال: ۱۷، ۲۷، ۱۴

«كنت ابن سبعم عشرة سنة أرى إبل أهلك، فكان يهزنا الباء جاثيًا من تهامة فنقول: ما هذا الصائم الذي خرج فيكم؟ فيقول: خرج والله رجل يدعو إلى الله وحده قد أفسد ذات بينهم»^(۱)

یعنی زه د وولسو (۱۷) کالو ووم، ما اوبنان خړول. او اکثر به په مونږ باندې د تهاامي نه د راتلونکي يو سړی تيريدل کيدل، مونږ به هغه ته وئيل، دا صابى يعنى د پلار نيکه د دين نه وتونکي په تاسو کښې څوک راوتلې دې؟ هغه به وئيل په خدائي قسم! يو سړې راوتلې دې، چې يو الله اړخ ته دعوت ورکوي، او هغه د خلقو خپل مينځ کښې تعلقات خراب کړي دي. عبد القاهر بن السري د خپل پلار نه او هغه دده د نيکه نه نقل کوي:

«كان أبو عثمان النهدي من قضاة وأدرك النبي ﷺ ولم يره وكان من ساكني الكوفة، فلما قُتل حسين تحوّل إلى البصرة وقال لا أسكن بلداً قُتل فيه ابن بنت رسول الله ﷺ وحجّ ستينَ ما بين حجّة وعمره وقال: أتت علي ثلاثون ومئة سنة، وما وثق شيئا إلا وقد أنكرته خلا أهلك، فإني أجدّه كما هو»^(۲)

د ابو عثمان النهدي تعلق د قبيله قضاعه سره وو، هغه د رسول الله ﷺ زمانه موندلې وه، خو هغوی ﷺ سره ئې ملاقات نه دې شوې، او د کوفي اوسيدونکې وو، او کله چې حضرت حسين شهيد کړې شو، نو بصري ته لاړو، او وې وئيل چې زه په داسې ښار کښې نه اوسېږم، چې په هغې کښې د رسول الله د لور د زړه ټکړه (يعنی ځوټې) شهيد کړې شوې وي، شپيتو (۲۰) ته نيزدې حجونه او عمرې ئې کړې وې، او فرمائيل به ئې زما يو سل ديريش کاله عمر تير شو، او زما هر څه بدل شو، ما سوا د اميد نه چې هغه هم هغسې ژوندې دې. معتمر بن سليمان د خپل پلار نه نقل کوي:

«إني لأحسب أن أبا عثمان كان لا يصيب ذنباً، كان ليلة قائماً، ونهاراً صائماً، وإن كان ليصلّي حتى يغشى عليه»^(۳) هغه او وئيل ما ته پته ده، ابو عثمان به گناه بالکل نه کوله، د هغه به ټول عمر د شپې قيام او د ورځې روژه وه، او دومره مونځونه به ئې کول، چې هغه به بې هوشه شو.

سعید بن عامر د معتمر بن سليمان نه نقل کوي: «كان أبو عثمان النهدي يصلّي فربما صلّي حتى يغشى عليه، وكان له يتامى يحضرون طعامه، فوقم الطاعون فماتوا فكان يقول: مات أصحابي»^(۴)

ابو عثمان النهدي به مونځ کولو، نو کله کله به هغه بې هوشه شو، او د هغه څه يتيمانان وو، چې په خوراک کښې به هغوی سره وو، بيا طاعون راغې، هغه ټول مړه شو، نو د هغې نه ورستو به ابو عثمان وئيل، زما ملگری مړه شو. يعقوب بن اسحاق حضرمي وائي، عبد السلام بن عجلان وئيلي دي:

(۱) تهذيب الكمال: ۱۷، ۲۷: ۱۴

(۲) تهذيب الكمال: ۱۷، ۲۷: ۱۴

(۳) تهذيب الكمال: ۱۷، ۲۷: ۱۴

(۴) الاستيعاب لابن عبد البر: ۲، ۸۵۵

«کان أبو عثمان النهدي إذا حدث قال: ارجعوا مغفورا لكم، فلو حلفت ليرث أنه مغفورا لكم»^(۱)
 ابو عثمان چې به کله هم حديث بيانول نو فرماييل به ئې، خو ستاسو مغفرت شوې
 دي، تاسو بښلې شوي ئې، او که زه په دې قسم او کړم (چې ستاسو مغفرت کړې شوې دي) نو
 حانت به نه شم.

عبد الرحمن بن أبي حاتم وائي، ما د خپل پلار نه اوریدلی دی، هغه وئیل:

«أبو عثمان النهدي ثقة، كان عريفاً قومه، سئل أبو زرعة عن أبي عثمان النهدي، فقال: بصرى ثقة»^(۲)
 ابو عثمان ثقه دي، د خپل قوم سردار وو، د ابو زرعه دده په حقله پوښتنه او کړې شوه، نو وې
 وئیل، بصری دي، ثقه دي.

نسائي او عبد الرحمن بن يوسف بن خراش وائي، «ثقة»^(۳)

عمرو بن علي وغيره وائي، چې په سن ۹۵ هجري کښې د ۱۳۰ کالو په عمر کښې دې وفات
 شوې دي^(۴)

يحيى بن معين او نور گڼ شمير کسان وائي، چې ۱۰۰ هجري کښې وفات شوې دي^(۵)
 خليفة بن الخياط وائي، چې د ۱۰۰ هجري نه وروستو وفات شوې دي، او دا هم وئيلې شوي
 دي، چې ۹۵ هجري نه وروستو وفات شوې دي^(۶)

ابو هشيم وائي د ۱۴۰ کالو په عمر کښې وفات شوې دي^(۷)

حافظ ابو نعيم وائي:

«أسلم في عهد النبي ﷺ ولم يرك، حج قبل بعثة النبي ﷺ في الجاهلية حجتين، توفي سنة إحدى وثمانين بالبصرة»
 وهو ابن أربعين ومئة سنة، سلم صدقته إلى سعاة النبي ﷺ ثلاث سنين وهو مسلم ثم قدم المدينة في أيام عمر
 بن الخطاب وكان كثير العبادة، حسن القراءة لزوم سلمان الفارسي فصحه اثنتي عشرة سنة»^(۸)

د نبی کریم ﷺ په زمانه کښې ئې اسلام قبول کړو، او د رسول الله ﷺ رویت ده ته نصیب نه
 شو، د رسول الله ﷺ د بعثت نه وړاندې په زمانه جاهليت کښې ئې دوه حجونه کړي وو، په
 سن ۸۱ هجري کښې په بصره کښې د ۱۴۰ کالو په عمر کښې وفات شو، د اسلام په حالت
 کښې ئې درې کاله د رسول الله ﷺ عامليانو ته صدقه هم ورکړه، بيا د عمر بن الخطاب په

(۱) تهذيب الكمال: ۱۷، ۳۲۷

(۲) الجرح والتعديل: ۵، ۱۴۲۹

(۳) تاريخ بغداد: ۱۰، ۲۰۵، تهذيب الكمال: ۱۷، ۱۴۲۹

(۴) تاريخ بغداد: ۱۰، ۱۲۰۵

(۵) تاريخ بغداد: ۱۰، ۱۲۰۵

(۶) طبقات خليفة: ص: ۱۲۰۵

(۷) تهذيب الكمال: ۱۷، ۱۴۳۰

(۸) تهذيب الكمال: ۱۷، ۳۲۹

زمانه كنبني مديني منوري ته راغلو، دير زيات عبادت كونكي وو، دير بنكلي قراءت به ني كولو، د سلمان الفارسي صحبت ني اختيار كرو، دولس كاله هغه سره پاتي شو.
عجلي هم وائي، "ثقة".^(١)

شيوخ: ابي بن كعب، اسامه بن زيد، انس بن جندل، هلال بن رباح، جابر بن عبد الله، جندب بن كعب الازدي، حذيفة بن اليمان، حنظلة الكاتب، زهير بن عمرو الهلالي، زياد بن ابي سفيان، زيد بن ارقم، سعد بن ابي وقاص، سعيد بن زيد بن عمرو بن نفيل، سلمان الفارسي، طلحة بن عبيد الله، عامر بن مالك، عبد الله بن عامر، عبد الله بن عباس، عبد الله بن عمر بن الخطاب، عبد الله بن عمرو بن العاص، عبد الله بن مسعود، عبد الرحمن بن ابي بكر الصديق، علي بن ابي طالب، عمر بن الخطاب، عمرو بن العاص، عمران بن حصين، قبيصة بن معارق، مجاشع بن مسعود، مجالد بن مسعود، مطرف بن عوف، ابو برة الأسلمي، ابو بكره الثقفي، ابو ذر الغفاري، ابو سعيد الخدري، ابو موسى الأشعري، ابو هريرة، عائشة أو أم سلمه وغيرهم رضى الله عنهم وأرضاهم أجمعين تلامذه: ايوب السخيتاني، ثابت البناني، جعفر بن ميمون الأنباطي، حجاج بن ابي زينب الواسطي، حميد الكليل، حنان الأسدي، خالد الحذاء، داؤد بن ابي هند، سعيد الجري، سليمان التيمي، ضحاک بن يسار، عالم الأحول، عبد الكريم بن رُشيد البصري، عطاء بن عجلان، علي بن زيد بن جُدعان، عُمارة بن ابي حفصة، عمران بن حدير، عون بن ابي شداد، ميمون الكندي، نُوَال بن عمار وغيرهم.^(٢)
حافظ ابن حجر دد متعلق فرمائي،

"مختصر من كبار الثانية، ثقة، ثبت عادل" تقريب التهذيب، ص: ٣٥١، ترجمة ٤٠١٧، ذهبى فرمائي، زكي في حيات النبي ﷺ، سمع عمر، وأبيًا، وعنه ايوب والحذاء قال سليمان التيمي ان لأحسبه كان لا يصيب ذنبًا، ليئه قائم ونهازة صائم....." الكاشف: ١، ٦٢٥، ترجمة (٣٣٢٢)، ذهبى دا هم فرمائي: "كان كبير الشأن، صوامًا، قوامًا، قاتًا لله حنيفًا، ورد أن كان يصل حق يغشى عليه، وكان ثقة إمامًا، ثبتًا"، تاريخ السلام: ٢٢٩، ٢٢٨، ٣، ترجمة ١٢١٣، نور اوگورئي، سيد اعلام النبلاء: ١٧٥-١٧٨، ٤، التاريخ الكبير: ٨٣، ٩، الهداية والنهاية: ١٥، ٥، الاستيعاب: ٤٣٧، ٢، تاريخ بغداد: ٢٠٢، ١٠، الاصابة: ٩٩، ٩٨، ١٣، ددي حديث راويان تول بصريان دي ماسوا د ابو عثمان النهدي نه.^(٣)

ذات السلاسل "سلاسل" بفتح السين الأول د سلسله جمع ده، ابو عبيد البكري هم داسي نقل

(١) ثقات العجلي، ص: ١٦٣

(٢) تهذيب الكمال: ١٧، ٢٦، ٤٢٧، تهذيب التهذيب: ٢٧٨، ٢٧٧، ٦، والجرح والتعديل: ١٣٤٥، ٥، اكمال تهذيب الكمال: ٢٣٨، ٢٣٤، ٢٣٤.

(٣) فتح الباري: ٣١٩، دار الكتب العلمية بيروت\

کړی دی، دلته ددې نه یو مقام مراد دي، او دا ځانې هم په دې وجه په دې نوم نومولې شوې دي، چې هلته شگې د زنځیر په شان کړی کړی لاندې باندې په نظر راځي، یا بیا وجه د تسمیې داده، چې په دې غزوه کښې مشرکین د یو بل د تختیدو د ویرې نه خپل مینځ کښې د کړو په شان ملاؤ شو، او ترلې شوی وو، او ابن الاثیر سلاسل پشم السین لیکلې دي، او دا ئې د سلسال یعنی د سهل په معنې باندې اخستې دي. (۱)

قوله: أي الناس أحب إليك: د قیس بن ابی حازم په روایت کښې دا زیاتوالې هم دي، "إليك فأحبه" (۲)

ستا په خیال د ټولو نه زیات محبوب څوک دي، چې زه د هغه سره محبت او کړم! د عمرو بن العاص رضی الله عنه د پوښتنې وجه: وائی چې عمرو بن العاص دا پوښتنه دې د پاره کړې وه، چې هغه رسول الله ﷺ په دې غزوه کښې امیر جوړ کړې وو، نو د هغه په خیال کښې دا راغلل چې کیدې شی زه رسول الله ﷺ ته د نورو نه زیات محبوب او خوښ یم، ځکه ئې د هغوی په موجودگي کښې زه امیر جوړ کړم، یعنی ما امیر جوړول د، "أحب إلى الرسول" کیدو علامت دي، او بیا د رسول الله ﷺ ډیر محبوب کیدل ډیر لوڼې شرافت او سعادت دي، نو حضرت عمرو بن العاص دا معامله صفا کول او غوښتل، چې آیا زه یم هم د الله د رسول ته "أحب" یا دا صرف زما خیال دي. (۳)

قوله: فقلت من الرجال؟ ابن خزیمه او ابن حبان د قیس بن ابی حازم عن عمرو په طریقې سره دا الفاظ نقل کړي دي، "إني لست أعرف النساء أن أعرف الرجال" (۴) زه د ښځو خبره نه کوم. زه د سړو خبره کوم. ابن حبان د انس نه دا الفاظ هم نقل کړي دي:

"سئل رسول الله ﷺ من أحب الناس إليك؟ قال عائشة، قيل له ليس عن أهلك نسائك" (۵)
د رسول الله ﷺ نه پوښتنه او کړې شوه، چې د ټولو نه زیات محبت ستاسو د چا سره دي؟ هغوی ﷺ او فرمائیل عائشې سره، او وئیلې شو، چې ستاسو نه ستاسو د کور والوؤ په حقله پوښتنه نه کوو.

قوله: فعد رجالاً: په مغازی کښې ددې نه ورسټو د عمرو نه دا الفاظ مروی دي:

(۱) فتح الباری: ۳۱۹، بیروت، و عمدة القاری: ۱۶، ۲۵۲

(۲) فتح الباری: ۱۳۲، ۹

(۳) فتح الباری: ۱۳۱، ۹

(۴) صحیح ابن حبان، رقم: ۷۱۰۶، مؤسسة الرسالة

(۵) صحیح ابن حبان، باب ذکر الخیر الدال علی أن مخرج هذا السؤال والجواب معاً كان عن أهله دون سائر النساء من فاطمة وغيره، رقم: ۷۱۰۷، مؤسسة الرسالة

”فسکت مخافة أن يجعلني في اخرهم“^(۱)

زه ددې ويرې چې شوم، چې چرته زما نوم د ټولو په آخره کښې وانخلي.

د رجال ته څوک مراد دی؟ د عبد الله بن شقيق په روايت کښې دا الفاظ دي:

قلت لعائشة: أرى أصحاب النبي ﷺ كان أحب إليه قال: أبوبكر، قلت: ثم من؟ قالت عمرو، قلت: ثم من؟

قلت: أبو عبيدة بن الجراح، قلت: ثم من؟ فسكتت“^(۲)

وې فرمايل ما د حضرت عائشې رضی الله عنها نه پوښتنه او کړه، چې کوم يو صحابي رسول الله ﷺ ته

زيات خوښ دي، حضرت عائشې رضی الله عنها او فرمايل، ابوبکر، ما او وئيل بيا څوک؟ وې فرمايل

عمر، ما او وئيل بيا څوک؟ وې فرمايل ابو عبیده بن الجراح، ما او وئيل بيا څوک؟ نو هغه

چې شوه.

دې نه معلومه شوه، چې په حديث باب کښې د حضرت عمر رضی الله عنه د ذکر نه ورستو چې کوم

”رجال“ راغلې دي په هغې د بعضې رجال مصداق حضرت ابو عبیده بن الجراح کيدې شي.

حافظ ابن حجر په سند صحيح سره د ابو داود، احمد او نسائي روايت ذکر کړې دي، چې په

هغې کښې حضرت نعمان بن بشير فرمائي: ”استاذن أبوبكر على النبي ﷺ فسمع صوت عائشة

عاليا، وهي تقول: والله لقد علمت أن عليا أحب إليك من أبي“^(۳)

ابوبکر د رسول الله ﷺ خوا ته د راتلو اجازت او غوښتلو، او کله چې داخل شو، نو د عائشې

په اوچت آواز دا وئيل ئې واوريدل چې، په خدائي قسم زه پوهه شوې يم چې تاسو رسول

الله ﷺ ته حضرت علي رضی الله عنه د پلار (ابوبکر) نه ډير خوښ دي.

حافظ ابن حجر رحمه الله وائي، ددې نه معلومه شوه، هغه کسان چې حضرت عمرو بن العاص

په ”رجال“ وئيلو سره مبهم اوساتل، هغه حضرت علي رضی الله عنه دي، ځکه چې حضرت عائشة

فرمائي، چې حضرت علي رضی الله عنه رسول الله ﷺ ته د ټولو نه زيات خوښ دي، د حضرت

ابوبکر رضی الله عنه نه زيات يا کم، خير دا خو بله خبره ده، خو فی الجملة أحب إلى الرسول کيدل هغه د

پاره هم ثابت شو، نو د ”رجال“ د مبهم لفظ نه کيدې شي هغه مراد وي، د حافظ صاحب مطلب

به دا وي، کله چې حضرت عائشې رضی الله عنها دا او فرمايل چې حضرت علي رضی الله عنه د رسول الله ﷺ په

نظر کښې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه أحب (زيات خوښ) دي، نو ددې نه دا خبره خو په هر حال

کښې معلومه شوه، چې حضرت علي رضی الله عنه د رسول الله ﷺ په ډير خوښو کسانو کښې وو، اوس يو

احتمال (چې احتمال محض، غير ناشي عن دليل دي) خو دا دي، چې د ”رجال“ نه مراد د

(۱) اوگوري کتاب المغازی، باب غزوة ذات السلاسل، حديث (۴۳۵۸)

(۲) أخرجه الترمذی، باب مناقب أبي بكر، رقم: ۳۶۵۷، دار إحياء التراث العربی

(۳) مسند أحمد، رقم: ۱۸۶۱۱، ۴۸، مؤسسة الرسالة، ولم أجده عند الترمذی والنسائي.....

حضرت عمرو بن العاص حضرت علی رضی اللہ عنہ وی، او د هغه ذکر نبی ﷺ په اول نمبر باندې کړې وو، ولې حضرت عمرو رضی اللہ عنہ د ټولو نه وړاندې د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ ذکر او کړو، او ورستو نبی حضرت علی رضی اللہ عنہ د رجلاً په مبهم لفظ سره ذکر کړو، ځکه چې عمرو د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ ملګري وو، او د حضرت علی رضی اللہ عنہ ددې منقبت او شان ښکاره کول هغه ته خوښ نه وو، دا د روافضو خیال دي، چې باطل او غلط دي، په دې وجه چې که حضرت عمرو بن العاص رضی اللہ عنہ د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ د ملګرتیا په وجه او د حضرت علی رضی اللہ عنہ د مخالفت په وجه داسې کول، نو بیا حضرت نعمان بن بشیر به هم د حضرت معاویه د ملګرتیا په وجه د حضرت علی رضی اللہ عنہ د منقبت ذکر نه کولو، او کله چې هغه د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ د ملګرتیا سره سره د حضرت علی رضی اللہ عنہ د فضیلت ذکر او کړو، نو حضرت عمرو بن العاص رضی اللہ عنہ چې د هغه نه د لوڼې درجې صحابي دي، هغه به ولی د حضرت علی رضی اللہ عنہ د فضیلت د ذکر کولو نه ډډه کوي؟
 رفع د تعارض اوس دا چې د حضرت عمرو بن العاص رضی اللہ عنہ او د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا په دې روایاتو کې چې کوم ظاهري تعارض دي، چې د عمرو د روایت نه د ابوبکر احب الی الرسول کیدل ثابتېږي، او د حضرت عائشې د روایت نه د حضرت علی رضی اللہ عنہ "احب کیدل، نو ددې جواب دادې، چې ترجیح د حضرت عمرو رضی اللہ عنہ روایت ته حاصله ده، ځکه چې په دې کې رسول الله د قول ذکر دي، او د عائشې په روایت کې د هغوی رضی اللہ عنہم تقریر دي، او قول ته په تقریر باندې ترجیح وي، په دې وجه "احب الی الرسول" به هم ابوبکر وي، نه چې حضرت علی رضی اللہ عنہ، دویم احتمال په دې کې دادې، چې حضرت عمرو رضی اللہ عنہ چې د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ، عمر رضی اللہ عنہ او رجال د احبیت ذکر کړې دي، خبره هم دغسې وه، ولې حضرت عائشې ته دا شک وو، چې حضرت علی رضی اللہ عنہ احب الی الرسول دي، نو هغې ددې اظهار او کړو.
 او هسې د حضرت عائشې رضی اللہ عنہ خیال صحیح کیدي هم شی، لکه څنګه چې د رسول الله ﷺ په دې باندې د سکوت او تقریر نه معلومیږي، او دا به په هغه وخت کې کېږي، چې حضرت علی رضی اللہ عنہ هم په څه خاص او جزوی وجه باندې د هغوی رضی اللہ عنهم ډیر محبوب وي، نو دا د رفع تعارض دویمه وجه یعنی د تطبیق صورت دي، او هغه داسې چې په عمومي او مجموعي اعتبار سره ډیر محبوب کیدل خو د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د پاره ثابت دی، خو په یو بل حیثیت سره حضرت علی رضی اللہ عنہ هم احب الی الرسول کیدي شی، او ددې نه هیڅ یو امر مانع نشته.^(۱)
 ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دي، ځکه چې باب، د فضائل ابی بکر په حوالې سره دي، او په حدیث کې هم د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د افضل کیدو ذکر دي، ځکه چې احب الناس کیدل د افضل الناس کیدو دلیل دي.^(۲)

(۱) فتح الباری شرح صحیح البخاری: ۱۳۲۰۹

(۲) عمدة القاری للعینی: ۱۲۵۱، ۱۶

٣٤٦٣: (١) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «يَتِمُّ رَأْيُ فِي غَتِّهِ عَدَا عَلَيَّهِ الذِّئْبُ، فَأَخَذَ مِنْهَا شَاةً، فَطَلَبَهُ الرَّاعِي، فَالْتَفَتَ إِلَيْهِ الذِّئْبُ فَقَالَ مَنْ هَذَا يَوْمَ السَّيْعِ، يَوْمَ لَيْسَ هَذَا رَاعٍ غَيْرِي، وَيَبْنَا رَجُلٌ يُسَوِّفُ بَقَرَةً قَدْ حَمَلَ عَلَيْهَا، فَالْتَفَتَتْ إِلَيْهِ فَكَلَّمَتْهُ فَقَالَتْ إِنْ لَمْ أُخْلَقْ لِهَذَا، وَلَكِنِّي خُلِقْتُ لِلْحَزْبِ». قَالَ النَّاسُ سُبْحَانَ اللَّهِ. قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «قَائِلِي أَوْ مِنْ يَدَيْكَ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا». [ر: ٢١٩٩]

أبو اليمان: دا ابو اليمان حکم بن نافع بهرانی حمصی دی، ددہ احوال پہ کتاب ہمد الوسی ہاب ٦، کنبی تیر شوی دی (٢)

شعیب: دا ابو بشر، شعیب بن ابی حمزہ القرشی الاموی دی، ددہ احوال ہم دغہ ہمد الوسی ہاب دیر ٦، کنبی تیر شوی دی (٣)

الزهری: محمد بن مسلم بن عبید اللہ بن عبد اللہ بن شہاب الزہری مراد دی، ددہ احوال پہ کتاب یدء الوحی باب نمبر ٣ کی تیر شوی دی (٤)

أبو سلمة بن عبد الرحمن: حضرت عبد الرحمن بن عوف (دجليل القدر صحابی، خوئی او مشہور تابعی ابو سلمہ مراد دی، ددہ احوال د کتاب الإيمان، ہاب تطووم قیام رمضان لاندی تیر شوی دی (٥)

أبا هُرَيْرَةَ: د رسول اللہ ﷺ مشہور صحابی مراد دی، ددہ احوال د کتاب الإيمان، ہاب أمور الإيمان لاندی تیر شوی دی (٦)

(١) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه: ٥١٧٠١. كتاب فضائل أصحاب النبي ﷺ، باب قول النبي ﷺ: كنت متخذاً خليلاً، رقم: ٣٦٦٣، وفى: ٣١٢٠١، كتاب الحرت والمزارعة، باب استعمال البقر للحرثة، رقم: ٢٣٢٤، وفى: ٤٩٤٠١، كتاب أحاديث الأنبياء، باب: ٥٤، بعد باب حديث الغار، رقم: ٣٤٧١، وفى: ٥٢٢١٠١، كتاب فضائل أصحاب النبي ﷺ، باب مناقب عمرؓ، رقم: ٣٦٩٠، ومسلم فى صحيحه: ٢٧٤٠٢، كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل أبى بكر الصديق، رقم: ٢٣٨٨، والترمذى فى جامعه: ٢٠٩٠٢، فى المناقب، باب مناقب أبى بكر، رقم: ٣٦٨١، وفى مناقب عمر بن الخطاب، رقم: ٣٦٩٦، انظر الجامع: ٢: ٢١٠١.

(٢) اوگوری: كشف البارى: ١٤٧٩، ١

(٣) اوگوری: كشف البارى: ١٤٨٠، ١

(٤) اوگوری: كشف البارى: ١٣٢٦، ١

(٥) اوگوری: كشف البارى: ١٣٢٣، ٢

(٦) اوگوری: كشف البارى: ١٦٥٩، ١

شپونکې څوک وو؟ یَنْتَمَا رَإِیَ غَنیمَ..... حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی، د شپونکې نوم ما ته نه دي معلوم شوې، هغه مصنف په "باب ذکر بنی اسرائیل" کېنې دا روایت ذکر کړې دې، (۱) چې د هغې نه معلومېږي، چې دا د هغه له مخې د اسلام د زمانې نه د وړاندې زمانې یوسې وو (۲) د اَوْمِنْ بِذَٰلِكَ، اَوْابُوکَرُ وَ عَمَرُ وئیلو وجه: د شرمخ په خبره باندې د حضور ﷺ "قَالَ اَوْمِنْ بِذَٰلِكَ" وئیلو سره د یقین اظهار خو واضح او ښکاره دې، هغه د هغوی ﷺ د خپل ځان سره د ابوبکر او عمر ملگری کول، په دې حال کېنې چې هغه دواړه حضرات په دغه وخت کېنې موجود هم نه وو، لکه څنګه چې د "کتاب احادیث الانبیاء" په روایت کېنې "وَمَا هُمَا فَم" د الفاظو نه معلومېږي (۳) په دې کېنې لږ تفصیل دي، او هغه داسې چې ابو نعیم په دلائل کېنې د ربیعۃ بن اوس عن أنیس بن عمرو په طریقې سره د اُهبان بن اوس نه نقل کړی دی، هغه فرمائی:

"كُنْتُ فِي غَنَمٍ، فَشَدَّ الذَّبَّ عَلَى شَاةٍ مِنْهَا، فَصَحْتُ عَلَيْهِ فَأَقْبَضَ الذَّبَّ عَلَى ذَنْبِهِ يَخَاطِبُنِي وَقَالَ: مَنْ لَهَا يَوْمَ تَشْتَغِلُ عَنْهَا تَتَمَنَعُنِي رَمْعًا رَمْعَيْنِهُ اللَّهُ تَعَالَى، فَصَفَقْتُ يَدَيَّ وَقُلْتُ: وَاللَّهِ مَا رَأَيْتُ شَيْئًا أَعْجَبَ مِن هَذَا، فَقَالَ: أَعْجَبَ مِنْ هَذَا، هَذَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَ هَذِهِ النُّخَلَاتِ يَدْعُو إِلَى اللَّهِ، قَالَ: فَأَتَى أَهْبَانَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَأَخْبَرَهُ وَأَسْلَمَ". (۴)

اُهبان بن اوس وائی، زه د خپلو څه خپلو سره ووم، چې شرمخ په دې کېنې په یوې چیلې باندې حمله اوکړه، نو ما په هغه چغه او باسله، هغه شرمخ په لکۍ باندې کیناستو او ما ته ئې اووئیل، په هغه ورځ به ددې څوک ساتونکې وی په کومه ورځ چې ته ددې نه غافل او بې نیازه ئې؟ آیا ته زما نه د الله تعالی راکړې رزق بندوي؟ ما خپل یو لاس په بل لاس اووهلو او تانري مې اووهل، او اومي وئیل، په خدائې قسم! ما خو ددې نه زیات عجیبه هیڅ څیز هم نه دي لیدلې، هغه اووئیل، ددې نه زیات عجیبه دا د الله تعالی رسول دي، ددې ګډجوړو په مینځ کېنې چې الله تعالی اړخ ته بلنه کوی، راوی وائی، اُهبان د رسول الله ﷺ خوا ته راغلو او هغوی ته ئې دا خبر ورکړو او مسلمان شو.

حافظ ابن حجر فرمائی، دا احتمال دي، کله چې اُهبان رسول الله ﷺ ته دا خبر ورکولو، نو په هغه وخت کېنې به ابوبکر او عمر رحمته الله د هغوی ﷺ سره موجود وو، بیا کله چې حضور ﷺ د ابوبکر او عمر په عدم موجودګۍ کېنې دا خبر ورکړو، نو وې فرمائیل چې زه، ابوبکر او عمر په دې باندې ایمان راوړو، په دې موقع ئې د ابوبکر او عمر ذکر په دې وجه اوکړو، چې په

(۱) اوګوري، صحیح البخاری، حدیث (۱۳۴۷۱)

(۲) اوګوري، فتح الباری: ۱۳۲، ۹

(۳) صحیح البخاری، کتاب احادیث الانبیاء، حدیث (۱۳۴۷۱)

(۴) دلائل النبوة لابی نعیم، باب بدء ذنب إلى غنم، رقم: ۱۲۶۲

کوم وخت کنبی اهبان دا قيصه اؤروله، دا حضرات هم موجود وو، او په دې نې ايمان راؤړو، اگر چې اوس د قيصې بيانولو په وخت کنبی، موجود نه دی.

دويم احتمال په دې کنبې دادې، چې رسول الله ﷺ ته ددې دواړو حضراتو د صدق ايمان او قوت يقين علم وو، په دې وجه رسول الله ﷺ د هغوی په غير موجودگي کنبی هم په هغوی اعتماد کولو سره فرمائيل چې هغه دواړه حضرات هم ما سره په دې عجيبه واقعه باندې په ايمان راؤړو کنبې شريك دی، دا دويم احتمال د هغوی د مناقبو سره زيات سمون خوری، په دې وجه راجح هم دغه دې، او گویا دا د هغوی ﷺ د اړخ نه دوی ته د حسن اسلام او د ايمان د پوخوالي سند ورکړې شوې دې، چې رسول الله ﷺ د هغوی د ليدلو نه بغير په دې باندې د ايمان راؤړو گواهی ورکوی.)

د لفظ "سبع" ضبط او معنی: يَوْمَ السَّبْعِ..... قاضی عياض وائی، سبع د باء په ضمې سره هم راځی، او په سکون سره هم، ولې په روايت کنبې په ضمې سره دې، حافظ ابن حجر د حربي په حوالې سره نقل کوی، چې دا په ضمې او سکون دواړو سره ضبط کړې شوې دې، او دا د هغه معروف ځناور (شرمخ) نوم دې.

ابن عربي وائی چې دا په سکون سره دې، او په ضمې سره چې چا نقل کړې دې، دا تصحيف دې. ابن جوزی وائی، دا په سکون سره دې، او محدثين دا په ضمې سره روايت کوی. (۱)
د "سبع" بالغه معنی: او د ضمې په صورت کنبې به معنی دا وی، چې په کومه ورځ درنده دا چيلی اونيسی، او څوک به هم دا دده د پنځې نه نه شی خلاصولی، (شرمخ او وئيل) په هغه وخت کنبې به زما نه سوا ددې شپونکې څوک هم نه وی، انسان ته گویا هغه او وئيل چې په هغه ورځ به ته اوختې، او بس هم زه به دې سره نژدې پاتې شم، نو بيا چې زه دې سره څه کول غواړم کوم به.

ښکاره خبره ده چې شرمخ به د چيلی څه ساتنه او حفاظت اوکړی، هغه به اوخوری، نو کله چې چيلی د هغه په رحم او کرم باندې وی، نو گویا هغه به د چيلو شپونکې وی.

داؤدی وائی، ددې مطلب دادې، چې په کومه ورځ "سبع" يعنی شرمخ په دې باندې حمله اوکړی. نو ته به ددې نه اوختې، او زه به ددې نه خپل د خوراک ضرورت پوره کړم، زه به ورستو لاړ شم، او په هغه ورځ به زما نه سوا ددې څوک شپونکې نه وی، يعنی دا چيلی به بغير د شپونکې نه پاتې شی، ځکه چې هلته به د زمري نه علاوه بس يو شرمخ وی، او شرمخ خو د چيلو ساتونکې نه شی کيدې، هغه خو د دوی د ځان دښمن وی.

يو قول دادې، چې دا به د فتنې په زمانه کنبې وی، کله چې گلهې چيلی به خلق هيرې کړی، او دوی به داسې بغير د مددگار او ساتونکې نه پاتې وی، نو په داسې وخت کنبې به ځناور په

(۱) فتح الباری: ۱۳۳، ۳۲۹

(۲) فتح الباری: ۱۳۳، ۳۲۹

دوی حمله کولو سره خوری، خو بس چیلنې به وی او شرمخ به وی، په دې وجه دغه شرمخ به د دوی ساتونکې جوړ شى. دا تفصیل خو په هغه وخت کښې دې، کله چې دا سبع بضم الباء وى.

د "سبع" بالسکون معنی: د سکون الباء په صورت کښې یو قول دادې، چې "هو اسم الموضع الذی یقع فیہ الحشر، یوم القيامة" دا د هغه ځانې نوم دې، چې په هغې کښې به په ورځ د قیامت حشر کیږي، دا ازهری په تهذیب اللغة کښې د ابن العربی نه نقل کړی دی. او ددې تائید په دې سره هم کیږي، چې محمد بن عمرو بن علقمه عن أبی سلمة عن أبی هريرة..... په طریقې سره یوم القيامة هم منقول دې، او دا ښکاره خبره ده، چې هم یوم الحشر یوم القيامة ده، خو په دې باندې دا اشکال کړې شوې دې، چې د حشر او قیامت په ورځ به شرخ د چیلو ساتونکې نه وى، او نه به په دغه ورځ دده د چیلو سره څه تعلق وى؟

دویم قول دادې چې د یوم السبع نه مراد "یوم العید" دې، یعنې چې په جاهلیت کښې د دوی یو اختر وو، او په هغې کښې به دا خلق په لهو ولعب او لوبو تماشو کښې داسې مشغول وو، چې د ځناورو او څارو نه به غافل وو، شرمخ هغې ورځ اړخ ته اشاره او کړه، او دا چې ئې اووئیل چې "لیس لها راع غیری" دا ئې په دې باندې په قدرت او په وس بری کیدو کښې د مبالغې په توګه اووئیل، یعنې چې ده ته به په دې چیلو باندې داسې قدرت حاصل وى، ګویا چې هم دې به ددې چیلو شپونکې وى. دا قول اسماعیلی د ابو عبیده نه نقل کړې دې.

درېم قول دادې، چې دا "سبع" د سَمِعَ الرجل نه دې، چې ددې معنی ده، ما هغه اویرولو، نو د یوم السبع معنی ده، "یوم الفزع".

څلورم قول دادې، چې داد أسبعتُ په معنی د اهلته نه دې، او دیوم السبع نه "یوم الإهمال" مراد دې اصمعی وائی، "السبع الهمل، وأسبع الرجل اغنامه إذا ترکها تصنع ما تشاء سبع مهمل کیدو ته وئیلې شى، "أسبع الرجل اغنامه" سړی خپلې چیلنې پرېښودې، چې هغه څه غواړي، کوی، دې قول ته نووی هم ترجیح ورکړې ده.

پنځم قول دادې، چې دیوم السبع معنی ده، یوم الاکل ځکه چې سَمِعَ الذئبُ الشاة په هغه وخت کښې وئیلې کیږي، کله چې شرمخ چیلنې او خوری.

شپږم قول دادې، چې یوم السبع په معنی دیوم الضیام دې، ځکه چې د أسبعتُ او د أضیعتُ یوه معنی ده، دا قول ابن دحیه د اسماعیل القاضی عن علی بن المذینی عن معمر بن المثنی نه نقل کړې دې.

(۱) فتح الباری: ۱۳۳، ۹

(۲) فتح الباری: ۱۳۳، ۹

ووم قول دادې، چې د يوم السهم نه مراد يوم الشدة ده، لکه څنگه چې د ابن عباس په حقله مروی دی، چې د هغه نه د يوې مسنلې په حقله پوښتنه او کړې شوه، نو هغزی او فرمائیل، "اجرامن سهم" يعنی دا په هغه مسائلو کښې ده، چې د مفتی د پاره ډيره سخته او گرانه وی. (١)

قوله: وَرَجُلٌ يَسُوقُ بَقْرَةً: په کتاب المزارعة کښې په دې باندې کلام تیر شوې دې. (٢)
ابن حبان د محمد بن عمرو عن أبي سلمة عن أبي هريرة په طريقي سره ددې دواړو قيصو په آخره کښې دا نقل کړی دی، فقال الناس ائمنّا بما ائمن به رسول الله ﷺ (٣)
په کوم څيز چې رسول الله ﷺ ايمان راوړلې دې، په هغې مونږ هم ايمان راوړلې دې.

قوله: يَتِمُّ رَأْيُ: رايع مرفوع موصوف او في غنمه د هغې صفت دې، دواړه ملاويدو سره مبتداء او وعدا عليه د هغې خبر دې. (٤)

ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث مطابقت بالكل واضح دې، ځکه چې باب د فضائل ابن بکر په حوالې سره دې، او په حديث کښې هم ددې ذکر دې. (٥)

(٦: ٣٤٦٤) حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ يُونُسَ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ الْمُسَيَّبِ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «يَتِمُّ أُنَا تَائِمٌ رَأَيْتُنِي عَلَى قَلِيبٍ عَلَيْهِمَا ذَلُومٌ، فَتَزَعْتُ مِنْهَا مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ أَخَذَهَا ابْنُ أَبِي فُحَّافَةَ، فَتَزَعَرَهَا مِنْهَا ذَلُومًا أَوْ ذَلُومَيْنِ، وَفِي نَزْعِهِ ضَعْفٌ، وَاللَّهِ يُغْفِرُ لَهُ ضَعْفَهُ، ثُمَّ اسْتَحَالَتْ عَرَبًا، فَأَخَذَهَا ابْنُ الْخَطَّابِ، فَلَمْ أَرِ عَبْقَرِيَّاتِ مِنَ النَّاسِ يَنْزِعُ نَزْعَ عُمَرَاءَ حَتَّى ضَرَبَ النَّاسُ بِعَظْمٍ»

[٦٦١٨، ٦٦١٩، ٧٠٣٧، وانظر: ٣٤٣٤]

(١) فتح الباري: ١٣٣٩

(٢) اوگوري: كتاب الحرث و المزارعة، باب استعمال البقر للحرثة، رقم: (٣٢٢٤)

(٣) صحيح ابن حبان، كتاب أخباره، رقم: ٦٩٠٣، ذكر شهادة المصطفى ﷺ للصديق والفاروق بكل شئ
كان يقوله ﷺ:

(٤) عمدة القاري: ١٢٥٣، ١٦

(٥) عمدة القاري: ١٢٥٣، ١٦

(٦) الحديث أخرجه البخاري في صحيحه: ٥١٧، ١. كتاب فضائل أصحاب النبي ﷺ، باب قول النبي ﷺ لو كنت متخذًا خليلاً، رقم: ٣٦٦٤، وفي: ١٠٣٩، ٢. كتاب التعبير، باب نزع الذنوب والذنوبين من البشر بضعف، رقم: ٧٠٢٢، ٧٠٢١، وفي: ١١١٣، ٢. كتاب التوحيد، باب في المشينة والإرادة، رقم: ٧٤٧٥، ومسلم في صحيحه: ٢٧٥، ٢. كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل عمر، رقم: ٢٣٩٢، ٢٣٩٣، والترمذي في جامعه: ٥٤، ٢. كتاب الرؤيا، باب ما جاء في رؤيا النبي ﷺ في الميزان، رقم: ١٢٢٩

رجال الحديث

عَبْدَانُ: دا عبد الله بن عثمان بن جبلة دې. دده احوال په "هدم الوسم" کښې تیر شوی دی. (۱)
عَبْدُ اللَّهِ: دا عبد الله بن المبارك شيخُ شيخ البخاری دې، دده احوال هم په "هدم الوسم" کښې تیر شوی دی. (۲)

يُونُسُ: دا يونس بن يزيد ايلي قرشي ابو يزيد دې. دده تفصيلی احوال د "کتاب العلم، باب من يُرد الله به عذاباً يَفْقَهُهُ فِي الْيَمِّ" لاندې تیر شوی دی. (۳)

الزُّهْرِيُّ: دا ابن شهاب زهري دې، دده مختصر حالات په "هدم الوسم" کښې تیر شوی دی. (۴)
ابْنُ الْمُسَيَّبِ: دا سعيد بن المسيب امام التابعين أحد الفقهاء السبعة دې، دده احوال د "کتاب الإيمان، باب من قال إن الإيمان هو العمل" لاندې تیر شوی دی. (۵)

دا حديث امام مسلم هم په كتاب الفضائل کښې د حرمله بن يحيى نه نقل کړې دې. په "علامات النبوة" کښې د عبد الله بن عمر نه روايت دې، او هلته په دې باندې کلام کړې شوې دې. **قوله: عَلِيٌّ قَلِيْبٌ**: قليب کوهی ته وئيلې کيږي، چې په کنستلو سره د هغې نه خاوره راوېاسلې شي، او د هغې غاړه نه وی جوړه کړې شوې. (۶)

ددې حديث شرح به انشاء الله په "کتاب التعبير" کښې راشي.

په رسول الله ﷺ او سيدنا ابوبکر رضی الله عنهما کښې اتحادی نسبت: هغه! دلته دومره قدرې خبره د کولو ده، چې د سيدنا ابوبکر رضی الله عنهما په حقله چې څه راغلی دی، "والله يغفر له ضعفه" ددې معنی دا نه ده، چې په "نوع" کښې ضعف د هغه څه گناه او تقصير دې، بلکه دا صرف د خلافت د زمانې کموالی اړخ ته اشاره ده، او حضرت شيخ الحديث مولانا زکریا رحمته الله علیه دلته يوه عجيبه لطيفه نکته بيان کړې ده، چې څنگه په "قسيم محمد ربهك واستغفره" کښې د رسول الله وصال او نزدي والی د نيتي اړخ ته اشاره ده، همدغه شان دلته په "والله يغفر له" سېره د ابوبکر وفات اړخ ته اشاره ده، او دا په رسول الله ﷺ او حضرت صديق کښې د اتحادی نسبت دليل دې، او ددې معنی تائيد په دې سره کيږي، چې امام بخاری دا روايت په مناقب أبي بکر کښې

(۱) اوگوري: کشف الباری: ۱، ۴۶۱، ۴۶۲

(۲) اوگوري: کشف الباری: ۱، ۴۶۲

(۳) اوگوري: کشف الباری، ۳، ۲۸۲

(۴) اوگوري: کشف الباری: ۱، ۳۲۶

(۵) اوگوري: کشف الباری: ۱، ۱۵۹

(۶) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۳۵

راوړلې دي، او په دې کښې د هغه منقبت هم دغه کيدې شی، چې په رسول الله ﷺ او هغوی ﷺ کښې اتحادی نسبت ثابتول مقصود وی (۱)

ترجمة الباب سره مناسبت: باب د، مناقب ابی بکر ﷺ په حوالې سره دي، او په حديث کښې دا ذکر کړې شوی دی، چې رسول الله ﷺ دې په خوب کښې دکوهی نه په اوبو راوېاسلو اوليدو، دا دهغوی فضيلت دي، بيا د ابوبکر ذکر ئې د حضرت عمر ﷺ نه وړاندې اوکړو، چې د هغه په فضيلت باندې هم دليل دي، او پاتې شو په اوبو راوېاسلو کښې ضعف، نو دا د هغه د نقصان او کمزورې دليل نه دي، ځکه چې د هغه د خلافت زمانه کمه وه. په دې وجه په خوب کښې په هغه کښې ضعف اوليدې شو، ښکاره خبره ده چې په لږ وخت کښې کار هم لږ کيږي (۲)

۳۴۶۵: (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِقَاتٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «مَنْ جَرَّ ثَوْبَهُ خِيَلًا لَمْ يَنْظُرِ اللَّهُ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ». فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّ أَحَدَ شَقِيئِ ثَوْبِي يَسْتَرْغِي إِلَّا أَنْ أُنَاقِدَ ذَلِكَ مِنْهُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنَّكَ لَسْتَ تَصْنَعُ ذَلِكَ خِيَلًا» قَالَ مُوسَى فَقُلْتُ لِسَالِمٍ أَذْكَرَ عَبْدُ اللَّهِ مِنْ جَرِّ إِزَارَةٍ قَالَ لَمْ أَسْمَعْهُ ذَكَرَ لِأَثْوَبَةَ. [۵۴۴۶، ۵۴۵۵، ۵۷۱۵]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ مِقَاتٍ: دا ابو الحسن محمد بن مقاتل مروزی بغدادی مکی دی، دده احوال د کتاب العلم، حديث: ۶۵ لاندې تیر شوی دی (۳)

عبد الله: دا عبد الله بن المبارك د امام بخاری شیخ الشیخ دي، دده احوال هم په کتاب الهدی الوسی کښې تیر شوی دی (۴)

(۱) لامع الدراري: ۱۱۴۶۸

(۲) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۵۳

(۳) أخرجه البخاری فی صحيحه: ۵۱۷، ۱. کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ، باب قول النبی ﷺ کنت متخذاً خلیلاً. رقم: ۳۶۶۵، وفی: ۸۶۰، ۲. کتاب اللباس، باب من جرّ إزاره من غیر خيلاء، رقم: ۵۷۸۴، وفی: ۸۶۱، ۲. کتاب اللباس، باب من جرّ ثوبه من الخيلاء، رقم: ۵۷۹۱، وفی: ۸۹۵، ۲. کتاب الأدب، باب من أنشأ علی أخيه بما يعلم، رقم: ۶۰۶۲، ومسلم فی صحيحه: ۱۹۴، ۲. کتاب اللباس والزينة، باب تحریم جرّ الثوب خيلاء، وبيان حد ما يجوز إرخاءه، رقم: ۲۰۸۵، وأبو داود فی سننه: ۲۰۸، ۲. کتاب اللباس، باب ما جاء فی إرسال الإزار، رقم: ۴۰۸۵، والنسائي فی سننه: ۲۹۷، ۲. کتاب الزينة، باب التغليظ فی جرّ الإزار، رقم: ۲۰۶، وباب إرسال الإزار، رقم: ۱۲۱۳

(۴) اوگوري: کشف الباری: ۳، ۱۲۰۶

(۵) اوگوري: کشف الباری: ۱، ۱۴۶۲

موسیٰ بن عقبهٔ دا موسى بن عقبه المدنی مولیٰ آل الزبیر دی. ددهٔ احوال تیر شوی دی.^(۱)
 سالم بن عبد الله دا د رسول الله ﷺ صحابی عبد الله بن عمر خونې سالم بن عبد الله دی،
 ددهٔ احوال په "کتاب الایمان، باب الحیاء من الایمان" کښې تیر شوی دی.^(۲)

حضرت ابوبکر رضی الله عنه کمزوري او نحیف وو: د حضرت ابوبکر رضی الله عنه لنگ به ولې سستیدو. شیخ
 الحدیث مولانا محمد زکریا رحمته الله علیه فرمائی، په دې وجه چې د حضرت صدیق جسم ډیر نحیف
 او کمزوري وو. او د ټوټو د کمزوري کیدو د وجهې نه لنگ به په صحیح طریقه نه شو ترلې
 کیدې. په دې وجه به بیا بیا سستیدو. د حضرت سیرت بیانونکو د هغوی ددې صفت ذکر
 په الاصابه کښې کړې دي. "کان أبيض لطيفاً جعداً مستقراً الورکین".^(۳)

داحد شقی ټوټې نه خه مراد دي: حضرت گنگوهی رضی الله عنه فرمائی، "جانب خلف" مراد دي. په دې
 وجه چې د ټوټو د کمزوري کیدو په صورت کښې لنگ شاه اړخ ته اوړي. یا "جانب قدام" مراد
 دي، ځکه چې خپته غټه نه وی. نو سړې وړاندې اړخ ته راټیټ شوي وی.^(۴)
 ددې حدیث نور تفصیل به هم په کتاب اللباس کښې راشی. انشاء الله
 بیا هم خه لږ تفصیل دلته هم اوگورئ.

"خیلاء" تکبر او تیختږ ته ویلې شی، خود پسندی، غرورو وغیره، دا لفظ منصوب دي. او د
 نصب وجه ئې داده، چې دا مفعول له او علت دي.

قوله: لم ينظر الله اليه: نظر دلته د رحمت نه مجاز دي، نو معنی دا شوه چې الله تعالیٰ په
 هغه باندې رحم نه کوي. او کله چې ددې استعمال په مخلوق کښې کیږي، نو بیا دا کنایه
 وی. لکه: "لا ينظر اليه زيد" یعنې زید هغه اړخ ته توجه نه کوي، لکه څنگه چې په ارشاد باری
 تعالیٰ. "لا تقولوا راعنا وقولوا انظروا" کښې نظر د متوجه کولو په معنی کښې دي. د الله تعالیٰ د
 نظر نه کولو دا مطلب هیڅ کله هم نه شی اخستلې، چې هغه الله تعالیٰ ته په نظر نه راځي.

قوله: يسترخي: کیدې شی حضرت ابوبکر رضی الله عنه عاداتا په لاره تلو کښې یو اړخ ته لږ ټیټ
 شوې تللو. او کله چې به ئې خان صحیح کړو او د نیغ تلو کوشش به ئې کولو، نو بیا به نیغ
 تلو. په دې وجه هغه معذور او گټلې شو.

قوله: فقلت لسألم: د "قلت" قائل راوی د حدیث موسیٰ بن عقبه دي.

قوله: أدرك.....؟: فعل ماضی ده، چې په دې باندې همزه د استفهام داخله شوې ده.

(۱) اوگورئ: کتاب الزکاة، باب الصدقة قبل العيد.....

(۲) اوگورئ: کشف الباری: ۱۱۲۸، ۲

(۳) لامع الدراری: ۱۱۴۷، ۸

(۴) لامع الدراری: ۱۱۴۷، ۸

ددې عبدالله قائل دي.

قوله: فقال: ددې قائل سالم دي، يعنى هغه وائى، چې ما خو د عبد الله نه په حديث كېنې صرف د ثوبه ذكر اوريدلى دي.^(۱)

دجوړ ازار، يعنى لنګ راښکلو حکم: ابن عبد البر او امام نووي وغيره خو دا ليکلى دي، چې که د خيلاء او تکبر په نيت باندې لنګ راښکل يعنى پېنسي د گيتو نه لاندې ساتل وي نو حرام دي، گني نو حرمت نشته، او د فتاوي عالمگيري د عبارت نه هم په ظاهره دا معلومېږي، چې لنګ راښکل د خيلاء او تکبر په نيت حرام دي، گني نو کراهت تحريمي دي، شمس الدين ابن ابي عمر المقدسي الحنبلي، صاحب الشافعي په الشافعي كېنې ليکلى دي، چې که د خيلاء او تکبر په نيت لنګ راښکلي شي، نو حرام به وي گني نو مکروه تنزيهي، دا ټول حضرات په دې خبره متفق دي، ولې صحيح خبره هغه ده، چې قاضي ابوبکر ابن عربي کړې ده، چې په قصد او ارادې سره کوم سرې لنګ د گيتو نه لاندې ساتي، که هغه زر ځله او وائى چې زما نيت د خيلاء او تکبر نه دي، ولي هغه حرام او مکروه تحريمي دي، کله چې هغه په قصد سره کوي. نو په دې كېنې د تاويل لار نشته، هاو! او که دۀ په قصد سره نه وي کړې، او لنګ خوييدو سره لاندې شو، يا د سستيدو په وجه لاندې راغلو، نو بې شکه هغه په دې (حرام) كېنې داخل نه دي.^(۲)

ددې څۀ تفصيل په کتاب اللباس كېنې هم راروان دي.^(۳)

ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت داسې دي، چې باب د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د مناقبو په حوالې سره دي، او په حديث كېنې د رسول الله ﷺ وړاندې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د يو ممنوع امر په حوالې سره فکر مند كيدل او د تقوى او خشيت ذكر دي. چې د هغوى د لوڼې شان والى دليل دي، او بيا د حضور ﷺ هغوى ته "انك لست تصنع خيلاء" ونيو سره د لنګ د راښکلو د ممنوع صورت نه د برى كيدو بيان دي، چې په حضرت ابوبکر رضی الله عنه باندې د رسول الله ﷺ د اعتماد او د هغه د ثقافت او اعتبار دليل دي.^(۴)

۳۴۶: (۵) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ أَنَّ أَبَاهُ زَيْدَةَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «مَنْ أَتَّقَى زَوْجَيْنِ مِنْ شَيْءٍ مِنَ الْأَشْيَاءِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ دُعِيَ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ - يَعْنِي الْجَنَّةَ - يَا عَبْدَ اللَّهِ هَذَا

(۱) عمدة القارى: ۱۲۵۴

(۲) اوگورئ فتح البارى شرح صحيح البخارى: ۱۳، ۳۲۳، ۳۲۴

(۳) اوگورئ كشف البارى. كتاب اللباس، ص. ۱۴۶، ۱۴۷

(۴) فتح البارى: ۱۷، ۱۷۱

(۵) الحديث سبق تخريجه فى كتاب الصوم، باب الريان للصائمين، رقم ۱۱۸۹۷

خَيْرٌ، فَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّلَاةِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصَّلَاةِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجِهَادِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الْجِهَادِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّدَقَةِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصَّدَقَةِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصِّيَامِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصِّيَامِ، وَبَابُ الرِّيَافَةِ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ مَا عَلَى هَذَا الَّذِي يُدْعَى مِنْ تِلْكَ الْأَبْوَابِ مِنْ ضَرُورَةٍ، وَقَالَ هَلْ يُدْعَى مِنْهَا كَلِمَةً أَحَدُ يَارَسُولَ اللَّهِ قَالَ «نَعَمْ، وَأَرْجُو أَنْ تَكُونَ مِنْهُمْ يَا أَبَا بَكْرٍ» (ر: ۱۱۷۹۸)

رجال الحديث

أَبُو الْيَمَانِ: دا ابو اليمان حکم بن نافع بهرانی حمصی دی، ددۀ احوال د پدۀ الوسی، باب: ۶* لاندی تیر شوی دی (۱)

شُعَيْب: دا ابو بشر شعيب بن أبي حمزة القرشي الاموی دی. ددۀ احوال هم په پدۀ الوسی، باب: ۶* کنبی تیر شوی دی (۲)

الزُّهْرِيُّ: دا محمد بن عبید الله بن عبد الله بن شهاب الزهري دی، ددۀ احوال په پدۀ الوسی، باب: ۳* کنبی تیر شوی دی (۳)

حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ: دا حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ ددۀ احوال په کتاب الایمان، باب تطوُّم قیام رمضان من الایمان کنبی تیر شوی دی (۴)

د زوجین نه څه مراد دی؟ مَنْ اتَّفَقَ زَوْجَيْنِ.....، اى شیکین، یعنی چې کوم سړي د الله تعالى په لار کنبی دوه څیزونه خرچ کړل. د الله تعالى د لار نه مراد د ثواب لار ده، برابره خبره ده که جهاد وی، یا بل یو عبادت، او د شَيْئٍ مِنَ الْأَشْيَاءِ معنی برابره خبره ده که د مال د هر قسم سره د هغې تعلق وی. نو د دوه څیزونو نه مراد دوه قسمونه نه دی، بلکه د یو قسم نه دوه څیزونه مراد دی. د لفظ زوج اطلاق په "أحد الزوجین" باندې هم کیږي، او د فرد په مقابل کنبی په جفت باندې هم، او دلته د زوج تشبیه مستعمل ده، په دې وجه د لفظ زوج مفرد نه لازماً هم یو واحد الزوجین، مراد دې (۵)

د مختلفو دروازو نه د بلنې مطلب: لفظ د "جنة" په بعضی روایاتو کنبی ساقط دې، په دې وجه د

(۱) اوگوری: کشف الباری: ۱، ۷۹۹

(۲) اوگوری: کشف الباری: ۱، ۸۰۴

(۳) اوگوری: کشف الباری: ۱، ۲۶۳

(۴) اوگوری: کشف الباری: ۱، ۳۱۶

(۵) اوگوری: فتح الباری: ۱، ۶۷۶ بیروت

الفاظو د حفاظت او د اصل د رعایت خیال ساتلو ښکاره کولو د پاره ئې اوفرمائیل، یعنې الجنة^۱ دا روایت په کتاب الصوم کښې هم راغلې دي، او دلته د "تودی من ابواب الجنة" الفاظ په صراحت او قطعیت سره منقول دی^۲، او په کتاب الجهاد کښې هم مروی دي، په هغې کښې الفاظ دي، "دعاه خزنة الجنة، کل خزنة باب: اى قل هلم!"^۳

په دې کښې د "کل خزنة باب" معنی ده، "خزنة کل باب" او "اى قل" دا د "اى فلان" د ترخیم او تخفیف صورت دي^۴، یا بیا دا په لفظ د "فلان" کښې یو لغت دي، خطابى په قول اول باندې جزم کړې دي^۵، ولې د ترخیم په صورت کښې "قل" بالفتح (قل) لوستل پکار دی^۶، هم دغسې په بدء الخلق کښې هم راغلې دي^۷،

د روایت مطلب دا دي، چې د هر عمل د پاره به یو مستقل دروازه وی، چې د هغې نه به دې عمل کونکى ته بلنه گیرى، امام احمد او ابن ابی شیبې په صحیح سند سره روایت نقل کړې دي. چې په هغې کښې تصریح ده، "لکل عامل باب من ابواب الجنة يدعى منه بذلك العمل"^۸،

د فی سبیل الله مقصد: ددې نه د بعضې حضراتو له مخې جهاد مراد دي، مهلب وئیلې دي، چې ددې نه معلومېږي، چې جهاد افضل الأعمال دي، ځکه چې مجاهد ته به د مونځ کونکى، روژه ساتونکى او د صدقه کونکى ټولو اجر ملاوېږي، اگر چې مجاهد دا ټول اعمال نه وی کړي. او بیا کله چې مجاهد ته د جنت د ټولو دروازو نه د لږ شان مال خرچ کولو په وجه بلنه ورکولې شی، نو د زیات مال خرچ کولو به څه حال وی، دا اندازه لگول مشکل نه دی^۹،

دویم قول دا دي، چې د فی سبیل الله نه مراد جهاد..... نه دي، بلکه هر عمل صالح او د ثواب کار مراد دي^{۱۰}،

ایا اتفاق په هر عمل صالح کښې کیږي: جهاد، علم او په حج کښې اتفاق (خرچ کول) خو ښکاره دی. هند! په نورو عباداتو کښې اتفاق څه مشکل او پوهې ته نه راځي، ولې ددې ممکن

(^۱) اوگوری: صحیح البخاری، کتاب الصوم، باب الریان للصائمين، رقم (۱۸۹۷)

(^۲) اوگوری: کتاب الجهاد والسير، باب فضل النفقة فی سبیل الله، رقم (۲۸۴۱)

(^۳) فتح الباری: ۹، ۱۳۴

(^۴) فتح الباری: ۹، ۱۶۱

(^۵) فتح الباری: ۹، ۱۳۴

(^۶) اوگوری: باب ذکر الملائكة صلوات الله عليهم، رقم (۳۲۱۶)

(^۷) مسند أحمد بلفظ "لکل عمل باب من ابواب الجنة يدعون منه بذلك العمل"، رقم: ۹۷۹۹، ومصنف ابن ابی شیبې، باب من کان یصیل الصیام ایضاً بهذا اللفظ، رقم: ۸۹۹۶، وفی باب ما ذکر فی ابی بکر، رقم: ۱۳۲۶۲۸

(^۸) اوگوری: فتح الباری: ۱۴۱، ۵، وفتح الباری: ۷، ۱۶۱

(^۹) اوگوری: فتح الباری: ۱۴۱، ۵، وفتح الباری: ۹، ۱۳۴

صورتونه په هر عبادت او هر عمل صالح کښې ممکن دی. لکه په مونځ کښې د اتفاق مراد دا کیدې شی، چې د هغې په وساتلو او ضروریاتو کښې خرچ کول، لکه د بدن، کپړو، کالو، او د کور د صفائې په انتظام کښې مال خرچ کول، په روژه کښې به اتفاق داسې وی، چې د روژې ساتلو د پاره د قوت او طاقت ورکونکې څیزونو او په دې کښې د اخلاص او للهیت په حوالي سره د ممد او مدد کونکې څیزونو په حاصلولو کښې مال خرچ کړې شی. خلق معاف کول د ثواب کار دی، او دې د پاره د اتفاق صورت دادې، چې خپل واجب حقوق پرېښودې شی.

توکل عمل صالح دی، او په دې کښې اتفاق داسې ممکن دی، چې سړي په مرض او مصیبت کښې مثلاً په خپل خان باندې خرچ کړي. حالانکې هغه داسې هم کولې شی، چې مال ئې نه خرچ کولې او په بیماری او مصیبت باندې ئې صبر کولې، ولې هغه توکل کولو سره د غریبې او فقیرې هیڅ پرواه نه ساتلو سره په خپل خان باندې خرچ او کړو. یا بیا ددې صورت دادې، چې هغه په بیماری کښې په خپل خان باندې د خرچ کولو یا د بچت کولو په ځانې په یو بل مصیبت زده باندې خرچ کولو او مقصود ئې ثواب وی.

همدغه شان "ذکر" چې عمل صالح دی، په هغې کښې خرچ کول هم ښکاره دی. دویمه معنی د اتفاق دا کړې شوې ده، چې سړي خپل خان خرچ، صرف، کړي. مثلاً وئیلې شی: "انفقْتُ قِطْبَ العلمِ عُمَرُو وِذَلِكَ فیه نفسٌ" ما د علم په طلب کښې عمر خرچ کړو، او په دې کښې مې خپل نفس ختم کړو. او دا معنی ډیره مناسبه او ښه گنلې شوې ده. دلته د اتفاق یوه دریمه معنی هم کړې شوې ده، چې د عقل او فهم نه ډیره بعیده ده، او هغه دا چې د اتفاق زوجین نه د مال او جان دواړو خرچ مراد وی، دا په دې وجه مستبعد او مرجوح ده، چې د صوم او صلاۃ په شان عباداتو کښې مال خرچ کول ښکاره نه دی. هغه! که هغه تاویل او کړې شی د کوم چې اوس ذکر او کړې شو، او ځان خرچ کول په دې کښې ښکاره دی، نو په دې وجه یوه معنی ظاهره او یوه معنی غیر ظاهره نه شی جمع کولې.

همدغه شان کومو خلقو چې په روژه کښې د اتفاق دا معنی کړې ده، چې چاروژه دار ته روژه ماتې ورکړې شی، دا هم بعیده ده. ځکه چې په داسې کولو سره به دا د اتفاق په ځانې صدقه شی، چې یو دویم او مستقل باب دی. (۱)

قوله: هَذَا خَيْرٌ ددې معنی ده، هَذَا فاضلٌ دا غوره او ښه دی. د هَذَا افضل معنی مراد نه ده، یعنی چې دا د یو بل عمل نه غوره دی، اگر چې په لفظ کښې ددې (تفضیلی معنی) ځانې هم موندې شی، نو ددې وجه او فائده داده، چې خلقو ته ددې عمل ترغیب ورکول مقصود دی، په دې وجه اسم تفضیل استعمال کړې شو. (۲) او د "خیر" اسم تفضیل د نه کیدو په

(۱) اوگوری: فتح الباری: ۱۳۵، ۹

(۲) اوگوری: فتح الباری: ۱۳۴، ۹

صورت کنبی به معنی وی، "هذا غیر من الخیرات" او تنوین د تعظیم د پاره دی، نو فائده ښکاره ده، چې ډیر لوڼې خیر دي (۱)

د جنت د دروازو شمیر: دلته په دې روایت کنبې د جنت د څلورو دروازو ذکر دی، چې په هغې سره به څلور قسمه عمل کونکی جنت ته داخلېږي،

①: مونځ کونکی، ②: جهاد کونکی، ③: روژه ساتونکی، ④: صدقه کونکی. او

مشهور دادی، چې د جنت اته دروازې دي، او د کتاب الجهاد په ابتداء کنبې هم راغلی

دی، "وان ابواب الجنة ثمانية" (۲) اوس سوال دادې، چې په باقی دروازو باندې به څوک

داخلېږي؟ نو جواب دادې، چې یوه دروازه خو د اسلام په ارکان اربعوؤ کنبې پاتې شوې

رکن یعنی د "حج" د پاره به وی، او پاتې شوې باقی درې نو په هغې کنبې به یوه دروازه خو

وی، د "کافمین الغیظ او عافین عن الناس" د پاره، لکه امام احمد بن حنبل د روض بن عباد عن اشعث عن

الحسن په طریقې سره مرسل روایت نقل کړې دي، فرمائی: "ان الله بابا الجنة لا يدخله الا من

عفا عن مطلبة" (۳)

همدغه شان یو "الباب الايمن" دي، چې په هغې سره به هغه متوکلین داخلېږي، چې په هغوی

باندې هیڅ حساب او عذاب نه وی، او دریمه دروازه کیدې شی ځاکرینو د پاره به وی، او

ممکنه ده، هغه د علم والوؤ د پاره هم وی، او ممکنه ده چې ددې څو دروازو نه علاوه په

جنت کنبې دننه نورې هم ډیرې دروازې وی، او هم هغه اصلی دروازې وی، ځکه چې د خیر

اعمال خو د اتو نه ډیر زیات دي (۴)

کوم خلق به د ټولو دروازو نه بللې شی او ولې؟ فقال ابوبکر، ابوبکر او وئیل، څوک چې به د

دغه ټولو دروازو نه بللې شی، هغوی ته به څه نقصان او تکلیف نه وی، په کتاب الصیام

کنبې د دې الفاظ دادی، "فهل يدعى أحد من تلك الابواب كلها" آیا څوک به داسې هم وی چې هغه

به د یوڼي نه نه. د دغې ټولو دروازو نه بللې شی.

په هر حال کنبې د حدیث نه دومره خبره خو په یقیني توگه معلومېږي، چې د ټولو دروازو نه

د بلونکو شمیر به ډیر کم وی. او بیا دا هم معلومېږي، چې ددې نه مراد ذکر کړې شوی

اعمال په نفلی توگه باندې په کثرت سره ادا کونکی دی، ځکه چې د فرض مونځ، روژې،

زکوٰۃ، او د جهاد کونکو خو به څه کمې نه وی، داسې خلق به ډیر زیات وی.

(۱) اوگوری، فتح الباری: ۱۱۳۱.۷

(۲) کتاب الجهاد لابن ابی عاصم، رقم: ۹۶، مکتبة العلم والحکمة.

(۳) مسند أحمد، مسند أبي هريرة، رقم: ۹۶۲۱، فتح الباری: ۱۱۴۱.۷

(۴) اوگوری، فتح الباری: ۱۳۴.۹

هاؤ ادا سې خلق به یقیناً کم وی. چې ددې ټولو اعمالو په نفلی توگه هم ادا کونکي وی. دویمه خبره داده، دا ټول اعمال کونکي چې د ټولو دروازو نه اوبللي شی، نو دا به صرف د تکریم په توگه باندې وی، گنې نو هغه خو به صرف په یوه دروازه داخلېږي. او هغه یوه دروازه به کیدې شی هغه دروازه وی، چې په هغې د داخلیدو مستحق جوړونکي عمل به په نسبت سره نورو اعمالو ته زیات وی.

په دې باندې که دا اوبللي شی چې د مسلم روایت دي، "مَنْ تَوَضَّأَ قَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ" او وړاندې ئې افرمائیل، "فَتَحَتْ لَهُ أَبْوَابَ الْجَنَّةِ يَدْخُلُ مِنْ أَيِّهَا شَاءَ" (۱) دې نه معلومیږي، چې بعضي جنتیان به په اتو دروازو داخلیدې شی.؟ نو جواب دادې، چې ددې هم د پورته ذکر کړې شوې تفصیل سره څه منافات نشته، اگر چې په ظاهره دا د هغې سره منافي معلومیږي، د عدم منافات وجه داده، چې دا اته دروازې به د هغه د تکریم په توگه کلاؤ کړې شی، او هغه ته به په هره یوه دروازه د داخلیدو اجازت وی. ولې بیا هم هغه به په یوه دروازه داخلېږي، یعنی هغه دروازه چې د هغې متعلق اعمال دده په اعمال نامه کښې زیات وی (۲).

قوله: وَأَرْجُوا أَنْ تَكُونَ مِنْهُمْ: علماء فرمائی کله چې الله تعالی یا رسول الله ﷺ د رجا او امید ذکر کوی، نو د هغې نه وقوع بالجزم مراد وی، او هم ددغې توجیه په بنیاد باندې د حدیث مذکوره د مناقب اې بکر سره تعلق جوړېږي، ځکه چې که د هغوی داخلیدل صرف متوقع وی، نو دا خو د هغوی څه خصوصیت نه شو. ابن حبان د حضرت ابن عباس رضی الله عنه روایت نقل کړې دي، چې په هغې کښې هغوی د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د پاره ددې وقوع ذکر کړې ده، د روایت الفاظ دادی، "قال أهل وأنت هيا أبابکر" (۳).

د حدیث فوائد: د حدیث مذکور نه لاندې ذکر کړې شوې فوائد هم حاصلیدې شی:

- ①: یو دا چې کوم سړي کوم عمل زیات کوی، هغه هم په هغې سره پیژندلې شی او معروف وی.
- ②: دویم دا چې ټول د خیر اعمال برابر برابر ډیر کم خلکو ته نصیب کیږي.
- ③: دریم دا چې فرشتې نیکان مؤمنان خوښوی، او د هغوی نه خوشالېږي.
- ④: څلورم دا چې اتفاق څومره زیات وی دومره غوره وی.
- ⑤: خیر که دنیوی وی او که آخروی، هغه مطلوب وی (۴).

ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت دادې، چې په دې کښې د

(۱) فتح الباری: ۱۳۵.۹

(۲) فتح الباری: ۱۳۵.۹

(۳) صحیح ابن حبان، باب ذکر ترحیب أهل الجنة بأبی بکر الصديق رضی الله عنه، ودعوة كل واحد منهم عند دخوله الجنة، رقم: ۶۸۶۷

(۴) فتح الباری: ۱۳۵.۹

حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د پاره د ډیر لوڼې زیری ذکر دې. لکه څنگه چې بیان کړې شو. چې په
 "وارجو ان تګون منهم" کښې د حضور ﷺ "رجاء او امید" دې. چې د وقوع تقاضا کوی، او د دې د
 وقوع مطلب دغه دې. چې ابوبکر به د جنت د اتو واړو دروازو ته په جزم او یقین سره بللې
 شی. (۱)

۳۴۶۷: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ
 عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - زَوْجِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّ
 رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَاتَ وَأَبُو بَكْرٍ بِالسُّنْحِ - قَالَ إِسْمَاعِيلُ يَعْنِي بِالْعَالِيَةِ -
 فَقَامَ عُمَرُ يَقُولُ وَاللَّهِ مَا مَاتَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - - قَالَتْ وَقَالَ عُمَرُ وَاللَّهِ مَا
 كَانَ يَفْعُ فِي نَفْسِي إِلَّا ذَاكَ وَلَيَبْعَثَنَّهُ اللَّهُ فَلْيَقْطَعْ أَيْدِي رِجَالٍ وَأَرْجُلَهُمْ - فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ
 فَكَشَفَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَبَّلَهُ قَالَ يَا بِي أَنْتَ وَأُمِّي طِبْتَ حَيًّا وَمَيِّتًا،
 وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَذِيقُكَ اللَّهُ الْمَوْتَ تَيْنِ أَبَدًا. ثُمَّ خَرَجَ فَقَالَ أَيُّهَا الْخَائِفُ عَلَى رِسْلِكَ فَلَمَّا
 تَكَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ جَلَسَ عُمَرُ - فَحَمِدَ اللَّهُ أَبُو بَكْرٍ وَأَثْنَى عَلَيْهِ وَقَالَ أَلَا مَنْ كَانَ يُعْبَدُ مُحَمَّدًا -
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَإِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ مَاتَ، وَمَنْ كَانَ يُعْبَدُ اللَّهُ فَإِنَّ اللَّهَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ.
 وَقَالَ (إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ) وَقَالَ (وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَأَنْ
 مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَصَرَ اللَّهُ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ
 الشَّاكِرِينَ) قَالَ فَتَنَجَّجَ النَّاسُ يَبْكُونَ - قَالَ - وَاجْتَمَعَتِ الْأَنْصَارُ إِلَى سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ
 فِي سَقِيقَةِ بَنِي سَاعِدَةَ فَقَالُوا مِمَّا أَمِيرٌ وَمِنْكُمْ أَمِيرٌ، فَذَهَبَ إِلَيْهِمْ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَأَبُو
 عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ، فَذَهَبَ عُمَرُ يَتَكَلَّمُ فَأَسْكَتَهُ أَبُو بَكْرٍ، وَكَانَ عُمَرُ يَقُولُ وَاللَّهِ مَا أَرَدْتُ بِذَلِكَ
 إِلَّا أَنِّي قَدْ هَيَّأْتُ كَلَامًا قَدْ أَغْبَيْتُ خَشِيتُ أَنْ لَا يَبْلُغَهُ أَبُو بَكْرٍ، ثُمَّ تَكَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ فَتَكَلَّمَ
 أَبْلَغَ النَّاسِ فَقَالَ فِي كَلَامِهِ نَحْنُ الْأَمْرَاءُ وَأَنْتُمْ الْوُزَرَاءُ. فَقَالَ حُبَابُ بْنُ الْمُنْذِرِ وَاللَّهِ لَا
 تَفْعَلُ، مِمَّا أَمِيرٌ وَمِنْكُمْ أَمِيرٌ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ لَا، وَلَكِنَّا الْأَمْرَاءُ وَأَنْتُمْ الْوُزَرَاءُ هُمْ أَوْسَطُ الْعَرَبِ دَارًا،
 وَأَعْرَبُهُمْ أَحْسَابًا قَبَايِعُوا عُمَرَا أَبَا عُبَيْدَةَ. فَقَالَ عُمَرُ بَلْ يُبَايِعُكَ أَنْتَ، قَالَتْ سَيِّدَنَا وَخَيْرُنَا وَأَحْسَنَا
 إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - - فَأَخَذَ عُمَرُ بِيَدَيْهِ وَقَبَّاعَهُ، وَبَايَعَهُ النَّاسُ، فَقَالَ قَابِلُ
 قَتَلْتُمْ سَعْدَ بْنَ عُبَادَةَ. فَقَالَ عُمَرُ قَتَلَهُ اللَّهُ.

(۱) اوګوری: عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۵۴

(۲) الحديث سبق تخريجه في كتاب الجنائز باب الدخول على الميت بعد الموت إذا أدرج في أكفانه.

رجال الحديث

إسماعيل بن عبد الله: دا اسماعيل بن أبي اويس عبد الله بن عبد الله بن اويس بن مالك بن أبي عامر اصبحي مدني دي. دده احوال د "كتاب الايمان، باب تفاضل اهل الايمان" لاندې تير شوي دي.^(۱)
 سليمان بن بلال: دا سليمان بن بلال قرشي تيمي مولى عبد الله بن عتيق محمد بن عبد الرحمن بن أبي بكر دي. دده احوال د "كتاب العلم، باب طرق الإمام السائلة على أصحابه" لاندې تير شوي دي.^(۲)
 هشام بن عروة: دا هشام بن عروة بن الزبير بن العوام قرشي اسدي مدني دي. دده احوال د "كتاب الايمان، باب أحب الأعمال إلى الله أدومه" لاندې تير شوي دي.^(۳)
 عروة بن الزبير: د مشهور صحابي زبير بن العوام خوني او پخپله مشهور تابعي او د مديني منوري په فقهاء سبعوؤ کښې يو دي هم دي، دده احوال هم د "كتاب الايمان، باب أحب الأعمال إلى الله أدومه" لاندې تير شوي دي.^(۴)
 عائشة بنت النبي: ددې احوال هم تير شوي دي.^(۵)
 د حضرت عائشة بنت النبي دا روايت چې د حضور ﷺ وفات په ذکر او د سقيفي وغيره په قيصي باندې مشتمل دي، د فضائل الصحابه نه علاوه دا په کتاب الجنائز او کتاب المغازی کښې هم منقول دي.^(۶)
 قوله: وَأَبُو بَكْرٍ بِالسَّنْحِ: "سَنَحْ" بضم السين وسكون النون يا بضم النون دي. ابو عبيد البكري وائي، "لنه منازل بني الحارث من الخزرج بالعوال" دا (سنح) د خزرخ شاخ د بني الحارث کورونو ته وييلي شي، چې په عوالي کښې دي. او د دوی او د مسجد نبوي په مينځ کښې د يو ميل فاصله ده.
 قوله: قَالَ إِسْمَاعِيلُ: اسماعيل بن عبد الله راوی مراد دي، چې د امام بخاري شيخ دي. د ابن أبي اويس په نامې سره مشهور دي، "يعني بالعالية" دا د حضرت عائشة بنت النبي د قول

(۱) اوگوري: کشف الباري: ۱۱۱۳، ۲

(۲) اوگوري: کشف الباري: ۱۱۳۷، ۳

(۳) اوگوري: کشف الباري: ۱۴۳۲، ۲

(۴) اوگوري: کشف الباري: ۱۴۳۲، ۲

(۵) اوگوري: کشف الباري: ۱۱۹۱، ۱

(۶) اوگوري: حديث. ۱۲۴۲، ۱۲۴۱، ۵۵۵، ۴۵۵۵، ۵۷۱۰، ۵۳۵، ۴۵۷، ۱۱۵۷۱۱، ۴ هله هم ددې څه تشریح راغلي ده.

تفسیر دې، په دې وجه د ابو ذر په نسخې کښې "تعنی" د مؤنث په صیغې سره راغلې دې،^(۱) د العالیة په حقله قسطلانی وائی، "هی مَنَازِلُ بَنی الْحَارِثِ".^(۲)

قوله: مَا كَانَ يَقَعُ فِي نَفْسِي إِلَّا ذَلِكَ: یعنی زما په زړه کښې صرف دا خبره راتله، یعنی په دې وخت کښې د هغوی ﷺ د عدم وصال خیال زما په زړه کښې وو، وصال هیڅ کله هم نه، احمد د عائشې رضی الله عنها یو روایت نقل کړې دې، چې په هغې کښې دا الفاظ دی، "إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ لَا يَمُوتُ حَتَّى يَقْنِيَ اللَّهُ الْمُنَاقِقِينَ".^(۳)

د حضرت عمر رضی الله عنه رائي د هغوی د غلبه ظن په وجه باندې وه، چې د هغوی د اجتهاد نتیجه وه. او د هغې وجه د قرآن کریم دا آیت وو، "وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا".^(۴) هغه پوهه شو چې ددې شهادت (گواهي ورکولو) پورې به هغوی ﷺ ژوندي وي.^(۵)

قوله: لَا يَزِيْقُكَ اللَّهُ الْمَوْتَيْنِ: د کتاب الجنائز او کتاب المغازی په روایت کښې د "لا يجع" الله عليك موتتين" الفاظ دی، او هغې سره دا هم تصریح ده:

"أَمَّا الْمَوْتَةُ الَّتِي كُتِبَتْ عَلَيْكَ فَقَدْ مَتَّهَا".^(۶) هغه مرگ خو ستاسو واقع شوې دې، کوم چې ستاسو د پاره لیکلي شوي وو.

د حضرت ابوبکر رضی الله عنه ددې قول څه مطلب دي؟ ددې یو مطلب خو دا بیان کړې شوې دې، چې دا په خپل حقیقت او خپل ظاهر باندې دې، یعنی مطلب دادې، لکه څنګه چې د بعضې خلکو خیال دي. چې هغوی ﷺ به دویم وارې ژوندي کیږي، او ډیر خلق به ختم کړي، حضرت ابوبکر رضی الله عنه او فرمائیل، داسې به نه وی، ځکه که داسې کیدل ممکن اومنلې شی، نو بیا به دا هم منل پکار وی. چې هغوی ﷺ ته به دوه وارې مرگ راځي، ځکه چې د حشر او بعث نه وړاندې به هغوی ﷺ ته مرگ خامخا راځي، او اوس په دې وخت کښې چې په هغوی ﷺ باندې مرگ راغلې دې. که ددې نه ورستو دریم وارې په دنیا کښې د هغوی ﷺ د ژوندي کیدو څوک قائل وی نو ضروري ده، چې هغه به په هغوی ﷺ باندې دوه وارې د مرگ راتلو قائل وي. او حال دادې، چې هغوی ﷺ د الله تعالی په دربار کښې ددې نه ډیر زیات محترم

(۱) إرشاد الساری: ۸، ۱۵۷.

(۲) إرشاد الساری: ۸، ۱۵۸.

(۳) مسند احمد، رقم: ۱۲۶۳۶۵.

(۴) سورة البقرة، آیت: ۱۴۳.

(۵) إرشاد الساری: ۸، ۱۵۸.

(۶) اوګوړی: کتاب المناقب، باب الدخول على الميت بعد الموت، رقم: (۱۲۴۱).

او مکرم دې، چې هغوی عليهم السلام ته دوه وارې مرګ ورکړی، لکه څنګه چې نې د بنی اسرائیلو بعضې خلقو ته ورکړو، چې د هغوی ذکر په "أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ" (۱) کښې دې، او څنګه چې په "وَأَوَّكَالِيُّ مَرْعَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا" (۲) کښې د "الذی" د مصداق سره شوی وو، یعنې حضرت عزیر عليه السلام سره - هغوی (محمد) عليه السلام سره به په هر حال کښې داسې نه کیږي.

حافظ ابن حجر رحمته الله دا اوضح الاجوبه او اسلم الاجوبه ګرځولې دې - کله چې یو مطلب ددې دا بیان کړې شوې دې، چې په قبر کښې به هغوی عليهم السلام ته دوباره مرګ نه راځي، لکه څنګه چې به عامو خلقو ته د سوال جواب د پاره د ژوندې کیدو نه ورستو مرګ راځي.

یو دریم مطلب دا بیان کړې شوې دې چې د هغوی عليهم السلام او د هغوی عليهم السلام د شریعت دواړو مرګ به نه جمع کیږي، یعنې اوس هغوی عليهم السلام ته مرګ راغلې دې، نو د هغوی عليهم السلام شریعت به هم هغوی سره رخصت شی، داسې به نه کیږي.

څلورم مطلب دا بیان کړې شوې دې، چې دویم مرګ کنایه ده د کرب او غم نه، یعنې ددې مرګ نه ورستو به په هغوی عليهم السلام باندې څه بل کرب او غم نه راځي، بلکه ددې نه ورستو به د هغوی عليهم السلام د پاره بس رحمت، خوشالی او آسانتیا وی (۳).

د منکرین حیات فی القبر استدلال او د هغې جواب بعضې خلقو ددې الفاظو نه دا اخستي او ثابت کړې ده، چې په قبر کښې هغوی عليهم السلام حیات نه دې، او کیدې شی ددې مطلب داوی، کله چې یو وارې هغوی عليهم السلام ته مرګ راغې، اوس که په قبر کښې هغوی عليهم السلام ته دویم وارې ژوند ملاویږي، نو ښکاره خبره ده، دویم وارې به مرګ هم راځي، ځکه چې بعث بعد الموت د نورو خلقو په شان به د انبیاءو هم کیږي، چې د هغې مطلب دغه دې، چې د مرګ نه به هغوی عليهم السلام ته افاقه اوشی، او په ظاهره بیا دا هم مستبعده ده، چې تر قیامته پورې هغوی عليهم السلام په قبر کښې ژوندی پاتې شی، خامخا به وفات کیږي، او ددې ټول هر څه مطلب دغه دې، چې هغوی عليهم السلام ته به دوباره مرګ راځي، یو وارې په دنیا کښې یو وارې په قبر کښې، حال دادې چې په دې حوالې سره رسول الله عليه السلام مخاطب کولو سره ابوبکر رضی الله عنه فرمائی، "لَا يُدْفَنُكَ اللَّهُ الْمَوْتَيْنِ".

ددې جواب د اهل سنتو د اړخ نه دا ورکړې شوې دې، چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه ددې قول هغه مطلب نه دې، کوم چې دلته اخستلې شوې دې، بلکه ددې مقصود د هغه مرګ نفی ده، چې د حضرت عمر رضی الله عنه د قول "وَلْيَبْعَثْهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا لِيَقْطَعَ أَيْدِيَ الْقَاتِلِينَ بِمَوْتِهِ" ته معلومیږي، او هغه داسې کله چې حضرت عمر رضی الله عنه دا اووئیل، چې خامخا به د رسول الله عليه السلام بعثت

(۱) سورة البقرة: ۲۴۳

(۲) سورة البقرة: ۲۴۹

(۳) فتح الباری: ۱/۴۸۰، بیروت

کېږي. نو ددې مطلب دا شو، چې اوس هغوی ﷺ ته مرګ راغلې دي، او دویم واري به هغوی ﷺ ژوندی کيږي. او بیا به هغوی ته په دویم واري مرګ راځي، هغه مرګ چې د هغې نه ورستو به بعثت قیامت وي، حال دادې چې الله تعالی هغوی ﷺ ته دوه واري مرګ نه ورکوي. او منکرین حیات چې د مرګ نه څه مراد اخلي هغې اړخ ته دلته هیڅ اشاره نشته. ځکه هغوی منکرین حیات، د برزخ خبره کوي، او د برزخ احوالو اړخ ته دلته په روایت کېنې هیڅ تعرض نه دي کړې شوي.

او ددې نه غوره جواب دادې، منکرین حیات چې دا وائي، چې په قبر کېنې هغوی ﷺ ته حیات په دې وجه ثابت نه دي، که داسې قسمه څه حیات وي، خامخا به هغه د دوي مرګ نه ورستو وي. او بیا د قبر د حیات نه ورستو به هم د هغوی ﷺ د پاره مرګ منل پکار وي، نو په دې طریقې سره به دوه واري د هغوی ﷺ د پاره مرګ ثابت شي، حال دادې چې ابوبکر د هغې نفی کوي..... نو جواب دادې، چې د قبر د حیات نه ورستو به هغوی ﷺ ته مرګ نه واقع کيږي، بلکه د هغوی ﷺ حیات به مستمر وي، او د منکرین حیات ددې ټول تقریر مدار د حیات قبر نه ورستو د مرګ په واقع کیدو باندې دي.

حافظ ابن حجر رحمته الله دا جواب ذکر کولو سره فرمائي، "والأنبياء أحياء في قبورهم"، (۱) حال دادې چې انبياء په خپلو قبرونو کېنې ژوندی دي.

د قبر حیات مستمره د غیر انبياء د پاره ثابت نه دي. حافظ ابن حجر عسقلاني فرمائي، "ولعل هذا هو الحكمة في تعريف الموتين حيث قال لا يذيقك الله الموتين، أي المعروفتين المشهورتين الواقعتين لكل أحد غير الأنبياء" دلته چې کوم "الموتين" معرفه راوړلې شوي ده، کيدې شي ددې حکمت او وجه دا وي. چې په دې سره هغه دوو معروفو او مشهورو مرګونو اړخ ته اشاره مقصود وي، چې د انبياء نه علاوه د هر سړي د پاره ثابت او واقع دي، يعنې د حیات دننويه نه ورستو مرګ او بیا د سوال او جواب د پاره د ورکړې شوي حیات نه ورستو واقع کيدونکي مرګ. د حافظ منشاء داده، چې د قبر حیات مستمره به د انبياء نه علاوه بل هیڅ چا ته هم حاصل نه وي.

ددې واقعي څخه د حضرت ابوبکر رضي الله عنه امتیازی مقام ثابتيږي. او پاتې شوه دا خبره چې حضرت عمر رضي الله عنه په تاکيد او قسميه او وئيل، چې اوس به د حضور ﷺ بعثت کيږي، یا دا چې هغوی ﷺ ته مرګ نه دي راغلې..... نو دا د هغوی ﷺ گمان وو، چې د اجتهاد په نتیجه کېنې هغوی ددې اظهار کړې وو، نو وو خو دا د واقعي خلاف، خو په طریقې د اجتهاد او گمان سره چې هغوی او وئيل نو دا د مواخذي قابل او سبب د ملامتیا هم پاتې نه شو، او د هغه د تغلیط ضرورت هم نشته، او ددې نه دا هم معلومه شوه چې حضرت ابوبکر رضي الله عنه د حضرت عمر رضي الله عنه او د نورو خلقو نه په علم کېنې زیات وو، همدغه شان دا هم معلوميږي، چې

حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ پہ اہمو معلاملاتو، لویو لویو مسائلو، مصائبو او پہ گرانو موقعو کنبی پہ ثابت قدم پاتی کیدو او پہ حوصلہ ساتلو کنبی ہم د نورو تولو خلقو نہ زیات وو (۱)
قوله: أَيُّهَا الْخَالِيفُ عَلَيَّ رَسُولُكَ: أَيُّ اسْتَدَى الْحَلْفَ أَوْ كُنْ عَلَى رَسُولِكَ، أَيُّ عَلَى السُّودَةِ، لَا تَتَعَجَّلْ. (۲)

د علی رسولک معنی کیری، لب صبر او کھ، او درپردہ، تلوار مہ کوہ

پہ کتاب الجنائز، کنبی دا مذکور دی، کله چہ حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د مقام سنہ نہ تشریف راوړو، نو مسجد ته داخل شو، او چا سره د خبرو کولو نه بغیر د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا خوا ته لاړو، بیا کله چہ هغوی راووتل نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ سره ئی خبرې کولې، ابوبکر لیدو سره هغوی دوی ته هم اووئیل، کینه، ابوبکر انکار او کړو، او خطبه وئیل ئی شروع کړل، نو خلقو حضرت عمر رضی اللہ عنہ پریښودو سره هغوی اړخ ته متوجه شو، **فَقَالَ إِلَيْهِ النَّاسُ وَتَرَكُوا عُمَرَ** (۳)، خلقو حضرت عمر رضی اللہ عنہ پریښودو سره ابوبکر رضی اللہ عنہ اړخ ته متوجه شو.

خو د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د خبرو کولو مطلب دا نه وو، چہ هغه خلیفه جوړیدل غوښتل، او هغې د پاره ئی د خلقو ذهنونه جوړول، په کتاب الأحکام کنبی حدیث مذکور دې، په هغې کنبی ددې تصریح ده، چہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ د خلیفه جوړیدو نه معذرت ښکاره کړې وو،

عبد الله بن عمر فرمائی: قِيلَ لِعُمَرَ أَلَا تَسْتَخْلِفُ؟ قَالَ: إِنْ أَسْتَخْلِفْتُ فَقَدْ اسْتَخْلَفَ مِنْهُ خَيْرٌ مِنِّي، أَوْ بِيَكْرٍ، وَإِنْ أَتَرَكَ فَقَدْ تَرَكَ مِنْهُ خَيْرٌ مِنِّي: رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، فَأَتَوْا عَلَيْهِ فَقَالَ: رَاغِبٌ وَرَاهِبٌ وَدِدْتُ أَنْ نَجُوثَ مِنْهَا كَهَافًا لَالٍ وَلَا عَمَلٍ، لَا أَتَحْمِلُهَا حَيًّا وَمَيِّتًا. (۴)

حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته اووئیلې شو، چہ تاسود دنیا نه تلو سره، به خلیفه نه مقرر وی؟ دې فرمائیل کړه زه خلیفه جوړوم نو زما نه غوره یعنی ابوبکر هم مقرر کړې دې، او که نه مقرروم نو رسول الله ﷺ هم نه دې مقرر کړې، چہ زما نه غوره دې، خلقو په دې باندې د هغوی تعریف او کړو، هغوی او فرمائیل چہ شوق او د زړه خوښه مې هم ده، او ویریرمه هم، زه غواړم چہ زه ددې نه سر په سر خلاص شم، چہ نه په ما باندې څه وی او نه زما د پاره څه وی، زه دا زمه داری، په ژوند او مرګ دواړو حالتونو کنبی په سر نه اخلم.
 معلومه شوه چہ حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ کله حضرت عمر رضی اللہ عنہ خپل خان نه ورستو خلیفه جوړ کړو نو هغوی دمه دارې ترسره کړې، گنې نو هغوی شوق نه لرلو.

قوله: فَشَهِجَ النَّاسُ: خلق په ژړا شو، شج هغې ژړا ته وئیلې کیری، چہ په هغې کنبی انتخاب په چغو چغو ژړل، سلگې وهل، او لوئې لوئې ساھگانې اخستل، نه وی،

(۱) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۵۶

(۲) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۵۶

(۳) الحوری، صحیح البخاری، کتاب الجنائز، رقم (۱۲۴۲)

(۴) صحیح البخاری، کتاب الأحکام، باب الاستخلاف، رقم (۷۲۱۸)

حافظ عسقلانی ددی دوه معنی بیان کړي دي:

- ①: ما يعرض في خلق الهالك من الغشة، کومې غټې چې د ژړيدونکي په مړي کښې پيدا کيږي.
 - ②: هو صوت معه ترجيع کباير و د الصبي بكاء في صدره، هغه آواز چې هغې سره دويم آواز يو ځاني شى، لکه ماشوم چې خپل آواز سره د سينې آواز يو ځاني کړي.
- ددې حالت نه په ساه نيولو، سلگي وهلو، غاړې ورکولو، او سترگو کښې په اوښکو راتللو سره تعبير (کولې شى ۱)، و قيل بكاء مع صوت (۲) يو قول دادې چې کومې ژړا سره آواز وي، هغې تشبېح ونيلې شى.
- د رسول الله ﷺ خلافت مسئله:

قوله: واجتمعت الأنصار إلى سعد بن عبادَةَ في سقيفة بني ساعدة.....: ساعدة
دا د کعب بن الخزرج د ځونى يا د دريد د ځونى نوم دې، هسې خو ساعدة د زمري په نومونو کښې يو نوم دي، او "سقيفة بنى ساعدة" د انصارو د مشورې ځانې او دارالندوه وو (۳).
د انصارو په سقيفة بنى ساعدة کښې اجتماع: سعد بن عبادَةَ بن ذليم بن حارثه الخزرجي ثم الساعدي، د خزرج د قبيلې په دغه وخت کښې سردار وو، د انصارو دوه مشهورې قبيلې وې. اوس او خزرج، ايا ټول انصار په سقيفة بنى ساعدة کښې سعد بن عبادَةَ سره جمع شوي وو، ابن اسحاق د خپل سیرت په آخر کښې ذکر کړی دی، چې "ان أسيد بن حضير بن عبد الأشهل انحازوا إلى أبي بكر ومن معه وهؤلاء من الأوس" (۵). أسيد بن حضير بنو عبد الاشهل سره شو او سيدنا ابوبکر او د هغې ملگرو ته راغلل او ملاؤ شو، او هغوی اړخ ته مائل شوي وو، او دا حضرات د اوس قبيلې نه وو.

او ابن عباس رضی الله عنهما د حضرت عمر رضی الله عنه د هغوی دا قول نقل کوي، "تخلفت عن الأنصار بأجمعهم إلى سقيفة بنى ساعدة" (۶)، ټول انصار زمونږ نه جدا کيدو سره په سقيفة بنى ساعدة کښې کيناستل. ددې دواړو اقوالو د جمعي او تطبيق صورت دا کيدې شى، چې اول خو انصار ټول جدا شوي وو، او بيا هغوی هم يو ځاني پاتې نه شو، بلکه جدا جدا شو.

ځکه چې اوس او خزرج دواړه داسې فريقين وو، چې د جاهليت په دور کښې د دوی په مينځ

(۱) فتح الباری: ۱۳۶، ۹

(۲) د تشبېح او تشبېح د مادې تفصيل د لغت په کتابونو کښې اوگوري، د مثال په توگه القاموس الوحيد، ص: ۱۶۴۷، او مختار الصحاح، ص: ۳۳۲، او اساس البلاغة للزمخشري، ص: ۱۴۵۶

(۳) عمدة القاری: ۱۲۵۶، ۱۶

(۴) عمدة القاری: ۱۲۵۶، ۱۶

(۵) السيرة النبوية لابن هشام: ۱۶۵۶، ۴

(۶) فتح الباری: ۱۳۶، ۹

کنبی ډیر جنگونه شوی وو، او د اسلام نه ورستو اگر چې د دوی هغه سخت د تورو جنگونه او دښمنی خو نه وو پاتې شوې، او په ظاهره خو تقریباً د هغې نوم او نشان هم نه وو پاتې شوي، د انصارو او مهاجرینو صحابه کرامو او بیا د انصارو په خپل مینځ کنبی د ورورولن تعلق او خپل مینځ کنبی د حد نه زیات خوږیدل، یو ناقابل انکار تاریخي حقیقت او د اسلام د حقانیت د خپلې ځلې ثبوت دي، ولې دا هم یو حقیقت دي، چې ددې دواړو قبیلو په مینځ کنبی د سوونو کالو نه د جاري وینو توپیولو او اختلافاتو څه نه څه اثر تر اوسه پورې په دوی کنبی باقي وو، او په بعضې موقعو کنبی به په رگونو کنبی د گرځیدونکي عداوت او دښمنی بسرکي اور واخستلو، نو بیا به د جنگ د گرمیدو ویره وه، او مسابقت او مقابله خو په دوی کنبی د وړاندې نه پاتې شوې وه.

نو دلته چې کله انصار ددې مقصد د پاره جمع شو چې د "امیر المؤمنین" انتخاب او کړې شي، او بل اړخ ته دا دواړه فریقین خو بس د یو بل د مقابلې په نیت راغلي وو، ولې بیا کله چې اسید بن حضیر او د اوس نورو حضراتو او کتل چې ابوبکر د بهر نه د امارت او خلافت د مستحق کیدو په توګه وړاندې راوړان دي، نو اوس قبیلې په ځانې ددې چې خزرګ والا په دوی امیر جوړ شي، نو هغوی مهاجرینو او په هغوی کنبی غوره د حضرت ابوبکر رضی الله عنه امارت ته ترجیح ورکړه.

بیا هلته دا هم شوې وو، چې حضرت زبیر او حضرت علی رضی الله عنه د رسول الله ﷺ کور ته تلې وو، او مهاجرین ابوبکر سره جمع شوی وو.)

د انصارو خوا ته د اکابر و مهاجرینو راتلل: فَذَهَبَ إِلَيْهِمْ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، وَأَبُو عُبَيْدَةَ..... پورته چې د ابن عباس رضی الله عنه کوم روایت ذکر دي. په هغې کنبی دا الفاظ دي:

قللت له: یا ابا بکر اطلق بنا إلى إخواننا من الأنصار ما حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته خواست او کړو، چې مونږ خپلو انصارو ورونو خوا له بوځئ.

او ابن حبان او ابویعلی وغیره د مالک عن الزهري په روایت سره دا اضافه نقل کړې ده:

"فبينما نحن في منزل رسول الله ﷺ إذا رجل ينادي من وراء الجدار أن اخبرنا يا ابن الخطاب، قللت: إليك عني فإننا عنك مشاغل يعني بأمر رسول الله ﷺ، فقال له: إنه قد حدث أمر، فإن الأنصار اجتمعوا في سقيفة بني ساعدة فأدركهم قبل أن يحدثوا أمراً يكون فيه حرب قللت لأبي بکر اطلق..... فذكره..... فانطلقنا معهم حتى لقينا رجلاً صالحاً فقالا: لا عليكم ألا تقر بهوهم، واقضوا أمركم، قال قللت: والله لنأتيهم، فانطلقنا، فإذا بين ظهرانيهم رجل مزمحل. قللت: من هذا؟ قالوا: سعد بن عبادة." (۲)

په دې کنبی ددې واقعي څه نور هم تفصیل دي، نو هغه فرمائی:

(۱) فتح الباری: ۱۳۶، ۹

(۲) صحیح ابن حبان، رقم: ۴۱۴، هم دغه شان او گورئ صحیح البخاری، کتاب الحدود، باب رجم الجلی فی الزنا إذا أحصنت، رقم: (۶۸۳۰)

مونږ د رسول الله ﷺ په کور کښې وو، چې د یو سړی د دیوال د شا اړخ نه دا آواز کول واوریدې شو. "ابن خطاب! بهر راوځه!"

ما او وئیل، څه! خپل کار کوه، مونږ د رسول الله ﷺ په معامله کښې د مشغولیدو په وجه تا ته فارغ نه یو، هغوی حضرت عمر رضی الله عنه ته او وئیل، یو کار شوې دي، انصار په سقیفه بنی ساعده کښې جمع دي، لاړ شه هغوی سره ملاؤ شه، مخکې د هغې نه چې هغوی څه داسې کار او کړی، چې په هغې سره جهگړه شروع شی، نو ما ابوبکر ته او وئیل، څه چې زو د انصارو خوا ته، بیا مونږ هغوی ته د تلو په نیت روان شو، په لار کښې دوه کسان مونږ سره ملاؤ شو، هغوی او وئیل که تاسو هغوی ته لاړ نه شی نو هم څه مسئله نشته، څه چې تاسو کول غواړې، بې غمه ئې او کړئ - راوی وائی ما او وئیل، په خدائې قسم مونږ به خامخا د هغوی خوا ته زو، بیا کله چې مونږ راغلو نو څه گورو چې هلته یو سړی سادر په سر کړې د هغوی په مینځ کښې دي. ما او وئیل دا څوک دي؟ وې وئیل، دا سعد بن عبادده دي!

د حدیث په آخر کښې د حضرت عروه رضی الله عنه نه دا هم منقول دی، چې هغه دوه سړی چې هغوی دوی سره ملاقات کړې وو، یو عویم بن ساعدة بن عباس بن قیس بن النعمان وو، چې د هغه تعلق د بنی مالک سره وو، او دویم معن بن عدی بن الجعد بن العجلان، چې د هغه حلیف وو. او ددې دواړو تعلق د اوس سره وو.

قوله: فَذَهَبَ عُمَرُ يَتَكَلَّمُ فَأَسْكَنَهُ أَبُو بَكْرٍ: حضرت عمر رضی الله عنه خبرې کول غوښتل ولې حضرت ابوبکر رضی الله عنه هغه چپ کړو.

د ابن عباس په روایت کښې دا الفاظ دي:

"قال عمر: أردت أن أتكم، وقد كنت زورث، أي هياك وحسنت مقالة أعجبتني، أريد أن أقدمها بين أبي بكر، وكنت أداري منه بعض الحد - أي الحدّة - فقال علي رسولك، فكهت أن أغضبه". (۱)

وې فرمائیل ما د خبرو کولو اراده او کړه، او ما یوه داسې خبره په زړه کښې جوړه کړې وه، چې ما ته ډیره ښه معلومیده، او زه په هغې ډیر غاوره ووم، ما هغه خبره د حضرت ابوبکر رضی الله عنه وړاندې راوستل غوښتل، او ما د هغې په حوالې سره د ډیر جوش او سختی اظهار او کړو، ولې هغه ما ته او وئیل، په آرام سره کینه بیا ما په هغه باندې د غصې اظهار کول هم مناسب او نه گنړلو.

د حضرت ابوبکر رضی الله عنه بلیغ بیان او د هغې خبرې: ثُمَّ تَكَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ فَتَكَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ النَّاسَ..... اېدلې اسم تفضیل دې د بلاغت نه، او بلاغت د مفتضی الحال مطابق (د موقع مناسب) کلام ته وئیلې شی. (۲)

(۱) فتح الباری: ۱۳۲۶، ۹

(۲) فتح الباری: ۱۳۲۶، ۹

(۳) عمدة القاری: ۱۲۵۶، ۱۶

دا جمله د ابلځ په نصب سره ده، او نصب د حال واقع کیدو په وجه باندې دې، او د فاعلیت په بنا، باندې رفع هم جائز ده، یا د مبتداء محذوف خبر دې، "ای فتکم ابوبکر، هو ابلځ الناس".^(۱) یعنی هغه سړی خبرې او کړې چې د هغه صفت دادې، چې هغه ابلځ الناس دې. سهیلی وائی چې نصب ډیر مناسب او راجح معلومیږي، ځکه چې په دې سره به د هغه د مدحې تاکید اوشي. د منصوب علی سبیل المدح په توګه باندې، او بل چا په دې صفت سره د موسوم کیدو د وهم ازاله کول به هم مقصود وي. د ابن عباس رضی الله عنه روایت کښې دا الفاظ دي:

"قال عمر: والله ما ترك كلمة أعجبتني في تزويري إلا قالها في بديعته وأفضل حق سكت".^(۲)

هغوی او فرمائیل ما چې کوم تقریر تیار کړې وو، په هغې کښې چې کومې خبرې ما ته ډیرې ښې لګیدې، هغه خبرې هغوی په خپل فی البدیه بیان کښې او فرمائیلې، بلکه د هغې نه ئې هم غوره خبرې او کړې تر دې پورې چې هغوی چپ شو.

قوله: فَقَالَ فِي كَلَامِهِ: "ای قتال ابوبکر فی جمله کلامه".^(۳)

دلته خو دومره خبره ذکر ده، چې هغوی او وئیل، "نحن الأمراء وأنتم الوزراء" او د حمید بن عبد الرحمن په روایت کښې دا الفاظ دي:

"فتكلم ابوبكر فلم يترك شيئاً أنزل في الأنصار ولا ذكره رسول الله ﷺ من شأنهم إلا ذكره".^(۴)

د انصارو په حقله چې څه هم نازل شوی وو، یا نبی ﷺ د هغوی په شان کښې څه وئیلی وو، ابوبکر هغه ټول د ذکر کولو نه بغیر پرې نښودل.

خلافت صرف د مهاجرینو حق دي، او د ابن عباس رضی الله عنه په روایت کښې څه داسې خبره ده:

"أما بعد فما ذكرتم من غير فاتم أمهله، ولن تعرف العرب هذا الأمر إلا لهذا الحى من قريش، وهو أوسط العرب نسباً وداراً".^(۵)

حضرت ابوبکر رضی الله عنه د حمد او صلاة نه ورستو او فرمائیل، دا چې تاسو انصارو، د خپل خیر کوم ذکر او کړو، نو هیڅ شک نشته چې دا ټول په تاسو کښې دي، خو عرب دا د خلافت امر ددې قبیلې نه علاوه د چا هم حق نه گنري، او همدغه خلق دی چې په عربو کښې د نسب او دار په اعتبار سره د ټولو نه غوره او افضل دی.

د "دار" نه مراد مکه ده، ځکه چې مکه د هغه (مهاجرینو) کور او وطن وو، او د مکې په غوره

(۱) عمدة القاری: ۱۶، ۲۵۸

(۲) صحيح البخاری، کتاب الحدود، باب رجم الحبلى من الزنا إذا أحصنت، رقم (۶۸۳۰)

(۳) عمدة القاری: ۱۶، ۲۵۸

(۴) مسند احمد، مسند أبی بکر الصديق، رقم ۱۱۸۱

(۵) السنن الكبرى للبيهقي وباب الأئمة من قريش، رقم: ۱۶۹۷۶، وصحيح البخاری، باب رجم الحبلى من الزنا إذا أحصنت، رقم: ۶۸۳۰، ومسند احمد، مسند عمر بن الخطاب، رقم: ۱۳۹۱

والی کنبی چا ته شک دې، او خطابي فرمائی، د "دار" نه مراد "اهل الدار" دی، لکه چې وئیلې شوی دی، "غیردار الانصار بنو النجار"، بنو نجار د کورنۍ په اعتبار سره په انصارو کنبي د ټولو نه غوره دی، نو د مهاجرینو د خاندان او کورنۍ په اعتبار سره غوره کیدل هم واضح دی، ځکه چې قریش خو د رسول الله ﷺ خاندان دې.

د حَسَب او نسب په خلافت کنبي اعتبار: په یو روایت کنبي "هم أوسط العرب داراً وأعرهم أصحاً" ذکر شوی دی، اصحاب د حَسَب جمع ده، حَسَب ښه کارونو ته وئیلې کیږي، دا د حساب نه ماخوډ دې، او وجه د اخذ داده، چې دې خلقو به کله خپل مناقب او محاسن بیانول، نو په حساب کنبي چې به د چا مناقب زیات شو، هغه به ډیر عزت او شرف والا گنرلې شو. "ويقال النسب للبلایة والحسب للأفعال".^(۱) دا هم وئیلې شی، چې نسب په پلارانو او نیکونو کنبي وی او حسب په افعالو او کردار کنبي وی.

جُبَاب بن منذر په خلافت کنبي د انصارو په برخې باندې کلک وو: **قَالَ جُبَابُ بْنُ الْمُنْذِرِ.....** جُبَاب د حاء په ضمی، او د باء په تخفیف سره، دا حباب بن المنذر بن عمرو بن الجموع الخزرجی السلمي دې، دده ته "ذوالرأی" هم وئیلې شی.^(۲)

د بخاری شارح علامه کرمانی فرمائی: "وكان لبيباً ذا رأي هو الذي أشار إلى رسول الله ﷺ يوم بدر بالنزول على الماء فجاء جبريل إلى رسول الله بذلك".^(۳)

دې ډیر زیرک او صاحب رأي وو، هم دده په غزوه بدر کنبي رسول الله ته د نزول علی الماء په حوالې سره خبره کړې وه، (او رأي ئې ورکړې وه)، او بیا جبریل هم دغه خبرې سره راغې.

قوله: لَا وَاللَّهِ لَا نَفْعَ لِي: حباب بن المنذر انکار اوکې، او وې وېلې یو امیر به زمونږد انصارو نه وی او یو به ستاسو د مهاجرینو نه وی، او د ابن عباس په روایت کنبي دا الفاظ دی، "انا جَدِيلُهَا الْحَكُّ، وَغَدِيلُهَا الْبَرْجَب".^(۴) جَدِيل بالذال المهملة یا بالذال المعجمة، د جدل معنی ده، عود ینصب للابل الجرباء لتحتك فيه، محکک د حکم نه اسم مفعول دې، په معنی د خارښ سره، "جَدِيلُ مُحَكَّكٌ" هغه لرگي ته وئیلې شی، چې د خارښتی اوبښ د پاره خاص کړې شوې وی، د هغې نه هغه د گرولو کار اخلی، او ښکاره خبره ده، په دې عمل سره د هغه گزاره کیږي، د حباب مطلب هم دا وو، چې هغه د خپل قوم د پاره داسې دې، چې دده په رأي سره

(۱) فتح الباری: ۱۳۶، ۹

(۲) فتح الباری: ۱۳۷، ۳۶، ۹

(۳) الکونثر الجاری الی ریاض أحادیث البخاری: ۴۳۹، ۶، بیروت

(۴) صحیح البخاری، کتاب الحدود، باب (۳۱)، حدیث (۶۷۳۰)

هغوی ته تسلی کيږي، او هغوی ته اطمینان او آرام راضي، يا دا معنی ده، چې زه د هغوی مشکلات آسانونکې او مسائل حل کونکې یم.

عَدِيقُ هُم د عَدِيقُ تصغير دي، د کهجورې ونه مراد ده، د مُرْجَبُ معنی ده، مُعْظَمُ، د عَدِيقُ مُرْجَبُ نه د کهجورې ونه مراد ده، چې هغې ته د لرگی يا د دیوال تکیه ورکړې شي، او هغه لرگی وغیره، ډیره لویه ونه د غورځیدو نه بچ کوي، تصغير د تعظیم د پاره ګرځولې شوې دي،^(۱) د ابوبکر د بصیرت ډګ بیان نه ورسټو د انصارو خبره پوښېږدول، ابن سعد د یحیی بن سعد عن القاسم بن محمد په طریقې سره په دې الفاظو سره روایت نقل کوي:

"قام حُباب بن المُنذر وكان بدرياً فقال: مئاً أميرو منكم أمير، فلما والله ما تنفس عليكم هذا الأمر ولكننا نغاف أن يَكِلَهُ أقوام تَكَلُّنا أباؤهم وإخوانهم، قال فقال له عمر: إذا كان ذلك فمُت إن استطعت، قال فتكلم أبو بكر فقال: نحن الأمراء وأنتم الوزراء وهذا الأمر بيننا وبينكم، قال فبايعَ الناس وأولهم بشير بن سعد والِدُ النُّعمان".^(۲)

حُباب چې بدری صحابی دي، هغوی او وئیل یو امیر به زموږ د انصارو نه وی، او یو امیر به ستاسو د مهاجرینو نه وی، او په خدایې قسم مونږ د خلافت ددې امر په حوالې سره تاسو سره هیڅ حسد نه کوو، خو مونږ سره ویره ده، چې دا چرته هغه خلق وانخلي د چا چې مونږ پلاران او وروڼه قتل کړي دي، راوی وائی حضرت عمر رضی الله عنه وئیل، که داسې خبره وی نو ته مړ شه، که طاقت دي وی، وې فرمائیل ابوبکر تقریر او کړو، نو وې وئیل چې مونږ (مهاجرین) امیران یو، او تاسو (انصار) وزیران، او په دې طریقې سره دا خلافت زموږ په مینځ کښې مشترک دي، وې فرمائیل، نو خلقو بیعت او کړو، او د ټولو نه اول چې چا بیعت او کړو، هغه د نعمان بن بشیر پلار بشیر بن سعد وو.

امام احمد د ابو نصره عن ابی سعید په طریقې سره نقل کړی دی، فرمائی:

"قام خطباء الأنصار فجعل منهم من يقول: يا معشر المهاجرين إن رسول الله ﷺ كان استعمل رجلاً منكم قرن معه رجلاً مئاً فترى أن يلي هذا الأمر رجلان: أحدهما منكم والآخر مئاً. قال فتتابعت خطباء الأنصار على ذلك، فقام زيد بن ثابت، فقال: إن رسول الله ﷺ كان من المهاجرين وإن الإمام إنما يكون من المهاجرين، فنحن أنصار الله كما كنا أنصار رسول الله ﷺ، فقال أبو بكر: جزاكم الله خيراً فبايعوه".^(۳)

د انصارو خطباء اودريدل او وې وئیل، چې رسول الله ﷺ به په تاسو کښې څوک عامل جوړولو، نو زموږ یو سړې به ئې ورسره ملګري کولو، نو مونږ پوهیږو، چې معامله دوو کسانو ته اوسپارلې شي، نو په دې باندې بیعت او کړئ، چې یو سړې به ستاسو نه امیر وی

(۱) النهاية لابن الاثير: ۱، ۴۰۹، ۱ و ۶۳۵.

(۲) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۱۷۲، ۳، رقم ۱۳۴۱۶.

(۳) مسند احمد: ۱۸۵، ۵، رقم ۱۲۱۹۵۳.

او یو به په مونږ کښې امیر وی..... بیا ثابت بن زید رضی الله عنه او دریدو او وې وئیل: رسول الله ﷺ پخپله د مهاجرینو نه وو، نو مونږ د الله تعالی انصار یو، لکه څنگه چې مونږ د رسول الله انصار (مدد کونکي) وو، ابوبکر او وئیل، الله تعالی دې تا ته جزاء خیر درکړي..... او هم د غسې خلقو د ابوبکر په لاس باندې بیعت او کړو.

او د معازی په آخر کښې د موسی بن عقبه عن ابن شهاب په طریقي سره روایت دې، چې ابوبکر په خپلې خطبې کښې او وئیل:

”وکنّا معاشراً المهاجرین أول الناس إسلاماً، ونحن عشیرته وأقاربّه وذوورجیه، ولنّ تصلح العرب إلا برجل من قریش، فالناس لقریش تبع، وأتّموا خواتمی کتاب الله وشکّوا فی دین الله وأحبّ الناس إلینا وأتمّ أحقّ الناس بالرضاء بقضاء الله والتّسلیم لفقیله إخوانکم وأن لا تحسدوهم علی خیر“ (۱)

مونږ مهاجرین په ټولو خلقو کښې اول اسلام قبلونکی یو، او مونږ د رسول الله ﷺ ورور ولی والا یو، د هغوی رضی الله عنه رشته دار او قرابت دار یو، او عرب د قریشو نه علاوه بل هېڅ یو سرې کله هم نه منی، او ټول خلق د قریشو تابع دې، او تاسو د الله په کتاب کښې زمونږ ورونډه ئې، او د الله په دین کښې مونږ سره شریک ئې، او مونږ ته د ټولو خلقو نه زیات گران او خوښ ئې. او تاسو خلق په رضا بالقضاء او په خپل ځان باندې د خپلو ورونو فضیلت منلو او هغوی سره د حسد نه کولو د ټولو نه زیات حقدار ئې.

وړاندې دا هم ذکر کړې شوی دی، چې انصارو دا تجویز ورکړو، چې اول به مهاجر خلیفه جوړ کړې شی، بیا چې کله هغه مې شی نو انصاری به خلیفه جوړ کړې شی، بیا چې کله هغه مې شی نو مهاجر به خلیفه جوړ شی، او همدغسې به سلسله جاری وی، حضرت عمر رضی الله عنه او وئیل: ”لا والله لا یخالفنا أحد إلا قتلناه“ (۲) نه! په خدائي قسم! چې څوک زمونږ مخالفت کوي، مونږ به هغه قتلوو.

په دې باندې حباب بن المنذر پاسیدو، او بیا هغه هغه خبره او کړه، چې د هغې اوس پورته ذکر اوشو، هغه! دا الفاظ په هغې کښې زیات دی، ”وان شتمت أعدنا الحرب جذعة“ (۳) که تاسو غواړئ نو مونږ به دویم وارې سخت جنگ شروع کړو.

ددې نه ورستو خبره ډیره شوه، او جنگ شروع کیدو ته خبره نژدې شوه، نو بیا حضرت عمر رضی الله عنه راوړاندې شو او د حضرت ابوبکر رضی الله عنه لاس ئې اونیولو.

امام احمد د حمید بن عبد الرحمن بن عوف په طریقي سره دا هم نقل کړی دی:

(۱) فتح الباری: ۳۶، ۹، والسنن الکبریٰ للبیهقي، رقم: ۱۱۲۲۷۳

(۲) فتح الباری: ۳۶، ۹، والسنن الکبریٰ للبیهقي، رقم: ۱۱۲۲۷۳

(۳) مسند البزاز، مسند عمر: ۴۸، ۱، رقم: ۱۹۴، وفی روایة بلفظ ”وددناها جذعة المسند الجامع: ۱۸۶، ۳۲.

نبی رسول الله ﷺ و ابوبکر فی طائفة من المدينة". (۱)

بیا نې حديث نقل کړو او وړاندې تلو سره نې اووئیل: "والله لقد علمت يا سعد ان رسول الله ﷺ قال: و انت قاعد، قريش ولا هذا الامر، فقال له سعد: صدقت". (۲)

ابوبکر رضی الله عنه او فرمائیل، سعد په خدائي قسم تا ته پته ده، چې رسول الله ﷺ او فرمائیل، چې دا معامله د قريشو په ذمه ده، او هم قريش ولی الامر دی او ته ناست وي. سعد اووئیل تا رښتیا اووئیل.

قوله: هُم أَوْسَطُ الْعَرَبِ: دا د قريشو صفت دي، اوسط، غوره، خيار العرب، عربيهم احسباً په حسب نسب کښې د ټولو نه زيات صفا او واضح، په بعضې نسخو کښې "اعرفهم" دي يعنى بڼه اصلى، العرفه بمعنى الإصالة دي. (۳)

قوله: قَبَايَعُوا عُمَرَ، وَأَبَا عُبَيْدَةَ: د ابن عباس په روايت کښې د حضرت عمر رضی الله عنه نه مروى دي، چې ابوبکر اووئیل، "وقد رَضِيتُ لَكُمْ أَحَدَ هَذَيْنِ الرَّحْلَيْنِ وَأَخَذَ يَدَيَّ وَيَدَ ابْنِ عُبَيْدَةَ، فَلَمْ أَكْرِهْ مَا قَالَ غَيْرَهَا"، هغوى زما او د ابو عبیده لاس اونيسلو او وي وئیل، زه په دې دواړو سپړو کښې ستاسو د پاره يو خوښوم، حضرت عمر رضی الله عنه وائى، ددې خبرې نه علاوه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه ټولې خبرې زما خوښې شوې.

حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خلافت د مستحق کيدو باوجود د عمر او ابو عبیده نومونه ولې وړاندې کړل: دلته دا اشکال کيدې شى، چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته د خپل ځان په حقله د احق بالخلافة کيدو علم وو، لکه څنگه چې نورو ته علم وو، د مونځ د امامت په باب کښې د هغوى اهليت او اوليت، د رسول الله ﷺ په حيات کښې د هغوى رضی الله عنه په تقديم او د بعضې نورو قرائنو نه په واضحه توگه معلوم وو، بيا حضرت ابوبکر رضی الله عنه خپل استحقاق بلکه احقيت ولې نه ښکاره کولو، او ولې ئې د حضرت عمر رضی الله عنه او د ابو عبیده نومونه اخستل، حال دادې، چې هغوى د حضرت عمر رضی الله عنه نه افضل وو، او د ابو عبیده نه خو په طريقه اولی افضل وو، ځکه چې ابو عبیده په اتفاق سره د حضرت عمر رضی الله عنه نه په فضيلت کښې کم وو.

ددې جواب دادې، چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه د حيا د وجهې نه دا نه شو وئيلې، چې مثلاً "رضيتُ لكم نفساً" او بيا په دې کښې د تزکيه نفس رعايت هم دي، په دې وجه هغوى حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت ابو عبیده رضی الله عنه وړاندې کړل، او د دوى د وړاندې کولو يوه وجه خامخا دا وه، چې د ابوبکر نه ورستو هم دغه حضرات د خلافت مستحق وو، نو په دې سره دا هم

(۱) فتح الباری: ۱۳۸، ۹

(۲) مسند احمد مسند أبی بکر، رقم: ۷۸۸

(۳) عمدة القاری: ۱۲۵۸، ۱۶

مقصود وو، چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ او حضرت ابو عبیدہ رضی اللہ عنہ به دا منصب قبول نه کړی. او دې د پاره به هم د ابوبکر نامه اخلي، په دې وجه د هغوی نامې واخستې شوې، او په دې سره بل اړخ ته هغوی ته اعزاز هم ورکړې شو، او فی الجمله د هغوی استحقاق ئې هم ثابت کړو، او دې سره ئې د امکان ازاله هم اوکړه، چې ابوبکر ددې منصب د خپل ځان د پاره خواهر لری، په دې وجه دومره متحرک دې. (۱)

او حضرت عمر رضی اللہ عنہ سره ئې د حضرت ابو عبیدہ نامه په دې وجه واخسته چې چرته څوک دا گمان اونه کړی، چې ابوبکر د حضرت عمر رضی اللہ عنہ طرفدار دې، او د هغه د مدد کولو کوشش کوی. (۲)

حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د خپل استحقاق اشاره اظهار کړې وو: بیا دا چې حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د خلافت مستحق وو، نو د حضرت عمر رضی اللہ عنہ او حضرت ابو عبیدہ رضی اللہ عنہ نامې وړاندې کولو سره هغوی د خپل اهلیت اظهار هم اوکړو، ځکه که د هغوی د خلافت استحقاق نه وو، نو هغوی ته بیا ددې څه حق وو، چې په خلقو کښې منصبونه تقسیموی او خلقو ته ذمه دارې سپاری، ښکاره خبره ده، دا په دې وجه وو، چې هغوی ته غیر اعلانیه "اولو الامر" حاصل وه، او د خلقو هم دې ته ښه خیال وو، هم دغه وجه ده چې د دوی په دې معامله کښې په وړاندې کیدلو، ټولو کارونو راغونډولو، او مذکوره حضراتو ته په ذمه دارئ سپارلو او دې د پاره د هغوی د نومونو د وړاندې کولو په تجویز باندې چا هم اعتراض اونه کړو، حال دادې یو عام سړي که دا ټول کارونه اوکړی، نو یا خو به هغه ته د سره څه اهمیت ورته کړې شی، او یا بیا به خلق په هغه باندې گوتې اوچتې کړي، او هغه به مطعون کړي.

لهذا دا وئیل چې حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ سره د استحقاق نه خپل ځان ورسو پاتې کړو، او غیر مستحق ئې وړاندې کړل، په هیڅ شان نه صحیح کیږی، هاو که هغوی ددې تصریح کوله، چې زه به خلیفه جوړیږم، نو بیا اشکال کیدې شو، لهذا په دې تصرفاتو سره د هغه خلافت ثابتیږی. (۳)

حضرت عمر رضی اللہ عنہ د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ په لاس باندې په بیعت کولو کښې وړاندیوالې کول: قَالَ عُمَرُ بَلْ كُنَّا بِكَ أَنتَ سَيِّدُنَا..... په بعضې روایاتو کښې د "بَلْ كُنَّا بِكَ" په ځانې په "أَنْتَ سَيِّدُنَا".... باندې اکتفاء کړې شوې ده، امام ترمذی د ابراهیم بن سعید الجوهري عن اسماعیل بن أبی أویس نه هم په دې سند سره روایت نقل کوی، چې د هغې الفاظ دادی: "إِنْ عَمَرَ قَالَ لَبِ بَكَ أَنْتَ سَيِّدُنَا....." ابن حبان هم ددې تخریج کړې دې. (۴)

(۱) فتح الباری: ۲۸، ۹، وعمدة القاری: ۱۶، ۱۲۵۸

(۲) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۵۸

(۳) فتح الباری: ۳۸، ۹

(۴) جامع الترمذی، باب مناقب أبی بکر، رقم: ۱۳۶۵۶

قوله: فَأَخَذَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ دَابْنِ عَبَّاسٍ بِرِوَايَةٍ دَحَضْرَتِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نَه مَرُودِي:
مَالِ فِكْرُ اللَّفْظِ وَارْتَفَعَتِ الْأَصْوَاتُ حَقَّ غَشِيَتَا الْاِخْتِلَافِ، قَلْتُ ابْسُطْ يَدَكَ يَا أَبَا بَكْرٍ، فَبَسَطَ يَدَهُ فَبَايَعْتُهُ
وَبَايَعَهُ الْمُهَاجِرُونَ ثُمَّ الْأَنْصَارُ^(۱).

وې فرمائيل چې شور زيات شو، او آوازونه پورته شو، تر دې پورې چې مونږ ته ويره شوه،
چې چرته اختلاف شروع نه شي، نو ما اوئيل، ابوبکر لاس راوړاندې کړه، هغوی لاس
راوړاندې کړو، نو ما بيعت اوکړو او بيا مهاجرينو او بيا انصارو بيعت اوکړو.

او د موسی بن عقبه د ابن شهاب نه روايت دې: "قال ققام أسيد بن خضير وبشير بن سعد وغيرهما من
الأنصار فبايعوا أبا بکر، ثم وثب أهل السقيفة يتدرون البيعة"^(۲).

راوی وائی، أسيد بن خضير او بشير بن سعد او ددې نه علاوه نور انصار او دريدل، او هغوی
ابوبکر سره بيعت اوکړو، بيا سقيفي والا پاسيدل وړاندې شو او بيعت ئې اوکړو.

د حضرت صديق درې امتيازات: او بزار د سالم بن عبيد روايت نقل کړې دې:

تقات الأنصار: مَثَا أَمِيرُ وَمَنْكُم أَمِيرٌ فَقَالَ عُمَرُ: وَأَخَذَ يَبْدِي أُنْ يَكُرُ - أَسَيِّقَانِ فِي غَدٍ وَاحِدٍ؟ لَا يَصْلُحَانِ، وَأَخَذَ
يَبْدِي أُنْ يَكُرُ فَقَالَ مَنْ لَه هَذِهِ الثَّلَاثَةُ؟ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ مَنْ هُمَا؟ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ "مَنْ صَاحِبُهُ؟" إِنْ اللَّه
مَعْنَا مَع مَنْ؟ ثُمَّ بَسَطَ يَدَهُ فَبَايَعَهُ ثُمَّ قَالَ: بِبَايَعُوا، فَبَايَعَهُ النَّاسُ"^(۳).

انصارو اووئيل، يو امير به زمونږ نه وی، او يو به ستاسو نه وی، نو حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د
حضرت ابوبکر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لاس نيولو سره اووئيل، آیا په يو تيکی کښې دوه تورې کيدې شي؟
هيڅ کله هم نه، بيا ئې د ابوبکر لاس او نيولو، او وې فرمائيل چې دا درې خوبئ د چا دی، "إِذْ
هَمَّا فِي الْغَارِ، مَنْ هُمَا" هغه دواړه څوک وو، "إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ" کښې صاحب څوک دې، "إِنْ اللَّه مَعْنَا" الله
تعالی چا سره دې؟ بيا هغوی د حضرت ابوبکر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لاس نيولو سره هغوی سره بيعت
اوکړو، بيا ئې اووئيل بيعت اوکړئ! نو ټولو خلقو بيعت اوکړو.

د عُمَرُ په سعد بن عبادې باندې غصه او د بعضي انصارو په هغې باندې رد عمل: فَقَالَ قَاتِلْ قَتَلْتُمْ
سَعْدَ بْنَ عُبَادَةَ..... ددې جملې يوه معنی خو دا کړې شوې ده، "كِدْتُمْ تَقْتُلُونَهُ" نزدې وه چې
تاسو هغه قتل کړې وې، يا دا گناه ده د اعراض او رساوي نه، چې تاسو خلقو هغه د هيڅ
قابل نه گڼلو سره گویا هغه ختم کړو، ولې ددې توجيه تردید د موسی بن عقبه په هغه
روايت سره کيږي، چې د هغې الفاظ دادی:

(۱) صحيح البخاری، باب رجم الجبل، رقم: ۴۴۲۶

(۲) مسند البزار: ۷۰: ۱، مسند عمر بن الخطاب، رقم: ۱۹۳، وسنن البيهقي، باب لا يصلح إمامان، رقم: ۱۱۶۳۲۴

(۳) مسند البزار: ۸۰: ۱، مسند عمر بن الخطاب، رقم: ۱۹۳، وسنن البيهقي، باب لا يصلح إمامان، رقم: ۱۱۶۳۲۴

"قال قائل من الانصار: أبوقاسم بن عباد لا تظنوه، فقال عمر: أقتلوه قتلته الله".^(۱)

په انصارو کښې چا اوونیل، سعد بن عباد په پریږدئ، او په هغه څپې مۀ ږدې په دې باندې حضرت عمر رضی اللہ عنہ اوونیل، قتل ئې کړې، الله تعالی دې مړ کړې. اگرچې حضرت عمر رضی اللہ عنہ په دې سره دا نه غوښتل چې هغه حقیقتاً قتل کړې شی، خو بیا هم د قتل لفظ خو هغوی استعمال کړو، انصاری دغه خبره اخستلو سره اوونیل چې تاسو د سعد د قتلولو خبره هم اوکړه، که د حضرت عمر رضی اللہ عنہ مطلب دا وو، چې هغه ورسره کړئ، لکه څنګه چې مونږ په غصه کښې وایو، "فلانکې په توپاک اوله".

او پاتې شوه د هغوی "قتله الله" وئیل نو دا جمله د خیر وېد دعائید، او مطلب به دا وی، چې الله تعالی دې هغه مړ کړی، او په اولنی صورت کښې یعنی کله چې د "قتلت" معنی دا وی، چې تاسو هغه ته توجه اونه کړه، نو بیا دا "جمله قتلته الله" جمله خبریه ده، چې مونږ نه الله تعالی هغه مهمل او بې کاره کړې دي، او په یو روایت کښې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ دا الفاظ دی، "قلتُ وأنا مُضِیْبُ قتل الله سعداً فلوله صاحب شی وفتیة".^(۲) یعنی زه په غصه کښې ووم، نو ما دا خبره اوکړه، ځکه چې سعد دا شر او فتنه راپورته کړې وه.

د الانمة من قریش روایتی او درایتی حیثیت: دلته چې دا راغلی دی، چې انصارو "منامیو و منکم امیو" وئیلو سره د خپل ځان د پاره د خلافت مطالبه کړې ده، نو د هغې وجه دا وه، چې په عربو کښې عادت وو، چې د قبیلې امیر به په هغوی کښې یو سړې وی، نو چې هغوی "الائمة من قریش" واوریدل نو د خپل دې خیال نه ئې رجوع اوکړه، او ددې قائل شول چې خلافت او امارت به په قریشو کښې وی.

ددې روایت په حقله د بعضې حضراتو دا خیال دی، چې دا صرف د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ نه مروی دي، او ددې مطلب دادې چې ددې څه داسې حیثیت نشته، چې د خلافت په امر کښې دا قانون او ګورځولې شی، حافظ ابن حجر العسقلانی رحمته اللہ علیہ دا خیال رد کړې دي، او وې فرمائیل چې دا روایت تقریباً د څلویښتو صحابه کرامو نه منقول دي، حافظ صاحب په کتاب الاحکام کښې په دې باندې بنده په تفصیل سره خبره کړې ده، چې هلته به راشی.^(۳)

د خلیفه ټاکل واجب یا سنت د داودی په شان بعضې حضراتو د دې واقعې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وصال نه په دې خبره استدلال کړې دي، چې د خلیفه ټاکل سنت مؤکده دی، فرض نه دی، ځکه چې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د وصال نه ورسره یو زمانه داسې تیره شوې ده، چې د مسلمانانو څوک خلیفه نه وو، تر هغې چې حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ خلیفه جوړ کړې شو، بیا هم علماؤ په دې

(۱) مصنف ابن ابی شیبہ باب ما جاء فی خلافة ابی بکر، رقم: ۳۸۱۹۷

(۲) صحیح ابن حبان، ذکر الزجر عن الرغبة، رقم: ۱۴۱۴

(۳) اوګوری، کتاب الاحکام، صحیح البخاری، رقم: ۱(۷۱۳۹)

قائل (داؤدی) باندې سخت تنقید کړې دې، او فرمائیلې ئې دی، چې د خلافت قیام او د خلیفه ټاکل فرض دی، او تر کومې پورې چې د رسول الله ﷺ د وصال نه ورستو د څه زمانې پورې بغیر خلیفه د خلقو اوسیدل دی، نو دا به د یو خلیفه د تلو او د بل د راتلو په مینځ کښې خامخا وی، او ددې په حقله به څه پوښتنه نه کیږي، او تر کومې پورې چې د وجود د دلیل تعلق دې، نو هغه دادې، چې د رسول الله ﷺ د وفات نه ورستو د ټولو نه اهمه مسئله دا

وه، چې د رسول الله ﷺ تدفین او کړې شی، ولې صحابه کرامو دا "اهم الواجبات" پریښودو سره د ټولو نه وړاندې د خلیفه د ټاکلو مسئله حل کول شروع کړل، او تر کومې پورې چې هغوی خلیفه نه وو ټاکلې، د هغوی علیهم السلام کفن دفن اړخ ته هغوی متوجه نه وو، حال دا وو، چې په طبعي توګه باندې د رسول الله ﷺ د وفات د دې غمناکې پیښې په موقع باندې د هغوی ﷺ غمژن صحابه کرام د خلافت په معامله کښې داسې اختل په هیڅ شان هم ممکن نه وو، ولې دا که هغه یو دینی کار وی، او د رسول الله ﷺ د تجهیز او تکفین نه هم زیات اهم وی. (۱)

رسول الله ﷺ یقیناً خلیفه نه وو ټاکلې: بیا د انصارو ددې قول "منا أمیر و منکم أمیر" نه په دې خبره باندې استدلال کړې شوې دې، چې رسول الله ﷺ څوک خلیفه نه دې ټاکلې، ګنې نو بیا ددې څه امکان هم نه وو، چې بل چا به هم د امارت خواش کولو، حافظ وائی: "وجه الدلالة أنهم قالوا ذلك في مقام من لا يخاف شيئاً ولا يتقيهُ" یعنی د انصارو ددې قول په عدم تعین د خلیفه باندې د دلالت وجه داده، چې انصارو ددې بغیر د ویرې د تردید نه اظهار او کړو. (۲)

علامه قرطبي هم فرمائی: "لو كان عند أحد من المهاجرين والأنصار نص من النبي ﷺ على تعيين أحدٍ بعينه للخلافة لباختلفوا في ذلك ولا تفاوضوا". (۳)

که په انصارو او مهاجرینو کښې یو کس سره هم داسې نص وي، چې د یو متعین سړی د "تعیین للخلافة" د پاره د دلیل په توګه وړاندې کولې شو، نو صحابه کرامو به هیڅ کله هم اختلاف نه وو کړې، او نه به ئې د هغې په حقله څه ګفت او شنید کړې وي.

د مسلم د یو روایت نه هم دغه خبره ثابتیږي. دا د ابن ابی ملیکه عبارت دې، هغه د حضرت عائشې رضی الله عنها نه روایت کولو سره فرمائی:

"سعت عائشة وسئلت من كان رسول الله مستخلفاً لو استخلفه؟ قالت: أبو بكر، فقيل لها: ثم من بعد أبي بكر؟ قالت: عمر، ثم قيل لها: من بعد عمر؟ قالت: أبو عبيدة بن الجراح، ثم انتهت إلى هذا". (۴)

(۱) فتح الباری: ۱۳۹، ۹

(۲) فتح الباری: ۱۸۳، ۳۹، ۹

(۳) صحیح ابن حبان، ذکر الزجر عن الرغبة، رقم: ۴۱۴، المفهم لما أشکل من تلخیص، کتاب مسلم، من باب

فضائل أبی بکر: ۱۵، ۲۰

(۴) صحیح مسلم، کتاب الفضائل، باب فضائل أبی بکر، رقم (۲۳۸۵)

وې فرمائیل ما د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا نه اوریدلې دی، او د هغې نه پوښتنه او کړې شوه، که رسول الله ﷺ څوک خلیفه جوړولې نو څوک به ئې جوړولو؟ نو هغې رضی اللہ عنہا او فرمائیل، ابوبکر به ئې جوړولو، بیا او ویلې شو د هغوی نه ورستو؟ حضرت عائشې رضی اللہ عنہا او فرمائیل، حضرت عمر رضی اللہ عنہ به ئې جوړولو، بیا پوښتنه او کړې شوه، د هغوی نه ورستو؟ عائشې رضی اللہ عنہا او فرمائیل، ابو عبیده بن الجراح رضی اللہ عنہ به ئې جوړولو، ددې نه ورستو هغه چې شوه. ددې نه هم معلومېږي، چې رسول الله ﷺ څوک خلیفه نه وو ټاکلې.

همدغه شان پخپله حضرت عمر رضی اللہ عنہ هم ددې تصریح کړې ده، هم د مسلم روایت دې، چې په هغې کښې ذکر کړې شوې دی، کله چې په حضرت عمر رضی اللہ عنہ باندې گزار او کړې شو، نو هغوی ته حضرات صحابه کرام رضی اللہ عنہم او فرمائیل، تاسو د خپل ځان نه ورستو خلیفه او ټاکلې.

حضرت عمر رضی اللہ عنہ او فرمائیل، "اتحل أمرکم حیًا ومیتًا" آیا زه به ستاسو معامله په ژوند کښې هم او چتوم، او د مرګ نه ورستو به ئې هم او چتوم؟

ځکه حضرت عمر رضی اللہ عنہ چې څوک خلیفه جوړ کړې وې، نو د هغه د ښو او بدو ذمه دار به هم په یوې طریقې سره حضرت عمر رضی اللہ عنہ وو!

بیا ئې او فرمائیل: "کودت أن حظي منها الكفاف، لا عنك ولاي، فإن استخلف فقد استخلف من هو خير مني، یعنی ایا بکر، ایا ترګم، ایا ترګم من هو خیر مني، رسول الله ﷺ. فعرفت أنه حين ذکر رسول الله ﷺ، غير مستخلف". (۱)

زما خوښه داده، چې زما معامله د کفاف والا پاتې شي، چې نه ما ته فائده وي او نه نقصان (سر په سر خلاص شم) نو که زه خلیفه ټاکم (چې د هغه ما نه مطالبه کولې شي) نو زما نه غوره (حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ) داسې کړې دی، نو زما د پاره هم دا جائز دی، او که زه تاسو دغسې پریږدم، نو زما نه غوره یعنی رسول الله ﷺ هم تاسو بغیر خلیفه پریښودی ئې، راوی حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ وائی، زه پوه شوم، چې کله هغوی رضی اللہ عنہ د رسول الله ﷺ ذکر او کړو، نو هغوی خلیفه ټاکل نه غوښتل.

ځکه چې د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ او د رسول الله ﷺ په عملونو کښې هم د رسول الله ﷺ عمل زیات د اتباع قابل او زیات خوښ دي، په هر حال کښې دا خو معلوم شو، چې رسول الله ﷺ په صراحت سره خلیفه نه وو ټاکلې.

قرطبی دا د جمهور اهل سنت والجماعت قول ګرځولې دي، چې رسول الله ﷺ خلیفه نه وو ټاکلې، (۲)

او کومو حضراتو چې دا ویلې دي، چې د ابوبکر په خلافت باندې نص وارد شوې دي، نو د هغوی مستند او مستدل په دې باب کښې هغه اصول او قرائن دي، چې د هغوی رضی اللہ عنہ د "حق

(۱) صحیح مسلم، کتاب الإمارة، باب الإستخلاف و ترکه، رقم (۱۸۲۲)

(۲) المفهم لما أشکل من تلخیص، کتاب مسلم: ۲، ۵، فضائل أبي بکر.....

پا لامامت^۱ او د "اولی بالخلافت" کیدو تقاضا کوی^۲.

د حضرت سعد بن عبادۀ د پاره د بد دعا وجه: حضرت عمر رضی الله عنه د حضرت سعد بن عبادۀ د پاره د قتله الله^۳ د بد دعائیہ جملې استعمالولو وجه څه وه، حال دادې، چې د انصارو صحابۀ کرامو لوئې فضائل او مناقب دی، او د رسول الله صلی الله علیه و آله او د اسلام چې هغوی رضی الله عنهم خومره خدمت او نصرت کړې دي، هغه یو روښانه حقیقت دي، او حضرت سعد هم په دغه انصارو کښې د یوې معتبرې قبیلې خزرچ سردار دي، بیا هغه سره په دومره سختۍ سره د راتلو وجه څه وه، ددې جواب دادې، اصل کښې حضرت سعد د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او بیا د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت د منلو نه انکار کړې وو، او شام ته تلو سره ئې په حوران نومي ځانې کښې اقامت اختیار کړې وو، او هم هلته ۱۵ هجري کښې د هغه انتقال شوی وو، د هغه د حضرات شیخینو د خلافت نه دا انکار د مسلمانانو د جماعت مخالفت او "تخلف عن البيعة" او گرځولې شو، او د اسلام په نظر کښې دا ډیر د مواخذې وړ افعال دي، او د داسې خلکو مخالفت کول دینانۀ د خلیفۀ المسلمین فرض جوړېږي، نو حضرت عمر رضی الله عنه د یو دیني امر په بنیاد باندې د هغه د پاره په سختو الفاظو او سخت ډول مظاهره او کړه، ددې مطلب دا نه دي، چې د هغه د اهمیت او فضیلت نه انکار او کړې شو، یا هغه سره د حضرت عمر رضی الله عنه ذاتي خفگان وو، بلکه خلافت مسلمین چې په دغه وخت کښې یوه اهمه حساسه مسئله وه، هغه په دې کښې سره د خپل لوئې شان نه د اختلاف سبب جوړیدو.

اوس دا خبره چې حضرت سعد د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت نه ولې انکار کړې وو، نو د هغې وجه دا وه، چې حضرت سعد دا غوښتل چې په خلافت کښې د انصارو هم برخه کیدل پکار دی، خو هغه په غلطه وو، په دې وجه په هغه نکیر او کړې شو، او دا د هغه اجتهدی خیال وو، په دې وجه هغه معذور گنل پکار دی، او په هغه باندې څه نورې خبرې نه دي ورغورځول پکار، ځکه چې هغه مخطی دی خو متاؤل^۴.

د حضرت سعد وفات د حضرت سعد د وفات واقعیه هم عجیبه ده، وائی چې هغه په غسل خانه کښې مې اوموندلې شو، او د هغه بدن شین شوې وو، د هغه د وفات هیڅ وجه نه معلومیده، په دې دوران کښې په غیبی آواز سره دا شعر واوړیدې شو:

قد قَتَلْنَا سَيِّدَ الْخَزْ رَجَّ سَعْدَ بْنَ عُبَادَةَ

فَرَمَيْنَا بِسَهْمِي نِ فَلَمْ نُخْطِ فَوَادَةَ

مونږ د خزرچ قبیلې سردار سعد بن عبادۀ قتل کړو، مونږ په دوو غشو او یشتلو نو د هغه زړه زموږ نه خطا نه شو.

^۱ فتح الباری: ۱۳۹، ۹

^۲ عمدة القاری: ۲۸۵، ۱۶، وفتح الباری: ۳۹، ۹، و تحفة الثباري: ۱۱۹۷، ۴

وانی چي دا د جناتو آواز وو»

نو د هغه متعلق یو قول خو دادې، چې هغه قتل کړې شو، دویم دا چې په سوري کښې د وړو بولو کولو په وجه جناتو هغه مړ کړو، او دریم قضائې حاجت ته د تلو په وخت کښې هغه د استعاذې دعا نه وه لوستلې، نو جناتو په هغه حمله او کړه، او هغه ئې قتل کړو، ځکه چې قضائې حاجت ته د تلو په وخت کښې که "اللهم إني أعوذ بك من الخبث والخبائث" دعا اولوستې شی، نو الله تعالی د شیاطینو نه ددې سړي حفاظت کوی، او که اونه لوستې شی، نو هغه ته شیطان او جنات نقصان رسولې شی.

د حضرت سعد نه بغیر د اجماع منعقد کېدل پاتې شو دا سوال چې د حضرت سعد په شان د جلیل القدر صحابی د مخالفت نه ورستو به دا وئیل څنګه صحیح شی، چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه خلافت اجماعی او متفق علیه وو؟

نو ددې جواب دادې، چې د اجماع د پاره دا ضروري ده، چې اهل حل و عقد په هغې باندې متفق وي، او حضرت سعد بې شکه د جلیل القدر او اکابر و صحابه کرامو نه وو، ولې دا خو ضروري نه ده، چې هغه د اهل حل و عقد نه هم وي.

دویمه خبره داده، حضرت سعد ته د حضرت ابوبکر رضی الله عنه خلافت د مستحق کیدو نه انکار نه وو، هغه په اول کښې د انکار کولو په وجه، صرف د شرم د وجهې نه یا د څه بلې وجهې نه په خاموشۍ سره د هغه ځانې نه تلې وو.

وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَالِمٍ عَنْ الزُّبَيْدِيِّ قَالَ قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ أَخْبَرَنِي الْقَاسِمُ أَنَّ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ سَخَّصَ بَصَرُ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ثُمَّ قَالَ «فِي الرَّبِيقِ الْأَعْلَى». ثَلَاثًا، وَوَصَّ الْحَدِيثَ، قَالَتْ فَمَا كَأَنَّكَ مِنْ خُطْبَتَيْهَا مِنْ خُطْبَةٍ إِلَّا نَفَعَ اللَّهُ بِهَا، لَقَدْ خَوَّفَ عَمْرُ النَّاسِ وَإِنَّ فِيهِمْ لِنِفَاقًا، فَرَدَّ هُمُ اللَّهُ بِذَلِكَ. ثُمَّ لَقَدْ بَصَرَ أَبُو بَكْرٍ النَّاسَ الْهَدْيَ وَعَرَفَهُمُ الْحَقَّ الَّذِي عَلَيْهِمْ وَخَرَجُوا بِهِ يَتْلُونَ (وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ (إِلَى) (الشَّكْرِينَ)). (ار: ۱۱۸۴)

رجال الحديث

عبدالله بن سالم: دا عبدالله بن سالم الحمصي الأشعري دي، دده احوال تير شوي دي (۲).
الزبيدي: دا قاضي ابو الهذيل محمد بن الوليد بن عامر الزبيدي الحمصي دي. دده احوال په کتاب العلم، باب مقی یصح ساء الصغیر کښې تیر شوي دي (۲).

(۱) إرشاد الساري: ۱۱۶۱، ۷

(۲) اوگوري: صحيح البخاري، كتاب الحرث والمزارعة، باب ما يحذر من عواقب الاشتغال بآلة الزرع

.....رقم (۲۳۲۱)

(۳) اوگوري: كشف الباري: ۳۹۱، ۴

عبد الرحمن بن القاسم: دا عبد الرحمن بن القاسم بن محمد بن ابی بکر دې، دده احوال تیر شوی دی. (۱)

تعلیق: امام بخاری دلته دا روایت تعلیقاً ذکر کړې دې، او طبرانی په "مسند الشاميين" کښې دا موصلاً ذکر کړې دې، چې د "حدثنا عمرو بن الحارث عن عهده بن سالم" په طریقې سره مروی دې. (۲)

قوله: شَخَصَ بَصَرُ النَّبِيِّ: "شخص" په لغت کښې وئیلی کیږي، بانډه او چټولو سره په یو خیز باندې نظر او درولو، او په ویرې او بې آرامي سره سترگې کلاو ساتلو ته.

د الرقيق الأعلى نه څه مواد دي؟ علامه عینی رحمته الله فرمائي، صاحب "التوضيح" د رفیق اعلیٰ معنی کړې ده، "په جنت سره". هغه فرمائي، زما له مخې د رفیق اعلیٰ نه مراد دې د انبیاء عليهم السلام جماعت، چې په اعلیٰ علیین کښې اوسېږي، رفیق د فعیل په وزن باندې دې، جماعت ته وئیلی کیږي، لکه د خلیط او صدیق په مفرد باندې هم اطلاق کیږي، او په جمع باندې هم، هم ددې نه د الله تعالیٰ ارشاد (وَحَسَنَ أَوْلَئِكَ رَفِيقًا) هم دې. (۳)

بیا که دا اووئیلی شی، چې د "الرفیق الاعلیٰ" متعلق څه دې؟ نو جواب دادې، چې د ادخلون په شان مقدرات دې د پاره راوېاسلې شی. او دا ارشاد هغوی عليهم السلام په هغه وخت کښې فرمائیلې وو، کله چې هغوی عليهم السلام ته د مرګ او ژوند په مینځ کښې اختیار ورکړې شوې وو، او هغوی عليهم السلام مرګ غوره کړو. (۴)

قوله: وَقَصَّ الْحَدِيثَ: یعنی قاسم بن محمد بن ابی بکر رضي الله عنه ددې نه ورستو هغه ټول حدیث بیان کړو، د حدیث نه مراد د حضرت عمر رضي الله عنه هغه خبره وه، چې هغوی عليهم السلام په دغه موقعه باندې د حضور صلی الله علیه و آله وسلم متعلق کړې وه، "انه لم یأت ولن یأت حتی یقطع أیدی رجال المناقین وأرجلهم" او بیا حضرت ابوبکر رضي الله عنه، د هغه خبره رد کولو سره فرمائیلې وو، چې رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم وفات شوې دې، او په دې باندې ئې د قرآن کریم د آیتونو نه استدلال او کړو. (۵)

د سیدنا عمر د انکار او د سیدنا ابوبکر د اقرار حکمت: فَمَا كَأَنَّ مِنْ خُطْبَةٍ مِنْ خُطْبَتِهِمَا إِلَّا نَفَعَ اللَّهُ بِهَا..... وَمِنْ خُطْبَتَيْهِمَا كُنْصِي دې، او من خُطْبَةٍ كُنْصِي زانده دې، یعنی د

(۱) اوګوری: کتاب الفسل، باب هل یدخل الجنب یده فی الإناء قبل أن یغسلها إذا لم یکن علی یده قدر غیر

الجنابة، رقم (۲۶۳)

(۲) اوګوری: تعلیق التعلیق: ۵۸۰، ۵۸۰، ۲۵۸، ۱۷، وفتح الباری: ۱۴۰، ۹

(۳) سورة النساء، آیت: ۶۹

(۴) عمدة القاری: ۱۲۵۹، ۲۵۸، ۱۹

(۵) عمدة القاری: ۲۵۹، ۱۶، وفتح الباری: ۱۴۰، ۹

دې دواړو حضراتو (شیخینو) خطبې یا په دې کښې څه خطبې داسې وې، چې الله تعالی د هغې په ذریعه ډیره فائده ورکړه، هغه څنگه؟ حضرت عائشې رضی الله عنها پخپله د هغې تشریح فرمائیلې ده.

وې فرمائیل، "لقد عوّف عمر رضی الله عنه خلق او ویرول؟ ځکه چې په بعضې خلقو کښې نفاق وو. حضرت عمر رضی الله عنه په هغوی باندې تعریض کولو سره او فرمائیل، حضور ﷺ اوس پاسیدو سره د هغه منافقینو لاس خپې کتې کړې، او همدغه شان منافقینو ته ئې صفا صفا او وئیل چې دوی به نه بچ کيږي، بیا حضرت ابوبکر رضی الله عنه د واقعي د حقیقت اعتراف او کړو، او د رسول الله ﷺ د وفات اعتراف ئې او کړو، مسلمانانو ته ئې اطمینان ورکړو، او د اسلام د دښمنانو ئې په سختۍ سره د ختمولو اعلان او کړو.

د اصیلې په روایت کښې د "لقد عوّف ابوبکر الناس" الفاظ راغلی دي، ولې دا صحیح نه دی. "وإن فيهم لثغافاً....." کښې د تصحیف قول: همدغه شان یو بل روایت دي، په هغې کښې د "وإن فيهم لثغافاً" په ځانې د "وإن فيهم لتغی" الفاظ راغلی دي، (۱) ددې په حقله یوه راښه خو داده، چې حمیدی "وإن فيهم لثغافاً" کښې تصحیف گنړلې دي، او په "وإن فيهم لتغی" سره ئې ددې اصلاح کړې ده، او د هغه ددې راښه وجه داده، چې هغه په دې پوهیدو چې په دې موجوده خلقو کښې د نفاق کیدل ناممکن دی، لهذا دوی د پاره نفاق ثابتول ډیره لویه غلطۍ ده.

قاضی عیاض فرمائی: "لا أدري هو اصلاح منه أو رواية؟ وعلى الأول فلا استعظام، فقد ظهر في أهل الردة ولا سيما عند الحادث العظيم الذم لأهل عقول الأكابر، فكيف بضعفاء الإيمان، فالصواب ما في النسخ" (۲).

معلومه نه ده، چې دا د حمیدی صاحب د اړخ نه اصلاح ده او که مستقل روایت دي؟ خو که دا اصلاح وی او د هغه مقصد دا وی چې په دې ډله کښې څوک منافق گرځول گستاخی ده، نو دا صحیح نه دی، ځکه چې کوم خلق مرتد شوی وو، هغوی منافقان خو وو، او دې لوڼې پیښې خو لوې لوې أصحاب خوزولې وو، نو کمزورې ایمان والا په څه شمیر کښې دي، په دوی کښې څوک منافق گرځول لرې نه دی گنړل پکار، لهذا صحیح عبارت هغه دې کوم چې په عامو نسخو کښې دي، یعنی "وإن فيهم لثغافاً" او په دې کښې هیڅ تصحیف نشته، لکه څنگه چې د حمیدی صاحب خیال دي.

اسماعیلې هم د امام بخاری په طریقي سره ددې تخریج کړې دي، او "وإن فيهم لثغافاً" ئې نقل کړې دي. (۳)

(۱) جامع الأصول فی أحادیث الرسول: ۸۵، ۴، هکذا فی فتح الباری..... وأما الجمع بين الصحيحين للحميدي فما وجدنا فيه إلا بلفظ "وإن فيهم لثغافاً": ۱۴۸، ۴، رقم: ۱۳۳۸.

(۲) فتح الباری: ۳۳، ۷، وعمدة القاری: رقم: ۱۷۶۶۳.

(۳) فتح الباری: ۴۰، ۹، وعمدة القاری: ۱۶، ۱۲۵۹.

۱) ۳۴۶۸: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا جَامِعُ بْنُ أَبِي رَاشِدٍ حَدَّثَنَا أَبُو يَعْلَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَنَفِيَّةِ قَالَ قُلْتُ لِأَبِي أَيْ النَّاسِ خَيْرٌ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ أَبُو بَكْرٍ. قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ ثُمَّ عُمَرُ. وَخَشِيتُ أَنْ يَقُولَ عُثْمَانُ قُلْتُ ثُمَّ أَنْتَ قَالَ مَا أَنَا إِلَّا رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ: دا محمد بن كثیر عبدی بصری دی، ددہ احوال د کتاب العلم، باب الغضب فی الموعظة والتعليم إذا رأى مايكره لا ينادي تير شوی دی ۱)

سُفْيَانُ: دا سفیان بن سعید بن مسروق ثوری کوفی دی، ددہ احوال د کتاب ایمان، باب علامة المناقب لا ينادي تير شوی دی ۲)

جَامِعُ بْنُ أَبِي رَاشِدٍ: دا جامع بن ابی راشد الکاملی الکوفی الصیرفی دی، ددہ احوال تير شوی دی ۳)

أَبُو يَعْلَى: دا ابو یعلی منذر بن یعلی الکوفی دی، ددہ احوال د کتاب العلم، باب من استحيأ فامر غيرة بالسؤال لا ينادي تير شوی دی ۴)

مُحَمَّدُ بْنُ الْحَنَفِيَّةِ: دا محمد بن علی بن ابی طالب المعروف به ابن الحنفية دی، ددہ احوال د کتاب العلم، باب من استحيأ فامر غيرة بالسؤال لا ينادي تير شوی دی ۵)

"حنفية" ددہ د مور لقب دی، چې د بنو حنیفه سره ئې تعلق لرلو، ددې نامه خوله بنت جعفر ده، حضرت علی رضی الله عنه او ام ولد ه، وه ۶)

ترجمة الباب سره مطابقت: په حدیث او ترجمه الباب کښې مطابقت واضح دی، ځکه چې په دې کښې د ابوبکر د رسول الله ﷺ نه ورسره د ټولو خلقو نه د افضلیت ذکر دی.

په صحابه کرامو کښې د افضلیت مسئله: دا حدیث اگر چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د افضلیت د

۱) الحديث سبق تخريجه في كتاب الجنائز باب الدخول على الميت بعد الموت إذا أدرج في أكفانه، رقم: ۱۱۲۴۲

۲) اوگوری: کشف الباری: ۱۵۳۶، ۳

۳) اوگوری: کشف الباری: ۱۲۷۸، ۲

۴) صحيح البخاري، كتاب الصوم، باب الصوم كفارة، رقم (۱۸۹۵) ۱

۵) اوگوری: کشف الباری: ۱۶۴۷، ۴

۶) اوگوری: کشف الباری: ۱۶۳۸، ۴

۷) کشف الباری: ۱۳۸، ۴، وفتح الباری: ۱۴۰، ۹

اثبات د پاره راوړلی شوې دې، او دا په دې کښې په صریح الفاظو سره موجود دې، بیا هم روافض ددې نه انکار کوي. د هغوی په خیال باندې د رسول الله ﷺ نه ورستو د ټولو نه افضل حضرت علی رضی الله عنه دې. د اهل سنت والجماعت او د اهل تشیع په مینځ کښې دا مشهوره اختلافی مسئله ده. دویمه مسئله ددې په ضمن کښې دا مذکور ده، چې په حضرت عثمان رضی الله عنه او حضرت علی رضی الله عنه کښې افضل څوک وو؟ په دې کښې د روافضو مذهب خو ظاهر دې، چې هم حضرت علی رضی الله عنه افضل دې، ځکه هغه چې د دوی په خیال باندې د ابوبکر نه افضل دې، نو د حضرت عثمان رضی الله عنه به په طریقه اولی افضل وی، هغه ۱ په دې کښې بعضې اهل سنت هم توقف کوي. او یا د حضرت علی رضی الله عنه د تفضیل قائل دی، اگر چې جمهور اهل سنت د حضرت عثمان رضی الله عنه د تفضیل قائل دی.

د حضرت ابوبکر رضی الله عنه افضلیت او بلا فصل خلافت زمونږ د اهل سنت والجماعت دا عقیده ده، چې حضور ﷺ خاتم النبیین جوړولو سره الله تعالی د قیامته پورې دنیا د پاره مبعوث او فرمائیلو، او د خپل هدایت د آخری کتاب د پاره د هغوی ﷺ د ملګرتیا او ځانې نیولو د پاره ئې د انصارو او مهاجرینو صحابه کرامو په صورت کښې نفوس قدسیه مختار کړل، د انبیاء گرام ﷺ په ملګرو کښې د دوی نه غوره ترننه پورې نه د آسمان سترګې لیدلې دی، او نه په آئنده کښې امکان شته، دې پاکو هستو د دین الهی او د هغې د خوړولو د ذمه دارۍ په احسن طریقی سره تحمل او کړو، او په درجې د کمال سره ددې نه فارغ الذمه شو.

د صحابه کرامو نه ورستو که یو سړي د هغوی نه زیات دین سره مخلص او په دین باندې عمل کونکې وی، د اهل سنت والجماعت له مخې داسې ممکن هم نه دی، دا د حکمت الهیه او د بعثت انبیاء د خدائی نظام سراسر مخالف دی، د قرآن او حدیث د بې شمیره تصریحاتو، اشاراتو، اخبارو او آثارو یو بې بها ذخیره، د عقل او پوهې په زرګونو قرینې او ناقابل تردید تاریخي شواهد ددې تائید کوي، او د غیر مسلم ارباب تحقیق پورې ددې ښکاره اعتراف کوي، د هغې ټولو لب لباب (یعنی خلاصه) یکې از فیض یافتګان نبوت د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه په دې الفاظو کښې مذکور دې، "کانوا افضل هذه الأمة أبهما

قلوباً، وأعمقها علماً، وأقلها تکلفاً، اختارهم الله لصحبة نبيه وإقامة دينه". (۱)

او که اوکتلې شی، نو هم د دغه ځانې نه د خوارجو، روافضو او اهل سنتو نه ختمیدونکي اختلافات شروع کېږي، چې خوارج او روافض، د صحابه کرامو ځانګړې فضیلت، د هغوی صدق او دیانت، د کفر او نفاق نه د هغوی براءت او د اسلام او نبی اسلام د پاره د الله تعالی د اړخ نه د مختار کولو مسلمې کلیات نه مني، او د اهل سنتو له مخې دا مسلمات او ضروریات د دین او د اسلامي عقائدو برخه ده.

د شیعه ګانو د ټولو باطلو عقائدو او فکرونو بنیاد د "صحابه کرامو دشمنی" ده: بیا که د روافضو او خوارجو د اړخ نه د صحابه کرامو د تکفیر او د هغوی واجب القتل ګرځولو نظریه وی یا

(۱) وفي رواية بـ"خير هذه الأمة كما في شرح السنة: ۱/ ۲۱۴، رقم: ۱۱۰۳

په هغوی باندې قتلونکې حملې یا د هغوی په عزتونو باندې د حملو خبره وی، په خلفاء ثلاثه باندې لعن طعن وی، یا د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت معاویه رضی الله عنه په مینځ کېږي، او د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت عائشې رضی الله عنها په مینځ کېږي، او یا د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه د حضرت فاطمې رضی الله عنها سره د اختلافاتو خبرې وی، د قرآن د تحریف عقیده وی، یا د ولأء او براء نظریه وی، د غدیر خم قیصه وی یا د فدک واقعه، نظریه د امامت وی یا د منتظر مهدی خیالی قیصه، د حدیث قرطاس معنی وی یا یوه بله شیعی نظریه، ددې ټولو بنیاد د صحابه کرامو په دښمنۍ باندې دي، د شیعه گانو خیال دي، چې د رسول الله ﷺ د بلا فصل خلافت او د مسلمانانو د "ول الامرئ....." اولنې مستحق حضرت علی رضی الله عنه وو، اوس پاتې شوه دا واقعه نو دا د هغې خلاف ده، ځکه چې مسلمانانو خپل امیر حضرت سیدنا ابوبکر رضی الله عنه جوړ کړو، او هم هغه خلیفه بلا فصل جوړ شو، او نه صرف دا چې خلیفه جوړ شو، بلکه د نورو ټولو صحابه کرامو په شان ستاسو مزعومه امام عالي مقام حضرت علی رضی الله عنه هم د هغه په لاس باندې بیعت او کړو، ددې مطلب خو دغه شو چې حضرت علی رضی الله عنه پخپله هم حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خلیفه جوړیدو اهل گنولې، او صرف گنولې نې نه، بلکه هغه ئې عملاً خلیفه هم جوړ کړو.

د حضرت علی رضی الله عنه د ابوبکر په لاس باندې د بیعت کولو شیعی تاویلات: شیعه حضرات په دې حوالې سره مختلفې خبرې کوي، مثلاً:

- ①- حضرت علی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې بیعت نه دي کړې.
 - ②- بیعت خو ئې کړې دي خو شپږ میاشتې ورستو، په هغه وخت کېږي کله چې د حضرت فاطمې رضی الله عنها وفات او شو.
 - ③- هغه بیعت خو او کړو، ولې دا بیعت د هغه په رضا باندې نه وو، بلکه په جبر او غصه باندې په هغه دا بیعت او کړې شو، او هغه د ځان خلاصولو د پاره سرسری بیعت او کړو.
 - ④- د تقیې په توگه ئې بیعت کړې وو.
- ولې دا ټولې خبرې نه خو د تاریخ سره څه سمون خوري، نه د عقل او پوهې سره ددې څه تعلق شته، او نه د حضرت علی رضی الله عنه د طبیعت او شخصیت په حوالې سره ددې څه گنجائش شته.
- د حدیث او تاریخ په کتابونو کېږي "د حضرت علی رضی الله عنه د بیعت" تصریحات: د احادیثو او تاریخ د بې شمیر تصریحاتو نه دا ثابتیږي، چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خلافت بلا فصل مستحق وو، او هم هغه جوړ کړې شو، او د نورو حضراتو په شان حضرت علی رضی الله عنه هم د هغوی په لاس باندې بیعت او کړو.

حافظ ابن کثیر رحمته الله په خپل شهره آفاق کتاب "الهدایة والنهاية" کېږي لیکي:

"وقد اتفق الصحابة رضی الله عنهم علی بیعة الصديق فی ذلك الوقت حتی علی بن ابی طالب والزیدین والدلیل علی ذلك ما رواه البيهقي حيث قال: أنهما أبو الحسين علی بن محمد بن علی الحافظ الأسفريني، ثنا أبو علی الحسين بن علی الحافظ، ثنا أبو یکر بن عریبة وإبراهيم بن ابی طالب قالوا: حدثنا بندار بن یسار، ثنا أبو هشام المغزومي، ثنا

وهيب، ثنا داؤد بن ابی هند، ثنا أبو نضرة عن أبي سعيد الخدري قال: قبض رسول الله ﷺ واجتمع الناس في دار سعد بن عبادَةَ، وفيهم أبو بكر وعمر قال: فقام خطيب الأنصار فقال: اتعلمون أنا أنصار رسول الله ﷺ فنحن أنصار خليفته كما كنا أنصاره، قال: فقام عمر بن الخطاب فقال: صدق قائلكم أما لو قُلتُم غيْرَ هذا لم نهابِعكم فأخذَ بيَدَ أبي بكرٍ وقال: هذا صاحبكم فهايِعة، فهايِعة عمر، وبهايِعة المهاجرون والأنصار، وقال: فصعد أبو بكر المنبر فنظر في وجوه القوم فلم يَرِ الرِّيبَ، قال: فدعا النبيَّ رجلاً قال: قلت: ابن عم رسول الله ﷺ أردت أن تشق عصا المسلمين قال: لا تريب يا خليفة رسول الله ﷺ فقام فهايِعة، ثم نظري وجوه القوم فلم يرَ عليًّا، فدعا بعلي بن أبي طالب قال: قلت: ابن عم رسول الله ﷺ وخمته على ابنته أردت أن تشق عصا المسلمين، قال: لا تريب يا خليفة رسول الله ﷺ فهايِعة..... هذا أو معناه^(۱).

یعنی ابو سعید خدری رضی اللہ عنہ واثی، د رسول اللہ ﷺ وفات او شو او خلق د سعد بن عبادہ پہ کور کنبی جمع شو، او په هغوی کنبی حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ او حضرت عمر رضی اللہ عنہ هم وو، نو د انصارو خطیب او دریدو او وې وئیل آیا تاسو ته پته ده، چې مونږه څنگه د رسول الله ﷺ انصار وو، نو اوس به د خلیفه الرسول هم هغه شان انصار یو، حضرت عمر رضی اللہ عنہ او دریدو او وې وئیل، ستاسو ویونکي صحیح خبره او کړه، او که تاسو څه بله خبره کوله نو مونږ تاسو سر بیعت نه کولو، او بیا ئې د ابوبکر لاس نیولو سره هغوی بوتلل، او وې وئیل دا ستاسو خلیفه دې، ده سره بیعت او کړئ، بیا حضرت عمر رضی اللہ عنہ او مهاجرینو او انصارو بیعت او کړو، ابوبکر په منبر کیناستو د قوم لویو خلقو ته ئې او کتل نو زیږ ئې په نظر رانغلو، هغه ئې راوغوښتلو او وې وئیل د رسول الله ﷺ د ترور خوځې ئې او د مسلمانانو وحدت ته نقصان رسول غواړي.

همدغه شان معامله بیا د حضرت علی رضی اللہ عنہ هم او شوه..... حافظ فرمائی، ټولو صحابه کرامو په دغه وخت کنبې د حضرت صدیق په خلافت اتفاق او کړو، تر دې پورې چې حضرت علی رضی اللہ عنہ او حضرت زبیر هم. د بیهقي په روایت کنبې د رسول الله ﷺ وصال چې کومه قیصه تیره شوې ده، د هغې دلته ذکر دې، او ددې په کنبې زیاتوالې دې چې:

"د بیعت نه ورستو ابوبکر چې منبر ته اوختلو، نو وې کتل چې حضرت زبیر نشته، هغوی رضی اللہ عنہ هغه راوغوښتلو، او وې وئیل چې تۀ د رسول الله د ترور خوځې ئې، آیا تۀ د مسلمانانو د اجتماعیت همسایو والې، ماتول غواړي؟ هغه او وئیل، پیغور مه را کړه ای خلیفه رسول او بیا پاسیدو او بیعت ئې او کړو، بیا حضرت صدیق او کتل نو حضرت علی رضی اللہ عنہ تۀ وو، هغه ئې راوغوښتلو او وې وئیل، د رسول الله ﷺ زوم او د ترۀ خوځې ئې او تۀ د مسلمانانو همسار د مسلمانانو یو والې، ماتول غواړي؟ هغه هم او وئیل، ای خلیفه رسول! شرموه مې مه او پاسیدو او بیعت ئې او کړو".

ددې روايت د اهميت د پيژندلو د پاره د بيهقي او د ابن کثير رحمهما الله دا عبارت او گوري:

قال أبو علي الحافظ النيسابوري سمعتُ محمد بن إسحاق بن خزيمة يقول: جاعن مسلم بن الحجاج القشيري سألني عن هذا الحديث..... فكتبتُ في ورقة وقرأتُ عليه، فقال هذا حديث يساوي بدنة، فقلت بل هذا

يساوي بدنة^(۱).

حافظ ابو علي النيسابوري وائي، ما د محمد بن اسحاق بن خزيمة نه واوريدل، هغه فرمائيل: ما ته مسلم بن الحجاج القشيري صاحب د صحيح مسلم راغي او ما نه ئي ددې حديث په حقله پوښتنه او کړه، ما هغه د پاره په کاغذ اوليکلو او بيا مې هغه ته واړولو، هغه او وئيل دا حديث خو ډير قيمتي څيز دې دا، د يوئې بدنې يعنې اوښې برابر به وي، ما ورته او وئيل، بلکه بدنې يعنې د زرو د تهيلې برابر يعنې د هغې نه د ډير قيمت د کومې چې ته اندازه لگوي، يعنې په دې سره د امت يوه ډيره لويه (معركة الآراء) مسئله حل کيږي. د حضرت فاطمې عليها السلام د وفات نه ورستو حضرت علي عليه السلام په دويم ځل بيعت او کړ و: ابن کثير رحمهما الله نور ليکي:

وقال مؤلف بن عقبة في مغاليه عن سعد بن إبراهيم: حدثني أبي أن أبا عبد الرحمن بن عوف كان مع عمرو أن مسلمة كسر سيف الزبير ثم خطب أبوبكر واعتذر إلى الناس وقال: والله ما كنتُ حريصاً على الإمارة يوماً ولا ليلة، ولا سألتُ الله في سبي ولا علانية، فقبل المهاجرون مقالته، وقال علي والزبير ما غيبتنا إلا لأننا أخرجنا عن الشورة، وإن أئذي أبابكر أحتق الناس بها، إنه لصاحب الغار، وإننا نعرف شرفه وخبره، ولقد أمره رسول الله ﷺ بالثلة بالناس وهو سبي، وهذا اللاحق بعلي عليه السلام، والذي يدل عليه الآثار من شهوده معه الضلوات، وخروجه معه إلى أي القصة بعد موت رسول الله ﷺ، كما ستورده، وبذلك له النصيحة والشورة، بين يديه، وأما ما يأت من مهايعة لياه بعد موت فاطمة، وقد ماتت بعد أبيها عليه السلام بستة أشهر فذلك محول على أنها بيعة ثانية أذات ما كان قد وقع في وحشة بسبب الكلام في البزاة ومنع لياهم ذلك بالنس عن رسول الله ﷺ في قوله: "لا تُورث ما تركنا فهو صدقة"، كما تقدم مراراً أسانيداً وألفاظه، والله الحمد^(۲).

يعنې موسی بن عقبه په خپل مغازی کښې فرمائي چې عبد الرحمن بن عوف او محمد بن مسلمه حضرت عمر رضي الله عنه سره ناست وو، محمد بن مسلمه د څه فتنې پيدا کيدو د وېرې نه د حضرت زبير نه توره واخسته او ماته ئې کړه، د هغې نه ورستو حضرت ابوبکر رضي الله عنه خطبه اولوستله، او خلقو ته ئې عذر کولو سره او وئيل، په الله تعالی قسم څه يو ورځ يا شپه هم ددې امارت حريص نه یم، او نه مې د الله تعالی نه په پټه يا په ښکاره غوښتلې دې،

(۱) السنن الکبری للبيهقي: ۱۴۳، ۸، والبدایة والنهایة: ۲۹۸، ۶، بیروت.

(۲) مستدرک حاکم، کتاب معرفة الصحابة: ۶۶، ۳، السنن الکبری، باب قتال أهل البغي: ۱۱۵۲، ۸.

مهاجرینو د هغه خبره قبوله کړه، او حضرت علی (رضی الله عنه) او زبیر (رضی الله عنه) او وئیل مونږ صرف په دې وجه خفه شوې وو، چې مونږ په مشوره کښې نه وو شامل کړې شوې، ګڼې مونږ هم حضرت ابوبکر د خلافت د ټولو نه زیات مستحق منو، هغه صاحب د غار دې، او مونږ د هغه شرافت او فضیلت پیژنو، رسول الله ﷺ هغه ته په خپل ژوند کښې د مونږ خ کولو حکم او کړو، او د حضرت علی (رضی الله عنه) د شان سره مناسب هم دغسې وو، (چې هغه د صدیق اکبر خلافت اومتلو). آثار هم په دې باندې ګواه دی، لکه څنګه چې د هغه د ابوبکر سره په مونږونو کښې شریک کیدل، "ذی القصه" د پاره د هغوی سره وتل، هغوی (رضی الله عنه) ته نصیحتونه کول او مشورې ورکول وغیره..... او تر کومې چې د حضرت فاطمې (رضی الله عنها) د وفات نه ورسو د بیعت تعلق دې، نو هغه دویم بیعت وو، چې د نبی (صلی الله علیه و آله) د میراث اخستلو ورکولو په حقله او سختو خبرو په ماحول کښې د کیدونکي بیعت د ازالې د پاره وو، او پاتې شو د نبی (صلی الله علیه و آله) په میراث کښې د ابوبکر سخت موقف نو هغه د نص یعنی "لا ثورث، ماترکنا صدقة" په بناء باندې وو.

د حضرت ابوبکر (رضی الله عنه) د خپل "حق" ګیدو اظهار: دده د روایاتو تائید د بلاذری د "أنساب الأشراف" د یو روایت نه هم کیږي، چې د هغې الفاظ داسې دي:

"حدثنا حنّاد بن سلمة أنبأنا الحريري عن أبي ضمرة قال: لما بأيام الناس أبا بكر، اعتزل علي والزبير فبعث إليهما عبرين الخطاب وزيد بن ثابت فأتيا منزل علي فقرأا الباب فنظر الزبير من فتحة ثم رجعا إلى علي فقال: هذان رجلان من أهل الجنة وليس لنا أن نقاتلهما، قال: افتح لهما، ثم خرجا معها حتى أتيا أبا بكر، فقال أبو بكر: يا علي أنت ابن عم رسول الله وصهره ﷺ فتقول أني أحق بهذا الأمر، لاها الله أنا أحق به منك، قال: لا تثریب يا خليفة رسول الله ابسط يدك أبايعك فبسط يده فبايعه، ثم قال للزبير بن العوام تقول أنا ابن عم رسول الله ﷺ وحواريه وفارسه وأنا أحق بالامر، لاها الله أنا أحق به منك، فقال: لا تثریب يا خليفة رسول الله ﷺ ابسط يدك فبسط يده فبايعه".^(۱)

د روایت خلاصه داده. کله چې خلقو د حضرت ابوبکر (رضی الله عنه) سره بیعت او کړو، نو په دغه وخت کښې، علی المرتضی او زبیر بن العوام د بیعت نه پاتې شو، نو ابوبکر الصديق (رضی الله عنه) دې دواړو پسې عمر بن الخطاب او زيد بن ثابت انصاري (رضی الله عنه)، اولیرل، هغوی د حضرت علی (رضی الله عنه) کور ته رسیدو سره دروازه او ټکوله، زبیر (رضی الله عنه) په دې وخت کښې، دروازې اړخ ته او کتل او واپس کیدو سره ئې حضرت علی (رضی الله عنه) ته او وئیل، چې دا دواړه بزرګان د جنتیانو نه دي، دوی سره زموږ جهګړه کول صحیح نه دي، بیا ئې د حضرت علی (رضی الله عنه) په وینا باندې دروازه کلاؤ کړه، او بهر راوتلو سره هغوی سره شو، تر دې چې دواړه حضرات ابوبکر صدیق ته اورسیدل، ابوبکر (رضی الله عنه) او وئیل اې علی! ته د رسول الله ﷺ د تره څوئې او زوم

نې، ته د خلافت په معامله کښې خپل ځان زیات حق دار گڼې، (په حقیقت کښې) زه زیات مستحق یم، حضرت علی رضی الله عنه او وئیل، ای خلیفه رسول! څه غصه نه دی کول پکار، لاس راوړاندې کړه زه بیعت کوم، حضرت ابوبکر رضی الله عنه لاس وړاندې کړو، او حضرت علی رضی الله عنه بیعت او کړو.

بیا ابوبکر رضی الله عنه زبیر بن العوام ته هم دغسې او وئیل، چې ای زبیر چې ته د رسول الله ﷺ د ترور خوښې نې، او د رسول الله ﷺ حواری (خاص ملګري) نې، او د رسول الله ﷺ شمسوار (فارس) نې، ته د خپل ځان متعلق خیال کوئ، چې ته ددې کار زیات مستحق نې، (حال دادي) زه زیات حق دار یم، نو زبیر بن العوام او وئیل، ای خلیفه رسول خدا! غصه او ملامتیا نه دی کول پکار، لږ خپل لاس رامخکې کړه، هغوی خپل لاس مخکې کړو، او زبیر رضی الله عنه بیعت او کړو. ددې ټولو روایاتو نه صفا معلومېږي، چې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت صدیق په لاس باندې بیعت کړې وو، او په دې کښې نې تاخیر هم نه وو کړې، بلکه په تندئ سره نې بیعت کړې وو، د تاخیر چې کوم خیال دې، دا د راویانو خپل خیال دې، او حقیقت سره ددې هیڅ تعلق نشته. د شیعې کانو اعتراف: او د خوند خبره داده، چې دا خبره صرف اهل سنت علماء او محققین نه وائی، بلکه شیعې علماؤ هم دا وئیلی دی، د نهج البلاغه مشهور شارح ابن ابی الحدید پورته ذکر شوې روایت نقل کړې دې، وئیلې نې دی:

قال علی والزید ما غضبنا الا..... لانا اخرنا فی البشورة وانا لنرى ابا بكر احق الناس بها، انه صاحب الغار وانا لنعرف له سئه، وامره رسول الله ﷺ وهو ^(۱).

خلاصه داده چې: "حضرت علی رضی الله عنه او زبیر بن العوام رضی الله عنه دواړو او وئیل چې زموږ دا (عارضی) خفګان صرف په مشوره کښې د نه شاملولو په وجه باندې وو، (حال دادي) مونږ ابوبکر رضی الله عنه د نورو خلقو نه د خلافت زیات مستحق گڼو، او د غار د صحبت فضیلت ده ته حاصل دې، (یعنی د ثانی اثنین لقب لری)، مونږ د هغوی د بزرګۍ اعتراف کوو، او رسول اکرم ﷺ په خپل ژوند کښې ده ته (د مسلمانانو) د مونږونو د امامت کولو حکم کړې وو".

د ابن جریر طبری روایت دې، هغه وائی: ".....عن حبيب بن أبي ثابت قال: كان علي في بيته إذا أتى، فقيل له: قد جلس أبو بكر للبيعة فخرج في قميص، ما عليه إزار ولا رداء عجلأ كراهية أن يُعطى عنها حق بايعة، ثم جلس إليه وبعث إل ثوبه فأتاه فتجلبَّه ولزم مجلسه". ^(۲)

یعنی "حبيب بن أبي ثابت روایت کوی چې حضرت علی رضی الله عنه کور کښې ناست وو، خبر ملاؤ شو، چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه (د خلافت) د بیعت د پاره په مسجد کښې ناست دي، نو حضرت علی رضی الله عنه بغیر د څه تاخیر کولو نه په تندئ سره په ضروری لباس کښې لنگ او څادر

(۱) شرح نهج البلاغة: ۱، ۱۱۵۴

(۲) تاریخ ابن جریر طبری: ۱۳، ۱۲۰

پریښودو سره صرف په قمیص کښې د کور نه بهر راغلو، چې چرته ناوخته نه شی. او د بیعت مجلس ته رسیدو سره ئې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره بیعت او کړو. او په هغه ځانې کښې د هغوی په خدمت کښې کیناستو، او د دغه ځانې نه ئې کس اولیرلو د کور نه ئې ځادر وغیره راوغوښتل او په دې مجلس کښې شامل شو^(۱).

ددې روایت نه صفا معلومیږي چې حضرت علی رضی الله عنه حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه سره په بیعت کولو کښې څه تاخیر نه وو کړې، او په دې موقعه باندې ئې د هغوی رضی الله عنه په لاس باندې بیعت او کړو، په روایت کښې د حضرت علی رضی الله عنه په دومره تندئ سره د راتلو ذکر دې، چې د پوره لباس اچولو د پاره هم هغوی صبر اونه کړو.....

په بیعت کښې د قرآن کریم د جمع کولو په سبب تاخیر: د بیعت په سلسله کښې د حضرت علی رضی الله عنه ددې تاخیر (که شوی وی) په بعضې روایاتو کښې یوه بله وجه مذکور ده.

ابن عبد البر په "الاستیعاب" کښې فرمائی: "لما یومع ابوبکر الصديق رضی الله عنه ابطاء علی رضی الله عنه عن بیعته وجلس فی بیته فبعث الیه ابوبکر ما ابطاء بک عنی اکرهت اماراً؟ فقال علی: ما کرهت امارتک ولکنی آلیت ان لا ارتدی ردائی الا لی صلوۃ حتی اجمع القرآن". (۱)

"حاصل دادي..... کله چې حضرت ابوبکر الصديق رضی الله عنه سره خلقو بیعت او کړو، نو حضرت علی المرتضی رضی الله عنه ددې بیعت نه تاخیر او کړو، او په کور کښې ناست پاتې شو، نو ابوبکر صدیق رضی الله عنه هغوی پسې سړې اولیرلو او پوښتنه ئې ترې او کړه، چې تاسو د بیعت په معامله کښې ولې مؤخر شوی ئې؟ آیا ته زما امارت نه خوښوې، نو علی المرتضی جواب ورکړو، چې زه ستاسو په امارت خفه نه یم، ولې ما قسم کړې دې، چې زه به تر هغې ځادر نه په سر کوم، ولې صرف د مونځ د پاره، تر دې چې زه قرآن کریم د مختلف ځایونو نه جمع نه کړم".

ددې روایت نه معلومیږي، چې د حضرت صدیق اکبر د خلافت په سلسله کښې کله چې صحابه کرامو هغوی سره بیعت او کړو، نو حضرت علی رضی الله عنه د قرآن کریم د جمع کولو په سلسله کښې مشغولیت اختیار کړو، او بیعت ئې اونه کړو، تر دې چې ابوبکر صدیق هغه پسې سړې اولیرلو، او ورته ئې اووئیل، چې آیا ته زما امارت نه خوښوې؟ حضرت علی رضی الله عنه اووئیل نه اداسې څه خبره نشته، ولې مونږ قرآن کریم جمع کول غوښتل، بعضې حضرات وائی په دې کښې او په وړاندینو روایاتو کښې منافات دې، ځکه چې په هغې کښې بغیر د تاخیر نه او یا بغیر د څه وجهې نه په لږ تاخیر سره د بیعت ذکر دې، او په دې دویم روایت کښې د یو مقصد په وجه د هغه د تاخیر ذکر دې؟

ددې جواب دادي، چې په اول کښې د هغوی راتې هم دغه جوړه شوې وه، چې د ټولو نه اهم کار د قرآن کریم جمع کول دی، د هغې نه ورستو په دې پوهه شو چې د ټولو نه اهمه مسئله بیعت دې، او بیا هغوی خپله اولنې راتې پریښودو سره په دویمې راتې باندې عمل کولو ته

(۱) الاستیعاب معه | صابه: ۲، ۲۴۴، تذکره الصديق.....

تیار شوې دي.

دا جواب هم ورکړې شوې دي، چې د جمع قرآن نه حفظ قرآن مراد دي، او د هغې په وجه هغوی نه وو زاغلي، او بیا د خه لږ تاخیر نه ورسو تلو سره هغوی بیعت هم کړې وو، دا خو په اعتبار د سند سره روایت د صحیح منلو په صورت کښې جواب دي، ګڼې نو د روایت په حقله د حافظ ابن حجر نه دا هم منقول دي، "هذا الأثر ضعيف لا تقاطعه".^(۱)

په هر حال کښې د پورته روایت نه دا خبره معلومه شوه، چې حضرت علی عليه السلام په دغه وخت کښې د حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه په لاس بیعت کړې وو.

په احادیثو کښې د شپږو میاشتو ورسو بیعت صراحت او د هغې توجیهات: هاو! یوه خبره دلته د غور وړ ده، او هغه دا چې په بخاری، مسلم، مسند ابی عوانه، سنن کبری للبيهقي، تاریخ

ابن جریر طبری، أنساب الأشراف للبلذري وغيره کښې د هغې روایت هم ذکر دي، چې د هغې نه د شپږو میاشتو په تاخیر سره حضرت علی رضي الله عنه د حضرت ابوبکر رضي الله عنه د بیعت د پاره د راضی کیدو اندازه کړې، د صحیحینو روایت دي، چې په هغې کښې په تفصیل سره دا ذکر دي. کله چې د رسول الله ﷺ وصال اوشو، نو د هغوی ﷺ لور حضرت سیده فاطمه رضي الله عنها د ابوبکر رضي الله عنه نه د مال فئ، خصوصاً د مال فذک او خیر د خمس وغیره مطالبه اوکړه. حضرت

ابوبکر رضي الله عنه او فرمائیل، د رسول الله ﷺ ارشاد دي، "لا ثورث، ماترکتنا صدقة" په دې وجه زه د هغوی ﷺ مخالفت کولو سره تاسو (حضرت فاطمې) ته خه درکړم، دا نه شی کیدي، په دې وجه حضرت فاطمې د حضرت ابوبکر رضي الله عنه نه خفګان اختیار کړو، او د مرګه پورې ئې هغوی سره خه خبرې اونه کړې، شپږ میاشتو پورې حضرت فاطمه ژوندئ وه، او په دې زمانه کښې هغه د حضرت ابوبکر رضي الله عنه نه خفه وه، او حضرت علی رضي الله عنه هم د حضرت ابوبکر رضي الله عنه په لاس بیعت اونه کړو، او د حضرت فاطمې د عوې او خیال سره ئې موافقت اوکړو، شپږ میاشتې ورسو کله چې د حضرت فاطمې وفات اوشو، نو حضرت علی رضي الله عنه د حضرت فاطمې رضي الله عنها او خپلو شکایتونو په سلسله کښې حضرت ابوبکر رضي الله عنه سره خبرې اترې اوکړې، چې په هغې ډیر بحث او مباحثه اوشوه، بیا په آخر کښې هغوی د حضرت ابوبکر رضي الله عنه په لاس باندې بیعت اوکړو، او حضرت ابوبکر رضي الله عنه هم د شپږ میاشتو په تاخیر سره په بیعت کولو کښې د هغوی معذرت قبول کړو، او د هغوی د فضائلو او مناقبو اقرار ئې اوکړو.

د حدیث الفاظ دي: "وكان لعلي من الناس وجه حياة فاطمة، فلما توفيت استنكر على وجه الناس فالتبس مصالحة أبي بكر، ومبايعة له ولم يكن يبايع تلك الأشهر".^(۲)

یعنی د حضرت علی رضي الله عنه د حضرت فاطمې په ژوند کښې یو حیثیت وو، او کله چې حضرت فاطمه وفات شوه، نو حضرت علی رضي الله عنه د خلقو مخونه بدل شوي محسوس کړل، نو بیا هغوی

(۱) الإنقان للسيوطي: ۱۵۷.

(۲) صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب غزوة خیبر، رقم (۴۲۴۰، ۴۲۴۱)، مسلم، باب حکم الفی!

د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ سره صلح اوکړه، او د هغوی په لاس ټپ بیعت خواست او کړو، حال دا وو چې هغوی دې شپږو میاشتو پورې بیعت نه کولو.

ددې نه معلومیږي، چې حضرت علی رضی اللہ عنہ تر شپږو میاشتو پورې د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ په لاس باندې بیعت نه واکړې، بیا دا څنگه وئیلې شی، چې هغوی په هغه وخت بیعت کړې وو؟

“أنساب الأشراف” کښې بلاذري هم دغه فرمائی:

“لم يبايع علياً أبابكر حتى ماتت فاطمة بعد ستة أشهر فلما ماتت خرج إلى صلح أبي بكر” (۱) حضرت علی رضی اللہ عنہ د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ سره بیعت اونه کړو، حتی چې شپږ میاشتې ورسو حضرت فاطمه وفات شوه، نو هغوی حضرت علی رضی اللہ عنہ په صلح کولو باندې مجبور شو. د طبری او مسند أبي عوانه الفاظ دادی:

“قال رجل للزهري أفلم يبايعه علي ستة أشهر؟ قال لا! ولا أحد من بني هاشم، حتى يبايعه علي” (۲)

يو سړی زهري ته اووئيل آيا علي رضی اللہ عنہ شپږو میاشتو پورې بیعت نه وو کړې؟ هغوی اووئيل، هاؤنه ئې وو کړې، او په بنو هاشمو کښې چا هم بیعت نه وو کړې، تردې پورې چې حضرت علي رضی اللہ عنہ بیعت اوکړو نو بیا نورو هم بیعت اوکړو.

معمر وائی: “قلت للزهري كم مكث فاطمة بعد النبي ﷺ؟ قال ستة أشهر، فقال رجل للزهري: فلم يبايعه علي حتى ماتت فاطمة، قال ولا أحد من بني هاشم” (۳)

ما زهري ته اووئيل، د رسول الله ﷺ نه ورسو حضرت فاطمه رضی اللہ عنہا د څومره مودې پورې ژوندې وه؟ وې وئيل شپږ میاشتې، نو يو سړی زهري ته اووئيل، آيا حضرت علي رضی اللہ عنہ د فاطمې رضی اللہ عنہا د وفات پورې بیعت نه وو کړې؟ وې وئيل په بنو هاشمو کښې چا هم نه وو کړې. ددې جواب دادې، چې دا روايت په صحيح بخاری او صحيح مسلم کښې په اختصار سره موجود دي، په دې وجه پوره خبره واضحه نه شوه، او په مسند أبي عوانه، السنن الكبرى للبيهقي او تاريخ طبري وغيره دا په پوره طريقې سره ذکر کړې دي، او په هغې کښې دا

تصريح ده: “قال رجل للزهري يا بيا قلت للزهري” او چې يو سړې پوښتنې والا وی نو ښکاره خبره ده، چې هغه به د حضرت عائشې نه پوښتنه نه کوی، چې د هغې دا روايت دي، او بيا په دې کښې تصريح ده چې د زهري نه پوښتنه اوکړې شوه؟ په دې وجه دا خبره متعینه شوه، چې دا د حضرت عائشې رضی اللہ عنها قول نه دي بلکه د زهري (راوی) قول دي، او صرف دا نه، د حضرت صديق اکبر او حضرت فاطمې رضی اللہ عنہا په مينځ کښې د اختلاف او خفگان خبره هم صرف زهري نقل کړې ده.

(۱) أنساب الأشراف: ۱، ۱۵۸۶

(۲) مسند أبي عوانه: ۴، ۱۱۴۶

(۳) السنن الكبرى: ۶، ۱۳۰

په زهری راوی باندې کلام: اوس د زهری په حقله اهل حدیث څه وائی. دا به کتل وی، په دې سلسله کښې حضرت مولانا محمد نافع مدظله ډیر مفید او مفصل بحث فرمائیلې دې، دلته مونږ د هغې مختصراً ذکر کوو. (۱)

یوه خبره خو د هغه په حقله دا کړې شوې ده، چې هغه په احادیثو کښې "ادراج" کوی. او په ذکر کړې شوی روایت کښې هم دا کلمات د هغه د اړخ نه مدرج دی، د هغه د "ادراج" یوه نمونه د مسلم په یو روایت کښې او گوری:

"حدثنا يحيى بن يحيى التيمي قال: أخبرنا إبراهيم بن سعد عن ابن شهاب (الزهري) عن عامر بن سعد عن أبيه قال عاذن رسول الله ﷺ في حجة الوداع.....".

ددې په آخر کښې دا الفاظ راځي: "قال: قل له رسول الله ﷺ من أن تولي بمكة". (۲)
امام نووی ددې الفاظو متعلق وائی:

قال العلماء: هذا من كلام الراوي، وليس هو من كلام النبي ﷺ.

بيا وړاندې هغه دا خبره چیرلې ده، چې ددې قائل کوم راوی دې، نو وې وئیل:

"واختلفوا في قائل هذا الكلام من هو؟ فقيل هو سعد بن أبي وقاص وقد جاء مفسراً في بعض الروايات قال القاض، وأكثر ما جاء أنه من كلام الزهري". (۳)

په دې خبره کښې اختلاف شو چې ددې قائل څوک دې، بعضو او وئیل چې سعد بن أبي وقاص ددې قائل دې، ولې اکثر و دغه او وئیل چې ددې قائل (ابن شهاب) زهری دې، او دا د قاضی عیاض قول دې.

د ابن شهاب زهری په روایت کښې د هغه مدرج کلمات هم وی، ددې دویمه قرینه داده، چې امام مسلم فرمائی: "قال أبو الحسن مسلم (بن الحجاج القشيري): هذا الحرف -يعني: قوله: تعال أقامرك فليتصدق- لا يرويه أحد غير الزهري: قال: وللزهري نحواً من تسعين حرفاً يرويه عن النبي ﷺ لا يشاركه فيه أحد بأسانيد جياو". (۴)

وې فرمائیل د حدیث الفاظ "تعال أقامرك، فليتصدق" د زهری نه علاوه چا هم نه دی روایت کړې، او تقریباً د زهری تر لس کم سلو (۹۰) پورې حدیثونه دی، چې هغه د رسول الله ﷺ نه په عمده سندونو سره نقل کوی، او په هغې کښې د هغه سره څوک هم شریک نه دی.

(۱) د نور تفصیل د پاره او گوری: "رحماء بينهم: ۱: ۱۲۳۸

(۲) صحيح مسلم، کتاب الوصية، باب الوصية بالثلث، رقم (۴۱۵۸)

(۳) او گوری، المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج: ۸۲، ۱۱، دار المعرفه بيروت

(۴) المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج: ۱۱، ۱۱۰، کتاب الإيمان، باب من حلف بالآلات والعزى فليقل: لا إله إلا الله.

دریم شاهد ددی دادی، چې امام مسلم د خپل صحیح په کتاب الفضائل کښې یو روایت نقل کوی: "سفيان بن عيينه عن الزهري سمع جابر بن مطعم عن أبيه أن النبي ﷺ قال: أنا محمد وأنا أحمد وأنا الهادي، الذي يحيي الكفر، وأنا الحاشي الذي يحش الناس على عقيي وأنا العاقب والعاقب الذي ليس بعده نبي". (۱)

ددې نه ورستو ددې باب په دریم سند کښې دا الفاظ راغلي دي:
"وفي حديث معمر قال: قلت للزهري: وما العاقب؟ قال: الذي ليس بعده نبي". (۲)
علامه جلال الدين سيوطي په تنوير الحوالك شرح مؤطا امام مالك کښې فرمائي:

"زاد مسلم وغيره من طريق ابن عيينة والعاقب الذي ليس بعده نبي وهو مذكور من تفسير الزهري". (۳)
يعني په صحيح مسلم کښې دعاقب چې کوم تفسير مذکور دي، دا د زهري مدرج الفاظ دي. د بيعت په حقله د زهري په روايت باندې د علماؤ عدم اعتماد: ددې حوالو نه دا خبره خو معلومه شوه، چې د ابن شهاب زهري د "ادراج في الرواية" عادت دي، او ددې په بناء باندې ونيولې شي، چې په مبحوث عنه روايت کښې د حضرت علي رضي الله عنه شېر مياشتي ورستو د بيعت ذکر هم د زهري خپل دي، اوس دا خبره چې د علماء حديث د زهري ددې قول متعلق څه راځي ده، نو په دې حوالې سره علامه بيهقي فرمائي:

"وقول الزهري في تعويد علي عن بيعة أبي بكر رضي الله عنه حتى توفيت فاطمة منقطع، وحديث أبي سعيد الخدري في مهايئته اياه حتى يبيع بيعة العامة بعد السقيفة أصح". (۴)

او د حضرت ابو بکر رضي الله عنه بيعت نه د حضرت علي رضي الله عنه حضرت فاطمي رضي الله عنها وفات پورې د پاتې کيدلو چې د زهري کوم قول دي، هغه سنداً منقطع دي، او ددې په مقابله کښې د حضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه هغه حديث زيات صحيح دي، چې په هغې کښې دا مذکور دي، چې حضرت علي رضي الله عنه د عام بيعت په وخت کښې د حضرت ابوبکر رضي الله عنه په لاس باندې بيعت او کړو.

د حضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه هغه حديث مراد دي، چې وړاندې ذکر شوې دي، او امام احمد، حاکم او بيهقي وغيره نقل کړي دي.
امام بيهقي په نور صراحت سره فرمائي:

"والذي روى أن علياً لم يبايع أبابكر ستة أشهر ليس من قول عائشة إنما هو من قول الزهري فأدرجه بعض الرواة في الحديث عن عائشة في قصة فاطمة، وحفظه معبرين راشد فراداً مفصلاً وجعله من قول الزهري منقطعاً

(۱) صحيح مسلم، باب في أسمائه رضي الله عنه، رقم: ۱۶۲۵۱

(۲) صحيح مسلم، باب في أسمائه شرح، رقم: ۱۶۲۵۲

(۳) تنوير الحوالك شرح مؤطاء امام مالك، كتاب الحج: ۲۶۳، ۱، رقم: ۱۱۸۲۳

(۴) السنن الكبرى للبيهقي: ۳۰۰، ۶، كتاب قسم الفيء والغنيمة

من الحديث، وقد رويناه في الحديث الموصول عن أبي سعيد الخدري ومن تابعه من أهل المغازی أن علياً بايعه في بيعة العامة بعد البيعة التي جرت في السقيفة^(۱).

یعنی کوم چې هغه روایت دي، چې حضرت علي علیه السلام د حضرت ابوبکر علیه السلام په لاس تر شپږو میاشتو پورې بیعت نه وو کړې، دا د حضرت عائشې علیه السلام قول نه دي، بلکه د زهري قول دي، لکه څنگه چې د حدیث بعضې راویانو د حضرت فاطمې علیه السلام په قیصه کښې د حضرت عائشې علیه السلام نه نقل کړی دی، او معمر بن راشد دا حفظ کړل او مفصل ئې روایت کړل، او دا ئې د زهري قول او ګرځولو، چې د حدیث نه جدا دي. او مونږ د ابو سعید خدري او په اهل مغازی کښې د هغه د نورو متابعیو نه موصول حدیث روایت کړې دي، چې حضرت علي علیه السلام په سقیفه بنی ساعده کښې د جاری شوې بیعت نه ورستو په عام بیعت کښې د حضرت ابوبکر علیه السلام په لاس بیعت کړې وو.

د تطبیق او د جمع بین الروایات صورت: حافظ ابن حجر رحمه الله دې سلسله کښې په ډیر ښکلي الفاظو سره تطبیق بیان کړې دي، هغه فرمائي:

"وقد صحح ابن حبان وغيره من حديث أبي سعيد الخدري وغيره أن علياً بايع أبابكر في أول الأمر، وأما ما وقع في مسلم "عن الزهري أن رجلاً قال له لم يبايع علي أبابكر حتى ماتت فاطمة"، قال لا، ولا أحد من بني هاشم "فقد ضغفه البيهقي بأن الزهري لم يستدعه، وأن الرواية الموصولة عن أبي سعيد أصح، وجمع غيره بانه بايعه ثانية مؤكدة للأول لإزالة ما كان وقع بسبب الميراث كما تقدم، وعلى هذا فيجمل قول الزهري لم يبايع علي في تلك الأيام على إرادة الملازمة له والحضور عنده وما أشبه ذلك، فإن في انقطاع مثله عن مثله ما يوهم من لا يعرف باطن الأمر أنه بسبب عدم الرضا بخلافته فأطلق من أطلق ذلك ويسبب ذلك أظهر على المباحية التي بعد موت فاطمة عليها السلام لإزالة هذه الشبهة"^(۲).

ابن حبان وغيره د ابوسعید خدري وغيره هغه حدیث صحیح ګرځولي دي، چې په هغې کښې دا خبره وئیلې شوې ده، چې حضرت علي علیه السلام په شروع کښې د ابوبکر په لاس بیعت کړې وو، او هغه چې مسلم کښې د زهري نه منقول دی، چې هغوی ته یو سړی اووئیل چې حضرت علي علیه السلام د ابوبکر په لاس بیعت نه وو کړې، تر دې چې حضرت فاطمه وفات شوه؟ او زهري اووئیل، نه، او په بنو هاشم کښې چا هم بیعت نه وو کړې، نو دا روایت بیهقي ضعیف ګرځولي دي، ځکه چې زهري دا مسند نه دي ذکر کړې، او د ابوسعید چې کوم موصول روایت دي، هغه زیات صحیح دي، او بعضې حضراتو دا دواړه اقوال جمع کړي دي، او په دې کښې ئې تطبیق کړې دي، او وئیلې ئې دي، چې بیعت اول هم شوې وو، او بیعت ورستو هم اوشو، او دویم بیعت د اول د پاره مؤکد وو، او ددې مقصد هغه وهم ختمول وو، چې د

(۱) الاعتقاد علی مذهب السلف للبيهقي، ص: ۱۱۸۰

(۲) فتح الباری: ۱۶۳۱۰۹

میراث په حوالې سره د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او د حضرت فاطمې رضی الله عنها په مینځ کېنې راغلي وو، نو په دې صورت کېنې به د زهری د قول معنی دا وی چې حضرت علی رضی الله عنه په ابتداء کېنې داسې بیعت نه وو کړې، چې د ابوبکر سره شوې وو، او هغوی سره حاضر وو، او څه داسې صورت به وو..... او د حضرت علی رضی الله عنه په شان سرې چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په شان سرې سره داسې بیعت چې د هغوی په مینځ کېنې مضبوط تعلق، ناسته پاسته نه وی، په دې سره په خلقو کېنې د اختلاف، خفگان ناراضتیا تاثر پیدا شو، چې یو قدری امر وو، ځکه چې حضرت علی رضی الله عنه داسې سرې نه وو، چې د پردو په شان رسمی بیعت کولو سره بری الذمه شوي وو، بلکه د بیعت کولو په صورت کېنې هغوی ته (د ابوبکر سره) پوره ملګرتیا کول پکار وو، چې په نظر رانغله، د دننه صورت حال نه د نه خبریدو دا خیال چې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه د خفگان او د هغوی په خلافت باندې د معترض کیدو په وجه جدا پاتې شو، دا په هغه وخت کېنې ختم شو، چې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت فاطمې رضی الله عنها د وفات نه ورسو د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس کلاؤ بیعت او کړو، دې د پاره چې دا شبهه ختمه شی. هم دغه خبره قسطلانی هم وئیلې ده.)

د حضرت عائشې رضی الله عنها د روایت په حوالې سره توجیهات: په هر حال کېنې د حضرت عائشې رضی الله عنها دا روایت چې په هغې کېنې د حضرت علی رضی الله عنه شپږ میاشتې ورسو د بیعت کولو ذکر دي، زموږ علما، ددې څلور توجیهات کوي، یا داسې او وائې چې څلور جوابات کوي:

①- قاعده ده، "لیس الخیر کالعینة" یا شنیده کې بود مانند دیده، په دې وجه مونږ وایو چې د حضرت عائشې رضی الله عنها د روایت په مقابل کېنې به د هغه صحابه کرامو روایت زیات راجح او قابل قبول وی، چې هغوی د بیعت د ثبوت ذکر کړې دي، ځکه چې هغوی به ددې په خپلو سترگو د لیدلو گواهان وی، او ظاهره ده چې حضرت عائشه رضی الله عنها څو هلته حاضره نه وه، نو د هغې وئیلې شوې خبره (صرف د مسموع کیدو په وجه) به مرجوح ګرځولې شی.

②- د شپږو میاشتو والا روایت کېنې د بیعت د نفی ذکر دي، او په نورو روایتونو کېنې د اثبات، او اثبات په نفی باندې مقدم وو، او د نفی په مقابل کېنې زیات راجح او قوی وو.

③- په ګڼ شمیر احادیثو کېنې د زمانې د امام پیژندل او د هغه تصدیق کول ضروری ګرځولې شوي دي، د هغه روایاتو تقاضا داده، چې حضرت علی رضی الله عنه به بیعت کړې وی، ځکه چې دومره لوڼې سرې داسې قسمه لوڼې جرم څنګه کولې شی، اگر چې هغه عارضی او وختی ولې نه وی.

④- په کوم روایت کېنې چې د بیعت د تاخیر ذکر دي، هغه د ابن شهاب زهری منقطع او غیر متصل روایت دي، او بل اړخ ته د ابو سعید خدری رضی الله عنه په صحیح او موصول روایت کېنې د فی الفور بیعت ذکر دي، نو ښکاره خبره ده، چې دویم حدیث د عمل کولو وړ دي نه چې اول.)

حضرت علی رضی اللہ عنہ دے تاخیر نہ بغیر د بیعت کولو نور شواهد او دلائل: د حافظ ابن کثیر رضی اللہ عنہ صریح عبارتونه په دې حوالې سره وړاندې هم تیر شوی دی، دلته دې د هغه دا الفاظ او کتلي شی:

”مهاجرة على بن أبي طالب أمالي أول اليوم أولى اليوم الثامن من الوفاة وهذا حق؟ فإن علي بن أبي طالب لم يفارق الصديق في وقت من الأوقات ولم ينقطع في صلاة من الصلوة خلفه كما سنذكره وخبره معه إلى ذی القصه لما خرج الصديق شاهراً سيفه يريد قتال أهل الردة“.

ددې نه معلومېږي چې حضرت علی رضی اللہ عنہ د وفات النبی ﷺ په اوله یا دویمه ورځ د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ په لاس بیعت کړې وو، هم دغه خبره ثابته ده، او هم دغه حق ده.

او دا په دې وجه چې یو څو حضرت علی رضی اللہ عنہ په هیڅ یو وخت کښې د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ نه نه دې جدا شوې، په مشورو او ضروري کارونو کښې به برابر هغوی سره پاتې شوې دي، دویم په دې وجه چې حضرت علی رضی اللہ عنہ هر مونځ حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ پسې ادا کړې دي، او د هغوی په اقتداء کښې ئې د مونځ سلسله بالکل نه ده منقطع کړې، دریم په دې وجه کله چې حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ مرتدینو سره د قتال د پاره اودیدو نو حضرت علی رضی اللہ عنہ هغوی سره شوې وو، او د هغوی په مشرئ کښې ئې د مرتدینو په قتال کښې برخه واخسته.

حضرت علی رضی اللہ عنہ حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ ته ”بلا فصل خليفه“ او وئیل: هم دغه شان د دار قطنی روایت دې چې په هغې کښې د حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ د ”ذی القصه“ د پاره د وتلو ذکر دي، او وئيلي شوی دی، کله چې ابوبکر د وتلو د پاره په سورلي کیناستو، نو حضرت علی رضی اللہ عنہ د هغوی د سورلي واگی او نیسل او وې فرمائیل:

”إلى أين يا خليفة رسول الله؟ أقول لك ما قال رسول الله يوم أحد شم سيفك ولا تفجنا بنفسك، وارجع إلى

المدينة فوالله لن فجعنا بك لا يكون للإسلام نظام أبداً فرجع وأمضى الجيش“.

ای خليفه رسول الله چرته؟ زه خو به تا ته هغه او وائم کوم چې رسول الله ﷺ د احد په ورځ وئيلي وو، خپله توره بوی کړه، او مونږ د خپل ځان په حوالې سره خفه نه کړې، مدینې ته واپس لاړ شئ، ځکه که تاسو له څه اوشو نو د اسلام نظام به کله هم پاتې نه شی، نو ابوبکر واپس شو او لښکر ئې اولیرلو.

دلته حضرت علی رضی اللہ عنہ حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ ته ”خليفه رسول الله“ او وئیل، او دا ئې او وئیل چې ستاسو په څه کیدو سره به د اسلام نظام ته نقصان اورسیږي، نو هغوی د حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ د فضيلت او د بلا فصل خليفه کیدو اعتراف کړې دي.

د صحابې رسول حضرت سعید بن زید رضی اللہ عنہ یو روایت هم ابن جریر طبری نقل کړې دي، چې په هغې کښې دا صراحت دي، چې د حضرت صدیق اکبر په بیعت کښې هیڅ یو صحابی تاخیر نه وو کړې، د روایت الفاظ داسې دي:

قال عمرو بن حریث لسعید بن زید أشهدک وفاة رسول الله ﷺ؟ قال: نعم، قال: فلیق بیع أبابکر؟ قال: یوم مات رسول الله ﷺ، کرها أن یبقوا بعض یوم ویسوا فی جماعة، قال فخالف علیه أحد؟ قال لا إلا مرتد أو من قد کاد أن یرتد لولا أن الله عزوجل ینقذهم من الأنصار، قال فهل قعد أحد من المهاجرین؟ قال: لا، تتابع المهاجرین علی بیعة من غیر أن یدعوه^(۱).

عمرو بن حریث، د سعید بن زید نه پوښتنه کوی، چې تاسو د رسول الله ﷺ وفات په وخت کښې موجود وې؟ هغوی او وئیل، هاوړنو وې وئیل چې د ابوبکر رضی الله تعالی عنیه بیعت څه وخت اوشو؟ وې فرمائیل څه وخت چې د رسول الله وفات اوشو، نو صحابه کرامو د ورځې څه برخه هم په داسې حالت کښې تیروول خوښه نه کړه، چې په هغې کښې هغوی په جماعت کښې نه وې. او د هغوی باقاعده امیر نه وې، نو هم په دغه ورځ هغوی ابوبکر خلیفه جوړ کړو، سائل او وئیل آیا چا په دې بیعت کښې د ابوبکر رضی الله تعالی عنیه مخالفت کړې وو؟ وې فرمائیل نه، ماسوا د هغه چا نه چې مرتد وو، یا قریب الارتداد وو، که الله تعالی هغوی نه بچ کول، وې وئیل آیا په مهاجرینو کښې چا انکار کړې وو؟ وې فرمائیل، مهاجرین خو پرله پسې بغیر د دعوت ورکولو نه راتلل او بیعت نه کولو.

دحضرت علی رضی الله تعالی عنیه اقرار چې ابوبکر رضی الله تعالی عنیه رسول الله ﷺ وې، اندې کړې وو، یو بل روایت او گورئ: حفص بن سلمان عن اسماعیل بن أمیه عن سعید بن المسیب قال خرج علی بن ابی طالب رضی الله تعالی عنیه ابی بکر فسمع مقالة الأنصار قال علی بن ابی طالب رضی الله تعالی عنیه یا ایها الناس ایکم یوخر من قدام رسول الله ﷺ؟ قال سعید بن المسیب فجاء علی بکلمة لم یأت بها أحد منهم^(۲).

حضرت علی رضی الله تعالی عنیه صدیق اکبر رضی الله تعالی عنیه بیعت د پاره د کور نه بهر تشریف راوړو، په لار کښې ئې د بعضی انصارو نه د بیعت متعلق څه خبرې واوړیدې نو وې فرمائیل، خلغو! کوم سړي رسول الله ﷺ مقدم فرمائیلې کړو هغه څوک مؤخر کولې شی، سعید بن المسیب فرمائی حضرت علی رضی الله تعالی عنیه مضبوطه خبره فرمائیلې ده چې ددې په شان خبره چا هم اونه کړه. د حضرت علی رضی الله تعالی عنیه اقرار چې ابوبکر رضی الله تعالی عنیه دیني اعتبار سره د ټولو نه زیات افضل وو، علامه ابن عبد البر فرمائی:

”روی الحسن المصری عن قیس بن عباد قال قال لی علی بن ابی طالب رضی الله تعالی عنیه ان رسول الله تعالی علیه وسلم مرّ لیالیاً وایاماً ینادی بالصلاة فیقول مرواً أبابکر یصل بالناس، فلما قبض رسول الله ﷺ نظرتُ فإذا الصلاة حکم الإسلام وقوام الدین فرضینا لدینانا من رضی رسول الله ﷺ لدیننا فها یعنا أبابکر^(۳).”

(۱) تاریخ ابن جریر طبری: ۱۰۲، ۳، ۱۲۴۵، ۱، ۱۲۴۵، ۱

(۲) کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال لعلی المتقی، کتاب الخلافة، باب خلافة ابی بکر، رقم: ۱۴۱۵۳، مؤسسة الرسالة

(۳) الاستیعاب لابن عبد البر، فضائل ابی بکر الصدیق: ۱، ۱۲۹۷، ۱

قیس بن عبادہ وائی چې حضرت علی رضی اللہ عنہ ما ته ذکر اوکړو، چې نبی کریم ﷺ شو ورځې او خو شپې ناروغه وو، په دغه ورځو کښې به رسول الله ﷺ اعلان فرمائیلو چې خلقو ته ابوبکر د جمعې مونځ کوی، نو د هغوی رضی اللہ عنہم د ناروغتیا په ورځو کښې به صدیق اکبر د جمعې مونځ کولو بیا کله چې د آقايي نامدار وصال اوشو نو ما غور اوکړو، او ما ته پته اولگیده چې مونځ د اسلام اهمه نښه ده، او د دین قیام ددې نه بغير ممکن نه دې، نو ددې اهم امر د پاره چې پیغمبر ﷺ څوک زمونږ د دین ذمه دار جوړ کړې دې، نو هم هغه مونږ د خپلې دنیا د پاره خوښوؤ، او داسې مونږ ابوبکر د خلافت د پاره خوښ کړو.

هم حضرت علی رضی اللہ عنہ د ابوبکر رضی اللہ عنہ استعفی مسترد کړې وه: د بلاذری یو بل روایت دې:

«عن ابن الجحاف قال لما بُدِعَ أبو بكر، وباعه الناس قام ينادي ثلاثاً أيها الناس قد أفلتكم بيعتكم فقال علي والله لا نقبلك ولا نستقبلك قدّمك رسول الله ﷺ فما ذا يؤخرُك؟» (۱)

یعنی کله چې د ابوبکر سره بیعت اوشو او خلقو هغوی سره بیعت اوکړو، نو هغوی اودریدل او په اوچت آواز ئې درې وار ئې اعلان اوکړو، چې ما ستاسو بیعت واپس کړو، یعنی تاسو زما په ځاني څوک بل څوک خلیفه جوړ کړئ، په دې باندې حضرت علی رضی اللہ عنہ اودریدو او وې فرمائیل: نه مونږ ستاسو نه بیعت واپس اخلو، او نه تاسو ته ددې د واپس کولو وایو، د الله تعالی رسول ته وړاندې کړې ئې، نو هغه کوم څیز دې چې هغه تاسو ورستو کوی؟

د زید بن علی یو روایت دې، هغوی فرمائی، دوی آباء کرامو نقل کړی دی:

«قام أبو بكر على منبر رسول الله ﷺ فقال هل من كارهٍ فأقبله ثلاثاً يقول ذلك، فعند ذلك يقوم على ابن أبي طالب فيقول: لا والله لا نقبلك ولا نستقبلك من الذي يؤخرُك وقد قدّمك رسول الله ﷺ.» (۲)

ددې هم تقریباً هغه مضمون دې، کوم چې اوس پورته بیان شو.

د حضرت علی رضی اللہ عنہ دا اظهار کول چې دې کمزوري نه دې، ولې خلافت دده حق نه دې یو بل روایت دې:

«من قيس بن عباد قال قال علي بن أبي طالب رضي الله عنه والذي خلق الحبة وبرء النسبة لو عهد إلي رسول الله ﷺ عهداً لجاهدت عليه ولم أترك ابن أبي حنيفة يرقى درجة واحدة من منبره.»

حضرت علی رضی اللہ عنہ فرمائی، کوم ذات چې دانه رازغونه کړه، او روح ئې پیدا کړو، که رسول الله ما سره د خلافت په حوالې سره څه عهد او وعده کړې وه، نو ما به د هغې د پاره جهاد کولو، او ابوبکر به مې د رسول الله ﷺ په منبر باندې یو نې پورې ختلو ته نه وو پرېښودې.

د کنز العمال یو بل ډیر مفصل روایت دې، چې د هغې نه په مکمله توگه د حضرات خلفاء ثلاثو او د حضرت علی رضی اللہ عنہ حیثیت واضح کیرې، روایت دادې:

(۱) أنساب الأشراف.....أمر السقيفة: ۱۲۵۳.

(۲) الرياض النضرة في مناقب العشرة ذكر استقالة أبي بكر من البيعة: ۱۱۲۲، ۱.

عن الحسن قال لما قدم علی البصرة فی أمر طلحة وأصحابه قال عبد الله بن الکواء وابن عباد قتالا یا امیر المؤمنین أخبرنا عن سیرک هذا أوصیة أوصالک بها رسول الله ﷺ أمر عهداً عهداً عندک، أمر رایاً رایتہ حين تغرقت الأمة واختلفت کلماتها. فقال ما أکون أول کاذب علیه، والله ما مات رسول الله ﷺ موتاً فجاءة، ولا قتل قتلاً ولقد مکث فی مرضه کل ذلك یا أتیه المؤمن فیؤذنه بالصلاة فيقول: مروا أبابکر فلیصل بالناس ولقد ترکفی وهو یرى مکانی ولو عهد إلّ شیئاً لقمّت به، فلما قبض رسول الله ﷺ نظر المسلمون فی أمرهم فإذا رسول الله ﷺ قد ولی أبابکر أمر دینهم فلوثة أمر دنیاهم فبايعه المسلمون وبايعته معهم، وکنّت أغزوا إذا أغزأوا وإنّ اذا أعطانی وکنّت سوطاً بین یدیه فی إقامة الحدود. فلو كانت محاباة عند حضور موته لجعلها فی ولده، فأشار لعمر ولم یأل فبايعه المسلمون وبايعته معهم فکنّت أغزوا إذا أغزأوا وإنّ اذا أعطانی وکنّت سوطاً بین یدیه فی إقامة الحدود فلو كانت محاباة عند حضور موته لجعلها فی ولده، وکره أن یتخیر من معشر قریش رجلاً فیولیه أمر الأمة فلا تكون منه إساءة من بعده إلا لحقت عبری قبرة فاختار منّا ستة أنا فیهم لنختار للأمة رجلاً فلما اجتمعنا وثب عبد الرحمن بن عوف فوهب لنا نصیبه منها علی أن نعطیه مواثیقنا علی أن یختار من الخمسة رجلاً فیولیه أمر الأمة فأعطیناه مواثیقنا فأخذ ید عثمان فبايعه ولقد عرض فی نفسی عند ذلك، فلما نظر فی أمری فإذا عهدي قد سبق بیعتی فبايعت وسلمت وکنّت أغزوا إذا أغزأوا وإنّ اذا أعطانی، وکنّت سوطاً بین یدیه فی إقامة الحدود، فلما قتل عثمان نظر فی أمری فإذا الوثیقة التي كانت فی عنقی لأبی بکر وعمر قد انحلت وإذا العهد الذی لعثمان قد وقيمت به^(۱).

حضرت حسن وائی، کله چې د طلحه او د هغوی د جماعت په معاملہ کنبی حضرت علی رضی اللہ عنہ بصري ته تشریف راوړو، نو عبد الله بن الکواء او ابن عباد د حضرت علی رضی اللہ عنہ په خدمت کنبی حاضر شو، او وې وئیل تاسو ددې سفر متعلق او وائی، آیا رسول الله ﷺ تاسو ته ددې متعلق وصیت کړې وو؟ یا ددې څه عهد او وعده ئې ستاسو ته واخسته، یا دا ستاسو رائې ده، چې امت متفرق کیږي، او د امت خبره گډه وډه کیږي.

حضرت علی رضی اللہ عنہ او وئیل، زه په رسول الله ﷺ باندې اول دروغ ویونکې نه یم، په خدائي قسم اهو غوی ﷺ ته څه ناخاپه مرگ نه دې راغلې، او نه هغوی چا شهید کړل، بلکه هغوی ﷺ ناروغه وو، او موذن به راتلو او هغوی ته به ئې د مونځ وئیل، نو هغوی ﷺ به فرمائیل، ابوبکر ته او وائی چې د جمعي مونځ اوکړي، او زما مقام پیژندلو سره رسول الله ﷺ زه پرینسودم، حال دادې گڼه هغوی ﷺ زما په ذمه څه کار لگولې وې، نو زه به د هغې د پاره خامخا اودریدم، کله چې د رسول الله ﷺ وصال اوشو، نو مسلمانانو په خپلې معاملې کنبی سوچ او فکر اوکړو، نو هغوی اولیدل، چې رسول الله ﷺ دوی ته په یوه دیني مسئله کنبی

(۱) کنز العمال خلافة أبي بکر، رقم: ۷۴۰۶۳، واتحاف الخيرة المرة، کتاب قتال اهل البغی، رقم: ۱۳۴۳۶

ابوبکر ذمه وار جوړ کړې ورکړې دې، نو دوی ولي هغوی په خپل دنیوی کار کښې ذمه وار جوړ نه کړی، نو دوی ابوبکر خپل خلیفه جوړ کړو، مسلمانانو د ابوبکر په لاس بیعت او کړو، او ما هم د هغوی سره د ابوبکر په لاس بیعت او کړو، نو کله چې به هغوی زه د جهاد د پاره تیارولم نو زه به تیار ووم، او کله چې به هغوی ما ته عطیات وغیره راکول نو ما به قبولول، او زه به د ابوبکر په وړاندې په شرعی حدودو مقرر کولو کښې شریک او خلیط ووم، بیا د ابوبکر د وفات په وخت کښې که هغوی د طرفداري او اختصاص نه کار اخستلې نو دا خلافت به ئې په خپل اولاد کښې پریښودې وې، ولې هغوی حضرت عمر (رضی الله عنه) اړخ ته اشاره او کړه، او په دې کښې هغوی څه کوتاهی او نه کړه.

بیا مسلمانانو د حضرت عمر (رضی الله عنه) په لاس بیعت او کړو، او ما هم هغوی سره د حضرت عمر (رضی الله عنه) په لاس بیعت او کړو، او هغوی چې به کله هم د امیر المؤمنین په حیثیت، ما ته د جهاد د پاره وئیل نو ما به جهاد کولو، او کله چې به هغوی هدیه او عطیه راکوله نو ما به قبولوله، هغوی سره هم د حدودو په قائمولو کښې شریک پاتې شوم، حضرت عمر (رضی الله عنه) که د مرګ په وخت کښې اختصاص او طرفداري غوښتلې نو دا (خلافت) به ئې په خپل اولاد کښې ساتلې وو، ولې هغوی دا په قریشو کښې د یو سړي د پاره خوښ نه کړو، او دا ئې زمونږ د شپږو کسانو کمیټې ته ورکړو، دې د پاره چې مونږ د امت د پاره یو سړي خوښ کړو، مونږ عبد الرحمن بن عوف ته د یو سړي د منتخب کولو اختیار ورکړو، هغوی حضرت عثمان (رضی الله عنه) منتخب کړو، او هغوی سره ئې بیعت او کړو، په دغه وخت کښې ما په خپل زړه کښې غور او کړو، نو ما محسوس کړل چې زما وعدې زما د بیعت نه وړاندې والې کړې دې، نو ما د عثمان سره بیعت او کړو، بیا چې به کله هغوی ما ته د جهاد د پاره وئیل نو ما به د هغه په ملګرتیا کښې جهاد کولو، او کله چې به هغوی ما ته څه راکول نو ما به اخستل، د حدود الله په قائمولو کښې زه د دوی هم معاون او وسیله پاتې شوم، او بیا چې کله حضرت عثمان (رضی الله عنه) قتل کړې شو، نو ما په خپل زړه کښې سوچ او کړو، او هلته زما په زړه کښې دا خبره راغله چې د ابوبکر او عمر عهد او وعده خو ما پوره کړه، د عثمان عهد او وعده هم ما ادا کړه، (نو) اوس هم زه ددې امر حقدار یم.

د شیعه ګانو د کتابونو نه ددې تائید شیعۀ ګان چې عموماً دا مسئله چیرې نو د حضرت علی (رضی الله عنه) د اړخ نه د سیدنا ابوبکر په لاس باندې د بیعت کولو په حوالې سره مختلفې خبرې کوی، مثلاً دا چې هغوی مجبوراً او اضطراً رابیعیت کړې وو، یا دا چې د فتنې او فساد نه د بچ کیدو او د شر نه د بچ کیدو د پاره هغوی بیعت کړې وو، یا دا چې مسلمانان د انتشار او افتراق نه د بچ کولو د پاره هغوی بیعت کړې وو، یا بیا دا چې هغوی بیعت دې د پاره نه وو کړې چې هغوی د ابوبکر نه راضی شوې وو، او هغه ئې د خلافت اهل او د هغوی خلافت ئې برحق ګنړلې وو، بلکه صرف د مصلحت د وجهې نه هغوی سرسری بیعت کړې وو.

په هر حال کښې هغوی چې کومه توجیه هم کوی، ولې د بیعت د واقع کیدو هغوی اعتراف کوی، او داسې هم څه خبره نشته، چې د هغوی د کورنو جوړ کړې شوې تاویلاتو مونږ سره جواب نشته، نا، د هغوی د بې بنیاده شبهاتو او اعتراضاتو مونږ په دلائلو، شواهدو او

تاریخی واقعاتو سره تردید کوو، ولې په دې وخت کښې د هغې تفصیلاتو ذکر مقصود نه دی، صرف د "والفضل" شاهدت په الأعداء^(۱) په توګه د هغوی څه عبارتونه او اعترافونه مونږ ذکر کول غواړو، او مولانا محمد نافع صاحب په دې حوالې سره ډیر څه جمع کړي دي چې د هغې مطالعه مفید ده.

د امام محمد باقر په حوالې سره مذکور دی، هغوی فرمائي:

"وَأَهْوَأُ أَنْ يَأْيَعَ وَاحِقٌ جَاءَ وَابِئِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَكْرَهُاً قَبَائِلَهُ"^(۲).

او هغوی د حضرت علی عليه السلام ملګرو د بیعت نه انکار او کړو، تر دې چې دې خلقو امیر المؤمنین (علی) په زور راوستلو او هغوی بیعت او کړو (نو هله دې خلقو هم بیعت او کړو).

دویم قول دی: "فَلَنَذْكُرْكَ كَتَمَ عَلَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَمْرًا وَبِأَيْعَ مَكْرَهُاً حَيْثُ لَمْ يَجِدْ أَعْوَانًا"^(۳).

په دې وجه علی خپله معامله پټه کړه، او د مددګار نه ملاویدو په وجه مجبوراً هغوی بیعت او کړو.

د شیعی مجتهد سید مرتضی علم الهدی د کتاب الشافی په تلخیص کښې شیخ الطائفه ابو جعفر الطوسی وائي: "ثُمَّ مَذْيَلًا قَبَائِلَهُ"^(۴).

او د امام باقر یو بل قول دي:

"فَلَمَّا وَرَدَ الْكِتَابُ عَلَى أَسَامَةَ انْصَرَفَ بَيْنَ مَعَهُ حَتَّى دَخَلَ الْمَدِينَةَ فَلَمَّا رَأَى اجْتِمَاعَ الْخَلْقِ عَلَى أَبِي بَكْرٍ انْطَلَقَ إِلَى عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ مَا هَذَا؟ قَالَ لَهُ عَلِيٌّ هَذَا مَا تَرَى، قَالَ أَسَامَةُ فَبَلَ بَابِئْتَهُ؟ فَقَالَ: نَعَمْ"^(۵).

یعنی "کله چې اسامه بن زید ته خط اورسیدو نو هغوی د خپلو ملګرو سره مديني منوري ته راغلل، دلته راتلو سره چې هغوی د ابوبکر په خوا کښې د خلقو جمع اولیده، نو علی عليه السلام ته راتلو سره ئې اووئیل، دا ټول څه دی؟ علی ورته اووئیل، څه چې ته وینې، اسامه اووئیل آیا تا بیعت کړې دي؟ علی اووئیل، هاو!"
مرتضی علم الهدی دا هم وائي:

"فَالظَّاهِرُ الَّذِي لَا إشْكَالَ فِيهِ أَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَاتِمَ مُسْتَدْفِعًا لِلشَّرِّ وَفَرَّارًا مِنَ الْفِتْنَةِ"^(۶).

صفا خیره داده، په دې هېڅ اشکال نه شی کیدي، چې حضرت علی عليه السلام د شر دفع کولو او د فتنې نه د بچ کیدلو د پاره بیعت کړې وو.

یو بل شیعه مؤرخ لسان الملك مرزا تقی د حضرت علی عليه السلام یوه خپله مقوله بیانوي:

(۱) فروع کافی: ۱۱۵، ۳، لکهنؤ

(۲) فروع کافی: ۱۱۳۹، ۳

(۳) کتاب التلخیص للشافی، ص: ۱۳۹۸

(۴) احتجاج الطبرسی، ص: ۱۵۰

(۵) کتاب الشافی للسید مرتضی، ص: ۱۲۰۹

”فشیئت عند ذلك إلى أبي بكر، فبايعته ونهضت في تلك الأحداث حتى راع الهائل وذهق وكان كلمة الله هي العليا ولو كره الكافرون، فتولى أبو بكر تلك الأمور وسدّ ويثّر وقارب واقتصد فصحبته مناصحاً وأطعته فيها أطام الله فيه“^(۱)

”په دغه وخت کښې بیا زه د ابوبکر خواه ته لاړم، او د هغوی سره مې بیعت او کړو، او په دې واقعاتو کښې زه پاسیدم او دریدم، تر دې پورې چې باطل لاړو، او د الله تعالی کلمه او چته شوه، اگر چې کافران دا نه خوښوی، او ابوبکر ددې امورو ذمه واری واخسته، او هغوی صحیح لار اختیار کړه، آسانئ او حق سره ئې قربت پیدا کړو، او میانه روی ئې اختیار کړه، نو زه د خیر خواهې د وجهې هغوی سره شوم، او په خه کښې چې هغوی د الله تعالی اطاعت او کړو، په هغې کښې ما د هغوی فرمانبرداری او کړه“.

په مشهور کتاب نهج البلاغه کښې د حضرت علی رضی الله عنه دا الفاظ دي:

”رضینا عن الله قضاءه، وسلینا الله أمراً، أتوانی أكذب علی رسول الله ﷺ، والله لأنا أول من صدّقه فلا أكون أول من كذب علیه فنظرت فی أمری فإذا طاعنی سبقت یبعق واذ العیشاق فی عنقی لغیری“^(۲)

”د الله تعالی په قضا او قدر باندې مونږ راضی شو، او د الله تعالی امر مونږ اومنلو، آیا ته زما په حقله دا خیال کوي، چې زه به د الله تعالی د رسول خلاف دروغ او وایم؟ حال دادي په خدائې قسم: زه د هغوی ﷺ تصدیق کونکې اولنې سرې یم، په دې وجه اوس زه په هغوی ﷺ باندې اول دروغ ویونکې جوړیدل نه غواړم، ما خپلې معاملې ته اوکتل، نو دا مې محسوس کړل، چې څما طاعت څما په بیعت باندې مقدم دې، او زما د غیر (یعنی د ابوبکر) عهد او وعده زما په غاړه کښې ده“.

ددې عبارت ته به صفا توگه معلومېږي، چې حضرت علی رضی الله عنه په رضا او خوشالۍ سره د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس بیعت کړې وو، او هغوی په دې باندې د رسول الله ﷺ فرمانونو او د ابوبکر سره د هغوی ﷺ سلوک مجبور کړل، په دې وجه د ابوبکر په لاس بیعت نه کولو سره د هغوی د وینا مطابق د رسول الله ﷺ تکذیب لازم راتلو، گنې نو ددې خه وجه وه.

یو بل شیعۀ عالم د حضرت علی رضی الله عنه یوه واقعه ذکر کړې ده، د هغې نه هم دا معامله بالکل واضحېږي، په دې شرط چې د انصاف او دیانت نه کار واخستې شی.

د جنگ جمل نه ورستو د حضرت علی رضی الله عنه بعضې مخالفین د هغه په مخالفت او مخاصمت باندې پښیمانه کیدو سره هغوی رضی الله عنه ته د معذرت د پاره راغلل، هغوی یو سرې خپل متکلم جوړ کړې وو، کله چې هغه خبره شروع کړه، نو حضرت علی رضی الله عنه هغه چپ کړو او وې وئیل:

”.....فبايعتم أبا بكر، وعدتكم عنى فبايعت أبا بكر كما بايعتوه وكرهت أن أشق عصا المسلمين وأن

(۱) ناسخ التواريخ: ۵۳۲، ۳

(۲) نهج البلاغه: ۱۸۹، ۱

افترق جماعتهم، ثم إن أبابكر جعلها يعتمر من بعدها وأنتم تعلمون أن أول الناس برسول الله ﷺ وبالناس من بعده فهايعت عمر كما بايعتوه فوفيت له ببيعتته حتى لما قُتل جعلني سادس ستة قد خلعت حيث أدخلني وكرهت أن أفترق جماعة المسلمين وأشقي معاهم فهايعت عثمان فهايعتته وأنا جالس في بيتي ثم أتيتهم فليزدام لكم ولا مستكره لأحد منكم فهايعتوني كما بيعتكم أبابكر وعمر وعثمان فما جعلكم أحق أن تقولوا بى بكر وعمر وعثمان ببيعتهم منكم ببيعتي؟ قالوا يا أمير المؤمنين كن كما قال العهد الصالح: لا تثريب عليكم اليوم يغفر الله لكم وهو أرحم الراحمين^(۱).

تاسو زما نه واؤريدئ، او د ابوبكر په لاس مو بيعت او كړو، نو ما هم ستاسو په شان د ابوبكر په لاس بيعت او كړو، او د مسلمانانو همسا (اتفاق) ماتول مې بڼه اونه گنړل، او د هغوى په جماعت كښې مې افتراق پيدا كول هم مناسب اونه گنړل، بيا ابو بكر د خپل خان نه ورستو هغه حضرت عمر رضي الله عنه ته اوسپارلو، او تاسو په دې پوهيږئ چې زه د رسول الله ﷺ سره د نورو خلقو نه زيات نژدې او اولى ووم، نو ما هم ستاسو په شان د حضرت عمر رضي الله عنه په لاس بيعت او كړو، او د هغوى بيعت مې پوره كړو، تر دې پورې چې هغوى قتل كړې شو نو هغوى خلافت شپږو كسانو كښې پرېښودو، او زه ئې په هغوى كښې شپږم او گرخولم، نو څنگه چې هغوى زه داخل كړم هم هغه شان زه داخل شوم، او ما د مسلمانانو جماعت متفرق كول او د هغوى همسا (اتفاق) ماتول مې هم بڼه اونه گنړل، بيا تاسو د حضرت عثمان رضي الله عنه په لاس بيعت او كړو، نو ما هم او كړو، او زه كور ناست ووم بيا تاسو زما خوا ته راغلئ، هيڅ يو كس هم نه ما راغونښتى وئ او نه ما مجبور كړې وئ، بيا تاسو زما په لاس بيعت او كړو، څنگه چې تاسو د ابوبكر عمر او عثمان په لاس بيعت كړې وو،

اوس تاسو زما د بيعت په مقابل كښې د هغوى د بيعت د پوره كولو زيات حقدار كوم څيز جوړ كړئ، (چې تاسو د هغوى خلاف نه اودريدئ او زما خلاف ولاړ ئې)، هغوى او وئيل امير المؤمنين څنگه چې يو صالح بنده (سيدنا يوسف عليه السلام) وئيلي وو، "لا تثريب عليكم اليوم يغفر الله لكم وهو أرحم الراحمين" تاسو هم داسې شې، هغوى رضي الله عنه او وئيل، زه به هم دغه اووايم، "يغفر الله لكم وهو أرحم الراحمين".

د حضرت علي رضي الله عنه او د خلفاء ثلاثو خپل مينځ كښې د اعتماد تعلق وو: په دې روايت كښې په صراحت سره د حضرت علي رضي الله عنه قول ذكر كړې شوې دې، چې هغوى د حضرت ابوبكر، حضرت عمر او حضرت عثمان رضي الله عنه درې واړو په لاس بيعت او كړو، او دا بيعت جبري او اضطرابي هم نه وو، بلكه د نورو خلقو په شان بيعت وو، لكه څنگه چې د "هايعتته كما بايعتوه" د الفاظو نه معلومېږي، بيا دا خبره هم واضحه ده، چې د حضرت علي رضي الله عنه او د نورو

خلفاء ثلاثو په مینځ کښې د اعتماد تعلق وو، لکه څنگه چې د حضرت علی (ع) ددې خبرې نه ظاهره ده، چې هغوی (ع) د حضرت ابوبکر (ع) په لاس باندې بیعت او کړو، او بیا د هغوی د وصیت مطابق د حضرت عمر (ع) په لاس کې بیعت او کړو، او حضرت عمر (ع) په شپږ رکنی جماعت کښې د حضرت علی (ع) نامه هم شامله کړه، او حضرت علی (ع) هم د حضرت عمر (ع) د اړخ نه سپارلې شوی ذمه واری قبوله کړه، ښکاره خبره ده چې دا ټول د اعتماد او تعاون مظاهره ده، او ددې ټولو اقرار پخپله شيعه گان کوی، دې سره سره د شيعه گانو دا وئيل چې د حضرت علی (ع) او د خلفاء ثلاثو په مینځ کښې اختلافات او منافرت وو، عصبيت او ښکاره زیاتې دي.

یو بل شيعه عالم ابو محمد حسن بن موسی توبختی لیکلی دی:

«إِن عَلِيًّا كَانَ أَوَّلِي النَّاسِ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِالنَّاسِ لِقَضِيئِهِ وَسَابِقَتِهِ وَعَلَيْهِ وَهُوَ أَفْضَلُ النَّاسِ كَلِمَهُمْ بَعْدَهُ وَأَشْجَعُهُمْ وَأَسْخَاهُمْ وَأَوْرَعُهُمْ وَأَزْهَدُهُمْ وَأَجَازُهُمْ ذَلِكَ إِمَامَةُ أَبِي بَكْرٍ وَعَمْرُوهُمَا أَهْلَانِ ذَلِكَ الْبَيْتِ وَالْمَقَامِ وَذَكَرُوا أَن عَلِيًّا عَلَيْهِ السَّلَامُ سَلَّمَ لَهَا الْأَمْرَ وَرَضَى بِذَلِكَ وَبَايَعُهَا طَائِعًا غَيْرَ مُكْرَهٍ وَتَرَكَ حَقَّهُ لَهَا فَتَحْنُ رَاضُونَ كَمَا رَضَى اللَّهُ الْمُسْلِمِينَ لَهُ وَلَمَنْ بَايَعَ لَا يَحِلُّ لَنَا غَيْرَ ذَلِكَ وَلَا يَسَعُ مَنَّا أَحَدٌ إِلَّا ذَلِكَ وَأَنَّ وَلَايَةَ أَبِي بَكْرٍ صَارَتْ رِشْدًا وَهَدًى يُتَسَلِّمُ عَلَيْهِ وَرِضَا وَلَوْلَا رِضَا وَتَسْلِيمُهُ لَكَانَ أَبُو بَكْرٍ مَخْطُؤًا ضَالًّا هَالِكًا»^(۱)

یعنی: «علی د رسول الله ﷺ نه ورستو د خپل فضیلت او په اسلام کښې د سبقت او اولیت په بناء باندې او د خپل علم په وجه د خلقو د پاره زیات حق لرونکې وو، او د رسول الله ﷺ نه ورستو د ټولو خلقو نه زیات افضل، ډیر بهادر، زیات سخی، ډیر نیک او ډیر زاهد وو، او سره ددې نه خلقو د ابوبکر او د عمر (ع) امامت جائز او گرځولو، او دا دواړه ئې د دې مرتبې او مقام اهل او شمیرل، او دا ئې هم ذکر کړی دی، چې علی دا امر یعنی خلافت، دې دواړو ته سپارلې وو، او په دې باندې راضی شوې وو، او ددې دواړو په لاس ئې په خوشالۍ سره بغیر د څه مجبورۍ نه بیعت کړې وو، او خپل حق ئې هغوی ته پرېښودې وو، نو مونږ راضی یو لکه څنگه چې الله تعالی د مسلمانانو نه راضی دی، د دوی د پاره او د هغوی د پاره چا چې دوی سره بیعت او کړو، ددې نه علاوه هیڅ یوه خبره زمونږ د پاره جائز نه ده، او نه زمونږ د پاره ددې نه سوا څه گنجائش شته، او د ابوبکر ولایت (و حکومت) رشد او هدایت جوړ شوې وو، کله چې علی د هغوی د پاره دا خوښ کړو، او هغوی ته ئې اوسپارلو..... که د علی رضا مندی او هغوی ته د خلافت سپارل نه وو، نو ابوبکر به خطاکار خوښوونکې او هلاکیدونکې وو».

د حضرت علی (ع) په ژبه د حضرت ابوبکر (ع) د فضیلت بیان: بیا حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت عثمان (ع) چا ته چې خلفاء ثلاثه وئیلې شی، او شيعه حضرات د بدقسمتي نه ددې درې واړو د افضیلت، بلکه د مطلق فضیلت نه هم انکار کوی، او د هغوی گمان دا دی

(۱) کتاب فرق الشيعه لایي محمد الحسن بن موسی توبختی من اعلام القرن الثالث للهجرة

چې هم حضرت علی رضی اللہ عنہ د رسول اللہ ﷺ بلا فصل خلیفہ وو، او دا خیال د حقیقت او تاریخ په حوالې سره خو د واقعی خلاف دی، په دلائلو، شواهدو، اقوال او روایاتو سره هم ددې تردید کیږي، او په نورو الفاظو سره د حضرت علی رضی اللہ عنہ نمبر چې څه رنگه واقعاً څلورم دی، د استحقاق او مرتبې په اعتبار سره هم هغوی څلورم نمبر وو، او ددې بې شمیره شواهد او دلائل دی، چې تقریباً د تواتر معنوی په درجې کښې مشهور دی، لکه څنگه چې د حضرت علی رضی اللہ عنہ د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ په اقتداء کښې د مونځونو د کولو معامله ده،

ابن کثیر په دې سلسله کښې فرمائی: "وهذا حق فان علی بن ابی طالب لم یغارق الصدیق فی وقت من الأوقات ولم یقطع فی صلاة من الصلوات خلقه". (۱)

دویم ځانې کښې وائی:

"وهذا اللحق بعلي رضي الله الذي يدل عيه الآثار من شهوده معه الصلوات وخروجه معه إلى ذي القصة". (۲)
یعنی حق دغه دې چې حضرت علی رضی اللہ عنہ په هیڅ وخت کښې حضرت صدیق پرې نه ښودو، او هغوی سره به ئې ټول مونځونه کول، او په ذی القصة کښې د هغوی سره وو، په دې باندې آثار او روایات دلالت کوي، او هم دغه د حضرت علی رضی اللہ عنہ د شان سره مناسب دی، نه دا چې هغه پټ گرځیدو او یا ئې په ناخوښۍ سره بیعت او کړو دا خبره شیعہ حضرات هم مني، ملا باقر مجلسی لیکي:

"حضرة المسجد وصلی خلف ابی بکر". (۳)

حضرت علی رضی اللہ عنہ مسجد ته لاړو او د ابوبکر په اقتداء کښې ئې مونځ او کړو.

علی بن ابراهیم القمی وائی: "ثم قام وتهيأ للصلاة وحضر المسجد ووقف خلف ابی بکر وصلی لنفسه".
یعنی بیا هغه (علی) اودریدو او د مونځ تیاری ئې اوکړه، مسجد ته لاړو، او د ابوبکر په اقتداء کښې اودریدو سره ئې مونځ او کړو. (۴)

د احتجاج طبرسی عبارت دی: "قام وتهيأ للصلاة وحضر المسجد وصلی خلف ابی بکر".
پاسیدو د مونځ تیاری ئې اوکړه، مسجد ته حاضر شو، او د ابوبکر په اقتداء کښې ئې مونځ او کړو. (۵)

شیخ الطائفه طوسی وائی: "وان ادعى صلاة مظهر للاقتداء فذاك مسلم لأنه الظاهر". (۶)

(۱) البداية والنهاية: ۱۲۴۹، ۵

(۲) البداية والنهاية: ۱۳۰۲، ۶

(۳) مرآة العقول شرح الأصول، ص: ۳۸۸، مطبوعه ایران

(۴) تفسیر قمی لعلی بن ابراهیم القمی تحت آیت فات ذا القربای حقه، ص: ۱۲۹۵

(۵) احتجاج طبرسی بحث احتجاج امیر المؤمنین علی بن ابی بکر وعمر، ص: ۱۵۳

(۶) تلخیص الشافی، ص: ۱۳۵۴

که د اقتداء د ظاهر و نیکی نه د اقتداء کونکی، د مونځ دعوی او کړې شی نو دا خو مسلمه ده، ځکه چې هم دغه ظاهره ده.

یو بل عبارت دی: "وكانت علی علیه السلام یصلی فی المسجد الصلوات الخمس".
حضرت علی رضی الله عنه به پنځه واره مونځونه په مسجد کښې ادا کول، ښکاره خبره ده چې د ابوبکر په اقتداء کښې، د.

صرف د ظاهري اقتداء دعوی د علی المرتضی د شان سره منافی ده: یقیناً څنگه چې بعضي اهل تشیع د حضرت علی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس د بیعت او د هغوی په اقتداء کښې د مونځ کولو نه انکار کوی، همدغه شان د بیعت او مونځ اعتراف کونکی بعضي شيعه گان هم د هغې دا توجیه کوی چې دا بیعت او صلوۀ خلف ابی بکر هم د حضرت علی رضی الله عنه د رضا مندئ او د خلافت صدیقی د منلو دلیل نه دي، ځکه چې حضرت علی رضی الله عنه سرسری بیعت کړې وو، او گویا په ظاهره ئې په مونځ کښې د ابوبکر اقتداء او کړه، ولې په حقیقت کښې داسې هیڅ هم نه وو.

دغه شان دروغ او بې بنیاده او د خندا وړ تاویل کونکی، پته نه لگی ولې دا خبره هیروی، چې په دې تاویل سره بې شمیره خدشات او شبهات پیدا کیږي، چې د هغې نه د ځان خلاصولو د پاره بیا په زرگونو حیلې او تکلفات اختیارول پکار وی، او بیا د خپل مذهب د گټې شمیر مسلماتو نه دوی ته لاس وینځل پریوځي، او د زړه نه هغه دده بیعت ضروری او اقتداء ئې لازم بلکه جائز هم نه گنلې. نو خلفاء ثلاثو ټوله موده چې تقریباً ۲۴ کاله جوړېږي، په دې طویل زمانه کښې چې د هغوی حضرت علی رضی الله عنه کوم عمل پاتې شو، هغې ته به څه نامه ورکولې شی، په دې سره هغوی امت ته څه پیغام ورکول غوښتل، او څه نمونه ئې پرېښودل غوښتل، او که داسې نه وی، بلکه هغه د خپل معاصر صحابه کرامو رضی الله عنهم سره د اسلام او د مسلمانانو د خاطره ښه سلوک او کړو، او د هغوی ئې قدر او عزت او کړو، او حال

دادې چې البعامة قنطرة المناقرة مشهور دی، نو بیا تاسو شيعه گانو آخر ولې د خلفاء ثلاثو سره تر قیامته پورې د بغض او نفرت قسم کړې دي.

بیا د حضرت علی رضی الله عنه ددې ۲۴ کالو د مونځونو څه جوړ شول، آیا هغوی به هر هر مونځ کور ته د تلو نه پس دویم وارې کولو، یا د ابوبکر په اقتداء کښې اودریدو سره به ئې مونځ ځان له کولو؟ او بیا چې هغوی کوم صورت هم اختیار کړې وی، آیا د هغې د جواز او ضرورت څه دلیل او حجت هم شته، او آیا د حضرت علی رضی الله عنه په شان زړه وړ بهادر او اسدالله و یونکی سړي دا قسمه د مصلحت او معذرت بلکه د تملق ژوند تیرولو، چې کله ئې هم په خپلې ژبې او عمل سره د یو خراب او ظالمانه عمل خلاف هیڅ اظهار هم اونه کړو؟ او بیا چې حضرت علی رضی الله عنه داسې قسمه اعمال کول، چې هغه به هغوی د زړه نه نه کول، او د هغوی عقیده د هغې خلاف وه، نو د هغوی کوم عمل به بیاد اعتماد وړ او د اتباع لائق او گټلې شی، او کوم نه؟

د حضرت علی رضی اللہ عنہ او خلفاء ثلاثو خپل مینځ کښې ښکېلې تعلق وو: په هر حال کښې د اهل سنت او اهل تشیع د دواړو د کتابونو نه دا خبره ثابتې ده، چې حضرت علی کرم الله وجهه به د سیدنا ابوبکر په اقتداء کښې پنځه وخته مونځونه ادا کول، چې د هغې نه دا خبره صفا معلومېږي چې هغوی هم د نورو مسلمانانو په شان د حضرت صدیق حق خلافت قبول کړې وو، او د هغې ئې کامله اتباع کوله.

دویم دلیل ددې دادې، چې د حضرت علی رضی اللہ عنہ او د خلفاء ثلاثو په مینځ کښې ډیر ښکېلې تعلقات قائم پاتې شوي دي، حضرت علی رضی اللہ عنہ د هغوی معاونت او نصرت، د هغوی په مشاورت او خیر خواهي، اطاعت او فرمان بردارې کښې هیڅ یوه دقیقه هم نه ده ضائع کړې. د طبقات ابن سعد یو روایت دی:

”عن عبد الرحمن بن القاسم عن أبيه أن أبابكر الصديق كان إذا نزل به أمر يريد فيه مشاورة أهل الرأي وأهل الفقه دعا رجلاً من المهاجرين والأنصار ودعا عمر وعثمان وعلي وعبد الرحمن بن عوف ومعاذ بن جبل وأبى بن كعب وزيد بن ثابت وكل هؤلاء يفتي في خلاف أبي بكر وإنما تصير فتوى الناس إلى هؤلاء فقبض أبو بكر على ذلك ثم ولي عمر فكان يدعو هؤلاء النفر“ (۱)

”عبد الرحمن بن القاسم د خپل پلار قاسم نه نقل کوي، هغه فرمائي: ابوبکر رضی اللہ عنہ ته چې به کله هم څه مشکل راتلو، او هغوی به په هغې کښې د اهل فقهې او اهل الرأي سره مشوره کول غوښتل، نو د مهاجرینو او انصارو څه خلق راغوښتلو سره به ئې عمر، عثمان، علی، عبد الرحمن بن عوف، ابی بن کعب، زید بن ثابت رضی اللہ عنہم راغوښتل، او دې ټولو به د ابوبکر د خلافت په زمانه کښې فتوي ورکولې، او د خلقو د فتوو کار هم په دې خلقو کښې پاتې شوې وو. د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ هم دغه طریقه وه، بیا هغوی خلافت حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته وسپارلو، هغوی به هم دغه حضرات راغوښتل.“

یو شیعہ مؤرخ هم ددې تاریخي حقیقت په دې الفاظو سره اعتراف کوي:

”وكان من يؤخذ عنه الفقه في أيام أبي بكر، على بن أبي طالب، وعمر بن الخطاب، ومعاذ بن جبل، وأبى بن كعب، وزيد بن ثابت، وعبد الله بن مسعود“ (۲)

یعنې د ابوبکر د خلافت په زمانه کښې چې به د چا نه فتوي اخستلې شوه، په هغوی کښې علی بن ابی طالب، عمر بن الخطاب، معاذ بن جبل، ابی بن کعب، زید بن ثابت، عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہم شامل وو.

یو بل روایت دی، چې هغه محب الطبری، ابن کثیر او علی متقی صاحب د کنز العمال وغیره ذکر کړې دي:

(۱) طبقات ابن سعد: ۲، ۹، ۱۰، باب أهل العلم والفتوى من أصحاب رسول الله ﷺ.....

(۲) تاریخ یعقوبی از أحمد بن أبی یعقوب بن جعفر العباسی الشيعی: ۲، ۱۱۳۸.

عن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة قالت: خرج ابن شاهر أسيفه راكباً على راحلته إلى ذي القصة فجاء علي بن أبي طالب فأخذ بوزم راحلته وقال لي أين يا خليفة رسول الله؟ أقول لك ما قال لك رسول الله ﷺ يوم أحد ثم سيفك ولا تفجعنا بنفسك فوالله لأن أصبنا بك لا يكون للإسلام بعدك نظام أبداً فرجع وأمطى الجيش^(۱).

حضرت عائشه فرمائی، زما پلار تورہ د تیکی نہ راؤباسلہ او پہ سورلے کیناستو، او ذی القصة^(۱) آرخ تہ روان شو، نو حضرت علی رضی اللہ عنہ راغلو، او د هغوی د سورلے واگی ئی او نیسل او وې وئیل، ای خلیفہ رسول اللہ ﷺ تاسو پخپله چرتہ روان ئی، زہ تاسو تہ هغه خبرہ کوم کومہ چې د احد پہ موقع باندې رسول اللہ ﷺ تاسو تہ فرمایلی وه، تاسو خپله تورہ پہ تیکی کنبې کیدئ، او د خپل ځان پہ حوالې سره مونږ په خفگان کنبې مه اچوئ، په الله تعالی قسم که مونږ ستاسو د ذات په حقلہ پہ څه مصیبت کنبې واچولې شو، نو ستاسو نہ ورستو به کله هم د اسلام نظام نہ وی، دا اؤریدو سره ابو بکر واپس شو او لښکر ئی اولیرلو.

په هر حال کنبې داسې بې شمیرہ روایات او تصریحات دی، چې په هغې کنبې د حضرت علی رضی اللہ عنہ د اړخ نہ د معاونت او مشاورت په ذریعہ د خلافت صدیقی د تائید ذکر دې، دې سره سره په جنگونو کنبې شرکت، د هغوی په حکم باندې د فتو ماتول، د فتوی اہتمام او د داسې نورو سرگرمو ذکر دې، چې د هغې نہ ددې حضراتو خپل مینځ کنبې د معاونت او محبت اندازہ کیدي شی.

د حضرت علی رضی اللہ عنہ په ژبه د اصحاب ثلاثو د فضائلو بیان بیا هم دغه حضرت علی رضی اللہ عنہ دې، چې د هغوی نہ د حضرت ابو بکر رضی اللہ عنہ افضلیت، د حضرات شیخینو ابو بکر او عمر، بې شمیرہ مناقب او فضائل او د اصحاب ثلاثو ابو بکر، عمر، عثمان رضی اللہ عنہ، د وړاندې والی او د لوڼې شان د اقرار واضح او صریح روایتونه مروی دی.

د طبقات ابن سعد روایت دې:

عن أبي سريحة سمعت علياً على المنبر ألا إن أباهم أؤاة منيب ألا إن عمر ناصح لله فتنصحه^(۲).

ابو سريحه وائی ما د حضرت علی رضی اللہ عنہ په منبر باندې دا وئیل اوریدلی دی، خلقوا واؤرئ، ابو بکر ډیر نرم زړه والا، الله تعالی آرخ تہ رجوع کونکي وو، واؤرئ عمر د الله تعالی د دین خیر خواه وو، نو الله تعالی د هغوی خیر خواهی او فرمائیلہ.

هم د طبقات ابن سعد روایت دې: "عبیدالله بن موسی قال أبو عقيل عن رجل قال سئل علی عن أبي بکر رضی اللہ عنہ وعمر، فقال كانا إمامي هدي، راشدين مصلحين، متجوزين خرجا من الدنيا خبيصين^(۳)".

(۱) رياض النضرة في مناقب العشرة: ۱۵، ۱۳۰، البدايه والنهاية: ۳۱۵، ۶، كنز العمال: ۱۱۴۲، ۳.

(۲) طبقات ابن سعد: ۱۲۱، ۳، تذكرة صديق أكبر..... ۱.

(۳) طبقات ابن سعد: ۱۱۴۹، ۳.

یعنی د حضرت علی رضی اللہ عنہ د ابوبکر او عمر رضی اللہ عنہما په حقله پوښتنه او کړې شوه، نو هغوی جواب ورکړو، چې هغوی دواړه د هدایت امامان وو، دواړه مصلحان وو، دواړه کامیاب او کامران وو، دواړه د دنیا نه اوږې تېرې تلې دی.

د مسند احمد روایت دی، عبد الله بن مکیل وائی: "سمعتُ علیاً رضی اللہ عنہ یقول أعطی کلّ بنی سبعة نجاه من أمته وأعطی النبی ﷺ أربعة عشر نجیاً من أمته منهم أبوبکر وعمر رضی اللہ عنہما". (۱)

فرمائی ما د حضرت علی رضی اللہ عنہ نه واوړیدل، هغوی فرمائیل هر نبی ته د هغوی د امت نه ووه نجیبان ملاؤ شو، ولې محمد ﷺ ته د هغوی د امت نه خوارلس نجیبان ورکړې شو، چې په هغوی کښې ابوبکر او عمر رضی اللہ عنہم دی.

همدغه شان نور بې شمیره روایات دی، چې د حضرت علی رضی اللہ عنہ نه مروی دی، چې په هغې کښې د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ فضیلت، وړاندې والی، او د خلافت د استحقاق او د نورو محاسنو او مناقبو ذکر دی، په هغې کښې د داسې روایاتو هم کمې نشته، چې د اهل سنت او اهل تشیع هر دواړو په معتبرو کتابونو کښې موندلې شی، او داسې روایات هم دی، چې هغه شیعہ حضراتو نه دی نقل کړي، ددې اقوالو نه علاوه حضرت علی رضی اللہ عنہ خپل خلافت په زمانه کښې په منبرونو باندې په خطباتو کښې د حضرات شیخینو د افضلیت په حوالې سره چې کوم تصریحات کړي دی، هغه خو د حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رضی اللہ عنہ د قول موافق د متواتر درجې ته رسیدلی دی.

د شاه صاحب په یو ځانې کښې الفاظ دی:

"ازوی علی المرتضیٰ بطریق تواتر ثابت شده که بر منبر کوفه در وقت خلافت می فرموده".

په دویم ځانې کښې وائی:

"وأما موقفه فبنه خیر هذه الأمة أبوبکر ثم عمر - متواتر - رواه شانون نفساً عن علي".

په دې وړاتو کښې د محمد بن حنفیه، عهد ځین، وهب ځیر (أبو جحیفه)، وهب السواقي، عمرو بن حریث أبو وائل، شقیق بن سلیمه، محمد بن عقیل، رافع أبو جعد، شریک بن عهد الله، عهد الله بن مسلمیه، نزال بن سبره، مصعبه بن صوحان وغیره د خپلو خپلو مرویاتو سلسلې دی.

د محمد بن حنفیه حدیث باب: حدیث باب هم د محمد بن حنفیه په روایاتو کښې یو دی، محمد بن حنفیه، د حضرت علی رضی اللہ عنہ په اولاد کښې د حضرت حسن او حضرت حسین نه ورستو د ټولو نه افضل او غوره دی، د دوی مور (حنفیه) خوله بنت جعفر بن قیس ده، د حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ په زمانه د خلافت کښې قید کړې راوستې شوه، او بیا حضرت علی رضی اللہ عنہ ته ورکړې شوه، هم ددې د خپتې نه محمد پیدا شو، د دوی ولادت د حضرت فاروق اعظم د خلافت ختمیدو نه وړاندې او شو، او وفات یې په ۸۱، یا ۸۳ هجري کښې او شو، ټول

ژوند د حضرت علی (علیه السلام) سره پاتې شو، ډیر د فضائلو او مناقبو خاوند دی، د خلیفه عبد الملك بن مروان په زمانه کښې د مدینې منورې والی مقرر کړې شوې وو، هم د هغه دا روایت دی، چې په هغې کښې وائی ما د خپل پلار (علی المرتضی) نه پوښتنه او کړه، د رسول الله (ﷺ) نه ورسئو د ټولو نه افضل څوک دې ﷺ هغوی او وئیل، ابوبکر اما او وئیل، بیا؟ وې وئیل، عمار اما پوښتنه او کړه بیا څوک؟ ولې ویر وې چې هغوی به د حضرت عثمان (رضی الله عنه) نامه واخلې نو ما انداز بدلولو سره او وئیل او بیا تاسو؟ وې وئیل زه خو په مسلمانانو کښې یو سړی یم، او بس!

ددې مضمون ګڼ شمیر روایات د عبد خیر او وهب خیر نه هم مروی دی.^(۱) د بحث خلاصه: خلاصه داده چې د حضرت صدیق اکبر بلا فصل خلافت او د هغوی افضلیت یو مسلم او متفق علیه امر دی، حضرت علی (رضی الله عنه) په زړه او خان سره د ابوبکر عمر او عثمان (رضی الله عنه) خلافت منلې وو، او په هر طریقي سره ئې د هغوی نصرت او معاونت کړې وو، هغوی سره به ئې پنځه وخته مونځونه کول، د هغوی په ملګرتیا کښې به ئې په جهاد کښې برخه اخستله، د هغوی عظمت او فضیلت به ئې بیانولو، د هغوی د توهین ګونکو نه ئې د براءت اظهار او کړو.

او تر کومې پورې چې ددې خبرې تعلق دی، چې د بلا فصل خلافت استحقاق د حضرت علی (رضی الله عنه) وو، او ابوبکر بیا عمر بیا عثمان د دوی نه خلافت غصب کړې وو، نو دا نه صرف دا چې خلاف واقع او ناآشنا دروغ او افتراء ده، بلکه دا د حضرت علی (رضی الله عنه) په شان په بهادر زړه وړ سړي باندې الزام او د هغوی د بې ادبي برابر دی، او د کومو شیعه حضراتو چې دا وینا ده، چې خلافت حق خو د حضرت علی (رضی الله عنه) وو، ولې هغوی د مصلحت او د مسلمانانو د متحد او مجتمع ساتلو د وجهې نه ددې په حقله څه اونه وئیل، نو هغوی ته سوچ کول پکار دی، چې که حضرت علی (رضی الله عنه) خپل حق معاصرو ته معاف کړو، یا د مصلحت د وجهې نه ئې دا راپورته نه کړو، نو تاسو ولې بغیر د څه وجهې نه د هغې ډهنډوره کوئ، او د امت په سلفو او اکابرو باندې لعن او طعن کوئ، او د الله تعالی په پاکو بندګانو باندې خټې ورتبئ، آیا تاسو د حضرت علی (رضی الله عنه) نه زیات د حق خیال ساتونکی یا د هغوی د ذات وفادار ئې.....؟ د خپل مقتدا په شان دا مسئله دفن کړئ!!!

د هدیث باب مزید تشریح: محمد بن سوجه عن منذر عن محمد بن علی (محمد بن الحنفیه) په روایت ګښې دا الفاظ دی:

«قُلْتُ لَأَبِي يَا أَبَتِي مَنْ خَيْرُ النَّاسِ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ؟ قَالَ أَوْ مَا تَعْلَمُ يَا أَبَتِي؟ قُلْتُ: لَا، قَالَ: أَبُوبَكْرٍ!..»^(۲)

(۱) اوګوری: تاریخ ابن خلکان: ۱، ۴۵۰، أمالی شیخ أبي جعفر الطوسي الشيعي: ۷، ۱، طبع جدید نجف اشرف عمدة الطالب سيد جمال الدين لابن عنبه الشيعي، مجالس المؤمنين، مجلس چهارم قاضي نور الله شوستري شيعي، تحفة الاحباب، ص: ۳۲۷، وغيره.

(۲) ذخيرة الحفاظ، رقم: ۱۳۸۹۱

او د حسن بن محمد بن الحنفیه عن ابيه..... په روایت کښې دا الفاظ دي:

"قال سبحان الله يا بُنَيَّ، اَبوبكر." (۱)

او امام احمد د ابو جحيفه روايت نقل کړې دي: "قال لي علي: يا ابا جحيفة ألا أخبرك بأفضل هذه الأمة بعد نبيها؟ قلت بلى، قال: ولم اكن ارى أن احدا أفضل منه".

حضرت علي (عليه السلام) او وئيل، ابو جحيفه! آيا تا ته ددې امت د نبی نه ورستو د ټولو نه افضل شخصيت اونه ښاييم؟ ما او وئيل ولې نه او ځما خيال دا نه وو، چې د هغوی (عليه السلام) نه به څوک غوره وي.

ددې نه ورستو حضرت علي (عليه السلام) او فرمائيل:

"أفضل هذه الأمة بعد نبيها اَبوبكر، وبعد اَبوبكر عمر (عليه السلام)".

په دې امت کښې ددې د نبی نه ورستو د ټولو نه غوره اَبوبکر او بيا عمر دي.

او په آخر کښې ئې او وئيل: "وبعدهما آخر ثالث لم يسبقه". (۲)

ددې دواړو نه ورستو دريم يو بل دي، او د هغه نامه حضرت علي (عليه السلام) وانخسته.

او يو بل روايت دي، د "ابو جحيفة" په طريقې سره ئې او فرمائيل:

"وان شتم أخيرتكم بخير الناس بعد عمر فلا أدري أستحي أن يذكر نفسه أو شغلته الحديث". (۳)

يعني وې فرمائيل که تاسو او غورائې نو د حضرت عمر (عليه السلام) نه ورستو په خلقو کښې د غوزه په حقله به تاسو ته اووايم، بيا زه پوهه نه شوم، چې هغوی د خپل ځان په ذکر کولو شرميدل يا بلې يوئې خبرې دي مشغول کړو.

د حضرت علي (عليه السلام) افضليت صرف د راويانو خپل خيال دي: ددې رواياتو نه معلومېږي، چې

"أفضل الأمت او خير الأمت" خو حضرت اَبوبکر صديق (عليه السلام) وو، او دا يو واضحه او صفا حقيقت

وو. څنگه چې د حضرت علي (عليه السلام) د طريقې "أوما تعلم....." نه معلومېږي، بيا هم محمد بن

الحنفية ته په دې حوالې سره شک وو، يا د هغوی خواهش وو، يا د هغوی خيال وو، چې

حضرت علي (عليه السلام) افضل دي. په دې وجه هغوی بار بار پوښتنه اوکړه، او يا ئې دا او وئيل،

"ولم اكن ارى أحدا أفضل منه" ما د هغوی نه غوره څوک هم نه گڼلې..... او کله ئې د حضرت

علي (عليه السلام) د خاموشۍ دا توجيه اوکړه، چې هغوی د خپل افضليت په حقله د وئيلو نه

شرميدل، دا د محمد بن الحنفیه او ابو جحيفه وغيره خپله رائې او خپل خيال وو، او تر دې

حده پورې دا خيال صحيح هم وو، چې د حضرات شيعينو او حضرت عثمان (عليه السلام) نه ورستو

(۱) السنة لأبي عاصم، باب في ذكر خلافة علي: ۱۵۷۲، ۲.

(۲) مسند أحمد مسند علي، رقم: ۸۳۵، فضائل الصحابة لأحمد، رقم: ۱۴۰۶.

(۳) مسند أحمد، مسند علي، رقم: ۱۸۷۹.

خو حضرت علی رضی اللہ عنہ افضل الامت وو هم، او د ابو نعیم په یو روایت کښې هم د ابو جحیفه نه دا هم مروی دی:

”لَوْ شِئْتُ أَنْ أَخْبِرَكُمْ بِالثَّالِثِ لَأَخْبِرَكُمْ ثُمَّ نَزَلَ مِنْ عَلَى الْمَنْبَرِ وَهُوَ يَقُولُ: عِثَانُ عِثَانٌ“ (۱)

تولیه: وَخَشِيتُ أَنْ يَقُولَ..... محمد بن الحنفیه وائی چې بیا ما سره ویره شوه، چې دریمه نامه به هم حضرت علی رضی اللہ عنہ، د خپل خان په ځانې د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ واخلی، او زه د شیخینو نه ورستو د هغوی د نامې اخستلو ته تیار نه ووم، نو ما او وئیل او بیا تاسو؟ د محمد بن سوقه په روایت کښې دا الفاظ دي:

”ثُمَّ عَجَلْتُ لِلْحَدِثِ فَقُلْتُ ثُمَّ أَنْتَ يَا أَبِی؟ قَالَ: أَبُوكَ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ“ (۲)

یعنی په دې موقعه باندې د ماشومو الی په وجه ما د تندۍ نه کار اخستلو سره او وئیل او بیا ای ابا جان تاسو؟ په دې باندې هغوی او وئیل، ستا پلار خو بس په مسلمانانو کښې یو عام سړی دی.

او د حسن محمد په روایت کښې د دې الفاظو زیاتوالې دي: ”لِي مَالِهِمْ وَعَلَى مَا عَلَيْهِمْ“ (۳) څه چې د عامو مسلمانانو د پاره دی هغه زما د پاره هم دی، او څه چې په هغوی باندې دی هغه په ما باندې دی، یعنې زما څه خصوصیت نشته.

حضرت علی رضی اللہ عنہ خپل ځان ته: رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وئیل؟ علما، فرمائی حضرت علی رضی اللہ عنہ چې دا فرمایلي وو، چې زه یو عام مسلمان یم، دا صرف د تواضع په وجه هغوی وئیلې وو، ځکه چې دا پوښتنه په هغه وخت کښې شوې وه، چې حضرات شیخین خو څه کوي

حضرت عثمان رضی اللہ عنہ هم شپهد شوې وو، او په دغه وخت کښې ”أَفْضَلُ النَّاسِ“ بې شکه حضرت علی رضی اللہ عنہ وو، او حضرت علی رضی اللہ عنہ پخپله په دې خبره پوهیدو. او تر کومې پورې چې د محمد بن الحنفیه دا ویره ده، چې حضرت علی رضی اللہ عنہ چرته د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نامه وانخلي، نو دا هم د دې وجهې وه، چې هغه (محمد) د ابو بکر او عمر نه ورستو د حضرت علی رضی اللہ عنہ د افضلیت قائل وو، او د حضرت علی رضی اللہ عنہ نه د رسول الله ﷺ او شیخینو نه ورستو په دریم نمبر د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نامه د خپل اعتقاد موافق اوریدلو ته تیار نه وو.

اوس دا چې د شیخینو نه ورستو د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ مرتبه وه، یا د حضرت علی رضی اللہ عنہ په دې حوالې سره په روایاتو او اقوالو کښې کافي اضطراب دي.

خیتمه په ”فضائل الصحابه“ کښې د عبید الله بن ابی الجعد عن ابیه په طریقي سره وائی:

”أَنْ عَلَيًا قَالَ: أَلَا أَخْبِرَكُمْ بِخَيْرِ أُمَّتِكُمْ بَعْدَ عَمْرِ؟ ثُمَّ سَكَتَ، فَظَنْنَا أَنَّهُ يَعْنِي نَفْسَهُ“ (۴)

(۱) حلیۃ الأولیاء بشر بن حارث: ۱۳۵۹:۸

(۲) مصنف ابن شیبۃ ما ذکر فی ابی بکر، رقم: ۱۳۲۶۰۸

(۳) السنۃ لابن ابی عاصم، ذکر خلافة علی، رقم: ۱۱۲۰۷

(۴) مسند ابی یعلی، رقم: ۵۴۰، ومعجم الإسماعیلی، حرف الجیم: ۵۹۵، فتح الباری: ۱۳۳:۷

علیؑ او فرمائیل، چي زه د حضرت عمرؓ نه ورستو ستاسو د امت د ټولو نه غوره سړي تاسو ته او نه بښایم؟ بیا حضرت علیؑ چپ شو، چي د هغې نه مونږ دا او گنډله، چي هغه غوره سړي پخپله حضرت علیؑ دي.

په دې وجه هغوی ددې تصریح او نه کړه، او د عبد خیر روایت دادې، چي حضرت علیؑ دا ارشاد د واقعه نهروان نه ورستو یعنی په ۳۸ هجري کښې او فرمائیلو، او ددې حدیث په آخر کښې هغوی دا هم زیاتوالې او فرمائیلو:

"أحدثنا أموراً يفعل الله فيها ما يشاء".^(۱)

مونږ خو نوې څيزونه جوړ کړل، د هغې متعلق چي الله تعالی څه غواړي فیصله به کوي. ابن عساکر په یوې ضعیفې طریقې سره دانقل کوي، چي حضرت علیؑ دا هم او فرمائیل، "إن الثالث عثمان" ^(۲) هغه دریم سړي عثمان دي، او په یوې بلې طریقې سره ابوجحیفه وائی، "فرجعت الموالی يقولون: کنی عن عثمان، والعرب تقول: کنی عن نفسه".^(۳)

یعنی د دریم سړي یا د حضرت عمرؓ نه ورستو د افضل الامت تصریح خو او نه شوه، هغه د ښودلو وئیلو سره حضرت علیؑ چپ شو، اوس موالیو حضراتو (هغه غیر عرب، آزاد کړي شوې غلام چي علم دین حاصلولو سره د امت مقتداء جوړ شي، عموماً دا وئیلې دي، چي د هغوی اشاره حضرت عثمانؓ اړخ ته وه، عرب (اهل علم) وائی د هغوی اشاره خپل ځان اړخ ته وه، او دا اختلاف هم ددې خبرې دلیل دي، چي هغوی تصریح نه ده فرمائیلې، نه د خپل افضلیت او نه د حضرت عثمانؓ د افضلیت؟

هسې دا مسئله وړاندې هم تیره شوې ده، چي د ابوبکر او عمر نه ورستو غوره څوک وو، حضرت عثمانؓ یا علیؓ، او دا هم تیر شوی دی، چي د اهل سنت والجماعت اجماع په دې منعقد شوي ده، چي په خلفاء راشدینو کښې کوم ترتیب د خلافت دي، هم دغه ترتیب د فضلیت هم دي، او په خلافت کښې د حضرت علیؓ څلورم نمبر دي، نو په افضلیت کښې به هم د هغوی څلورم نمبر وي.

قرطبی په دې سلسله کښې په "المفهم" کښې څه فرمائیلې دي د هغې خلاصه داده:

"الفضائل جمع فضيلة، وهي الخصلة الجيلة التي يحصل لصاحبها بسببها شرف، وعلو منزلة إمام عند الحق وإمام عند الخلق، والشأن لا عبادة به إلا أن أوصل إلى الأول، فإذا قلنا فلان فاضل لمعناه أن له منزلة عند الله وهذا لا توصل إليه إلا بالنقل عن الرسول، فإذا جاء ذلك عنه إن كان قطعياً قطعنا به أو ظاهراً عملنا به، وإذا لم نجد الخبر فلا نحققه أنا إذا رأينا من أعانته الله على الخير وليس له أسباؤه أنا نرجو حصول تلك المنزلة له لها جاعل الشريعة

(۱) فضائل الصحابة لأحمد، رقم: ۴۲۲، ومسنند أحمد مسند علی، رقم: ۱۱۰۳۲

(۲) فتح الباری: ۷، ۱۳۴

(۳) معجم ابن المقري: ۷۳، ۲، بحواله "رحماء بينهم"، فتح الباری: ۷، ۱۳۴

من ذلک...^(۱)

وې فرمائیل "فضائل د فضیله جمع ده، او دا ښه خصلت ته وئیلی کیږي، چې د هغې په سبب دې خصلت والا ته شرف او لوڼې مقام حاصلیږي، یا خو د الله تعالی په نیز او یا د مخلوق په نیز..... خو د مخلوق په نیز د شرف تر هغه وخته اعتبار نشته، ترسو پورې چې هغه د الله

تعالی په نیز د شرف سره ملاؤ نه شی، مونږ چې کله وایو: "فلان فاضل"، فلانکې فضلیت والا دې، نو ددې معنی دا وی، چې د هغه د الله تعالی په نیز مرتبه ده، او دا مرتبه چې کله چا د پاره ثابتیږي، نو د رسول الله ﷺ په نقل سره ثابتیږي، او کله چې د رسول الله ﷺ د اړخ نه نقل کیږي، نو که ددې ثبوت او نقل قطعی وی، نو بیا خو مونږ په قطعیت سره پوهیږو چې دا کار هم داسې دې..... او که ثبوت ظنی وی، نو بیا هم په دې باندې عمل کوو، او کله چې مونږ ته څه خبر ملاؤ نه شی، او هېڅ خفاء (او شبه) نشته، چې کله مونږ داسې یو سړی ته اوگورو، چې د هغه د الله تعالی د اړخ نه د خیر په حقله اعانت او مدد کیږي، او الله تعالی هغه د پاره د خیر اسباب برابر وی، نو مونږ هم امید ساتو، چې ده ته به هم هغه فضیلت او لویه مرتبه حاصله وی، ځکه چې په شریعت کښې ددې خبرې ذکر او ثبوت ملایویږي، چې د خیر اسباب برابریدل فضلیت دې".

بیا ئې افرمائیل: او کله چې دا خبره ثابته شوه، نو اوس د اهل سنتو له مخې د ابوبکر افضلیت قطعی دې، بیا د هغې نه ورستو د عمر افضلیت قطعی دې، بیا ددې نه ورستو اختلاف دې، جمهور خو د عثمان د تقدیم او افضلیت قائل دی، او د امام مالک نه په دې حوالې سره توقف منقول دې، او مسئله په هر حال کښې اجتهادی ده، او په دې کښې مستنده خبره داده، چې دا څلور حضرات (ابوبکر، عمر، عثمان، علی)، الله تعالی د خپل نبی د خلافت او د هغوی د دین د اقامت د پاره خوښ او منتخب افرمائیل، نو په دوی کښې به د مراتبو او فضلیت په اعتبار سره هم هغه ترتیب وی، کوم چې په دوی کښې د خلافت په اعتبار سره پاتې شوې دې. والله اعلم.^(۲)

۳۶۶۹: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ مَالِكٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ أَوْ بِذَاتِ الْجَنِينِ انْقَطَعَ عَقْدُلِي، فَأَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى النَّاسِ، وَأَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ، وَلَكِسُوا عَلَى مَاءٍ وَلَكِسَ مَعَهُمْ مَاءٌ، فَأَتَى النَّاسُ أَبَا بَكْرٍ، فَقَالُوا أَلَا تَرَى مَا صَنَعَتْ عَائِشَةُ أَقَامَتْ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَالنَّاسُ مَعَهُ، وَلَكِسُوا عَلَى مَاءٍ وَلَكِسَ مَعَهُمْ مَاءٌ، فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ وَرَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

(۱) المفهم، باب فضائل أبي بكر.....

(۲) فتح الباری: ۱۴۱۹

وسلم - واضع رأسه على فخذى قد ثامر، فقال حبست رسول الله - صلى الله عليه وسلم - والناس، ولينوا على ماء وليس معهم ماء قالت فعاتبني، وقال ما شاء الله أن يقول، وجعل يظعنني بيده في خامرتي، فلا تمنعني من التحرك إلا مكان رسول الله - صلى الله عليه وسلم - على فخذى، فنام رسول الله - صلى الله عليه وسلم - حتى أصبح على غرما فأزل الله آية التيمم، فتميموا، فقال أسيد بن الحضير ما هي بأول بركاتكم يا آل أبي بكر. فقالت عائشة فبعثنا البعير الذي كنت عليه فوجدنا العقد تحتة. (١: ٣٢٧)

٣٤٧٠: (١) حدثنا آدم بن أبي إياس حدثنا شعبة عن الأعمش قال سمعت ذكوان يحدث عن أبي سعيد الخدري - رضي الله عنه - قال قال النبي - صلى الله عليه وسلم - «لا تسبوا أصحابي، فلو أن أحدكم أنفق مثل أحد ذهباً ما بلكه مد أحدهم ولا نصيفه». تابعه جرير وعبد الله بن داود وأبو معاوية ومخاض عن الأعمش.

رجال الحديث

قتيبة بن سعيد: دا شيخ الإسلام أبو رجاء قتيبة بن سعيد بن جميل بن طريف الشافعي دي، ددة احوال به كتاب الإيمان باب إفتاء السلام من الإسلام كني تير شوى دي (٢)

مالك: دا مالك بن انس امام دار الهجرة دي، ددة احوال د كتاب الإيمان، باب من الدين القرار من الفتن لاند تير شوى دي (٣)

عبد الرحمن بن القاسم: دا عبد الرحمن بن القاسم بن محمد بن أبي بكر الصديق دي، ددة احوال تير شوى دي (٤)

عن أبيه قاسم بن محمد بن أبي بكر مراد دي، ددة احوال هم تير شوى دي (٥)
عائشة، رضي الله عنها: ام المؤمنين حضرت عائشة صديقه ﷺ مراد ده.

(١) الحديث أخرجه البخاري في صحيحه: ٥١٧٠، في كتاب فضائل اصحاب النبي ﷺ، باب قول النبي ﷺ "لو كنت متخذاً خليلاً، رقم: ٣٦٦٩، وفي ٦٤٠٢، كتاب المغازي، باب مرض النبي ووفاته، رقم: ٤٥٤، وباب آخر ما تكلم به النبي ﷺ، رقم: ٤٤٦٣، وفي: كتاب المرضي، باب تمنى المريض الموت، رقم: ٥٦٧٤، وفي: كتاب الدعوات، باب دعاء النبي ﷺ، اللهم الرفيق الأعلى، رقم: ٦٣٤٨، وفي كتاب الرقاق، باب من أحب لقاء الله أحب الله لقاءه، رقم: ٦٥٠٩، ومسلم في صحيحه: ٢٨٦٠، كتاب الفضائل، باب في فضل عائشة ﷺ، رقم: ٢٤٤٤، والإمام مالك في الموطأ، في الجنائز، باب جامع الجنائز: ١٢٣٩، ٢٣٨، ١

(٢) اوگوري، كشف الباري: ١١٨٩، ٢

(٣) اوگوري، كشف الباري: ١٨٠، ٢

(٤) اوگوري، صحيح البخاري، كتاب الغسل، باب هل يدخل الجنب يده في الإناء قبل أن يغسلها، رقم (٢٤٣)

(٥) اوگوري، فتح الباري: ١٤١، ٩

د ابوبکر د خاندان برکت ددې حدیث تشریح د بخاری شارحینو په کتاب التیمم کښې بیان کړې ده. او هم هغه ددې موقع او محل دې، دلته ددې مقصود د أسید بن حضیر رضی الله عنه دا خبره او دا جمله ده، "ماهی بأولی برکتکم یا آل أبی بکر" په دې الفاظو سره د حضرت ابوبکر رضی الله عنه چې کوم فضیلت معلومیږي، هغه ښکاره دي. او هم دغه حدیث سره د ترجمه الباب مناسبت دي. په یو ځانې کښې دا الفاظ دي:

"جَزَاكَ اللهُ خَيْرًا، فَوَاللهِ مَا نَزَلَ بِكَ أَمْرٌ تَكْرِهِيَهُ إِلَّا جَعَلَ اللهُ ذَلِكَ لَكَ وَلِلْمُسْلِمِينَ فِيهِ خَيْرًا".^(۱)

يو بل ځانې کښې داسې راغلې دي:

"جَزَاكَ اللهُ خَيْرًا، فَوَاللهِ مَا نَزَلَ بِكَ أَمْرٌ قَطُّ إِلَّا جَعَلَ اللهُ لَكَ مِنْهُ مَخْرَجًا وَجَعَلَ لِلْمُسْلِمِينَ فِيهِ بَرَكَةً".^(۲)

الله تعالی دې تاسو ته بهترینه بدله درکړي، په ځداني قسم په تاسو کله هم څه داسې یو مشکل نه دي راغلې چې د هغې نه الله تعالی تاسو ته خلاصې او مسلمانانو ته د هغې نه ډیر لوڼې خیر نه وي ورکړي. (د حجاب پر دې حکم او د تیمم حکم وغیره اړخ ته اشاره ده، د حجاب حکم په حضرت عائشې رضی الله عنها باندې د تور (تهمت) لگیدلو په موقع باندې نازل شوي وو. او د تیمم حکم د هغې د هار ورکیدو په موقع باندې، د دواړو په آخر کښې چې د الله تعالی کومه معامله او فرمائیل، د هغې نه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه فضیلت ثابتیږي.

رجال الحديث

أَدُمُ بْنُ أَبِي إِيَّاسٍ: دا آدم بن أبي إياس ابو الحسن العسقلاني دي، دده احوال په کتاب الإیمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده کښې تیر شوی دی.^(۳)

شُعْبَةُ: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتکي الواسطي البصري دي. دده احوال په کتاب الإیمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده کښې تیر شوی دی.^(۴)

أَلَا عَمَشٍ: دا ابو محمد سليمان بن مهران اسدي کوفي ملقب په اعمش دي، دده تذکره د کتاب الإیمان، باب قلیم دون قلیم لاندې تیره شوې ده.^(۵)

ذُكْوَانٌ: دا ابو صالح ذکوان السمان یا الزيات دي، دده تذکره د کتاب الإیمان، باب أمور الإیمان لاندې شوې ده.^(۶)

(۱) صحيح البخاری، کتاب التیمم، باب اذا لم يجد ماء ولا تراباً، رقم (۳۲۶)

(۲) صحيح البخاری، کتاب فضائل اصحاب النبی، باب فضل عائشة رضي الله عنها، رقم (۳۷۷۳)

(۳) اوگورئ: کشف الباری: ۱، ۶۷۸

(۴) اوگورئ: کشف الباری: ۱، ۶۷۸

(۵) اوگورئ: کشف الباری: ۲، ۱۲۵۱

(۶) اوگورئ: کشف الباری: ۱، ۶۵۸

ابو سعید الخدری: ابو سعید خدری د رسول الله ﷺ صحابی مراد دی، دده احوال په کتاب
الإیمان، باب من الدین الفراد من الفتن کښې تیر شوې دی^(۱)

د سابقینو اولینو مقام او مرتبه: لَا تَسُبُّوا أَصْحَابَ..... په بعضې روایاتو کښې ددې ارشاد
نبوی د شان ورود ذکر دی، او په هغې کښې دا تصریح ده، چې د حضرت عبد الرحمن بن
عوف او خالد بن الولید رضی الله عنهما په مینځ کښې څه اختلاف او جهگړه پیدا شوې وه، نو حضرت
خالد بن الولید حضرت عبد الرحمن بن عوف ته بد رد وئیلی وو، په دې باندې رسول الله ﷺ
اوفرمايل چې زما صحابی ته کنخل مۀ کوه..... ښکاره خبره ده ددې مطلب دغه وو، چې د
فتح مکې نه ورستو صحابه، دې متقدمین صحابه کرامو رضی الله عنهم ته کنخل مۀ کوی، گنې صحابه
خو دواړه فریقه وو: که مطلق صحابی مراد وي، نو بیا هغوی ته داسې وئیل پکار وو، چې
زما صحابه یو بل ته کنخل مۀ کوی، او په دغه صورت کښې به ددې ارشاد مقصود صرف د
کنخلو بدوالي بیانول وو، او دلته مقصود د هغه صحابه کرامو رضی الله عنهم د لوړ شان او مقام اظهار
وو چا ته چې کنخل کړې شوې وو، لهذا خامخا به داسې معنی بیانول پکار وو، چې زما
ورستنی صحابه دې د متقدمینو او سابقینو صحابه کرامو رضی الله عنهم تنقیص نه کوی، ځکه چې د
هغوی (سابقینو) لوی مقام دی^(۲)

د تقی الدین سبکی توجیه او د هغې رد: شیخ ابن عطا اسکندری چې د شیخ تقی الدین شیخ
دی، هغه دا فرمائی چې رسول الله ﷺ ته په څه تجلې کښې وړاندې راتلونکی حالات
ښودلې شوې وو، او په هغې کښې هغوی ته هغه افراد ښودلې شوې وو، چې د صحابه
کرامو رضی الله عنهم تنقیص او په هغوی باندې تنقید کوی، نو هغوی رضی الله عنهم هغه کسانو ته خطاب کولو
سره فرمائیلې وو، "لَا تَسُبُّوا أَصْحَابَ....." زما صحابو ته کنخل مۀ کوی، حضرت
تهانوی رضی الله عنه هم په خپلو بعضې ملفوظاتو کښې داسې قسمه خبره ارشاد فرمائیلې ده، د
علامه سبکی د شیخ دا خبره صوفیانه ده، او که دا ثابته اومنلې شی، نو بیا به مطلب دا
وی، چې په "أَصْحَابَ" کښې ټول صحابه شامل دی، متقدمین هم او متاخرین هم، یعنی د فتح
مکې نه ورستو په اسلام کښې داخلیدونکی هم او وړاندینی هم، او دا خطاب گویا امت ته
کیږی، چې ورستو راروان دی، د قبیلې "تَنَوَّلِ الْمَرْوُضَ مِنْزِلَةَ الْبُورُودِ" ته، او واقعه داده چې د
حدیث تعلق صرف د متقدمینو صحابو سره دی، لکه څنگه چې اوس ذکر اوکړې شو، چې
خالد بن ولید چې په ورستو ایمان راوړونکو کښې دی، او هغه متقدم صحابی عبد الرحمن
بن عوف ته بد رد اووئیل، په دې باندې هغوی رضی الله عنهم دا ارشاد اوفرمائیلو او هم دغه شان په
صحابو کښې ورستو ایمان راوړونکی ئې خبردار کړل، چې هغوی دا قسمه زیاتې نه کوی.

(۱) اوگوری: کشف الباری: ۷۲:۲

(۲) فتح الباری: ۱۴۱:۹

او د متقدمینو صحابو په شان کښې څه بې ادبی یا گستاخی نه کوی.^(۱)
 ټول صحابه په طریقه اولی "مراد کیدی شی: حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی، چې ما بعد الصحابه
 چې کوم امت دي، هغوی مخاطب گرځول غلط دي، ځکه چې د حدیث د ورود قیصه ددې
 تردید کوی، په هر حال کښې که په دې حدیث کښې د "اصحاب" مصداق متقدمین او متاخرین
 ټول او گرځولې شی، نو خلاف مقصود او د شان ورود خلاف به شی، او که ددې مخاطب
 متاخرین صحابه او گرځولې شی، نو بیا په دې سره به دا خبره خو په صراحت او عبارت سره
 ثابتې شی، چې متاخرین صحابه متقدمینو ته رد بد مة وائی، او دا خبره به په "دلالة النص" او
 په طریقه اولی ثابتې شی، چې کله یو صحابی ته دا حق نشته، چې هغه د ځان نه غوره
 صحابی ته بد رد او وائی، نو ورستو یو عام سړی ته دا حق څنگه رسیدې شی، چې هغه د
 صحابی په شان د ځان نه بې شمیره درجې غوره ته بد رد او وائی.^(۲)

خطاب متاخرینو صحابو ته دي: **فَلَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ.....** په ظاهره خو ددې خطاب تعلق ټولو
 صحابو سره دي، ولې ددې مطلب او مراد په داسې صورت کښې مشکل دي، په دې وجه
 شارحین فرمائی چې د "اصحاب" نه مخصوص صحابه مراد دي، د "لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ" خطاب هم صرف
 متاخرینو صحابو ته دي، او هغوی ته الله تعالی ارشاد فرمائی چې ستاسو یو ډیر لوڼې عمل
 د دوی (سابقینو) وړوکی عمل هم مقابل نه شی کیدی، او دا بالکل هم هغسې دي، څنگه
 چې د الله تعالی ارشاد دي: **(لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ بَعْدِ الْفَتْحِ وَقَاتِلْ، أُولَئِكَ أَكْثَرُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتِلُوا.....)**^(۳) یعنې د فتح مکې نه د وړاندې، انفاق او قتال په شان
 فضیلت د فتح مکې نه ورستو په انفاق او قتال کښې چرته دي؟ اگر چې په صحابیت کښې
 دواړه برابر وی.....؟

صحابه کرام رضی اللہ عنہم ته د کنخلو او بد رد وئیلو حکم: دویمه مسئله دلته دا د تفصیل او تحقیق وړ
 ده، چې صحابه کرامو ته بد رد وئیلو او د هغوی د گستاخی حکم څه دي، نو په دې حوالې
 سره دا خبره خو متفق علیه ده، چې صحابه کرامو ته کنخل کول ډیر لوڼې جرم او گناه کیږه
 ده، خو ددې سزا به څه وی، نو په دې کښې د علماؤ مختلف اقوال دي، بعضی مالکیه خو
 وائی چې دې به قتلولې شی، او اکثر اهل علم وائی چې هغه ته به تعزیرا سزا ورکولې کیږي،
 او د بعضې شوافعو رائي داده: که شیخینو (ابوبکر رضی اللہ عنہ او عمر رضی اللہ عنہ) ته کنخل کوی نو هغه به
 قتلولې شی، همدغه شان حسنینو (حسن او حسین رضی اللہ عنہما) ته کنخل کونکې به هم قتلولې شی،
 علامه تقی الدین سبکی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی، سرور کائنات صلی اللہ علیہ وسلم چې چا ته د جنت زیرې ورکړې
 دي، که څوک د هغوی تکفیر کوی نو هغه کافر دي، همدغه شان که څوک د شیخینو تکفیر

(۱) فتح الباری، ۱، ۴۱۹.

(۲) فتح الباری، ۱، ۴۱۹.

(۳) سورة الحديد، آیت: ۱۱۰.

کوی نو هغه هم کافر دې؟ څکه چې رسول الله ﷺ هغوی ته د جنت زیرې ورکړې دي، اوس د هغوی د کافر گرځولو مطلب دادې، چې هغه جهنمی دي، او دا د رسول الله ﷺ ښکاره تکذیب دي، او د الله تعالی د رسول تکذیب صریح کفر دې. (۱)

ایا د صحابه کرامو د گستاخی کونکی توبه به قبوله وي؟ یوه مسئله بیا داده، چې آیا د صحابو په شان کښې د گستاخی کونکی توبه به قبوله وي یا نه؟ بعضې حضرات وائي، چې دداسې حضراتو توبه نه قبلېږي، ددې حضراتو استدلال په دې حدیث سره دې، "سب الصحابة ذنب لا یغفر" (۲) صحابو ته کنخل داسې گناه ده، چې نه معاف کېږي.

علامه ابن تیمیه رحمه الله فرمائي چې صحابه کرامو ته کنخل کول ډیره لویه گناه ده، خو دا وئیل چې ددې گناه معافی نشته، دا صحیح نه دی، څنگه چې د نورو گناهونو معافی کیدې شی، همدغه شان ددې گناه هم معافی کیدې شی، پاتې شو حدیث د "سب الصحابة ذنب لا یغفر" نو دا یې اصله دې ددې څه ثبوت نشته.

دا خبره د علامه ابن تیمیه رحمه الله مضبوطه ده، چې د شرک په شان گناه د پیغمبر اسلام د دښمنۍ په شان څیزونه الله تعالی په ریښتونې توبې سره معاف کړي دي، او اوس ئې هم معاف کوي. نو صحابه کرامو ﷺ ته کنخل کول خوپه هر حال کښې ددې نه لوئې جرم نه دي. (۳)

قوله: أنفق مثل أحد: په بعضې احادیثو کښې دې سره د "کل یوم" د الفاظو زیاتوالې دي. حافظ ابن حجر فرمائي، "وهی زیاده حسنة" دا یو ښکلې زیاتوالې دي، او د غرض په حاصلولو کښې ډیر معاون او مددکونکې دي. (۴)

قوله: مد أحد هم: یعنی یو غیر صحابی یا متاخرین صحابو که د "أحد" برابر سره زر خرچ کړل، نو هغه به د سابقینو صحابه کرامو د مد برابر هم نه وي، برابره خبره ده که هغه د هر څیز او د هر جنس نه وي.

قوله: نصيف: د رغیف په وزن باندې دي، په معنی د "نصف" په شان د عَشیر او "عشر" یا "تَمین و ثَمَن" د دواړو یوه معنی ده، (په دې وجه وئیلې شی "عشر عَشیر") او د بعضې حضراتو وینا ده، لکه څنگه چې مد یوه پیمانه ده، "نصيف" هم یوه مستقل پیمانه ده، چې د مد نه کمه وي، او مد په ضمی د میم سره یوه معروفه پیمانه ده، چې د هغې مقدار معلوم او متعین

(۱) فتح الباری: ۱۴۴، ۱۴۲، ۱۴۹

(۲) امتاع الاسماع: تقی الدین المقریزی: ۲۰۹، ۲۰۹، دار الکتب العلمیة. "وفي تذكرة الموضوعات لطاهر بن علی هندي قال ابن تیمیه "موضوع: ۹۲۰، ۱، وأسنی المطالب فی احادیث مختلفة المراتب: ۱۵۹، ۱، ومجموع فتاوی ابن باز، کتاب الاحادیث الضعیفة، رقم: ۱۰۷، ومجموع الفتاوی لابن تیمیه..... من سب الصحابة: ۱۲۹۰، ۳

(۳) مجموع الفتاوی باب من سب الصحابة هل تقبل توبته: ۱۲۹۰، ۳

(۴) فتح الباری: ۱۴۲، ۹

دې، او په کتاب الوضوء کېنې ذکر شوې دې.^(۱)
خطابی فرمائی چې دا په فتحې د میم سره مروی دې، او ددې نه مراد فضل او طول دې،
یعنی د صحابه کرامو فضیلت او قوت ته نه شی رسیدې.^(۲)

بیضاوی وائی: "معنی الحديث لا ینال أحدکم بیانفاق مثل أحدی ذهباً من الفضل والأجر ما ینال أحدهم
بیانفاق می طعام أو نصفه، وسبب التفاوت ما یقارن الأفضل من مريد الإخلاص وصدق النية".^(۳)
یعنی د حدیث معنی داده، چې په تاسو کېنې یو سړې د احد د غر برابر په سرو زرو خرچ
کولو باندې دومره اجر او ثواب نه شی حاصلولې، خومره چې هغه صحابه کرامو کېنې یو
سړې د یو مد یا د هغې د نصف مقدار برابر په طعام خرچ کولو سره حاصلوی، او ددې
تفاوت وجه هغه اخلاص او صدق نیت دې، چې هغې سابقینو حضراتو ته حاصل وو.
حافظ ابن حجر عسقلانی رحمته الله علیه فرمائی:

قلت وأعظم من ذلك في سبب الأفضلية عظم موقع ذلك لشدة الاحتياج إليه، وأشار بالأفضلية بسبب الإنفاق
إلى الأفضلية بسبب القتال كما وقع في الآية من أنفق من قبل الفتح وقَاتِلْ غَنَ فِيهَا إشارة إلى موقع السبب
الذي ذكرته، وذلك أن الإنفاق والقتال كان قبل فتح مكة عظمياً لشدة الحاجة إليه وقلة المعق به بخلاف ما
وقع بعد ذلك، لأن المسلمين كثروا بعد الفتح ودخل الناس في دين الله أفواجا، فإنه لا يقع ذلك الموقع
المقدم والله أعلم".

وې فرمائیل، د خلوص او صدق نیت په وجه سره د سابقینو اولینو د عمل د افضل کیدو او
د هغوی د اجر او ثواب د زیاتیدو نه علاوه یوه بله خبره هم ده، چې ددې نه لویه خبره ده، او
هغه داده، چې د سابقینو اولینو د عمل افضلیت په دې وجه دې، چې هغوی په کومه موقع
باندې اتفاق او قتال او کړو، هغه موقع ډیره حساسه، اهمه او لویه وه، او په هغه وخت کېنې
چې د اتفاق کوم ضرورت او حاجت وو هغه ډیر سخت وو، په دې وجه په هغه وخت کېنې ډیر
لږ خیز خرچ کولو هم ډیر زیات اجروو.

بیا ئې او فرمائیل، په دې روایت کېنې خو صرف دومره ذکر دې، چې د ورستونو ډیر زیات
اتفاق هم د سابقینو د ډیر لږ اتفاق برابر نه شی کیدې، خو په دې کېنې اشاره دې خبرې اړخ
ته هم ده، چې ورستنی په دې وجه هم د سابقینو سره برابر نه شی کیدې، چې هغوی په تش
لاس خپل سر په تلې کېنې کینودو سره قتال او کړو، او د دین د پاره ئې جانی قربانی
ورکړه، ددې د قرآن کریم په آیت (لا یستوی منکم من أنفق من قبل الفتح وقَاتِلْ) کېنې ذکر دې.

(۱) باب الوضوء، بالمدر، رقم: ۱۲۰۱

(۲) قال الخطابی بفتح المیم یرید الغایة لا یبلغ هذا فلاناً أی: لا یلحق شأوه ولا یدرک غایتہ، غریب

الحديث: ۱۲۴۸، ۱

(۳) فتح الباری: ۳۴، ۷، وعون المعبود: ۱۸۷۷، ۱۹

ددې مرتبې د تفاوت وجه ښکاره ده، او هغه دا چې د اسلام په ابتداء کښې قتال او اتفاق فی سبیل الله خومره مشکل او خومره ضروري وو، دومره ورستو نه وو، یعنې کله چې دین اسلام طاقت ور شو، او خلق په دې کښې ډلې ډلې داخل شو، او خرچ کول آسان هم شو، او خرچ کونکي زیات هم شو.

د متابعتو ذکر: قوله: تَابَعَهُ جَرِيرٌ: یعنې د شعبه روايت، د سليمان الأعمش نه دې لاندې حضراتو متابعت کړې دي.

① جرير ابن عبد الحميد دې، ② عبد الله بن داؤد بن عامر بن الربيع، ③ ابو معاوية بن محمد بن خازم الضرير، او ④ محاضر په وزن د مجاهد بن المورع مراد دې، ⑤ (ابن ماجه ② او ابو يعلى ①) روايت کړی دی.

او د محاضر د روايت چې تر کومې پورې تعلق دې، نو هغه احمد بن يوسف الضبی عن محاضر..... په طريقې سره "فوائد أبي الفتح الحداد" کښې نقل کړې شوې دي، ⑤ خو په دې روايت کښې د خالد بن الوليد او عبد الرحمن بن عوف په ځانې د حضرت خالد او د ابوبکر څارونکي دي، او دا صحيح نه دی، او صحيح هغه دي کوم چې جرير روايت کړې دي، او د عاصم په أبي صالح په راتلونکي روايت کښې هم ددې ذکر دې، ⑥

او د عبد الله بن داؤد چې کوم روايت دې، هغه مسدد په خپل مسند کښې ذکر کړې دي، او په هغې کښې دا قيصه نه ده ذکر کړې شوې؟ همدغه شان ابو داؤد هم ددې د مسدد په طريقې سره تخریج کړې دي، ⑦

او د معاوية چې کوم روايت دې، هغه امام احمد موصولاً ذکر کړې دي، ⑧ امام مسلم ته وهم او شو..... او امام مسلم د ابوبکر بن شيبه، ابوکريب او يحيى بن يحيى درې واړو حضراتو نه نقل کړې دي، او دا درې واړه د ابو معاويه نه نقل کوي، خو په هغې کښې د ابوسعید په ځانې د "عن أبي هريرة" ذکر دې، ⑨ او دا د هغه وهم دي، څنگه چې د خلف، ابو مسعود او ابو علی

① عمدة القاری: ۱۸۸، ۱۶، وفتح الباری: ۱۴۴، ۹

② صحيح مسلم، باب تحريم سب الصحابة، رقم: ۱۲۲۲

③ سنن ابن ماجه فصل اهل بدر، رقم: ۱۱۶۱

④ مسند أبي يعلى، رقم: ۱۱۱۷۱

⑤ فتح الباری: ۱۳۵، ۷

⑥ عمدة القاری: ۱۸۸، ۱۶

⑦ سنن أبي داؤد، باب فی النهی عن سب الصحابة، رقم: ۱۴۶۶۰

⑧ مسند احمد، مسند أبي سعيد الخدري، رقم: ۱۱۱۰۹۴

⑨ صحيح مسلم، باب تحريم سب الصحابة، رقم: ۱۶۶۵۲، ۶۶۵۱

جیانی نه په جزم سره منقول دی.

نورې وائی داسې معلومېږي، چې امام مسلم ته د لیکلو په وخت کښې دا وهم شوې دې، او هغه داسې چې امام مسلم په ابتداء کښې د ابو معاویه د طریقې ذکر کړې دې، بیا دویم نمبر ئې د جریر د حدیث ذکر کړې دې، او هغه ئې د هغې د اسناد او متن سره ذکر کړو، بیا په دریم نمبر ئې د وکیع د حدیث ذکر او کړو، او په څلورم نمبر ئې د شعبه روایت ذکر کړې دې، ددې دریم او څلورم روایت سند هغوی ذکر نه کړو، بلکه وې فرمائیل، "اسناد جریر و معاویه" اوس خبره داده، که د جریر او ابو معاویه روایت د هغه له مخې یو نه وي، نو ددې دواړو به ئې په یو ځانې حواله نه ورکوله، ځکه چې د وکیع او شعبه روایت خو په اتفاق سره په ابوسعید باندې ختمېږي، نه په ابوهریره باندې. او مسلم چې د ابو معاویه کوم روایات تخریج کړي دي، دا هغه په ابوهریره باندې ختموي، نو دا بیا عجیبه خبره نه ده، چې د وکیع او شعبه د ابوسعید د روایت متعلق هغه دا او وائی، چې دا د ابو معاویه په سند سره مروی دې؟ او بیا د امام مسلم شیخ ابوبکر بن ابی شیبه په خپل مسند او مصنف کښې ددې تخریج د ابو معاویه نه فرمائیلې دې، نو وائی، "عن ابی سعید....." (۱) څنگه چې امام احمد هم دغسې وئیلې دي (۲) ددې نه هم معلومېږي، چې د امام مسلم "عن ابی هریره" وئیل هم وهم دې.

همدغه شان "الستخرج" کښې د ابونعیم نه منقول دی، چې په هغې کښې عبید بن غنم د ابوبکر بن ابی شیبه نه روایت کوي، او هم ابو نعیم د احمد، یحیی بن عبد الحمید، او ابو خشمه او احمد بن جواس نه نقل کوي، او دا ټول د ابو معاویه نه نقل کوي، چې په هغې کښې د "عن ابی سعید" الفاظ دي، او ددې نه ورستو هغه فرمائی، "أخبره مسلم عن ابی بکر وأبی کریب ویحیی بن یحیی" دا ددې خبرې دلیل دې، چې وهم پخپله امام مسلم ته نه دې شوې بلکه د هغه نه لاندې ناقل ته وهم شوې دې، ځکه ابونعیم به دا ذکر کړې وو، ددې تائید په یو بل روایت سره هم کیږي. او هغه دا چې دارقطنی سره ددې نه چې په "العلل" کښې ئې دا خبره په جزم سره ذکر کړې ده، چې صحیح دادې، چې دا د ابوسعید روایت دې، او سره ددې نه هغوی د شیخینو بخاری او مسلم، د اوهامو په تلاش کښې ددې روایت ابو معاویه اړخ ته هیڅ اشاره نه ده کړې. معلومه شوه چې دا د مسلم په اوهامو کښې نه بلکه د هغه نه لاندې د بل یو راوی وهم دې (۳).

ددې روایت تخریج ابو عبید په "غریب الحدیث" کښې هم کړې دې، (۴)، همدغه شان جوزقی د

(۱) مصنف ابن ابی شیبه، باب ما ذکر فی الکف عن أصحاب النبی ﷺ، رقم: ۱۳۳۰۷۱

(۲) مسند احمد، مسند ابی سعید الخدری، رقم: ۱۱۱۰۹۴

(۳) فتح الباری: ۱۴۳، ۹

(۴) غریب الحدیث لابی عبید: ۱۱۶۴، ۲

عبد الله بن هاشم په طریقي سره او خېشمه د سعید بن یحیی په طریقي سره او اسماعیلی او ابن حبان د علی بن الجعد په طریقي سره دې ټولو د ابو معاویه په طریقي سره روایت کړي دي، او دوی وئیلی دي، "عن أبي سعيد" (۱).

او ابن ماجه هم د امام مسلم د یو شیخ ابو کریب نه نقل کړی دی، او هغه د ابو معاویه نه نقل کولو سره وائی، "عن أبي سعيد" هاو د ابن ماجه په بعضې نسخو کښې اختلاف هم دي، نو په بعضې نسخو کښې "عن أبي هريرة" دي، (۲) او په بعضې کښې "عن أبي سعيد" او صحیح هم "عن أبي سعيد" دي، ځکه چې ابن ماجه، جریر وکیع او ابو معاویه جمع کړي دي، او د جریر او وکیع متعلق چا هم نه دی وئیلې، چې د دوی روایات د ابو هریره نه دي، بلکه څومره جامعینو او مخرجینو هم چې د دوی د روایاتو تخریج کړي دي، هغه ئې هم د ابو سعید نه کړي دي، نه د ابو هریره نه.

او دا احتمال هم بعید دي، چې د ابو معاویه حدیث د "اعش عن أبي صالح عن أبي هريرة....." نه هم وی، او د "عن أبي سعيد" نه هم، ځکه که داسې کیدې شوې، نو کم از کم یوه واري خو به ئې دا دواړه ابو سعید او ابو هریره جمع کړي هم وو، په هر حال کښې چې د اکثر له مخې دا روایت د ابو سعید نه دي، نو چا چې د ابو هریره ذکر کړي دي، هغه به یقیناً شاذ وی، والله أعلم (۳).

۳۶۷۱: (۴) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَسْكِينٍ أَبُو الْحَسَنِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانٍ حَدَّثَنَا سَلِيمَانُ عَنْ شَرِيكِ بْنِ أَبِي نَمْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيْبِ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ أَنَّهُ تَوَصَّاهُ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ خَرَجَ، فَقُلْتُ لِأَلْزَمَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، وَلَا أَكُونَنَّ مَعَهُ يَوْمَ هَذَا. قَالَ فُجَاءَ الْمَسْجِدَ، فَسَأَلَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالُوا خَرَجَ وَوَجَّهَ هَاهُنَا، فَخَرَجْتُ عَلَى إِيَّاهُ أَسْأَلُ عَنْهُ، حَتَّى دَخَلْتُ بِلُزْ أَرِيَسَ، فَجَلَسْتُ عِنْدَ الْبَابِ، وَبَابُهَا مِنْ جَرِيدٍ حَتَّى قَضَى رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حَاجَتَهُ، فَتَوَصَّاهُ فَقُمْتُ إِلَيْهِ، فَإِذَا هُوَ جَالِسٌ عَلَى بِلْزْ أَرِيَسَ، وَتَوَسَّطَ قُمْمًا، وَكَشَفَ عَنْ سَاقَيْهِ وَدَلَّاهُمَا فِي الْيَدِ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ ثُمَّ انْصَرَفْتُ، فَجَلَسْتُ عِنْدَ الْبَابِ، فَقُلْتُ لَا أَكُونَنَّ يَوْمَ بَابِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْيَوْمَ، فُجَاءَ أَبُو بَكْرٍ فَدَقَّ الْبَابَ. فَقُلْتُ مَنْ هَذَا فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ. فَقُلْتُ عَلَى رِسْلِكَ. ثُمَّ ذَهَبْتُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا أَبُو بَكْرٍ يَسْتَأْذِنُ. فَقَالَ «الَّذُنْ لَهُ وَبَشْرُهُ بِالْجَنَّةِ». فَأَقْبَلْتُ حَتَّى قُلْتُ لِأَبِي بَكْرٍ ادْخُلْ، وَرَسُولُ اللَّهِ

(۱) صحیح ابن حبان، ذکر الزجر عن سب أصحاب رسول الله، رقم: ۱۷۲۵۵

(۲) سنن ابن ماجه، فضائل الصحابة، رقم: ۱۱۶۱

(۳) فتح الباری: ۱۴۳، ۴۲۹

(۴) الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحہ: ۵۱۷، ۱. کتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ، باب قول النبی ﷺ، نو کنت متخذاً خلیلاً، رقم: ۳۶۷۱، وأبو داؤد فی سننه: ۲، ۲۸۰، کتاب السنة، باب التفضیل، رقم: ۱۴۶۲۹

صلى الله عليه وسلم - يُبَشِّرُكَ بِالْجَنَّةِ. فَدَخَلَ أَبُو بَكْرٍ فَجَلَسَ عَنْ يَمِينِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مَعَهُ فِي الْقَفِّ، وَذَلَّى رِجْلَيْهِ فِي الْبُيْرِ، كَمَا صَنَعَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم -، وَكَشَفَ عَنْ سَاقَيْهِ، ثُمَّ رَجَعْتُ فَجَلَسْتُ وَقَدْ تَرَكْتُ أُخَى يَتَوَضَّأُ وَيَلْحَنُنِي، فَقُلْتُ إِنَّ يُرِيدُ اللَّهُ بِفُلَانٍ خَيْرًا - يُرِيدُ أَحَاةَ - يَأْتِي بِهِ. فَإِذَا إِنْسَانٌ يُحَرِّكُ الْبَابَ. فَقُلْتُ مَنْ هَذَا فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ. فَقُلْتُ عَلَى رِسْلِكَ. ثُمَّ جِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقُلْتُ هَذَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَسْتَأْذِنُ. فَقَالَ «اِذْنُ لَهُ وَيَبْشِرُهُ بِالْجَنَّةِ». فَجِئْتُ فَقُلْتُ ادْخُلْ وَبَشِّرَكَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِالْجَنَّةِ. فَدَخَلَ، فَجَلَسَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي الْقَفِّ عَنْ يَسَارِهِ، وَذَلَّى رِجْلَيْهِ فِي الْبُيْرِ، ثُمَّ رَجَعْتُ فَجَلَسْتُ، فَقُلْتُ إِنَّ يُرِيدُ اللَّهُ بِفُلَانٍ خَيْرًا يَأْتِي بِهِ. فَجَاءَ إِنْسَانٌ يُحَرِّكُ الْبَابَ، فَقُلْتُ مَنْ هَذَا فَقَالَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ. فَقُلْتُ عَلَى رِسْلِكَ. فَجِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَخْبَرْتُهُ. فَقَالَ «اِذْنُ لَهُ وَيَبْشِرُهُ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تُصِيبُهُ» فَجِئْتُ فَقُلْتُ لَهُ ادْخُلْ وَبَشِّرَكَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تُصِيبُكَ. فَدَخَلَ فَوَجَدَ الْقَفَّ قَدْ مَلَأَ، فَجَلَسَ وَجَاهُهُ مِنَ الشَّقِّ الْآخِرِ. قَالَ شَرِيكَ قَالَ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ فَأَوَلَّتْهَا قُبُورُهُمْ. [٣٤٩٠، ٣٤٩٢، ٥٨٦٢، ٦٦٨٤، ٦٨٣٤]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ مُسْكِينٍ: دا محمد بن مسكين ابن نميلة ابو الحسن اليمامي دي، ددة احوال ذكر شوي دي^(١)
يَحْيَى بْنُ حَسَّانٍ: دا يحيى بن حسان بن حبان البكري ابو زكريا التنيسي المصري دي، ددة احوال ذكر شوي دي^(٢)
سَلِيمَانُ: دا سليمان بن بلال ابو محمد القرشي التيمي المدني دي، ددة احوال دكتاب الإيمان، باب أمور الإيمان^(٣) لاندي تير شوي دي^(٤)
شَرِيكَ بْنُ أَبِي نَعْمٍ: دا شريك بن عبد الله بن أبي نمر القرشي المدني دي، ابو نمر ددة نيكة دي، ددة احوال دكتاب العلم، باب ما جاء في العلم وقوله تعالى (وقل رب زدني علما) لاندي تير شوي دي^(٥)
سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ: دا امام التابعين سعيد بن المسيب بن حزن بن أبي وهب القرشي المخزومي

(١) كتاب الاذان، باب انتظار الناس قيام الإمام العالم.....

(٢) اوگوري، صحيح البخاري، كتاب الجنائز، باب قول النبي ﷺ «إنا بك محزونون» رقم (١٣٠٣)

(٣) اوگوري، كشف الباري، ١: ١٦٥٨

(٤) اوگوري، كشف الباري، ٣: ١١٥٦

دې، دده احوال د کتاب الإیمان، باب من قال الإیمان هو العمل لاندې تیر شوی دی^(۱)،
أبو موسیٰ الأشعری: دا د رسول الله ﷺ مشهور صحابی عبدالله بن قیس الأشعری دې، دده

احوال د کتاب الإیمان، باب أئى الإسلام أفضل لاندې تیر شوی دی^(۲)،
ددې حدیث تخریج امام بخاری په کتاب الفتن کښې د سيعد بن أبی مریم نه هم کړې دې،^(۳)
او امام مسلم په فضائلو کښې د محمد بن مسکین، حسن بن علی الحلوانی او ابوبکر
ابن اسحاق نه روایت کړې دې.^(۴)

دَفَعَلْتُ فاعل ابو موسیٰ الأشعری دې: دا د حدیث د راوی ابو موسیٰ الأشعری قول دې،
وړاندې دده نه روایت کونکې راوی په خپلو الفاظو کښې دده د غائب په صیغو سره ذکر
او کړو، نو وې فرمائیل، تَوْضَاءً، خَرَجَ او بیا ئې گويا داسې او وئیل، قال أبو موسى: فَقُلْتُ لَأَكْرِمَنَّ
قوله: قَالَ فَجَاءَ الْمَسْجِدَ: دلته بیا د قال فاعل دویم راوی دې، او د جاء فاعل حضرت ابو
موسیٰ الأشعری دې، راوی وائی بیا حضرت ابو موسیٰ الأشعری مسجد ته داخل شو.

قوله: وَوَجَّهَ هَاهُنَا: دلته د اکثرو علماؤ له مخې وچه په فتح د جیم او تشدیده سره دې، او
وچه فعل په معنی د توجّه دې، یعنې حضور ﷺ دې اړخ ته متوجه شو، او دې اړخ ته لاړو.
بعضی حضرات وائی، د وچه فعل مفعول مقدر دې، یعنې وچه نفسه، خپل ځان ئې دې اړخ ته
متوجه کړو،

او یو قول دادې، چې دا په اضافت سره دې، وَوَجَّهَ هُهُنَا په دې صورت کښې وجه د جیم په
سکون سره دې، او دا مبتداء دې، چې د هغې خبر مقدر دې، یعنې وَوَجَّهَ هُهُنَا جِهَةً هُهُنَا مقصودة
له دې اړخ ته مخ کول (یعنې تلل، هغوی ﷺ ته مقصود وو، او هغوی ﷺ دې اړخ ته راتلل
غوښتل).^(۵)

قوله: وَوَجَّهَ هَاهُنَا: د هغوی نه ورستو او د هغوی د قدمونو په نښو باندې، دا لفظ هم په
دوؤ طریقو سره منقول دې، یو خو په کسرې د همزې او سکون الشاء المثلثة او دویم بفتح
الهمزة والشاء المثلثة^(۶)

(۱) اوگوری: کشف الباری: ۱۱۵۹، ۲

(۲) اوگوری: کشف الباری: ۱۶۹۰، ۱

(۳) صحیح البخاری، کتاب الفتن، باب الفتنة التي تموج كموج البحر، رقم: ۶۵۶۸

(۴) صحیح مسلم، باب فضائل عثمان، رقم: ۶۰۳، ۶، روقم: ۴۴۷۷

(۵) فتح الباری: ۴، ۹، و تحفة الباری: ۴، ۱۹۷، ۴، وإرشاد الساری: ۱۱۶۶، ۸

(۶) إرشاد الساری: ۱۱۶۶، ۸

قوله: حَتَّى دَخَلَ: په ظاهره دا د خَرَجَتْ او اسال وغيره غايه ده، حال دا دې چې دا صحيح نه معلومېږي، ځکه چې خروج او سوال د راوی فعل دې، او دخول د رسول الله ﷺ فعل دې، په دې وجه دلته يو مقدر لفظ راو باسلي شى، "حق و جَدُّهُ دَخَلَ" تردې پورې چې ما رسول الله ﷺ داخليدونکې اوليدو، يعنى د خروج غايه ده، "وجدان".

بَنُو اَرِيْسِ ثَمَّةٌ خَيْرٌ دې؟ "اريس" بفتح الهمزة وكس الراء د باغ نوم دې، يعنى د "اريس" نومې باغ کوهې، "اريس" په قول د علامه قسطلانى منصور دې، او په دې باندې ابن مالك هم په صراحت سره تنبيه کړې ده، او حافظ ابن حجر فرماني، "يجوز فيه العرف وعدمه" دا منصور او غير منصور دواړه طريقو سره لوستلې شى، اريس په مدينه کښې د قباء سره نژدې واقع د يو باغ نوم دې، په دې باغ کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه د لاس نه د رسول الله ﷺ گوتمه (خاتم) غورځيدلې وه (۱).

قوله: تَوَسَّطَ قَفْرًا: قَف بضم القاف وتشديد الفاء د کوهې غاړې ته وئيلې کيږي، ددې جمع قفاف ده، او چټي زمکې ته هم وئيلې شى، معنى داده، چې رسول الله ﷺ راغې او د کوهې په غاړه باندې کيناستو.

په صحيح مسلم کښې د عثمان بن غياث په روايت کښې دا الفاظ دى:

يُنَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي حَائِطٍ مِنْ حَوَائِطِ الْمَدِينَةِ وَهُوَ مُتَّكِئٌ يَنْكُتُ بِعُودٍ مِنْهُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطَّيْنِ. (۲)

يعنى رسول الله ﷺ د مدينې د باغونه نه په يو باغ کښې وو، او تکیه ئې لگولې وه، او په يو ډکې (وړوکې لرگۍ) سره ئې اوبه او خټه کنستل.

ايا رسول الله ﷺ ابو موسى اشعري رضی الله عنه پهره دار جوړ کړو؟ لَآكُونَنَّ بِرَوَابٍ..... په بعضې نسخو کښې رَوَاب رسول الله ﷺ راغلى دى، او په بعضې کښې د رَوَاباً لِلنَّبِيِّ الفاظ راغلى دى، دلته په ظاهره خو دا معلومېږي، چې دا کار ابو موسى پخپله او کړو، او رسول الله ﷺ دې د پاره هغه ته نه وو وئيلې، او امام بخارى په کتاب الادب کښې د محمد بن جعفر په روايت کښې او کتاب الفتن کښې ددې تصريح کړې ده، او دا الفاظ ئې ذکر کړي دى، "ولم يأمنن" يعنى هغوى ﷺ ما ته ددې حکم نه وو کړې (۳).

او دلته وړاندې په مناقب عثمان کښې د سليمان بن حرب په روايت کښې دا الفاظ راغلي دى، "وأمنن بحفظ باب الحائط" (۴) همدغه شان د عبد الرحمن بن حرملة په روايت کښې "يا أبا

(۱) إرشاد الساري: ۸، ۱۶۶، وفتح الباري: ۹، ۱۴۴.

(۲) اوگوري: فتح الباري: ۹، ۱۴۴.

(۳) كتاب الفتن، صحيح البخارى، رقم (۷۰۹۷).

(۴) اوگوري: باب مناقب عثمان، رقم (۳۶۹۵).

موسى املك على الهاب" الفاظ دی^(۱)

همدغه شان په کتاب اخبار الاحاد کښې هم د "وامرنى بحفظ الهاب" تصريح ده،^(۲) د ترمذی په روايت د أبی عثمان عن أبی موسى کښې خو تر دې پورې تصريح ده، "املك على الهاب فلا يدخلن على أحد".^(۳)

اوس چې دا کوم تضاد او تعارض دې، چې د چرته نه معلومېږي چې رسول الله ﷺ هغه ته حکم کړې وو، او د چرته نه معلومېږي چې حکم ئې نه وو کړې هغوی ﷺ حکم نه وو کړې، بلکه پخپله ابو موسى پهره دارى شروع کړې وه، ددې د رفع کولو د پاره شارحینو مختلف توجیهات بیان کړي دي.

د جمع او تطبیق یو صورت خو دادې، چې چرته د ابو موسى په حوالې سره دا تصريح منقول ده، چې ما پخپله دا عمل شروع کړې وو، او رسول الله ﷺ ما ته حکم نه وو کړې، یعنې دا د هغه د زړه خبره او بس یو حدیث النفس دې..... بیا اتفاقاً رسول الله ﷺ هغه ته ددې حکم او کړو، نو بیا هغه ددې هم ذکر او کړو، او وې وئیل چې رسول الله ﷺ ما ته ددې حکم کړې وو، یعنې دا نفی او اثبات دوو مختلفو واقعاتو سره تعلق لری.

همدغه شان د "لم یامرني" جملې دا هم مطلب کیدې شی، چې ما ته د پهره دارى کولو او ددې د جارى ساتلو حکم هغوی ﷺ نه وو کړې، بلکه په عارضی توگه د لږ خیال ساتلو ئې فرمائیلې وو، او بیا ابو موسى ﷺ پخپله مرضی او د خپل اړخ نه دا جارى ساتلې وه، دا توجیه د امام نووی ده^(۴)

او تر کومې پورې چې د حضرت انس رضی الله عنه د قول "لم یکن له یؤاب" تعلق دې، نو هغې سره هم د حدیث باب خه تعارض نشته، ځکه چې حضرت انس رضی الله عنه د خبرې مطلب دادې، چې د هغوی ﷺ مستقل څوک دربانچی او مقرر محافظ نه وو، دلته عارضی او په وختی توگه باندې د چا په گټې باندې د اودریدو ذکر دې، چې د خه مصلحت له مخې کیدې شی، او دا د هغې منافی نه دې^(۵)

د ابن التین استدلال او د هغې رد: ابن التین فرمائی، "فيه أن البرء يكون يؤاباً للإمام وان لم يأمره" یعنې ددې روايت نه دا هم معلومېږي، چې یو سړې د امام د حکم نه بغیر هغه دربانچی او پهره دار جوړیدې شی.

(۱) فتح الباری: ۱۴۴، ۹

(۲) صحیح البخاری، کتاب اخبار الاحاد، رقم (۷۲۶۲)

(۳) فتح الباری: ۱۴۵، ۹

(۴) فتح الباری: ۴۵۹، ۹، ارشاد الساری: ۱۶۶، ۸، تحفة الباری: ۱۹۷، ۴

(۵) فتح الباری: ۱۴۵، ۹

حافظ ابن حجر دا پورتنی توجیه--چې په هغې کښې او وئیلې شو چې ابو موسیٰ اول د پهره دارئ عمل پخپله شروع کړې وو، ولې بیا اتفاقاً نبی ﷺ هم هغه ته ددې حکم او کړو،--نه ورستو افرمائیل، "فَیْلَ أَنْ یُسْتَدَلَّ بِهِ لِمَا قَالَهُ ابْنُ التَّيْنِ لَهَذَا" په دې د ابن التین په وئیلې شوې خبرې باندې استدلال کول صحیح نه دی، بلکه باطل دی (۱)

قوله: فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ فَدَفَعَ الْبَابَ: اى مستأذناً الدخول یعنی دروازه ئې اوټکوله یا دننه د راتلو اجازت ئې اخستلو (۲)

په بعضې روایاتو کښې داسې دی، "فَجَاءَ رَجُلٌ یَسْتَأْذِنُ" یعنی یو سړې راغې چې اجازت ئې غوښتلو (۳)

قوله: یُبَشِّرُكَ بِالْجَنَّةِ: په بعضې روایاتو کښې حضرت ابوبکر رضی الله عنہ راځ ته د "فحمد الله" نسبت هم منقول دې، چې هغه د شکر په توگه د الله تعالی تعریف او کړو (۴)

د ابوبکر رسول الله ﷺ سره یو شان والې اختیارول: وَقُلْ رَجُلِيه.....یعنی هم هغه څه حضرت ابوبکر رضی الله عنہ هم او کړل، څه چې رسول الله ﷺ کړې وو، چې د هغوی رضی الله عنہ په شان خپې ئې کوهی ته ځوړندې کړې، او پنډئ ئې کلاؤ کړې، نو ددې توجیه کولو سره علامه قسطلانی فرمائی:

"مَوَاقِفُهُ لَهٗ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَلِيَكُونَ أَبْدَعُ فِي بَقَائِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى حَالَتِهِ وَرَاحَتِهِ بِخِلَافِ مَا إِذَا لَمْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَرَبَّهَا اسْتَحْيَاءَ مِنْهُ فَيُرْفَعُ رَجُلِيهِ الشَّرَافَتَيْنِ" (۵)

یعنی ابوبکر رضی الله عنہ دا عمل یو څو په دې وجه اختیار کړو، چې رسول الله ﷺ سره د موافقت او یو شان والی سعادت ما ته حاصل شی، او دویم په دې وجه چې حضرت ابوبکر رضی الله عنہ داسې نه کولی، نو کیدې شی چې رسول الله ﷺ هم د حیاء د وجهې خپلې خپې مبارکې پورته کړې وې، او په دې کښې به رسول الله ﷺ ته تکلیف وو، په دې حضرت ابوبکر رضی الله عنہ د هغوی رضی الله عنہ راحت د پاره او هغوی رضی الله عنہ په خپل بې تکلفه حالت باندې د باقی ساتلو د پاره پخپله هم هغه شکل اختیار کړو، دې د پاره چې هغوی رضی الله عنہ ته د خپل حالت بدلولو څه داعی پاتې نه شی، دا د عشق او محبت یو اعلیٰ مثال دې.

قوله: وَقَدْ تَرَكْتُ أُخِي: د حضرت ابو موسیٰ اشعری دوه وروڼه وو، ابو رهم او ابو برده، او د یو قول مطابق دده یو بل ورور هم وو، چې د هغه نامه محمد وه، په هر حال دده په وروڼو

(۱) فتح الباری: ۱۴۵، ۹

(۲) إرشاد الساری: ۱۱۶۶، ۸

(۳) فتح الباری: ۱۴۵، ۹

(۴) فتح الباری: ۴۵، ۹، وصحیح البخاری، رقم (۳۶۹۳)

(۵) إرشاد الساری: ۱۱۶۷، ۸

کنبی مشهور هم دغه ابو برده وو، او د هغه نامه عامر وه، او د ده نه امام محمد رحمته الله علیه په خپل مسند کنبی روایت هم نقل کړی دی ^(۱)، حضرت ابو موسیٰ فرمائی چې ما هغه په دې حال کنبی پریښودې وو، چې هغه اودس کولو نه پس ما سره ملاویدو له راتلونکې وو، اوس چې کله به هم دروازی ته څوک راغلل، نو ما به په زړه کنبی وئیل کۀ الله تعالی د هغه په حقله د خیر اراده کړې وی نو دا به هم هغه وی، ولې هر وارې ما د هغه په حقله سوچ کولو او راتلونکې به بل څوک وو.

د ابن التین یو غلط استدلال او د هغې وده: فَإِذَا إِنْسَانٌ يُحَرِّكُ الْبَابَ.....دلته هم ابن التین فرمائی، معلومیږي د راتلونکو دا عمل د الله تعالی ددې ارشاد لا تدخلوا بیوتاً غیر بیوتکم حتی تستأذنوا نزول نه وړاندې وو، خو ابن حجر رحمته الله علیه ما ابعده ما قال وئیلو سره دا احتمال ډیر مستبعد او بې ځایه گرځولو سره رد کړو او وې فرمائیل، د عبد الرحمن بن حرملة په روایت کنبی داسې راغلی دی، "فجاء رجل فاستاذن" یو سړې راغې او اجازت ئې غوښتلو، او په مناقب عمر کنبی د ابو عثمان النهدي عن ابو موسیٰ په طریقي سره داسې منقول دی، "فجاء رجل فاستفتح" یو سړې راتلو سره د دروازی د بیرته کولو او وئیل، ددې ټولو طریقو نه معلومیږي، چې د "يُحَرِّكُ الْبَابَ" معنی دا نه ده، چې هغوی پخپله دروازه بیرته کول غوښتل، بلکه معنی داده، چې هغوی د اجازت طلب کولو په توګه دروازه بیرته کول او غوښتل، یا د بیرته کولو عریضه ئې او کړه، نو دا د قرآن کریم د هدایت (حق تستأذنوا) سره منافي نه بلکه په هغې باندې عمل دي ^(۲).

د ابو عثمان په روایت کنبی حضرت ابو بکر، حضرت عمر، او حضرت عثمان رضی الله عنهم درې واړو اړخ ته د فحمد الله نسبت دي ^(۳).

قوله: فَجَلَسَ وَجَاهَهُ: دُجَاهَ بضم الواو وکسر الواو دواړه قسمه منقول دي، یعنی وړاندې او مخامخ.

د حضرت عثمان رضی الله عنه د صبر دعا: عَلَى بَلْوَى تُصِيبُهُ.....د ابو عثمان په روایت کنبی دا الفاظ دي، "فحمد الله ثم قال: الله المستعان" ^(۴) او د امام احمد په یو روایت کنبی دا الفاظ دي، "فجعل يقول: اللهم صبرا، حتى جَلَسَ" ^(۵)، یعنی حضرت عثمان رضی الله عنه دا اوریدو سره دا وئیل شروع کړل،

(۱) فتح الباری: ۱۴۵، ۹

(۲) فتح الباری: ۱۴۵، ۹

(۳) إرشاد الساری: ۱۶۷، ۸

(۴) صحیح البخاری، مناقب عمر بن الخطاب، رقم: ۱۳۴۱۷

(۵) مسند احمد، حدیث ابی موسیٰ الأشعری، رقم: ۱۱۹۵۲۷

ای الله اصبر را کړې، تر دې پورې چې هغه کیناستو.

او د عبد الرحمن بن حرملة په روایت کښې دا الفاظ دی، **قَدْ خَلَّ وَهُوَ يَحْمَدُ الله** ویقول: اللهم صبرا،^(۱) گویا په دې کښې وړاندینی دواړه روایتونه جمع کړې شو، چې هغه د الله تعالی حمد هم ادا کړو، او د صبر دعا ئې هم کوله.

مختلفو صحابه کرامو **رضی الله عنہم** اړخ ته ددې واقعي نسبت او بیهقی د حضرت زید بن ارقم روایت نقل کړې دې، چې د هغې الفاظ داسې دي:

بَشَّرَنِي النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ: انْطَلِقْ حَتَّى تَأْتِيَ أَبَاكَ فَقُلْ لَهُ: إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ وَيَقُولُ لَكَ: أَبَشْرًا بِالنَّجَّةِ، ثُمَّ انْطَلِقْ إِلَى عَمْرٍ كَذَلِكَ، ثُمَّ انْطَلِقْ إِلَى عَثْمَانَ كَذَلِكَ، وَزَادَ بَعْدَ بِلَاعٍ شَدِيدٍ، قَالَ فَاَنْطَلِقْ فَذَكَرَ أَنَّهُ وَجَدَهُمْ عَلَى الصَّفَةِ الْقَى قَالَ لَهُ: وَقَالَ آمِينَ يَرْثِي الله؟ فَتَلَّ فِي مَكَانٍ كَذَا وَكَذَا، فَاَنْطَلِقْ، إِلَيْهِ وَقَالَ فِي عَثْمَانَ فَأَخَذَ يَبْدِي حَقِّي أَتَيْنَا رَسُولَ الله فَقَالَ: يَا رَسُولَ الله! إِنَّ زَيْدًا قَاتَلَ كَذَا، وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا تَغْنِثُ وَمَا تَنْثِيثُ وَلَا مَسْئُتٌ ذَكَرَ يَسْبِقُ مِنْهُ بِلَاعُ عَثْمَانَ فَأَيُّ بِلَاعٍ يَصِيبُنِي؟ قَالَ هُوَ ذَاكَ^(۲).

د الله تعالی رسول ما ته دا وئیلو سره اولیرلم، چې لاړ شه ابوبکر ته او وایه، رسول الله ﷺ ته سلام وائی، او بیا وائی چې د جنت خوشخبری قبوله کړه، بیا همدغه شان لاړ شه عمر ته او وایه، بیا عثمان ته تلو سره هم دغسې او وایه..... هغه! په دې روایت کښې ئې د حضرت عثمان **رضی الله عنہ** په حقله خه نور الفاظ هم او فرمائیل او هغه د، **بعد بلاء شدید** الفاظ وو، یعنی د جنت زیرې خو د حضرت عثمان **رضی الله عنہ** د پاره هم دې، ولې د سخت امتحان او مصیبت نه ورستو..... حضرت زید فرمائی، ما هم دغسې او کړل، چې ابوبکر ته تلو سره مې سلام او زیرې ورکړو، بیا عمر او بیا عثمان ته، او هغوی د رسول الله **ﷺ** په حقله پوښتنه او کړه، نو ما او وئیل، فلانکی ځانې کښې تشریف فرما دی، بیا هغوی هم رسول الله **ﷺ** ته راغلل..... نو د حضرت عثمان **رضی الله عنہ** په حقله هغه فرمائی، چې هغوی زما لاس او نیولو او مونږ رسول الله ته راغلو، او راتلو سره هغوی او وئیل، زید ما ته داسې وئیلې دی، او ما خو تاسو سره د بیعت کولو نه ورستو نه سندرې وئیلې ده، نه مې تمنا کړې ده، او نه مې په سم لاس باندې شرمگاډه (ذکر) ته گوتې وروړلې دی، نو بیا دا څنگه مصیبت به ما ته رسیږي؟ رسول الله **ﷺ** او فرمائیل، خبره خو دغه ده چې تا ته به مصیبت رسیږي.

بیهقی وائی چې ددې روایت سند خو ضعیف دې، بیا هم د صحیح کیدو په صورت کښې ددې توجیه او د حضرت ابو موسی د واقعي سره ددې تطبیق داسې کیدې شی، چې د حضرت ابو موسی نه وړاندې رسول الله **ﷺ** زید بن ارقم په دې حضراتو کښې یو یو پسې

(۱) مسند الرویانی، رقم: ۵۲۷، مؤسسة الرسالة القاهرة.

(۲) هکذا فی المعجم الأوسط للطبرانی، رقم: ۸۶۸، ودلائل النبوة للبيهقي، باب ما جاء فی إخبار النبی بالبلوی التي أصابت عثمان: ۶، ۳۹۰، دار الكتب العلمية.

لیرلې وی، بیا چې کله هغه راغې، نو تر دې وخته پورې ابو موسی هم راغلې وو، او بیا دوی سره په نمبر نمبر د حضرت ابو موسی په ژبه باندې د رسول الله ﷺ د اړخ نه هم دغه مراسلت او مخاطبت شوی وی، او په دې شان سره دا واقعه یوه وی.

حافظ ابن حجر عسقلانی فرمائی، چې د حضرت ابو موسی رضی الله عنه ددې قیصې په شان قیصه حضرت بلال رضی الله عنه هم واقع شوې ده، لکه څنگه چې ابو داؤد، د اسماعیل بن جعفر عن محمد بن عمرو ابی سلمة عن نافع بن عبد الحارث الخزاعی..... په طریقې سره نقل کوی. او فرمائی، "دخل رسول الله ﷺ حائطا من حوائط المدينة فقال لبلال: أمسك على الباب، فجاء أبو بكر يستأذن" بیا هم هغه واقعه ده کومه چې د ابو موسی اشعری رضی الله عنه په روایت کښې ذکر شوي ده. همدغه شان طبرانی په الأوسط کښې د ابو سعید په حوالې سره همدغه شان قیصه ذکر کړې ده.^(۱)

حافظ ابن حجر فرمائی "وهذا إن صح حبل على التعلد" یعنی که ددې واقعې صحت ثابت شی، نو دا بیا متعدد واقعې دی، چې ابو موسی رضی الله عنه هم دا واقعه شوې ده، زید بن ارقم سره هم، او حضرت ابو سعید سره هم، بیا فرمائی، "ثم ظهر لي أن فيه وهما من بعض رواته فقد أخرجه أحمد عن يزيد بن هارون عن محمد بن عمرو، وفي حديثه أن نافع بن عبد الحارث هو الذي كان يستأذن وهو لم أيضا".^(۲)

یعنی ددې نه ورستو ما ته په دې روایت کښې د بعضې راویانو د اړخ نه د وهم اندازه اوشوه. ددې وهم وضاحت کولو سره هغه فرمائی، احمد د یزید بن هارون عن محمد بن عمرو په طریقې سره ددې حدیث تخریج کړې دي، او د هغه په روایت کښې دادی، چې نافع بن عبد الحارث هم هغه نږدې دي، چا چې اجازت طلب کړې وو، او ظاهره ده چې دا هم وهم دي، او هغه داسې چې هم احمد د موسی بن عقبه، عن ابی سلمة، عن نافع..... په طریقې سره حدیث روایت کړې دي، او په دې کښې دا الفاظ دي: "فجاء أبو بكر فاستأذن فقال لبي موسى فما أعلم أمئذنه له".^(۳) په دې کښې اجازت طلب کونکي ابوبکر بنودلې شوې دي، او د رسول الله ﷺ د اړخ نه اجازت ورکونکي ابو موسی رضی الله عنه وو، او نسائی هم د ابو الزناد عن ابی سلمة عن نافع بن عبد الحارث..... په طریقې سره دا روایت نقل کړې دي، چې په هغې کښې نافع بن عبد الحارث بیا هم د ابو موسی نه روایت کوي، او هم دغه صحیح دي، ددې نه علاوه چې کوم روایتونه دي، هغه د راوی په وهم باندې مبنی دي، ددې تفصیل نه ورستو واضحه شوې ده، چې قیصه هم یوه ده. نه چې متعدد، او په دې کښې د نبی ﷺ سره ابو موسی وو، او

(۱) المعجم الأوسط للطبرانی، رقم ۱۳۹۸۸

(۲) فتح الباری: ۱۴۶۹

(۳) مسند احمد، مسند عبدالله بن عمرو، رقم: ۶۵۴۸، ولم اجد فيه زيادة لفظ "فقال لبي موسى....."

اجازت طلب کونکې پرله پسې ابوبکر عمر او عثمان رضی الله عنهم وو.

د بلوی نه شخه مراد دې؟ د حضرت عثمان رضی الله عنه په حوالې سره چې دلته د کومې ټلوی ذکر دې، د دې نه مراد هغه فتنه ده کومه چې د هغه د خلافت په آخر کې خوره شوې وه، چې هم په هغې کې د دوی شهادت هم واقع شوې وو، او دلته خو صرف د رسول الله ﷺ نه اشاره منقول ده، او په بل ځای کې د دې صراحت راغلی دې، احمد د کلب بن وائل عن ابن عمر په طریقې سره نقل کړی دی، فرمائی، "ذکر رسول الله ﷺ فتنۃ فتر رجل فقال: یقتل فیها هذا یومئذی فلما، قال فنظر فاذا هو عثمان".^(۱)

یعنی رسول الله ﷺ د یوې فتنې ذکر او کړو، نو په دې وخت کې یو سړی تیر شو، نو حضور ﷺ او فرمائیل، په هغې کې به دا سړی ظلماً قتل کولې شی، راوی وائی، چې ما او کتل نو هغه عثمان وو.^(۲)

د ابوبکر او عمر قبرونه رسول الله ﷺ سره د کیدو پېشن کوئی. فَأُولَئِهَا قُبُورُهُمْ..... دلته د بیدارۍ په حالت کې د وړاندې راتلونکې واقعې د تاویل ذکر دې، او د دې قسمه خبرو یا اندازو ته د تعبیر په ځای فراست یا پېشن گوئی وئیلې شی، یعنی یو سړی په خپل فراست سره دا اندازه لگوي، چې دا واقعه په مستقبل کې به د ښکاره کیدونکې فلانکې واقعې اوله برخه ده.^(۳)

دلته چې د کومې واقعې نه په مستقبل کې د راتلونکې واقعې اندازه اولگولې شوه، هغه د حضرات اصحاب ثلاثه او د پیغمبر ﷺ متعلق ده، دلته په بشر اریس کې کېنې حضرات شیخین ابوبکر او عمر رضی الله عنهما رسول الله ﷺ سره برابر سم او چپ اړخ ته وو، نو په قبرونو کې هم د دوی د رسول الله ﷺ سره هم د داسې صحبت او معیت پېشن گوئی او کړې شوه، او هغه پوره هم شوه.

او حضرت عثمان رضی الله عنه چې کله راغی، نو د هغوی رضی الله عنهم نه یو خوا بل خوا ځانې ختم شوې وو، هغه د هغوی رضی الله عنهم مخې ته تلو سره کېناستو، هم دغسې په قبرونو کې د کیدو هم پېشن گوئی او کړې شوه، او هم دغسې اوشو هم، چې د حضرت عائشې رضی الله عنها په حجره (کور) کې د رسول الله ﷺ د تدفین نه ورسو د ابوبکر او عمر هم تدفین او کړې شو، ولې د حضرت عثمان رضی الله عنه د پاره ځانې نه وو پاتې شوې، نو هغه مخامخ په جنت البقیع کې دفن کړې شو. په باغ کې د کېناستو ترتیب په قبرونو کې هم کیدل ضروری نه دی. هغه! په کوم ترتیب سره چې په باغ کې کېنې ابوبکر او عمر رضی الله عنهما د رسول الله ﷺ سره ناست وو، هم په دغه ترتیب سره د دوی د قبرونو د کیدلو ذکر مقصود نه دې، صرف نزدې کیدل مراد دی؟ ځکه چې په

(۱) مسند أحمد، حدیث کعب بن مرة، رقم: ۱۱۸، ۹۳

(۲) فتح الباری: ۱۴۶، ۹

(۳) فتح الباری: ۱۴۶، ۹

باغ کنبی د هغوی ﷺ سم اړخ ته حضرت ابوبکر ﷺ ناست وو، او چپ اړخ ته عمر فاروق، او د وصال نه ورستو په قبرونو کنبی څه ترتیب وو، د هغې په حقله قاسم بن محمد فرمائی، "قلت لعائشة: يا أمة الكشي عن قبر رسول الله ﷺ وصاحبيه، فكشفت لي" او بيا فرمائی، "فإذا أبوكي رأسه بين كتفيه، وعمر رأسه عند رجلي النبي ﷺ".^(۱)

هغه فرمائی، ما عائشې صدیقې ﷺ ته او وئیل، مورجانې! د رسول الله ﷺ او د هغوی د دواړو ملگرو قبرونه لږ ما ته ښه ښکاره کړه، هغې حجره کلاؤ کړه، نو څه گورم چې د حضرت ابوبکر ﷺ سر مبارک د هغوی ﷺ د دواړو او گو په مینځ کنبی دي، او د حضرت عمر ﷺ سره د هغوی ﷺ د خپو مبارکو سره دي.

هاؤ! ابو نعیم د حضرت عائشې ﷺ نه د درې واړو قبرونو متعلق یو روایت نقل کړې دي، که هغه صحیح وي نو بیا به په باغ کنبی او قبرونو کنبی تشبیه کامله وه، په هغه حدیث کنبی دا وئیلې شوی دی، چې حضرت ابوبکر ﷺ د حضور ﷺ یمین اړخ ته دي، او حضرت عمر ﷺ یسار اړخ ته.^(۲)

ولي دا حدیث د سند په اعتبار سره ضعیف دي، او د ابو داؤد د قاسم بن محمد والا روایت چې اوس پورته ذکر کړې شو، هغه ددې معارض او ددې نه زیات صحیح دي. لهدا مشابهت او مماثلت من کل الوجوه مقصود نه دي، بلکه صرف نزدې والې او یوځانې کیدل مراد دی. څنگه چې د کتاب الفتن په روایت کنبی د سعید بن المسیب نه دا الفاظ منقول دی، "فأولت ذلك قبرهم، اجتمعت ههنا وائف عثمان"^(۳) ما ددې نه د هغوی قبرونه مراد واخستل، چې دلته جمع دی، او عثمان جدا دي.

او د عبد الرحمن بن حرملة په روایت کنبی دا الفاظ دی، "فأولت ذلك انتباه قبره من قبرهم"^(۴) ما ددې تاویل داسې او گنړلو، چې د حضرت عثمان ﷺ قبر به د دوی د قبرونه نه لري وی.^(۵) علامه قسطلانی فرمائی: "من جهة كون العُمرين مصاحبين له عند الحضرة المقدسة لا من جهة أن أحدهما في اليمن والآخر في اليسار، وأل عثمان في البقيع مقابلاً لهم".^(۶)

یعنی د عمرینو (ابوبکر او عمر) د رسول الله ﷺ سره د کیدو مراد دادي، چې دوی ته به د

(۱) سنن أبی داؤد، باب تسوية القبر، رقم: ۳۲۲۲، والسنن الکبری للبيهقي، باب تسوية القبور، رقم: ۱۷۰۰۶.

(۲) ما وجدته إلا في مجمع الزوائد للهيثمی: ۳۲۶۸، رقم: ۱۴۲۵۴، دار الفكر، ومسنند أبی یعلی: ۳۶۸۸، رقم: ۱۴۹۶۲.

(۳) صحيح البخاری، کتاب الفتن، باب الفتنة التي توجع كوج البحر، رقم: ۱۶۶۸۴.

(۴) مسند الروایانی، رقم: ۵۲۷، بلفظ "أبترأز".

(۵) فتح الباری: ۱۴۶۰.

(۶) إرشاد الساری: ۱۱۶۷۸.

هغوی ﷺ صحبت حاصل وی، په دې اعتبار سره نه چې څوک به په یمین او څوک به په یسار او څوک به په بقیع کښې وی.

ترجمه الباب سره مناسبت: په حدیث او ترجمه الباب کښې مطابقت واضح دې، چې د ابوبکر افضل کیدل د روایت نه معلومیږي، او هم دغه د ترجمه الباب مدعا ده.

۳۴۷۲: (۱) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سَعِيدٍ عَنْ قَتَادَةَ أَنَّ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - حَدَّثَهُمْ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - صَعِدَ أَحَدًا وَأَبُوبَكْرٌ وَعُمَرُ وَعُمَانُ قَرِيفَ يَوْمٍ فَقَالَ «الْبُيُوتُ أَحَدٌ فَأَتَمَّ عَلَيْكَ نَبِيٌّ وَصِدِّيقٌ وَكَهْمِيدَانِ» [۳۴۸۳، ۳۴۹۶]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ: دا د حديثو مشهور امام محمد بن بشار بن عثمان عېدی بصری دې، دده احوال په کتاب العلم، باب ماكان النبی ﷺ، یټولمهم بالموعظة والعلمکي لاينفر، او کښې تير شوی دی (۲).

يَحْيَى: دا د حديثو مشهور امام يحيى بن سعيد القطان دې، دده احوال د کتاب الإيثار، باب من الإيثار أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه، لاندې تير شوی دی (۳).

سَعِيدٌ: دا سعيد بن أبي عروبه مهران اليشكري البصري دې، دده احوال تير شوی وی (۴).
قَتَادَةُ: دا قتادة بن دعامة السدوسي البصري دې، دده حالات د کتاب الإيثار، باب من الإيثار أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه، لاندې تير شوی دی (۵).

أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: مشهور صحابي رسول انس بن مالك ؓ مراد دې، دده احوال هم په دغه باب من الإيثار أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه، کښې تير شوی دی (۶).

أَحَدٌ يَا حَرَاءُ؟ صَعِدَ أَحَدًا..... أَحَدٌ د مدينې منورې مشهور غر دې، هغې ته ختل مراد دی، مسلم (۷) او ابو يعلى (۸) د سعيد نه روایت کړې دې، په هغې کښې د "أَحَدٌ" په ځانې د "حَرَاءُ" ذکر دې، ولي حافظ ابن حجر خو اول اولنې قول زيات صحيح گرځولي دي، او فرمايلې ئې دي، که مخرج يو نه وي نو ما به ددې دواړو قيصو د خان خان له کيدو امکان

(۱) الحديث سبق تخريجه في كتاب التيمم، باب: ۱، رقم: ۳۳۴، وفي باب إذا لم يجد ماءً ولا تراباً، رقم: ۱۳۳۶

(۲) اوگوري: كشف الباري: ۳، ۱۵۵۸

(۳) اوگوري: كشف الباري: ۱۲، ۲

(۴) كتاب الفسل، باب من أفرغ يمينه على شماله في الفسل

(۵) اوگوري: كشف الباري: ۱۲، ۲

(۶) اوگوري: كشف الباري: ۱۲، ۲

(۷) صحيح مسلم، باب من فضائل الصحابة، رقم: ۶۴۰۰

(۸) مسند أبي يعلى، رقم: ۱۹۶۹، ۹۷۰

منلې وې، ولې اتحاد د مخرج د قيصې په اتحاد باندې دلالت کوي، بیا د هغه رائي بدل شوه، چې د هغې په تم تهرلی..... وئیلو سره هغه اظهار کوي، دلته هم هغه تم تهرلی وئیلو سره وئیلی دی، چې دا اختلاف د سعید نه واقع شوي دي، ځکه چې مسند حارث بن ابي اسامه کښې روح بن عبادۀ عن سعید په طریقي سره روایت دي، چې په هغې کښې سعید "أحد أو حراء" په شک سره نقل کوي

او امام احمد د بریدې حدیث هم په لفظ "حراء" سره روایت کړې دي، او د هغې سند هم صحیح دي^(۱)، او ابو یعلی د سهل بن سعد روایت نقل کړې دي، چې په هغې کښې لفظ د أحد راغلې دي، او دا هم سنداً صحیح روایت دي،^(۲) په دې سره د قيصې د متعدد کیدو احتمال قوي کیږي، ځکه چې په دوو صحیح سندونو سره د "أحد" او "حراء" ذکر راغې، نو معنی دا شوه، چې دواړه ځایه دا واقعه متعدد واري وړاندې راغلې ده.

همدغه شان د کتاب الوقف په آخر کښې د عثمان په حدیث کښې هم لفظ د "حراء" وارد شوي دي او امام مسلم د ابو هريره رضی الله عنه یو روایت نقل کړې دي،^(۳) د هغې نه هم د قيصې د تعدد د احتمال تائید کیږي، او هغه داسې چې هلته د رسول الله ﷺ په حراء باندې د موجود کیدو ذکر دي، او هغوی ﷺ سره ددې مذکوره حضراتو ذکر هم دي، او د نور هم ذکر دي، ددې نه معلومیږي، چې دا ځان له مستقل قيصه ده^(۴).

قوله: وَأَبُوبَكْرٍ وَعُمَرُ: په أن النبی باندې د عطف کیدو په وجه په ظاهره خو ایا بکر پکار وو، ولې داسې اونه شول، بلکه ابوبکر مرفوع وارد شو، ظاهره ده چې د، "صَعِدَ" په ضمیر مرفوع باندې معطوف دي، او هغه ضمیر د صَعِدَ اگر چې متصل دي، ولې د "أحد" د فاصلي په وجه په هغې باندې د اسم ظاهر عطف کیدل بالاتفاق جائز دی^(۵).

أحد ته نداء حقیقی ده یا مجازی: أَثْنْتُ أَحَدًا..... دا منادی ده، او حرف نداء په دې کښې محذوف دي. "یا أحد" مراد دي.

د حضرت عمر رضی الله عنه په مناقبو کښې دې سره دا زیاتوالې هم مروي دي، "فَقَصَرَهُ بِرِجْلِهِ وَقَالَ: أَثْنْتُ" هغوی دا په خپه باندې او وهلو او وې وئیل او د ریره ائیت، د ثبات نه د امر صیغه ده، چې د هغې معنی استقرار ده، لفظ د أحد منادی ده، او دې ته آواز ورکول او مخاطب کول یا

(۱) مسند احمد عن سعید بن زيد: ۱۱۶۳۰

(۲) مسند أبي يعلى، مسند ابن عباس، رقم: ۱۳۱۷۱

(۳) صحیح مسلم باب من فضائل الصحابة، رقم: ۱۴۴۳۸، ۲۴۱۷

(۴) فتح الباری: ۱۴۷، ۴۶، ۹

(۵) فتح الباری: ۴۷، ۹، وإرشاد الساری: ۱۱۶۸، ۸

خو په حقیقت باندې محمول دی، او هغه داسې چې په غر کښې د اوریدو صلاحیت وی، او د نداء ادراک هم کولې شی، او یا مجازاً ده ته نداء او کړې شوه، چې اصلاً خو په دې کښې د اوزیدلو او د قبلولو استعداد نشته، ولې د الله تعالی رسول د خپل رسالت او د خپل ملگرو د لوړ مقام اظهار کولو، نو په ډیر بلیغ انداز باندې هغوی ﷺ غر مخاطب کولو سره اظهار افرمائیلو، څنگه چې خلق د مصیبت د سخت والی ظاهرولو سره "ویل" (هلاکت) ته آواز کولو سره وائی، وایلا! کنې "ویل" منادی خو اوزیدلې نشی، هغه خو امر حسی نه دې بلکه معنوی دې، یا څنگه چې په "واراساه" کښې سر ته آواز کوی.

بیا هم دا په حقیقت باندې حمل کول اولی دی، ځکه چې تر کومې پورې ممکن وی نو کلام په خپله حقیقی او ظاهري معنی باندې حمل کول پکار دی، او حقیقتاً د اُحد مخاطب کولو تائید په دې سره هم کیږی، چې رسول الله ﷺ ددې متعلق افرمائیل، "اُحد جهل یحیثا ووجه" اُحد یو داسې غر دې چې هغه مونږ سره محبت کوی او مونږ هغه سره محبت کوو، او محبت ښکاره خبره ده، د ادراک او احساس متقاضی دې، همدغه شان د "قرب بالرجل" نه هم معلومیږی، چې هغه خبرول صحیح او حقیقی وو، په دې وجه هغه داسې خبردار کړې شو. (۱)
د غر خو زیدل د خوشالۍ نه وو: د غر دا خو خیدل او ریږدل، چې د هغې دلته په لفظ د "رجف" سره ذکر شوې دې، دا د هغه رَجْفٌ د قبیلې نه نه دې، کومه چې د حضرت موسی علیه السلام په قوم باندې د تحریف په وجه راغلې وه، بلکه دا د خوشالۍ نه د خوځیدو (ګډیدو) د قبیلې نه وه، علامه قسطلانی فرمائی:

"قال ابن المنیر: قيل: الحكمة في ذلك أنه لما أرفف أَرَادَ النبي ﷺ أن يبين أن هذا الرجفة ليست من جنس رجفة الجبل يقوم موسى عليه السلام لما حووا الكلم وأن تلك رجفة الغضب وهذه رجفة الطرب". (۲)
یعنی د غر په خوشالیدو او په هغې باندې د رسول الله ﷺ د تنبیه کولو حکمت دا وو، چې رسول الله ﷺ دا بیانول او غوښتل چې د غر دا خوځیدل د هغه خوځیدو د قبیلې نه نه دی، کوم چې د موسی علیه السلام په قوم باندې واقع شوې وو، ځکه چې هغه "رجفة الغضب" وو، او دا "رجفة الطرب" (اهتزاز په معنی د خوشالۍ) دې.

په دې وجه حضور ﷺ د خپل نبوت د مقام او د حضرت صدیق د صديقت مقام او د نورو حضراتو د شهادت د مقام تصریح افرمائیل، ځکه چې دا ټول مراتب او مناصب د "رجفة الغضب" متقاضی نه دی، همدغه وجه ده، چې غر د هغوی ﷺ ددې ارشاد نه ورسټو او دریدو،

(۱) فتح الباری: ۴۷۹، وإرشاد الساری: ۱۱۶۸، ۸.

(۲) إرشاد الساری: ۱۱۶۸، ۸.

او خوخیدل ئې بند کړل، یو شاعر په دې حوالې سره څه بڼه فرمایلی دی:

وما لحرأء تحته فرحاً به فلولاً مقالاً أسکن تفعصاً وانقصاً

”حرأء“ د هغوی ﷺ موجودگي په خوشالي کېښي د هغوی ﷺ لاندې او خوخیدو، او که چېرې هغه ته د ”أسکن“ او درېږه..... نه وو وئيلې شوې نو هغه به نږدېلو سره ختم شوې وو، د قسطلاني په رائي کېښي دواړه احتماله دي: د قسطلاني د ددې توجيه مطلب که دا وي، چې د أحد غر دا خوخیدل د خوشالي نه وو، ولې د هغه په خوخیدو سره رسول الله ﷺ او د هغوی ﷺ د اصحابو د متاثره کيدو او د غورخيدو ويره وه، په دې وجه هغوی او فرمايل، أحداد نبی، صديق او شهيدينو په ادب کېښي او درېږه، او د هغوی د سلامتيا خيال ساتلو سره د خوشالي نه خوخیدل پرېږده، نو بيا خو دا صحيح دی، او به بل صورت کېښي به په دې باندې دا اشکال وي، چې د أحد خوخیدل د خوشالي نه وو، نو بيا به هغوی ﷺ هغه نه منع کولو، او د منع کولو وجه به ئې ددې لوئې مرتبو د حضراتو موجودگي نه گرځوله، ځکه چې د دوی موجودگي خو سبب د رجف وه، نه چې مانع د رجف، هاوکله د دة خوخیدل د غضب او غصې وو، يا د زمکې د طبعيت او فطرت د وجهې نه وو، نو بيا د هغه منع کولو سره د ممانعت وجه ددې پاکو نفوسو او لوئې مرتبې د شخصياتو موجودگي گرځول صحيح وو، او څه چې دلته وئيلي شوي دي، هغه ددې مخالف دي. والله اعلم.

په مناقبو د عمر کېښي د يزید بن زريع روايت دي، چې په هغې کېښي دا الفاظ دي:

”فَمَا عَلَيْكَ إِلَّا نَبِيٌّ أَوْ صَدِيقٌ أَوْ شَهِيدٌ“^(۱) او د شك د پاره نه دې بلکه د تنويع د پاره دي، او معنی دادد، چې په تا باندې يا خو نبی دي، يا صديق او يا شهيد، يعنی درې واړه نوعې دي، او د هرې نوعې موجود کيدل د احترام موجب دی،^(۲) ددې نه هم معلومېږي چې ”رجفة“ د سرور نه وه. والله اعلم.

ترجمة الباب سوه مناسبت: په باب او حديث کېښي مطابقت واضح دي، ځکه چې د ”صديق“ نه مراد حضرت ابوبکر صديق ﷺ دي، د هغه موجود کيدل ئې د غر د خوخیدو بندولو د پاره سبب او گرځولو، او گویا غر ته د هغه واسطه ورکړې شوه. او رسول الله ﷺ د هغه خپل ځان سره ذکر او کړو، دا د هغه د افضليت او د لوئې مرتبې نښه ده.

۳۴۷۳: (۲) حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ حَدَّثَنَا صَفْرَعْنُ نَافِعُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يُنْمَا أَنَا

(۱) اوگوري: ارشاد الساري: ۱۱۶۸۸

(۲) فتح الباري: ۱۴۷، ۹

(۳) الحديث أخرجه البخاري في صحيحه: ۵۱۸، ۱. كتاب فضائل النبی ﷺ، باب قول النبی ﷺ ”لو كنت متخذاً خليلاً، رقم: ۳۶۷۳، ومسلم في صحيحه: ۳۱۰، ۲. كتاب فضائل الصحابة... [بقية حاشية به راروانه صفحه

عَلَىٰ بِلِّ الْأُزْعُرُ مِنْهَا جَاءَنِي أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ، فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ الدَّلْوَ، فَتَزَعَرُ دَنُوبًا أَوْ دُنُوبَيْنِ وَفِي نَزْعِهِ ضَعْفٌ، وَاللَّهُ يَغْفِرُ لَهُ، ثُمَّ أَخَذَهَا ابْنُ الْقَطَّابِ مِنْ يَدِ أَبِي بَكْرٍ، فَاسْتَحَالَتْ فِي يَدِ غَرَبًا، فَلَمَّا رَأَىٰ غَبْرًا مِّنَ النَّاسِ يَقْرِي قَرِيَّتَهُ، فَتَزَعَرُ حَتَّىٰ ضَرَبَ النَّاسُ بِعَطْفٍ. «قَالَ وَهَبُ الْعَطْفُ مَبْرُكٌ الْإِبِلِ، يَقُولُ حَتَّىٰ رَوَيْتَ الْإِبِلَ فَأَتَاخُتُ. ار: ۳۴۳۲»

رجال الحديث

أحمد بن سعيد: دا ابو عبد الله احمد بن سعيد بن ابراهيم الاشقر الرباطي دي، ددة احوال تير شوي دي (۱)

يو احمد بن سعيد بل دي، دهغه كنييت ابو جعفر او نسبت سرخسي دي، او دهغه د نيکه نامه صخر دده (۲)

وهب بن جوير: دا وهب بن جرير بن حازم ابو عبد الله الازدي البصري دي، ددة احوال هم تير شوي دي (۳)

صخر: دا صخر بن جويره مولى بنى تميم يا مولى بنى هلال دي. ددة حالات تير شوي دي (۴)

نافع: دا ابو عبد الله نافع العدوي مولى عبد الله بن عمر دي. ددة احوال كتاب العلم، باب ذكر العلم في المسجد كنيي تير شوي دي (۵)

عبد الله بن عمرو: د عبد الله بن عمر احوال په كتاب الايمان، باب الايمان وقول النبي ﷺ في الاسلام عمل خمس كنيي تير شوي دي (۶)

دا د خوب واقعه ده: يَكُنْثَا اَنَا عَلَيَّ يَمْوُ..... اولنى خبره خو داده، چې په بعضې نسخو كنيي يَكُنْثَا دي. او په بعضې كنيي يَكُنْثَا بالميم دي، دويمه خبره داده، چې دا د خوب واقعه ده، يعنى د كوهى په خوا كنيي موجود كيدل د بيدارې په حالت كنيي نه دى واقع شوي، بلكه په خوب كنيي راوى ته اوښودلې شو، څنگه چې ددې باب په يو بل روايت كنيي د ابوهريره رضيه دا

بقية حاشية د تير مخ] باب تحريم سب الصحابة. رقم: ۲۵۴۱، وأبو داؤد فى سننه: ۲۸۴۰. كتاب السنة. باب فى النهى عن سب أصحاب رسول الله ﷺ، رقم: ۴۶۵۸، والترمذى فى جامعه: ۲۱۹۰. كتاب المناقب. باب فى سب أصحاب النبی ﷺ، رقم: ۱۳۸۶

(۱) كتاب اللقطة. باب كيف تعرف لقطة أهل مكة.....

(۲) اوگوري: فتح الباري: ۱۴۷.۹

(۳) كتاب الوضوء. باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين من القبل والدُّبُر.....

(۴) كتاب الوضوء. باب دفع السواك إلى الأكبر.....

(۵) اوگوري: كشف الباري: ۱۶۵۱.۴

(۶) كشف الباري: ۱۶۳۷.۱

الفاظ منقول دی: "بینا انا نائم علی قلب علیها دلو" (۱) پہ دے کنبے د "نائم" تصریح ده.

همدغه شان په مناقب عمر کنبې هم د "اریث فی البئام" په الفاظو سره دا روایت ذکر شوې دې (۲) په دې کنبې هم د "منام" ذکر دې.

د "ذُئوب" ته څه مراد دی؟ قَدْزَمَ ذُئُوبًا، أَوْ ذُئُوبَيْنَ..... د تَزَمَّ معنی ده، بوقه د اوبو ډکه راو باسل.

د "ذُئوب" معنی ده، "الدلو الکبیر" اداکان فیها الباء "لویه بوقه چې په هغې کنبې اوبه هم وی.

د حدیث د شارحینو په دې خبره خو اتفاق دې، چې د ذُئوب نه مراد دلته کنبې زمانه د خلافت ده، خو په دې باندې یو اشکال واردېږي، او هغه دا چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خلافت مدت دوه کاله پوره او د دریم کال څه لږه برخه وو، نو که په ذُئوب سره د خلافت کالونو ته اشاره مقصود وی، نو بیا خو ذُئوبین او ثلثة پکار وو. حافظ ابن حجر فرمائی: "والذی یتظهر أن ذلك

إشارة إلى ما فُتح في زمانه من الفتوح الكبار وهي ثلاثة" کومه خبره چې زما پوهې ته راځي، هغه داده، چې په دې کنبې هغه فتوحاتو اړخ ته اشاره مقصود ده، کوم لوڼې لوڼې فتوحات چې د هغوی رضی الله عنه په زمانه د خلافت کنبې اوشول، او هغه درې دی، کیدې شی "غزوة حیره" فتح الانبار "او فتح الشام" مراد وی، او یا فتنه د ارتداد، فتنه د انکار زکوة او د دروغو د نبوت دعوی کونکي ختمول مراد وی (۳).

اشکال خو په دې باندې هم کیدې شی، چې که فتوحات درې دی، نو بیا خو "ذُئوبین او ثلثة" وئیل پکار وو، نه چې "ذُئوب او ذُئوبین" بیا هم ددې دا جواب ورکولې شی، چې د "ذُئُوبًا او ذُئُوبَيْنَ" یعنی د یو دوو بوقو نه شمیر مراد نه دې، بلکه قلت او اختصار اړخ ته اشاره مقصود ده، څنگه چې وئیلې شی، "یو نیم" او د هغې دلیل دادې، چې د حضرت عمر رضی الله عنه متعلق بیا د څه خاص عدد ذکر نه دې شوې، حال دادې چې د هغوی د خلافت کالونه او همدغه شان د فتوحاتو شمیر هم معلوم معدود دې، ولې د هغوی په حقله صرف په بوقه راو ښکلو کنبې د قوت او مظلوظ والی ذکر دې، چې د هغې معنی داده، چې د هغوی فتوحات زیات دی، او هغوی لوڼې فاتح وو. والله اعلم (۴).

امام شافعی رحمه الله په کتاب الام "کنبې ددې حدیث د ذکر کولو نه ورستو ددې تشریح کولو کنبې فرمائیلې دی:

"ومعنى قوله في نزعہ ضعف قصر مدته وعجلة موته وشغله بالحرب لأهل الردة عن الافتتاء والتبلي الذي

(۱) اوگوری: رقم (۱۳۶۶۴)

(۲) اوگوری: رقم (۱۳۶۸۲)

(۳) تاریخ ابن خلدون: ۲۲۸، ۲. تاریخ الكامل لابن الاثير..... عهد صديقي: ۱۶۶۸، ۶.

(۴) اوگوری: فتح الباری: ۱۴۷، ۹.

بلغة عربی طول مدته^(۱).

یعنی د رسول الله ﷺ د ابوبکر په حقله ارشاد د "فی نزعہ ضعف" معنی داده چې د هغوی د خلافت د زمانې اختصار او د هغوی وفات په جلدی واقع کیدل، او د اهل ارتداد سره په جنگ کولو کښې د مصروف کیدو په وجه هغوی د فتوحاتو او د خلافت اسلامیة د فراخی نه پاتې کیدل او ددې موقع نه موندل، حافظ ابن حجر فرمائی، امام شافعی په خپل دې قول کښې هغه ټولې خبرې راجع کړې دي، چې نورو متفرقي بیان کړي دي، یعنې چا د خلافت د زمانې اختصار مراد اخستی دې، چا د فتوحاتو کموالي وغیره، امام شافعی دا ټولې مراد اخستی دي، ددې تائید هم ددې په شان د هغه قیصی د الفاظو نه هم کیږي، چې د ابن مسعود رضی الله عنه مروی ده، د هغې الفاظ دي:

قال النبی ﷺ: فاعبها یا ابابکر، فقال إلى الأمر من بعدك، ثم يليه عمر، قال: كذلك عابها الملك^(۲).

رسول الله ﷺ او فرمائیل، ابوبکر ددې تعبیر او اوایه، هغوی او وئیل ستاسو نه ورستو به خلافت ما ته ملاوړی، بیا (زما نه ورستو) دا به عمر سنبالوی، نبی ﷺ او فرمائیل، همدغه شان فرشتې هم ددې تعبیر او ښودلو.

دا حدیث طبرانی روایت کړې دې، ولې ددې سند ضعیف دې^(۳).

د "ضعف" یو بل مطلب: علامه قسطلانی د "فی نزعہ ضعف" متعلق فرمائی:

"إشارة إلى ما كان في زمنه من الارتداد واختلاف الكلمة، ولين جائنه، ومداراته مع الناس^(۴)".

په دې ضعف کښې د رسول الله ﷺ د وصال نه ورستو پیدا کیدونکي فتنې د ارتداد او په خلقو کښې د اختلاف پیدا کیدو اړخ ته ارشاه مقصود ده، او د ابوبکر نرم مزاجی او خلقو سره حسن سلوک اړخ ته، چې گویا د هغوی یو قسمه کمزوری وه، او ددې نرمی او خیال ساتلو په وجه ښکاره خبره ده د هغوی رعب دېدې به او د خلافت جلال ته دومره نه وو، څومره چې د حضرت عمر رضی الله عنه وو.

د "والله یغفر له" مطلب: ددې جملې مختلف مقاصد بیان کړې شوي دي، یو مطلب خو ددې دا بیان کړې شوې دې، چې دا د متکلم د اړخ نه جمله دعائیه ده، او ددې هیڅ مفهوم نشته، یعنې څنگه چې په ظاهره ددې نه پوهې ته راځي، چې کیدې شی په هغوی یعنې حضرت ابوبکر رضی الله عنه کښې د خلافت په حوالې سره څه کمزوری موندلې شوې. په دې وجه د هغوی د پاره د مغفرت دعا او کړې شوه، دا ممکن مفهوم دلته مراد نه دې، بلکه دا د عربو د عادت موافق استعمال شوې دې، عرب وائی، "افعل کذا والله یغفر لک" دغسې او کړه، الله تعالی دې

(۱) کتاب الام، صلاة المسافرين، ۱: ۱۱۶۳

(۲) کنز العمال..... فضل الشیخین، رقم: ۳۶۱۳۶، مؤسسة الرسالة

(۳) فتح الباری: ۱۴۷، ۹

(۴) اوگوری، ارشاد الساری: ۱۱۶۸، ۸

ستا مغفرت او کړې. (۱) زمونږ په معاشره کښې هم د مړ شوی پلار نیکه د ذکر په وخت کښې وائی، الله تعالی دې اوبښې زما د پلار یا نیکه دا عادت وو.....
دویم قول دادې، چې په دې کښې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه وفات نزدې والی اړخ ته اشاره کړې شوې ده، او دا د الله تعالی ارشاد (فسیم بحد ریک واستغفره) (۲) نظیر دې، ځکه چې دا د سوره نصر آیت دې، او مفسرین فرمائی په دې کښې د رسول الله صلی الله علیه و آله وفات اړخ ته اشاره ده.
حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی: "قلت: ويحتمل أن يكون فيه إشارة إلى أن قلة الفتوح في زمانه لاصت له فيه؛ لأن سببه قصر مدته، فمعنى المغفرة رفع الملامة عنه". (۳)

یعنی دا هم احتمال شته، چې په دې کښې دې خبرې اړخ ته اشاره وی، چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په عهد خلافت کښې د فتوحاتو کمې د هغوی رضی الله عنه کمې یا دخل نه وو، بلکه د هغې وجه هغوی ته د ملاؤ شوې موقعې او زمانې کم والې وو، چې د هغې قدرتی اولازمی نتیجه د فتوحاتو کمې او د خلافت نه خوریدل وو. په دې وجه د مغفرت دعا کولو سره د هغوی نه هر قسمه ملامتیا لرې کړې شوه.

قوله: غَرِبًا: ای دلواغظیا یعنې وه (معمولی) بوقه بیا په ډیره لویه بوقه باندې بدله شوه.

د عبقری معنی: فَلَکُم أَرَّ عَقِرًا..... عبقری بفتح العین وسکون الباء الموحدة وفتح القاف وکس الراء

ددې نه مراد دې کل شې بلغم النهایه "هر هغه څیز چې انتهاء ته اورسی، یعنې په هر کمال کښې آخری حد ته رسیدونکې څیز ته عبقری وئیلې کیږی، او عبقر په اصل کښې، "أرض الجن" ته وئیلې کیږی، یعنې هغه ځانې کوم کښې چې پیریان اوسیدلې وی، یا دا د یو کلی نوم دې، چې هلته به خائسته کیږی (رختونه) جوړیدې، د پیریانو په وجود کښې ناآشنا کارونه او مختلف عجائبات وی، په دې وجه عرب عموماً هر هغه څیز عبقر، یا "أرض الجن" اړخ ته منسوب کوی، چې په هغې کښې په حسن یا بل یو څیز کښې کمال یا حیرانتیا وی. (۴) څنگه چې زمونږ په معاشره کښې هم د "پری زاده" وغیره الفاظ په دې معنی کښې وئیلې کیږی.

قوله: یَقْرَى قُرْیَةً: یقری بفتح الیاء وسکون الفاء وکس الراء وسکون التحتانیة قُرْیَةً بفتح القاف وکس الراء وتشديد التحتانیة المفتوحة بعضو د راء په سکون سره هم نقل کړې دې، ولې دا غلط دې، ددې جملې معنی ده، "يعمل عمله الهالک" خپل لوڼې کار کول.

(۱) فتح الباری: ۴۸۰، ۹، وإرشاد الساری: ۱۱۶۸، ۸.

(۲) سورة النصر: ۱۳.

(۳) فتح الباری: ۴۸۰، ۹.

(۴) فتح الباری: ۴۸۰، ۹.

قوله: حَتَّى ضَرَبَ النَّاسُ بَعْطُرَ: "عَظَنَ بَقْتَمَ الْمَهْلَتَيْنِ مُنَاثُ الْإِبِلِ" یعنی د اوبسانو د ناستې ځانې ته وئیلی کیږي، او د "مَرَبَ النَّاسُ بِعَظُنْ" معنی داده، چې خلقو اوبه څکلو سره خپلو خپلو ځایونو ته لاړل.

په مناقب عمر کنبي دا الفاظ دي، "حق روى الناس وضربوا بعطن" (۱) تر دې پورې چې خلقو اوبه او څکلي، او خپلو خپلو ځایونو ته لاړل.

او بزار او طبرانی د ابو الطفیل نه په سند حسن سره روایت کړې دي، چې رسول الله ﷺ او فرمایل، "بینا أنا أنوم الليلة إذ وردت على غنم سود و غنم، فجاء أبوبکر فنزع" په هغه وخت کنبي چې ما یوه شپه اوبه راوېاسلې، نو په ما باندې د تور او څر رنګ چیلۍ راغلې، بیا ابوبکر راغې اوبه ئې راوېاسلې، بیا ئې د حضرت عمر رضی الله عنه په حقله او فرمایل، "فملا الحياض وأروى الواردة" (۲) عمر حوضونه ډک کړل او راتلونکې چیلۍ ئې په اوبو مړې کړې.

بیا ئې او فرمایل، "فأولت السود العرب والغنم العجم" (۳) ما د تورو چیلو تعبیر په عربو سره او کړو او د څرو چیلو تعبیر مې په عجمو سره او کړو.

په دې روایت کنبي هم هغه مضمون بیان شوې دي، ولې د صورت او هیئت په لږ اختلاف سره.

د عطن معنی او مفهوم: قَالَ وَهَبٌ..... دا وهب بن جریر دي، چې د امام بخاری شیخ الشیخ دي، او په دې زیر بحث روایت کنبي دده ذکر هم دي، احمد بن سعید دده نه روایت کوی.

دده دا کلام په سند مذکور سره موصولاً ثابت دي، وهب بن جریر د عطن معنی ذکر کړې ده، او "يقول حق رويت الإبل"..... هم دده مقوله ده، (۴) علامه قسطلانی فرمائی، د "رَوَيْتَ" نه ورستو د "فَأَنَّاخَتْ" په ځانې "فَأَيْخَتْ" کیدل پکار وو. (۵)

د وهب د قول مطلب داده، چې د "عَطَنَ" معنی ده، "مَرَبَ الْإِبِلِ" د اوبسانو د کیناستو ځانې، او داسې استعمال شوې دي، چې "رَوَيْتَ الْإِبِلَ فَأَيْخَتْ" اوبسانو اوبه او څکلي نو د کیناستو په ځانې کنبي او درولې شو.

بیضاوی ددې وضاحت کولو سره فرمائی، په خوب کنبي چې کوم کوهې اولیدې شو، ددې نه مراد دین دي، ځکه چې دین یو داسې چینه ده، چې د هغې نه وتونکو اوبو باندې د ځانونو

(۱) اوگوری کتاب الفضائل باب قول النبی "لو كنت متخذاً خلیلاً رقم (۳۶۸۲)

(۲) فتح الباری: ۴۸۹، و مسند أبی یعلیٰ مسند أبی الطفیل، رقم: ۱۴۰۹

(۳) فتح الباری: ۴۸۹، و مسند أبی یعلیٰ مسند أبی الطفیل، رقم: ۱۴۰۹

(۴) فتح الباری: ۱۴۸۹

(۵) إرشاد الساری: ۱۱۶۹، ۸

ژوند جوړېږي، او په هغې سره د معاد او معاش معامله صحیح کیږي، او د "دوم" منه معنی ده، ددې نه اوبه راوېاسل، او په دې سره د دین د امر اشاعت او د هغې د احکامو اجراء اړخ ته اشاره مقصود ده، او "یعنی الله له" سره دې خبرې اړخ ته اشاره کیږي، چې دده نرمی یا کمزوری نقصانی نه ده، او په دې باندې د اعتراض کولو جواز نشته.

دا خو په هغه صورت کېږي ده، چې د ضعف نه نرمی مراد وي، ځنې د ضعف دویمه معنی په فتنه ارتداد او په مسلمانانو کېږي په پیدا کیدونکې اختلاف سره کړې شوې ده، چې په هغې سره په مسلمانانو کېږي کمزوری راغلي وه، بیا هغه اختلاف او افتراق ختم شو، او د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه د خلافت کېږي اسلام مضبوط شو، او مسلمانان خپل مینځ کېږي متفق او طاقتور شو. (۱)

په "دوم" کېږي د ضعف او قوت نه مراد څه دي، دې اړخ ته د امام احمد بن حنبل په یو روایت کېږي هم اشاره کړې شوې ده، او روایت د حضرت سمرة دي، هغه فرمائي:

"أن رجلاً قال: يا رسول الله رأيت كأن دلوأ من السماء دليت، فجاء أبو بكر، فشرب شراً بضعيقاً ثم جاء عمر فشرب حتى تضرع". (۲)

يعني د آسمان نه يوه بوقه راوغورځولې شوه، نو ابوبکر راغې او د هغې نه ئې لږې شان اوبه اوځکلې، بيا عمر راغې او هغوی دومره اوځکلې چې مور شو، ددې نه معلومه شوه، چې د ضعف نه مراد کم والي د زمانې، او کم والي د خلافت دي، او د قوت نه ددې (خلافت) فراخ والي او ددې ډيره زمانه کيدل مراد دی. والله اعلم. (۳)

علامه قسطلانی فرمائي:

"وهذا كله فيه إشارة إلى ما أكرم الله عز وجل به عمر من امتداد مدّة خلافته، ثم القيام فيها بإعزاز الإسلام

وحفظ حدوده وتقوية أهله حتى ضرب الناس بعطن أي حتى رَوَّوا وأرَوَّوا إبلهم وأبركوها وضربوا لها عطاءً وهو ميراث

الإبل حول الماء يقال: أعطنت الإبل فهي عاطنة وعواطن أي سقيت وتركت عند الحياض لتعاد مرة أخرى". (۴)

يعني په دې تفصيل کېږي اشاره ده، هغه عزت او اکرام اړخ ته، چې په هغې سره الله تعالی حضرت عمر رضی الله عنه سرفراز کړي وو، او هغه دا چې الله تعالی د هغوی د خلافت زمانه اوږده او فرماتيله، بيا په دې خلافت کېږي اسلام ته د عزت او غلبې ورکولو د پاره ئې هغوی ته د اودريدو موقع ورکړه، د اسلام د حدودو حفاظت او د اهل اسلام د طاقتور جوړولو موقعه ئې ورکړه، تر دې پورې چې خلقو "ضرب عطن" او کړو، يعنی پخپله هم اوبه ځکلو سره ماري.

(۱) فتح الباری: ۱۴۹، ۹.

(۲) مسند احمد من حديث سمرة، رقم: ۱۲۰۲۵۵.

(۳) فتح الباری: ۱۴۹، ۹.

(۴) إرشاد الساری: ۱۱۶۹۸.

شول، او خپل اوشان ئې هم په اوبو ځکولو سره ماره کړل، او خپلو ځايونو ته ئې اورسول. بيا ئې د "ضرب عطن" معنی بيان کړه، چې "عطن" د اوبو نه گير چاپيره د اوشانو ځايونو ته ونيولې کيږي، د "أعطنت الإبل في عاطنة" معنی ده، اوشانو باندې اوبه ځکولو سره د حوضونو په خوا گڼې پريښودې شو، بيا ورستو راتلو سره هغه واپس کړې شې.

٣٤٧٢: (١) حَدَّثَنِي الْوَلِيدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا عُثْمَرُ بْنُ سَعِيدٍ بْنُ أَبِي الْحُسَيْنِ الْمَكِّي عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ إِنْ لَوَاقِفٌ فِي قَوْمٍ، فَقَدْ عَاثَ اللَّهُ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ وَقَدْ وَضِعَ عَلَى سَرِيرِهِ، إِذَا رَجُلٌ مِنْ خَلْفِي قَدْ وَضَعَ مِرْقَهُ عَلَى مَنْكِبِي، يَقُولُ رَحِمَكَ اللَّهُ، إِنْ كُنْتُ لَأَرْجُو أَنْ يَجْعَلَكَ اللَّهُ مَعَ صَاحِبَيْكَ، لِأَنِّي كَثِيرٌ أَمَّا كُنْتُ أَسْمُهُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ كُنْتُ وَأَبُوبَكْرٍ وَعُمَرُ، وَقَعَلْتُ وَأَبُوبَكْرٍ وَعُمَرُ، وَأَنْطَلَقْتُ وَأَبُوبَكْرٍ وَعُمَرُ. فَإِنْ كُنْتُ لَأَرْجُو أَنْ يَجْعَلَكَ اللَّهُ مَعَهَا. فَانْتَفَتُ فَإِذَا هُوَ عَلَى بَنِ أَبِي طَالِبٍ. [٣٤٨٢]

قوله: الوليد بن صالح: الوليد بن صالح النخاس الضبي أبو محمد الجوزي الفلستيني. صاحب تهذيب الكمال فرمائي:

"الوليد بن صالح النخاس الضبي، أبو محمد الجوزي، بئاع الرقيق، نزل بغداد ويقال: أصله من فلسطين". (٢) شيوخ او تلامذه: د اسرائيل بن يونس، بقیة بن الوليد، حماد بن زيد، حماد بن سلمة، لیث بن سعد وغيره نه روایت کوی.

او دده نه امام بخاری، ابراهیم بن اسحاق الحری، ابراهیم بن مهدی، احمد بن ابراهیم الدورقي، احمد بن علي الخزاز، احمد بن القاسم بن مساور الجوهري وغيره روایت کړې دي.

جرح او تعدیل: عبد الله بن احمد بن حنبل وائی: "كُنْتُ لَأَبِي لِمَ لَمْ تَكْتُبْ عَنْ الْوَلِيدِ بْنِ صَالِحِ النَّخَّاسِ؟ قَالَ: رَأَيْتُهُ يَصِلُ فِي مَسْجِدِ الْجَامِعِ يُسَيِّئُ الصَّلَاةَ فَتَرَكْتُهُ". (٣)

(١) الحديث أخرجه البخاري في صحيحه: ٥١٨، ١. كتاب فضائل أصحاب النبي ﷺ، باب قول النبي ﷺ: "لو كنا متخذاً خليلاً"، رقم: ٣٤٧٤. وفي صحيحه: ٥٢٢، ١. كتاب فضائل أصحاب النبي ﷺ، باب مناقب عمر بن الخطاب، رقم: ٣٤٩٣. وفي مناقب عثمان بن عفان، رقم: ٣٤٩٥. وفي: ٩١٨، ٢. كتاب الأدب، باب من نكت العود في الماء والطين، رقم: ٦٢١٦. وفي كتاب الفتن، باب الفتنة التي توج كموج البحر، رقم: ١٠٥١، ٢، ٧٠٩٧. وفي: ١٠٧٨، ٢. كتاب أخبار الأحاد، باب قول الله تعالى: "لا تدخلوا بيوت النبي إلا أن يؤذن لكم"، رقم: ٧٢٤٢. ومسلم في صحيحه: ٢٧٧٢، ٢. كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل عثمان بن عفان ﷺ، رقم: ٢٤٠٣، ٢. والترمذي في جامعه: ٢١٢، ٢. كتاب المناقب، مناقب علي، باب: ٦١، رقم: ١٣٧١.

(٢) تهذيب الكمال: ١٢٨، ٣١.

(٣) تهذيب الكمال: ١٣٠، ٣١.

ما خیل پلار امام احمد بن حنبل، ته او وئیل، تا سو د ولید بن صالح النخاس روایات ولې نه لیکن؟ وې فرمائیل ما هغه په جامع مسجد کنبې په مونځ کولو اولیدو، هغه مونځ صحیح نه کولو، په دې وجه ما پرینودو.

احمد بن ابراهیم الدورقی او ابو حاتم الرازی وائی، "کان ثقة" (۱).
ابن حبان هم په کتاب الثقات کنبې دده ذکر کړې دي (۲).

حافظ ابن حجر فرمائی: "ولیس له ای البخاری إلا هذا الحديث الواحد وسيل من وجه آخر من مناقب عمر عن ابن أبي حسين، فظهر أن البخاری لم يحتج به" (۳).

یعنی دده په صحیح بخاری کنبې هم دغه یو روایت دي، او دا هم په بل سند سره په مناقب عمر کنبې منقول دي، ددې نه معلوم شوه، چې امام بخاری په دې حدیث سره استدلال نه کوی. عیسی بن یونس: دا عیسی بن یونس بن ابی اسحاق السبعی ابو عمرو الکوفی دي. دده احوال تیر شوی دي (۴).

عمرو بن سعید: دا عمر بن سعید بن حسین قرشی نوفلی مکی دي. دده احوال په کتاب العلم، باب الرحلة فی المسئلة النازلة وتعلیم اهله کنبې تیر شوی دي (۵).

ابن ابی ملیکه: دا ابوبکر عبد الله بن عبید الله ابن ابی ملیکه القرشی التیمی دي. دده احوال په کتاب ایمان، باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر کنبې تیر شوی دي (۶).
ابن عباس: دا د رسول الله ﷺ مشهور صحابی عبد الله بن عباس رضی الله عنه دي. د دوی احوال په بدء الوحي کنبې تیر شوی دي (۷).

عبارت کنبې په توکیبی اعتبار سره اختلاف: کنت، وأبوکي وعمر

دې سره نژدې نژدې یوه جمله تیر شوی سره متصل روایت کنبې تیره شوې ده، او هغه ده، "ان النبی صعداً أحدًا وأبوکي وعمر....." ددې په حقله ابن التین او فرمائیل، چې دلته ابوبکر عطف دي د صعداً په ضمیر فاعل باندې، او دا بالاتفاق جائز دي، یعنی د اسم ظاهر عطف په ضمیر متصل باندې، ځکه چې په دې کنبې د معطوف او معطوف علیه په مینځ کنبې په "أحدًا" سره

(۱) الجرح والتعديل ج: ۹، الترجمة: ۱۳۰

(۲) الثقات لابن حبان: ۹، ۱۲۵، ۹

(۳) فتح الباری: ۹، ۱۳۹

(۴) کتاب الاذان، باب من صلى بالناس فذكر حاجة فتخطاهم گ گ گ گ

(۵) اوگوری: كشف الباری: ۴، ۱۵۱۵

(۶) اوگوری: كشف الباری: ۲، ۱۵۴۸

(۷) اوگوری: كشف الباری: ۱، ۱۴۳۵

فصل واقع دې، او په زیر بحث روایت کښې حافظ ابن حجر رحمته الله علیه دده قول نقل کړې دې، هغه فرمائی:

«أحسن عند النحاة أن لا يعطف على الضمير المرفوع إلا بعد تأكيد، حتى قال بعضهم أنه قبيح لكن يريد عليهم قوله تعالى ما أشركنا ولا أبأؤنا، وأجيب بأنه قد وقع الحائل وهو قوله "لا" وتعقب بأن العطف قد حصل قبل "لا" قال: ويرد عليهم أيضاً هذا الحديث» (۱).

حافظ ابن حجر فرمائی: «والتعقيب مردود، فإنه وجد فاصل في الجملة» (۲).

یعنی د نحاتو په قاعدې باندې په آیت ما أشركنا..... سره چې کوم اعتراض کړې شوې دې، هغه صحیح نه دې، ځکه چې دلته په "لا" سره فصل راوړلې شوې دې، او په دې باندې کیدونکې اعتراض چې ددې لا نه په وړاندې باندې عطف شوې دې، دا مردود دې، ځکه چې فی الجملة د معطوف او معطوف علیه په مینځ کښې فاصل خو موجود دې، (برابره خبره ده که د حرف نه ورستوی یا وړاندې، او هم دغه کافی دې).

بیا ابن حجر رحمته الله علیه د حدیث د الفاظو په حقله فرمائی: «وأما هذا الحديث فلم تتفق الرواة على لفظه» یعنی ددې روایت د الفاظو نه چې دا معلومیږي، چې په ضمیر مرفوع باندې عطف بغیر د تاکید نه جائز دې، دا په دې وجه معتبر نه دې، چې د روایت په دې الفاظو باندې ټول راویان متفق نه دی، نو ممکنه ده، چې په دې الفاظو کښې د راوی نه څه غلطی شوې وی.

په مناقب د حضرت عمر رضی الله عنه کښې په یو بل سند سره دا الفاظ مروی دی، «ذهب أنا وأبو بكر وعمر» دې نه معلومیږي، چې په دې کښې راویانو تصرف کړې دې، او په اصل کښې د معطوف او معطوف علیه په مینځ کښې فصل شته (۳).

ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې، ځکه چې دلته هم د ابوبکر د فضیلت ذکر دې، او هغوی به اکثر رسول الله صلی الله علیه و آله سره وو، او هغوی رضی الله عنهم به اکثر د دوی ذکر خان سره کولو.

۳۴۷۵: (۴) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ الْكُوفِيُّ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْرَاهِيمَ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ عَنْ أَشَدِّ مَا

(۱) فتح الباری: ۴۹۹، همدغه شان جامع الدروس العربية: ۱۸۹، ۳.

(۲) فتح الباری: ۴۹۹.

(۳) فتح الباری: ۴۹۹.

(۴) الحديث أخرجه البخاري في صحيحه: ۵۱۹، ۱. كتاب فضائل أصحاب النبي ﷺ، باب قول النبي ﷺ: لو كنت متخذاً خليلاً، رقم: ۳۶۷۵، وباب عمر بن الخطاب: ۵۲۱، ۱. رقم الحديث: ۳۶۸۶، وفي: ۵۲۳، ۱. باب مناقب عثمان بن عفان، رقم: ۳۶۹۹، وأبو داود في سننه: ۲۸۳، ۲. كتاب السنة، ... [بقية حاشية به راروانه صفحه

صَنَّمَ الْمُسْرِكُونَ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ رَأَيْتُ عَقْبَةَ بْنَ أَبِي مُعَيْطٍ جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَهُوَ يُصَلِّي، فَوَضَعَ رِدَاءَهُ فِي عُنُقِهِ فَخَنَقَهُ بِهِ خَنْقًا شَدِيدًا، فُجَاءَ أَبُو بَكْرٍ حَتَّى دَفَعَهُ عَنْهُ فَقَالَ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ. وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ. [٣٦٤٣، ٤٥٣٧]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ: حَافِظُ ابْنِ حَجَرٍ فَرَمَائِي، قِيلَ هُوَ أَبُو هِشَامِ الرَّفَاعِيِّ وَهُوَ مَشْهُورٌ بِكُنْيَتِهِ*.
يعنى دا ابو هشام الرفاعى دې، ولې مشهور په كنييت سره دې.

بِيا وائى: "وقال الحاكم والكلاباذى هو غيره*" (١) يعنى د حاكم او كلا بازى له مخې دا ابو هاشم الرفاعى نه دې.

علامه قسطلانى هم دې دويم قول ته ترجيح ورکولو سره او فرمائيل:

"قال ابن خلقون، وليس بأبي هشام محمد بن يزيد بن رفاعه الرفاعي، قال الحاكم والكلاباذى*."
يعنى دا محمد بن يزيد ابو هشام الرفاعى نه دې، بلكه دويم (محمد بن يزيد) دې، د قسطلانى

په راڼي كښې دا محمد بن يزيد الحزامى الكوفى البزاز دې (٢).

دې د اسحاق بن سليمان الرازى، حبان بن على الغنوى، رشد بن سعد المصرى، السدى بن عبد الله السلى البصرى، سفيان بن عيينه، شريك بن عبد الله النخعى، عبد الله ابن المبارك، عهد الرحمن بن محمد المحاقبى، وليد بن مسلم، يحيى بن زكريا، يونس بن بكير او ابو بكر بن عياش نه روايت كوى.

او دده نه روايت كونكى امام بخارى، عبد الله بن عهد الرحمن الدارمى، محمد بن عثمان بن أبى شيبة، أبو كريب محمد بن العلاء وغيره دى.

د جرحې او تعديل په باب كښې: ابن حبان په كتاب "الثقات" كښې د دوى ذكر فرمائيلې دې، يعنى هغوى دې ثقده گړخوى (٣).

امام بخارى په "التاريخ الكبير" كښې صرف دومره فرمائيلې دى:

"محمد بن يزيد الكلبى سبغ الوليد بن مسلم، وضرباً بن ربيعة*" (٤).

بقية حاشيه د تير مخ [باب فى الخلفاء، رقم: ٤٦٥١، والترمذى فى جامعه: ٢١٠٢، كتاب المناقب، باب مناقب عثمان بن عفان رضي الله عنه، رقم: ١٣٦٩٧.

(١) فتح البارى: ١٤٩٩.

(٢) إرشاد السارى: ٨، ١١٧٠.

(٣) الثقات لابن حبان: ١٧٨، ٩.

(٤) التاريخ الكبير: ١، الترجمة: ٨٣٦.

ابو حاتم فرمائی: "مجهول لا عرفه".^(١)

حافظ مزی فرمائی: "هكذا ذكره البخاري وأبو حاتم وغير واحد مفرداً عن أبي هشام الرفاعي وهو صحيح، وزعم بعض من ذكر شيوخ البخاري أنه أبو هشام الرفاعي وذلك غلط لا شك فيه، والله أعلم".^(٢)

یعنی "د امام بخاری او ابو حاتم له مخی او د خو نورو حضراتو له مخی دا د ابو هشام الرفاعی نه علاوه بل خوک دي، او هم دا صحیح ده، او د امام بخاری شیوخ ذکر کونکو بعضی حضراتو دي ابو هشام الرفاعی گرځولې دي، چې بې شکه غلط دي".

ابن حجر عسقلانی وائی: "محمد بن یزید بن محمد بن کثیر العجلی أبو هشام الرفاعي الكوفي قاضي المدائن..... ذكره ابن عدي في شيوخ البخاري وجزم الخطيب بأن البخاري روى عنه لكن قد قال البخاري رأيتهم مجعنين على ضعفه".^(٣)

حافظ ابن حجر فرمائی، چې د ابن السکین عن الفربری په روایت کښې دي، چې دا محمد بن کثیر دي، خو دا د هغه وهم دي، څنگه چې ابو علی الجبائي په دې تنبيه کړې ده، او د هغه د وهم کیدو وجه داده، چې د محمد بن کثیر (محمد بن یزید نه دي)، یو روایت هم د ولید نه ثابت نه دي، او دلته محمد بن یزید د ولید نه روایت کړې دي.^(٤)

په رجال البخاری کښې ابو الوليد الباجي وائی، محمد بن یزید دا هم ابو هشام الرفاعي دي، او ابو حاتم چې په ده او په محمد بن زید کوفی کښې فرق بیان کړې دي، هغه صحیح نه دي، او زما له مخې دا یو سرې دي.

باجي د ابو حاتم د "مجهول لا عرفه" دا توجیه کړې ده، چې هغه خو دي د رفاعی نه علاوه بل خوک گنړی، او په نفس الامر کښې خبره داسې نه ده، نو هغه او وئیل، "لا عرفه" علامه باجي ددې دا دلیل ورکړې دي، چې د محمد بن یزید کوفی د مناقب ابي بکر ددې روایت نه علاوه هیڅ یو روایت او هیڅ تذکره په کتاب کښې نشته.

او د خپلې دې دعوي په تائید کښې هغوی دا هم ذکر کړې دي، چې عبید الله بن واصل په "كتاب الأدب" کښې د عبد الله بن عبد الرحمن الدارمي یو روایت نقل کړې دي، چې د هغې الفاظ دي: "أخبرنا محمد بن يزيد الهذلي عن شاذان بن بكير.....".

او بعینه هم دغه روایت ابو هشام هم د یونس نه روایت کړې دي، او ددې "ابو هشام" په کنیت سره محمد بن یزید معروف دي، نو معلومه شوه، چې د "بزاز" په نسبت سره هم هغه معروف دي.

(١) الجرح والتعديل: ١٤٨٧، الترجمة: ١٥٧٥

(٢) تهذيب الكمال: ٣٥، ٢٧

(٣) تقريب التهذيب: ١، ١٥١٤

(٤) فتح الباري: ١٤٩، ٩

او کومو خلقو ته چې دا اشکال وړاندې شوې دي، چې دا دواړه ځان ځان له دي، د هغې وجه داده، چې بخاری دده نه روایت هم کړې دي، چې دده توثیق دي، او خپل تاریخ کښې ئې دده تضعیف هم کړې دي، نو ددې نه خلقو دا او گنډله، چې کیدې شی دا دوه کسان وی، او ددې وجه ابن عدی دا بیان کړې ده، چې امام بخاری صرف دده نه استشهاد کړې دي.

په هر حال کښې د اسماء رجال په کتابونو کښې دده په حقله ډیر اختلاف دي، علامه باجی، په رجال البخاری، کښې او ابن عدی د تفریق قائل نه دي، او باقی حضرات د محمد بن یزید بزار او محمد بن یزید ابی هشام الرفاعی کښې تفریق کوی.

ذهبی، ابن حبان او ابن حجر ده ته ثقه وائی، او هم دغه صحیح معلومیري، بیا هم حافظ عسقلانی دده په حقله والله اعلم وئیلو سره د څه یقیني خبري اظهار نه کوی. (۱)

د محمد بن یزید کوفی متعلق د اسماء رجال په کتابونو کښې اختلاف دي، څوک هم دي محمد بن یزید ابو هشام الرفاعی گرځوی، او څوک دده نه علاوه مستقل راوی، څوک ده ته ثقه وائی، نو څوک ضعیف، حافظ ابن حجر محمد بن یزید کوفی او رفاعی دوه راویان گرځوی، او فرمائی، امام بخاری هم دوی جدا جدا گرځوی، او ابو حاتم ئې هم جدا جدا گرځوی. (۲)

او ابو حاتم ده ته ضعیف هم وئیلی دي، حافظ مغلطائی په دې حوالې سره په څه تفصیل سره بیان کړې دي. هغه فرمائی، چې کلابازی او وئیل، دا محمد بن یزید الکوفی البزار دي، او دا رفاعی نه دي، او ابن عدی وئیلی دي، دا محمد بن یزید الرفاعی دي، (۳) بزار نه دي. یعنی یو د بزار د وجود منکر دي، او بل د رفاعی. او بخاری هم بس "الرفاعی" ذکر کړې دي، او بل څوک ئې نه دي ذکر کړې، یعنی د هغه له مخې بزار هیڅ څیز نه دي، او ابو حاتم وائی دا دوه سړی دي، یو "بزار" او بل "رفاعی".

مغلطائی وائی، "والذي عندي أنه رجل واحد ولذلك لم يعرفه أبو حاتم" (۴) دا هم یو سړې دي، په دې وجه ابو حاتم د محمد بن یزید کوفی په حقله وائی، "مجهول لأعرفه" ځکه چې هغه څه جدا سړي خو نه دي. هغه خو هم هغه محمد بن یزید الرفاعی دي، د چا چې هغه د دي نه ورستو ذکر کوی.

مغلطائی وړاندې وائی، چې امام بخاری هم صرف د یو محمد بن یزید الرفاعی ذکر کړې دي، او کلابازی د "رفاعی" په دې وجه انکار کوی، چې امام بخاری په خپل صحیح کښې د الرفاعی لاقه نه ده لگولې، او ابن عدی چې کوم الرفاعی منلې دي، هم دغه صحیح دي،

(۱) اوگوری: تهذيب التهذيب: ۵۲۹، ۵۲۹، ۲۳۱، ۲، الترجمه (۵۲۲۶)، وتقريب التهذيب، ص: ۵۱۴، رقم

الترجمة (۶۴۰۵)، اللغات: ۱۷۸، ۹

(۲) تقريب التهذيب، ص: ۵۱۴، وتهذيب التهذيب: ۵۲۷، ۹

(۳) اكمال تهذيب الكمال: ۱۰، ۳۹۶

(۴) تقريب التهذيب، ص: ۵۱۴

ځکه چې په صحیح بخاری کښې د رفاعی نه علاوه څوک محمد بن یزید بالکل شته نه.

کلابزی ته اشکال په دې وجه اوشو، چې ابن واصل په "کتاب الأدب" کښې دا سند ذکر کړې دې، "حدثنا عبد الله بن عبد الرحمن السمرقندی ثنا محمد بن یزید البزار حدثنا یونس بن بکر" ددې البزار نه دا گنړی، چې دا د رفاعی نه علاوه بل څوک دې.

بیا کله چې بخاری په "تاریخ" کښې د محمد بن یزید تضعیف او کړو، او په صحیح کښې نې د هغه نه تخریج او کړو، نو د کلابزی وغیره اشکال نور هم مضبوط شو، او معامله داده، چې د امام بخاری له مخې هغه ضعیف دې، ځنګه چې هغه فرمائی، "رأيتهم جميعين على ضعفه" (۱) او بخاری چې دده نه په صحیح کښې روایت کړې دې، هغه صرف د استشهداد پاره دې.

حافظ مزی چې په دواړو کښې تفریق کړې دې، مغلطایي په "فيه نظر" وئیلو سره هغه په پورتنی تفصیل سره غلط ثابت کړو، د ابن حجر د قول هم تضعیف کړې شوي دې (۲) **الْوَيْلُ**: دا ابو عثمان وليد بن سلم الاموي الدمشقي دې، دده حالات تیر شوي دي (۳)

الْأَوْزَاعِي: دا عبد الرحمن بن عمرو بن محمد ابو عمرو الازواعی دې، دده احوال په "کتاب العلم باب الخرد" طلب العلم کښې تیر شوي دي (۴)

يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ: دا يحيى بن أبي كثير الطائي دې، دده احوال تیر شوي دي (۵)

مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ: دا محمد بن إبراهيم بن حارث بن خالد القرشي التيمي دې، دده حالات په "کتاب الإیمان، باب ما جاء أن الأعمال بالنية والحسبة ولكل امرئ ما نوى" کښې تیر شوي دي (۶)

عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ: دا مشهور تابعی، د مدینې په فقهاء سبعة کښې یو، عروه بن الزبير بن العوام **رضي الله عنه** دې. دده حالات په "کتاب الإیمان، باب أحب الدين إلى الله أدومه" کښې تیر شوي دي (۷)

عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو: دا عبد الله بن عمرو بن العاص مشهور صحابی دې، دده احوال په "کتاب الإیمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" کښې تیر شوي دي (۸)

(۱) اوگوري: الكاشف. ص: ۲۳۲. إكمال تهذيب الكمال: ۱۰، ۱۳۹۶.

(۲) الجرح والتعديل: ۱۱۲۹، ۸.

(۳) كتاب مواقيت الصلاة، باب وقت المغرب.

(۴) كشف الباري: ۴۰۸، ۳.

(۵) كتاب العلم، باب كتابة العلم.....

(۶) اوگوري: كشف الباري: ۷۳۹، ۲.

(۷) اوگوري: كشف الباري: ۵۴۶، ۲.

(۸) اوگوري: كشف الباري: ۶۷۹، ۱.

قوله: وَهُوَ يَصِلُ: "باب ما لقي النبي وأصحابه من المشركين بمكة" كنبی د "فی حجر الكعبة" الفاظ هم دی. (۱)

قوله: رَدَاةً: د ابو ذر په نسخه کنبی "رداء" بغير د اضافت نه راغلې دې. (۲)

قوله: فَخَنَّقَهُ بِه: ابو ذر او مستملی "بها" د مؤنث په ضمير سره نقل کوی. (۳)

قوله: فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ: د ابو ذر په نسخه کنبی "فجاءه أبو بكر" دې. (۴)

قوله: حَتَّى دَقَّعَ عَنْهُ: ابن اسحاق دا زیاتوالې نقل کړې دې "وهویکی". (۵)

یعنی "دفعه بیده عقبه" حضرت ابوبکر رضی الله عنه په خپل لاس سره عقبه بن ابی معیط ته دیکه ورکړه. (۲)
ابو بکر او د آل فرعون مؤمن: حضرت ابوبکر رضی الله عنه دلته د "آل فرعون د مؤمن" هغه الفاظ او وئیل، کوم چې هغه د حضرت موسی عليه السلام په حلقه فرعونیانو ته وئیلی وو، او قرآن کریم هغه د همیشه همیشه د پاره محفوظ کړل، علماء فرمائی، چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه د آل فرعون د مؤمن ته غوره او افضل دې، ځکه چې هغه د حضرت موسی عليه السلام صرف په ژبه مدد کړې وو، او ابوبکر په ژبه او لاس دواړو حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم سره د کیدونکې بد تمیزی بدله واخسته. (۷)

ترجمة الباب سره مناسبت هم واضح دې، ځکه چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه د سختې نه سخته موقعه کنبې د رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم مدد او کړو، او ښکاره خبره ده. دا د هغوی داسې فضیلت دې، چې ددې په وجه باندې هغوی "افضل الصحابه" ګرځیدلي دي.
د حضرت ابوبکر رضی الله عنه وفات: د خلیفه اول امیر المؤمنین حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه فضائل او مناقب کوم چې امام بخاری په خپل صحیح کنبې ذکر کړې دي، هغه د تشریحاتو او د متعلقه مباحثو سره دلته ختم شو.

د حضرت د پیدائش او مبارک ژوند د ذکر کولو نه ورسره د هغوی د وفات هم مختصر تذکره کوی، د دوی د وفات متعلق یو قول خو دادې، چې دوی د "مرض السيل" (۸) نه وفات شو.

(۱) کتاب مناقب الأنصار، باب ما لقي النبي وأصحابه من المشركين بمكة، رقم: ۱۳۸۵۴

(۲) إرشاد الساری: ۸، ۱۱۷۰

(۳) إرشاد الساری: ۸، ۱۱۷۰

(۴) إرشاد الساری: ۸، ۱۱۷۰

(۵) إرشاد الساری: ۸، ۱۱۷۰

(۶) إرشاد الساری: ۸، ۱۱۷۰

(۷) إرشاد الساری: ۸، ۱۱۷۰

(۸) دا یوه بیماری ده، چې په هغې سره په کلمو کنبې زخم پیدا کیږي، او د خلې نه وینه شروع شي - (فیروز اللغات)

واقدی و انې چې دوی په سخته بیخني کښې غسـل اوکړو، چې د هغې نه دوی ته تبه اولگیده. او پنځلس ورځې ورستو وفات شو، او یو قول دادې، چې یهودو دوی ته په حریره کښې زهر ورکړې وو، چې د هغې د اثر د وجهې نه وفات شو، ۲۲ جمادی الاخرة ۱۳ هجری باندې دوی وفات شو، د دوی د خلافت زمانه دوه کاله درې میاشتې او څه ورځې ده، د دوی عمر په اتفاق سره هم هغه دې کوم چې د رسول الله ﷺ دې، یعنی ۷۳ کاله، د دواړو په ژوند کښې هم صحبت پاتې شوې وو، عمرنې هم یو او موندلو، او خاورې نې هم یو او موندلې، رضی الله عنه وارضاه وصلی الله علی محمد وعلیه.

۶- باب: مناقب عمر بن الخطاب أبي حفص القرشي العدوي رضي الله عنه

د عمر بن الخطاب نوم او نسب: د عمر بن الخطاب سلسله نسب څه داسې ده:

عمر بن الخطاب بن نفيل بن عبد العزی بن رباح بن عبد الله بن قریظ بن زهماس بن عدی بن کعب بن لؤی بن غالب بن فهر بن مالک بن نضر.

د دوی مور حنتمه بنت هاشم بن المغييرة ده، د ابو جهل د تره لور ده، بعضې حضراتو حنتمه بنت هشام ونيلو سره د ابو جهل خورگرځولي ده.

ابو حفص د دوی کنیت وو، او ابن اسحاق په خپل "سیرت" کښې فرمائی، چې دا کنیت دوی ته رسول الله ﷺ پخپله ورکړې دې، او په دې کښې د دوی لور ام المؤمنین سیده حفصه (رضی الله عنها) اړخ ته نسبت دې، چې دده په اولاد کښې د ټولو نه لویه وه.

د الفاروق وجه تسمیه: د دوی لقب په اتفاق سره "الفاروق" دې، بیا په دې کښې یو قول خو دا دې، چې دا لقب رسول الله ﷺ دوی ته پخپله ورکړې دې، دا ابو جعفر بن ابی شیبې په خپل تاریخ کښې د ابن عباس عن عمر په طریقې سره روایت کړې دې، او ابن سعد هم دا نقل کړې دی.

دویم قول دادې، چې په دې لقب سره دې اهل کتابو ملقب کړې دي، او یو درېم قول دې، چې جبرائیل امین په دې لقب سره دې ملقب کړې دې، بغوی هم دا ذکر کړی دی.

قوله: القرشي: دا د دوی جد اعلیٰ فهر اړخ ته نسبت دې، چې د هغه نوم قریش وو، د فهر بن مالک بن نضر اولاد ته قریش ونيلې شې، چې په اتفاق سره په نسب او مشرۍ، فصاحت، شجاعت او کرم وغیره کښې د ټولو نه اعلیٰ دی.

(۱) فتح الباری: ۱۴۹۹

(۲) اسد الغابة: عمر بن الخطاب: ۳۱۸، ۲، وکنز العمال: رقم: ۱۳۵۷۴۲

(۳) فتح الباری: ۴۹۹، وإرشاد الساری: ۱۷۱، ۸، والکامل لابن الاثیر: ۴۹۲، ۱۴

(۴) السيرة النبوية لابن الحسن الندوی، ص: ۷۴، وإرشاد الساری: ۱۱۷۱، ۸

قوله: الْعَدْوَى: د قریشو یو شاخ بنی عدی قبیلې اړخ ته نسبت دی، د رسول الله ﷺ او د عمر فاروق په مینځ کښې د اتو واسطو نه ورستو په کعب باندې نسب ملاویری، ابوبکر او رسول الله ﷺ په نسب کښې ووه واسطې ورستو ملاویری، په خلفاء اربعو کښې رسول الله ﷺ ته د ټولو نه زیات نزدې حضرت علی ﷺ، بیا حضرت عثمان ﷺ، بیا حضرت ابوبکر ﷺ او بیا حضرت عمر ﷺ دي.

حضرت ابوبکر ﷺ د خپل ځان نه ورستو حضرت عمر ﷺ خلیفه ټاکلې وو، بیا هغوی لس کاله شپږ میاشتې او څلور ورځې په شان او شوکت سره د مسلمانانو خدمت اوکړو، او بالآخر د ابولولو د مجوسی د لاس نه شهید شو^(۱).

دلته مصنف ۱۶ احادیث ذکر کړې دي، چې د حضرت عمر ﷺ په مناقبو او فضائلو باندې مشتمل دي^(۲).

۳۴۷۶: (۲) حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ الْمَاجِشُونُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «رَأَيْتُنِي دَخَلْتُ الْجَنَّةَ، فَإِذَا أَنَا بِالرَّمِصَاءِ امْرَأَةٍ أَبِي طَلْحَةَ وَسَمِعْتُ خَشْفَةً، فَقُلْتُ مَنْ هَذَا فَقَالَ هَذَا بِلَالٌ. وَرَأَيْتُ قَصْرًا يَفِئَا بِهِ جَارِيَةٌ، فَقُلْتُ لِمَنْ هَذَا فَقَالَ لِعَبْرَةٍ. فَأَرَدْتُ أَنْ أَدْخُلَهُ فَأَنْظَرَ إِلَيَّ، فَذَكَرْتُ غَيْرَ ذَلِكَ». فَقَالَ عُمَرُ يَا مَيِّمُ وَأَبَى يَا رَسُولَ اللَّهِ أَعَلَيْكَ أَعَارُ [۴۹۲۸، ۴۶۲۱]

رجال الحديث

حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ: دا ابو محمد حجاج بن منهال المناطی بصری دی. دده حالات په کتاب الإیمان، باب "ما جاء أن الأعمال بالنية والحسبة، ولكل امرئ ما نوى" کښې تیر شوی دی^(۳).
عَبْدُ الْعَزِيزِ الْمَاجِشُونُ: دا عبد العزيز بن عبد الله بن أبي سلمة الماجشون المدني دی. دده احوال تیر شوي دي^(۴).

مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ: دا محمد بن المنکدر بن عبد الله المدني دی. د دوی حالات تیر شوي دي^(۵).
جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: دا د رسول الله ﷺ صحابي حضرت جابر بن عبد الله بن عمرو بن حرام الأنصاري دی. د دوی احوال تیر شوي دي^(۶).

(۱) إرشاد الساري: ۱۷۱:۸

(۲) فتح الباري: ۱۵۴:۹

(۳) قد سبق تخريج هذا الحديث تحت حديث: ۱۳۴۳۴

(۴) اوگوري: کشف الباري: ۱۷۴:۲

(۵) کتاب العلم، باب السؤال والفتيا عند رمي الجمار.....

(۶) اوگوري: کتاب الوضوء، باب "صب النبي وضوءه على المعنى عليه" (رقم ۱۹۴)

(۷) اوگوري: کتاب بدء الوحى، رقم الحديث (۳)

هَذَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدَرِ: اُكْثَرُو حَضْرَاتُو د عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ الْمَاجْشُونِ دَا حَدِيثُ د مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدَرِ نَه رَوَايَت كِرِي دِي، او صَالِحِ بْنِ مَالِكِ دَا د عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ..... پِه طَرِيقِي سره رَوَايَت كُوي، ځنگه چې بغوي (۱) دَا رَوَايَت كِرِي دِي، نو كِيدې شِي پِه دِي كِنْبِي د عَبْدِ الْعَزِيزِ دُوهُ شِيخَان وِي: ①- مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدَرِ، ②- حُمَيْدٌ (۲)

قوله: الرَّمِيصَاءُ: رَمِيصَاءُ امْرَأَةٌ أَبْل طَلْحَةٌ، دَا د اَبُو طَلْحَةَ د بِي بِيه ام سُلَيْمٍ لَقْبٌ يَا صِفَتُ وُو، دَا اسْمُ مُصَغَّرٌ دِي، او رَمَصٌ وَثِيلِي كِيرِي د سَتَرَكِي هغه سپين خيري (چني) ته چې د سَتَرَكِي پِه څوټ كِنْبِي جمع كِيرِي، پِه دِي صِفَتُ سره د مُتَصَف كِيدو پِه وَجِه كِيدې شِي اُم سُلَيْمٍ ته رَمِيصَاءُ وَثِيلِي كِيرِي.

اُم سُلَيْمٍ ددې كِنِيَت دِي، او نَوْمُ ئې سَهْلَه يَا رَمِيْلَه يَا ددې پِه شَان بِل يُو نَوْم دِي. او بعضې حَضْرَاتو وَثِيلِي دِي، چې هُم رَمِيصَاءُ ددې نَوْم دِي.

بعضې حَضْرَاتو غَمِيصَاءُ بِالْغَيْنِ هَدَلِ الرَّاءِ هُم نَقْل كِرِي دِي. ددې مُتَعَلَقُ بعضې حَضْرَات وائي، چې ددې د خور ام حَرَام صِفَت دِي، او اَبُو دَاوُد وائي، "هُوَ اسْمُ أُخْتِ اُمِّ سُلَيْمٍ مِنَ الرِّضَاعَةِ". دَا د اُم سُلَيْمٍ د رِضَاعِي خور نَوْم دِي (۳)

ابنُ التَّيْنِ وائي رَمِيصَاءُ د اَبُو طَلْحَةَ د اُم سُلَيْمٍ ته علاوَه بِلَه يوه بِي بِي هُم كِيدې شِي (۴)

قوله: خَشْفَةٌ: بِفَتْحِ الْخَاءِ وَالشَّيْنِ، پِه وَزْنِ او مَعْنَى دواړو كِنْبِي د "خَرَكَةٌ" پِه شَان. اَحْمَدُ "سَبْعَةُ خَشْفًا يَهْدُونَ التَّاءَ" نَقْل كِرِي دِي، ددې مَعْنَى ده آواز، اَبُو عُبَيْدٍ وائي "الْخَشْفَةُ الصَّوْتُ لَيْسَ بِالشَّيْدِ" هغه آواز چې تِيَز نَه وِي، يُو قول ددې د اَصْل مُتَعَلَقُ دِي، خَشْفَةٌ وائي، "صَوْتُ دَيْبِ الْحِيَّةِ" د مَارِد خَرِيدو آواز ته، پِه هَلِ حَال كِنْبِي دِلْتَه مُرَاد "مَایسم من حس وقع القدم" دِي، يَعْنَى د خِيو آواز چې اُورِيدلې شِي (۵)

قوله: فَقَالَ هَذَا بِلَالٌ: دَا قول د جَبْرَائِيلِ يَا د بِلِي يُوې فَرَشْتې دِي، او يَا پَخْلَه د حَضْرَتِ بِلَالِ دِي (۶)

قوله: وَرَأَيْتُ قَصْرًا بِفَنَائِهِ جَارِيَةً: د اَبُو هُرَيْرَةَ رضي الله عنه پِه رَوَايَت كِنْبِي ددې ته وِرِسْتو دَا زِيَا تَوَالِي هُم دِي. تَتَوَضَّأُ إِلَى جَانِبِ قَصْرِ (۷) او تَرْمِذِي د حَضْرَتِ أَنَسٍ پِه رَوَايَت كِنْبِي د قَصْرِ اسره

(۱) شرح السنة، باب في فضائل عمر، رقم: ۱۳۸۷۷

(۲) فتح الباری: ۱۵۴، ۹

(۳) سنن أبي داود، باب فضائل الغزو في البحر، رقم: ۱۲۴۹۴

(۴) فتح الباری: ۱۵۴، ۹

(۵) فتح الباری: ۱۵۴، ۹

(۶) إرشاد الساري: ۱۱۷۲، ۱۷۱، ۸

(۷) صحيح بخاری، کتاب النکاح، رقم (۵۲۲۷)

من ذهب^(۱) هم نقل کرې دې.

قوله: فَذَكَرْتُ غَيْرَكَ: ما ته ستا غیرت رایاد شو، یا ما ستا غیرت یاد کرو.

په کتاب النکاح کښې چې دا روایت ذکر کړې شوې دې، هلته دا الفاظ دي: فَأَرَدْتُ أَنْ أَدْعِيَهُ
فَلَمْ يَسْتَعِذَّ إِلَّا عَلَيَّ بِغَيْرَتِكَ^(۲).

په یو روایت کښې دا الفاظ منقول دي:

وَحَلَلْتُ الْجَنَّةَ فَأَرَيْتُ فِيهَا قَمَرًا يَسْمَعُ فِيهِ ضَوْءُ قَلْبِي: لمن هذا؟ قَتِيلٌ: لعمر.....^(۳)

زه جنت ته داخل شوم، نو ما په هغې کښې یو محل اولیدو، چې په هغې کښې د شور زوږی
 آواز وو، ما پوښتنه او کړه، دا د چا دې؟ جواب را کړې شو د عمر.

قوله: فَقَالَ عُمَرُ: په کتاب النکاح کښې دي، فَهِيَ عِمْرٌ وَهِيَ الْمَجْلِسُ ثُمَّ قَالَ.....^(۴) عمر
 په مجلس کښې وو، په ژړا شو او بیا ئې او وئیل.

قوله: يَا قُمِي وَأَيُّي: أَيُّ أُنْثَىٰ بِكَ بَهْمَا یعنی (مور پلار) دواړه په تاسو قربان کړم.

قوله: أَعْلَيْكَ أَعَارٌ: دا د قبیلې د قلب نه گرځولې شوې دې، او په اصل کښې دې، أَعْلِيهَا
 آغار منک؟^(۵).

ابن بطال وائی، دې نه معلومه شوه، چې په هر سرې باندې د هغه د هغه اخلاقو په بنیاد حکم
 لگولې شی، کوم چې د هغه د الفاظو نه معلومیږي.^(۶)

حضرت عمر رضی اللہ عنہ ولې اوژل؟ تر کومې پورې چې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د ژړا تعلق دي، نو کیدې
 شی، چې هغوی د خوشالۍ د وجهې نه ژړلې وی، په بعضې روایاتو کښې دلته یوه بله اضافه
 منقول ده: وَهَلْ رَفَعَنِي اللَّهُ إِلَّا بِكَ، یا وهل هدا ئې الله إلا بک؟^(۷).

ما ته چې کوم رفعت یا هدایت ملاؤ شوې دې هغه ستاسو نه علاوه د چا په وجه دې؟ یعنی
 هم ستاسو په ذریعه دې، د حدیث د باب سره مناسبت واضح دي.

دا حدیث د امام بخاری نه علاوه مسلم په کتاب الفضائل کښې او نسائی په مناقبو کښې ذکر
 کړې دې.^(۸)

(۱) فتح الباری: ۵۴، ۹؛ إرشاد الساری: ۱۷۲، ۸؛ سنن الترمذی: باب مناقب عمر، رقم: ۳۶۸۸

(۲) اوگوری: کتاب النکاح، باب الغيرة، رقم: (۵۲۲۶)

(۳) مسند أبي يعلى، مسند جابر، رقم: ۱۱۹۷۶

(۴) اوگوری: کتاب النکاح، باب الغيرة، رقم: (۵۲۲۶)

(۵) فتح الباری: ۱۵۵، ۹

(۶) الأحاديث المختارة، رقم: ۲۰۷۶، مكتبة النهضة الحديثة بمكة

(۷) فتح الباری: ۵۵، ۹؛ إرشاد الساری: ۱۷۲، ۸

۳۴۷۷: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عَقِيلٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ بَيْنَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذْ قَالَ «بَيْنَا أَنَا بِمَدِينَتَيْنِ فِي الْجَنَّةِ، فَإِذَا امْرَأَةٌ تَتَوَضَّأُ إِلَى جَانِبِ قَصْرِ، فَقُلْتُ لِمَنْ هَذَا الْقَصْرُ؟ قَالَ الْوَالِعَةُ فَذَكَرْتُ غَيْرَتَهُ فَوَلَّيْتُ مُدْبِرًا». فَبَكَى وَقَالَ أَعْلَيْكَ أَغَارُ يَا رَسُولَ اللَّهِ: [۳۰۷۰]

رجال الحديث

سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ: دا سعيد بن الحكم بن محمد بن سالم بن أبي مريم الجمحي دي. دده احوال تير شوی دی. (۲)

الْليْثُ: دا ابو الحارث ليث بن سعد بن عبد الرحمن فهمی دی. دده احوال په کتاب بده الوسی کنبی تیر شوی دی. (۳)

عَقِيلٌ: دا عقیل (مصرغ) بن خالد بن عقیل (مکبر) ایلی دی. دده احوال په کتاب العلم، باب رقم العلم و ظهور الجهل کنبی تیر شوی دی. (۴)

ابْنُ شِهَابٍ: دا ابن شهاب ابوبکر محمد بن مسلم بن عبید الله بن عبد الله بن شهاب زهري دي. دده حالات په بده الوسی کنبی تیر شوی دی. (۵)

سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ: دا مشهور تابعی سعید بن المسيب بن حزن بن ابی وهب مخزومی دی. دده حالات په کتاب الإیمان باب من قال أن الإیمان هو العمل کنبی تیر شوی دی. (۶)

أَبَا هُرَيْرَةَ: مشهور صحابی مراد دي، دده احوال په کتاب الإیمان، باب أمور الإیمان کنبی تیر شوی دی. (۷)

په دواړو روایتونو کنبی فرق: حضرت ابوهریره رضی الله عنه په دي روایت کنبی هم هغه خبره کړې شوې ده، کومه چې په وړاندیني روایت کنبی ده، هغه ابو خو په هغې کنبی د پورته ذکر کړې

(۱) الحديث أخرجه البخاري في صحيحه: ۵۱۹، ۱. كتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ، باب قول النبی ﷺ لو كنت متخذاً خليلاً، رقم: ۳۶۷۷، ۵۲۰، ۱. كتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ، باب مناقب عمر بن الخطاب، رقم: ۳۶۸۵، ۲. كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل عمر رضی الله عنه، رقم: ۱۲۳۸۹

(۲) كتاب العلم، باب من سمع شيئاً فراجع حتى يعرفه.....

(۳) اوگوري: كشف الباري: ۱، ۱۳۲۴

(۴) اوگوري: كشف الباري: ۳، ۱۴۵۵

(۵) اوگوري: كشف الباري: ۱، ۱۳۲۶

(۶) كشف الباري: ۲، ۱۱۵۹

(۷) كشف الباري: ۵۹، ۱۶۵۹

شوې ښځې د مانړې په اړخ کښې د اودس کولو ذکر دې، او دویم په هغې کښې د "قال لعمر" په ځانې، د "قالوا لعمر" جمع په صیغې سره دې، ښکاره خبره ده، چې د "قالوا" فاعل "الملائكة" دي.^(۱)

د هديث فائده: د دې روايت نه يو خو دا خبره معلومه شوه، چې رسول الله ﷺ د خپلو صحابو څومره خيال اولحاظ ساتلو، بيا په دې کښې د حضرت عمر رضي الله عنه د يو واضح فضيلت ذکر هم دې، په جنت کښې د اودس کولو نه څه مراد دې؟ دلته په روايت کښې د "تتوضأ" په لفظ باندې دا اشکال کيدې شى، چې جنت خو دار الجزاء دې، په هغې کښې د اودس کولو څه مطلب دې، ځکه چې اودس خو د تکليف شرعى د وجهې نه دې، او د دې تعلق د دارالتکليف يعنى دنيا سره دې.

ددې جواب دادې، چې جنت خو بې شکه دارالجزاء ده، او په هغې کښې به اودس (کوم چې عمل دې) نه وي، بلکه د هغې بدله او ثواب به وي، ولې رسول الله ﷺ دا خوب په دارالتکليف کښې ليدلې وو، او د کومې ښځې متعلق چې ئې ليدلې وو، هغه هم په دارالتکليف کښې وه، او په دغه وخت کښې ژوندې وه، لهذا "تتوضأ" که په خپله ظاهري معنى باندې محمول او حقيقت وي، نو په دې کښې د اعتراض څه خبره ځکه نشته، چې په جنت کښې د اوسيدو په زمانه کښې (يعنى د قيامت په ورځ) او په جنت کښې دننه اودس کول موجب د اشکال دى، او دا اودس خو رسول الله ﷺ په خپل او د هغې ښځې په ژوند يعنى د تکليف په زمانه کښې وينى، لکه څنگه چې د حديث د الفاظو نه ظاهره ده، دويم قول دادې، چې "تتوضأ" حقيقت نه دى، بلکه مجاز دې، او خوب ليدل هميشه د پاره په حقيقت باندې نه شى محمول کولې، بلکه اکثر په هغې کښې تاويل کولې شى، او د هغې تعبير بيانولې شى، او ضرورى نه ده، چې د ظاهري معنى مطابق وي.

نو په جنت کښې د اودس کولو تاويل او تفسير به داشى، چې دا ښځه په دنيا کښې د اودس او عبادت ډير زيات اهتمام کوي، په جنت کښې اودس کول د دې ښځې په دنيا کښې په اودس کښې د اوسيدو دليل دې.

يا به ئې تاويل داسې اوکړې شى، چې په "تتوضأ" کښې د وضوء نه مراد "تستعمل الماء لأجل الوضوء" دې يعنى هغې د خپل ځان د پرېولو د پاره اوبه استعمالولې، په دې صورت کښې د وضوء نه مراد وضوء لغوى دې، بيا هم دې احتمال ته بعيد وئيلې شوې دى.

د خطاې او د ابن قتیبه عجيبه تاويل: ابن قتیبه دلته يو عجيبه خبره کړې ده، او خطاې هم هغې پسې تلې دې، هغه وائى چې د "تتوضأ" لفظ دلته بالکل شته نه، بلکه دا تصحيف، او د

(۱) فتح الباری: ۱۵۵، ۹

(۲) فتح الباری: ۱۵۵، ۹

ناسخ د اړخ نه بدلون دي، او صحيح لفظ داسې دي: "امراً شوهاء" چې د صوری مماثلت د وجهې نه په غلطې سره "توضاً" او گنرلې او جوړ کړې شو، او د "توضاً" د غیر صحيح کیدو وجه ئې دا اوبښودله، چې په جنت کښې د اودس کیدل مستبعد دی، ځکه چې دا یو امر شرعی دي، حال دادې چې دا څه وچه نه ده، ځکه چې د یو حدیث د صحيح وجهې نه نه خبریدل اودهغې په معنی نه پوهیدل د حدیث د حفاظو د غلطۍ هیڅ کله هم تقاضا نه کوي^(۱)، خطابي ددې غلط فهمی نه ورستو د "شوهاء" تفسیر بیان کړې دي، او فرمائیلې ئې دي، د "شوهاء" معنی ده، "حسناً" یعنی ځانسته ښځه، او دا تفسیر هغه ابو عبید اړخ ته منسوب کړې دي^(۲)، حال دادې چې دا صحيح نه دي، ځکه چې د "شوهاء" معنی حسناً په هغه وخت کښې ده، کله چې دا د آس صفت وي، جوهری وائی، "فرس شوهاء، صفة محبودة"^(۳) او د شوهاء لغوی معنی ده، واسعة الفم یعنی کلاؤ خلۀ او دا په اسونو کښې مستحسن او په ښځو کښې قبیح دي، ځنګه چې ابن الاعرابی وغیره په جزم سره وئیلی دی^(۴)، قرطبی د ابن قتیبۀ او خطابي په دې قول باندې نکیر کړې دي، ولې هغه دا صرف ابن قتیبۀ اړخ ته منسوب کړې دي. قرطبی وائی:

"ووضو هذه المرأة في الجنة إنها هولت زودا حسناً ونورا لا لتبريل وسخا ولا قدراً، إذ الجنة منزلة عن ذلك"^(۵).

هلته اودس په ځانست کښې د زیاتوالی د پاره وو، نه د صفائی د پاره، ځکه چې په جنت کښې به نجاست او گندګی بالکل وی هم نه.

ترجمه هم د خطابي تکذیب کوي: ابن حجر وائی او امام بخاری چې په کتاب التعبير کښې

د "باب الوضوء في المنام" باب لګولې دي، ددې نه هم معلومېږي، چې د خطابي دا "شوهاء" ګرځول

غلط دی. بلکه دا هم "توضاء" دي، گنې نو بیا "وضوء في المنام" د کوم لفظ نه ثابتېږي^(۶).

په روایت او باب کښې مناسبت واضح دي.

(۱) شرح صحيح البخاری لابن بطال: ۱۳، ۱۳۱۵.

(۲) غریب الحدیث للخطابی: ۱، ۱۱۳، ومادة "شوهاء".

(۳) الصحاح للجوهري مادة "شوهاء".

(۴) کذا في المغرب بلفظ "امراً شوهاء فيبيحة الوجه مادة "شين". ولسان العرب مادة "شوهاء".

(۵) المفهم شرح مسلم فضائل عمر:: ۲۰۷، ۶.

(۶) فتح الباری: ۱۵۵، ۹.

٣٤٧٨: (١) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الصَّلْتِ أَبُو جَعْفَرٍ الْكُوفِيُّ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ يُونُسَ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي خَمَزَةُ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «يَبْنَا أَنَا نَابِمْ شَرِيتُ -بَعْنَى اللَّيْلِ- حَتَّى أَنْظُرَ إِلَى الرَّيِّ يَجْرِي فِي طُفْرِي أَوْفَى أَطْقَارِي ثُمَّ نَأْوِلْتُ عَمْرَ» فَقَالُوا فَمَا أَوْلَتْهُ قَالَ «الْعِلْمَ». [ر: ٨٢]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ الصَّلْتِ: محمد بن الصلت بن الحجاج الأسدي، أبو جعفر الكوفي الأصم. حاكم فرماني. كان بإصبهان فصار إلى الكوفة. أول به أصبهان كُتِبِي ووبيا كوفي ته لارو.

ددة شيوخ دي، إبراهيم بن سعد، أحمد بن بشير الكوفي، اسباط بن محمد، اسماعيل بن عياش، بشر بن عمارة الخثعمي، عبد الله بن المبارك، عبد الرحمن بن أبي الزناد، عثمان بن يزيد وغيره.

أو ددة نه به روايت كونكو كُتِبِي امام بخاري، عبد الله بن عبد الرحمن الدارمي، ابو زرعه عبد الرحمن بن عمر الدمشقي، امام ترمذي، امام نسائي، امام ابن ماجه وغيره شامل دي.

محمد بن عبد الله بن نمير، ابو زرعه او ابو حاتم وائي: ثقة. (٣)

ابن حبان هم به كتاب الثقات كُتِبِي ددة ذكر كُتِبِي دي. (٤)

ذهبي هم ثقة ويثلي دي. (٥) ابن حجر فرماني، ثقة. (٦)

٢١٨، يا ٢١٩ هجري كُتِبِي وفات شوي دي. (٧)

به صحيح بخاري كُتِبِي ددة هم دغه يو حديث دي، او د امام بخاري د يو بل شيخ نوم هم محمد بن صلت دي، دهغه كُتِبِي ابو يعلى دي، حافظ ابن حجر وائي: وأبو جعفر أكبر من أبي يعلى وأقدم سناً. أبو جعفر الكوفي ددة نه د سماع به اعتبار سره متقدم او عمر كُتِبِي زيات دي. (٨)

(١) الحديث أخرجه البخاري في صحيحه: ٥١٩. كتاب فضائل اصحاب النبي ﷺ، باب قول النبي ﷺ: «لو كنت متخذاً خليلاً». رقم: ٣٤٧٨. وفي كتاب مناقب الأنصار، باب ما لقي النبي ﷺ وأصحابه من المشركين بمكة. رقم: ٣٨٥٤. وفي: ٧١١، ٢. كتاب التفسير سورة المؤمن، رقم الحديث: ٤٨١٥، وتفرّد به البخاري. ١.

(٢) تهذيب الكمال للمزي: ٣٩٧، ٢٥، ٣٩٨. وتهذيب التهذيب للعسقلاني: ١٢٣٢، ٩.

(٣) الجرح والتعديل: ٧، الترجمة: ١١٥٦٧.

(٤) الثقات: لابن حبان: ١٧٧، ٩.

(٥) الكاشف: للذهبي: ١٨٢، ٢. الترجمة: (٤٩١٤) ١.

(٦) تقريب التهذيب، ص: ٤٨٤. الترجمة: (٥٩٧٠) ١.

(٧) تهذيب الكمال: ١٤٠٠، ٢٥.

(٨) فتح الباري: ١٥٥، ٩.

ابن المبارک: دا عبد الله بن المبارك بن واضح الحنظلی المروزی دې، دده حالات په دې الوسی کښې تیر شوې دي. (۱)

یونس: دا یونس بن یزید ایلی دې، دده احوال په کتاب العلم، باب من جعل لأهل العلم أياماً معلومة لاندې تیر شوې دي. (۲)

الزهري: دا محمد بن مسلم بن عبید الله بن عبد الله بن شهاب الزهري دې، دده حالات په دې الوسی کښې تیر شوي دي. (۳)

حمزة: دا حمزة بن عبد الله بن عمر بن الخطاب دې، دده احوال په کتاب العلم، باب الفتيا وهو واقف على الدأية وغيرها کښې تیر شوې دي. (۴)

أبيه: عبد الله بن عمر رضي الله عنه مراد دې، چې د حمزه پلار دې.

قوله: شَرِيتُ، يَعْنِي اللَّيْبَنَ: د شريعت مفعول "اللبن" دې، شوده خکل مراد دې.

ري: په کسري د راء سره دې، او په فتحي سره هم جائز دې.

شريت: دلته هم دغه شان مختصر بغير د ذکر د مشروب نه راغلې دې، او په کتاب التعبير کښې د عبدان عن ابن المبارك په طريقې سره، دا الفاظ منقول دي، "بيننا أنا نائم آتيت بقدح لبن فشربت منه." (۵) زه اوده ووم، چې د شودو يوه پيالې راوړلې شوه او ما ته راكړې شوه، نو ما د هغې نه او خكل.

قوله: حَتَّى أَنْظُرَ إِلَى الرَّيِّ: ري: بكسر الراء دې او په فتحي سره هم صحيح دې. (۶)

د عبدان په روايت کښې د "حق أن أنظر" الفاظ راغلې دي. (۷)

بیا رویت چې هغه په "أنظروا" ري سره ذکر کړې شوې دې، دا هم په حقیقت باندې محمول نه دي، بلکه د استعارې په توگه مذکور دي، او مراد دادې، چې په ما کښې لوندوالې او تازه والې راغې. او ښکاره شو.

گویا ري چې کله د بدن برخه جوړه کړې شوه، نو هغې اړخ ته ددې فعل نسبت او کړې شو،

(۱) کشف الباری: ۱/۴۶۲.

(۲) کشف الباری: ۳/۱۲۸۲.

(۳) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

(۴) کشف الباری: ۳/۴۵۸.

(۵) اوگوري: صحيح البخاری، کتاب التعبير، باب اللبن، رقم (۷۰۰۶).

(۶) فتح الباری: ۱۵۵، ۹.

(۷) صحيح البخاری، کتاب التعبير، باب اللبن، رقم (۷۰۰۶).

چې د بدن د خواصو نه دي، يعنې هغې اړخ ته د رؤيت نسبت او کړې شو، ځکه چې بدن د اعيانو د قبيلې نه دي، او هغه په نظر راځي، او د بدن رنگونه او كيفيتونه هم په نظر راتلونکې څيزونه دي. لهذا د "رى الجسم" د پاره رؤيت ثابت کړې شو، "انظر" مضارع په صيغې سره ذکر کړې شو، حال دادې چې مراد ماضى ده، دا په دې وجه چې په دې سره د ماضى د حالت حکايت کړې شوې دي، د هغه حال د استحضار د پاره.

قوله: يَجْرِي فِي ظُفْرِي: يَجْرِي اللَّبَنُ يَأْجِرِي الرَّي..... يعنې هغه شوده زما په نوکونو او د گوتو په سرونو کښې په تيزي سره روان وو، يا هغه تازه والې روان وو. ظفري او ظفاري دلته د راوی نه په شک سره مروی دی، او د عبدان په روايت کښې **مِنْ أَظْفَرِي** (۱) او په کتاب العلم کښې **فِي أَظْفَارِي** (بغير د شک نه مروی دي) (۲).

قوله: ثُمَّ نَأَوَّلْتُ: دلته "نَأَوَّلْتُ" راغلې دي، د عبدان په روايت کښې "أَعْطَيْتُ فَضْلَ عَمْرٍ دې" (۳) او په کتاب العلم کښې د "أَعْطَيْتُ فَضْلَ عَمْرٍ بن الخطاب" الفاظ راغلې دي. (۴) او د کتاب التعبير په يو روايت کښې د "أَعْطَيْتُ فَضْلَهُ عَمْرٍ راغلې دي" (۵).

د خوب تعبير چا بيان کړو؟ **فَمَا أَوْلَتْهُ: قَالَ: الْعِلْمُ.....** دلته په دې روايت کښې صحابه کرامو د هغوی **عَلَمٌ** نه پوښتنه کړې ده، چې تاسو د هغې تعبير څه او کړو، او هغوی **عَلَمٌ** جواب ورکړو. چې ددې تعبير "علم" دي.

او په **جزء الحسين بن عرفة** کښې په يوې بلې طريقې سره د ابن عمر نه مروی دی: **قال: فقالوا: هذا العلم الذي أتاك الله، حق امتلاك وفضلت منه فضلة فأخذنا عمر، قال: أصبتم.** (۶) يعنې صحابه کرامو هغوی **عَلَمٌ** ته او وئيل، چې دا خو علم دي، چې الله تعالى تاسو ته درکړې دي، او تاسو په دې سره سيرا به او ماره شوي، او بيا ستاسو نه پاتې شوې حضرت عمر **رضي الله عنه** واخستو.

رسول الله **ﷺ** او فرمايل، تاسو صحيح او وئيل. ددې روايت سند ضعيف دي، او که ددې سند محفوظ وي، نو بيا په دې کښې دا احتمال دي، چې بعضې حضراتو پوښتنه او کړه، چې تعبير څه دي، او بعضې کسانو پخپله تعبير

(۱) صحيح البخاري، کتاب التعبير، باب اللبن، رقم (۷۰۰۶)

(۲) صحيح البخاري، کتاب العلم، باب فضل العلم، رقم (۲)، و کتاب التفسير، باب اللبن، (۷۰۰۶)

(۳) صحيح البخاري، کتاب التعبير، باب اللبن، رقم (۷۰۰۶)

(۴) صحيح البخاري، کتاب العلم، باب فضل العلم، رقم (۸۲)

(۵) صحيح البخاري، کتاب التعبير، رقم (۷۰۲۷)

(۶) فتح الباري: ۹، ۱۵۵

بیان کرو، چا چې پوښتنه او کړه، هغوی ته رسول ﷺ بیان کړو، او چا چې صحیح بیان کړو، رسول الله د هغوی تصویب او فرمائیلو.

په عبارت کښې لفظ د "الْعِلْمُ" منصوب کیدې شی، په دې صورت کښې به تقدیر وی، اولته العلم ما ددې تعبیر په علم سره او کړو، او دا مرفوع هم کیدې شی، ای المول به هو العلم یعنی په څه سره چې تعبیر او کړې شو، هغه علم دي.^(۱)

د شودو تعبیر په علم سره ولې او کړې شو؟ خوب کښې چې شوده او لیدلې شی، نو ددې نه مراد علم وی، د شودو تعبیر په علم سره په دې وجه او کړې شو، چې شودو او علم په ډیر والی د نفعی او د خیر کثیر په سبب کیدو او د هغې د پاره په مفید کیدو کښې مشترک دی، او دواړه د اصلاح په اسبابو کښې دی، نو شوده خو بدن ته د غذا فائده ورکوی، او علم د غذايې معنوی او روحاني فائده ورکوی، یو د بدن د اصلاح د پاره مفید دي، او دویم د اصلاح روح یا د اصلاح دین د پاره.

په حدیث کښې په واضحه توګه د حضرت عمر رضی الله عنه فضیلت ذکر دي، او یوه خبره ددې نه دا هم معلومېږي، چې خوب په خپله ظاهري معنی باندې محمول کول ضروري نه دي، اگر چې هغه د انبیاءو خوب ولې نه وی، چې د وحی د قبیلې نه وی، بلکه بعضي خوبونه د هغې په ظاهر باندې محمول کولې شی، او د بعضي خوبونو تعبیر او تاویل بیانولې شی.^(۲)

د خوبونو نور تفصیل به په کتاب التعبير کښې راځي ان شاء الله تعالی.

د علم نه مراد علم سیاست دي، حافظ ابن حجر دلته یوه عجیبه خبره کړې ده، چې معقوله هم

ده. حافظ صاحب فرمائي، "والمراد بالعلم هنا العلم بسياسة الناس بكتاب الله وسنة رسول الله".^(۳)

دلته د علم نه مراد د کتاب الله او سنت رسول الله مطابق د خلقو سیاست یعنی د حکومت د کار علم دي. چې د قرآن او سنتو مطابق عام اولسی سیاست او مدنی سیاست څنګه او کړې شی، او د انسانیت خدمت څنګه او کړې شی، بیاني او فرمائیل.

"واختص عمر بن الخطاب بطول مدته بالنسبة إلى أبي بكر وباتفاق الناس على طاعته بالنسبة إلى عثمان، فإن مدة أبي بكر كانت قصيرة فلم يكثر فيها الفتوح التي هي أعظم الأسباب في الاختلاف ومع ذلك فساس عمر فيها مع طول مدته الناس بحيث لم يخالفه أحد ثم ازدادت اتساعاً في خلافة عثمان فانتشرت الأموال واختلفت الآراء ولم يثق له ما اتفق لغيره من طوعية الخلق له فنشأت من ثم الفتن إلى أن أفضى الأمر قتله واستخلف على فبا ازاد الأمر الاختلاف والفتن إلا إتيشاراً".^(۴)

(۱) فتح الباری: ۱۵۵، ۹

(۲) فتح الباری: ۱۵۶، ۹

(۳) فتح الباری: ۱۵۶، ۹

(۴) فتح الباری: ۱۵۵، ۹

د علم سیاست د حضرت عمر رضی اللہ عنہ سره د اختصاص وجه خه ده، خلافت خو نورو خلفاؤ هم کولو.....؟ وې فرمائیل، ددې د اختصاص وجه داده، چې د هغوی زمانه د خلافت د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ په نسبت سره ډیره وه، او د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ په نسبت خلق د دوی په اطاعت باندې ډیر متفق وو، د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د خلافت زمانه کمه وه په دې وجه فتوحات کم شوی دی، او د حضرت عمر په زمانه کښې ډیر اوشو، چې د اختلاف یو لوڼې سبب کیدی شي، ولې دې سره سره حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ د ډیرې زمانې پورې د فتوحاتو داسې ډکه بادشاهی او سیاست او کړو، چې چا هم د هغوی مخالفت اونه کړو، بیا د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ زمانه کښې په خلافت کښې نوره هم فراخی راغله، نو قسمًا قسم خبرې خورې شوې، او په آراؤو کښې اختلاف ښکاره شو، او د هغوی داسې اطاعت اونه کړې شو، د څنگه اطاعت او حکم منلو اتفاق چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته شوې وو، په دغه وجه فتنې رابرسیره شوې، او خبره د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ قتل ته اورسیده، بیا حضرت علی رضی اللہ عنہ خلیفه جوړ کړې شو، ولې د هغوی په زمانه کښې هم په معامله کښې نور اختلاف او د فتنو په خوریدو کښې زیاتوالې اوشو. معلومه شوه، چې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په شان سیاسي بصیرت، د حکومت د رازونو پیژندلو، پوهه او تدبیر چا ته هم نه دې ملاؤ شوې، هم په دغه وجه د "عقیق" لقب هغوی ته د رسول الله ﷺ د ژبې مبارکې نه ملاؤ شو، چې هم دا مفهوم ادا کوی، نو د خوب تعبیر او د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په سیاسي علم باندې پوهه بالکل ښکاره ده.

په حدیث او ترجمه الباب کښې مطابقت بالکل ظاهر دي.

۳۴۷۹: (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُمَيَّرٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشِيرٍ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ سَالِمٍ عَنْ سَالِمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «أَرَيْتَ فِي الْمَنَامِ أَنِّي أُنْزِعُ بِدَلْوٍ بَكْرَةً عَلَى قَلْبٍ، فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ فَزَعَزَعَنِي وَأَوْذَنُونِي نَزْعًا ضَعِيفًا، وَاللَّهِ يَغْفِرُ لَهُ، ثُمَّ جَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَاسْتَحَاكَتْ عَرَبًا، فَلَمَّا رَأَى عُبَيْرٌ تَأْيِيْدِي فَرِيَةً حَتَّى رَوَى النَّاسُ وَضَعُوا يَعْطَلِينَ». قَالَ ابْنُ جَبْرِ الْعَبْقَرِيُّ عَتَا قِي الزَّرَائِي. وَقَالَ يَحْيَى الزَّرَائِي الطَّنَافِسُ لَهَا تَحْمَلُ رَقِيقٌ (مَبْنُوتَةٌ) كَثِيرَةٌ. [ج: ۳۴۳۴]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُنَيَّرٍ: دا محمد بن عبد الله نمیر همدانی الکوفی دی، دده حالات تیر شوي دي. (۲)

مُحَمَّدُ بْنُ بَشِيرٍ: دا ابو عبد الله محمد بن بشر الکوفی العبدی دی، دده احوال هم تیر شوي دي. (۳)

(۱) الحديث سبق تخريجه في كتاب النكاح، باب الغيرة، رقم: ۱۵۲۲۶
 (۲) كتاب العمل في الصلاة، باب ما ينهي من الكلام في الصلاة، رقم: ۱۱۹۹۹
 (۳) كتاب العتق، باب إذا قال: لعبد، هو لله ونوى العتق، رقم: ۲۵۳۰

عبيد الله دا عبيد الله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر الخطاب العمري دي، دده احوال تير شوي دي.^(۱)

ابوبکر بن سالم: دا ابوبکر بن سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب القرشي العدوي المدني دي. په صحيح بخاري کښې دده هم دغه يو روايت دي، بخاري او مسلم دده نه روايت کړي دي، عبيد الله بن عمر العمري دده نه روايت کوي.

ابو حاتم الرازي دده په حقله فرماني: "لا اعراف له اسماً".

او عجلي دده ته ثقه وئيلي دي، ذهبي، ابن سعد او ابن حجر هم دده توثيق کړي دي، ابن سعد د مدينينو په څلورمه طبقه کښې دده شمير کړي دي.^(۲)

امام بخاري دده دا روايت د متابع په توگه ذکر کړي دي، او دا حديث د زهري عن سالم..... په طريقې سره تير شوي دي.^(۳)

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب القرشي العدوي دي، دده حالات په کتاب الايمان: باب "الحاء من الايمان" کښې تير شوي دي.^(۴)

ابوبکر بن سالم او دده نه روايت کونکې عبيد الله بن عمر العمري دواړه په صفارو تابعينو کښې شمير کړي شوي دي، او دا دواړه معاصر دي، او سالم پخپله په کبار تابعينو کښې دي. او په فقهاء سبعة کښې يو دي.^(۵)

تولہ: يَدُ الْبُكَرَةِ: د ډکوبوقه، اضافت "بُكَرَة" اړخ ته شوې دي، او "بُكَرَة" په سکون د دال سره هم کيدې شي. ددې معنی ده ځوانه اوښه، او په فتحې د کاف سره هم کيدې شي، ددې معنی ده. هغه غونډ لرگې چې هغې ته بوقه زوړندولې شي.

د حضرت عمر رضي الله عنه عبقري کيدل او د هغې مفهوم: قَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ..... مونږ په تير شوي يو روايت کښې وئيلي وو. چې په خوب کښې د شورو څکلو په حديث کښې د لېن (شودو) نه علم مراد دي. او د علم نه بيا علم د اسلامي سياست مراد دي، د هغې يو دليل دا هم دي، چې هم د حضرت عمر رضي الله عنه په حقله د ليدلې شوي يو بل خوب ذکر کولو سره رسول الله ﷺ هغوی ته د "عقري" لقب ورکړو. دلته د هغه حديث ذکر دي، او ابن جبير د "عقري" معنی بيان کړي ده. چې د هغې نه د پورته ذکر کړي شوې استدلال او د هغې د صحيح والي او اصابت اندازه لگيدلې شي.

(۱) کتاب الوضوء، باب التبرز في البيوت، (رقم: ۱۴۸)

(۲) تهذيب التهذيب: ۲۵، ۱۲، تهذيب الكمال: ۹۷، ۳۳، الکاشف: ۴۱۰، ۲، (رقم الترجمة: ۶۵۱۹)، تهذيب التهذيب،

ص: ۶۲۲، (رقم الترجمة: ۷۹۶۶)

(۳) فتح الباری: ۱۵۶، ۹

(۴) کشف الباری: ۱۱۲۸، ۲

(۵) فتح الباری: ۱۵۶، ۹

د سعید بن جبیر په دې قول کښې د عبقری تفسیر په "عتاق الزرابی" سره کړې شوې دې، الزرابی د کږه په جمع ده، چې ددې معنی ده، ښکلې او اعلیٰ تکیه گانې او گډئ، عتاق الزرابی یعنی ښکلې تکیه گانې او ښکلې او فراخه گډئ، دویمه معنی ددې دا کړې شوې ده، "الناقد الماهر الذی لا شی یفوقه".^(۱) هغه فعال یا ماهر سړې یا څیز چې د هغه څوک مقابله نه شی کولې، او د هغه نه پورته څوک نه وی.

حافظ ابن حجر د ابو عمر په حوالې سره نقل کړې دی، "عبقری القوم سیدهم وقیمهم وکبرهم" یعنی په قوم کښې عبقری هغه کس ته وئیلې شی، څوک چې د هغوی سپه سالار، او امیر وی، او د فراء قول ئې نقل کړې دې. "العبقری: السید والفاخر من الحيوان، والجوهر، والسهلا المنقوش".^(۲) یعنی عبقری سردار او د فخر وړ حیوان، جوهر او گډئ وغیره ته وئیلې کیږی.

یو قول دادې چې عبقری منسوب دې "عبقر" اړخ ته، چې په باندو کښې د یو ځانې نوم دې، او یو قول دادې، چې دا یو کلې دې، چې په هغې کښې اعلیٰ کیږې (رختونه) او ډیرې ښکلې بسترې تیارولې شی. یو قول دادې، چې عبقری یو داسې زمکې اړخ ته نسبت دې، چې په هغې کښې جنات اوسیدي، عرب د هر اعلیٰ او لوئې څیز مثال ورکولو د پاره هغې ته عبقری وائی.^(۳)

نووی وائی: "العبقری الذی لیس فوقه شیء"،^(۴) علامه ابن الاثیر ددې په حقله وائی:

"قصارواکباراواشیاءغیرأیما یصعب علیه ویبدی أوشیئا عظیما فی نفسه نسبو إلیها فقالوا عبقری".^(۵) یعنی عرب چې کله هم یو عجیبه او ناآشنا څیز او وینی، چې په هغې کښې معنویت او دقت وی، یا هغه څیز فی نفسه لوئې وی. نو هغوی دا څیز دې کلې اړخ ته منسوب کولو سره عبقری وائی. بیا په دې کښې وسعت راغې، او هر لوئې سردار او صاحب د کمال سړې په دې سره اونومولې شو.

بیا مصنف د خپل عادت مطابق د "زرابی" معنی هم ذکر کړې ده، او وې فرمائیل زرابی وئیلې شی، "الطنافس لها غمل رقیق" ته، یعنی قالین او درې چې د هغې نرې جال وی، او وې فرمائیل چې په قرآن کریم کښې (وزابی مېشوة) مستعمل دې.

د مذکورې تعلیق تخریج او د هغې موصولا ذکر: حافظ ابن حجر فرمائی:

^(۱) فتح الباری: ۱۵۶، ۹

^(۲) فتح الباری: ۱۵۷، ۹

^(۳) شرح النووی علی مسلم: ۱۱۶۱، ۱۵

^(۴) النهاية لابن الاثیر: ۱۱۵۳، ۲

^(۵) تغلیق التعلیق: ۱۶۳، ۴

«وأما قول سعيد بن جبيرة فأخبرنا به عير بن محمد الهالسي أخبرنا علي بن أبي بكر بن معال، أخبرنا علي بن أحمد أخبرنا أحمد بن محمد بن التيمي في كتاب، أخبرنا الحسن بن أحمد أخبرنا أحمد بن عبد الله، حدثنا سليمان بن أحمد حدثنا المقدام بن داود حدثنا أسد بن موسى حدثنا هيثم بن أبي بشير عن سعيد بن جبيرة.....» (١)

أو به يو بلې طريقې سره ئې داسې بيانوي:

«إنهنا أبو بكر بن أبي عمر الحموي، أن جدّه محمد بن إبراهيم الحاكم أخبره أخبرنا عبد الهادي بن عبد الكريم عن حاد بن هبة الله أن إسماعيل بن أحمد أخبره: أخبرنا أبو الحسين بن النقر أخبرنا عيسى بن علي حدثنا الهروي حدثنا نعيم بن الهيثم حدثنا أبو عوانه عن أبي بشير به» (٢).

د يحيى د قول تخريج كولو سره فرمائي:

«وأما قول يحيى وهو ابن زيادة الغراء فأخبرنا به محمد بن أحمد بن علي الهذلي، إجازة شافهة عن يونس بن أبي اسحاق عن أبي الحسن بن أبي عبد الله عن الفضل بن سهل عن الخطيب أخبرنا أبو سعيد بن أبي عمر، حدثنا أبو العباس محمد بن يعقوب حدثنا محمد بن الجهم حدثنا يحيى بن زياد الغراء في كتاب مغاني القرآن له.....» (٣)

٣٤٨٠: (٤) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْحَمِيدُ أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ سَعْدٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَاهُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ أَبِي وَقَّاصٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ اسْتَأْذَنَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ، وَعِنْدَهُ نِسْوَةٌ مِنْ قُرَيْشٍ يُكَلِّمَنَّهُ وَيَسْتَكْثِرُنَّهُ ، عَالِيَةً أَصْوَاتُهُمْ عَلَى صَوْتِهِ فَلَمَّا اسْتَأْذَنَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ قُمْنَا فَبَادَرَنَ الْحَبَابَ فَأَذِنَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَدْخَلَ عُمَرُ وَرَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَضْحَكُ ، فَقَالَ عُمَرُ أَضْحَكَ اللَّهُ سِنَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ . فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «عَجِبْتُ مِنْ هَؤُلَاءِ اللَّاتِي كُنَّ عِنْدِي فَلَمَّا سَمِعْنَ صَوْتَكَ ابْتَدَرَنَ الْحَبَابَ» . فَقَالَ عُمَرُ فَأَنْتَ أَحَقُّ أَنْ يَهْبَنَ يَا رَسُولَ اللَّهِ . ثُمَّ قَالَ عُمَرُ يَا عَدُوَاتِ أَنْفُسِهِنَّ ، أَتَهْبِئْنِي وَلَا تَهْبِئَن رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقُلْنَ نَعَمْ ، أَنْتَ أَقْظُ وَأَغْلَظُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

(١) تغليق التعليق: ١٦٣، ٤

(٢) تغليق التعليق: ١٦٣، ٤

(٣) تغليق التعليق: ١٦٣، ٤، ٤٦

(٤) الحديث مر تخريجه في كتاب بدء الخلق، باب ما جاء في صفة الجنة وأنها مخلوقة.....

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-: «إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحَطَّابِ وَالَّذِي تَقْسِي يَدِيهِ مَا لَيْفِكَ الشَّيْطَانُ سَأَلَكَ فَجَا قَطُّ إِلَّا سَلَكَ فَجَا غَيْرَ حُكِّكَ». [ر: ٣١٢٠]

رجال الحديث

عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: دا امير المؤمنين في الحديث ابو الحسن على بن عبد الله بن جعفر بن نجيع سعدى البصرى دې، چې د ابن المدينى په نوم سره مشهور دې، دده حالات په كتاب العلم، باب الفهم في العلم كښې تير شوې دي.^(١)

يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ: دا ابو يوسف يعقوب بن ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبد الرحمن بن عوف القرشي الزهري المدني دې، دده احوال په كتاب العلم، باب ما ذكر في ذهاب موسى المهرزل الغضن كښې تير شوې دي.^(٢)

صَالِح: دا ابو محمد، يا ابو الحارث صالح بن كيسان المدني دې، دده حالات په كتاب الإيمان، باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال كښې تير شوې دي.^(٣)

إِبْنُ شَهَاب: دا ابوبكر محمد بن مسلم بن عبيد الله بن عبد الله بن شهاب الزهري دې، دده حالات په كتاب بدء الوحي كښې تير شوې دي.^(٤)

مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ: دا محمد بن سعد بن أبي وقاص دې، دده احوال تير شوې دي.^(٥)
عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: دا عبد العزيز بن عبد الله بن يحيى بن عمرو بن اويس اويسى دې، دده احوال په كتاب العلم، باب الحرص على الحديث كښې تير شوې دي.^(٦)

إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ: دا ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبد الرحمن بن عوف دې، دده احوال په كتاب الإيمان، باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال كښې تير شوې دي.^(٧)

عَبْدُ النُّعْمِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: دا عبد الحميد بن عبد الرحمن بن زيد دې، دده حالات تير شوې دي.^(٨)

(١) كشف الباري: ١٢٩٧، ٣.

(٢) كشف الباري: ١٣٣١، ٣.

(٣) اوگوري: كشف الباري: ١١٢١، ٢.

(٤) اوگوري: كشف الباري: ١٣٢٤، ١.

(٥) كتاب الزكوة: باب قول الله عز وجل (لا يسألون الناس الحافا) (رقم: ١١٤٧٨).

(٦) اوگوري: كشف الباري: ١٤٧، ٤.

(٧) اوگوري: كشف الباري: ١٢٠، ٢. همدغه شان كشف الباري: ١٣٣٣، ٣.

(٨) كتاب بدء الخلق: باب صفة إبليس وجنوده، (رقم: ١٣٢٩٤).

محمد بن سعد بن ابی وقاص: دده اوس پورته تذکره او کړې شوه.

معلوم مدنی تابعین یو ځانې په دې روایت کښې اتفاقاً څلور تابعین یو ځانې کښې مذکور دی، صالح بن کيسان، ابن شهاب زهري، عبد الحميد بن عبد الرحمن او محمد بن سعد بن ابی وقاص او دا ټول حضرات مدنيان دي.)

دا ښځې څوک وې؟ وَعِنْدَهُ نِسْوَةٌ مِّنْ مَّرْثِيٍّ..... په ظاهره خو دا د حضور ﷺ ازواج مطهرات وې، او دا هم احتمال شته، چې د هغوی نه علاوه نورې ښځې هم وې، خو دا چې د "يَسْتَكْتَرْنَهُ" کوم الفاظ دي، ددې نه د اولنې خبرې تائيد کيږي، ځکه چې نورې ښځې د حضور ﷺ نه د زياتوالي (د نان نفقې وغيره) مطالبه څنگه کولې شي، د "يَسْتَكْتَرْنَهُ" معنی داده چې هغه ښځو دا مطالبه کوله، چې هغوی ته ددې نه زياته ورکړې شي، کومه چې دوی ته ورکولې شي، او د داودی خيال دې، چې د "يَسْتَكْتَرْنَهُ" معنی داده، چې هغوی رسول الله ﷺ سره زياتې خبرې کولې، خو دا تاويل مردود دې، ځکه چې مسلم په خپل صحيح کښې دا روايت ذکر کړې دې، او په هغې کښې دا تصريح ده، چې هغې ښځو په نفقه کښې د زياتوالي خواهش ظاهر کړې وو، ښکاره خبره ده، ددې تصريح نه ورستو دا احتمال نه پاتې کيږي، چې څه بله معنی به مراد وي.)

"عالية" أصواتهن "عالية" د صفت کيدو په وجه باندې مرفوع دې، او يا د حال کيدو په وجه باندې منصوب دې.

د پیغمبر ﷺ وړاندې "د اواز اوچتولو" د ممانعت سوال: اوس دلته کښې دا سوال پيدا کيږي، چې د الله تعالی د رسول په وړاندې په اوچت آواز باندې خبرې کول شرعاً ممنوع دی، بیا دې ښځو ولې په اوچت آواز باندې خبرې کولې، بیا په خاص توگه دا ښځې وې هم منتخب، او د پیغمبر ښايي وې. نو ددی دپاره بیا دا عمل نور هم زیات شنيع او نامناسب کيدل پکار دی؟ ددې خبرې څو تاويلات کړې شوي دي، او ددې مختلف جوابونه ورکړې شوي دي.

ابن التين فرمائي په دې کښې دا احتمال دې، چې هغوی په اوچت آواز خبرې د رفع صوت د ممانعت نه وړاندې کړې وې، یا دا هم ممکن دی چې رفع صوت د هغوی په طبیعت کښې وو، يعنی هغوی په قدرتی او طبیعي توگه جهير الصوت وې، او ممانعت د هغه رفع صوت دې، چې اختیاری او بالقصد وې.)

دويم بعضې حضراتو دا جواب ورکړې دې، چې رفع صوت د هر مسلمان د پاره ممنوع دې، او په دې ښځو کښې د هر يوې د پاره په اوچت آواز خبرې کول ممنوع وو، ولې دلته چې کوم رفع صوت وو، هغه د ټولو په يو ځانې د خبرو کولو نه پيدا شوې وو، يعنی په هغې

(۱) فتح الباری: ۱۵۷.۹

(۲) فتح الباری: ۱۵۷.۹

(۳) فتح الباری: ۱۵۸.۹

کښې یونې متعینې ښځې په مشخص توګه د آدابو خلاف نه کولو، بلکه د هغوی د اجتماع ډګر وځپي نه دا خبره پیدا شوې وه، او ښکاره خبره ده، په دې وجه په متعینه توګه هیڅ یوه ښځه خلاف کونکې نه شي ګرځولې کیدې.

بیا هم دا جواب محل د نظر دې، ځکه چې که یو یو آواز د پیغمبر د آواز نه اوچت نه وو، نو بیا لامحاله مجموعه اصوات هم د رسول الله ﷺ د آواز په مقابله کښې نه شو اوچت کیدې.

یو قول دا هم دې، چې دا هم ممکن دی، چې په دوی کښې یوه ښځه "جهیده" یعنی داسې وی، چې د هغې آواز اوچت وی، یو قول دا هم دې، چې د رفع صوت ممانعت د سړو د پاره وی د ښځو د پاره نه وی، او یو قول دادې، چې د ښځو د پاره ددې کراهت تنزیهې دې، نه چې تحریمی. بعضی حضرات وائی، چې دلته کوم رفع صوت وو، هغه د مخاصمت او بحث په وجه باندې وو، او په مخاصمت کښې بغیر د ارادې نه آواز اوچتېږي. او ممنوع هغه رفع صوت دې. کوم چې په ارادې او قصد سره وی.

دا هم په جواب کښې وئیکلې شوی دی، چې ازواج مطهراتو خو آواز اوچت کړو ولې هغوی ته دا اعتماد او یقین وو، چې دا د دوی په حق کښې معاف دې، او په یواځې والي کښې ډیر داسې څیزونه جائز وی، چې د خلقو په وړاندې او مجلس کښې جائز نه وی، (نو کیدې شي، چې د رفع صوت ممانعت یا د خفض صوت ادب، د مجلس د آدابو نه وی، او د ښځې خاوند په مینځ کښې په دې کښې څه بدی نه وی.

قوله: أَضْحَكَ اللَّهُ سَنَك: په ظاهره باندې دا د حضرت عمر رضی الله عنه د اړخ نه رسول الله ﷺ ته د کثرت ضحک دعاء ده، حافظ صاحب فرمائی، ددې جملې دا مراد نه دې، بلکه د ضحک د لازم دعا مراد ده. او لازم د ضحک "خوشالی" ده، او یا د لازم د ضحک یعنی خوشالي، د ضد نفی مراد ده، او د خوشالي ضد خفګان دې، نو ګویا حضرت عمر رضی الله عنه داسې دعا او فرمائیلې، "الله تعالی دې تاسو د خفګان نه اوساتي" یا "الله تعالی دې تاسو ټول عمر خوشاله ساتي" (۱).

قوله: أَهْبَنِي: دا د الهیة نه فعل دې، یعنی آیا تاسو زما نه ویریرئ، او زما هیبت او وقار ستاسو په زړونو کښې زیات دې او د رسول الله ﷺ کم.....؟

د حضرت عمر رضی الله عنه د وئیلو مطلب دا وو، چې رعب، ویره او هیبت خو د مؤمن په زړه کښې د الله تعالی او د هغه د رسول نه پکار دې، او دا ښځې د رسول الله ﷺ نه زیاتې زما (عمر) نه ویریري او هیبت محسوس کوي.

دا سوال یا نکیر او شکایت هم د ازواج مطهراتو نه وو، چې د خپل زړه په صفاتې، ایمان و اخلاص کښې ورته ممتاز مقام ملاؤ شوې وو، هغوی جواب ورکړو، ستاسو نه د ویریدو وجه ستاسو د مزاج سختی او سخت نیول دی. او رسول الله ﷺ ټول په ټول رحمت دې، نو د

(۱) فتح الباری: ۵۸۹

(۲) فتح الباری: ۵۸۹

هغوی ﷺ نه نه ویریدل د هغوی ﷺ د عظمت او رفعت دلیل دی، او پاتې شو د رسول الله ﷺ وقار او احترام نو هغې به د ازواج مطهراتو په زړونو کښې په پوره قوت سره موجوده وهل. والله اعلم

حضرت عمر رضی الله عنه ته د ښځو د ویریدو علم څنگه اوشو: دلته دا سوال هم پورته کړې شوی دی، چې حضرت عمر رضی الله عنه څنگه وئیل، چې تاسو زما نه ویریرئ، او د رسول الله ﷺ نه نه ویریرئ. د ویریدو پته څنگه اولگیده؟ علماؤ خو یو جواب دا ورکړې دی، چې ټولې ښځې د پردې کولو د پاره په تندئ لارې، حال دادې چې پرده کولو سره هم دغلته کیناستې هم شوي. دویم جواب دا ورکړې شوی دی، چې هغوی د رسول الله ﷺ د اړخ نه حضرت عمر رضی الله عنه د اجازت ملاویدو یا نه ملاویدو د خبر نه بغیر د پردې د پاره په تندئ لارې، چې د ویرې علامت دی. او دریم جواب دا ورکړې شوی دی، چې د ټولو ښځو د پردې د پاره پاسیدل دهیبت علامت دی، ګڼې په دوی کښې بعضې د حضرت عمر رضی الله عنه محرماتې هم وې.

قوله: أَنْتَ أَقْضُ وَأَغْلَظُ: أفظ او أغلظ، د "قظافة" او "غلظة" نه د اسم تفضیل صیغې دی، او د اسم تفضیل قانون دادې، چې هغه په اصل فعل کښې د شرکت تقاضا کوی، نو گویا ددې معنی دا شوه، چې د قظافة او غلظة صفات خو په رسول الله ﷺ کښې هم دی، ولې په تاسو (عمر) کښې د هغوی ﷺ په مقابله کښې زیات دی، اوس اشکال دادې، چې د حدیث مفهوم خو دغه شو، چې دا صفات د رسول الله ﷺ په ذات مبارک کښې هم شته اگر چې کم دی، او دلته قرآن کریم د هغوی ﷺ د ذات نه ددې صفاتو نفی کوی، په "لو کنت فظاً غلیظ القلب لا تضوا من حولک" (۱) کښې "کو" سره د قظافة او غلظة ذکر کولو سره هم ددې نفی کړې شوې ده.

په قرآن او حدیث کښې د تعارض خبره په ظاهره په قرآن او حدیث کښې ددې تعارض جواب دادې، چې په قرآن کریم کښې الله تعالی د رسول الله ﷺ نه د کوم قظاظت او غلظت نفی کوی، هغه د صفت لازمه کیدو په حیثیت سره ددې د وجود نفی کوی، لهذا د مذکوره صفت د مطلق وجود نفی ددې نه نه کیږي، او په حدیث کښې چې کوم مذکور دی، هغه دا صفت د صفت لازمه پد توګه د رسول الله ﷺ د پاره د ثابتولو تقاضا نه کوی، بلکه ددې د مجرد وجود تقاضا کوی. او د رسول الله ﷺ د پاره ددې صفت مجرد وجود داسې ثابت دی، چې په کوم وخت کښې به رسول الله ﷺ یو منکر کار وینی، نو په هغوی کښې به سختی راځي، او عام حالت د هغوی ﷺ د نرمی او شفقت دی، لهذا په قرآن او سنت کښې هیڅ تعارض نشته (۲) بعضې حضراتو د تطبیق صورت داسې بیان کړې دی، چې په قرآن کښې د صفت مذکوره د رسول الله ﷺ نه نفی ده، او دلته په حدیث کښې ددې د حضرت عمر رضی الله عنه د پاره اثبات

(۱) لامع الدراری: ۱۱۵۹، ۸

(۲) فتح الباری: ۱۵۸، ۹

(۳) فتح الباری: ۱۵۸، ۹

دې، ياتې شو اسم تفضيل نو هغه په خپله معنی باندې محمول نه دې، يعنی په هغوی کښې صفت مذکور دې، نسبتاً د زياتيدو ذکر مقصود نه دې، بلکه ددې مجرد وجود ثابت کړې شوې دې، يعنی "اللفظ" په معنی د "اللفظ" دې، ولې په دې توجیه کښې نظر او اشکال دې، او هغه داسې چې دلته ترجیح صراحةً مذکور ده، او هغه داسې چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ او فرمايل، چې تاسو د رسول الله ﷺ نه ویريرئ او زما نه ویريرئ، يعنی په دې حوالې سره تاسو ما ته په رسول الله ﷺ باندې ترجیح راکوئ، او په جواب کښې هغوی د ترجیح وجه ذکر کولو سره اسم تفضيل استعمال کړو، چې د هغې معنی داده، چې د پیغمبر په مقابلې کښې ستاسو نه د زیات ویریدو وجه، د پیغمبر په مقابلې کښې ستاسو زیاته سختی کول دی، من رسول الله..... کښې رسول الله مفضل علیه دې، ددې واضح مفهوم دغه دې، چې قضاو غلط خو په رسول الله ﷺ کښې هم دی، ولې تاسو حضرت عمر رضی اللہ عنہ د هغوی رضی اللہ عنہ نه زیات ئې، معلومه شوه، چې "لفظ" په معنی د "اللفظ" نه دې، او د حضرت عمر رضی اللہ عنہ پاره مطلق غلطه ثابتول مقصود نه دی، بلکه د نورو په مقابلې کښې زیات غلطه او غلطه ثابتول دی (۱)، ایا حضرت عمر رضی اللہ عنہ د غیر ضروری حده پورې سختی کونکې وو: په مذکوره تشریح کښې چې دا خبره راغلي ده، چې مطلق غلطه او غلطت په رسول الله ﷺ کښې هم وو، کله چې به هغوی رضی اللہ عنہ امر منکر اولیدو، نو په هغې به ئې نکیر کولو او د سختی اظهار به ئې کولو، او په عمر رضی اللہ عنہ کښې دا سختی زیاته وه، ددې خو دا مطلب یقیناً نه دې، چې ضروری او مطلوب سختی په حضرت عمر رضی اللہ عنہ کښې ډیره او په رسول الله ﷺ کښې کمه وه؛ ځکه چې په منکر او ناجائز باندې خفه کیدل او زړه ماتیدل خو د الله تعالی په رسول ﷺ کښې د ټولو نه زیات وو، او په دې کښې کمې ثابتولو سره گویا د هغوی رضی اللہ عنہ تنقیص کیرې، دویم مطلب ددې دا کیدې شی، چې د ضرورت په وخت کښې خو رسول الله ﷺ هم سختی کوله، او د غلطه او غلطت مظاهره به ئې کوله، ولې په عامو حالاتو کښې به ئې داسې نه کول، او حضرت عمر رضی اللہ عنہ په عامو حالاتو کښې هم سخت وو، حال دادې چې غیر ضروری حده پورې سختی او بې رحمی په دین کښې ناخوښه او د ښو اخلاقو سره منافی ده، بیا د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په شان جلیل القدر صحابئ رسول ﷺ کښې دا خبره څنګه کیدې شی؟ ددې خبرې جواب دا ورکړې شوې دې، چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ د مکروهاتو نه په منع کولو او مندوباتو پورې عمل کولو باندې په زور ورکولو کښې مبالغه کوله، (۲) او رسول الله ﷺ به په زجر عن المكروهات او ترغیب إلى المندوبات باندې دومره سختی نه کوله. په نورو الفاظو سره رسول الله ﷺ طبعاً ډیر نرم زړه او نرم طبیعت مزاج والا وو، او شدت په

(۱) فتح الباری: ۵۸۰، ۹

(۲) فتح الباری: ۵۸۰، ۹

هغوی علیه السلام کښې دیني او شرعي وو، چې د ډیر ضرورت او مجبورې په وخت کښې به وړاندې راتلو، او حضرت عمر رضی الله عنه طبعاً شدید او سخت مزاج وو، او په اسلام کښې د داخلیدو نه ورستو دا شدت او سختی هغه د الله تعالی د پاره استعمال کړه، نو په معمولی غلطۍ باندې به یې هم سختی کوله، او د وړو وړو آدابو د پاره به یې هم د شدت نه کار اخستلو، بس دومره خبره ده.

قوله: إِيهَا يَا أَبَنَ الْخَطَّابِ! "ایها" ددې لفظ په څلورو طریقو سره لوستل منقول دی:

①- إِيهَا بفتح الهمزة وتنوين الهاء المفتوحة، ددې معنی ده، "لا تبتدئنا بحديث" یعنی مونږ سره خبرې مه شروع کوه.

②- إِيهَا په دې صورت کښې بغیر د تنوین نه، ددې معنی ده، "کفت من حدیث عهدنا" یعنی کومه خبره چې مونږه کوو، یا د کومې خبرې نه چې مونږ خبریو د هغې نه منع شه.

③- إِيه بکس الهمزة والياء والتنوين، ددې معنی ده، "حدثنا ما شئت" او وایه څه چې تۀ وئیل غواړې.

④- إِيه بغیر د تنوین نه، ددې معنی ده، "زدنا ما حدثتنا" یعنی مزید او وایه. دا خبره کومه چې تۀ وائې.

حافظ ابن حجر رحمته الله دې ټولو احتمالاتو ذکر کولو نه ورستو وائی، "ووقع فی روایتنا بالنصب والتنوين" یعنی زموږ په دې روایت کښې دا لفظ په نصب او تنوین سره وارد شوی دې، چې د هغې معنی شوه، تۀ په دې معامله کښې خبرې مه کوه، (۱) د ابن التین نه نقل کړې شوی دی، چې دا بغیر د تنوین نه صحیح دې، او معنی یې ده، "کفت عن لومهن" یعنی تۀ دوی مه ملامه کوه، او په دې سره کیدې شی د حضور صلی الله علیه وسلم مطلب دا وو، او چې د دوی مطالبه څه غیر شرعی او د بې ادبۍ نه ده، په دې وجه دوی ملامه کول صحیح نه دی، هغه کۀ دوی پخپله د صبر او قناعت نه کار واخلي، نو دا به غوره وی (۲).

طیبی وائی چې د الله تعالی د رسول تکریم او تعظیم مطلوب لذاته دې، او په دې کښې زیاتوالي د ستائني وړ او ضروری دې، لهذا د رسول الله صلی الله علیه وسلم "إيه" وئیلو سره د حضرت عمر رضی الله عنه نه د مزید وئیلو خواش ظاهرول معقول او "أقرب إلى الفهم" دی، او ددې قرینه داده، چې رسول الله صلی الله علیه وسلم ددې نه ورستو او وئیل، "والذي نفسی بیده....." په دې جمله کښې د حضرت عمر رضی الله عنه ډیر لوڼې تعریف کړې شوي دي، چې د هغې نه هم دغه ظاهری، چې هغوی علیهم السلام د هغه حوصله مضبوطه کړه، او د هغه دراني د صحیح کیدو او د حق وئیلو

تعریف نې او کړود (۱)

علامه تورپشتی د کلمه "ایه" په حقله وائی، "ایه" اسم دې، چې په دې سره فعل مسنی کړې شوې دې، ځکه چې ددې معنی امر دې، کله چې د چا نه په قول یا فعل کښې د زیاتوالی او د مزید طلب کولې شی، نو هغه "ایه" هکس، الهام وئیلو سره مخاطب کولې شی. بیا کله چې دا وړاندې کلام سره یو ځای کول وی، نو دا به په تنوین سره داسې لوستلې شی. "ایه حدیثاً" یعنی وړاندې خبره کوه..... او کله چې د مخاطب خاموش کول مطلوب وی نو "ایه انا" په الف سره وئیلې شی. او وې فرمائیل. په دې حدیث کښې معلومیږي، چې هم داسې په الف سره دې. او ددې معنی ده، "گفت یا ابن الخطاب عن هذا الحديث" یعنی دا خبره پریږده، او ددې نه منع شه. او امام بخاری دا مجرور منون روایت کړې دې، او صحیح "ایه" په فتحې سره دې. او مسلم دا روایت ذکر کړې دې، ولې په هغې کښې دا کلمه بالکل ذکر شوې نه ده؟

قوله: إِلَّا سَلَكْتُ فِجَاً غَيْرَ فِجَاً: دا د حضرت عمر رضی الله عنه دیر لوني فضیلت دې، چې هغه د شیطان نه اکثر محفوظ وی، او شیطان د هغوی د لارې نه هم لرې تختی. ورسره تلل او په هغوی حمله کول خو لري خبره ده.

ایا حضرت عمر رضی الله عنه معصوم وو؟ اوس سوال دادې، چې د حضرت عمر رضی الله عنه به شیطان دومره لري تختیدو. نو بیا خو هغه معصوم او گرځیدو؟ ځکه کله چې شیطان هغه ته نژدې نه شو راتلې. نو د هغه نه به نې گناه څنگه کړې وه. او اهل سنت والجماعت د عصمت عقیده صرف د انبیاء صلی الله علیه و آله پاره ساتی، د نبی نه علاوه څوک چې هر څومره لوني ولې نه وی، د اهل سنتوله مخې معصوم نه شی کیدي.

ددې جواب حافظ ابن حجر دا ورکړې دې، چې دا روایت ددې خبرې تقاضا کوی، چې د شیطان د پاره حضرت عمر رضی الله عنه ته د رسیدو هیڅ لار نشته، او هغه د دوی نه تختی، خو دا د هغوی د عصمت تقاضا ځکه نه کوی، چې په دې کښې ددې خبرې نفی او ممانعت خو نشته، چې شیطان ته د وسوسې په ذریعه د دوی په زړه کښې د څه خبرې اچولو قدرت هم نشته، نو دا قدرت هغه ته حاصل دې، او د وسوسې په ذریعه هغه د حضرت عمر رضی الله عنه په زړه کښې هم خبره اچولې شی. لهدا د حدیث نه د هغوی عصمت په هیڅ طریقې سره هم نه ثابتیږي.

د نبی عصمت واجب او د غیر نبی ممکن دې، دلته یو اشکال کیدی شی، چې د مذکور روایت نه د مفهوم موافق په توګه دا معلومیږي، چې حضرت عمر رضی الله عنه معصوم وو، او شیطان د وسوسې په طریقو هم د هغوی په زړه کښې څه خبره اچولو سره هغوی په یو بد فعل باندې نه

(۱) شرح الطیبی: ۱، ۲۳۱

(۲) کتاب السیر: ۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶

(۳) فتح الباری: ۹، ۱۵۹

شو و راجولې. او هغه داسې چې په کومه لار حضرت عمر رضی اللہ عنہ وروان وی شیطان په هغه لار نه شی راتلې. نو هغوی ته دومره نزدې راتلل او میل جول اختیارولو سره د هغوی په زړه کښې د وسوسې اچولې زړه ورتیا او همت څنگه کیدې شی، ښکاره خبره ده، چې په لار د تلو همت په هغه کښې نه وو، نو د میل جول اختیارولو سره د وسوسې اچولو طاقت خو به په طریقه اولی په هغه کښې نه وی. او په دې شان سره به حضرت عمر رضی اللہ عنہ هغه د لاس رسیدو نه محفوظ وی. او هم دغه عصمت دې، ددې جواب دادې، چې په دې طریقه د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د پاره عصمت ثابتیدل لازم نه راځی، کیدې شی چې الله د شیطان نه د هغوی حفاظت کړې وی. او عصمت ثابت هم شی، نو عصمت د نبی په حق کښې واجب دې، او د غیر نبی په حق کښې ممکن دې، ددې مضمون یو روایت په طبرانی "اوسط" کښې ذکر کوی چې د هغې الفاظ دادی، "ان الشیطان لا یلقی عمر منذ اسلم الا څلر لوجه".

یعنی حضرت عمر رضی اللہ عنہ چې د کله نه اسلام قبول کړې دې، شیطان هغوی سره نه ملاویری، مگر هغه پر مخې پریوځی. (۱)
د حضرت عمر رضی اللہ عنہ نه د شیطان تختیدو مطلب: علامه تورپشتی وائی:

"تنبيه على صلابته في الدين واستمرار حاله على الجِدِّ الصَّرفِ والحقِّ المحضِ حتى كان بين يدي رسول الله كالسيفِ العارِمِ والحسامِ القاطعِ ان أمضا مضى، وإن كفه كفت، فلم يكن له على الشيطان سلطان إلا من قبل رسول الله وكان هو كالوازم بين يدي الملك فلهمذا كان الشيطان ينحرف عن الفج الذي سلكه". (۲)

یعنی د حدیث په دې الفاظو کښې تنبیه ده، د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په صلابت فی الدین په دین کښې پوځوالی، او ټول عمر د هغوی په خالص ریښتونی او په خالص حق قائم پاتې کیدو باندې. نو هغوی د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د پاره د تیځی نه وتلې توره او سیف قاطع وو، کله چې به رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هغه چلوله نو هغه به چلیده، او کله چې به ئې اودروله نو اودریده به. نو په شیطان باندې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ دا تسلط د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د اړخ نه وو، په دې حوالې سره د هغوی مثال د بادشاه د یو محافظ او قُندان وو، په دې وجه شیطان به ټول عمر د هغه لارې نه ډډه کوله. چې په هغې به حضرت عمر رضی اللہ عنہ تلو، ځکه چې هغه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم عسکرو. د لارو جدا کیدو دوه مطلبونه: نوی وائی، دا حدیث په خپل ظاهر باندې محمول دې، او ددې مطلب دادې. چې شیطان به کله حضرت عمر رضی اللہ عنہ لیدو، نو تختیدو به، او هغه لار به ئې پریښوده. او قاضی عیاض وائی، په دې کښې دا احتمال هم شته، چې دا ضرب المثل وی، او ددې معنی دا وی. چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ د شیطان لار پریښوده او په داسې صحیح لار او صحیح طریقې باندې تلې دې، چې هر هغه څیز ئې پریښودو، کوم چې شیطان ته خوښ دې، او گويا د حضرت عمر رضی اللہ عنہ او شیطان لارې بالکل جدا جدا دي.

(۱) فتح الباری: ۵۸، ۵۹، ۱۵۹

(۲) کتاب المسیر: ۴، ۱۱۳۱۶

بیا هم اولنی خبره ډیره صحیح گرځولې شوې ده، ځکه چې په هغې کښې لفظ په خپله ظاهري او متبادر معنی باندې محمول کړې شوې دي.^(۱)

رسول الله ﷺ داسې سختی ولې نه کوله: رسول الله ﷺ په خپل مذکوره ارشاد کښې د ازواج مطهراتو د حضرت عمر رضی الله عنه په ویریدو باندې بحث کولو سره او فرمائیل، چې حضرت عمر رضی الله عنه د دین په معامله کښې ډیر سخت او فیصله کونکې وو، او شیطان هغه ته نزدې هم نه شو راتلې، او داسې رسول الله ﷺ "ایه" وئیلو سره هغه خبره په نور وضاحت او تفصیل

سره د وئیلو مطالبه او کړه، چې هغه "آتهنیغی ولاتهین رسول الله؟" وئیلو سره د خپل ځان نه د ازواج مطهراتو د ویریدلو او د رسول الله ﷺ نه د ویریدو باندې وئیلې وه.

اوس سوال دا پیدا کیږي، چې د حضرت عمر رضی الله عنه دا فیصله کونکې کیدل او سخت انداز رسول الله ﷺ ته دومره خوښ او په دین کښې مطلوب وو، نو بیا رسول الله ﷺ پخپله داسې ولې نه وو، او پخپله د هغوی رضی الله عنه ازواج مطهرات ولې دومره نه ویریدلې؟ علامه تورپشتی ددې جواب ورکولو سره وائی:

"ولما كان النبي ﷺ رحمة مهداة إلى العالمين، مأموراً بالعفو عن المذنبين، معنياً بأصفياء عن الجاهلین لم يكن ليواجههم فيما لا يحد من فعل مكروه أو سوء أدب بالفاظظة والغلظة والزجر البليغ، إذ لا يتصور العفو مع تلك الخلال فلهمنا تسامح هوقها واستحسن استشعارهن الهيبة من عمر".^(۲)

یعنی تر کومې پورې چې د رسول الله ﷺ تعلق دي، نو هغوی خو د ټول عالم د پاره سراسر رحمت او ذریعه د هدایت وو، د خطاکارو په معاف کولو باندې مامور وو، او ناپوهو ته د معافۍ اهتمام کونکې وو، په دې وجه هغوی رضی الله عنه د خلقو په هغه ناخوښه کارونو او د بې ادبۍ د حرکتونو په شان په نامناسبو کارونو باندې په سختۍ سره راتلونکې نه وو، او د هغوی په زجر او توبیخ پسې نه شو لگیدلې، ځکه چې عفو او معاف کول سختی او رټلو سره نه شی جمع کیدې، بلکه عفو او صفح به په هغه وخت کښې متحقق کیږي، کله چې د سختۍ وغیره نه بچ شي. په دې وجه دلته او ددې په شان په بعضې نورو موقعو باندې هغوی رضی الله عنه به پخپله د تسامح، معافۍ خاموشۍ مظاهره کوله، خو د حضرت عمر رضی الله عنه د سختۍ کولو به ئې هم تحسین فرمائیلو.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت واضح دي، ځکه چې د حضرت عمر رضی الله عنه فضیلت او منقبت دلته ذکر دي، چې ترجمه الباب هم دغه دي.^(۳)

(۱) شرح الطیبی: ۲۳۱، ۱۱، وفتح الباری: ۱۵۹، ۹.

(۲) شرح الطیبی: ۲۳۱، ۱۱، وفتح الباری: ۱۵۹، ۹.

(۳) عمدة القاری:

(۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا قَيْسٌ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ مَا زِلْنَا أَعَزَّةً مُنْذُ أَسْلَمَ عُمَرُ. [۳۶۵۰]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى: دا ابو موسى محمد بن المثنى بن عبید غزوی بصری دی، ددہ احوال پہ کتاب الایمان، باب "حلاوة الایمان" کنبی تیر شوې دی. (۲)

یحیی: دا یحیی بن سعید القطان دی، ددہ احوال پہ کتاب الایمان، باب "من الایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه" کنبی تیر شوې دی. (۳)

إسماعیل: دا اسماعیل بن أبی خالد أحمسی بجلي دی، ددہ احوال پہ کتاب الایمان، باب "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده" کنبی تیر شوې دی. (۴)

باب اسلام عمر کنبی د اسماعیل بن أبی خالد..... تصریح ده. (۵)

قیس: دا قیس بن أبی حازم أحمسی بجلي دی، ددہ احوال پہ کتاب الایمان، باب "قول النبی: الدین النصیحة: لله ولرسوله ولأئمة المسلمین وعامتهم" کنبی تیر شوی دی. (۶)

عبد الله: دا عبد الله بن مسعود رضی الله عنہ مشهور صحابی رسول ﷺ دی، ددہ احوال پہ کتاب الایمان، باب "ظلم دون ظلم" کنبی تیر شوی دی. (۷)

"باب اسلام عمر" کنبی قیس سره د "ابو حازم" او عبد الله سره د "ابن مسعود" تصریح هم ده. (۸)

قوله: مَا زِلْنَا أَعَزَّةً.....: یعنی د حضرت عمر رضی الله عنہ د قوت، اثر او ویرې د وجهې نه مونږ برابر معزز پاتی شو.

د حضرت عمر رضی الله عنہ په حقله د حضرت عبد الله بن مسعود تاریخى الفاظ: د رسول الله ﷺ په أصحابو کنبی د حضرت عبد الله بن مسعود ډیر ځانگړې مقام او په فقه او فراست کنبی ډیره لویه مرتبه ده، او چرته چې د عامو صحابو په حقله وئیلې شوې الفاظ "كانوا أَفْضَلَ هَذِهِ"

(۱) الحديث أخرجه البخاري، أيضاً في كتاب مناقب الأنصار، باب إسلام عمر بن الخطاب، رقم: ۱۳۸۶۳

(۲) اوگورئ: کشف الباری: ۱۲۵، ۲

(۳) اوگورئ: کشف الباری: ۱۲، ۲

(۴) اوگورئ: کشف الباری: ۱۶۷۹، ۱

(۵) اوگورئ: صحيح البخاري، رقم: ۱۳۸۶۳

(۶) کشف الباری: ۱۷۶۱، ۲

(۷) کشف الباری: ۱۲۵۷، ۲

(۸) صحيح البخاري، كتاب مناقب الأنصار، باب إسلام عمر، رقم: ۱۳۸۶۳

الامة، أبرها قلوبنا، وأعقها علمنا، وأقلها تكلفاً" (۱) د یو تللی شوې موزون الفاظو او د ډیر مناسب بحث حیثیت لری. همدغه شان د حضرت عمر رضی الله عنه د قبول اسلام په حقله هم دده دا الفاظ ابن ابی شیبه او طبرانی د قاسم په طریقې سره نقل کړي دي، "کان اسلام عمر عزا، وهجرته نصرا، وامارته رحمة، ما استطعنا أن نصل حول البيت ظاهرين حتى أسلم عمر" (۲).

یعنی د حضرت عمر رضی الله عنه اسلام قبول د عزت سبب وو، او د هغوی هجرت لوښې نصرت او مدد وو. او د هغوی امارت رحمت وو. مونږ د بیت الله نه گیر چاپیره مونځ نه شو کولی. تر کومې پورې چې حضرت عمر رضی الله عنه اسلام نه وو قبول کړې.

د حضرت عمر رضی الله عنه اسلام قبول او د هغې اثرات: د حضرت عمر رضی الله عنه د اسلام قبولولو واقعہ مشهوره ده. دار قطنی د "قاسم بن عثمان عن انس" په طریقې سره دا الفاظ نقل کړي دي، "خرج عمر متقلداً السيف فلقبه رجل من بني زهرة" (۳).

ددې نه ورسره د حضرت عمر رضی الله عنه د خپلې خور کور ته تلل، او د هغې او د هغې د خاوند په اسلام قبولولو باندې غصه کیدل. او بیا د هغوی نه د سورة طه اوریدل، او اسلام اړخ ته د راغب کیدو ذکر کړې دي. او په آخر کښې ئې د حضرت خباب رضی الله عنه دا الفاظ نقل کړي دي.

"أبش يا عمر فإني أرجو أن تكون وعدة رسول الله لك، قال: "اللهم أعز الإسلام بعمر أو بعمر بن هشام" (۴).
عمره: زیرې قبول کړه. ځکه چې ما ته امید دي، چې ته د رسول الله ﷺ هغه دعا ئې چې پیغمبر ستاسو د پاره فرمائیلې ده. او هغه دعا داده. چې ای الله: د عمر بن خطاب یا د عمرو بن هشام ابو جهل په ذریعې سره اسلام ته عزت او غلبه ورکړه.

د حضرت عمر رضی الله عنه په اسلام قبولولو سره اسلام ته څومره قدرې عزت او طاقت ملاؤ شو. دې د پاره د حضرت ابن عباس رضی الله عنه حدیث او گورئ. چې صاحب د فتح الباری د ابو جعفر بن ابی شیبه په حوالې سره نقل کړې دي. د هغې په آخر کښې دا الفاظ دي:

"قللت يا رسول الله فقيم الاختفاء؟ فخرجننا في صفين: أنا في أحدهما، وحمة في الآخر، فنظرت قريش إلينا فأصابتهم كآبة لم يصيبهم مثلها" (۵).

عمر وائی ما اووئیل. ای د الله تعالی رسول: مونږ پټ ولې گرځو؟ (وې فرمائیل، بیا مونږ په دوو صفونو کښې راووتلو. په یو کښې حضرت حمزه بن عبد المطلب وو، او په دویم کښې زه پخپله. قریشو چې مونږ اولیدو، نو هغوی ته دومره خفگان اورسیدو او زړونه ئې مات

(۱) جامع الاصول فی احادیث الرسول: ۱: ۲۹۲.

(۲) المعجم الكبير للطبرانی: ۱۶۲، ۹.

(۳) سنن الدار قطنی. باب فی نئی المحدث عن مس القرآن: ۱: ۱۲۳.

(۴) المعجم الاوسط: ۲: ۲۴۰.

(۵) فتح الباری: ۱۹، ۵۹.

شو، چې داسې به چرته هم نه وو شوې، ځکه چې د قريشو دوو نوموړو کسانو اسلام قبلولو سره د هغوی ملا ماته کړه.

ابن ابی هيثم پخپله د حضرت عمر رضي الله عنه روايت نقل کوي چې په هغې کښې هغوی فرمائي: "قد رايته مع رسول الله ﷺ إلا تسعة وثلاثون رجلاً فكمثلهم أربعين، أظهر الله دينه، وأعز الإسلام".^(۱)

وې فرمايل، زه خپل ځان وينم، چې رسول الله ﷺ سره يو کم څلويښتو کسانو اسلام قبول کړې وو، ما د اسلام قبلولو سره، دا عدد څلويښت کړو، او بيا الله تعالی خپل دين غالب کړو، او اسلام ته ئې عزت ورکړو.

بزار هم ددې په شان روايت نقل کړې دې، او په هغې کښې ئې دا الفاظ هم راوړلې دي، "فمنزل جبريل فقال: يا أيها النبي حسبك الله ومن اتبعك من المؤمنين".^(۲) خيمه د ابو وائل عن ابن مسعود په طريقې سره دا الفاظ نقل کوي:

قال رسول الله ﷺ اللهم أيد الإسلام بعمر".^(۳)

او د حضرت علي رضي الله عنه روايت نه ئې هم دغسې نقل کړې دي، ولې په هغې کښې د "أيد" په ځانې "أعز" دې، او په سند صحيح د حاکم نه هم د حضرت عائشې رضي الله عنها همدغه شان روايت منقول دي.

ترمذی د ابن عمر روايت نقل کړې دې، چې د هغې الفاظ داسې دي:

"اللهم أعز الإسلام بإحدى الرجلين إليك، يا أي جهل أوبعمر، قال فكان أحبما إليه عمر".^(۴)

يعني رسول الله ﷺ دا دعا فرمايلې وه، چې اي الله! په ابو جهل او عمر بن الخطاب کښې چې کوم تا ته زيات محبوب وي، د هغه په ذريعې سره اسلام ته تقويت ورکړه.

بيا هغه وائي، چې په ددې دواړو کښې الله تعالی ته زيات عمر رضي الله عنه، خوښ وو، ځکه چې هم هغوی ته د اسلام قبلولو توفيق ملاؤ شو.

ترمذی دا حديث "حسن صحيح" گرځولې دې.....^(۵) او ابن حجر فرمائي، ددې تصحيح ابن حبان هم کړې ده، ولې د هغه په سند کښې خارجه بن عبد الله دې، چې متکلم فيه دې، بيا هم ددې روايت يو شاهد د ابن عباس رضي الله عنه حديث ترمذی روايت کړې دې، همدغه شان د دار قطنی د انس رضي الله عنه روايت او د اسلم مولی عمر روايت چې د خباب نه مروی دې.^(۶)

(۱) فتح الباری: ۱۵۹، ۹.

(۲) فتح الباری: ۱۵۹، ۹.

(۳) المعجم الأوسط للطبرانی: ۲، ۲۴۰، ومسنند احمد، مسند عبدالله بن مسعود، رقم: ۴۳۶۲، کنز العمال: ۱۲، ۱۵۹۹.

(۴) المستدرک على الصحيحين، مناقب أمير المؤمنين عمر بن الخطاب، رقم: ۴۸۶، ۱۴.

(۵) سنن الترمذی، باب مناقب عمر بن الخطاب، رقم: ۳۶۸۶.

(۶) فتح الباری: ۱۵۹، ۹.

همدغه شان ددی شاهد یو مرسل روایت هم دی، چې هغه ابن سعد د سعید بن المسیب په طریقې سره نقل کړې دي. چې د هغې سند صحیح دي. ابن سعد یو بل روایت هم نقل کړې دي. دا د صهیب روایت دي، او ددې الفاظ داسې دي:

«لما سلم عرقا قال المشركون اتصف القوم مثلاً»^(۱)

یعنی کله چې عمر اسلام قبول کړو نو مشرکینو وئیل چې قوم دوه ټکړې او تقسیم شو. یعنی اوس مونږ په قریشي قوم د پیغمبر اسلام خلاف راپاسولو او راپارولو کښې نه شو کامیابیدي. اوس چې څنگه مشرکینو سره د قریشو نوموړی سرداران دی، مسلمانانو سره هم صاحب حیثیت او سیادت قریش موجود دی»^(۲)

او واقعی اوشود هم دغسې. چې د عمر رضی الله عنه د اسلام نه ورسو د دین اسلام په توندی خوریدل پرمخ تګ او غلبه او لوړوالی شروع شو.

چې هغه بیا چا هم منع نه کړې شو. تر دې پورې چې په جزیره العرب باندې د اسلام بیرغونه اوډولې شو. د روایت د ترجمه الباب سره مناسبت واضح دي.

۳۴۸۲: حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنَا عُمرُ بْنُ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ وَضَعَ عُمَرُ عَلَى سَرِيرِهِ، فَتَكَنَّفَهُ النَّاسُ يَدْعُونَ وَيُصَلُّونَ قَبْلَ أَنْ يَرُقَّمَ، وَأَنَا فِيهِمْ، فَلَمْ يَرُعْنِي إِلَّا رَجُلٌ أَخَذَ مِنْ كِبِي، فَأَذَاعَلِي فَرَحَمَ عَلَى عُمَرُ، وَقَالَ مَا خَلَفْتَ أَحَدًا أَحَبَّ إِلَيَّ أَنْ أَلْقَى اللَّهَ بِمِثْلِ عَمَلِهِ مِنْكَ، وَأَيُّمُ اللَّهِ، إِنْ كُنْتُ لَا ظَنُّ أَنْ يَجْعَلَكَ اللَّهُ مَعَ صَاحِبَيْكَ، وَحَبِيبُ أَتَى كُنْتُ كَثِيرًا أَسْمَعُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ ذَهَبْتُ أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ، وَذَخَلْتُ أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ، وَخَرَجْتُ أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ. (ر: ۱۳۴۷۴)

رجال الحديث

عبدان دا عبدالله بن عثمان بن جبلة مقلب په عبدان سره دي، دده احوال په "مدع الوسی" کښې تیر شوې دي»^(۳)

عبدالله دا عبدالله بن المبارک دي. دده احوال هم په دغه باب کښې تیر شوې دي»^(۴)
عمو بن سعید دا عمر بن سعید بن ابی حسین النوافل القرشي المکی دي، دده احوال په "کتاب العلم، باب الرحلة فی المسئلة النازلة" کښې تیر شوې دي»^(۵)

(۱) لم أجده في الطبقات، وفي تلخيص المتشابه للخطيب بهذا اللفظ وجدنا: ۱: ۳۹۰

(۲) اوگوری: فتح الباری: ۱۵۹:۹

(۳) الحديث أخرجه البخاري أيضاً في باب مناقب أبي بكر، رقم: ۱۳۶۷۷

(۴) كشف الباری: ۱: ۴۶۱

(۵) كشف الباری: ۱: ۴۶۲

(۶) كشف الباری: ۳: ۱۵۱

ابن ابی ملیکة: دا عبدا لله بن ابی ملیکة دې، دده احوال په کتاب الإیمان، باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر کښې تیر شوې دي.^(۱)

قوله: وَضِعَ عُمَرُ عَلَى سَرِيرَةٍ: د مناقب ابی بکر په آخر کښې په دې روایت کښې دا الفاظ دي، "لی لوا تفتل قوم یدعون لعمر بن الخطاب وقد وضع.....".^(۲)

په دې روایت کښې دا "وقد وضع" جمله حالیه ده، د لفظ "میر" نه.^(۳)

قوله: فَلَمَّا رُغِنِي: د "روم" نه دي، په معنی د خوف او ویرې سره، مطلب دادې، چې ما ناخاپه اولیدو.

قوله: أَخَذَ: په یو روایت کښې "أَخَذَ" د فعل ماضی په صیغې سره راغلې دي.^(۴)

قوله: فَتَرَحَّمَ عَلَيَّ عُمَرُ: په دویم روایت کښې الفاظ دي، "فَقَالَ يرحمك الله".^(۵)

قوله: أَحَبَّ إِلَيَّ: په رفعې سره هم کیدې شي، او په نصب سره هم، د نصب په صورت کښې

د "أحدا" صفت او د رفعې په صورت کښې به د "هو" مقدر د پاره خبر وی.^(۶)

د صاحبین: مصداق او د "معیت" مطلب: د صاحبین مراد رسول الله ﷺ او سیدنا ابوبکر رضی الله عنده دي، او د حدیث نه خوا یا ظاهري معیت مراد دي، یعنی په قبرونو او تدفین کښې، او دا هم ممکن

دی، چې ددې نه د مرگ نه ورستو په قبر کښې یا عالم آخرت کښې معیت مراد وی،^(۷)

حضرت علی رضی الله عنه د حضرت عمر رضی الله عنه مقام: د حضرت فاروق اعظم په حقله د سیدنا

حضرت علی رضی الله عنه د پیر تاریخی الفاظ دي، او هغوی ددې الفانلو نه معلومیږي، چې د هغوی

په اعتقاد باندې په دغه وخت کښې د حضرت عمر رضی الله عنه زیات نیک عمله او افضل العمل

خوکه وو.

قوله: وَحَسِبْتُ أَنِّي كُنْتُ: دلته په حسابان سره ذکر کړې شوې دي، چې د گمان په معنی

باندې دي، او تردّد اړخ ته اشاره ده، او په "مناقب ابی بکر" کښې "لأن کثیراً ما کنت أسمع الفاظ دي،

یعنی ما به ډیر اوریدل، او په دې کښې لام تعلیلیه دي، او "ما" ابهامیه مؤکده دي، "کثیراً"

(۱) کشف الباری: ۱۵۴۸، ۲

(۲) اوگوری: صحیح البخاری، رقم: ۱۳۶۷۷

(۳) فتح الباری: ۶۰، ۹

(۴) فتح الباری: ۶۰، ۹

(۵) فتح الباری: ۶۰، ۹

(۶) فتح الباری: ۶۰، ۹

(۷) فتح الباری: ۶۰، ۹

زرف زمان دې. چې په خپل عامل "کنت" باندې مقدم شوې دې، لکه په "قلیلاً ما تشکرون" وغیره کېږي، او په اکثر و نښو کېږي کثیراً مما کنت اُسمع د من په زیادت سره واقع دې، بیا هم ددې توجیه داسې کولې شی، "إني أجد كثيراً مما کنت أسمع" یعنې ما چې به خه او ریدل نو په هغې کېږي به ډیر ما دا موندل..... او بیا ددې ټولو الفاظو ذکر دې، چې د رسول الله ﷺ او ابوبکر او عمر په خپل مینځ کېږي قرب او نزدې والی باندې دلالت کوي (۱).

قوله: فَتَكْفَهُ النَّاسُ: "ای احاطوا به من جوانه" یعنې خلقو هغوی راگیر کړل، او د اړخونو او طرفونو نه د هغوی نه چاپیره جمع شو (۲).

۳۴۸۳. (۳) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ وَقَالَ لِي خَلِيفَةُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَوَاءٍ وَكَهْشَرُ بْنُ الْبُهَالِ قَالَا حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ صَعَدَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَى أَحَدٍ وَمَعَهُ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُمَانُ فَرَجَفَ بِهِمْ فَضَرَبَهُ بِرِجْلِهِ، قَالَ «الْبُتُّ أَحَدٌ فَمَا عَلَيْكَ إِلَّا نَبِيٌّ أَوْ صِدِّيقٌ أَوْ شَهِيدَانِ» (۴) ۱۳۴۷۲

رجال الحديث

مُسَدَّدٌ: دا مسدد بن مسرهد اسدی دې، دده احوال په کتاب الإيمان، باب "من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه" کېږي تیر شوې دی (۵).

يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ: دا يزيد بن زريع التيمي دې، دده احوال تیر شوی دی (۶).
سَعِيدٌ: دا سعيد بن أبي عروبه دې، دده احوال تیر شوې دی (۷).

خَلِيفَةُ: دا خليفه بن الخياط البصري دې، دده احوال تیر شوی دی (۸).
مُحَمَّدُ بْنُ سَوَاءٍ: دا ابو الخطاب محمد بن سواء بن عنبر السدوسي العنبري البصري المكشوف دې، چې د محمد بن ثعلبه بن سواء تره دې، عنبر ابو کردم د دوی جد امجد دې، ۱۸۷ هجري کېږي وفات شوې دې.

دده په شيوخو کېږي غالب القطان، ابو الحباب، ثابت بن عمادة الحنفي، جرير بن حازم، حازم بن ابراهيم البجلي، خالد الخذاء، سعيد بن سماك بن حرب، سعيد بن أبي عروبه، شعبة بن

(۱) فتح الباري: ۹، ۱۶۰.

(۲) فتح الباري: ۹، ۶۰، وإرشاد الساري: ۸، ۱۱۷.

(۳) الحديث سبق تخريجه في كتاب فضائل أصحاب النبي، رقم: ۱۳۴۷۵.

(۴) كشف الباري: ۲، ۱۲.

(۵) اوگوري: صحيح البخاري، كتاب الفسل، باب "الجنب يخرج ويمشي في السوق وغيره"، رقم: ۱۲۸۴.

(۶) اوگوري: صحيح البخاري، كتاب الفسل، باب: "إذا جامع ثم عاد....."، رقم: ۱۲۶۸.

(۷) اوگوري: صحيح البخاري، كتاب الجنائز، باب الميت يسمع خفق النعال، رقم: ۱۱۳۳۸.

الحجاج، عبد الله بن عون او هلال بن میمون الرملی وغیره شامل دی.
او په شاگردانو کښې ئې ابراهیم بن محمد بن عرعره، ابو حفص احمد بن حمید الصغار، ابو
الشعث أحمد بن المقدم العجلی، محمد بن عبد الرحمن العلاف، اسحاق بن راهویه، حسن
بن قزعه، ابوبکر عبد الله بن محمد بن أبی شیبه، عثمان بن محمد بن أبی شیبه، عمرو بن
عیسی الصبعی وغیره شامل دی.

ابن حبان په خپل کتاب "الثقات" کښې ذکر کړې دي.^(۱)
د هغه وینا ده، چې دده وفات په ۱۷۸ هجري کښې شوې دي، او عمرو بن عیسی
فرمائی، ۱۷۹ هجري کښې دده وفات شوې دي.^(۲)

حافظ ابن حجر د ابن شاهین په حوالې سره د یزید بن زریع دا قول نقل کوی، "علیکم به".
او ازدی په خپل کتاب "الضعفاء" کښې وئیلی دی، "کان یغلوی القدر وهو صدوق یعنی ده به د
تقدیر په مسئله کښې غلو کوله، بیا هم رینستوني وو.

ابن المدینی وائی، "هو من الطبقة السابعة من أصحاب شعبة".^(۳)

ابن حجر فرمائی، "صدوق زمی بالقدر من التاسعة".^(۴)
د حافظ صاحب د خبرې نه معلومیږي، چې د قدرت په هغه باندې تور الزام وو، یعنی هغه د
غالی قدریو نه نه وو.

کهمس بن المنهال: دا کهمس بن المنهال السدوسی، ابو عثمان البصری اللؤلؤی دي.
دې د حسن بن عماره، سعید بن أبی عروبه، سعید بن مسلم بن مالک، سهل بن أسلم العدوی
او عبد الوارث بن سعید نه روایت کوی.

د دووې طبقې نه دي.

علامه مزی فرمائی، "قال البخاری: کان یقال فیہ القدر".^(۵)

ابن حبان دده په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دي، او وي فرمائیل "کان یقول بالقدر".^(۶)

عبد الرحمن بن أبی حاتم وائی:

"سألت أبی عنه، فقال کان من أصحاب ابن أبی عروبة، محله الصدق، یکتب حدیثه، أذخله البخاری فی کتاب

(۱) تهذیب الکمال: ۱۳۳۰: ۲۵.

(۲) کتاب الثقات: ۱۴۲: ۹.

(۳) تهذیب التهذیب: ۲۰۸: ۹، الجرح والتعديل: ۳۷۵: ۷ هم او گوړی.

(۴) تقریب التهذیب: ۴۸۲، رقم الترجمة: ۵۹۳۹، وفي الكاشف صدوق رمی بالقدر: ۱، ۱۷۷: ۲.

(۵) تهذیب الکمال: ۱۲۳۵: ۲۴.

(۶) کتاب الثقات: ۱۲۷: ۹.

“الضعفاء” سمعتُ ابی یقول: یحُولُ من کتاب الضعفاء.”^(۱)

امام بخاری چې ددۀ په “الضعفاء” کښې ذکر کړې دې، په هغې باندې ابو حاتم نکیر فرمائیږي دې، څنگه چې د پورته عبارت نه واضحه ده، او ددۀ توثیق کولو سره ئې د یکتب حدیثه، معمله الصدق و غیره الفاظ او فرمائیل، او امام بخاری پخپله ددۀ نه روایات هم کړي دي، اگر چې هغه مقرون بالغیر دي، یعنی هغه او محمد بن سواء دواړه د سعید بن ابی عروبۀ نه روایت کوي، حافظ ابن حجر چې په هدی الساری مقدمۀ فتح الباری کښې کومه خبره فرمائیږي ده، د هغې نه معلومیږي، چې امام بخاری د قدرت په وجه په هغه کلام کړې دي، هم دغه وجه ده چې حافظ صاحب په “التقریب” کښې وائی، “صدوق زنی بالقدر”^(۲)، یعنی ریښتوني دي، هغه د قدرت په دۀ باندې نور الزام دي.

سعید دا سعید بن ابی عروبۀ دي، چې د هغه اوس پورته ذکر اوشو.

قتادة: دا قتادة بن دعامر دي، ددۀ احوال په کتاب الإیمان، باب “من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه” کښې تیر شوی دی.^(۳)

أنس بن مالک: دا د رسول الله ﷺ مشهور صحابی دي، ددۀ حالات هم په کتاب الإیمان، باب “من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه” کښې تیر شوی دی.^(۴)

د حدیث تشریح په مناقب ابی بکر کښې تیره شوې ده.

قوله: فَمَا عَلَيْكَ إِلَّا نَبِيٌّ، أَوْ صِدِّيقٌ، أَوْ شَهِيدٌ.....: دلته دا الفاظ دي، او په مناقب ابی بکر کښې دا الفاظ دي: “فَلَمَّا عَلَيْكَ نَبِيٌّ وَصَدِيقٌ وَشَهِيدٌ” په هر حال کښې په دواړو کښې حصر موجود دي، او دلته چې کوم “أو” دي، دا د “و” په معنی باندې دي، او “شَهِيدٌ” چې مفرد راوړلې شوې دي، ددې نه جنس “شَهِيدٌ” مراد دي، او په مناقب ابی بکر کښې عدد موجود دي، په دې وجه هلته تشنیه راوړلې شوې ده، او هم تشنیه مراد ده، بیا هم دلته چې شَهِيدٌ مفرد راوړلې شوې دي، دا د هغې سره منافي نه دي، ځکه چې دلته عدد مقصود نه دي، او جنس د مفرد په شان په تشنیه او جمع هم ونیلی شي.

په بعضې روایاتو کښې د “نَبِيٌّ وَصِدِّيقٌ أَوْ شَهِيدٌ” الفاظ دي، ددې په حقله یو قول خو دا دي،

(۱) الجرح والتعديل: ۱۲۳۳:۷

(۲) اوگوری هدی الساری، ص: ۱۶ تهذيب التهذيب: ۴۵۱، تقریب التهذيب، ص: ۴۶۲، الکاشف: ۱۵۰، ۲.

الجرح والتعديل لابن ابی حاتم: ۱۲۳۳:۷

(۳) کشف الباری: ۱۳:۲

(۴) کشف الباری: ۱۴:۲

چې "او په دې کښې هم د "واو" په معنی باندې دې، او دویم قول دادې، چې "او" د تغییر أسلوب د پاره دې، او ددې نه مراد دادې، چې د نبوت او صدیقیت په حال کښې او د شهادت په حال کښې فرق دې، ځکه چې نبوت او صدیقیت خو په دغه وخت کښې حاصل وو، او شهادت په دغه وخت کښې حاصل نه وو، بلکه ورستو حاصلیدونکې وو، ددې فرق د ظاهرولو د پاره، "او شهید" او نیلې شو، "بې و صدیق" خو په حقیقت باندې مېنې دی، او شهید مجاز دې، ځکه چې شهادت مقرر او مقدر خو وو، ولې واقع شوې نه وو؟

۳۸۲: (۲) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ حَدَّثَنِي عُمَرُو ابْنُ مُعَيْدٍ أَنَّ زَيْدَ بْنَ أَسْلَمَ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَأَلَنِي ابْنُ عُمَرَ عَنْ بَعْضِ شَأْنِهِ - يَعْنِي عُمَرَ - فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ مَا رَأَيْتُ أَحَدًا قَطُّ يَعْدُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنْ جَيْنٍ قُبِصَ كَانَ أَجَدَّ وَأَجُودَ حَتَّى انْتَهَى مِنْ عُمَرَيْنِ الْخَطَابِ

رجال الحديث

يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ: دا ابو سعيد يحيى بن سليمان بن يحيى بن سعيد الجعفي الكوفي دي، دده احوال په كتاب العلم، باب كتابه العلم کښې تير شوی دی (۳)
ابن وهب: دا ابو محمد عبد الله بن وهب بن مسلم القرشي المصري دي، دده احوال په كتاب العلم، باب من جعل لاهل العلم اياماً معلومة کښې تير شوی دی (۴)
عمر: دا عمر بن محمد بن عبد الله بن عمر بن الخطاب دي، دده احوال هم تير شوی دی، (۵) د حرمله عن ابن وهب په روايت کښې د حدثني عمر بن محمد بن زيد تصريح ده. (۶)
زيد بن اسلم: دا زيد بن اسلم مولي عمر بن الخطاب دي، دده حالات په كتاب الايمان، باب كفران العشير کښې تير شوي دي (۷)
ابن عمرو: د عبد الله بن عمر بن الخطاب احوال په كتاب الايمان، باب الايمان وقول النبي ﷺ في الاسلام عمل خمس کښې تير شوي دي (۸)

(۱) فتح الباري: ۶۰۹، وارشاد الساري: ۱۱۷۸، ۸

(۲) الحديث أخرجه البخاري أيضاً في: ۵۴۵، ۱. كتاب مناقب الأنصار. باب إسلام عمر بن الخطاب ﷺ

رقم: ۱۳۸۶۳

(۳) كشف الباري: ۱۳۲۷، ۴

(۴) كشف الباري: ۱۲۷۷، ۳

(۵) كشف الباري: ۱۲۷۷، ۳

(۶) اوگوري: صحيح البخاري، كتاب تفسير الصلاة، باب من لم يتطوع في السفر دير الصلاة، رقم: ۱۱۱۰۱

(۷) اوگوري: كشف الباري: ۱۲۰۳، ۲

(۸) اوگوري: كشف الباري: ۱۶۳۷، ۱

قوله: سَأَلَنِي ابْنُ عُمَرَ: يَعْنِي أَسْلَمَ مَوْلَى عُمَرَ وَائِي. چې زما نه عبدالله بن عمر د خپل پلار، حضرت عمر رضی اللہ عنہ په حقله پوښتنه او کړه (۱)

قوله: فَقَالَ: مَا رَأَيْتُ أَحَدًا: دا د ابن عمر مقوله ده، یعنی ابن عمر او وئیل، ما د هغه په شان څوک هم نه دی لیدلې (۲)

قوله: أَجَدٌ وَأَجُودٌ: "أَجَدٌ" دا د جَدَّه اسم تفضیل دی، چې د کوشش او محنت په معنی باندې دي، او أَجُودٌ د جُود نه په معنی د سخاوت، او جَوَاد په معنی د سخی نه اسم تفضیل دی.

قوله: بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ: د بعدیت نه مراد که بعدیت فی الصفات وی، او څه مخصوصې زمانې سره تعلق نه وی، نو بیا به ددې نه مراد د رسول الله ﷺ په حیات کښې او د هغوی نه ورسو د ټولو خلقو نه زیات أَجَد و أجود..... کیدل وی، او په دې باندې اشکال کیدې شی، چې ابوبکر او بعضې نور صحابه خو د افراط د حده پورې په جهد او جود باندې متصف وو. بیا د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د هغوی نه زیات متصف گرځول څنگه صحیح کیدې شی، او که ددې نه مراد "بعد زمان رسول الله ﷺ" وی، نو بیا هم په دې باندې د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ او بعضې نورو صحابه کرامو په حوالې سره اعتراض کیدې شی، په دې وجه ددې نه مراد اختی شوي دي. د رسول الله ﷺ نه ورسو په خپله زمانه د خلافت کښې، په دې صورت کښې اشکال نه واردیږي، او ددې تاویل نه ورسو دا نه شی وئیلې کیدې، چې حضرت رسول الله ﷺ او ابوبکر خو د هغه نه أَجَد و أجود وو، لهذا دا دعوی صحیح نه ده، (۳) اشکال په دې وجه نه شی کیدې، چې په عهد فاروقی کښې أَجود او أَجَد کیدل مراد دی، او په دغه وخت کښې د حضرت رسول الله ﷺ او د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ وفات شوې وو، او د نورو نه د حضرت عمر رضی اللہ عنہ أَجَد او أَجود کیدل..... قابل اعتراض نه دی.

دویم احتمال دادې، چې د اتلې فاعل ابن عمر دي، او ددې قائل نافع دي، او ددې تاویل داسې دي: "اتلې ابن عمری الإنصاف بعد أَجَد و أجود حق فرغ مباحثه" یعنی ابن عمر أَجَد و أَجود گرځولو سره د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په حقله په انصاف کښې تر آخره پورې اورسیدو، او کوم انصاف چې هغه سره وو، د هغې نه فارغ شو، او هغه ئې او وئیل. والله اعلم (۴)

ترجمه الباب سره مناسبت واضح دي.

(۱) فتح الباری: ۱۶۱، ۹

(۲) فتح الباری: ۱۶۱، ۹

(۳) فتح الباری: ۱۶۱، ۹

(۴) فتح الباری: ۷۱۰، ۹، وإرشاد الساری: ۱۲۷۸، ۸

۳۲۸۵: (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَنِ السَّاعَةِ، فَقَالَ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ «وَمَا ذَا أَعَدَدْتَ لَهَا». قَالَ لَا شَيْءَ إِلَّا أَنِّي أُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - . فَقَالَ «أَأَنْتَ مَعَ مَنْ أُحِبُّنْتَ؟» قَالَ أَنَسٌ فَمَا فَرِحْنَا بِشَيْءٍ فَرَحَنَا يَقُولُ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَأَنْتَ مَعَ مَنْ أُحِبُّنْتَ؟» قَالَ أَنَسٌ فَأَنَا أُحِبُّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَأَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ وَأَزْجَوَانِ أَكُونُ مَعَهُمْ يَحْيَى إِيَّاهُمْ وَإِنْ لَمْ أَغْمَلْ يَمِثِلْ أَغْمَالَهُمْ. [۵۸۱۵، ۵۸۱۹، ۶۷۳۴]

رجال الحديث

سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ: دا ابو ایوب سلیمان بن حرب بن بخیل از دی واشجی بصری دی، دده حالات په کتاب ایمان، باب "مَنْ كَرِهَ أَنْ يَعُوذَ بِالْكَفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يَلْقَى فِي النَّارِ، مِنَ الْإِيمَانِ" کښې تیر شوی دی (۲)

حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ: دا حماد بن زید بن ردهم الجهمی دی، دده احوال په کتاب ایمان، باب "وَأَنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا....." کښې تیر شوې دی (۳)

ثَابِتٌ: دا ابو محمد ثابت بن أسلم بنانی بصری دی، دده احوال په کتاب العلم، باب "مَا جَاءَ فِي الْعِلْمِ وَقَوْلُهُ تَعَالَى: قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا" کښې تیر شوی دی (۴)

أَنَسٌ: مشهور صحابی حضرت أنس بن مالك مراد دی، دده حالات په کتاب ایمان، باب "مَنْ الْإِيمَانِ أَنْ يَحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يَحِبُّ لِنَفْسِهِ" کښې تیر شوی دی (۵)

د رجل نه شوک مراد دي؟ آن رجلاً..... د رجل نه مراد ذو الخویصرة الیمانی دی، او د بعضو له مخې ابو موسی اشعری یا ابو ذر دی، حافظ ابن حجر دا قول ابن بشکول اړخ ته منسوب کړې دی، او وې فرمائیل، هغوی بیا د ابو موسی اشعری رضی الله عنه روایت "قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ الْمَرْءُ يَحِبُّ الْقَوْمَ وَلِيَا يَلْحَقُ بِهِمْ" نقل کړې دی، او د حضرت ابو ذر روایت "قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ الْمَرْءُ يَحِبُّ الْقَوْمَ وَلَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَعْمَلَ بِحَبْلِهِمْ" ته ذکر کړې دی، او ددې دواړو روایتونو مضمون په ظاهره د روایت باب سره نژدې دی، په دې وجه هغوی ددې نه ددې خبرې د ثابتولو کوشش کړې دی، چې

(۱) الحديث مرّ تخريجه في نفس هذا الكتاب، باب قول النبي ﷺ كنت متخذاً خليلاً، رقم: ۱۳۶۷۷

(۲) كشف الباری ۱۱۰۶، ۲

(۳) كشف الباری: ۱۲۱۹، ۲

(۴) كشف الباری: ۱۱۸۳، ۳

(۵) كشف الباری: ۱۴، ۲

رجل ابو موسیٰ اشعری یا ابو ذر غفاری دے۔

بیا ہم حافظ صاحب دا رد کولو سرہ او فرمائیل، چې ددې دواړو حضراتو سوال عمل سره متعلق دې، او په حدیث باب کنبې سوال د قیامت په حقله دې، ددې نه معلومیرې، چې دا گنې شمیر واقعات او مختلف کسان دی۔

حافظ صاحب وړاندې فرمائی چې په کتاب الأدب کنبې په یونې بلې طریقې سره د حضرت

انس نه دا الفاظ منقول دی، "ان رجلاً من اهل البادية" (۱)۔

ددې نه معلومیرې، چې سوال کونکې څوک باندې چې (او کلی وال، وو۔

همدغه شان دار قطنی د ابو مسعود روایت نقل کړې دې، چې په هغې کنبې هغه وائی، چې

کوم اعرابی په جمت کنبې واره بول کړې وو، هغه پوښتنه او کړه، "یا محمد متی الساعة" قیامت

به کله راځی؟ هغوی ﷺ او فرمائیل، "وما أعدت لها؟" تا د هغې د پاره څومره تیارې کړې ده؟

ددې نه معلومه شوه، چې د انس رضی الله عنه په حدیث کنبې د کوم اعرابی ذکر دې، ددې نه هغه

اعرابی مراد دې، چا چې په جمت کنبې واره بول کړې وو، او په کتاب الطهارت کنبې تیر

شوې دی، چې هغه ذو الخویصره الیمانی دې، څنگه چې ابو موسیٰ المدینی په "دلائل معرفة

الصحابه" کنبې ذکر کړې دې (۲)۔

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت داسې دې، چې دلته

سائل د رسول الله ﷺ محبت سره د حضرت عمر رضی الله عنه او ابوبکر رضی الله عنه محبت ملگرې کولو سره

د خلاصی امیدونه تړلی دی، چې د ابوبکر په شان د حضرت عمر رضی الله عنه د فضیلت او عظمت

علامت، او په دغه وخت کنبې د عامو مسلمانانو په ذهنونو کنبې هم ددې تاثر او تصور د

موجود کیدو دلیل دې (۳) والله اعلم

د اسلوب الحکیم په طریقہ جواب: وَمَاذَا أَعَدَّتْ لَهَا..... علامه طیبی فرمائی:

"سلك مع السائل أسلوب الحکیم، لأنه سأل عن وقت الساعة" (۴) یعنی رسول الله ﷺ سائل ته اد

اسلوب الحکیم مطابق جواب ورکړو۔

هغه د قیامت د واقع کیدو د وخت په حقله پوښتنه کړې وه، ولې رسول الله ﷺ په ځانې د

وخت ښودلو یا د هغې یو علامت ښودلو..... آلتا د هغه نه سوال او کړو، چې ستا تیاری

څومره ده؟ ددې مطلب دا وو، چې د وقوع قیامت په حقله سوال یا د هغې د واقع کیدو وخت

پیژندل اهم نه دی، بلکه اهم د هغې د پاره د تیاری فکر دې، قیامت چې کله هم راځی، سړی

(۱) کتاب الأدب، باب ما جاء فی قول الرجل ویلک، رقم: ۱۶۱۶۷

(۲) فتح الباری: ۱۶۱۹

(۳) فتح الباری: ۱۶۱۹

(۴) إرشاد الساری: ۱۱۷۹، ۸

تہ دھنې د پاره تيارې كول پكار دى، او د تيارې د پاره فكر مند كيدل پكار دى.

د معيت نه خه مراد دې ؟ : اَنْتَ مَعَ مَنْ اَحْبَبْتَ..... د معيت نه مراد د جنت معيت دې، او علامه قسطلاني^(۱) فرمائی، چې معيت به داسې وي، چې هر يو به بل ليدې شي، اگر د هغوی مکانونه د يو بل نه لرې او بعيد ولې نه وي، او ښکاره خبره ده، کله چې حجاب ختم دى، نو بيا يقيناً هر يو بل ليدې هم شي، او که د ليدو يا د ملاقات کولو خواهش اوشو، نو په هغې به قدرت هم حاصل وي، پاتې شو حقيقى معيت چې په هغې کښې د درجې او مرتبې برابر والې هم وي، نو هغه مراد نه دې^(۲).

۳۴۸۶: (۲) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا اِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ اَبِيهِ عَنْ اَبِي سَلَمَةَ عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَقَدْ كَانَ فِيمَا قَبْلَكُمْ مِنَ الْأُمَمِ مُحَدَّثُونَ، فَإِنْ يَكُ فِي أُمَّتِي أَحَدٌ فَإِنَّهُ مُعَرَّرٌ».

رجال الحديث

يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ: دا يحيى بن قزعة البخاری المدنی دې، دده احوال تیر شوي دي^(۳).
ابراهيم بن سعد: دا ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبد الرحمن بن عوف دې، دده احوال په کتاب الایمان، باب تفاضل أهل الایمان لاندې تیر شوي دي^(۴).

او په کتاب العلم، باب ما ذکر من ذهاب موسى ﷺ فی البحر إلى الغصن کښې په خه تفصیل سره دده احوال تیر شوي دي^(۵).

دده د پلار سعد بن ابراهيم احوال هم تیر شوي دي^(۶).

ابی سلمة: دا ابو سلمة بن عبد الرحمن بن عوف مشهور فقیه دې، دده احوال په کتاب الایمان، باب صوم رمضان احتساباً من الایمان کښې تیر شوي دي^(۷).

ابی هريرة: د رسول الله ﷺ مشهور صحابی دې، دده حالات په کتاب الایمان، باب أمور الدين کښې تیر شوي دي^(۸).

(۱) إرشاد الساری: ۸، ۱۱۷۹

(۲) الحديث سبق تخريجه في كتاب أحاديث الأنبياء، باب (۵۴) رقم ۳۴۶۹

(۳) كتاب الأذان، باب صلاة النساء، خلف الرجال..... ۱

(۴) كشف الباری: ۲، ۱۱۲۰

(۵) كشف الباری: ۳، ۱۳۳۳

(۶) صحيح البخاری، كتاب الوضوء، باب قراءة القرآن بعد الحدث، رقم: ۱۱۸۳

(۷) كشف الباری: ۲، ۱۳۳۲۳

(۸) كشف الباری: ۱، ۶۵۹

د ابو سلمه د حضرت نه روایت: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ..... "ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبد الرحمن بن عوف عن أبيه عن أبي سلمة..... په دې سند سره، د ابراهيم شاگردانو نقل کړې دي. او ابن وهب ددې مخالفت کړې دي، او د ابراهيم بن سعد په دې سند سره ذکر کولو سره فرماني: عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا. ابو مسعود وائی:

"لَا أَعْلَمُ أَحَدًا تَابَهُ ابْنُ وَهْبٍ عَلَى هَذَا وَالْمَعْرُوفُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ أَنَّهُ رَوَى عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ لَعَنَ عَائِشَةَ". (۱)
يعني د ابن وهب هيڅ يو متابع نشته، او د ابراهيم بن سعد په حقله معروف هم دغه دي، چې هغه دا د ابوهريره راته نه روایت کوي، نه چې د عائشې راته، او ددې متابع زکريا بن ابي زانده هم موجود دي، چې مصنف دلته تعليقاً ذکر کړې دي.

او مسلم، ترمذی او نسائی د محمد بن عجلان، د سعد بن ابراهيم عن أبي سلمة عن عائشة په طريقې سره روایت تخریج کړې دي. (۲)

ابو مسعود وائی، د ابن عجلان دا روایت مشهور دي، نو گویا ابو سلمه دا د حضرت عائشې راته او د حضرت ابوهريره راته دواړو نه اوريدلې دي.

ابن حجر وائی، ددې يو دليل د حضرت عائشې هغه حديث هم دي، چې ابن سعد د ابن ابي عتيق په طريقې سره د حضرت عائشې راته نقل کړې دي، (۳) او د خفاف بن اسماء حديث ئې هم ذکر کړې دي، چې د هغې الفاظ دادی:

"أَنَّهُ كَانَ يَصِلُ مِنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ فَإِذَا خُطِبَ عِزَّ سَبْعَةٍ يَقُولُ أَشْهَدُ أَنَّكَ مَكْلَمٌ". (۴)

د محدثون معنی او مطلب: د دال په فتحې او تشديد سره، ددې په معنی او مطلب کښې مختلف اقوال دي، يو قول دادې، چې محدث د "مُلْهَمٌ" په معنی باندې دي، د اکثر حضراتو دغه راتې ده، چې د المحدث بالفتح معنی ده، "الرجل الصادق الظن" هغه سړې چې د هغه خيال او گمان رښتيا وي. حافظ ابن حجر راته ددې تشریح کولو سره وائی:

"وَهُوَ مِنَ الَّذِينَ رَوَوْهُ شَيْءٌ مِنَ الْبَلَاءِ الْأَعْلَى فَيَكُونُ كَالَّذِي حَدَّثَهُ غَيْرُهُ بِهِ". (۵)

يعني هغه سړې چې د هغه په زړه کښې د ملا الأعلى نه څه خبره اچولې شوې وي، چې هغه داسې وي، چې گویا دا خبره ده ته بل چا بيان کړې ده، او په دې لحاظ سره هغه محدث يا

(۱) الجمع بين الصحيحين: ۱۱۵۸، ۴

(۲) أخرج مسلم في صحيحه، باب من فضائل عمر، رقم: ۲۳۸۹، والترمذی فی سننه، باب مناقب عمر.

رقم: ۳۶۹۳، والنسائی فی سننه الکبری، رقم: ۱۷۰۶۵

(۳) فتح الباری: ۱۶۲، ۹

(۴) فتح الباری: ۱۶۲، ۹

(۵) فتح الباری: ۱۶۲، ۹

مکلم شو، یعنی اسم مفعول دې، هغه سرې چې هغه سره خبره کړې شوې ده.

یو قول دادې، چې د محدث معنی ده: "من یجری الصواب علی لسانه من غیر قصد" هغه سرې چې د چا په ژبه باندې بغیر د ارادې نه صحیح خبره جاري وی.

یو بل قول دادې، "مکلم ای تکلمه بالملائکة من غیر هیوة" (۱)، یعنی د محدث معنی ده، مکلم، چا سره چې فرشتو کلام کړې وی، او هغه نبي هم نه وی.

او دا خبره د حضرت ابو سعید خدری رضی الله عنه په یو مرفوع حدیث کښې هم مذکور ده، چې د هغې الفاظ داسې دی:

"قيل يا رسول الله وكيف يحدث؟ قال تتكلم بالملائكة على لسانه" (۲).

او دلته مذکور معلق روایت سره هم ددې تائید کیدې شی، چې د محدث یا مکلم نه هغه سرې مراد دي، چې هغه سره فرشتې خبرې او کړي، او بعضې حضرات وائي "مکلم" لفظ سره چې د محدث تفسیر کړې شوې دې، د هغې هم هغه معنی ده، کومه چې وړاندې ذکر کړې شوې ده، یعنی "ملهم" او هغه داسې چې په دې صورت کښې د مکلم معنی ده، چې په خپل زړه کښې په یادو خبرې او کړي، او په ظاهره نه هغه سره په خبرو کولو څوک په نظر راځي او نه هغه خبرې کوي (ولې بیا هم خپل ځان سره د خبرو کولو په سبب هغه ته مکلم وئیلې شی).

ابن التین وائی ددې معنی ده، "التفهم" یعنی نننې پیژندل، او په هغې سره یو امر خفی ته رسیدل حاصلول، په پوهې او فراست سره د امورو پیژندگلو (۳).

او په مسند حمیدي کښې د حضرت عائشې رضی الله عنها حدیث نه ورستو دا الفاظ واقع دي:

"الحديث البهلم بالهواهب الذي يلقي على فيه" هغه سرې چې هغه ته د صحیح خبرو الهام کیږي، یعنی هغه دده په ژبه باندې القاء کولې شی (۴).

په مسلم کښې د ابن وهب په روایت کښې دا الفاظ دي:

"ملهمون، وهي الإصابة بغیر هیوة" (۵) یعنی د محدثون معنی ده، "ملهمون" چا ته چې صحیح خبره یا صحیح کلام نصیب کیږي، او چې هغه نبي نه وی.

او د ترمذی په یو روایت کښې د ابن عیینه د بعضې شاگردانو نه دا الفاظ منقول دي:

"محدثون یعنی مُفهمون" (۶) څوک چې پوهه کړې شوې وی، (من جانب الله).

(۱) فتح الباری: ۸۳.۹

(۲) الاعتقاد للبيهقي: ۱، ۳۱۴، والمعجم الأوسط، رقم: ۶۷۲۶

(۳) فتح الباری: ۱۶۲.۹

(۴) فتح الباری: ۱۶۲.۹

(۵) الجمع بين الصحيحين: ۸۱.۳، وشرح مشكل الآثار، رقم: ۱۱۶۹۳

(۶) سنن الترمذی، باب فی مناقب، أبی حفص عمر بن الخطاب، رقم: ۱۳۶۹۳

د ابراهیم بن سعد په یو روایت کښې دی، "محدثی یللی فی روجه" (۱).
ددې تائید په یو بل روایت سره هم کیدې شی، چې د هغې الفاظ دادی:
"إن الله جعل الحق على لسان مبروقه" (۲). الله تعالی حق د حضرت عمر رضی الله عنه په ژبه او زړه کښې
کښودلی دی.

دا د ترمذی روایت دې، چې د ابن عمر نه مروی دې، احمد هم دا د ابو هریره رضی الله عنه او طبرانی د
بلال رضی الله عنه نه روایت کړې دې (۳).

احمد او ابو داؤد چې د ابو ذر نه کوم روایت نقل کړې دې، په هغې کښې د "قلبه" په ځانې
د "يقول به" الفاظ دی (۴).

حاکم دا صحیح ګرځولې دې، (۵) او طبرانی په اوسط کښې پخپله د حضرت عمر رضی الله عنه نه دا
لفظ نقل کړې دې، یعنی "يقول به" (۶).

د ابو ذر په نسخه کښې د "ناس محدثون" الفاظ دی (۷).
وَأَذْكَرَ تَاءَ بَنِي أَبِي زَاهِدَةَ عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- «لَقَدْ كَانَ فِيمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجُلٌ
يُكَلِّمُونَ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونُوا أَنْبِيَاءَ، فَإِنْ يَكُنْ مِنْ أُمَّتِي مِنْهُمْ أَحَدٌ قُتِلَ». [ر: ۳۲۸۲]
حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی:

"روایه زکریا واصله الاسماعیل و ابو نعیم فی مسخرتجیهما" (۸).
حافظ صاحب پخپله ددې موصولاً ذکر کړې دې: "أخبرنا أبو بكر بن إبراهيم بن أبي عمر أخبرنا أبو نصر
بن الشاذلي في كتابه من علي بن عبد الرحمن البكري، أن يحيى بن ثابت بن بندار أخبرنا قال أخبرنا أبي أخبرنا
أبو بكر بن غالب أخبرنا أبو بكر الجرجاني حدثنا القاسم بن زكريا به نحوه" (۹).

(۱) فتح الباری: ۸۳۹، وفی روایه له هم الذین یلهمون - شرح مشکل الآثار، رقم: ۱۱۶۵.

(۲) المعجم الكبير للطبرانی، رقم: ۱۱۰۷۷.

(۳) مسند احمد، مسند عبد الله بن عمر رضی الله عنه، رقم: ۴۱۱۵، و مسند أبي هريرة، رقم: ۹۲۱۳، سنن الترمذی، باب فی مناقب أبي حفص عمر بن الخطاب، رقم: ۳۶۷۲، المعجم الأوسط، رقم: ۱۲۸۹.

(۴) مسند احمد، حدیث أبي ذر الغفاري، رقم: ۱۲۱۲۹۵.

(۵) المستدرک علی الصحیحین، رقم: ۱۴۵۰۱.

(۶) فتح الباری: ۶۲۹.

(۷) إرشاد الساری: ۱۱۷۹۸.

(۸) فتح الباری: ۶۲۹، وفی هدی الساری وصلها الاسماعیلی، ص: ۶۴.

(۹) فتح الباری: ۶۲۹.

هم دغه قاسم بن زكريا هغه اسماعيلي دي، چې د هغه وصل (موصولاً ذکر كولو) اړخ ته حافظ صاحب اشاره كړې ده، او ابو نعیم د دې تخریج داسې كوی:

«حدثنا يحيى أبو اسحاق بن حمزة، حدثنا علي بن مبره، حدثنا الحسن بن خلف حدثنا إسحاق الأرقبي عن زكريا بن أبي زائدة عن سعد بن إبراهيم عن أبي سلبية عن أبي هريرة عن النبي ﷺ قال كان فيمن خلا قبلكم من بني إسرائيل رجال يكلّمون من غير أن يكونوا أنبياء.....» (۱)

ستاسو نه وړاندې په تیر شوې خلقو کېنې په بنی اسرائیلو کېنې څه خلق داسې هم وو، چې هغوی سره خبرې کړې شوې وې، حال دادي چې هغوی انبیاء نه وو.

د زکریا بن ابی زائده په دې معلق روایت کېنې دوه ځایه زیاتوالې دي، یو خو دا چې د اعم سابقه نه مراد بنی اسرائیل دی، او دا رجال محدثین په بنی اسرائیلو کېنې وو، دویم دا چې په دې کېنې د «محدث» معنی هم په «یکلّمون من غیر أن يكونوا أنبياء» الفاظو سره بنودلې شوې ده (۲).

ایا د محدثینو د راټولو صرف احتمال دي؟ «إِنْ يَكُنْ فِي أُمَّتِي.....» دلته د شك او تردد د پاره نه دي، بلكه د تأكيد د پاره دي، ځكه چې د رسول الله ﷺ امت د نور امتونو نه افضل دي، او چې په نورو امتونو کېنې داسې خلق شته، نو د هغوی ﷺ په امت کېنې خو د داسې خلقو د كیدو زیات امكان دي، او دا بالكل داسې دي، څنگه چې یو سړې وائی، «إِنْ يَكُنْ لِي صَدِيقٌ فَلَا هَ» فلان كه زما څوك دوست وي نو هغه فلانكې دي، يعنې هم فلانكې زما دوست دي، او ددې مثال معنی د صداقت او دوستي نفی نه وي، بلكه فلانكې صاحب سره د كمال دوستي اختصاص بیانول مقصود دي.

او همدغسې یو بل مثال دي، اجیر وائی، «إِنْ كُنْتُ عَمِلْتُ لَكَ فَوْقَ حَقِّي كَهْ مَا دَاكَارَ سَتَا د پاره كړې وي. نو ما ته زما حق راکړه، حال دادي چې دلته عامل او چا د پاره چې كار كړې شوي دي. دې دواړو ته معلومه ده، چې عامل (اجیر) كار كړې دي، خو په «إِنْ كُنْتُ» سره ددې د ذكر كولو مقصد صرف دادي. چې ستا د اړخ نه زما حق نه راكول، او په هغې کېنې د ټال متول كولو دا مقصد دي. چې ما خو د سره كار كړې نه دي، ځكه چې داسې كار په استحقاق کېنې شك كونكې كوي. او د كار خو ته پخپله اقرار كوي، نو كه ما كار كړې وي، او يقيناً مې كړې دي، نو زما حق راکړه.

همدغه شان مطلب دلته دي، كه زما په امت کېنې محدثین وي، او يقيناً شته، نو په هغوی کېنې یو حضرت عمر رضی الله عنه دي.

یو قول دادي، چې په «إِنْ» سره په اُمتِ محمدیه کېنې د محدثینو د وجود د ذکر كولو مقصد

(۱) تعلیق التعلیق: ۶۳، ۴

(۲) فتح الباری: ۶۲۹، ۹

دادې، چې په بنى اسرائيلو كښې د دغه شان محدثينو وجود خو متيقن او متحقق وو، ځكه په هغوى كښې چې كله انبياء نه وو، نو بيا د داسې خلقو هغوى ته ضرورت وو، چې هغوى ته د الله تعالى خبرې بيان كړي، او د خپل امت په حقله د رسول الله ﷺ دا خيال وو، چې دوى ته به د داسې قسمه خلقو د لار ښودنې ضرورت نه وي، ځكه چې د دوى د لار ښودنې د پاره به قرآن كريم تر قيامته پورې موجود وي، نو په امت محمديه كښې د محدثينو وجود متحقق نه دي، بلكه محتمل او متوقع دي، او امر واقع هم دغه دي، ځكه چې په امت محمديه كښې كه داسې قسمه يو سړې وي هم، نو د هغه قول او عمل به په لازمي توگه قرآن او حديث ته وړاندې كولې شي.

كه هغه د قرآن يا احاديثو سره موافق وو نو په هغې به عمل كولې شي، كه نه وي نو پريښودې به شي. (۱)

معلومه شوه چې اصل اعتبار د قرآن او سنت دي، نه د هغه سړي، هاو كه داسې يو سړې او د هغه خبره وي، نو اهم او مبارك ضرور دي، او په حضرت عمر رضی اللہ عنہ كښې د داسې سړي كيدو علامات او امكانات موجود دي.

په امت مسلمه كښې د محدثينو په وجود كښې څه حكمت دي؟ اوس دا سوال كيدې شي، چې د داسې خلقو په امت مسلمه كښې د موجود كيدو څه فائده ده، او په دې كښې څه حكمت دي. نو ددې جواب دادې چې د عهد اول يعنى عهد نبوي نه ورسټو د داسې خلقو په كثره سره د موجود كيدو حكمت دادې، چې په دې سره د امت د شرف مرتبه زياتيږي، او يا حكمت دادې، چې په بنى اسرائيلو كښې انبياء په كثره سره راغلي دي، او دا فضيلت امت محمديه ته د ختم نبوت په وجه نه دي حاصل شوې، نو د هغې د تلافى او د بنى اسرائيلو په مقابلې كښې په دې حقله د امت د شان د زياتولو د پاره د انبياء په مقابلې كښې مكلمين پيدا كړې شو. نو ځنگه چې نورو مناقبو او فضائلو كښې د نورو امتونو په مقابلې كښې د امت مسلمه مقام او مرتبه لويه ده، چې په دې فضيلت كښې هم دوى د هغوى نه ورسټو پاتې نه شي. (۲)

دا د حضرت عمر رضی اللہ عنہ امتيازى شان دي: علامه طيبي وائي:

"قالمراد بالحديث: انهم المبالغ فيه الذى انتهى إلى درجة الانبياء في الإلهام فالمعنى لقد كان فيها قهلكم من الانبياء مذهبون من قبل المبالا الاعلى، فإن يكن في امتي أحد هذا شأنه فهو عمر، جعله لانتظام دينه وتقوته على أمرائه في هذا كانه تردد هل هو نبى أم لا؟ فاستعمل إن" ويؤيده ماورد في الفصل الثاني، "لو كان بعدى نبى لكان صرين الخطاب" فلو في هذا الحديث بمنزلة إن" على السبيل القرض والتقدير.

يعنى د محدث نه مراد هغه سړې دي، چې هغه ته د مبالغې تر حده پورې الهام كيږي، او په

(۱) فتح الباری: ۱۶۲۰۹

(۲) فتح الباری: ۱۶۳۰۹

دې کښې هغه د انبياؤ درجې ته رسيدلې وې..... نو معنی دا شوه، که ستاسو نه په وړاندې امتونو کښې انبياؤ وو، چې هغوی ته به د ملاء اعلیٰ نه الهام کیدو، نو که زما په امت کښې داسې پو سرې وې، نو هغه به یقیناً عمر وې، گویا د حضرت عمر رضی الله عنه په خپلو همزولو باندې د لوړ رتبه کیدو دا مقام دې، چې دده په حقله دا شک کیدې شی، چې هغه نبی دې یا غیر نبی، ددې تردد دپاره "ان راؤرلې شو، او دا تردد دهغه په محدث او ملهم کیدو کښې نه دې، بلکه په نبی کیدو کښې دې، او په دې صورت کښې دا تردد د هغه کمال دې، عیب نه دې. -

او ددې تائید په یو بل روایت سره کیدې شی، چې د هغې الفاظ دی "لوکان بعدی یې لکان عمر بن الخطاب" دلته "لو" حرف شرط د "ان" شرطیه په معنی کښې دې. (۱)
په هر حال کښې د دواړو روایتونو مطلب دادې، چې د عمر داسې ناآشنا شان دې، او په هغه کښې د نبوی صفاتو سره مماثلت لرونکی داسې صفات دی، چې د هغه د نبی کیدو شک کیدې شی، اگر چې د رسول الله ﷺ نه ورستو د چا نبی کیدل محال دی، ولې بالفرض والمحال که څوک وې، نو هغه هم دغه عمر دې.
حافظ صاحب د طیبی دا تشریح رد کوی، او وائی:

"فی تقدیر الطیبی نظر لاته وقع فی نفس الحديث من غیر أن یکونوا انبیاء"

د طیبی په دې تقریر کښې نظر او اشکال دې، ځکه چې هم په روایت کښې دا الفاظ هم دی، چې هغه (خلق) به انبیاء نه وې.

او د طیبی تقدیر به هغه وخت کښې ثابت وې، چې دغه محدثین انبیاء فرض کړې شی، او مذکوره عبارت ددې فرض او تقدیر نفی کوی. (۲)

قوله: قال ابن عباس من نبی ولا محدث: یعنی حضرت ابن عباس د الله تعالی د

ارشاد "وما ارسلنا من قبلک من رسول ولا نبی الا اذا تمی....." (۳) کښې د "نبی ولا محدث" الفاظ روایت کړې دی. یعنی د "محدث" زیاتوالي ئې نقل کړې دې.

دا معلوم روایت سفیان بن عیینه په خپل جامع کښې او عبد بن حمید په سند صحیح سره موصولاً د حضرت ابن عباس نه روایت کړې دې، او د هغې الفاظ داسې دی.

"کان ابن عباس یقرأ: وما ارسلنا من قبلک من رسول ولا نبی ولا محدث....." (۴)

ابن عباس به دا آیت داسې لوستلو، (وما ارسلنا من قبلک من رسول ولا نبی ولا محدث)

(۱) شرح الطیبی: ۲۲۹، ۱۱. کښې عبارت داسې دې، او صاحب د فتح الباری ددې الفاظ داسې ذکر کړې دی: "الملتزم، البالغ فی ذلک مبلغ النبی فی الصدق او گوری فتح الباری: ۶۳، ۹

(۲) فتح الباری: ۶۳، ۹

(۳) سورة الحج آیت ۵۲

(۴) فتح الباری: ۶۳، ۹

اوس پاتې شوه دا خبره چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ په خاص توګه محدث^(۱) ګرځولو کښې حکمت څه دې؟ ددې په حقله دا وئيلي شوی دی، چې د هغه موافقات او پېشن ګويانې چې د هغې موافق او په جوړ باندې د قرآن کریم ګنړ شمیر آيتونه نازل شوی دی، او د رسول الله ﷺ نه ورسو د هغه څو اصابات او صحيح کارونه د هغه د امتیازی شان علامت او د محدث کيدو دليل دي^(۲).

۳۴۸۷: (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ حَدَّثَنَا عَقِيلٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ سَمِعْنَا أَبَا هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «بَيْنَمَا رَأَى فِي عَتَمِهِ عَدَا الذُّبُّ فَأَخَذَ مِنْهَا شَاةً، فَطَلَبَهَا حَتَّى اسْتَنْقَذَهَا، فَالْتَمَتَ إِلَيْهِ الذُّبُّ فَقَالَ لَهُ مَنْ هَذَا يَوْمَ السَّبْعِ، لَيْسَ هَذَا رَأَى عُبْرَى. فَقَالَ النَّاسُ سُبْحَانَ اللَّهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «فَأَنَّى أَوْمِنُ بِهِ وَأَيُّكُمْ وَغُمَرُ» وَمَا تَمَّ أَبُو بَكْرٍ وَغُمَرُ. (ر: ۲۱۹۹)

رجال الحديث

عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ: دا عبد الله بن يوسف تنسی دي، دده احوال د کتاب پدم الوسی^(۳) د دویم حدیث لاندې تیر شوی دی^(۴).

اللَّيْثُ: دا لیث بن سعد بن عبد الرحمن فهمی دي، دده حالات د پدم الوسی^(۵) د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی^(۶).

عَقِيلٌ: دا عقیل بن خالد بن عقیل دي، دده حالات هم د پدم الوسی^(۷) ددې دریم حدیث لاندې مذکور دی^(۸).

ابن شِهَاب: دا ابن شهاب زهري دي، دده احوال هم د پدم الوسی^(۹) ددې دریم حدیث لاندې او ګوري^(۱۰).

سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ: دا مشهور تابعی سعید بن المسیب دي، دده احوال په کتاب الإیمان، باب مَنْ قَالَ أَنْ الْإِيمَانَ هُوَ الْعَمَلُ لاندې تیر شوی دی^(۱۱).

(۱) فتح الباری: ۶۳، ۹، وتعلیق التعليق: ۱۶۵، ۴.

(۲) الحدیث سبق تخريجه فی کتاب الحرث والمزارعة، باب استعمال البقر للحراثة، رقم: ۱۲۳۲۴.

(۳) کشف الباری: ۱۲۸۹، ۱.

(۴) کشف الباری: ۱۳۲۴، ۱.

(۵) کشف الباری: ۱۳۲۵، ۱.

(۶) کشف الباری: ۱۳۲۶، ۱.

(۷) کشف الباری: ۱۱۵۹، ۲.

أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: دَا أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ دِي، دَدَهٗ حَالَات دِهٖ، دَدَهٗ حَالَات پَهٗ کِتَابُ الْإِيمَانِ، "بَابُ صُورِ مَغْضَانِ احْتِسَابًا مِنَ الْإِيمَانِ" لَانْدِي تِير شوی دی (۱)

أَبُو هُرَيْرَةَ: جَلِيلُ الْقَدْرِ صَحَابِي دِي، دَدَهٗ احوال د کِتَابُ الْإِيمَانِ "بَابُ أُمُورِ الْإِيمَانِ" لَانْدِي تِير شوی دی (۲)
دَا رَوَايَت دَلْتَهٗ مَخْتَصَرًا ذِکْرُ شَوْبَدِي، اَو دِ بَقَرِي "قِيَصَهٗ دَلْتَهٗ نَهٗ ذِکْرُ کَرِي شَوِي، اَو پَهٗ کِتَابُ الْحَرِثِ وَ الْمَزَارَعَةِ اَو کِتَابُ "أَحَادِيثِ الْأَنْبِيَاءِ" هَمْدَغَهٗ شَان "مَنَاقِبِ أَبِي بَكْرٍ" کِنَبِي پَهٗ تَفْصِيلِ سِرِهٗ مَذْکُور دِي، اَو هَم هَلْتَهٗ دَدِي تَشْرِیْحِ هَم اَو گُورِي.

تَرْجُمَةُ الْبَابِ سِرِهٗ مَنَاسِبَت: پَهٗ حَدِيثِ اَو تَرْجُمَةُ الْبَابِ کِنَبِي مَطَابَقَت "فَإِنْ أَوْ مِّنْ بَہَا وَأَبُو بَكْرٍ....." نَهٗ وَاضِحَهٗ دَهٗ، چِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ دِ هَغَهٗ (عَمْر، پَهٗ عَدَمِ مَوْجُود گِنِي کِنَبِي دِ هَغَهٗ دِ اِيْمَانِ اَو تَصْدِيقِ ذِکْرِ فَرَمَانِي، هَم دَا لَوْثِي اعْتِمَادِ دِ سَيِّدِنَا عَمْرِ فُضِيلَتِ اَو مَنَقِبَتِ جَلِيلَهٗ دِي.

۳۴۸۸: (۲) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو أُمَامَةَ بْنُ سَهْلٍ بْنُ حَنْظَلٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُ النَّاسَ عُرْضُوا عَلَيَّ وَعَلَيْهِمْ قُرْصٌ، فَمِنْهَا مَا يُلْقَى النَّدَى، وَمِنْهَا مَا يُلْقَى دُونَ ذَلِكَ، وَعُرْضٌ عَلَيَّ عُمُرٌ وَعَلَيْهِ قَبِيضٌ أَجْتَرَهُ». قَالُوا فَمَا أَوْلَتْهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «الْيَدَيْنِ». (أ: ۲۳)

يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ: دَا أَبُو زَكَرِيَّا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَكِيرٍ الْمَخْزُومِي دِي، دَدَهٗ احوال د کِتَابِ بَدِءِ الْوَسْطِيِّ دِ رِوَايَتِ لَانْدِي تِير شوی دی (۴)

الْأَيْثُ: دَا لَيْثُ بْنُ سَعْدٍ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ فَهْمِي دِي، دَدَهٗ حَالَات دِ بَدِءِ الْوَسْطِيِّ دِ رِوَايَتِ لَانْدِي تِير شوی دی (۵)

عُقَيْلٌ: دَا عُقَيْلُ بْنُ خَالِدِ بْنِ عُقَيْلٍ دِي، دَدَهٗ حَالَات هَم دِ بَدِءِ الْوَسْطِيِّ دَدِي رِوَايَتِ لَانْدِي مَذْکُور دِي (۶)

ابْنُ شِهَابٍ: دَا ابْنُ شِهَابٍ زَهْرِي دِي، دَدَهٗ احوال هَم دِ بَدِءِ الْوَسْطِيِّ دَدِي رِوَايَتِ لَانْدِي اَو گُورِي (۷)

(۱) کشف الباری: ۱۳۲۳، ۲

(۲) کشف الباری: ۱۶۵۹، ۱

(۳) الحديث سبق تخريجه في كتاب الحرث والمزارعة، باب استعمال البقر للحراثة، رقم: ۱۱۲۳۲۴

(۴) کشف الباری: ۱۳۲۳، ۱

(۵) کشف الباری: ۱۳۲۴، ۱

(۶) کشف الباری: ۱۳۲۵، ۱

(۷) کشف الباری: ۱۳۲۶، ۱

أَبُو أَمَامَةَ بْنُ سَهْلٍ بْنِ حُنَيْفٍ: دَا أَبُو أَمَامَةَ أَسْعَدُ بْنُ سَهْلٍ بْنُ حُنَيْفٍ دِي، دَدُهُ حَالَاتِ پِهْ کِتَابِ الْإِيمَانِ، بَابِ تَفَاضُلِ أَهْلِ الْإِيمَانِ فِي الْأَعْمَالِ کَنْبِی تیر شوی دی (۱)

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ: دَا أَبُو سَعِيدٍ سَعْدُ بْنُ مَالِكِ الْخُدْرِيُّ مَشْهُورٌ صَحَابِي دِي، دَدُهُ أَحْوَالِ پِهْ کِتَابِ الْإِيمَانِ، بَابِ مَنْ الدِّينَ الْفَارَ مِنْ الْفِتَنِ لَانْدِي تیر شوی دی (۲)

د زهری اکثر و ملگرو داسې روایت کړې دې، یعنی د ابو سعید تصریح ئې کړې ده، او معمر د زهری نه د "عن ابی امامة بن سهل عن بعض اصحاب النبی....." په الفاظو سره نقل کړې دې، په دې کنبې صحابی مهم پریښودې شوې دې، او ددې تخریج امام احمد کړې دې (۳)

او صالح بن کیسان هم دا روایت د زهری نه په "کتاب الإيمان" کنبې نقل کړې دې، چې په هغې کنبې د ابو سعید تصریح ده (۴)

او په کتاب التعبير کنبې هم په دې طریقې سره دا روایت مروی دې، چې په هغې کنبې د ابو سعید تصریح ده، او الفاظ داسې دي: "حدثني، أبو أمامة بن سهل أنه سمع أبا سعيد الخدري... (۵) ددې حدیث مکمله تشریح په کتاب الإيمان کنبې تیره شوې ده (۶)

او څه به په کتاب التعبير کنبې راشي. انشاء الله.

د حضرت عمر رضی الله عنه د افضل الصحابه کیدو خیال: هغه دلته دومره خبره د کولو ده، چې د حدیث نه د حضرت عمر رضی الله عنه فضیلت معلومېږي، او افضل الصحابه خو په اتفاق سره حضرت ابوبکر رضی الله عنه دې.

ددې جواب دادې چې ابوبکر ددې عموم نه مستثنی دې، لهذا د حضرت عمر رضی الله عنه د هغه نه افضل کیدل لازم نه راځي، یعنی دلته چې رسول الله ﷺ ته کوم خلق وړاندې کړې شوی وو، په هغوی کنبې ابوبکر نه وو.

دویم جواب دادې، چې د عمر د قميص د اوږدوالي نه دا لازم نه راځي، چې د ابوبکر قميص ددې نه زیات اوږد نه وو، لهذا کیدې شی چې د نورو خلکو د قميصونو نه د حضرت عمر رضی الله عنه قميص اوږد او لوڼې وی، ولې د ابوبکر قميص د دې د قميص نه هم اوږد وی.

او کله چې دلته مقصود د حضرت عمر رضی الله عنه فضیلت بیان وو، نو په هغې باندې اکتفاء اوکړې شوه، او د ابوبکر د هغه نه د افضل کیدو ذکر اونه کړې شو (۷)

(۱) کشف الباری: ۱۱۲۲، ۲.

(۲) کشف الباری: ۸۲۰، ۲.

(۳) رواه احمد، رقم: ۲۳۱۷۲، احادیث رجال من اصحاب النبی.....

(۴) اوگوری: صحیح البخاری، کتاب الإيمان، باب تفاضل اهل الإيمان فی الأعمال، رقم: ۱۲۳.

(۵) اوگوری: کتاب التعبير، رقم: ۱۷۰۹، ۷۰۰۸.

(۶) اوگوری: کشف الباری: ۱۱۲۲-۲، ۱۱۲۷.

(۷) فتح الباری: ۶۳، ۶۴، ۹.

۳۴۸۹: (۱) حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ الْيُسُورِ بْنِ مَخْرَمَةَ قَالَ لَمَّا طَعِنَ عُمَرُ جَعَلَ يَأْتُمُّ، فَقَالَ لَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ - وَكَأَنَّهُ يُجَزِّعُهُ - يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، وَلَكِنْ كَانَ ذَلِكَ لَقَدْ صَحِبْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَحْسَنْتَ صُحْبَتَهُ، ثُمَّ قَارَفْتَهُ وَهُوَ عَنكَ رَاضٍ، ثُمَّ صَحِبْتَ أَبَا بَكْرٍ فَأَحْسَنْتَ صُحْبَتَهُ، ثُمَّ قَارَفْتَهُ وَهُوَ عَنكَ رَاضٍ، ثُمَّ صَحِبْتَ صُحْبَتَهُمْ فَأَحْسَنْتَ صُحْبَتَهُمْ، وَلَكِنْ قَارَفْتَهُمْ لَتَفَارِقْتَهُمْ وَهُمْ عَنكَ رَاضُونَ. قَالَ أَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنْ صُحْبَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرِضَاهُ، فَأَيُّهَا ذَلِكَ مَنْ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى مَنْ بِهِ عَلَى، وَأَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنْ صُحْبَةِ أَبِي بَكْرٍ وَرِضَاهُ، فَأَيُّهَا ذَلِكَ مَنْ مِنَ اللَّهِ جَلَّ ذِكْرُهُ مَنْ بِهِ عَلَى، وَأَمَّا مَا تَرَى مِنْ جَزَعِي، فَهُوَ مِنْ أَجْلِكَ وَأَجَلِ أَصْحَابِكَ، وَاللَّهِ لَوَأَنَّ لِي طَلَاغَ الْأَرْضِ ذَهَبًا لَأَفْتَدَيْتُ بِهِ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَبْلَ أَنْ أَرَاهُ.

رجال الحديث

الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ: دا الصلت بن محمد بن عبد الرحمن الخارکی البصری دی، دده احوال تیر شوی دی (۲)

إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ: دا اسماعیل بن ابراهیم بن علیہ اسدی مصری دی، دده حالات د کتاب الإیمان، باب حب الرسول من الإیمان "لاندي تیر شوی دی (۳)

أَيُّوبُ: دا ایوب بن ابی تمیہ کیسان السختیانی دی، دده حالات د کتاب الإیمان، باب "حلاوة الإیمان" لاندي تیر شوی دی (۴)

ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ: دا ابوبکر عبد الله بن عبید الله بن ابی ملیکہ تیمی قرشی دی، دده حالات د کتاب الإیمان، باب "خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر" لاندي تیر شوی دی (۵)

الْيُسُورِ بْنِ مَخْرَمَةَ: دا مسمور بن مخرمه بن نوفل دی، دده حالات هم تیر شوی دی (۶)
د حضرت عمر رضی اللہ عنہ شہادت تفصیلات: لَمَّا طَعِنَ عُمَرُ..... کله چي حضرت عمر رضی اللہ عنہ په خنجر اووهلې شو، او وهونکې ابو لؤلؤ عبد المغيرة ابن شعبه وو، هغه په ۲۳ هجري ۲۶ ذی الحجي د چار شنبې په ورځ د سحر په مونځ کښې په حضرت عمر رضی اللہ عنہ باندې گذار اوکړو، او

(۱) أخرجه البخاري هنا وتفرد به أنظر جامع الأصول في أحاديث الرسول: ۱۶۲۳۸

(۲) كتاب الصلاة، باب إذا لم يتم السجود، رقم: ۱۲۸۹

(۳) اوگورئ: كشف الباري: ۱۱۲، ۲

(۴) اوگورئ: كشف الباري: ۱۲۶، ۲

(۵) اوگورئ: كشف الباري: ۱۵۴۸، ۲

(۶) اوگورئ: صحيح البخاري، كتاب الوضوء، باب استعمال فضل وضوء الناس، رقم: ۱۱۸۹

په اول محرم ۲۷ هجري کښې د هغوی وصال او شو (۱)

قوله: وَكَانَ يُعْرِضُهُ ددې معنی داده، چې حضرت ابن عباس د حضرت عمر رضي الله عنه ژبا فریاد اړخ ته نسبت کولو، او گویا هغه ئې په دې باندې ملامه کولو، چې هغه حضرت عمر رضي الله عنه ژباړی ولې، او یا ددې معنی داده، چې ابن عباس د حضرت عمر رضي الله عنه غم تکلیف او ژبا فریاد لرې کول غوښتل، "يجزم" ددې دواړو معنو احتمال لری (۲)

ددې دویمې معنې تائید د قرآن کریم په دې آیت سره هم کیږی، (حَقُّ إِذَا فَرَمَ عَنْ قُلُوبِهِمْ) (۳) هلته د فَرَمَ معنی ده، "أذیل عنهم الفرم".

د فَرَمَ معنی ده، هغه دده خفگان او غم لرې کړو، همدغه شان مؤخره هم په هغه وخت کښې وئیلې شی، کله چې خوک د چا د بیماری د لرې کولو کوشش او دهغه د پاره منډې اووهی (۴) د جمهور روایت الفاظ خو "کانه یجزمه" دی، د فاعل او مفعول ضمیر سره، ولې جرجانی د "کانه یجزم" الفاظ روایت کړی دی، په اول صورت کښې به د "يجزم" فاعل ابن عباس او مفعول عمر وی، او په دویم صورت کښې به د جزم فاعل عمر وی (۵)

د حماد بن زید روایت چې امام بخاری تعلیقاً ذکر کړې دې، په هغې کښې دا الفاظ دی: "وقال ابن عباس مسست جلدًا عبر قفلت: جلدًا لآتمسه النار أبدًا قال فنظر إلى نظرة كئث أرى له من تلك النظرة قفلت: يا أمير المؤمنين صحت....." (۶)

یعنی ما د حضرت عمر رضي الله عنه څرمن ته لاس اولگولو، نو ما او وئیل چې دې څرمن ته به اړ کله هم نه لگی، وې فرمائیل په دې باندې حضرت عمر رضي الله عنه زما اړخ ته نظر اوچت کړو..... دا نظر ئې او کړو، چې په هغې ما ته ترس راغې.....

قوله: وَكُنْ كَانَ ذَاكَ: ابن عباس رضي الله عنه فرمائی، که داسې اوشی، څنگه چې حضرت عمر رضي الله عنه د جزم په حالت کښې وئیل، یعنی زه د دنیا نه تلونکې یم، نو تاسو خپله خوش نصیبی او ستاسو رسول الله صلی الله علیه و آله او حضرت ابوبکر رضي الله عنه سره خپل ښه صحبت یاد کړې، د کشمیهنې په روایت کښې دا الفاظ دی: "ولا كل ذلك" یعنی "الله دې او کړی چې، داسې هیڅ هم نه وی، او په بعضې روایتونو کښې دی، "ولا كذلك" او "الله دې او کړی چې، داسې نه وی.

(۱) اوگوری: إرشاد الساری: ۱۸۱: ۱۸۱

(۲) اوگوری: فتح الباری: ۹: ۶۴

(۳) سورة سباء آیت: ۲۳

(۴) فتح الباری: ۹: ۶۴

(۵) فتح الباری: ۹: ۶۴

(۶) فتح الباری: ۹: ۶۴، تغلیق التعلیق، ص: ۱۶۶

په هر حال کښې دا دعائیه کلمات دی، او د حضرت ابن عباس رضی الله عنہ مطلب دادې چې تاسو حضرت عمر رضی الله عنہ سخت ژوبل کیدوسره د ډیر تکلیف د وجهې نه آواز کوئ، او مرګ یادولو سره د افسوس اظهار کړې، الله دې اوکړې چې داسې دې څه هم نه وی، ستاسو مرګ دې نه واقع کيږي، او ددې حملې نه دې تاسو ته صحت او شفا ملاؤ شی. (۱)

قوله: ثُمَّ قَارَعَتْ: په بعضو نسخو کښې د مفعول ضمیر سره "قارعتہ" او په بعضو کښې بغیر د ضمیر نه دې. (۲)
بیا تاسو د هغوی ښه صحبت موندلې دې.

په بعضې روایاتو کښې د "صَحَبَتْ صَحْبَهُمْ" (بفتح الصاد والحاء والهاء) الفاظ دی، چې د هغې معنی ده، بیا تاسو د هغوی (یعنی د رسول الله ﷺ او د حضرت ابوبکر رضی الله عنہ) د اصحابو صحبه جمع ده، د اصحاب په معنی باندې، صحبت او معیت اختیار کړو، او په هغې کښې هم تاسو د احسان او غوره والی معامله اوکړه، حافظ ابن حجر وائی په دې صورت کښې یو اشکال دی، چې "صَحْبَهُ" خو د صاحب جمع په معنی د اصحاب او صحابه ده (۳) او مراد هم جماعت دې، ولې ددې اضافت د جمع ضمیر اړخ ته صحیح نه دې، ځکه چې مضاف الیه تشبیه ده، چې د هغې مرجع رسول الله ﷺ او ابوبکر دی.

قاضی عیاض وائی، کیدې شی، "صحبت" زائد وی، او اصل کښې وی، ثُمَّ صَحَبْتَهُمْ په صیغې د واحد مذکر مخاطب سره، خو صحیح هم اولنې روایت دی، (۴) علامه عینی د حافظ دا نظر بې ځایه گرځولې دې، او ویلې ئې دی، چې د رسول الله ﷺ او ابوبکر اصحاب مراد دی، چې هم جمع دی، نو د جمع ضمیر صحیح دې، بیا هم د عینی خبره به په دې صورت کښې صحیح وی، کله چې "صحبتهم" فعل وی، جمع مضاف الی الضمیر نه وی (۵)
د ابن عمر روایت نقل کړې شوې دې، چې په هغې کښې د ابن عباس دا الفاظ هم مروی دی، "ولها أسلمت کان اسلامك عزاً" او کله چې تاسو اسلام قبول کړو، نو ستاسو اسلام قبول د عزت باعث وو (۶)

قوله: "فَإِنْ ذَالِكَ مِنْ:" په یوه بله نسخه کښې د "فإنما ذلك" الفاظ منقول دی (۷)

(۱) فتح الباری: ۹: ۱۶۴

(۲) فتح الباری: ۹: ۱۶۴

(۳) كما قال القسطلاني، انظر إرشاد الساري: ۸: ۱۱۸۲

(۴) فتح الباری: ۹: ۱۶۴

(۵) إرشاد الساري: ۸: ۱۱۸۲

(۶) فتح الباری: ۹: ۱۶۴

(۷) فتح الباری: ۹: ۱۶۴

د حضرت عمر رضی اللہ عنہ فکر مند کیدل: "من أجل أصحابك.....د ابوذر او مستملی په روایت کښې
"أصحابك" تصغیر سره مذکور دی (۱)

ددې جملې مطلب یا خو دادې، چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ د اُمت په همدردۍ او غمخواری کښې
ددې خبرې د فکر مندۍ اظهار کوی، چې دده نه ورستو به د مسلمانانو خلیفه څوک جوړیږي،
او بیا به هغه د مسلمانانو سره څنگه سلوک کوی، د دوی د پاره به مفید وی که مضر او
دویم مطلب دا هم کیدې شی، چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ د تواضع، عاجزۍ او خپل ځان سره د
حساب کولو د وجهې نه د خلافت د زمانې د خپل سیرت او کردار متعلق فکر مند دې، چې
پته نه لگی، چې دده نه الله تعالی او د هغه مخلوق خوشاله دې، او یا خفه (۲)
علامه قسطلانی د ابو حاتم په حوالې سره نقل کوی، کله چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ زخمی شو، نو
حضرت ابن عباس راغې او وې وئیل:

"أبشرا يا أمير المؤمنين، أسلمت مع رسول الله حين كفّر الناس، وقاتلت معه حين غنّله الناس ولم يختلف لي
خلافتك رجلا، وقتلت شهيداً، فقال أعد، فأعاد، فقال: المغرور من غرّتموه.....لو أن لي ماعلي ظهرها
من يضاء وصفرا لافقتيت به من هول البطلم" (۳)

ابن عباس او وئیل اې امیر المؤمنین زیرې قبول کړه، تا په هغه وخت کښې په رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم
باندې ایمان راوړو، کله چې خلقو د رسول الله نه انکار کولو، او تاسو د هغوی په ملګرتیا
کښې جنگونه او کړل، کله چې خلقو هغوی صلی اللہ علیہ وسلم پرېښودل، او کمزورې کول ئې غوښتل، او
ستاسو په خلافت کښې د دوو کسانو هم اختلاف پاتې نه شو، او بیا تاسو قتلولو سره
شهید کړې شوي، حضرت عمر رضی اللہ عنہ او وئیل، ته بیا اووايه او هغوی په دویم وارې او وئیل،
نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ او وئیل، بې شکه هغه کس په د هوکه کښې پریوتو، چا ته چې تاسو
دهوکه ورکوئ، او زما حالت خو دادې، که د دنیا ټول سره زر او سپین زر زما شی، نو زه به
هغه د عذاب نه د بچ کیدو د پاره د فدېې په توګه ورکړم.

حضرت عمر رضی اللہ عنہ داسې ولې اوفرمائیل؟ حضرت عمر رضی اللہ عنہ دا ارشاد په دې وجه اوفرمائیلو،
چې په دې وخت کښې هغوی ته د خپل عام اولس حقوق په پوره توګه ادا کولو کښې د کمی
او تقصیر ویره وه، او یا د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ په شان کسانو دهغوی تعریف او توصیف او کړو
نو هغوی ته ددې حضراتو د صفت کولو په وجه فتنه کښې د غورځیدو ویره اوشوه (۴)

قوله: طلاع الأرض: د طاء په کسري او لام په تخفیف سره، ددې معنی ده، "ملا الأرض"
یعنی ډکه زمکه، د طلاع معنی په اصل کښې هغه څیز دې، چې په هغې باندې نمر راڅیږي،

(۱) فتح الباری: ۶۴، ۹

(۲) فتح الباری: ۶۴، ۹

(۳) إرشاد الساری: ۱۱۸۲، ۸

(۴) فتح الباری: ۶۵، ۹، وإرشاد الساری: ۱۱۸۲، ۸

او کیدې شی، دلته ددې نه مراد په زمکه باندې ښکاره او ظاهريدونکې مال او دولت مراد دی.^(۱)

قَالَ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ دَخَلْتُ عَلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ حَدَّثَ بَابَ إِمَامٍ بَخَارِي د خپل شیخ صلت بن محمد په روایت سره موصولا ذکر کړې دي. چې هغه ابن ابی ملیکه د مسور بن مخرمه نه نقل کوي، او تعلیقاً هغه ددې یوځي دویمې طریقي اړخ ته اشاره کوي، چې حماد بن زید د ایوب نه هغه د ابن ابی ملیکه نه، او هغه د حضرت ابن عباس نه روایت کړې دي.

دا روایت اسماعیلی موصولا ذکر کړې دي.^(۲)

همدغه شان حافظ ابن حجر رحمته الله علیه په لاندینی سند سره موصولا ذکر کړې دي، حافظ صاحب، د ابوبکر بن ابراهیم بن ابی عمر په سند سره د ابوبکر الجرجانی الاسماعیلی نه روایت کوي. او اسماعیلی بیا په دوو طریقو سره دا د حماد بن زید نه روایت کوي، یو ابراهیم بن شریک الاسدی عن شهاب بن عباد عن حماد بن زید..... په طریقي سره، او دویم التیشم بن خلف عن الفواریری عن حماد..... په طریقي سره.^(۳)

حافظ ابن حجر فرمائی: "ويحتمل أن يكون محفوظاً عن الإثنين".^(۴)

یعنی په دې اصل او تعلیق کې دا هم احتمال شته، چې امام بخاری دا روایت د مسور بن مخرمه او ابن عباس دواړو نه روایت کړې وي، او هم دا دواړه روایتونه دوی محفوظ کړي وي.

۳۴۹۰. (۵) حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ قَالَ حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ النَّهْدِيُّ عَنْ أَبِي مُوسَى - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي حَاطِطٍ مِنْ حِطَّانِ الْمَدِينَةِ، فَجَاءَ رَجُلٌ فَاسْتَفْتَعَنِي، فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «افْتَحْ لَهُ وَيَسِّرْهُ بِالْجَنَّةِ». فَقَعَيْتُ لَهُ، فَإِذَا أَبُو بَكْرٍ، فَبَشَّرْتُهُ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَحَمِدَ اللَّهَ، ثُمَّ جَاءَ رَجُلٌ فَاسْتَفْتَعَنِي، فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «افْتَحْ لَهُ وَيَسِّرْهُ بِالْجَنَّةِ». فَقَعَيْتُ لَهُ، فَإِذَا هُوَ عُمَرُ، فَأَخْبَرْتُهُ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَحَمِدَ اللَّهَ، ثُمَّ اسْتَفْتَعَنِي رَجُلٌ، فَقَالَ لِي «افْتَحْ لَهُ وَيَسِّرْهُ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تُصِيبُهُ». فَإِذَا عُثْمَانُ، فَأَخْبَرْتُهُ بِمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَحَمِدَ اللَّهَ ثُمَّ قَالَ اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ. (ار: ۱۳۴۷۱)

(۱) فتح الباری: ۶۵۹، و الکونثر الجاری: ۱۴۵۳۶

(۲) هدی الساری: ص: ۴۰۶ و فتح الباری: ۱۴۹۰۶

(۳) تعلیق التعلیق: ۶۷۰۴

(۴) فتح الباری: ۱۴۰۹

(۵) الحديث مر تخريجه في فضائل أصحاب النبي، رقم: ۱۳۶۷۴

رجال الحديث

يُوسُفُ بْنُ مُوسَى: دا يوسف بن موسى بن راشد القطان دي، دده احوال په كتاب الجمعة، باب (۱۳) کښې تیر شوی دی.

أَبُو أَسَامَةَ: دا ابو اسامه حماد بن أسامة بن زيد القرشي دي، دده احوال د کتاب العلم، باب فضل من علم وعلم لاندې تیر شوی دی.^(۱)

عُثْمَانُ بْنُ غِيَاثٍ: دا عثمان بن غياث الباهلي البصري دي، دده احوال په (کتاب الحج، باب قول الله تعالى: ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) لاندې تیر شوی دی.

أَبُو عُثْمَانَ التَّهْدِي: دا ابو عثمان عبد الرحمن بن مل بن عمر النهدي دي، دده احوال هم د کتاب مواقيت الصلاة، باب الصلاة كفارة لاندې تیر شوی دی.

أَبِي مُوسَى: دا حضرت ابو موسى الأشعري د رسول الله صحابي دي، دده احوال د کتاب الإیمان، باب أئمة الإسلام افضل لاندې تیر شوی دی.^(۲)

د حديث شرح په باب قول النبي صلى الله عليه وسلم "لو كنْتُ متخذاً خليلاً" کښې تیره شوې ده، او دلته ددې د ترجمة الباب سره مطابقت هم واضح دي، ځکه چې په دې کښې حضرت عمر رضي الله عنه د رسول الله ﷺ د اړخ نه د دننه راتلو اجازت ملاویدو سره د جنت د زیری ملاویدو هم ذکر دي، چې د هغوی رضي الله عنهما فضيلت او منقبت دي.

د مصيبت زغملو دعاء: والله المستعان..... حضرت عثمان رضي الله عنه ته چې د حضرت ابوبکر او حضرت عمر رضي الله عنهما خلاف زیری سره د مصيبت رسیدو هم ذکر او شو، نو هغه د الحمد لله وئيلو نه ورستو الله المستعان هم او وئيل، چې د هغې مطلب دادې، چې الله تعالی دي ده ته په دې مصيبت باندې صبر ورکړی، او د هغې سختې او مشکل زغملو په سلسله کښې دي دده معاونت او ملگرتيا اوکړی، ځکه چې هم د هغه نه مدد غوښتلې شی، "المستعان" د اسم مفعول صیغه ده، چې ددې نه اسم فاعل "المستعين" دي، څوک چې مدد او غواړی، او د چا نه مدد او غوښتلې شی.^(۳)

(۱) کشف الباری: ۱۴۴، ۳

(۲) اوگوزي، کشف الباری: ۱۶۹۰، ۱

(۳) إرشاد الساری: ۱۱۸۳، ۸

۳۶۹۱. حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي حَيَّوَةُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو عَقِيلٍ زُهْرَةُ بْنُ مَعْبُدٍ أَنَّهُ سَمِعَ جَدَّهُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ هِشَامٍ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَهُوَ أَخَذَ بِيَدِ عُمَرَاءِ الْمُخَطَّابِ. [الخطاب: ۵۹۰، ۶۲۵۷]

رجال الحديث

يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ: دا يحيى بن سليمان الجعفی الکوفی دی، ددة احوال په کتاب العلم، باب "کتابه العلم" کنبی تیر شوی دی (۲).

ابن وَهْبٍ: دا د حدیثو مشهور امام ابو محمد عبد الله بن وهب مصری دی، ددة احوال په کتاب العلم، باب "من یرد الله به غیراً یفقهه فی الدین" کنبی تیر شوی دی (۳).

حَيَّوَةُ: دا حیوة بن شریح بن صفوان بن مالک ابو زرعه الحضرمی المصری دی. علامه ذهبی دی د الإمام الربانی، الفقیه، شیخ الدیار المصریه، ابو زرعه التبیحی، المصری په نامې سره ذکر کوی (۴).

حافظ مزی وائی "الفقیه الزاهد العابد" (۵).

عبد الله بن وهب وائی: "ما رأیتُ أحدًا أشدَّ استخفافاً بعمل من حیوة بن شریح، وکان یعرف بالإجابة، وکنا نجلسُ جِیهَ للفقہ فکان کثیراً ما یقول لنا: أبذلکفی الله بکم عبوداً أقومُ لیه أتلو کلام ربی ثم فَعَلَ ما قال، ثم تألَّ أن لا یجلسُ إلینا أبداً و ما کنا نأتیهِ وقت صلاةٍ إلا دخل وأغلق دوتاً ودونه الباب ووقف یصلُّ" (۶).

ما د دوی نه زیات خپل (تیک، عمل پتونکې څوک هم نه دي لیدلې، دوی په مستجاب الدعوات کیدو سره مشهور وو، مونږ به دوی ته د فقهې د حاصلولو د پاره تلو، نو دوی به اکثر دا وویل چې الله تعالی دي ما ته ستاسو په بدل کې یوه ستن راکړی، چې هغې سره اودریدو سره څه د خپل رب کلام لولم، او بیا دوی هم دغسې اوکړل، بیا دوی قسم اوکړو چې دوی به مونږ سره کله هم نه کینی، او مونږ چې به کله هم د مونږ په وخت کې دوی ته راغلو، نو دوی به مونږ پرېښودو، کوټې ته به داخل شو، دروازه به ئې بنده کړه، او مونږ ته به اودریدو.

(۱) الحديث أخرجه البخاري أيضاً في (۹۲۶، ۲) كتاب الاستئذان، باب المصافحة، رقم: ۶۲۶۴، وفي (۹۸۱، ۲).

كتاب الأيمان والنذور، باب كيف كانت يمين النبي ﷺ، رقم: ۱۶۶۳۲

(۲) أوگوری: کشف الباری: ۱۳۲۷، ۴

(۳) کشف الباری: ۱۲۷۷، ۳

(۴) سیر أعلام النبلاء: ۱۴۰۴، ۶

(۵) تهذيب الكمال: ۱۴۷۸، ۷

(۶) تهذيب الكمال: ۱۴۸۱، ۷

عبد الله بن المبارك وائی:

"ما وصف أحد، ورأيتُه إلا كانت رؤيته دون صفته إلا حيوة بن شريح فإن رؤيته كان أكبر من صفته".^(۱)چراو بعضو دا الفاظ نقل کړې دي: "وصف حيوة، فكانت رؤيته أكثر من صفته".^(۲)

يعنى د حيوة صفت ما ته چا بيان کړې وو، او ما چې کله هغه اوليدو، نو د هغوى د تعريف نه مې زيات اوموندلو، او نور خلق ددې په خلاف دومره نه وى، څومره چې بيانولې شى.

د دوى د تقوى، للهيت او د مقبوليت عند الله په قيصو کښې يوه دا بيان کړې شوې ده، چې ابن وهب وائى:

چې حيوة بن شريح ته به د کال شپيته دينار عطيه ملاويده، او هغوى چې به تر کومې پورې هغه شپيته دينار صدقه کړې نه وو، کور ته به نه راتلو، او بيا چې به کور ته راغلو نو هغه ټولې پيسې به ئې د خپلې بسترې لاندې بيا موندلې.

ددې خبرې د هغوى د تره يو ځوئى ته پته اولگيده، نو هغه هم خپله عطيه واخسته او ټوله ئې خرچ کړه، چې کور ته راغلو، او وې کتل نو هيڅ ئې هم اونه موندل، هغه ددې حيوة ته شکايت اوکړو نو هغوى اووئيل:

"أنا أعطيتُ بي يقين، وأنت أعطيتَه تجربة".^(۳) ما الله تعالى ته په يو يقين سره ورکړې، او تا د تجربې د پاره ورکړې.

همدغه شان احمد بن سهل اردنى، د خالد الفزr نه نقل کوى، چې حيوة بن شريح په ژړا فرياد سره دعاء کونکې وو، او د هغوى ډير د غريبې حالت وو، يوه ورځ هغه هغوى سره ناست ووم، او هغوى په خلوت کښې دعاء کوله، ما اووئيل، الله تعالى دې په تا رحم اوکړي، که ته د الله تعالى نه دا وغواړې چې الله تعالى ستا دا معاشى بد حالى لرې کړي، (نو څومره ښه به وې، هغه سم او چپ اړخ ته اوکتل نو څوک په نظر راغلل، نو د زمکې نه ئې يو کانرې (گيتې) ۷

اوچت کړو، او وې وئيل، "اللهم اجعلها ذهباً" اې الله! دا سره زر جوړ کړې، نو هغه سره زر جوړ شو، په خدايې قسم چې د هغې نه ښکلې سره زر ما چرته هم اونه ليدل..... بيا هغه اووئيل،

"وما عيرنى الدنيا إلا للآخرة" په دنيا کښې هيڅ خير نشته ما سوا ددې نه چې په دې سره د آخرت خير حاصل کړې شى..... بيا زما اړخ ته متوجه کيدو سره ئې اووئيل، "هو أعلم بما يصلح

عبادة" الله تعالى ښه پوهيږي، چې د هغه د بندگانو خير په څه کښې دې، ما ورته اووئيل په دې سرو زرو څه اوکړم؟ وې وئيل، دا خرچ کړه".^(۴)

(۱) تهذيب الكمال: ۱۴۸۱: ۷

(۲) سير اعلام النبلاء: ۱۴۰۵: ۶

(۳) سير اعلام النبلاء: ۱۴۰۵: ۶

(۴) سير اعلام النبلاء: ۱۴۰۵: ۶، وتهذيب الكمال: ۱۴۸۱: ۷

دده یو بل قول ذکر کړې شوې دې، چې د مصر یو وزیر ورته یو وارې اووئیل:

یا هذا لا تُخلین بلادنا من السلاح ونحن بین قهطی لا ندري متى یقطف، وبین حبشی لا ندري متى یفشا، وبین رومی لا ندري متى یحل بساحتنا وهریری لا ندري متى ینق. (۱)

یعنی "حضرت! زموږ ملک د اسلحې نه هیڅ کله هم نه دی خالی کول پکار، ځکه چې زموږ نه یو اړخ ته قبطیان دی، معلومه نه ده چې کله وعده ماتوی، یو اړخ ته حبشیان دی، پته نه لگی چې کله زموږ محاصره کوی.

یو اړخ ته رومیان دی معلومه نه ده چې کوم وخت کښې زموږ په صحن او کور کښې راکوژیږي، او یو اړخ ته بربریان دی، پته نه لگی چې کله شور شغړ او جنگ شروع کوی.

د جرح او تعدیل امامان دده په حقله دا قسمه رانې لری:
عبد الله بن احمد بن حنبل وائی:

میل لای: حیوة بن شریح، وعمرو بن الحارث؟ فقال جميعا، كانه سوى بينهما. (۲)

د امام احمد بن حنبل نه پوښتنه اوکړې شوه، چې حیوه بن شریح افضل دې، یا عمرو بن الحارث؟ هغوی اووئیل دواړه! گویا هغوی دا دواړه برابر ګرځول.

حرب بن اسماعیل د احمد بن حنبل نه نقل کوی، "ثقة، ثقة". (۳)

اسحاق بن منصور د یحیی بن معین نه نقل کوی، "ثقة". (۴)

ابو سعید بن یونس وائی، "كانت له عبادۃ وفضل". (۵)

هغه ډیر زیات عبادت کونکې او صاحب د فضیلت وو.

عبد الرحمن بن ابی حاتم وائی:

"سعت أن وئسل عن حیوة بن شریح وسعید بن ابی ایوب ویحیی بن ایوب فقال: حیوة أعلى القوم وهو ثقة وأحب

إلی من المفضل بن فضالة". (۶)

حیوه د قوم د ټولو نه اعلی فرد او سړې دې، او ثقه دې، هغه ما ته د مفضل بن فضاله په شان خلقو نه هم زیات خوښ دې.

د عبد الله بن وهب، عبد الله بن المبارك او احمد بن سهل رانې هم پورته ذکر کړې شوې.

يعقوب بن سفيان وائی: "حدثنا المقرئ، قال: حدثنا حيوة بن شريح وهو كندى، شريف، عدل، ثقة، رضى،

(۱) سير أعلام النبلاء: ۱۴۰۵، ۶.

(۲) تهذيب الكمال: ۱۴۸۰، ۷.

(۳) تهذيب الكمال: ۱۴۸۰، ۷.

(۴) تهذيب الكمال: ۱۴۸۰، ۷.

(۵) تهذيب الكمال: ۱۴۸۰، ۷.

(۶) تهذيب الكمال: ۱۴۸۰، ۷، الجرح والتعديل: ۱۳۰۵، ۳.

توی سنة ثمان وخمسين ومائة (۱)

ابن حبان هم په "الثقات" کښې دده ذکر کړې دي (۲)

ابن حجر هم دده د ثقه والی ذکر کړې دي، او د ابن وجاح په حوالې سره فرمائی:

"بلغني أن رجلاً كان يطوف ويقول اللهم اقض عني الدين فأرى في المنام أن كنت تريد وفاء الدين فأتيت رجلاً فقال لي أتق الله ثم يرحمك الله قال لا أسكن رية بعد العصر يوم الجمعة قال فأتيت حتى صار ما حوله دنائير فقال لي أتق الله ولا تأخذ إلا قدر دينك فأخذت ثلاثمائة" (۳)

ما ته دا خبر ملاؤ شوې دي، چې یو سړی طواف کولو، او دا دعائي کوله، چې یا الله تعالیٰ زما قرض ادا کړي، بیا هغه په خوب کښې اولیدل چې (هغه ته او وویلې شو) که ته د قرض ادا کول غواړي، نو حیوه بن شریح ته لار شه، هغه به ستا د پاره دعا او کړي، هغه د جمعي په ورځ د ماخیگر نه ورستو اسکندريې ته راغې، بیا هغه وائی، زه د هغه (حیوه) سره پاتې شوم، تر دې پورې چې د هغه سړی نه گیر چاپېره دینارونه جوړ شول، هغه او وویل، د الله تعالیٰ نه اویرېږه، او صرف دومره واخله، خومره چې ستا قرضه ده، نو ما درې سوه دینار واخستل.

د دوی (یعنی د حیوه) په شیوخو او استاذانو کښې أبو هانئ حمید بن هانئ، شریحیل بن شریک المغافری، یکر بن عمرو المغافری، سالم بن غیلان، أبو یونس سلیم بن جهمیر مولیٰ ابی هريرة، ربیعة بن یزید الدمشقی، أبو صخر الخراط، کعب بن علقمة التَّوْخِي، یزید بن عبد الله بن أبی الأسود، محمد بن عبد الرحمن بن دوقل وغیره شامل دي.

او په تلامذو او شاگردانو کښې ئې عبد الله بن المبارك، عبد الله بن وهب، أبو عاصم الضحاك بن مخلد النبيل، لیث بن سعد، نافع بن یزید، عبد الله بن یزید المقرئ او عبد الله بن لهيعة وغیره ذکر کړې شوې دي (۴)

دده د وفات په حقله یو قول د ۱۵۳ دي، یو قول د ۱۵۸ دي، او یو قول د ۱۵۹ دي (۵)
أبو عَقِيل زُهْرَةُ بْنُ مَعْبُدٍ: دا ابو عقیل زهره بن معبد بن عبد الله بن هشام المدني دي، دده احوال په کتاب الشَّكَّة، باب "الشَّكَّة في الطعام" وغیره کښې تیر شوې دي.

عبد الله بن هشام: دا د زهره بن معبد نیکه دي، او دده احوال هم په دغه کتاب الشَّكَّة، باب "الشَّكَّة في الطعام وغیره" کښې تیر شوی دي، دده نوم عبد الله بن هشام بن زهره ابن عثمان

(۱) تهذيب الكمال: ۷، ۱۴۸۰

(۲) كتاب الثقات: ۳، ۳۱۸

(۳) تهذيب التهذيب: ۳، ۶۹، ۱۷۰

(۴) تهذيب التهذيب: ۳، ۶۹، ۷۰، سير أعلام النبلاء: ۶، ۴۰۵، تهذيب الكمال: ۷، ۴۷۹، ۸۴، ۱۴

(۵) سير أعلام النبلاء: ۶، ۴۰۵، وتهذيب الكمال: ۷، ۴۸۲

التمی دی، او دا د طلحة بن عبید الله د تره خوئی دی.^(۱)

قوله: وَهُوَ أَخَذَ بِيَدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ: دا د هغه حدیث برخه ده کوم چې په کتاب الیمان والنذور کښې راروان دی، او هم هلته به ددې تفصیل هم راشی، دلته چې کومه جمله ده، وهو اخذ بيد عمر ددې نه د رسول الله ﷺ حضرت عمر رضی الله عنه د محبت او قربت اندازه کولې شی، او ښکاره خبره ده، په دې سره د باب او حدیث مناسبت هم واضح دي.^(۲)

۷- باب: مَنَاقِبُ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ

أَبِي عُمَرُ وَالْقُرَشِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

وَقَالَ النَّبِيُّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- «مَنْ يُخْفِرْ بِرُؤْمَةٍ فَلَهُ الْجَنَّةُ». فَخَفَّرَهَا عُثْمَانُ. وَقَالَ «مَنْ جَبَزَ جَيْشَ الْعُسْرَةِ فَلَهُ الْجَنَّةُ». فَجَبَزَهُ عُثْمَانُ. (ر: ۲۶۲۶)

حضرت عثمان رضی الله عنه نوم او نسب ئې داسې دی، حضرت عثمان بن عفان بن أبی العاص بن أمیه بن عبد الشمس ابن عبد مناف، دده د رسول الله ﷺ سره په عبد مناف باندې سلسله د نسب ملاویری، بیا هم د رسول الله ﷺ او د حضرت عثمان رضی الله عنه په عبد مناف باندې ملاوونکو د پلارانو نیکنو په شمیر کښې اختلاف دي، او د رسول الله ﷺ په مقابل کښې د عثمان په سلسله نسب کښې دده پلار عفان راخی، او په دې لحاظ سره عفان د رسول الله ﷺ د تره خوئی. او حضرت عثمان رضی الله عنه ئې وراره ابن الاخ دي.

د دوی کنیت ابو عبد الله نقل کړې شوې دي، عبد الله د حضرت رقیه بنت رسول الله ﷺ د بطن نه پیدا شوې دده د خوی نوم وو، چې د هغه د شپږو کالو په عمر کښې وفات شوې وو، ابن سعد نقل کړې دي، په جاهلیت کښې دده کنیت ابو عمرو وو،^(۳) بیا د اسلام قبولو نه ورستو د رقیې نه دده خوئی عبدالله پیدا شو، نو دده کنیت ابو عبدالله شو، ابن سعد وائی: دده وفات په ۴ هجري کښې اوشو،^(۴) او دده د مور حضرت رقیې دده نه وړاندې په ۲ هجري کښې وفات شوې وو، او په دغه وخت کښې رسول الله ﷺ په غزوۀ بدر کښې وو.

د دوی (یعنی د حضرت عثمان رضی الله عنه) بعضې ناقدین دي د ابو لیلی په کنیت سره یادوي، او په دې سره د هغوی منشاء او مقصد د حضرت عثمان رضی الله عنه په یخ طبیعت او نرم خوئی باندې تعریض دي.

ابن حجر وائی: «وكان بعض من ينتقصه يكنيه أبا ليلي يشهد باللين جانه».^(۵)

(۱) فتح الباری: ۱۶۵، ۹.

(۲) إرشاد الساری: ۸، ۱۱۸۴.

(۳) الطبقات الکبری لابن سعد: ۱۵۳، ۳.

(۴) الطبقات الکبری لابن سعد: ۱۵۳، ۳.

(۵) فتح الباری: ۱۶۷، ۹.

د عثمان لقب ذو النورین دی، څنگه چې د حضرت علی رضی الله عنه یو روایت الفاظ دی:

"ذاك امرؤ يدعى في السماء ذو النورين".^(۱) هم دا هغه سړې دي، چې هغه ته په آسمان کېنې ذو النورین ویلې شي.

په ذو النورین سره د ملقب کیدو وجه: د ذو النورین لقب یوه وجه خو دا بیان کړې شوې ده، چې د دوی په نکاح کېنې د رسول الله دوه لوریانې سیده رقیه او سیده ام کلثوم راغلې دي، او ښکاره خبره ده، چې هغه دواړه د رسول الله ﷺ د مبارکو سترگو نور وو، دویمه وجه دا بیان کړې شوې ده، چې هغوی رضی الله عنه به په وترو کېنې د قرآن کریم ختم کولو، نو قرآن یو نور دي، او قیام اللیل دویم، دریمه وجه داده، چې په جنت کېنې به هغه ته دوه نوره ملا وپري.^(۲) تر کومې پورې چې د حضرت عثمان رضی الله عنه مور د اړخ نه د نسب تعلق دي، نو دده د مور نوم

أروى بنت کزیز بن ربیعۃ بن حبیب بن عبد شمس بن عبد مناف دي، او دده د مور مور یعنی نیا، ام حکیم البیضاء بنت عبد المطلب ده، چې د رسول الله ﷺ د پلار سکة خور ده، نو حضرت عثمان رضی الله عنه گویا د مور د اړخ نه هم د رسول الله ﷺ خورنې (ابن الاخت) دي، یعنې د پپو د لور ځونې دي.^(۳)

د حضرت عثمان رضی الله عنه مور اسلام قبول کړې وو، او دا د خپل ځوی د خلافت په زمانه کېنې وفات شوې ده، او هم حضرت عثمان رضی الله عنه دا دفن کړه، او د دوی پلار د جاهلیت په زمانه کېنې وفات شوې وو.^(۴)

قوله: مَنْ يَحْفَرُ بِأُزْرُومَةَ فَلَهُ الْجَنَّةُ: دا تعلیق امام بخاری په کتاب الوصایا کېنې موصلاً روایت کړې دي.^(۵)

قوله: مَنْ جَبَزَ جَيْشَ الْعُسْرَةِ: دا هم ددې کتاب الوصایا په پورتني روایت کېنې مذکور دی.^(۶)

قوله: فَجَبَزَهُ عُمَانُ: د "جيش العسرة" ته تبوک مراد دي، او د عبد الرحمن بن حباب السلمی نه منقول دی، چې په دې کېنې حضرت عثمان رضی الله عنه د سوه اوښان ورکولو سره خپله برخه ملاز کړه.^(۷)

او د عبد الرحمن بن سمره نه روایت کړې شوی دي، چې په دې کېنې حضرت عثمان رضی الله عنه

(۱) فتح الباری: ۱۶۷، ۹

(۲) إرشاد الساری: ۱۱۸۴، ۸

(۳) فتح الباری: ۱۶۷، ۹

(۴) فتح الباری: ۱۶۷، ۹

(۵) او کورنۍ صحیح البخاری، کتاب الوصایا، باب إذا وقف أرضاً أو بئراً، رقم: ۱۲۷۷۸

(۶) صحیح البخاری، رقم: ۱۲۷۷۸

(۷) جامع الترمذی، أبواب المناقب، باب مناقب عثمان بن عفان: ۲، ۱۲۱۱

دینار راؤپل او د رسول الله ﷺ په جهولئ کښې ئې او غورځول (۱).
د ابن عدی په یو روایت کښې د لس زرو دینارو ذکر دې، ولې ددې سند کمزورې دې، او د
روایت الفاظ دې، "فجاء عثمان بعشرة آلاف دينار" (۲).
حافظ ابن حجر وائی، کیدې شی، چې لس زره درهم ئې بیان کړې وی، (دینار نه).
نو بیا به دا د هغه روایت مطابق شی، چې په هغې کښې د زرو دینارو ذکر دې، ځکه چې زر
دینار د لسو زرو درهمو برابر وی (۳).
په دې باب کښې مصنف پنځه حدیثونه ذکر کړې دی.

۲۴۹۲: (۴) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ أَبِي عُمَانَ عَنْ أَبِي مُوسَى
- رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - دَخَلَ حَائِطًا وَأَمَرَنِي بِحِفْظِ بَابِ الْحَائِطِ،
فَجَاءَ رَجُلٌ يَسْتَأْذِنُ، فَقَالَ «اِئْذَنْ لَهُ وَيَشْرُهُ بِالْجَنَّةِ». فَإِذَا أَبُو بَكْرٍ، ثُمَّ جَاءَ آخَرُ يَسْتَأْذِنُ
فَقَالَ «اِئْذَنْ لَهُ وَيَشْرُهُ بِالْجَنَّةِ». فَإِذَا عُمَرُ، ثُمَّ جَاءَ آخَرُ يَسْتَأْذِنُ، فَسَكَتَ هُنَيْئَةً ثُمَّ قَالَ
«اِئْذَنْ لَهُ وَيَشْرُهُ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى سِتْصِيْبِيهِ». فَإِذَا عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ.
قَالَ حَمَّادٌ وَحَدَّثَنَا عَاصِمُ الْأَحْوَلُ وَعَلِيُّ بْنُ الْحَكَمِ سَمِعَا أَبَا عُمَانَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي
مُوسَى بِحُجَّةٍ، وَإِذَا فِيهِ عَاصِمُ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ قَاعِدًا فِي مَكَانٍ
فِيهِ مَاءٌ، قَدْ أَنْكَشَفَتْ عَنْ رُكْبَتَيْهِ أَوْ رُكْبَتِيهِ، فَلَمَّا دَخَلَ عُثْمَانُ غَطَّاهَا. (ر: ۳۴۷۱)

رجال الحديث

سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ: دا ابو ايوب سليمان بن حرب بن بُجَيْل ازدي واشحی بصری دې، دده
احوال په کتاب الإیمان، باب مَنْ كَرِهَ أَنْ يَعُوذَ بِالْكَفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يَلْقَى فِي النَّارِ، مِنَ الْإِيمَانِ کښې تیر
شوي دي (۵).
حَمَّادُ: دا حماد بن زيد بن درهم ازدي بصری دې، دده احوال د کتاب الإیمان، باب وَإِنْ طَائِفَتَيْنِ مِنَ
الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا، سَتَاهُمُ الْمُؤْمِنِينَ "لاندې تیر شوي دي (۶).
أَيُّوبُ: دا ايوب بن أبي تميمه کيسان سختيانی بصری دې، دده احوال د کتاب الإیمان، باب
حِلَاوةِ الْإِيمَانِ "لاندې تیر شوي دي (۷).

(۱) جامع الترمذی، أبواب المناقب، باب مناقب عثمان بن عفان: ۱۲، ۲۱۱.

(۲) کنز العمال، رقم: ۳۸، ۱۳، ۱۸۹، ۳۶، مؤسسة الرسالة.

(۳) فتح الباری: ۹، ۱۶۷.

(۴) الحديث سبق تخريجه في باب قول النبي لو كنت متخذاً خليلاً.....، رقم: ۱۳۶۷۴.

(۵) كشف الباری: ۱۱۰، ۵، ۲.

(۶) كشف الباری: ۱۹، ۱۲، ۲۱۹.

(۷) اوگوري، كشف الباری: ۲، ۱۲۶.

ابن عثمان: دا ابو عثمان عبد الرحمن بن ملث النهدي دي، دده احوال په کتاب مواقيت الصلوة، باب "الصلوة كفارة" کښې تیر شوې دی.....

ابن موسی: دا د رسول الله ﷺ صحابی حضرت ابو موسی عبد الله بن قیس الأشعري دي، دده احوال د کتاب الإیمان، باب "أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ" لاندې تیر شوې دی (۱).

قوله: دَخَلَ حَاطِبًا: د حاطط نه مراد باغيچه او باغ وغيره دی (۲).

په وړاندېني باب کښې د "من حيطان المدينة" الفاظ هم دی (۳).

قوله: فَسَكَتَ هُنَيْهَةً: هنيهه په ضمي د هاء او فتحي دنون سره تصغير دي، معنی ئې ده قليلًا (۴).

د حماد نه څوک مراد دی؟ قَالَ حَمَادٌ وَحَدَّثَنَا عَاصِمٌ..... حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائي: د حماد نه حماد بن زيد هم راوی د حديث باب مراد دي، او د ابو ذر په روايت کښې د "حماد بن سلمه" ذکر دي، ولې صحيح اولنې قول دي.

حافظ ابن حجر د طبرانی نه يوسف القاضي د سليمان بن حرب په طريقې سره "حدثنا حماد بن زيد بن أيوب" په الفاظو سره دا حديث ذکر کړې دي، او په آخر کښې ئې وئيلي دي:

قال حماد فحدثني علي ابن الحكم وعاصم انهما سعا أبا عثمان يحدث عن أبي موسى نحواً من هذا، غير أن عاصماً زاد..... (۵).

حافظ فرمائي مونږ ته د حماد بن سلمه روايت هم ملاؤ شوې دي، چې په هغې کښې ابو خيشمه په خپل تاريخ کښې د موسی بن اسماعيل نه روايت کوي، خو هغه صرف د علي بن الحكم نه دي، او د عاصم ذکر په هغې کښې نشته (۶).

او طبرانی هم د حجاج بن منهال او هذبة بن خالد په طريقې سره د حماد بن سلمه نه روايت کړې دي. ولې هغه هم صرف د علي بن الحكم نه دي، او په هغې کښې پورته ذکر کړې شوې اضافه او زيادت نشته (۷).

بيا هم ددې ټولو ذکر کولو نه ورستو حافظ صاحب فرمائي:

(۱) اوگوري: کشف الباری: ۱: ۶۹۰.

(۲) إرشاد الساری: ۸: ۱۱۸۵.

(۳) اوگوري: حديث: ۳۶۹۳.

(۴) إرشاد الساری: ۸: ۱۱۸۵.

(۵) فتح الباری: ۹: ۱۶۸.

(۶) فتح الباری: ۹: ۱۶۸.

(۷) فتح الباری: ۹: ۱۶۸.

مجموعه در نسخه الصنعانی مثل روایة ابن ذر^(۱).

یعنی د صنعانی په نسخه کښې هم د حماد بن سلمه ذکر دې، څنگه چې د ابو ذر په نسخه کښې دې.

قوله: وَزَادَ فِيهِ عَاصِمٌ: د حماد ددې قول مقصد په اصل کښې د عاصم الاحول هغه زیادت بیانول دی، کوم چې د ایوب په طریقي کښې نشته. ابن التین وائی، چې داودی ددې زیادت انکار کړې دې، او وئیلې ئې دی، چې په اصل کښې راویانو یو حدیث په دویم کښې داخل کړې دې.

او دا الفاظ د یو بل حدیث دی، چې په هغې کښې دا منقول دی، چې رسول الله ﷺ په کور کښې تشریف فرما وو، او د هغوی ﷺ فخذ (پتون) مبارک کلاؤ وو، چې حضرت ابوبکر ﷺ راغې، بیا حضرت عمر ﷺ راغې، بیا کله چې حضرت عثمان ﷺ راغې، نو رسول الله ﷺ خپل پتون مبارک پټ کړو^(۲).

حافظ ابن حجر وائی، چې د داودی په دې قول کښې په اصل کښې د حضرت عائشې ﷺ حدیث اړخ ته اشاره ده، چې د هغې الفاظ دادی: "کان رسول الله ﷺ مضطجعا فی بینه کاشفا عن فخذیه أو ساقیه فاستأذن أبو بکر فأذن له وهو على تلك الحالة".

رسول الله ﷺ په خپل کور کښې دواړه پتونونه یا پنډی کلاؤ کړې ملاست وو، حضرت ابوبکر صدیق ﷺ اجازت او غوښتلو، او رسول الله ﷺ په خپل حالت باندې وو.....

او بیا وړاندې حضرت عائشه ﷺ رسول الله ﷺ ته مخاطب ده، او د هغې دا الفاظ دی: ثم دخل عثمان فجلس وسئلت ثيابك فقال: ألا أستحي من رجل تستحي منه الملائكة^(۳).

یعنی بیا حضرت عثمان ﷺ داخل شو، نو هغوی ﷺ کیناستل، او خپلې جامې ئې برابرې کړې.....؟ هغوی ﷺ او فرمائیل، آیا زه د هغه سړی نه حیا، اونه کړم، چې د هغه نه فرشتې حیا کوي؟

او د مسلم په روایت کښې د حضرت عائشې ﷺ د سوال په جواب کښې د رسول الله ﷺ دا الفاظ منقول دي:

"أن عثمان رجل حيي وأنا خشيت أن أذنت له على تلك الحالة لا يلدن لي حاجته"^(۴).

یعنی حضرت عثمان ﷺ ډیر حیادار سړې دې، او ما ته ویریه ده، که زه په دې حالت کښې هغه ته دراتلو اجازت ورکړم، نو هغه به د حیا، دو جهې نه، دخپلو ضروریاتو دپاره ماته راونه رسی.

(۱) فتح الباری: ۱۶۸، ۹

(۲) فتح الباری: ۱۶۸، ۹

(۳) صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل عثمان: ۲، ۲۷۷، رقم: ۱۲۴۰۱

(۴) صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل عثمان: ۲، ۲۷۷

خود دادوی دا قول او اعتراض په دې وجه صحیح نه دی، چې د رسول الله ﷺ او حضرت عثمان رضی الله عنهما په مینځ کښې داسې قسمه واقعہ دیر واري هم راپېښیدې شی.

لهذا په دې سره د عاصم د پورتنۍ روایت تغلیط لازم نه راځی، او بیا په خاصه توګه کله چې واقعي هم جدا جدا شی، او مخارج هم مختلف وی، نو دلته هم دغسې دی، چې مخرج جدا جدا دي.

د واقعاتو د جدا جدا کیدو په صورت کښې د یو حدیث په حدیث کښې د داخلولو قول بلا دلیل او بلا جواز دي.

(۳۴۹۳:۲) حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ شَيْبٍ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ يُوسُفَ قَالَ ابْنُ شُهَابٍ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَدِيَّ بْنِ الْخِيارِ أَخْبَرَهُ أَنَّ الْيَسُورَ بْنَ مَخْرَمَةَ وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الْأَسْوَدِ بْنَ عَبْدِ يَغُوثٍ قَالَا مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تُكَلِّمَ عُثْمَانَ لِأَخِيهِ الْوَلِيدِ فَقَدْ أَكْثَرَ النَّاسُ فِيهِ فَقَصَدْتُ لِعُثْمَانَ حَتَّى خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ، قُلْتُ إِنَّ لِي إِلَيْكَ حَاجَةً، وَهِيَ نَصِيحَةٌ لَكَ. قَالَ يَا أَيْمَنَ الْمَرْءِ قَالَ مَعُزُّ أَرَاهُ قَالَ - أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ. فَأَنْصَرَفْتُ، فَرَجَعْتُ إِلَيْهِمْ إِذْ جَاءَ رَسُولُ عُثْمَانَ فَأَتَيْتُهُ، فَقَالَ مَا نَصِيحَتُكَ فَقُلْتُ إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ بَعَثَ مُحَمَّدًا - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِالْحَقِّ، وَأَنْزَلَ عَلَيْهِ الْكِتَابَ، وَكُنْتُ مِنَ اسْتِجَابِ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ، فَهَاجَرْتُ الْهَجْرَتَيْنِ، وَصَبَّحْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَرَأَيْتُ هَدْيَهُ، وَقَدْ أَكْثَرَ النَّاسُ فِي شَأْنِ الْوَلِيدِ. قَالَ أَذْرَكْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قُلْتُ لَا وَلَكِنْ خَاصَّ إِلَى مِنْ عَلَيْهِ مَا يَخْذُلُ إِلَى الْعَدَاءِ فِي سَبَرِهَا. قَالَ أَمَا بَعْدُ فَإِنَّ اللَّهَ بَعَثَ مُحَمَّدًا - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِالْحَقِّ، فَكُنْتُ مِنَ اسْتِجَابِ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ وَأَمَنْتُ بِمَا يُعِثُّ بِهِ، وَهَاجَرْتُ الْهَجْرَتَيْنِ كَمَا قُلْتُ، وَصَبَّحْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَبَايَعْتُهُ، وَقَالَ لِي مَا عَصَيْتُهُ وَلَا عَشَيْتُهُ حَتَّى تَوْفَاةَ اللَّهِ، ثُمَّ أَبُو كُرَيْشٍ، ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، ثُمَّ اسْتَخْلَفْتُ، أَقْلَيْسَ لِي مِنَ الْحَقِّ مِثْلُ الَّذِي لَهُمْ قُلْتُ بَلَى. قَالَ فَمَا هَذِهِ الْأَحَادِيثُ الَّتِي تَبْلُغُنِي عَنْكُمْ أَمَا مَا ذَكَرْتُ مِنْ شَأْنِ الْوَلِيدِ، فَسَأَخُذُ فِيهِ بِالْحَقِّ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ دَعَا عَلِيًّا فَأَمَرَهُ أَنْ يَجْلِدَهُ فَجَلَدَهُ عُمَانِينَ. [۳۶۵۹، ۳۷۱۲]

رجال الحديث

احمد بن شبيب بن سعيد: دا احمد بن شبيب بن سعيد التميمي البصري دي، دده احوال په

(۱) فتح الباری: ۱۶۸۹

(۲) فتح الباری: ۱۶۸۹

(۳) الحديث أخرجه البخاری أيضاً في (۵۴۶۰) كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة الحبشة، رقم: ۳۸۷۲، و(۵۵۹۱) باب مقدم النبي ﷺ وأصحابه المدينة، رقم: ۳۹۲۷، ومسلم في صحيحه (۷۲۰۲) كتاب الحدود، باب حد الخمر، رقم: ۱۱۷۰۶

کتاب الوضوء، باب "إذا شرب الکلب فی إثناء أحدکم فلیغسله سبعاً" کنې تیر شوې دی.....

یونس: دا ابو یزید یونس بن یزید ایلی دی، دده احوال په کتاب العلم، باب "من یرد الله به خیراً یفقه فی الدین" کنې تیر شوې دی (۱)

ابن شهاب: دا ابوبکر محمد بن مسلم بن عبید الله بن عبدالله بن شهاب الزهري دی، دده احوال په کتاب بدء الوحی کنې د دریم حدیث لاندې مختصر ذکر کړې شوې دی (۲)
عروة: دا عروة بن الزبیر مشهور تابعی دی، چې د زبیر بن العوام رضی الله عنهما دی، دده احوال په کتاب ایمان، باب "أحب الدین إلى الله آدمه" لاندې تیر شوې دی (۳)

عبید الله بن عدي بن الخیار (النوفلي): دده احوال په کتاب الأذان، باب "إمامة المفتون والمبتدع" کنې تیر شوې دی.

المسور بن مخرمة: دا مسور بن مخرمة بن نوفل دی، دده احوال د کتاب الوضوء، باب "استعمال فضل وضوء الناس" لاندې تیر شوې دی.

عبد الرحمن بن الاسود بن عبد يغوث: دده تذکره په کتاب المناقب، باب "مناقب قريش" کنې تیره شوې ده.....

الوليد: دا وليد بن عقبه دی، څنگه چې د معمر په روایت کنې ددې تصریح ده (۴)
د حضرت سعد معزول کول او د وليد مقرر کول: حافظ ابن حجر وائی: دده سلسله نسب څه داسې ده: وليد بن عقبه بن أبي معيط بن أبي عمرو بن أمية بن عبد شمس، دا د حضرت عثمان رضی الله عنه مور شريك يعنى اخيافى، ورور دې.

حضرت عثمان رضی الله عنه دې د حضرت سعد بن أبي وقاص رضی الله عنه ورستو د کوفې گورنر جوړ کړې وو، چې هغه د حضرت عمر رضی الله عنه په وصیت سره ولی الامر جوړ شوې وو، اول هغه حضرت سعد گورنر جوړ کړو، د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کنې هم گورنر وو، بیا ئې هغه لرې کړو او خپل ورور وليد ئې گورنر جوړ کړو.

دا د ۲۵ هجري خبره ده، او ددې بدلون سبب دا بنودلې شوې دي، چې حضرت سعد امير وو، او حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه بيت المال ذمه دار وو، حضرت سعد د حضرت عبد الله بن مسعود نه قرض واخستلو، عبد الله بن مسعود د هغې مطالبه اوکړه، چې د هغې په وجه ددې دواړو حضراتو په مینځ کنې خبرې تيزې شوې، ددې خبرې حضرت عثمان رضی الله عنه

(۱) کشف الباری: ۱۲۸۴، ۳

(۲) کشف الباری: ۱۳۲۶، ۱

(۳) کشف الباری: ۱۴۳۶، ۲

(۴) اوگوری: حدیث: ۱۳۸۷۲

پته اولگیده، نو هغه په دواړو باندې د سختې غصې اظهار او کړو، او حضرت سعد ئې معزول کړو، او ولید چې د جزیرې گورنر وو، ئې راوغوښتلو اود کوفې گورنر ئې اوتاکلو^(۱) ددې اجمال تفصیل دادې، چې سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ په زمانه د خلافت کښې د کوفې گورنر وو، د ۱۷ هجري نه تر ۲۰ یا ۲۱ هجري پورې، بیا اهل کوفه خلیفه المسلمین حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته راغلل، شکایت ئې اوکړو، حضرت عمر رضی اللہ عنہ ددې شکایتونو په وجه حضرت سعد معزول کړو، او د هغه په ځانې ئې عمار بن یاسر د کوفې گورنر جوړ کړو، ورستو حضرت عمر رضی اللہ عنہ د هغې شکایتونو معلومات اوکړل، نو هغه درې واړه شکایتونه غلط او بې بنیاده وو، شکایت کونکې او په حضرت سعد باندې الزام لگونکې اصل ستر مشر (چې د هغه نامه ابو سعده وو) ته حضرت سعد خیرې اوگړې، او څنگه چې هغه وئیلی وو، هغه سرې هم هغسې شو.

په کتاب الصلوت کښې د هغوی ددې واقعې متعلق تفصیلی حدیث مذکور دې^(۲) حضرت عمر رضی اللہ عنہ هم د معلوماتو نه ورستو فرمائیلی وو:

فان لم اعزله من عجز ولا خیانة^(۳)

ما هغه د کوټاهې او بې دیانتې د وجهې نه نه وو معزول کړې.

ددې بې بنیاده معزولۍ تلافی د پاره حضرت عمر رضی اللہ عنہ داسې اوکړل، چې خپل ورستو راتلونکې خلیفه ته ئې په دې الفاظو وصیت اوکړو:

"أوصی الخلیفة من بعدی أن یستعمل سعد بن أبی وقاص فان لم اعزله عن سوء^(۴).

یعنی زه خپل ورستو راتلونکې خلیفه ته وصیت کوم، چې هغه حضرت سعد عامل جوړ کړی، ځکه چې ما هغه د څه بدۍ د وجهې نه نه دې معزول کړې.

نو حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د سیدنا حضرت عمر رضی اللہ عنہ ددې وصیت پوره کولو سره حضرت مغیره بن شعبه معزول کړو، او د هغه په ځانې ئې حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ د کوفې گورنر مقرر کړو، او طبری وائی:

وکان أول عامل بعث به عثمان سعد بن أبی وقاص علی الکوفة. تاریخ الطبری: ۵۹۰، ۱۲

یعنی اولنې عامل چې هغه حضرت عثمان رضی اللہ عنہ لیرلې وو، هغه هم دغه حضرت سعد رضی اللہ عنہ وو، چې هغه د کوفې گورنر جوړ کړې شو.

حضرت سعد د کوفې گورنر کله جوړ شوې وو؟ حضرت سعد د کوفې عامل کله جوړ کړې شوې وو، په دې کښې دوه قوله دی:

(۱) فتح الباری: ۷۹۰، ۹

(۲) اوگوری: کتاب الصلوة، باب وجوب القراءة للإمام والمأموم..... رقم: ۱۷۵۵

(۳) فتح الباری: ۲۰۳، ۱۳

(۴) تاریخ الطبری: ۵۹۰، ۲

یو قول خو دادې، چې په ۲۴ هجري کښې کله چې حضرت عثمان رضی الله عنه خلیفه مقرر کړې شو، نو هم په دغه کال هغه حضرت مغیره معزول کولو سره سعد رضی الله عنه کوفې گورنر مقرر کړو، او دویم قول د واقدی دي، هغه وائی حضرت عمر رضی الله عنه دا وصیت کړې وو، چې دده مقرر کړې شوې عاملین دې یو کال پورې پاتې کړې شی، لهذا حضرت عثمان رضی الله عنه یو کال ورستو حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه معزول کولو سره سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه گورنر جوړ کړو، یعنې په ۲۵ هجري کښې (۱)

بیا حضرت سعد بن ابی وقاص گورنر جوړ شو، نو هغه د حضرت عبد الله بن مسعود نه قرض واخستلو، حضرت عبد الله بن مسعود د بیت المال وزیر وو، ورستو بیا کله چې عبد الله بن مسعود د هغه سعد نه قرض واپس اوغوښتلو، نو سعد اووئیل، د هغې بندوبست نه دې کړې شوې، په دې سره د دواړو په مینځ کښې خبرې تیزې شوې، نو حضرت عبد الله بن مسعود د حضرت سعد نه په قرض اخستلو کښې مدد د پاره خلقو ته آواز اوکړو، او سعد بن ابی وقاص خلق د عبد الله بن مسعود نه د نور مهلت اخستلو د پاره راوغوښتل.

طبری وائی د سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه وراړه (یعنې د ابن الاخ) هاشم بن عتبې په وړاندې د دواړو حضراتو په مینځ کښې یو بل ته سختې خبرې اوکړې شوې، چې په دې باندې هاشم اووئیل: "والله انکما لصاحبا رسول الله ﷺ ينظر اليكما".

یعنې په خدائې قسم! تاسو دواړه د رسول الله ﷺ صحابه ئې، او ستاسو عمل ته کتلې شی، (یعنې خلق ستاسو عمل ته گوري)

په دې باندې حضرت سعد یو لرگي واخستلو او حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه ئې اووهلو، بیا ئې د بدعاء (خبرو) د پاره لاس پورته کړل، حضرت سعد مستجاب الدعوات وو، په دې وجه ابن مسعود ورته اووئیل:

ويلك قل خيرا ولا تلعن: تبا ه شي بئ خبره کوه، او لعنت مة لیره.

سعد اووئیل: "أما والله ولولا إلقاء الله لدعوت عليك وعوة لا تخطئك". (۲)

والله اكد د خدائې ویره نه وې، نو ما به تا ته داسې خبرې کړې وې، چې تۀ به ترې نه خطاء کیدی، (یعنې تا ته به ضرور در رسیدلې)

په دې باندې ابن مسعود رضی الله عنه په تیزۍ سره اووتلو.

دا ټول واقعې امیر المؤمنین حضرت عثمان رضی الله عنه ته معلومه شوه، نو هغه ابن مسعود اورتلو، او په عهده باندې ئې باقی اوساتلو، او حضرت سعد ئې معزول کړو.

او ولید بن عقبه ئې د جزیرې نه راغوښتلو سره گورنر جوړ کړو، تر پنځو کالو پورې هغه گورنر پاتې شو.

(۱) تاریخ الطبری: ۲، ۵۹۰

(۲) تاریخ الطبری: ۲، ۵۹۶

په ولید باندې د الزاماتو حقیقت: دده په حقله په تاریخ کښې دا الفاظ منقول دی:

“کان أحب الناس إلى الناس وأرقهم بهم، فكان كذلك خيس سئین وليس على داره باب”^(۱).

یعنی هغه په خلقو کښې د ټولو نه زیات محبوب او خلقو سره د ټولو نه زیات په نرمې باندې وړاندې راتلونکې وو، تر پنځو کالو پورې هغه هم د غسې پاتې شو، او د هغه کور دروازه نه وه. بیا څه خلقو حضرت عثمان رضی الله عنه ته دده شکایت اوکړو، او وی وئیل چې دده شراب خکلی دی، دا خبره خوره شوه، او هم په دې وجه په حضرت عثمان رضی الله عنه باندې هم خلقو رد بد وئیل شروع کړل.

مخالفتینو دې د مجرمانو او خپلوانو په ملګرتیا کولو باندې متهم کړو.

ددې الزاماتو حقیقت خو الله تعالی ته پته ده، بیا هم د تاریخ نه دا اندازه کیرې، چې د ذاتی خفګان په وجه باندې خلقو د هغه خلاف دا قیسه جوړه کړې وه، او دویمه خبره دا وه، چې خواص دده یعنې د ولید، مخالف او عوام موافق وو.

طبری وائی: “کان الناس في الوليد فرقتين، العامة معه والخاصة عليه”^(۲).

یعنی خلق دده په حوالې سره په دوو ډلو کښې تقسیم وو، عوام دده ملګری او خواص مخالف وو.

په هر حال کښې د خلقو په اصرار او مطالبې باندې ولید حضرت عثمان رضی الله عنه معزول کړو، په هغه ئې حد جاری کړو، او سعید بن العاص ئې ګورنر مقرر کړو.

ولید بن عقبه ډیر سخی هم وو، او په عوامو باندې په خرچ کولو کښې به ئې ډیر د سخاوت نه کار اخستلو، خلقو به د هغه په حقله د خپلو جذباتو اظهار په دې ډول کولو:

يا ولينا قد عزل الوليدُ و جاءنا مَجْرَعًا سعيدُ

ينقص في الصام ولا يزيدُ فجاءَ الإمامُ والعبيدُ^(۳)

قوله: ما يمنعك أن يتكلم عثمان: د معمر چې د زهري نه کوم روایت دې، باب هجرة الحبشة کښې، په هغې کښې دا الفاظ دی: “ما يمنعك أن تكلم خالك عثمان في أخيه الوليد بن عقبة”^(۴).

یعنی مسور بن مخرمه او عبد الرحمن بن الاسود عبید الله بن عدی بن الخیار ته او وئیل، چې ته خپل ماما (حضرت عثمان رضی الله عنه) سره د ولید په حلقه خبرې ولې نه کوي؟

حضرت عثمان رضی الله عنه د عبید الله بن عدی بن خیار ماما څنگه جوړیدو، نو د هغې تفصیل داسې دې، چې د عبید الله مور ام قتال بنت الاسد بن أبی العاص بن امیه وه، او هغه د

(۱) تاریخ الطبری: ۵۹۶:۲

(۲) تاریخ الطبری: ۱۶۱۲:۲

(۳) تاریخ الطبری: ۱۶۱۲:۲

(۴) او ګوری باب هجرة الحبشة، رقم: ۱۳۸۷۲

حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د تره لور وه، او د مور په نزدې خپلوانو باندې د ماما اطلاق کیدل خو ښکاره خبره ده، کبیرې، لهذا حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د عبید الله بن عدی ماما شو ^(۱).

قوله: لأخيه: لام تعلیلیه دې، یعنی دده د ورور په وجه، یا په معنی د عن دې، یعنی دده په حقله ^(۲)، او د هجرة الحبشة په روایت کښې د "أخيه" الفاظ دی، یعنی د ورور په حقله، د هغه متعلق ^(۳).

د ولید بن عقبه په حوالې سره په حضرت عثمان رضی اللہ عنہ باندې رد بد: فَقَدْ أَكْثَرَ النَّاسُ فِيهِ..... یعنی خلقو د ولید بن عقبه متعلق ډیر گڼي وډې خبرې شروع کړې، لکه دا به ئې وئیل، چې هغه د سحر څلور رکعتو او کرل، او بیا خلقو اړخ ته متوجه کیدو سره ئې اووئیل "آزید کم؟" آیا نور مونځ او کړم؟ دا هغه د نشې په حالت کښې وئیل، هغه شراب ځکلې وو، او په دې باندې خلق ډیر زیات خفه وو.

دا معنی خو په هغه صورت کښې ده، کله چې د "فيه" د ضمیر مجرور مرجع ولید وی ^(۴).

او د معمر بن راشد په روایت کښې "ولو كان أكثر الناس في ما فعل به" دی.

په دې صورت کښې به معنی دا وی، حضرت عثمان رضی اللہ عنہ چې ولید سره کومه معامله کړې وه، د هغې په حلقه به خلقو په کثرت سره خبرې کولې، لکه دا به ئې وئیل، چې هغه په ولید باندې حد الخمر ولې جاری نه کړو، دا اعتراض به ئې کولو، چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ په شان صحابی لري کولو سره دې (ولید) عامل جوړ کړو، حال دادې چې سعد په عشره مبشره کښې دې، په اهل شوری کښې دې، او هغه ته د سبقت إلى الاسلام او په علم دین کښې د کمال داسې داسې فضیلتونه حاصل دی، چې د هغې عشره عشر (لسمه برخه) هم ولید ته حاصل نه دی.

او د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ په دې سلسله کښې عذر او جواب دا وو، چې حضرت سعد خو سیدنا عمر رضی اللہ عنہ هم معزول کړي وو، څنگه چې په کتاب الصلوة کښې تیر شوی دی ^(۵)، او دویم واري چې دې گورنر جوړ کړې شو، هغه خو صرف دې د پاره چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ دده د پاره وصیت فرمائیلې وو، "لأن لم أعزله عن خيائه ولا عجزه".

څنگه چې په باب "متقل عمر" کښې راوړان دی ^(۶)، او په دې وصیت کښې هم حضرت عمر رضی اللہ عنہ

(۱) فتح الباری: ۱۶۸، ۹.

(۲) فتح الباری: ۱۹، ۶۹.

(۳) باب هجرة الحبشة، رقم: ۱۳۸۷۲.

(۴) إرشاد الساري: ۱۱۶، ۸.

(۵) کتاب الصلوة، باب وجوب القراءة..... رقم: ۱۷۵۵.

(۶) اوگوري، حدیث: ۱۳۷۰۰.

دا الفاظ او وئیل "فان أصابت الإمرة سعداً فهو ذاك ولا فليسعن به أیکم ما أمرت" چې د امیر المؤمنین جوړیدونکي ته د صحیح کار کولو پټه ورکوي، نه دا چې په هغه باندې د لازم کیدو.

او حضرت عثمان رضی الله عنه د وفاداری او وضعداری ثبوت ورکولو سره د وړاندیني خليفه حضرت عمر رضی الله عنه خبرې لحاظ اوساتلو، او هم هغه رضی الله عنه نې گورنر جوړ کړو، ولې بیا حضرت عثمان رضی الله عنه هغه د ابن مسعود سره د قرض د جهگړې په وجه په دویم ځل معزول کړو، نو گویا چې د حضرت سعد د دوباره مقرر کولو سفارش وو، نو حضرت عثمان رضی الله عنه قبول کړو، او بیا چې کله شکایت راغې نو د شکایت په وجه بیا د هغه دویم وارې معزول کول هم پکار وو، یعنی د هغه د راوستلو هم وجه وه، نو د معزول کولو هم وجه وه، او حضرت عثمان رضی الله عنه که خپل اختیارات استعمالولو سره حضرت سعد گورنر جوړولو باندې د تعریف او تحسین قابل دې، نو د هغه په لرې کولو باندې هم په دې باندې څه اعتراض نه دی کیدل پکار. او بیا د هغه نه ورستو تر کومې پورې چې د ولید د راوستلو تعلق دې، نو د هغې وجه دا وه، چې حضرت عثمان رضی الله عنه خپلو خپلوانو راوستلو سره اقربا، پروری نه صله رحمی کول غوښتل، او د هغه (ولید) استحقاق او ورستو د هغه کارونه او د خلقو په هغه اعتماد او اطمینان نه واضحه شوه، څنگه چې اوس لې وړاندې د هغې تذکره راغلې وه.^(۱)

لهذا د حضرت عثمان رضی الله عنه د الزام او ملامتیا نښه او مورد جوړول هیڅ کله هم جائز نه دی، او بیا په خاصه توگه کله چې د ولید متعلق په خلقو کښې خاص تشویش گډ شو، او د هغه په بعضې جرمونو کښې شامل کیدل تقریباً واضح او ثابت شو، هله حضرت عثمان رضی الله عنه په هغه باندې حد هم جاری کړو، چې ددې خبرې دلیل دې، چې د خپلولو په خیال ساتلو کښې حضرت عثمان رضی الله عنه تر دې حده پورې تلو ته بالکل تیار نه دې، چې په هغې سره د الله تعالی د دین حدود د خپو لاندې راشي.

د حافظ صاحب دا الفاظ دا معامله تر کافی حده پورې واضحه کوي: "فلما ظهر له سوء بئته عزله، وإنا أخر إقامة الحیة علیه لیکشف عن حال من شهد علیه بذلك، فلما وضع له الأمر أمر بإقامة الحد علیه، وروی البدائی من طریق الشعبي أن عثمان لما شهدوا عنداً علی الولید حصسه."^(۲)

کله چې د حضرت عثمان رضی الله عنه وړاندې د ولید بد اعمال ښکاره شو، نو هغوی رضی الله عنه دې معزول کړو، او په هغه باندې حد قائلول ئې په دې وجه مؤخر کړل، چې دده خلاف د گواهی کونکو حالات معلوم کړي. بیا کله چې معامله واضحه شوه، نو د حد د قائلولو حکم ئې اوکړو، او مدائنی د شعبی په طریقې سره روایت کړې دې، کله چې د حضرت عثمان رضی الله عنه وړاندې گواهی اوگړې شوه، نو هغه ولید بندی کړو.

(۱) تفصیل د پاره اوگوری، فتح الباری: ۱۶۹، ۱۷۰

(۲) فتح الباری: ۱۶۹، ۱۷۰

قوله: فَقَصَدْتُ لِعُمَانَ حَتَّى خَرَجَ دلتہ د "حق خرم" الفاظ دی، او د کشمیهنی پہ روایت کنبی د "حین خرم" الفاظ دی، "حق" د انتہاء د غائی د پارہ ده، پہ دی وجه دی صورت کنبی به معنی دا وی، چې د قصد غایه او آخری حد د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ راوتل وو، او په دویم صورت کنبی به معنی دا وه، چې قصد عثمان سره د خروج عثمان اتفاق اوشو، یعنی ددی قصد کړې شوې وو، خو اتفاقاً هغه هم راوتلو، او په اول صورت کنبی یعنی د "حق خرم" په صورت کنبی به معنی دا وی، چې د قصد نه ورستو د عثمان رضی اللہ عنہ انتظار او کړې شو، تر دې پورې چې هغه راوتلو.

دحتی والا روایت تائید د معمر په روایت کنبی "فاتصبت لعثمان حین خرم" (۱) سره هم کیږی (۲) د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ مقصد د هر شر نه د بچ کیدو وو: يَا أَيُّهَا الْكَرُمُ مِنْكَ..... د معمر په روایت کنبی د "أعوذ بالله منك" الفاظ دی، (۳) یعنی زه ستا نه په الله تعالی سره پناه غواړم.

په بعضی نسخو کنبی د معمر د قول سره "أراه" یعنی زما خیال دی، دا الفاظ هم دی (۴) او په دې کنبی د استعاذې وجه دا وه، چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ته ویره وه، چې چرته هغه عیب الله بن عدی، ده ته داسې څه خبره اونه کړی، چې د هغې پوره کول د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د پاره ممکن نه وی، او داسې څه مطالبه اونه کړې شی، چې د هغې رد کول پکار وی، او د هغې په وجه بیا هغه ته افسوس او زړه ته ئې د خفگان احساس اوشی، نو هغوی رضی اللہ عنہم او وئیل، چې ستا د خبرو او په هغې کنبی د ممکن شر نه د الله تعالی پناه، ورستو په حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ته خیال راغلې وی، چې دده په خبره اوریدلو کنبی څه جرح وو. کیدې شی دده څه بل حاجت وو، او دده په خبره کنبی د شر په ځانې خیر وی، نو هغه پسې ئې استاذې (قاصد) اولیرلو، او هغه ئې راوغوښتلو.

عیب الله بن عدی وائی "فانصرفت فرجعت إليهما" زه د عثمان رضی اللہ عنہ خوا ته واپس راغلم، او لاهم مسور بن مخرمه او عبد الرحمن بن الاسود ته مې زما او د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ په مینځ کنبی د کیدونکې خبرو په حقله او وئیل، دلتہ خو صرف د انصراف او رجوع ذکر دې، او د معمر په روایت کنبی دا الفاظ مروی دی:

"فَعَدْتُهَا بِالَّذِي قُلْتُ لِعُثْمَانَ وَقَالَ لِي، فَقَالَ: قَدْ قَضَيْتَ الَّذِي كَانَ عَلَيْكَ". (۵)

(۱) صحيح البخارى، كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة الحبشة، رقم: ۳۸۷۲

(۲) فتح البارى: ۱۶۹، ۹

(۳) صحيح البخارى، باب هجرة الحبشة، رقم: ۳۸۷۲

(۴) إرشاد السارى: ۱۱۸۷، ۸

(۵) صحيح البخارى، رقم: ۳۸۷۲

یعنی هغه دواړو اووئیل، تا هغه حق ادا کړو، کوم چې په تا لازم وو، او اوس ته بری الذمه شوې ئې. برابره خبره ده. که هغه ستا خبره په تفصیل سره واورئ یا واؤنه ری.

په دغه وخت کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه استاذې (قاصد) راغې: **إِذْ جَاءَ رَسُولُ عُمَانَ.....** د معمر په روایت کښې ددې الفاظو زیاتوالې دي:

فَبَيْنَمَا أَنَا جَالِسٌ مَعَهُ إِذْ جَاءَنِي رَسُولُ عُمَانَ، فَقَالَ: قَدْ ابْتَلاَكَ اللَّهُ فَأَنْطَلَقْتُ.

یعنی په دغه وخت کښې چې زه ددې دواړو حضراتو سره ناست ووم، ما ته د حضرت عثمان رضی الله عنه استاذې راغې، په دې باندې دې دواړو حضراتو ما ته اووئیل، الله تعالی ته په امتحان کښې واچولې..... خیر زه لاړم.

حضرت عثمان رضی الله عنه ته د تلو نه ورستو هغوی خپله مدعې وړاندې کړه، او هغې د پاره د تمهید په توگه ئې د حضرت عثمان رضی الله عنه فضائل او مناقب ذکر کړل، چې په هغې کښې حضرت عثمان رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه و آله په دعوت الی الاسلام باندې لیک وئیل، د رسول الله صلی الله علیه و آله سره ډیره زمانه په صحبت کښې پاتې کیدل، د دوو هجرتونو (حبشې ته هجرت او مدینې ته هجرت) سعادت حاصلول وغیره داخل دی.

قوله: أَكْثَرَ النَّاسِ فِي شَأْنِ الْوَلِيدِ: ولید بن عقبه په شان کښې به خلقو اکثر خبرې کولې..... دلته خو صرف د دومره خبرې ذکر دي، او د معمر په روایت کښې دا الفاظ هم منقول دي: **فَحَقَّ عَلَيْكَ أَنْ تَقِيمَ عَلَيْهِ الْحَدَّ**.^(۱) نو ستاسو حق جوړېږي چې په هغه باندې حد جاری کړئ.

د عید الله بن عدی ولادت د رسول الله صلی الله علیه و آله په ژوند کښې شوې وو:

قوله: قَالَ أَدْرَكْتَ رَسُولَ اللَّهِ؟..... حضرت عثمان رضی الله عنه عید الله بن عدی ته اووئیل. آیا تا رسول الله صلی الله علیه و آله موندلې دي، یعنی تا د رسول الله صلی الله علیه و آله نه څه اوریدلې دي، او د هغوی رضی الله عنه نه تا څه حاصل کړی دي، (په علم دین او هدایت کښې) ادراک نه مراد دا نه دي، چې آیا ته د رسول الله صلی الله علیه و آله په ژوند کښې پیدا شوې ئې، او د رسول الله صلی الله علیه و آله ژوند مبارک تا موندلې دي که نه؟ ځکه چې که دا سوال وې نو حضرت عید الله به د هغې جواب په "لا" سره نه ورکولو. ځکه کله چې د عید الله بن عدی ولادت اوشو، نو په هغه وخت کښې د الله تعالی رسول حیات وو. څنگه چې د مغازی په باب **مُتَلِّحٌ حِمَزةُ بْنُ عَبْدِ الْمَطْلَبِ** کښې راوړان دی^(۲) حافظ ابن حجر عسقلانی رحمته الله فرمائی:

"وَمَرَادُهُ بِالْإِدْرَاكِ إِدْرَاكِ السَّمَاعِ مِنْهُ وَالْأَخْذَ عَنْهُ وَبِالرَّؤْيَةِ رُؤْيَا السَّيْرِ لَهُ وَلَمْ يَرِدْ هُنَا إِدْرَاكِ بَالِسِنِّ فَلَهُ وَلَدٌ

(۱) صحیح البخاری، رقم: ۳۸۷۲

(۲) صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب قتل حمزة بن عبد المطلب، رقم: ۱۴۰۷۲

فی حیات النبی ﷺ فیاتی فی البغازی فی قصة مقتل حبزة من حدیث وحشی ابن حرب ما یدل علی ذلك". (۱)
 د سوال منشاء حضرت عثمان رضی اللہ عنہ عابد اللہ بن عدی شکایت اوریدو سره دا سوال وری
 اوکړو، چې آیا تا د رسول اللہ ﷺ نه خه اوریدلې دی؟
 ابن التین وائی: "لینته علی أن الذی ظننه من مخالفة عثمان لیس کما ظننه". (۲)
 یعنی هغوی رضی اللہ عنہ عابد اللہ ددې خبرې نه خبرول غوښتل، چې تا کوم گمان کړې دې، او په خه
 پوهه شوې ئې، چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ غلط وائی، داسې نه ده.
 حافظ صاحب وائی، د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ددې سوال د منشاء تائید د امام احمد د هغه
 روایت نه هم کیږی، چې هغه د "سماک بن حرب عن عبادة بن زاهر" په طریقې سره په دې الفاظو
 نقل کړې دې: "سمعت عثمان خطب فقال: إنا والله قد صحبنا رسول الله ﷺ فی السفر والحضر وإن ناساً
 یعلمون سئته عسی أن لا یكون أحدهم رافقه". (۳)

یعنی په خدائې قسم! مونږ د رسول الله ﷺ په سفر او حضر کښې صحبت او یوځائی والې
 اختیار کړې دي، او اوس داسې خلق مونږ ته د رسول الله ﷺ سنت ښائی، کیدې شې چې
 هغوی رسول الله ﷺ لیدلې هم نه وی.
 د عدی بن خیار متعلق اختلاف: په روایت کښې د عبید الله بن عدی بن خیار ذکر دې، چې د
 هغه متعلق دا هم ذکر شو، چې هغه په مکه مکرمه کښې د رسول الله ﷺ په حیات کښې پیدا
 شوې وو، دلته بعضې حضراتو دا هم نقل کړی دی، چې دا مذکوره قیصه د عبید الله بن عدی
 نه ده، بلکه پخپله د عدی بن خیار ده. (۴)
 همدغه شان د عدی بن خیار متعلق د ابن ماکولا وغیره رائي داده، چې هغه د کفر په حالت
 کښې قتل کړې شوې وو، او په اسلام باندې مشرف شوې نه وو. (۵)
 او حافظ ابن حجر وغیره فرمائی، چې دا صحیح نه ده، بلکه هغه مسلمان شوې وو، څنگه
 چې ابن سعد په "فتحین" کښې د هغه ذکر کړې دې. (۶)

(۱) فتح الباری: ۱۷۰، ۹

(۲) فتح الباری: ۱۷۰، ۹

(۳) فتح الباری شرح البخاری کښې دا روایت په دې الفاظو سره منقول دې، او په مسند احمد کښې
 داسې مروی دې، "سمعت عثمان یخطب فقال: إنا والله قد صحبنا رسول الله ﷺ فی السفر والحضر، فكان یعود
 مرضانا، یتبع جنازتنا، ویغزو معنا، ویواسینا بالقلیل والکثیر، وإن ناساً یعلمون به عسی أن لا یكون أحدهم راه
 قط. مسند احمد، مسند عثمان بن عفان، رقم: ۱۵۰۴

(۴) فتح الباری: ۱۷۰، ۹

(۵) الاکمال لابن ماکولا: ۱۴۳، ۲

(۶) الاصابة فی تميز الصحابة الترجمة: ۵۸۲، الجزء المتمم لطبقات ابن سعد، الطبقة الرابعة ممن أسلم عند
 فتح مكة، ومن بنی نوفل بن عبد مناف..... ۱

قوله: وَلَكِنْ خَلَصَ: په فتحې د خاء او ضمي د لام سره، یا په فتحې د لام او صاد سره په معنی د وصل، یعنی عبید الله بن عدی د حضرت عثمان رضی الله عنه په جواب کښې وائی، چې د رسول الله ﷺ څه خبره خو یقیناً ما نه ده اوریدلې، ولې د رسول الله ﷺ تعلیمات او ارشادات ما ته په دومره خالص او اصلی شکل کښې رارسیدلې دی، څومره خالص او اصلیت سره چې پرده کونکو پیغلو زنانو ته رسیدلې دی، مطلب دادې، چې د الله تعالی د رسول اقوال او افعال د الله تعالی د رضا او قضاء مطابق هر لري او نزدې ته اورسیدل، تر دې پورې چې پرده کونکو زنانو ته هم اورسیدل، نو بیا زما په شان د هغې طلب کونکي او خواش کونکي نه هغه څنګه پټ پاتې کیدې شی؟^(۱)

قوله: ثُمَّ أَبُو بَكْرٍ مِثْلَهُ ثُمَّ عُمَرُ مِثْلَهُ: معنی داده، چې حضرت عثمان رضی الله عنه څنګه د رسول الله ﷺ په حقله او وټیل، چې ما د هغه نافرمانی نه ده کړې، او تاسو ته مې دهوکه نه ده درکړې، همدغه ئې د ابوبکر رضی الله عنه او بیا د حضرت عمر رضی الله عنه په حقله هم او فرمائیل، یعنی ما عصيته ولا غششته څنګه چې د معمر په روایت کښې ددې تصریح ده.^(۲)

قوله: أَفَلَيْسَ لِي مِنَ الْحَقِّ.....؟: حضرت عثمان رضی الله عنه وائی، چې آیا مونږ ته د هغې حق نشته، د کومو چې هغوی یعنی رسول الله ﷺ او دې دواړو صحابو رضی الله عنه ته وو، یعنی اطاعت، تائید او د وفادارۍ حق، چې حضرت عثمان رضی الله عنه ځان نه د وړاندو په خپل ځان باندې لازم او ګونډل، او هغه ئې ادا هم کړه، هم ددغه اطاعت او فرمانبرداری هغه د خپلو لاندې خلکو نه خواش لرلو، د معمر په روایت کښې دا الفاظ دي:

“أَفَلَيْسَ لِي عَلَيْكُمْ مِثْلُ الَّذِي كَانَ لَهُمْ عَلَيَّ؟”^(۳) آیا زما په تاسو باندې دومره حق نشته، څومره چې د هغوی په ما باندې وو؟

قوله: فَمَا هَذِهِ الْأَحَادِيثُ؟: ددې مطلب د عبید الله بن عدی خبره او ددې په شان نورې ګډې وې ډې خبرې وې، چې په مختلفو طریقو سره به حضرت عثمان رضی الله عنه ته رسیدلې، او هغه دغه وې، چې حضرت عثمان رضی الله عنه ولید ولې نه معزولوی، او سزا ولې نه ورکوی، او حضرت سعد بن ابی وقاص ئې ولې معزول کړې دې وغیره وغیره.

ددې ټولو اعتراضاتو په جوالې سره د حضرت عثمان رضی الله عنه موقف څه وو، هغه به څه جواب ورکولو، هغه اوس مختصراً بیان کړې شوې دی، نو دلته هغوی رضی الله عنه د عام اولس نه د اطاعت او وفادارۍ خواش ظاهر کړو، په شور جوړولو باندې ئې شکایت او کړو او وې فرمائیل، دا څه خبرې دي، او څه قیصې دي؟^(۴)

(۱) فتح الباری: ۱۷۰، ۹

(۲) صحیح البخاری، باب هجرة الحبشة، رقم: ۱۳۸۷۲

(۳) صحیح البخاری، رقم: ۱۳۸۷۲

(۴) فتح الباری: ۱۷۰، ۹

قوله: فَأَمَرَ أَنْ يُجْلَدَ: د کشمیهنی په روایت کښې "أَنْ يُجْلَدَ" پالسیږدي^(۱)

او د ابوذر عن الحموی والمستملی په نسخو کښې د ضمیر په ساقط کولو سره دې، یعنی بغیر د ضمیر نه منصوب دی^(۲)

حضرت عثمان رضی الله عنه په حد کښې تاخیر په دې وجه فرمائیلې وو، چې هغوی معلومات او تحقیق کول غوښتل، او کله چې په تحقیق سره معلومه شوه، چې ولید ددې کار ارتکاب کړې دې، نو حد ئې پرې جاری کړو^(۳)

قسطلانی فرمائی: "وإنما أخرج عثمان إقامته الحد عليه ليكشف عن حال من شهد عليه بذلك فلما وضح له ذلك الأمر زله وأمره علياً بإقامة الحد عليه"^(۴)

د ولید خلاف گواهی چا او کړه؟ د ولید خلاف چې کومو دوو کسانو گواهی کړې وه، په هغوی کښې یو عمران مولی عثمان وو، او دویم الصعب بن جثامه یا جثامة بن الصعب بن جثامه وو، او دا صحابی وو^(۵)

دویم قول یعنی د جثامه بن صعب بن جثامه قول طبری ذکر کړې دې، او یو بل روایت دادې، چې په گواهی ورکونکو کښې ابو زینب بن عوف الاسدی او ابو مورع الاسدی هم دي، او یو قول دا هم دې، چې ابو زینب، ابو مورع، جندب ابن زبیر الازدی او سعد بن مالک الأشعری دا ټول په گواهی ورکونکو کښې شریک دي^(۶)

د گوږو په شمیر کښې اختلاف: دلته په دې روایت کښې د "فَجْلَدَ ثَمَانِينَ" الفاظ دی، یعنی اتیا کورې ئې او وهلو، او د معمر په "باب هجرة الحبشة" والا روایت کښې دا الفاظ دی، "فَجْلَدَ الْوَلِيدَ أَرْبَعِينَ جَلْدَةً" یعنی ولید ئې څلویښت کورې او وهلو^(۷)

حافظ ابن حجر رحمته الله د معمر روایت راجع ګرځولو سره فرمائیلی دی:

"وهذه الرواية أصح من رواية يونس، والوهم فيه من الراوى عنه شبيب بن سعيد"^(۸)

یعنی د معمر روایت ډیر صحیح دې، او دلته چې کوم د "ثَمَانِينَ" ذکر دې، نو دا په اصل کښې

(۱) فتح الباری: ۷۰، ۹

(۲) إرشاد الساری: ۱۱۸۸، ۸

(۳) اگر چې د بعضې محققینو وینا ده، چې په ولید باندې بعضې اهل کوفې د تعصب د وجهې نه الزام لګولې وو، او ابن عبد البر ددې تردید کړې دې، او ګوری، بذل المجهود فی حل أبی داؤد: ۱۲، ۱۵۷۲

(۴) إرشاد الساری: ۱۱۸۸، ۸

(۵) فتح الباری: ۷۱، ۹، وإرشاد الساری: ۱۱۸۸، ۸

(۶) تاریخ الطبری: ۶۱۱، ۲، وفتح الباری: ۷۱، ۹

(۷) او ګوری: صحیح البخاری، رقم: ۱۳۸۷۳

(۸) فتح الباری: ۷۱، ۹

د یونس نه روایت کونکی شیبب بن سعید ته وهم شوي دي. د معمر د روایت تائید د مسلم په یو روایت سره هم کیږي. هغه روایت د ابوساسان نه مروی دي. او د هغې الفاظ دادی:

”شهدت عثمان بن عفان، ان بالولید قد صلی الصبح رکعتین ثم قال ازیذکم؟ فشهد علیه رجلان: أحدهما حمران أنه شرب الخمر وشهد اخر أنه رآه یتقی، فقال عثمان: إنه لم یتقی حق شربها، فقال یا علی! قم فاجلده، فقال علی قم یا حسن! فاجلده، فقال الحسن: ولی حارها من تولی قازها! فکانه وجه علیه، فقال: قم یا عبد الله بن جعفر! قم فاجلده، فجلده، وعلی یعد حق بلغ أربعین، فقال: أمسک، ثم قال: جلد النبی ﷺ أربعین، وأبو بکر أربعین، وعمر ثمانین،^(۱) وکل سنة وهذا أحب الی.^(۲)“

ابو ساسان وائی زه حضرت عثمان رضی اللہ عنہ سره حاضر ووم. چې ولید بن عقبه راوستې شو. چې هغه د سحر مونځ کړې وو. او د دوو رکعاتو نه ورستو ئې وئیلې وو. چې آیا نور مونځ تاسو ته اوکړم؟ (ددې مطلب دادې. چې هغه په دې نه پوهیدو. چې د سحر صرف دوه رکعتو وی. او په دې نه پوهیدل ښکاره خبره ده. په دې وجه وو. چې هغه په خود نه وو. او د هغه توازن گډ وده شوې وه.)

نو دوو کسانو د هغه خلاف گواهی ورکړه، یو حمران گواهی ورکړه. چې دده شراب خکلی دی. او یو بل کس دا گواهی ورکړه. چې ما دې د قیو (التیو) کوشش کولو په وخت کښې لیدلې دي. عثمان اووئیل. دده د قیو کوشش په دې وجه کړې دي، چې دده شراب خکلی وو. په دې وجه هغه اووئیل علی پاسه او دده ته کورې ورکړه. علی رضی اللہ عنہ (خپل ځوی) حسن ته اووئیل، پاسه دې په کورې اوووه.

حضرت حسن په دې باندې د ناراضگي اظهار کولو سره اووئیل، چې دده گرمی دې اوس هم هغه څوک اوزغمی. چا چې دده د یخوالی نه فائده اخستله، یعنی دده د هغه ښو ورځو او حکومت نه فائده اخستونکی وو. اوس په دې سخت وخت کښې دې هم دده په حوالې سره د خپلې ناخوښې او گرانې ذمه دارئ پوره کړې. په حضرت عثمان رضی اللہ عنہ وغیره باندې تعریض وو. چې هغه د خپلولی یا د بلې وجهې نه ولید گورنر جوړ کړو، نو اوس دده د جرم په ثابتیدو باندې دې سزا هم هغه پخپله ورکړی، مونږ ولې ورکړو، چې د مزو د پاره هغه پخپله وو. او د سزاگانو د پاره بیا مونږ یو؟

بیا حضرت علی رضی اللہ عنہ عبد الله بن جعفر رضی اللہ عنہ ته حکم اوکړو، نو هغه اودریدو او کورې وهل ئې شروع کړل. او حضرت علی رضی اللہ عنہ کورې شمیرلې، تر دې پورې چې هغه څلوېښت کورې

(۱) د حضرت عمر رضی اللہ عنہ تر زمانې پورې ددې هیڅ حد متعین نه وو، بیا حضرت عمر رضی اللہ عنہ صحابه کرامو سره مشوره اوکړه. حضرت علی رضی اللہ عنہ دده ته د اتياؤ کورو ورکولو مشوره ورکړه. قال مالک..... إن عمر بن الخطاب استشار فی الخمر یشرها الرجل فإنه إذا شرب سکر..... فجلده عمر فی الخمر ثمانین (أوجز المسالک: ۵۰۸، ۱۵)

(۲) ضجیح مسلم. کتاب الحدود. باب حد الخمر. رقم: ۱۴۴۵۷

اووهلی، نو حضرت علی رضی اللہ عنہ اووئیل، اوس اودریره، بیا ئی اووئیل رسول الله ﷺ خلویبست کورې وهلی دی، ابوبکر هم خلویبست کورې اووهلی، او عمر اتیا کورې اووهلی لهذا دواړه د سنت نه ثابت دی، او ما ته هم دغه خلویبست کورې خوښې دی.

حد شرب الخمر کښې د شوافعو مذهب: حافظ صاحب په ډیره واضحه توگه خلویبست کورو والا حدیث ته ترجیح ورکړې ده، او د هغه د صنیع نه دا هم معلومېږي، چې د هغه له مخې هم خلویبست کورې د شرب الخمر حد دې، همدغه د امام شافعی مذهب دې، څنگه چې قسطلانی هم وئیلې دی، او د هغه مستدل د معمر پورتنې روایت دې، قسطلانی وائی:

«ومذهب الشافعی أن حد الخمر أربعون لباً سبق في رواية معمر، وحديث مسلم عن أنس كان النبي ﷺ يضرب في الخبر بالجريد والنعال أربعين نعم للإمام أن يزيد على الأربعين قدرها إن رآه، لما سبق عن عمر وراة على حيث قال: وهذا أحب إلى كما في مسلم»^(۱)

یعنی د امام شافعی له مخې حد خمر خلویبست کورې دې، څنگه چې د معمر په روایت کښې دی، او د مسلم حدیث دې، د انس رضی اللہ عنہ مروي دې، چې رسول الله ﷺ په د شرابو سزا په څانگه او پنږې سره خلویبست ضربونه ورکول، هاو! امام (خلیفه) که مناسب او گټورې نو په دې کښې زیاتوالې هم کولې شی، څنگه چې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په حوالې سره تفصیل وړاندې راغلې دې، چې هغوی اتیا کورې ورکړې، او د (یو قول مطابق) حضرت علی رضی اللہ عنہ هم ددې په حقله او فرمائیل، چې دا ما ته زیات خوښ دې.

یعنی د خلویبستو نه زیاتې کورې حد خو نه دې، هغه زما په رائي کښې دا زیات غوره ده، چې اتیا کورې وی، نه چې خلویبست، معلومه شوه چې دا د خلویبستو نه زیات مقدار په رائي باندې دې، او د امیر د خوښې عمل دې.

قسطلانی د مذهب شافعی نوره توضیح او توجیه کولو سره فرمائی:

«لأنه إذا شرب سكرًا وإذا سكره وإذا هذى افتقرى وحدًا الافتراء ثمانون»^(۲)

یعنی اتیا کورې په دې وجه دی، کله چې شراب څکونکې شراب څکی، نو هغه نشه کیږي، او نشي والا بیا گډې وډې خبرې کوی، او گډې وډې خبرې کولو والا دروغ وائی، او د دروغو سزا په محصناتو د قدف حد، اتیا کورې ده، په دې وجه ده ته هم اتیا کورې ورکول پکار دی. بیا امام شافعی په دې دواړو اقوالو د خلویبستو کورو والا او اتیا کورو والا کښې تطبیق داسې بیان کړې دې، چې خلویبست کورې خو حد دې، او باقی خلویبست کورې د تعزیر په توگه ورکولې شی، یعنی که امام ددې ضرورت محسوس کړی، نو دا دې هم جاری کړی، او که ضرورت محسوس نه کړی نو نه دې ورکوی.

د امام شافعی دا قول قسطلانی ذکر کړې دې او وې فرمائیل:

(۱) إرشاد الساری: ۱۱۸۸، ۸

(۲) إرشاد الساری: ۱۱۸۸، ۸

”وهذه الرواية على الحد تعازير لاحد ولا لکما جازت کره“ (۱)

دا زیادت چې په حد باندې دې، دا تعزیر دې، نه چې حد، گنی ددې پریښودل به بیا جازت نه وو. او امام نووی، د امام شافعی او د امت د نورو فقهاؤ مذهبونه بیانولو سره فرمائی:

”وختلف العلماء فی قدر حد الخمر، فقال الشافعی وأبو ثور و داؤد وأهل الظاهر وأخرون: حدة أربعون، قال الشافعی رحمته للإمام أن یعلم به ثانیین، وتكون الرواية على الأربعین تعزیرات على تسبیبه فی إزالة عقله، ولی تعرضه للقتل، وأنواع الإیذاء وترك الصلاة وغير ذلك..... ونقل القاضی عن الجمهور من السلف والفقهاء منهم: مالک وأبو حنیفة والأوزاعی والثوری وأحمد وإسحاق رحمهم الله تعالى أنهم قالوا حدة ثمانون، واحتجوا بأنه الذی استقر علیه إجماع الصحابة وأن فعل النبی ﷺ لم یکن للتحذیر ولهذا قال فی الرواية الأولى نحو أربعین“ (۲)

امام نووی د امام شافعی، ابو ثور، داؤد ظاهري وغيره په حوالې سره یوه خبره خو دا کړې ده. چې د هغوی له مخې حد شرب الخمر څلویښت کورې دې، او دویمه خبره ئې دا اوکړه، چې د څلویښتو نه د زیاتو هم هغه قائل دې، خو هغه د امام په صوابدید باندې ده، او ددې مطلب دادې چې هغه حد نه دې، بلکه تعزیر دې.

د احنافو او جمهورو مذهب: او د امام ابو حنیفه، مالک، اوزاعی، سفیان ثوری، امام احمد، امام اسحاق وغيره له مخې هم اتیا کورې حد شرب الخمر دې، قاضی عیاض دا د جمهورو قول گرځولې دې. او دې ته ئې ثابت په اجماع د صحابؤ وئیلې دې، او تر کومې پورې چې د رسول الله ﷺ په حوالې سره منقول دی، چې هغوی رحمته څلویښت کورې اووهلې، نو دا د تحدید او تعین د پاره نه دی، هم دغه وجه ده چې په یو روایت کښې د ”نحو أربعین“ الفاظ راغلي دي. یعنی څلویښتو ته قریب قریب.

او د امام شافعی وغيره دلیل هم دغه د څلویښتو د عدد تصریح ده، او د حضرت عمر رضی الله عنه دغه څلویښت زیاتۍ کورې امام شافعی په دې وجه تعزیر فرمائیلې دې، چې د هغې امام ته اختیار دې، د حضرت نبی کریم صلی الله علیه وسلم او حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه هم څلویښت کورې وهل منقول دی. او د حضرت عمر رضی الله عنه نه اتیا، نو د نبی کریم صلی الله علیه وسلم او د حضرت ابوبکر رضی الله عنه دا څلویښت زیاتۍ کورې پریښودل، او د حضرت عمر رضی الله عنه هغه اختیارول په دې حوالې سره د امام د اختیار او صوابدید دلیل دې.

امام نووی دا تفصیل بیانولو سره وائی:

”وحجة الشافعی ومواقفه، أن النبی ﷺ إنما جلد أربعین كما صرح به فی الرواية الثانية وأما زیادة عمر فی تعزیرات، التعلیل رأی الإمام أن شاء فعله وإن شاء تركه بحسب المصلحة فی فعله وتركه، فإنه عمر ففعله ولم

(۱) إرشاد الساری: ۱۸۸۸: ۸

(۲) صحیح مسلم بحاشیة النووی: ۱۱، ۲۱۴

یوه النبی ﷺ ولا ابوبکر ولا علی فترکوه، وهكذا يقول الشافعی رحمه الله: أن الیادة إلى رأى الإمام^(۱).
د امام شافعی او د هغه د ملگرتیا کونکو د رانې دلیل دادې، چې رسول الله ﷺ څلویښت
کورې اولگولې، څنگه چې په دویم روایت کښې ددې تصریح ده، او تر کومې پورې چې د
حضرت عمر رضی الله عنه ددې زیاتوالی تعلق دې، نو هغه د تعزیراتو نه دې، او تعزیرات د امام په
صوابدید باندې وی، که هغه غواړي نو وردې کړي، او که نه غواړي نه دی ورکوی، برابره
خبره ده که په کولو کښې مصلحت وی یا په پرېښودو کښې، د حضرت عمر رضی الله عنه رانې دا
شوه، چې ورکول پکار دی، نو هغه جاری کړي، او د رسول الله ﷺ، او د حضرت ابوبکر او
علی رضی الله عنهما رانې دا وه چې نه دی ورکول پکار، نو هغوی پرېښودې، نو همدغه شان امام
شافعی فرمائی، چې زیادت (عن الحد)، د امام المسلمین په رانې باندې دې.

او تر کومې پورې چې د احنافو د مذهب تعلق دې، نو څنگه چې هغه بیان کړې شوي
دې، پوره اتیا کورې د حد گرځولو دې، او په دې کښې د څه حد کیدل، او د باقی تعزیر کیدل
امام ابوحنیفه او نور ائمه متبوعین نه مني.

د احنافو دلائل: د احنافو دلیل د صحابو اجماع ده، څنگه چې دلته د قاضی عیاض او امام
نوی په حوالې سره هم وئیلې شوی دی، صاحب د هدايي هم وائی:

”وحدّ الخمر والسكر في الحقّ ثمانون سوطاً لإجماع الصحابة“^(۲).

د صحابه کرامو رضی الله عنهم د اجماع په وجه باندې د آزاد سپړی د پاره د شرابو او نشې حد اتیا
کورې دې.

ددې اجماع تفصیل دادې، چې د شرب الخمر حد اول څلویښت کورې وو، بلکه په پنځو،
سوگونو، او کپړو وغیره باندې وهل به کافی گنډلې شو، بیا د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه
کښې هغوی رضی الله عنهم څلویښت کورې مقرر کړې، او بیا کله چې د هغه د خلافت په آخر کښې د
خلکو په کثرت سره په دې کښې مبتلا کیدلو سلسله شروع شوه، نو حضرت عمر رضی الله عنه اتیا
کورې وهل شروع کړل، او دا خو د صحابو په وړاندې او د هغوی په موجودگي کښې وو، او
په دې باندې چا اعتراض هم او نه کړو، په دې وجه دا په اجماع سره ثابت او گرځولې شو.
امام بخاری د سائب بن یزید روایت نقل کړې دې، هغه فرمائی:

”مما أول بالشارب على عهد رسول الله ﷺ امرأة أبي بكر، وصدرأ من خلافة عمر، فنقوم إليه بالديننا وأردتنا

حق كان اخر امرأة عمر فجعلد أربعين حقاً إذا اعتوا فسقوا جلد ثمانين“^(۳).

یعنی د نبی کریم رضی الله عنه په زمانه کښې به شارب الخمر مونږ ته راوستي شو، بیا د ابوبکر د
امامت په دور کښې، او د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت په اولنۍ برخه کښې، نو مونږ به

(۱) صحیح مسلم: ۱۲۱۵، ۱۱.

(۲) الهدایة: ۱۱۶، ۴.

(۳) صحیح البخاری، کتاب الحدود، باب الضرب بالجريد والتعال، رقم: ۶۷۷۹.

پاسدو سره هغه په لاسونو (سوگونو) پښو خادرونو باندې وهلو، تر دې پورې چې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د خلافت آخری وخت راغی، نو هغه څلویښت کورې اووولې، بیا چې خلق سرکشه شو او په فسق کښې مبتلا شو، نو هغه اتیا کورې اووولې.

علامه عینی فرمائی: "جلد شانین بحضور اصحاب رسول الله ﷺ قَلَمُ یُنْکَرُ علیه أحد منهم فحمل الإجماع".^(۱)

یعنی حضرت عمر رضی اللہ عنہ صحابه کرامو رضی اللہ عنہم په موجودگي کښې اتیا کورې اووولې، او په هغوی کښې چا هم په دۀ اعتراض اونه کړو، لہذا دا اجماع او ګرځولې شوه.

همدغه شان امام مسلم رحمہ اللہ د حضرت انس رضی اللہ عنہ روایت نقل کړې دي، هغه فرمائی: "أَنْ يَرَى اللَّهُ ﷻ جُلْدَ الْخَمْرِ بِالْجَرِيدِ وَالْعَالِ ثُمَّ جُلْدَ أَبِي بَكْرٍ أَرْبَعِينَ، فَلَمَّا كَانَ عَمْرُودَا النَّاسِ مِنَ الزَّيْفِ وَالْقَرَى، قَالَ مَا تَرَوْنِي جُلْدَ الْخَمْرِ؟ فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ أَرَى تَجْعَلُهَا كَأَقْلَ الْحَدِّ وَقَالَ فَجُلْدَ عِمْرَ شَانِينَ".^(۲)

یعنی رسول الله ﷺ په پښو وغیره باندې سزا ورکوله، بیا ابوبکر څلویښت کورې وهل شروع کړل، کله چې د سیدنا عمر رضی اللہ عنہ مانۀ راغله، او خلق د باندو وغیره پورې خواره شول، نو هغوی (عمر) خلق ته اووئیل، چې حد الخمر ستاسو په رائي څومره کیدل پکار دی؟ ددې په جواب کښې عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ اووئیل، د ټولو نه د کم حد مقدار اتیا کورې دي، نو هم اتیا کورې دي وی، او حضرت عمر رضی اللہ عنہ اتیا کورې جاري کړې.

په شافعی مذهب باندې اعتراض: په امام شافعی او د هغه په هم مسلکو باندې یو اعتراض خو دا کیږي. چې د هغوی له مخې څلویښت کورې د تعزیر ګرځولې شی، او د تعزیر متعلق امام مسلم د باب "قدر أسواط التعزیر" لاندې د ابو هريرة الأنصاري روایت نقل کړې دي، چې د هغې الفاظ دادی:

"لَا يُجْلَدُ أَحَدٌ فَوْقَ عَشْرَةِ أَسْوَاطٍ إِلَّا فِي حُدٍّ مِنْ حَدِّ وَ اللَّهِ".^(۳)

یعنی د حد نه علاوه (تعزیر) دې چا ته د لسو نه زیاتې کورې ورنۀ کړې شی. دویم اعتراض دا واردیږي، چې د تعزیر مقدار خو په لازمی توګه د حد نه کم کیدل پکار دی، او دلته هغه ددې برابر دي؟

د شوافعو جواب: ددې په جواب کښې دا وئیلې شوی دی، چې دلته جنایتونه زیات دي، په دې وجه تعزیرات هم د یو نه زیات دي، ولې دا جواب په دې وجه تسلی بخش نۀ دی، چې په دې شان سره خو بیا د اتیاؤ نه زیاتې کورې ورکول هم تعزیراً جائز کیدل پکار دی، ځکه چې د جنایتونو څو څۀ حد نشته، حال دادې، چې دا یعنې د اتیاؤ نه زیاتې کورې په تعزیر کښې.

(۱) البناية شرح الهداية: ۳۵۶، ۶

(۲) صحيح مسلم، كتاب الحدود، باب حد الخمر، رقم: ۱۴۵۴

(۳) صحيح مسلم، كتاب الحدود، باب قدر أسواط التعزير، رقم: ۱۴۶۰

منع دی۔

پہ دی وجہ دویم جواب دا ورکری شوې دې، چې دا هغه ځانگړې حد دې، چې د هغې څه مقدار یعنی څلوېښت کورې، خو حتمی دې، او څه د امام په صوابدید پورې معلق دې (۱) د هغې مذهب تائید او ترویج: او د مذهب حنفی تائید خو یو په دې خبره باندې کیږي، چې د حضرت علی رضی الله عنہ ارشاد دې: "ما کنْتُ اَکْثَرُ اَیْمَانٍ فِیْهِ فَاُجِدُ مِنْهُ فِیْ نَفْسِیْ اِلْحَادًا خَبِرًا لَّاهَةً مَاتَ وَدِیْتُهُ لَانَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمْ یَسْتَهْ" (۲)

که زه په هر یو (مجرم) باندې حد جاری کړم او هغه مړ شي، نو زما هیڅ پروه نه وي، هغه! که شرابی ته د حد په دوران کښې مرگ راشي، نو زه به د هغه دیت ادا کوم، ځکه چې رسول الله ﷺ د هغې څه حد نه دې مقرر کړې۔

ددې نه معلومېږي، چې څلوېښت کورې د حد په توگه مقرر کېدل هم محل د نظر دي، لهدا په څلوېښتو او اتياؤ کورو کښې د تطبیق دا صورت خو قابل قبول نه دې، چې بعضې ته حد او بعضې ته تعزیر او وئیلې شي، یا بعضې حتمی او بعضې صوابدیدي او گرځولې شي، هاو دا تاویل او توجیه قرین قیاس ده، چې اول ددې څه حد مقرر نه وو، بیا حضرت عمر رضی الله عنہ په مشورې سره ددې مقدار متعین کړو، او دا د صحابه کرامو رضی الله عنهم اجماع قطعی او معتبر هم جوړ کړو۔

دویم په دې خبرې سره ددې تائید کیږي، چې کم نه کم مقدار د حد اتیا کورې دې، ځنګه چې د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنہ په حوالې سره نقل کړې شو، لهدا ددې نه کمه سزا حد نه شي گرځیدلې (۳)

او دریمه خبره داده، چې چرته د څلوېښتو کورو ذکر دې، هغه هم په اصل کښې اتیا کورې وې، ځنګه چې د حضرت انس رضی الله عنہ روایت امام مسلم نقل کړې دې:

"فَجُلْدَةٌ بِجُرَيْدٍ تَكُونُ نَحْوَ أَرْبَعِينَ" (۴)

په دوؤ ځانگو سره ئې هغه څلوېښت واري او وهلو۔

ددې اگر چې بعضې حضراتو دا معنی کړې ده، چې په دوؤ ځانگو لږ لږ ضربونه وهلو سره څلوېښت کورې پوره شوې، بیا هم زموږ حضرات ددې دا معنی بیانوي، چې په دوؤ ځانگو ئې څلوېښت څلوېښت کورې او وهلې، او د دواړو مجموعه اتیاؤ پورې اورسیده (۵) د صحابه کرامو رضی الله عنهم په اثارو سره د هغې مذهب تائید: ابن ابی شیبې په خپل مصنف کښې د

(۱) إرشاد الساری: ۱۱۸۸، ۸

(۲) صحیح مسلم، کتاب الحدود، باب حد الخمر، رقم: ۱۴۴۵۸

(۳) اوگوری، صحیح مسلم، کتاب الحدود، باب حد الخمر، رقم: ۱۴۴۵۴

(۴) صحیح مسلم، کتاب الحدود، باب حد الخمر، رقم: ۱۴۴۲۷

(۵) شرح النووی علی مسلم: ۱۲۱۵، ۱۱

حضرت علی رضی اللہ عنہ اثر نقل کرې دې:

"هَذَا النَّبِيُّ ثَانُونَ" ^(۱) د نیبزو د څکلو حد څلویښت کوږې دې.

"ان عمر ضرب الی غیر ثمانین" ^(۲) چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ د څکلو سزا اتیا کوږې وهلو سره ورکړه.

د ابن عباس رضی اللہ عنہ اثر نقل کرې دې: "الی السکر من النبی ثمانون" ^(۳) که په نیبزو څکلو سره نشه شو، نو په دې کښې اتیا کوږې دی.

د شقیق الضبی نه نې روایت کرې دې: "فیه الحدیض ثمانین" ^(۴)

په دې کښې حد دې، چې د هغې مقدار اتیا کوږې دې ^(۵)

۲۴۹۴: ^(۱) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ بْنُ بَزِيعٍ حَدَّثَنَا شَاذَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ الْمَاجِشُونُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ كُنَّا فِي زَمَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لَا نَعْدِلُ بِأَبِي بَكْرٍ أَحَدًا ثُمَّ عُرِّثَ عُثْمَانُ، ثُمَّ تَرَكُوا أَصْحَابَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لَا لِقَاضٍ بَيْنَهُمْ. تَابَعُهُ عَبْدُ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ. [ر: ۳۴۵۵]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ: دا محمد بن حاتم بن بزيغ البصري دې، دده احوال د کتاب الصلاة، باب الصلاة الی العترة لاندې تیر شوي دي.

شَاذَانُ: دا الاسود بن عامر الشامي البغدادی دې، د "شاذان" په لقب سره ملقب دې، دده احوال د کتاب الوضوء، باب حمل العترة مع الماعی الاستیحاء لاندې تیر شوي دي.

عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ الْمَاجِشُونُ: دده احوال د کتاب العلم، باب السؤال والفتيا عند رمي الجبار لاندې تیر شوي دي ^(۶)، الماجشون بضم النون هم کيدې شی، په دې شان سره به د عبد

(۱) مصنف ابن أبي شيبة: ۴۳۱، ۱۴: رقم: ۲۸۹۹۰

(۲) مصنف ابن أبي شيبة: ۴۳۳، ۱۴: رقم: ۲۸۹۹۹

(۳) مصنف ابن أبي شيبة: ۴۳۲، ۱۴: رقم: ۲۸۹۹۵

(۴) مصنف ابن أبي شيبة: ۴۳۲، ۱۴: رقم: ۲۸۹۹۶

(۵) دلته د احنافو شوافعو او مالکويو مينځ کښې دا هم يو اختلاف دې، چې د شرابو د قی کولو په بنياد باندې به حد جاری کولی شي، یا نه. احناف او شوافع وائي، نه، او د مالکيو قول دې، چې جاری کيږي به، حديث باب د امام مالک رضی اللہ عنہ دليل دې. انظر بذل المجهود: ۱۲، ۱۵۷۰

(۶) الحديث مر تخريجه في فضل أبي بكر بعد النبي رضی اللہ عنہ، رقم: ۱۳۷۶۶

(۷) كشف الباري: ۱۵۱۸، ۴

العزیز صفت وی، او که په کسرې د نون سره وی، نو د ابی سلمه صفت به وی، او هسې دغه دواړه په دې سره متصف شوی دی.^(۱)

عَبِيدُ اللَّهِ: دا عبید الله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر العمری دې، دده احوال د کتاب الرضو، باب "التبلی فی البیوت" لاندې تیر شوی دی.

نافع: دا نافع مولی عبد الله بن عمر مشهور تابعی دې، دده احوال د کتاب العلم، باب "ذکر العلم والفقیان السجد" لاندې تیر شوی دی.^(۲)

ابن عمر: دا د رسول الله ﷺ صحابی عبد الله بن عمر رضی الله عنهما دې، دده احوال د کتاب ایمان، باب "الإیمان وقول النبی ﷺ فی الإسلام علی خمس" لاندې تیر شوی دی.^(۳)

په خلفاء اربعو کښې د فضیلت مسئله او د حضرت علی رضی الله عنه مرتبه: دا حدیث په فضائل ابی بکر کښې تیر شوې دې، او هم هلته ددې ضروری تشریح هم شوې ده، د خلفاء ثلثه یعنی د حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت عثمان رضی الله عنهم ددې ترتیب ذکرې مطابق د افضلیت چې تر کومې پورې تعلق دې، نو په دې کښې خو څه مسئله نشته، او دا د اهل سنت والجماعت متفقہ موقف دې، چې ابوبکر افضل الصحابه دې، ددې نه ورستو حضرت عمر او بیا حضرت عثمان رضی الله عنهم او په دې حوالې سره د حدیث باب نه علاوه د ترمذی هم یو روایت دې، چې هغې حدیث ته هغوی رضی الله عنهم "صحیح غریب" وئیلی دی، او د هغې الفاظ دادی، "کنا نقول ورسول الله ﷺ، ابوبکر وعمر وعثمان".^(۴)

او د طبرانی روایت ددې نه هم زیات صریح دې، چې د هغې الفاظ دادی: "کنا نقول: ورسول الله ﷺ، افضل هذه الأمة بعد نبیها ابوبکر، وعمر وعثمان، فیسبق ذلك رسول الله فلا ینکره".^(۵)

ولې سوال دادې. چې ددې حدیث منشاء او مراد که صرف ظاهري مفهوم بیانول دی، نو بیا خو حضرت علی رضی الله عنه په هیڅ شمیر کښې هم نه دې، حال دادې چې د هغه څلورمه مرتبه د اهل سنت والجماعت له مخې مسلمه ده.....؟ ددې متعلق علامه خطابی رضی الله عنه وائی:

"إنما ینکر ابن عمر علیاً لکنه أراد الشیوخ وذو الأستنان الذین کان رسول الله ﷺ اذ احببه أمرؤ شاورهم وکان علی فی زمانه حدیث السن ولم یؤد ابن عمر الإجماع بعلی ولا تأخره ورفعه عن الفضیلة بعد عثمان، فضله مشهور لا ینکره ابن عمر ولا غیره من الصحابة وإنما اختلفوا فی تقدیم عثمان علیه".^(۶)

(۱) إرشاد الساری: ۱۸۸.۸، وعمدة القاری: ۱۵، ۱۲۰۵.

(۲) کشف الباری: ۶۵۱.۴.

(۳) کشف الباری: ۱۶۳۷.۱.

(۴) فتح الباری: ۱۷۲.۹.

(۵) سنن الترمذی، باب فی مناقب عثمان، رقم: ۱۳۳۷۰۷.

(۶) المعجم الكبير: ۲۸۵، ۱۲، رقم: ۱۱۳۱۳۲.

یعنی حضرت ابن عمر راوی د حدیث چې د حضرت علی رضی الله عنه ذکر نه دې کړې، د هغې وجه داده، چې ابن عمر د لویې عمر والا د هغه کسانو ذکر کول غواړی، چې د رسول الله صلی الله علیه و آله سره به وو، او هغوی رضی الله عنهم ته چې به کله یوه مسئله راپېښه شوه، نو هغوی رضی الله عنهم به دوی سره مشوره کوله، او حضرت علی رضی الله عنه په دې وخت کېنې نوې زلمې وو، او ددې قابل نه وو، چې د هغه نه رائي واخستې شی، لهدا د حضرت علی رضی الله عنه نوم په دې وجه نه دې پریښودې شوې، چې هغه صاحب د فضیلت یا د هغه نه د ورستو صحابو نه افضل نه وو، او نه ابن عمر د هغه تحقیر یا توهین کول غوښتل، بلکه صرف د نوی زلمی کیدو په وجه ئې د هغه ذکر نه دې کړې شوې. ګڼې د هغه فضیلت خو مشهور دي، او د هغې نه ابن عمر یا بل څوک انکار نه شی کولی. اختلاف که دې، نو هغه په دې کېنې دي، چې آیا حضرت علی رضی الله عنه د حضرت عثمان رضی الله عنه نه هم افضل دي، یا حضرت عثمان رضی الله عنه افضل دي.

حافظ ابن حجر رحمته الله خطابی دا رائي رد کړې ده، او وې فرمائیل، چې د حضرت علی رضی الله عنه د ذکر نه کولو وجه صرف د هغه نوې زلمې کیدل ګرځول صحیح نه دی، ځکه چې د عمر په افضلیت کېنې څه اثر. او دخل نه وی، او د جمهور اهل سنت له مخې د حضرت عثمان رضی الله عنه نه ورستو د حضرت علی رضی الله عنه د ټولو نه افضل کیدل، بیا د عشره مبشرؤ د باقی ټولو صحابو نه، او د بدرینو د نورو (غیر بدرینو) نه افضل کیدل محقق او مسلم دی، په دې وجه (جمهور اهل سنت) ددې روایت په تاویل باندې متفق دی، نو یو تاویل خو دا کړې شوې دي، ابن عمر چې د حضرات اصحاب ثلاثو په مینځ کېنې د تفضیل ترتیب ذکر کړې دي، ددې مطلب دادې، چې صحابو به د تفضیل په باب کېنې اجتهاد کولو، نو ددې دریو حضراتو فضیلت په مذکوره ترتیب سره خو بالکل واضح دي، نو دا په یقین سره ذکر کولې شی، او د نورو حضراتو درجه په یقین سره نه شی ذکر کولې، او تنصيص په دغه وخت کېنې د چا په افضلیت باندې نه وو شوې. ^(۱)

ددې تائید د بزار په یو روایت سره هم کیږی، چې د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه نه مروی دي، او د هغې الفاظ دادی: «کناتحدث أن أفضل أهل المدينة على بن أبي طالب». ^(۲) مونږ به وئیل چې په مدينې والو کېنې د ټولو نه افضل علی بن ابی طالب دي. دلته دا تصریح کړې شوې ده، چې دا به د صحابو په خپل مینځ کېنې خبرې وې، او هغوی به د خپلې رائي اظهار کولو سره دا وئیل.

د حضرت علی رضی الله عنه د افضل الصحابه کیدو تاثر بیا که دا اوئیلې شی چې ددې نه خو د حضرت علی رضی الله عنه د ټولو نه افضل کیدل معلومېږی، او د باب په روایت کېنې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه افضلیت مذکور دي، نو ددې جواب دادې، چې د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه ددې قول تعلق د حضرت عمر رضی الله عنه شهادت نه ورستو زمانې سره دي، او په دغه زمانه کېنې په موجود خلقو

^(۱) فتح الباری: ۱۷۲، ۹^(۲) مسند البزار: ۵۵، ۵۵، رقم: ۱۱۶۱۶

کنبی د حضرت علی رضی الله عنه افضل ترین گر خیدلو کنبی هیچ د شک خبره نشته. (ما سوا ددی نه چې د هغه د حضرت عثمان رضی الله عنه افضل کیدل لازم راشی، او ددی ذکر وړاندې را روان دي). په هر حال کنبی د ابن عمر په حدیث باب کنبی په صحابو کنبی د ابوبکر، عمر او عثمان رضی الله عنهم یو بل پسې افضل الصحابه کیدل معلومیری.

پاتې شوه دا خبره چې حضرت علی رضی الله عنه د اهل سنت والجماعت له مخې د اصحاب ثلاثه نه ورسو د نورو نه افضل دي، او دلته د هغې ذکر هم نشته، نو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. چې د اصحاب ثلاثه د افضلیت ترتیب د ابن عمر رضی الله عنه حدیث باب په شان روایاتو نه ثابت دي، او حضرت علی رضی الله عنه څلورم نمبر د حضرت سفینه د مرفوع روایت نه ثابتیږی، چې په هغې کنبی د "الخلافه ثلاثون سنة ثم تصیر مذلکا" الفاظ راغلې دي، یعنی خلافت را شده، به دیرش کاله وی، بیا به بادشاهت شروع شی (۱).

په حضرت عثمان رضی الله عنه او حضرت علی رضی الله عنه کنبی د افضلیت مسئله: تر کومې پورې چې د حضرت عثمان او حضرت علی رضی الله عنه مینځ کنبی د تفاضل تعلق دي، نو په دې حوالې سره علامه کرمانی د امام شافعی او احمد نه د تفضیل عثمان قول نقل کړې دي، او وی فرمائیل، امام شافعی رحمه الله دا په اجماع د صحابو او تابعینو باندې ثابت شوي گرځولې دي. او د امام مالک مشهور قول هم دغه دي، او بیا فرمائی:

"..... وكافية أثمة الحديث والفقه وكثير من المتكلمين".

چې هم دغه د فقهې او حدیث د ټولو امامانو او د گڼ شمیر متکلمینو هم مذهب دي، او هم دغه د ابو الحسن اشعری او د قاضی ابوبکر باقلانی هم مذهب دي، خو په دې دواړو کنبی په دې خبره اختلاف دي، چې آیا دا افضل والې د حضرت عثمان رضی الله عنه قطعی دي یا ظنی؟ نو اشعری اول قول یعنی قطعیت اړخ ته مائل دي، او د باقلانی او د امام الحرمین دویم قول (ظنی، اړخ ته میلان دي) (۲).

تسلطانی ددې د ظنی کیدو د قائلینو مذهب ذکر کولو سره فرمائی:

"لم یقم عندنا دلیل قاطعٌ علی تفضیل بعض الائمة علی بعض اذ العقل لا یدل علی ذلك والاخبار الواردة فی فضائلهم متعارضة ولا یمکن تلقی التفضیل من صنف امامة المفضل ولكن الغالب علی الظن أن أبا بکر رضی الله عنه افضل الخلاق بعد الرسول ثم عمر افضلهم بعده وتعارض الظنون فی عثمان وعلی".

یعنی مونږ سره د بعضې ائمو د بعضې نورو په مقابله کنبی د افضلیت څه قطعی دلیل نشته، ځکه ظاهره ده، چې عقل خو ددې تقاضا او په دې باندې دلالت نه کوی، او اخبار په دې حوالې سره متعارض دي، او غالب گمان دغه دي، چې ابوبکر رضی الله عنه د رسول الله ﷺ نه ورسو افضل الخلاق دي، ددې نه ورسو حضرت عمر رضی الله عنه افضل دي، او بیا د حضرت

(۱) مسند احمد، رقم: ۲۱۹۲۸، وسنن الترمذی، باب ما جاء فی الخلافة، رقم: ۱۲۲۲۶

(۲) إرشاد الساری: ۱۱۸۹۸

عثمان رضی اللہ عنہ او د حضرت علی رضی اللہ عنہ په افضلیت کښې ظنون او آراء مختلف او متعارض دي. (لهذا دا خبره ظنی شوه).^(۱)

علامه کرمانی رحمۃ اللہ علیہ د باب په روایت کښې د افضلیت په سلسله کښې د حضرت علی رضی اللہ عنہ ذکر نه کیدو متعلق نور او فرمائیل، چې اصولیین "کنا لافعل" (د مثبت) په صیغې سره تقریر ثابتوی. او په دې صیغه کښې خو اختلاف دې، او د "کنا لافعل" (منفی) په صیغې سره خو د چا له مخې هم تقریر نه ثابتیږي، او دلته د "ثم تترك" په "کنا لافعل" باندې عطف دې، چې د هغې تقدیر به دا وی، "کنا تترك". او "کنا تترك" په عدم فعل باندې د دلالت کولو په وجه د "کنا لافعل" په شان دې، لهذا ددې نه دا نه ثابتیږي، چې صحابه کرام رضی اللہ عنہم خو خو واري د اصحاب ثلاثه نه ورستو په باقی صحابو کښې تفاضل پریښودو، او رسول الله ﷺ دا اوريدلو او لیدلو سره چپ شو، لهذا معلومه شوه، چې د دوی نه ورستو هیڅ یو کس هم د نورو نه افضل گرځول صحیح نه دی.

دا وئیل چې په استمرار سره د تفاضل پریښودلو نه عدم جواز تفاضل ثابتیږي، په دې وجه صحیح نه دی، چې د رسول الله ﷺ په سکوت علی استمرار الفعل نه تقریر ثابتیږي، نه چې د سکوت علی استمرار الترتک نه.

او که بالفرض ثابت هم شی، نو بیا هم هغه د عملیاتو د قبیلې نه نه دې، بلکه د اعتقاداتو د قبیلې نه دې، لهذا په دې کښې "ظن" کافی نه دې، یقیني دلیل کیدل پکار دی، او که ظنی دلیل هم اومنلې شی، نو بیا ددې نه ډیر قوی دلیل ددې سره معارض دې، د هغې په وجه باندې دا د اعتبار وړ نه دې.

او بیا د صحابه کرام رضی اللہ عنہم دا عمل چې د هغې ابن عمر ذکر او فرمائیلو، دا به د رسول الله ﷺ په یو زمانه کښې شوې وی، خو ددې نه دا څنگه لازم راځي، چې ددې نه ورستو هم د رسول الله ﷺ په زمانه کښې د حضرت علی رضی اللہ عنہ نورو نه د افضلیت ذکر نه دې راغلې، خامخا به راغلې وی، خصوصاً کله چې ددې ذکر منقول هم دې، او که مونږ دا هم اومنو، چې ذکر به ئې نه وی راغلې، نو دا هم مضر نه دې، ځکه چې د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نه ورستو د حضرت علی رضی اللہ عنہ په افضلیت باندې اجماع ده.^(۲)

د شارحین حدیث ددې تفصیلاتو نه خو دا خامخا معلومیږي، چې د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ په تفضیل کښې بعضې اهل سنتو ته تردد او تامل دې، او په حضرت عثمان رضی اللہ عنہ باندې د حضرت علی رضی اللہ عنہ د تفضیل هم بعضې اهل سنت قائل دي، یا د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ افضلیت په حضرت علی رضی اللہ عنہ باندې په هغې قطعیت سره ثابت نه دې، په کوم سره چې د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ افضلیت ثابت دې، علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائي:

(۱) إرشاد الساری: ۱۱۸۹، ۸.

(۲) فتح الباری: ۱۷۲، ۹.

تمت فی دعوائی: الکرمانی الإجماع نظر؛ لأن جماعة من أهل السنة يقدمون عليا على عثمان رضي الله عنه.^(۱)
یعنی زه وایم چې د کرمانی د اجماع په دعوی کښې د نظر او اشکال ځانې شته، ځکه چې هم
د اهل سنتو یوه ډله حضرت علی رضي الله عنه په حضرت عثمان رضي الله عنه باندې مقدم کوی.
خو بیا هم دا خبره په ذهن کښې ساتئ چې حضرت عثمان رضي الله عنه افضل دي، او هم په دې باندې
د اهل سنت والجماعت تقریبا اتفاق دي.
شارح د العقیده الطحاویة علامه ابن ابی العز الحنفی وائی:

"وترتيب الخلفاء الراشدين رضي الله عنهم أجمعين في الفضل كترتيبهم في الخلافة".^(۲)
یعنی کوم چې د خلافت ترتیب دي، په ابوبکر، عمر، عثمان، علی رضي الله عنهم کښې هم دغه د
فضلیت ترتیب هم دي.

او وړاندې فرمائی: "وقد روى عن أبي حنيفة تقديم علي على عثمان، ولكن ظاهر مذهبه تقديم عثمان على علي وعلى هذا عامة أهل السنة".^(۳)

د امام ابو حنیفه رضي الله عنه نه یو روایت د حضرت علی رضي الله عنه د فضلیت هم منقول دي، خو ظاهر
مذهب د هغه هم تقدیم د عثمان رضي الله عنه دي، او هم دغه د عام اهل سنت والجماعت مذهب دي.

قوله: تابعه عبد الله بن صالح: یعنی د شاذان متابعت عبد الله بن صالح هم کړې دي، او
د ابن صالح نه مراد عبد الله بن صالح الجهني المصري دي، چې د لیث کاتب دي، او یو قول
دادي، چې دا عبد الله بن صالح بن مسلم العجلي الكوفي دي، چې د کتاب الثقات مؤلف
دي، او دا دواړه د امام بخاری شیوخ دي.^(۴)

د امام بخاری رحمه الله ددې تعلیق مقصد دادي، چې د شاذان د عبد العزيز بن أبي سلمة
الماجشون نه روایت ثابت دي، ځکه چې هم دا روایت ابن صالح د عبد العزيز بن أبي سلمة
نه روایت کوی.

او د شاذان د عبد العزيز نه د روایت ثابتولو ضرورت په دې وجه پیدا شو، چې عباس
الدوي دا روایت د شاذان نه په دې الفاظو سره روایت کړې دي:

"عن القريبين فضالة عن يحيى بن سعيد عن نافع".
چې ددې نه دا وهم پیدا کیدي شی چې شاید شاذان د عبد العزيز نه روایت نه وی کړې، نو
امام بخاری متابع ذکر کولو سره ددې خبرې توثیق او کړو، چې د عبد العزيز بن أبي سلمة نه
ددې حدیث روایت صحیح دي.

(۱) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۰۶

(۲) شرح العقيدة الطحاوية، ص: ۱۴۸۵

(۳) شرح العقيدة الطحاوية، ص: ۱۴۸۵

(۴) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۰۶

او گویا د شاذان په دې روایت کښې دوه شیخان دي، عبد العزيز او فرج بن فضاله. اسماعیلی هم د ابو عمار، الرمادی، عثمان بن أبی شیبه او د خو نورو حضراتو په طریقي سره د اسود بن عامر یعنی د شاذان نه دا روایت کړې دې، هم دغه شان د عبد العزيز نه د هغه غلام ابو سلمة الخزامی او حنین بن المثنی دا روایت کړې دې.^(۱)

ترجمة الباب سره مناسبت په حدیث او ترجمه الباب کښې مطابقت داسې دې، چې د حدیث نه د شیخینو نه ورسو د حضرت عثمان رضی الله عنه افضلیت معلومېږي، او باب هم په مناقبو د حضرت عثمان رضی الله عنه کښې دې.^(۲)

۳۴۹۵: (۲) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ حَدَّثَنَا عُمَانُ - هُوَ ابْنُ مُوَهَّبٍ - قَالَ جَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ مِصْرَ حَجَّ الْبَيْتَ فَرَأَى قَوْمًا جُلُوسًا، فَقَالَ مَنْ هَؤُلَاءِ الْقَوْمُ قَالَ هَؤُلَاءِ قُرَيْشٌ. قَالَ فَمَنِ الشَّيْخِ فِيهِمْ قَالُوا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ. قَالَ يَا ابْنَ عُمَرَ إِنِّي سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ فَخَذَّنِي هَلْ تَعْلَمُ أَنَّ عُمَانَ قَرِيبًا مِنْ أَحَدٍ قَالَ نَعَمْ. قَالَ تَعْلَمُ أَنَّهُ تَغْيِبٌ عَنْ بَدْرٍ وَلَمْ يَشْهَدْ قَالَ نَعَمْ. قَالَ تَعْلَمُ أَنَّهُ تَغْيِبٌ عَنْ بَيْعَةِ الرُّضْوَانِ فَلَمْ يَشْهَدْهَا قَالَ نَعَمْ. قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ. قَالَ ابْنُ عُمَرَ تَعَالَى أَبِينُ لَكَ أَمَا فِرَارُهُ يَوْمَ أَحَدٍ فَأَشْهَدُ أَنَّ اللَّهَ عَفَا عَنْهُ وَعَفَّرَ لَهُ، وَأَمَا تَغْيِبُهُ عَنْ بَدْرٍ، فَإِنَّهُ كَانَتْ تَحْتَهُ بَنْتُ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَكَانَتْ مَرِيضَةً، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنَّ لَكَ أَجْرَ رَجُلٍ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا وَشَهِدَهُ». وَأَمَا تَغْيِبُهُ عَنْ بَيْعَةِ الرُّضْوَانِ فَلَوْ كَانَتْ أَحَدًا أَعَزَّ بَيْطِنَ مَكَّةَ مِنْ عُمَانَ لَبَعَثَهُ مَكَّاهُ فَبَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عُمَانَ. وَكَانَتْ بَيْعَةُ الرُّضْوَانِ بَعْدَ مَا ذَهَبَ عُمَانُ إِلَى مَكَّةَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَدِيهِ الْيُمْنَى «هَذِهِ يَدُ عُمَانَ». فَضَرَبَ بِهَا عَلَى يَدِهِ، فَقَالَ «هَذِهِ لِعُمَانَ». فَقَالَ لَهُ ابْنُ عُمَرَ أَذْهَبَ بِهَا الْآنَ مَعَكَ. [ر: ۲۹۶۲]

رجال الحديث

موسی بن اسماعیل: دا موسی بن اسماعیل التبوذکی دې، دده احوال په کتاب پدې الوسی کښې د خلورم نمبر حدیث لاندې تیر شوي دي.^(۳)

أبو عوانة: دا ابو عوانه وضاح بن عبد الله البشکری دې، دده احوال هم په کتاب پدې الوسی کښې په خلورم نمبر حدیث کښې تیر شوي دي.^(۴)

(۱) اوگوری: فتح الباری: ۷۲، ۹، تغلیق التغلیق علی صحیح البخاری: ۴، ۱۶۷.

(۲) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۰۵.

(۳) الحدیث مر تخریجه فی کتاب فرض الخمس، باب إذا بعث الإمام رسولاً فی حاجة أو أمره بالمقام هل یسهم له.

(۴) کشف الباری: ۱، ۱۴۳۳.

(۵) کشف الباری: ۱، ۱۴۳۴.

عثمان: دا عثمان بن عبد الله بن موهب الاعرج مولی بن تمیم البصری دې، دده احوال د کتاب الرکاة، باب وجوب الرکاة لاندې تیر شوې دی.

یو بل عثمان بن موهب هم دې، چې دده نه وروکې دې، او د حضرت انس نه روایت کوی، د هغه راوی دې.)

قوله: رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ مِصْرَ: حافظ ابن حجر رحمته الله وائی، زه ددې سړی د نوم نه، او ده ته جواب ورکونکی او د قوم د نومونو نه واقف شوې نه یم، بیا هم په دې حوالې سره د علاء بن عرار او حکیم نامې ئې بنودلې دی، او دا نومونه اقرب إلی الصواب ګرځولې شوې دی.)

دَمَنِ الشَّيْخُ معنی ده، من الشیخ الكبير؟ یعنی په دوی کښې د مرجع د حیثیت لوئې شیخ څوک دې؟

سائل مذکور د حضرت عثمان رضی الله عنه سخت مخالف وو، ابن عمر د هغه په امیدونو باندې اوبه واپوولې: کله چې حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه سائل مذکور ته د هغه د سوالونو او جوابونو په اثبات کښې جواب ورکړو، او ټول اعتراضات ئې یو قسم تسلیم کړل، نو سائل د الله اکبر نعره وهلو سره د خپلې خوشالۍ او په خپل مطلوب کښې د کامیابۍ اظهار او کړو، ددې نه معلومېږي، چې هغه د حضرت عثمان رضی الله عنه سره سخت تعصب لرو، او د هغه په خلاف فضاء جوړولو او شرارتونو کولو کښې مصروف وو.

په کتاب التفسیر کښې دې سره نژدې نژدې قیصه مذکور ده، چې په هغې کښې دا الفاظ هم دي: فلما رأى أنه لا يوافقه فيما يريد قال: فما قولك في علي وعثمان؟ (۳)

کله چې دې سړی ته اندازده اوشوه، چې ابن عمر رضی الله عنه دده د مطلب څه خبره نه کوی، نو هغه بل سوال اوکړو، او د هغه په جواب کښې هم ابن عمر رضی الله عنه عجیبه جمله ارشاد فرمائیلو سره د هغه خلخله بنده کړه. وې فرمائیل:

أما عثمان فكان الله قد عاف عنه فكره ثم أن تعفوا عنه؟ (۴)

د حضرت عثمان رضی الله عنه معامله داده، چې هغه الله تعالی معاف کړو، خو تاسو معاف کولو ته تیار نه ئی؟
په ظاهره باندې دا یوه قیصه ده، او ددې نه معلومېږي، چې ددې سړی د حضرت عثمان رضی الله عنه سره تعصب وو.

او دلته هم ابن عمر رضی الله عنه په آخر کښې او فرمائیل: اذهب بها الآن معك.

(۱) فتح الباری: ۱۷۲، ۹

(۲) فتح الباری: ۱۷۳، ۹

(۳) کتاب التفسیر، باب وقاتلوهم حتی لا تكون فتنة، رقم: ۱۴۶۵۰

(۴) کتاب التفسیر، باب وقاتلوهم حتی لا تكون فتنة، رقم: ۱۴۶۵۰

ددې مطلب هم دغه دې، چې هغې اعتراضاتو او جواباتو سره دا تاویلات او توجیهات هم ملگری کولو سره لاړ شه، دې د پاره چې ستا مطلب بیا هم حاصل نه شی، او ددې عذرونو نه ورستو په حضرت عثمان رضی الله عنه باندې ستا په اعتراضاتو او زما په جواباتو کښې ستا د پاره څه حجیت پاتې نه شی. علامه طیبی رحمته الله علیه فرمائی:

«قال له ابن عمر تكتبنا به أي توجه بها تسكت به فإنه لا ينعك بعد ما يثبت لك»^(۱)

یعنی ابن عمر رضی الله عنه دغه سړی ته استهزاء او تهکما او وئیل چې لاړ شه څه، زما ددې بیان نه ورستو په مذکوره واقعاتو کښې ستا د پاره استدلال ممکن پاتې نه شو، او گویا وې فرمائیل، تا ته په هغه حضرت عثمان رضی الله عنه باندې د اعتراضاتو تصویب پکار وو، نو واخله زه تصویب کووم، او تۀ په شوق سره د هغې نه استدلال کوه، حال دادې، چې هغه د پاره د استدلال هیڅ لار پاتې نه شوه.

د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه توجیهات: د حدیث د سیاق نه معلومیږي، چې حضرت ابن عمر اول کښې د دغه سړی په مطلب نه وو پوهه شوې، په دې وجه د هغه د سوالونو جوابونه بغیر د څه شرط او قید نه ورکړي شو، خو کله چې هغه د الله اکبر نعره او وهله، نو عبد الله بن عمر رضی الله عنه پوه شو، چې ددې سړی مقصد صرف معلومات حاصلول نه وو، بلکه څه بل څه دی. نو هغوی رضی الله عنه او فرمائیل، «تعال أیّینک» راشه زه تا ته ددې توجیهات ښاتم، او بیا هغه هر یو اعتراض په معقول عذر او مناسب توجیه سره دفع کړو، کۀ هغوی ته د شروع نه د سائل د مقصد او نیت اندازه وې، نو د هغه د هر اعتراض جواب ورکولو سره سره به ئې د هغې عذر هم بیانولو.

او گورئ حضرت ابن عمر رضی الله عنه خومره ښکلې جوابونه ورکړل.

تر کومې پورې چې د غزوه احد نه د حضرت عثمان رضی الله عنه فرار د واقعي تعلق دې، نو د هغې په جواب کښې ئې اووئیل: «فأشهد أن الله عفا عنه وغفر له». یعنی زه گواهی ورکوم، چې الله تعالی هغه معاف کړو، او بخشش ئې ورته او کړو.

د هغوی رضی الله عنه ارشاد اشاره د الله تعالی ارشاد (إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ)^(۲) اړخ ته ده.

او پاتې شوه د غزوه بدر نه د حضرت عثمان رضی الله عنه تخلف او پاتې کیدلو معامله، نو وې فرمائیل، چې په غزوه بدر کښې شریک کیدونکو ته یو خو دنیوی فائده اوشوه، او دویم آخروی اجر ملاؤ شو، او هغه دواړه څیزونه حضرت عثمان رضی الله عنه ته بغیر د شرکت کولو نه ملاؤ شو. څنگه چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم ارشاد دې:

«إِنَّ لَكَ أَجْرَ جَلٍّ مِنْ شَهِيدٍ بِدَرٍّ أَوْ سَهْمٍ». ستا د پاره په جنگ بدر کښې د شرکت کونکي یو سړی

(۱) فتح الباری: ۷۴، ۹. وشرح الطیبی بلفظ غیر هذا..... شرح الطیبی: ۱۱، ۱۲۵۸

(۲) سورة ال عمران. آیت: ۱۱۵۵

برابر اجر او دهغه هومره برخه ده (په غنیمت کښې) .

حافظ په دې حوالې سره د حاکم یو روایت ذکر کړې دې، چې په مستدرک د حاکم کښې منقول دې:

دا د حماد بن سلمه عن هشام بن عروة عن أبيه په طریقې سره روایت دې، او د هغې الفاظ دادی: "خلف النبی ﷺ عثمان وأسامة بن زيد على رقية في مرضها لما خرج إلى بدر فماتت رقية حين وصل زيد بن حارثة بالبشارة، وكان عمر رقية لما ماتت عشرين سنة." (۱)

اوس کله چې د حضرت عثمان رضی الله عنه ورسو پاتې کیدل د خپل خه ذاتی غرض، ویرې یا د یوې بلې کمزورۍ په وجه نه وو، بلکه د رسول الله ﷺ په اجازت او حکم سره د هغوی ﷺ د خوږې لور د وجهې نه وو، نو په دې کښې د قیل او قال، نقد او جرح خه ځانې دې.

پاتې شو د حضرت عثمان رضی الله عنه بیعه الرضوان کښې نه شریک کیدل، نو دا اعتراض هم څومره بې بنیاده دې؟ یو خو دا کتل پکار دی، چې که په دغه وادې کښې د رسول الله ﷺ په نظر کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه نه زیات معزز بل څوک وي، نو هغوی ﷺ به هم هغه لیرلو، ولې نه وو، په دې وجه ئې هغه یعنی عثمان رضی الله عنه، اولیرلو، نو کومه خبره چې په هغوی باندې د اعتراض د پاره او کړې شوه، په هغې سره د هغوی ﷺ نور هم فضیلت ثابت شو.

دویم دا چې په دې بیعت کښې اگر چې حضرت عثمان رضی الله عنه شریک نه شو، او د هغوی ﷺ لاس رسول الله ﷺ اړخ ته د بیعت د پاره وړاندې نه شو، نو په دې سره د هغوی ﷺ حیثیت کم نه شو، بلکه نور هم زیات شو، چې رسول الله ﷺ خپل دویم لاس مبارک د هغه د اړخ نه ملاؤ کړو، نو حضرت عثمان رضی الله عنه به پخپله په هغې فخر کولو سره ارشاد فرمائیلو، "فشمال رسول الله ﷺ خیل من یقی" (۲)، د رسول الله ﷺ چپ لاس زما د خپل سم لاس نه زما د پاره غوره دې.

او دریم دا چې د بیعت رضوان ضرورت خو ددې وجهې پیدا شوې وو، چې حضرت عثمان رضی الله عنه د رسول الله ﷺ پیغام اخستلو سره مکې معظمې ته تلې وو، هلته د هغوی د قتل وغیره خبره خوره شوه، په دې سره رسول الله ﷺ صحابه کرامو رضی الله عنه سره د حضرت عثمان رضی الله عنه د بدل اخستلو د پاره بیعت او کړو، اوس په دې کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه د پاره د ملامتیا خبره خه ده؟ دا خو د هغه د پاره د اعزاز خبره ده! (۳)

ترجمه الباب سره مناسبت: د روایت د ترجمه الباب سره مناسبت واضح دي، ځکه چې دلته د حضرت عثمان رضی الله عنه مغفور، معفو او ماجور او کم نه کم د معذور کیدو ذکر دې (۴)

(۱) المستدرک على الصحيحين للحاكم: ۵۱، ۴، رقم: ۱۶۸۵۱

(۲) مسند البزار، مسند لعبد ابن المسيب، رقم: ۱۳۸۰

(۳) فتاویل د پاره او گوړی، فتح الباری: ۷۴، ۹، وعمدة القاری: ۱۶، ۱۲۰۷

(۴) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۰۶

۳۴۹۶: (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سَعِيدٍ عَنْ قَتَادَةَ أَنَّ أَنَسًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدَّثَهُمْ قَالَ صَعَدَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَحَدًا، وَمَعَهُ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ، فَرَجَفَ وَقَالَ «اسْكُنْ أَحَدٌ - أَظَنَّهُ ضَرْبَهُ بِرُجْلِهِ - فَلَيْسَ عَلَيْكَ إِلَّا نَبِيٌّ وَصِدِّيقٌ وَثَلَاثَةٌ» (ر: ۳۴۷۲)

رجال الحديث

مُسَدَّدٌ: دا مُسَدَّد بن مُسَرِّد اُسْدِي دې، دده احوال په کتاب الإيمان، باب "مِنَ الْإِيمَانِ أَنْ يَحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يَحِبُّ لِنَفْسِهِ" کښې تیر شوې دی (۲)

يَحْيَى: دا يحيى بن سعيد القطان دې (۳)

دده احوال هم په اختصار سره په کتاب الإيمان، باب "مِنَ الْإِيمَانِ أَنْ يَحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يَحِبُّ لِنَفْسِهِ" کښې تیر شوې دی (۴)

سَعِيدٌ: دا سعيد بن أبي عروبه دې، دده احوال په کتاب الغسل، باب "إِذَا جَامَعْتَ عَادَةً....." کښې تیر شوې دی.

قَتَادَةُ: دا مشهور تابعی قتادة بن دعامة دې، دده احوال هم په اختصار سره په کتاب الإيمان، باب "مِنَ الْإِيمَانِ أَنْ يَحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يَحِبُّ لِنَفْسِهِ" کښې تیر شوې دی (۵)

أَنَسٌ: د رسول الله ﷺ صحابی انس بن مالك مراد دې، دده احوال هم په اختصار سره په کتاب الإيمان، باب "مِنَ الْإِيمَانِ أَنْ يَحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يَحِبُّ لِنَفْسِهِ" کښې تیر شوې دی (۶)

قوله: «اسْكُنْ أَحَدٌ» "أحد" په ضمي د دال سره منادی مفرد ده، او حرف نداء محذوف ده.

په أحد او حراء دواړو باندې دا واقع شوې ده: په بعضې روایاتو کښې د "أحد" په ځانې د "حراء" لفظ دې. په دې باندې په فضائل أبي بکر کښې ضروري بحث شوې دې، او په هغې کښې دا خبره هم راغلې ده، چې متعدد واقعات دي، نو کوم ځانې کښې چې د "أحد" ذکر دې، هغه هم صحیح دي. او په هغې کښې هغې واقعې ذکر دې، کومه چې د أحد په غر باندې شوې ده، او په کومې کښې چې د حراء ذکر دې، هغه هم صحیح ده، او په هغې کښې د هغې واقعې ذکر دې، کومه چې د غار حراء سره نژدې واقع شوه، او د أحد د واقعې سره ملاویري.

(۱) الحديث مرَّ تخريجُه فی (۳۶۷۵)

(۲) کشف الباری: ۱۲، ۲

(۳) کما يتضح من حديث رقم: ۳۶۷۵، انظر شرح القسطلانی: ۱۱۶۷، ۸

(۴) اوگوری: کشف الباری: ۱۲، ۲

(۵) اوگوری: کشف الباری: ۱۳، ۲

(۶) اوگوری: کشف الباری: ۱۴، ۲

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ دا ذکر کړې ده، او څو نور روایات یې ددې په تائید کښې نقل کړې دي، یو څو امام مسلم په خپل صحیح کښې د حضرت ابو هریره رضی اللہ عنہ روایت نقل کړې دي: "ان رسول الله ﷺ کان علی جبل حراء فتحرك، فقال رسول الله ﷺ اسکن حراء فمأعیک (الانبي) او صديق او شهيد".^(۱)

رسول الله ﷺ په جبل حراء باندې وو، نو هغه او خوزیدو، نو په دې باندې رسول الله ﷺ او فرمائیل، حراء او دریره، چې په تا باندې خو نبی یا صديق یا شهيد ولاړ دي. دلته اگر چې رسول الله ﷺ سره د اصحاب ثلاثه نه علاوه نورو حضرات صحابه کرامو رضی اللہ عنہم ذکر هم دي، څنگه چې وړاندې په دې روایت کښې دا الفاظ هم دي:

"وعليه النبي ﷺ وأبو بكر وعمر وعثمان وعلي وطلحة والزبير وسعد بن أبي وقاص رضی اللہ عنہم".^(۲)

یعنی..... په هغې باندې رسول الله ﷺ، ابو بکر، عمر، عثمان، علی، طلحة، زبیر، سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہم وو.

بیا هم د خطاب الفاظ هم دغه وو، یعنی "مأعیک (الانبي) او صديق او شهيد".

او هم په مسلم کښې ددې نه په وړاندې روایت کښې د "فتح رکت الصخرة" او بیا د "اسکن" په ځانې د اهدا لفظ دي، او په هغې کښې د سعد ذکر هم نشته.^(۳)

د ابو هریره رضی اللہ عنہ دا روایت امام ترمذی هم نقل کړې دي، او ددې د یو شاهد ذکر یې هم د "باب" په عنوان سره کړې دي، چې د سعید بن زید روایت دي.^(۴)

او روایت باب چې په دې کښې د اصحاب ثلاثه ذکر دي، او بیا د أحد نوم دي، نه د حراء، دا هم امام ترمذی د هغې نه ورستو متصلاً ذکر کړې دي.^(۵)

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت دادي، چې دلته د دوو شهیدانو ذکر دي، چې ددې نه مراد حضرت عمر رضی اللہ عنہ او حضرت عثمان رضی اللہ عنہ دي، هم دغه د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ منقبت او فضیلت دي، چې رسول الله ﷺ د هغه په ژوند کښې هغه شهيد او گرځولو. دې نه معلومېږي، چې دده د شهادت خبر رسول الله ﷺ ته د وحی په ذریعه شوي وو. او هم دغه د هغوی د شهادت د قبلیدو هم دلیل دي، رضی الله عنه وارضاه.

د روایت په تقدیم او تاخیر کښې د نسخو فرق دا روایت د اکثر له مخې خو دلته یعنی د

(۱) صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب فضائل طلحة والزبير، رقم: ۶۲۴۸

(۲) صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب فضائل طلحة والزبير، رقم: ۶۲۴۸

(۳) صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب فضائل طلحة والزبير، رقم: ۶۲۴۷

(۴) اوگوری، جامع الترمذی، کتاب المناقب، باب فی مناقب عثمان بن عفان، رقم: ۱۳۶۹۶

(۵) جامع الترمذی، کتاب المناقب، باب مناقب عثمان، رقم: ۱۳۶۹۷

موسى بن اسماعيل د روايت نه ورستو دې، او د ابو ذر په نسخه كښې دا د محمد بن حاتم د روايت نه وړاندې دې.

د صحيح بخاری چي كومه نسخه متداول ده، او زموږ وړاندې ده، په هغې كښې هم دا د محمد بن حاتم د روايت نه وړاندې دې، هم دغه ابن حجر هم اختيار كړې دې، (١) او د صحيح بخاری نورو شارحينو دا روايت ددې باب آخری روايت گرځولې دې. (٢)

٨- باب: قِصَّةُ الْبَيْعَةِ، وَالْإِتِّفَاقُ عَلَى عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

٣٤٩٧: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ حَصِينٍ عَنْ عُمَرَو بْنِ مَيْمُونٍ قَالَ: رَأَيْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَبْلَ أَنْ يُصَابَ بِأَيَّامٍ بِالْمَدِينَةِ وَقَفَ عَلَى حَدِيثَةِ بْنِ الْبَرَاءِ وَعُثْمَانَ بْنِ حُنَيْفٍ، قَالَ كَيْفَ فَعَلْتُمَا أَتَمَّاقَانِ أَنْ تَكُونَا قَدْ حَمَلْتُمَا الْأَرْضَ مَا لَا تُطِيقُ قَالََا حَمَلْنَاَهَا أَمْرَاهِي لَهُ مُطِيقَةٌ، مَا فِيهَا كَبِيرٌ فَضِلَّ. قَالَ انْظُرَا أَنْ تَكُونَا حَمَلْتُمَا الْأَرْضَ مَا لَا تُطِيقُ، قَالََا قَالَا لَا. فَقَالَ عُمَرُ لِمَنْ سَلَّمْنِي اللَّهُ لَأَدْعَنَ أَرَامِلَ أَهْلِ الْعِرَاقِ لِيَتَجَمَّعْنَ إِلَى رَجُلٍ بَعْدِي أَبَدًا. قَالَ فَمَا أَثَرُ عَلَيْهِ إِلَّا رَابِعَةٌ حَتَّى أَصِيبَ. قَالَ إِنِّي لَقَابِمٌ مَا بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلَّا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ غَدَاةً أَصِيبَ، وَكَانَ إِذَا مَرَّ بَيْنَ الصَّفَيْنِ قَالَ اسْتَوْا. حَتَّى إِذَا لَمَرَّ فِيهِمْ خَلَا تَقَدَّمَ فَكَبَّرَ، وَرَمَا قَرَأَ سُورَةَ يُوسُفَ، أَوْ النُّعْلَ، أَوْ يُحَذِّدُكَ، فِي الرُّكْعَةِ الْأُولَى حَتَّى يَجْتَمِعَ النَّاسُ، فَمَا هُوَ إِلَّا أَنْ كَبَّرَ فَصَبَّحَهُ يَقُولُ قَتَلْنِي - أَوْ أَكَلْنِي - الْكَلْبُ. حِينَ طَعَنَهُ، فَطَارَ الْعِلْمُ بِبِكْرَيْنِ ذَاتِ طَرْفَيْنِ لَا يَمُرُّ عَلَى أَحَدٍ يَمِينًا وَلَا شِمَالًا إِلَّا طَعَنَهُ حَتَّى طَعَنَ ثَلَاثَةَ عَشَرَ رَجُلًا، مَاتَ مِنْهُمْ سَبْعَةٌ، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ، طَرَحَ عَلَيْهِ يَرْنًا، فَلَمَّا ظَنَّ الْعِلْمُ أَنَّهُ مَأْخُوذٌ عَمَرَنَفْسَهُ، وَتَنَازَلَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ فَقَدَّمَهُ، فَمَنْ يَلِي عُمَرَ فَقَدَّرَ رَأَى الَّذِي أَرَى، وَأَمَّا تَوَاحِي السُّجْدِ فَأَتَمُّهُمْ لَا يَذَرُونَ غَيْرَ أَتَمُّهُمْ قَدْ فَقَدُوا صَوْتَ عُمَرَ وَهُمْ يَقُولُونَ سُبْحَانَ اللَّهِ سُبْحَانَ اللَّهِ. فَصَلَّى بِهِمْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ صَلَاةً خَفِيفَةً، فَلَمَّا انْصَرَفُوا قَالَ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ، انْظُرْ مَنْ قَتَلْنِي. فَبَالَ سَاعَةً، ثُمَّ جَاءَ، فَقَالَ غُلَامٌ الْمَغِيرَةُ. قَالَ الصُّنَمُ قَالَ نَعَمْ. قَالَ قَاتَلَهُ اللَّهُ لَقَدْ أَمَرْتُ بِهِ مَعْرُوفًا، الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَجْعَلْ مِيتَتِي بِيَدِ رَجُلٍ يَدْعِي الْإِسْلَامَ، قَدْ كُنْتُ أَثَرُ وَأَبُوكَ مُجَابٍ أَنْ تَكُنَّ الْعُلُومُ بِالْمَدِينَةِ وَكَانَ { الْعَبَّاسُ } أَكْثَرُهُمْ رِقِيًّا. فَقَالَ إِنْ شِئْتُ فَعَلْتُ. أَيْ إِنْ شِئْتُ قَتَلْنَا. قَالَ كَذَبْتَ، بَعْدَ مَا تَكَلَّمُوا إِلَيْكَ، وَصَلُّوا قِبَلَتَكُمْ وَخُجَّوْا حُجَّكُمْ فَاحْمِلْ إِلَى بَيْتِهِ فَانْطَلِقْنَا مَعَهُ، وَكَانَ

(١) فتح الباري: ١١١، ٩.

(٢) إرشاد الساري: ١٩١٨، وعمدة القاري: ١٢٠٧، ١٥.

(٣) الحديث قد مر تخريجه في كتاب الجنائز، باب ما جاء في قبر النبي ﷺ، وأبى بكر وعمر، رقم: ١١٣٩٢.

النَّاسَ لَمْ تُصِيبْهُمْ مُصِيبَةٌ قَبْلَ يَوْمِئِذٍ، فَقَابِلُ يَقُولُ لَا بَأْسَ . وَقَابِلُ يَقُولُ أَخَافُ عَلَيْهِ، فَأَتَى بَيْنِيذَ قَتْرِيَّةَ فَخَرَجَ مِنْ جَوْفِهِ، ثُمَّ أَتَى بِلَدَيْنِ قَتْرِيَّةَ فَخَرَجَ مِنْ جُرُجِهِ، فَعَلِمُوا أَنَّهُ مَيِّتٌ، فَدَخَلْنَا عَلَيْهِ، وَجَاءَ النَّاسُ يَنْتَوْنَ عَلَيْهِ، وَجَاءَ رَجُلٌ شَابٌ، فَقَالَ أَتَشْرِي يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ بِبَشْرَى اللَّهِ لَكَ مِنْ صُحْبَةِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَقَدِمَ فِي الْإِسْلَامِ مَا قَدْ عَلِمْتَ، ثُمَّ وَلَيْتَ فَعَدَلْتُ، ثُمَّ شُحَادَةٌ . قَالَ وَدِدْتُ أَنْ ذَلِكَ كَغَافٍ لَأَعْلَى وَلَا لِي . فَلَمَّا أَذْبَرَ، إِذَا إِزَارُهُ تَحْسُ الْأَرْضَ . قَالَ رُدُّوْا عَلَيَّ الْعُلَامَ قَالَ ابْنُ أَخِي ارْقُدْ تَوْبَكَ، فَإِنَّهُ أَبْقَى لِيُتَوَكَّلَ وَأَتَقَى لِيُتَوَكَّلَ، يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ انْظُرْ مَا عَلَيَّ مِنَ الدِّينِ . فَحَسْبُوهُ فَوَجَدُوا سِتَّةَ وَتَمَّانِينَ أَلْفًا وَأَوْتَمُوهُ، قَالَ إِنْ وَفَى لَهُ مَا لِي أَلِ عَمْرٍ، فَأَدِّهِ مِنْ أَمْوَالِهِمْ، وَإِلَّا فَسَلِّ فِي بَنِي عَدِي بْنِ كَعْبٍ، فَإِنْ لَمْ تَفِ أَمْوَالُهُمْ قَلَّ فِي قُرَيْشٍ، وَلَا تَعُدُّهُمْ إِلَى غَيْرِهِمْ، فَأَذْ عَنَى هَذَا النَّسَالُ، انْطَلِقْ إِلَى عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ فَقُلْ يَقْرَأُ عَلَيْكَ عُمَرُ السَّلَامَ . وَلَا تَقُلْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ . فَأَتَى لَسْتُ الْيَوْمَ لِلْمُؤْمِنِينَ أَمِيرًا، وَكُلُّ يَسْتَأْذِنُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَنْ يَذْفَنَ مَعَ صَاحِبِيهِ . فَسَلَّمَ وَاسْتَأْذَنَ، ثُمَّ دَخَلَ عَلَيْهَا، فَوَجَدَهَا قَاعِدَةً تَبْكِي فَقَالَ يَقْرَأُ عَلَيْكَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ السَّلَامَ وَاسْتَأْذِنُ أَنْ يَذْفَنَ مَعَ صَاحِبِيهِ . فَقَالَتْ كُنْتُ أُرِيدُهُ لِنَفْسِي، وَالْأَوَّلُ بِهِ الْيَوْمَ عَلَى نَفْسِي . فَلَمَّا أَقْبَلَ قِيلَ هَذَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ قَدْ جَاءَ . قَالَ ارْقَعُونِي، فَأَسْنَدَهُ رَجُلٌ إِلَيْهِ، فَقَالَ مَا لَدَيْكَ قَالَ الَّذِي تُحِبُّ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَذِنْتُ . قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ، مَا كَانَ مِنْ شَيْءٍ أَهْمُ إِلَيَّ مِنْ ذَلِكَ، فَإِذَا أَنَا قَضَيْتُ فَأَخْلُونِي ثُمَّ سَلِّمْ فَقُلْ يَسْتَأْذِنُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، فَإِنْ أَذِنْتُ لِي فَأَدْخِلُونِي، وَإِنْ رَدَّتْنِي رُدُّونِي إِلَى مَقَابِرِ الْمُسْلِمِينَ . وَجَاءَتْ أُمُّ الْمُؤْمِنِينَ حَفْصَةُ وَالتَّسَاءُ تَسِيرُ مَعَهَا، فَلَمَّا رَأَيْنَاهَا قُنَيْنَا، فَوَلَّجَتْ عَلَيْهِ فَبَكَتْ عِنْدَهُ سَاعَةً، وَاسْتَأْذَنَ الرِّجَالُ، فَوَلَّجَتْ دَاخِلًا لَهُمْ، فَسَمِعْنَا بُكَاءَهَا مِنَ الدَّخْلِ . فَقَالُوا أَوْصِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ اسْتَخْلِفْ . قَالَ مَا أَحَدٌ أَحَقُّ بِهَذَا الْأَمْرِ مِنْ هَؤُلَاءِ النَّفَرِ أَوْ الرَّهْطِ الَّذِينَ تُوْفِّي رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ عَنْهُمْ رَاضٍ . فَنَمَى عَلِيًّا وَعُمَآنَ وَالزُّبَيْرَ وَطَلْحَةَ وَسَعْدًا وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ وَقَالَ يَشْهَدُكُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ الْأُمُورِ شَيْءٌ - كَسَبِيَّةِ النَّعْزِيَّةِ لَهُ - فَإِنْ أَصَابَتِ الْإِمْرَةُ سَعْدًا أَفْهَوْدَاكَ، وَإِلَّا فَلَيْسَ سَعْدًا بِهِ أَبُكُمْ مَا أَمَرَ، فَأَتَى لَمْ أَعْرِ لَهُ عَنْ عَجْزٍ وَلَا خِيَانَةٍ .

وَقَالَ أَوْصِي الْخَلِيفَةَ مِنْ بَعْدِي بِالْمُهَاجِرِينَ الْأَوَّلِينَ أَنْ يَعْرِفَ لَهُمْ حَقَّهُمْ، وَيَحْفَظَ لَهُمْ حُرْمَتَهُمْ، وَأَوْصِيهِ بِالْأَنْصَارِ خَيْرًا، الَّذِينَ تَبَوَّعُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ، أَنْ يَقْبَلَ مِنْ مُحْسِنِهِمْ، وَأَنْ يَغْفَى عَنْ مُسِيئَتِهِمْ، وَأَوْصِيهِ بِأَهْلِ الْأَنْصَارِ خَيْرًا فَإِنَّهُمْ رَدُّوا الْإِسْلَامَ، وَجَبَّاءُ النَّسَالِ، وَغِظُ الْعَدُوِّ، وَأَنْ لَا يُؤْخَذَ مِنْهُمْ إِلَّا قَصْلُهُمْ عَنْ رِضَاهُمْ، وَأَوْصِيهِ بِالْأَغْرَابِ خَيْرًا، فَإِنَّهُمْ أَصْلُ الْعَرَبِ وَمَادَّةُ الْإِسْلَامِ أَنْ يُؤْخَذَ مِنْ حَوَاشِي أَمْوَالِهِمْ وَتُرَدَّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ، وَأَوْصِيهِ بِذِمَّةِ اللَّهِ وَذِمَّةِ رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنْ يُوْفَى لَهُمْ بِعَهْدِهِمْ، وَأَنْ يُقَاتَلَ مِنْ دَرَأِيهِمْ، وَلَا يَكْتَلُوا إِلَّا طَائِفَتَهُمْ

فَلَمَّا قُبِضَ خَرَجْنَا بِهِ فَالْطَّلَفْنَا نَمِشِي فَسَلَّمَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ قَالَ يَسْتَأْذِنُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ قَالَتْ أَدْخُلُوهُ فَأَدْخِلَ، فَوَضِعَ هُنَالِكَ مَعَ صَاحِبَيْهِ، فَلَمَّا فُرِغَ مِنْ دَفْنِهِ اجْتَمَعَ هَؤُلَاءِ الرَّهْطُ، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ اجْعَلُوا أَمْرَكُمْ إِلَى ثَلَاثَةِ مِنْكُمْ. فَقَالَ الزُّبَيْرُ قَدْ جَعَلْتُ أَمْرِي إِلَى عَلِيٍّ. فَقَالَ طَلْحَةُ قَدْ جَعَلْتُ أَمْرِي إِلَى عُثْمَانَ. وَقَالَ سَعْدٌ قَدْ جَعَلْتُ أَمْرِي إِلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ. فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ أَيْكُمْ تَبَرَّأَمِنْ هَذَا الْأَمْرِ فَاجْعَلُوهُ إِلَيْهِ، وَاللَّهُ عَلَيْهِ وَالْإِسْلَامُ لَيَنْظُرَنَّ أَفْضَلُهُمْ فِي نَفْسِهِ. فَأَسْكَتَ الشَّيْخَانِ، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ أَفْتَجْعَلُونَهُ إِلَيَّ، وَاللَّهُ عَلَى أَنْ لَا أَلْوَعَنَّ أَفْضَلِيكُمْ قَالَ لَا نَعَمْ، فَأَخَذَ بِيَدِ أَحَدِهِمَا فَقَالَ لَكَ قَرَابَةٌ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَالْقَدَمُ فِي الْإِسْلَامِ مَا قَدْ عَلِمْتَ، فَأَلَّفَهُ عَلَيْكَ لَبِنُ أَمْرُكَ لَتُعْدِلَنَّ، وَلَكِنْ أَمَرْتُ عُثْمَانَ لَتَمَعَنَّ وَتُطِيعَنَّ. ثُمَّ خَلَا بِالْآخِرِ فَقَالَ لَهُ مِثْلُ ذَلِكَ، فَلَمَّا أَخَذَ الْبَيْعَ قَالَ ارْقِعْ يَدَكَ يَا عُثْمَانُ. فَبَايَعَهُ، فَبَايَعَهُ لَهُ عَلَى، وَوَلَّيَهُ أَهْلَ الدَّارِ قَبَايَعُهُ. (ار: ۱۳۲۸)

رجال الحديث

مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ: دا موسى بن اسماعیل التبوذکی دی، دده احوال د "کتاب بده الوسی" د خلورم حدیث لاندې تیر شوې دی (۱).

أَبُو عَوَّانَةَ: دا ابو عوانه وضاح بن عبد الله الشکری دی، دده احوال هم د "کتاب الوسی" د خلورم حدیث لاندې تیر شوې دی (۲).

حُصَيْنٌ: دا حصین بن عبد الرحمن الکوفی دی. دده احوال د "کتاب مواقیت الصلاة، یاب الأذان بعد ذهاب الوقت" د لاندې تیر شوی دی.

عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ: دا عمرو بن میمون الازدی ابو یحییٰ الکوفی دی، دده احوال د "کتاب الرضو، یاب اذا انقضى على ظهر المصل قدراً أو جففة لم تفسد عليه صلاته" د لاندې تیر شوی دی.

د ترجمې مقصد: د "باب قصة البيعة" مطلب دادې، چې په دې باب کېنې د حضرت عثمان رضی الله عنه بیعت خلافت او د صحابه کرام رضی الله عنهم په هغې باندې د اتفاق ذکر دی.

اود سرخسی په نسخه کېنې د "متقل عمر بن الخطاب" هم زیاتوالې دي، او ښکاره خبره ده، چې د حضرت عمر رضی الله عنه شهادت دلته تفصیلي ذکر دي، نو په باب کېنې ددې تذکره هم مناسب ده.

د "بیعة" معنی ده، د خلافت معاهده او معاهده، دې معاهدې ته بیعت په دې وجه وئیلې شی، چې په دې کېنې په فریقینو کېنې هر یو خپل ځان په بل باندې خرڅوی،

(۱) کشف الباری: ۱/ ۴۳۳

(۲) کشف الباری: ۱/ ۴۳۴

علامه عینی فرمائی: "فإن كل واحد منهما باع ماعنده صاحبه وأطاعه عاصه نفسه وطاعته ودخيلة أمرة" (۱)
 ۱. ۲۰۷، ۱۶
 ۲. ۲۱۰، ۱۶
 ۳. ۵۶۱، ۵۶۰
 ۴. ۳۳۲، ۳-۳۵۰

خکے چي په دواړو کښې هر يو په بل باندې هغه هر څه خرڅ کړل، څه چې هغه سره دی، یو هغه ته نې خالص په ځان او د اطاعت کولو او په معامله کښې دخل او اختیار او سپارلو.
 په حديث او باب کښې مطابقت ظاهر دي.

قوله: رَأَيْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَبْلَ أَنْ يُصَافَ بِأَيَّامٍ: یعنی د قتيل او شهيد کيدو نه څو ورځې وړاندې ما هغه اوليدو.
 په حضرت عمر رضی اللہ عنہ باندې حمله په کوم تاريخ اوشوه؟: د وړاندې ارشاد "فما أتت عليه إلا رابعة" نه معلومېږي، چې دا روايت د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د شهادت بلکه په هغه باندې د حملې نه څلور ورځې وړاندې خبره ده، او د حملې تاريخ بعضې حضراتو ۲۲ ذوالحجه ۲۳ هجري بنودلې دي، او د ۲۴ هجري محرم نه وړاندې وړاندې هغه د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د خليفه جوړيدو وټيلی دی (۲).

او دويم قول په اولنۍ محرم باندې د هغوی د شهادت ذ واقع کيدو دي.
 طبري رحمه الله په دې سلسله کښې ۲۵، ۲۴، ۲۳، ذی الحجه باندې د حملې کيدلو مختلف اقوال ذکر کړي دي، او د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ خلاف متعلق ئې هم د ۲۹ ذی الحجه، ۳ محرم، ۴ محرم مختلف اقوال ذکر کړي دي (۳).
 اکثر و حضراتو د محرم نه وړاندې د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د خليفه د جوړيدو ليکلی دی، او دې ته ئې راجح وټيلی دی (۴).

أبو لؤلؤة: حضرت عمر رضی اللہ عنہ چې کوم بدبخت قتل کړې وو، د هغه نوم فيروز او کنيت ابو لؤلؤة وو. دا د حضرت مغيرة بن شعبه رضی اللہ عنہ غلام وو، دده تعلق د نهاوند سره وو، او اکثر و حضراتو دې مجوسۍ گرځولې دي، او د بعضو نه د نصراني قول هم منقول دي.

د أبو لؤلؤة مدينې ته راتلل او په حضرت عمر رضی اللہ عنہ باندې د حملې قيصه: عجيبه خبره داده، چې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په زمانه کښې د اسلام اشاعت او اسلامي فتوحات چې په کوم تيزۍ سره اوشوي، هغه د اسلامي نړۍ د زرين تاريخ برخه ده، هلته د سيدنا فاروق اعظم رضی اللہ عنہ د کاميابو (بريالۍ) تدبيرونو، فراست او بصيرت هم روښانه دليل دي، حضرت عمر رضی اللہ عنہ د دې خپل فراست او دور انديشۍ په وجه مدينه الرسول (علی صاحبها الصلوات والتسليمات) ته د هغه مفتوحه سيمو نه د اسلامي فوځونو په لاس بندې کړې شوې غير مسلم بنديان د راوستلو په سخت مخالفت کولو، او د هغوی په مدينه کښې د موجودگۍ په حق کښې بالکل نه وو، ولې

(۱) عمدة القاری: ۱۲۰۷، ۱۶

(۲) عمدة القاری: ۲۱۰، ۱۶. تاريخ الطبري: ۵۶۰، ۲

(۳) تاريخ الطبري: ۵۶۰، ۱۲

(۴) اوگوري طبقات ابن سعد: ۳۳۲، ۳-۳۵۰

بعضی نورو حضراتو په دې معامله کښې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ مخالفت کولو، او د دغې خلقو مدینې منورې ته په راتلو کښې ئې څه نقصان نه گنړلو، په دغې حضراتو کښې حضرت عباس او د هغه ځوڼي حضرت عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہم وو، او د حضرت عباس رضی اللہ عنہ غلام هم زیات شامل وو.

هلته حضرت مغیره بن شعبه چې د کوفې گورنر وو، هغه ابو لؤلؤة نومی غلام د پاره حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته خط اولیکلو، چې هغه مدینې ته پریږدی، ځکه چې دې ډیر لوڼې کاریگر او ماهر تر گانې (نجار) دې، حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته د مغیره بن شعبه په شان د ذمه دار او ممتاز صحابی خبره منل په غاړه شو، او ابو لؤلؤة ته اجازت ملاؤ شو، هغه دلته راتلو سره خپل کار شروع کړو، حضرت مغیره بن شعبه به د ده نه روزانه څلور درهمه یعنی د میاشتې ۱۲۰ درهمه محصول اخستلو، ابو لؤلؤة په دې راضی نه وو، او ابن سعد نقل کړې دی:

”کان عیشاً اذا نظرا السبي الصغار يلقى فيمسح رؤوسهم ويكي ويقول ان العرب اكلت كبدى.“^(۱)

هغه ډیر خبیث سړې وو، هغه چې به کله ماشومان بنديان اولیدل، راتلو سره به ئې د هغوی په سرونو لاسونه راښکل او په ژړا کښې به ئې وئیل، عربو زما ځیگر او خوړو.

یوه ورځ هغه امیر المؤمنین سیدنا عمر رضی اللہ عنہ د بازار په دوره کولو اولیدو، نو راغې وې وئیل، چې زما مالک مغیره بن شعبه زما نه ډیر زیات محصول (ټیکس) اخلي، عمر رضی اللہ عنہ او وئیل څومره اخلي؟ هغه او وئیل څلور درهمه روزانه! حضرت عمر رضی اللہ عنہ او فرمائیل، ته څه کار کوي؟ وې وئیل زه میچنې جوړوم، ابن سعد وائی، ”وسکت عن سائر اعماله.“^(۲) او خپل نور کارونه ئې اونه بندول.

او ابن کثیر فرمائی: ”کان المغيرة قد ضرب عليه في كل يوم درهمين، ثم سأل من عمران يريدي خراج فانه دجّار، نقاش، حدّاد فزاد في خراجها إلى ستمائة في كل شهر.“^(۳)

حضرت مغیره بن شعبه په ده باندې دوه درهمه روزانه خراج مقرر کړې وو، بیا هغه حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته او وئیل، په دې کښې زیاتوالې او کره، ځکه چې دې نجار هم دې، نقش او نگار والا هم، او لوهار هم، نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ دده په خراج کښې تر شپږو سوو درهمو پورې زیاتوالې او کړو.

اکثرو حضراتو اولنې قول یعنی ۱۲۰ درهمه د میاشتې ذکر کړې دي، او دغه صحیح هم دي، د ابن سعد په روایت کښې ددې نه ورستو دادي، چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ ده ته او وئیل، ته میچن په څو جوړوي؟ هغه اوښودل، حضرت عمر رضی اللہ عنہ او فرمائیل، په څو ئې خرڅی؟ ده هغه هم اوښودل، حضرت عمر رضی اللہ عنہ ورته او فرمائیل:

(۱) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۳، ۴۷۱

(۲) طبقات الكبرى لابن سعد: ۳، ۴۷۱

(۳) البداية والنهاية: ۷، ۱۱۳۳

”نقد کلک یسیژا، انطلق فأعط مولاک ما سألک“ (۱).

”دا خو ډیرې لږې دی، لاړ شه، او ستا مالک چې ستا نه خومره غواړی، هغه ته ورکړه.“
ددې نه ورستو حضرت عمر رضی الله عنه دده ته اووئیل، ما له به میچن جوړه نه کړې؟ هغه اووئیل:

”هل اجعل لك رعى يحدث بها الامصار“ (۲).

”خامخا زه به تاسو له داسې میچن جوړه کړم، چې په ملکونو کښې به خلق دهغې ذکر کوی.“
حضرت عمر رضی الله عنه دده په مطلب پوه شو، هغه سره حضرت علی رضی الله عنه هم وو، هغوی رضی الله عنه دوی ته اووئیل، ته څه پوهه شوې، دده څه اراده ده؟ حضرت علی رضی الله عنه اووئیل، امیر المؤمنین! هغه خو تاسو ته دهمکې درکړې ده! حضرت عمر رضی الله عنه اووئیل:

”يَكْفِينَا الله، قد ظننتُ أنه يريد بكلمة غورا“ (۳). ”الله به مونږ دده نه بچ کوی، زما هم دغه خیال وو، چې په دې خبرې سره دده څه ژور مطلب دي.“

ابن سعد د نافع روایت نقل کړې دې هغه فرمائی:

عبد الرحمن بن عوف چې کله هغه چارې اولیده، په کومې چې حضرت عمر رضی الله عنه شهید کړې شوې وو، نو وې فرمائیل، دا چارې خو ما پرون هرمان او جفینه سره لیدلې وه، او ما د هغوی نه پوښتنه اوکړه، تاسو په دې څه کوئ؟ نو هغوی اووئیل، مونږ په دې باندې غوښه کت کوو، ځکه چې مونږ خلق غوښې ته لاس نه لگوو!

د عبيد الله بن عمر سخت رد عمل: عبيد الله بن عمر رضی الله عنه چې دا خبره واوریده، نو وې وئیل، ”أنت رأيتها معها؟“ تا په رښتیا دا هغوی سره لیدلې وه؟ هغوی اووئیل، هاؤ، عبيد الله توره واخسته او لاړو دواړه ئې قتل کړل (۴).

يو روایت هغوی د سعيد بن المسبب نه نقل کړې دي، چې په هغې کښې د عبد الرحمن بن أبي بكر رضی الله عنه نه روایت کړې شوې دي، هغه فرمائی: په ابولؤلوه باندې زه تیر شوم، هغه سره جفینه او هرمان هم ولاړ وو، د راز پټې پټې خبرې ئې کولې، زه ناڅاپه راغلم نو اوویریدل، او د هغوی نه يو خنجر او غورځیدو، چې د هغې دوه سرونه وو، او لاسکې (دسته) ئې په مینځ کښې وه، لهدا تاسو دا خنجر او غورځوئ، په کوم سره چې حضرت عمر رضی الله عنه شهید کړې شوې دي؟ چې هغوی اوکتل، نو هغه هم هغسې وو، څنگه چې عبد الرحمن بن أبي بكر ښودلې وو، دا اوړیدلو سره عبيد الله بن عمر توره واخسته، او هرمان پسې لاړ، هغه ئې بهر راوباسلو، او وې فرمائیل، راځه ځما يو آس دې هغه گورو!

کله چې دواړه روان شو، په لاره کښې عبيد الله بن عمر رضی الله عنه په هغه توره اوچته کړه، عبيد الله

(۱) طبقات ابن سعد: ۱۳۴۷.۳

(۲) طبقات ابن سعد: ۱۳۴۷.۳

(۳) طبقات ابن سعد: ۱۳۴۷.۳

(۴) طبقات ابن سعد: ۱۳۵۰.۳

وائی، کله چې هغه ته توره داسې په نظر راغله نو هغه او وئیل، لاله الا الله.
وائې چې ما بیا جُفینِه راوُغوښتلو، چې د حیرې نصرانی وو، د سعد بن ابی وقاص ناسکه
(میرنې) پلار وو، او هغوی له د څه معاملې په غرض مدينې منورې ته راغلې وو، عبید الله
بن عمر رضی الله عنه وائی، کله چې ما په هغه توره اوچته کړه، نو هغه د خپلو سترگو وړاندې د
صلیب ښه جوړه کړه، بیا عبید الله لاړو، او د ابو لؤلؤه لورنې قتل کړه، او وړاندې وائی:
"وأراد عبید الله أن لا یرک سبیاً بالمدينة إلا قتله".^(۱)

عبید الله اراده او کړه، چې په مدينه کښې څومره قیدیان (غلامان) دي، ټول به قتلوم.
د عبید الله غصه په ځانې وه، ځکه چې د هغوی والد محترم د وړاندې نه ویره ظاهره کړې
وه. چې دا خلق هر څه کولې شی، حدیث باب کښې د سیدنا عمر رضی الله عنه هغه الفاظ موجود
دی، چې په هغې سره هغوی رضی الله عنه عبد الله بن عباس رضی الله عنه ته خطاب او کړو:

"قد كنت أنت وأبوك تحبان أن تكثر العلوم بالمدينة".^(۲) تا او ستا پلار (حضرت عباس) به په مدينه
کښې د غیر مذهب او غیر مذهب خلقو زیاتوالې خوښوو.
عُلُوج د علج جمع ده، بدمعاش، سخت مزاج او غیر مذهب خلقو ته وائی، اُساری (د اسیر
جمع)، مراد ده، په بل ځانې کښې د هغه الفاظ دی (حضرت ابن عباس رضی الله عنه ئې مخاطب کولو
سره او فرمائیل):

"هذا عمل أصحابك، كنت أريد أن لا يدغلها عدي من السبي فغلبتوني على أن غلبت على عقل".^(۳)
یعنی دا ستاسو د خلقو عمل دې، ما خو غوښتل، چې مدينې ته هیڅ یو غیر مذهب غلام
داخل نه شی، ولی تاسو په دې صبر کولو سره، په ما باندې غالب شوی، او زه په خپل عقل
باندې غالب راغلم (او زما عقل مغلوب شو، نو زه هم خاموش شوم).
او په یو ځانې کښې دا الفاظ دی:

"ألم أقل لكم لا تجلبوا علينا من العلوم أحدا؟ فغلبتوني".^(۴)
او په یو ځانې کښې دا الفاظ دی:

"قد نهيتكم أن تجلبوا علينا من علومهم أحدا فعميتوني".^(۵)

عبید الله بن عمر رضی الله عنه خپل پلار د دې خدشاتو په اظهار او په دې باندې د عمل نه کولو په
وجه د سختې غصې او د سخت رد عمل اظهار او کړو، او د ټولو غلامانو د ختمولو اراده ئې
او کړه، په دې باندې حضرت عثمان او نورو صحابه کرامو رضی الله عنهم هغه منع کړو، او په سختې

(۱) طبقات ابن سعد: ۳، ۱۳۵۶.

(۲) حدیث باب.....

(۳) طبقات ابن سعد: ۳، ۱۳۵۲.

(۴) طبقات ابن سعد: ۳، ۱۳۴۹.

(۵) طبقات ابن سعد: ۳، ۱۳۵۰.

سره ټي هغه د معاهدینو د قتلولو نه منع کړو، او د هغه د بندۍ کولو پورې روایات راغلي دي، بلکه قصاصاً د هغه د قتلولو هم خبره اوشوه، ولې عبد الرحمن بن عوف په دې کښې خپل کردار ادا کړو، او هغه ټي رفع دفع کړو.^(۱)

د حضرت عمر رضی الله عنه دعا: ابن سعد د سعید بن المسیب نه نقل کړې دي، چې حضرت عمر رضی الله عنه د حج په دوران کښې، په منی کښې په یوڼې ډهیر کښې باندې راتلو سره پراو واچولو، او ستونی ستغ سملاتو او آسمان اړخ ته ټي خپل لاس پورته کړل، او بیا ټي دعا او فرمائيله:

"اللهم کبرت سقًی وضعت فوقًی، وانتشرت رعیقًی فاقبضنی الیک غیر مضیع ولا مفیط".^(۲)

ای الله! زما عمر زیات شوې دي، او طاقت مې کم شوې دي، او زما رعیت (عام اولس) خور شوې دي، نو ما خپل ځان ته په داسې حال کښې اغوارې، چې زه نه خو نقصان کونکې یم، او نه زیاتې کونکې یم.

دویم ځانې کښې داسې الفاظ دي:

"کبرت سقًی ورقي عظمی وخشیت الانتشار من رعیقًی فاقبضنی الیک غیر عاجز ولا ملوم".^(۳)

یعنی زما عمر زیات شوې دي، او هلوکۍ مې کمزورې شوی دي، او ما ته د خپل رعیت (یعنی عام اولس) د خوریدو ویره ده، ما په داسې حال کښې، چې نه زه عاجز او بې وسه مې شم. او نه قابل د ملامت یم، خپل ځان ته او غوارې.

دا د هغه حج خبره ده، چې هغوی په دې ذی الحجه کښې ادا کړې وو، د کومې په اخیر کښې چې هغوی شهید شو.

دویم روایت ټي د سعید بن ابی هلال نه نقل کړې دي، هغه فرمائي، چې حضرت عمر رضی الله عنه د جمعي خطبه او فرمائيله، او په هغې کښې ټي د الله د حمد او ثناء نه ورسټو او وئیل:

"أما بعد! یا ایها الناس إن أریث رؤیا لا أراها إلا لخصور أهل، رأیت أن دیکاً أحمر تقرقن تقرتین فحدثتها أسماء بنت عیس فحدثتني أنه یقتلني رجل من الأعاجم".^(۴)

وې فرمائیل، ای خلقو! ما یو خوب لیدلې دي، چې د هغې مطلب دادي، چې زما د مرګ وخت راغلې دي، ما یو سور بانګی اولیدو، چې هغه په ما دوه تونګې اووهلې، ما دا خوب اسماء بن عیس ته بیان کړو، نو هغې اووئیل، ټي ما (یعنی عمر) به یو عجمی سرې قتلوی. د کعب احبار پیش گوټی: یوه بله واقعه دا وړاندې راغله، چې د وفات نه درې ورځې وړاندې حضرت کعب احبار هغوی (حضرت عمر رضی الله عنه) ته اووئیل، چې په دریو ورځو کښې به ته وفات کیږي، بیا په دویمه ورځ راغې، وې وئیل دوه ورځې پاتې شوې، په دویمه ورځ راغې، وې

(۱) طبقات ابن سعد: ۳: ۱۳۵۲.

(۲) طبقات الکبری لابن سعد: ۳: ۱۳۴۸.

(۳) طبقات ابن سعد: ۳: ۱۳۵۳.

(۴) طبقات ابن سعد: ۳: ۱۳۳۵.

وئیل، یوه ورځ پاتې شوه، او بیا په بله ورځ د هغوی شهادت واقع شو، دا واقع په مختلفو روایاتو کښې په مختلفو الفاظو سره منقول ده، ابن سعد په یو ځانې کښې داسې ذکر کړې ده: "ان عمر بن الخطاب دعا امر کلثوم بنت علی بن ابی طالب، وکانت تحته فوجدها تبکی فقال: ما یبکیک؟ فقالت: یا امیر المؤمنین! هذا الیهودی تعقی کعب الاحبار، یقول: انک علی باب من ابواب جهنم، فقال عمر: ما شام الله، والله انی لأرجو ان یرکب ربحی خلقی سعیداً، ثم أرسل إلى کعب فدعاه فلما جاءه کعب قال: یا امیر المؤمنین! لا تعجل علی، والذي نفسی بیدة لا یسندکم ذوالحج حق تدعل الجنة، فقال عمر: ای شیء هذا؟ مررة فی الجنة ومررة فی النار، فقال یا امیر المؤمنین والذي نفسی بیدة اننا لنجدک فی کتاب الله علی باب من ابواب جهنم تمنع الناس ان یعرفوا فیها فاذا مثلتم یزوالوا یقتحمون فیها الی یوم القیامة". (۱)

یعنی حضرت عمر رضی الله عنه خپله بی بی ام کلثوم بنت علی بن ابی طالب راوغوښتله، نو وې کتل چې هغې ژړل، پوښتنه ئې ترې اوکړه ولې ژاړې. هغې او وئیل، امیر المؤمنین! دا یهودی یعنی کعب الاحبار وائی، چې تاسو (یعنی حضرت عمر رضی الله عنه) د جهنم په یونې دروازه باندې ئې، حضرت عمر او وئیل، څه چې الله تعالی ته منظور وی، هغه ازه امید ساتم، چې زما رب زه نیک بخت پیدا کړې یم، بیا هغوی حضرت کعب راوغوښتلو، کله چې هغه راغې نو وې وئیل، امیر المؤمنین! زما په حوالې سره تندی او جلدی مه کوئ، په خدائې قسم! د چا په قبضه کښې چې زما ساه ده، کله چې ذو الحجة ختمیږي، نو تاسو به په جنت کښې ئې، حضرت عمر رضی الله عنه او وئیل، دا څنگه، کله په جنت کښې او کله په جهنم کښې؟ هغوی او وئیل، امیر المؤمنین! په خدائې قسم! مونږ د الله تعالی په کتاب کښې تاسو د جهنم په دروازه کښې ولاړ خلق د هغې نه منع کونکي وینو، او کله چې تاسو ته مرګ راځي، نو بیا به هغوی تر قیامته پورې په هغې کښې مسلسل داخليږي.

حضرت حذیفه او عثمان بن حنیف سره خبرې اترې: حضرت عمر فاروق رضی الله عنه حضرت حذیفه بن الیمان او حضرت عثمان بن حنیف رضی الله عنه ارض عراق ته اولیږل، دوی ته ئې هلته د اسلام په قبضه کښې په راغلو زمکو باندې د خراج مقرر کولو او د هغه ځانې په خلقو باندې د جزیې مقررولو حکم ورکړې وو، نو په دې موقع باندې حضرت عمر رضی الله عنه دغې دواړو حضراتو ته پوښتنه کوی، چې ایا تاسو چې کومه جزیه مقرر کړې ده، د هغې په حوالې سره تاسو ته څه ویره او مسئله خو نشته.

د "کیف فعلتما" معنی ده، تاسو دواړو چې د سواد عراق د ناپ کولو ذمه داری اخستې وه، د هغې څه اوشول، څه ناپ اوشو؟

حضرت عمر رضی الله عنه ته په خلقو باندې د زیات ټیکس مقرر کولو ویره: اَتَخَافَانِ اَنْ تَكُونَا قَدْ حَمَلْتُمَا الارضَ..... "ان تکونا" په تاویل د "من گوښا دي، او" ما لا تطیق "د حملتبا" د پاره مفعول ثانی

دی، یعنی آیا تاسو ته دا ویره او خدشه ده، چې په مذکوره زمکه او د هغې په اوسیدونکو باندې تاسو د هغوی د طاقت نه زیات بوج اچولې دي؟
 هغوی او وئیل، نا، دومره بوج مو پرې اچولې دي، چې د هغې هغوی تحمل کولې شی.
 ابن ابی شیبه د محمد بن فضیل عن حصین نه هم په هغې سند سره دا الفاظ نقل کړي دي:
 "قال خذيفة لو شئت لأضعفت أرضي، وقال عثمان: لقد حثلت أرضي أمراهم له مطيقة، وما فيها كبد فقل،
 قال: أنظروا مالديكم؟ أن تكونوا حملتها الأرض ما لا تطيق".^(۱)

د "أضعفت أرضي" معنی ده، "جعلت خراجها ضعيفا" یعنی ما به د هغې خراج غبرگه (دو چنده) کړې وو.
 او په یو بل روایت کېنې دا الفاظ دي: "ان عمر قال لعثمان بن حنيف: لئن زدك على كل رأس درهمين
 وعلى كل جريب درهما وتقيرا من طعامك أطاقتا ذلك؟ قال: نعم".^(۲)

یعنی که په هغوی کېنې په هر کس باندې دوه درهمه، او په هر جریب باندې یو درهم او د
 طعام یو قفیز زیات کړې شی، نو آیا په هغوی کېنې ددې طاقت شته؟ وې وئیل، هاو!
 قوله: قال: أنظروا!! حضرت عمر رضی الله عنه او وئیل، او گورئ، زیات مو نه وی لازم کړې، یا
 "أنظروا" د حذر نه کنایه ده، یعنی د زیاتۍ نه ځان بچ کړئ.^(۳)

قوله: مَا بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلَّا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ: یعنی زما او د حضرت عمر رضی الله عنه په مینځ
 کېنې صرف عبد الله بن عباس وو، د ابو اسحاق په روایت کېنې د "إلا رجلا" الفاظ دي، یعنی
 زموږ په مینځ کېنې صرف دوه سړي وو.^(۴)

په بعضې نسخو کېنې "اتخافا" بغير د نون نه راغلي دي، او همدغه شان بغير د ناصب او جازم
 نه د تخفيف د پاره د نون غورځول هم جائز دی.^(۵)

قوله: حتى إذا لم يرَ فيهم: د "هن" مرجع صفوف ده، یعنی کله چې هغه ته په صفونو کېنې
 خلل اونه ليدې شو.....

د کشميهنې په روایت کېنې د "لم يَرَوْهم" (د جمع مذکر په ضمير سره) دي، یعنی صفونو والا
 مراد دي.

(۱) مصنف ابن أبي شيبة: ۱۵۸۷، ۲

(۲) فتح الباری: ۷۷، ۹

(۳) فتح الباری: ۷۷، ۹، وعمدة القاری: ۱۶، ۲۱۰

(۴) فتح الباری: ۷۷، ۹

(۵) عمدة القاری: ۱۶، ۲۱۰

او د اسماعیلي په روایت د جریر عن حصین په طریقې سره دا الفاظ مروی دی: "وكان إذا دخل المسجد وأقيمت الصلاة، تأخر بين كل صفين فقال: استواحق لا يرى خللاً، ثم يتقدم ويكبّر".^(۱)

حضرت عمر رضی اللہ عنہ چې په کله جمات ته داخل شو، او اقامت به کیدو، نو هغوی به ورستو کیدو سره د هرو دوو صفونو په مینځ کښې اوږدیدو، او د صفونو د نیغولو حکم به ئې کولو، تر دې پورې چې خلل به پاتې نه شو، نو وړاندې کیدو سره به ئې تکبیر (تحریمه) وئیله. ابو اسحاق د عمرو بن میمون نه نقل کوی، چې د حملې په ورځ هغوی سیدنا عمر رضی اللہ عنہ سره موجود وو، او اول صف ته صرف په دې وجه نه وو تللي، چې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ مخې ته د هییت د وجهې نه نه شوم راتلې، ځکه چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ ډیر لوښي رعب والا سړې وو، (وې فرمائیل، په دې وجه زه په دویم صف کښې ووم، او حضرت عمر رضی اللہ عنہ به د تکبیر نه وړاندې اولنی صف ته متوجه کیدو، که په هغې کښې به ئې څوک وړاندې ورستو لیدلو، نو هغه به ئې کورډ باندې وهلو، دې خبرې زه د اول صف نه منع کړې ووم).^(۲)

قوله: قَتَلَنِي الْكَلْبُ: تکبیر وئیلو سره په حضرت عمر رضی اللہ عنہ باندې ابولؤلوه مجوسی حمله او کړه. حضرت عمر رضی اللہ عنہ اندازه اولگوله، چې په ما باندې قاتلانه حمله شوې ده، نو هغوی کافر حمله کونکی ته سپې وئیلو سره او وئیل "قتلنی" هغه زه قتل کړم، یا "اکلتی" هغه زه او خوړم، (وې چیچلم) ښکاره خبره ده، د اکل نه مراد هم قتل دې، بیا هم قاتل ته د سپې وئیلو په وجه هغه د پاره هغه کار ثابت کړې شو، کوم چې د سپې د پاره مناسب وو، او چې په هغې سره سپې څوک هلاکولې شی، او هغه خوړل (چیچل) دی.

"قتلنی أو أکلتی" دا د راوی شک دې، ځنګه چې په "سورة يوسف أو النحل" کښې هم راوی ته شک دې^(۳)، ابن سعد تصریح کړې ده "ما أدری ایهما" قال معلومه نه ده، ښې په دې کښې کوم لفظ دې^(۴)، او یو قول دادې چې په حقیقت کښې حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته دا گمان شوې وو، چې زه سپې او چیچلم، "وقيل: قلن أنه کلب عصفه".^(۵)

خومره کسان قتل کړې شو، او حضرت عمر رضی اللہ عنہ خو ضربونه لکیدلې وو: حق طعن ثلاثه عشر رجلاً..... ابولؤلوه په حضرت عمر رضی اللہ عنہ باندې د خنجر درې گذارونه او کړل، ځنګه چې ابن سعد ذکر کړې دی:

(۱) فتح الباری: ۱۷۷، ۹

(۲) فتح الباری: ۱۷۷، ۹

(۳) عمدة القاری: ۲۱۰، ۱۶

(۴) طبقات ابن سعد: ۳۳۷، ۳

(۵) إرشاد الساری: ۱۱۹۴، ۸

مکین فی زاویه من زوایا المسجد فی الفلَس فلم یزل هناك حتی خرج مبروؤنًا النَّاس: الصلاة الصلاة، وکان عمر یفعل ذلک، فلما دنا منه مبروؤنٌ اِلیه قطعته ثلاث طعنات إحداهن تحت الشَّرقا قد غربت الصفاق وهی التي تحتلته".^(۱)

ابو لؤلؤه مجوسی د جمات په یو گټ کښې پټ شوې وو، کله چې حضرت عمر رضی الله عنه خلقي د مونځ پاره پاسول شروع کړل، او ده ته نزدې شو، نو هغه په تندی سره په حضرت عمر رضی الله عنه باندې حمله او کړه، او درې گذاره یې او کړل، په هغې کښې یو د نوم نه لاندې وو، او دې گذار د خرمنې مبارکې نه لاندې پرده شلولې وه، او هم ددې نه د هغوی رضی الله عنه موت واقع شو. د دریو ضربونو اکثر و حضراتو ذکر کړې دې، او ددې تائید د حضرت عمر رضی الله عنه د هغې خوب نه هم کیږي، کوم چې هغوی رضی الله عنه په دې الفاظو بیانوي:

"ورأيت دیکاً تقرب ثلاث نقرات ولا رأته إلا حضوراً جلی".^(۲)

یعنی بانگي (چرگ) په ما درې ټونگي او وهلي، او ددې نه زه د مرگ وخت نزدې راغلي گنم. او په یو روایت کښې د ابن عمر قول، مبارک بن فضاله نقل کوي، چې د هغې الفاظ دادې:

"طعن أبو لؤلؤه عمر طعنَین".^(۳)

یعنی ابو لؤلؤه حضرت عمر رضی الله عنه ته دوه گذارونه ورکړل. حافظ ابن حجر رحمته الله اول قول ته ترجیح ورکړې ده، او د دویم یې دا توجیه کړې ده، چې په هغې کښې د "طعنة الثالثة" ذکر نه دې کړې شوې،^(۴) چې په هغې سره د هغوی شهادت واقع شوې وو. د ابن حجر رحمته الله ددې توجیه تائید د ابن سعد د هغه روایت نه هم کیږي:

"عن سالم بن عبد الله عن أبيه قال سمعت عمر يقول طعنني أبو لؤلؤة وما أظنه إلا كلباً حتى طعنني الثالث".^(۵)

یعنی زه ابو لؤلؤه دوه گذاره او وهلم، او ما هغه سپې گنړلو، تر دې پورې چې هغه په ما دریم گذار او کړو.

په حضرت عمر رضی الله عنه باندې حمله شوه وخت او شوه؟ دویمه خبره د ابن سعد د پورتنۍ روایت نه دا معلومیږي، چې ابو لؤلؤه حمله په هغه وخت کښې کړې وه، کله چې حضرت عمر رضی الله عنه د مونځ د پاره خلقي د خوب نه پاسول، او د باب د حدیث نه او د نورو احادیثو نه معلومیږي،

(۱) الطبقات الکبری: ۱۳۴۵، ۳.

(۲) مسند البزار، رقم: ۳۱۴.

(۳) الطبقات الکبری: ۱۳۲۹، ۹.

(۴) فتح الباری: ۱۷۷، ۹.

(۵) طبقات ابن سعد: ۱۳۴۸، ۳.

کله چې هغوی ﷺ تکبیر تحریمه او وئیله، نو په هغوی باندې حمله او کړې شوه، هلته کښې الفاظ دي: "فما هو الا ان کبر فسمعتہ يقول قتلتی....."

یعنی څنگه چې هغوی ﷺ تکبیر او وئیلو، نو ما واړیدل چې هغوی وئیل، زه ئې قتل کړم. او د ابن سعد په یو روایت کښې "فلما کبر طعن" (۱) یعنی کله چې ئې تکبیر او وئیلو، نو هغه اووهلو، دا الفاظ راغلی دي. او په بل روایت کښې دا الفاظ دي:

"فما قبل عمر فعرض له ابو لؤلؤة غلام البغیة بن شعبة فنامی صرطیر بعد ثلث طعنات" (۲)

ددې نه معلومېږي، چې حضرت عمر رضی الله عنه صفونه نیغول، او اول صف اړخ ته متوجه وو، چې قاتل ئې مخې ته راغلو، حضرت عمر رضی الله عنه لږې شان پټې خبرې او کړې، چې ابو لؤلؤه په هغه باندې درې گداره او کړه.

او په دواړو روایتونو کښې د مکان خو نه، هغه د کیفیت اختلاف او فرق شته، یعنی په دواړو کښې مونږ ته اوږدېدو په وخت کښې د حملې ذکر دي، نه چې د هغې نه وړاندې.

"شهدت عمر حین طعن، قال آتاه ابو لؤلؤة وهو یسوی الصفوف فطعنه و طعن اثنی عشر معه هو ثالث عشر، قال: فانا رأیت عمر یاسکایده وهو یقول: ادرکوا الکلب فقد قتلتی..... فبات منهم سبعة أوستة" (۳)

ددې روایت نه یو خو دا خبره معلومېږي، چې دلته راوی د خپلې مشاهدې خبره کوي، دویمه خبره دا کوي، چې په دغه وخت کښې حضرت عمر رضی الله عنه صحیح کول، دریمه خبره دا چې حضرت عمر رضی الله عنه لا سونه اوږدولو سره د سپی د نیسلو حکم او کړو، "باسکایده" او "ادرکوا الکلب" هم په دې دلالت کوي، څلورمه خبره دا چې د حضرت عمر رضی الله عنه علاوه دولس کسان او دوی سره دیارلس کسان اووهلې شو، او په یو روایت کښې دا الفاظ دي:

"فسمعت عمر وهو یقول: هکذا یبده، قد یسکها دونکم الکلب قد قتلتی" یعنی حضرت عمر رضی الله عنه لا سونه داسې خواره کړې وو. او دا ئې وئیل ما واړیدل، دې سپی زه قتل کړم (۴)

پنځمه خبره دا چې شپږ یا ووه کسان مړه شول، او باقی بیج شول، راوی ته په دې شمیر کښې شک دي، په دې تفصیل سره لاندې ذکر کړې شوې خبرې حل کېږي:

①- مونږ د پاره د خاڅو د پاسولو په وخت په حضرت عمر رضی الله عنه باندې د حملې چې کوم روایت دي، هغه د ابن شهاب زهري روایت دي، ظاهره خبره ده چې مرسل دي، ځکه چې ابن شهاب خو زیات نه زیات په صغارو تابعینو کښې دي، چې د هغه روایات د صغارو صحابو

(۱) طبقات ابن سعد: ۱۳۸، ۳

(۲) طبقات ابن سعد: ۱۳۴، ۱، ۳

(۳) طبقات ابن سعد: ۱۳۴، ۰، ۳

(۴) طبقات ابن سعد: ۱۳۴، ۰، ۳

او یا د کبارو تابعینو نه ماخوڅ دی، په دې وجه هغه به نه شی قبلولې، بلکه دا به د راوی خیال او ګرځولې شی، او راجح به هغه روایتونه وی، په کومې کښې چې د رویت او مشاهدې ذکر دي، او هغه هغه دي، په کومو کښې چې د تکبیر په وخت کښې د حملې ذکر دي، او دا هم ممکن ده، چې په ایفاظ او تکبیر کښې زیاته وخت نه وی، په دې وجه چا ددې ذکر کړې دي، او چا د هغې.

⑦- په کومو روایاتو کښې چې د دیارلسو کسانو د قتلولو ذکر دي، لکه د باب حدیث وغیره..... په هغې کښې پخپله حضرت عمر رضی الله عنه هم مراد او شمیر دي، او په کومو کښې چې د یوولسو یا دولسو کسانو ذکر دي، په هغې کښې د حضرت عمر رضی الله عنه علاوه نور صحابه کرام رضی الله عنهم ذکر کړې شوې دي، حضرت عمر رضی الله عنه په هغوی کښې شمیر نه دي.

څنگه چې د ابن سعد په روایت کښې د "حق طعن سوی صراحد عشر رجلا" (۱) ذکر دي، یعنې د حضرت عمر رضی الله عنه نه علاوه یوولس کسان او وهلي شو.

او د ابو اسحاق په روایت کښې دا الفاظ دي: اثني عشر رجلاً معه وهو ثالث عشر. (۲) یعنې هغوی (حضرت عمر رضی الله عنه) سره نور دولس کسان او وهلي شو، او هغوی ئې دیارلسم وو. ابن سعد د ابراهیم تیمی په حوالې سره ددې اضافه هم نقل کړې ده:

"وعلى عمراؤا صغيراً رقع على صدره فأهوى وهوى يقول: وكان أمراً الله قدراً مقدوراً" (۳)

یعنې په حضرت عمر رضی الله عنه باندې وړوکې شان لنگ وو، چې هغه ئې تر سینې پورې پورته کړې وو، هغه او غورځیدو، او دا ئې وئیل، "وكان أمراً الله قدراً مقدوراً".
هم په دې روایت کښې دا الفاظ هم منقول دي:

"فجاء فقال: الصلاة عباد الله، استموا، ثم كبر. یعنی هغوی راغلل، او دا ئې وئیل، د الله تعالی بندگانو! مونځ د پاره پاسې، صفونه نیغ کړئ، او بیا ئې تکبیر او کړو.

ددې نه معلومېږي، چې د مونځ د پاره د پاسولو طریقه دغه وه، چې هغوی رضی الله عنهم د "الصلاة عباد الله" آواز لگولو، او "استموا" وئیلو سره ئې صفونه هم نیغول، لهذا چا خو دا ذکر کړل، چې هغوی خلق پاسول، چا دا ذکر کړل، چې هغوی صفونه نیغول، او چا د تکبیر تحریمې ذکر او کړو، او بعضو د دریو واړو ذکر او کړو.

اصل واقعه د حضرت عمر رضی الله عنه د شهادت وه، په دې وجه د باقی حضراتو شمیر معلوم نه دي: مات منهم سبعة..... حضرت عمر رضی الله عنه سره دیارلس کسان په کومو چې حمله اوشوه، په هغوی کښې بعضې کسان خو شهیدان شو، او څه ژوندی پاتې شو، دلته د ووه کسانو د شهادت

(۱) طبقات ابن سعد: ۱۳۴۵، ۳

(۲) فتح الباری: ۱۷۸، ۹

(۳) طبقات ابن سعد: ۱۳۴۸، ۳

ذکر دې، او په بعضې روایاتو کېنې د شپږو او په بعضې روایاتو کېنې د څلورو او په بعضې روایاتو کېنې د نهو کسانو د شهادت موندلو ذکر دې. (۱)

په دې کېنې هم دا وئیلې کیدې شی، چې بعضې حضراتو حضرت عمر رضی الله عنه سره د نورو کسانو د شهید کیدو ذکر کړې دې، چې ووه دی، او بعضو د هغوی نه بغیر، چې شپږ دی، همدغه شان دا هم ممکن دی، چې اول کم کسان مثلاً څلور کسان شهیدان شو، دا شمیر ورستو زیاتیدو سره شپږو ته اورسیدو، یا تر ووه یا تر نهو پورې اورسیدو، ولې اصل او اهمه واقعه د حضرت عمر رضی الله عنه د شهادت وه، په دې وجه د نورو حضراتو د شهید کیدو په شمیر کېنې یقیني پته نه لگیدل یو قدرتی خبره ده، څنگه چې د ابن سعد په روایت کېنې د "ومال علی الناس قتل وجرم یضامه". (۲) الفاظو نه معلومیږي، یعنې په حضرت عمر رضی الله عنه باندې د حملې نه ورستو هغه نورو خلقو اړخ ته راتاؤ شو، او څو کسان یې ژوبل او شهیدان کړل. کلب لیش هم شهید شو: حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی، په دې نورو شهید کیدونکو کسانو کېنې صرف د یو کس نوم معلوم شوې دې، چې کلب بن البکیر اللیشی دې، ده او دده ورور و عاقل، عامر، او ایاس ته د صحابیت شرف حاصل دې.

حافظ صاحب د "جزء ابن الجهم" په حوالې سره په صحیح سند سره د ابن عمر روایت نقل کوي: "کان مع عمر صداراً من الحج، فمرأته قد فتنها کلب اللیشی فکبر له عبره وقال: أرجو أن یدخله الله الجنة، قال فطعنه أبو لؤلؤة لما طعن عمر فمات". (۳)

یعنې دا (کلب) حضرت عمر رضی الله عنه سره د حج په سفر کېنې شامل وو، بیا دوی په یوې ښځې تیر شول، چې هغه کلب لیشی دفن کړه، او حضرت عمر رضی الله عنه په هغې تکبیر او وې فرمائیل: زه د الله تعالی نه امید ساتم، چې الله تعالی به دا جنت ته داخلوی، راوی وائی، دې (یعنې کلب لیشی) هم ابو لؤلؤه په هغه وخت کېنې شهید کړو کله چې حضرت عمر رضی الله عنه شهید کړې شو.

همدغه شان عبد الرزاق د نافع په طریقي سره دا خبره نقل کړې ده، او د زهری په طریقي سره هغه دا الفاظ روایت کوي:

"طعن أبو لؤلؤة أثنی عشر رجلاً فمات منهم عمرو وکلب". (۴)
او ابن ابی شیبې د ابو سلمه او یحیی بن عبد الرحمن په طریقي سره روایت کوي، چې د هغې الفاظ دادی: "طعن أبو لؤلؤة کلب بن البکیر فأجهز علیه". (۵)

(۱) طبقات ابن سعد: ۳/۴۸۸، ۳/۴۸۹

(۲) طبقات ابن سعد: ۳/۴۸۸

(۳) فتح الباری: ۱۷۸، ۹

(۴) مصنف عبد الرزاق حدیث ابی لؤلؤة قاتل عمر رقم (۵۷۷۵)

(۵) مصنف ابن ابی شیبې: ۵۹۷، ۲/۳۸۲۲۹ رقم

ابو لؤلؤه چا اونیولو؟ "فلما رأى ذلك رجل من المسلمين طهر عليه بُرُئُسا" په روایت کنې د "رجل" ذکر دې، په دې حوالې سره یو خو د ابن سعد روایت دې، چې د هغې الفاظ دادی:

"فطعن نفرًا فاعخذ أبو لؤلؤة رَهْطًا من قريش: عهد الله بن عوف الزهري، وهاشم بن عتبة بن أبي وقاص، ورجل من بني سهم فطهر عليه عهد الله بن عوف غبيصة كانت عليه فالتص بالخنجر حين أخذ". (۱)

ددې روایت نه معلومېږي، چې عبد الله بن عوف او هاشم بن عتبة او یو بل سړی هغه نیسلي وو، بیا عبد الله بن عوف په هغه باندې خپل خادر غورځولو سره هغه نیولي وو، او هغه خپل بد انجام لیدلو سره خود کشی کړې وه، خو حافظ صاحب دا ضعیف او منقطع ګرځولو سره دیو بل، سعید بن یحیی الاموی روایت ته ترجیح ورکړې ده، د هغې الفاظ دادی:

"فلما رأى ذلك رجل من المهاجرين يقال له حطان التميمي البربوع طهر عليه بُرُئُسا". (۲)
ددې نه معلومېږي چې ابولؤلؤه نیسلو والا او په هغه باندې خادر غورځولو والا حطان التميمي وو.

حافظ صاحب د ابن سعد د روایت د ثابت او صحیح کیدو په صورت کنې د هغې دا توجیه کړې ده، چې دې ټولو (مذکورو حضراتو) په شریکه نیسلي وی، او د عبد الله بن عوف په حوالې سره دا هم منقول دی، "احتز عبد الله بن عوف الزهري رأس أبي لؤلؤة". (۳)

چې دې (عبد الله بن عوف رضي الله عنه) د ابولؤلؤه سره د خپلو لاندې کړې وو.

په یو روایت کنې د "لما طعن نفسه به حتى قتل نفسه". (۴) یعنی هغه خپل ځان هم په هغې خنجر وهلو سره قتل کړو.

او په یو بل روایت کنې د "فالتك على خنجره فقتل نفسه". (۵) یعنی "بیا هغه په خنجر باندې تکیه لگولو سره خپل ځان قتل کړو، الفاظ راغلي دي.

دردناکه پیښه او مونځ ادا کول: د حضرت عمر رضي الله عنه کمال ایمان او ګورئ، چې د خپل ځان په حوالې سره دا وړاندې راتلونکې دې درد ناکې پیښې ته زیات هغوی ته د مونځ فکر وو، نو حضرت عمر رضي الله عنه عبد الرحمن بن عوف لاس نیسلو سره هغه وړاندې کړو او هغه ډیر مختصر مونځ اوکړو، د ابن اسحاق په روایت کنې دی، چې د قرآن کریم د ټولو نه په مختصرو سورتونو یعنی سورة کوثر او سورة نصر لوستلو سره ئې مونځ اوکړو. (۶)

(۱) طبقات ابن سعد: ۱۳۴۷، ۳

(۲) الاصابة: رقم الترجمة: ۱۷۶۶، حطان التميمي البربوعی

(۳) طبقات ابن سعد: ۱۳۴۸، ۳

(۴) طبقات ابن سعد: ۱۳۴۸، ۳

(۵) طبقات ابن سعد: ۱۳۴۸، ۳

(۶) فتح الباری: ۱۷۹، ۹

او د ابن سعد په روایت کښې د سورة نصر او سورة کوثر ذکر دې.^(۱)
ابن سعد د ابن عمر رضی الله عنهما روایت په دې الفاظو سره نقل کړې دې:

"لما طعن عمر بن الخطاب عليه فافاق فاحذنا به، قال ثم اخذ عبيد بن جراحه
تثعب دماً إلى لأضمة إحدى هذه الوسطى فما سد الزئبق، فتوضأ ثم صلى الصبح فقرأ في الأول، والعصر، وفي
الثانية، قل يا ايها الكافرون".^(۲)

يعنى كله چې په حضرت عمر رضی الله عنه باندې حمله او کړې شوه، نو هغوی اوچت کړې شو، او دې
سره په هغوی باندې بې هوشی شروع شوه، بیا هغوی په هوش کښې راغلل، نو مونږ د هغوی
لاس او نیسلو، بیا هغوی زما لاس نیسلو سره زه د خپل ځان شا ته کینولم، او ما ته ئې تکیه
اووهله، او د هغوی د زخم نه وینه روانه وه، او ما دا خپله مینځنۍ گوته په زخم باندې
کینودله، خو په دې سره هغوی سورې نه بندیدلو، بیا هغوی اودس کولو نه ورستو مونږ
اوکړو، او په هغې کښې ئې سورة العصر او سورة الکافرون اولوستل.
ابن سعد د مسور بن مخرمه روایت هم نقل کړې دې:

"أن عمر لما طعن جعل يُغى عليه، فقليل إنكم لن تفرعوا بشيء مثل الصلاة إن كانت به حياة، فقال: الصلاة يا
أمير المؤمنين! الصلاة قد ضلّيت، فانتبه فقال: الصلاة هاء الله إذا ولا حظ في الإسلام لمن ترك الصلاة، قال
فصل وإن جرحه ليشعب دماً".^(۳)

يعنى كله چې حضرت عمر رضی الله عنه باندې حمله کولو سره سخت ژوبل کړې شو، او په هغوی
باندې بې هوشی راغله، نو خلقو او وئیل، که په دوی کښې د ژوند ساه وي، نو د مونږ ذکر
کولو سره به دې فکر مند کولې شی، او بیدارولې به شی، نو كله چې د مونږ آواز هغوی رضی الله عنه
واړیدو، نو ناڅاپه راپاسیدو، او وې وئیل! په اسلام کښې د هغه سړي هیڅ برخه
نشته. څوک چې مونږ پریرېدی، او بیا پاسیدو او مونږ ئې اوکړو، او د هغوی رضی الله عنه د زخمونو
نه وینه بهیدله.

ابن ابی شیبې د عمرو بن میمون روایت په دې الفاظو سره نقل کوي:

"لما طعن عمر ما من الناس بعضهم في بعض، حتى كادت الشمس أن تطلع، فتأدى مناد: الصلاة، فقد مآ عهد
الرحمن بن هوف فصلی بهم، فقرأ بأقصى سورتين في القرآن أنا أعطيتك الكوثن وإذا جاء نصر الله".^(۴)

حضرت عمر رضی الله عنه د مسلمانانو په لاس په نه قتل کیدو باندې د ارام ساه واخسته: أَنْظَرَمَنْ قَتَلَنِي..
حضرت عمر رضی الله عنه ته چې كله دا معلومه شوه، چې په ما باندې قاتلانه حمله شوې ده، او بیا دا

(۱) طبقات ابن سعد: ۳، ۱۳۴۰

(۲) طبقات ابن سعد: ۳، ۱۳۴۹

(۳) الطبقات الكبرى: ۳، ۱۳۵۰

(۴) مصنف ابن أبي شيبة: ۲۰، ۱۵۹۴

هم اندازه اوشوه، چې زه به ددې نه ژوندې پاتې نه شم، نو هغوی رضی الله تعالی عنہم ته دا فکر پیدا شو، چې چرته به دې کښې مسلمان خوشريک نه دې.

نو هغوی رضی الله تعالی عنہم ابن عباس رضی الله تعالی عنہما ته په دې حوالې سره د معلوماتو کولو د پاره اووئیل، نو هلته دا الفاظ دی: "انظرو من تکتفی" او گوره زه چا قتل کړې يم؟

او د ابو اسحاق په روايت کښې دا الفاظ دی: "قال عمر: يا عبد الله بن عباس! اخرج فنادی الناس: ائمن ملا منکم کان هذا؟ فقالوا: معاذ الله ما علمنا ولا اطلعنا".

"يعنی حضرت عمر رضی الله تعالی عنہ ابن عباس رضی الله تعالی عنہما ته وفرمائیل، خلقو ته آواز اوکړه، چې آیا دا ستاسو په مشورې سره شوې دې؟ هغوی به آواز کړې وی، نو د هغې په جواب کښې خلقو دا اووئیل، په الله تعالی سره پناه غواړو، مونږ ته نه څه علم شته او نه څه خبر".
د مبارک بن فضاله نه مروی دی:

"قطن عیران له ذنب الی الناس لایعلمه، فدعا ابن عباس -وکان یحبہ ویؤدیه- فقال: أحب أن تعلم عن ملا من الناس کان هذا؟ فخرج لایریبلاً من الناس إلا وهم یسکون، فکأنما فقدوا أبکار أولادهم، فقال ابن عباس فرأیت البشائر وجهه". (۱)

حضرت عمر رضی الله تعالی عنہ ته دا گمان پیدا شو، چې کیدې شی ما خلقو سره داسې څه زیاتې کړې وی، چې د هغې ما ته علم او خیال نه وی، په دې وجه هغوی حضرت ابن عباس رضی الله تعالی عنہ راوغوښتلو، چې هغوی سره د حضرت عمر رضی الله تعالی عنہ ډیر محبت او قربت وو، او هغوی ته ئې اووئیل، زه غواړم، تډلار شه او دا معلومه کړه، چې د خلقو په خپل مینځ کښې په مشورې سره دا کار شوې دې؟ هغوی لارل، او په خلقو کښې چې په چا به هم هغوی تیردل، نو هغوی به ئې په ژړا کښې موندل. گویا چې د هغوی ځوان اولاد ورک شوې وی، ابن عباس رضی الله تعالی عنہما وائی: دا حالت ما هغوی رضی الله تعالی عنہم ته بیان کړ، نو ما د هغوی په مخ باندې خوشالی اولیده.
د ابن ابی شیبې په روايت کښې دا الفاظ دی:

"قالوا معاذ الله لو ودنا أنا قدیناک یاأبا عنا، وزدنا فی عرک من أعبارنا". (۲)

يعنی خلقو اووئیل، په الله تعالی سره پناه غواړو (ددې خبرې نه چې مونږ د حضرت عمر رضی الله تعالی عنہ د قتل په سازش کښې شريک شوې يو)، مونږ په تاسو باندې خپل مور پلار قربانول غواړو، او تاسو ته خپل عمرونه درکول غواړو.

د الصنع معنی: "الصنع" بفتح الصاد المهملة والنون الخفيفة.

او ابن ابی شیبې د ابن فضیل عن حصین په طریقي سره روايت نقل کړې دې، چې د هغې الفاظ دادی:

(۱) فتح الباری: ۱۷۹، ۹.

(۲) مصنف ابن ابی شیبې: ۱۵۹۹، ۲۰.

”فجال ساعة ثم جاء فقال: غلام البغیة الصائم، وكان جهازاً“ (۱)

د الشَّعْریا د الصائم معنی ده، کاریگر (استاذ)، صنعت کار، ابو لؤلؤه مشهور مجوسی کاریگر وو، حضرت عمر رضی الله عنه چې کله د ”غلام البغیة“ الفاظ واوریدل، نو په حیرانتیا ئې اووئیل، هغه کاریگر؟

او د هغه کافر کیدل خو معلوم وو، څنگه چې د ابن ابی شیبه په روایت کښې د ”فجال أبو لؤلؤه“ الکافر المجوسی“ الفاظ دي، (۲) په دې وجه حضرت عمر رضی الله عنه د الله تعالی شکر ادا کړو، چې الله تعالی زما مرګ د یو کلمه ویونکې په لاس نه دې فرمائیلې، د اهل لغت نه یو قول خو دا منقول دي، چې ”رجل صنع الید واللسان وامرأة صائم الید واللسان“ او دویم قول دادې، چې صنَّاع او صنع، د دواړو اطلاق په ښځه او سړی دواړو باندې کیږی. (۳)

صرف د نوم مسلمان په لاس قتلیدو سره به هم حضرت عمر رضی الله عنه خفه کیدو: یَدِی رَجُلٍ یَدْعُ الإسلام..... حضرت عمر رضی الله عنه ډیرې ښې معنې والا الفاظ ارشاد اوفرمائیل، ځکه چې د هغوی رضی الله عنه په شان لوې صحابی، خلیفه راشد او امیر المؤمنین قتلونکې که څوک مسلمان وو، نو یقیناً هغه به صرف د اسلام مدعی وو، حقیقی مسلمان به نه وو، بیا هم د مدعی اسلام او صرف د نوم د مسلمان په لاس هم که د حضرت عمر رضی الله عنه قتل شوې وو، نو دا هم د هغوی رضی الله عنه پاره ډیر د غم او خفګان سبب وو، یو خو په دې وجه چې په مسلمان اولس کښې په خپلې حوالې سره دا قسمه منفي جذبات او احساسات موندلو سره به هغوی رضی الله عنه ته تکلیف ملاؤ شوې وو.

او دویم د قیامت په ورځ کله چې د الله تعالی مخې ته د هغوی رضی الله عنه مقدمه (دوسه) وړاندې شوې وه، نو بل اړخ ته به هم یو مدعی اسلام وو، چې د اسلام په وجه به د لحاظ او خیال ساتلو قابل وو، او حضرت عمر رضی الله عنه یقیناً د اسلام د دښمنانو په لاس شهید کیدو سره په پوره توګه د اجر ملاویدو او د خپل قاتل د جهنم د تلو متمنی به وو، په مختلفو روایتونو کښې راغلې د لاندیني الفاظو نه ددې تائید کیږی، د ابن ابی شیبه روایت دي:

”قدخل علیه ابن عباس وكان یعجب به فقال: اخری فانظر من صاحبی؟ ثم خرج فجاء فقال: أبشیر یا أمیر المؤمنین! صاحبک أبو لؤلؤة المجوسی غلام البغیة بن شعبه، فکبرحقی خرج صوته من الهاب ثم قال: الحمد لله الذی لم یجعل رجلاً من المسلمین، یحاجی بسجدة سجدها لله یوم القیمة“ (۴)

(۱) مصنف ابن ابی شیبه: ۱۵۸۸، ۲۰

(۲) مصنف ابن ابی شیبه: ۱۵۹۷، ۲۰

(۳) فتح الباری: ۱۷۹، ۹

(۴) مصنف ابن ابی شیبه: ۱۵۹۹، ۲۰

حضرت عمر رضی اللہ عنہ ابن عباس راغبی رضی اللہ عنہما، چې د هغوی رضی اللہ عنہ دوی سره ډیر محبت وو، نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ هغوی ته اووئیل، لاړ شه اوگوره ما سره دا معامله کونکې څوک دې؟ هغوی لاړل او بیرته راغلل، وې وئیل، امیر المؤمنین زبیرې واوړه، ستاسو قتلونکې د مغیره بن شعبه غلام، ابو لؤلؤه مجوسی دې، حضرت عمر رضی اللہ عنہ الله اکبر په دومره زور سره اووې، چې د دروازي نه بهر هم آواز واوړیدې شو.

بیا ئې اووئیل د الله تعالی شکر دې، چې هغه داسې کس زما قاتل جوړ نه کړو، چې په مسلمانانو کښې د هغه شمیر کیږي، او د قیامت په ورځ د هغې سجده په وجه ما سره جگړه کوی کومه چې هغه د الله تعالی د پاره کړې وی.

د ابن شهاب په روایت کښې دا الفاظ دي:

”قال: الحمد لله الذي لم يجعل قاتل يباحق عند الله بسجدة سجده ماله قط.“^(۱)

او د مبارک په فضاله نه دا الفاظ منقول دي: ”يباحق يقول لا اله الا الله.“^(۲)

په يوبل روایت کښې دا الفاظ دي: ”قاتله الله لقد أمرت به معروفًا.“^(۳)

الله تعالی دې هغه تباہ کړي، ما خو هغه ته ښه خبره کړې وه.

د حضرت جابر رضی اللہ عنہ روایت دي: ”قال عمر: لا تعجلوا على الذي تقتلني، فقتل نفسه، فاسترجع عمر، فقتل له ابنه أبو لؤلؤة، فقال: الله أكبر.“^(۴)

حضرت عمر رضی اللہ عنہ او فرمائیل زما د قاتل په معامله کښې تُندی مۀ کړئ، چا اووئیل هغه خو خان مې کړې دې (خودکشی ئې کړې ده)، حضرت عمر رضی اللہ عنہ اووئیل، ”انا لله وانا اليه راجعون“ بیا چا اووئیل هغه خو ابو لؤلؤه (کافر) دې، (هغه د پاره استرجاع څنگه؟) حضرت عمر رضی اللہ عنہ اووئیل، الله اکبر.

د قتل عمد گونکې مسلمان د پاره مغفرت ثبوت: د حضرت عمر رضی اللہ عنہ ددې خبرې نه د قتل عمد گونکې مسلمان د پاره عند الله د معافې په ثبوت او جواز باندي استدلال کړې شوې دې، د اهل سنت والجماعت مذهب د قاتل عمد او د نورو کبائرو مرتکب مسلمانانو په حقله دغه دي، چې هغه مخلد فی النار او د اسلام نه خارج نه دي، په خلاف د بعضې نورو باطلو فرقو (مثلا خوارج) په شان، چې د هغوی له مخې د قاتل عمد د پاره هيڅ معافی نشته، هغه کافر او مخلد فی النار دي.

زمونږ د اهل سنت والجماعت، طريقه د استدلال داسې ده، چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ او فرمائیل، د الله تعالی شکر دې، چې زما قتلونکې مسلمان نه دي، گنې نو هغه به د الله تعالی په

(۱) فتح الباری: ۸۰.۹

(۲) فتح الباری: ۸۰.۹

(۳) فتح الباری: ۸۰.۹

(۴) فتح الباری: ۸۰.۹

وراندې ما سره د کلمي او سجدي په بنياد جهگړه کوله، مطلب دغه دې، چې کافر قاتل به جهگړه نه کوي. او که څوک مسلمان د قتل عمد په وجه د اسلام نه خارجيدو، نو د حضرت عمر رضي الله عنه قاتل به هم يقيناً خارج شوې وو، او په کافرانو کښې به داخل شوې وو، او بيا به په مسلمان او غير مسلم قاتل کښې هيڅ فرق نه وو، او د حضرت عمر رضي الله عنه د شکر اداء کولو به هم څه معنی نه وه. (۱)

د حضرت عمر رضي الله عنه د غير مسلمو نه د احتياط سوچ صحيح ثابت شو: **قَدْ كُنْتُ أَنتَ وَأَبُوكَ.....** حضرت عمر رضي الله عنه چې کله د مجوسي غلام د وجهي نه قتل کړې شو، نو هغوی رضي الله عنه خپل هغې ويرې تذکره او کړه، چې هغوی رضي الله عنه خپل خدا داد بصيرت په بنياد باندې په مدينه منوره کښې د غير مسلمو غلامانو د کثرت په حوالې سره ظاهره کړې وه، او حضرت عباس او عبد الله ابن عباس رضي الله عنه او غيرده صحابؤ هغه غير ضروري گنرلي وه.

حضرت عمر رضي الله عنه په دې موقع باندې حضرت ابن عباس رضي الله عنه ته هغه خدشه راياده کړه، چې د هغې صحيح والې او هغې اړخ ته توجه کول اوس په پوره توگه واضحه شوي وو، او مسلمانانو خپله د ټولو نه قيمتي سرمايه په دې وجه باندې ورکه کړې وه، حضرت عمر رضي الله عنه، چې د حضرت عباس رضي الله عنه په کوم عذر او استدلال باندې چپ شوې وو، هغه دا وو، چې د مدينې منورې سخت کارونه د غير مسلمو نه علاوه هيڅ څوک هم نه شي کولې. د ابن سيرين په طريقې سره د عمرو بن شيبه روايت دې، هغه فرمائی:

"يَلْعَنُ أَنْ الْعَبَّاسُ قَالَ لِعُمَرَ: لِمَا قَالَ: لَا تَدْخُلُوا عَلَيْنَا مِنَ السَّبِيلِ إِلَّا الْوُضَاءُ، إِنْ عَمِلَ الْمَدِينَةُ شَدِيدًا لَا يَسْتَعِيمُ إِلَّا بِالْعُلُوبِ". (۲)

يعنی حضرت عمر رضي الله عنه چې کله حضرت ابن عباس رضي الله عنه ته او فرمائيل، چې په دې بنديانو کښې د ماشومانو غلامانو نه علاوه څوک هم مدينې ته مه راوله، نو حضرت ابن عباس رضي الله عنه ددې په جواب کښې او وويل، چې د مدينې کارونه ډير سخت دي، چې هغه ددې مشرکانو غلامانو نه علاوه څوک هم نه شي کولې.

حضرت عمر رضي الله عنه د جنګي بنديانو د قتل نه منع او کړه: **قَالَ كَذَبْتَ.....** حضرت ابن عباس رضي الله عنه سره د خپل پلار (حضرت عباس رضي الله عنه) نه د مسلمانانو په لاس بندي شوې خلقو د پاره چې کومه نرمۍ لرله، ددې په وجه د دغې خلقو په مدينه منوره کښې د غلامانو په شکل کښې کثرت وو، حضرت عباس رضي الله عنه خو وو **"أَكْثَرُهُمْ رَقِيقًا"** د ټولو نه زيات غلامانو والا نورو خلقو سره هم دا خلق د نوې مسلمانانو يا د غير مسلمو غلامانو او خدمتگارانو په شکل کښې په کثرت سره موندلې شو، حضرت عمر رضي الله عنه دوی په کثرت او زياتوالي باندې مناسب خدشات او تحفظات لرل، او کله چې د هغوی رضي الله عنه ذات مبارک د هغوی رضي الله عنه تنبه او ښکار جوړ

(۱) انظر، فتح الباری: ۸۰۰، ۹.

(۲) فتح الباری: ۸۰۰، ۹.

شو، نو حضرت عمر رضی الله عنه هغه په لاسونو کښې واخستو، او حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د هغوی د احتیاط نه کولو په نتیجه باندې خبر کړو، حضرت عباس رضی الله عنه سره ښکاره خبره ده چې ددې نه علاوه بل څه جواب نه وو، که تاسو غواړئ نو مونږ به دغه خلق قتل کړو! حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل، "کذبت" شارحینو ددې ترجمه په "أخطأت" سره کړې ده، یعنی دا خلق چې ستاسو په شان قبلې اړخ ته مخ کولو سره مونږ کوی، نو تاسو به هغوی څنگه قتل کړئ، مطلب دادې، چې په دې صورت کښې د هغوی قتل جائز گڼل او ددې اراده کول غلط او شرعاً صحیح نه دی، په یو روایت کښې دا الفاظ دي:

"أبعد ماتکموا بکلامکم وصلوا بصلاتکم ونسکوا نسککم؟" (۱).

یعنی ابن عباس رضی الله عنه د حضرت عمر رضی الله عنه په مشیت باندې موقوف کولو سره ددې خلقو د قتل اراده په دې وجه ښکاره کړه، چې هغوی ته علم وو، چې حضرت عمر رضی الله عنه به په دې صورت کښې د هغوی د قتل اجازت ور نه کړی.

او حضرت عمر رضی الله عنه ددې په جواب کښې "کذبت" وئیلو سره دا سخت انداز په دې وجه اختیار کړو، چې د هغوی جلالی مزاج همدغه شان سخت او د یوې خبرې وو، چې هغوی ته نې صفا اووئیل: دروغ وایې، ستا د قتل کولو هیڅ اراده نشته..... او یا دا د "أخطأت" په معنی باندې دي.

د ابن عباس رضی الله عنه قول "إن شئت فعلت" دویمه توجیه دا کړې شوې ده، چې هغه د غیر مسلم غلامانو د قتل کولو اراده لرله، حضرت عمر رضی الله عنه دا او گڼل چې هغه ټول بغیر د څه تفریق نه قتلول غواړي (۲)، نو وې فرمائیل دا صحیح نه دی، تا غلط سوچ کړې دي.

قوله: **قَاتِي بَنِي بَنِي قَشْرِيَّة**: یعنی په حضرت عمر رضی الله عنه باندې سخت گذارونه شوې وو، او خلقو قسمه قسم خبرې کولې، چا به وئیل چې هغوی رضی الله عنه صحیح دی، او زر به صحت اړخ ته لاړ شی، او بعضې حضراتو د نا اُمیدئ اظهار کولو، ددې اندازه لگولو د پاره په هغوی باندې نیټ اوڅکولې شو، چې د هغوی رضی الله عنه خیتې نه بهر اووتل، بیا پرې شوه اوڅکولې شو، نو هغه هم د زخم نه اووتل.

د ابو رافع په روایت کښې د "لنظرم أقدراً جرحه" (۳) د الفاظو نه معلومېږي، چې د نیټو د څکولو مقصد د زخم مقدار معلومول وو.

د طیب راتل او د حالت د نازک کیدو اندازه: د ابو اسحاق په روایت کښې دا الفاظ دي:

"فلما أصبح دخل عليه الطيب فقال: أي الشراب أحب إليك، قال: النبيذ، فدعا بنبيذ فشرب فخر به من جرحه،

(۱) طبقات ابن سعد: ۳: ۱۳۳۸

(۲) فتح الباری: ۹: ۸۰

(۳) فتح الباری: ۹: ۸۰

قَالَ: هَذَا صَدِيدُ اسْتَقْوَى بَلَدِي، فَأَيُّ بَلَدِي فُتِحَ بِهِ فَخْرِي مِنْ جِرْحِهِ، فَقَالَ الطَّبِيبُ: أَوْصِ فَرَأَى لَا أَتْلُوكَ إِلَّا مَيْتًا مِنْ يَوْمِكَ أَوْ مِنْ غَدَا^(۱).

په دې عبارت کښې په واضحه توگه دا مذکور دی، چې طبیب د هغوی ﷺ په خوښه ظاهرولو باندې نیټه اوڅکول، هغه د هغوی ﷺ د زخمونو نه اووتل، نو حضرت عمر ﷺ او وئیل، دا خو وینه او نوونه دی، ما له شوده راوړئ، شوده راوړلې شو، او هغوی ﷺ اوڅکل، نو هغه هم د زخمونو نه اوبهیدل، نو دغه وخت طبیب او وئیل، وصیت کوي، ځکه چې نزيابا به تاسو وفات کیرې.

په بعضې نسخو کښې د "فخرې من جوفه" الفاظ دی، او د کشمیهني په نسخه کښې د "من جرحه" الفاظ دی، او هم دغه زیات صحیح گرځولې شوې دي،^(۲) د جوف نه مراد خيټه او د جرح نه مراد زخم دي، اگرچې دا زخم په خيټه کښې وو، ولې لفظ د "جرح" راجع دي، نه د "جوف" د ابو رافع په روایت کښې دا الفاظ دي: "فخرې النبیذ فلم یدرأهونیبذأمرهم"^(۳). او هم په دغه روایت کښې دا الفاظ هم دي:

"فقالوا لابس عليك يا أمير المؤمنين، فقال: إن يكن القتل بأشاق فقد قُتِلْتُ"^(۴).

خلقو هغوی ﷺ ته د تسلې ورکولو د پاره او وئیل، امیر المؤمنین! هیڅ حرج نشته، هغوی ﷺ او فرمائیل، که قتل څه حرج وی نو زه خو قتل کړې شوې یم، د وئیلو معنی داده، چې هغوی ﷺ ته اندازه وه، چې زه نه بچ کیرم، او ددې زخم او گذار نه به زه وفات کیرم. د متعددو طبیبانو راغونښتو قول: په بعضې روایاتو کښې د شودو او نیټه ځکولو والا دوه مختلف طبیبان ښودلې شوي دي، د ابن شهاب روایت دي، هغه وائی:

"أخبرني سالم قال: سمعت ابن عمر يقول: فقال عمر: أرسلوا لي طبيب ينظري جرحي، قال: فأرسلوا لي طبيب من العرب فسقاه نبيذاً، فشبه النبيذ بالدم حين خرج من الطعنة التي تحت السرة، قال فدعوت طبيباً آخر من الأنصار فسقاه لبناً فخرج اللبن من الطعنة أبيض فقال أعهديا أمير المؤمنين، فقال عمر: صدقتي، ولو قال غداً ذلك لكدت به"^(۵).

یعنی ابن عمر ﷺ فرمائی، چې امیر المؤمنین حضرت عمر ﷺ او فرمائیل، څوک طبیب راوغواړئ، چې زما زخمونه اوگوري، نو هغوی یو عرب طبیب راوغښتلو، هغه راتلو سره

(۱) فتح الباری: ۸۰، ۹.

(۲) فتح الباری: ۸۰، ۹.

(۳) فتح الباری: ۸۰، ۹.

(۴) فتح الباری: ۸۰، ۹.

(۵) فتح الباری: ۸۰، ۹.

حضرت عمر رضی اللہ عنہ نبیذ اوځکول، هغه د هغوی د نوم د لاندینې زخم نه د وینې سره ګډ شوی راووتل، ابن عمر فرمائی، بیا ما یو انصاری طبیب راوغښتلو، هغوی راتلو سره په حضرت عمر رضی اللہ عنہ باندې شوه اوځکول، هغه د هغوی د زخمونو نه په سپین شکل کښې راووتل، نو دغه وخت هغه طبیب اووئیل، امیر المؤمنین! تاسو وصیت اوکړې! (یعنی د بچ کیدو څه صورت نشته)، حضرت عمر رضی اللہ عنہ اووئیل، ده ما ته رښتیا خبره اوکړه، او که ده څه بل څه وئیلې وې، مثلاً چې زه بچ شوی یم، نو ما به دې دروغژن ګنړلو. د مبارک بن فضاله په روایت کښې دا الفاظ دي:

ثم دعا بشربة من لبن فشربها فخرج مشاش اللبن من الجرحين فعرف أنه الموت فقال: الآن لو أن لي الدنيا كلها لا فتديت به من هول المطلع، وما ذلك والحمد لله أن أكون رأيت إلا هذا^(۱).
یعنی بیا هغه د شورو شربت اوغوښتلو، او هغه ئې اوځکلو، نو د هغې ځاڅکي د دواړو زخمونو نه ظاهر شو، په دې سره هغه پوهه شو، چې دا د مرګ علامت دي، په دې باندې هغوی رضی اللہ عنہ اووئیل، اوس که دا ټوله دنیا زما شی، نو زه به دا د قیامت د هغې سختې په بدل کښې ورکړم..... خو د الله تعالی شکر دي چې زه خیر وینم.
د "نبیذ" نور تفصیل به په "کتاب الاشریه" کښې راځي.

هغه دومره خبره دي ياده اوساتلې شی، چې دلته د نبیذ نه مراد "ثمرات ثبتت في ماء أي نقتت" یعنی د که جوړو څو دانې د خوړولو د پاره په اوبو کښې اچول او منقع کول.
د مختلفو وفدو نو راتلل شروع شو: وَجَاءَ النَّاسُ يُقْتُونَ عَلَيْهِ..... خلق به حضرت عمر رضی اللہ عنہ راتلل او د هغوی تعریف به ئې کولو، د کسمیهنې په روایت کښې د "فجعلوا يُقْتُونَ عَلَيْهِ" الفاظ راغلي دي، په مختلفو روایاتو کښې د ګنې شمیر خلقو نومونه هم مذکور دي، چې هغوی رضی اللہ عنہ تدر اغلل، او هغوی رضی اللہ عنہ سره ئې خبرې اترې اوکړې.

د ابن سعد یو روایت دي، د جویریې ابن قدامه په طریقي سره چې د هغې الفاظ دادی: "فدخل عليه الصحابة، ثم أهل المدينة، ثم أهل الشام، ثم أهل العراق فكلما دخل عليه قوم بكوا وأثنوا عليه"^(۲).
یعنی مختلف صحابه هغوی رضی اللہ عنہ راغلل، اهل مدینې والا راغلل، بیا اهل شام او اهل عراق راغلل او څوک چې به هم راتلو ټرل به ئې، او د هغوی رضی اللہ عنہ تعریف او ستانه به ئې کوله.
په بعضې روایتونو کښې د عبد الرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ، په بعضو کښې د مغیره بن شعبه رضی اللہ عنہ او په بعضو کښې د کعب احبار رضی اللہ عنہ راتلو هم ذکر دي.^(۳)
حضرت کعب د اخلیدو سره هغوی رضی اللہ عنہ ته اووئیل:

(۱) فتح الباری: ۱۸۰، ۹.

(۲) الطبقات الکبری: ۳، ۱۳۳۶.

(۳) فتح الباری: ۱۸۱، ۹.

«لم اقل لك انك لا تموت الا شهيداً وانت تقول من أين دأنا في جزيرة العرب»^(۱)
یعنی ما به تاسو ته نه وئیل، چې ستاسو مرگ به د شهادت وی، او تاسو به وئیل، څنگه زه
خو په جزیره العرب کښې یم.....؟ (کوم ځانې چې هیڅ دښمن نشته)
هغه ځوان څوک وو؟ قوله: وَجَاءَ رَجُلٌ شَابٌ..... ښو ځوان راغلو، دا ځوان څوک
وو؟ په کتاب الجنائز کښې د جریر په روایت کښې دا الفاظ دی:

«وَوَجَّهَ عَلَيْهِ شَابٌ مِنَ الْأَنْصَارِ»^(۲) یعنی یو انصاری ځوان هغوی رضی الله عنه ته راغلو، او د هغوی رضی الله عنه
مدح ئې او کړه، د هغوی د فضائلو او مناقبو ذکر ئې او کړو، څنگه چې دلته مذکور دی.
د ابن سعد په یو روایت کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه هم دغه شان د حضرت عمر رضی الله عنه
فضائل او مناقب منقول دی، او ددې په جواب کښې حضرت عمر رضی الله عنه هم هغه خبرې
او فرمایشې، کومې چې د هغه ځوان په جواب کښې د هغوی رضی الله عنه منقول دی.

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی، که په دې روایت (کتاب الجنائز) کښې د «من الأنصار» الفاظ نه
وې، نو د «شاب» مبهم تفسیر د ابن عباس رضی الله عنه په نوم سره کیدلې شو، ولې په روایاتو کښې
د «من الأنصار» تصریح ده، په دې وجه به دا وئیلې شی، چې د ابن عباس قیصه جدا ده، او د
انصاری ځوان جدا، او د حضرت عمر رضی الله عنه د تعریف کونکو په تعدد او د هغوی په جواب
کښې د یو قسم الفاظ واردیدو کښې هیڅ یو امر مانع نشته، لهذا متعدد روایت به په
اختلاف نه په تعدد باندې حمل کړې شی.

د تعدد تائید په دې سره هم کیږی، چې دلته د کوم ځوان ذکر دي، د هغه په حقله دا هم راغلی
دی، چې د تلویه وخت کښې حضرت عمر رضی الله عنه د هغه لنگ په زمکه راښکلې کیدونکې اولیدو،
او په هغې ئې نکیر او فرمایشلو، او د حضرت ابن عباس رضی الله عنه په قیصه کښې ددې ذکر نشته.

حضرت عمر رضی الله عنه د ژوند په اخری لمحو کښې هم امر بالمعروف او نهی عن المنکر کولو: بیا
دلته حضرت عمر رضی الله عنه په دې سخت وخت کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه په شان شخصیت
باندې یا په یو بل ځوان باندې د نکیر او تنقید نه د سیدنا عمر رضی الله عنه په دین باندې د زبردست
کلك والی اندازه هم کیږی، او ددې مطلب دا شو، چې حضرت عمر رضی الله عنه مرگ هم د امر
بالمعروف نه نه شی منع کولې^(۳).

«ما قد علمت مبتداء مؤخر او تلك» خبر مقدم دي^(۴).

«قدم بفتح القاف» هم منقول دي، چې د هغې معنی ده، فضیلت او شرف، او په بکسر القاف هم

(۱) الطبقات الكبرى: ۳، ۱۳۴

(۲) کتاب الجنائز باب ما جاء فی قبر النبی وأبی بکر وعمر..... رقم: ۱۱۳۹۲

(۳) فتح الباری: ۹، ۱۸۱

(۴) فتح الباری: ۹، ۱۸۱

مروی دې، چې د هغې معنی ده، سبقت او تقدم (۱)
حضرت عمر رضی الله عنه ته فضیلت هم حاصل وو، او سبقت هم.

د - ثُمَّ شَهَادَةُ اَعْرَاب: شهادة مرفوع هم کیدې شی، او په دې صورت کښې به په "ما قد علبت" باندې د عطف په وجه مرفوع وی، او مجرور هم کیدې شی، او د جر وجه به په "صحبة" باندې عطف وی. د مفعول مطلق کیدو په بناء باندې منصوب وئیلو ته هم جائز وئیلې شوې دی. ولې راجح اول قول، یعنی د رفعې او د جر دې.

د ابن جریر د کتاب الجنائز په روایت کښې د "ثم الشهادة بعد هذا لکه" الفاظ راغلې دي (۲)

قوله: لَا عَلَى وَلَا لِي: چې نه د گناهونو په وجه عذاب وی، او نه د نیکو په وجه ثواب، په یو روایت کښې دا الفاظ منقول دی:

"ليتنى أخيراً منها كفافاً لا أجر ولا وزر". یعنی کاش چې زه د هغې نه داسې سر په سر خلاص شم، چې نه اجر او ثواب وی او نه د گناه بوج او عذاب.

په یو بل روایت کښې د "لَوِدِدْتُ أَنْ أُنْجُو مِنْهُ لَا أَجْرًا وَلَا وَزْرًا" الفاظ دي (۳)

قوله: أَنْتَنِي لثَوْبِكَ: په اکثرو نسخو کښې په نون سره دې، د "ثَوَابَةٍ" نه اسم تفضیل دې، د ډیرې صفائی او پاکوالی سبب، اود کشمیهنې په نسخه کښې "أَنْتَنِي" په باء سره دې، د بقاء نه (۴)
ساداتو صحابه کرامهم ته د حضرت عمر رضی الله عنه د امتیازاتو علم او اعتراف وو: د مبارک بن فضاله په روایت کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه دا قول مروی دې:

"وَأَنْ قُلْتُ ذَلِكَ فَجَزَاكَ خَيْرًا، أَلَيْسَ قَدْ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يُعْزَلَ اللَّهُ بِكَ الْيَمِينُ وَالْمُسْلِمِينَ الَّذِينَ إِذْ يَخَافُونَ بَيْكَةً، فَلَمَّا أَسْلَمْتَ كَانَ إِسْلَامُكَ عِزًّا، وَظَهَرَ بِكَ الْإِسْلَامُ، وَهَاجَرَكَ فَكَانَتْ هِجْرَتُكَ فَتْحًا، ثُمَّ لَمْ تَغِبْ عَنْ مَشْهَدِ شَهِدَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِنْ قِتَالِ الْمَشْرُكِينَ، ثُمَّ قَبِضَ وَهُوَ عِنْدَكَ رَاضٍ، وَوَأَزْرَكَ الْخُلَيفَةُ بَعْدَكَ عَلَى مَنَاهِمِ النَّبِيِّ فَضِيحَتٍ مِنْ أَدْبَارِ بَنِي أَهْلِ بَيْتٍ، ثُمَّ قَبِضَ الْخُلَيفَةُ وَهُوَ عِنْدَكَ رَاضٍ، ثُمَّ وُلِّيتَ بِخَيْرٍ مَا دَلَى النَّاسُ: مَصْرَ اللَّهِ بِكَ الْأَمْصَارَ، وَحَبَابَكَ الْأَمْوَالَ، وَدَفَى بِكَ الْعَدُوَّ، وَأَدْخَلَ بِكَ عَلَى أَهْلِ بَيْتٍ مِنْ سَيُوسَعِهِمْ قِيَامَهُمْ وَأَزْرَأَتْهُمْ ثُمَّ خَتَمَ لَكَ بِالشَّهَادَةِ فَهَنِيئًا لَكَ، فَقَالَ: وَاللَّهِ إِنْ الْمَغْرُورَ مِنْ تَغْرُؤِهِ، ثُمَّ قَالَ: أَشْهَدُ لِي يَا عَبْدَ اللَّهِ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَقَالَ: نَعَمْ، فَقَالَ: اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ". (۵)

(۱) فتح الباری: ۸۱.۹

(۲) صحیح البخاری، کتاب الجنائز، رقم: ۱۱۳۹۲

(۳) طبقات ابن سعد: ۱۳۵۱.۳

(۴) فتح الباری: ۸۱.۹

(۵) المعجم الكبير للطبرانی: ۱۶۲.۱۱، وفتح الباری: ۸۲.۹

یعنی ابن عباس په دې موقع باندې اووئیل، که تاسو دا خبره کړې وی نو الله تعالی دې تاسو ته ښه بدله درکړي، آیا رسول الله ﷺ دا دعا نه وه کړې، چې الله تعالی دې په تاسو باندې دین او مسلمانانو ته عزت ورکړي، کله چې هغوی په مکه معظمه کښې ویریدل، بیا کله چې تاسو اسلام قبول کړو، نو ستاسو اسلام قبول خلقو د پاره د عزت سبب وو، او ستاسو په ذریعې سره الله تعالی اسلام غالب کړو، او تاسو هجرت او کړو، نو ستاسو هجرت د فتحې سبب او گرځیدو، بیا په هیڅ یوه غزوه کښې تاسو مشرکینو سره د جنگ کولو نه ورسو نه ئې پاتې شوې، چې په هغې کښې رسول الله ﷺ شریک شوې وی، او رسول الله ﷺ په دې حالت کښې وفات شوې دې، چې هغوی ﷺ ستاسو نه راضی وو، او تاسو د هغوی ﷺ نه ورسو د هغوی ﷺ په طریقې باندې د جوړ شوی خلیفه مرسته او ملګرتیا اوکړه. تاسو اسلام قبولولو د پاره د راتلونکو په ذریعه ورسو تلونکی ووهل، بیا خلیفه الرسول ته مرګ راغلو، او هغوی ستا نه راضی وو، بیا تاسو په ښکلي طریقې سره ولی الامر جوړ کړې شوی، په کومه چې خلق جوړېږي، الله ستاسو په ذریعه څومره ښارونه جوړ کړل، او ستاسو په ذریعه ئې مسلمانانو ته مالونه ورکړل، او ستاسو په ذریعه ئې دښمنان د وطن نه اوویستل، او ستاسو په ذریعه ئې اهل بیتو ته داسې خلق راوستل، چې هغوی د پاره به په دین او رزق کښې د فراخی ذریعه جوړه شی، بیا الله تعالی ستاسو خاتمه په شهادت سره اوکړه، نو ستاسو د پاره خو زیرې دې، هغوی ﷺ (یعنی حضرت عمر) اووئیل، بې شکه په دې هوکه کښې اوغورځیدو هغه سرې چا ته چې ته دې هوکه ورکوي، بیا هغه ابن عباس ته اووئیل، عبد الله! ته به د الله تعالی په وړاندې د قیامت په ورځ ددې ګواهی ورکړې؟ هغوی اووئیل، هاو! حضرت عمر ﷺ اووئیل، یا الله ستا شکر دې.

او د ابن سعد په یو روایت کښې د حضرت ابن عباس امیر المؤمنین سیدنا حضرت عمر ﷺ په دې الفاظو مخاطب کول منقول دی: "یا امیر المؤمنین والله ان کان اسلامک لعرا، وان کانت امامتک لقتحا، والله لقد ملات امارتک الأرض عدلا، ما من اثنين یختصمان لیک إلا اتهما لی قولک، قال فقال عمر: أجلسن، لها جلّس قال لابن عباس: أعد علی کلامک، فلما أعاد علیه قال: أتشهد لی بهذا عند الله یوم تلقاه؟ فقال ابن عباس: نعم! قال فقر: هذا لک عمر وأعجبه". (۱)

ستاسو اسلام قبول د مسلمانانو د پاره مدد او د عزت سبب جوړ شو، ستاسو امامت د فتحې سبب وو، او په خدائې قسم! ستاسو امارت د زمکې مخ د عدل او انصاف نه ډک کړو، کله چې هم دوو کسانو جګړه کړې ده، ستاسو په فیصله ئې معامله ختمه کړه، دا اوریدو سره حضرت عمر ﷺ حاضرینو ته او فرمائیل، ما کینوی، کله چې کیناستو نو ابن عباس ته ئې اووئیل، خپله خبره بیا اوکړه، هغه بیا اووئیل، نو حضرت عمر ﷺ ورته او فرمائیل، آیا الله تعالی سره د ملاقات په وخت کښې به زما د پاره دا ګواهی اوکړې؟ ابن

عباس او فرمائیل، هاؤ جی ادا جواب) د حضرت عمر رضی اللہ عنہ زیات خویش شو، او هغوی په دې باندې د خوشالۍ اظهار او کړو.

د حقوقو په حوالی سره د خپلې ذمه واری فکر کول: په حضرت عمر رضی اللہ عنده د الله تعالی د ویري او خشیت الهی شروع کیدو دا عالم وو، چې هغه ته د مړ کیدو فکر نه وو، بیا هم هغه الله تعالی ته د تلو نه وړاندې د خپلو مختلفو اخروی معاملاتو په صفا کولو کښې مشغول وو، د امارت په حوالی سره هغوی رضی اللہ عنده خپل اعمال او اشغال مسلمانانو ته وړاندې کړل، او په هغې کښې ئې خپل سپین کردار ټولو ته ښکاره کولو سره کله چې دا تسلی او کره، چې عام اولس د هغوی نه راضی دي، نو د الله تعالی شکر ئې ادا کړو. د اجتماعی معاملاتو نه ورستو هغوی د خپلو ذاتی مسائلو په حقله خپل ځوی ته چې کوم تفصیلی هدايات او کړل، هغه په دې حدیث کښې مذکور دي.

دلته د (۸۶۰۰) شپږ اتیا زرو ذکر دي، او په اخبار المدینه کښې د محمد بن الحسن بن زباله په روایت کښې د (۲۶۰۰) شپږیشت زرو ذکر دي، قاضی عیاض همدار اچې گرځولې دي، بیا هم اولنې قول صحیح دي، حافظ ابن حجر رضی اللہ عنده همدغه اولنې قول، معتمد گرځولې دي (۱) ابن سعد د عثمان بن عروه روایت نقل کړې دي، هغه وائی:

«كان عمر بن الخطاب قد استسلف من بيت المال ثمانين ألفاً، فدعا عبد الله بن عمر فقال: تبع فيها أموال عمر فإن وقت ولا فصل بيني وعدي.....» (۲)

یعنی عمر بن الخطاب د بیت المال نه (۸۰۰۰) اتیا زره قرضه اخستې وه، اوس هغه عبد الله بن عمر راوغښتلو او وې وئیل، ددې د ادا کولو د پاره د عمر ټول مالونه خرڅ کړه، که هغه قرضه په دې مالونو ادا شی نو صحیح ده، او که ادا نه شوه، نو د بنو عدی د حضرت عمر رضی اللہ عنده اهل قرابت نه او غواړه او دا حق ادا کړه.

ددې نه معلومه شوه، چې هغوی رضی اللہ عنده بیت المال نه اتیا زره روپې قرض اخستې وې، دلته د اتیا زره ذکر کولو سره کیدې شی راوی د کسورو اعتبار نه وی کړې، لهذا په دې او شپږ اتیا زرو په روایت کښې هیڅ منافات نشته.

د جابر په روایت کښې دا الفاظ دي: «ثم قال يا عبد الله، أقتست عليك بحق الله وحق عمر إذا مث فدفنتني أن لا تغسل رأسك حتى تبيع من رباح آل عمر بثمانين ألفاً فتضعها في بيت المسلمين، فساءله عهد

الرحمن ابن عوف، فقال: أنفقتها في حجج حججتها، وفي نوائب كانت تتوبني» (۳) عبد الله تا ته دي د الله او د عمر (ستا د پلار) د حق قسم وی، کله چې زه مړ شم، او تاسو ما دفن کړئ، نو خپل سر د وینځولو (او د خاورې نه د صفا کولو) نه وړاندې د آل عمر زمکه د

(۱) فتح الباری: ۷۲۹.

(۲) طبقات ابن سعد: ۱۳۵۸.۳.

(۳) فتح الباری: ۷۲۹.

اتیا زروپه عوض کښې خرڅه کړه، او هغه (اتیا زره) د مسلمانانو په بیت المال کښې جمع کړه. عبد الرحمن پوښتنه او کړه چې دا تاسو په کومه سلسله کښې اخستې دي، نو وې فرمائیل، دا ما خپلو حجونو باندې خرچ کړې دي، ما چې څو حجونه کړې دي، او نور عوارض چې ما ته به عارض کیدل.

ابن التین وائی: حضرت عمر رضی اللہ عنہ په دې پوهیدو چې ددې تاوان په ما لازم نه دي، ولې بیا هم هغه ئې ادا کړل، په دې وجه چې هغه په دنیا کښې د خپلو عملونو بدله اخستل نه غوښتل (۱) او د بیت المال نه پیسې اخستل په یوه توګه د امارت او د خدمت خلق معاوضه وه.

قوله: إِنْ وَفَى لَهُ مَالٌ آلٌ عُمَرُ: د آل عمر نه خو یا پخپله حضرت عمر رضی اللہ عنہ مراد دي، ځکه چې "آل فلان" پخپله د فلان د پاره په کثرت سره استعمالیږي، او د هغه د کور خلق ښځه او بچي مراد دي، یا خاندان والا مراد دي، او عدی بن کعب هغه ورور ولی ده، کومې سره چې د هغوی رضی اللہ عنہ تعلق دي، او قریش د هغوی رضی اللہ عنہ قبيله ده (۲).

قوله: لا تعد لهم: یعنی د هغې نه وړاندې مه څه، تجاوز او تعدی مه کوه، بلکه هم په دې خاندان والو باندې اکتفاء او کړه.

ایا د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په ذمه باندې قرضې نه وې؟ دلته اوس دا ذکر شوې دي، چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ خپل ځوی ته په خپله ذمه د واجب الاداء حقوقو متعلق او فرمائیل، چې د هغې د ادا کولو د زر تر زره انتظام او کړه، او د ابن سعد په یو روایت کښې دا الفاظ منقول دي:

"وما مضت جمعة بعد أن دفن عمر حتى حمل ابن عمر المال إلى عثمان بن عفان وأحضر الشهود على البراءة بهدف المال" (۳).

یعنی د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د دفن کولو نه تر اوسه پورې یوه هفته هم نه وه شوي، چې حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ هغه ټول مال د نوي ټاکلي شوی خلیفه، حضرت عثمان بن عفان رضی اللہ عنہ په خدمت کښې وړاندې کړو، او د هغه نه ئې په بری الذمه کیدو باندې گواهان هم جوړ کړل.

خو دې سره سره د بعضي حضراتو خیال دي، چې په حضرت عمر رضی اللہ عنہ باندې هیڅ قرضې نه وې، نافع مولي عمر رضی اللہ عنہ ددې نه انکار کوي، او د هغه دا الفاظ منقول دي:

"من أين يكون على عمر دين وقد باع رجل من ورثته مائة ألف" (۴).

په حضرت عمر رضی اللہ عنہ باندې قرضې د کوم څانګې نه راغلې، او د هغه په وارثانو کښې یو کس د هغه میراث په یو لاکه باندې خرڅ کړو.

(۱) فتح الباری: ۸۲، ۹

(۲) فتح الباری: ۸۲، ۹

(۳) طبقات ابن سعد: ۱۳۵۸، ۳

(۴) فتح الباری: ۸۲، ۱۹

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی، د نافع ددې استدلال نه دا چرته ثابتیږي، چې په حضرت عمر رضی اللہ عنہ باندې قرضي نه وي، ددې نه خو زیات نه زیات دومره ثابتیږي، چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ د تنگ دستي په حالت کښي نا، د خوشالي په حالت کښي د دنیا نه تلې وو، د هغوی ترکه او پریښودلې شوې میراث کوم چې وارانو ته ملاؤ شو، هغه هغوی په یو لاکه باندې خرڅ کړو. ولي په مالداري او قرضونو کښي خو څه تضاد نشته، مالدار سرې هم د بعضي وجوهاتو په بناء باندې په بعضي وختونو کښي قرضه اخلي، او ددې په هره زمانه کښي مشاهده کیږي. بیا فرمائی: "فلعل نافعاً انکر ان يكون دينه لم يقض". (۱)

یعنی نافع چې کومه خبره کړې ده کیدې شی د هغې معنی دا وی، چې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په ذمه باندې کومې قرضي وي، د هغې د نه ادا کولو خیال صحیح نه دي، بلکه هغه ادا کړې شوې وي، او ولي به نه ادا کیدې، چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ په کثیر مقدار کښي مال پریښودو سره د دنیا نه تشریف وړلې وو.

حضرت عمر رضی اللہ عنہ د خپل امارات نفی ولې او کړه؟ قَالِي لَسْتُ الْيَوْمَ لِلْمُؤْمِنِينَ أَوْيًّا..... ابن التين وائي، دا الفاظ حضرت عمر رضی اللہ عنہ په هغه وخت کښي او فرمائيل، کله چې هغوی رضی اللہ عنہ ته د خپل مرگ يقين شوې وو، او ښکاره خبره ده چې د مرگ نه ورستو امارت او خلافت هم د نورو منصبونو په شان ختمیږي، خو شارحين فرمائی، د هغوی رضی اللہ عنہ ددې قول مطلب دا نه وو، چې زما مرگ يقيني شوې دي، نو اوس دي ما ته امير المؤمنين نه شی وئيلي، بلکه ددې يو اهم مطلب وو، او هغه دا چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ دا نه غوښتل، چې حضرت عائشه رضی اللہ عنہا د هغوی د خلافت او امارت په وجه باندې صرف په ژبه يا د حياء د وجهي نه هغوی د دفن کولو اجازت خو ورکړي، او د زړه نه هغوی په دې راضي نه وي، يا اوس اجازت ورکړي، او ژوند او خلافت ختمیدو نه ورستو د تدفين په وخت کښي هغوی په دې پښیمانه وي، په دې وجه حضرت عمر رضی اللہ عنہ دا تصريح او کړه، چې اوس زه امير پاتې نه شوم، او د خلافت او امارت نه علاوه به حضرت عائشه رضی اللہ عنہا ما ته ځاني راکړي يا د نه راکولو فيصله به فرمائی، او صرف دا هم نا، حضرت فاروق اعظم خو دا وصيت هم فرمائيلې وو:

"يا بُنَيَّ إِنْ قَدْ أُرْسِلَتْ إِلَى عَائِشَةَ أَسْتَأْذِنُ أَنْ أَدْفِنَ مَعَ أَحْوَى فَأَذِنْتَ لِي وَأَنَا أَحْمَى أَنْ يَكُونَ ذَلِكَ لِبَنِي السُّلْطَانِ، فَإِذَا أَنَا مَثٌ فَاغْسِلْنِي وَكَفِّنْنِي ثُمَّ احْبِلْنِي حَتَّى تَقِفَ بِي عَلَى بَابِ عَائِشَةَ فَتَقُولَ: هَذَا عَمْرِي تَأْذِنُ يَقُولُ..... فَإِنْ أَذِنْتَ لِي فَأَدْفِنْنِي مَعَهَا وَإِلَّا فَأَدْفِنْنِي بِالْبَقِيعِ"، قال ابن عمر: فلما مات أبي حبشنا الحق وقفنا به على باب عائشة فاستأذنتناي الدخول فقالت: ادخل بسلام". (۲)

وي فرمائيل، بچيه ! ما د (سیده) عائشه رضی اللہ عنہا خپل دوو وروڼو (رسول الله ﷺ او سيدنا ابوبکر) سره د دفن کيدو اجازت طلب کړو، هغې ما ته اجازت راکړو، خو ما ته دا ويره ده،

چې چرته دا اجازت زما د سلطنت د مقام د وجهې نه نه وی ملاؤ شوې؟ نو په دې باندې د هغې د زړه د رضامندی د پاره دې داسې او کړې شی، کله چې زه مړ شم، نو د غسل راکولو او کفن اچولو نه ورستو ما اوچت کړئ، او د حضرت عائشې رضی الله عنہا د روازې ته مې یوسئ، او بیا ته هغې ته اووايه، چې دا عمر دې، چې اوس بیا هم ستا نه اجازت طلب کوی، او وائی، چې ما ته خپلو ملگرو حضرت محمد رسول الله ﷺ او سیدنا ابوبکر رضی الله عنہما سره د دفن کیدو اجازت راکړه، که هغې یو وارې بیا، اجازت درکړو، نو ما هلته دفن کړئ، گنې بقیع کښې مې دفن کړئ! ابن عمر فرمائی کله چې هغوی وفات شو، نو مونږ د هداياتو او وصیت مطابق هغوی رضی الله عنہما د حضرت عائشې رضی الله عنہا د روازې ته اړولو سره د هغې نه اجازت واخستو، هغوی رضی الله عنہما او وئیل، د الله تعالی د اړخ نه په سلامتیا سره داخل شه.

د وفات کیدو نه ورستو دویم وارې د اجازت اخستلو خبره دلته هم مذکور ده.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: "قیحله هذا النقی علی ما أشاره الیه ابن التین أنه أراد أن یعلم أن سؤاله لها بطریق الطلب لا بطریق الأمر".^(۱)

خپل ځان نه د امیر المؤمنین نفی کولو وجه به هغه وی، چې هغې اړخ ته ابن التین اشاره کړې ده، او هغه دا چې حضرت عمر رضی الله عنہ غوښتل، چې دا ټولو ته معلومه شی، چې هغوی رضی الله عنہما حضرت عائشې ته د خلیفه په حیثیت سره، حکم نه ورکوی، بلکه هغې ته عریضه کوی، چې د هغې د رد کولو او قبولولو دواړو به هغې ته اختیار وی، نو وي فرمائیل: چې نن خو زه امیر المؤمنین هم نه یم پاتې، نو بیا د آمرانه (یا امیرانه) حکم تصور څنگه کیدې شی.

ایا مکان د حضرت عائشې رضی الله عنہا ملکیت وو؟ علماؤ د حضرت عمر رضی الله عنہ استیذان او د هغې په جواب کښې د حضرت عائشې رضی الله عنہا ارشاد "ولا وثرن به الیوم علی نفسی" (زه به نن حضرت عمر رضی الله عنہ ته په خپل ځان باندې ترجیح ورکوم، نه په دې خبره باندې استدلال کړې دې، چې دا کور د حضرت عائشې رضی الله عنہا ذاتی ملکیت وو، په دې وجه هغې په دې کښې پخپله دفن کیدل غوښتل. او بیا ئې هغه حضرت عمر رضی الله عنہ ته ورکړو، ښکاره خبره ده چې تملیک د ملکیت نه ورستو کیدې شی، او حضرت عمر رضی الله عنہ ته هم د حضرت عائشې رضی الله عنہا اجازت احتیاج په دې وجه وو، چې دا د هغې ذاتی کور وو.

بیا هم حافظ ابن حجر رحمه الله وږيه نظر وئیلو سره ددې د منلو نه انکار کړې دې، هغه فرمائی، واقعه داده، چې حضرت عائشې رضی الله عنہا ددې کور د منافعو ملکیت خو لرو، چې پخپله په دې کښې پاتې شی، یا بل څوک په کښې پاتې کړی، خو د رسول الله ﷺ د میراث په توگه هغې ته ددې ملکیت حاصل نه وو، او په دغه وجه د هغوی یو وارث د میراث په توگه ددې مالک هم نه شو جوړیدې، بیا هم د رسول الله ﷺ ازواج مطهرات خو د هغوی رضی الله عنہ نه ورستو بل چا سره نکاح نه شی کولې، په دې وجه هغوی به همیشه د معتداتو په حکم کښې وی، او معتده

د عدت د ختمیدو پورې د خاوند په کور کښې اوسیدلې شی^(۱) او هم هغې ته د سکونت حق حاصل وی.

حضرت عائشه رضی الله عنها د رسول الله ﷺ په روضه کښې د دفن کیدول د خواهش نه ولې ورسره شوه؟ بیا د حضرت عائشې رضی الله عنها چې دلته کومه جمله نقل کړې شوې ده:

"كنت أريد لنفسی ولأثرته به اليوم على نفسی". ددې نه معلومیږي، چې ام المؤمنین دا خاص ځانې د خپل تدفین د پاره مختص کړې وو، او بیا کله چې حضرت عمر رضی الله عنه دا ځانې د هغې نه طلب کړو، نو د حضرت عائشې رضی الله عنها مخې ته دوه صورتونه وو، یو دا چې هغه ځانې حضرت عمر رضی الله عنه ته ور نکړي، او حضرت عمر رضی الله عنه عامې مقبرې ته اوړلو سره هلته دفن کړې شی، او دویم صورت دا وو، چې هغه حضرت عمر رضی الله عنه ته په خپل ځان باندې ترجیح ورکولو سره هغه ځانې هغوی ته ورکړي، او پخپله په یوې بلې عامې مقبرې کښې دفن کیدو باندې راضی شی، حضرت ام المؤمنین دویم صورت اختیار کړو، حضرت عمر رضی الله عنه ته ئې ترجیح ورکړه، او په دې طریقه هغې رضی الله عنها ته د خپل سرتاج او سرور دو عالم ﷺ او د خپل والد محترم سیدنا ابوبکر رضی الله عنه په اړخ کښې ځانې ملاؤ نه شو، ځکه چې د قبر ځانې هم یو وو، چې په هغې کښې به یا حضرت عمر رضی الله عنه دفن کیدو، او یا (حضرت) سیده عائشه رضی الله عنها. علامه عینی ددې جملې "ولأثرته....." شرح په دې الفاظو سره کوي: "أى أخصه به سألته من الدفن عند النبی وأترك نفسی"^(۲).

د ځانې کیدلو سره هم سیده عائشه رضی الله عنها دلته دفن کیدل خوښ نه کړل: د حضرت عائشې رضی الله عنها په حوالې سره په بل ځانې کښې دا منقول دی، چې هغې وفات ته نزدې عبد الله بن زبیر ته دا

وصیت فرمایلې وو، "لا تدفني عندهم"^(۳) ما دوی سره مه دفن کوه، ددې نه معلومیږي، چې ځانې وو خو حضرت عائشه رضی الله عنها ورسره هلته دفن کیدل نه دی خوښ کړې، ځکه که ځانې نه وو، نو بیا د نه دفن کولو د هداياتو څه ضرورت وو، ځکه چې نه دفن کیدل هسې هم متعین وو، بلکه د عائشې رضی الله عنها اول ددې ځانې ځان د پاره د مخصوص کولو تقاضا خو دا وه، چې هغې د مرگ په وخت کښې هم دا اظهار کړې وې، کاش چې ځانې وې، او زه دلته کښې دفن کړې شوې وې.

ددې جواب یا حل دا دی، چې ځانې د حضرت عمر رضی الله عنه د تدفین نه ورسره هم وو، ولې حضرت عائشه رضی الله عنها هغې کښې دفن کیدل خوښ نه کړل، ځکه چې اول خو په دې ځانې د حضرت عائشې په کور کښې، صرف دوه کسان مدفون وو، یو رسول الله ﷺ او دویم سیدنا ابوبکر رضی الله عنه او د دوی په موجودگي کښې حضرت عائشه رضی الله عنها دلته د دفن کیدو خواهش لرو، ولې کله چې حضرت عمر رضی الله عنه دفن کړې شو، نو ام المؤمنین د غیر محرم په دې احاطه

(۱) فتح الباری: ۱۹۸۲

(۲) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۲

(۳) صحیح البخاری، رقم: ۱۱۳۹۱

کښې د راتلو په وجه ددې ځانې خیال د زړه نه اوباسلو، په دې وجه نه چې ځانې نه وو، بلکه په دې وجه چې یو اجنبی سړی هلته تشریف راوړلې دې، ددې تائید ددې نه هم کیدي شی، چې د حضرت عائشې رضی الله عنها مړی دی، "کَمْ أَصَمَّ ثِيَابِي عَفَى مِنْذُ دَفْنِ عَمْرِئِ يَتَقَى" (۱).

د مسند احمد په یو روایت کښې دا الفاظ دي: "فلما دفن عمر معهم فوالله ما دخلته إلا وأنا مشدودة على ثيابي، حياة من عمر" (۲).

د کوم وخت نه چې حضرت عمر رضی الله عنه زما په کور کښې دفن دې، ما خپل زیاتې لباس (کالی) نه دی کوز کړې.

یعنی حضرت عائشې رضی الله عنها پرده کوله، او چې حضرت عائشه رضی الله عنها په خپل ژوند کښې خاورو ته د سپارلې شوې حضرت عمر رضی الله عنه پرده ضروری گڼله، نو د مرگ نه ورستو به هم هغې د یو اجنبی سړی سره متصل دفن کیدل ناخوښ کړې وي، او ښکاره خبره ده، چې د مرگ نه ورستو هم انسان خو ختمیږي نه، لهذا مړ انسان او د هغه د قبر نه شرمیدل یوه معنی لري. او هم ددغې وجهې نه حضرت عائشې رضی الله عنها دلته د دفن کیدلو نه منع او کړه.

د حضرت عائشې رضی الله عنها د پاره د ځانې نه پاتې کیدو قول: او که د حضرت عائشې رضی الله عنها د قول "ولا وثرته به على نفسي" ته چا ته دا تاثر ملاویري، چې ځانې صرف د یو قبر وو، ولې حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی، په ځانې ددې چې زه دا ځانې د خپل ځان د پاره مختص اوساتم، دا به زه حضرت عمر رضی الله عنه ته ورکړم، او ددې ځانې په سلسله کښې به خاصا هغوی ته په خپل ځان باندې ترجیح ورکوم، نو دا په دې وجه صحیح نه دی، چې د ایشار او ترجیح دلته دا صورت هم کیدي شی. او دې هم، چې حضرت عائشه رضی الله عنها ددې ځانې نه د هغوی (یعنی حضرت عمر رضی الله عنه) اجنبیت په وجه، نه دا چې د ځانې نه کیدو په وجه ورستو شوه، او دا ځانې حضرت عمر رضی الله عنه ته ورکولو سره دې سړه د متصل ځانې نه ئې هم خپل ځان محروم کړو، دا هم د ایشار یو اعلی او بې مثاله صورت دې.

د تطبیق صورت: د تطبیق دویم صورت دادې، چې د حضرت عمر رضی الله عنه شهادت ته وړاندې د حضرت عائشې رضی الله عنها خیال وو، چې دلته صرف د یو سړی د قبر ځانې دي، لهذا د رسول الله ﷺ او د حضرت ابوبکر رضی الله عنه ورستو زه به هم هغه دریم مړي یم چې دلته به دفن کیږم، او بیا به نور ځانې نه وی. ولې د حضرت عمر رضی الله عنه تدفین نه ورستو هغې ته اندازه اوشوه، چې دلته د یو بل قبر ځانې هم شته، اوس مسئله دا راغلې وه، چې حضرت عمر رضی الله عنه سره متصل دفن کیدل هغې رضی الله عنها نه خوښول. نو لهذا اول چې ئې "ولا وثرته...." او فرمائیل، هغه هم په ځانې وو، یعنی دهغې هم وجه وه، او ورستو چې ئې "لا تدفني معهم" او فرمائیل، هغه هم صحیح دی (۳).

(۱) فتح الباری: ۷۲، ۹.

(۲) مسند احمد، رقم: ۲۵۶۶، المستدرک علی الصحیحین: ۱۴۴۲.

(۳) فتح الباری: ۱۳۳، ۳، ۸۳، ۸۲، ۹.

د حضرت عیسیٰ علیہ السلام قبر به کوم ځای کېږي وی؟ دلته په بعضې روایاتو کېږي د حضرت عیسیٰ علیہ السلام قبر هم ذکر دي، یو روایت حضرت عائشې رضی الله تعالی عنہا ته منسوب دي، چې په هغې کېږي حضرت عائشه رضی الله تعالی عنہا د رسول الله ﷺ نه د هغوی په خوا کېږي د دفن کیدلو اجازت طلب کوي، او هغوی ﷺ په دې الفاظو سره هغې رضی الله تعالی عنہا ته جواب ورکوي:

«وإن لك بذلك، وليس في ذلك الموضوع إلا قبري وقبر أبي بكر وعمر وعيسى بن مريم»^(۱)

نه دلته تا ته څنگه ځای ملاویدې شی، دلته خو به صرف زما، د ابوبکر، د عمر او عیسی بن مریم قبرونه وي.

دې روایت ته حافظ ابن حجر رحمه الله «حدیث لا یشک» وئیلو سره ناقابل د استدلال او اعتبار ګرځولي دي.

همدغه شان عمرو بن أبی شیبې په اخبار المدینه کېږي د سعید بن المسیب نه نقل کړي دي، هغه فرمائي: «وهناك موضع قبر يدفن فيه عيسى عليه السلام»^(۲)

دې ته هم «من وجه ضعيف» وئیلو سره حافظ ابن حجر عسقلاني کمزوري ګرځولي دي، خو که یو قوي السند روایت نه هم وی، بیا هم د حضرت عیسیٰ علیہ السلام د رسول الله ﷺ په خوا کېږي د دفن کیدلو نه انکار په دې وجه معتبر نه دي، چې ددې څه دلیل نشته، او دلته په دفن کیدو کې یو ضعیف روایت هم وی، نو هغه هم کافی دي.

ایا هغوی رضی الله عنہم ابن عباس رضی الله عنہ ته تکیه وهلې وه؟ فأسند رجل..... ارفعین د الفاظو نه معلومېږي، چې حضرت عمر رضی الله عنہ ملاست وو، او هغوی هلته ناستو خلقو ته او فرمائیل، ما کینوی، نو یو سړی اوچت کړو او هغوی رضی الله عنہم له تې خپل ځان ته تکیه ورکړه، دا سړې څوک وو؟ حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله فرمائي، لم أقف على اسمه زة د هغه د نوم نه واقف نه شوم، ولې بیا فرمائي دا ابن عباس کیدې شی، او ددې تائید، د مبارک بن فضاله په روایت کېږي ددې الفاظو نه کیږي:

«قال له عمر: ألصق خدي بالأرض يا عبد الله بن عمر، قال ابن عباس: فوضعت من فخذی علی ساقی فقال: ألصق خدي بالأرض، فوضعت حتى وضع ليحيته وخذاه بالأرض فقال ويلك عمران لم يغفر الله لك»^(۳)

حضرت عمر رضی الله عنہ او فرمائیل، عبد الله بن عمر زما مخ زمکې سره اولګوه، عبد الله بن عباس فرمائي، ما هغوی د پتون نه کوزولو سره په خپلې پټوئ کېښودو، په دې باندې هغوی

(۱) کنز العمال، کتاب القيامة، باب نزول عیسی، رقم: ۱۲۹۷۲۸

(۲) فتح الباری: ۸۲، ۹. او د ترمذی په یو روایت کېږي دا الفاظ منقول دي: «مکتوب فی التوراة صفة محمد وعیسی بن مریم یدفن معه قال: فقال أبو مودود: وقد بقی فی البیت موضع قبر، رقم الحديث: ۱۳۶۶۷»

(۳) فتح الباری: ۸۳، ۹. وفی طبقات ابن سعد، ویلی وویل أمی إن لم يغفر الله لی: ۲۷۴، ۳. وعند الطبرانی ویلک وویل أمی یا عمر إن لم يغفر الله لك، المعجم الأوسط، رقم: ۱۵۷۹

اوفرمائیل، زما مخ زمکې سره اولگوه ۱ نو بیا ما د هغوی سر په زمکه کینودو، تر دې پورې چې هغوی خپل مخ او گیره په زمکه باندې کینودو سره اووئیل، عمره ستا د پاره هلاکت دې، که الله تعالی ته اونه بښلې.

ددې روایت نه معلومیږي، چې د "رجل" نه مراد ابن عباس دې، ځکه چې که هغوی ﷺ په زمکه باندې سملولو والا ابن عباس دې، نو ظاهره ده، چې اوچتولو سره خپل خان ته تکیه ورکولو والا هم ابن عباس کیدي شی.

علامه عینی د "رجل" نه ابن عباس مراد اخستلو والا احتمال یې بنیاده څرغولې دې، هغه فرماني: "ان کان مستکذا هذا القاتل فی الاحتمال المذكور کون ابن عباس فی القضية فلیغیرهُ أن یقول یحتمل أن یکون عمرو بن میمون لقوله فی ما مضی فاطلقنا معه". (۱)

که ددې قول قائل (یعنی ابن حجر) د احتمال مذکور اظهار په دې وجه کړې وی، چې په دې مسئله کښې د ابن عباس هم ذکر دې، نو په دې وجه صحیح نه دی، چې په دې کښې د عمرو بن میمون هم ذکر دې، ځنګه چې د هغوی الفاظ "فاطلقنا معه" تیر شوی دی، (نو بیا خو د رجل نه هغوی هم مراد کیدي شی).

نو که د حافظ ابن حجر رحمته پورته ذکر کړې شوی روایت نه ابن عباس رحمته مراد اخستل ثابتولې شی، نو په هغې باندې د علامه عینی اشکال نه واردیږي.

"صالحینو" ته نزدې د دفن کیدو فضیلت: ما کان من شیء أهدى إلى..... حضرت عمر رحمته فرماني چې زما د پاره ددې نه اهم څیز هیڅ هم نشته، چې د رسول الله په خوا کښې ما ته د تدفین د پاره ځانې ملاؤ شی، او هغه هم د حضرت عائشې رحمته په خوشالي باندې، دې نه معلومیږي، چې د صالحینو په خوا کښې د دفن کیدو هم ډیر اهمیت او برکات دی، په دې وجه حضرت عمر رحمته سره په دې سخت حالت، او د مرګ د یقیني کیدو په وخت کښې هم ددې قربت او معیت څومره فکر وو، او بیا په دې باندې هغوی څنګه د الله تعالی شکر ادا کړو، او ددې د اهمیت تصریح ئې اوکړه.

حافظ ابن حجر رحمته فرماني: "وفیه الحرص علی مجاورة الصالحین فی القبور طمأنیة إصابه الرحمة إذا زلزلت علیهم فی دعاء من یزورهم من أهل الخیر". (۲)

د حضرت عمر رحمته په دې واقعه کښې د صالحینو په خوا کښې د دفن کیدو اهمیت او دا د حرص قابل امر کیدو اندازه هم کیږي، او (یو مسلمان ته) ددې خواهش په دې وجه وی، چې په صالحینو باندې وریدونکې رحمت نه دې هم برخه مند شی، او د هغوی زیارت له راتلونکي د خیر د خاوندانو په دعاگانو کښې ده ته هم فیض ملاؤ شی.

(۱) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۲

(۲) فتح الباری: ۴، ۱۳۳۰

د حضرت حفصیؓ په ژړلو د سیدنا حضرت عمرؓ خفقان: قَوْلُكَ عَلَيْهِ..... ددې نه ورستو ام المؤمنین حضرت حفصیؓ تشریف راوړو، او د خپل پلار امیر المؤمنین سیدنا عمرؓ کوتې ته داخلیدو سره په ژړا شوه، په بعضې نسخو کښې د "فمکت" الفاظ راغلی دی، او په بعضو کښې د "فمکت".^(۱)

د "فمکت" تائید په دې سره هم کیږي، چې ابن سعد د مقدم بن معديکرب نه نقل کړی دی، چې حضرت حفصیؓ راوتلو سره اووئیل:

"يا صاحب رسول الله ﷺ يا مَهْر رسول الله، يا أمير المؤمنين فقال عروة لا صديق لي ما أسبم، أحرأ عليك بهال عليك من الحق أن تتدبيني بعد مجلسك هذا، فأما عينك فلن أملكها".^(۲)

اې د الله تعالی د رسول ملگریه اې د الله تعالی د رسول سخره اې د مسلمانانو امیره! حضرت عمرؓ د خپلې خوږې لور نه د محبت او غم ډک الفاظ اوريدو سره، او فرمائیل، څه چې اورم ددې د اوريدو طاقت نه لرم، زه د خپل هغه حق واسطه درکولو سره تا ددې مجلس نه ورستو د ژړا کولو نه منع کوم، کوم حق چې زما په تا باندې دي، هاوړ ستا د سترگو اختیار ما وړا ته، تشته، نو د اوښکو بهیدلو نه دې نه منع کوم.

د حضرت عمرؓ خلیفه نه مقرر کول او د هغې وجه: "فَقَالُوا أَوْصِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ" (هغوی اووئیل امیر المؤمنین ا وصیت او کړئ) د حدیث د سیاق نه خو معلومیږي، چې دا د هغه خلقو قول دي، کوم چې په دغه وخت کښې د حضرت عمرؓ عیادت او زیارت له راغلی وو، او د کومو چې په "واستأذن الرجال" سره دلته ذکر راغلي دي، حافظ ابن حجرؒ فرمائي، د بعضې روایاتو نه معلومیږي، چې دا قائل ابن عمر وو، څنگه چې د کتاب الأحکام نه معلومیږي.^(۳)

يو روایت چې هغه عمرو بن شبة نقل کړې دي، او په هغې کښې انقطاع هم ده، هغې نه معلومیږي، کله چې اسلم مولی عمر ته پته اولگیده، چې حضرت عمرؓ څوک خلیفه نه دي

مقرر کړې، نو وي وئیل، "يا أمير المؤمنين! ما ينفعك أن تصنع كما صنع أبوبكر".^(۴)

امیر المؤمنین اتاسو ولې هغه شان (خلیفه نه مقرر) کوئ، څنگه چې ابوبکر کړې وو. حافظ صاحب وائی دا هم احتمال شته، چې دا د ابو لؤلؤ په لاس د حضرت عمرؓ د زخمې کیدلو نه وړاندې خبره وی، احمد د معدان بن ابی طلحه په طریقي سره روایت کړې دي، چې سیدنا عمر د زخمې کیدلو نه وړاندې په خپله خطبه کښې وئیلی وو:

(۱) فتح الباری: ۸۳، ۹

(۲) الطبقات الکبریٰ ذکر استخلاف عمر: ۱۲۷۵، ۳

(۳) فتح الباری: ۸۳، ۹

(۴) فتح الباری: ۸۳، ۹

«ان ائوامایامرونی ان استخلف»^(۱) بعضی خلق ما ته دا وائی، چې زه خلیفه مقرر کړم.

که په خنجر د وهلو نه وړاندې ترې پوښتنه کړې شوې وی، یا ورستو په هر حال کښې هغوی ﷺ د هغې دوه وجوهات بیان کړل:

①- خلیفه مقرر کول هم زما نه د غوره یعنی د ابوبکر ﷺ نه ثابت دی، او نه مقرر کول هم زما نه (بلکه د ټولو نه) غوره یعنی د رسول الله ﷺ نه ثابت دی.

②- زه دا نه غواړم چې په ژوند کښې هم او د مرګ نه ورستو هم د خلافت په حوالې سره ذمه دار پاتې شم.

د حضرت عمر ﷺ وصیت: ددې نه ورستو حضرت عمر ﷺ تفصیلی وصیت او فرمائیلو، او په هغې کښې ئې نه صرف دا چې د خلافت په حوالې سره مسلمانانو ته لارښودنه او کړه، بلکه په مختلفو اړخونو لارښودونکی هدايات ورکولو سره د دنیا نه رخصت شو، د خلافت ذمه واری یو متعین کس ته د سپارلو په ځانې هغوی د شوری خوښې ته پرېښوده، په شوری کښې هغوی ﷺ کوم خلق منتخب کړل، او په نورو باندې ئې دوی ته ترجیح ولې ورکړه، بیا ئې هغوی ۵ خلیفه د ټاکلو په سلسله کښې د کومو قواعدو او هداياتو پابند جوړ کړل، په دې ټولو معاملاتو کښې حضرت عمر ﷺ کيف ما اتفق څه سرسری خبره نه ده کړې، بلکه د یوې لوڼې فلسفې او د اسلام د روح عکاسی کوونکو هداياتو او اشاراتو په ذریعه ئې خپل فرض منصبی ادا کړل، حضرت عمر ﷺ خو اول ددې خبرې وضاحت کول ضروری او گټور، چې د خلیفه د ټاکلو شرعی حیثیت څه دی، او آیا دوی به په هر صورت کښې خلیفه مقرر وی؟ نو د «استخلف» په جواب کښې هغوی ﷺ او فرمائیل:

«ما أجد أحق بهذا الأمر من هؤلاء النفر» - أو الرط - الذی توفی رسول الله وهو عنهم راض فسی علیا وعثمان والزید وطلحة وسعدا وعبد الرحمن»^(۲)

یعنی زه دې معاملې د پاره ددې ډلې نه علاوه زیات حقدار څوک هم نه ونیم، چې د هغوی نه رسول الله ﷺ په داسې حالت کښې رخصت شو، چې هغوی ﷺ د دوی نه راضی وو، بیا هغوی ﷺ د حضرت علی، عثمان، زبیر، طلحه، سعد او عبد الرحمن رضی الله عندهم نومونه واخستل.

د ابن سعد په روایت کښې دا الفاظ هم دي: «فأخلفهم استخلف فهو الخلیفة من بعدی»^(۳) په دوی کښې چې څوک هم خلیفه جوړ کړې شو، هم هغه به زما نه ورستو خلیفه وی، په زرگونو صحابه کرامو او لاکهونو مسلمانانو کښې ددې شپږو کسانو شوری هغوی ﷺ ولې جوړه کړه، ددې وجه هم هغوی ﷺ پخپله اوښودله، چې رسول الله ﷺ د دوی نه د رضامندی او خوشالۍ په حالت کښې د دنیا نه تلې دي، او په دې خبره کښې څه شک او ابهام هم نشته،

(۱) مسند احمد، مسند عمر بن الخطاب، رقم: ۱۱۸۶

(۲) حدیث باب:

(۳) الطبقات الکبری لابن سعد: ۱۳۲۸، ۳

ځکه چې دا حضرات په هغه عشره مبشره کښې جا ته چې د جنت زيرې ورکړې شوې دي، هم شميرلې شي، د الله د رسول رضامندې هم د الله تعالی د رضامندې سره يو شان ده، او مبشر بالجنة کيدل هم د الله تعالی په دربار کښې د ايمان او عمل د قبوليت دليل دي، ددې نه معلومه شوه، چې په اسلام کښې د استحقاق خلافت او د بادشاهي د اهليت د پاره په دين دارئ او د خدايي نه په ويره کښې فائق او ممتاز کيدل ضروري دی.

د خلافت په حوالې سره دوه اهم هدايات: د خپل ځان نه د ورستو خليفه مقرر کولو په سلسله کښې د حضرت عمر رضي الله عنه چې کومه طريقه او نقطه نظر د هغوی رضي الله عنه هداياتو او فرموداتو نه معلومېږي په هغې کښې دوه خبرې اهمې دي:

①- تقوی او للهيت: ددې دليل دادې، چې دا معامله په دينداري کښې د ټولو نه ممتاز لس کسانو پورې محدود ساتلې شوې ده، او د دوی نه علاوه ئې چا ته هم په دې کښې د برخې اخستلو او د زړه په خوښه د کار کولو اجازت ورنه کړو.

②- شوری ته ئې بنيادی حيثيت ورکړو، په نورو الفاظو سره داسې اووايه، چې د خلافت د پاره ايمان او تقوی شرط او گرځولې شو، او د خلافت طريقې ئې شوری.

د ابن سعد په يو روايت سره ددې نور وضاحت کيږي، چې په هغې کښې سعيد بن زيد حضرت عمر رضي الله عنه ته وائي، که تاسو د يو مسلمان ټاکلو اړخ ته اشاره هم اوکړئ، نو خلق به په هغه باندي د اعتماد او رضامندي اظهار اوکړي، حضرت عمر رضي الله عنه اووئيل:

”قد رأيت من أصحابي حرصاً سيئاً وإن جاعل هذا الأمر إلى هؤلاء النفر الستة الذين مات رسول الله ﷺ وهو عنهم راضٍ“ (۱)

ما د خپلو ملگرو د اړخ نه ډير بد حرص اوليدو، او زه د خلافت دا کار دې شپږو کسانو ته ورکوم، د چا نه چې رسول الله ﷺ د دنيا نه د رحلت په وخت کښې راضي وو.

ددې نه معلومېږي چې نور خلق هم د خلافت اميدوار او متمنيان وو، ولې حضرت عمر رضي الله عنه هغوی په سختۍ سره منع کړل، او هم ددې شپږو کسانو شوری ئې جوړه کړه.

او تر کومې پورې چې د ټاکلو او د خپل شخصي رائي په ځانې شورايت ته د بنيادی حيثيت ورکولو تعلق دي، نو په دې حوالې سره هم د ابن سعد په يو مفصل روايت کښې دا الفاظ راغلي دي:

”وليدخل هؤلاء القوم في بيت، فإذا اجتمعوا على رجل فتن خالفهم فاضربوا رأسه فلما خرجوا من عند عمر قال: ولیدخلوا الأجدح سلك بهم الطريق فقال له ابن عمر: فما ينعلك يا أمير المؤمنين؟ قال أكره أن أتحدث لها حياً وميتاً“ (۲)

وې فرمائيل، دا خلق (يعنی اصحاب سته) دې په يو کور کښې خفيه مشوره اوکړي، او کله

(۱) طبقات لابن سعد: ۳/۴۲۳، ۴۲۴

(۲) طبقات ابن سعد: ۳/۴۲۴

چې دوی په چا باندې متفق شی، نو څوک چې هم د هغوی نه مخالفت او کړی، د هغه سرې سر کړې، کله چې دا حضرات د حضرت عمر رضی الله عنه خوا نه پاسیدل، نو هغوی رضی الله عنه او فرمائیل، که دا خلق څوک بې ځکرو ځناور هم مقرر کړی، نو هغه به هم دوی په نیغه لار بوځی، (یعنی اوس به دې شوری سره د الله تعالی مدد او نصرت شامل حال وی، ابن عمر او فرمائیل، تاسو ولې څوک نه مقرر کوئ؟ حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل، ما ته په ژوند کښې او د مرګ نه ورستو هم د دې ذمه دارې او چتول خوښ نه دی.

په بل روایت کښې دا الفاظ دي: "فمن تأمر منکم علی غیر مشورۃ من المسلمین فاضربوا عنقه".^(۱) یعنی په تاسو کښې که څوک د مسلمانانو د مشورې نه بغیر امیر جوړ شو، نو هغه قتل کړې همدغه شان حضرت عمر رضی الله عنه یوې بلې خبرې وضاحت هم او کړو، هغه دا چې که هغوی (یعنی حضرت عمر) خلیفه مقرر وی نو دا هم صحیح دی، ځکه چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه هم مقرر کړې وو، او که نه مقرر وی نو دا هم صحیح دی، او رسول الله صلی الله علیه و آله څوک هم نه دی مقرر کړې، نو هغوی رضی الله عنه فرمائی:

"ان استخلف فسنه ولا استخلف فسنه، تی رسول الله صلی الله علیه و آله ولم يستخلف وتی ابوبکر فاستخلف".^(۲) که زه خلیفه مقرر ووم، نو دا هم سنت دی، او که نه مقرر ووم نو دا هم سنت دی، رسول الله صلی الله علیه و آله وفات شو، او هغوی خلیفه نه وو مقرر کړې، او ابوبکر رضی الله عنه وفات شو او هغوی خلیفه مقرر کړو. د دواړو خبرو ځانې موجود دي.

د خلیفه د ټاکلو درې طریقې: ددې نه دا هم معلومه شوه، چې په اسلام کښې هم ددې دواړو بلکه د درې واړو طریقو ځانې شته:

①- اوله دا چې د خلیفه تقرر مسلمانان خپل مینځ کښې په فراخې مشورې او اتفاق رانې سره او کړی، څنگه چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په خلافت کښې اوشو.

②- دا چې خلیفه خپل قائم مقام پخپله مقرر کړی، په دې شرط چې وصیت کونکې خلیفه هم په دیني اعتبار سره د اعتماد وړ او د تقوی او تدین حامل وی، او د هغه ټاکونکې خلیفه هم، څنگه چې د حضرت عمر رضی الله عنه پاره حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه وصیت او فرمائیلو.

③- دا چې د منتخب او غوره کړې شوو کسانو مختصره شوری جوړه کړې شی، او هغوی ددې فیصله او کړی، څنگه چې دلته د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت په سلسله کښې اوشو.

د خلیفه د ټاکلو په حوالې سره د حضرت عمر او ابن عمر رضی الله عنه په مینځ کښې یوه زړه رابنګونکې مکالمه هم ابن سعد نقل کړې ده، فرمائی: ابن عمر حضرت عمر ته او وویل:

"لو استخلفت"، که تاسو خلیفه مقرر کړې وې نو ښه به نه وې؟ حضرت عمر او فرمائیل، "من؟" څوک به مې مقرر کولو؟

(۱) طبقات ابن سعد: ۳، ۴، ۱۳۴

(۲) طبقات ابن سعد: ۳، ۴، ۱۳۴

ابن عمر او وئیل: "تجتهد فلانک لست لهم بررب تجتهد، أرايت لو انک بعثت إلى قيم أرضک ألم تکن تحب أن يستغلف مکانه حق یرجع إلى الأرض؟ قال بلی، قال: أرايت لو بعثت إلى راعی غنمک ألم تکن تحب أن يستغلف رجلاً حق یرجع؟" (۱)

حماد بن زید راوی وائی: "سمعت رجلاً يحدث أبوب أنه قال: إن استغلف فقد استخلف من هو خير مني، وإن أترك فقد ترك من هم خير مني فلما عرض بهذا ظننت أنه ليس بهستخلف" (۲).
وې فرمائیل که ما خلیفه مقرر کرو، نو زما نه غوره یعنی ابوبکر، مقرر کړې دې، او که ما پرینودو، نو زما نه غوره یعنی رسول الله ﷺ، هم پرینودې دې، راوی وائی د هغوی ﷺ په دې تعریض سره زه په دې پوهه شوم، چې هغوی ﷺ خلیفه مقرر کول نه غواړي.
په عشره مبشره کښې د بعضو د نه ذکر کولو وجه: دلته یو سوال کیدې شی، چې په عشره مبشره کښې صرف د شپږو انتخاب ولې او کړې شو؟

ددې جواب دادې، چې په عشره مبشره کښې دوه خو حضرات یعنی حضرت ابوبکر ﷺ او پخپله حضرت عمر ﷺ وو، او ښکاره خبره ده چې دوی دواړه په مشوره کښې نه شو شاملېدې، ځکه چې حضرت عمر ﷺ خو پخپله صاحب معامله دې، او په شهادت سره د هغه خلافت ختمیږي، او ابوبکر ددې نه وړاندې وفات شوې دې.
پاتې شو ابو عبیده بن الجراح ﷺ نو د هغه هم انتقال شوې وو (۳).

سعید بن زید ﷺ په شوری کښې ولې وانخستې شو؟ اوس په باقی ووه حضراتو کښې صرف سعید بن زید ﷺ پاتې شو، نو د هغه د نوم د نه اخستو وجه دا کیدې شی، چې حضرت عمر ﷺ د اقربا پرورئ او د هغې د الزام نه بچ کیدل غوښتل، او سعید بن زید خو د حضرت عمر ﷺ تره خوې او اوښې وو، نو په مشوره کښې د هغه په شاملولو باندې او د خلافت په امیدوار جوړولو باندې اعتراض کیدې شو.
او ممکنه ده، چې د یو بل سبب په وجه باندې هغه ئې د خلافت د پاره مناسب نه وی گنرلې، علامه عینی وائی:

"أما سعيد فهو ابن عم عمر ﷺ فلعله لم يذكره لذلك أولاً لأنه لم يره أهلاً لها بسبب من الأسباب" (۴).
خو د خلافت د پاره اهل نه گرځولو مطلب دا هم نه دې، چې حضرت سعید بن زید ﷺ په عشره مبشره کښې هم نه وو پاتې شوې، یا د هغه په مقام او مرتبه کښې څه کمې راغلې وو، د مدائنی روایت دې، چې په هغې کښې حضرت عمر ﷺ سعید بن زید په هغه خلقو کښې شمیر کړې دې، د کومو نه چې رسول الله ﷺ د دنیا نه تلو په وخت کښې راضی وو، ولې

(۱) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۳، ۱۳۴۳.

(۲) الطبقات الكبرى: ۳، ۱۳۴۳.

(۳) فتح الباری: ۳، ۱۸۴۳.

(۴) عمدة القاری: ۱۶، ۲۶۸، وفتح الباری: ۹، ۱۸۴.

حضرت عمر رضی اللہ عنہ خلافت د شوروی نہ هغه د قرابت او رسته دارئ د وجهې نه مستثنی کړو، دې د پاره چې په هغوی رضی اللہ عنہم اقرباء پرورئ الزام اونه لگي، په دې روایت کښې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ الفاظ مروی دی:

«لا أدب لی أمورکم فأرغب فیها لأحد من أهلی» (۱)

ما ته ستاسو د خلافت وغیره، په کارونو کښې هیڅ قسم حاجت او ضرورت نشته، چې د خپل یو رسته دار د پاره په دې کښې کوشش او کړم.

د ابن عمر رضی اللہ عنہ په شوروی کښې د نه شاملولو وجه: حضرت عمر رضی اللہ عنہ خپل خوې او جلیل القدر صحابی حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہم هم په شوروی کښې شامل نه کړو، چې د اهلیت او اهمیت سره سره هغه د همدردئ او تسلی هم حق لرلو، ولې حضرت عمر رضی اللہ عنہ هغه د زړه صرف دومره خیال اوساتلو چې وې فرمائیل، «یشهدکم عهدالله بن عمر».

چې عبد الله بن عمر به هم تاسو سره حاضر وی.

علامه عینی رحمه الله فرمائی:

«أی یحضرمکم، ولكن لیس له من الأمر شیء، وإنما قال هذا مع أهلیته لأنه رأى غيرة أولی منه» (۲)

یعنی حضرت ابن عمر به حاضر خو وی، ولې ده سره به د خه خیز اختیار نه وی، او دا خبره حضرت عمر رضی اللہ عنہ دې د پاره اوفرمائیل، چې هغوی رضی اللہ عنہم نور خلق د عبد الله بن عمر نه زیات حقدار گنول، اگر چې اهلیت خو په عبد الله بن عمر کښې هم وو، ولې په نورو کښې به زیات وو، په بعضې روایاتو کښې دا هم راغلی دی، چې بعضې حضراتو ابن عمر رضی اللہ عنہ ته د ذمه دارو ورکولو په حوالې سره حضرت عمر رضی اللہ عنہ سره خبره هم اوکړه، د ابن سعد په روایت کښې دا الفاظ راغلی دی:

«قال عمر من استخلف؟ لو كان أبو عبيدة بن الجراح، فقال له رجل: يا أمير المؤمنين! فإين أنت من عهد الله

بن عمر؟ فقال قاتلك الله والله ما أردت الله بهذا، استخلف رجلاً ليس يحسن يطلق امرأته» (۳)

وې فرمائیل که ابو عبیده بن الجراح وې نو خه خه به وې، ما به هم هغه خلیفه مقررولو، اوس خوک خلیفه کړم؟ یو سړی او وئیل، امیر المؤمنین تاسو ابن عمر ولې هیر کړې دې؟ حضرت عمر رضی اللہ عنہ اوفرمائیل خدائې دې بیر غرقه کړه، دا ته د الله تعالی د پاره نه زما خوشالولو د پاره یا د یو بل مقصد د پاره، وائې، آیا زه یو داسې سړی خلیفه جوړ کړم، چې په صحیح طریقې خپلې نسخې ته طلاق ورکول هم نه پیژنی.

حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہم خپل محترم پلار په خیر خواهي، او د خلافت د درنو ذمه دارو نه د هغه د بچ کولو په حکمت او مصلحت باندې پوهیدو، همدغه وجه ده، چې د سیدنا عمر رضی اللہ عنہ

(۱) فتح الباری: ۱۸۴، ۹

(۲) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۲

(۳) طبقات ابن سعد: ۳، ۱۳۴۳

د خلافت په حوالې سره د مذکور وصىت نه ورستو کله چې به حضرت ابن عمر رضی الله عنهما خلافت په مشوره کښې د شریک کولو د پاره راوغوښتلې شو، نو ابن عمر رضی الله عنهما به د هغې نه معذرت کولو، او د شرکت نه کولو وجه به ئې هم هغه د حضرت عمر رضی الله عنهما د اړخ نه ممانعت ښودلو، ځکه چې د هغوی له مخې د حضرت عمر رضی الله عنهما رائي د فراست نه خالی نه وه، همدغه مضمون د ابن سعد په لاندینو روایتونو کښې مذکور دې، راوی عبد الله بن عمر فرمائی:

ثم قال قوموا فاشاوروا، فأمرُوا أحدكم، قال: عهد الله بين عمر: فقاموا يتشاورون، فدخل عثمان مرة أو مرتين ليُدخلني إلى امرؤ ولا والله ما أحب أني كنت فيه، علمًا أنه سيكون في امرؤ ما قال ابن، والله لقل ما رأيتُه يحرك شفتيه بشيء قط إلا كان حقًا، فلما أكثر عثمان على قلت ألا تعقلون؟ أتأمرون وأمر المؤمنين؟^(۱)

بیا حضرت عمر رضی الله عنهما د فرمائیل، اوس تاسو شورې والا لار شئ، او په مشورې سره په خپلو کښې یو امیر مقرر کړې عبد الله بن عمر رضی الله عنهما فرمائی، نو دا حضرات پاسیدل او مشورې کولو ته لارل، حضرت عثمان رضی الله عنهما ما ته هم یو وارې یا دوه وارې آواز اوکړو، دې د پاره چې ما هم په مشوره او خلافت کښې شامل کړی، خو نا، په خدائې قسم چې ما دې ته راتلل نه غوښتل، ځکه ما ته معلومه وه، چې په دې کښې به ضرور څه وی، د کومې چې زما والد ما ته ویلې دی، او په الله مې دې قسم وی اما به داسې ډیر کم لیدلې وی، چې زما والد محترم د یو څیز متعلق شونډې خوځولې وی، او هغه هم هغه شان نه وی شوې. بلکه څه چې به هغوی او وئیل خامخا به هم هغه کیدل بیا کله چې حضرت عثمان رضی الله عنهما ډیر اصرار اوکړو، نو ما ورته او وئیل، آیا تاسو نه پوهیږئ؟ امیر المؤمنین تر اوسه پورې ژوندې دې، او تاسو امیر جوړوئ، نو هله ئې زه پریښودم.

قوله: کريهة التعزية له: یعنی کله چې حضرت عمر رضی الله عنهما خپل ځوی عبد الله بن عمر د خلافت د شورې نه اوباسلو، نو د هغه د خاطر کولو او د زړه خیال ساتلو د پاره ئې هغه په اهل شورې کښې داخل کړو.

د تعزیت معنی ده د صبر تلقین او تسلی ورکول، یا دا د هغوی د والد محترم په وفات باندې د اهل حل و عقد د اړخ نه هغوی سره د تعزیت برابر وو، په دې وجه ئې افرمائیل، "کفیمة التعزية". د تعزیت په توگه باندې.

کرمانی رحمه الله خیال ظاهر کړې دې، چې د "کفیمة التعزية" الفاظ د حضرت عمر رضی الله عنهما نه دی، بلکه د یو راوی دی.^(۲)

خو ابن حجر رحمه الله فرمائی: "لم أعرف من أين تهيأ له الجزم بهذا مع الاحتمال".^(۳)

(۱) طبقات ابن سعد: ۳، ۱۳۴

(۲) شرح الکرمانی: ۱۴، ۱۲۳۹

(۳) فتح الباری: ۹، ۱۸۴

معلومه نه ده، چې هغوی ته دا یقین د کوم ځانې نه حاصل شو، حال دا دې چې دا صرف یو احتمال دې، چې دا د راوی زیاتوالې وي.

حافظ صاحب د مدائنی په حوالې سره ذکر کړی دی، چې حضرت عمر رضی الله عنه شوری والو ته دا الفاظ فرمائیلې وو: "إذا اجتمع ثلاثة على رأى فحكوا عهد الله بن عمر، فان لم ترضوا بحكمه فقد موامن معه عهد الرحمن بن عوف".^(۱)

کله چې درې کسان په یوې رائي باندې جمع شي، نو د هغوی حکم او فیصل عبد الله بن عمر جوړ کړي، او که د هغه په فیصله باندې تاسو نه راضي کیږئ، نو هغه چا ته ترجیح ورکړې چا سره چې عبد الرحمن بن عوف وي.

د حضرت سعد د پاره خصوصي سفارش: قَانَ أَصَابَتِ الْأُمُورُ سَعْدًا..... دې نه ورسره حضرت عمر رضی الله عنه په خاصه توګه د حضرت سعد بن ابی وقاص نامه واخسته، او وې فرمائیل، که تاسو په هغه باندې اتفاق کوئ نو صحیح ده، هغه به خلیفه وي، او هغه ددې اهل دي، او که په بل چا باندې اتفاق وي، نو بیا هغه هر څوک چې شو، هغه ته د خلافت په أمورو کښې د سعد نه خامخا مدد اخستل پکار دی.

ددې تصریح وجه هم حضرت عمر رضی الله عنه پخپله اوبښودله، او هغه دا چې ددې نه وړاندې هغوی رضی الله عنه دې (یعنی حضرت سعد) د کوفې د ګورنرئ نه معزول کړې وو، په هغې سره چا نه دا ګمان کیدي شو، چې دا به د هغوی (یعنی د حضرت سعد) د نا اهلی د وجهې شوی وي، حضرت عمر رضی الله عنه د داسې هرې یوې خبرې نفی او کړه، د عجز نه مراد عجز فی التصرف او د خیانت نه خیانت فی المال مراد دي^(۲) دلته په دې نسخه کښې د "امرة" لفظ راغلې دي، او د کشمیهني په نسخه کښې "امارة" بالالف راغلې دي^(۳).

د مدائنی په روایت کښې دا زیاتوالې دي: "وما أظن أن يلي هذا الأمر إلا على أو عثمان بن عفان فرجل فيه لين، وإن دل على ما تختلف عليه الناس، وإن دل سعد..... وإلا فليستن به الوال".^(۴) زما دا خیال وو، چې د خلافت دا معامله به حضرت علی رضی الله عنه یا حضرت عثمان رضی الله عنه تر سره کوي، که حضرت عثمان رضی الله عنه ته ددې ذمه داری ملاو شي، نو هغه یو داسې سړې دي، چې په هغه کښې نرمي ده، او که حضرت علی رضی الله عنه خلیفه جوړیږي، نو خلق به هغه کښې اختلاف کوي، او که سعد خلیفه جوړ شو، خو صحیح ده، ګنې والی (چې څوک هم جوړ شي) دې د هغه نه مدد واخلي.

(۱) فتح الباری: ۸۴، ۹.

(۲) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۲.

(۳) فتح الباری: ۸۴، ۹، و عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۲.

(۴) فتح الباری: ۸۵، ۹.

بیا فنی حضرت ابو طلحه انصاری ته په خاصه توگه او وئیل، چې الله تعالی ستاسو د انصارو په ذریعه د اسلام مدد او نصرت او فرمائیلو، نو ته په انصارو کښې پنځوس کسان منتخب کړه، او هغوی ته ترغیب ورکړه، چې بیا هغوی په خپلو کښې یو کس امیر منتخب کړي.^(۱)

راتلونکی خلیفه او نورو حضراتو ته وصیتونه: وقال اوصی الخلیفه..... بیا هغوی ﷺ د خان نه ورسو راتلونکی ممکن خلیفه ته مختلف وصیتونه او فرمائیل، او ابو اسحاق چې د عمرو بن میمون نه کوم روایت نقل کوي، په هغې کښې د حضرت عثمان ﷺ او د حضرت علی ﷺ نامې اخستلو سره هغوی ﷺ دوی مخاطب کړل، او دا هدايات او وصیتونه یې د هغوی غوړونو ته واچول.

نو وائی: "قال: اذعوا لی علیا، وعثمان، وعبد الرحمن، وسعدا والرهین، وكان طلحة غائبا".^(۲)

حضرت طلحه ﷺ غائب وو، او د هغوی نه علاوه ټول اهل شوری والا حضرت عثمان، علی، عبد الرحمن، سعد، زبیر ﷺ یې راوغوښتل، راوی وائی، بیا د حضرت عثمان او حضرت علی ﷺ نه علاوه یې چا سره هم خبرې اونه کړې.

نو وې فرمائیل: "یا علی، لعل هؤلاء القوم یعلمون لك حقك وقرايتك من رسول الله وصهرک وما اتاک الله من الفقه والعلم فان ولیت هذا الأمر فاتی الله فیه".^(۳)

وې فرمائیل، علی! کیدی شی دا خلق ستا حق، او رسول الله ﷺ سره ستا د رسته دارې او سخرگنې تعلق، او هغه علم او فقه پیژنی، کوم چې الله تعالی تا ته درکړې دي، لهذا که ته خلیفه جوړیږي، نو ددې خلافت په حقله د الله تعالی نه اوبریږه.

بیا هغوی ﷺ حضرت عثمان ﷺ راوغوښتلو، او هغه ته یې تقریباً هم دغه خبرې اوکړې، د اسرائیل عن ابی اسحاق په دې روایت کښې دا الفاظ منقول دي:

"یا عثمان لعل هؤلاء القوم یعرفون لك صهرک من رسول الله وسک وشرفک فان ولوک هذا الأمر فاتی الله فیه ولا تحملن بئى أبی معیط علی رقاب الناس".^(۴)

عثمانه! که دا خلق د خلافت معامله تاسو ته سپاری، نو تاسو په هغې کښې د الله تعالی نه ویریږئ، او بنو ابی معیط د خلقو په ستونو باندې سواره نه کړي.

په یو بل روایت کښې حضرت علی ﷺ سره هم په دې الفاظو د خطاب کولو ذکر دي:

"ان ولیت من أمر المسلمین شیئاً فلا تحملن بئى عهد المطلب علی رقاب الناس".^(۵)

^(۱) فتح الباری: ۸۵، ۹

^(۲) فتح الباری: ۸۵، ۹

^(۳) طبقات ابن سعد: ۱، ۳، ۱۳۴

^(۴) طبقات ابن سعد: ۱، ۳، ۱۳۴

^(۵) طبقات ابن سعد: ۱، ۳، ۱۳۴

یعنی که د خلافت ذمه دارې تا ته سپارلې شی، نو بنو عبد المطلب د خلقو په ستونو باندې مه سوره.

ددې نه ورستو د حضرت عمر رضی الله عنه په حوالې سره په دې روایت کښې دی: **ثم قال ادعوا لصهيبي، فدعى فقال: صلى بالناس ثلاثاً وليخل هلال القومى بيتاً فإذا اجتمعوا على رجل فمن خالفهم فاخبروا عتقه** (۱) وې فرمائیل، صهیب ما ته راوېلې، راوېلې شو، نو حضرت عمر رضی الله عنه ورته او وئیل، تر دریو ورځو پورې خلقو ته په جماعت سره مونځ کوه، او دا خلق دې په یو کور کښې جمع وی، او چې په کوم کس باندې اتفاق راشی، نو څوک هم چې د هغه مخالفت کوی نو د هغه سړی سر کټ کړئ.

د ابن سعد په یو بل روایت کښې حضرت عثمان رضی الله عنه او حضرت علی رضی الله عنه سره نورو حضراتو ته هم وصیت کړې شوې دې، د هغې الفاظ دادی:

”قَالَ: بَيْنَ قَدْ نَظَرْتُ لَكُمْ فِي أَمْرِ النَّاسِ فَلَمْ أَجِدْ عِنْدَ النَّاسِ شَقَاقًا إِلَّا أَنْ يَكُونَ فِيكُمْ، فَإِنْ كَانَ شَقَاقٌ فَهُوَ فِيكُمْ وَإِنَّا الْأُمَرَاءُ سِتَّةٌ، أَلِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَعُثْمَانُ، وَعَلِيٌّ، وَالزُّبَيْرُ، وَطَلْحَةُ، وَسَعِيدٌ، وَكَانَ طَلْحَةُ غَائِبًا فِي أُمُورِهِ بِالنَّاسِ أَتَى ثَمَانَ قَوْمَكَ إِنَّمَا يُؤْمَرُونَ أَحَدُكُمْ أَيْهَا الثَّلَاثَةُ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ وَعُثْمَانَ وَعَلِيٍّ فَإِنْ كُنْتَ عَلَى شَيْءٍ مِنْ أَمْرِ النَّاسِ يَا عَلِيُّ فَلَا تَحْمِلْهُ بَقِي هَاشِمٍ عَلَى رِقَابِ النَّاسِ“ (۲)

یعنی حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل، ما د خلقو دې معاملې ته او کتل نو ما په هغوی کښې نه، په تاسو کښې اختلاف اولیده، اختلاف که دې، نو هغه په تاسو کښې دې، دا معامله هسې خو تاسو شپږو کسانو عبد الرحمن، علی، عثمان، زبیر، طلحه او سعد ته سپارلې شوې ده، او طلحه خو د خپلو مالونو په سلسله کښې غائب دې، نو بیا ستاسو قوم به په تاسو دریو واړو کښې یو کس خلیفه جوړوی، ای عبد الرحمن، عثمان، او علی! ددې وجهې نه عبد الرحمن! که تا ته څه ملاویږي، نو ته خپل رسته دار د خلقو په ستونو باندې مه سوره، عثمانه! ته د ابو معیط اولاد او علی! ته بنو هاشم د خلقو په ستونو باندې مه سوره.

قوله: بِالْمُهَاجِرِينَ الْأَوَّلِينَ: دې نه ورستو سیدنا عمر رضی الله عنه مهاجرینو، انصارو، اهل امصارو او اعرابو په شان د متخلف پیژندگلو حامل مسلمانانو کښې د هر یو خصوصي او امتیازی شان بیانولو سره د هغه د خیال ساتلو وصیت او فرمائیلو.

د مهاجرین اولین نه څوک مراد دی؟ بعضې حضرات وائی، هغه حضرات مراد دی، چا چې دواړو قبلو اړخ ته مونځ کړې دې، یعنی څوک چې د تحویل قبلي نه وړاندې په اسلام مشرف شوی وو، یو قول دا دې، چې په بیعة الرضوان کښې شریک حضرات مراد دی، او دې حضراتو وطن پرېښودو سره دار الهجرة او مدینه الرسول ته تشریف راوړو، علامه عینی رحمته الله اول قول

(۱) طبقات ابن سعد: ۱/۳۴۱و۳

(۲) طبقات ابن سعد: ۳/۱۳۳۴

سعید بن المسیب اړخ ته او دویم شعبی اړخ ته منسوب کړې دي.^(۱)
 د "انصار" معنی او مصداق: او انصار هغه دي، چې په "دار" یعنی مدینه منوره کښې د وړاندې نه اوسیدل، او د اسلام په وجه د هجرت (ترك وطن) کونکو چې چا نصرت او کړو، هم هغه حضرات مراد دي.

د "تَبَوُّوا الدارَ وَالْإِيْمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ" معنی داده، چې انصار مدینې منورې ته د مهاجرینو نه وړاندې راغلي وو، او د رسول الله ﷺ دلته د تشریف راوړلو نه دوه کاله وړاندې هغوی جماتونه جوړ کړې وو، دا معنی نه ده، چې د مهاجرینو نه وړاندې هغوی ایمان راوړلې وو، ځکه چې په ایمان او هجرت کښې سابقیت او اول والي بس هم مهاجرینو ته حاصل وو.^(۲)

او تر کومې پورې چې د "الإيمان" تعلق دي، نو ددې متعلق یو قول خو دادې، چې دا هم د مدینې منورې په نومونو کښې یو نوم دي، او گویا د "دار" نه بدل دي، ولې دا قول بعید او بې فائدي او گرځولي شو.

حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی: "والراجح، أنه ضمن تبوُّوا معنى لزوم، أو عاملٌ نسبه محذوفٌ وتقديره واعتقدوا أو أن الإيمان لشدة ثبوته في قلوبهم كأنه أحاط بهم وكانهم نزلوه والله أعلم".^(۳)

واڼې چې راجحه دا ده، چې "تبوُّوا" د "لزم" معنی ته متضمن دي، او معنی ده، هغه خلق چا چې مدینه منوره او ایمان کلک ټینګ کړو، دویم احتمال دادې، چې ددې عامل ناصب محذوف دي، او تقدیر د عبارت داسې دي، "واعقدوا الإيمان"، دریم احتمال دادې، چې د هغوی په زړونو کښې ایمان د راسخ او ثابتیدو په وجه گویا ایمان د هغوی زړونه په گیره کښې اخستی دي، او هغوی گویا ایمان سره په احاطه کښې راګوزېږي.

علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی: "والإيمان، فيه إضمار أي وإثروا الإيمان، من باب علقتهاتينًا وماءً بارداً، لأن الإيمان ليس بمكان فيتبوُّوا فيه، التَّبَوُّو التَّمَكُّن والاستقرار وليس المراد أن الأنصار آمنوا قبل المهاجرين بل قبل مبعث النبی ﷺ إليهم".^(۴)

یعنی د "الدار" نه ورستو چې کوم لفظ د "الإيمان" راغلې دي، د هغې فعل مضمَر دي، او هغه دلته "اِثْرُوا" کیدې شی، او په دې طریقي سره به دا عبارت د "علقتهاتينًا وماءً بارداً" د قبیلې نه شی، ددې اضمار وجه داده، چې ایمان څه مکان نه دي، چې هغه د استوګنې ځانې جوړ کړې شی، ځکه د "تبوُّوا" معنی ده، د استوګنې ځانې جوړول، او قرار اختیارول، بیا د "قبلهم" نه دي هم

(۱) فتح الباری: ۸۵، ۹، وعمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۲

(۲) عمدة القاری: ۱۱۶، ۲۱۳

(۳) فتح الباری: ۸۵، ۹

(۴) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۳

دا فهم نه کړې شی، چې انصارو د مهاجرینو نه وړاندې اسلام قبول کړې وو، بلکه معنی داده، چې د رسول الله ﷺ او د صحابه کرامو رضی الله عندهم مدینې ته د تشریف راوړلو نه وړاندې هغوی ایمان قبول کړو او په مدینه کښې ئې استوگنه اختیار کړه.

د عام أولس (عوامو) د پاره وصیت: انصارو او مهاجرینو سره د متعلق وصیت نه ورستو حضرت عمر رضی الله عنه عام أولس (ښاریانو) په حقله وصیت او فرمائیلو، او د هغوی قدر، عزت او اهمیت ئې اوبښودلو.

”رد الإسلام“ په کسرې د راء سره یعنی د اسلام مدد کونکی او حفاظت کونکی.

”جَهَاءُ الْأُمُوالِ“ جهاء، د جابی جمع ده، لکه څنگه چې قضاة د قاضی، او غلاة د غالبی جمع ده، معنی ئې ده مال جمع کونکی، غیظ العدو یعنی د خپل کثرت او زیاتوالی په وجه به ئې دښمنانو غصه کول، او هغوی به ئې په ویره کښې ساتل، وَأَنْ لَا يُؤْخَذَ مِنْهُمْ..... یعنی د هغوی نه دې صرف د ضرورت نه زیات مال واخستې شی، او هغه هم د هغوی په خوشالۍ باندې.

د کشمیهنی په روایت کښې د ”وَيُؤْخَذُ مِنْهُمْ“ الفاظ راغلی دی، بغیر د ”لَا“ نه، خو اول صحیح گرځولې شوې دې.)

بیا ئې د اعرابو متعلق وصیت او فرمائیلو، هغوی ئې اهل عرب او گرځول، او وې فرمائیل، د هغوی نه دې، حواشی اموال واخستې شی، یعنی غیر عمده.

د ذمة الله ورسوله نه مراد ذمی دې، ځکه چې هغه به د الله تعالی او د هغه د رسول په ذمه کښې وو، د هغوی په وجه د قتال کولو نه مراد دادې، که دښمن دوی ته نقصان رسول غواړي، نو د هغوی دې د مسلمانانو په شان حفاظت او کړې شی.

د ټولو طبقو د پاره وصیت: حضرت عمر فاروق رضی الله عنه د خپل ژوند په آخری لمحو کښې د ټولو خلقو په حقله مفصل او جامع وصیت او فرمائیلو، چې په هغې کښې د هرې طبقې خصوصیات او امتیازات ذکر کولو سره ئې د هغوی حقوق، اهمیت او قدر و قیمت ښکاره کړو، خلق خو به یا ابتداء مسلمانان وی، یا کافران، بیا کافر به یا حربی وی یا ذمی، حربی خو د بحث نه بهر دې، او د هغه د پاره خو وصیت نه شی کیدې، ذمی خو په دار اسلام کښې د الله تعالی او رسول په ذمه زارئ سره آزاد او محفوظ اوسېږي، په دې وجه هغوی د پاره ئې وصیت او فرمائیلو، بیا مسلمان خو به یا مهاجر وی یا انصاری، د بهر نه اسلام د پاره هجرت کولو. سره راتلونکي او د هغوی مدد کونکی مقامی حضرات خو ډیر زیات اهم دی، بیا هغوی به یا ښاریان وی، یا باندېچیان، دواړه ئې ذکر کړل، او د مدائنی په روایت کښې دا الفاظ هم دی: ”وَأَحْسِنُوا مَوَازِيرَهُ مَنْ يَلِ أَمْرَكُمْ وَعُمُومُهُ وَأَدْوَالِيهِ الْأَمَانَةُ“ (۲).

(۱) فتح الباری: ۷۸۵، ۹

(۲) فتح الباری: ۷۸۵، ۹

یعنی د ولی الامر بنه کلکه ملگرتیا کوئی، او د هغه مدد کوئی، او امانت هغه ته اوسپاری.

فاصلقتنا مونږ لارو، او د کشمیهنې په روایت کښې فانقلبنا راغلې دې، یعنی مونږ راغلو او واپس شو. (۱)

د قبور ثلاثو د وقوع کیفیت: فوضع هناك مع صاحبيه: بیا هغه خپلو دواړو ملگرو، رسول الله ﷺ او سیدنا ابوبکر صدیق رضی الله عنهما سره دفن کړې شو، دومره خبره خو متفق علیه ده، چې رسول الله ﷺ خپلو دواړو ملگرو سره یو ځانې په یوه بقعه (مکه، مبارکه او په یوه احاطه کښې دفن دې، هغه د قبور په کیفیت او هیئت کښې اقوال مختلف دي.

اکثر حضرات خو دا فرمائی، چې د رسول الله ﷺ قبر دې، بیا د حضرت ابوبکر رضی الله عنهما او بیا د حضرت عمر رضی الله عنهما، بعضې وائی د رسول الله ﷺ قبر قبلي اړخ ته دې، او د هغوی د اوږو سره ابوبکر او د ابوبکر اوږو سره د حضرت عمر رضی الله عنهما قبر دې، او بعضې حضرات وائی، چې د رسول الله ﷺ سر مبارک اړخ ته د حضرت ابوبکر رضی الله عنهما قبر دې، او خپو اړخ ته د حضرت عمر رضی الله عنهما، او یو قول دادې، چې د ابوبکر قبر د رسول الله ﷺ خپو مبارکو سره دې، او حضرت عمر رضی الله عنهما قبر د حضرت ابوبکر رضی الله عنهما خپو سره دې، ددې نه علاوه نور هم اقوال شته. (۲)

د نوي امير المؤمنين ټاکل او د عبد الرحمن بن عوف د عقل مندئ حکمت عملی: د حضرت عمر رضی الله عنهما تدفین نه ورستو د هغوی د وصیت مطابق د نوي امير المؤمنين د تعیین او تقرر معامله شروع شوه، د شپږو اصحابو شوری حضرت عمر رضی الله عنهما پخپله جوړه کړې وه، په دوی کښې حضرت عبد الرحمن بن عوف هم وو، هغوی ټول حضرات جمع کولو سره د ټولو نه اول درې کسان د دریو په حق کښې د دستبردار کیدو د پاره او فرمائیل، په اسلام کښې د خلیفه د گرانو ذمه دارو او حساس معاملې د احساس په وجه د صحابه کرامو د پاره دا څه مسئله نه وه، چې هغوی د امارت د طلب کولو نه دستبردار شي، بلکه ددې (خلافت) د پاره تیاریدل، د هغوی د پاره گران وو، نو حضرت زبیر د حضرت علی رضی الله عنهما په حق کښې، حضرت طلحه د حضرت عثمان رضی الله عنهما په حق کښې، او حضرت سعد د حضرت عبد الرحمن رضی الله عنهما په حق کښې دستبردار شو، او اوس صرف په دریو کښې د یو ټاکل په نسبت سره په شپږو کښې د یو ټاکلو ډیر آسان شو، نو په دې وجه حضرت عبد الرحمن بن عوف خپله معامله د شپږو په ځانې په دریو کښې د کیدلو د پاره او فرمائیل، اوس عبد الرحمن بن عوف خو متکلم وو، او د حضرت عثمان او حضرت علی رضی الله عنهما په شان د جلیل القدر شیوخ اسلام نه په ځانې دا متوقع وه، چې هغوی به ددې عهدې نه معذرت کوی، او عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنهما چې پخپله یو دنگ لوړ صحابی رسول وو، د هغه په دې دواړو کښې د یو په حق کښې د راتې ورکولو امکان وو، حضرت عبد الرحمن بن عوف د سترگو رنډا کونکي منطق نه کار واخستو، وې وئیل په تاسو کښې چې څوک انکار کوی، مونږ به هم هغه ته ذمه داری سپارو، د اسلام مزاج

(۱) فتح الباری: ۸۵۹.

(۲) فتح الباری: ۸۶، ۸۵۹.

او د حق دستور هم دادې، چې څوک عهده طلب کوي هغه به پخپله د هغې ذمه دار وي، او څوک چې تیار نه وي، او عهده هغه ته اوسپارلې شوه، نو الله تعالی به د هغه مدد کوي.

اوس که په حضرت عثمان رضی الله عنه او حضرت علی رضی الله عنه کښې چا هم د بیزارۍ اظهار کولې، نو هغه به ئې امیر جوړولو، نو ددې ویرې نه یو هم د براءت اظهار اونه کړو.

دویمه خبره عبد الرحمن بن عوف او فرمائیل، چې په تاسو کښې هر یو په خپل زړه او اعتقاد کښې چې څوک افضل گنږي، د هغه نامه دې واخلي، او ظاهره ده، د دیانت په وجه هغوی دواړه د خپل مقام او مرتبې نه خبر وو، او پوهیدل، چې افضل خو زه پخپله یم، نو هغوی به د واقعی خلاف څنگه د بل چا د افضل کیدو اظهار کولو، نتیجه دا شوه، چې دواړه حضرات خاموش شو.

قوله: وَاللَّهُ عَلَيْهِ وَالْإِسْلَامُ: دا یو قسمه قسم دې، والله مبتداء او علیه خبر دې، یعنی والله

رقیب علیه او "الإسلام" په لفظ الله باندې عطف دې، یعنی الله تعالی او د الله تعالی دین نگهبان منلو سره فیصله او کره. (۱)

قوله: لِيَنْظُرَنَّ أَفْضَلُهُمْ فِي نَفْسِهِ: د لام په فتحې سره، جواب قسم دې، او معنی ئې داده،

چې تا ته د الله تعالی واسطه او قسم دې، چې په تاسو کښې دې هر یو هم هغې سرې ته او گوري، چې د هغه په نظر کښې د ټولو نه افضل وي، او یا په کسرې د لام سره امر غائب

دې، او معنی دغه ده، "في نفسه" یعنی په خپل اعتقاد او خپل زړه کښې څوک چې تاسو ته غوره ښکاري او د دیانت په وجه څوک چې تاسو د خلافت اهل گنږئ، هغه متعین کړئ. (۲)

په یو روایت کښې دا الفاظ دي:

"قال عثمان: أنا أول من رضی وقال: علي: أعطني مؤثقا لتوثرن الحق ولا تخشن ذارحم، قال: نعم، ثم قال أعطني موثيقكم أن تكونوا معي على من خالف". (۳)

حضرت عثمان رضی الله عنه او وئیل، زه اول هغه کس ووم چې د هغه په خبره باندې راضی شوم، بیا

حضرت علی رضی الله عنه او وئیل، ما ته وعده راکولو سره دا یقین راکړه، چې ته کومه فیصله هم کوي

په هغې کښې په حق ته ترجیح ورکوي، او هیڅ یو رشته دار به نه مخصوص کوي، هغوی اوو فرمائیل، هاو زه وعده کوم، بیا عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه او فرمائیل، ته هم ما سره وعده

اوکړه، چا چې هم ددې فیصلې مخالفت او کړو، د هغه خلاف به زما ملگرتیا کوي.

قوله: فَأَسْكَتَ: په ضمی د همزې سره، د مجهول صیغه ده، معنی داده چې هغه چپ کړې

شو، "كان مُسْكِتًا اسكتها" لکه چې یو چپ کونکی دوی چپ کړل، یا په فتحې د همزې سره

(۱) فتح الباری: ۸۶، ۹، عمدة القاری: ۱۶، ۲۱۳، إرشاد الساری: ۱۱۹۸، ۸

(۲) فتح الباری: ۸۶، ۹

(۳) فتح الباری: ۸۶، ۹

اسکت به معنی د سکت، هغه چپ شو.

قوله: فَأَخَذَ بِيَدِ أَحَدِهِمَا هُغُوِي هُغُوِي په دې دواړو کښې د يو کس لاس او نيسلو. مراد حضرت علي رضي الله عنه دې، چې ددې د وړاندې عبارت نه پته لگي، او د ابن فضيل په روايت کښې ددې تصريح هم ده (۱).

ما قدام عليت به..... د. والقدام نه بدل دې، يا د هغې صفت دې (۲).

قوله: ثُمَّ خَلَا بِالْآخَرِ: بيا هغه بل سره په خلوت کښې ملاؤ شو.

طبراني رضي الله عنه د مدائني په حوالې سره نقل کړې دې، چې حضرت سعد رضي الله عنه حضرت عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنه ته د حضرت عثمان رضي الله عنه د خليفه مقرر کولو مشوره ورکړه، او بيا دې دواړو خپلو خپلو دوستانو ته، او په مدينه کښې چې چا سره هم ملاویدل، د حضرت عثمان رضي الله عنه په حلقه به ئې ورته وئيل (۳).

د حديث بعضې فوائد: ددې حديث نه څو فائدهې اخستلې شوي دي: مثلاً:

①- په مسلمانانو باندې د حضرت عمر رضي الله عنه شفقت او هغوی سره خير خواهي.

②- په هغې کښې د سنتو اقامت يعنی ژوندی کول.

③- د الله تعالی خوف او ويره.

④- د خپلې ذاتي معاملي نه زيات د دين د معاملي اهتمام.

⑤- همدغه شان دا هم معلومېږي چې د چا په وړاندې د هغه د تعريف منع والې په هغه صورت کښې دې. چې په هغې کښې غلو، افراط او تفريط يا د واقعي خلاف خبره وي، او کله چې دا قسمه قباحتونه نه وي، نو بيا په دې کښې حرج نشته: په دې وجه حضرت عمر رضي الله عنه هغې ځوان ته (د چا چې په دې حديث کښې ذکر دې) د خپل کار نه منع نه کړو، چې د هغوی په وړاندې ئې د هغوی رضي الله عنه تعريف کولو، حال دادې چې هغوی رضي الله عنه ته د پينسو او چلولو حکم ورکوي. مطلب دادې، چې حضرت عمر رضي الله عنه په دې وخت کښې هم د خپلو ذمه دارو نه غافل نه وو.

⑥- دا هم معلومېږي چې په دې آخری وخت کښې د قرضونو د ادا کولو وصيت کول پکار دي. څنگه چې حضرت عمر رضي الله عنه وصيت او فرمائيلو، ولې د تعريف کولو نه ئې نه منع کولو.

⑦- دا هم ثابتېږي. چې د اهل خير او صلاح خلکو سره دفن کيدل هم لوئې اهميت دې، او سلف صالحينو به ددې ډير اهتمام کولو.

⑧- دا هم ثابتېږي. چې د خليفه د تقرر په سلسله کښې مشوره کيدل پکار دي، او په هغې

(۱) فتح الباری: ۱۸۲، ۹.

(۲) فتح الباری: ۸۲، ۹. ارشاد الساری: ۱۱۹۸، ۸.

(۳) فتح الباری: ۱۸۶، ۹.

کنبی افضل د نور نه غوره، مقدم کول پکار دی، او د امام تقرر په بیعت سره کبیږي.^(۱)
مفضول د افضل خلیفه جوړولو په جواز باندې استدلال: ابن بطال رحمته الله علیه وائی، د دې قیصې نه دا هم معلومیږي، چې مفضول د افضل امیر او حاکم جوړل جائز دی، ځکه که د دې جواز نه وي، نو حضرت عمر رضی الله عنه به د خلافت دا معامله د شپږو کسانو شوری ته لا علی التعین نه سپارله، ځکه چې خلافت شوری ته د سپارلو مطلب دا وو، چې په دې کنبې هر یو متعین کول جائز دی، او حال دا چې چې په هغوی کنبې افضل او مفضول معلوم وو، ځکه چې افضل خو په ترتیب سره عثمان او علی رضی الله عنهما وو، نو که دا صرف د افضل استحقاق وي، نو هغوی رضی الله عنه به په متعینه توګه د افضل د پاره وصیت کړې وو، او مفضول به ئې په شمیر کنبې هم نه راوستلو، د حضرت ابوبکر رضی الله عنه طرز عمل نه دا هم معلومیږي، چې مفضول په افضل باندې حاکم او ولی الامر جوړیدې شی، ځکه چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه ارشاد فرمائیلي وو:

مقد رضىت لكم أحد الرجلين عمروا بن عبیدة.^(۲) ما ستاسو د پاره په حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت ابو عبیده رضی الله عنه دواړو کنبې یو خوښ کړې دي.

حال دا چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه په دې پوهیدو، چې په دې دواړو کنبې افضل څوک دي، او مفضول څوک.

د حضرت عمر رضی الله عنه په طرز عمل باندې اشکال او د هغې جواب: د افضل یا مفضول خلیفه جوړولو په حوالې سره د حضرت عمر رضی الله عنه په دې عمل باندې هم اشکال کړې شوې دي، کوم چې هغه د خلافت په سلسله کنبې اختیار کړې وو، او هغه داسې چې که حضرت عمر رضی الله عنه مفضول ته ولایت ورکول جائز نه ګڼل، نو بیا خو مطلب دا شو، چې د دې شپږو کسانو نه علاوه هغوی رضی الله عنه نور ټول حضرات مفضول ګڼل، په دې وجه ئې دوی جدا کړل، ځکه چې که په هغوی کنبې داسې څوک سړې وي، چې د ذکر کړې شوې شپږو نه افضل وي، نو بیا خو د هغه خلیفه جوړول ضروري وو، خو اشکال دا چې، که هغوی رضی الله عنه ته دا پته وه، چې دا شپږ حضرات د باقی ټولو نه غوره دي، نو بیا خو به ورته یقینا دا هم پته وه، چې په دې شپږو کنبې افضل څوک دي. او که هغوی ته دا پته وه، نو بیا هم هغه په متعینه توګه خلیفه جوړول پکار وو. دا نه چې هغه او نور حضرات په دې استحقاق کنبې برابر برابر شریک کړي.

او که هغوی رضی الله عنه مفضول د خلافت د جواز هم قائل وو، نو بیا خو په دې شپږو کنبې او د دوی نه علاوه په نورو حضراتو کنبې هر څوک خلیفه جوړول ممکن وو، حال دا چې داسې نه ده، ځکه چې شپږو کسانو سره د مخصوص کولو معنی داده، چې د دوی نه علاوه بل څوک خلیفه جوړول جائز نه دی.

ددې جواب دا دی. چې په اصل کنبې د حضرت عمر رضی الله عنه وړاندې دوه مثالونه وو، یو د رسول الله ﷺ مثال وو. ځکه چې رسول الله ﷺ چا ته هم دخپل خلیفه جوړیدو تصریح نه وه کړې، او

(۱) فتح الباری: ۷۸۲.۹

(۲) فتح الباری: ۷۸۷.۹

گويا داني د اهل حل و عقد په صوابديد باندې پريښودې وه.
او دويم مثال د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ، چا چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ خليفه جوړ کړې وو، اوس حضرت عمر رضی اللہ عنہ ددې دواړو خيال داسې ساتلې دې، چې شپږ افضل او احق (زيات حقدار) کسان ئې متعين کړل، او په يوه توگه ئې د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ شان د خليفه تعين او کړو، ولې په هغوی کښې چې بيا کوم يو ډير افضل سړې وو، د هغه تعين او تخصيص ئې اونه کړو، دې د پاره چې په تصريح او تعين نه کولو کښې د رسول الله ﷺ اطاعت او پيروي اوشی.)

د استخلاف او ترک تعين خليفه دواړو جمع کولو ددې صورت تائيد د حضرت عمر رضی اللہ عنہ دې قول سره هم کيږي: «لَا تَحْلَاهَا حَيًّا وَمَيِّتًا» (۱).
ژده ژوند کښې او د مرگ نه ورستو هم ددې خلافت د مسئوليت بوج او چتول نه غواړم.

ځا او ميثا يعنې په ژوند او د مرگ نه ورستو د بوج او چتولو مطلب دادې، چې که حضرت عمر رضی اللہ عنہ خليفه مقرر کړې وې، نو د هغه د ټولو افعالو نسبت به اجمالا حضرت عمر رضی اللہ عنہ اړخ ته هم کيدو، او داسې به وئيل کيدل، چې د عمر سړی داسې او کړل، او هغسې ئې او کړل..... او گويا د حضرت عمر رضی اللہ عنہ ذمه د خلافت بوج به د مرگ نه ورستو هم نه وو ختم شوې، په دې وجه هغوی د خليفه تعين اونه کړو، بلکه اهل حل و عقد خو ئې متعين کړل، او باقی د خليفه د تعين ذمه داري ئې په هغوی واچوله، او د هغوی په خپل مينځ کښې ئې د مشورې او مناظرې ځانې پريښودو، دې د پاره چې کوم سړې متعين شی، د هغه نسبت حضرت عمر رضی اللہ عنہ اړخ ته نه کيږي.

بلکه هغه د موجود او حاضر حضراتو په اتفاق سره وی، او غير موجود حضرات د هغه تابع وی، او همدغسې د ټول اولس په اتفاق سره د خليفه تعين اوشو، (۲) نو گويا هغه خليفه مقرر هم کړو او مقرر ئې نه هم کړو.

۹- باب: مَنَاقِبُ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ الْقُرَشِيِّ

الْهَاشِمِيُّ أَبِي الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنْتَ مِنِّي وَأَنَا مِنْكَ». وَقَالَ عُمَرُ تَوَفَّى رَسُولُ اللَّهِ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَهُوَ عَنْهُ رَاضٍ». [۱: ۴۰۰۵]

حضرت علي رضی اللہ عنہ بنی طالب د رسول الله ﷺ سکه تره څوې دې، د هغوی رضوالد ابو طالب او د رسول الله ﷺ والد محترم دواړه د عبد المطلب ځامن وو.

(۱) فتح الباری: ۱۷۷، ۹.

(۲) الطبقات الکبری: ذکر استخلاف عمر: ۱۲۶۰، ۳.

(۳) فتح الباری: ۱۷۷، ۹.

د حضرت علی رضی اللہ عنہ ولادت د صحیح قول مطابق د بعثت نبوی نه لس کاله وړاندې اوشو، او د هغوی تربیت رسول الله ﷺ او فرمائیلو، نو د ماشوم والی نه هغوی د رسول الله ﷺ صحبت او معیت اختیار کړو، او بیا د ژوند د آخری لمحې پورې ئې هغوی ﷺ پرې نه ښودل، د هغوی رضی اللہ عنہ د مور بی بی نوم فاطمه بنت اسد بن هاشم وو، هغه د دوی رضی اللہ عنہم پلار د پیو لور وه، اودا هغه اولنې هاشمی ښځه ده، چې د هغې نه یو هاشمی پیدا شو، یعنې حضرت علی رضی اللہ عنہ، او هغې هم اسلام قبول کړو او د رسول الله ﷺ صحبت ئې اختیار کړو، په کبارو صحابیاتو کښې شمیر شوه، او د هغوی رضی اللہ عنہم په ژوند کښې وفات شوې ده.)

د حضرت علی رضی اللہ عنہ ابو تراب کنیت ولې او ګرځیدو؟ ابو الحسن کنیت خو ښکاره دې، د دې وجهې به وی چې د هغوی رضی اللہ عنہم ځوی حسن وو، او هسې هم تفاؤلاد نیک فالې په توګه، دا قسمه کنیتونه اختیارولې شې، نو په ابو تراب کنیت سره هغوی رضی اللہ عنہم څنګه مکڼی (موسوم) شو، دا لږه د غور خبره ده، په دې سلسله کښې دلته وړاندې په دریم روایت کښې ددې ذکر راروان دې.

کثرت فضائل او د هغې وجه: حافظ ابن حجر رحمه الله د احمد، اسماعیل القاضی، امام نسائی او ابو علی النیساپوری په حوالې سره فرمائی:

”لم یردنی حق أحد من الصحابة بالأسانید الحیاد اکثر مما جاء فی علی“ (۱)

په صحابو کښې د چا په حق کښې هم په جیدو سندونو سره دومره فضائل نه دی وارد شوې، څومره چې د حضرت علی رضی اللہ عنہم متعلق وارد شوي دي.

خو ددې مطلب دا نه دي، چې هغوی (حضرت علی رضی اللہ عنہم) د ټولو صحابو نه افضل دی، څنګه چې بعضی خلکو ګڼلې ده، بلکه د هغوی د فضائلو د کثرت نور وجوهات دي، په هغې کښې د ټولو نه لویه وجه داده، چې حضرت علی رضی اللہ عنہم په خلفاء راشدینو کښې د ټولو نه آخری دي، د مرتبې په حوالې سره هم او د عهد خلافت په حوالې سره هم، او د هغوی په عهد خلافت کښې اختلافات او نزاعات هم ډیر زیات پیدا شو.

نو د هغوی رضی اللہ عنہم په خلافت کښې درې قسمه خلق وو، یو د بنو امیه خلق چې د هغوی رضی اللہ عنہم مخالف او ناقدین وو، او هغوی د حضرت علی رضی اللہ عنہم مخالفت او کړو، په هغوی رضی اللہ عندهم باندې لعن، طعن ئې خپله طریقه جوړه کړه، او دا ئې د خپل دین برخه او د دیندارۍ تقاضا او ګڼلې، په مجلسونو، غونډو او په محراب او منبر باندې به ئې هغه بیانولو.

دویم اړخ ته په فتنه د خروج کښې مبتلاء څه خلقو هم هغوی رضی اللہ عندهم نقد او جرح ښه او ګرځوله، او په یوه توګه ئې د بنو امیو تائید او کړو، بلکه د هغوی نه هم دوه قدمه وړاندې تللو سره به ئې د حضرت علی رضی اللہ عندهم تکفیر کولو، او په دې حواله ئې هغوی حضرت عثمان رضی اللہ عندهم سره ملاؤ کړل.

(۱) فتح الباری: ۷۹، ۹، عمدة القاری: ۱۶، ۲۱۴، إرشاد الساری: ۱۱۹۹، ۸

(۲) فتح الباری: ۷۹، ۹، ۱۸۹

دریم جماعت د اهل سنت والجماعت وو، چې د حضرت علی (علیه السلام) فضائلو، مناقبو او مقام او مرتبې نه خبردار او هغوی سره د عقیدت او احترام تعلق به ئې د ایمان جز گنرلو، کله چې معاندینو او مخالفینو د هغوی (علیه السلام) په شان کښې گستاخی شروع کړه، نو حضرات اهل سنت والجماعت د هغوی (علیه السلام) مناقبو او فضائلو د خوړولو ضرورت محسوس کړو، او په دې کښې ئې ډیر کوشش کولو. په دغه وخت کښې د صحابه کرامو (رضی الله عنہم) یو لوی جماعت موجود وو، او هغوی ته په دې سلسله کښې چې څه معلوم وو، هغه ئې بیان کړل، او په دې طریقه هر اړخ ته د هغوی (علیه السلام) فضائل او مناقب خواره شول، او د هر عام او خاص د ژبې ذکر شو، او د خلفاء ثلاثه (رضی الله عنہم) فضائل فی نفسه اگرچې ډیر وو، ولې دهغې د شیوع او فروغ یعنی د خوریدو دا وجه او علت نه وو، په دې وجه دهغې د ذکر کولو هم زیات ضرورت پېښ نه شو (۱).

قوله: أنت مني وأنا منك: دا د براء بن عازب (رضی الله عنہ) اوږد حدیث یوه برخه ده، چې د هغې تخریج امام بخاری (رحمته الله علیه) په کتاب الصلح، باب "کیف یکتب: هذا ما صالح فلان بن فلان، وفلان بن فلان وان لم ينسبه إلى قبيلة....." (۲). کښې کړې دي.

قوله: وَقَالَ عُمَرُ: تَوَقَّى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ عَنْهُ رَاضٍ: (ار: ۱۳۶۹۷)

دا تعلیق موصولا اوس په وړاندینې باب کښې تیر شوې دي، په هغې کښې حضرت عمر (رضی الله عنہ) خپل خلیفه د تقرر په سلسله کښې فرمایلې وو، "ما أجد أحق بهذا الأمر من هؤلاء النفر أو الرهط الذين تولى رسول الله ﷺ وهو عنهم راضٍ". او بیا ئې د حضرت علی، عثمان، زبیر، طلحه، سعد، او عبد الرحمن (رضی الله عنہم) نومونه واخستل (۳).

د حضرت علی (رضی الله عنہ) خلافت: حضرت علی (رضی الله عنہ) د سیدنا عثمان (رضی الله عنہ) شهادت نه ورستو په ۳۵ هجري کښې د ذوالحجې په اولنو ورځو کښې خلیفه جوړ کړې شوې، مهاجرینو او انصارو ټولو حاضرینو د هغوی په لاس بیعت او کړو، بیا آفاق او اطرافو یعنی لرې لرې سیمو علاقاو او بانډو وغیره ته د هغوی د بیعت خبر اولیرلې شو، او اکثر و خلکو هغه قبول کړو، ماسواء د سیدنا حضرت معاویه (رضی الله عنہ)، نو ددې دواړو حضراتو په مینځ کښې چې څه هم وړاندې راغلی دی، هغه هم ددې برخه او نتیجه وه (۴).

د خلافت ترتیب د نسبې قرابت خلافاً وو؟ حضرت گنګوهی (رحمته الله علیه) فرمائی د خلافت راشده په ترتیب کښې الله رب العزت دا عجیبه صورت کیښودې دي، څومره چې څوک د رسول الله (ﷺ) په نسبې قرابت کښې نژدې دي، دومره د هغه خلافت د هغوی (ﷺ) نه لرې دي، حضرت

(۱) فتح الباری: ۸۹، ۹.

(۲) صحیح البخاری، کتاب الصلح، رقم: ۱۲۶۹۹.

(۳) کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ، باب قصة البيعة، رقم: ۱۲۷۰۰.

(۴) فتح الباری: ۸۹، ۹.

ابوبکر رضی اللہ عنہ لري وو، نو د هغوی خلافت اولنې، بيا حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نزدې وو، د هغوی دريم نمبر دې، او حضرت علي رضی اللہ عنہ د ټولو نه قریب النسب وو، ولې د ټولو نه ورستو خليفه جوړ شو، هغه: د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په خلافت کښې دا کليمه نه صدقېږي (۱)
په دې باب کښې امام بخاری ټول ووه حديثونه ذکر کړي دي.

اولنې حديث: ۳۴۹۸ (۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «لَأُعْطِينَ الرَّايَةَ عَدَا رَجُلًا يَفْتَحَ اللَّهُ عَلَى يَدَيْهِ» قَالَ قَبَاتُ النَّاسِ يَدُوكُنَّ وَلَيْتَهُمْ أَيْتُهُمْ يُعْطَاهَا فَلَمَّا أَصْبَحَ النَّاسُ، عَدَا وَعَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كُلُّهُمْ يَرْجُو أَنْ يُعْطَاهَا فَقَالَ «أَيُّنَ عَلَى بْنِ أَبِي طَالِبٍ». فَقَالُوا ائْتِكِي عَيْنِيهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «فَأَرْسِلُوا إِلَيْهِ فَأَتُونِي بِهِ». فَلَمَّا جَاءَ بَصُقَ فِي عَيْنَيْهِ، وَدَعَا لَهُ، فَبَرَأَ حَتَّى كَانَ لَمْ يَكُنْ بِهِ وَجَعٌ، فَأَعْطَاهُ الرَّايَةَ. فَقَالَ عَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَأَيْتُهُمْ حَتَّى يَكُونُوا مِثْلَنَا فَقَالَ «انْثُدَّ عَلَى رِسْلِكَ حَتَّى تَنْزِلَ بِسَاحَتِهِمْ، ثُمَّ ادْعُهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ، وَأَخْبِرْهُمْ بِمَا يَجِبُ عَلَيْهِمْ مِنْ حَقِّ اللَّهِ فِيهِ، فَوَاللَّهِ لَأَنْ يَهْدِيَ اللَّهُ بِكَ رَجُلًا وَاحِدًا خَيْرٌ لَكَ مِنْ أَنْ يَكُونَ لَكَ حُمْرُ النَّعَمِ». (۳: ۲۷۸۳)

رجال الحديث

قتيبة بن سعيد: دا قتيبه بن سعيد الثقفی دې، دده احوال د کتاب الإیمان، باب إفشاء السلام من الإسلام لاندې تیر شوی دی. (۳)

عبد العزيز: دا عبد العزيز بن أبي حازم دې، د دوی او د دوی د پلار ابو حازم احوال تیر شوی دی. (۴)

سهل بن سعد: د رسول الله ﷺ صحابی سهل بن سعد الساعدي دې، د دوی احوال تیر شوی دی (۵)
ددې حديث څه تشریح خو په کتاب الجهاد کښې تیره شوې ده (۶)
او څه تشریح په کتاب المغازی کښې راروانه ده (۷)

يدكون بالبدال المهملة دا د "هک" نه حال واقع شوې دې، پاتوايدو کون دوکا په هغه وخت کښې ونيولې شی. کله چې په خپل مينځ کښې اختلاف او اخستل ورکول اوشي، او يا بيا "دوک" په

(۱) اوگوري: الابواب والتراجم، ص: ۱۲۲۲

(۲) الحديث مرّ تخريجه في كتاب الجهاد، باب "دعاء النبي إلى الإسلام والنبوة....."، رقم: ۱۲۹۴۲

(۳) كشف الباري: ۱۱۸۹.۸

(۴) كتاب الصلاة، باب نوم الرجال في المسجد.....

(۵) كتاب الوضوء، باب غسل المرأة أباهها الدم عن وجهه.....

(۶) اوگوري: كشف الباري. كتاب الجهاد والسير: ۱۶۵.۲

(۷) كتاب المغازی، ص: ۴۲۸، ۴۲۲

معنی د "الغرض" دې او د "یدوکون" معنی ده "یغوضون ویتحدثون" یعنی په خبرو اترو کښې مشغول او مصروف پاتې کیدل.

او په بعضې نسخو کښې یدکرون بالذال المعجمة والراء هم راغلې دې، یعنی هغوی ټوله شپه ددې ذکر کولو څخه.

قوله: کله یو یو جو: هر یو ته دا امید وو، چې کیدې شی زه مراد یم، او ماته دا سعادت ملاوښی.

په بعضې نسخو کښې یو جو د مفرد او په بعضو کښې یو جو د جمع راغلې ده، یو جو د لفظ کل د وجهې نه دې (چې مفرد دې) او یو جو د معنی د کل د وجهې نه کیدې شی، او کل معنی جمع ده (۲).

قوله: فأرسلوا إلیه: دا په دوه قسمه محفوظ کړې شوې دې:

①: ماضی مبنی للفاعل، په دې صورت کښې به "فأتی به" راځی، او معنی به ئې دا وی، چې هغوی حضرت علی رضی الله عنه ته پیغام اولیرلو، یا ئې څه کسان اولیرل، او هغه راوستې شو.

②: او یا ارسلا د امر صیغه ده، په دې صورت کښې به هم ما بعد "فأتی به" هم د امر په صیغې سره وی، او معنی به ئې وی، هغې پسې څوک اولیرئ، او هغه زما خوا ته راوغواړئ (۳).

قوله: فأعطاه: په بعضې نسخو کښې ماضی معروف په فاء سره دې، بعضو کښې په واو سره راغلې دې، او په بعضو کښې فاعلی مجهول راغلې دې (۴).

قوله: من حُمر النعم: حُریرضم الحاء وسكون الیم، د احمر جمع ده، او النعم بفتح النون والعین اوبښ ته وئیلی کیږی. دا ترتیب د من قبیل اضافه الصفه الی الموصوف دې، یعنی سور اوبښ..... دا به په عربو کښې ډیر ښه او قیمتی څیز گنلې شو.

علامه عینی رحمته الله وائی: "وهی أحسن أموال العرب یضربون بها البثل فی نفاسة الشئ، ولیس عندهم شئ أعظم منه" (۵). دا به د عربو د ټولو نه ښه او اعلی مال تصور کیدو.

دې سره به هغوی د یو څیز د نفاست او ښه والی مثال ورکولو، او ددې نه لوی څه څیز به هغوی سره نه وو.

د اوبښانو د ذکر کولو مقصد: څوک د اسلام په مال سره مالدار کول او په هدایت سره هغه روښانه کول، ډیر لوڼې د خیر کار دې، او ددې ډیر لوی اجر او ثواب دې، په هر حال کښې

(۱) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۶

(۲) اوگوری: عمدة القاری: ۱۶، ۲۱۵، وإرشاد الساری: ۱۱۹۹، ۸

(۳) عمدة القاری: ۱۶، ۲۱۵، وإرشاد الساری: ۱۱۹۹، ۸

(۴) عمدة القاری: ۱۶، ۲۱۵

(۵) عمدة القاری: ۱۶، ۲۱۵

آخری کار دی، د هغې د اوسنانو یا بل یو دنیوی څیز سره تشبیه او مثال په ظاهره باندې د ډیر ښه څیز تشبیه د ډیر خراب څیز سره ورکول دی، علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ ددې په حقله وائی: "وتشبيه أمور الآخرة بأعراض الدنيا إنما هو للتقريب إلى الفهم ولا فذرة من الآخرة خلد من الدنيا وما فيها بأمرها وأمثالها معها".^(۱)

د آخری کارونو دنیوای څیزونو سره تشبیه صرف د پوهې د پاره وی، ځنې نو د آخرت یوه ذره د دنیا وما فیها او دې سره ددې په مقدار د نورو څیزونو نه غوره او افضل دی. او یا په حیرالنعیم سره مراد د سرو او ښه اوسنانو صدقه ده، ځنګه چې قسطلانی تصدیق بها وئیلو سره دې اړخ ته اشاره کړې ده.^(۲)

په دې صورت کښې به دا تشبیه د امور الآخرة بأعراض الدنيا د قبیلې نه بالکل شی نه، بلکه په ظاهره به دا د یو وړوکی امر آخرت تشبیه د یو لوڼې امر آخرت سره شی. بلکه په هغې باندې تفضیل. ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت واضح دی، ځکه چې باب د فضائل و مناقب علی په حوالې سره دې، او په حدیث کښې د حضرت علی رضی اللہ عنہ فضیلت په واضحه توګه دا مذکور دې، چې رسول الله ﷺ هغوی د بیرغ (جهنډې) والا جوړولو سره اعزاز ورکړو، او بیا د هغوی فضیلت او شجاعت داسې هم ښکاره شو، چې د هغوی په لاس باندې خیبر فتح شو.

په دې کښې د رسول الله ﷺ معجزه هم وړاندې راغله، هغوی رضی اللہ عنہم پیشین گوښې فرمائیلې وه، چې صبا به خیبر فتح کړي، او د حضرت علی رضی اللہ عنہ په لاس به فتح کړي، نو همدغسې اوشو ده.^(۳)

دویم حدیث: ۳۴۹۹ (۴) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ عَنْ سَلَمَةَ قَالَ كَانَ عَلَى قَدْ تَخَلَّفَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي خَيْبَرٍ وَكَانَ يَوْمَئِذٍ فَقَالَ أَنَا أَتَخَلَّفُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَخَرَجَ عَلَيَّ فَلَجَقَّ بِالنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَلَمَّا كَانَ مَسَاءَ اللَّيْلَةِ النَّبِيُّ فَاتَمَّهَا اللَّهُ فِي صَبَاحِهَا، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَأُعْطِينَ الرَّايَةَ» أُولِيَا أَخَذَتِ الرَّايَةَ - عَدَا رَجُلًا يُجَبِّهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ - أَوْ قَالَ يُحِبُّ اللَّهُ وَرَسُولُهُ - يَقْتَحِرُ اللَّهُ عَلَيْهِ. «فَإِذَا نَحْنُ بِعَلَى وَمَا نَرْجُوهُ، فَقَالُوا هَذَا عَلِيٌّ. فَأَعْطَاهُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ. [ر: ۲۸۱۲]

(۱) عمدة القارى: ۱۶، ۲۱۵

(۲) اشاد السارى: ۸، ۱۲۰۰

(۳) عمدة القارى: ۱۶، ۲۱۵

(۴) الحديث قد مرّ تخريجه فى كتاب الجهاد والسير، باب ما قيل فى لواء النبى، رقم: ۱۲۹۷۵

رجال الحديث

قَتِيْبَةُ: دا قتيبة بن سعيد دي، چې په پورتني روايت كښې دده ذكر راغلې دي.

حاتم: حاتم بن اسماعيل الكوفي المدني دي، دده احوال په كتاب الوضوء، باب "استعمال نفل وضوء الناس" كښې تير شوی دی.

يَزِيدُ بْنُ أَبِي عُبَيْدٍ: دده احوال د كتاب العلم، باب "اِثْمُ مَنْ كَذَّبَ عَلَى النَّبِيِّ" لاندې تير شوی دی.^(۱)
سَلَمَةُ: سلمة بن الاكوع د رسول الله ﷺ صحابي دي، د دوی احوال هم د دې كتاب العلم، باب "اِثْمُ مَنْ كَذَّبَ عَلَى النَّبِيِّ" لاندې تير شوی دی.^(۲)

حضرت علي رضي الله عنه ته د الله او رسول د محبت د نسبت مقصد: په دې حديث كښې هم هغه مضمون مذکور دي، كوم چې په پورتني حديث كښې ذكر شو، دلته د حضرت علي رضي الله عنه متعلق چې كومه خبره راغلې ده، چې حضرت علي رضي الله عنه او رسول الله سره محبت كوي، يا الله او رسول الله ﷺ حضرت علي رضي الله عنه سره محبت كوي، ددې مطلب دادې، چې د الله تعالي او رسول الله ﷺ سره د محبت حقيقت كه چرې په چا كښې موندلې شي، نو هغه حضرت علي رضي الله عنه دي. كښې په مطلق محبت كښې خو نور حضرات هم دوی سره شريك او ملگري دي، ولي هغه كامل محبت والا دي.

او يا د كنايي په توگه ددې نه كامل الاتباع مراد دي، او په دې كښې تلميح ده، د الله تعالي ارشاد (قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ) ^(۳)، اړخ ته، او معنی داده، چې الله تعالي او رسول الله سره د محبت نښه د رسول الله ﷺ اتباع ده، او اتباع كولو والا سره بيا الله تعالي هم محبت كوي. څنگه چې د "اتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ" نه معلومېږي.

اوس كله چې رسول الله ﷺ حضرت علي رضي الله عنه لره الله تعالي او رسول الله ﷺ سره محبت كونكي او گرځولو، نو ښكاره خبره ده، ددې مطلب دغه دي، چې هغوی ﷺ كامل الاتباع دي. او كه دويم صورت واخستلې شي، چې الله تعالي او رسول الله ﷺ هغوی سره محبت كوي. نو بيا هم ددې مطلب دادې، چې هغوی ﷺ كامل الاتباع دي.

همدغه وجه ده. چې د حضرت علي رضي الله عنه د ايمان نښه گرځولې شوې ده، او د حضرت علي رضي الله عنه سره بغض د نفاق نښه ځكه چې د حضرت علي رضي الله عنه سره د محبت معنی به دا وي، چې د رسول الله ﷺ اتباع هغه ته محبوب ده، او هغوی ﷺ سره د بغض معنی به دا وي، چې د رسول الله ﷺ اتباع هغه ته مبغوض ده.^(۴)

(۱) اوگوري: كشف الباری: ۴: ۱۱۸۲

(۲) كشف الباری: ۹: ۱۱۸۳

(۳) سورة آل عمران: ۳۱

(۴) فتح الباری: ۹: ۹۰، وعمدة القاری: ۱۶: ۱۲۱۶

څنگه چې یو روایت دي، حضرت علی رضی الله عنه فرمائی، رسول الله ﷺ هغوی (یعنی زه) مخاطب کولو سره او فرمائیل:

”والذي خلق الحبة وبرأ النسبة أنه لعهد النبي أن لا يحبك إلا مؤمن ولا يبغضك إلا منافق“ (۱)

قوله: (لأعطينَ الرأيةَ، أوليَا حُدُنَ)..... دا راوی ته شک دي، چې رسول الله ﷺ خو یا دا الفاظ ارشاد او فرمائیل، چې زه به هغه ته بیرغ (جهنده) ورکوم، او یا ئې دا او فرمائیل، چې هغه به بیرغ (جهنده) اخلی.

په اول صورت کښې به ”رجلا“ د مفعول کیدو په وجه منصوب وی، او په دویم صورت کښې به د ”یاغثن“ د پاره د فاعل کیدو په وجه مرفوع وی، او کشمیهنی د ابوذر نه هم ”رجل“ مرفوع نقل کړې دي (۲)، او په نورو نسخو کښې منصوب وارد شوې دي.

قوله: أَوْ قَالَ يُحِبُّ اللَّهُ وَرَسُولَهُ: دا هم راوی ته شک دي، چې یا خو د الله تعالی رسول دا او فرمائیل، چې هغه سره الله تعالی او رسول محبت کوی، او یا ئې دا او فرمائیل، چې هغه الله تعالی او رسول الله ﷺ سره محبت کوی (۳).

د حضرت علی رضی الله عنه سترگې خوږیدل او د رسول الله ﷺ هغه د پاره دعا: په وړاندینې روایت کښې دا هم مذکور وو، چې رسول الله ﷺ د خولې مبارکې لارې د حضرت علی رضی الله عنه په سترگو باندې اولگولې، چې په هغې سره هغه صحیح شو، او دلته د سلمه په روایت کښې د هغې ذکر نشته.

په یو روایت کښې د حضرت علی رضی الله عنه دا الفاظ منقول دي:

فوضع رأسی فی حجرة ثم بصق فی الیه راحتيه ثم دلك بها عینی ثم قال: اللهم لا یشتکی حزناً ولا قراً قال علی فما اشتکت عینی لاحزاً ولا قراً حق الساعة (۴)

رسول الله ﷺ زما سر په خپله جولئ مبارکه کښې کینودو، بیا ئې لارې د تلو په پورته حصې باندې لگولو سره زما په سترگو اومړلې، او وې فرمائیل، یا الله تعالی اوس دي دا نه په گرمی کښې خوږیږی او نه په یخنۍ کښې! حضرت علی رضی الله عنه فرمائی، د هغې نه ورستو تر اوسه پورې ما دخپلو سترگو نه په گرمۍ کښې څه شکایت محسوس کړو، او نه په یخنۍ کښې. یو بل روایت دي، د هغې الفاظ دا دي: ”دعاه یست دعوات: اللهم أعنه واستعن به وراحه وراحه به

(۱) شرح السنة للبغوی، باب فضائل علی بن ابی طالب، رقم: ۳۹۰۸، المعجم الأوسط: ۲۱۵۶، ۴۷۵۱، السنن الکبری للنسائی الفرق بین المؤمن والمنافق، ۸۴۳۳، سنن الترمذی، باب مناقب علی بن ابی طالب: ۳۷۳۶، مسند احمد، مسند علی بن ابی طالب: ۱۱۰۶۲

(۲) إرشاد الساری: ۲۰۰۸

(۳) عمدة القاری: ۱۶، ۲۱۶

(۴) فتح الباری: ۱۰۹

وَانصُرُوا وَانصِرْ بِهِ، اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَمَا مِنْ عَادَةٍ^(۱)

ای الله! دده امداد او کړې، او دده په ذریعه مدد او کړې، په ده باندې رحم او کړې، او دده په ذریعه رحم او کړې، دده نصرت او کړې، او دده په ذریعه نصرت او کړې، ای الله! ته دوستی او کړې هغه چا سره څوک چې ده سره دوستی او کړې، او ته دښمنی او کړې هغه چا سره څوک چې ده سره دښمنی او کړې.

د حضرت علی رضی الله عنه "بیوغ" والا کیدل: علامه عینی د حاکم د "اکلیل" په حوالې سره نقل کوی، چې رسول الله صلی الله علیه و آله اول د خیبر د بعضې قلعو د فتح کولو د پاره حضرت ابوبکر رضی الله عنه اولیرلو، هغوی تلو سره ښه جنگ او کړو، ولې د جرړې نه ئې ختم نه کړې شو، بیا ئې حضرت عمر رضی الله عنه اولیرلو، ولې د هغوی په لاس باندې هم فتح نه شوې، بیا ئې حضرت علی رضی الله عنه ته بیرغ ورکولو سره اولیرلو^(۲).

د ابن عباس په یو روایت کښې دا الفاظ هم راغلی دی:

"كَانَتْ رَأْيَةَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْمَوَاطِنِ كُلِّهَا مَعَ عَلِيٍّ رضی الله عنه"^(۳)

ددې نه ورستو د رسول الله صلی الله علیه و آله بیرغ به په ټولو موقعو کښې حضرت علی رضی الله عنه سره وو. او د جابر بن سمره رضی الله عنه په روایت کښې دا هم راغلی دی:

قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ يَحْمِلُ رَأْيَكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ مَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ يَحْمِلُهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا مَنْ كَانَ يَحْمِلُهَا فِي الدُّنْيَا، عَلَى بَنِي أَبِي طَالِبٍ^(۴)

خلکو او وئیل، یا رسول الله د قیامت په ورځ به ستاسو بیرغ څوک اوچتوی؟ هغوی صلی الله علیه و آله او فرمائیل، هغه څوک اوچتولې شی، ما سوا د هغه چا نه چا چې به په دنیا کښې اوچتوله، او هغه دې علی رضی الله عنه.

یو بل روایت دې، چې د ابو القاسم البصری په کتاب کښې د قیس بن الریبع په حوالې سره د ابو سعید نه منقول دې. هغه وائی، د رسول الله صلی الله علیه و آله ارشاد دې، وې فرمائیل، "لَا تُعْطَيْنِ الرَّأْيَةَ رَجُلًا كَمَا أَرَاغِيرُهُ"^(۵).

زده بیرغ داسې سړی ته ورکوم، چې بیا بیا حمله کونکې دې، او تختیدونکې نه دې، په دې باندې حسان بن ثابت رضی الله عنه او وئیل، یا رسول الله آیا تاسو ما ته د حضرت علی رضی الله عنه حقه د شعر اجازت راکوئ. هغوی صلی الله علیه و آله او فرمائیل، وایه انو حسان او وئیل:

(۱) فتح الباری: ۱۹۰، ۹.

(۲) عمدة القاری: ۲۱۶، ۱۶.

(۳) المعجم الكبير للطبرانی: ۱۵۳۵۶.

(۴) مسند البزاز: ۱۹۱، ۱۰، رقم: ۴۲۷۶، من حدیث خیمه: ۱۹۹، ۱، در کتاب العربی لبنان.

(۵) مناقب علی لابن المغازی، رقم: ۲۱۵، دار الآثار صنعاء و فتح الباری: ۱۹۳، ۹.

وكان على أرمم العين ينهني
هواء على أرمم العين ينهني
هواء على أرمم العين ينهني
هواء على أرمم العين ينهني
هواء على أرمم العين ينهني
هواء على أرمم العين ينهني
هواء على أرمم العين ينهني
هواء على أرمم العين ينهني
هواء على أرمم العين ينهني
هواء على أرمم العين ينهني

على د سترگو پہ خوږيدو کڻي مبتلاء وو، او د هغی د علاج کولو خواهش ئي کولو، او کله چې هغوی ته څوک ښه علاج کونکي ملاؤ نه شو، نو رسول الله ﷺ هغوی ته خپلې لارې مبارکې ورکړې، نو څه برکت والا دم کونکې دې، او څومره برکت والا دم کړې شوې دې، او رسول الله ﷺ او فرمايل، نن به زه يو تورزن بهادر ته بيرغ ورکوم، چې د الله تعالی رسول سره محبت کونکې او په هغوی باندې ځان قربانونکې دې.

نبي هغوی سره محبت کوی، او الله تعالی هم هغوی سره محبت کونکې دې، نو هغوی به هغه پرله پسې قلعي فتح کوی، هغوی د دنيا د ټولې دنيا نه زيات صحيح فيصله کونکې دې، هغه علی دې، چې هغوی رسول الله ﷺ خپل وزير او ورور ګرځولي دې.

ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره مطابقت بالکل واضح دې، ځکه چې د حضرت علی رضی الله عنه منقبت او فضيلت دلته تصريح ده، او همدغه ترجمة الباب دې.

دریم حدیث: ۳۵۰، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَى سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ فَقَالَ هَذَا فُلَانٌ لَأَمِيرِ الْمَدِينَةِ يَدْعُو عَلِيًّا عِنْدَ الْيَنْبَرِ. قَالَ فَيَقُولُ مَاذَا قَالَ يَقُولُ لَهُ أَبُو ثَرَابٍ. فَضَحِكَ قَالَ وَاللَّهِ مَا سَمَاءُ إِلَّا النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَمَا كَانَ لَهُ اسْمٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْهُ. فَاسْتَطَعْتُ الْحَدِيثَ سَهْلًا، وَقُلْتُ يَا أَبَا عَبَّاسٍ كَيْفَ قَالَ دَخَلَ عَلَى عَلِيٍّ فَأَطَاعَهُ ثُمَّ خَرَجَ فَأَضْطَجَعَ فِي الْمَسْجِدِ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَيْنَ ابْنُ عَمِكَ». قَالَتْ فِي الْمَسْجِدِ. فَخَرَجَ إِلَيْهِ فَوَجَدَ رِدَاءَهُ قَدْ سَقَطَ عَنْ ظَهْرِهِ، وَخَلَصَ التَّرَابُ إِلَى ظَهْرِهِ، فَجَعَلَ يَمْسَحُ التَّرَابَ عَنْ ظَهْرِهِ فَيَقُولُ «اجْلِسْ يَا أَبَا ثَرَابٍ». مَرَّتَيْنِ. [ار: ۴۳۰]

رجال الحديث

عبدُ الله بنُ مَسْلَمَةَ: دا عبد الله بن مسلمه بن قعنب قعنبی حارثی دې، دده احوال په کتاب الإيمان، باب "من الذين الغرار من الفتن" کښې تیر شوی دی (۲).

(۱) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۶

(۲) الحدیث قد مرَّ تخریجه فی کتاب الصلاة، باب نوم الرجال فی المسجد، رقم: ۱۴۴۱

(۳) کشف الباری: ۲، ۸۰

عبد العزیز بن ابی حازم: ددة احوال هم تیر شوی دی.^(۱)

قوله: عَنْ أَبِيهِ: ابو حازم مراد دی، چې د هغوی نوم سلمة بن دینار مولی الاسود المدنی القاصر دی. د دوی احوال هم تیر شوی دی.^(۲)

قوله: أَنَّ رَجُلًا جَاءَ: حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی: "لم ألق على اسمه".^(۳) ما ته د دوی نوم معلوم نه شو.

قوله: هَذَا أَفْلَانٌ، لَأَمِيرِ الْمَدِينَةِ: حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی: "أى: غفلى أمير المدينة".^(۴) یعنی راوی د فلان نه امیر المدينة مراد اخلی.

په إرشاد الساری کښې د "عن أمير المدينة"^(۵) الفاظ راغلی دی، دهغې معنی ده، کنلیه عن أمير المدينة. او د علامه عینی رحمته الله الفاظ دی: "کفی بفلان عن أمير المدينة".^(۶) په لفظ د فلان سره کنایه امیر المدینه مراد اخلی.

په هر حال کښې د فلان نه "امیر المدینه" مراد دی.

او د امیر المدینه نه مروان بن الحکم مراد دی.^(۷)

د اسماعیلی له مخې "هَذَا كَانَ فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ".^(۸) الفاظ راغلی دی.

قوله: يَدْعُو عَلِيًّا: علامه عینی رحمته الله فرمائی: "أراد أنه يذکر علياً بشي غير مرضي".^(۹)

د قائل مطلب دادې، چې د حضرت علی عليه السلام په ناخوښو خبرو سره ذکر کوی، او په خرابو القاباتو سره هغه یادوی.

قوله: فَيَقُولُ مَاذَا؟: حضرت سهل دغه ویونکی ته اووئیل، مثلاً هغوی د دوی (علی عليه السلام) په حقله څه وائی؟ هغه سپری اووئیل، د ابو تراب په نامې سره هغوی یادوی. طبرانی په یو بلې طریقې سره د عبد العزیز بن ابی حازم نه روایت نقل کړې دي، چې په هغې کښې د "يدعوك لِتُسَبِّحَ عَلِيًّا".^(۱۰) الفاظ منقول دي.

(۱) کتاب الصلاة: باب "نوم الرجال في المسجد".....

(۲) کتاب الوضوء: باب "غسل المرأة أباهما الدم عن وجهه".....

(۳) فتح الباری: ۹، ۱۹۰

(۴) فتح الباری: ۹، ۱۹۰

(۵) إرشاد الساری: ۸، ۱۲۱۰

(۶) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۷

(۷) إرشاد الساری: ۸، ۱۱۰۱

(۸) فتح الباری: ۹، ۱۹۰

(۹) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۷

(۱۰) المعجم الكبير: ۵، ۴۵۲ (۵۷۴۶)

قوله: وَاللّٰهُ مَا سَمَّاهُ إِلَّا النَّبِيَّ ﷺ: ددی نه معلومیری، چې په کنیت باندې هم د اسم اطلاق کیږي، بلکه د کنیت او اسم دواړو په یو بل باندې اطلاق کیږي، څنگه چې عینی عليه السلام وائی: "اسم یراد بالکنية وتطلق التسمية على التكنية".^(۱)

قوله: فَاسْتَظَمَعْتُ الْحَدِيثَ سَهْلًا: یعنی ما سهل ته ددې خبرې او قیصې د ذاتی خوند اخستلو اظهار او کړو، د کلام تشبیه ئې طعام سره ورکړه، یا د طعام لفظ ئې د کلام د پاره د استعارې په توګه استعمال کړو، په دې وجه چې د دواړو خپل خپل خوند وی، یعنی د کلام معنوی او د طعام حسی.^(۲)

قوله: يَا أَبَا عَبَّاسٍ كَيْفَ: "ابو عباس" د حضرت سهل عليه السلام کنیت دې، ابو حازم وائی، ما په دې قصه کښې د خوند موندلو په وجه او وئیل، هغه څنگه؟

د ابو ذر په نسخه کښې "کیف" سره د "ذکر" هم زیاتوالې دې، او اسماعیلی د "کیف کان امره" الفاظ نقل کړي دي.^(۳)

قوله: أَيُّنَ إِبْرَئِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: د کتاب الصلاة په روایت کښې ددې څه نور تفصیل هم دي، چې رسول الله ﷺ د حضرت فاطمې عليها السلام کور ته تشریف راوړو، وې کتل نو حضرت علی عليه السلام نه وو، د حضرت فاطمې نه ئې پوښتنه او کړه، نو هغې او وئیل، زمونږ مینځ کښې څه خبره شوې ده. د هغې په وجه هغوی زما نه خفه کیدو سره تلې دې، او ما سره ئې قیلوله اونه کړه، "کان یبقی دینه شی فغاضبی فخره فلم یقل عندی". دا الفاظ دی. ددې معنی ده، زما او د هغوی په مینځ کښې څه معامله وه. په هغې زه غصه شوم، نو هغوی لاړل، او ما سره ئې قیلوله اونه کړه. بیا دلته په "مناقبو" کښې روایت دي، د حضرت فاطمې عليها السلام په حوالې سره مذکور دي، چې هغې او فرمائیل "په جومات کښې" دې. او په کتاب الصلاة کښې دا دی، چې یو سړی ته رسول الله ﷺ او فرمائیل، لاړشه هغه او ګوره، هغه راتلو سره او وئیل هغوی په جومات کښې اوده دی. نو په دې دواړو کښې څه تضاد په دې وجه نشته، چې حضرت فاطمې عليها السلام به د جومات وئیلی وی، او رسول الله ﷺ چې د کتلو او فرمائیل، ددې مطلب به دا وی، چې هغه په جومات کښې په کوم ځانې کښې دي، دا او ګوره.

حضرت علی عليه السلام ته د فاطمې د تره ځوی وئیلو جواز او د هغې حکمت: دلته چې رسول الله ﷺ حضرت فاطمې عليها السلام ته او فرمائیل، چې ستا د تره ځوی چرته دي؟ حال دادې چې علی عليه السلام د حضرت فاطمې عليها السلام نه. بلکه پخپله د رسول الله ﷺ د تره ځوی وو، او د حضرت فاطمې عليها السلام

(۱) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۷.

(۲) فتح الباری: ۹۰۹، عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۷.

(۳) إرشاد الساری: ۸، ۱۲۱۰.

درشتی تره وو.

محدثینو او شارحینو حضراتو خو په دې سلسله کښې یوه خبره دا او فرمائیله، چې د پلار په نزدې خپلوانو باندې د ابناء عم یعنې د تره د ځامنو، اطلاق کیږي، اگر چې هغوی حقیقی د تره ځامن نه وي، (۱) نو د "اعمام" او "عمومة" اطلاق د نیکه په خاندان او د پلار په خپلوانو باندې او د "أحوال او عوالة" اطلاق د مور په خپلوانو باندې او د مور د اړخ نه نیکه په خاندان باندې معروف او عام دي.

دویمه خبره داده، په دې وخت کښې رسول الله ﷺ د حضرت ﷺ کور ته تشریف راوړو نو رسول الله ﷺ ته د حضرت فاطمې ﷺ او حضرت علی ﷺ په مینځ کښې د خفگان پته لگیدلې وه، نو هغوی ﷺ د حضرت فاطمې ﷺ د زړه خوشالولو د پاره او د حضرت علی ﷺ محبت او اهمیت د هغې په زړه کښې د پیدا کولو د پاره د هغوی په مینځ کښې د خپلولو ذکر کول غوښتل. (۲)

اوس ښکاره خبره ده که رسول الله ﷺ د هغوی د پاره دا فرمائیل چې زما د تره ځوې چرته دي، نو په دې کښې به فاطمې اړخ ته د ابن عم نسبت او اضافت نه کیدو، او مطلوب او زړه خوشالول به نه وو حاصل شوې، او که هغوی ﷺ دا فرمائیلې وې، چې ستا تره چرته دي، نو دا هم صحیح نه دی، ځکه چې تره د محرماتونه وي، او حضرت علی ﷺ د حضرت فاطمې ﷺ خاوند دي، د "ابن عم" هم دغه تعبیر مناسب وو.

قوله: وَخَلَصَ التَّرَابُ إِلَيَّ ظَهْرَهُ: خلص په معنی د "وصل" دي، یعنې خاورې د هغوی ﷺ ملا پورې رسیدلې وې.

د اسماعیلی په روایت کښې دی:

"حق تخلص ظهراً إلى التراب". (۳) خاوره ملا ته یا ملا خاورې ته د رسیدو مطلب دادې، چې کیدې شی په شروع کښې هغوی ﷺ په داسې ځانې کښې ملاست وو، چرته چې خاوره نه وه، بیا اوړیدو راوړیدو سره هغوی ﷺ خاورې ته راغلی وو، یا خاوره د هغوی په بدن باندې لگیدلې وه. (۴)

قوله: اجْلِسْ يَا أَبَا تَرَاب: د حضرت علی ﷺ مذكوره هیئت او کیفیت رسول الله ﷺ ته عجیبه ښکاره شو، او هغوی ﷺ د "ابو تراب" په نامه مخاطب کولو سره هغوی سره توبه او کره، حافظ ابن حجر رحمته الله علیه وائی، دا هغه اولنې موقع ده، چې رسول الله ﷺ حضرت علی ﷺ ته

(۱) فتح الباری: ۴۰۵، ۲.

(۲) فتح الباری: ۴۰۵، ۲.

(۳) فتح الباری: ۹۰، ۹.

(۴) فتح الباری: ۹۰، ۹.

تہ د ابو تراب کنیت ورکړو، او په دې نوم ئې هغه مخاطب او فرمائیلو (۱)
و ابن اسحاق په خپلې طریقې سره او امام احمد د عمار بن یاسر نه روایت کوي، عمار وائی:
”ثم أنا وعلى بن غزوة العسيرة في نخل فبا أفتنا إلا بالنبي يح كنا برجله يقول لعلي قم يا أبا تراب! لم أيرى عليه
من التراب“ (۲)

زه او علی رضی الله عنہ غزوۀ عسیره کښې د که جوړو په یو باغ کښې اوده وو، او بیا مونږ رسول
الله ﷺ راپاسولو، او هغه داسې، چې رسول الله ﷺ په خپې سره مونږ ته حرکت راکړو، او
هغوی ﷺ حضرت علی رضی الله عنہ ”قم یا ابا تراب“ وئیلو سره راپاسولو، په دې وجه چې هغوی ﷺ په
دوې باندې خاورې لگیدلې لیدلې.

ددې روایت نه معلومېږي، چې رسول الله ﷺ حضرت علی رضی الله عنہ د ابو تراب کنیت د غزوۀ
العسیره په موقع باندې ورکړې وو.

حافظ رحمه الله وائی: ”ولهذا إن ثبت حمل علي أنه خاطبه بذلك في هذا الكائنة الأخيرة“ (۳)
د عمار بن یاسر دا روایت که ثابت شی، نو ددې معنی به دا وی، چې رسول الله ﷺ دویم وارې
هغه په دې نوم سره مخاطب کړو.

د حضرت علی رضی الله عنده خفه کیدو وجه: د حضرت ابن عباس رضی الله عنہ مروی دی، چې حضرت
علی رضی الله عنده په دې وجه خفه شوې وو، چې رسول الله ﷺ دوو دوو صحابه کرامو رضی الله عنہم په مینځ
کښې د مواخاة او ورور ولئ رشته قائمه کړه، او حضرت علی رضی الله عنده پریښودو، په دې باندې
هغه خفه کیدو سره لاړو او په جمات کښې سملاستو، دې نه ورستو رسول الله ﷺ د هغوی
کور ته لاړو، او تلو سره ئې او فرمائیل: ”قم فانت أختي“ پاسه او مه خفه کیږه، ځکه ته زما ورور
ئې، او ستا ورور ولی (مواخاة) ما سره ده (۴)

ددې تخریج طبرانی کړې دي، او هم ددې په شان د جابر بن سمره روایت ابن عساکر هم ذکر
کړې دي (۵)

ولي حدیث باب زیات صحیح اود اعتماد وړ دي، او ترکومي پورې چې د جمع بین الروایتین
تعلق دي، نو هغه دلته ممکن نه دي، ځکه د مواخاة چې کومه قیصه ده، هغه د هغه وخت
ه، چې رسول الله ﷺ اول اول د مکې معظمې ته مدینې منورې ته هجرت کړې وو، او د
حضرت علی رضی الله عنده او د حضرت فاطمې رضی الله عنده په مینځ کښې د نکاح رشته ډیره ورسنئ خبره ده،
او په دې وخت کښې د حضرت علی رضی الله عنده په مواخاة باندې خفه کیدل ډیره مستبعده خبره ده (۶)

(۱) فتح الباری: ۱۹۰، ۹

(۲) مسند احمد، مسند عمار بن یاسر، رقم: ۱۱۸۳۴۷

(۳) فتح الباری: ۱۹۱، ۹

(۴) المعجم الكبير: ۴۹، ۱۱ (۱۳۳۷۳)

(۵) المعجم الكبير: ۴۹، ۱۱ (۱۳۳۷۳)

(۶) فتح الباری: ۱۹۱، ۹

ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره مطابقت دادې، چې رسول الله ﷺ حضرت علي بن ابی طالب رضی الله عنه ته ځي، بيا هغه پسې جومات ته، د هغوی رضی الله عنه بدن نه خاورې صفا کوي، هغوی ته دمراق په توګه ابوتراب وائي، او هغه راضي کوي، چې د هغوی رضی الله عنه د علوشان دليل دې^(۱) مخلوم حديث ۳۵۰۱، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ حَدَّثَنَا حُسَيْنٌ عَنْ زَائِدَةَ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى ابْنِ عُثْمَانَ، فَسَأَلَهُ عَنْ عُثْمَانَ، فَقَدَّرَ عَنْ مُحَاسِنِ عَلَيْهِ، قَالَ لَعَلَّ ذَلِكَ يَسُوؤُكَ. قَالَ نَعَمْ. قَالَ فَأَرْغَمَ اللَّهُ بِأَنْفِكَ. ثُمَّ سَأَلَهُ عَنْ عَلِيٍّ، فَقَدَّرَ مُحَاسِنٌ عَلَيْهِ قَالَ هُوَ ذَلِكَ، يَبْتُهُ أَوْ سَطَّ بَيُوتِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -. ثُمَّ قَالَ لَعَلَّ ذَلِكَ يَسُوؤُكَ. قَالَ أَجَلٌ. قَالَ فَأَرْغَمَ اللَّهُ بِأَنْفِكَ، انْطَلِقْ فَأَجْهَدْ عَلَى جِهَدِكَ.

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ: دا محمد بن رافع بن العماد القشيري دې، دده احوال تير شوي دي^(۲) حُسَيْنٌ: دا حُسين بن علي الجعفي الكوفي دې، دده احوال هم تير شوي دي^(۳) زَائِدَةُ: زائده بن قدامه مراد دې، دده احوال تير شوي دي^(۴)

أَبِي حَصِينٍ: دا ابو حُسين، عثمان بن عاصم بن حسين دې، دده احوال د "كتاب العلم، باب ۱۳" مَن كَذِبَ عَلَيَّ النَّبِيُّ "لاندې تير شوي دي^(۵)

سَعْدُ بْنُ عُبَيْدَةَ: دا سعد بن عبيد ابو حمزة الكوفي دې، دده احوال تير شوي دي^(۶)

قوله: جَاءَ رَجُلٌ: دا رجل، نافع بن الازرق دې، سڪسكي نه دې^(۷)

قوله: فَقَدَّرَ عَنْ مُحَاسِنِ عَلَيْهِ: "ذكر" اخبرته متضمن دې، دغه وجه ده، چې ددې په صله

کېنې ئې "عن" راوړلې دې، ګڼې نو د "ذكر" په صله کېنې عن نه راځي^(۸)

محاسن د حُسن جمع غير قياسی ده، د اسماعيلي په روايت کېنې فذكر احسن عمله^(۹) الفاظ

(۱) عمدة القاري: ۱۶، ۱۲۱۶

(۲) الحديث مر تخريجہ فی کتاب فرض الخمس، باب إذا بعث الإمام رسولاً فی حاجة..... رقم: ۱۳۱۳

(۳) کتاب الصلح، باب الصلح مع المشرکین..... ۱

(۴) اوګوري: کتاب الاذان، باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة..... رقم: ۶۷۸

(۵) اوګوري: کتاب الغسل، باب غسل المذی والوضوء منه..... رقم: ۱۲۶۹

(۶) كشف الباری: ۲، ۱۱۸۹

(۷) کتاب الوضوء، باب فضل من بات على الوضوء، رقم: ۱۲۴۷

(۸) إرشاد الساری: ۲۸، ۱۲۰

(۹) فتح الباری: ۹، ۱۹۱

(۱۰) فتح الباری: ۹، ۱۹۱

راغلی دی. په هر حال کښې معنی داده، چې ابن عمر رضی اللہ عنہما حضرت عثمان رضی اللہ عنہ یا د ټولو نه ښه اعمال ذکر کړل، بیا هم دغه خبره د حضرت علی رضی اللہ عنہ په جقله هم اوشوه.

د حضرت عثمان او حضرت علی رضی اللہ عنہما ښه اعمال: دلته د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ښو اعمالو نه مراد د جيش العسرة د پاره اتفاق دې. په بتر رومه کښې مدد او بنيادی کردار، او بعضې نور اعمال دي.

او حضرت علی رضی اللہ عنہ ښو اعمالو نه مراد په غزوه بدر کښې شريک کيدل، خيبر د هغوی په لاسو فتح کيدل، او مرحب يهودی قتل کول دي وغيره (۱).

د حضرت علی رضی اللہ عنہ کور په مينځ کښې د کيدو معنی: هو ذاك بيته اوسط بيوت النبي..... د حضرت علی رضی اللہ عنہ متعلق ئې او فرمائيل، هغه خو هغه دې، چې د هغوی کور د رسول الله ﷺ په کورونو کښې د مينځ کور وو، يا د هغوی په کورونو کښې د ټولو نه غوره او ښه کور وو.

علامه بدر الدين عيني رحمته الله فرماني: "يشهد بذلك إلى أن لعل منزلة عند النبي ﷺ من حيث أن بيته اوسط بيوت النبي ﷺ وقيل أحسنها بناءً" (۲).

په دې سره دې خبرې اړخ ته اشاره کول مقصود دي، چې د حضرت علی رضی اللہ عنہ رسول الله ﷺ له مخې يو خاص مقام او مرتبه وه، په دې خيال سره چې د هغوی کور د رسول الله ﷺ په کورونو کښې بالکل په مينځ کښې وو، او يا د "اوسط" نه "أحسن" مراد دې، يعنی په جوړيدلو او ښکلي والی کښې د ټولو نه ښه وو، په دې سره د "اوسط" معنو اړخ ته اشاره ده، حافظ ابن حجر رحمته الله هم دا دواړه معني ذکر او فرمائيلې او اولنئ معني ته ئې ترجيح ورکړه، د هغوی عبارت دې:

"أى: أحسنها بناءً، وقال الداودي معناه أنه في وسطها وهو أوسط" (۳).

يعنی په جوړيدلو کښې د ټولو نه ښکلي، او داودي وائي، چې د هغوی کور د پيغمبر د کورونو په مينځ کښې وو، او دا زيات صحيح قول دې.

نسائي د عطاء بن السائب په طريقې سره د سعد بن عبيده نه روايت کوي، د هغې الفاظ دادی: "قال لا تسأل عن علي ولكن انظر إلى بيته من بيوت النبي ﷺ" (۴).

يعنی وې وئيل. د حضرت علی رضی اللہ عنہ په جقله هيڅ پوښتنه مه کوه، خو د رسول الله ﷺ کورونو سره د هغه کور او گوره.

(۱) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۷.

(۲) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۷.

(۳) فتح الباری: ۹، ۱۹۱.

(۴) السنن الكبرى للنسائي، کتاب الخصائص، باب ذکر منزلة علی بن أبي طالب وقربه من النبي.....

او علاء بن العیزار نه روایت دی، هغه وائی ما د ابن عمر رضی اللہ عنہ د حضرت علی رضی اللہ عنہ په حقله پوښتنه او کړه، نو هغوی او وئیل:

«انظر! منزله من النبي ﷺ ليس في المسجد غير بيته»^(۱)

یعنی د نبی کریم ﷺ له مخې د هغوی مقام او مرتبه او گوره، چې په جمات کښې د هغوی د کور نه علاوه د بل چا کور نشته.

د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم د ښمن د پاره بد دعا: **فَارْعَمُ اللَّهُ بِأَنْفِكَ.....** بآء زانده ده، او د «ارحم الله أنفك» معنی ده، الله تعالی دې ستا پوزه په خاورو ککړه کړی، دا د ذلت او ملامتیا نه کنایه ده، رغام خاورې ته وئیلی شی، او په زمکه د راپریوتونکي مخ او پوزه په خاورو ککړیږي، په دې وجه د غورځیدو او ذلیل کیدو د پاره دا الفاظ استعمالیږي، دلته مخاطب او سائل صحابه کرامو رضی اللہ عنہم سره خصوصاً حضرت عثمان او علی رضی اللہ عنهما سره بغض ساتلو، حضرت ابن عمر رضی اللہ عنهما د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ او حضرت علی رضی اللہ عنهما په تعریف باندې د هغه په خفه کیدلو باندې د ناخوښې اظهار کولو سره هغه د پاره خیرې او فرمائیلی، او وې وئیل، چې الله تعالی دې تا ذلیل او ملامته کړی، چې ته دا حضرات (عثمان او علی رضی اللہ عنهما) نه خوښوي.

ابن عمر رضی اللہ عنهما صحابه کرامو رضی اللہ عنہم سره د بغض ساتونکی د شر پرواه اونه کړه:

قوله: فَأَجَبْتُ عَلَى جَهْدِكَ..... حضرت ابن عمر رضی اللہ عنهما حضرت عثمان او علی رضی اللہ عنهما سره بغض کونکي ته خیرې او کړې، او د هغه په طرز عمل او سوچ باندې ئې رد کولو سره هغه خفه کړو، ښکاره خبره ده، ددې په جواب کښې هغه هر څه کولې شو، او وئیلی ئې شو، حضرت ابن عمر رضی اللہ عنهما ته ددې پته وه، ولې هغوی د احقاق او اظهار حق فریضه ترسره کړه، او هغه ته ئې صفا او وئیل، ته چې څه کولې شې نو او کړه، ما ته ستا هیڅ پروا نشته، حافظ ابن حجر رحمه الله ددې الفاظو تشریح کولو سره فرمائی:

«أى: أبلغ على غايتك في حقى، فإن الذى قلته لك الحق، وقائل الحق لا يبالى بما قيل فى حقه من الباطل»^(۲)

یعنی زما په حقله تر کومې پورې چې ستا لاس رسی، او چې څه کولې شې، او کړه، ځکه څه چې ما وئیلی دی. هغه حق دی، او حق ویونکې ددې پروا نه کوی، چې ما سره به څه کیږي.

او د عطاء بن السائب په پورتني روایت کښې دا الفاظ دی:

«قال الرجل: فإن أبغضه، فقال له ابن عمر: أبغضك الله تعالى»^(۳)

هغه سړي او وئیل، زه خو هغه نه خوښوم، ابن عمر رضی اللہ عنهما او وئیل، الله تعالی دې تا نه خوښوي.

(۱) فتح الباری: ۱۹۱، ۹

(۲) فتح الباری: ۱۹۱، ۹

(۳) السنن الکبریٰ للنسائي، کتاب الخصائص، باب ذکر منزلة علی بن ابی طالب وقرنه من النبی.....

ترجمه الباب سره مناسبت: د حدیث د ترجمه الباب سره مناسب داسې دې، چې راوی وائي، ثم سألہ عن علی، فذكر محاسن علیہ سائل د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ د حضرت علی رضی اللہ عنہ حقله پوښتنه او کړه، نو ابن عمر رضی اللہ عنہ حضرت علی رضی اللہ عنہ صفونونه ذکر کړل، او بیا کله چې سائل په هغې د خفگان اظهار او کړو، نو ابن عمر رضی اللہ عنہ هغه د پاره دا بد دعا او کړه، او وې فرمائیل، تہ دې ذلیلہ ئې او ستا پوزه دې په خاورو ککړه وی، دا ټول د حضرت علی رضی اللہ عنہ عالی مقام او مرتبې باندې دلالت کوي. (۱)

پنجم حدیث: ۳۵۰۲ (۱) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْحَكَمِ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي لَيْكَى قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ قَاطِمَةَ عَلَيْهِ السَّلَامُ شَكَّ مَا تَلَقَى مِنْ أَثَرِ الرَّحَاءِ فَأَتَى النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - سَبِي، فَأُتِلَتْ فَلَمْ تَجِدْهُ، فَوَجَدَتْ عَائِشَةَ، فَأَخْبَرَتْهَا، فَلَمَّا جَاءَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَخْبَرَتْهُ عَائِشَةُ بِمَجِيءِ قَاطِمَةَ، فَجَاءَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَيْنَا، وَقَدْ أَخَذْنَا مَضَاجِعَنَا، فَذَهَبْتُ لَأَقُومَ فَقَالَ «عَلَى مَكَانِكُمْ». فَقَعَدَ بَيْنَنَا حَتَّى وَجَدْتُ بَرْدَ قَدَمَيْهِ عَلَى صَدْرِي وَقَالَ «أَلَا أَعْلَيْكُمْ خَيْرًا مِمَّا سَأَلْتُمَنِي إِذَا أَخَذْتُمَا مَضَاجِعَكُمْ تُكَبِّرُ أَرْبَعًا وَثَلَاثِينَ، وَتُسَبِّحُ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ، وَتَعْبُدُ ثَلَاثَةَ وَثَلَاثِينَ، فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ خَادِمٍ». (ار: ۲۹۴۵)

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ: دا محمد بن بشار بن عثمان عېدی بصری، مشهور په "بندار" سره دې، دده احوال د کتاب العلم، باب قول النبی رب مبدل اوعی من سامع د لاندې تیر شوی دی. (۲)
غُنْدَرٌ: دا ابو عبد الله محمد بن جعفر هذلي دې، چې د غندر په لقب سره مشهور دې، دده احوال د کتاب الإیمان، باب ظلم دون ظلم د لاندې تیر شوی دی. (۳)
شُعْبَةُ: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن الججاج واسطی بصری دې، دده احوال د کتاب الإیمان، باب المسلم من سلم المسلمین من لسانه ویده د لاندې تیر شوی دی. (۴)
الحَکَمُ: دا الحکم بن عتیبه الکندی الکوفی دې، دده احوال د کتاب العلم، باب السمری العلم د لاندې تیر شوی دی. (۵)

(۱) عمدة القاري: ۱۲۱۷، ۱۶

(۲) الحدیث مر تخریجه فی کتاب فرض الخمس، باب الدلیل علی أن الخمس لنواب رسول الله والمساكين.

رقم: ۱۳۱۱۳

(۳) کشف الباری: ۱۲۵۸، ۳

(۴) کشف الباری: ۱۲۵۰، ۲

(۵) کشف الباری: ۱۶۷۸، ۱

(۶) کشف الباری: ۱۴۱۴، ۴

ابن ابی لیلی: دا عبد الرحمن بن ابی لیلی الأنصاری الکوفی دی، دده احوال تیر شوی دی^(۱)،
قوله: مِنْ أَثَرِ الرَّحَا: کتاب فرض الخمس کښې د بَکَلُ بْنُ الْحَوَّارِ په روایت کښې دې نه
 ورستو د "ماتَطَعُنْ زياتوالي دې"^(۲)

قوله: فَأَتَى النَّبِيَّ سَبِيًّا: أتى معروف دې، او د ابو ذر عن الکشمیهنی په روایت کښې
 "أَتَى مَبْنِيَّ لِلْمَفْعُولِ رَاغِبًا دې"^(۳)

قوله: مَا سَأَلْتُمَانِي: امام احمد چې د سائب بن علی په طریقې سره کوم روایت نقل کړې
 دې، په هغې کښې زیاتوالي دې، "قالا بلى! قال: كلمات علمتنيهن جليل"^(۴)

قوله: تُكْبَرُ: د تشبیه صیغه ده، په حذف د نون سره، حذف خو یا د تخفیف د پاره دې، یا په
 دې وجه چې لفظ "إذا" د شرط د پاره دې، او جازم للفعل دې، همدغه شان "تسبحا واتحدا....."
 هم په حذف د نون سره دی، او په بعضې نسخو کښې په اثبات د نون سره دې، او بعضې
 نسخو کښې "فَكَبَرَا" او "واحدًا" په امر سره راغلي دي^(۵)

د ذکر د خیریت او افضلیت معنی: علامه ابن تیمیة رحمه الله فرمائی، رسول الله ﷺ چې تسبیح او
 تحمید د خادم نه غوره گرځولی دی، ددې مطلب دادې، چې په خادم سره تاسو ته کوم راحت
 او آسانتیا ملاویرې، په دې اذکارو سره به د هغې په مقابلې کښې زیات راحت او آسانتیا
 ملاویرې، او د ستړی والی او سستی اثر به ختمیږي، ځکه چې حضرت فاطمې رضي الله عنهما رسول
 الله ﷺ ته د خپل تکلیف او اذیت شکایت کړې وو، نو ښکاره خبره ده، هغوی رضي الله عنهما په دې
 حوالې سره د خپلې لور لار ښودنه کړې وی، په دې صورت کښې به دا ددې کلماتو خاص
 تاثیر وی.

او قاضی عیاض فرمائی، حضرت فاطمې رضي الله عنهما دنیوی تکلیف ذکر کولو سره د دنیوی راحت
 حاصلولو خواش ښکاره کړو، رسول الله ﷺ (د اسلوب الحکیم په توګه) تسبیح او تحمید
 ذکر کولو سره ګویا دا اوښودل، چې د دنیا د راحت او آسانتیا په مقابلې کښې آخروی اجر او
 ثواب ډیر زیات دي، او تا ته د هغې د حاصلولو کوشش پکار دي^(۶)
 ترجمه الباب سره مناسبت: رسول الله ﷺ د حضرت علی رضي الله عنه کور ته تشریف راوړو، هغه ته ئې

(۱) اوګوری: کتاب الاذان، باب حد إتمام الركوع والاعتدال فيه.....، رقم: ۱۷۹۲

(۲) کتاب فرض الخمس، باب الدلیل علی أن الخمس لنوائب رسول الله ﷺ، رقم: ۳۱۱۳

(۳) إرشاد الساری: ۸، ۱۲۰۳

(۴) مسند أحمد، مسند علی بن أبی طالب، رقم: ۸۳۹

(۵) إرشاد الساری: ۸، ۱۲۰۳

(۶) إرشاد الساری: ۸، ۱۲۰۳

د پاسیدو تکلیف هم ورته کړو، بیا هغه سره یې تکلفه کیناستو. او بیا ئې هغه ته او خپلې لور ته د یو ښکلی عمل په بدله کښې افرمائیل، ګویا چې څه ئې د خپلې لور د پاره غوښتل هم هغه ئې د حضرت علی (رضی الله عنه) د پاره هم خوښ کړل، ددې ټولو خبرو نه د رسول الله ﷺ له مخې د حضرت علی (رضی الله عنه) قدر و منزلت او علو مرتبې اندازه کیږي. (۱)

د خادم نه وړکولو وجه: پاتې شوه دا خبره چې که رسول الله ﷺ خپلې لور او حضرت علی (رضی الله عنه) ته مذکوره اذکار هم ارشاد فرمائیلې وو، او خادم ئې هم ورکړې وې، نو هغوی ته به دوه فائدې ملاؤ شوې وې.....؟

نو ددې جواب دادې، چې رسول الله ﷺ ته غلامان وغیره راغلی وو، هغوی ﷺ په هغی سره د اهل صفه او نورو فقراؤ مدد کول غوښتل، او د خپل اهل و عیال د پاره ئې صبر خوښولو، ځکه چې د صبر د الله تعالی له مخې ډیر لوڼې مقام او مرتبه ده (۲)، او د رسول الله ﷺ نظر په آخروی فائدې باندې وو، دنیا کښې خو هغوی په قوت لایوت باندې د گذارې کولو قائل وو. شپږم حدیث: ۳۵۰۳ (۳) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَعْدٍ قَالَ سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ بْنَ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ النَّبِيُّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- لِعَلِيٍّ «أَمَّا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى». [۴۱۵۴]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، غُنْدَرٌ، شُعْبَةُ: د محمد بن بشار، غندر او شعبه احوال په پورتنۍ روایت کښې تیر شوی دی.

سَعْدٌ: دا سعد بن ابراهیم بن عبد الرحمن بن عوف دې، دده احوال په کتاب مواقیات الصلاة، باب "وقت المغرب" کښې تیر شوی دی.

إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ: ابراهیم بن سعد، دا د رسول الله ﷺ مشهور صحابی دې، د حضرت سعد بن ابی وقاص خوې دې. یو بل ابراهیم بن سعد هم دې، چې د سعد بن ابراهیم بن عبد الرحمن بن عوف خوې دې، او سعد بن ابراهیم بن عبد الرحمن بن عوف ددې ابراهیم بن سعد خورنې (ابن الاخت) دې.

دلته چې کوم ابراهیم بن سعد راوی دې، دا د بخاری، مسلم، او نسائی وغیره راوی دې، د اسامه بن زید، خزیمه بن ثابت او د خپل والد سعد بن ابی وقاص (رضی الله عنه) روایت کوی، ددې نه

(۱) فتح الباری: ۱۹۱، ۹.

(۲) فتح الباری: ۱۹۲، ۹.

(۳) الحديث أخرجه البخاري أيضاً في صحيحه: (۲۳۳، ۲). في كتاب المغازی، باب غزوة تبوک، رقم: ۴۴۱۶، وكذا مسلم في صحيحه: (۲۷۸، ۲). كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل علي بن أبي طالب، رقم: ۲۴۰۴، والترمذي في جامعه: (۲۱۳، ۲). كتاب المناقب، باب بعث النبي يوم الاثنين وصلى على يوم الثلاثاء، رقم: ۳۳۱.

معلوم میری چی دا تابعی دی^(۱)
 او ابن سعد وائی: دوی د علی بن ابی طالب نه هم روایت کړې دې^(۲)
 عجلې په خپل کتاب "الثقات" کښې ذکر کړی دی، او وې فرمائیل: "مدن تابعی، ثقة".^(۳)
 یعقوب بن شعبه وائی:
 "إبراهيم معدود في الطبقة الثانية من فقهاء أهل المدينة بعد الصحابة وكان ثقة، كثير الحديث".^(۴)
 ابن سعد وائی، "كان ثقة كثير الحديث".^(۵)

د حضرت علی رضی اللہ عنہ حضرت هارون رضی اللہ عنہ سره د تشبیه مطلب: "أَمَا تَرَى أَنْ تَكُونَ مَعِيَ بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى....." آیا تہ په دې راضی نه ئې، چې تہ زما د پاره داسې شې، څنگه چې موسی رضی اللہ عنہ د پاره هارون رضی اللہ عنہ وو؟
 د غزوۀ تبوک په موقع باندې کله چې رسول الله ﷺ حضرت علی رضی اللہ عنہ په کور کښې پرېښودو، او د جنگ د پاره ئې ځان سره بوڼه تلو، نو حضرت علی رضی اللہ عنہ شکایت په توگه رسول الله ﷺ ته او وئیل، "أتخلفني في الصبيان والنساء؟".^(۶)
 اې د الله تعالی رسول له! تاسو ما په ماشومانو او ښځو کښې پرېږدئ.
 د حضرت علی رضی اللہ عنہ مطلب دادې، چې ښځو او ماشومانو سره پاتې کیدل خو یو معمولی کار دې، او ددې په وجه به زه د جهاد په شان د یو اهم کار نه محروم شم.
 رسول الله ﷺ د حضرت علی رضی اللہ عنہ شکایت لرې کولو او د هغه د زړه خوشالولو د پاره او فرمائیل. ستا نه وړاندې همدغه شان کار یو جلیل القدر پیغمبر هم ترسره کړې دې، حضرت موسی رضی اللہ عنہ چې کله د الله تعالی د رضا حاصلولو د پاره کوه طور ته تلو، نو ورستو د قوم د خصمانی او خیال ساتلو د پاره ئې خپل ورور هارون رضی اللہ عنہ پرېښودو، نو آیا تہ په دې باندې راضی نه ئې، چې زما د پاره په منزله د هارون رضی اللہ عنہ شې؟ هارون پیغمبر هم وو، او د حضرت موسی رضی اللہ عنہ ورور هم..... په بنی اسرائیلو کښې پاتې کیدل د هغوی د پاره نه بی عزتی وه، او نه هغوی ته څه داسې خبره محسوس شوې وه، بلکه دا د هغوی د پاره اعزاز وو، چې هغوی د حضرت موسی رضی اللہ عنہ د پاره جانشین جوړیدو سره پاتې شوې وو، او دلته د حضرت علی رضی اللہ عنہ د پاره هم دا د اعزاز خبره وه.

(۱) تهذيب الكمال: ۱۹۳، ۲.

(۲) الطبقات لابن سعد: ۱۱۶۹، ۵.

(۳) الثقات: الورقة ۱۳.

(۴) اكمل تهذيب الكمال: ۱۵۳، ۱.

(۵) الطبقات لابن سعد: ۱۱۶۹، ۵.

(۶) صحيح البخاري، كتاب المغازی، باب غزوة تبوک، رقم: ۱۴۴۱۶.

قوله: بمنزلة هارون: شارحين واثي، دلته بآء زائده ده، او د عبارت تقدير داسې دي، "ان تكون منى نازلاً بمنزلة هرون من موسى" (۱) منزلة گویا مفعول مطلق دي، د شبه فعل مقدر د پاره. د حضرت علی رضی الله عنه د سوال نه ورستو اطمینان: د سعید بن المسیب د سعد بن ابی قاص رضی الله عنه روایت دي، چې احمد نقل کړې دي، او په هغې کښې دا الفاظ دي، "قال علی: رضيتُ رضيتُ" (۲) زه راضی یم، زه راضی یم.

او د براء بن عازب او د زید بن ارقم رضی الله عنهما روایت دي، چې په هغې کښې دا الفاظ دي: "قال: هل يارسول الله، قال فانه كذلك" (۳).

حضرت علی رضی الله عنه او فرمائیل نه، اې د الله تعالی رسوله (زه په دې راضی یم رسول الله او فرمائیل، نو خبره داسې ده.

ددې روایت په شروع کښې دا الفاظ راځي، رسول الله ﷺ حضرت علی رضی الله عنه ته فرمائي:

"لا بد أن أقيم أو تقيم، فأقام علي فسمي ناسياً يقولون: إنما خلفه لشيء كرهه منه، فاتبعه فذكر له ذلك، فقال له....." (۴)

ضروري ده، چې يا زه پاتې شم يا ته، نو حضرت علی رضی الله عنه پاتې شو، بيا هغوی د څو کسانو نه دا واوریدل، چې رسول الله ﷺ حضرت علی رضی الله عنه ورستو پرېښودو، نو خامخا څه خبره ده، چې د الله تعالی رسول ته ناخوښه ده، چې د هغې په وجه رسول الله ﷺ هغه ځان سره د بوتلو په ځانې ورستو پرېښودو، حضرت علی رضی الله عنه دا خبره رسول الله ﷺ ته اوکړه، نو هغوی رضی الله عنهم مذکوره جواب ارشاد او فرمائیلو.

د حضرت علی رضی الله عنه خلافت بلا فصل باندې استدلال او د هغې جواب: بعضي خلقو ددې حدیث نه د حضرت علی رضی الله عنه خلافت بلا فصل په ثبوت او د نورو د خلافت په نفی باندې استدلال کړې دي. او وئيلي ئې دي..... څنگه چې هارون رضی الله عنه د حضرت موسی رضی الله عنه خلیفه وو، او بل څوک هغوی سره په دې کښې شریک نه وو، همدغه شان حضرت علی رضی الله عنه د نورو د شرکت نه بغير خلیفه دي، او هارون رضی الله عنه په تشبیه کښې هم دغه مقصود دی.

ولې دا استدلال صحیح نه دي، بلکه بعضي ماؤف العقل خلقو ته دا شبهه شوې ده، ځکه چې حضرت هارون رضی الله عنه د سیدنا موسی رضی الله عنه په ژوند کښې خلیفه جوړ شوې وو، نه چې د هغوی د وفات نه ورستو، ځکه چې وفات خو د حضرت هارون رضی الله عنه د حضرت موسی رضی الله عنه نه وړاندې شوې وو، او د حضرت علی رضی الله عنه هغوی سره د مشابهت تقاضا داده، چې هغوی هم د

(۱) فتح الباری: ۱۹۲، ۹

(۲) السنن الکبریٰ للنسائي، رقم: ۸۳۸۲

(۳) مسند ابی یعلیٰ، مسند انس، رقم: ۱۲۷۸۲

(۴) مسند الروياني، رقم: ۱۴۱۷

رسول الله ﷺ په حیات کښې په یو خاص موقعه باندې خلیفه جوړ شوی وی، او شوی هم دغسې دی.

پاتې شو د رسول الله ﷺ خلافت د هغوی ﷺ وصال (وفات) نه ورستو، نو نه دلته د هغې ذکر شته، او نه د هغې ددې سره څه تعلق شته (۱).

د حضرت هارون علیه السلام حضرت موسی علیه السلام خلافت په حقله علامه عینی علیه السلام فرمائی:

«وإنا كان خليفة في حياته في وقت خاص فليكن كذلك الأمر فمن ضرب البثل به» (۲).

حضرت هارون علیه السلام حضرت موسی علیه السلام په ژوند کښې د یو خاص وخت د پاره خلیفه وو، نو د چا تشبیه چې د هغوی سره ورکړې شوې ده، د هغه خلافت هم هغه شان کیدل پکار دی.

او هغه هم دا دي، د کومې چې په دې حدیث کښې ذکر دي.

ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت ښکاره دي.

۳۵۰۴ (۳) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَيُّوبَ عَنِ ابْنِ سِيرِينَ عَنْ عُبَيْدَةَ عَنْ

عَلِيٍّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ أَقْضُوا كَمَا كُنْتُمْ تَقْضُونَ، فَإِنِّي أَكْرَهُ الْإِخْتِلَافَ حَتَّى

يَكُونَ لِلنَّاسِ جَمَاعَةٌ، أَوْ أُمُوتَ كَمَا مَاتَ أَصْحَابِي. فَكَانَ ابْنُ سِيرِينَ يَرَى أَنَّ

عَامَّةَ مَا يُرَوَّى عَلَى عَلِيٍّ الْكُذِبُ.

رجال الحديث

عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ: دا ابو الحسن علي بن الجعد بن عبید جوهری دی، دده احوال په کتاب

الإيمان، باب أداء الخمس من الإيمان کښې تیر شوی دی (۴).

شُعْبَةُ: دا شعبه بن الحجاج دی، دده احوال د کتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه

ویدله (۵) د لاندې تیر شوی دی.

أَيُّوبُ: دا ایوب بن ابی تمیمه کيسان السخيتانی دی، دده احوال د کتاب الإيمان، باب خلافة

الإيمان (۶) د لاندې تیر شوی دی.

ابن سيرين: دا مشهور تابعی امام المعبرين ابو بكر محمد بن سيرين بصری دی، دده احوال

(۱) فتح الباری: ۱۹۳، ۹.

(۲) عمدة القاری: ۱۶، ۱۸.

(۳) الحديث أخرجه البخاری ههنا وتفرد به..... انظر جامع الأصول: ۷۷، ۱. وكنز العمال، فضائل علي.

رقم: ۱۳۶۴۰۹.

(۴) كشف الباری: ۹۷، ۲.

(۵) كشف الباری: ۷۸، ۱.

(۶) كشف الباری: ۱۲۶، ۲.

د کتاب الایمان، باب "اتباع الجنائز من الایمان" لاندې تیر شوی دی (۱).

عَبْدَةُ: دا عَبْدَةُ بن عمرو السلمانی دی، دده احوال د کتاب الوضوء، باب "الماء الذی یغسل به شعر الإنسان" لاندې تیر شوی دی.

قوله: اقضوا کما کُنْتُمْ تَقْضُونَ: د ابوذر په نسخه کښې د کشمیهنی دا الفاظ منقول دي "اقضوا علی ما کُنْتُمْ تَقْضُونَ قبل" (۲).

حضرت علی رضی الله عنه دا الفاظ کله ارشاد او فرمائیل؟ حضرت علی رضی الله عنه چې کله عراق ته تشریف راوړو، نو اهل عراق ته ئې او وئیل، چې زما راښې د حضرت عمر رضی الله عنه راښې سره موافق وه، او مونږ په دې پوهیدو، چې د اُم ولد بیع جائز نه ده، ولې اوس زما راښې بدله شوه، او زه وایم د اُم ولد نه "رق" (غلامی) نه ختمیږی، او د هغې بیع به هم د وړاندې په شان جائز وی. عبیده وائی، په دې باندې ما هغوی رضی الله عنه ته او وئیل:

"رأيت و رأي عمری الجماعة أحب إلّی من رأيت و حدّک فی الفرقة" (۳).

ستاسو او د حضرت عمر رضی الله عنه راښې په داسې حال کښې چې تاسو یو جماعت کښې ئې، ما ته ددې نه زیاته خوښه ده، چې تاسو جدا کیدو سره ځان له یو مستقل راښې قائمه کړئ، او بعضی حضراتو دا الفاظ ذکر کړې دي:

"رأيت یومئذ فی الجماعة أحب إلّی من رأيت الیوم فی الفرقة" (۴).

په دې باندې حضرت علی رضی الله عنه او فرمائیل، "اقضوا کما کُنْتُمْ تَقْضُونَ".

او په یو روایت کښې د عبیده دا تصریح هم منقول ده، چې هم حضرت علی رضی الله عنه هغه یعنی عبیده ته دا الفاظ ارشاد او فرمائیل، د حماد بن زید روایت چې ابن المنذر د علی بن عبید العزیز عن أبی نعیم په طریقې سره نقل کړې دي، په هغې کښې دا الفاظ دي:

"قال عَبِيدَةُ: بعث إلّی علی و ال شریح فقال: إنّی أبغض الاختلاف فاقضوا کما کُنْتُمْ تَقْضُونَ" (۵).

یعنی علی او شریح ته ئې خبر او لیرېلو، نو هغوی او وئیل، زه اختلاف نه خوښوم، تاسو چې څنگه غواړئ فیصله او کړئ.

د اختلاف نه خوښولو مطلب: د حضرت علی رضی الله عنه په قول "فإن آکره الاختلاف" باندې اعتراض کیږی، چې د اختلاف نه خو خلاصې نشته، او کله کله ضروری شی، اختلاف د امت ته خو

(۱) کشف الباری: ۵۲، ۵۳.

(۲) إرشاد الساری: ۲۰۴، ۸.

(۳) فتح الباری: ۱۹۲، ۹.

(۴) عمدة القاری: ۱۲۱۸، ۱۶.

(۵) فتح الباری: ۱۹۲، ۹.

رحمت هم و نیلی شوې دی، بیا حضرت علی رضی الله عنه دا ولې نه خوښوی.....؟
 ددې جواب دادې، چې یو خود حضرت علی رضی الله عنه په دې قول کښې، د اختلاف نه مطلق
 اختلاف مراد نه دي، بلکه ابوبکر او عمر رضی الله عنهما سره اختلاف مراد دي، څنگه چې قسطلانی
 په «علی الشیخین» الفاظ راوړولو سره او ابن حجر رحمته الله په «یعنی مخالفة ابی بکر وعمر» الفاظو سره او
 علامه عینی رحمته الله په «یعنی أن یخالف أباهما» الفاظو سره دې اړخ ته اشاره کړې ده.^(۱)
 دویم د اختلاف نه مراد هغه اختلاف دي، کوم چې د نزاع او فتنې سبب جوړ شي، د ددې
 تائید د هغوی رضی الله عنهما په دې ارشاد «حق تګون للناس جماعة» سره هم کیږي، ځکه چې ددې (صهارت،
 حق یګون للناس جماعة) تقدیر دي:

«لا زال على ذلك حتى يكون للناس جماعة أو أموت».^(۲)

یعنی زه به همیشه ددې اختلاف د ختمولو په کوشش باندې قائم یم، دې د پاره چې د خلقو
 اجتماعیت باقی پاتې شي، او یا زه مړ شم خو چې دې اجتماعیت ته نقصان اونه رسی.
 «او أموت» کښې «أموت» د انا مبتداء مقدرې د پاره خبر دي نو په دې وجه مرفوع دي، او یا په
 یګون باندې معطوف دي، او په انا مقدره سره منصوب دي، «ای حق اُن تګون للناس جماعة او اُن
 أموت».^(۳)

په لفظ «او باندې اشکال او جواب: په «او أموت» باندې دا هم اشکال کړې شوې دي، چې په دې
 کښې چې کوم لفظ د «او» راغلې دي، دا خو د أحد الأمرین د پاره راځي، ددې مطلب خو دا
 دي، چې زه اختلاف نه خوښوم، تر دې پورې چې یا خو جماعت باقی پاتې شي، او یا زه مړ
 شم، حال دادې چې دا دواړه کارونه مطلوب دی.

یعنی د جماعت د قیام د پاره ترك اختلاف، او تر مرګه پورې ترك اختلاف، نو بیا «او» ولې
 راوړلې شوې دي؟

ددې جواب دادې، چې په دې دواړو کښې اختلاف نشته، بلکه دې کښې جمع ممکن ده،
 «او دلته د أحد الأمرین د پاره نه دي، بلکه د کلا الأمرین د پاره دي».^(۴)

فوله: کما مات أصحابي: یعنی څنگه چې ما سره ابوبکر او عمر رضی الله عنهما وغیرهما تر مرګه
 پورې د امت د جمعیت حفاظت فرمائیلې وو، زه به هم تر مرګه پورې داسې کووم.

(۱) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۹.

(۲) فتح الباری: ۹، ۱۹۲.

(۳) فتح الباری: ۹، ۱۹۲.

(۴) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۹.

د ابن سیرین د خبرې مقصد: د علامه ابن سیرین په حوالې سره د حماد بن زید په روایت کښې د ایوب نه دا الفاظ منقول دی:

"سعت معداً یعنی ابن سیرین یقول لای معشاً لای اثمکم لی کثیر ما تقولون عن علی".^(۱)
زه په تا باندې په ډیرو څیزونو کښې د غلط بیان کولو گمان کووم، او په تا باندې په ځانې الزام لگوم، کوم چې ته د حضرت علی رضی الله عنه په حقله روایت کوی.
حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی، ابو معشر، د چا چې دلته ذکر دې، دده نه زیاد بن کلیب الکوفی مراد دې. او هغه ثقه راوی دې، مسلم په خپل صحیح کښې د هغه روایات ذکر کړي دي.^(۲)
دا اشکال کیدې شی، چې بیا ابن سیرین په داسې ثقه سړی باندې د غلط بیان کولو گمان او د عدم اعتماد اظهار ولې کوی.

ددې جواب دادې، چې ابن سیرین د زیاد بن کلیب د هغه روایتونو خبره کوی، کوم چې هغه د حارث الاعور په شان خلقو نه روایت کوی، او د هغه دا الزام په حقیقت کښې د زیاد په مروی عنه افرادو باندې دې، د چا نه چې زیاد بن کلیب روایت کوی، ځکه چې زیاد کله کله ددې حارث الاعور وغیره..... نه روایت کوی، او هغه د حضرت علی رضی الله عنه په حقله موضوعی روایتونه بیانوي.^(۳)

د حضرت علی رضی الله عنه نه مروی د شیخینو مخالف روایتونه مردود دی: یزی رضی الله عنه عَامَّةَ مَا يُرْوَى عَنْ النِّكَبِ..... ددې ابن سیرین مراد هغه روایتونه دي، کوم چې عموماً روافض روایت کوی، او هغه حضرت علی رضی الله عنه ته منسوب کړې شوې هغه اقوال وی، چې په هغې کښې د حضرات شیخینو مخالفت وی، د هغه (ابن سیرین) هغه مراد نه دی، کوم چې د شرعی احکامو سره متعلق وی، ځکه چې ابن سعد په صحیح سند سره د ابن عباس رضی الله عنه روایت کوی، هغه فرمائی: "إِذَا حُثِّلَتْ لَعْنَةُ عَلِيٍّ بِفِتْيَالِهِمْ تَجَاوَزَهَا".^(۴)

چې یو ثقه راوی د حضرت علی رضی الله عنه یوه فتوی زموږ وړاندې روایت کوی، نو موږ د هغې نه تجاوز نه کوو، یعنی هغه اخلو.

په بعضې نسخو کښې د "علی علی" الفاظ راغلي دي، نو ابو ذر او ابو الوقت او ابن عساکر وغیره د "عن علی" الفاظ نقل کړي دي، او هم دغه زیات صحیح دي.^(۵)
علامه عینی رحمته الله د ابن سیرین ددې قول توجیه کولو سره فرمائی:

"وإما قال ذلك لأن كثيراً من أهل الكوفة الذين يروون عنه ليس لهم ذلك، ولا سيما الرافضة عنهم فإن عامة ما

(۱) تاریخ ابن خیشمه: ۱۱۳۷:۵

(۲) صحیح مسلم. کتاب الطهارة، باب حکم المنی، حدیث (۶۹۶)

(۳) فتح الباری: ۱۹۲:۹

(۴) فتح الباری: ۱۹۲:۹

(۵) عمدة القاری: ۲۱۹، ۱۶، وإرشاد الساری: ۲۰۵۸

یروون عنه کذب واختلاف^(۱).

د حضرت علی رضی اللہ عنہ فضائل کثیره: د احادیثو په کتابونو کښې د حضرت علی رضی اللہ عنہ نور هم گټي شمیر مناقب او فضائل مذکور دی، امام مسلم او ترمذی د عامر بن سعد بن ابی وقاص نه روایت نقل کوي، چې حضرت معاویه رضی اللہ عنہ حضرت سعد رضی اللہ عنہ ته او وئیل، "ما منعک ان تسبّ ابا تراب؟" ته حضرت علی رضی اللہ عنہ ته د رد بد وئیلو نه څه څیز منع کړې ئې؟

سعد او وئیل: "أما ما ذكره ثلاثا قالهن له رسول الله ﷺ فلن أسبّه"^(۲).

درې خبرې چې رسول الله ﷺ د هغوی په حقله فرمائیلې دي، د هغې نه ورستو زه هېڅ کله هم حضرت علی رضی اللہ عنہ ته رد بد نه شم وئیلې، بیا په هغه دریو خبرو کښې خو یو هغه هغه حدیث بیانولو سره او وئیلو، یعنی هغوی ته د رسول الله ﷺ دا وئیل، چې ته زما د پاره داسې ئې، څنگه چې د موسی علیه السلام د پاره هارون علیه السلام وو.

دویمه خبره دا چې رسول الله ﷺ او فرمائیل، "لأعطين الراية رجلاً يحب الله ورسوله".

او دریمه خبره دا کله چې د الله تعالی جل جلاله دا ارشاد "قل تعالوا اذموا أبناءنا وابناءكم"^(۳) نازل شو، نو رسول الله ﷺ حضرت علی رضی اللہ عنہ حسن حسین رضی اللہ عنہ او فاطمه رضی اللہ عنہا راوغوښتل او وې فرمائیل، "اللهم هؤلاء أهلي"^(۴) ای الله! زما اهل و عیال خو دادې.

همدغه شان ابو یعلی د حضرت سعد یو روایت نقل کړې دې، هغه فرمائی:

"لوضع المنشار على مرقی علی أن أسبّ علياً ما سببته أبداً"^(۵).

که زما د سر په لار (یعنی د سر په مینځ) آره کښنودې شی، او حضرت علی رضی اللہ عنہ ته د کنخلو ما ته او وئیلې شی، نو بیا هم زه به هېڅ کله هغوی ته کنخل اونه کړم. حافظ ابن حجر رحمه الله د امام احمد رحمه الله دا قول هم نقل کړې دې.

"ما يلقننا من أحد من الصحابة ما يلقننا من علي بن أبي طالب"^(۶).

د حضرت علی رضی اللہ عنہ (د فضائلو) په حقله چې مونږ ته څومره روایات رارسیدلي دي، په صحابو کښې د چا په حقله هم دومره نه دی رارسیدلې.

(۱) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۹.

(۲) صحیح مسلم، باب من فضائل علی، رقم: ۶۳۷۳.

(۳) جامع الاصول: ۸، ۶۵۰، و صحیح مسلم، فضائل علی، رقم: ۶۳۷۳.

(۴) سورة آل عمران: ۶۱.

(۵) مسند احمد مسند سعد بن ابی وقاص، رقم: ۱۱۶۸.

(۶) مسند ابی یعلی، مسند سعد بن ابی وقاص، رقم: ۷۷۷، المطالب العالی: ۳۹۳، مجمع الزوائد ۱۱۴۷۳۹.

(۷) فتح الباری: ۹۳، ۹.

د حضرت سعد رضی اللہ عنہ روایت د ابو ذر په روایت کښې د عبیده د روایت نه ورسټو واقع دې، او په نورو نسخو کښې وړاندې واقع دې.

۱۰- باب: مَنَاقِبُ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ الْهَاشِمِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ
وَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَشْبَهْتَ خَلْقِي وَخَلْقِي».

د ابو ذر په نسخه کښې د ټولو تراجمو نه لفظ د "باب" ساقط کړې شوې دې، او د نورو حضراتو (نساخو) په نسخو کښې لفظ د "باب" ثابت دې.

حضرت جعفر طیار: جعفر د حضرت علي رضی اللہ عنہ سکه ورور وو، او د هغوی نه لس کاله مشر وو، هغوی په غزوه موته کښې شهید شوي دي، او د هغوی عمر د خلوینستو کالو نه زیات وو.

هغوی رضی اللہ عنہ دوه هجرتونه کړي وو، حبشې ته هجرت او مدینې ته هجرت.

قوله: أَشْبَهْتَ خَلْقِي وَخَلْقِي: دا د یو لوڼي حدیث ټکړه ده، چې په کتاب المغازی کښې د باب عمرة القضاء لاندې د حضرت براء بن عازب په روایت کښې مذکور ده.

خَلْق په فتحې د خاء سره، معنی ئې ده، خلقت، پیدائشی هیبت ویره او کیفیت او خَلْق په فتحې د خاء سره اخلاقو او عاداتو ته وئیلې کیږي.

حضرت جعفر رضی اللہ عنہ دې دواړو څیزونو کښې د رسول الله ﷺ سره مشابهت لرلو د رسول الله ﷺ مشابهت گڼ شمیر کسانو ته حاصل وو، په مناقب حسین کښې به انشاء الله تعالی په دې باندې نوره خبره کیږي.

۳۵۰۵) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ دِينَارٍ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْجُهَنِيُّ عَنْ ابْنِ أَبِي ذُئْبٍ عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ النَّاسَ كَانُوا يَقُولُونَ أَكْثَرُ أَبُو هُرَيْرَةَ. وَإِنِّي كُنْتُ أَلْزَمُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِشَيْعِ بَطْنِي، حَتَّى لَا أَكُلَ الْحَبِيرَ، وَلَا أَلْبَسَ الْحَبِيرَ، وَلَا يَخْدُمُنِي فَلَانٌ وَلَا فُلَانَةٌ، وَكُنْتُ أَلِصُّ بِبَطْنِي بِالْحَضِيَاءِ مِنَ الْجَوْعِ. وَإِن كُنْتُ لَأَسْتَفِرُّ الرَّجُلَ الْآيَةَ هِيَ مَعِيَ كَي يَنْقَلِبَ بِي فَيُطْعِمَنِي، وَكَانَ أَخْيَرُ النَّاسِ لِلْيَسْكِينِ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، كَانَ يَنْقَلِبُ بِنَا فَيُطْعِمُنَا مَا

۱) فتح الباری: ۱۹۴، ۹.

۲) فتح الباری: ۱۹۴، ۹.

۳) إرشاد الساری: ۸، ۲۰۵.

۴) صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب عمرة القضاء، رقم: ۱۴۲۵۱.

۵) کشف الباری، کتاب المغازی، ص: ۱۴۷۵.

۶) الحدیث أخرجه البخاری أيضاً فی کتاب الأطعمة، باب الحلوی والعسل، رقم: ۱۵۴۳۲.

كَانَ فِي بَيْتِهِ، حَتَّى إِنْ كَانَ لَيُغْرِمُ إِلَيْنَا الْعُكَّةَ الَّتِي لَيْسَ فِيهَا شَيْءٌ، فَتَشُقُّهَا
فَتَلْعَقُ مَا فِيهَا. [۵۱۱۶]

رجال الحديث

أَخْبَدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ: دا ابو مصعب أحمد بن أبي بكر القاسم بن الحارث بن ذراره الزهري
دي، دده احوال د کتاب العلم، باب حفظ العلم^(۱) لاندې تیر شوی دی.
مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ دِينَارٍ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْجَهَنِيُّ: دده احوال هم د کتاب العلم، باب حفظ العلم
لاندې تیر شوی دی.^(۲)

ابن أبي ذئب: دا محمد بن عبد الرحمن بن المغيرة بن الحارث بن الجاذب القرشي العامري
دي، دده احوال هم د کتاب العلم، باب حفظ العلم لاندې تیر شوی دی.^(۳)

سَعِيدُ الْمُقْبَرِيُّ: دا ابو سعد سعيد بن أبي سعيد بن كيسان مقبري دي، دده حالات د کتاب
الإيمان، باب صوم رمضان ایمان و احتساب^(۴) لاندې تیر شوی دی.

ابو هريره او كثرت روايات: حضرت ابو هريره رضي الله عنه په صحابه كرامو رضي الله عنهم كښې هغه نيك بخت
صحابي دي، چې د هغوی مرويات (روایت كړې شوې احاديث) د ټولو نه زيات دي، په
دي (كثرت) باندې بعضي خلقو ته تعجب دي، او د صحابه كرامو رضي الله عنهم په زمانه كښې هم دا
خبره د بحث لاندې راغلې وه.

پخپله ابو هريره رضي الله عنه هم دا خبره كړې شوې وه، چې ستا احاديث دومره زيات ولې او څنگه
دي، او حضرت ابو هريره رضي الله عنه د هغې جوابات وركړي دي، امام بخاري رحمه الله په دې مضمون
باندې مشتمل روايتونه په مختلفو ځايونو كښې ذكر كړي دي.

په كتاب العلم كښې په دې باندې په كافي تفصيل سره خبره كړې شوې ده.^(۵)
د حضرت ابو هريره رضي الله عنه د اړخ نه د هغې جواباتو خلاصه داده، چې انصار او مهاجرينو د خپلو
تجارتونو كاروبارونو او مصروفيتونو په وجه ډير وخت نه شو او باسلي، او زه (ابو هريره) به
هروخت رسول الله ﷺ سره اوسيدم، نو چې ما حديث نه يادول نو څه مې كول.

دويمه خبره داده، چې د قرآن مجيد د كتمان حق په حقله په وعيدونو باندې مشتمل آيتونو
زه په دې خبره مجبور كړم.

او دريمه خبره دا چې په شروع كښې زما حافظه كمزورې وه، ورستو د الله تعالي د

(۱) كشف الباري: ۴/۴۳۸

(۲) كشف الباري: ۴/۴۴۱

(۳) كشف الباري: ۴/۴۴۲

(۴) كشف الباري: ۲/۳۳۶

(۵) اوگوري: كشف الباري: ۴/۴۳۱، ۴/۴۵۶

رسول ﷺ د دعاء په برکت سره د حافظې قوت نصیب شو، چې د احادیث کثیرو د حفظ سبب جوړ شو. (۱)

دلته په حدیث باب کنبې حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ رسول الله په مجلس کنبې د حاضری د التزام او اهتمام ذکر کولو سره د خپلې غریبې او مشکلاتو او د الله تعالی د بعضې نیکو بندگانو د اړخ نه هغوی سره د اکرام واحسان و سلوک ذکر کړې دي، چې په هغې کنبې د ټولو نه اولنې حضرت جعفر طیار رضی اللہ عنہ دي.

حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ ددې حدیث لاندې وائی، چې د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ اشاره د ابن عمر رضی اللہ عنہ د قول په شان اقولو اړخ ته ده، حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ په دغه وخت کنبې د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ په حقله اکثر ابوهریره علینا (ابوهریره مونږ ته څه ډیر زیات احادیث بیانوي) جمله فرمائیلې وه، کله چې د هغوی وړاندې د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ روایت "من تبع جنازة فله قسط" ذکر کړې شو. (۲)

د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ ددې قول منشاء دا وه، چې حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ ډیر زیات احادیث بیانول شروع کړي دي، معلومه نه ده چې دا هغوی د رسول الله ﷺ نه اوریدلي هم دي یا نه، بیا کله چې حضرت عائشې رضی اللہ عنہا د ابوهریره رضی اللہ عنہ ددې روایت تصدیق او فرمائیلو، نو ابن عمر رضی اللہ عنہ پوه شو، چې واقعي ابوهریره رضی اللہ عنہ رسول الله ﷺ نه ډیر زیات احادیث اوریدلو سره حفظ کړي دي، بیا ابن عمر رضی اللہ عنہ د ابوهریره رضی اللہ عنہ په حدیث کنبې د ډیر زیات ثواب والا عمل نه کما حقہ فائده نه اخستلو باندې د پېښمانتیا اظهار او کړو، چې د هغوی د روایت د تصدیق کولو په شان دي. (۳)

همدغه شان یو روایت امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په خپل تاریخ کنبې او ابو یعلیٰ په سند حسن سره د مالک بن ابی عامر په طریقې سره نقل کړې دي، مالک وائی:

"كنت عند طلحة بن عبيد الله فقيل له: ما تدري هذا اليان أعلم برسول الله ﷺ منكم، أو هو يقل على رسول الله، ما لم يقل؟ قال فقال: والله ما نشارك أنه سمع ما لم نسمع، وعلم ما لم نعلم، إنا كنا أقوامًا لنا بيعات وأهلون وكنا ذاك النبي ﷺ طبع النهار ثم درج، وكان أبوهريرة مسكينًا لا مال له ولا أهل، إنا كانت يده ممدودة النبي ﷺ فكان يدور معه حيث دار، فما نشارك أنه قد سمع ما لم نسمع". (۴)

وايي، زه طلحة بن عبید الله سره ووم، نو په دې وخت کنبې هغوی ته اووئیلی شو، "مونږ نه پوهیږو، چې دا یمانی (ابوهریره) ستاسو نه زیات رسول الله ﷺ پیژنی، یا دې د رسول الله ﷺ

(۱) اوگوری: کشف الباری: ۴۳۱، ۴۵۶

(۲) صحیح البخاری، کتاب الجنائز، باب فضل اتباع الجنائز، رقم: ۱۱۳۲۳

(۳) صحیح البخاری، کتاب الجنائز، باب فضل اتباع الجنائز، رقم: ۱۱۳۲۴

(۴) مسند ابی یعلیٰ، مسند طلحة بن عبد الله: ۶۳۶، والتاریخ الكبير: ۱۱۳۳۶

متعلق داسې خبرې کوی، چې هغوی ﷺ نه وی کړې؟^(۱)
 راوی وائی، طلحه او وئیل، زمونږ خیال دغه دې، چې دوی هغه څه اوریدلی دی، چې مونږ
 واؤنه ریډې شو، او په هغه څه پوهیږی چې زمونږ په علم کښې نشته، ځکه چې مونږ داسې
 خلق وو، چې زمونږ کورونه او اهل وعیال وو، او مونږ به د ورځې په دواړو اړخونو یعنی
 سحر او ماښام کښې رسول الله ﷺ ته راتلو، او بیا به تلو، او ابوهریره غریب سړې وو، چې نه
 د هغوی څه مال وو او نه کور والا، د هغوی لاس به د رسول الله ﷺ په لاس کښې وو، چې
 رسول الله ﷺ چرته هم تلو، نو هغوی به ورسره وو، نو زمونږ خیال دادې، چې هغوی د رسول
 الله ﷺ نه هغوی څه واوړیدل، کوم چې مونږ نه دی اوړیدلې.

د "ما نَشْكُ اَنْه سَمِعَ مَالِمَ نَسَبِهِ" معنی ده: زمونږ شك او خیال نه دې، ولې دا چې هغوی (هغه څه)
 واوړیدل، کوم چې مونږ نه دی اوړیدلې، امام ترمذی دا الفاظ نقل کړی دی: "ما نَشْكُ اِلَّا اَنْه
 سَمِعَ.....".^(۲)

او بیهقی د اشعث په طریقې سره د طلحه بن عبید الله د یو غلام نه نقل کړی دی، هغه وائی:
 "کان ابوهریره جالساً فمر رجل بطلحة فقال له: لقد أكثر أبوهریره، فقال طلحة: قد سِعنّا کما سِمع ولکنه حفظ
 ونسینا".^(۳)

ابوهریره ؓ ناست وو، چې د یو سړي په طلحه بن عبید الله باندې تیریدل او شو، هغوی
 او وئیل، ابوهریره ډیر حدیثونه روایت کړی دی، طلحه او وئیل، مونږ هم د دوی په شان
 واوړیدل، ولې دوی یاد اوساتل او مونږ نه هیر شو.

او ابن سعد په خپل "طبقات" کښې باب اهل العلم والفتوی من الصحابة کښې د سعید بن
 عمرو بن سعید بن العاص نه په سند صحیح سره نقل کړی دی، چې حضرت عائشې ؓ ابو
 هریره ؓ ته او وئیل: "انک لتحدّث عن النبی ﷺ حدیثاً ما سمعته منه، قال: شغلک عنه یا امه الیراة
 والیکحلة وما کان یشغلک عنه شیء".^(۴)

وې وئیل ته د رسول الله ﷺ نه داسې حدیث بیانوي چې ما نه دی اوړیدلې، ابوهریره ؓ
 او وئیل، مور جانې! تاسو آئینې شیشې، او د رنجو تهیلې (یعنی کجلو) مصروف کړې وئ، او
 زما د پاره رسول الله ﷺ پرېښودو سره په بل کار کښې مشغولیدو والا څیز نه وو.

قوله: یشبع بطنی: د کشمېڼی په روایت کښې "شَبَعٌ بَطْنٌ" بدون الباء راغلې دې، چې د
 مفعول له کیدو په وجه منصوب دې، او یا یشبع د مضارع په صیغې سره دې.

(۱) جامع الترمذی، باب مناقب أبی هریره، رقم: ۳۸۳۷
 (۲) السنن الکبری للبيهقی، باب ما ورد فی الاضطجاع، رقم: ۴۶۶۶
 (۳) الطبقات الکبری، ۲: ۳۶۴، ترجمه: ۱۲۶۳۵

او په کتاب العلم کښې "لَشَبَّهَ بَطْنَهُ رَاغِلِي دې" (۱)

چېرته "علی ملء بطنی" هم راغلې دې (۲)، معنی و مفهوم په ټولو صورتونو کښې همدغه دې، چې د مړې ګډې نمرې په قیمت باندې به زه د هغوی ﷺ سره اوسیدم.

قوله: حِينَ لَا أَكُلُ: په بعضې نسخو کښې "حِينَ لَا أَكُلُ" راغلې دې، او په بعضې کښې "حق لا اکل" (۳).

قوله: لَا أَكُلُ الْخَمِيرَ وَلَا الْأَبْسَ الْخَمِيرَ: د خمیر نه مراد خمیره نمرې ده، قسطلانی وائی: "أَي: الْخَبْرَ الَّذِي جَعَلَ فِي عَيْنَيْهِ الْخَمِيرَ" (۴)، هغه نمرې چې د هغې په اړو کښې خمیره اچولې شوې وی.

او په بعضې نسخو کښې "الخبير" راغلې دې، چې د هغې معنی ده، "المادوم" یعنې پخکړی سره ملاؤ شوې نمرې.

کرمانی رحمه الله او عینی رحمه الله وغیره دلته د "والخبرة الأدم" (۵) الفاظ هم نقل کړي دي.

قوله: الْخَمِيرَ: د کشمیهنې په نسخه کښې د "الحمير" لفظ دې، خو راجح اولنې ریعق "الحمير" دي. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:

"والحمير من البرد ما كان موشى مخططا، يقال برد حمير وبرد خبطة بوزن عنبة على الوصف والإضافة".

"حمير" هغه خادر ته وئيلی شی، چې ښکلی او لکيرو والا وی، برد حمير او برد خبطة د موصوف په توګه هم مستعمل دي. او د مضاف مضاف اليه په توګه هم (۶)

قوله: مِنَ الْجَوْعِ: معنی داهه، چې په ګډه پورې ئې یخې ګټې ترلې، دې د پاره چې ددې د برودت (يخوالی) په وجد د لوړې د وجهې پیدا کيدونکې ګرموالي ختم شی، او ددې په هغه شدت کښې لږ کمې راشی (۷)

د شارحینو اختلاف: لَشَبَّهَ الرَّجُلُ..... حافظ ابن حجر رحمه الله ددې جملې په تشریح کښې فرمائی:

"أَي: أَطْلَبُ مِنْهُ الْقِرَى فَيُظَنُّ أَنَّ أَطْلَبَ مِنْهُ الْقِرَاءَةَ" (۸)

(۱) صحيح البخارى، كتاب العلم، باب حفظ العلم، رقم الحديث: ۱۱۱۸

(۲) كتاب البيوع، رقم: ۱۲۰۴۷

(۳) فتح البارى: ۱۹۵، ۹

(۴) إرشاد السارى: ۲۰۵، ۸

(۵) شرح الكرماني: ۲۰۱۵، وعمدة القارى: ۱۶، ۱۲۰۶

(۶) فتح البارى: ۱۹۵، ۹

(۷) إرشاد السارى: ۲۰۶، ۸

(۸) فتح البارى: ۱۹۵، ۹

یعنی زده ابوهریره: د یو سړی نه دا طلب کوم، چې په ما نمړی او خوروی، او زما میلستیا او کړی، او د هغه دا خیال دې، چې زده د هغه نه قرآن لوستل غواړم، او ددې معنی او مطلب د تائید د پاره حافظ صاحب په حلیه الاولیاء کښي مذکور د ابو نعیم د یو روایت نه استدلال کړې دې، په روایت کښې دې، چې ابو هریره رضی الله عنه فرمائی، چې ما حضرت عمر رضی الله عنه اولیدو، نو هغوی ته مې او وئیل، "أقربیک" د هغوی خیال شو، چې زده د دوی نه د قرأت طلب کووم، نو هغوی ما ته قرآن کریم اولوستو، او نمړی ئې راباندې او نه خورله، "وانما أردت الطعام" حال دادې چې ما د هغوی نه نمړې طلب کوله ^(۱).

علامه عینی رحمته الله حافظ دا راڼې زد کړې ده، او وې وئیل چې لفظ "أقربیک" چې د "استقرئ" سره راغلې دي، هم دغه ښائی، چې د "استقرأ" نه میلستیا طلب کول مراد نه دی، بلکه ددې نه طلب د قرأت مقصود دې.

او وي فرمائیل چې دا دوه مستقل مسئلې دي، یوه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه سره مخصوص ده، چې حضرت ابوهریره رضی الله عنه د عمر رضی الله عنه نه قری (میلستیا) طلب کړه، او هغه د قرأت طلب کول خیال کولو سره آیت اولوستلو، او دلته په حدیث باب کښې چې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه ارشاد دې، دا عام دې ^(۲).

اوس چې چرته استقرأئ بالهمزة راځی، یا چرته چې د أیة تصریح وی، نو هلته به د قرأت طلب کول مقصود وی، او چرته چې تسهیل د همزې دې، نو هلته د توریه امکان شته، ځنګه چې د ابو نعیم د روایت نه معلومیږي، چې د لفظ اقربیک نه ابوهریره رضی الله عنه طلب قری مراد اخلی، او عمر رضی الله عنه د قرأت د طلب کولو خیال او کړو ^(۳)، او حضرت ابوهریره رضی الله عنه لفظ د استقرأ په دې وجه استعمالوي، که مخاطب راباندې نمړی او خوری نو هم هغه مطلوب دې، او که هغه بد او ګنې یا د قرأت خیال او کړی، نو ابوهریره رضی الله عنه به نه ملاسته کیږي، او دې به هم دغه ښکاره کړي، چې زده خود د قرأت طالب ووم.

علامه قسطلانی رحمته الله فرمائی، حافظ ابن حجر رحمته الله چې کومه خبره خیال کړې ده، ابوهریره رضی الله عنه ته هغه مقصود نه و، یعنې دوی خو به میلستیا طلب کوله، او مخاطب به د طلب قرأت خیال کولو سره قرآن پاک لوستلو، بلکه د دوی یعنې د ابوهریره رضی الله عنه مقصد ددې قول نه دادې، چې ډیر واري داسې کیږي، چې ما ته یو آیت راځی، بیا هم چا ته او وائم، چې ما ته هغه آیت اولوله، په دې سره زما مقصد دا وی، چې هغه ما ځان سره بوځی، او نمړی راباندې او خوروی، او زده به کم از کم په دې بهانه باندې نمړی او خورم.

(۱) حلیه الاولیاء: ۱۳۷۸، ۱.

(۲) عمدة القاری: ۱۶، ۲۲۰.

(۳) ارشاد الساری: ۸، ۱۲۰۶.

قسطلانی وائی، ددی دلیل دادی چې امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دا روایت په کتاب الأطعمة کښې د عهد الرحمن بن شیهه عن ابی العُدیك عن ابن ابی دثب عن المقبری په طریقی سره روایت کړې دي، او په هغې کښې هم "استقرئ بالهمزة او هغې سره د الآية الفاظ مذکور دي" (۱)

همدغه شان امام ترمذی رحمۃ اللہ علیہ په کتاب المناقب کښې د ابو سعید الاشج عن اسماعیل بن ابراهیم التیمی عن ابراهیم بن اسحاق المخزومی عن سعید المقبری عن ابی هريرة په طریقی سره دا روایت نقل کړې دي، چې د هغې الفاظ دا دي:

"ان كنت لأستقرئ الرجل من أصحاب النبی ﷺ عن الآيت من القرآن وأنا أعلم بها منه، ما أسأله إلا يطعنني شيئاً فكنت إذا سألت جعفر بن ابی طالب لم يجبني حتى يذهب بي إلى منزله فيقول لامراته: يا أساء أطمعينا فإذا أطمعنا أجابني" (۲)

ابوهريره رضي الله عنه وائی، ما به د رسول الله ﷺ په اصحابو کښې يو کس ته او وئيل، چې ما ته د قرآن پاک دا آيت اولوله، حال به دا وو چې دغه آيت به ما ته د هغه نه ښه ياد وو، ولي ما به صرف په دې وجه هغه ته دا وئيل، چې په ما څه او خوروي، نو چې کله به هم ما دا خبره جعفر بن ابی طالب ته او وئيله، نو هغه به ما ته جواب نه راکولو، تر دې پورې چې کور ته به ئې بوتلم، او خپلې بي بي حضرت اسماء ته به ئې ووييل، اسماء! په مونږ نمرئ او خوروه، کله چې به هغې په مونږ نمرئ او خوروه، نو دغه وخت به حضرت جعفر ما ته جواب راکړو، مثلاً آيت به ئې راته اولوستو، ځکه چې هغوی ته به دا اندازه وه، چې زما سوال د يو بل مقصد د پاره دي.

ددې رواياتو نه معلوميږي، چې حضرت عمر او حضرت جعفر رضي الله عنهما سره د حضرت ابوهريره رضي الله عنه راپېښېدونکي دا دواړه جدا جدا واقعات دي (۳)

او دلته د ابوهريره رضي الله عنه چې کومه خبره مذکور ده، هغه داده، چې د هغوی د قرأت طلب کولو کلام به دې د پاره وو، چې مخاطب په دوی باندې نمرئ او خوروي، او د ابو نعیم په روایت کښې د يوې خاصې واقعي ذکر دي، چې په هغې کښې ابوهريره رضي الله عنه وائی، چې ما د لفظ "استقرئ" نه طلب کړی، ميلمستيا، قصد کړی وو، او حضرت عمر رضي الله عنه به طلب د قرأت خيال کولو.

قوله: وکان أخيراً أخبر بعضي نسخو کښې په وزن د افضل راغلي دي، او په بعضو کښې خبره راغلي دي (۴)

(۱) کتاب الأطعمة، رقم: ۱۵۴۳۲

(۲) سنن الترمذی، باب مناقب جعفر، رقم: ۱۴۱۳۱

(۳) إرشاد الساری: ۱۲۰۶۸

(۴) فتح الباری: ۱۹۵، ۹

د حضرت جعفر رضی اللہ عنہ افضلیت جزوی وو: للساکین..... د کشمیهنی په روایت کنې مسکین مفرد راغلي دي، ظاهره خبره ده، جنس د پاره به وی، یعنی جنس مسکین، ترمذی او حاکم وغیره یو روایت ذکر کړي دي، کوم چې عکرمه رضی اللہ عنہ د ابو هريره رضی اللہ عنہ نه روایت کړې دي، او په هغې کنې د رسول الله ﷺ نه ورستو حضرت جعفر رضی اللہ عنہ د ټولو نه غوره ګرځولې شوی دي. د هغې الفاظ دادی:

"ما احتذى العال ولا ركب المطايا بعد رسول الله ﷺ افضل من جعفر بن أبي طالب:" (۱)

د رسول الله ﷺ نه ورستو څوک هم د جعفر بن ابی طالب رضی اللہ عنہ غوره پيزار پخپو کونکې، او په ښې سورلې باندې سورلی کونکې نه وو.

حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائی، په دې روایت کنې اگر چې د جعفر د مطلق افضلیت ذکر دي، ولې دا به په هغه مقید روایت باندې محمول وی، کوم چې دلته مذکور دي، یعنی د جعفر رضی اللہ عنہ افضلیت مطلق نه دي، بلکه دا د مسکینانو په خیر خواهی او هغوی سره په ښه سلوک کولو باندې دي. (۲)

د تضاد تاثر او د هغې جواب: إن كان ليخبرنا العُكَّة..... دلته په ظاهره په کلام کنې نقض او تضاد دي، او اول ئې اووئیل، حضرت جعفر به د غورو هغه مشکیزه راوېاسله، چې په هغې کنې به هیڅ هم نه وو، بیا به ئې هغه اوشکوله (اوشلوله)، چې هغې کنې به څه وو، مونږ به هغه خټل، او دا هم وائی، "ما فيها شيء"، په هغې کنې به هیڅ هم نه وو، دلته په "التی لیس فیها شيء"، او "ما فيها" کنې تضاد دي؟

ددې جواب دادې، چې د "لیس فیها شيء" معنی داده، چې په هغې کنې به د راوېاسلو قابل هیڅ هم نه وو، او ورستو چې ئې اووئیل، په هغې کنې چې به څه وو، مونږ به هغه خټل. ددې معنی داده، چې دننه په مشکیزه کنې چې به څه لږ ډیر انختې وو، او راوېستلې به نه شو، د مشکیزې شلولو نه ورستو به مونږ هغه په ځله باندې خټل. (۳)

حضرت جعفر رضی اللہ عنہ به د سوال جواب ولې ورکولو؟ د حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ او حضرت جعفر طیار رضی اللہ عنہ په مینځ کنې چې دا کومه سلسله جاری وه، چې ابو هريره رضی اللہ عنہ به سوال کولو، او جعفر به تر هغه وخته پورې جواب نه ورکولو، تر کومې پورې چې به هغه کور ته تلو سره د حضرت اسماء رضی اللہ عنہا نمړې نه وه طلب کړې، او اسماء رضی اللہ عنہا به نمړې نه وه وړاندې کړې، څنگه چې د ترمذی یو روایت اوس پورته ذکر شوې دي. په دې کنې یو اشکال دا هم کیدی

(۱) السنن الکبریٰ للنسائي، رقم: ۸۱۰۱، والمستدرک علی الصحیحین، کتاب المغازی، رقم: ۴۳۵۰، والجامع للترمذی، رقم: ۴۱۳۱، ۳۷۶۴، والمستدرک، باب مناقب جعفر، رقم: ۴۹۳۴، ومسند احمد، مسند ابی هريره، رقم: ۹۳۴۲، والمعجم الکبیر للطبرانی، رقم: ۱۸۹۰.

(۲) فتح الباری: ۱۹۵، ۹.

(۳) فتح الباری: ۱۹۶، ۹.

شی، کله چې حضرت جعفر رضی الله عنه ته معلومه وه، چې د حضرت ابو هريره رضی الله عنه پوښتنه صرف د طلب ضیافت (میلستیا) د پاره وی، نو بیا هغوی د نمړې خوړولو نه ورستو جواب ولې ورکولو، چې ددې به ضرورت نه وو.

ددې یوه توجیه خو داده، چې حضرت جعفر رضی الله عنه دوه مصلحتونه جمع کول غوښتل. یعنې یو دا چې نمړې هم او خوړلې شی او آیت هم اولوستې شی.

دویمه وجه داده، اگر چې غالباً به د پوښتنې نه مقصود میلستیا وه، ولې دا امکان هم وو، چې هغوی د آیت پوښتنه کړې وی، او هم هغه هغوی ته مقصود وی. یا هغه هم مقصود وی. او دا هم کیدې شی، څنگه چې ابو هريره رضی الله عنه د ملامتیا نه بچ کیدو د پاره په ظاهره قراءت طلب کولو، او مقصود به ئې نمړې وه، همدغه شان حضرت جعفر رضی الله عنه ته به مقصود په ابو هريره رضی الله عنه باندې نمړې خوړول وو، ولې ورستو به ئې هغوی ته هغه آیت لوستلو سره جواب هم ورکولو، او د هغوی د نفس د عزت خیال ساتلو سره ئې دا ظاهروله چې ستاسو مطلوب خو آیت لوستل وو، نمړې خو پکښې زما د اړخ نه ضمناً راغلې وه.

د ترمذی په روایت کښې دا هم راځي:

”وكان جعفر يحب الساكین ويجلس اليهم ويحدثهم ويحدثونه، وكان رسول الله ﷺ يكتيه بأبي الساكین.“
حضرت جعفر به د مسکینانو سره محبت کولو، او هغوی سره به کیناستو او گپ شپ به ئې لگولو. او رسول الله ﷺ هغوی له د”ابو الساکین“ کنیت ورکړې وو.

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت واضح دې، ځکه چې په حدیث کښې د جعفر بن ابي طالب د فضیلت او منقبت ذکر دې.

٢٣٥٠٦ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - كَانَا إِذَا سَلَّمَ عَلَى ابْنِ جَعْفَرٍ قَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا ابْنَ ذِي الْجَنَاحَيْنِ. [٢٠١٦]

رجال الحديث

عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ: دا عمرو بن علی بن بحر الباهلی الصیرفی الفلاس دې. د دوی احوال تیر شوې دي. ٤

يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ: دا یزید بن هارون الواسطی دې. د دوی احوال تیر شوی دی. ٥

(١) فتح الباری: ١٠٩٦: ٩

(٢) سنن الترمذی، باب مناقب جعفر، رقم: ١٣٧٦٦

(٣) الحدیث أخرجه البخاری أيضاً فی صحیحہ: ١١٠٢: ٦ فی کتاب المغازی، باب غزوة موه من أرض

الشام، رقم: ٤٢٦٤، والنسائی فی سننه الکبری، رقم: ٨١٠٢

(٤) کتاب الوضوء، باب الرجل یوضئ صاحبه، رقم: ١١٨٢

(٥) کتاب الوضوء، باب التبرز فی البیوت، رقم: ١١٤٩

إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ: دا اسماعیل بن ابی خالد احمسی بَجَلی کوفی دے، د دوی احوال د کتاب الإیمان، باب "المسلم من سلیم المسلمون من لسانه ویدہ" لاندی تیر شوی دی (۱)۔
الشَّعْبِيُّ: دا عامر بن شراحیل الشعبی دے، ددہ تفصیلی احوال د کتاب العلم، باب "کتابه العلم" لاندی تیر شوی دی (۲)۔

او مختصر تذکرہ نی د کتاب الإیمان، باب المسلم من سلیم المسلمون من لسانه ویدہ" لاندی ہم راغلی دہ (۳)۔

قوله: إِنْ أَبَى عَمْرُكَانَ يَسْلَمُ.....: د ابن جعفر نہ عبد اللہ بن جعفر مراد دے۔
د اسماعیلی پہ روایت کنبی د ہشیم عن اسماعیل بن ابی خالد پہ طریقی سرہ مروی دی، اسماعیلی وائی: "قلنا للشعبي كان ابن جعفر يقال له ابن ذى الجناحين؟"

قال: نعم، رأيت ابن عمر رضي الله عنهما ما أُلقي به فقال: السلام عليك يا ابن ذى الجناحين" (۴)۔
د ابن ذی الجناحین وٹیلو وجہ: شارحین فرمائی، چہ ابن عمر رضي الله عنهما پہ دے وجہ د حضرت جعفر رضي الله عنه خوی تہ ابن ذی الجناحین وٹیل، چہ طبرانی پہ سند حسن سرہ د عبد اللہ بن جعفر نہ روایت نقل کرے دی، ہغہ وائی:

قال رسول الله ﷺ هَيْثَا لَكَ أَبُوكَ يَطِيرُ مَعَ الْمَلَائِكَةِ فِي السَّمَاءِ" (۵)۔
یعنی رسول اللہ ﷺ ما تہ او وٹیل، ستا د پارہ زیرے دی، چہ ستا پلار پہ آسمان کنبی فرشتو سرہ الوزی یعنی گرخی۔

حمدغہ شان ترمذی او حاکم د حضرت ابو ہریرہ رضي الله عنه روایت کوی، چہ رسول اللہ ﷺ او فرمائیل: "رأيت جعفر بن أبي طالب يطير مع الملائكة" (۶)۔
ددے روایت پہ سند کنبی ضعف دے، خو ابن سعد د حضرت علی رضي الله عنه روایت نقل کرے دی، ہغہ ددی شاہد دے (۷)۔

د ابو ہریرہ رضي الله عنه بل روایت دے، چہ ہغہ ترمذی او حاکم پہ شرط د مسلم ذکر کرے دی، پہ ہغہ کنبی د رسول اللہ ﷺ دا الفاظ منقول دی:

(۱) کشف الباری: ۱۱۶۷۹

(۲) کشف الباری: ۱۲۲۹، ۴

(۳) کشف الباری: ۱۶۷۹، ۱

(۴) فتح الباری: ۱۹۶، ۹

(۵) لم أجده بهذا اللفظ..... والمعنى في المعجم الكبير، رقم: ۱۱۴۴۳

(۶) جامع الترمذی، باب مناقب جعفر بن ابی طالب، رقم: ۱۳۷۶۳

(۷) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۳۹۰، ۴، ترجمة: ۱۴۷۹۶

"مَنْ جَعَلَ جَعْفَرُ اللَّيْلَةَ فِي مَلَأَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَهُوَ مُخْضَبُ الْجَنَاحَيْنِ بِالْدمِ" (۱)

د فرشتو په یوه ډله کښې د شپې د حضرت جعفر رضی الله عنه په ما باندې تیریدل اوشو، چې د هغه دواړه مټې په وینې سره رنگ شوې وې، په دې کښې د لفظ "جنّاحین" هم تصریح ده.

طبرانی وغیره د ابن عباس مرفوع حدیث نقل کړې دې، چې د هغې الفاظ دادی:

"دَخَلْتُ الْبَارِحَةَ الْجَنَّةَ فَرَأَيْتُ فِيهَا جَعْفَرًا يُطَيِّرُ مَعَ الْمَلَائِكَةِ" (۲)

او په یوې طریقې سره دا الفاظ مروی دی:

"أَنَّ جَعْفَرًا يُطَيِّرُ مَعَ جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ لَهُ جَنَاحَانِ عَوْضَهُ اللَّهُ مِنْ يَدَيْهِ" (۳)

حضرت جعفر د جبرائیل او میکائیل فرشتو سره آلتو، او د هغه دوو وزرې وې، چې هغه ته الله تعالی د هغه د شهید کړې شوې لاسونو په بدله کښې ورکړې وې.

ددې روایت سند هم قوی دې، ولې د ابو هریره رضی الله عنه کوم روایت چې حاکم علی شرط مسلم ذکر کړې دې، هغه د ټولو نه قوی دې.

ددې ټولو روایتونو نه معلومېږي، حضرت جعفر رضی الله عنه چې په غزوۀ موته کښې شهید کړې شوې وو، او هغوی د زید بن حارثه رضی الله عنه ورستو د رسول الله ﷺ په حکم سره بیرغ (جهنود) پورته کړې وه، تر دې پورې چې د هغوی لاسونه کټ کړې شو، او هغوی شهید کړې شو.

الله تعالی هغوی ته ددې دوو لاسونو په بدل کښې داسې مټې ورکړې دي، چې د هغې په ذریعه هغوی په جنت کښې فرشتو سره الوزی، ددې دواړو جنتی مټو ذکر رسول الله ﷺ او فرمائیلو، چې د هغې په وجه جعفر ذوالجنّاحین او طیار او گرځیدو، او د هغوی ځونې هم ابن الجنّاحین او گرځیدو.

د حدیث متبادر معنی خو دغه ده، هغه د نسفی په نسخه کښې دلته ددې الفاظو زیاتوالې هم دي: "قال أبو عبد الله الجنّاحان کلّ ناحيتين" یا "کلّ ذی الحيتين".

ددې معنی داده، چې "یا ابن ذی الجنّاحین" کښې الجنّاحین امام بخاری په حسی نه معنوی جنّاحینو باندې حمل کوی، چې د دوو اړخونو په معنی باندې دی (۴).

عینی وائی: "أشار بهذا إلى أن الجنّاحين يطلقان لكل ناحيتين يعني لكل جنّين وعنه يقال: جنّ الطريق جانّيه وجنّ القوم ناحيههم" (۵).

ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د روایت مطابقت واضح دي، چې د حضرت

(۱) المستدرک علی الصحيحین، ذکر مناقب جعفر، رقم: ۴۹۴۳، و کتاب المغازی، رقم: ۱۴۳۵۲

(۲) المعجم الكبير للطبرانی، رقم: ۱۱۴۴۸

(۳) المعجم الأوسط، رقم: ۸۶۰۷، رقم: ۱۶۹۳۲

(۴) فتح الباری، ۱۹۵: ۹

(۵) عمدة القاری، ۱۲۲۱: ۱۶

جعفر رضی اللہ عنہ خوی ته به ابن عمر رضی اللہ عنہما ابن ذی الجناحین وئیلو، یعنی د دوی د پلار شهادت الله تعالی قبول فرمائیلې وو، رسول الله ﷺ هم د جعفر خوی ته زیرې ورکړې وو، چې ستا پلار (جعفر) په جنت کښې فرشتو سره الوزی، او هم ددې نبوی بشارت او زیری په بنیاد باندې ابن عمر رضی اللہ عنہما به عبد الله بن جعفر رضی اللہ عنہما ته ابن ذی الجناحین وئیلو، نو اصل منقبت په دې کښې د حضرت جعفر رضی اللہ عنہ دې ځای ځای.

۱۱- باب: ذِکْرُ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

حضرت عباس رضی اللہ عنہ: عباس بن عبد المطلب د رسول الله ﷺ تره وو، چې د رسول الله ﷺ نه دوه یا درې کاله مشر وو، د دوی کنیت ابو الفضل وو، ډیر ښکلې سپین او زړه راښکونکې وو، برابر قد ئې وو، او یا لږ لږ قد ئې وو، د دوی د وینستو به دوه سرونه وو ځ ځ. د ابن ابی حاتم یو مرفوع روایت دې، چې په هغې کښې د هغوی رضی اللہ عنہ په حقله دا وارد شوی دی: "أجود قريش كفاً وأصلها رحماً" ځ ځ.

په قريشو کښې د ټولو نه زیات سخی او ډیر صله رحمی کونکې وو.

او ابو عمرو دې سره ددې الفاظو هم زیاتوالې کړې دي: "وكان ذا رأي حسن ودعوة مرجوة" ځ ځ.

هغه ډیر ښکلې رائې والا وو، او مستجاب الدعوات وو.

حضرت عباس رضی اللہ عنہ اسلام کله قبول کړ؟: مشهوره داده، چې هغوی د فتح مکې نه ورستو اسلام قبول کړو، او یو قول دادې، چې د فتح مکې نه وړاندې ئې اسلام قبول کړو ځ ځ. او یو قول دادې، چې هغوی اسلام ډیر وړاندې قبول کړې وو، ولې د فتح مکې په ورځ ئې ښکاره کړو ځ ځ.

بعضې حضراتو د ابو رافع قول "كان الإسلام دخل علينا أهل البيت" ځ ځ. نه استدلال کولو سره وائی. چې دا هغوی د غزوۀ بدر د قیصې په سلسله کښې وئیلې وو، ددې نه معلومه شوه چې عباس رضی اللہ عنہ بدر په موقع باندې مسلمان وو.

ابن حجر عسقلانی رحمته اللہ علیہ ددې رائې تردید کولو سره وئیلی دی، چې دا څنگه کیدې شی، چې د غزوۀ بدر په موقع باندې خو حضرت عباس رضی اللہ عنہ مسلمانانو په لاسو کښې بندی کړې شوي

(۱) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۲۰

(۲) إرشاد الساری: ۷۸، ۱۲۰۷

(۳) مسند أحمد: ۱۶۱۰، مسند سعد بن أبي وقاص واتحاف الخیرة: ۶۷۱۷

(۴) الاستیعاب فی معرفة الأصحاب: ۱، ۱۲۴۵

(۵) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۲۱

(۶) إرشاد الساری: ۷۸، ۱۲۰۷

(۷) تهذیب التهذیب: ۵، ۱۱۹۸

وو، بیا هغه خپله او د عقیل بن ابی طالب فدیہ ورکولو سره خلاصی حاصله کړې وه،^(۱) او هم په دې وجه حضرت عمر رضی اللہ عنہ هغوی په شوروی کښې نه وو داخل کړې، چې هغوی د فتح مکې نه وړاندې اسلام نه دې قبول کړې، ګڼې حضرت عمر رضی اللہ عنہ به د هغوی ډیر خیال ساتلو، څنګه چې - توسل د حدیث نه معلومېږي،^(۲) نو د فتح مکې نه وړاندې او ورستو مسلمانانو کښې ډیر زیات فرق دې، چې د هغې په وجه حضرت عباس رضی اللہ عنہ د شوروی رکن جوړ نه شو.

۳۵۰۷، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ حَدَّثَنِي أَبِي عَبْدِ اللَّهِ بْنُ الْمُثَنَّى عَنْ ثُمَامَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَنَسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ كَانَ إِذَا قَطَعُوا السَّقَى بِالْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَقَالَ اللَّهُمَّ إِنَّا كُنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّنَا - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَتَسْقِينَا، وَإِنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِعَمْرِ نَبِيِّنَا فَاسْقِنَا. قَالَ فَيُسْقَوْنَ. (ار: ۱۹۶۴)

رجال الحديث

الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ: دا الحسن بن محمد بن الصباح الزعفراني البغدادی دې، دده احوال د کتاب الاستسقاء، باب سؤال الناس الإمام الاستسقاء^(۱) لاندې تیر شوې دي.

مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ: دده احوال هم په دې باب^(۲) (باب سؤال الناس الإمام الاستسقاء) کښې تیر شوې دي.^(۳)

أَبِي عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُثَنَّى: عبد الله المثنی بن عبد الله بن انس بن مالك مراد دې، چې د مذکوره محمد راوی پلار دې. او دده احوال هم په دغه باب کښې تیر شوی دی.^(۴)

ثُمَامَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: دا ثمامة بن عبد الله بن انس بن مالك دې، دده احوال د کتاب العلم، باب من أعاد الحديث ثلاثاً لاندې تیر شوې دي.^(۵)

(۱) كما هو مذكور في صحيح البخاري. كتاب بدء الوحي. رقم: ۱۱۴۲

(۲) فتح الباری: ۱۹۷: ۹

(۳) الحديث سبق تخريجه في كتاب الاستسقاء. باب سؤال الناس الإمام الاستسقاء إذا قحطوا.....\

(۴) كتاب الاستسقاء. باب سؤال الناس الإمام الاستسقاء. رقم: ۱۱۰۱

(۵) كتاب الاستسقاء. باب سؤال الناس الإمام الاستسقاء. رقم: ۱۱۰۱

(۶) كشف الباری: ۱۵۸۲: ۳

۱۲- باب: مناقب قرابة رسول الله ﷺ، ومنقبة فاطمة عليها السلام منبت النبی ﷺ

وقال النبی صلی الله علیه وسلم: «فاطمة سيدة نساء أهل الجنة».

او د ابو ذر په نسخه کښې د "ومنقبة فاطمة بنت النبی" الفاظو زیاتوالې هم دي.

او د رسول الله ﷺ قول "فاطمة سيدة نساء أهل الجنة" دلته ذکر کول د هغې نسخې تائید کوي، حال دا دې چې د رسول الله ﷺ دا قول په "مناقب فاطمة" په مستقل باب کښې هم راروان دي.

د قرابة الرسول نه څه مراد دي؟ د قرابت الرسول نه د رسول الله ﷺ صحبت موندونکی یا د هغوی زیارت کونکی هغه ښځې او سړي مراد دي، چې د هغوی ﷺ جد اقراب یعنی عبد المطلب اړخ ته منسوب وي، مثلاً:

①- حضرت علی رضی الله عنه او د هغوی اولاد حسن، حسین، محسن او ام کلثوم رضی الله عنهم (کوم چې د فاطمې اولاد دي).

②- همدغه شان جعفر رضی الله عنه بن ابی طالب او د هغوی اولاد عبد الله، عون، محمد، او یو قول دا دې، چې د جعفر احمد نومي یو ځوی هم دي.

③- همدغه شان عقیل بن ابی طالب او د هغوی ځوی مسلم بن عقیل.

④- حمزه بن عبد المطلب او د هغوی اولاد یعلی، عماره، امامه.

⑤- عباس بن عبد المطلب او د هغوی لس ځامن: افضل، عبد الله، قثم، عبید الله، حارث، معبد، عبد الرحمن، کثیر، عون، تمام، د حضرت عباس رضی الله عنه ددې لسو ځامنو په حقله چا ونیلی دي.

⑥: تگواپ تمام "فصاروا عشرة" یارب فاجعلهم کراماً برة

① د هغوی لوریانې هم مراد دي، یعنی ام حبیبه، آمنه، صفیه، او د حضرت عباس رضی الله عنه اکثر اولاد د هغوی د بی بی لباة ام الفضل نه وو.

②- همدغه شان د هغوی ﷺ په قرابت کښې معتب بن ابی لهب هم دي.

③- عباس بن عتبة بن ابی لهب چې د آمنه بنت عباس خاوند وو.

④- عبد الله بن زبیر بن عبد المطلب، او د هغوی خور ضباعه کومه چې د مقداد بن الاسود بی بی ده.

⑤- ابو سفیان بن الحارث بن عبد المطلب او د هغوی ځوی جعفر.

⑥- نوفل بن الحارث بن عبد المطلب او د هغوی ځامن مغیره او حارث.

④- د عبد المطلب لورياني آروي، عاتكۀ، اميمه، صفيه تولي مراد دي. په هغوي يعني د عبد المطلب په لوريانو، كښې د حضرت صفيه اسلام او صحبت ثابت دي، او په باقي كښې اختلاف دي. (١)

قوله: فاطمة سيدة نساء أهل الجنة: دا حديث امام بخاري رحمه الله عليه كتاب علامات النبوة كښې موصولاً ذكر كړې دي، د هغې الفاظ دادی:

«أما تَرْضَيْنَ أن تكوني سيدة نساء أهل الجنة أو نساء المؤمنين؟» (٢)

٣٥٠٨ (٢) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ فَاطِمَةَ - عَلَيْهَا السَّلَامُ - أَرْسَلَتْ إِلَى أَبِي بَكْرٍ تَسْأَلُهُ مِيرَاثَهَا مِنَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِيمَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - تَطْلُبُ صَدَقَةَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الَّتِي بِالْمَدِينَةِ وَقَدْ لَكَ وَمَا بَقِيَ مِنْ خُمُسٍ خَيْرٌ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «لَا تَوْرَثُ»، مَا تَرَكْنَا فَهُوَ صَدَقَةٌ، إِنَّمَا يَأْكُلُ آلُ مُحَمَّدٍ مِنْ هَذَا الْمَالِ - يَعْنِي مَالَ اللَّهِ - لَيْسَ لَهُمْ أَنْ يَزِيدُوا عَلَى الْمَأْكُلِ. «وَأَتَى وَاللَّهِ لَا أُعْزِزُ شَيْئًا مِنْ صَدَقَاتِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهَا فِي عَهْدِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَلَا أَعْمَلَنَّ فِيهَا بِمَا عَمِلَ فِيهَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَتَشْهَدَ عَلَيَّ، ثُمَّ قَالَ إِنَّا قَدْ عَرَفْنَا يَا أَبَا بَكْرٍ فَضِيلَتَكَ. وَذَكَرَ قَرَابَتَهُمْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَحَقَّهُمْ. فَتَكَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ فَقَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَقَرَابَةِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ أَصِلَ مِنْ قَرَابَتِي. (٣: ٢٩٢٦)

(١) فتح الباري: ١٨٩، ٩

(٢) صحيح البخاري، كتاب علامات النبوة، رقم: ٣٣٥٢، وكذا أخرجه البخاري في كتاب المناقب، باب علامات النيرة في الإسلام بلفظ «سيدة نساء المؤمنين أو سيدة نساء هذه الأمة» رقم: ٥٩٢٧، وأخرجه الترمذي في مناقب الحسن والحسين بلفظ «أن فاطمة سيد نساء أهل الجنة» رقم: ٣٧٨١، وأحمد أيضاً بلفظ «سيدة نساء أهل الجنة»..... انظر مسند أبي سعيد الخدري، رقم: ١١٧٧٣، والنسائي بهذا اللفظ انظر السنن الكبرى: ٨٢٤٠ و٨٤٦١، ٨٣٠٧ وأبو يعلى في مسنده، (مسند أبي سعيد الخدري، رقم: ١١٦٩) والمستدرک: ١٤٧٢١

(٣) الحديث أخرجه البخاري أيضاً في صحيحه: (٦٠٩٠٢)، في المغازی، باب غزوة خيبر، رقم: ٤٢٤٠، ومسلم في صحيحه: (٩٢٠٢)، كتاب الجهاد، باب قول النبي لا نورث، رقم: ٤٥٨٠، وأبو داود في سننه: ٥٦٠٢، كتاب الخراج، باب في صفایا رسول الله، رقم: ٢٩٦٨، والنسائي في سننه الكبرى، رقم الحديث: ٤٢٥٥، وابن ماجه في سننه، كتاب الفرائض، وأحمد في مسند أبي بكر الصديق، رقم: ٥٥٥، والبيهقي في السنن الكبرى: ١٣١١١، باب كان ماله بعد موته قائماً. \

رجال الحديث

ابو یمنان دا ابو سلیمان الحاکم بن نافع الحمصی البهرانی دی، دده احوال په کتاب هده
توی، باب: ٤٠، حدیثاً ابو یمنان کنبی تیر دی. ١
شعیب دا شعیب بن ابی حمزه القرشی الاموی دی، دده احوال هم په پورتنی باب کنبی تیر
شوی دی. ٢
زهري: دا ابن شهاب زهري احوال تیر شوی دی. ٣
عروة بن الزبير: عروة بن الزبير بن العوام مراد دی، جلیل القدر تابعی دی، دده احوال تیر
شوی دی. ٤

قوله: أَنَّ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ أُرْسِلَتْ إِلَى أَبِي بَكْرٍ: په حدیث کنبی د هغه مشهورې
واقعی ذکر دی، چې د رسول الله ﷺ وصال نه ورستو د سیدنا ابو بکر او سیده فاطمه علیها السلام
بنت الرسول په مینځ کنبی راغله، حضرت فاطمې علیها السلام خُمس او غنایمو د خیبر کنبی خپله
برخه غوښتله، او حضرت ابو بکر رضی الله عنه د هغې په حق کنبی نه وو، ددې مضمون روایت په
کتاب الخس کنبی تیر شوی دی، او هم هلته په دې باندې تفصیلی بحث هم شوی دی. ٥
ترجمة الباب سره مطابقت: دلته ترجمه الباب دی، مناقب قرابة رسول الله ﷺ او په حدیث
کنبی ددې ذکر دی، کله د حضرت ابو بکر رضی الله عنه حضرت فاطمې د رسول الله ﷺ اولاد کیدو
په بنیاد باندې د میراث مطالبه او کړه، او بیا حضرت علی رضی الله عنه د رسول الله ﷺ سره د خپل
قربت ذکر کولو سره د حضرت ابو بکر رضی الله عنه نه د میراث توقع ښکاره کړه، نو حضرت
ابو بکر رضی الله عنه او فرمائیل: "لقرابة رسول الله أحب إلي أن أصل من قرابتي".

د رسول الله ﷺ قربت خیال ساتل ما ته د خپل قربت داری د خیال ساتلو نه زیات خوښ
دی..... ولی خبره د قربت د خیال ساتلو او نه ساتلو نه ده، بلکه د الله تعالی د حکم او د
اسلام د قانون ده.

بیا دلته د قربت ذکر په خاص توګه د حضرت فاطمې علیها السلام حوالې سره شوی دی، په دې
وجه دا د فاطمې علیها السلام مناقبو نه ګرځول هم صحیح دی، او د حدیث چې څنګه د ترجمه الباب
متفق علیه جز سره مناسبت دی، همدغه شان جزء ثانی یعنی "منتقبة فاطمة بنت النبی" سره هم
ددې مطابقت دی.

١) کشف الباری: ١٥٧٩، ١

٢) کشف الباری: ١٥٧٩، ١

٣) کشف الباری: ١٣٢٦، ١

٤) کشف الباری: ١٤٢٦، ٢، ٢٩٩، ١

٥) کتاب فرض الخس، رقم: ١٢٩٢٦

او د ابوبکر منشاء داده، چي د رسول الله ﷺ قربت ما ته د خپل قربت نه زیات گران دي. ولي د رسول الله ﷺ میراث تقسیمول ما د پاره ممکن نه دی، ځکه چې پخپله رسول الله ﷺ د دي اجازت نه دي ورکړې. (۱)

۳۵۰۹. أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا خَالِدٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ وَاقِدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي يُحَدِّثُ عَنْ ابْنِ عُمرَ عَنْ أَبِي بَكْرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ - قَالَ أَرَقَّبُوا مُحَمَّدًا - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي أَهْلِ بَيْتِهِ. [۳۵۴۱]

رجال الحديث

عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ: دا عبد الله بن عبد الوهاب الحنبلې البصرى دې، دده احوال په کتاب العلم، باب "ليدغ العلم الشاهد الغائب" کښې تیر شوى دى. (۲)

خَالِدٌ: دا خالد بن الحارث بن عبيد دې، دده احوال د کتاب الصلاة، باب "فضل استقبال القبلة" لاندې تیر شوى دى.

شُعْبَةُ: دا شعبه بن الحجاج واسطى بصرى دې، دده احوال د کتاب الإیمان، باب "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" لاندې تیر شوى دى. (۳)

وَاقِدٌ: دا واقد بن محمد بن زيد بن عبد الله بن عمر دې، دده او دده د پلار حالات د کتاب الإیمان، باب "فإن تابوا وأقاموا الصلاة أتوا الزكوة فخلوا سبيلهم" لاندې تیر شوى دى. (۴)

قوله: أَرَقَّبُوا مُحَمَّدًا: (۵) حافظ ابن حجر رحمته الله د دې روایت لاندې فرمايى: "يخاطب بذلك الناس ويوصيهم به والبراقبة للشئ المحافظة عليه، يقول: احفظوه فيهم فلا تؤذوهم ولا تسبوا فيهم". (۶)

(۱) فتح الباری: ۱۹۸.۹

(۲) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى صحيحه (۵۷۶.۲)، فى كتاب المغازى، حديث بنى النضير: ۴۰۳۶، وفى المغازى، باب غزوة خيبر، رقم: ۴۲۴۰، وأخرجه مسلم فى صحيحه (۹۲.۲)، فى كتاب الجهاد والسير، باب قول النبى لا نورث ما تركنا فهو صدقة: ۴۶۷۹، وأخرجه أحمد فى مسنده، مسند أبى بكر: ۵۵، وابن حبان فى صحيحه، باب الغنائم وقسمتها، رقم: ۴۸۲۳، والبيهقى فى سننه الكبرى، باب بيان مصرف أربعة اخماس: ۱۱۳۱۱

(۳) كشف البارى: ۱۱۳۸.۴

(۴) كشف البارى: ۱۶۴۸.۱

(۵) كشف البارى: ۱۱۳۵.۲

(۶) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى مناقب الحسن والحسين، رقم: ۳۷۵۱، والبيهقى فى شعب الإیمان، رقم الحديث: ۱۴۹۱، وابن أبى شيبه فى مصنفه، رقم الحديث: ۱۳۲۸۰۳

(۷) فتح البارى: ۱۹۹.۹

د مراقب معنی ده خیال ساتل او لحاظ نیاتل، یعنی حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ خلق مخاطب کولو سره او هغوی ته د اهل بیتو په حقله وصیت کولو سره فرمائی، چې د دوی په حوالې سره د رسول الله ﷺ مقام او مرتبه او د دوی د حقوقو خیال اوساتی، ځکه چې دوی ته د رسول الله ﷺ د قربت دارئ په وجه اهمیت حاصل دي، نو چرته د دوی په احترام کنبې کمې کولو سره او د دوی تنقیص او بې ادبي کولو سره تاسو رسول الله ﷺ خفه نه کړئ. اهل بیت څوک دی؟ علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی:

«وَأَهْل بَيْتِهِ هُم فَاطِمَةُ وَالْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ لَأنَّهُ ﷺ لَفَ عَلَيْهِمْ كَسَاءً وَقَالَ هَؤُلَاءِ أَهْل بَيْتِي، أَوْ هُم مَعَ أَزْوَاجِهِ لِأنَّهُ هُوَ الْمُبَادِرُ إِلَى الذَّهْنِ عِنْدَ الْإِطْلَاقِ»^(۱)

د رسول الله ﷺ اهل بیت فاطمه، حسن او حسین دی، ځکه چې مشهور روایت دي، چې رسول الله ﷺ دوی جمع کړل، بیا ئې په دوی باندې یو خادر خور کړو، او وې فرمائیل، دا زما اهل بیت دي.

یا بیا فاطمه حسن او حسین هم او د هغوی ﷺ بیسیانې ﷺ هم اهل بیت دي، ځکه چې د اهل بیتو نه متبادر هم دغه دي، چې د هغوی ﷺ کور والا، یعنی بیسیانې، او د دوی اولاد ټول مراد وي.

حقیقت دا دي چې په احادیث مبارکو کنبې په دواړو باندې ځانې په ځانې د اهل بیت اطلاق شوې دي.

په صحیح بخاری کنبې د واقعه افک په ضمن کنبې د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا په حقله د رسول الله ﷺ دا الفاظ منقول دي:

«مَنْ يَعْدِرْ نَفْسِي رَجُلٌ بَلَّغَنِي أَذَاهُ أَهْل بَيْتِي»^(۲)

او په مناقب کنبې د حضرت فاطمې رضی اللہ عنہا په حقله ارشاد دي:

«لَنْ أَكُونَ أَهْل بَيْتِي لِحَاقَاتِي»^(۳)

او د صحیح مسلم په یو روایت کنبې د حضرت حصین بن سبره د حضرت زید بن ارقم نه دا پوښتنه مذکور ده: «مَنْ أَهْل بَيْتِهِ يَا زَيْدُ، أَلَيْسَ نِسَاءهُ مِنْ أَهْل بَيْتِهِ؟» د هغوی ﷺ اهل بیت څوک دی. آیا د هغوی ﷺ بیسیانې د هغوی ﷺ د اهل بیتونه نه دي؟

او زید د هغې جواب ورکوي: «نِسَاءهُ مِنْ أَهْل بَيْتِهِ»^(۴)

د هغوی ﷺ بیسیانې د هغوی ﷺ په اهل بیتو کنبې دي.

(۱) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۲۳

(۲) صحیح البخاری، کتاب الشهادات، باب إذا عدّ رجل رجلاً فقال لا نعلم إلا خيراً، رقم: ۱۲۶۳۷

(۳) کتاب المناقب، باب علامات النبوة فی الإسلام: ۱۳۶۲۴

(۴) مسلم، فضائل علی، رقم: ۱۲۴۰۸

٣٥١٠ (١) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ
الْيُسُورِيِّ مَخْرُومَةً أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « قَاطِلَةُ بَضْعَةٍ مِنِّي، فَمَنْ
أَغْضَبَهَا أَغْضَبَنِي » [ر: ٨٨٤]

رجال الحديث

أبو الوليد: دا ابو الوليد هشام بن عبد الملك الباهلي الطيالسي دي، ددة احوال په كتاب العلم، باب اثم من كذب على النبي كنبی تير شوی دی (٢)

ابن عيينة: دا مشهور محدث سفيان بن عيينه الكوفي دي، ددة احوال د كتاب العلم، باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا أو أنانا لاندې تير شوی دی (٣)

عمرو بن دينار: دا عمرو بن دينار المكي الجمحي دي، ددة احوال د كتاب العلم، باب كتابة العلم لاندې تير شوی دی (٤)

ابن أبي مليكة: دا ابو بكر عبد الله بن عبيد الله بن أبي مليكة دي، ددة احوال د كتاب الإيثار، باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر لاندې تير شوی دی (٥)

المسور بن مخرمة: ددة احوال د كتاب الوضوء، باب استعمال فضل وضوء الناس لاندې تير شوی دی (٦)

د حضرت فاطمة رضي الله عنها د زړه له خاطره رسول الله ﷺ حضرت علي رضي الله عنه د دويمې نكاح نه منع كړو: قَاطِلَةُ بَضْعَةٍ مِنِّي..... دا په اصل كنبی د يو اوږد حديث ټكړه ده، او په دې حديث

(١) الحديث أخرجه البخاري أيضاً في صحيحه. ذكر أصحاب النبي ﷺ منهم أبو العاص بن الربيع: ٣٧٢٩، وفي باب مناقب فاطمة رضي الله عنها (٣٧٦٧). وفي باب ذب الرجل عن ابنته في الفيرة والإنصاف، كتاب النكاح (٥٢٣٠)، وأخرجه مسلم في صحيحه. كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل فاطمة بنت النبي. رقم (٦٣٠٨)، و أبو داود في سننه في كتاب النكاح، باب ما يكره أن يجمع بينهن من النساء بلفظ إنما ابنتي بضعة مني: رقم (٢٠٧١)، والترمذي في جامعه في كتاب المناقب، باب ما جاء في فضل فاطمة، رقم (٣٨٦٩)، والنسائي في سننه الكبرى (٨٤٦٥، ٧٣١٢)، وابن ماجه في سننه في كتاب النكاح، باب الفيرة، رقم (١٩٩٨)، واحمد في مسنده، حديث عبد الله بن زبير (١٦١٦٨)، وابن حبان في صحيحه (٤٠٦، ١٥)

(٢) كشف الباري: ١١٥٩، ٤

(٣) كشف الباري: ١١٠٢، ٣

(٤) كشف الباري: ١٣٠٩، ٤

(٥) كشف الباري: ١٥٤٨، ٢

(٦) كشف الباري: ١٥٤٨، ٢

کنبی د هغې بیان په دې توگه مذکور دې، چې حضرت علی (علیه السلام) د ابو جهل لور ته د نکاح پیغام ورکړو، چې د هغې متعلق حضرت فاطمې (علیها السلام) ته معلومه شوه، او هغې رسول الله ﷺ ته راتلو سره اووئیل، چې د خلقو خیال دادې، چې تاسو د خپلو لوریانو په حقله نه غصه کیږئ، نو علی بن ابی طالب کنبی دا جرأت پیدا شو، چې هغه زما د پاسه د ابو جهل لور په نکاح اخلی، په دې باندې رسول الله ﷺ راتلو سره خطبه اووئیل، او بیا ئې او فرمائیل، چې فاطمه زما یوه ټکره ده، او په کومه خبره چې هغه خفه کیږی، په هغې زه هم خفه کیږم، نو د الله تعالی د رسول لور او د الله تعالی د دښمن لور یو سړی سره نه شی جمع کیدې (۱) دویم ځانې کنبې ئې او فرمائیل، که علی هغې سره نکاح کول غواړی، نو فاطمې ته دې طلاق ورکړی (۲)

۳۵۱۱ (۲) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ دَعَا النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَاطِمَةُ ابْنَتُهُ فِي شَكْوَاهِ الَّذِي قُبِضَ فِيهَا، فَسَارَهَا بِشَىءٍ قَبِغَتْ، ثُمَّ دَعَاَهَا فَسَارَهَا فَضَحِكَتْ، قَالَتْ فَسَأَلْتُهَا عَنْ ذَلِكَ. فَقَالَتْ سَأَرَنِي النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ يَقْبِضُ فِي وَجَعِهِ الَّذِي تُوْفِيَ فِيهِ قَبْغِيَّتٌ، ثُمَّ سَأَرَنِي فَأَخْبَرَنِي أَنِّي أَوَّلُ أَهْلِ بَيْتِهِ أَتْبَعُهُ فَضَحِكْتُ. [ر: ۳۴۲۶]

رجال الحديث

يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ: دا يحيى بن قزعة القرشي المكي دې، دده احوال تير شوی دی (۴)
إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ: دا إبراهيم بن سعد بن إبراهيم بن عبد الرحمن بن عوف دې، دده مختصر حالات د کتاب الإیمان، باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال "کنبی" (۵) او کتاب العلم، باب "ما ذکر فی ذهاب موسى البحر إلى الغصن" لاندې په څه تفصیل سره ذکر شوی دی (۶)
عُرْوَةُ: دا عروة بن زبیر دې، دده احوال د کتاب الإیمان، باب "أحب الدين إلى الله آدمه" لاندې تیر شوی دی (۷)

په نسخو کنبې فرق: دا دواړه روایتونو د فاطمة سیدة النساء أهل الجنة..... او فاطمة بضعة مني د

(۱) صحيح البخارى. كتاب فضائل اصحاب النبی، باب ذكر اصهار النبی. رقم: ۱۳۷۲۹

(۲) جامع الترمذی. كتاب المناقب. باب ما جاء فی فضل فاطمة. رقم: ۱۳۸۶۷

(۳) الحديث سبق تخريجه فی المناقب. باب علامات النبوة فی الإسلام. رقم: ۱۳۶۲۳

(۴) كتاب الأذان. باب صلاة النساء خلف الرجال. رقم: ۱۸۷۰

(۵) كشف الباری: ۱۱۲۰.۲

(۶) كشف الباری: ۱۳۳۳.۴

(۷) كشف الباری: ۱۴۳۶.۲

ابوذر په نسخه کښې نشته، او د نورو په نسخو کښې شته، او د نسفی په روایت کښې هم نشته، او ددې وجه دا کیدې شی، چې دا حدیث په دې اسناد او متن سره په کتاب المناقب، باب علامات النبوة فی الإسلام او همدغه شان په کتاب المغازی کښې راغلی دې^(۱) علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی، د ابوذر او نسفی په روایت کښې دلته دا روایت په دې وجه نشته، چې په علامات النبوة کښې په تفصیل سره د راتلو نه ورستو دلته ددې بغیر د څه فائدې او اضافې نه ذکر کولو خالص تکرار دې^(۲) قسطلانی هم په دې بناء باندې دلته ددې روایت اسقاط د اثبات نه زیات راجح او اولی وئیلی دی^(۳)

۱۳- باب: مناقب الزبیر بن العوام رضی الله عنه

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هُوَ حَوَّارِي النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - (ر: [۴۳۸۸])، وَسَمِيَ الْحَوَّارِيُونَ لِبَيَاضِ ثِيَابِهِمْ.

د ابوذر په نسخه کښې دلته د "پاب" لفظ نشته، په دې وجه به مناقب مرفوع وی، او د نورو له مخې د "پاب" د اضافت د وجهې مجرور دې.

زبیر بن العوام رضی اللہ عنہ: زبیر بن العوام رضی اللہ عنہ مشهور صحابی دې، چې په عشره مبشره کښې هم شمیر دې.

په بدر او نورو غزواتو کښې شریک شوی دې، صاحب الهجرتین دې، خصوصاً په غزوة یرموک کښې ئې شرکت او کړو، د مصر په فتح کښې د حضرت عمرو بن العاص رضی اللہ عنہ سره شریک شو. په جنگ جمل کښې ئې هم د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا په ملګرتیا کښې برخه واخسته. او په جمادی الاولی ۳۶ هجري کښې د جنگ جمل نه په بیرته راتلو کښې د بصرې په سیمه وادئ السباع کښې قتل کړې شو.

واټی چې دې عمرو بن جرموز قتل کړو، حضرت زبیر بن العوام د رسول الله ﷺ د پپو (عمه) خوې وو، د دوی مور حضرت صفیه رضی اللہ عنہا بنت عبد المطلب وه، چې هغې اسلام قبول کړو، او هجرت ئې هم او فرمائیلو، د یو قول مطابق حضرت زبیر رضی اللہ عنہ د پنځلسو کالو په عمر کښې اسلام قبول کړو، او د یو قول مطابق د شپاړسو کالو په عمر کښې، او یو قول په کښې د اتو کالو هم دې، دده سلسله د نسب داسې ده:

زبیر بن العوام بن خویلد بن اسد بن عبد العزی بن قصى بن کلاب بن مرة ابن کعب بن لؤی، په نسب کښې رسول الله ﷺ سره په قصی کښې ملاویری، او تر قصی پورې د دواړو د نیکونو شمیر هم

^(۱) اوګوری، باب علامات النبوة (۳۶۲۳) او مغازی (۴۴۳۳)، همدغه شان فتح الباری: ۱۹۹:۹

^(۲) عمدة القاری: ۱۶: ۱۲۲۳

^(۳) [ارشاد الساری: ۸: ۱۲۱۱]

برابر دې، د هغوی کنیت ابو عبد الله دې، او نسبت ئې اسد اړخ ته اُسدی دې^(۱)
قوله: وقال ابن عباس..... دا تعلیق امام بخاری په کتاب التفسیر کښې موصولاً
 ذکر کړې دې، چې د هغې الفاظ دادې: "اما ابو هذواری النبی ﷺ یزید الزبیر"^(۲)
 ددې حدیث نورې طریقې هم شته، چې په هغې کښې یوه طریقه د زبیر بن بکار هم ده، چې د
 هغې الفاظ دا دي: "حواری من الرجال الزبیر ومن النساء عائشة".
 ددې رجال ثقه دي، ولې روایت مرسل دې^(۳)

قوله: وسمی الحواریون: د حواری جمع حواریون ده، او په قرآن کریم کښې د حضرت
 عیسیٰ ﷺ حواریینو ذکر دې،^(۴) امام بخاری رحمه الله د خپل عادت موافق په قرآن کریم کښې
 ددې ذکر شوې لفظ معنی او وجه تسمیه بیانوي، او وائی، حواری د لفظ "حور" نه دې، چې
 معنی ئې سپین ده، د حضرت عیسیٰ ﷺ د حواریینو لباس (کالی) به سپین وو، په دې وجه
 به هغوی ته حواریین وئیلې کیدل، دا روایت د ابن عباس رضی الله عنه ابن ابی حاتم د سعید بن
 جبیر په طریقې سره موصولاً نقل کړې دې^(۵)
 د حواری په معنی کښې اقوال: علامه عینی رحمه الله فرمائی:

قال أبو أريطة كانوا أقصارين سوا بذلك لأنهم كانوا يحرون الثياب أي يبيضونها^(۶)
 یعنی حواریان د هواریان وو، او هغوی ته حواریان په دې وجه وئیلې شوی دی، چې هغوی به
 لباس (کالی)، صفا او سپین جوړ کړل، د حور الثياب معنی ده، "يُبيضها" کپړه سپینول او صفا
 کول، او د دهبی خو کار کپړې سپینول او صفا کول وی.
 ضحاک وائی، "سُوا حواریین لصفاء قلوبهم"، یعنی د زړونو د صفایی او پاکوالی د وجهې نه په
 دې نوم سره موسوم کړې شو.

عبد الله بن المبارك وائی: "سُوا بذلك لأنهم كانوا نورانيين، عليهم أثار العبادة ونورها وبهاؤها" د نورانی
 کیدو په وجه دوی ته حواریین وئیلې شوی دی، یعنی په دوی باندې د عبادت اثر او د هغې
 نور او د هغې ښکېلې والې وو.

يو قول دادې چې حواریین صیادین وو، چې د مهبانو ښکار به ئې کولو، یا "مهاغین" یعنی رنگ
 کوونکی وو.

(۱) فتح الباری: ۱۰۰۹، عمدة القاری: ۲۲۳، ۱۶، إرشاد الساری: ۱۲۱۱، ۸.

(۲) صحيح البخاری، کتاب التفسیر، باب قوله "ثاني اثنين"، رقم ۱۴۶۶۵.

(۳) فتح الباری: ۱۱۰۰، ۹.

(۴) سورة الصف، آیت: ۱۴، (قال الحواریون نحن انصار الله.....).

(۵) فتح الباری: ۱۰۰۹، وتعلیق التعلیق: ۷۰، ۴، مناقب زبیر بن العوام.

(۶) عمدة القاری: ۱۲۳۴، ۱۶.

د "حوار" اصل د عربو له مخې بیاض (سپین) دې، ددې نه "حور" جمع د "حوراء" دې، یعنی داسې نسخه چې د هغې د سترگو سپین والې هم ښه تیز وی، او تور والې ئې هم ښه تور وو، او دقیق حواری میدې، نشستې او سپینو اوږو ته وئیلې شی.

ترمذی د سفیان بن عیینه نه نقل کوی، چې د حواری معنی نه ناصر (مدد کونکې) یو قول د یونس بن حبیب دا نقل کړې شوې دې، چې د حواری معنی ده "خالص".

یو قول دادې، "الحواری الغلیل" یعنی حواری دوست ته وئیلې شی، یو بل قول دې، "الحواری الصالح"؛ "حواری" صافی ته وئیلې شی.

د ضحاک نه دا هم نقل کړې شوې دې، "الحواری هو الغشال بالنهطیه". حواری په نبطی ژبه کښې غسال، غسل ورکونکې ته وائی.

قتاده فرمائی: "الحواری هو الوزير" یا "هو الذی یصلح للخلافة".^(۱) د حواری معنی ده، وزیر یا هغه سړې چې د خلافت صلاحیت لری.

حضرت زبیر ولي حواری او ګورخیدو؟ اوس پاتې شوه دا خبره چې د حواری په ذکر کړې شوې معنو کښې چې کومه معنی هم واخستې شی، هغه به نورو صحابو کښې هم موندلې شی، بیا خاص حضرت زبیر د رسول الله ﷺ حواری ولي او ګورخولې شو، ځکه چې ټول صحابه کرام ﷺ د رسول الله ﷺ انصار او مخلصین وو، ددې جواب دادې، چې رسول الله ﷺ دوی ته دا لقب د غزوۍ احزاب په موقع باندې ورکړو، کله چې هغوی اوفرمائیل، "من یاتیني بخبر القوم؟" ما ته به د قوم خبر څوک راوړي؟ حضرت زبیر او وئیل، زه، دا سوال رسول الله ﷺ درې وارې اوکړو، او هم دوی جواب ورکړو، زه.

او بې شکه دا د زبیر بن العوام داسې خصوصیت دې، چې په دغه وخت کښې په بل هیچ چا کښې نه شو موندلې کیدې، په دې وجه دوی ^{للمرته} حواری اوئیلې شو^(۲) د امت محمدیه حوارین: نضر بن شمیل وائی:

"الحواری خاصة الرجل الذی یستعین به لیمانیوه" یعنی حواری د یو سړې هغه خاص کس ته وئیلې کیږی، چې په هغه سره دې په خپلو مشکلاتو کښې مدد اخلی. او په دې لحاظ سره چې څنګه د عیسیٰ ﷺ په امت کښې د هغوی خواص وو، همدغه شان د رسول الله ﷺ هم په خپلو صحابو کښې خواص وو، چې د هغوی ^{للمرته} چانې کړې شوی او د نزدې نه نزدې خلق وو^(۳).

(۱) فتح الباری: ۱۰۰، ۹، عمدة القاری: ۱۶، ۲۲۴، ارشاد الساری: ۱۲۱۱۸

(۲) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۲۳

(۳) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۲۴

علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ د حواریینو متعلق د تعلیمی دا قول نقل کوی:

«کنا اوصیاء عیسى وأولیاءه وأنصاره ووزراءه، کنا اثني عشر رجلاً واسماهم: بطرس، يعقوبس، یحس، اندرايس، قبيلس، ابرثلیم منتا، اتوماس، یعقوب بن خلکانا، نشیمس، قنایا، یوزس».

حواریین د حضرت عیسی علیه السلام چاڼې کړې شوی، د هغوی رحمۃ اللہ علیہ دوستان، ملگری او ملاتړ وو، چې د هغوی شمیر دولس دې، او د هغوی نومونه دلته مذکور دي..... او د امت محمدیه حواریان ابوبکر، عمر، عثمان، علی، حمزه، جعفر، ابو عبیده بن الجراح، عثمان بن مظعون، عبد الرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص، طلحة بن عبید الله او زبیر بن العوام رضی اللہ عنہم دي، دوی شمیر هم دولس دې، او دا ټول د قریشو نه دي.»

۳۵۱۲، ۳۵۱۳) حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ أَخْبَرَنِي مَرْوَانُ بْنُ الْحَكَمِ قَالَ أَصَابَ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ رُعَافٌ شَدِيدٌ سَنَةً الرُّعَافِ، حَتَّى حَبَسَهُ عَنِ الْحَجِّ وَأَوْصَى، فَدَخَلَ عَلَيْهِ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ قَالَ اسْتَغْلِفْ. قَالَ وَقَالُوا قَالَ نَعَمْ. قَالَ وَمَنْ فَسَكَتَ، فَدَخَلَ عَلَيْهِ رَجُلٌ آخَرُ - أَحِبُّهُ الْحَارِثُ - فَقَالَ اسْتَغْلِفْ. فَقَالَ عُثْمَانُ وَقَالُوا فَقَالَ نَعَمْ. قَالَ وَمَنْ هُوَ فَسَكَتَ قَالَ فَلَعَلَّهُمْ قَالُوا الزُّبَيْرُ قَالَ نَعَمْ. قَالَ أَمَا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّهُ لَخَيْرُهُمْ مَا عَلِمْتُ، وَإِنْ كَانَ لِأَحِبَّهُمْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -.

رجال الحديث

خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ: دا ابو الهيثم خالد بن مخلد القطواني البجلي دي، دده احوال په كتاب العلم، باب طریم الإمام مسئله على أصحابه ليختبر ما عندهم من العلم "لاندې تير شوی دی» (۲)

عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ: دا ابو الحسن علی بن مسهر القرشي الكوفي قاضي الموصل دي، دده احوال تير شوی دی» (۳)

هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ: دا ابو المنذر هشام بن عروة بن الزبير بن العوام دي، دده احوال د كتاب الإيمان، باب أحب الدين إلى الله أدومه "لاندې تير شوی دی» (۴)

(۱) عمدة القاري: ۱۶، ۱۲۲۴

(۲) الحديث أخرجه أحمد في مسنده، مسند عثمان بن عفان، رقم: ۴۵۵، والنسائي في سننه الكبرى في المناقب، رقم: ۸۱۵۲۲، والحاكم في المستدرک، ذکر مناقب حواری رسول الله، رقم: ۱۵۵۶۰

(۳) كشف الباري: ۱۱۳۵، ۳

(۴) كتاب الحيض، باب مباشرة الحائض، رقم: ۱۳۰۲

(۵) كشف الباري: ۱۴۳۲، ۲

آیه: عروۃ بن الزبیر مراد دی، دده احوال هم د کتاب ایمان، باب "أحب الدین إلى الله آدمه" لاندی تیر شوی دی.^(۱)

مروان بن الحکم: دا مروان بن الحکم بن أبی العاص بن امیه الاموی المدنی دی، دده احوال هم تیر شوی دی.^(۲)

قوله: رُعَافٌ: رُعَافٌ، بضم الراء پوزې ماتیدو ته وئیلې شی، د سنة الرُعَاف نه ۳۱ هجری مراد ده، رُعَاف مرفوع دی، د "أصاب" د پاره د فاعل کیدو په وجه باندې، او عثمان منصوب دی، په ترکیب کبني د مفعول به واقع کیدو په بناء باندې.

د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلیفه ټاکلو مطالبه: په دې مهلك پوزې ماتیدو کبني خلق مړه کیدل. او حضرت عثمان رضی الله عنه امیر المؤمنین وو، نو ویونکی هغوی ته اووئیل، چې تاسو خلیفه مقرر کړئ، او هغه د پاره وصیت هم اوکړئ، که ستاسو انتقال اوشی (یعنی وفات شی)، نو چې هغه سړي د خلافت ذمه واری تر سره کړی، دلته د دوو کسانو حضرت عثمان رضی الله عنه له د راتلو او ددې خبرې د کولو ذکر دی، د اولنی سړی متعلق دومره خبره خو په حدیث کبني مذکور ده، چې د هغه تعلق د قریشو سره وو، ولې د هغه نوم معلوم نه دی، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: "لم أقف على اسمه" او د دویم سړی متعلق د راوی الحدیث مروان خیال دی، چې د هغه ورور حارث وو، مروان بن الحکم او حارث بن الحکم ورونه وو.^(۳)

د زبیر بن العوام رضی الله عنه او عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه د خلیفه جوړیدو امید: قَالَ وَقَالُوا..... یعنی عثمان رضی الله عنه حارث او هغه دویم ویونکی ته اووئیل، آیا خلقو دا خبره کړې ده، چې زه د خلیفه د پاره وصیت اوکړم؟ حضرت گنجوھی فرمائی:

"يعني بذلك أن الناس يطلبون أن أستخلف، أمر ذلك قولك وحدك؟"

یعنی خلق دا غواړي، چې زه خلیفه مقرر کړم، یا دا ستا خپل قول دی؟^(۴)
او د مولانا محمد حسن مکی دا الفاظ نقل کړې شوی دی:

"أَدَّتْ قَلْتُ هَذَا الْقَوْلَ أَمْرًا لِقَالَ سَائِرِ النَّاسِ".^(۵)

ویونکی اووئیل، هاو! (خلقو) وئیلی دی، بیا حضرت عثمان رضی الله عنه پوښتنه اوکړه، د خلقو څه خیال دی، چې د دوی د پاره څوک مناسب دی، چې زه د هغه دپاره وصیت اوکړم؟ نو کله چې هغه چپ شو، نو حضرت عثمان رضی الله عنه پخپله اووئیل، کیدې شی هغوی د زبیر بن العوام په حق

(۱) کشف الباری: ۱۴۳۶، ۲

(۲) کتاب الأذان، باب القراءة فی المغرب.....

(۳) فتح الباری: ۱۰۱۹، و عمدة القاری: ۱۲۲۴، ۱۶

(۴) لامع الدراری: ۱۱۸۲۸

(۵) لامع الدراری: ۱۱۸۲۸

کنبی وصیت کول غواړی؟ ویونکی او وئیل، هاو! د هغوی متعلق وائی (۱)

د رځل آخر نه مراد د راوی الحدیث مروان بن الحکم ورور حارث مراد دي، دا خبره عمرو بن شهبه په "کتاب المدینه" کښې په صراحت سره کړې ده، او حارث سره ئې د ابن الحکم قید هم لگولې دي، هغوی دا هم وئیلی دي، چې حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت وصیت د عبد الرحمن بن عوف د پاره فرمائیلې وو، او دا خبره ئې په خپل کتاب حمران باندې لیکلو سره دا هم وئیلی وو، چې دا په راز کښې اوساته، او چا ته وایه مه، ولې حمران دا خبره عبد الرحمن بن عوف ته بیان کړه، او هغوی په دې باندې حضرت عثمان رضی الله عنه معتوب کړو.

حضرت عثمان رضی الله عنه په حمران کتاب باندې د راز د ښکاره کولو اظهار اوکړو، او هغه ئې د مدینې نه بصرې ته جلا وطن کړو، دلته عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه شپږ میاشتې ورستو وفات شو، یعنی په ۳۲ هجري کښې (۲)

د خلعو د خلیفه د ټاکلو خواش د حضرت عثمان رضی الله عنه د خفګان په وجه نه وو: علامه سیوطی په تاریخ الخلفاء کښې وائی، د حضرت عثمان رضی الله عنه دولس کاله خلافت په اولنو شپږو کلونو کښې خلق د هغوی نه ډیر زیات خوشاله وو، په دې وجه د خلیفه د ټاکلو خواش د حضرت عثمان رضی الله عنه نه د خفګان په وجه نه وو، بلکه د رعا (یعنی پوزې ماتیدو) په وجه وو (۳)

توله: إِنَّهُ خَيْرُهُمْ مَا عَلِمْتُ: حضرت عثمان رضی الله عنه او وئیل، تر کومې پورې چې زما علم

دي، په خدائې قسم هغه خو ددې ټولو نه غوره دي، "ما علمت" کښې یو احتمال خو دادې، چې

دلته "ما" مصدریه ده، او د "ما علمت" معنی ده، "فی علمي" دویم احتمال دادې، چې "ما" موصوله

ده، او د "علمت" ضمیر منصوب مقدر دي، چې اسم موصول اړخ ته راجع دي، او "ما علمت" د

مبتداء مقدرې د پاره خبر دي، تقدیر د عبارت داسې دي، "هو الذی علمت".

حضرت زبیر رضی الله عنه د نورو صحابه کرامو رضی الله عنه نه د افضل ګنړلو مسئله

اوس پاتې شوه دا خبره چې حضرت عثمان رضی الله عنه ولې حضرت زبیر رضی الله عنه ته ټولو صحابه کرامو رضی الله عنه نه افضل او غوره او وئیل:

"ثم تترك أصحاب رسول الله ﷺ لا تفاضل بينهم" (۴)

یعنی د حضرت عثمان رضی الله عنه ورستو به مونږ د رسول الله ﷺ صحابه کرام رضی الله عنه همدغه شان

پریښودل، یعنی چا ته به مو هم په بل باندې ترجیح نه ورکوله.

نو ددې جواب دادې، حضرت ابن عمر رضی الله عنه چې اصحاب رسول الله ﷺ او فرمائیل، په دې

(۱) فتح الباری: ۱۰۱۹، و عمدة القاری: ۱۶، ۲۲۴

(۲) فتح الباری: ۱۰۱۹

(۳) لامع الدراری: ۱۸۲۸، و تاریخ الخلفاء: ۱۰۰۰۰۰۰

(۴) أخرجه البخاری: ۴۳۰۲، و ابو داؤد فی سننه (۴۶۲۷)، و الترمذی فی سننه: ۱۲۹۷، ۲

کنبی د "توک" نه ټول صحابه کرام مراد نه دی، چې هېڅ یو صحابی به هم هېڅ یو صحابی به بل باندې افضل نه گنړلو..... همدغه وجه ده، چې د حضرت عثمان رضی الله عنه له مخې حضرت زبیر رضی الله عنه د نورو نه غوره دې، نو حضرت عثمان رضی الله عنه د "توک" د عموم نه خارج شو، او حضرت زبیر د "اصحاب رسول الله" د عموم نه خارج شو.....

د حضرت عثمان رضی الله عنه قول "انه لخيرهم" ته معلومېږي، چې د ابن عمر رضی الله عنه په قول کنبی عموم نشته. (۱)

يو دريم جواب علامه ابن حجر عسقلانی ورکړې دې، چې د حضرت ابن عمر رضی الله عنه د قول تعلق د رسول الله ﷺ د ژوند او حیات سره دې، چې د هغوی رضی الله عنه په حیات طیبه کنبی به ابوبکر او عمر رضی الله عنه په صراحت سره د نورو نه غوره وئيلي کيدل، ولي د دوی نه ورستو په نورو صحابه کرامو رضی الله عنه کنبی به هېڅ تفاضل نه وو، او حضرت عثمان رضی الله عنه چې حضرت زبیر رضی الله عنه ته غوره وئيلي دي، دا د رسول الله ﷺ د وصال نه ورستو خبره ده، نو په دواړو کنبی هېڅ تعارض نشته. (۲)

ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث مطابقت د "أما والذي نفسي بيده....." نه شروع کېږي، چې په هغې کنبی حضرت زبیر بن العوام د رسول الله ﷺ په نظر کنبی د ټولو نه د زیات محبوب کیدو او د حضرت زبیر د خليفه جوړولو د پاره د وصيت مشوره ورکونکو نورو صحابه کرامو رضی الله عنه نه د غوره کیدو شهادت دې. (۳)

۳۵۱۳ (۴) حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ عَنْ هِشَامٍ أَخْبَرَنِي أَبِي سَمْعَةُ مَرْوَانَ كُنْتُ عِنْدَ عُمَانَ، أَنَا هَذَا رَجُلٌ فَقَالَ اسْتَخْلِفْ. قَالَ وَقِيلَ ذَلِكَ قَالَ نَعَمْ، الزُّبَيْرُ. قَالَ أَمَا وَاللَّهِ إِنَّكُمْ لَتَعْلَمُونَ أَنَّهُ خَيْرُكُمْ. فَلَا تَأْ.

رجال الحديث

عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ: دا عبيد بن اسماعيل الهباري القرشي دې، دده احوال د کتاب الحيف، باب "نقض البراءة شعرها عند غسل المحيض" لاندې تير شوی دی.

أَبُو أَسَامَةَ: دا ابو اسامه حماد بن اسامه دې، دده احوال د کتاب العلم، باب "فضل من علم وعلم" لاندې تير شوی دی. (۵)

(۱) فتح الباری: ۱۰۱۹، وعمدة القاری: ۱۶، ۱۲۲۴

(۲) فتح الباری: ۱۱۰۱۹

(۳) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۲۴

(۴) الحديث سبق تخريجه في الحديث: ۱۳۷۱۷

(۵) كشف الباری: ۱۴۱۴، ۳

هشام: دا ابو المنذر هشام بن عروة بن الزبير دي، دده احوال د كتاب الايمان، باب "أحب الدين إلى الله آدمه" لاندې تير شوی دی. (۱)

ابی: د ابی نه عروة بن زبیر رضی اللہ عنہ مراد دي، دده احوال هم په دغه كتاب الايمان، باب "أحب الدين إلى الله آدمه" لاندې تير شوی دی. (۲)

مروان بن الحكم: دا مروان بن الحكم بن ابی العاص بن امیه الاموی المدنی دي، دده احوال تير شوی دی. (۳)

په دي حديث کښې هم هغه خبرې دويم واري کړي شوي ده.

۳۵۱۴ (۴) حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ - هُوَ ابْنُ أَبِي سَلَمَةَ - عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيًّا، وَإِنَّ حَوَارِيَّ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ». [ر: ۱۲۶۹۱]

رجال الحديث

مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ: دا مالک بن اسماعیل بن زیاد بن درهم الاعنان النهدي الکندی دي، دده احوال د کتاب الوضوء، باب "الماء الذي يغسل به شعر الإنسان" لاندې تير شوی دی.

عَبْدُ الْعَزِيزِ: دا عبد العزيز بن عبد الله بن أبي سلمة الماجشون دي، دده احوال د کتاب العلم، باب "السؤال والفتيا عند روى الجهار" لاندې تير شوی دی. (۵)

مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ: دا محمد بن المنکدر بن عبد الله بن الهذير التيمي المدنی دي، دده احوال د کتاب الوضوء، باب "صب النبي وضوءه على المعنى عليه" لاندې تير شوی دی.

د حديث تشریح په کتاب الجهاد کښې تيره شوي ده. (۶)

۳۵۱۵ (۷) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا {عَبْدُ اللَّهِ} أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ كُنْتُ يَوْمَ الْأَحْزَابِ جُعِلْتُ أَنَا وَعُمَرُ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ فِي النِّسَاءِ، فَتَنَزَّلَتْ فَإِذَا أَنَا

(۱) كشف الباري: ۱/۴۳۲، ۲/۱

(۲) كشف الباري: ۱/۴۳۶، ۲/۱

(۳) كتاب الاذان، باب القراءة في المغرب.....

(۴) الحديث سبق تخريجه في كتاب الجهاد، باب فضل الطليع، رقم: ۱۲۸۴۶

(۵) كشف الباري: ۱/۵۱۸، ۴/۱

(۶) كشف الباري، كتاب الجهاد، ص: ۱۳۴۴

(۷) الحديث أخرجه مسلم في صحيحه في فضائل الصحابة، باب من فضائل طلحة والزبير، رقم: ۶۲۴۵،

وأحمد في مسنده، مسند الزبير، رقم: ۱۱۴۲۳

بِالزَّبِيرِ عَلَى قَرَسِهِ، يَخْتَلِفُ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا، فَلَمَّا رَجَعْتُ قُلْتُ يَا أَبَتِ، رَأَيْتَكَ تَخْتَلِفُ قَالَ أَوْهَلْ رَأَيْتَنِي يَا بَنِي قُلْتُ نَعَمْ. قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ يَأْتِ بَنِي قُرَيْظَةَ فَيَأْتِيَنِي بِخَبَرِهِمْ». فَأُطْلِقْتُ، فَلَمَّا رَجَعْتُ جَمَعَ لِي رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَبُوهُ فَقَالَ «فَإِنَّكَ أَبِي وَأُمِّي».

رجال الحديث

أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ: دا احمد بن محمد ابو العباس مردويه المروزي السمسار دي، خنكده چي عبد الله الحاكم الكلاباذي ويلى دي، او د دار قطنى له مخي دا ابن شوييه دي، دده احوال د كتاب الوضوء، باب مايقم من التجاسات في الخس والباء لاندې تير شوى دى.

عَبْدُ اللَّهِ: دا عبد الله بن المبارك المروزي دي، دده احوال د كتاب بده الوحي، الحديث الخامس لاندې تير شوى دى.

د هشام بن عروة او د هغه د پلار د احوالو د پاره وړاندینى روايات اوگورئ. عبد الله بن الزبير: د رسول الله ﷺ صحابى عبد الله بن الزبير بن العوام رضي الله عنه مراد دي، دده احوال د كتاب العلم، باب ثم من كذب على النبي لاندې تير شوى دى.

قوله: كُنْتُ يَوْمَ الْأَحْزَابِ: عبد الله بن الزبير فرمائي، د غزوة احزاب په موقع باندې، يعنى په كوم وخت كښې چې قريشو او د هغوى حليفانو د مسلمانانو محاصره كړې وه، مسلمانان په مدينه منوره كښې محاصره شوې وو، او هغوى د خپل خان د بچ كولو د پاره خندق كنستې وو، هغه وخت دي (يعنى عبد الله) او عمر بن سلمه چې د رسول الله ﷺ رقيب پالنه موندنكې، او د حضرت ام سلمه رضي الله عنها خوښې وو، په ازواج مطهراتو كښې ساتلې شوې وو. في النساء أى بين النساء، او د امام مسلم په روايت كښې د مع النسوة في اطم حسان الفاظ راغلى دى. (۲) يا في اطم الذى فيه النسوة (۴) الفاظ دى.

اظم جمع د اطم قلعي او پورته مكان ته ويلى كيږي.

قوله: فَظَرْتُ فَإِذَا أَنَا بِالزَّبِيرِ: مسلم د على بن مسهر روايت نقل كړې دي، چې په هغې كښې دا الفاظ دي:

(۱) كشف الباري: ۱۴۶۲، ۱

(۲) كشف الباري: ۱۱۶۴، ۴

(۳) صحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب فضائل طلحة والزبير، رقم: ۶۲۴۵

(۴) صحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب فضائل طلحة والزبير، رقم: ۶۲۴۶

(۵) فتح الباري: ۱۱۰۲، ۹

وكان يطأطأ لي مرة فانظروا طأطأ له مرة فينظر فكنكث أعرف أن إذا مر على فرسه في السلاح إلى بين قريظة^(۱).
یعنی کله به عمر بن ابی سلمه ما د پاره سر ښکته کولو، او ما به د قلعي نه بهر کتل، او کله به ما سر ښکته کولو او هغه به بهر کتل، کله چې به زما پلار په آس سور تیریدلو، نو ما به هغه پیژندلو.

قوله: يَخْتَلِفُ إِلَيَّ بَنِي قُرَيْظَةَ: یعنی بنی قریظه ته به تلو راتلو، یذهب ویځي^(۲).
یعنی زبیر بن العوام رضی الله عنه، د رسول الله ﷺ په حکم باندې به یهودو بنی قریظو ته تلو راتلو، او د هغوی متعلق به ئې رسول الله ﷺ ته وئیل، د دې حدیث مضمون په کتاب الجهاد کښې تیر شوی دې^(۳)، او په مغازی کښې به هم راځي^(۴)، او په دواړو ځایونو کښې په دې باندې ضروری بحث شوې دي.

قوله: مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا: حافظ ابن حجر رحمته الله او علامه عینی رحمته الله دا الفاظ اسماعیلی اړخ ته منسوب کړي دي، او وئیلی ئې دي، چې د "مرتين أو ثلاثا" الفاظ اسماعیلی د ابو اسامه د روایت نه نقل کړي دي^(۵).

او قسطلانی دا خبره رد کړې ده، او وئیلی ئې دي، چې مونږ څومره هم د اصولو نه خبر یو، په هغه ټولو کښې د "مرتين أو ثلاثا" الفاظ موجود دي، بعضي حضراتو د حافظ ابن حجر رحمته الله دفاع کولو سره وئیلی دي، چې د حافظ مراد دادې، چې اسماعیلی د دې الفاظو "رأيتك تختلف" نه ورستو اضافه نقل کړې ده، او امام بخاری د دې نه وړاندې.

قسطلانی رحمته الله وائی چې دا (دفاع او دا تاویل) په دې وجه صحیح نه دي، چې حافظ رحمته الله اسماعیلی اړخ ته د دې نسبت د اولنی قول یعنی "يختلف إلى بني قريظة" نه ورستو ذکر کړې دي، نه چې د قول "حق رأيتك تختلف" نه ورستو^(۶).

په روایت کښې ادراج: حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی، امام مسلم بیان کړی دی، چې په دې روایت کښې ادراج دي، ځکه اول هغوی د علی بن مسهر بن هشام په طریقې سره روایت نقل کړې دي، چې الی بنی قریظه پورې دي، بیا هشام (راوی) وائی:

"وأخبرني عبد الله بن عروة عن عبد الله بن الزبير قال: فذكرت ذلك لأبي....."

(۱) صحيح مسلم. كتاب فضائل الصحابة. باب فضائل طلحة والزبير. رقم: ۶۲۴۵

(۲) فتح الباری: ۱۱۰۲، ۹

(۳) كشف الباری، كتاب الجهاد، ص: ۱۳۴۱

(۴) كشف الباری، كتاب المغازی، ص: ۱۲۹۴

(۵) فتح الباری: ۱۰۲، ۹، وعدة القاری: ۱۶، ۱۲۶۵

(۶) إرشاد الساری: ۸، ۱۲۱۳

بیانې تر آخره پورې دا حدیث ذکر کړې دي.

دې نه ورسو امام مسلم د ابو اسامه عن هشام په طریقي سره همدغه روایت نقل کړې دي، او په هغې کښې امام مسلم فرمائی:

"فساق الحديث بهن حديث ابن مسهر في هذا الإسناد، ولم يذكر عهد الله ابن عروة ولكن أورد في القصة في حديث هشام عن أبيه".

یعنی ابو اسامه په دې اسناد همدغه حدیث ذکر کړې دي، چې علی بن مسهر روایت کړې دي، او د هشام عن أبيه..... په روایت کښې چې کومه قصه ده، هغه ئې هم لیکلې ده، ولې د "أخبرني عهد الله بن عروة" الفاظ په کښې نشته. (۱)

حافظ صاحب فرمائی، ددې ادراج تائید په دې سره هم کیږي، چې نسائی دا قیصه د أخبرني عهد الله عن هشام عن أخيه عهد الله بن عروة عن عهد الله بن الزبير په طریقي سره نقل کړې ده. (۲)

د ماشوم د سماع په صحت باندې استدلال: په دې روایت کښې د ماشوم د سماع په صحیح کیدو باندې استدلال کړې شوې دي، د هغه عمر دې د دریو څلورو کالو نه کم ولې نه وي، ځکه چې د عبد الله بن الزبير عمر په دغه ورځو کښې دوه کاله څو میاشتې یا درې کاله او څو میاشتې وو، او ددې دوو او دریو اختلاف هم په دې وجه دي، چې د عبد الله بن الزبير د ولادت په تاریخ کښې او د غزوۀ خندق د واقع کیدو په تاریخ کښې اختلاف دي، نو که مونږ دا اویو، چې د عبد الله بن الزبير ولادت د هجرت نه په اولنې کال اوشو، او غزوۀ خندق په ۵ هجري کښې واقع شو، نو بیا څو د هغوی عمر څلور کاله او څو میاشتې وو، او که د هغوی ولادت د هجرت په دویم کال شوی وي، او غزوۀ خندق په ۴ هجري کښې شوی وي، نو بیا په دې وخت کښې د هغوی عمر ۲ کاله او څو میاشتې وو.

او که مونږ دا اویو، چې د هغوی ولادت لږ وړاندې او غزوۀ خندق لږ ورسو شوې دي، نو بیا به د هغوی عمر درې کاله او څو میاشتې وي، دې دواړو واقعاتو کښې د تاریخ په حوالې سره اقوال مختلف دي. (۳)

حافظ ابن حجر رحمته الله په مغازی کښې په دې باندې تفصیلی خبره کړې ده، او معتمد ئې دا قول گرځولې دي، چې غزوۀ خندق په ۵ هجري کښې شوې ده. (۴)

په هر حال کښې عبد الله بن الزبير چې ددې واقعي په حوالې سره څه یاد ساتلې دي، دا قسمه څیزونه یاد ساتل ډیر نا آشنا او عجیبه دي، پاتې شوه د ماشوم د سماع خبره، نو هغه د کتاب العلم، باب "مقی یصم صامع الصغیر" د لاندې تیره شوې ده. (۵)

(۱) صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب فضائل طلحة والزبير، رقم: ۶۲۴۶، ۶۲۴۵، ۶۲۴۴

(۲) فتح الباری: ۱۱۰۲، ۹

(۳) فتح الباری: ۱۱۰۲، ۹

(۴) فتح الباری: ۱۵۰۰، ۹

(۵) کشف الباری: ۳۷۳، ۳

ایا رسول الله ﷺ حضرت زبیر ته "فداک ابی وامی" فرمائیلى وو؟: جَعَلَ رَسُوْلُ اللّٰهِ..... رسول الله ﷺ "فداک ابی وامی" د پاره به د "فداک ابی وامی" الفاظ خو به شمیړه کسانو استعمال کړې وی، ولې د بعضې خوش نصیبو د پاره د هغوی ﷺ د ژبې مبارکې نه دا الفاظ وتلی دی، دلته حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنہ فرمائی، چې رسول الله ﷺ زما د پاره خپل مور او پلار جمع کړل، او وې فرمائیل، چې هغوی دواړه دې په تا باندې قربان وی، او داسې معلومیږي، چې دا د حضرت زبیر خصوصیت او امتیاز دی، ولې وړاندې د رسول الله ﷺ د ژبې مبارکې نه د حضرت سعد بن ابی وقاص د پاره هم دا الفاظ منقول دي، چې د هغې نه معلومیږي، چې دا د حضرت زبیر خصوصیت نه دي، که صرف د حضرت زبیر او سعد رضی الله عنہ دواړو په حق کښې هم دا الفاظ منقول وي، نو بیا هم څه مسئله نه وه، ولې د حضرت علی رضی الله عنہ منقول دی:

"ما سمعت النبی ﷺ یجهم أبویه لأحد غیر سعد" (۱).

ما د حضرت سعد نه علاوه چا د پاره هم رسول الله ﷺ خپل مور او پلار جمع کولو سره نه دی اوږدلی.

او یو روایت کښې دا الفاظ دي: "ما رأیت النبی ﷺ یغذی رجلاً بعد سعد" (۲).
ما نه دی لیدلې، چې رسول الله ﷺ حضرت سعد نه علاوه په یو سړي باندې خپل مور پلار فدا کړي وی.

دې نه معلومیږي، چې رسول الله ﷺ حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنہ نه علاوه چا ته هم د "فداک ابی وامی" الفاظ نه دی فرمائیلې، او دا په دې شان سره د حضرت زبیر رضی الله عنہ د حضرت سعد رضی الله عنہ خصوصیت دي، او د روایت باب نه معلومیږي، چې رسول الله ﷺ دا الفاظ حضرت زبیر رضی الله عنہ ته فرمائیلې دي، د دې تعارض په سلسله کښې حافظ ابن حجر رضی الله عنہ فرمائی:

"ویجهم بینهما بأن علیاً لم یطلع علی ذلک أو مراده بهذا یقید یوم أحد" (۳).

د دواړو روایاتو د جمع صورت دادې، چې حضرت علی رضی الله عنہ ته معلومه نه وه، چې رسول الله ﷺ دا الفاظ د حضرت سعد نه علاوه د بل چا د پاره هم استعمال کړي دی، او یا د دې مطلب دادې، چې د غزوۀ أحد په موقع باندې رسول الله ﷺ دا الفاظ د بل چا د پاره نه دی استعمال فرمائیلې، مطلقاً نفی مراد نه ده.

څنگه چې د حضرت علی رضی الله عنده یو بل روایت د الفاظو نه معلومیږي، هغوی فرمائی: "ما سمعت النبی ﷺ یجهم أبویه لأحد إلا لسعد بن مالک قال سمعت یقول یوم أحد: یا سعد! ادر فداک ابی وامی" (۴).

(۱) کتاب المغازی، باب غزوۀ أحد، رقم: ۱۴۰۵۸

(۲) کتاب الجهاد، باب المعجن ومن یترس صاحبه..... رقم: ۱۲۹۰۵

(۳) فتح الباری: ۱۱۰۵۹

(۴) کتاب المغازی، باب غزوۀ أحد، رقم: ۱۴۰۵۹

یعنی مانۀ دی اؤریدلې چې رسول الله ﷺ خپل والدین د چا د پاره جمع کړې وی، ما سوا د سعد بن مالک نه، د احد په ورځ باندې ما اؤریدل چې رسول الله ﷺ فرمائیل، سعده اغشی اوله، زما مور پلار دې په تا قربان وی.

٣٥١٦ (١) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ أَصْحَابَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالُوا لِلزَّبِيرِ يَوْمَ الْيَرْمُوكِ أَلَا تَشُدُّ فَتَشُدُّ مَعَكَ فَحَمَلَ عَلَيْهِمْ، فَصَرَبُوهُ صَرْبَتَيْنِ عَلَى عَاتِقِهِ، بَيْنَهُمَا صَرْبَةٌ صَرَبَهَا يَوْمَ بَدْرٍ. قَالَ عُرْوَةُ فَكُنْتُ أَدْخُلُ أَصَابِعِي فِي تِلْكَ الصَّرَبَاتِ اللَّعْبِ وَأَنَا صَغِيرٌ. (٣٧٥٤، ٣٧٥٥)

رجال الحديث

عَلِيُّ بْنُ حَفْصٍ: دا ابو الحسن علی بن حفص المروزی الخراسانی دې، دده احوال د کتاب الجهاد، باب من احتسب فرساً لاندې تیر شوی دی (٢).

ابْنُ الْمُبَارَكِ: دا عبد الله بن المبارك المروزی دې، دده احوال د کتاب بده الوسی، الحديث الخامس لاندې تیر شوی دی (٣).

هشام: د هشام بن عروة او د هغه د پلار احوال تیر شوی دی (٤).

غزوه يرموك: أَصْحَابُ النَّبِيِّ قَالُوا..... يَرْمُوكَ بَفَتْحِ الْيَاءِ وَسُكُونِ الرَّاءِ وَضَمِّ الْبَيْمِ په شام كښې د يو ځانې نوم دې، او هلته د حضرت عمر رضی اللہ عنہ خلافت په اولنی وخت كښې د مسلمانانو او روميانو په مينځ كښې يو سخت جنگ شوي وو، چې هغه د غزوة يرموك په نامي سره يادولې شي، په دې كښې د مسلمانانو شمير ٤٥ زره يا ٣٢ زره او د روميانو شمير ٧ لاکه وو، او د عرب غسان ٢٠ زره كسان هم د جبله بن الايهم سره وو، په دې غزوه كښې مسلمانانو ته فتح اوشود. په مسلمانانو كښې څلور زره كسان شهيدان شو، او په روميانو كښې يو لاکه پنځه زره كسان قتل كړي شو، او څلوېښت زره په كښې بنديان كړي شو (٥).
عروہ بن الزبير فرمائی، په دې غزوه كښې شركت كونكو صحابه كرام رضی اللہ عنہم حضرت زبير بن العوام رضی اللہ عنہ ته او وويل. چې تۀ په دښمنانو باندې حملې كولو د پاره نۀ وړاندې كيږي؟ چې مونږه هم حمله او كړو.

(١) الحديث أخرجه البخاري أيضاً في صحيحه (٥٨١، ٢)، في كتاب المغازي، باب قتل أبي جهل، رقم: ٣٩٧٣، ٣٩٧٤، ومسلم في صحيحه (٢٨١، ٢)، في فضائل الصحابة، باب في فضل سعد بن أبي وقاص، رقم: ٦٢٤٢.

(٢) كشف الباري، كتاب الجهاد، ص: ١٣٧١.

(٣) كشف الباري: ١، ١٤٦٢.

(٤) أوگوري: كشف الباري: ٢، ٤٣٦، ٤٣٢، ٢.

(٥) فتح الباري: ١٠٢، ٩، وإرشاد الساري: ٨، ٢١٤.

قوله: فَحَمَلَ عَلَيْهِمُ زبیر دا اوردو سره په هغوی حمله او کړه، د صحیح بخاری په متدوال نسخو کښې هم دغه عبارت دې، او حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د "الا تشد" جمله ذکر کولو سره ددې په جواب کښې د حضرت زبیر دا جمله نقل کړې ده، "ان شدو کذبتم" که زه حمله او کړم، نو تاسو به د وعدې خلاف او کړئ، او حمله به اونه کړئ، د کذب اطلاق اهل حجاز په هر خلاف واقع کار باندې کوی، نو وعده خلافی هم په کذب کښې داخله شوه (۱)، د مغازی په روایت کښې دا جمله (ان شدو کذبتم) هم ده، (۲)

حافظ صاحب په دې زاندې جملې (یعنی د "ان شدو کذبتم" باندې د متن په شان (سرخي) لکولو سره تشریح کړې ده، ددې نه دا معلومېږي، چې هغه سره په موجوده نسخه کښې دا د حدیث برخه یعنی متن دې.

فهریه..... ددې حملې نه ورستو رومیانو په حضرت زبیر رضی الله عنه باندې دوه گزارونه (ضربونه) او کړل، چې د هغې په مینځ کښې هغه "کذار (ضرب)" وو، کوم چې په بدر کښې حضرت زبیر باندې لگیدلې وو، او بیا دې لویو لویو ښو سره عرو وائي "ما به لوبې کولې" **قوله:** ضَرَبْتَنِي عَلَى عَاتِقِهِ..... دلته د گزارونو (ضرباتو) په حقله هم اختلاف دې، د باب په روایت کښې خو دا مذکور دی، چې دوه گزاره (یعنی ضربین) په یرموک کښې لگیدلې وو. او یو په بدر کښې، او په کتاب المغازی کښې دا هم مذکور دی، او په یو روایت کښې ددې په خلاف هم مذکور دی، او هلته (په مغازی کښې) په دې باندې تفصیلی کلام هم شوې دې (۳)

۱۴- باب: ذِكْرُ مَنَاقِبِ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ رضي الله عنه

وَقَالَ عُمَرُو بْنُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَهُوَ عَنْهُ رَاضٍ. [۳۴۹۷]

طلحه بن عبید الله: ابن حجر عسقلانی رحمته الله علیه فرمائی، د دوی نوم طلحه، کنیت ابو محمد، د پلار نوم عبید الله او سلسله نسب ئې داسې ده:

طلحه بن عبید الله بن عثمان بن عمرو بن کعب بن سعد بن تیم بن مرثد بن کعب، په مره بن کعب باندې ئې رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم سره سلسله نسب ملاویری، او ابو بکر صدیق رضی الله عنه سره په تیم بن مره کښې ملاویری، د دوی د مور نوم صعبه بنت الحضرمی دې، چې د علاء بن الحضرمی خور ده، او اسلام ئې قبول کړې وو، او هجرت ئې هم کړې وو، د خوی (د مرگ) نه ورستو تر خه وخته

(۱) فتح الباری: ۱۱۰۲، ۹

(۲) اوگوری: حدیث: ۱۳۹۷۵

(۳) اوگوری: کشف الباری، کتاب المغازی، باب قتل ابی جهل، ص: ۱۱۱۵

پوری ژوندی وه^(۱)

او علامه قسطلانی د دوی سلسله نسب داسې بیان کړې ده:

طلحه بن عبید الله بن عثمان بن عمرو بن عامر بن عثمان بن کعب بن سعد بن تيم بن مرة بن کعب او وائی، او د دوی سلسله نسب رسول الله ﷺ سره په مره بن کعب کنبې ملاویری، او ابو بکر سره په کعب بن سعد بن تيم کنبې^(۲)

د قسطلانی او عسقلانی په مینځ کنبې یو بل فرق دادې، چې قسطلانی د "عاشت بعد ابنها قليلاً" الفاظ ذکر کړې دي، یعنې د طلحه مور د ده د وفات نه ورسو ترڅه وخته پورې ژوندی وه، او ابن حجر د "بعد ایها قليلاً" الفاظ وئیلی دي، یعنې د طلحه مور د خپل پلار د وفات نه ورسو ترڅه وخته پورې ژوندی وه، خو اول صحیح معلومېږي.

طلحه ته طلحة الخير او طلحة الجود هم وئیلی شي^(۳) د خير او سخاوت غټې يا وځې (مجموعه) طبرانی د ابن عساکر په طریقې سره دا روایت نقل کوي:

"أسلمت أم أبي بکر وأم عثمان وأم طلحة وأم عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنہم"^(۴) د ابو بکر، عثمان، طلحه او عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنہم موریانو اسلام قبول کړې وو.

د حضرت طلحه رضی الله عنہ خصوصیات او د وفات ذکر: علامه عینی رضی الله عنہ حضرت طلحه رضی الله عنہ خصوصیات او امتیازات ذکر کولو سره فرمائي:

"هو أحد العشرة المشهود لهم بالجنة، وأحد الثمانية الذين سبوا إلى الإسلام، وأحد الخمسة الذين أسلموا على يد أبي بکر الصديق وأحد الستة أصحاب الشورى الذين تولى رسول الله ﷺ وهو عنهم راض"^(۵)

هغوی رضی الله عنہ په هغه لسو کسانو کنبې یو دې، چا ته چې د جنت خوشخبری ورکړې شوې ده، په هغه اتو کسانو کنبې یو دې چا چې د ټولو نه اول اسلام قبول کړو، په هغه پنځو کسانو کنبې یو دې، چا چې د حضرت ابو بکر رضی الله عنہ په لاس باندې اسلام قبول کړو، او د شوری په هغه شپږو کسانو کنبې یو دې، چا نه چې رسول الله ﷺ د دنیا نه تلو په وخت کنبې راضی وو. حضرت طلحه رضی الله عنہ د جنگ جمل په موقع باندې قتل کړې شو، دا د ۳۷ هجری خبره ده، او په دې وخت کنبې د هغه عمر خومره وو، په هغې کنبې د ۵۸ کالو نه تر ۷۵ کالو پورې مختلف اقوال دي، په جنگ جمل کنبې په غشی لگیدو سره دې شهید شو، دا په مختلفو طریقو سره

(۱) فتح الباری: ۱۱۰۳، ۹

(۲) إرشاد الساری: ۸، ۲۱۴

(۳) إرشاد الساری: ۸، ۲۱۴

(۴) المعجم الكبير للطبرانی: ۵۲، ۱. نسبة أبي بکر واسمه، المستدرک على الصحيحين، ذکر مناقب طلحة بن

عبید الله التيمي، رقم: ۱۵۵۷۴

(۵) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۲۶

مروی دې، چې مروان بن الحکم دې شهید کړې دې، د دوی په کونډو کې کښې غشي اولگیدو، او ډیره زیاته وینه بهیدو سره د دوی موت واقع شو، په دې ورځ د ټولو نه اول شهید کیدونکې سړې هم دی دې^(۱)

کله چې حضرت علی رضی الله عنه ته د دوی د مرګ خبر اوشو، نو ډیر زیات ئې اوژل، تر دې پورې چې گیره مبارکه ئې په اوښکو لمده شوه، او وې فرمائیل:

«لَیْ لَا رَجُوَ اَنْ اُکُوْنَ اَنَا وَاَنْتَ مِنْ قَالِ اللّٰهُ تَعَالٰی فِیْهِمْ، وَرَعْنَا مَا فِیْ صُدُوْرِهِمْ مِنْ غِلٍّ اِخْوَانًا عَلٰی سُرَرٍ مُّتَقَابِلِینَ»^(۲)

عجیبه خبره داده، چې د دوی تعلق په دې جنګ کښې د حضرت علی رضی الله عنه سره وو، او د حضرت زبیر رضی الله عنه تعلق د حضرت عائشې رضی الله عنها سره وو، هغوی هم جنګ پریښودو او واپس راتلو کښې شهید کړې شو، او کله چې د هغوی قاتل عمرو بن جرموز د حضرت علی رضی الله عنه د خوشالولو د پاره هغوی ته راغې، نو حضرت علی رضی الله عنه ورته اووئیل ته جهنمی ئې^(۳) ښکاره خبره ده دواړه د عشره مبشره نه دی، نو دده قاتل څنگه جنتی کیدې شی.

قوله: وقال عمر: توفي النبي..... په باب قصه البیعة کښې موصولاً تیر شوې دې، کله چې حضرت عمر رضی الله عنه شپږو کسانو نامې اخستلو سره او فرمائیل، «فَوَلَاةُ النِّفَرِ أَوْ الرِّهْطِ الَّذِينَ تَوَلَّی رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ عَنْهُمْ رَاضٍ»^(۴)

۳۵۱۷ (۵) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمُقَدَّمِيُّ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي عُمَرَ قَالَ لَمْ يَبْقَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي بَعْضِ تِلْكَ الْأَيَّامِ الَّتِي قَاتَلَ فِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - غَيْرُ طَلْحَةَ وَسَعْدٍ. عَنْ حَدِيثِهِمَا [۳۸۳۴]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمُقَدَّمِيُّ: دا محمد بن ابی بکر بن علی بن عطاء المقدمی دې، دده احوال د کتاب الصلاة، باب "المساجد التي على طرق المدينة....." لاندې تیر شوی دی.

مُعْتَمِرٌ: دا معمر بن سلیمان بن طرفان التیمی البصری دې، دده احوال د کتاب العلم، باب "من غص بالعلم قومًا دون قوم" لاندې تیر شوی دی^(۶)

(۱) فتح الباری: ۱۰۳۹، ۱۶، عمدة القاری: ۱۲۲۶، ۱۶

(۲) إرشاد الساری: ۸، ۱۲۱۴

(۳) فتح الباری: ۱۱۰۳، ۹

(۴) صحیح البخاری، باب قصه البیعة، رقم: ۱۳۷۰۰

(۵) الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه: ۵۸۱، ۲. فی کتاب المغازی، باب اذ همت طائفتان. ۴۰۶۱، ۴۰۶۰.

ومسلم فی صحیحه: ۲۸۱، ۲. فی فضائل الصحابة، باب فضل سعد بن ابی وقاص: ۱۶۲۴، ۲۴

(۶) کشف الباری: ۴، ۱۵۹۰

أَبِيهِ: سليمان بن طرفان التيمي مراد دي، ددة احوال په مذکوره باب کښې تیر شوی دی. (۱)
 أَبِي عَثْمَانَ: دا عبد الرحمن بن ملّ ابو عثمان النهدي دي، ددة احوال د کتاب مواقيت
 الصلاة، باب "الصلاة كفارة" لاندې تیر شوی دی.

قوله: بَعْضُ تِلْكَ الْأَيَّامِ: ددې نه یوم أحد یا أيام أحد مراد دی، د أحد په موقع باندې
 حضرت طلحه، اوسعد اوبعضي نورو صحابه کرامو رضی الله عنهم په داسې بهادرۍ، همت او
 استقامت سره د مشرکینو مقابلې اوکره، چې د هغې مثال نه ملاوېږي، په کتاب المغازی
 کښې ددې تفصیل مذکور دي، کله چې د رسول الله ﷺ د ګیر چاپیره نه ټول خلق اخوه
 ديخوه شو، نو په دغه وخت کښې صرف ابو طلحه (زید بن سهل انصاري)، د هغوی رضی الله عنهم د پاره
 د هال جوړ شوې ولاړ وو، او په حدیث باب کښې د حضرت طلحه او سعد ذکر دي، بلکه په
 مغازی کښې هم دی چې ټول اخوه ديخوا شوی وو، ولي دا حضرات ولاړ وو.
 در اصل په أحد کښې په مختلفو موقعو باندې مختلفو صحابه کرامو رضی الله عنهم د داسې بهادرۍ
 مظاهره اوکره، په دې وجه کله د دوی (یعنی طلحه او سعد) ذکر دي، او کله د بعضي نورو
 صحابه کرامو رضی الله عنهم ذکر دي، خو حضرت سعد د هغې څو شمیرلې شوې حضراتو نه یو دي،
 چې د چا په استقامت کښې هیڅ فرق نه وو راغلې. (۲)

حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی، د ابو ذر په نسخه کښې د، "في تلك الايام" الفاظ راغلې دي، او د
 نورو له مخې د "في بعض تلك الايام" الفاظ راغلې دي، او وې فرمائیل، "وهو اتيين، لأن المراد بالبعض
 يوم أحد". (۳)

یعنی د "بعض" په لفظ سره چې کوم روایت دي، هغه زیات واضح دي، ځکه چې د بعض نه به
 یوم أحد مراد وی، او "تلك الايام" خو عام دي.

"غير طلحة وسعد" کښې "غير" مرفوع دي، بناء بر فاعليت، او د قاتل مفعول المشركين دي. (۴)
 د ابو ذر په روایت کښې د "التي يقاتل فيهن" الفاظ دی، (په الی سره)، او د نورو له
 مخې "الذي يقاتل فيهن" "په الذی سره" راغلې دي. (۵)

قوله: عَنْ حَدِيثِهِمَا: یعنی آنها حدیثاً ابا عثمان بن عفان د دواړو (طلحه او سعد) ابو عثمان ته
 او وئیل، "مستخرج من أبي نعيم وغيره" کښې د عبد الله بن معاذ عن معتمر په طریقي سره راغلی

(۱) کشف الباری: ۱۵۹۳، ۴

(۲) اوګوری، صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب اذ همت طانفتان..... ۱

(۳) فتح الباری: ۱۴۵۷، ۹

(۴) ارشاد الساری: ۱۲۱۵۸

(۵) فتح الباری: ۱۴۵۷، ۹

دی، "قال سليمان فقلت لأبي عثمان: وما عليك بذلك؟ قال عن حديثهما".^(۱)
سليمان وائی، ما ابو عثمان ته او وئیل، تا ته ددی خنگه پته اولگیده؟ هغوی او وئیل، دا
طلحه او سعد بیان کری دی.

او په یوې بلې طریقی کښې دا الفاظ دی، سليمان وائی، "قلت لأبي عثمان: وما عليك بذلك؟ قال
ما أجد".^(۲) یعنی عثمان او وئیل، هم هغوی دواړو طلحه او سعد، ما ته او وئیل.
په اُحد کښې صرف د حضرت طلحه او سعد په پاتې کیدو باندې اعتراض او د هغې جواب: د
حاکم یو روایت دی، چې د هغې نه معلومیږي، چې رسول الله ﷺ سره په پاتې کیدو ونکو
کښې یو مقدار بن الاسود هم وو، د روایت الفاظ دادی، عائشه بنت سعد د خپل پلار نه نقل
کولو سره وائی:

"قال الناس يوم أحد تلك الجولة تنحيت فقلت أذود عن نفسي فإما أن أنجو وإما أن أستشهد، فإذا رجل محبر
وجهه وقد كاد البشركون أن يركبوه قبل أن يدركه من الحصى فرماه، وإذا بيثني البقدا إذا فارت أن أسأله عن
هذا الرجل فقال لي يا سعد رسول الله يدعوك.....".^(۳)

یعنی خلکو د غزوۀ اُحد په موقع باندې چې کوم معروف چکر اولگولو، یو اړخ ته کیدو سره
ما په خپل زړه کښې او وئیل، چې زه خپله دفاع کووم، یا خو به بچ شم، او یا به شهید کړې
شم، په دې وخت کښې ما یو سور مخ والا سړې اولیدو، او مشرکین هغه لره د خپو لاندې
کونکي وو، چې هغه یو متې کانړې راخستلو سره هغوی اړخ ته اوښندل..... په دې وخت
کښې ما اوولیدل، چې زما او د هغه په مینځ کښې مقدار بن الاسود دی، ما د هغه نه د دغه
سړي په حلقه پوښتنه کول غوښتل، نو هغه او وئیل، دا رسول الله ﷺ دی تا ته آواز کوی!
حافظ دا ذکر کړل، ددې یو جواب خو داور کړې شوي دي، چې په کوم وخت کښې حضرت
سعد او طلحه موجود وو، په دغه وخت کښې به بل څوک هم نه وو، کیدې شی مقدار ددې نه
ورستو راغلې وی.

دویم جواب ئې دا ورکړو، چې کیدې شي په بعضې مقاماتو کښې حضرت سعد او طلحه د
هغوی ﷺ سره یواځې پاتې کیدونکي کسان وو، او په بعضې نورو مقاماتو کښې د حضرت
مقداد په شان نور حضرات هم پاتې شوي وی، امام مسلم وغیره د ثابت عن انس..... په
طریقی سره روایت نقل کوی هغه وائی:

"أقر رسول الله ﷺ يوم أحدني سبعة من الأنصار ورجلين من قریش".^(۴)

(۱) فتح الباری: ۱۱۰۴، ۹.

(۲) فتح الباری: ۱۱۰۴، ۹.

(۳) المستدرک علی الصحیحین، کتاب المغازی والسرایا، رقم: ۴۳۱۴.

(۴) مسند احمد مسند، عبد الله بن مسعود، رقم: ۴۴۱۴، مطبوعة الرسالة، السنن الکبری للبيهقي، رقم: ۱۷۹۱۸، باب من تبرع بالتعرض للقتل.

یعنی د احد په ورځ باندې رسول الله ﷺ د ووه انصارو او دوو قريشو سره یواځې پاتې شوې وو.

او د قريشو د دوو کسانو نه سعد او طلحه مراد دی، ددې نه دا هم معلومه شوه، چې د سعد او طلحه انفرادیت او خصوصیت د حضرات مهاجرینو په اعتبار سره دې، نه چې مطلق.....
یعنی په مهاجرینو صحابه کرامو ﷺ کښې ددې دوو نه علاوه بل څوک نه وو، او د مطلب بن عبد الله بن حنطب مرسل روایت دې، چې په هغې کښې د دولسو کسانو ذکر دې، فرماني:

“أن الصحابة تفرقوا عن النبي ﷺ يوم أحد حتى بقي معه اثنا عشر رجلاً من الأنصار.” (۱)

په انصارو کښې دولس کسان پاتې شو.

او د نسائي او بیهقي د ابو الزبير عن جابر په طریقي سر روایت دې، هغه وائي:

“تفرق الناس عن النبي يوم أحد وبقي معه أحد عشر رجلاً من الأنصار.” (۲) په انصارو کښې یوولس کسان پاتې شو.

په دې کښې او د حضرت انس رضی الله عنه په حدیث کښې هیڅ تعارض نشته، ما سواء د څلورو کسانو د زیاتوالي نه، او کیدې شی هغوی ورستو راغلې وی، په دې روایاتو کښې او په حدیث باب کښې د جمع صورت به دا وی، د سعد په حقله به وئیلې شی، چې هغه به لږ ورستو راغلی وی (۳) په دې وجه چرته د هغوی ذکر دې، (لکه په حدیث باب کښې) او چرته نشته.
د تطبیق صورت: په هر حال کښې حافظ ابن حجر رحمه الله فرماني:

“فكانه قال لم يبق معه من المهاجرين غير هذين - وتعين حمله على ما أولته وإن ذلك باعتهار اختلاف الأحوال، وأنهم تفرقوا في القتال فلما وقعت الهزيمة فبين انهم وصاح الشيطان قُتل محمد اشتغل كل واحد منهم بيهته والذب عن نفسه كما في حديث سعد ثم عرفوا عن قرب بهقائه فتراجعوا إليه أولاً فوَلَّاهُ ثم بعد ذلك كان يتدبّه إلى القتال فيشتغلون به.” (۴)

گویا رسول الله ﷺ سره په مهاجرینو کښې (نه چې په مجموعه خطاب کښې) ددې دوو حضراتو نه علاوه هیڅ څوک هم نه وو پاتې شوې، په دې تاویل باندې حدیث محمول کول متعین دی، او دا هم متعین دی، چې د مختلفو حضراتو هغوی ﷺ سره د پاتې کیدو مطلب دادې، چې په مختلفو احوالو کښې داسې اوشو، ځکه چې د جنگ په وخت کښې خلق متفرق او گډ وو، بیا کله چې ماتې اوشوه، او شیطان د محمد ﷺ د قتل کیدو چغه او وهله، نو هر کس په خپل فکر کښې شو، بیا کله چې زر د هغوی ﷺ د سلامتیا پته اولگیده، نو اوس د یو یو راتلل د هغوی ﷺ خوا ته شروع شو، بیا کله چې هغوی ﷺ دوی جنگ د پاره

(۱) المعجم الاوسط، رقم: ۱۷۸۰۴

(۲) فتح الباری: ۱۱۰۴، ۹

(۳) فتح الباری: ۱۱۰۴، ۹

(۴) فتح الباری: ۱۴۵۷، ۹

راؤبیل، نو هغوی به راتلو سره سره په جنگ کښې برخه اخسته، دا صورت حال وړاندې کینودلو سره به په ټولو روایتونو پوهیدل آسان شی.

۳۵۱۸، حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا خَالِدٌ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي خَالِدٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، قَالَ رَأَيْتُ يَدَ طَلْحَةَ الْتَى وَفَى بِهَا النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- قَدْ شَلَّتْ. [۳۸۳۶]

رجال الحديث

مُسَدَّدٌ: دا مسدد بن مسرهد دې، دده احوال د کتاب العلم، باب "من خص بالعلم قومًا دون قوم" لاندې تیر شوی دی.^(۲)

خَالِدٌ: دا خالد بن عبد الله الواسطی دې، دده احوال د کتاب الوضوء، باب "من مضى واستشق من غربة واحدة" لاندې تیر شوی دی.

ابن أبي خَالِدٍ: دا اسماعیل بن ابی خالد الاحمسی البجلی دې، د ابو خالد نوم سعد دې، دده احوال د کتاب الإیمان، باب "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" لاندې تیر شوی دی.^(۳)

قيس بن أبي حَازِمٍ: دا قیس بن ابی حازم (عوف) الاحمسی البجلی دې، دده احوال د کتاب الإیمان، باب "قول النبي ﷺ الدين النصيحة" لاندې تیر شوی دی.^(۴)

د حضرت طلحه رضی الله عنه د لاس شلیدو تفصیل: د شل کیدو معنی داده، چې د لاس تلې داسې متاثره شی، چې په لاس سره کیدونکي کارونه نه شی تر سره کولې، ماتیدل، او کټ کیدل مراد نه دی، ابن حجر عسقلانی رحمته الله وائی:

"والشل نقص في الكف وبطلان لعملها، وليس معناه القطع كما زعم بعضهم".^(۵)

د حضرت طلحه بن عبید الله رضی الله عنه لاس د أحد په ورځ متاثره شوې وو، کله چې نبي رسول الله ﷺ د مشرکینو نه بچ کولو، بیا هم د هغې کیفیت څه وو، ددې په حقه روایات مختلف دي، طبرانی د موسی بن طلحه په طریقې سره روایت کوي: "أصابه في يده سهم".^(۶)

(۱) الحديث أخرجه البخاري أيضًا في صحيحه، في المغازی، باب إذ همت طائفتان..... رقم: ۴۰۶۳، وابن ماجه في سننه، کتاب السنة، باب فضل طلحه بن عبید الله، رقم: ۱۲۸، وابن حبان في صحيحه: ۶۹۸۱، والبيهقي:

۱۲۸۷، والطبرانی في المعجم الكبير: ۱۱۹۱

(۲) كشف الباری: ۱۵۸۸، ۴

(۳) كشف الباری: ۶۷۹، ۱

(۴) كشف الباری: ۱۷۶۱، ۲

(۵) فتح الباری: ۱۱۰، ۴، ۹

(۶) فتح الباری: ۱۱۰، ۴، ۹

د هغوی په لاس کښې غشي لگیدلې وو، او د حضرت انس روایت دې، چې د هغې الفاظ دادې: "قی رسول الله ﷺ لما أراد بعض المشركين أن يضربه".^(۱)
 هغوی ﷺ رسول الله ﷺ په هغه وخت کښې پچ کولو کله چې مشرکینو د هغوی ﷺ قتلول غوښتل په مسند طيالسی کښې د حضرت عائشې بنت أبي بکر الصديق په طریقي سره روایت دې، ابو بکر ﷺ فرمائی:

"ثم أتينا طلحة يعني يوم أحد وجدناه بضعا وسبعين جراحة، وإذا قد قطعت أصبعه".^(۲)
 د غزوة احد په ورځ بیا مونږ حضرت طلحه ته راغلو، نو او مو کتل چې په هغوی باندې د اویاو نه زیات زخمو نه لگیدلې وو، او د هغوی یوه ګوته کټ شوې وه.
 او په کتاب الجهاد کښې د ابن المبارک د موسی بن طلحه په طریقي سره روایت دې، په هغې راغلې دی، چې د چپ لاس ینصر ګوته ئې کټ شوې وه، الفاظ ئې دادې:
 "أصيبت أصبع طلحة البنصر من اليسرى من مفصلها الأسفل فشلت، ترس بها على النبي".^(۳)

قوله: شلت: دا د شین په فتحې سره، او لحيانی وائی، د شین په ضمي سره وئیل هم جائز دی، او ابن درستویه وائی دا غلط دې.^(۴)
 عینی د ابن الاعرابي په حوالې سره نقل کړی دی، هغه وائی:
 "لا يقال شلت يعني بالضم إلا في لغت رديئة".^(۵)

د حضرت طلحه خصوصیات: علامه عینی د ابو الشاه په حوالې سره نقل کړی دی:
 "ومن خواص طلحة بن عبيد الله أن رسول الله ﷺ إذا لم يره قال مالي لا أراي المليم القصيم".
 کله چې به نبی ﷺ هغه یعنی طلحه، اونئ لیدو، نو رسول الله ﷺ به فرمائیل، هغه ښکلي او ښکلې خبرو والا چرته دې؟

هغوی ﷺ دوی ته د فیاض لقب هم ورکړې وو، او د طلحة الخير او طلحة الجود هم.^(۶)
 او د ترمذی په روایت کښې حضرت جابر بن عبد الله ﷺ فرمائی:

"سمعت رسول الله ﷺ يقول: من ساء أن ينظر إلى شهيد يمشي على وجه الأرض فليتنظر إلى طلحة بن عبيد الله".^(۷)

(۱) کنز العمال، غزوة أحد، رقم: ۱۳۰۰۷۳، ۳۰۰۶۱

(۲) کنز العمال، غزوة أحد، رقم: ۱۳۰۰۲۵

(۳) فتح الباری: ۱۱۰۴، ۹

(۴) فتح الباری: ۱۱۰۴، ۹

(۵) عمدة القاری: ۱۲۲۷، ۱۶

(۶) عمدة القاری: ۱۲۲۷، ۱۶

(۷) سنن الترمذی، باب مناقب طلحة بن عبيد الله، رقم: ۱۳۷۳۹

یعنی چې خوک د زمکې په مخ باندې گرځیدونکې راگرځیدونکې شهید لیدل غواړي، هغه دې طلحه بن عبید الله ته اوگوري، او هم ترمذی د حضرت علی رضی الله عنہ روایت نقل کړې دي. هغه وائی: "سَعَتْ اَفْلَ مِنْ رَسُوْلِ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ يَقُوْلُ طَلْحَةُ وَالزَّيْبَرُ جَارَايَ اِلَى الْجَنَّةِ" (۱). زما غوږونو د رسول الله ﷺ د ژبې مبارکې نه اوږیدلی دی، چې "طلحه او زبیر به په جنت کې زما گاونډیان وي".

۱۵- باب: مَنَاقِبُ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ الزُّهْرِيِّ وَبَنُو زُهْرَةَ أَحْوَالُ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَهُوَ سَعْدُ بْنُ مَالِكٍ.

حضرت سعد بن ابی وقاص: حضرت سعد بن ابی وقاص هم جلیل القدر صحابی د رسول الله ﷺ دي، او په عشره مبشره کې یو دوی هم دی. د دوی کنیت ابو اسحاق دي، او لقب ئې "فارس الاسلام" د الله تعالی په لار کې د ټولو نه غوره غشي وېشتونکې وو، مستجاب الدعوات وو، په هغه ووه کسانو کې یو دوی دی، چا چې اول اسلام قبول کړي وو، کوفه لرده کوفه جوړونکې او د هغې نه اعاجم او باسلو سره بهر غورځونکې هم دوی ﷺ دي (۲). د دوی تعلق د بنو زهره سره وو، او بنو زهره د رسول الله ﷺ ماما گان وو، ځکه چې حضرت آمنه یعنی د هغوی ﷺ والدې هم ددې قبیلې نه وه، د دوی د پلار نوم مالک وو، او سلسله د نسب ئې داسې ده، سعد بن مالک بن وهب بن عبد مناف بن زهره بن کلاب بن مرة، سلسله نسب ئې د رسول الله ﷺ سره په کلاب بن مره کېنې ملاوېږي، د دوی مور حمنه بنت سفیان بن امیه بن عبد شمس ده، چې اسلام ئې نه وو قبول کړې، د مدینې نه په لس میلې بیرته په عقیق نومې ځانې کېنې د حضرت سعد وفات اوشو، او بیا خلقو په اوگو باندې مدینې ته راوړو، او په جنت البقیع کېنې دفن کړې شو، دا د ۵۵، یا د ۵۸، خبره ده، په دغه وخت کېنې د هغوی عمر ۸۳ یا ۷۳ کاله وو. په عشره مبشره کېنې د ټولو نه ورستو دوی وفات شوی دی، او مروان بن الحکم د دوی د جنازې مونځ اوکړو (۳).

۳۵۱۹، حَدَّثَنِی مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابُ قَالَ سَمِعْتُ یَحْيَى قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدًا يَقُوْلُ جَمَعَنِي النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَبَوَيْهِ يَوْمَ أُحُدٍ [۲۸۲۹ - ۲۸۳۱].

(۱) سنن الترمذی، باب مناقب طلحه بن عبید الله، رقم: ۱۳۷۳۹

(۲) فتح الباری: ۱۱۰۴، ۹.

(۳) عمدة القاری: ۲۲۷، ۱۶، وفتح الباری: ۱۱۰۵، ۹.

(۴) الحديث أخرجه أيضاً مسلم في صحيحه، كتاب فضائل الصحابة، باب في فضل سعد بن أبي وقاص، رقم: ۴۲۳۵، و الترمذی في جامعه، كتاب المناقب، باب ارم فداک ابی و أمی، رقم: ۳۷۵۴، وابن ماجه في سننه، كتاب السنة، باب فضل سعد بن ابی وقاص، رقم: ۱۳۰، و التسانی في سننه الکبری، رقم: ۹۹۵۲، و أحمد في مسنده: ۱۵۶۲.

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى: دا ابو موسى محمد بن المثنى بن عبيد عنزي دي، دده احوال د كتاب الإيمان، باب حلاوة الإيمان "لاندې تير شوی دی" (۱)
عَبْدُ الْوَهَّابِ: دا عبد الوهاب بن عبد الحميد الشقي دي، دده احوال د كتاب الإيمان، باب حلاوة الإيمان "لاندې تير شوی دی" (۲)
يَحْيَى: دا يحيى بن سعيد القطان دي، دده احوال د كتاب الإيمان، باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه "لاندې تير شوی دی" (۳)
سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيْبِ: دا مشهور تابعي سعيد بن المسيب دي، دده احوال د كتاب الإيمان، باب من قال إن الإيمان هو العمل "لاندې تير شوی دی" (۴)
قوله: جَمَعَ لِي النَّبِيُّ أَبُوهُ: د حضرت سعد او زبير رضي الله عنهما د پاره د رسول الله ﷺ د ژبې مبارکې نه د "فداك ابني وأمي" جمله اووتله، په دې حوالې سره په فضائل زبير کښې تفصيل تير شوې دي.
۳۵۲۰، ۳۵۲۱ هـ: حَدَّثَنَا مَكِّي بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ هَاشِمٍ عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ لَقَدْ رَأَيْتُنِي وَأَنَا ثَلُثُ الْإِسْلَامِ.

رجال الحديث

مَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ: دا مکي بن ابراهيم التيمي الحنظلي دي، دده احوال د كتاب العلم، باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس "لاندې تير شوی دی" (۵)
هَاشِمُ بْنُ هَاشِمٍ: هاشم بن هاشم يا هشام بن عتبة بن أبي وقاص الزهري دي، دده احوال د كتاب الوصايا، باب الوصية بالثلث "لاندې تير شوی دی".
عَامِرُ بْنُ سَعْدٍ: دا د سعد بن أبي وقاص خوني عامر دي، دده احوال د كتاب الإيمان، "من قال إن

(۱) کشف الباری: ۲/۱۲۵

(۲) کشف الباری: ۲/۱۲۶

(۳) کشف الباری: ۱۲۱۲

(۴) کشف الباری: ۲/۱۱۵۹

(۵) الحديث تفرد به البخاري من أصحاب الصحاح، وأخرجه البزار في مسنده، مسند سعد بن أبي وقاص: ۱۰۷۹، وطرفاه في: ۳۷۲۷، ۱۳۸۵۸.

(۶) کشف الباری: ۳/۱۴۸۱

الإيمان هو العمل "لاندې تیر شوی دی".^(۱)

قوله: وَأَنَا ثُلُثُ الْإِسْلَامِ: "ای انا ثالث من أسلم أولاً" یعنی زه د ټولو نه وړاندې اسلام قبلونکو دریو کسانو کښې یم. یقیناً دا ډیر لوړې فضیلت او منقبت ده.

د سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه د ثالث الاسلام کیدو تفصیل: ولې په دې کښې لږ تفصیل دې. خپل ځان ثالث الاسلام گرځولو کښې د سعد مطلب دادې، چې زما نه وړاندې په رسول الله ﷺ باندې صرف دوو کسانو ایمان راوړلې وو، یو حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه او دویم حضرت خدیجه رضی الله عنها او یا د دوو نه مراد پخپله رسول الله ﷺ او سیدنا ابوبکر رضی الله عنده، ددې معنی دا نه ده، چې حضرت خدیجه رضی الله عنها په اولنو اسلام قبلونکو کښې نه ده، او سعد ددې نه وړاندې اسلام قبول کړو، بلکه معنی داده، چې په سړو کښې دریم نمبر اسلام قبلونکې حضرت سعد رضی الله عنه دې، خو په دې باندې بیا هم دا اعتراض کیدې شی، چې په فضائل صدیق اکبر کښې حدیث تیر شوی دي، حضرت عمار رضی الله عنه وائی:

"رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَمَا مَعَهُ خَمْسَةَ أَعْهَدًا وَأَبُوبَكْرٍ".^(۲)

یعنی یوه زمانه وه، ما اولیدل چې په رسول الله ﷺ باندې صرف پنځو غلامانو او یو حر یعنی ابو بکر صدیق ایمان راوړلې وو.

دې نه معلومېږي چې حضرت سعد په ووم نمبر باندې اسلام قبلونکې دي.

ددې یو جواب خو دادې، چې د حضرت سعد مراد احرار یعنی آزاد او بالغین دي، او دا پنځه واره حضرات غلامان وو، او حضرت علی رضی الله عنه ماشوم وو، لهدا د دوی (یعنی د حضرت سعد، ثالث الاسلام کیدل ثابت دی.

دویم جواب دادې، چې په دغه اولنی وختونو کښې به خلقو خپل اسلام پټولو، او ښکاره کولې به ئې نه شو، په دې وجه حضرت سعد ته د ابو بکر رضی الله عنه او حضرت خدیجه رضی الله عنها علاوه د بل چا د اسلام قبلولو په حوالې سره علم اونه شو، او دا صرف د هغوی خیال دي، په حقیقت کښې د دوی نه علاوه نور هم اسلام قبلونکي وو، او ددې توجیه تائید په هغې

روایت سره هم کیږي، چې په هغې کښې د دوی دا الفاظ دي: "مَا اسْلَمَ أَحَدٌ قَبْلِي".

حال دادې چې د هغوی نه وړاندې اسلام قبلونکي خو په هر حال کښې وو، د کم نه کم حضرت ابوبکر رضی الله عنه او حضرت خدیجه رضی الله عنها وو، دا د ابن سعد روایت دي.^(۳)

د ابو بدر عن هاشم په طریقي سره د ابن منده روایت دي، چې د هغې الفاظ دادې:

"مَا اسْلَمَ أَحَدٌ قَبْلِي الْيَوْمَ الَّذِي اسْلَمْتُ فِيهِ".^(۴)

(۱) کشف الباری: ۱۱۷۲، ۲

(۲) مسند البزار: مسند عمار بن یاسر: ۲۴۳، ۴، والسنن الکبریٰ للبيهقي: ۵۹۹، ۶، رقم: ۱۳۰۹۴، کتاب قسم الفین

.....باب إعطاء الفین علی الدیوان

(۳) فتح الباری: ۱۱۰۵، ۹

(۴) مسند البزار، مسند عمار بن یاسر، رقم: ۱۰۷۹، الکنی والاسماء: ۲۷، ۱، رقم: ۱۷۹

یعنی چې په کومه ورځ ما اسلام قبولول کړو، په دغه ورځ بل هیچ چا هم اسلام قبول نه کړو، د دوی دا وئیل صحیح کیږي، او په دې کښې د اعتراض څه خبره نشته، ځکه چې په دغه ورځ د حضرت سعد سره په اسلام قبولولو کښې د چا نه شریک کیدل عین ممکن دی.

او په دې باندې د "ما اسلم أحد قبلی" په شان روایات هم محمول کیدلې شی، ولې هم دغه روایت ددې ابن منده په طریقي سره خطیب نقل کړې دې، او په هغې کښې د لایالیوم..... الفاظ دی، لهدا ددې هم هغه تاویل صحیح دې، کوم چې وړاندې ذکر کړې شوې دې (۱) یعنې اسلام خو د دوی نه وړاندې ابوبکر رضی الله عنه، خدیج رضی الله عنه او پنځو غلامانو..... هم قبول کړې وو، ولې دوی ته د پنځو کسانو علم نه وو، او یا دوی د احرارو او بالغینو په حساب سره او وئیل، په حقیقت کښې دې په ووم نمبر باندې اسلام قبولونکې دې، څنگه چې ابن عبد البر په الاستیعاب کښې وئیلی دی، "انه سابعهم سبعة في الإسلام" (۲)، او یا هغوی د خپلو معلوماتو په حساب سره او وئیل، او هغوی ته معلومه نه وه، چې د دوی نه وړاندې ډیرو خلقو اسلام قبول کړې دې، ولې اظهار نه شی کولی..... او کیدې شی د دوی د اسلام قبولولو نه ورستو دغې ډیرو کسانو خپل اسلام ښکاره کړې وی، نو د دوی خیال وو، چې دوی ټول اوس اسلام قبولی (۳).

(۲۵۲۱) حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ هَاشِمٍ بْنُ عُبَيْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ يَقُولُ سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ يَقُولُ مَا أَسْلَمَ أَحَدٌ إِلَّا فِي الْيَوْمِ الَّذِي أَسْلَمْتُ فِيهِ، وَلَقَدْ مَكُنْتُ سَبْعَةَ أَيَّامٍ وَإِنِّي لَأَكْتُفُ الْإِسْلَامَ تَابِعَهُ أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا هَاشِمٌ. [۳۶۴۵]

رجال الحديث

إبراهيم بن موسى: دا إبراهيم بن موسى بن يزيد التيمي الفراء الصغير الرازي دې، دده احوال د كتاب الحيف، باب "فصل الحائف رأس زوجها وترجيلة" د لاندې تیر شوی دی.

ابن أبي زائدة: دا يحيى بن زكريا بن أبي زائدة دې، دده احوال د كتاب الوصايا، باب "إذا وقف أرضاً أو بيتاً....." لاندې تیر شوی دی.

هاشم بن هاشم بن عتبة بن أبي وقاص: دده تذکره په پورتنی حدیث کښې تیره شوی ده.

(۱) مسند البزار، مسند عمار بن یاسر، رقم: ۱۱۰۷۹

(۲) الاستیعاب: ۱۱۳۱، ۱

(۳) لامع الدراری: ۱۱۷۲۸

(۴) الحديث سبق تخريجه في الحديث السابق، رقم الحديث: ۱۳۵۲۰

سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ: مشهور تابعی دې. دده احوال تیر شوی دی. (۱)

قوله: مَا أَسْلَمَ أَحَدٌ: ددې په حوالې سره تفصیل د پورتنۍ حدیث په تشریح کښې راغلې دې، چې دا د دوی خیال دې، چې په عدم اطلاع باندې مېنې دې، یا د احرارو او بالغینو په اعتبار سره وائي. (۲)

قوله: تَابِعُهُ أَبُو سَامَةَ: دا متابعت امام بخاری رحمه الله په باب "إسلام سعد" کښې موصولاً ذکر کړې دې. (۳)

۲۵۲۳ (۴) حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدًا - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - يَقُولُ إِلَى الْأَوَّلِ الْعَرَبِ رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَكُنَّا نَقْرُؤُ مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَمَا لَنَا طَعَامٌ إِلَّا وَرَقُ الشَّجَرِ، حَتَّى إِنَّ أَحَدًا لَيَضَعُ كَبَا يَضَعُ الْبَعِيدَ أَوْ الشَّاةَ، مَا لَهُ خِلْطٌ، ثُمَّ أَصْبَحَتْ بَنُو أَسَدٍ تُعْزِرُنِي عَلَى الْإِسْلَامِ، لَقَدْ خِبتُ إِذَا وَضَلْتُ عَمَلِي. وَكَانُوا وَشَوَاهِهِ إِلَى عُمَرَ، قَالُوا لَا يُحْسِنُ يُصَلِّي. (۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳

حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ: رمی فی سبیل اللہ کونکې اولنې عرب: سعد فرمائی، زه هغه اولنې عرب یم، چا چې د الله په لار کېنې غشي اویشته، دا په اصل کېنې سرېه عبیده بن الحارث اړخ ته اشاره ده، کله چې رسول الله ﷺ د هجرت په اولنې کال مشرکینو سره د جنگ کولو د پاره سرېه اولیرله، دا اولنې سرېه ده، او د مسلمانانو او مشرکینو په مینځ کېنې واقع کیدونکې اولنې جنگ دې.

په دې کېنې رسول الله ﷺ ۲۰ مهاجرین اولیرل، چې په هغې کېنې حضرت سعد رضی اللہ عنہ هم وو، دوی حضرات رایغ نومې ځانې ته تلو سره د مکې د قریشو یوه قافله رایساره کړه، او هغوی سره ئې ترامی بلالسهام غشي ویشتل، شروع کړل، اولنې غشي حضرت سعد رضی اللہ عنہ اویشتلو، په دې کېنې د مسایفې یعنی د تورو د جنگ ضرورت رانغلو، په دې حوالې سره د حضرت سعد رضی اللہ عنہ دا شعر هم نقل کړې شوې دې:

۵: الأهل أتى رسول الله اني حيت صحابي قد صدورتهل^(۱)

ابن سعد د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ نه نقل کړې دې:

«أنا أول من رمى بسهم، ثم خرجنا مع عبدة بن الحارث ستين راكبا»^(۲)

زه اولنې هغه سرې ووم، چا چې غشي اویشته، بیا مونږ شپيته سواره کسان د عبیده بن الحارث سره اووتلو.

د حضرت سعد رضی اللہ عنہ اسلام د پاره تکلیفونه زغمل: مَالَهُ خُلْتُ.....خلط بكم الخاء ملاویدو ته وائی، حضرت سعد رضی اللہ عنہ د الله تعالی په لار کېنې د خپلو قربانو او تکلیفونو زغملو ذکر کولو سره فرمائی، کله چې به مونږ په غزواتو کېنې شرکت کولو، نو د لوگې او غریبې به دا حال وو، چې د مرغوب خوراک ملاویدو خو سوال نه پیدا کیدو، او د اوچ کلك خوراک د وجهې نه به زمونږ لوې اودس ماتې د ځناورو د پچو په شان وو، او په هغې کېنې به هغه اختلاط هیڅ کله هم نه وو، کوم چې په عامه توگه وی، اسلام د پاره ددې حالاتو نه د تیریدو نه ورستو اوس بنو اسد ته زمونږ په دینداري باندې اعتراضات او تحفظات دی.

بنو اسد څوک دی؟ د بنو اسد نه مراد بنو اسد بن خزیمه مدرکه دی، او دا هغه خلق دی، چا چې د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ د کوفې د گورنرۍ په زمانه کېنې امیر المؤمنین سیدنا عمر رضی اللہ عنہ ته شکایت کړې وو، چې دې مونږ صحیح نه کوی، او یو اووئیل، عدل او انصاف نه کوی، جهاد له نه ځی، او تقسیم صحیح نه کوی.

«لا یسیر بالسبیة ولا یقسم بالسویة ولا یعدل فی القفیة»^(۳)

(۱) فتح الباری: ۱۰۶، ۹، و عمدة القاری: ۲۲۹، ۱۶، وإرشاد الساری: ۲۱۷، ۸

(۲) الطبقات الکبری، الطبقة الأولى ذکر أول من رمى بسهم فی سبیل الله: ۱۱۳، ۳

(۳) صحیح البخاری، کتاب الأذان، باب وجوب القراءة للامام والمأموم فی الصلوات کلهما فی الحضر والسفر وما یجهر فیها وما یخافت، رقم: ۱۷۵۵

ابن بطال وائی، "بنو اسد" و نیلو سره حضرت سعد رضی اللہ عنہ په دې کښې په حضرت عمر رضی اللہ عنہ باندې تعرض او کړو، حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ وائی، دا صحیح نه ده، ځکه چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ خو د بنی عدی بن کعب بن لوی نه دې، نه چې د بنو اسد نه، او نووی فرمائی، دې نه اسد بن عبد العزی مراد دې، چې د زبیر بن العوام قبیله ده، حافظ صاحب دا هم د هغوی (نووی) وهم گرځولي دي. (۱)

قوله: تُعزِّرُنِي: بالزاء المعجمة والراء المهملة تعزير په معنی د تادیب سره، یعنی ما پوهوی، او ما ته ادب ښائی، یا تعزیر په معنی د تعبیر دې، یعنی ما ملامتہ کوی، او ما ته پیغور را کوی، علی الاسلام یعنی هغوی ته د حضرت سعد په اسلام باندې اعتراض وو، چې د دوی په هر عمل کښې کمې او کوتاهی دې، لکه چې څنگه اوس د کتاب الاذان یو حدیث ذکر کړې شو، یا څنگه چې هم د کتاب الاذان یو بل روایت دې،

حضرت عمر رضی اللہ عنہ هغوی ته فرمائی: "لقد شكوك في كل شيء حق الصلاة". (۲)
او یا هم مونځ مراد دې، ولې ددې د اهمیت د وجهې نه ئې ترې تعبیر په اسلام سره او کړو، څنگه چې "وما كان الله ليضيع إيمانكم". (۳) کښې ئې په ایمان سره تعبیر کړې دې، په دې وجه چې مونځ "عماد الدين" (د دین ستن) او "رأس الإسلام" دې. (۴)

قوله: لَقَدْ خِبتُ إِذَا.....: یعنی که د اسلام د سابقیت سره سره زه د بنو اسد د تعلیم او تربیت محتاج یم، نو زما نه زیات خائب او خاسر نقصان موندونکې او ملامتہ بل هیڅ څوک نشته، او گویا زما اعمال بې فائدې شول (یعنی اوبو یوړل). (۵)

۱۶- باب: ذِکْرُ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهُمْ أَبُو الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

په بعضې نسخو کښې د "باب" لفظ شته، او په بعضو کښې نشته. (۶)

د أصهار معنی او مراد: أصهار د صهر بکسر الصاد جمع ده، جوهری وائی:

"الأصهار أهل بيت المرأة، من الخليل قال: ومن العرب من يجعل الصهر من الأحباء والأختان جميعاً. يقال صاهرت إليهم إذا تزوجت فيهم، وأصهرت بهم إذا اتصلت بهم وتحارمت بهوار أو نسب أو تزوج". (۷)

(۱) فتح الباری: ۱۱۰۶، ۹.

(۲) صحیح البخاری، کتاب الاذان، رقم: ۱۵۷۰.

(۳) سورة البقرة: ۱۱۴۳.

(۴) إرشاد الساری: ۱۲۱۷، ۸.

(۵) فتح الباری: ۱۰۶، ۹، وإرشاد الساری: ۱۲۱۷، ۸.

(۶) عمدة القاری: ۱۲۲۹، ۱۶.

(۷) الصغاح للجوهري، ص: ۱۶۰، ۴.

اصهار د بنځې کور والو ته ویلې شی. خلیل وائی بعضی عرب دا هم وائی. چې د "صهر" تعلق د بنځې د خپلوانو سره هم دی. او د لور د سخرگنۍ والو سره هم. یعنی په دواړو باندې د اصهار اطلاق کیږي. (احماء. د حمو جمع ده. د بنځې ورور او نورو خپلوانو ته ویلې شی. او آختان د ختن جمع ده. چې د لور خاوند یعنی زوم وغیره د پاره استعمالیږي).

صاهرت چې کله په الی سره متعدی شی. نو ددې معنی وی. چې په فلانکې خلقو کښې ما نکاح او کړه. او اصهرت بهم د باب افعال نه چې په باء سره متعدی وی. نو ددې معنی وی. زه هغوی سره ملاؤ شوم، او د هغوی په ملگرتیا، خپلولی او یا په هغوی کښې د نکاح په ذریعه ما عزت او موندلو.

په هر حال کښې د صحیح بخاری د شارحینو او د اهل لغتو تقریباً په دې باندې اتفاق دی. چې د اصهار اطلاق د سړي په سخرگنۍ او زومتوب په خپلولی یعنی د لور په بنسخرگنۍ د او خور په سخرگنۍ ټولو باندې کیږي، د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه په فتح الباری کښې عبارت دي:

"وأصل المصاهرة المقاربة، وقال الراغب: الصهر الختن وأهل بيت المرأة يقال لهم الأصهار. قاله الخليل وقال ابن الأعرابي: الأصهار ما يتحرر به جوار أو نسب أو تزوج." (۱)

یعنی د مصاهرت معنی په اصل کښې مقاربت ده. امام راغب وائی. "صهر" زوم ته وائی. د بنځې کور والو ته اصهار ویلې شی، دا د خلیل قول هم دی، ابن الاعرابی وائی، څوک چې په جوار. نسب او نکاح سره حرامیږي، هغه اصهار دی.

قسطلانی وائی: "اصهار النبی..... جمع الصهر بالکس، قال فی القاموس وزوج بنت الرجل وزوج أخته. والأختان أصهاراً أيضاً..... والأختان جمع ختن وهو کل من کان من قبل المرأة کالأب والأخ." (۲)

یعنی په اصهار النبی کښې د "اصهار" د صهر جمع ده. په قاموس کښې دی، چې د سړي د لور یا خور خاوند ته صهر وائی. اصهار او آختان جمع ختن دواړو یوه معنی ده، او په دې سره هر هغه خپلوان مراد دی، چې د بنځې په وجهې سره خپل شوې وی، لکه د هغې پلار ورور وغیره علامه عینی رحمته الله علیه تقریباً هم د دغې خبرې کولو نه ورسره فرمائی:

"هكذا عند العرب وأما عند العامة فختن الرجل زوج ابنته." (۳)

د عربو له مخې هم دغه تحقیق او تفصیل دی، او عام اولس (یعنی عام خلق) ختن زوم ته وائی قوله: مِنْهُمْ أَبُو الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ: د ابو العاص نوم ربیع، مقسم یا هشیم بن الربیع بن

(۱) فتح الباری: ۱۱۰۷، ۹

(۲) إرشاد الساری: ۲۱۸، ۸

(۳) عمدة القاری: ۱۶، ۲۳۰

ربیعۃ بن عبد العزی بن عبد شمس بن عبد مناف دے، او د دوی د مور نوم هاله بن خویلد دے، چې د ام المؤمنین حضرت خدیجہؓ خور ده، حافظ ابن حجرؒ فرمائی:

امام بخاری مذکورہ ترجمہ قائلو سره د عبد بن ابی اوفی یو مرفوع روایت اړخ ته اشاره اوکړه. دا د حاکم روایت دے، او د هغې الفاظ دادی:

«سألت بني لا تزوجوا أحدًا من أمقي ولا تزوجوا إليه إلا كان معنى الجنة فأعطاني» (۱)

رسول الله ﷺ فرمائی، ما د خپل رب نه دا اوغوښتل، چې زه په خپل امت کښې چا سره هم نکاح اوکړم، بیا چاته رسته ورکړم، چې هغه ماسره په جنت کښې وی، نو زما رب ماته دا راکړه د رسول الله ﷺ ټول زومان مسلمانان وو؛ مطلب دادې، چې د رسول الله ﷺ سخران ټول مسلمانان دي، ځکه چې رسول الله ﷺ د دې دعا او فرمانيله او هغه قبوله هم شوه، او د هغوی په سخرانو کښې ابو العاص بن ربیع هم دي، نو هغه هم جنتی دے، اوس دا خبره چې ابو العاص بن ربیع د رسول الله ﷺ په سخرانو کښې ولې شمیر کړې شو، په دې کښې خو یو قول د نوویؒ دے، او یو د ابن حجرؒ دے.

نووی فرمائی: د «صهر» اطلاق په اقارب الزوجین باندې کیږي، او مصاهرت مقاربت بین المتباعدین ته ویلې شی. په دې باندې د امام بخاری هم عمل دے، ځکه چې ابو العاص بن ربیع د رسول الله ﷺ د ازواج مطهراتو خپلوان خونه وو، ولې صرف تر دې حده پورې چې د حضرت خدیجہؓ خورنې، ابن الاخت، وو، ابن حجرؒ دا ذکر کولو سره په دې باندې رد کړې دے، او وې فرمائیل، چې د ابو العاص دلته ذکر او په اصهارو کښې شمیر په دې بناء باندې نه دے، چې هغه د حضرت خدیجہؓ د خور ځوې دے، بلکه په دې بناء باندې دے، چې هغه د رسول الله ﷺ د لور خاوند وو (۲)

لهذا دلته د دوی د ذکر کولو نه دا معلومیږي، چې په څوم باندې هم د «صهر» اطلاق کیږي. د زینبؓ او ابو العاصؓ نکاح او د هغوی بچۍ: د رسول الله ﷺ د لور سره د دوی د نکاح تفصیل دادې، حضرت زینبؓ چې د رسول الله ﷺ د ټولو نه مشره لور وه، دې سره د ابو العاص نکاح د نبی ﷺ د بعثت نه وړاندې وشوه، بیا د بدر په موقع باندې ابو العاص هم د نورو مشرکانو په ملګرتیا کښې د مسلمانانو په لاس بندی شو، او حضرت زینبؓ دې خلاص کړې دې، ولې رسول الله ﷺ دوی ته په دې شرط باندې آزادی ورکړه، چې دې به حضرت زینبؓ رسول الله ﷺ ته راستوی، هغوی دا شرط اومنلو، او بیا ئې پوره هم کړو، په حدیث باب کښې د نبی ﷺ د ارشاد «وعدن فویل» هم دغه معنی ده.

بیا دویم واري ابو العاص بندی شو، نو د رسول الله ﷺ لور هغه خلاص کړو، او هغه بیا مسلمان شو، نو رسول الله ﷺ حضرت زینبؓ هغوی ته بیا په نکاح ورکړه، او بیا د

هغوی ﷺ د خیتي نه امامه پیدا شوه، د هغی په حقله په حدیث کښې مذکور دی، چې رسول الله ﷺ به د مونځ په مینځ کښې پورته کوله، همدغه شان ددې یو څوې هم پیدا شوي وو، چې د هغه نوم علی وو، او د رسول الله ﷺ په زمانه کښې هغه مرافق وو، بیا وئیلې شی، چې هغه د رسول الله ﷺ په ژوند کښې وفات شو، او ابو العاص بن الربیع په ۱۲ هجري کښې وفات شو.

دمنهم ابو العاص وئیلو حکمت: امام بخاری رحمه الله منهم ابو العاص وئیلو سره په هغه خلقو تنقید یعنی رد او کړو، چا چې د حضرت عثمان رحمه الله او حضرت علی رحمه الله په شان د دوی (یعنی د ابو العاص) د رسول الله ﷺ د زوم کیدو نه انکار کړې دي، یا د دوی ذکر ئې د رسول الله ﷺ په زومانو کښې نه دي کړي، حال دا دي چې دې هم د رسول الله ﷺ په زومانو کښې دي، او مسلمان شوي هم دي، ددې دریو حضراتو نه علاوه د رسول الله ﷺ لوریانې د چا په نکاح کښې نه دي راغلې، ما سوا د ابو لهب د ځوی نه، چې د هغه نکاح د حضرت زینب رحمه الله سره شوې وه، ولې د صحبت نه وړاندې د هغه پلار ددې د پریښودو او وئیل، او هغه پریښوده هم، بیا حضرت عثمان رحمه الله هغې سره نکاح او کړه، او ام کلثوم سره هم د حضرت عثمان رحمه الله نکاح شوی وه، د دریمې لور حضرت زینب رحمه الله نکاح ابو العاص سره اوشوه، او د څلورمې لور فاطمة الزهراء، نکاح د حضرت علی (کرم الله وجهه) سره.

دلته ددې باب لاندې امام بخاری رحمه الله صرف ددې حضراتو ذکر کړې دي، چا سره چې رسول الله ﷺ د خپلو لونړو نکاحونه او کړل، او تر کومې پورې چې د هغوی تعلق دي، کوم ځانې کښې چې د رسول الله ﷺ نکاحونه اوشو، یعنی د هغوی ﷺ سخرگنئ، نو د هغوی ذکر دلته مقصود نه دي.)

۳۵۲۳) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ حُسَيْنٍ أَنَّ السُّورَ بْنَ مَحْرَمَةَ قَالَ إِنَّ عَلِيًّا خَطَبَ بَيْنَ أَبِي جَبَلٍ، فَمِيعَتْ بِذَلِكَ فَاطِمَةُ، فَأَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَتْ يَزْعُمُ قَوْمُكَ أَنَّكَ لَا تَقْضِي لِنِسَائِكَ، هَذَا عَلِيٌّ نَاكِحٌ بَيْنَ أَبِي جَبَلٍ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَمِيعَتُهُ جِبْنٌ تَشْهَدُ يَقُولُ «أَمَا بَعْدُ أَنْكَحْتُ أَبَا الْعَاصِ بْنَ الرَّبِيعِ، فَحَدَّثَنِي وَصَدَّقَنِي، وَإِنَّ فَاطِمَةَ بَضْعَةٌ مِنِّي، وَإِنِّي أَكْرَهُ أَنْ يَسُوءَهَا، وَاللَّهِ لَا تَحْتَمِلُهُمْ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَبَيْنَتْ عَدُوَّ اللَّهِ عِنْدَ رَجُلٍ وَاحِدٍ». فَتَرَكَ عَلَى الْخُطْبَةِ. وَزَادَ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ حَلْحَلَةَ عَنِ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ عَلِيٍّ عَنِ مِسْوَرٍ، سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- وَذَكَرَ صِهْرَ آلِهِ مِنْ بَنِي عَبْدِ شَمْسٍ فَأَتْنِي عَلَيْهِ فِي مَصَاهِرِهِ إِيَّاهُ فَأَحْسَنَ قَالَ «حَدَّثَنِي فَصَدَّقَنِي، وَوَعَدَنِي فَوَقَّى لِي». (ر: ۸۸۴)

(الموطا باب جامع الصلاة، رقم: ۴۱۰، وصحيح البخاری، باب إذا حمل جارية صغيرة: ۱۵۱۶)

(فتح الباری: ۱۱۰۸، ۹)

(الحديث سبق تخريجه في كتاب الجمعة، باب من قال في الخطبة، أما بعد، رقم: ۹۲۶)

رجال الحديث

أَبُو الْيَمَانِ دا ابو الیمان الحکم بن نافع بهرانی حمصی دی، دده احوال د کتاب بهم الوحی، الحديث السادس لاندې تیر شوی دی.^(۱)

شُعَيْبُ دا شعيب ابو البشر ابن أبی حمزة القرشي الاموي دی، دده حالات د کتاب بهم الوحی، الحديث السادس لاندې تیر شوی دی.^(۲)

أَبُو هُرَيْرَةَ دا ابن شهاب الزهري دی، دده احوال د کتاب بهم الوحی، الحديث الثالث لاندې تیر شوی دی.^(۳)

عَلِيُّ بْنُ حُسَيْنٍ دا علی بن الحسین بن علی زین العابدین دی، دده احوال د کتاب الجبعة، باب "من قال فی الخطبة بعد العشاء..... أما بعد" لاندې تیر شوی دی.^(۴)

أَمْسُورُ بْنُ مَخْرَمَةَ دا رسول الله ﷺ صحابی دی، دده احوال د کتاب الوضوء، باب "استعمال فضل وضوء الناس" لاندې تیر شوی دی.^(۵)

حضرت علی رضی الله عنه د حضرت فاطمې رضی الله عنها د پاسه د ابو جهل لور سره ولې نکاح کوله: إِنَّ عَلِيًّا خَطَبَ بِثَأْنِ جَهْلٍ..... حضرت علی رضی الله عنه کیدی شي د عموم جواز په وجه باندې د ابو جهل لور ته د نکاح پیغام ورکړي وی. او دلته معامله د رسول الله ﷺ د لور وه، او ښکاره خبره ده د رسول الله ﷺ ځانگړي حقوق او ځانگړي مقام او امتیازی خصوصیات دی.

نو رسول الله ﷺ راتلو سره خطبه ارشاد او فرمائیله، او په هغې خطبه کښې ئې ددې اظهار او فرمائیله. په هغې کښې ئې یوه خبره خو دا او فرمائیله، چې د الله تعالی د نبی او د الله تعالی د دښمن لوریانې یو ځایي دي یو سړی په نکاح کښې نه شي جمع کیدی، په دې وجه که علی. د بنت عدو الله یعنی د ابو جهل لور سره په نکاح کولو باندې مصر وی، چې فی نفسه جائز ده. نو بنت رسول الله دی پرېږدی.

دویمه خبره ئې دا او فرمائیله، چې فاطمه رضی الله عنها د رسول الله ﷺ د زړه ټکړه ده، او هغې ته به په ښې (ضرة) سره تکلیف وی، او د هغې په تکلیف سره به رسول الله ﷺ ته هم تکلیف وی، چې د حضرت علی رضی الله عنه حق کښې ډیر زیات د نقصان خبره ده، او دلته خو معامله د رسول الله ﷺ

(۱) کشف الباری: ۱، ۴۷۹

(۲) کشف الباری: ۱، ۴۸۰

(۳) کشف الباری: ۱، ۳۲۶

(۴) اوکوری، حدیث: ۱۹۲۹

(۵) صحیح البخاری، کتاب الوضوء، حدیث: ۱۱۸۹

د لور وه په دې وجه رسول الله ﷺ خطبه ارشاد فرمائیږي سره ټولو ته او وویل، چې د رسول الله ﷺ د لوریانو معامله علی سبیل الایجاب یا علی سبیل الاولیة داده، چې د هغوی د پاسه بل چا سره نکاح اونه کړې شی، حضرت علی رضی الله عنه وړاندې ددې علم یا ددې حساسیت اندازه نه وه، او کله چې معلومه شوه، نو هغوی ﷺ دا یغني ده دویمې نکاح اراده پریښوده.

د حدیث د موضوعی کړخولو تردید: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، شریف مرتضی ددې نکتې نه د نه خبریدو په وجه وئیلی دی، چې دا حدیث موضوعی دی، او د حضرت علی رضی الله عنه داسې څه واقع وړاندې نه ده راغلې، او د موضوعی کیدو وجه ئې دا اوبښودله، چې دا حدیث مسور بن مخرمه رضی الله عنه روایت کړې دی، چې د حضرت علی رضی الله عنه مخالفینو نه وو، او یا دا واقع د ابن الزبیر رضی الله عنه روایت سره منقول ده، او دې خو د حضرت علی رضی الله عنه مسور نه هم زیات مخالف وو.

د مرتضی دا خبره په دې وجه صحیح نه ده، او اصحابو د صحاحو ددې حدیث په تخریج باندې اتفاق کړې دي (۱).

قوله: هَذَا عَلِيٌّ نَاحِكٌ.....: د طبرانی روایت دی، هم د ابو الیمان نه، په هغې کښې "هذا علی ناکحاً" په نصب سره راغلې دي (۲).

دغه شان د مسلم په روایت کښې هم "ناکحاً" منصوب راغلې دي (۳).

حضرت علی رضی الله عنه ناکح وئیلې شوی دی، حال دادې چې هغوی نکاح نه وه کړې، ولې د نکاح قصد او اراده ئې کړې وه، په دې وجه د ما یوول په اعتبار سره په هغوی باندې د ناکح اطلاق او کړې شو (۴).

د بنت ابی جهل نوم: د ابو جهل د مذکوره لور نوم څه وو، په دې کښې د شارحین حدیثو گڼ شمیر اقوال دی.

یو قول دادې، چې ددې نوم جویرییه وو، دا قول حاکم په "الإکلیل" کښې ذکر کړې دی، او هم دا زیات مشهور دي. بعضې حضراتو "عوراء" نوم نقل کړې دي، بعضو "حنفاء" یا "حیفاء" بعضو "جرهه" او بعضو "جمیله" ذکر کړې دي، هغې سره په نکاح کونکې کښې یو قول خو دادې، چې دې نه ورستو هغې سره بیا عتاب بن أسید نکاح اوکړه، او یو قول دادې، چې د ابو جهل د کومې لور نوم صفیه ذکر شوې دي، هغې سره سهل بن عمرو نکاح کړې وه، ابن السکت

(۱) فتح الباری: ۱۱۰۸، ۹

(۲) المعجم الكبير ۴۰۵، ۱۴ (۱۶۴۴۹)

(۳) صحیح مسلم، کتاب الفضائل، باب، من فضائل فاطمة بنت الرسول، رقم: ۱۶۳۱۰

(۴) فتح الباری: ۱۱۰۸، ۹

و غیره وائی هغه همدغه بنسخه ده^(۱)

نو گویا د ابو جهل همدغه لور وه، کومې سره چې حضرت علی ﷺ نکاح کول غوښتل، او بیا ورسو هغې سره نکاح کونکې یا عتاب بن أسید دې، او یا سهل بن عمرو.

قوله: حَدَّثَنِي قَصْدَقِي: ددې جملې مطلب بیانولو سره ابن حجر العسقلانی ﷺ فرمائی، چې کیدې شی ابو العاص ﷺ پخپله دا پابندی په ځان لگولې وه، چې زه به په زینب بنت الرسول باندې چا سره هم نکاح نه کوم، او همدغه شان حضرت علی ﷺ هم په دې شرط د حضرت فاطمې ﷺ سره نکاح کړې وه، ولې د هغوی نه بیا دا شرط هیر شوې وو، په دې وجه ئې د ابو جهل د لور سره د نکاح خواهش ټکاره کړې وو، او یا شرط خو ئې نه وو لگولې، ولې هسې ئې د هغې خیال ساتل غوښتل، او کله چې ئې خیال اونه ساتلو نو د عتاب لاندې راغی^(۲)

رسول الله ﷺ د عادت خلاف حضرت علی ﷺ ته ولې دومره سختې خبرې اوکړې؟ د رسول الله ﷺ په نظر کښې چې څنگه د خپلې لور حضرت فاطمې ﷺ لوڼې مقام وو، نو حضرت علی ﷺ هم د هغوی ﷺ له مخې څه کم نه وو، او هسې هم د حضرت علی ﷺ لوڼې شان معروف او مسلم دې. نو بیا رسول الله ﷺ هغوی ته دومره سختې خبرې ولې اوکړې، او د رسول الله ﷺ عادت هم د نامې اخستلو سره مخاطب کولو سره د سختو خبرو کولو نه وو...؟ شارحین فرمائی اصل کښې په دغه وخت کښې د حضرت فاطمې ﷺ حالت داسې وو، چې د هغې مور او خوریانې ټولې وفات شوې وې، ځکه چې دا د فتح مکې نه ورسو واقعه ده، په دې وخت کښې حضرت فاطمه ﷺ ډیره حساسه شوې وه، او که په دې حالت کښې په هغې باندې بڼه هم راوستې شوې وې، نو په دې سره هغې ته د حد نه زیات تکلیف رسیدلو، په دې وجه رسول الله ﷺ د هغې د اکرام او د زړه د خیال ساتلو د پاره دا طریقه اختیار کړه^(۳)

او محب طبری وائی، چې د حضرت علی ﷺ د پاره د "ما انکم الرسول فخذوه وما نهکم عنه فالتھوا" له مخې د فاطمې ﷺ په ژوند کښې بل چا سره نکاح جائز نه وه، او یو قول دادې، چې په بنات النبی باندې دویم نکاح کول حرام دی^(۴)، او چې ددې سره سره حضرت علی ﷺ دویمه نکاح کوله، نو رسول الله ﷺ به خامخه هغوی ته سختې خبرې کولې.

قوله: وَزَادَ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ حَلْحَلَةَ: د محمد بن عمرو بن حلحله الدیلی احوال د کتاب

الأذان، باب "سنة الجلوس في التشهد" حدیث رقم (۸۲۸)، لاندې تیر شوی دی.

(۱) فتح الباری: ۱۱۰۸، ۹

(۲) فتح الباری: ۱۱۰۸، ۹

(۳) فتح الباری: ۱۱۰۸، ۹

(۴) ارشاد الساری: ۱۲۱۹، ۸

دا حدیث موصولاً د کتاب فرض الخمس په اول کښې تیر شوی دې^(۱)
د بنو عبد شمس نه مراد ابو العاص دې، څنگه چې اوس د هغوی سلسله نسب بیان شوی
ده، هغوی د شمس بن عبد مناف سره تعلق لری.

د "فرض الخمس" د مذکوره حدیث نه دا هم معلومیږی، رسول الله ﷺ چې حضرت علی رضی الله عنه
دویمې نکاح ته منع کړې وو، د اصرف په هغوی باندې د شفقت او د هغوی د دین خاطر و(۲)

۱۷- باب: مَنَاقِبُ زَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ مَوْلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
وَقَالَ الْبُزْأَنِيُّ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَنْتَ أَخُوْنَا وَمَوْلَانَا» . [ر: ۲۵۵۲]

د زيد بن حارثه نسب او رسول الله ﷺ ته د راتلو قيصه: د زيد بن حارثه بن شرحبيل بن كعب
بن عبد العزى الكلبي تعلق د قبيله بنى كلب سره دې، د جاهليت په زمانه كښې بندي كيدو
سره غلام جوړ كړې شوى وو، بيا حكيم بن حزام دې د خپلې پيواخت (آل) حضرت
خديجې رضی الله عنها د پاره واخستو، او ورستو بيا د حضرت خديجې رضی الله عنها نه رسول الله ﷺ
اوغوښتلو، نو هغې دې رسول الله ﷺ ته هبه كړو(۳)

او يو قول دادې، چې د زيد مور دې خپل ځان سره كړو او د خپلو رسته دارو ملاقات ته
وتلى وو، چې څو ډاگوانو دې د هغې نه اغواء كړو (او تختوؤ)، او عكاظ بازار ته راتلو سره
ئې په دوى باندې بولى اولگوله، نو حكيم بن حزام دې په څلور سوه درهم باندې واخستو، د
دوى (حضرت زيد) عمر په دغه وخت كښې اته كاله وو(۴)

بيا د دوى د كور خلقو ته پته اولگيده، هغوى د ليدو د پاره مكې مكرمې ته د رسول الله ﷺ
خوا ته راغلل، او كله چې ئې دلته خپل ځوى اوليدو، نو رسول الله ﷺ ته ئې خواست
او كړو، چې تاسو فديده واخلي او دې مونږ ته حواله كړې، رسول الله ﷺ هغوى ته د خپل پلار
او تره سره د تلو او يا رسول الله ﷺ سره د پاتې كيدو اختيار وركړو، زيد په حيرانه كونكې
توگه باندې خپل پلار سره د تلو نه انكار او كړو، او رسول الله ﷺ سره پاتې كيدو ته ئې

ترجیح وركړه، ابن منده په "معرفه الصحابة" كښې د زيد بن حارثه د آل بيتو په حوالې سره
روايت ذكر كړې دې، چې حارثه (يعنى د زيد پلار) هم په دغه ورځ اسلام قبول كړو(۵)
او ترمذى رحمه الله د جبله بن حارثه په طريقې سره نقل كړى دى، چې جبله رسول الله ﷺ ته
او وئيل: يا رسول الله! "ابعث معى اخي زيداً" اې د الله تعالى رسوله! زما ورور ما سره اوليږه.

(۱) كتاب فرض الخمس، رقم: ۳۱۱۰، باب ما ذكر من درع النبی وعصاه وسيفه.....

(۲) اوگورئ: كتاب فرض الخمس، رقم: ۱۳۱۱۰

(۳) فتح الباری: ۱۱۰۹.

(۴) عمدة القاری: ۲۳۱، ۱۶، شرح الکرماني: ۱۱۲، ۱۵.

(۵) فتح الباری: ۱۱۹۱، ۹.

رسول الله ﷺ او فرمائیل، "هوذا فإن انطلق معك لم أمنعه". هغه دادې اکه تاسو سره تلل غواړئ، نو زه ئې نه منع کووم، په دې باندې زید او وئیل، "یا رسول الله! والله لا اختار عليك أحد" ای د الله تعالی رسول زه په تاسو باندې چا له هم ترجیح نه شم ورکولې.

جَنَلَهُ وَائِي: "فرايت رأي أعي أفضل من رأي". (۱)

ما د خپل ورور رائې په خپله رائې باندې غوره او ګټرله.

قوله: أَنْتَ أَخُونَا وَمَوْلَانَا..... داروایت په کتاب المغازی، باب عمرة القضاء کښې موصولاً مذکور دې. (۲)

۳۵۲۴ (۲) حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بَعْثًا، وَأَمَرَ عَلَيْهِمُ أَسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ، فَطَعَنَ بَعْضُ النَّاسِ فِي إِمَارَتِهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنْ تَطَعْنُوا فِي إِمَارَتِهِ فَقَدْ كُنْتُمْ تَطَعُونَنِي فِي إِمَارَةِ أَبِيهِ مِنْ قَبْلُ، وَإِنَّمَا اللَّهُ، إِنْ كَانَ خَلِيفًا لِلإِمَارَةِ، وَإِنْ كَانَ لِمَنْ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَيَّ، وَإِنَّ هَذَا لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ بَعْدَهُ». (۴، ۴۰۰۴، ۴۱۹۸، ۴۱۹۹، ۶۲۵۲، ۶۷۶۴)

رجال الحديث

خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ: دا خالد بن مخلد ابو الهيثم البجلي القَطَوَانِي دې، دده احوال د کتاب العلم، باب "طرح الإمام السائلة على أصحابه ليختبر ما عندهم من العلم" لاندې تيره شوي ده. (۴)
سُلَيْمَانُ: دا سليمان بن بلال قرشي تيمي دې، دده احوال هم د دغې کتاب العلم، باب "طرح الإمام السائلة على أصحابه" لاندې تير شوي دي. (۵)

(۱) حديث: ۱۳۲۵۱

(۲) جامع الترمذی، کتاب المناقب، باب مناقب زید بن حارثه، رقم: ۱۳۸۱۵

(۳) الحديث أخرجه البخاري أيضاً في صحيحه في كتاب المغازی، باب غزوة زید بن حارثه، رقم: ۴۲۵۰، وفي باب بعث النبي أسامة بن زيد رضي الله عنه في مرضه الذي توفي فيه، رقم: ۴۶۹، ۴۶۸، ۴۶۷، وفي باب الإيمان والنذور، باب قول النبي ﷺ "وأيم الله" رقم: ۶۶۲۷، وكتاب الأحكام، باب من لم يكثر بطن من لا يعلم في الأمراء حديثاً، رقم: ۷۱۸۷، وأخرجه مسلم في صحيحه في كتاب الفضائل، باب من فضائل زید بن حارثه، رقم: ۶۲۶۵، ۶۲۶۴، ۶۲۶۳، والترمذی في جامعه، كتاب المناقب، باب مناقب زید بن حارثه، رقم: ۳۸۱۶، والنسائي في السنن الكبرى، باب مناقب زید بن حارثه، رقم: ۱۴۷۰، ۱۸۱۵۲، ۱۸۱۱

(۴) كشف الباری: ۱۱۳۵، ۳

(۵) كشف الباری: ۱۱۳۵، ۳

عَبْدُ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ: دا عبد الله بن دینار قرشی عدوی مدنی دی، دده احوال د کتاب العلم، باب "قول المحدث حدثنا أو أخبرنا أو نبأنا" لاندې تیر شوی دی (۱)

عَبْدُ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو: صحابی ابن صحابی رسول الله ﷺ دی، د دوی احوال د کتاب ایمان، باب "الإيمان وقول النبي ﷺ بقی الإسلام علی خمس" لاندې تیر شوی دی (۲)

د اسامه د لښکر څه تفصیل: یعت النبی بعتاً نه مراد د اسامه بن زید هغه لښکر دی، چې د هغې رسول الله ﷺ په خپل مرض الوفات کښې د شنبې په ورځ یا دینچ شنبې په ورځ حکم ورکړو. ابن اسحاق په خپل سیرت کښې دا په تفصیل سره ذکر کړې دی، په هغې کښې د رسول الله ﷺ دا الفاظ منقول دي: "اغزى سبيل الله وسرالى موضع مقتل أبيك فقد وليتك هذا الجيش" (۳). اسامه بن زید د دې لښکر امیر جوړولو باندې بعضې خلکو اعتراض اوکړو.

حافظ ابن حجر رحمه الله په مغازی کښې ذکر کړې دی، چې د اعتراض کونکي نوم عیاش بن أبی ربیعہ دی، او کله چې هغه اعتراض اوکړو، نو حضرت عمر رضی الله عنه رد کړو، او بیا ئې رسول الله ﷺ ته اووئیل، رسول الله ﷺ د مرض الوفات په سختۍ کښې وو، ولې ددې لښکر د حد درجې اهمیت په بناء باندې هغوی ﷺ او فرمائیل، "انفذوا بعت أسامة" د اسامه لښکر اولیږئ او بیا د رسول الله ﷺ وفات نه ورستو د هغوی خلیفه سیدنا صدیق اکبر رضی الله عنه ټولو نامساعدو حالاتو سره سره د ټولو نه اولنې کار دا اوکړو، چې د اسامه لښکر ئې اولیږلو (۴)

د حضرت زید بن حارثه رضی الله عنه په امارت باندې اعتراض: "إن تطعنوا في أمارته فقد كنتم تطعنون في أمارته أبيه....." وئیلو سره رسول الله ﷺ د حضرت اسامه او د هغوی د پلار دواړو اهمیت بیان او فرمائیلو، او دا هم چې د دواړو په امارت باندې خلکو اعتراض اوکړو، ولې دا اعتراض بې ځایه دی.

د حضرت زید بن حارثه کوم امارت ته چې په دې ځانې کښې اشاره ده، (چې په هغې خلکو اعتراض کړې وو) دې نه په غزوۀ موته کښې د هغوی امارت مراد دی (۵).
د مولی او مفضول د امارت جواز: د حضرت زید بن حارثه او د هغوی د ځوې حضرت اسامه رضی الله عنه امارت نه دا هم معلومه شوه، چې مولى (یعنی آزاد کړې شوې غلام) او مفضول د احرارو او افضل په موجودگۍ کښې هم امیر جوړول جائز دی، ځکه چې په روایاتو کښې راغلې دی، چې د اسامه په لښکر کښې حضرت ابوبکر، عمر رضی الله عنه او نور اکابر صحابه کرام

(۱) کشف الباری: ۱۱۲۵:۳

(۲) کشف الباری: ۱۶۳۷:۱

(۳) فتح الباری: ۱۹۱۸

(۴) فتح الباری: ۱۹۱۸

(۵) فتح الباری: ۱۱۹۰:۸

هم موجود وو، بنکاره خبره ده چې مامورین وو. (۱)
او کرمانی وائی، چې صغیر په کبیر باندې هم د خه مصلحت په وجه باندې امیر جوړول ددې
حدیث له مخې جائز دی. (۲)

زید بن حارثه د رسول الله ﷺ مولى او متبني وو، د دوی نکاح رسول الله ﷺ د خپلې پالنه
کونکې أم ایمن رضی الله عنهما سره کړې وه، او هم ددې نه د هغوی ځوې اسامه پیدا شو. (د زید بن
حارثه، واحد هغه صحابی دې، چې د دوی په قرآن پاک کښې په نوم سره ذکر موجود دې. (۳)

دې په غزوه موته کښې شهید شوې دې، او د حضرت اسامه رضی الله عنهما په ۵۴ هجری په وادی
القاری مدینه منوره کښې انتقال او شو. (۴)

ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت بنکاره دې.

د زید رضی الله عنهما او اسامه رضی الله عنهما په امارت باندې د اعتراض وجه او د هغوی په امارت کښې حکمت: د لفظ
طعن متعلق کرمانی وائی:

"يقال طعن بالرّمح واليد يطعن بالضم وطعن في العرض والنسب يطعن بالفتح، وقيل هانفتان فيهما". (۵)

يعنى د طعن بضم العين فى المضارع معنى ده، په نيزې يا لاس سره وهل، او د طعن بفتح
العين فى المضارع معنى ده، د چا نسب يا عزت ښه جوړول، او يو قول دادې چې طعن
بالضم او بالفتح د دواړو معنى په نيزې سره وهل هم ده، او نسب ښه جوړول هم.

بنکاره خبره ده دلته دويمه معنى مراد ده، ځکه چې خلقو د حضرت زید رضی الله عنهما شخصيت او
خاندانى حيثيت د تنقيد ښه جوړه کړه، نه چې د تورې او نيزې ښه.

اوس پاتې شوه دا خبره چې داسې ولي او شو، چې په زید رضی الله عنهما باندې هم اعتراض او شو، او د
هغوی په ځوې باندې هم، او د رسول الله ﷺ په نظر کښې هم هغه ددې مستحق وو.

د تورپشتي فاضلانه بحث: په دې باندې شارح د مصابيح حسن تورپشتي ډير فاضلانه بحث
فرمائيلې دې. وائی:

"إنما طعن من طعن في إمارتها، لأنها كآنا من الموال، وكانت العرب لا ترى تأمير الموال وتستكف من اتباعهم
كل الاستكاف، فلما جاء الله بالإسلام ورفع قدر من لم يكن له عندهم قدرٌ بالسابقة والهجرة والعلم
والتقوى، عرف حقهم المحفوظون من أهل الدين وأما المرتهنون بالعادة والمبتحنون بحب الرئاسة من الأعراب
ورؤساء القبائل فلم يزل يختلج في صدورهم شيء من ذلك لا سيما أهل النفاق فإنهم كانوا يسارعون إلى الطعن

(۱) فتح الباری: ۱۱۰، ۹

(۲) شرح الکرماني: ۱۱۲، ۱۵

(۳) عمدة القاری: ۱۲۳، ۱۶

(۴) فتح الباری: ۱۱۰، ۹

(۵) شرح الکرماني: ۱۱۲، ۱۵

وشدة النکیر علیہ وكان رسول الله قد بعث زید بن حارثة رضی اللہ عنہ أمیراً علی عدة سرايا وأعظمها جيش موته وسار تحت رايته فی تلك الغزوة نجباء الصحابة، منهم جعفر بن أبی طالب، وكان خلیفاً بهذا لك لسوايقه وفضله وقربه من رسول الله ﷺ۔ ثم كان یبعث أسامة وقد أمره فی مرضه علی جيش فیهم جماعة من مشیخة الصحابة وفضلاتهم وكنه رأى فی ذلك۔ سوى ما توسم فیہ من النجابة۔ أن یهدی الأمر ویوطئه لیمن یلی الأمر بعدہ، لئلا ینزع أحدیداً من الطاعة ولیعلم كل منهم أن العادات الجاهلیة قد عبت مسالكها وخفيت معالمها^(۱)۔

د زید او اسامہ رضی اللہ عنہما امارت باندې طعن کونکو په دې وجه طعن او کړو، چې دا دواړه د "موالی" نه وو، او عرب د موالی یعنی د آزاد کړې شوې غلام، یا بالفعل غلام، د امیر جوړیدلو قائل نه وو، او د داسې خلقو اتباع به ئې ډیر شرم گنول، کله چې الله تعالی اسلام راوړلېږلو، او چې څوک د هغوی له مخې بې قدره وو، د اسلام په قبولولو کښې په وړاندې والی، هجرت، علم او تقوی باندې ئې د هغوی قدر زیات کړو، نو معنی دیندارو د هغوی حقوق او پیژندل، او څوک چې د عاداتو غلامان او د مشرئ او سردارئ خوښونکی او ددې په محبت کښې راگیر باندېچیان او د قبیلو سرداران وو، د هغوی په زړونو کښې په دې حوالی سره تر اوسه پورې یوه خبره پاتې وه، بیا په خاصه توگه منافقان، چې هغوی به په دې طعن او گډو وډو خبرو او په سخت انکار کولو کښې ډیر د تندئ اظهار کولو۔

او زید بن حارثة رضی اللہ عنہ رسول الله ﷺ په څو غزواتو کښې امیر جوړ کړو، چې په هغې کښې د ټولو نه لویه غزوه موته ده، په دې غزوه کښې د حضرت زید رضی اللہ عنہ بیرغ (جهنوي) لاندې لوتې لوتې کمندانانو صحابه کرام رضی اللہ عنہم برخه واخسته، لکه جعفر طیار رضی اللہ عنہ او نور صحابه کرام رضی اللہ عنہم۔ او حضرت زید چې امیر جوړ کړې شو، هغه خو د خپلو فضائلو، امتیازاتو او رسول الله ﷺ سره د قربت په وجه ددې مستحق هم وو، دې نه ورستو بیا هغوی رضی اللہ عنہم حضرت اسامه رضی اللہ عنہ لېږلو، نو په مرض الوفات کښې رسول الله ﷺ دې د یو داسې لښکر امیر جوړ کړو، چې په هغې کښې څو اکابر صحابه کرام رضی اللہ عنہم موجود وو، ددې یوه وجه په حضرت اسامه کښې د کمندانئ آثارو لیدو نه علاوه دا هم وه، چې رسول الله ﷺ د خپل ځان نه ورستو جوړیدونکی ولی الامر د پاره یو قسم لار هم صفا کوله، ځکه چې د هغه یعنی د ورستو راتلونکی خلیفه، د اطاعت نه هر چا لاس بهر کولی شو، نو د هغوی رضی اللہ عنہم په دې عمل سره مقصود دا وو، چې ټول خلق په دې پوهه شی، چې د جاهلیت د عادتونو او رسمونو والا طبیعت ختم شو، او د هغې آثار او نښې ختمې شوې۔

قوله: اِنْ تَطَعْنُوْنِیْ اِمَّاْرَتِه: طبیی فرمائی، دلته په شرط باندې د جزاء ترتب د تنبیه او توبیخ په تاویل باندې دې، او تقدیر د عبارت داسې دې:

"طعنکم الآن فیہ سبب لأن اخرجکم ان ذلك عن عادة الجاهلیة وهجیرهم ومن ذلك طعنکم فی آیه"۔

اودا به هم هفسې وی لکه څنگه چې دالله تعالی ارشاد: (إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ آثَرُ لَهُ مِنْ قَبْلُ) دې.

قوله: إِنْ كَانَ لِمَنْ أَحَبَّ النَّاسِ: د ابن مالک په اصل کښې د "کين احب" لام ساقط شوې دې، او ددې لام د ساقط کيدو وجه ئې دا ښودلې ده، چې دا ښ مخففه متوکه العمل دې، ددې مابعد د عدم ضرورت په وجه د لام فارقه بين أن المخففة وأن النافية نه خالی دې، ددې تفصيل دادې، چې "ان" چې کله د مثقله (مشدده) نه مخففه کيږي، نو هغه لفظاً د "ان" نافية په شان شي، بيا کله چې دا "ان" مخففه عمل نه کوي، نو په "ان" للإثبات "او" نافية کښې د ګډوډ والی ويږه وه، په دې وجه اهل فن ددې نه ورسو د لام تاکيد د راوړلو التزام او ګډوډي د پاره چې په دې سره په "ان" للإثبات او "ان" نافية کښې فرق راشي، خو ښکاره خبره ده، چې دا به په هغه وخت کښې کيږي، کله چې دا "ان" په کلمه کښې دواړه احتمالات وي، او په دواړو کښې هر يو په معنی باندې حمل ممکن وي، لکه "ان" علمتک لفاضلاً دلته لام لازم دې، ځکه چې "ان" متوکه العمل دې، او په دې مقام کښې د نفی احتمال موجود دې، نو تر کومې پورې چې لام نه وي، نو د اثبات معنی به متيقنه نه وي، او چرته چې د نفی صلاحيت نه وي، نو لام راوړل او ددې خلاف کول دواړه به جائز وي، او ددې لام د حذف مثال دې، د حضرت عائشې رضی الله عنها قول دې: "ان کان رسول الله يعشئنا وماننا طاعنا لا السلف من التبر".

۳۵۲۵، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ دَخَلَ عَلَى قَائِفٍ وَالتَّبِي - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - شَاهِدٌ، وَأَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ وَزَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ مُضْطَجِعَانِ، فَقَالَ إِنَّ هَذِهِ الْأَقْدَامَ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ. قَالَ فَسَرَّ بِذَلِكَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَأَعْجَبَهُ، فَأَخْبَرِيهِ عَائِشَةَ. (ر: ۳۲۶۲)

رجال الحديث

يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ: دا يحيى بن قزعة المكي القرشي المودن دې، دده احوال د كتاب الأذان، باب "صلاة النساء خلف الرجال" لاندې تير شوی دی.

إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ: دا إبراهيم بن سعد بن إبراهيم بن عبد الرحمن دې، دده احوال د كتاب العلم،

(سورة يوسف: ۱۷۷)

(شرح الطيبي: ۲۹۶، ۱۱. إرشاد الساري: ۱۲۲۱، ۸)

(سبق تخريجه في كتاب المناقب، باب صفة النبي، رقم: ۱۳۵۵۵)

باب "ما ذکر فی ذهاب موسیٰ البحر الی الخضر" لاندې تیر شوی دی (۱)

الزُّهْرِي: دا محمد بن مسلم بن شهاب الزهري دې، دده احوال د کتاب بنده الوسی، الحدیث الثالث لاندې تیر شوی دی (۲)

عُرْوَةُ: عروه بن الزبير بن العوام مراد دې، دده احوال د کتاب الإيمان، باب "حسن اسلام الروم" لاندې تیر شوی دی (۳)

قوله: دَخَلَ عَلَيَّ قَائِفٌ: قائف قیافه شناس (قیافه پیژندونکی، ته وئیلې شی، شارحین وائی: "الذی یلحق الفروع بالأصول بالشبه والعلامات" خوک چې مشابهت او علاماتو کتلو سره اصول د فروعو سره ملاووی (۴)

قائف خوک وو؟ دلته د قائف نه مراد د نبی ﷺ زمانې مشهور قیافه شناس مجز بن الاعور بن جعدة بن معاذ بن عتوارة بن عمر بن مدلج الکنانی المدلجی دې، د مجز متعلق د بعضې حضراتو قول دې، چې دا بفتح الزاء الأولی دې، ولې راجح دادې، چې دا بکسر الزاء د اسم فاعل صیغه ده، او حافظ ابن حجر د مصعب الزبیری او واقدی په حوالې سره نقل کړی دی، چې دده ته مجز په دې وجه وئیلې شی چې:

"کان إذا أخذ أسيرًا من الجاهلية جونا صيته وأطلقه" د جاهلیت په زمانه کښې چې به دده خوک قیدی اونیسلو، نو د هغه د تندۍ وینستان به ئې کتې کول، او بیا به ئې هغه پریښودو، ددې نه دا هم معلومېږي. چې دده اصلي نوم مجز نه، بل څه وو، دې د قیافې ماهر وو، او عرب ددې (بنی مدلج) او بنی اسد د قیافه شناسی معترف او قائل وو، خو د صحیح قول مطابق دا قیافه شناسی د دوی سره خاص نه ده، د سعید بن المسیب رضی الله عنه نه د حضرت عمر رضی الله عنه په حقله دا هم منقول دی. چې هغوی قیافه شناس وو، او حال دادې چې هغوی نه مدلجی وو او نه اسدی (۵)

د قیافې حیثیت او په ذکر شوي واقعي باندې د رسول الله ﷺ د خوشالي وجه: د قیافې په شریعت اسلامیه کښې څه داسې فیصله کونکې حیثیت او د معتبر دلیل په شان حیثیت نه دې، ولې په اصل کښې دلته د حضرت اسامه بن زید رضی الله عنه په نسب باندې به خلکو قسم قسم خبرې کولې، او دې د حضرت زید رضی الله عنه د ځوی کیدو منلو ته تیار نه وو، ددې وجه دا وه، چې حضرت زید رضی الله عنه ډیر سور سپین وو، او حضرت اسامه رضی الله عنه ډیر زیات تور رنګ والا وو،

(۱) کشف الباری: ۳/۳۳۳

(۲) کشف الباری: ۱/۳۲۶

(۳) کشف الباری: ۲/۴۳۶

(۴) بلفظ:الذی یعرف الشبه ویمیز الأثر سمی بذلك لأنه یقفو الأشياء أى تبعها فکأنه مقلوب من القافی قال الأصمعی هو الذی یقفوا الأثر ویقتافه فقولوا: فتح الباری: ۱۵/۱۶۶

(۵) فتح الباری: ۱۵/۱۶۶

عبدالرزاق د علامه ابن سرین په طریقی سره نقل کوی، چې په اصل کښې د حضرت اسامه رضی الله عنه مور اُم ایمن، چې د رسول الله ﷺ پالنه کونکې وه، د هغې رنگ تور وو، بلکه د ابن شهاب نه مروی دی، چې هغه حبشیه وه، چې د فیل په زمانه کښې بندی کیدو سره وینځه جوړه کړې شوی وه.

یو قول دادې، چې هغه د عبد المطلب صغیه^۱ وه، چې هغه د رسول الله ﷺ والد حضرت عبد الله ته ورکړې وه.

او اول ددې عبید الحبشی سره نکاح شوې وه، او د هغه نه ددې ایمن لور پیدا شوې وه، بیا ورستو رسول الله ﷺ ددې نکاح د حضرت زید سره اوکړه، او د هغه نه ئې حضرت اسامه پیدا شو.

خو قاضی عیاض په دې باندې نکیر فرمائیلې دې، د هغه وینا ده، چې که د حضرت اسامه رضی الله عنه مور اُم ایمن توره وې، نو بیا به عربو د حضرت اسامه رضی الله عنه په نسب باندې اعتراض نه کولو، ځکه چې د سپین سړی د تورې ښځې کله خو د پلار په شان سپین بچي پیدا شی، او کله د هغې په شان تور پیدا شی، په دې خبره عرب پوهیدل، او صرف د پلار رنگ د تور نه کیدو په صورت کښې داسې قسمه نامعقول اعتراض هغوی نه شو کولی، او که کړې ئې هم وې، نو داسې بدیهی البطلان یعنی ښکاره غلطې خبرې ته به رسول الله ﷺ دومره احمیت نه ورکولو، حافظ ابن حجر رحمته الله علیه هم ددې تائید کولو سره وائی، کیدې شی چې د اُم ایمن رنگ صفا وو، او ددې د خوی رنگ تور، ددې په وجه خلقو ته اعتراض شوی وی^(۱).

نو څنگه چې په مور پلار کښې د یو کس د توریډو په صورت کښې د بچی توریډل نامعقول نه دی. همدغه شان د دواړو د سپین کیدو په صورت کښې هم بچی توریډې شی، څنگه چې په کتاب اللعان کښې د یو سړی قیصه ده، هغه راتلو سره رسول الله ﷺ ته د شکایت په توگه او وویل وُلد لی غلام أسود (زما تور ځوئې پیدا شوې دې، او رسول الله ﷺ په اُونیانو کښې د رنگونو د اختلاف ذکر اوکړو، او هغې سړې هم "لعل نزعہ عرق"^(۲) وئیلو سره ددې د صحیح کیدو او د رنگونو د اختلاف سره سره ثبوت نسب اومنلو، او رسول الله ﷺ هم هغه ته او وویل، "لعل اینک هذا نزعہ...".

خو په عامه توگه بچي په رنگ کښې د پلار تابع وی، څنگه چې دغې خلقو قاعده کلیه گنړلو سره د حضرت اسامه رضی الله عنه نسب ئې مطعون کړو، بغیر د نظر کولو نه د مور رنگ ته چې د هغې رنگ څنگه دې، رسول الله ﷺ په دې باندې خفه وو، او دا ئې غوښتل، چې داسې څه خبره پیدا شی، چې ددې خلقو ځله بنده شی، او دوی د حضرت اسامه رضی الله عنه په نسب باندې د

(۱) فتح الباری: ۱۵، ۱۶۷.

(۲) صحیح البخاری، کتاب الطلاق، باب إذا عرض بنفی الولد، رقم: ۵۳۰۵.

اعتراض کولو نه منع شی.

د معتبر قیافه شناس په خبره باندې دوی (یعنی عربو) ته ډیر زیات اعتماد وو، چې الله کول نو داسې اوشو، چې مشهور قائف مجزز مدلجی رسول الله ﷺ ته راغې، اتفاقاً حضرت زید ﷺ او د هغه خوښی حضرت أسامه دواړه یو ځانې ملاست وو، د دوی مخونه پټ او خپې ئې ښکاره وې، مجزز او وئیل، چې په دې خپو کښې بعضې د بعضې نه دی، یعنې دا دواړه خپل مینځ کښې پلار او خوښی دی، که مخونه کتلو سره هغه وئیلې وو، نو په دې کښې امکان شته، چې د چا طرف داری او ملگرتیا کوی، ولې په خپو کښې داسې څه خبره نه وه، په دې وجه رسول الله ﷺ ډیر زیات خوشاله شو، په دې وجه نه چې د قیافه شناس په خبره باندې د حضرت أسامه ﷺ نسب ثابت شو، بلکه په دې وجه چې اوگورئ ستاسو قائف هم اووئیل، اوس به تاسو څه وائی، او ښکاره خبره ده، چې دې د پاسه هغوی هیڅ هم نه شو وئیلې، نو رسول الله ﷺ به خامخا ددې مشکل په حل کیدو باندې خوشالیدو.

د حضرت عائشې ﷺ په موجودگي کښې د قائف د راتلو توجیه: حضرت عائشه ﷺ فرمائی، زما په موجودگي کښې قائف راغې، ښکاره خبره ده چې هغه د رسول الله ﷺ د پاره پردې وو، په دې وجه علماؤ ددې دا توجیه کړې ده، چې دا د پردې د حکم د نازلیدو نه د وړاندې واقع ده، او یا حضرت عائشه ﷺ موجود وه خو په پرده کښې وه. (۱)

او صاحب د لامع الدراری فرمائی: "دخل علی..... کښې مسامحه ده، او قائف رسول الله ﷺ ته جemat ته راغلې وو، او زید او أسامه ﷺ هم په جemat کښې ملاست وو." (۲)

قوله: فَأَخْبَرَ بِهِ عَائِشَةَ ﷺ: روایت د حضرت عائشې ﷺ نه مروی دې، او هغوی ﷺ فرمائی، چې دا واقع زما وړاندې مخې ته راغله، بیا ددې څه مطلب شو، چې رسول الله ﷺ حضرت عائشې ﷺ ته د مجزز خبره او فرمائیله.

ددې مختلف جوابونه ورکړې شوی دی، یو جواب دادې، چې رسول الله ﷺ ته معلومه نه وه، چې حضرت عائشې ﷺ ته پته شته، دویم جواب دادې، چې رسول الله ﷺ ته معلومه وه، چې حضرت عائشې ﷺ ته پته شته، خو هغوی ﷺ تاکید په توگه او فرمایل، چې دا ډیره اهمه خبره وه، دریم جواب دادې، چې د رسول الله ﷺ نه هیر شوی وو، چې حضرت عائشې ﷺ ته پته شته، او نه صرف دا چې پته ورته شته، بلکه هغې خو ددې مشاهده هم کړې ده. (۳)

ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت واضح نه دې، ځکه چې په دې کښې د حضرت زید ﷺ د څه منقبت او فضیلت ذکر نشته، خو شارحین فرمائی، چې مناسبت په قَسْمِ بِذَلِكَ النَّبِیِّ ﷺ کښې دې، یعنې د حضرت زید ﷺ او د هغوی د ځوی په حقله

(۱) إرشاد الساری: ۱۲۲۱، ۸

(۲) لامع الدرازی: ۱۱۸۴، ۸

(۳) عمدة القاری: ۱۳۳۲، ۱۶

د یو اعتراض او شک رفع کیدو باندې چې رسول الله ﷺ خوشاله شو، دا د رسول الله ﷺ په نظر کښې د هغوی د اهمیت دلیل دی، او هم دغه د هغوی منقبت دی.^(۱)

۱۸- باب: ذِکْرُ أَسَمَةِ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

۳۵۲۶ (۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا لَيْثٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنِ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ قُرَيْشًا أَهْمُهُمْ شَأْنُ الْمَخْزُومِيَّةِ، فَقَالُوا مَنْ يَجْتَرُّ عَلَيْهِ إِلَّا أَسَمَةَ بْنُ زَيْدٍ، حَبُّ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-.

رجال الحديث

قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ: دا شيخ الاسلام ابو رجاء قتيبة بن سعيد بن جميل الثقفي دې، دده احوال د كتاب اليمان، باب افشاء السلام من الاسلام لاندې تير شوی دی.^(۲)

لَيْثٌ: دا ابو الحارث ليث بن سعد بن عبد الرحمن دې، دده احوال د كتاب بدء الوحي، الحديث الثالث لاندې تير شوی دی.^(۳)

الزُّهْرِيُّ: دا ابن شهاب زهري دې، ددغې باب د لاندې دده احوال هم تير شوی دی.^(۴)
عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، عَائِشَةُ: د حضرت عروه بن الزبير او د حضرت عائشې رضي الله عنها احوال د كتاب بدء الوحي، الحديث الثاني لاندې تير شوی دی.^(۵)

قوله: أَنَّ قُرَيْشًا أَهْمُهُمْ شَأْنُ الْمَخْزُومِيَّةِ: د اهمېم معنی ده، هغوی ئې په هم کښې غورځول، يا ئې پريشان او فکر مند کړل.

أَهْمِي الْأُمْرَی اقلقي دې کار زه بې قراره کړي يم.^(۶)

د مخزومي ښځې غلا او د حضرت أسامة رضي الله عنه د هغې د پاره سفارس: دا حديث په تفصيل سره

په كتاب الحدود کښې راروان دي.^(۷) او هم هلته به ددې تفصيلي تشريح هم راشي، دلته صرف په دومره خبره ځان پوهه کړئ، چې د قريشو يو شاخ بنی مخزوم سره تعلق لرونکی يوې ښځې چې د هغې نوم اکثرو حضراتو فاطمه بنت الاسود ذکر کړې دي، فاطمه بنت الاسود

(۱) عمدة القاری: ۲۳۲، ۱۶، وإرشاد الساری: ۱۲۲۱، ۸

(۲) الحديث قد سبق تخريجه في كتاب الشهادات، باب شهادة القاذف والسارق والزاني.....

(۳) كشف الباری: ۱۸۹، ۲

(۴) كشف الباری: ۳۲۴، ۱

(۵) كشف الباری: ۳۲۶، ۱

(۶) كشف الباری: ۱۲۹۱، ۱

(۷) فتح الباری: ۱۱۰۵، ۱۵

(۸) صحيح البخاری، كتاب الحدود، باب كراهية الشفاعة في الحد، رقم: ۱۶۷۸۸

بن عبد الاسد بن عبد الله بن عمرو بن مخزوم، دا ابو سلمه بن عبد الاسد - رسول الله ﷺ صحابی او سیده ام سلمه رضی اللہ عنہا د اولنی خاوند - وریره بنت الاخ وه -

دې ښځې د فتح مکې په وخت کښې کالی «سره زر پټ کړې وو، په دې باندې رسول الله ﷺ د هغې د لاس کټ کولو فیصله او فرمائیلې، د لاس کټ کیدلو قطعید، نه وړاندې قریش دې واقعي ډیر پرېشانه کړې وو، او هغوی ددې مخزومي ښځې د بچ کولو ډیر کوشش او کړو، رسول الله ﷺ سره پخپله خو هغوی خبره نه شوه کولې، ځکه چې رسول الله ﷺ به په حدودو کښې د هیڅ قسمه رعایت نه کولو، په دې وجه هغوی اسامه بن زید رضی اللہ عنہ او ټاکلو، چې د رسول الله ﷺ محبوب وو، د دوی پلار زید رضی اللہ عنہ هم د رسول الله ﷺ محبوب وو، او مور ئې د رسول الله ﷺ پالنه کونکې وه، د هغې په حقله رسول الله ﷺ تر دې پورې

فرمائیلې وو، «هي اُمي بعد اُمي» زما د مور نه ورستو هغه زما (دويمه) مور ده -

اسامه رسول الله ﷺ ته سفارش او کړو، نو هغوی رضی اللہ عنہ ډیر زیات غصه شو، او وې فرمائیل، چې آیا ته د الله تعالی په حدودو کښې ماته د قطعید پرېښودو خبره کوې؟ خو دومره خبره خامخا ثابته شوه، چې خلقو سفارش د پاره حضرت اسامه ټاکلو، ددې معنی دا شوه، چې د هغوی رضی اللہ عنہ په نظر کښې د دوی نه زیات خوږ او گران هیڅ څوک هم نه وو. او دا

د «حُب رسول الله» الفاظ هم دا ښائی، چې هغوی د رسول الله ﷺ محبوب وو (۱)

«حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَزْزَانَ سَفِيَّانُ قَالَ ذَهَبْتُ أَسْأَلُ الزُّهْرِيَّ عَنْ حَدِيثِ الْخُزُومِيَّةِ فَصَارَ بِي، قُلْتُ لِسَفِيَّانَ فَلَمْ تَحْمِلْهُ عَنْ أَحَدٍ قَالَ وَجَدْتُهُ فِي كِتَابِ كَانَ كَتَبَهُ أَيُّوبُ بْنُ مُوسَى عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ امْرَأَةً مِنْ بَنِي مُخْزُومٍ سَرَقَتْ، فَقَالُوا مَنْ يَكْلِمُ فِيهَا النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَلَمْ يَجِدْ أَحَدًا أَنْ يَكْلِمَهُ، فَكَلَّمَهُ أَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، فَقَالَ «إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَانُوا إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الشَّرِيفُ تَرَكَوْهُ، وَإِذَا سَرَقَ الضَّعِيفُ قَطَعُوهُ، لَوْ كَانَتْ قَاتِلَةً لَقَطَعْتَ يَدَهَا» (۲) [۲۵۰۵]

رجال الحديث

علی: دا علی بن عبد الله بن جعفر بن نجیح سعدی (ابن المدینی) دې، دده احوال د کتاب العلم، باب «الفهم العلم» لاندې تیر شوی دی (۳)

سَفِيَّانُ: دا سفیان بن عیینه دې، دده احوال د کتاب العلم، باب «قول المحدث حدثنا أو أخبرنا.....» لاندې تیر شوی دی (۴)

(۱) فتح الباری: ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۵، ۱۱۵

(۲) الحديث سبق تخريجه فی کتاب الشهادات، باب شهادة القاذف والسارق.....

(۳) كشف الباری: ۲۹۷، ۳

(۴) كشف الباری: ۱۱۰، ۲، ۳

الزهری: دا ابن شهاب زهری دې. دده احوال د کتاب پدم الوسی، الحدیث الثالث لاندې تیر شوی وی. (۱)

زهری نه د سفیان د سماع تفصیل: ذَهَبْتُ أَشْأَلَ الزَّهْرِيَّ..... عَلَى بْنِ الْمَدِينِيِّ وَائِي، سَفْيَانَ بْنِ عَيْيْنَةَ وَأُوَيْلَ، زُهْرَةَ زَهْرِي تَه لَاهُم د هغوی نه می د حدیث مخزومیه په حقله پوښتنه اوگړه، چې په دې باندې هغوی چغه وهلو سره زه اوتوکلم، ددې مطلب په ظاهره دغه شو، چې سفیان دا حدیث د زهری نه نه دې اخستې، علی بن المدینی ددې خبرې اطمینان کولو د پاره سفیان بن عیینه نه پوښتنه اوکړه، "فلم تحمله عن أحد" گویا چې هغوی دا روایت دچانه هم نه دې اخستې؟ هغوی اووئیل، په اصل کښې دا ما د هغې کتاب نه اخستې دی، کوم چې ایوب بن موسی د زهری نه لیکلې دې، او په هغې کښې دغه الفاظ دی: "أن امرأة من بني مخزوم سُرقت" او نسائی د محمد بن منصور روایت نقل کړې دې، هغه هم د ابن عیینه نه دغه الفاظ روایت کوی. (۲)

رزق الله بن موسی هم د سفیان نه دغه مضمون نقل کړې دې، د هغوی الفاظ دادی: "أَنَّ النَّبِيَّ بِسَارِقٍ قَطَعَهُ". (۳)

ابو یعلی هم د محمد بن عباد عن سفیان په طریقې سره همدغه شان نقل کړې دې. (۴)

او أحمد هم د سفیان نه دا روایت کړې دې، ولې د هغې په آخر کښې دا الفاظ هم دی: "قال سفیان: لا أدري ما هو؟". (۵)

نسائی د اسحاق بن راهویه عن سفیان عن الزهری په طریقې سره دا الفاظ نقل کړی دی: "كانت مخزومية تستعير المشاع وتجدد". (۶)

او ددې په آخر کښې دا الفاظ دی: "قيل لسفيان من ذكره؟ قال: أيوب بن موسى". (۷)

او ابن أبي زائدة عن ابن عیینة عن الزهری په طریقې سره بغیر د خه واسطې نه نقل کړې دی، چې په هغې کښې لفظ د "سُرقت" مذکور دې. (۸)

حافظ ابن حجر رحمته الله ددې ټولو طریقو د ذکر کولو نه وروستو وائی:

(۱) کشف الباری: ۱، ۱۳۲۶

(۲) سنن النسائی، ذکر اختلاف ألفاظ الناقلين، رقم: ۱۴۹۰۱، ۴۸۹۹

(۳) فتح الباری: ۱۱۰۷، ۱۵

(۴) فتح الباری: ۱۱۱۱، ۱۵

(۵) مسند أحمد، مسند الصديقة عائشة، رقم: ۱۲۴۱۳۸

(۶) سنن النسائی ذکر اختلاف ألفاظ الناقلين وخیر الزهری فی المخزومية، رقم: ۱۴۹۰۹

(۷) سنن النسائی ذکر اختلاف ألفاظ الناقلين وخیر الزهری فی المخزومية، رقم: ۱۴۹۰۹

(۸) فتح الباری: ۱۱۱۱، ۱۵

قال شيخنا: وابن عيينة لم يسمعه من الزهري ولا من سمعه من الزهري إنما وجدته في كتاب أيوب بن موسى ولم يصح بساغه من أيوب بن موسى ولهذا قال في رواية أحمد: "لا أدري كيف هو" كما تقدم.....". (۱)

یعنی ابن عیینہ خو نہ پخبلہ د زہری نہ سماع کری دہ، او نہ ئی د ہغہ د یو شاگرد نہ کری دہ، بلکہ ہغہ دا د ایوب بن موسیٰ پہ کتاب کنبی او موندلو، او د ایوب بن موسیٰ نہ ہم ہغوی د سماع تصریح نہ دہ کری. ہمدغہ وجہ دہ، چہ ہغوی د لا أدري کیف هو؟ الفاظ ویلو سرہ پہ دې حوالې د عدم سماع ارشاد او فرماتیلو څنگہ چہ د أحمد پہ روایت کنبی تیر شوی دی.

د سفیان بن عیینہ د زہری نہ روایت د کوم قسم وو، په دې حوالې سرہ علامہ ابو حمد رامہرمزی پہ خپل کتاب "المحدث الفاضل" کنبی د سلیمان بن عبد العزیز پہ طریقې سرہ د محمد بن ادریس نہ روایت کوی، ہغہ وائی ما سفیان بن عیینہ تہ او وئیل، کم سمعت من الزهري؟ تا د زہری نہ څومرہ روایتونہ اوریدلې دی؟ ہغوی او وئیل "أما مع الناس فما أحصى، وأما وحدي فحديث واحد"، کوم چہ مې نورو خلقو سرہ شریک اوریدلې دی، ہغہ خو بې شمیرہ دی، او کوم چہ مې یواځې اوریدلې دی، ہغہ صرف یو حدیث دې، بیا ئی د ہغې تفصیل بیان کړو. وې فرماتیل:

"دخلت يوماً من باب بني شيبه فإذا أنا به جالس إلى عبود فقلت: يا أبا بكر حدثني حديث المخزومية التي قطع رسول الله ﷺ يدها، قال فضرب وجهي بالحصى ثم قال: قم فما يزال عبيد يقدم علينا بما نكره، قال قلت منكراً فبرجل فدعا فلم يسمع فرماه بالحصى فلم يبلغه فاضطر إلى فقال: ادع لي فدعوت له فاتاه فقضى حاجته فنظر إلى فقال: تعال، فجئت فقال أخبئني سعيد بن المسيب وأبو سلمة عن أبي هريرة أن رسول الله قال: "العجاء چهار" ثم قال لي هذا خير لك من الذي أردت". (۲)

دې نہ ہم معلومیږي چہ زہری رحمہ اللہ سفیان اورتلو او ملامتہ ئې کړو، او بیا ورسنو "العجاء چهار" بیانولو سرہ ئې ہغہ د خپل مطلوب نہ منع کړو، په هر حال کنبی د سفیان د حدیث مخزومیې اوریدل (یعنی سماع) د زہری نہ ثابت نہ دہ. حافظ ابن حجر رحمہ اللہ د دې تفصیل د ذکر کولو نہ ورسنو فرمائی:

"قلت وهذا الحديث الأخير أخرجه مسلم والأربعة من طريق سفیان بدون القصة". (۳)

(۱) فتح الباری: ۱۱۵، ۱۱۶

(۲) المحدث الفاضل بین الراوی والراعی..... باب القول فی أوصاف الطالب: ۱۱۹۶، ۱

(۳) فتح الباری: ۱۱۱، ۱۱۲

رجال الحديث

الحسن بن محمد: دا حسن بن محمد زعفرانی دې، دده احوال د کتاب الاستسقاء، باب سؤال الناس الإمام الاستسقاء اذا قطعوا کنبې تیر شوی دی.^(۱)
 أبو عباد یحیی بن عباد: دده نوم یحیی بن عباد الضبعی البصری نزیل بغداد دې، او ابو عباد ئې کنیت دې، دده په شاگردانو کنبې ابراهیم بن خالد الکلبی، أحمد بن حنبل، محمد بن حاتم بن میمون، محمد بن سعد الکاتب، اسحاق بن ابراهیم الهغوی، خلیفه بن الخياط، حسن محمد بن الصهام الزعفرانی هارون بن سلیمان الاصمهان وغیره شامل دی.

او په شیوخو کنبې ئې یونس بن ابی اسحاق، ابراهیم بن سعد، حباد بن زید، خالد بن ابی خالد، سعید بن زید، شریک بن عبد الله، شعبة بن الحجاج، عبد العزیز بن عبد الله بن ابی سلمة الباجشون، قلیح بن سلیمان، قیس بن الریعم، مالک بن انس، معتبر بن سلیمان، هشام الدستوائی وغیره شامل دی.^(۲)
 صالح بن أحمد بن حنبل د دوی په حلقه فرمائی:

"سألت أبا عن یحیی بن عباد قال: أول ما رأيته في مجلس أسباط، کتس یذاکر الحديث وکتبت عنه، قلت: أي شيء حاله؟ قال ما أعلم عليه حجة".^(۳)

ابو حاتم وائی "لیس به بأس".^(۴)
 ابن حبان هم په کتاب الثقات کنبې د دوی ذکر کړې دې.^(۵)

دارقطني وائی: "یحیی بن عباد بغدادی، یحتج به".^(۶)
 بعضې حضراتو په دوی باندې رد هم کړې دې، مثلاً زکریا بن یحیی الساجی وائی:

ضعیف، حدث عنه أهل بغداد، سمعت الحسن بن محمد الزعفرانی یحدث عنه عن شعبة وغيره، لم یحدث عنه أحد من أصحابنا بالبصرة لا یندار ولا ابن البثنی".^(۷)

حسین بن حبان د یحیی بن معین نه نقل کوی:
 "لم یکن هذا الک، قد سمع وکان صدوقاً وقد آتیناه فأخرج کتاباً فإذا هو لا یحسن یقرأ، قلت فیحیی بن السکن

(۱) صحیح البخاری، کتاب الاستسقاء، حدیث: ۱۱۰۱۰

(۲) تهذیب الکمال: ۳، ۱۳۹۶

(۳) الجرح والتعديل: ۹، الترجمه: ۱۷۱۲

(۴) الجرح والتعديل: ۹، الترجمه: ۱۷۱۲

(۵) کتاب الثقات: ۹، ۱۲۵۶

(۶) تاریخ بغداد: ۱۴، ۱۴۵

(۷) تاریخ بغداد: ۱۴، ۱۴۵

اثبت منه عندك؟ قال نعم هذا أيقظهما وأكسهما".^(۱)

گویا ابن معین دې په قراعت کښې کمزورې او د یحیی بن السکن نه هم د کمې درجې گرځولې دې.

همدغه شان علی بن المدینی وائی:

"سمعت أبا یقول: یحیی بن مهاذیس من أحدث عنه وبشار الغفای أمثل منه".^(۲)

خو ددې جرحې او تعدیل څه خاص اعتبار نشته، ځکه چې ابو بکر الخطیب وائی: "ترك أهل البصرة الرواية عنه لا یوجب رد حديثه، وحسبك برواية أحمد بن حنبل وأب ثور عنه، ومع هذا فقد احتج بحديثه محدثین إسماعیل البخاری ومسلم به، الحجاج النیسابوری وأحاديثه مستقيمة لا نعلبه روی منكرًا".^(۳)

یعنی د اهل بصره د دوی نه روایت نه کول د دوی د احادیثو د مردود کیدو دلیل نه دې، او د احمد بن حنبل او د ابو ثور د دوی نه روایت کول کافی دی، او دې سره سره امام بخاری او امام مسلم د دوی په احادیثو باندې استدلال کړې دې، او د دوی احادیث صحیح دی. مونږ ته علم نشته چې دوی چرته منکر روایت نقل کړې وی.

ذهبی فرمائی: "صدوق".^(۴) ابن حجر هم فرمائی: "صدوق".^(۵)

په ۱۹۸ هجري کښې د دوی وفات شوي دي.^(۶)

الْعَاجِشُونُ: دا عبد العزيز بن عبد الله بن أبي سلمة الماجشون المدني دې، دده احوال د کتاب العلم، باب "السؤال والفتيا عند رمي الجبار" لاندې تیر شوی دی.^(۷)

عبد الله بن دينار: دا عبد الله بن دينار قرشي عدوی دې، دده احوال د کتاب العلم، باب "مقول الحديث حدثنا، وأخبرنا" لاندې تیر شوی دی.^(۸)

قوله: يَسْحَبُ ثِيَابَهُ: يَسْحَبُ هالياء المشاة دې، او ثياب ددې مفعول دې، او يا بالتاء الفوقانية دې. او ثياب ددې فاعل مرفوع دې.^(۹)

(۱) تاريخ بغداد: ۱۱۴۵، ۱۴

(۲) تاريخ بغداد: ۱۱۴۵، ۱۴

(۳) تاريخ بغداد: ۱۱۴۵، ۱۴

(۴) الكاشف للذهبي: ۳۶۸، ۲

(۵) تقريب التهذيب، ص: ۱۵۹۲

(۶) تهذيب الكمال: ۳۹۸، ۳۱، وتهذيب التهذيب: ۱۲۳۶، ۱۱

(۷) كشف الباري: ۱۵۱۸، ۴

(۸) كشف الباري: ۱۱۳۵، ۳

(۹) فتح الباري: ۱۱۱۱، ۹

قوله: لَيْتَ هَذَا: معنی داده، چپ کاشاکه دې ما سره وې، نو ما به ده سره د خیر خواهی او خیر رسولو معامله کوله.

یا د «ندی» په ځانې «هدی» «هالیا» البوحده، د هغه د تور رنگ په وجه ئې او وئیل چې کاش دې زما غلام وې، نو ما به ده سره ښه سلوک کم لې»^(۱)

قوله: قَالَ لَهُ إِنْسَانٌ: حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی، د دې انسان نوم معلوم نه شو؟^(۲)

قوله: أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ: دا د عبد الله بن عمر رحمتهما الله کنیت دې^(۳)

قوله: فَطَأَ رَأْسَهُ: یعنی ابن عمر رحمتهما الله د حیاء یا د تعظیم د وجهې سر تیت کړو، او وې فرمائیل، که رسول الله ﷺ دې لیدلې وې، نو دې به ئې محبوب جوړ کړې وې، حضرت ابن عمر رحمتهما الله دا ځکه او فرمائیل، چې رسول الله ﷺ به د دوی پلار آسامه رحمتهما الله، او نیکه زید بن حارثه رحمتهما الله سره او د دوی (یعنی د زید) اهلیې حضرت أم ایمن ټولو سره ډیر د شفقت او محبت معامله فرمائیل، نو ابن عمر رحمتهما الله اندازه اولگوله، چې د دې کورنۍ (خاندان) هر فرد سره د رسول الله ﷺ محبت وو، او که دې ئې لیدلې وې نو خامخا به ئې دې هم محبوب جوړولو^(۴)

حضرت گنگوہی فرمائی:

«لعله تذکر بعض أمرة رحمتهما الله وحبه اياهم»^(۵)

یعنی کیدې شی ابن عمر رحمتهما الله ته د رسول الله ﷺ څه معامله ریاده شوې وی، او حضرت زید رحمتهما الله او د هغوی کورنۍ سره ئې د رسول الله ﷺ محبت ریاده شوې وی. ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت واضح دې.

۳۵۲۸^(۶) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا مُعَمَّرٌ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ عَنْ
أَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - حَدَّثَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ كَانَ يَأْخُذُ
وَالْحَسَنَ فَيَقُولُ «اللَّهُمَّ أَحِبَّهُمَا فَإِنِّي أَحِبُّهُمَا». [۳۵۳۷، ۵۶۵۷]

(۱) فتح الباری: ۱۱۱۹.

(۲) فتح الباری: ۱۱۱۹.

(۳) فتح الباری: ۱۱۱۹.

(۴) فتح الباری: ۱۱۱۹، عمدة القاری: ۲۳۳، ۱۶، وإرشاد الساری: ۲۲۳، ۷.

(۵) لامع الدراری: ۱۱۸۶، ۸.

(۶) أخرجه البخاری أيضاً فی مناقب الحسن و الحسين، رقم: ۳۷۴۷، وتفرّد به البخاری.

رجال الحديث

مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ: دا موسى بن اسماعیل التبوذکی دی، دده احوال د کتاب العلم، باب "من آجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس" لاندې تیر شوی دی.^(۱)

مُعْتَمِرٌ: دا معتمر بن سلیمان بن طرخان تیمی دی، دده احوال د کتاب العلم، باب "من خص بالعلم قومًا دون قوم" لاندې تیر شوی دی.^(۲)

أَبِي: سلیمان بن طرفان مراد دی، دده احوال هم د دغې باب "من خص بالعلم قومًا دون قوم" لاندې تیر شوی دی.^(۳)

أَبُو عَثْمَانَ: دا ابو عثمان عبد الرحمن بن ملء النهدي دی، دده احوال د کتاب مواقيت الصلاة، باب "الصلاة كفارة" لاندې تیر شوی دی.

قوله: أَجِبْنَا: دا د حضرت اسامه او حضرت حسن رضي الله عنهما پاره ډیرد لویه د فضیلت او اعزاز خبره ده.^(۴)

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی، د رسول الله ﷺ محبت ئې په خپل محبت باندې مرتب فرمائیلو سره دا اوسېدل، چې د هغوی محبت به لله او فی الله وو.^(۵)

۳۵۲۹) وَقَالَ نُعَيْمٌ عَنِ ابْنِ الْمُبَارَكِ أَخْبَرَنَا مَعْبُرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنِي مَوْلَى لَأَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ أَنَّ الْحَجَّاجَ بْنَ أَيْمَنَ ابْنَ أُرَيْمَنَ، وَكَانَ أَيْمَنُ ابْنُ أُرَيْمَنَ أَخَا أَسَامَةَ لِأُمِّهِ، وَهُوَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، قَرَأَهُ ابْنُ عُثْمَرَ يَتِمُّ رُكُوعَهُ وَلَا سَجُودَهُ فَقَالَ أَعِدْ.

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَحَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ تَمِيمٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ حَدَّثَنِي حَرَمَلَةُ مَوْلَى أَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ أَنَّهُ يَتِمُّ هُوَ مَعَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَرَ إِذْ دَخَلَ الْحَجَّاجُ بْنُ أَيْمَنَ فَلَمْ يَتِمَّ رُكُوعَهُ وَلَا سَجُودَهُ، فَقَالَ أَعِدْ. فَلَمَّا وَلَّى قَالَ لِي ابْنُ عُثْمَرَ مَنْ هَذَا؟ قُلْتُ الْحَجَّاجُ بْنُ أَيْمَنَ ابْنِ أُرَيْمَنَ. فَقَالَ ابْنُ عُثْمَرَ أَرَأَيْتَ هَذَا رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله

(۱) كشف الباري: ۱۴۷۷، ۳

(۲) كشف الباري: ۵۹۰، ۳

(۳) كشف الباري: ۱۵۹۳، ۳

(۴) إرشاد الساري: ۱۲۲۳، ۸

(۵) فتح الباري: ۱۱۱۱، ۹

(۶) الحديث أخرجه البخاري وتفرد به انظر جامع الأصول، باب زيد بن حارثة وابنه أسامة: ۱، ۹، ۴، وكذا البيهقي في سننه الكبير، باب ما روى في من يسرق من صلاته، رقم الحديث: ۱۴۱۶۸

عليه وسلم - لأَحَبِّهِ - فَذَكَرَ حَبَّةً وَمَا وَلَدَتْهُ أُمُّ أَيْمَنَ . قَالَ وَحَدَّثَنِي بَعْضُ أَصْحَابِي عَنْ سُلَيْمَانَ وَكَانَتْ حَاضِنَةً النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

رجال الحديث

نُعَيْمُ: دا نعيم بن حماد بن معاوية المروزي دي، دده احوال د كتاب الوضوء، باب دفع السواك الی الأكبر^(۱) لاندې تیر شوی دی.

ابن المبارک: دا ابو عبد الرحمن عبد الله بن المبارك بن واضح الحنظلی دی، دده احوال د کتاب پده الوسی، الحديث الخامس لاندې تیر شوی دی^(۲).

معمر: دا معمر بن راشد ازدی بصری دی، دده احوال د کتاب العلم، باب کتابه العلم لاندې تیر شوی دی^(۳).

الزهری: دا محمد بن مسلم بن شهاب الزهری دی، دده احوال د کتاب پده الوسی، الحديث الثالث لاندې تیر شوی دی^(۴).

قوله: مَوْلَى (لَأَسَمَةَ): د مولى نه مراد حرملة دی،^(۵) او حافظ ابن حجر^(۶) د ابن ابی الدنيا نه د "أَخِيْنِ ابْنِ حَرْمَلَةَ مَوْلَى أَسَمَةَ" الفاظ نقل کړی دی، او د ابن حرملة نوم انس دی^(۷).

قوله: أَنَّ الْحَجَّاجَ بْنَ أَيْمَنَ ابْنَ أَيْمَنَ: أم ایمن د رسول الله ﷺ حاضنه او پالنه کونکې بی بی ده، چې د هغې نکاح حضرت زید بن حارثه^(۸) سره شوې ده، ددې نوم "برکه" وو، ایمن ددې خوي دی، د وړاندیني خاوند عبید نه.

د ایمن نسب د پلار په ځانې مور اړخ ته شوې دی، (یعنی ابن أم ایمن) د رسول الله ﷺ (حضانت) پالنه کولو په وجه ددې ډیره لویه نیک بختی او فضیلت موندلو په وجه باندې ددې شهرت اوشو.

ایمن چې د حجاج پلار دی، دا د اسامه بن زید^(۹) اخیافی ورور(اخت لار) دی، ځکه چې د أم ایمن د اولنې خاوند (عبید) نه ایمن پیدا شوې دی، او هم ددې بی بی د دویم خاوند زید بن حارثه^(۱۰) نه اسامه^(۱۱) پیدا شو^(۱۲).

(۱) کشف الباری: ۱، ۴۶۲

(۲) کشف الباری: ۱، ۳۲۱

(۳) کشف الباری: ۱، ۳۲۶

(۴) إرشاد الساری: ۸، ۱۲۲۳

(۵) فتح الباری: ۹، ۱۱۱

(۶) إرشاد الساری: ۸، ۲۲۳ و عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۳۴

قوله: وَهُوَ رَجُلٌ مِّنَ الْأَنْصَارِ: یعنی د ایمن تعلق د انصارو سره وو، د دوی د پلار عبید بن عمرو بن هلال تعلق د خزرج سره وو، او بعضو وئیلی دی، چې هغه حبشی وو (۱)

قوله: فَرَأَاهُ ابْنُ عُمَرَ: یعنی حجاج بن ایمن په مونځ کولو باندې ابن عمر اولیدو، د صحیح بخاری شارحین وائی، چې دلته معطوف علیه مقدر دي، او تقدیری عبارت داسې دي:

«ان الحجاج بن ائمن دخل المسجد فصل فرأاه ابن عمر»
او دا د راتلونکي روايت نه هم معلومېږي (۲)

قوله: فَقَالَ أُعِيدَ: ابن عمر او فرماښل، بیا مونځ اوکړه، او د اسماعيلي په روايت کښې دا الفاظ دي: «قال: أي ابن أُمِّی تحسب أنك قد صليت، إنك لم تصل فأُعِدْ صلاتك» (۳)

رجال الحديث

سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: دا ابو ايوب سليمان بن عبد الرحمن ابن عيسي بن ميمون التميمي الدمشقي المعروف به ابن بنت شرحبيل بن مسلم الخولاني دي.

امام بخاري، ابو داؤد او نورو حضراتو د دوی نه روايات نقل کړي دي، او دې روايت کوي د اسماعيل بن عياش، بشر بن عون، حاتم بن اسماعيل المدني، سفيان بن عيينه، عبد الله بن وهب وغيره نه (۴)

ابراهيم بن عبد الله بن الجنيد وائی، يحيى بن معين فرمائي «ليس به بأس» (۵)
عبد الرحمن بن أبي حاتم وائی:

«سمعت أبي يقول: سالت يحيى بن معين عن أبي أيوب الدمشقي فقال ليس به بأس» (۶)

او دويم ځانې کښې وائی: «سمعت أبي يقول: سليمان بن شرحبيل صدوق مستقيم الحديث» (۷)
ابو عبد الله الحاكم وائی، ما د دار قطني رحمه الله د سليمان بن عبد الرحمن په حقله پوښتنه اوکړه، نو هغوی او وئيل، ثقة ما او وئيل، آیا هغه منکر روايات نه روايت کوي، وې وئيل:

«حلت به امن قوم ضعفي فأما هو فتقة» (۸) یعنی منکر روايات هغوی د ضعيفو خلقو نه روايت

(۱) فتح الباري: ۱۱۲۹

(۲) فتح الباري: ۱۱۲۹

(۳) فتح الباري: ۱۱۲۹

(۴) تهذيب الكمال: ۱۳۰۰

(۵) تهذيب الكمال: ۱۳۰۰

(۶) الجرح والتعديل: ۴، الترجمة: ۱۵۵۹

(۷) الجرح والتعديل: ۴، الترجمة: ۱۵۵۹

(۸) سؤالات الحاكم للدار قطني: ۱۳۳۹

کری دی، ولی پخپله ثقہ دی، نسائی وائی، "صدوق" (۱).

ابو زرعة الدمشقی دده ذکر په "اهل الفتوى بدمشق" کښی کړې دي (۲).
 بعضې حضراتو دده تضعیف کړې دي، ولی ددې اساطینو د تعدیل نه ورستو ددې جرحي
 هیڅ حیثیت نه پاتې کیږي، اود تضعیف وجه دا هم ده، چې هغه دبعضې ضعفاؤ نه روایت کوي.
 ولید بن مسلم: دا ولید بن مسلم الاموی الدمشقی دي، دده احوال د کتاب مواقیت الصلاة، باب
 "وقت المغرب" لاندې تیر شوی دی.

عبد الرحمن بن نمر: دا عبد الرحمن بن نمر الیحبسی الدمشقی دي، دده احوال د کتاب
 الکسوف، باب "الجهر بالقراءة فی الکسوف" لاندې تیر شوی دی.

۱۹- باب: مناقب عبد الله بن عمر بن الخطاب رضي الله عنهما

۳۵۳۰، ۳۵۳۱، ۳۵۳۲، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَعْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ
 سَالِمٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ كَانَ الرَّجُلُ فِي حَيَاةِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ
 عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذَا رَأَى رُؤْيَا قَصَّهَا عَلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، فَمَتَّيْتُ أَنْ أَرَى رُؤْيَا أَقْصَمَهَا
 عَلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، وَكُنْتُ غَلَامًا أَغْرَبَ، وَكُنْتُ أَنَا مَرُفِي الْمَسْجِدِ عَلَى عَبْدِ
 النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، قَرَأْتُ فِي الْمَنَامِ كَأَنَّ مَلَكَيْنِ أَخَذَا نِي فَذَهَبَا بِي إِلَى
 النَّارِ، فَإِذَا هِيَ مَطْوِيَّةٌ كَطَيِّ الْبُرِّ، فَإِذَا لَهَا قَرْنَانِ كَقَرْنَيِ الْبُرِّ، وَإِذَا فِيهَا نَاسٌ قَدْ عَرَفْتَهُمْ،
 فَجَعَلْتُ أَقُولُ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ، أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ. فَلَقِيَهُمَا مَلَكٌ آخَرُ فَقَالَ لِي لَنْ تَرَاغ.
 فَقَصَصْتُهَا عَلَى حَفْصَةَ. فَقَصَصْتُهَا حَفْصَةَ عَلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ «نَعَمْ
 الرَّجُلُ عَبْدُ اللَّهِ، لَوْ كَانَ يُصَلِّي بِاللَّيْلِ». قَالَ سَالِمٌ فَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ لَا يَنَامُ مِنَ
 اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا.

رجال الحديث

مُحَمَّد: دا پخپله مصنف محمد بن اسماعیل البخاری دي، دا صرف د ابو ذر په نسخه کښي
 دي، او باقي په ټولو نسخو کښي ساقط دي (۳).

او ابن السکین د "حدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَعْمَرٍ" په الفاظو سره روایت کړې دي (۴).

(۱) تهذيب الكمال: ۱۲، ۱۳۰۰

(۲) تهذيب الكمال: ۱۲، ۱۳۰۰

(۳) الحديث سبق تخريجه في كتاب الصلاة، باب نوم الرجل في المسجد، رقم: ۱۴۴۰

(۴) فتح الباري: ۱۳، ۹، وإرشاد الساري: ۸، ۱۲۲۵

(۵) فتح الباري: ۹، ۱۱۱۳

إِسْحَاقُ بْنُ قُصْمٍ: دا اسحاق بن ابراهيم السعدي المروزي دي، دلته نيکه نصرايخ ته منسوب دي، دده احوال د کتاب الغسل، باب "من اغتسل عرياناً وحداً في الخلوة" لاندې تير شوی دی.

عَبْدُ الرَّزَّاقِ: دا عبد الرزاق بن همام الصنعاني دي، دده احوال د کتاب الإيمان، باب "حسن اسلام البر" لاندې تير شوی دی.^(۱)

مَعْمَرُ: دا معمر بن راشد آزدي بصری دي، دده احوال د کتاب العلم، باب "کتابه العلم" لاندې تير شوی دی.^(۲)

أَلْزُهْرِيُّ: دا محمد بن مسلم بن شهاب الزهري دي، دده احوال د کتاب بده الوسی الحديث الثالث لاندې تير شوی دی.^(۳)

سَالِمُ: دا سالم بن عبد الله بن عمر رضي الله عنه دي، دده احوال د کتاب الإيمان، باب "الحیاء من الإيمان" لاندې تير شوی دی.^(۴)

د "رُویا" تلفظ او ددې معنی: إِذَا رَأَى رُؤْيَا..... کرمانی فرمائی، رُویا بدون التوین په خوب کښې د لیدلو سره خاص دي، څنگه چې "رُویة" د وینې سره خاص دي، یعنی رُویت (په معنی د لیدلو) په وینه د لیدلو په معنی باندې هم راځي، او په خوب کښې د لیدلو د پاره هم، خو په دې دواړو کښې فرق دادې، چې د خوب لیدو د پاره "رُویا" په الف مقصوره سره راځي، او په وینه باندې لیدو د پاره "رُویة" په تائي تانیث سره راځي.^(۵)

قَسْطَلَانِي فرمائی، په دې وجه باندې د ابو الطیب متنبی دا شعر غلط او فنی لحاظ سره فاسد ګرځولې شوې دي.

"وَرُؤْيَاكَ أَخْلَقَ فِي الْعَيُونِ الْغُبُضُ".^(۶)

او ددې د فساد وجه داده، چې متنبی رُویت د وینې د حالت د پاره لفظ د "رُویا" استعمال کړي دي، او ددې دلیل دادې، چې "رُویا" دلته د غبض یعنی د سترګو پټولو په مقابله کښې استعمال شوې دي، او ښکاره خبره ده، سترګې پټول او ددې مخالف د وینې په حالت کښې کیږي. قسطلاني رحمته الله علیه وائی، په متنبی باندې اعتراض بې ځایه دي، او حقیقت دادې، چې د رُویت او

(۱) کشف الباری: ۱۴۲۱، ۲

(۲) کشف الباری: ۳۲۱، ۴

(۳) کشف الباری: ۳۲۶، ۱

(۴) کشف الباری: ۱۱۲۸، ۲

(۵) شرح الکرماني: ۱۱۶، ۱۵

(۶) دیوان المتنبی قافية الضاد، ص: ۲۹۷، میر محمد کتب خانه

رؤیا معنی یوه ده، څنگه چې د قربه او قربی معنی یوه ده، او ددې تائید په دې سره هم کیږی، چې حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د سورة اسراء د آیت (و ما جعلنا الرؤیا التي أريناك الا فتنة للناس) (۱) په حقله فرمایلی دی، چې په دې کښې په رؤیا سره رویت عین مراد دې، ځکه چې په دې کښې د رسول الله ﷺ د معراج ذکر دې، او د معراج په شپه کښې رسول الله ﷺ د وینې په حالت کښې په سترگو سره د عالم بالا پورتنی عالم زیارت او فرمایلو، نه چې په خوب کښې، دې نه معلومیږی، چې په وینښه په سترگو باندې کتلو باندې هم د رؤیا اطلاق کیږی (۲).

د لفظ "رؤیا" په حقله نووی وائی، چې دا په همزې سره هم مستعمل دې، او په قصر سره یعنی بغیر همزې هم، او تنوین سره رؤیا هم (۳).
د حدیث تخریج او تشریح تیره شوې ده (۴).

۳۵۲۱. حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ عَنْ يُونُسَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ عَنْ أُخْتِهِ حَفْصَةَ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ هَذَا «إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ رَجُلٌ صَالِحٌ». [ر: ۴۲۹]

رجال الحديث

يحيى بن سليمان: دا يحيى بن سليمان ابو سعيد الجعفي الكوفي دې، دده احوال د کتاب العلم، باب "کتابه العلم" لاندې تیر شوی دی (۵).

ابن وهب: دا ابو محمد عبد الله بن وهب بن مسلم قرشي مصري دی، دده احوال د کتاب العلم، باب "من جعل لأهل العلم أياماً معلومة" لاندې تیر شوی دی (۶).

يونس: دا يونس بن يزيد ايلي دې، دده احوال د کتاب العلم، باب "من جعل لأهل العلم أياماً معلومة" لاندې تیر شوی دی (۷).

زهري: دا محمد بن مسلم بن شهاب الزهري دې، دده احوال د کتاب بدء الوحي الحديث الثالث

(۱) سورة الاسراء، آیت: ۱۶۰

(۲) إرشاد الساري: ۱۲۲۶، ۸

(۳) إرشاد الساري: ۱۲۲۶، ۸

(۴) كتاب الصلاة، باب نوم الرجل في المسجد.....\

(۵) الحديث سبق تخريجه في كتاب الصلاة، باب نوم الرجل في المسجد، رقم: ۱۴۴۰

(۶) كشف الباري: ۴، ۱۳۲۷

(۷) كشف الباري: ۳، ۱۲۷۷

(۸) كشف الباري: ۳، ۱۲۸۲

لاندې تیر شوی دی.^(۱)

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دی، دده احوال د کتاب الإیمان، باب الحیاء من

الإیمان لاندې تیر شوی دی.^(۲)

د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما مقام او مرتبه: حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما د حضرت عمر رضی الله عنهما څوې دې، دده کنیت ابو عبد الرحمن دې، خپل پلار محترم سره ئې په ماشوم والی کښې اسلام قبول کړې وو. بیا ئې هغوی سره هجرت او کړو، د دوی د مور نوم زینب دې، او یو قول دادې چې د هغې نوم رابطه بنت مظعون دې، چې د قدامه او عثمان بن مظعون خور ده، دا ټول حضرات صحابه دی، د لسو کالو په عمر کښې دوی رضی الله عنهما هجرت او کړو، او د بدر او احد نه ورسو ئې په ټولو جنگونو کښې شرکت او کړو، په غزوه احد کښې د ماشوم والی په وجه شریک نه کړې شو، او په جنگ خندق کښې شریک شو، او د دوی عمر په دې وخت کښې پنځلس کاله وو.^(۳)

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی، چې د دوی رضی الله عنهما پیدائش د بعثت نبوی په دویم یا دریم کال اوشو، ځکه چې د غزوه بدر په موقع باندې د دوی عمر دیارلس کاله وو، او غزوه بدر د بعثت نبوی په پنځلسم کال واقع شو، او د وفات تاریخ ئې ۷۴ هجری ښودلې شوې ده. حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په عبادله اربعه کښې یو دې، فقهاء صحابه او د مکثرین روایت کونکو نه دې. عالم، مجتهد، متبع سنت، قاطع بدعت او ناصح امت دې.

ابن وهب د امام مالک رحمته الله نه روایت کوی، چې د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما عمر شپږ اتیا کالو ته رسیدلې وو. او دوی رضی الله عنهما د اسلام قبلولو نه ورسو شپيته کاله فتوې ورکړې، او نافع د دوی علم خور کړو.

سفيان ثوري رحمته الله وائی، چې هغوی ته به خپل مال کښې څه خوښ راغلل، نو هغه به ئې صدقه کولو، د دوی غلامانو ته د دوی ددې صفت اندازه وه، په دې وجه کله کله به یو غلام عبادت ته ملا او ترله، جمات ته د تلو به ئې اهتمام شروع کړو، او په اطاعت کښې به وړاندې وړاندې کیدو. کله چې به ئې هغه اولیدو، نو هغوی رضی الله عنهما به آزاد کړو.

خلقو به هغوی رضی الله عنهما ته وئیل، *إنهم یغدعونک* دا خلق تاسو ته د هوکه درکوی، او په حقیقت کښې دیندار نه دی، په دې باندې به هغوی رضی الله عنهما فرمائیل، *من عدنا بالله انخدعنا له* څوک چې د الله تعالی نامه استعمالولو سره مونږ ته د هوکه راکوی، نو مونږ د هغه د هوکې خوړلو ته تیاروو.^(۴)

(۱) کشف الباری: ۱، ۱۳۲۶

(۲) کشف الباری: ۲، ۱۱۲۸

(۳) إرشاد الساری: ۸، ۱۲۲۵

(۴) إرشاد الساری: ۸، ۲۲۵۸، وفتح الباری: ۸، ۱۱۱۳

۲۰- باب: مَنَاقِبُ عَمَّارٍ وَحُذِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا

حضرت عمار رضی اللہ عنہ بفتح العین وتشدید المیم عمار بن یاسر مراد دے، د دوی د پلار نور یاسر او مور نوم سميہ دے، او د دوی پلار د قدیم اسلام قبلونکو نه دے، او د اسلام په وجه د هغوی تکلیف کیدل، او تکلیفونه زغمل هم د هغوی معلوم دی، د دوی پلار خو وړاندې وفات شوې وو، او مور ئې ابو جهل شهیده کړې وه، او پخپله حضرت عمار رضی اللہ عنہ ژوندې پاتې شو، تر دې چې په جنگ صفین کښې په ۷۳ هجري کښې د حضرت علی رضی اللہ عنہ په ملګرتیا کښې قتل کړې شوی.

حضرت عمار دوه هجرتونه کړي دي، او قَبَلْتَيْنِو. (یعنی مکې معظمې او بیت المقدس) اړخ ته مونځ کونکو کښې دې هم شامل دي، د دوی د والد محترم کنیت ابو الیقظان دې. حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ: او حضرت حذیفه ابن الیمان رضی اللہ عنہ یمان بن جابر بن عمرو العبسی خوي دي، چې د انصارو د قبیلې بنو الاشهل حلیف دي. حذیفه او د دوی پلار یمان دواړو اسلام قبول کړې وو، حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ ته د سیدنا عمر رضی اللہ عنہ د اړخ نه د کوفې د بعضې کارونو نگرانی او ساتنه هم ورکړې شوې وه، څنگه چې حضرت عمار رضی اللہ عنہ ته هم ورکړې شوې وه، حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ ددې نه علاوه د مدائن نگرانی او ساتنه هم کړې ده.

د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د شهادت نه څو ورځې ورسټو قتل کړې شو، د حضرت عمار رضی اللہ عنہ شمیر خو په سابقینو اولینو کښې کیږي، او حذیفه بن الیمان رضی اللہ عنہ هم قدیم الاسلام دي، خو د عمار نه ورستې دي.)

د حدیث او باب په حوالې سره اشکال او جواب: ددې دواړو حضراتو د فضائلو د پاره یو باب ځکه قائم کړې شوې دي، چې حضرت ابو الدرداء رضی اللہ عنہ په روایت کښې دلته یو ځانې د دواړو ذکر دي. او په یو حدیث کښې د دواړو تعریف ذکر شوې دي.

سوال کیدی شي، که د یو ځانې ذکر او تعریف اعتبار وی، نو په دې کښې خو حضرت حذیفه او عمار رضی اللہ عنہ سره حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ هم شریک دي، خو د هغوی مناقب دلته مذکور نه دي، بلکه د هغې د پاره مستقل باب قائم دي؟

ددې جواب دادې، چې امام بخاری رحمته اللہ علیہ ته د خپلو شرائطو مطابق د ابن مسعود رضی اللہ عنہ په مناقبو کښې بعضي نور روایتونه هم ملاؤ شو، په دې وجه دلته په ترجمه کښې ئې د هغوی رضی اللہ عنہ ذکر اونه کړو، بلکه یو مستقل باب قائمولو سره ئې د هغوی رضی اللہ عنہ ذکر او فرمائیلو، او په هغې کښې ئې دا مذکور حدیث هم راوړو، او نور روایات هم. او د حذیفه رضی اللہ عنہ ذکر هم وړاندې په مناقبو کښې په مستقل باب کښې راوان دي، نو بیا ددې مطلب دا شو، چې په حدیث کښې د دواړو حضرت عمار او حذیفه رضی اللہ عنہ ذکر په وجه خو په "ترجمة" کښې د

(۱) فتح الباری: ۱۱۴، ۹، وإشاد الساری: ۲۲۷، ۸

(۲) فتح الباری: ۱۱۴، ۹

دواړو نومونه ذکر شول، ولې ددې تقاضا دا نه ده، چې د حذیفه رضی اللہ عنہ ذکر جدا نه دی کیدل پکار، لهدا د هغوی مستقل تذکره چې به راځي په هغې څه اعتراض نشته. حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائي، دې گډوډ والی (انتشار) نه زموږ د هغې خبرې تائید کيږي، چې امام بخاری رحمہ اللہ د مذکورہ اصحاب مناقبو د ترتیب خیال نه دې ساتلی، او په دې کښې یو حده پورې گډوډ والې او تکرار موجود دي، او هلته د حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ د جدا ذکر کولو وجه هم دا کیدې شي، چې امام بخاری د هغوی رضی اللہ عنہ د پلار په حوالې سره د ترجمې قائلولو اراده کړې وي، او ددې دویم مستقل باب نه د هغوی منشاء د "یمان والا حذیفه" ذکر وی (۱).

۲۵۲۲، ۲۵۲۳ (۲)، حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنِ الْمُغِيرَةِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ قَدِمْتُ الشَّامَ فَصَلَّيْتُ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ قُلْتُ اللَّهُمَّ بَيِّرْ لِي جَلِيسًا صَالِحًا، فَأُتِيتُ قَوْمًا فَجَلَسْتُ إِلَيْهِمْ، فَإِذَا شَيْخٌ قَدْ جَاءَ حَتَّى جَلَسَ إِلَى جَنْبِي، قُلْتُ مَنْ هَذَا قَالُوا أَبُو الدَّرْدَاءِ. فَقُلْتُ إِنِّي دَعَوْتُ اللَّهَ أَنْ يَبَيِّرَ لِي جَلِيسًا صَالِحًا فَيَسِّرَكَ لِي، قَالَ مِمَّنْ أَنْتَ قُلْتُ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ. قَالَ أَوَلَيْسَ عِنْدَكُمْ ابْنُ أُمِّ عَبْدِ صَاحِبِ النَّعْلَيْنِ وَالْوَسَادِ وَالْبُظْرَةِ وَفِيكُمْ الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ مِنَ الشَّيْطَانِ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَوَلَيْسَ فِيكُمْ صَاحِبُ سِرِّ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الَّذِي لَا يَعْلَمُ أَحَدٌ غَيْرَهُ ثُمَّ قَالَ كَيْفَ يَقْرَأُ عَبْدُ اللَّهِ (وَاللَّيْلُ إِذَا يَغْشَى)، فَقَرَأْتُ عَلَيْهِ (وَاللَّيْلُ إِذَا يَغْشَى) * وَالتَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى * وَالدَّكْرِ وَالْأُنْثَى) قَالَ وَاللَّهِ لَقَدْ أَقْرَأَنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنْ فِيهِ إِلَى فِي.

رجال الحديث

مالك بن اسماعيل: دا مالک بن اسماعیل بن زیاد ابو غسان النهدي الکوفی دي، دده احوال د کتاب البوضو، باب "الماء الذي يغسل به شعر الإنسان" لاندې تیر شوی دی.

إسرائيل: دا اسرائیل بن یونس بن أبی اسحاق السبعي دي، دده احوال د کتاب العلم، باب "من ترک بعض الاختیار مخافة أن یقصم فہم بعض الناس عنه" لاندې تیر شوی دی (۳).

المغيرة: دا مغیره بن مقسم الضبی الکوفی دي، دده احوال د کتاب الصور، باب "صوم يوم وإفطار يوم" لاندې تیر شوی دی.

إبراهيم: دا ابو عمران إبراهيم بن یزید بن قیس بن اسود دي، دده احوال د کتاب الإیمان، باب "قلم دون ظلم" لاندې تیر شوی دی (۴).

(۱) فتح الباری: ۱۱۴، ۹.

(۲) الحديث سبق تخريجه في بدء الخلق، باب صفة إبليس: ۱۳۲۸۷.

(۳) كشف الباری: ۱۴۴۶، ۴.

(۴) كشف الباری: ۱۲۵۳، ۲.

علقمة: دا ابو شبل علقمة بن قیس بن عبد الله بن مالک النخعی دی، دده احوال هم د کتاب

الإیمان، باب "ظلم دون ظلم" لاندې تیر شوی دی (۱)

۳۵۳، (۲) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُغِيرَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ ذَهَبَ عَلْقَمَةُ إِلَى الشَّامِ، فَلَمَّا دَخَلَ الْمَسْجِدَ قَالَ اللَّهُمَّ تَبِّرْ لِي جَلِيسًا صَالِحًا. فَجَلَسَ إِلَى أَبِي الدَّرْدَاءِ فَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ مِمَّنْ أَنْتَ قَالَ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ. قَالَ أَلَيْسَ فِيكُمْ - أَوْ مِنْكُمْ - صَاحِبُ الْبَيْتِ الَّذِي لَا يَعْلَمُهُ غَيْرُهُ يَعْنِي حَدِيثَهُ. قَالَ قُلْتُ بَلَى. قَالَ أَلَيْسَ فِيكُمْ - أَوْ مِنْكُمْ - الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَعْنِي مِنَ الشَّيْطَانِ، يَعْنِي عَمَّارًا. قُلْتُ بَلَى. قَالَ أَلَيْسَ فِيكُمْ - أَوْ مِنْكُمْ - صَاحِبُ السَّوَالِكِ أَوِ السَّرَارِ قَالَ بَلَى. قَالَ كَيْفَ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَقْرَأُ (وَاللَّيْلُ إِذَا يَفْشَى * وَالنَّهَارُ إِذَا تَجَلَّى) قُلْتُ (وَالذِّكْرُ وَالْأُنْثَى). قَالَ مَا زَالَ بِي هَؤُلَاءِ حَتَّى كَادُوا يَسْتَنْزِلُونِي عَنْ شَيْءٍ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - [۳۱۱۳]

رجال الحديث

سليمان بن حرب: دا ابو ايوب سليمان بن حرب ازدي واشحي دي، دده احوال د کتاب الإیمان، باب "قول النبي أنا أعلمكم بالله، وأن المعرفة فعل القلب"..... لاندې تیر شوی دی (۳)

شعبة: دا امير المؤمنين في الحديث شعبة بن الحجاج دي، دده احوال د کتاب الإیمان، باب "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" لاندې تیر شوی دی (۴)
د مغیره، إبراهيم او علقمة د حالاتو د پاره پورتنې روایت او گوري.

قوله: قديم الشام: د شعبه په پورتنی روایت کښې د "ذهب علقمة إلى الشام" الفاظ دي، او ددې دويم د الفاظو صورت د مرسل روایت په شان دي، خو په دې کښې د "قلت: بلى" په الفاظو سره بيا ددې صورت د موصول روایت په شان جوړ شو، او په کتاب التفسير کښې د علقمة دا الفاظ مروی دي:

"قدمت الشام في نفر من أصحاب ابن مسعود" (۵)

(۱) كشف الباری: ۲، ۱۲۵۶

(۲) الحديث سبق تخريجه في كتاب بدء الخلق، باب صفة ابليس وجنوده.....

(۳) كشف الباری: ۲، ۱۱۰۵

(۴) كشف الباری: ۱، ۶۷۸

(۵) كتاب التفسير، باب والنهار إذا تجلى، رقم: ۱۴۹۴۳

زۀ د ابن مسعود رضی اللہ عنہ د شاگردانو په یو جماعت کښې شام ته راغلم.

قوله: من جلس إلى جنبي: بعضې حضراتو مجلس.....د ماضی صیغه نقل کړې ده^(۱) او بعضې حضراتو مجلس د مضارع صیغه نقل کړې ده^(۲)، یعنی هغوی د خپلو زاتلو غایه او انتها، زما په خوا کښې ناسته او ښودله، اسماعیلی په خپل روایت کښې د هغوی دا الفاظ هم نقل کړې دي:

قلت: الحمد لله إن لأرجو أن يكون الله عز وجل استجاب لدعوي^(۳).

نو ما د الله تعالی شکر ادا کړو، او ما او وئیل، زۀ امید ساتم چې الله تعالی عزوجل زما دعاء قبوله کړه.

قوله: قالوا: أبو الدرداء: د قالوا دفاعل په حقله ابن حجر رحمته الله فرماني: لم أقف على اسم القائل^(۴)

کوفه د علم او فقهې د مرکز کیدو شهادت: قال: أوليس عندكم ابن أم عبد؟.....د ابن ام عبد نه مراد عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ دي، اود ابو الدرداء ددې قول مطلب دادې، چې علقمه دلته د علم حاصلولو دپاره راغلې دي، حال دادې چې هغوی سره په کوفه کښې لوئې لوئې اهل علم او فضل موجود دی، ددې مطلب دا شو، چې تر کومې پورې په خپلې علاقې کښې د موجود علماؤ او مشاخو نه علم حاصل نه کړې، هغوی پریښودلو سره نور علماؤ پسې تلل صحیح نه دی^(۵).

قوله: صاحب النعلين: یعنی د رسول الله ﷺ پڼې او چتولو والا، او حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ ته دا اعزاز او سعادت حاصل دي، چې هغوی به د رسول الله ﷺ د پڼو او چتولو اهتمام کولو.

قوله: والوساد: په اولنې روایت کښې د "وساد" لفظ راغلې دي، تکیه مراد ده، او په دویم روایت کښې "صاحب السواك" او "الوساد" سره د "أو التبرار" الفاظ هم مروی دی. بعضو د "السواد" الفاظ هم نقل کړې دي.

د "السواد" او "التبرار" معنی یوه ده، د "سودته" معنی ده، ساركتته بالراءین، او دا د "سودته" دي، د "مسودة" یا مسارة معنی د راز دارې ده^(۶)، "سواد" او "سار" د فعال په وزن باندې د مسأوده او.

(۱) إرشاد الساری: ۱۲۲۷.۸

(۲) فتح الباری: ۱۱۵.۹

(۳) إرشاد الساری: ۱۲۲۷.۸

(۴) فتح الباری: ۱۱۵.۹

(۵) فتح الباری: ۱۱۵.۹

(۶) فتح الباری: ۱۱۵.۹

مسارہ مصدر دی۔

قوله: والمطهرة: د سرخسی په روایت کښې مطهریدون الهاء (التاء) واقع دې، په هر حال کښې آله د طهارت مراد ده، حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی، داودی دیره عجیبه او بې بنیاده خبره کړې ده، وائی دې نه معلومیري، چې د هغوی رحمته الله ټول سامان او کل اثاثه هم دغه درې څیزونه دي۔ ابن التین ددې تعاقب کړې دې، او په ځانې ئې دا غلطه گرځولې ده (۱)

قسطلانی رحمته الله د مختلفو نسخو په حوالې سره د "السواک" "الوساد"، "السواد" او "السمار" الفاظ نقل کولو سره اوښودل، چې د "وساد" معنی خو "مخذه" یعنی بالخت او تکیه ده، او د "سواد" او "سمار" دواړو یوه معنی ده، یعنی راز او نیاز پټې او د راز خبرې، او هغه داسې، چې د "ساودته سواداً" معنی ده، "سارمته سماراً" یعنی ما هغه سره پټې او د راز خبرې او کړې، او ددې اصل دادې چې د سواد معنی ده شخص (بادې) خو "مسأودة" وئیلې شی، "ادناً سوادک إلى سواده" خپل شخصیت ئې د هغه شخصیت ته نژدې کړو۔

او حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه ته دا فضیلت په دې شان حاصل وو، چې رسول الله ﷺ به د هغوی نه پرده نه فرمائیلې، او نه به ئې څه خبره د هغوی نه پتوله (۲)

د مسلم په روایت کښې دا الفاظ دي، رسول الله ﷺ هغوی ته فرمائی: "اذنک علی أن ترفع الحجاب وتسمع سواي" (۳) ستا د پاره زما نه د اجازت اخستلو دغه صورت دې، چې پرده او چتو او زما د راز خبرې اوږه، دا د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه هغه ځانگړې خصوصیت دې، چې بل چا ته هم حاصل نه دې۔

د هغوی رضی الله عنه دا خصوصیت وړاندې په مناقبو د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه کښې د حضرت ابو موسیٰ اشعری رضی الله عنه د هغې روایت نه هم معلومیري، چې په هغې کښې حضرت ابو موسیٰ اشعری رضی الله عنه فرمائی، چې مونږ د یمن نه راغلې وو، او تر یو وخته پورې رسول الله ﷺ سره پاتې شو، نو خلقو دا گڼل، چې عبد الله بن مسعود رضی الله عنه هم د نبی ﷺ د اهل بیتو نه دې، ځکه چې دې او د دوی مور به په کثرت سره د هغوی رضی الله عنه کور ته داخلیدل (۴)

د رسول الله ﷺ د قربت او خدمت په وجه د وفور علم اثبات: حضرت ابو الدرداء رضی الله عنه چې د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه دا فضیلت او رسول الله ﷺ سره د خدمت او کورنۍ نژدې والی ذکر او فرمائیلو، نو په دې سره د هغوی مقصد دا وو، چې کوم سړي رسول الله ﷺ سره دومره نژدې پاتې شوې وی، نو هغه ډیر نیک بخت دې، او ددې نژدې والی او اعتماد په

(۱) فتح الباری: ۱۱۲۵، ۹

(۲) إرشاد الساری: ۱۲۲۹، ۸

(۳) فتح الباری: ۱۱۱۵، ۹

(۴) اوگوری، حدیث: ۱۳۷۶۳

تعلق کنبی به هغوی د رسول الله ﷺ نه خومره څه نه وی حاصل کړې، بیا هم هغوی پریښودو سره ته دلته د علم حاصلولو د پاره راځي؟

په دې توجیه سره دا هم معلومه شوه. داودی چې کومه توجیه کړې وه، چې دې روایت نه معلومېږي، او دا بیانول ئې مقصود دی چې د هغوی ﷺ ټول سامان هم دغه درې څیزونه دي. دا صحیح نه دی، بلکه صحیح دادی، چې دغه درې خالص د ذاتی استعمال د څیزونو ذکر کولو سره مقصود د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه رسول الله ﷺ سره د پیر نژدې او ژور نسبت او د قرب او اعتماد د تعلق اظهار او ثبوت دي. (۱)

قوله: أفیکم: دلته په اولنی روایت کنبی په بعضې طریقو کنبی په همزې سره "أفیکم" دي، او په بعضو کنبی "وفیکم بالواو". او د شعبه په روایت کنبی "الیس فیکم أو منکم" (الفاظ دی). (۲)

د حضرت عمار د شیطان نه د یچ کولو مطلب: "الذی أجاره الله من الشیطان علی لسان نبیه" کنبی د "الذی" نه مراد حضرت عمار بن یاسر دي، څنگه چې د شعبه په روایت کنبی "یعنی عمار" نه واضحه ده. هغه! د حضرت عمار د شیطان نه د یچ کولو مطلب څه دي، په دې کنبی مختلف اقوال دی.

ابن التین وائی "علی لسان نبیه" نه مراد د رسول الله ﷺ دا ارشاد دي، "ویح عمار یدعوهن إلی الجنة یدعوهن إلی النار". (۳) د حیرانتیا خبره داده، چې عمار خو هغوی جنت اړخ ته رابلی، او هغوی عمار اور اړخ ته رابلی، نو گویا نبی ﷺ حضرت عمار ته "داعی إلی الجنة" گرځولو سره د شیطان نه د محفوظ کیدو گواهی ورکړه.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، دا هم احتمال شته، (د کومې چې ابن التین ذکر او کړو، او دا هم احتمال شته، چې په دې سره د حضرت عائشې رضی الله عنها هغې مرفوع حدیث اړخ ته اشاره مقصود وی. "ما أخذ بین امرین إلا اختار أَرْضَهُمَا". (۴)

حضرت عمار رضی الله عنه ته چې به کله هم په دوو کارونو کنبی د یو کار اختیارولو د پاره اووئیلې شو. نو هغوی به هغه کار واخستو، چې په کوم کنبی زیات رشد او هدایت وو، په دې شان سره الله تعالی حضرت عمار رضی الله عنه د شیطان د گمراهی نه محفوظ کړو، او د رسول الله ﷺ ژبې مبارکې ددې گواهی ورکړه. دا روایت د ترمذی نه علاوه احمد هم د ابن مسعود رضی الله عنه روایت کړې دي. او حاکم هم ذکر کړې دي. (۵)

(۱) فتح الباری: ۱۱۱۵، ۹.

(۲) فتح الباری: ۱۱۱۵، ۹، و عمدة القاری: ۱۲۲۷، ۱۶.

(۳) الجمع بین الصحیحین للحمیدی، رقم: ۱۷۹۴، دار ابن حزم، بیروت، و جامع الأصول فی أحادیث الرسول لابن الاثیر صحیح البخاری، باب مسح القبار عن الرأس فی سبیل الله: ۱۲۸۱۲.

(۴) سنن الترمذی، باب مناقب عمار بن یاسر، رقم: ۱۳۷۹۹.

(۵) مسند أحمد، مسند عائشة، رقم الحدیث: ۲۴۸۲۰، المستدرک علی الصحیحین للحاکم، ذکر مناقب عبد الله

ابن زید، رقم الحدیث: ۱۵۶۶۵.

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ وائی:

"فکونه یختار أرشد الأمیرین دائماً یقتضی أنه قد أجز من الشیطان الذی من شأنه الأمر بالنی" (۱)

یعنی د حضرت عمار رضی اللہ عنہ قول عمر "أرشد الأمیرین" اختیارول ددی خبری تقاضا کوی، چې الله تعالی د شیطان نه د هغوی حفاظت فرمائیلې دي، چې ټول عمر د گمراهی حکم ورکوی. د شیطان نه د بچ کیدو مطلب بعضې حضراتو دا بیان کړې دي، چې رسول الله ﷺ

هغوی رضی اللہ عنہ د کمال ایمان متعلق او فرمائیل، "ملئ ایماناً لئلا مشاشه" (۲)

یعنی حضرت عمار رضی اللہ عنہ د اوکو پورې د ایمان نه ډک کړې شو. یا پوره په پوره ډک کړې شو. دا حدیث ابن حبان، بزار او نسائی نقل کړې دي (۳)

مُشاش د نلی نه خالی هډوکی ته ویلې شی یا د اوکو بهر راوتلی هډوکی ته ویلې شی.... د مشاش پورې ډک کیدل دا کنایه ده د کامل او مکمل کیدو نه.

او کیدې شی په دې کښې هغې قیصې اړخ ته اشاره وی، چې ابن سعد په طبقات کښې ذکر کړې ده، چې د هغې الفاظ دادی:

"قال عمار: تولنا منزلاً فأخذتُ قریبقی ودلوی لأستقی، قال النبی أما انه سیأتیک آت ینعک من الماء فلما کنتُ علی رأس الماء إذا رجل أسود کأنه مرس..... فصرعته" (۴)

حضرت عمار وائی مونږ رسول الله ﷺ سره په سفر کښې یو ځانې کښې کیناستو، نو ما خپله مشکیزه او لوټه واخسته. دې د پاره چې اوبه راوایسم، نو رسول الله ﷺ او فرمائیل، تا ته به د اوبو نه منع کونکې یو کس راځی. بیا کله چې زه د هغې اوبو خوا ته لاړم، نو د تور رنگ یو سپرې راغې، چې ډیر تجربه کار وو، ما هغه راوپرځولو، او وړاندې د رسول الله ﷺ ارشاد دي: "ذاک الشیطان" دا به شیطان وی.

اوس ښکاره خبره ده، چې حضرت عمار رضی اللہ عنہ شیطان راپرځوی، نو ددې یقیناً هم دغه مطلب دي، چې الله تعالی حضرت عمار رضی اللہ عنہ د شیطان نه بچ کړې دي.

او کیدې شی په کښې هغې واقعې اړخ ته اشاره وی، چې په هغې کښې مشرکینو حضرت عمار رضی اللہ عنہ په امتحان کښې راگیر کړې وو، او هغه ئې په کفری کلمه ویلو باندې مجبور کړې وو، او د حضرت عمار رضی اللہ عنہ زړه په ایمان باندې مطمئن وو، او الله تعالی "إلا من أکره وقلبه

(۱) فتح الباری: ۱۱۵، ۹

(۲) جامع الأصول فی أحادیث خیر الرسول، رقم: ۶۵۸۵، سنن ابن ماجه، فضل عمار بن یاسر، رقم: ۱۴۷، سنن

النسائی، تفاضل أهل الإيمان، ۱۵۰۰۷

(۳) صحیح ابن حبان، کتاب أخباره رضی اللہ عنہ عن مناقب عمار، رقم الحدیث: ۷۰۷۶، مسند أبی یعلی، مسند علی بن

أبی طالب، رقم الحدیث: ۱۴۰۴

(۴) فتح الباری: ۱۱۵، ۹

مطمئن بالایمان^(۱) فرمائیلو سره د هغوی د ایمان گواهی ورکړه، او ښکاره خبره ده، کفری الفاظو نیلو سره هم چې دهغوی ایمان محفوظ پاتې شو، داد شیطان نه د بچ کیدو دلیل دې **قوله: الذی لا یعلم أحد غیره: "لا یعلم"** په بعضې نسخو کښې د مفعول د ضمیر په حذف سره دې، او د کشمېښی په روایت کښې د "لا یعلمه" الفاظ دی، په ضمیر منصوب سره - د صاحب سرته مراد حضرت حذیفه دې، او د "سرته" مراد د مستقبل فتنې او حادثې او د منافقینو هغه احوال او نومونه دی، چې رسول الله ﷺ حضرت حذیفه رضی الله عنه ته ښودلې وو^(۲) حضرت حذیفه په دې حوالې سره معروف دې، او د سند درجه لری، تر دې پورې چې د حضرت عمر رضی الله عنه معمول وو، چې کله به څوک مړه شول، نو هغوی به کتل، چې حضرت حذیفه رضی الله عنه د هغه په جنازه کښې شرکت کوی که نه، که حضرت حذیفه رضی الله عنه به جنازه کښې شریک وو، نو حضرت عمر رضی الله عنه به هم په جنازه کښې شریک کیدو، که هغه به نه وو، نو دې به هم نه شریک کیدو، غیره د مستثنی واقع کیدو په وجه منصوب دې یا د أحد نه د بدل واقع کیدو په وجه مرفوع دې^(۳)

د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه قراءت: دې نه ورستو حضرت ابو الدرداء د علقمه نه د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه د هغه قراءت پوښتنه او کړه، چې هغوی به د سورة اللیل آیت (وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَىٰ) "بغیر د" وما خلق "ته صرف "والذکر وَالْأنثی" لوستو. علقمه چې کله دا قراءت ذکر کړو، نو ابو الدرداء قسم کولو سره او فرمائیل، چې د رسول الله ﷺ د ژبې مبارکې نه ما پخپله همدغه اوریدلې دې، "من فیہ الی" یعنی د هغوی ﷺ د خلې مبارکې نه زما خلې ته منتقل شو، او هغوی ﷺ په دغه وخت کښې زما مخې ته وو، کله چې ئې دا قراءت فرمائیلو.

د قراءت متواتره خلاف کیدو په وجه دا قراءت مرجوح دې: حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه ډیر جلیل القدر صحابی دې، او رسول الله ﷺ سره د دوی تعلق هم ډیر نژدې او د اعتماد وو، همدغه شان د حضرت ابو الدرداء رضی الله عنه لوی شان او فقیهانو علو مرتبه هم منلې شوې ده، خو دې سره سره د دوی دا قراءت د قراءت متواتره په مقابله کښې د راتلو په وجه مرجوح دې، او شارحین حدیث فرمائی، اصل کښې اول دا آیت همدغسې نازل شوې وو، څنگه چې به ابن مسعود رضی الله عنه او ابو الدرداء رضی الله عنه لوستلو، ولی ورستو بیا "وما خلق"..... سره نازل شو، او ددې نزول ثاني ابن مسعود او ابو الدرداء رضی الله عنه ته علم نه وو، په دې وجه دې دواړو حضراتو به په قراءت اولی باندې اصرار کولو، او نورو ټولو خلقو به ددې قراءت متواتره

(۱) سورة النحل، آیت: ۱۱۰۶

(۲) فتح الباری: ۱۱۶، ۹

(۳) إرشاد الساری: ۱۲۲۸۸

موافق لو ستلو، کوم چې په مصحف شریف کښې هم دې^(۱)

علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی، "وهذا کظن عبد الله أن الموعودتين ليستا من القرآن"^(۲)

د حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ د لته د لفظ "ما خلق" نه انکار داسې دې، څنگه چې هغوی د موعودتینو د قرآن کریم نه د نه کېدو قائل وو.

په دویم روایت کښې په بلې طریقې سره همدغه مضمون منقول دې.

او علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ د دې تکرار په حقله وائی

"وهو نفس الأمر نفس بعضه بعض الحديث السابق"^(۳)، په اصل کښې دویم حدیث د اولنی حدیث تفسیر او تشریح کوی. او په دویم روایت سره د اولنی روایت د بعضې خبرو وضاحت او تشریح کیري.

قوله: حتی کادوا یستزلونننی عن شی سمعته.....: علقمه وائی، ابو الدرداء،

او وئیل، اهل شام په دومره سختی او اهتمام سره په دې (مشهور) قراءت باندې قائم دی، چې په ما باندې د دې دویم قراءت نه راکوزیدو او پریښودو ته نزدې دی. کوم چې ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلې دې.

کتاب التفسیر کښې د ابو الدرداء رضی اللہ عنہ دا خبره په نور زیات وضاحت سره راغلې ده، حال دادې چې هلته د ابو الدرداء الفاظ دا دي:

"وهو لا یبیدونقی علی أن أقرأ "وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى" والله لا أتابعهم"^(۴)

دا خلق (یعنی اهل شام) زما نه دا غواړی، چې زه "وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى" اولولم، خو په خدایي قسم: زه به د دوی اطاعت او نه کړم، ځکه کوم چې ما اوریدلې دی، هغه هم صحیح او ثابت دې. د حضرت ابو هریره رضی اللہ عنہ په حدیث کښې د بعضې نورو حضراتو زیاتوالې: رمزی د خیشمه بن عبد الرحمن په طریقې سره روایت ذکر کړې دې، هغه فرمائی:

"أتيت المدينة فسألت الله أن يسهل جليسا صالحا، فيسهل أبا هريرة. فقال ممن أنت؟ قلت: من الكوفة، جئت ألتبس الخي، قال أليس منكم سعد بن مالك مجاب الدعوة؟ أو ابن مسعود صاحب ظهور رسول الله ونعليه، وحذيفة صاحب سبابة، وعثار الذي أجازة الله من الشيطان على لسان نبيته وسلمان صاحب الكتابين"^(۵)

(۱) فتح الباری: ۱۱۶، ۹، و عمدة القاری: ۱۲۳۷، ۱۶

(۲) عمدة القاری: ۱۲۳۷، ۱۶

(۳) عمدة القاری: ۱۲۳۷، ۱۶

(۴) کتاب التفسیر، باب وما خلق الذکر والانثی، رقم: ۱۳۹۴۴

(۵) جامع الأصول فی احادیث الرسول، رقم: ۶۳۷۹، سنن الترمذی، باب مناقب عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ، رقم: ۱۳۸۱۱

واثنی زه مدینی ته راغلم، او د الله تعالی نه مې دعا او کړه، چې یا الله تعالی! ما ته خو ښه ملگرې راکړه، الله تعالی راته حضرت ابو هريره رضی الله عنه راکړو، هغوی ما ته او وئیل، ستا تعلق چا سره دې؟ ما او وئیل کوفې نه راغلي يم د خیر طالب یم، هغوی رضی الله عنه او وئیل، آیا ستاسو خواد کښې سعد بن مالک نشته، چې مستجاب الدعوات دې؟ او ابن مسعود رضی الله عنه چې د رسول الله ﷺ د پاره به نې اوبه او پټې او چټولې، او هغوی رضی الله عنه سره به اوسیدو؟ او حذیفه چې د رسول الله ﷺ رازدار وو؟ او عمار رضی الله عنه چې هغه الله تعالی د خپل رسول په ژبه مبارکه باندې د شیطان نه بچ کړې وو، او سلمان الفارسی دوو کتابونو (قرآن او انجیل) والا؟ په دې روایت کښې ابن مسعود، عمار، حذیفه رضی الله عنه سره د سعد بن مالک (یعنی سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه) او د سلمان الفارسی رضی الله عنه هم زیاتوالې دي.

۲۱- باب: مناقب أبي عبيدة بن الجراح رضي الله عنه

په عشره مبشره کښې تر اوسه پورې د ووه حضراتو ذکر راغلي دي، او کوم درې حضرات چې پاتې دي، په هغوی کښې د حضرت ابو عبيدة بن الجراح رضی الله عنه ذکر خو دلته راغلي دي. او د عبد الرحمن او سعيد بن زيد مستقل تذکره دلته نه ده راغلي، او هم ابو عبيدة رضی الله عنه په عشره مبشره کښې آخری صحابي دي. د چا چې دلته تذکره راغلي ده، هغه: سعيد بن زيد په حقله په مناقب الأنصار کښې يو مستقل باب راروان دي، او دلته د عمار او حذیفه رضی الله عنه چې د عشره مبشره نه نه دي، متعلق اوس وړاندینې باب قائم کړې شوې وو، دې نه معلومېږي چې د عشره مبشره تذکره نه ده مرتب کړې شوې. حافظ ابن حجر رحمته الله عليه په دې سلسله کښې فرماني:

"وأظن ذلك من تصريف الناقلين لكتاب البخاري، كما تقدم مراراً أنه ترك الكتاب مسودة، فإن أساء من ذكرهم هنالم يقيم فيهم مراعاة الأفضلية ولا الأسنية وهذه جهات التقديم في الترتيب، فلما لم يراع

واحداً منها دل على أنه كتب كل ترجمة على جد أو فضم بعض النقلة بعضها إلى بعض حسبما اتفق". (۱)

زما په خیال دا د ناقلینو د تصرف د وجهې نه دي. څنگه چې (فتح الباری کښې، خو خو واري تیر شوی دي، چې امام بخاری خپل کتاب (صحيح بخاری، د مسودې په شکل کښې پریښودې وو، ځکه چې دلته هغوی کوم نومونه ذکر کړې دي، په هغې کښې نه د افضلیت په اعتبار سره ترتیب شته، نه د أسبق (فی الاسلام) کیدو په اعتبار سره، او نه د أسن (معمر) کیدو په اعتبار سره، او د ترتیب په صورت کښې تقدیم هم ددې وجوهاتو په اعتبار سره کیدې شي، او کیدل پکار هم وو، (چې د زیات فضیلت، ډیر عمر، او د اولنی اسلام قبلونکو ذکر اول وی، او د نورو ورستو) اوس چې په دې کښې د یوې وجهې هم رعایت نه دي کړې

(۱) کتاب مناقب الأنصار، باب: ۱۳۴

(۲) فتح الباری: ۱۱۷، ۹

شوې، نو معلومه شوه، چې امام بخاری په ترتیب سره د دې حضراتو تذکره نه ده کړې. بلکه هره هره ترجمه یې جدا جدا لیکلو سره کینودې وه، چې هغه ناقلینو ته څنگه آسانه ملاؤ شوې ده، او کوم ځانې چې یې غوښتله کینوده یې.

د ابو عبیده بن الجراح رضی الله عنه تعارفی څاګه: د ابو عبیده رضی الله عنه نوم عامر او سلسله د نسب یې داسې ده، ابو عبیده عامر بن عبد الله بن الجراح بن هلال بن اهییب بن ضبة بن الحارث بن فهر رسول الله ﷺ سره په فهر بن مالک کښې د دوی نسب ملاوېږي، او د دوی مور د دوی د پلار د تره لور وه. د ابو عبیده د مور په حقله راغلی دی، چې هغې اسلام قبول کړې وو، او پلار یې کافر مړ شوی وو، په غزوۀ بدر کښې قتل کړې شوې وو، او بعضې حضرات وائی، چې پخپله ابو عبیده رضی الله عنه هغه قتل کړې دي.

پخپله ابو عبیده رضی الله عنه په ۱۸ هجري کښې په طاعون عمواس کښې وفات شو، په دغه وخت کښې دې د حضرت امیر المؤمنین سیدنا عمر فاروق رضی الله عنه اړخ نه په شام باندې امیر وو،^(۱) د دوی د قبر په حقله علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چې په "غوریسان" کښې په "عمتا" نومې کلی کښې دفن کړې شو، او د هغوی د جنازې مونځ حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه ادا کړې دي.^(۲)

حضرت ابو عبیده بن الجراح رضی الله عنه ته د رسول الله ﷺ د ژبې مبارکې نه د "امین الأمة" لقب ملاؤ شوې وو، هغوی د قد نه دنگ لوړ وو، او وړاندینی غاښونه یې مات شوی وو، چې د رسول الله ﷺ د تندې مبارک نه د غشی ویستلو په وخت کښې مات شوی وو.^(۳)

د ابو ذر په نسخه کښې لفظ دپاب" نشته، او په نورو نسخو کښې شته.^(۴)

۳۵۳۴، (۵) حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ قَالَ حَدَّثَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «إِنَّ كُلَّ أُمَّةٍ أَمِينٌ، وَإِنَّ أَمِينَنَا أُمَّةَ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنِ الْجَرَّاحِ».

[۴۱۲۱، ۶۸۲۸]

رجال الحديث

عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ: دا عمرو بن علی ابن بحر الباهلی البصری الفلاس الصیرفی دي، دده احوال تیر شوی دی.^(۶)

(۱) فتح الباری: ۱۱۷، ۹

(۲) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۳۸

(۳) إرشاد الساری: ۸، ۱۲۲۹

(۴) إرشاد الساری: ۸، ۱۲۲۹

(۵) الحديث أخرجه البخاری أيضاً في صحيحه، في كتاب المغازی، باب قصة أهل نجران، رقم: ۴۳۸۲، وفي كتاب أخبار الآحاد، رقم: ۷۲۵۵، ومسلم في صحيحه، في كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل أبي عبیده بن

الجراح، رقم: ۲۴۱۹

(۶) كتاب الوضوء، باب الرجل يوضئ صاحبه، رقم: ۱۱۸۲

عَبْدُ الْأَعْلَى: دا عبد الأعلى بن عبد الأعلى البصری السامی دی. دده احوال هم تیر شوی دی (۱)
خالد: دا ابو المنازل خالد بن مهران حذاء البصری دی. دده احوال د کتاب العلم، باب قول
النبی ﷺ علیه السلام کتاب "لاندې تیر شوی دی" (۲)

أَبِي قَلَابَةَ: دا او قلابه عبد الله بن زيد الجریمی دی. دده احوال د کتاب الإیمان، باب "حلاوة
الإیمان" لاندې تیر شوی دی (۳)

أَنْسُ بْنُ مَالِكٍ: د رسول الله ﷺ صحابی دی، د دوی احوال د کتاب الإیمان، باب "من الإیمان أن
يحب لأخيه ما يحب لنفسه" لاندې تیر شوی دی (۴)

قوله: إِنَّ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَمِينًا وَآمِينَاتُهَا الْأُمَّةُ: دلته "الأمّة" د منادی واقع کیدو په وجه
مرفوع ده، او یا منصوب بالاختصاص ده، او ددې تقدیر داسې دی، "أُمَّتًا مَخْصُوصِينَ مِنْ بَيْنِ
سَائِرِ الْأُمَمِ" (۵)

د امین معنی شارح بیان کړې ده، "الثقة الرضی" اعتمادی او خوښ سرې (۶)
حضرت ابو عبیده رضی الله عنه سره د امین صفت د خصوصیت وجه دلته دا اشکال کیدې شی، چې د
امانت صفت د حضرت ابو عبیده بن الجراح رضی الله عنه په شان په نورو صحابو کښې هم موندلې
کیدې شی. او یقیناً موندلې شی. بیا ئې ابو عبیده رضی الله عنه په دې لقب سره ولې ملقب کړي
شو؟ ددې جواب دادې. اگر چې دا صفت په ابو عبیده رضی الله عنه او نورو صحابه کرام رضی الله عنهم
کښې مشترک وو. ولې په ابو عبیده رضی الله عنه کښې چې تر کومې مبالغې تر حده پورې وو، هغه د
هغوی سره خاص وو. او دا د هر صفت کمال متعلق کنترول پکار دی، چې هغه رسول الله ﷺ د
یو صحابی سره خاص فرمائیلې وی، مثلاً د ابوبکر "أرحم" کیدل. د حضرت عثمان رضی الله عنه د
حیاء صفت. او د حضرت علی رضی الله عنه د قضاء او فیصلې صفت، چې دا صفات به په نورو
صحابه کرام رضی الله عنهم کښې هم موندلې کیدل. ولې په بعضو بعضو کښې څه زیات موندلې
کیري. نو چې په چا کښې کوم صفت زیات او موندلې شو. هغه ئې هغه اړخ ته منسوب کړو (۷)
په بعضې طریقو کښې د نورو الفاظو زیاتوالې: حافظ ابن حجر العسقلانی رحمته الله فرمائی چې

(۱) کتاب الغسل، باب الجنب یخرج ویمشی فی السوق وغیره.....

(۲) کشف الباری: ۱۳۶۱، ۳

(۳) کشف الباری: ۱۲۶، ۲

(۴) کشف الباری: ۱۴۲

(۵) فتح الباری: ۱۱۷، ۹، وإرشاد الساری: ۲۳۰، ۸، وعمدة القاری: ۱۲۳۸، ۱۶

(۶) فتح الباری: ۱۱۷، ۹

(۷) فتح الباری: ۱۱۷، ۹، وإرشاد الساری: ۲۳۰، ۸، وعمدة القاری: ۱۲۳۸، ۱۶

امام ترمذی او ابن حبان دا حدیث د عبد الوهاب الثقفی عن خالد الخذاء په طریقې سره هم په دې سند سره مطول نقل کړې دې، او د هغې په شروع کښې دا الفاظ دي: "أَرْحَمُ بِأَمَقِي أَبَوَيْكَ وَأَشَدَّهُمْ فِي أَمْرِ اللَّهِ عَزْرًا، وَأَصْدَقَهُمْ حَيَاةً عِثَانًا، وَأَقْرَأَهُمْ لِكِتَابِ اللَّهِ آيَةً، وَأَفْزَحُهُمْ زَيْدًا، وَأَعْلَمَهُمْ بِالْحَلَالِ وَالْحَرَامِ مَعَاذَ....." (۱).

حافظ صاحب وائی، دا حدیث د سند په لحاظ سره صحیح دې، ولې حفاظ وائی، صحیح خبره داده. چې ددې حدیث اولنۍ برخه مرسل ده، او موصول برخه یې صرف هغه مقدار ده چې په کومې باندې امام بخاری رحمته الله علیه دلته اکتفاء کړې ده. والله اعلم. (۲)

۳۵۳۵، (۲) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ صَلَّةَ عَنْ حَدِيقَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لِأَهْلِ نَجْرَانَ «لَا تَعْتَنَنَّ - يَعْنِي عَلَيْكُمْ - يَعْنِي أَمِينًا - حَقَّ أَمِينٍ». فَأَثَرُفَ أَصْحَابُهُ، فَبَعَثَ أَبَا عُبَيْدَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.

[۴۱۱۹، ۴۱۲۰، ۴۸۲۸]

رجال الحديث

مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ: دا ابو عمرو مسلم بن ابراهيم ازدي فراهيدي دې، دده احوال د كتاب الإيمان، باب زیادة الإيمان، ونقصانه لاندې تیر شوی دی. (۳)

شُعْبَةُ: دا شعبه بن الحجاج دې، دده احوال د كتاب الإيمان، باب المسلم من سلیم المسلمین من لسانه ویي لاندې تیر شوی دی. (۴)

أَبِي إِسْحَاقَ: دا ابو اسحاق عمرو بن عبد الله سبیعی دې، دده احوال د كتاب الإيمان، باب الصلاة من الإيمان لاندې تیر شوی دی. (۵)

صَلَّةٌ: صَلَّةُ بْنُ زُهْرِ الْعَمْسِي، أو العلایا ابویکي الکولی، تابعی دې، د عمار بن یاسر، حذیفه بن الیمان ابن

(۱) سنن الترمذی، باب مناقب معاذ بن جبل، رقم الحديث: ۳۷۹۰، صحیح ابن حبان، کتاب اخباره رحمته الله علیه، رقم الحديث: ۱۷۱۳۱

(۲) فتح الباری: ۱۱۱۷، ۹

(۳) الحديث أخرجه البخاری أيضاً فی کتاب المغازی، باب قصة أهل نجران، رقم الحديث: ۴۳۸۱، ۴۳۸۰، وكتاب أخبار الاحاد، باب ما جاء فی إجازة خبر الواحد الصدوق، رقم: ۷۲۵۴، ومسلم فی صحيحه، باب فضائل أبي عبيدة بن الجراح، رقم: ۶۴۰۷، والنسائي فی سننه الكبرى أبو عبيدة بن الجراح، رقم: ۱۸۱۹۸

(۴) كشف الباری: ۱۴۵۵، ۲

(۵) كشف الباری: ۱۶۷۸، ۱

(۶) كشف الباری: ۱۳۷۰، ۲

مسعودی، علی او ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت کوی. او د دوی نه په روایت کونکو کښې، ربعی بن حراش، مستور بن الحنف، ابو اسحاق السیعی، ایوب السخیتانی شامل دی.^(۱)
په ۷ هجري کښې د حضرت زبیر رضی الله عنه خلافت کښې وفات شوې دې.^(۲)

ابن حجر رحمه الله فرماني: ثقة جلیل.^(۳)

عجلی هم وائی، ثقة.^(۴) وهبی هم دې ثقة گرځولې دې.^(۵)

باب ذکر مصعب بن عمیر رضی الله عنه

د مصعب بن عمیر رضی الله عنه تذکره "مصعب" یضم المیم وفتح العين، او عُمَیر یضم العين وفتح المیم (مصعب) د دوی سلسله د نسب داسې ده. مصعب بن عمیر بن هاشم بن عبد مناف بن عبد الدار بن قُصی القرشي العبدري. د دوی کنیت ابو عبد الله دې. د جلیل القدر صحابه کرامو رضی الله عنهم نه دې.

رسول الله ﷺ د هجرت نه وړاندې او عقبه ثانیې نه ورستو دې مدينې منورې ته لیږلې وو. دې د پاره چې خلقو ته قرآن کریم اوښائی. او دین ورته اوښائی. په دې وجه به دوی ته د قاری او مقری په نامه سره آواز کولې شو. د دوی په حقله دا هم وئیلې شوی دی. چې په مدينه منوره کښې د هجرت نه وړاندې د ټولو نه اول د جمعي مونځ په جمې سره کونکې هم دوی دی.

په جنگ احد کښې د څلوېښتو کالو یا ددې نه په زیات عمر کښې شهید شوې دې. او چې چا دې شهید کړې دې. د هغه نوم "ابن قثم" مذکور دې. وئیلې شوی دی. چې د رسول الله ﷺ دار ارقم ته د داخلیدو نه ورستو دوی ته پته اولگیده چې رسول الله ﷺ د اسلام دعوت ورکوي. نو مصعب هم دلته راغلو. او د رسول الله ﷺ د مرضی مطابق ئې اسلام قبول کړو. خو د خپلې مور او قوم د ویرې ئې خپل اسلام پټ ساتلې وو. او په پټه به د رسول الله ﷺ خوا ته تلو راتلو. بیا عثمان بن طلحه ته پته اولگیده هغه د دوی مور او قوم ته اوونیل. هغوی دې اونیسلو او بندی ئې کړو. او دې هم په دې حالت کښې وو. تر دې پورې چې حبشې ته ئې هجرت اوکړو. د دوی شمیر هم د ټولو نه په اولنو هجرت کونکو کښې کیږي. دې نه ورستو ئې په غزوۀ بدر کښې هم شرکت اوکړو.

دلته مصنف رحمه الله د دوی په حوالې سره باب خو قائم کړې دې. ولې په دې کښې ئې هیڅ یو حدیث نه دې ذکر کړې. شارحین ددې متعلق وائی. چې مصنف به دا ځانې خالی پریښودې وي. بیا به هغه ته د خپلو شرائطو مطابق حدیث نه وی ملاو شوي.

(۱) تهذيب التهذيب، "حرف الصاد" : ۴، ۳۸۴، والجرح والتعديل: ۴، ۴۶، رقم الترجمة: ۱۱۹۶۴

(۲) اللغات لابن حبان: ۳۸۳، ۴، تقريب التهذيب: ۱۲۷۸

(۳) اللغات لابن حبان: ۳۸۳، ۴، تقريب التهذيب: ۱، ۲۷۸

(۴) اللغات للمجلی: ۱، ۱۷۹، ۴

(۵) الکاشف: ۱، ۱۱۱

هنه! په کتاب الجنائر کښې د دوی متعلق څه ذکر شوی دی، مثلاً دا چې د دفن کولو په وخت کښې دوی ته پوره کفن هم نه وو ملاؤ شوې^(۱).

په بعضې نسخو کښې د "باب ذکر مصعب بن عمر" الفاظ راغلې دي، او په بعضو کښې "باب مناقب مصعب بن عمر" الفاظ دي، او په بعضې نسخو کښې ترجمه او باب د سره شته هم نه^(۲).

۲۲- باب: مناقبُ الحسَنِ والحُسَيْنِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا.

قَالَ نَافِعُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- الْحَسَنَ. [۲۰۱۶]

حضرات حسنین: د حضرت علي رضی اللہ عنہ ځامنو حسن او حسین رضی اللہ عنہ د مناقبو بیان. حسن او حسین د حضرت فاطمې رضی اللہ عنہا ځامن او د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نوسی وو، حضرت حسن مشر او حسین کشر وو، د دواړو بې شمیره فضائل او مناقب دي، حضرت حسن د خلافت نه د لاس اخستلو اعلان کولو سره د حضرت معاویه په لاس باندې بیعت او کړو، او دا د هغوی هغه کارنامه ده، چې په دې سره د مسلمانانو د دوؤ لویو ډلو په مینځ کښې د جنگ او نزاغ او وینې توپیدو ویره ختمه شوې وه، او رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د دې پېښنې گوښی فرمائیلې وه.

او د حضرت حسین رضی اللہ عنہ ولادت د ۴ هجري په شعبان کښې شوې وو، او وفات ئې په ۲۱ هجري کښې په کربلا کښې د یزید او عبید الله بن زیاد د فوځیانو په لاسونو شوې وو، د حضرت حسین د شهادت واقعې ډیره مشهوره ده، د هغې خلاصه داده، کله چې حضرت معاویه یزید د خپل ځان نه ورستو خلیفه اوتاکلو، نو د کوفې خلقو حضرت حسین رضی اللہ عنہ ته خطونه اولیکل. او د هغوی په لاس باندې د بیعت ئې هغوی ته یقین ورکړو، کله چې حضرت حسین رضی اللہ عنہ لاړو نو خلقو هغوی سره بې وفائی او کړه. او یزیدی فوج سره د هغوی رضی اللہ عنہ مقابله اوشوه. چې په هغې کښې د خپلې ټولې کورنۍ سره هغوی رضی اللہ عنہ د شهادت جام نوش اوفرمائیلو^(۳).

وقال نافع بن جبیر: نافع بن جبیر، د جبیر بن مطعم ځوې دې، او د دوی دا تعلیق په کتاب البيوع کښې موصلاً مذکور دې^(۴).

۳۵۳۶ (۵) حَدَّثَنَا صَدَقَةُ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنَا أَبُو مُوسَى عَنِ الْحَسَنِ سَمِعَ أَبَا بَكْرَةَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- عَلَى الْمِنْبَرِ وَالْحَسَنُ إِلَى جَنْبِهِ، يَنْظُرُ إِلَى النَّاسِ مَرَّةً وَإِلَيْهِ مَرَّةً، وَيَقُولُ «ابْنِي هَذَا سَيِّدٌ، وَلَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يُصْلِحَ بِهِ بَيْنَ فِتْنَتَيْنِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ». [ر: ۲۵۵۷]

(۱) فتح الباری: ۱۱۸، ۹. وإرشاد الساری: ۲۳۱، ۸. وعمدة القاری: ۱۶، ۳۳۹.

(۲) الأنواب والتراجم، ص: ۱۳۲۴.

(۳) عمدة القاری: ۱۶، ۲۳۹. فتح الباری: ۹، ۱۲۰.

(۴) اوگوری: کتاب البيوع، باب ما ذکر فی الأسواق، رقم: ۱۲۱۲۲.

(۵) الحدیث سبق تخريجه فی کتاب الصلح، باب قول النبی ﷺ للحسن بن علی أن ابني هذا سيد ولعل الله أن يصلح به بين فئتين عظيمتين.....۱.

رجال الحديث

صَدَقَهُ: دا صدقه بن الفضل، ابو الفضل المروزی دې، دده احوال د کتاب العلم، باب العلم والعلة "لاندې تیر شوی دی" (۱)

ابْنُ عَيْنَةَ: دا سفیان بن عیینة دې، دده احوال د کتاب العلم، باب قول الحديث حَدَّثَنَا او أَخْبَرَنَا "لاندې تیر شوی دی" (۲)

أَبُو مُوسَى: دا ابو موسی اسرائیل بن موسی البصری دې، دده احوال د کتاب الصلح، باب قول النبی للحسن بن علی "ان ابقى هذا....." "لاندې تیر شوی دی".

الْحَسَنُ: دا حسن بن أبی الحسن بن یسار البصری دې، دده احوال د کتاب الإیمان، باب "وان طائفتان من المؤمنین اقتتلوا فاصِلِحوا بینهما" "لاندې تیر شوی دی" (۳)

أَبَا بَكْرَةَ: دا نُفیع بن الحارث ابو بکره رضی اللہ عنہ دې، دده احوال د کتاب الإیمان، باب "وان طائفتان من المؤمنین....." "لاندې تیر شوی دی" (۴)

قوله: إِنِّي هَذَا سَيِّدٌ: دا د حضرت حسن ډیر لوی فضیلت دې، چې رسول الله ﷺ دوی ته "این" (خپل خوې) وئیلو سره سید او سردار او ګرځولو (۵)

د دوو ډلو مینځ کښې د صلحې پېشن ګوټی او د هغې وقوع: رسول الله ﷺ چې کومه پېش ګوټی فرمائیلې ده هغه ورستو واقع او متحقق شوې ده، کله چې په سیدنا حسن رضی اللہ عنہ او سیدنا معاویه رضی اللہ عنہ او ددې دواړو په ملګرو کښې د خلافت په حوالې سره اختلاف وو. او د ډیرې لوی وینې توپید و ویره وه، حضرت حسن رضی اللہ عنہ د خلافت نه لاس اخستلو سره ددې ذمه واری د ترسره کولو د پاره حضرت معاویه رضی اللہ عنہ ته او وئیل، او حضرت معاویه رضی اللہ عنہ د دواړو ډلو په اتفاق سره د مسلمانانو خلیفه او امیر او ګرځیدو.

دا د حضرت حسن رضی اللہ عنہ ډیره لویه قربانی، ایشار او بې مثاله فضیلت او منقبت دې، او ښکاره خبره ده، چې حضرت حسن رضی اللہ عنہ دا کار د څه ذلت یا د ملګرو د کم والی د وجهې نه هېڅ کله هم اونه کړو، ځکه چې د څلوېښتو زرو نه زیاتو کسانو د هغوی په لاس باندې د مرګ بیعت کړې وو، خو هغوی د مسلمانانو د اجتماعي خیر خواهی او قومي سلامتی د پاره دې ته

(۱) کشف الباری: ۴: ۱۳۸۸

(۲) کشف الباری: ۳: ۱۱۰۲

(۳) کشف الباری: ۲: ۱۲۲۰

(۴) کشف الباری: ۲۲۵

(۵) إرشاد الساری: ۸: ۱۲۳۱

تیار شو، او د قائمی دنیا پورې ئې یو ښکلی مثال پرېښودو^(۱)
 ۲۵۳۷) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عُمَانَ عَنْ أَسَامَةَ
 بْنِ زَيْدٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ كَانَ يَأْخُذُهُ وَالْحَسَنُ
 وَيَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَحِبُّهُمَا فَأَحِبَّهُمَا» أَوْ كَمَا قَالَ.

رجال الحديث

مُسَدَّدٌ: دا مسدد بن مسرهد دې، دده احوال د کتاب العلم، باب "من خُصَّ بالعلم قوماً دون قومٍ" لاندې تیر شوی دی^(۲)

مُعْتَمِرٌ: دا ابو محمد معتمر بن سلیمان دې. دده احوال هم په دغه کتاب العلم، باب "من خُصَّ بالعلم قوماً دون قومٍ" لاندې تیر شوی دی^(۳)

أَبِي: دا د معتمر پلار سلیمان بن طرخان دې. دده احوال هم د کتاب العلم، باب "من خُصَّ بالعلم قوماً دون قومٍ" لاندې تیر شوی دی^(۴)

أَبُو عُثْمَانَ: دا ابو عثمان بن عبد الرحمن بن مل النهدي دې، دده احوال د کتاب مواقيت الصلاة، باب "الصلاة كفارة" لاندې تیر شوی دی.

د حديث تشریح د اسامة بن زيد په حوالې سره ذکر شوی باب کښې تیره شوي ده.
 ۲۵۳۸) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ إِبرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ
 عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنِّي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ بِرَأْسِ الْحُسَيْنِ -
 عَلَيْهِ السَّلَامُ - فُجِعِلَ فِي طَبْتٍ، فُجِعِلَ يَنْكُتُ، وَقَالَ فِي حُسْنِهِ شَيْئًا. فَقَالَ أَنَسٌ كَانَ
 أَشَبَّهُمْ بِرَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، وَكَانَ مُقْضُوبًا بِالْوَسْمَةِ.

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ إِبرَاهِيمَ: دا محمد بن الحسين بن ابراهيم بن الحر بن زعلان العامري
 ابو جعفر بن اشکاب البغدادی دې، چې د علی بن اشکاب ورور دې، او د هغوی نه کشر دې،

(۱) إرشاد الساری: ۱۲۳۱، ۸

(۲) الحديث سبق تخريجه في ذكر أسامة بن زيد: ۱۳۷۳۵

(۳) كشف الباری: ۱۵۸۸، ۴

(۴) كشف الباری: ۱۵۹۰، ۴

(۵) كشف الباری: ۱۵۹۳، ۳

(۶) الحديث أخرجه الترمذی هذا الحديث أيضاً في المناقب باب مناقب الحسن: ۱۳۷۷۸

د دوی تعلق په اصل کښې خراسان او "نسا" سره دې.

د دوی په شپوڅو کښې د دوی پلار حسین بن ابراهیم، أبو النصر، اسحاق بن سلیمان الرازی، حسین بن محمد البروزی، علی بن حفص البدائنی، محمد بن ابی عبيدة بن معد السعودی، قراذ أبو نوس، عهد الصبد بن عبد الوارث، عبيد الله بن موسی وغیره شامل دی. او د دوی نه په روایت کونکو کښې بخاری، أبو داؤد، نسائی، ابن ابی عاصم، ابن ابی حاتم، أبو الطیب أحمد بن ابی القاسم البغوی وغیره شامل دی. عبد الرحمن بن ابی حاتم د دوی په حقله وائی.

"کتبت عنه مع ابی وهثقة، سئل ابی عنه فقال: "صدوق". ما او زما پلار د دوی نه احادیث لیکلي دي، او هغه ثقه دې. د والد محترم نه د دوی په حقله پوښتنه او کړې شوه، نو وې وئیل رښتونی دې.

ابو بکر بن ابی عاصم وائی: "أثبت".

ابو العباس بن سعید وائی: "کان من أهل العلم والأمانة".

ابن حبان په کتاب "الثقات" کښې دده تذکره کړې ده.

ابو الحسین ابن المنادی وائی:

"توفي يوم الثلاثاء لعشر خلون من محرم سنة إحدى وستين ومئتين، له ثمانون سنة".

په لسم محرم ۲۶۱ هجري کښې وفات شو، او د دوی عمر ۸۰ کاله وو (۱).
حافظ ابن حجر رحمته الله وائی:

"قلت: وقال مسلمة: ثقة، ثبت، جليل. وقال الخطيب: كان ثقة حافظاً روى البخاري عنه أربعة".

مسلمه دوی ته ثقه ثبت او جلیل وئیلی دی، خطیب هم ثقه او حافظ او وئیل، امام بخاری د دوی نه څلور روایتونه روایت کړي دي (۲).

حُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ: دا حسین بن محمد بن بهرام تمیمی مروزی دې، دده احوال د کتاب الجهاد، باب "من آتاه سهم غرِبَ قَتَلَهُ" لاندې تیر شوی دی (۳).

جُوَيْرِي: دا جریر بن حازم یا ابن ابی حازم بن زید الازدی البصری دې، دده احوال تیر شوی دی (۴).

مُحَمَّدُ: دا محمد بن سیرین رحمته الله مشهور تابعی دې، دده احوال د کتاب الإیمان، باب "اتهام الجنائز من الإیمان" لاندې تیر شوی دی (۵).

(۱) تهذيب الكمال: ۷۹، ۲۵، تهذيب التهذيب: ۱۱۲۱، ۹.

(۲) تهذيب التهذيب: ۱۱۲۲، ۹.

(۳) كتاب الجهاد: ۱۱۶۴، ۱.

(۴) كتاب الصلاة، باب الخوذة والممر في المسجد.....

(۵) كشف الباری: ۱۵۲۴، ۲.

آنس بن مالک د رسول الله ﷺ مشهور صحابی مراد دی. دده احوال د کتاب ایمان، باب من ایمان ان یحب لأخیه ما یحب لنفسه "لاندې تیر شوی دی" د یزید او ابن زیاد حکومت:

قوله: أَتَى عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ.....: عبید الله بن زیاد د یزید بن معاویه رضی الله عنہ د اړخ نه د کوفې امیر وو، یزید د حضرت معاویه رضی الله عنہ خوي وو، او د هغوی نه ورستو بادشاه جوړ شو. او اکثره مسلمانانو د هغوی په لاس باندې بیعت او کړو، خو گڼ شمیر حضرات صحابه کرام رضی الله عنہم د هغوی د خلیفه منلو د او د هغوی په لاس باندې د بیعت کولو نه انکار کړي وو. چې په هغوی کښې حضرت عبد الله بن الزبیر رضی الله عنہ او حضرت سیدنا حسین بن علی رضی الله عنہما په خاصه توګه د ذکر وړ دي.

بیا حضرت حسین رضی الله عنہ ته د کوفې نه د حضرت علی رضی الله عنہ ملګرو خطونه لیکلو سره کوفې ته او غوښتلو. او دا یقین ئې ورکړو، چې دوی به د یزید په ځانې ستا په لاس باندې بیعت او کړي. حضرت حسین رضی الله عنہ د گڼ شمیر خطونو ملایدو په وجه کوفې ته تلل مناسب او ګڼل. او حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبد الله بن عباس او حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله عنہم په شان جلیل القدر صحابه کرامو دوی ته دا وئېلو سر منع کړو. چې کوفې والا دهوکه مار دی، د هغوی په خبرو او وعدو باندې بالکل یقین مه کوئ. ځکه چې دې خلقو ستا والد محترم فل کړو. ستاسو ورور ئې یواځې پریښودو. نو یقینا هغوی به تاسو سره هم دغه کوی. خو حضرت حسین رضی الله عنہ د هغوی خبره اونه منله. او کوفې ته روان شو، چې د هغې نه ورستو د کربلا تاریخي غمښه پېښه وړاندې راغله، دا واقع دیره تفصیلی ده. او د تاریخ یو مستقل باب نه. بلکه مستقل تاریخ دي. چې په دې باندې ډیر څه لیکلې شوي او وئیلې شوي دي. او تر قیامت پورې به لیکلې او وئیلې شی.

مونږ د تاریخ د مستند او غیر مستند روایاتو، حقیقت او افسانو وضاحت دلته نه کوو، او نه دا د هغې ځانې دي. هغه ددې دومره پس منظر او د تاریخ متفق علیه خبرې ذکر کول ضروري ګڼو. چې په هغې سره په پورتنو روایاتو باندې پوهیدلو کښې مدد ملایوېږي. د کربلا واقع او د حضرت حسین رضی الله عنہ د شهادت پس منظر او د واقع ګیدو اسباب: په کربلا کښې د رسول الله ﷺ د نوسی حضرت حسین رضی الله عنہ او د هغوی د کورنۍ د نورو حضراتو شهادت خو د انساني تاریخ زړه نرونکې او ډیره د بهیمیت واقع ده، او په دې نفوس قدسیو باندې چې د ظلم او ستم کوم غرونه او غورخولې شو. هیڅ یو هوش لرونکې مسلمان د هغې تائید او د هغې د ذمه دارو ملګرتیا نه شی کولې، خو په دې پس منظر کښې تلو او د هغې تاریخ کړې یو ځانې کولو نه ورستو معلومېږي، چې ددې پېښې هم د هغه واقعاتو سره تعلق دي، کوم چې د خلافت راشده په زمانه کښې د یهودیانو ایجتهانو سبائی ډلې او د

نورو سازش کونکو عناصرو او د منافقینو د سازشونو او د هغوی په دھوکه کښې راگیر شوې د ساده زړه مسلمانانو د سادگۍ په نتیجه کښې رابکاره شوې وې، او څه به د الله تعالی خپل حکمت هم په دې کښې پټ وې.

بنو هاشم او بنو امیه: علامه ابن خلدون په خپل شهره آفاق تاریخ کښې په دې حوالې سره ډیره محققه، معتدله او معقوله توجیه فرمایلي ده، چې د هغې خلاصه داده، چې د رسول الله ﷺ جد امجد او د قریشو د سردار عبد مناف په اولاد کښې قدرت لوی فضل او کمال کینودې وو، او د هغوی نجابت او شرافت یو مسلم حقیقت دې، د عبد مناف په ځامنو کښې یو عبد شمس وو، او د مشر کیدو په وجه د قریشو سرداری اول د دوی په لاس کښې پاتې شوه، او بیا د دوی ورور او د عبد مناف بل ځوی هاشم ته منتقل شوه، او هاشم د رسول الله ﷺ د نیکه عبد المطلب پلار وو، او عبد الشمس د ابو سفیان بن حرب بن امیه د نیکه (امیه) پلار وو.

د رسول الله ﷺ د بعثت نه ورستو قریشو چې د فهر بن مالک بن النضر د اولاد لقب وو، د بنو هاشمو نه پریکړه (یعنی بابیکانه) او کړه، دا د ۷ نېوی کال خبره ده، تر دریو کالو پورې بنو هاشم په شعب ابي طالب کښې محصور وو، او قسمه قسم تکلیفونه یې برداشت کړل..... ددې نه ورستو د قریشو څه شمیر لرونکو سردارانو ته دا خبره ډیره بده ښکاره شوه، چې مونږ په بنو هاشمو باندې دا ناروا او غیر انساني پابندی لگولي دی، نو هغوی دا پابندی لرې کړې، بل اړخ ته په رسول الله ﷺ باندې د قریشو د توقعاتو خلاف هیڅ اثر هم اونه شو. او هغوی ﷺ خپل دعوت د حصار په زمانه کښې هم جاری وساتلو، او ددې نه ورستو هم د شمیر څو کسانو نه علاوه تقریباً ټولو قریشو به د رسول الله ﷺ د دعوت قبولولو نه انکار کولو، او د هغوی ﷺ بابرکت ذات ته او د هغوی ﷺ خاندان ته به یې تکلیفونه رسول، او رسول الله ﷺ به برابر په هغې باندې صبر کولو، او خلق به یې پوهه کول، تر دې پورې چې رسول الله ﷺ د الله تعالی په حکم باندې مدینې طیبې ته هجرت او فرمائیلو، جهاد شروع شو، او بیا په غزوۀ بدر کښې د قریشو اکثر سرداران قتل کړي شو، اسلام مضبوطیدو او کفر کمزورې کیدو، او په اتمه (۸) هجری کښې د فتح مکې په صورت کښې الله تعالی اسلام ته فتح مبین او فیصله کونکې غلبه ورعطا، کړه.

د ابو سفیان اسلام قبول د فتح مکې په ورځ د قریشو سردار ابو سفیان وو، چې د دوی خپل نوم سخر وو، او د حرب بن امیه بن عبد الشمس بن عبد مناف ځوی وو، دوی د نورو سردارانو په مقابله کښې زیاد صبر کونکې، پوهه او په نجابت او تدبیر باندې متصف وو، او د هغوی خلاف الله تعالی دوی د اسلام په دولت باندې هم مشرف کړل، رسول الله ﷺ په مکه معظمه کښې په فاتحانه ډول داخل شوې وو، او هغوی ﷺ ته هر یو مخالف سره د هر څه کولو قدرت حاصل وو، ولي هغوی ﷺ د عامې معافۍ اعلان او فرمائیلو، او د فتح مکه ورځ یې د یوم المرحمه، د جنگ ورځ، په ځانې د یوم المرحمه، د رحمت ورځ، او گرځوله، او د قریشو په حقله یې دا تاثر رد او فرمائیلو، چې الله تعالی نن ورځ قریش ذلیل کړل، بلکه وې

فرمائیل، چې نن الله تعالى قريشو ته عزت ورکړو.

د رسول الله ﷺ تره عباس هم په دې موقع باندې اسلام قبول کړو، او د هغوی په وینا باندې ابو سفیان هم اسلام قبول کړو، او رسول الله ﷺ نه صرف د هغوی اسلام قبول او منظور او فرمائیلو، بلکه هغوی ته ئې عزت ورکړو، او وې فرمائیل، چې څوک د ابو سفیان کور ته راغی هغه هم په امان کښې دې.

د ابو سفیان بې بې عاتکه بنت عتبه هم مسلماننه شوه، او د یو قول موافق د هغوی ځوې معاویه رضی الله عنه هم په دې موقع باندې مسلمان شو، دا ټول حضرات په اسلام کښې داخل او د صحابیت په شرف باندې برخه آور شو. او د رسول الله ﷺ په ژوند مبارک کښې او د وصال نه وړستو د اسلام لمن سره پیوست پاتې شو.

د ابو سفیان د ریښتوني مسلمان کیدو دلائل او قرائن څنگه چې د رسول الله ﷺ په حقله دا سوچ کول محال دی. چې هغوی رضی الله عنه د څه خوف یا لالچ په وجه د ابو سفیان په اسلام ښکاره کولو باندې خاموشی اختیار کړې وه، او رسول الله ﷺ د ابو سفیان اسلام نه قبلولو باندې پوهه وو. همدغه شان دا منل هم ناممکن دی، چې ټول عمر رسول الله ﷺ او د هغوی رضی الله عنه بهادرو صحابه کرامو رضی الله عنهم سره جنگیدونکې او د قیصر په دربار کښې د واقعي خلاف یو لفظ ویلونه ځان بچ کونکې ابو سفیان د ویرې د وجهې خپل اسلام قبلول ښکاره کړل. بلکه هغوی څو د اسلام قبلولو نه لر وړاندې د فاتح اعظم رسول کریم صلی الله علیه و آله په وړاندې د هغوی رضی الله عنه په نبی کیدو باندې د عدم اطمینان اظهار کړې وو، او بیا الله تعالى په خپل فضل او کیدي شی د رسول الله ﷺ د دعا، په برکت سره د هغوی سینه د اسلام د پاره پرانستې وی. د حضرت معاویه رضی الله عنه د خاندان د حکومت ابتداء: د آقاي نامدار رضی الله عنه د وفات نه وړستو د خلافت راښده په زمانه کښې خلیفه راشد ثانی سیدنا حضرت عمر فاروق رضی الله عنه د دمشق والی یزید بن ابی سفیان جوړ کړې وو، او د اردن ئې معاویه بن ابی سفیان رضی الله عنه، بیا کله چې د یزید په طاعون عمواس کښې وفات او شو، نو د دمشق والی د هغه ورور حضرت معاویه رضی الله عنه جوړ کړې شو. دمشق د شام دار الخلافه ده، او د حجاز نه علاوه عراق او شام د اولې زمانې نه د اسلام او مسلمانانو دیرې اهمې او د ستاڼې وړ سیمې گڼلې شوې.

د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت معاویه رضی الله عنه اختلاف: د سیدنا حضرت عمر فاروق رضی الله عنه نه وړستو حضرت عثمان امیر المؤمنین جوړ کړې شو، نو هغوی هم حضرت معاویه رضی الله عنه د شام والي جوړ کړې پرېښودو. او بیا کله چې فتنه پیدا کونکو، حضرت عثمان رضی الله عنه په غمځن کونکې طریقې سره شهید کړو، نو گټرو صحابه کرامو رضی الله عنهم د حضرت عثمان رضی الله عنه انتقام اخستل د خلافت د ذمه واری پورته کونکو اولین فرض او گرځولو. د حضرت طلحه او زبیر رضی الله عنهما په شان اصحابو چې د عشره مبشره نه دي، په وینا باندې خلیفه حضرت علی رضی الله عنه جوړ کړې شو. او خلیفه جوړیدو سره ام المؤمنین حضرت عائشې صدیقې رضی الله عنها او د رسول الله ﷺ جلیل القدر او مدبر صحابی حضرت عمرو بن العاص، طلحه، وزبیر، مغیره بن شعبه، نعمان بن بشیر، ابو موسی اشعري او د سیدنا معاویه رضی الله عنه په شان صحابه رسول الله ﷺ د هغوی نه د حضرت عثمان رضی الله عنه د انتقام اخستلو مطالبه اوکړه. دلته حضرت

عثمان رضی اللہ عنہ شهید کونکی سبایان او شر پیدا کونکی د حضرت علی رضی اللہ عنہ نه گیر چاپیره وو، او حضرت علی رضی اللہ عنہ د پاره د حضرت عثمان غنی رضی اللہ عنہ د قصاص خبره چیرل ناممکن نه وه، خو د فریق ثانی د دې نه لاس اوباسل هم آسان نه وو، ځکه چې هغوی د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ وارثان هم وو، او د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ قتل څه وړه خبره خو نه وه.

په دې حوالې سره په اختلاف کښې ورو ورو شدت او سختی راتله، او نعمان بن بشیر د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ قميص مبارک او د هغوی د بی بی محترمه حضرت نائلې گوتې (چې د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د بچ کولو په وخت کښې کټ کړې شوې وې، اخستلو سره شام ته لاړو، او هلته حضرت معاویه د جامع دمشق په منبر باندې کیښودلو سره خلقو سره نې د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د مظلومانه شهادت او د هغوی په قصاص اخستلو کښې په وړاندې ورسو کیدو باندې خبره او کړه.

د حضرت معاویه د دغه ځانې د خلقو سره د ډیر وخت پېژندگلو، بیا د ډیرې زمانې نه د هغوی خدمت، او خپل خاندانی وجاهیت او طبعی سیاسی تدبیر په شان څیزونو د وجهې نه، او څه د پېښې د نزاکت او درد مندۍ په وجه باندې د حضرت معاویه په حق کښې د عامې رانې کیدل بالکل قدرتی او قرین قیاس وو، نو د حضرت علی رضی اللہ عنہ د پاره دا مسئله ختمول ډیر مشکل شو، او هم په دې وجه باندې هغوی رضی اللہ عنہ ته د حضرت عائشې رضی اللہ عنہ خلاف جنگ جمل او د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ خلاف جنگ صفین کول هم په غاړه شو، چې په دې کښې په اولنۍ کښې د تاریخي شهادتونو موافق، لس زره او په دویم کښې د یو لاکه پورې کسانو ژوندونه ختم شو.

اگر چې ددې جنگونو په راگرمولو کښې او دواړو اړخونه ته په نقصان رسولو کښې د فتنې پیدا کونکو بنیادی کردار وو، خو د موقف اختلاف په هر حال کښې په فریقینو کښې وو، اختلاف ته د بنو هاشم (د نبی صلی اللہ علیہ وسلم) او د حضرت علی رضی اللہ عنہ د خاندان، او بنو امیه د حضرت عثمان او معاویه رضی اللہ عنہ د خاندان، په مینځ کښې د اختلاف په تناظر کښې هم کتلې شوی دی. په دې حوالې سره چې کومو خلقو حضرت علی رضی اللہ عنہ ته د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د خاندان، او زوم کیدو، او سبقت فی الاسلام په وجهې سره افضل او برحق او وئیل. نو هغه په خپل ځانې باندې صحیح دی. ولې د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ خپل جد امجد امیه اړخ ته نسبت کولو سره هغوی د خاندان نبوت خلاف یا حریف گرځول، د دوی او د دوی د پلار ابو سفیان اسلام مشکوک گرځول، دوی د جاهلیت او د باطل شهنشاهیت خوښونکی او غوښتونکی گرځولو سره گمراهۍ اړخ ته منسوب کول هم په هیڅ شان سره صحیح نه دی.

ځکه چې یو خو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د الله تعالی رسول او د حق علم او بیرغ پورته کونکی وو، د خپل نسب د پاره بادشاهت او سرداری حاصلول د هغوی مقصد کله هم نه وو، ابو لهب په بنو هاشمو کښې د کیدو سره سره د الله تعالی د رسول دښمن او مردود دې، او د دوی د پلار، که د فتح مکې په وخت اسلام قبول عیب دې. نو حضرت عباس د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم تره هم په دې موقع باندې اسلام قبول کړې وو، او د علی رضی اللہ عنہ پلار خو د سره اسلام قبول کړې نه وو، نو بیا صرف حضرت معاویه په دې بناء باندې د تنقید هدف جوړ شو، بیا حضرت

عثمان رضی اللہ عنہ ہم د بنو امیو نہ وو، او خلیفہ راشد وو، نو بیا مؤرخ د بنو امیو د حکومت ابتداء، د حضرت معاویہ نه ولې کوی؟ ددې جرې خو د خلافت راشده په زمانه کښې وې، او د رسول الله ﷺ زوم خو حضرت عثمان رضی اللہ عنہ هم دې، او معاویہ د رسول الله ﷺ (اوبښې) اخ الزوجه دې او ابو سفیان ئې خسر دې.

په هر حال کښې د حضرت علی رضی اللہ عنہ او معاویہ رضی اللہ عنہ په مینځ کښې اختلاف وو، او حضرت علی رضی اللہ عنہ د عبد الرحمن بن الملقم خارجی په لاسو شهید کیدو نه ورستو د هغوی رضی اللہ عنہ ځوې حضرت حسن رضی اللہ عنہ امیر جوړ کړې شو، هغوی د حضرت معاویہ سره صلح اوکړه، او د هغوی په حقله ئې د امارت نه لاس واخستل، حضرت معاویہ رضی اللہ عنہ د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د خلافت په زمانه کښې راپاسیدونکې، او په عهد مرتضوی کښې نور هم مضبوطیدونکې سبایان او خارجی فتنې ئې په خپل سیاسي تدبیر او حکمت عملی سره د خپو لاندې کړې، او تر ډیر حده پورې ئې یو مستحکم حکومت قائم کړو.

د حضرت سیدنا معاویہ رضی اللہ عنہ وفات او د یزید خلافت: د حضرت معاویہ رضی اللہ عنہ په ۶۰ هجري کښې وفات اوشو، د وفات نه وړاندې د حضرت مغیره بن شعبه رضی اللہ عنہ په شان د جلیل القدر او تجربه کار صحابی په مشورې سره ئې د خپل ځوې یزید د حکومت د پاره لار برابرول شروع کړل، حضرت مغیره بن شعبه رضی اللہ عنہ په دې حوالې سره خپل کردار ادا کړو، مغیره بن شعبه رضی اللہ عنہ په دې الفاظو سره په یزید باندې د اعتماد اظهار اوکړو:

”ذهب أعيان الصحابة وكبراء قريش وردوا أسنانهم وإنبا بقى أبناءهم وأنت من أفضلهم وأحسنهم رأياً وسياسة وما أدرى ما ينفع أمير المؤمنين من العهدك“ (۱)

لوی لوی صحابه کرام رضی اللہ عنہ او د قریشو لوی کسان هم د دنیا نه تلی دی، هغوی خپل عمرو نه اوځوړل، اوس د هغوی رضی اللہ عنہ خامن پاتې شوی دی، چې په هغوی کښې ته غوره، او د رائي او سیاست په اعتبار سره د نورو نه ښه ئې، او ما ته علم نشته چې امیر المؤمنین (سیدنا معاویہ) ستاسو د پاره د ولی عهد عهده ولې نه اخلي.

یزید دا خبره حضرت معاویہ رضی اللہ عنہ ته اوکړه، حضرت معاویہ د حضرت مغیره رضی اللہ عنہ نه پوښتنه اوکړه، نو هغه هغوی ته اووئیل:

”قد رأيت ما كان من الاختلاف وسفك الدماء بعد عثمان وفي يديك خلف، فاعهد له يكون كهفا للناس بعدك فلا تكون فتنة ولا يسفك دموا أنا أكفيك الكوفة ويكفيك ابن زياد البصرة.....“ (۲)

د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نه ورستو چې کوم اختلاف او وینه تویه شوې وه، ما هغه لیدلې ده، او ستاسو ښکلې جانشینی یزید کولې شی! لهذا د هغه د پاره وصیت اوکړئ، دې به ستاسو نه ورستو خلقو د پاره ښکلې سهارا او مددگار ثابت شی، او نه به فتنه وی او نه وینه توشیدل...

(۱) تفصیل د پاره اوگورۍ تاریخ ابن خلدون: ۱۲۰، ۳

(۲) تاریخ ابن خلدون: ۱۲۰، ۳

اوزه ستاد پاره د کوفی ذمه دارې اخلم، او ابن زیاد به د بصري ذمه داری واخلی. سیدنا امیر معاویه رضی الله عنه سره ددې خبرو نه ورستو حضرت مغیره هم د یزید د ولی عهد جوړولو د پاره کار شروع کړو، او حضرت معاویه رضی الله عنه هم په دې حوالې سره د خلقو خیالاتو جوړولو سره د مشورو څه سلسله شروع کړه.

حضرت مغیره بن شعبه په ۴۹ یا ۵۰ هجري کښې وفات شو، نو حضرت معاویه د هغوی په ځای د کوفی والی هم زیاد جوړ کړو، او په دې طریقې سره زیاد سره دوه ښارونه راغلل، بیا زیاد کوفی ته لاړو، او بصره ئې حضرت سمرة بن جندب رضی الله عنه ته اوسپارله.

زیاد څوک وو؟ د زیاد او ابن زیاد په دې تاریخ (خلافت یزید او شهادت حسین رضی الله عنه) کښې لویې بنیادی کردار دي، زیاد هغه سړي دي، چې دده متعلق د ابو سفیان دا دعوی وه، چې دوی د دوی د زمانه جاهلیت د یوئې نکاح په نتیجه کښې د دوی د نطفې نه پیدا شوي سړي دي، ورستو حضرت معاویه رضی الله عنه د زیاد په مطالبې او د نسبونو او قیافي د ماهرینو د گواهي په بنیاد باندې د ابن ابی سفیان په توگه قبولولو سره دې په خپل نسب کښې پیوست کړو چې دې د پاره د استلحاق اصطلاح معروف ده، او بیا د عقل او تدبر په بنیاد باندې ئې دې د حکومت په اعلی مرتبو باندې مقرر کړو، دده د وفات نه ورستو دده په ځامنو کښې عبید الله بن زیاد ئې د خراسان والی جوړ کړو، او هغه ته ئې دا وصیت او کړو:

"اتق الله ولا تؤثرن علی تقواه شیئا، فان فی تقواه عوضا و فی عرصک من ان تدنسک، وان اعطیت عهدا فأوف به، ولا تتبعن كثيرا بقلیل، ولا یخرجن منک امرحق تبرمه، فإذا خرج فلا یردن علیک، وإذا لقیتم عدوک فکبر اکبر من معک وقاسمهم علی کتاب الله، ولا تطعن أحدائی غیرحق ولا تؤیسن من حق هوله". (۱)

دده ورور عباد بن زیاد ئې د سجستان والی جوړ کړو، او عبد الرحمن بن زیاد ئې د عبید الله ملگري جوړ کړو.

د حضرت معاویه رضی الله عنه د بصیرت ډک وصیتونه: ۲۰ هجري کښې حضرت معاویه رضی الله عنه وفات شو. او د وفات نه وړاندې هغوی قوم ته خطاب او فرمائیلو، چې په هغې کښې ئې اووئیل:

"لانی کدرم مستصدا، وقد طالت إمامتی علیکم حتی مللکم ومللتکم وتسلت فراقکم وتسلت فراقی ولن یأتیکم بعدی إلا من أنا غیر منه کما أن من کان قبل غیر منی وقد قیل: من أحب لقاء الله أحب الله لقاءه اللهم إني قد أحببت لقاءک فاحبب لقاءی وبارک فی". (۲)

دې نه ورستو خپل ځوی یزید ته ئې اووئیل، چې ما ستا د پاره فضاء برابر کړې ده، او د حکومت په لار کښې د قریشو څلور کسان ستا مخالف جوړېدې شی، حسین بن علی، عبد الله بن عمر، عبد الله بن زبیر، او عبد الرحمن بن ابی بکر رضی الله عنه.

(۱) تاریخ ابن خلدون: ۱۱۹، ۳

(۲) تاریخ ابن خلدون: ۱۲۲، ۳

نو تر کومې پورې چې د ابن عمر (رضی اللہ عنہما) تعلق دي، نو هغه خو عبادت نيم مړ کړي دي، او کله چې څوک د بيعت نه بغير، نه بچ کيږي، نو هغه به ستا بيعت کوي، او د حسين (رضی اللہ عنہ) په حقله ئې او فرمائيل:

”وَأَمَّا الْحُسَيْنُ فَإِنَّ أَهْلَ الْعِرَاقِ لَنْ يَذْعَبُوا حَقِّي يُخْرِجُونَهُ فَإِنْ خَرَجَ عَلَيْكَ فُطِفَتْ بِهٖ فَاصْفَحْ عَنْهُ فَإِنَّ لَهُ رَحِمًا مَّا مِثْلُهُ، وَحَقًّا عَظِيمًا“.

حضرت حسين به اهل عراق د مدينې نه د اوباسلو نه بغير نه پرېږدي، که هغوی ستا خلاف راووتل، او ته په هغوی باندې غالب شوي، نو ته هغوی ته هيڅ مه وايه، ځکه چې د هغوی داسې خپلولی ده. چې تا سره د هغې هيڅ مثال نشته، او ډير لوڼې حق ئې دي، د عبد الرحمن بن ابی بکر په حقله ئې او فرمائيل. که نور خلق څه او کړي نو کيدې شي هغه هم څه او کړي، او د هغه د زړه مينه په ښځو باندې ده. او بيا ئې او وويل:

”وَأَمَّا الَّذِي يَعْجَمُ لَكَ جُشُومَ الْأَسَدِ وَيُرَاوِغُ رَوْعَانَ الثَّعْلِبِ، وَأَذَا أَمَكْنَهُ فَرَسَةٌ وَثَبَ فَذَاكَ ابْنُ الزَّيْذِ فَإِنَّهُ فَعَلَهَا بِكَ وَقَدَّرْتَ عَلَيْهِ قَطِيعَهُ أَرَأَيْتَ“.

او تر کومې پورې چې د عبد الله بن زبير تعلق دي، نو هغه به د زمري په شان سينه په زمکه کينودو سره ستا په انتظار کښي ناست وي، او د لومړي په ډول به روان وي، او که هغه ته موقع ملاؤ شوه. نو به تا به حمله کوي، نو که هغه داسې او کړل، او تا ته په هغه باندې قدرت حاصل شو. نو هغه ټکړې ټکړې کړه.

په يو بل روايت کښي راغلې دي، چې د حضرت معاويه (رضی اللہ عنہ) وفات په وخت کښي يزيد غائب وو، حضرت معاويه او فرمائيل، هغه ته دي زما دا وصيت اورسولې شي، چې اهل حجاز ستا خلق دي. په هغې کښي د هر يو راتلونکي ته اکرام کوه، او د غائب اوسيدونکو خيال ساته. او اهل عراق که هره ورځ ستا نه د والي معزول کول غواړي نو معزول کوه ئې، ځکه چې د عامل معزولي ددې نه ډيره کمه ده، چې ستا خلاف يو لاکه تورې پورته کړي شي. او د شام والو متعلق ئې او فرمائيل:

”فَلْيَكُونُوا بِطَاعَتِكَ وَعَيْبَتِكَ، وَإِنْ رَاهِبَ شَيْعٍ مِنْ عَدُوِّكَ فَاتَصِرْ بِهِمْ“. هغوی دي ستا خواص او راز دار وي. او که تا ته د چا دښمن نه ويږه وي، نو د هغوی نه مدد واخله.

په دې روايت کښي د عبد الرحمن بن ابی بکر ذکر نشته، او د حضرت حسين (رضی اللہ عنہ) متعلق دا الفاظ دي: ”لَوْ أَنَّ صَاحِبَهُ لَعَفُوْتُ عَنْهُ وَأَنَا أَرْجُو أَنْ يَكْفِيكَ اللَّهُ بِمَنْ قَتَلَ أَبَاهُ وَخَذَلَ أُمَّاهُ“.

يعني که د هغه معامله ما سره وه، نو ما به هغه معاف کړې وو، او زه اميد ساتم چې الله تعالی به ستا د پاره داسې کافی شي. چې ستا د اړخ نه به هغه خلق دوی سره اونخلوی، چا چې د هغه پلار قتل کړو. او ورور ئې ورله بي يار او مددگار پريښودو.

او د ابن زبیر رضی اللہ عنہ فارغیدو د پاره ئې اووئیل، ولې د مصالحت په صورت کښې د صلح کولو د پاره ئې او فرمائیل او وې وئیل: "واحقن دماء قومک ما استطعت".^(۱) خومره چې درنه کیدې شې د خپل قوم د وینې تویولو نه ځان اوساته. د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ دې وصیت نه د هغه د جذباتو او احساساتو ډیره ښه اندازه کیدې شې، چې د هغه د ټولو نه سخت موقف د ابن زبیر رضی اللہ عنہ متعلق دې، او د حضرت حسین رضی اللہ عنہ جلالت او اهمیت هغه ته پوره خیال او احساس دې، او سره د ویرې نه ئې هغه سره د جنگ نه کول طلب کړې دی، په هر حال کښې حضرت معاویه رضی اللہ عنہ انتقال او کړو، او د یزید په لاس باندې د امارت د پاره بیعت اوشو، په دې وخت کښې د مدینې منورې والی ولید بن عتبة بن ابي سفیان وو، د مکې والی عمرو بن سعید بن العاص، د بصرې عبید الله بن زیاد او د کوفې نعمان بن بشیر.....

د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ توقع مطابق هم دغې څلورو کسانو (حسین بن علی، عبد الله بن زبیر، ابن عمر او عبد الرحمن ابن ابي بکر رضی اللہ عنہ)، د بیعت نه انکار او کړو، او یزید د دوی نه د بیعت اخستلو د پاره کوشش شروع کړو.

د حضرت حسین رضی اللہ عنہ د یزید د خلافت منلو نه انکار: هغوی د مدینې والی ولید بن عتبة ته خط اولیکلو، او په دې کښې ئې هغوی ته د حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ وفات خبر ورکړو، او حضرت حسین بن علی رضی اللہ عنہ حضرت عبد الله بن عمر او حضرت عبد الله بن زبیر رضی اللہ عنہ ته د مهلت ورکولو نه بغیر د بیعت اخستلو د پاره اووئیل، دا خط مروان بن الحکم اولوستلو، نو د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ په وفات باندې ئې هغوی ته دعاء او کړه، او ولید ته ئې دا مشوره ورکړه، چې ددې دریؤ وړو نه د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ وفات د خبریدو نه وړاندې بیعت واخله، او که دوی نه منی نو قتل ئې کړه، گڼې نو دوی به مختلفو اړخونو ته تلو سره تا د پاره مشکلات پیدا کړي، ما سواء د ابن عمر رضی اللہ عنہ نه ځکه چې هغه نه قتل خوښوی، او نه حکومت.

"فانه لا یحب القتال ولا یحب الولاية".^(۲)

ولید عبد الله بن عمرو بن عثمان حضرت حسین پسې اولیږلو..... نو حضرت حسین خپل ځوانان او د کور خلق جمع کولو سره اووئیل، "هغه (یعنی حسین) د هغه خوا ته ځی، او تاسو په دروازه کښې اوسئ، که آوازونه پورته شو، نو بیا تاسو ټول راشئ".

حضرت حسین رضی اللہ عنہ تلو سره مروان او ولید ته تعزیت او کړو، د هغوی په رابطه کولو باندې ئې شکریه ادا کړه، او کله چې هغوی د بیعت د پاره اووئیل، نو حسین اووئیل:

"مثلی لایا یعیر، ولا یکتفی بهامنی".^(۳)

(۱) تاریخ ابن خلدون: ۱۲۳، ۳

(۲) تاریخ ابن خلدون: ۱۲۴، ۳

(۳) تاریخ ابن خلدون: ۱۲۴، ۴

زما په شان سرې چې هغه سره په گڼ شمیر کښې ملگری وو، په پټه باندې بیعت نه شی کولې، او نه په دې زما په بیعت، باندې اکتفاء کولې شی.

د حرمینو او کوفې د والیانو د حضرت حسین د قتل نه انکار: د بیعت نه کولو په صورت کښې مروان د حضرت حسین رضی الله عنه د قتل کولو د پاره اووئیل، د حضرت حسین رضی الله عنه د تلو نه ورستو کله چې ئې ولید ته پیغورونه او کړل او ملامته ئې کړو، نو هغوی اووئیل:

”والله ما احب ان ابی ما طلعت الشمس فی مال الدنیا و ملکها و ان قتلت الحسین ان قال لا ابا یح.“ (۱)

که ما ته د دنیا په بادشاهۍ کښې هر هغه څه ملایری، چې په هغې باندې نمر راختلې دې، نو په خدائی قسم ازه به هغه د حضرت حسین رضی الله عنه په بیعت نه کولو باندې د قتل کولو په بدله کښې اخستل خوښ نه کړم.

او بل اړخ ته ابن الزبیر خو تر سو ورځو پورې په کور کښې پټ پاتې شو، او بیا کله چې د ولید د اړخ نه په بیعت کولو باندې زور زیات شو، نو هغوی خپل ورور جعفر ولید ته د پوهولو د پاره اولیرلو او وې وئیل چې زما د کور د دروازې نه خلق واپس کړه، زه صبا ستا خوا ته رازم، او بیا کله چې هغه پیره ختمه کړه، نو ابن الزبیر د شپې شپې د حضرت جعفر په ملگریا کښې د مدینې لار واخسته، په دویمه شپه حضرت حسین رضی الله عنه هم د خپلو ورونو، ځامنو او ورپرونو (ابناء الاخ) سره اووتلو، او مکې ته اورسیدل.

کله چې خلق ابن عمر رضی الله عنه پسې راغلل، نو هغوی اووئیل، زه به د خلقو په مخکې بیعت کووم، او یو روایت دادې، چې ابن عمر، او ابن عباس رضی الله عنه په مکه کښې وو، هغه چې کله مدینې ته راغلو، نو حضرت حسین رضی الله عنه او عبد الله بن زبیر سره ملاؤ شو، او وې فرمائیل، چې د تغریق بین المسلمین نه ځان اوساتی، او ابن عمر او ابن عباس رضی الله عنه پخپله لارل او هغه (یزید) سره ئې بیعت اوکړو.

په هر حال کښې ابن عمر او ابن عباس رضی الله عنه حضرت حسین رضی الله عنه د یزید د مخالفت نه منع کړو. محمد بن الحنفیه هم د یزید نه د لرې اوسیدو مشوره ورکړه، او وې وئیل، یا په مکه کښې اوسیده او یا چرته بل ځایي..... تر دې پورې چې د خلقو معامله واضحه او مطلع صفا شی، هلته یزید د دې حضراتو په فیصله کولو کښې د ناکامۍ یا د سستی په مرحله ولید معزول کړو، او عمرو بن سعید بن العاص ئې د مدینې والی جوړ کړو، کله چې حضرت حسین رضی الله عنه مکې ته تشریف راوړو، نو د خلقو په کثرت سره د هغوی خوا ته تگ راتگ شروع شو، عبد الله بن الزبیر هم یو ځل نیم ملاویدو.

دلته کوفې والو ته چې د یزید د خلافت او د حضرت حسین رضی الله عنه مکې ته د راتلو پټه اولریده، نو شیعہ گانو د سلیمان بن سرد په کور کښې جمع کیدو سره حضرت حسین رضی الله عنه خط اولیکلو، چې په هغې کښې ئې اووئیل، چې مونږ د نعمان بن بشیر په لاس باندې بیعت

نه کوو، او په جمعه او اختر نو کښې د هغه نه ځان ساتو، که تاسو راغلئ نو مونږ به هغه اوباسو، په دویمه ورځ ئې بیا د دوه نیمو سوو صفحو یو خط اولیکلو، په دریمه ورځ ئې بیا اولیکلو، حضرت حسین علیه السلام په خطونو ملاویدو باندې اوفرمائیل، زه خپل د تره ځوې او معتمد مسلم بن عقیل درلیرم، هغه به درتلو سره ستاسو حال اوگوری، که ستاسو رائې او حالت هم هغه وی، کوم چې ستاسو استاذی راتلو سره بیانوی، نو هغه به ما ته خط اولیکي او زه به راشم.

مسلم په لار کښې د مدینې منورې نه دوه لار ښودونکي ځان سره واخستل، هغه دواړه یا په هغوی کښې یو په لاره کښې پټ شو، یا هلاک شو، مسلم د هغې نه بدفالی واخسته، او حضرت حسین علیه السلام ته ئې خبر ورکړو، ولې حضرت حسین علیه السلام د حضرت مسلم بن عقیل جن او ویره گرځولو سره رد کړو، او هغه ئې تلو ته پریښودو، مسلم بن عقیل چې کله لاړو، نو د حضرت علی علیه السلام ډلې والو سره ملاؤ شو، هغوی د همدردې او د یو والی یقین ورکړو، او تقریباً دولس زرو کسانو د هغوی په لاس باندې بیعت اوکړو.

د مدینې منورې د والی په شان د کوفې نعمان بن بشیر هم ددې هر څه نه خبریدو سره هم د هغوی خلاف د څه عمل کولو نه ځان اوساتلو، هاو! دومره خبره ئې اوکړه، که تاسو زما خلاف بغاوت کوئ، نو زه به بیا خپل کار کووم.

د بنو امیو خلقو او د یزید ملگرو نعمان په دې احتیاط باندې ملامته کول شروع کړل، نو هغوی اووئیل:

«أَنْ أَكُونَ ضَعِيفًا وَأَنَا فِي طَاعَةِ اللَّهِ أَحْبَبَ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَكُونَ قَوِيًّا فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ وَمَا كُنْتُ أَهْكَ سِتْرًا سَتَرَهُ اللَّهُ»^(۱)
که زه کمزورې یم اود الله تعالی په اطاعت کښې پاتې شم، نو دا ما ته ددې نه زیاته خوښه ده، چې زه د الله تعالی په نافرمانې کښې طاقتور پاتې شم، او زه د الله تعالی پردې نه شم شلولې او بعضو دا الفاظ نقل کړي دي:

«أَكُونُ مِنَ الْمُسْتَغْفِرِينَ فِي طَاعَةِ اللَّهِ أَحْبَبَ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَكُونُ مِنَ الْأَعْزِينَ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ»^(۲)
په هر حال کښې کله چې یزید ته د نعمان بن بشیر ددې موقف پته اولگیده، نو هغه دې معزول کولو سره عبید الله بن زیاد د کوفې او بصرې دواړو عامل جوړ کړو، او ددې نه وړاندې یزید دده نه خفه وو، او دې ئې د بصرې نه هم معزول کول غوښتل، ولې اوس ضرورت راغې، نو دده په اختیاراتو کښې ئې توسیع او فراخوالې اوکړو.

عبید الله بن زیاد په ډیرې چالاکۍ سره په کوفه کښې نقاب اچولو سره د حسین بن علی علیه السلام په حقله د خلقو د رائې د معلومولو او د هغو د پاره د لار صفا کولو والو د پته لگولو کوشش اوکړو.

د مسلم بن عقیل او د نورو شهادت: مسلم بن عقیل د هانئ بن عروه په کور کښې وو، هانئ

(۱) تاریخ ابن خلدون: ۲۷۵:۴

(۲) تاریخ ابن خلدون: ۲۷۰:۳

عبید الله بن زیاد راؤغوبنتلو، او راغوبنتلو سره ئې قتل کړو، حضرت مسلم ته ددې علم او شو، نو هغو د خپلو ملگرو سره د دغه ځانې نه اووتل، د ابن زیاد خلقو اول هغه زخمې کړو، او بیا ورستو ئې په یو کور کښې اونیلو او قتل ئې کړو.

ددې نه ۲۷ ورځې وړاندې مسلم بن عقیل خط لیکلو سره حضرت حسین رضی الله عنہ راغوبنتی وو، او حضرت حسین رضی الله عنہ راوتلې وو، د حضرت مسلم د خط الفاظ دا وو:

"أما بعد، فإن الرائد لا يکذب أهله، إن جبهة أهل الکوفة معک أقبل حين تقراء کتابی والسلام علیک".

آستاډی او لیرلې شوې خلقو ته دروغ نه وائی، د کوفې والو یو جماعت ستا د پاره جمع شوې دي، ته خط لوستلو سره راروان شه.

حضرت حسین رضی الله عنہ د خپلو بچو او زنانو سره اووتلو، او هلته ئې قیس بن مسهر الصیداوی ته خط ورکولو سره کوفې ته اولیرلو، په لار کښې د ابن زیاد کسانو حصین بن تمیم دي اونیسلو، او ابن زیاد ته ئې حاضر کړو، ابن زیاد اووئیل، د حکومت مانې ته ختلو سره په کذاب بن کذاب (حسین بن علی رضی الله عنہ مراد وو) باندې لعنت اووايه، هغه ختلو سره اووئیل:

"أیها الناس إن هذا الحسین بن علی خیر خلق الله، ابن فاطمة بنت رسول الله ﷺ وأنا رسول الله إلیکم وقد فارقتہ بالهاجر فأجیبوه".

خلکو! دا حسین بن علی د الله تعالی په مخلوق کښې غوره، د فاطمې بنت رسول الله ﷺ ځوې..... او زه ستاسو اړخه ته رالیرلې شوې د هغوی آستاډې یم، ما هغوی په "حاجر" کښې پریښودو سره راغلې یم، نو دا قبول کړې.

او دې نه ورستو ئې په عبید الله او د هغه په پلار زیاد باندې لعنت اووئیلو، د حضرت علی رضی الله عنہ د پاره ئې استغفار اووئیلو، عبید الله هغه د چمت نه راغورځولو سره قتل کړو.

د حضرت حسین رضی الله عنہ کوفې ته روانیدل او بالاخر شهادت: حضرت حسین رضی الله عنہ ته چې کله دا حالات معلوم شو، او اکثره اهل رائي دې د تلو نه منع کړو، نو حضرت حسین رضی الله عنہ واپس

کیدل غوښتل، ولې د مسلم بن عقیل ورونرو اووئیل، "والله لانزع حق نصیب بشأنا ونقتل" (۱)، مونږ نه واپس کیږو، تر دې پورې چې یا خو د خپل (مسلم) بدله واخلو یا مونږه هم مړه شو.

حضرت حسین رضی الله عنہ او فرمائیل: "لا یخلف الحیاة بعدکم" (۲).

تاسو نه ورستو به د ژوند څه مزه وی.....؟

عجیبه خبره داده، چې دغه جواب د مسلم ورنړو حضرت حسین ته په هغه وخت کښې ورکړو، کله چې حضرت حسین رضی الله عنہ په کربلا کښې هغوی ته اووئیل، چې تاسو حضرات د شپې شپې ددې ځانې نه اوځئ، ځکه چې اوس د هغوی صرف ما سره کار دي، تاریخ د حضرت حسین رضی الله عنہ دا الفاظ نقل کړې دي:

(۱) تاریخ الطبری: ۳، ۲۹۸

(۲) تاریخ الطبری: ۳، ۲۹۸

یا بنی عقیل حسبکم من القتل بمسلم اذہوا قد اذنت لکم^(۱)۔

ستاسو د ایخ نہ مسلم د قتل کیدو د پاره کافی دے، (چې شہید شوې دے) او تاسو لاړ شئ زه تاسو ته اجازت درکوم۔

هغوی جواب ورکړو: "لا والله لا نفعل ولكن نفديك أنفسنا وأموالنا وأهلونا ونقاتل معك حتى نرد موردك قهـم الله العيش بعدك^(۲)۔

په خدائې قسم مونږ بهیڅ کله هم داسې نه کوو، بلکه مونږ خپل ځانونه، مالونه، او اهل عیال په تاسو قربانوو، او تاسو سره مړه کېږو، الله تعالی دې ستاسو نه ورستو ژوند خراب او برباد کړي۔

د "هو" کوردار: حضرت حسین عليه السلام چې کله قادسیې ته اورسیدو، نو د ابن زیاد د ایخ نه حُر بن یزید التیمی الیربوعی د زرو کسانو لښکر اخستلو سره د حضرت حسین عليه السلام د مقابلې د پاره راوړسیدو، حضرت حسین عليه السلام ته هغوی اووئیل، تاسو چرته څی؟، حضرت حسین عليه السلام ورته اوفرمائیل، چې تاسو خلغو ما ته خطونه رالیرلې وو، او وئیلې مو وو، چې دلته څوک امیر نشته، لہذا تاسو راشئ او ددې ځانې معامله سنبال کړې۔

حُر بن یزید اووئیل، مونږ ته خو د خطونو هیڅ پته نشته۔
حضرت حسین عليه السلام د خطونو یو ډهیرې راوړو او د هغه مخې ته ئې کینودو۔
حُر اووئیل، مونږ ددې خطونو لیکلو والا نه یو، حسین عليه السلام اووئیل، صحیح ده، چې تاسو خلق نه غواړئ نو مونږ واپس څو۔

د حُر او حضرت حسین عليه السلام ملگرو دلته د حضرت حسین عليه السلام په اقتداء کښې د ماسپڅین او ماڅیگر مونځونه ادا کړل، دې نه ورستو حضرت حسین عليه السلام بچو سره سوریډو سره د واپس تلو د پاره اووئیل، نو حُر اووئیل، مونږ تا ته د جنگ د پاره څو نه یو راغلې، ولې ابن زیاد ته ستا د بوتللو مونږ ته حکم دے، حضرت حسین عليه السلام اوفرمائیل، دا څو ممکن نه ده، حُر اووئیل، بیا تاسو مدینې او کوفې ته نا، هاو چرته بل خوا تلې شئ۔

حضرت حسین عليه السلام ته څو علاکو ته د تلو وړاندې نه وئیلې شوې وو، چې په هغې کښې جبال طی هم شامل دے، حضرت حسین عليه السلام چرته بل خوا تلل هم منظور کړل، او کله چې روان شو، نو د حُر فوځ هغه سره سره تلو، تر دې کله چې نینوی ته اورسیدل، نو یو سړی راتلو سره حُر ته د ابن زیاد خط ورکړو، چې په هغې کښې دا لیکلې شوې وو:

"أما بعد! فجمع بالحسين حين بلغك كتابي ويقدم عليك ورسولي فلا تنزله إلا بالعراق في غير حصن، وعلى غير ماء، وقد أمرت رسولي أن يلزمك ولا يفارقك حتى يأتيك بيان فاذك أمرى والسلام"۔

کله چې زما خط او پیغام دروړنکې تا ته ملاؤ شی، نو په حسین باندې د باؤ و اچوه، او چرته

(۱) تاریخ الطبری: ۱۳۱۵، ۳

(۲) تاریخ الطبری: ۱۳۱۵، ۳

په وړان ځانې کښې هغوی دیره کړه، چرته چې نه د حفاظت څه انتظام وی، او نه د اوبو..... او ما خپل قاصد ته حکم کړې دې، چې هغه تر هغه وخته پورې ستا نه جدا نه شی، تر کومې پورې چې هغه راتلو سره ما ته دا اونه وائی چې تا زما حکم نافذ کړو. دا ډیر سخت خط وو، او په خراباندې د عدم اعتماد اظهار وو، هر دا خلق هم هلته په وړان ځانې کښې دیره کول شروع کړل، د حضرت حسین علیه السلام ملگرو نزدې د دوو دریو کلو نومونه اخستلو سره اووئیل، مونږ هلته دیره کړه، ولې هر اووئیل، جاسوسان ما سره دی، او دا زما د پاره ممکن نه دی.

اوس د حضرت حسین علیه السلام قافله په "عقر" نومې کلی کښې دیره شوې وه، چې دیکخوا د عمر بن سعد بن ابی وقاص په قیادت کښې څلور زره فوخ راوړسیدو، عمر بن سعد سره هم دغسې شوې وو، چې عبید الله بن زیاد دې د "رئی" مقام عامل جوړولو سره د حضرت حسین علیه السلام مقابلې ته راوړلیدلو، عمر انکار اوکړو، نو ابن زیاد د هغه د کور وغیره هر څه تباہ کولو دباو ورکړو، د مخکې او ورستو غور فکر کولو نه پس په خوښه او ناخوښه هغه د ابن زیاد د احکاماتو تعمیل اوکړو.

د عمر بن سعد گودار: عمر بن سعد چې کله حسینی قافلې سره مخامخ شو، نو حضرت حسین علیه السلام هغه ته هم خبر اولیدلو، چې مونږ دې قوم رابللې وو، اوس چې دوی ته خوښه نه ده، مونږ واپس څو، مونږ دې پرېښودلې شو، عمر بن سعد ابن زیاد ته خط اولیدلو، او دا خبره ئې اوکړه نو ابن زیاد اووئیل:

۵: الآن اذعلقت مغالبتاه

یرجوالنجاة ولاکحین مناص

آیا اوس چې زموږ پنځې دوی سره اونختې، دوی د خلاصی امید ساتی، اوس خلاصې چرته دي.....!

هغه عمر بن سعد ته اووئیل، حضرت حسین علیه السلام دې یا د یزید په لاس باندې د خپلو ټولو ملگرو سره بیعت اوکړی، او کله چې هغه داسې اوکړی، نو بیا چې مونږ ته څه مناسب ښکاری هغه شان به کوو، دې نه ورستو څه اوشول، تاریخی روایات مختلف دی، یو قول دادې. حضرت حسین علیه السلام دوی ته په دریو خبرو کښې د یوې خبرې د منلو د پاره وفرمائیل،

①: یا خو مونږ واپس تلو ته پرېږدئ.

②: او یا د یزید خواد ته د بیعت د پاره مونږ بوځئ.

③: او یا بل یو سرحد ته مونږ اولیرئ، چې هلته مونږ نورو خلقو سره اوسېږو.

د ابن زیاد او شمر گودار: عبید الله بن زیاد درې واړه خبرې رد کړې، او په خپل لاس باندې بیعت کولو د پاره ئې اصرار اوکړو، او بعضې وائی، چې هغه دا خبرې قبولې کړې وې، ولې شمر ذی الجوشن هغه منع کړو، د خر په شان عمر بن سعد هم د حضرت حسین علیه السلام د پاره نرمی اختیار کړې وه، او حتی الامکان ئې هغوی سره د جنگ نه ځان اوساتلو، په دې وجه بیا شمر ذی الجوشن راغې، په دې وخت کښې حضرت حسین علیه السلام په کربلا کښې وو، او په دوی باندې د دریانې فرات اوبه هم بندې کړې شوې وې. د شمر د راتلو پورې حسینی قافله

او ابن سعد او د خر فوخونه ولاړ وو، ولې د حضرت حسین (علیه السلام) د محترم شخصیت، احتیاط او تقوی په وجه هغوی سره د تعرض کولو چا کښې هم همت نه وو، د خر او عمر بن سعد حضرت حسین (علیه السلام) سره اوږدې اوږدې خبرې اترې کیدلې، خو کله چې شمر راغې نو هغه د حضرت حسین (علیه السلام) توهین او تنقیص شروع کړو، او آخر د هغوی د پجو او ملگرو قتلول ئې شروع کړل، بیا په دې کښې نورو خلقو هم برخه واخسته، (هاو خر د حضرت حسین (علیه السلام) مطالبې نه منلو باندې د هغوی (حضرت حسین (علیه السلام) ملگرتیا اوکړه).

د حضرت حسین (علیه السلام) شهادت او د هغوی د لاش بې هرمټۍ: او بیا یو یو کولو سره هغوی (دښمنانو)، د حسینی قافلې خوانان او د نبوی خاندان ګلونه شهیدان کول شروع کړل، او آخر د حضرت فاطمې (علیها السلام) د زړه ټکړه سیدنا حضرت حسین (علیه السلام) هم شمرياً عروۀ بن بطار التغلبي یا سنان بن انس شهید کړو، او دې د حسینی قافلې آخری مقتول وو.

په دې جنگ کښې د حضرت حسین ۷۲ او د عمر بن سعد ۸۸ کسان قتل کړې شو، تاریخ لیکي، چې دې نه ورسو حضرت حسین (علیه السلام) باندې اسونه اوزغولې شو، او د هغوی جسم مبارک د خپو لاندې کړې شو، او د هغوی سر ګټ کړې شو، چې هغه خولی بن یزید او حمید بن مسلم الازدی راوړلو سره د عبید الله بن زیاد وړاندې کښودو، ددې نه یو شپه وړاندې کله چې هغه د ابن زیاد د دربار دروازه بنده اوموندله، او د حضرت حسین (علیه السلام) سر ئې کور ته راوړو، نو د هغه ښځې نوار بنت مالک الخضریمه د شپې هغه ته اووئیل، څه خبر دې؟ هغه جواب ورکړو، "جنتک یعنی الدهر" ما تا ته د زمانې د ټولو نه لوئې دولت راوړلې دې، ښځې ورته اووئیل څه؟ وې وئیل د حسین سر! ښځې ورته اووئیل خلق لار شې سره او سپین راوړی، او تا د رسول الله (ﷺ) د ځوی سر راوړو، په خدائې قسم! ما او تايو جهت نه شې جمع کولې..... او بیا هغې دې پرېښودو سره لاړه.

عبید الله بن زیاد ته چې کله د حضرت حسین سر راوړلې شو، نو هغه په دې باندې شکر ادا کړو، او په حسین او علی باندې ئې لعن او طعن اوکړو، او په دې وخت کښې هغه د حضرت حسین (علیه السلام) سره د هغه توقو مسخرو مظاهره هم اوکړه، چې د هغې دلته په روایت کښې ذکر دې. (۱)

د ابن زیاد بد تمیزی: فَجَعَلَ يَتَكُتُ..... ابن زیاد په یوئې ځانګې سره د حضرت حسین (علیه السلام) سر مبارک کنستلو، او د هغوی د حسن او جمال په حقله ئې د مسخرو خبرې کولې. د ترمذی او ابن حبان په روایت کښې د "يقول بقضيبة له في أنفه" (۲) الفاظ دی. او د زید بن ارقم (رضی الله عنه) د طبرانی روایت دې، "فَجَعَلَ يَجْعَلُ قَضِيْبًا فِي يَدِهِ عَيْنَهُ وَأَنْفَهُ". (۳)

(۱) تاریخ الطبری: ۱۲۳۶:۳

(۲) سنن الترمذی، باب مناقب الحسن والحسين، رقم: ۳۷۷۸، وصحيح ابن حبان ذكر البيان بان حسين بن علي..... رقم: ۱۶۹۷۲

(۳) المعجم الكبير بلفظ "بقضيبة في أنفه" زید بن ارقم الأنصاري، رقم: ۱۵۱۲۱

د ابن زیاد بد تمیزی بیانولو سره فرمائی چې د هغه په لاس کښې یوه څانګه وه، چې په هغې سره ده د حضرت حسین رضی الله عنه سترګې پوزه ګرولو سره په هغوی باندې تبصره کوله، زید بن ارقم وائی: ما هغه ته او وئیل، "ارقم قضیبتک فقد رأیت قم رسول الله فی موضعہ".^(۱)

خپله څانګه پورته کړه، په دې ځانې باندې ما رسول الله ﷺ په خله مبارکه لګولو سره لیدلې دې، او په بعضې روایاتو کښې راغلي دي، "إذا هوینکت بقضیب بین ثئیئیکه ساعة هغه د دوی ﷺ د غاښونو په حقله په ځانګې سره اشاره کولو سره بد تمیزی کوله، او د هغه په جواب کښې د زید دا الفاظ منقول دي: "أمل بهذا القضیب عن هاتین الشفتین فوالذی لا إله غیره لقد رأیت شفق رسول الله علی هاتین الشفتین یقبلهما".^(۲)

دې نه ورستو زید بن ارقم او زړل نو ابن زیاد او وئیل:

"أبکی الله عینک فوالله لولأنک شیخ قد خرفت وذهب عقلک لضرهت عنقک".^(۳)

الله تعالی دې تا او زړوی، که ته ډیر بوډها نه وي، او ستا عقل نه وي تلې، نو ما به ستا څټ کټ کړي وو.

وائی، چې دې نه ورستو د حضرت حسین رضی الله عنه سر مبارک شام ته یزید ته یوړلې شو، یزید دې نه کتلو سره سترګو کښې اوښکې راغلې.

د ابن زیاد قول د قبیلې د تمسخر نه وو یا د تعریف نه؟ د احادیثو شارحینو د ابن زیاد ددې قول او فعل په حقله دا بحث چیرلې دې، چې آیا هغه په دې توګه د حضرت حسین په حسن او جمال پورې خندا کوله، یا ئې د هغې اعتراف کولو، اکثر و حضراتو اولنې احتمال راجع ګرځولي دي. او بعضو نورو دویم احتمال ته هم جائز وئیلی دي.

شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمته الله علیه د اول قول متعلق فرمائی:

"ولا عجب منه فی ما فعله فإن أباه کان ولد ذریة استلحقه معاویة ولذا یقال له زیاد بن أبیه".^(۴)

او حضرت ګنګوهی رحمته الله علیه فرمائی، د ابن زیاد په شان بد ذوقه سړې، که د حضرت حسین رضی الله عنه په حسن پورې خندا کوی نو دا عجیبه خبره نه ده، ځکه چې هم یو سړې چا ته ښکلي ښکاری او چا ته بدرنګ، د یو سړې په زړه کښې چې د رسول الله ﷺ محبت نه وی، نو د هغه له مخې به رسول الله ﷺ سره د مشابهت څه اهمیت وی.^(۵)

د طبری روایت دې: "قدمت عین یزید وقال قد کنت أرض من طاعتکم بدون قتل الحسین، لعن الله ابن

(۱) تاریخ الطبری: ۱۲۳۶، ۳

(۲) تاریخ الطبری: ۱۲۳۶، ۳

(۳) تاریخ الطبری: ۱۲۳۸، ۳

(۴) الکواکب الدری: ۱۴۲۲، ۴

(۵) الکواکب الدری: ۱۴۲۲، ۴

سَمِیَّةُ! أَمَا اللَّهُ لَوْ أَنَّ صَاحِبَهُ لَعَقُوتَ عَنْهُ فَرَحَ اللَّهِ الْحُسَيْنِ، وَلَمْ يَصْلِهِ بَشَرٌ. (۱)

د حضرت حسین رضی اللہ عنہ شہادت او د یزید پہ دې باندې خفگان کله چې د حضرت حسین سر د یزید وړاندې راوړلې شو، نو هغه په ژړا شو، او راوړونکی ته ئې اووئیل، زه ستا په اطاعت باندې د حضرت حسین رضی اللہ عنہ د قتل کولو نه بغیر هم راضی ووم، په ابن سمیة (عبید الله بن زیاد، باندې دې د الله تعالی لعنت وی، که زما دوی (حضرت حسین رضی اللہ عنہ) سره واسطه راغلې وي، نو ما به دې معاف کړې وي، الله تعالی دې په حضرت حسین رضی اللہ عنہ باندې رحم او کړې، او د حضرت حسین رضی اللہ عنہ سر راوړونکی ته ئې هیڅ هم ورنه کړل.

او په یو روایت کښې راغلې دی، چې د حضرت حسین رضی اللہ عنہ او د هغوی د ټولو اهل بیتو او ملگرو سرونه کټ کولو سره د یزید رواندې راوړلې شو، نو هغه اووئیل:

"يَقْلُقُنْ هَامًا مِنْ رِجَالِ أَمْرَةٍ: عَلَيْنَا وَهَمْ كَانُوا أَعْيَ وَأَقْلَمًا". (۲)

هغه (ممدوح، د خپل ځان نه د معززو خلقو سرونه شلوی، او هغه (مقتول، ډیر نافرمانه او ظالمان وو.

دا شعر تمثیلاً رسول الله ﷺ په بدر کښې وئیلې وو، او یزید دلته دې ذکر کولو سره دا ښودل غواړی، چې دا خلق زمونږ د پاره ډیر عزت والا وو. ولې کله چې دوی زمونږ خلاف د جنگ ظلم او نافرمانی ابتداء او کړه، نو مونږ له هم دغسې کول پکار وو.

بیا هغه اووئیل: "أَمَا اللَّهُ يَأْخُذُ لَنَا صَاحِبَكُ مَا قَتَلْتُكَ". (۳)

که زما تاسو سره واسطه راغلې وي، نو ته ما ته قتلولې.

په دې واقعه کښې د حضرت حسین د ځامنو علی، زین العابدین او د حضرت حسن د ځوی عمر نه علاوه د اهل بیتو ټول نارینه شهیدان کړې شوی وو، او ابن العابدین هم ابن زیاد قتلول غوښتل. ولې زینب بنت حسین هغه پورې اوڅتله، او دا ئې وئیل چې ما هم ده سره قتل کړه. په دې باندې ابن زیاد هغه پرېښودو، دا دواړه بچی او د اهل بیتو زنانه اول ابن زیاد ته بوتلې شو. او بیا یزید ته. د یزید کور والو هم چې د حضرت فاطمة الزهراء رضی اللہ عنہا دا نیازین په دې بد حال او کمزورۍ حالت کښې اولیدل، نو ډیر زیات د حزن او خفگان د ژړا او فریاد اظهار ئې او کړو. او بیا ئې ډیر په اعزاز او اکرام سره د دوی محافظین مقرر کولو سره دوی مدینې طیبې ته اور رسول. په دې موقعه باندې هم علی بن حسین رضی اللہ عنہ سره د یزید په دې الفاظو کښې خطاب نقل کړې شوې دې:

"لَعَنَ اللَّهُ ابْنَ مَرْجَانَةٍ، أَمَا وَاللَّهِ لَوْ أَنَّ صَاحِبَهُ مَا سَأَلَنِي حَصْلَةَ أَبَدٍ إِلَّا أَعْطَيْتَهَا يَا هُودَ، وَلَدَفَعْتُ عَنْ الْحَتَفِ بِكُلِّ مَا اسْتَطَعْتُ وَلَوْ يَهْلِكُ بَعْضُ وَلَدِي وَلَكِنَّ اللَّهَ قَضَى مَا رَأَيْتُ". (۴)

(۱) تاریخ الطبری: ۱۲۳۸.۳

(۲) دیوان الحماسة: ص: ۱۱۰۶

(۳) تاریخ الطبری: ۱۲۳۹.۳

(۴) إرشاد الساری: ۱۲۳۳.۸

په ابن مرجانه، ابن زیاد، باندې دى د الله تعالى لعنت وى، كه زه د حسين مخې ته ووم، نو چې هغه خه مطالبه هم كوله ما به هغه ته وركوله، او چې څنگه هم ممكن وه د هغه به مې هلاكت اړولې وو، اگر چې په دې كېنې زما بعضې بچي هم مړه كيدل، خو الله تعالى هغه فيصله او كړه، كومه چې ستا وړاندې ده.

د واقعه كربلا منصافانه جائزه: دا واقعه لږ په تفصيل سره ځكه ذكر كړې شوه، چې ددې د اسبابو او عواملو هم علم اوشى، ددې تاريخي او روايتي پس منظر وړاندې كيښودو نه ورسو چې كومه خبره قرين انصاف او اعتدال معلومېږي، هغه داده، چې دحضرت حسين عليه السلام او دهغوى د اهل بيتو قتل د انساني تاريخ يوه ډيره درد ناكه پيښه، يو لوڼي جرم او ډير خراب ظلم دي، او ددې ذمه وار په هغوى عليهم السلام باندې گزار كونكى، ددې حكم وركونكى، او د دې كار كونكو ته حكم ورنكى، دا منصوبه تړونكى او ددې خواهش كونكى ټول دى.

په دې كېنې شمر ذى الجوشن، عمر بن سعد، عبيد الله بن زياد، او يزيد ټول شامل دي، او بيا په خاصه توگه شمر او ابن زياد په دې كېنې ډير مخكې مخكې وو، او په دې دواړو بد بختو باندې چې څنگه د حضرت حسين عليه السلام شهيد كولو بهوت سور وو، څنگه چې د حضرت حسين عليه السلام نه ورسو ددې دواړو د خرابو عادتونو نه معلومېده، او تاريخ خو دا هم

نقل كړى دى، بلكه اصحاب الحديث هم نقل كړى دى.

د ابن زياد د مړ كيدو نه ورسو يو مار راغې، او درې واړې د ابن زياد په ځله كېنې داخلېدو سره په پوزه باندې او پوزه كېنې داخلېدو سره په ځله باندې او وتلو، صرف يو كال ورسو په ۲۲ هجري كېنې د مختار بن ابى عبېد په حكم باندې ابراهيم بن الاشتر ابن زياد قتل كړو، او د هغه سړني گټ كولو سره راوړو.

يزيد د مدينې منورې عامل او بيا د كوفي عامل صرف په دې وجه معزول كړل، چې هغوى د حضرت حسين عليه السلام نېولو او په بيعت باندې مجبور كولو كېنې د يزيد په منصوبي باندې په عمل كولو كېنې كوتاهاى كوله. او د ابن زياد په شان بدنام د زمانې ئې عامل جوړ كړو، او دده په عمر بن سعد او حرن يزيد باندې دباو اچول، او بيا د حضرت حسين عليه السلام شهادت نه ورسو د لوټ كړې شوې حسيني قافلې ښځې او د حضرت حسين عليه السلام سر مبارك يزيد ته لږل. ددې غمازى كوى، چې يزيد حضرت حسين د بيعت كولو نه بغير پرېښودلو ته تيار نه وو، خصوصاً تاريخ چې دا واى، چې حضرت حسين عليه السلام ابن زياد فوخ ته درې خبرې مخې ته كيښودې، يو دا چې دوى واپس تلو ته پرېښودې شى، دويم دا چې د يو بل اړخ تلو ته پرېښودې شى، او دريم دا چې دې يزيد ته تلو د پاره پرېښودې شى، ولې په حيرانه كونكې توگه باندې په دې دريؤ جائزو معقول مطالبو كېنې يوه هم نه شى قبلولې، او د حضرت حسين عليه السلام وينا ته تويول ضروري گڼلې شى، دا خو د ظلم حد دې، ښكاره ظلم او زياتې دې.

(۱) إرشاد السارى: ۸، ۱۲۳۳

(۲) الكامل فى التاريخ ذكر قتل ابن زياد: ۱۶۳، ۴.

حضرت حسین رضی الله عنه د رسول الله ﷺ نوسی، د رسول الله ﷺ صحابی او د خپلې صلاح او بزرګۍ په وجه ددې قابل وو، چې یزید خلافت او امارت هغوی ته اوسپاری، او کله به دې حوالې سره پخپله د هغه د خلیفه جوړیدلو اراده وی، نو هغه دې حضرت حسین رضی الله عنه په اعتماد کښې واخلي، او یا د حضرت حسین رضی الله عنه مقابلې په صورت کښې زیات نه زیات دا چې هغوی دې قید کولو سره ځان ته اُو غواړي..... ولې افسوس چې داسې اونه شو، او حضرت حسین رضی الله عنه خپلو ملګرو سره د حق او صدق بیرغ پورته اوساتلو، او بالاخر په هغې نې خپله کورنۍ قربان کړه.

اهل سنت والجماعت د حضرت حسین رضی الله عنه او د هغوی مخالفین برابر یا د هغوی جنگ ته خپل مینځ کښې د مشاجراتو نه ګرځولو سره د حضرت حسین رضی الله عنه قربانی بې مقصده او بې فائدې نه ګرځوي، بلکه حضرت حسین رضی الله عنه د حق علمبردار، او هغوی سره جنگ کول غلط، او د هغوی رضی الله عنه شهادت مظلومانه شهادت ګنړی، او د یزید اقدام غلط ګنړی، ولې ددې هیڅ کله هم دا مطلب نه دې، چې یزید ته کافر او د یزید حکومت ته کفریه حکومت او وئیلې شی، او د هغه پلار حضرت معاویه رضی الله عنه ته هم رد او وئیلې شی، او من حیث النسب بنو امیه "باطل" او بنو هاشم په "حق" او ګنړلې شی، ځکه چې ددې په زد کښې به حضرت عثمان رضی الله عنه، حضرت معاویه رضی الله عنه حضرت عمرو بن العاص، حضرت ابو موسیٰ الأشعري، او حضرت مغیره بن شعبه، حضرت نعمان بن بشیر او نور په سوؤنو صحابه کرام رضی الله عنهم هم راځي، ځکه چې یزید حضرت معاویه رضی الله عنه د صحابو په مشورې سره خلیفه جوړ کړې وو، او بیا دا صحابه د آخره پورې د هغوی ملګري هم پاتې شو.

هندغه شان د حضرت عبد الله بن عمر او حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهم په شان صحابه کرام رضی الله عنهم د هغه په لاس باندې بیعت کړې وو، آیا دا ټول حضرات والعیاذ بالله باطل خوښونکی او د کفر او ضلال ملګري کیدې شی، حاشا و کلاً. هاؤ! صرف دومره وئیلې کیدې شی، چې یزید د صلاح او تقویٰ په اعلیٰ مرتبه باندې د نه کیدو او د هغه نه د افضل حضراتو په موجودګۍ کښې هم په دې وجه حاکم جوړ کړې شوې وو، چې د هغه سیاسي بصیرت، تدبیر او د بنو امیو د مضبوط طاقت او قدرت په وجه باندې دده حکومت د امت مسلمه په حق کښې غوره او ډیر مفید ګنړلې شو، بس دې حکمران جوړ کړې شو، ولې بیا څه د یزید د غیر ذمه دارانه عادتونو، څه د شیعه ګانو شیطاني، څه د خارجیانو او تخریب کونکو د سازش او څه د یزید د عمالو د عاقبت نه د ناخبرۍ دومره لویه پیښه پیدا کړه، چې په هغې سره یزید د هر یوې همدردې د مستحق کیدو نه محرومه او د حضرت حسین رضی الله عنه په مقدسې وینې باندې په ړنگ کړې شوې لاسونه د انساني حرمت مجرم او ګرځیدو.

د دریمې ډلې ګردار: دلته د حسینی او یزیدی ډلو نه علاوه یو دریمه ډله هم ده، کیدې شی چې ددې پیښې اصل ذمه داره او لویه مجرمه وی (بلکه ده)، هغه د شیعیان علی ډله ده، چې هغوی حضرت حسین رضی الله عنه ته بې شمیره خطونه لیکلو سره هغوی کوفې ته راوبلل، او د هغوی د ملګرتیا ئې پوره پوره راټې ورکړه، که دا خلق نه وې، او یا حضرت حسین رضی الله عنه ته د

هغوی د ملگرتیا یقین او د هغوی د سختو جذباتو او احساساتو لحاظ او خیال نه وو. نو هغوی رضی الله عنه به هرگز نه تلل، په دې وجه هغوی مسلم بن عقیل د حالاتو د جائزې اختلو د پاره او لیرلو، د اهل کوفې د غدر او د هوکې د ویرې د وجهې نه حضرت ابن عمر او حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ورته دې پورې فرمائیلې وو.

”ان اهل العراق قوم غدر فلا تقر بهم“ (۱) اهل عراق د هوکه مار دی، هغوی ته نژدې هم ورځه. او کله چې حضرت حسین رضی الله عنه په هر حال کنبې د تللو رائي ورکړه، نو ابن عباس رضی الله عنه ورته او فرمائیل

”فلا تقر بنساءك وصبيتك فوالله اني خائف ان تقتل كما قتل عثمان ونساءه وولده لا ينظرون اليه“ (۲) نو بیا ته زنانه او بچی مه بوځه، ځکه چې ما ته ویره ده، چې ته به د حضرت عثمان رضی الله عنه په شان قتل کړې شې. او د هغوی په شان ستا بچي او زنانه به تاسو ته گوري.

او حضرت ابن عباس رضی الله عنه ته ددې خپلې اندازې په رښتیا والی باندې دومره باور او د حضرت حسین رضی الله عنه په تللو دومره یقین وو، چې په آخر کنبې ئې ورته او فرمائیل: ”والله الذي لا

إله إلا هو لو أعلم أنك إذا أخذت بسعرك وناصيتك حتى يجتمع عليّ وعليك الناس أطفعتني لفعلتك ذلك“ (۳) په الله تعالی قسم چې د هغه څوک شریک نشته، که ما ته دا علم وي، چې زه ستا (د گیرې) وپیستنه او تندي وپیستنه اوبسم، او بیا خلق مونږ ته راجمع شی، او ددې نه ورستو ته زما خبره مني، نو ما به دا هم کړي وي.

دې نه علاوه د محمد بن الحنفیه، عبد الله بن جعفر په شان خپلوانو هم په بیا بیا وئیلو سره هغوی منع کړل. مسلم بن عقیل هم د خپلې بد فالي اظهار کړې وو.

عمر بن عبد الرحمن بن الحارث بن هشام المخزومي وئیلی وو:

”إنك تأتي بلدًا فيه عُمّال وأمرأة ومعهم بيوت المال وإنما الناس عبيد لهذا الدّهرهم والدينار ولا آمنُ عليك أن يقاتلك من وعدك نصرًا ومن أنت أحب إليه من يقاتلك معه“ (۴)

تاسو بو داسې ځاني ته روان یئ، چې هلته د هغوی باقاعده حکام او عمال دی، هغوی سره بیوت المال دی، او خلق خو د درهم او دینار غلامان دی، ما ته ویره ده، چې ستاسو خلاف به هم هغه خلق جنگ کوي، چا چې ستا د ملگرتیا وعده کړې ده، او چا ته چې تاسو د هغه خلقو نه زیات خوښ یئ، د چا په ملگرتیا کنبې چې به هغوی ستاسو خلاف جنگ کوي، (یعنی هغوی به غواړي خو تاسو ولې د لالچ یا ویرې د وجهې به هغوی ستاسو خلاف په جنگ کولو باندې مجبور وی.

(۱) تاریخ الطبری: ۲۹۱، والبدایة والنهاية: ۱۱۹۹.۸

(۲) تاریخ الطبری: ۲۹۱.۳، والبدایة والنهاية: ۱۱۹۹.۸

(۳) تاریخ الطبری: ۲۹۱.۳، والبدایة والنهاية: ۱۱۹۹.۸

(۴) تاریخ الطبری: ۱۲۹۴.۳

عبد الله بن مطيع به لار کنبې حضرت حسين عليه السلام سره ملاقات او کړو، او په دې الفاظو ئې هغوی خبردار کړي وو:

«ياک ان تقرب الکوفة فلنهابدک مشنومة بها قتل اهلک وغزل اهلک» (۱)

د کوفې نه لرې اوسېده، هغه ډير سپيره ښار دې، هلته ستاسو والد محترم قتل او ستاسو ورور يواځې پريښودې شو.

مسلم بن عقیل هم په اول کنبې حضرت حسين عليه السلام ته د راتلو وئيلې وو، ولې بيا کله چې هغوی د مخالفينو په گيره کنبې راغلل، او ملگرتيا کونکو پريښودو، نو هغوی حضرت حسين عليه السلام ته دا پيغام ليږلې وو:

«ارجع بأهل بيته ولا يغزك أهل الکوفة فلنهم أصحاب أهلك الذي كان يتبعي فراقهم يائسوت أو تقتل بن أهل الکوفة قد كذبوك وكذبين» (۲)

تاسو خپل کور والو سره بيرته لاړ شئ، او د اهل کوفې په د هوکه کنبې رانشئ، ځکه چې دا هم هغه ستاسو د پلار خلق دی، چې د هغوی نه ئې د مرگ يا قتل په ذريعه خلاصې غوښتلو، دوی تاسو ته او ما ته دروغ وئيلی دی.

فرزدق شاعر سره په لار کنبې د حضرت حسين عليه السلام ملاقات او شو، او کله چې هغوی عليه السلام د هغه نه د کوفې د خلقو په حلقه پوښته او کړه، نو هغه او وئيل:

«من الغدير سالت، قلوب الناس معك وسيوفهم مع بني أمية» (۳)

بې شکه تاسو د يو خبردار سړی نه پوښتنه کړې ده، د هغی خلقو زړونه تاسو سره دي، او تورې ئې بنو اميو سره دي، (يعنی هغوی به ستا خلاف جنگ کوي).

حضرت حسين عليه السلام ته هم د اهل کوفې د د هوکه بازئ اندازه شوې وه: حضرت حسين عليه السلام ته پخپله هم ددې څه نه څه اندازه وه، ولې هغوی په دې پوهيدو، چې دا خلق به ما دې خلافت اخستلو، پاره د وړاندې کولو او په دې مجبور کولو نه بغير نه پريږدی، او ييزه ته هم د دوی د ذات نه خطر ده، نو هغه به هم دوی بغير د بيعت کولو نه نه پريږدی، او دې د پاره هغوی په هيڅ توگه تيار نه وو، هغوی عليه السلام اړخ ته دا الفاظ منسوب دي:

«وأيما الله لو كنت في حجر هامة من هذه الهوام لاستخجن حق يقضوا لي حاجتهم» (۴)

په خدا ئې قسم: که زه د حشراتو په سوږو کنبې هم ننوزم، نو دا خلق به ما راؤباسی، دې د پاره چې زما نه خپل مقصد پوره کړي.

او کوفې ته تلو سره خو بيا هغوی عليه السلام ته عين اليقين حاصل شو، په دې وجه هغوی د بيرته

(۱) تاريخ الطبری: ۱۲۷۷.۳۴

(۲) تاريخ الطبری: ۱۲۹۰.۳

(۳) تاريخ الطبری: ۱۲۹۶.۳

(۴) تاريخ الطبری: ۱۲۹۶.۳

قوله: **كَانَ أَشْبَهُهُمْ بِرَسُولِ اللَّهِ**: "هم" ضمیر اهل بیتو اړخ ته راجع دي، یعنې په اهل بیتو کښې رسول الله ﷺ سره د ټولو نه زیات مشابه حضرت حسین (علیه السلام) وو. بزار د حضرت انس (رضی الله عنه) روایت په یوې بلې طریقي سره روایت کړې دي، چې په هغې کښې د حضرت انس (رضی الله عنه) الفاظ منقول دي:

"قُتِلَ لِي إِنْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَلْشِمُ حَيْثُ تَضَعُ قَضِيكَ قَالَ فَاثْقُبْ".^(۱)
ما رسول الله ﷺ د دغه ځانې په ښکلولو لیدلې دي، په کوم ځانې چې ته دا لرگې (یعنې لښته) ږدي، دا اوریدو سره هغه لښته اوچته کړه.
او د زید بن ارقم (رضی الله عنه) متعلق چې کوم روایت دي، په هغې کښې دا هم مذکور دی، چې حضرت زید (رضی الله عنه) ابن زیاد دا بد فعل او کتلو نو هغه ئې منع کړو، او بیا په ژړا باندې بهر راغې، په دې باندې ابن زیاد او وئیل:

"إِيكِ اللَّهُ عَيْنُكَ فَوَاللَّهِ كَلَا أَنْتَ شَيْخٌ قَدْ خَرَفْتَ وَذَهَبَ عَقْلُكَ لَضَرْبَتْ عَنْقُكَ".^(۲)
الله تعالی دي تا اُوژړوی، په خدائې قسم که ته داسې بودها نه وي، چې حواس ئې ګډه وډ شوی وي، او د هغه عقل ختم شوې وي، نو ما به ستا ست کټ کړې وي.
دې نه ورستو حضرت زید بن ارقم (رضی الله عنه) او وئیل:

"مَلِكٌ عَبْدٌ عَبِيدٌ أَفَاتَخَذَهُمْ تَلِيدًا، أَتَمَّ يَامَعْشَرَ الْعَرَبِ الْعَبِيدُ بَعْدَ الْيَوْمِ قَتَلْتُمْ ابْنَ فَاطِمَةَ وَأَمَرْتُمْ ابْنَ مَرْجَانَةَ فَهَرِيقُ قَتْلِ خِيَارِكُمْ وَيَسْتَعِيدُ شِرَاكُكُمْ فَبَعْدَ الْمَنْ رَضَى بِالنِّدْلِ".^(۳)

د غلامانو یو غلام مالک جوړ شو، او دا ئې په وراثت کښې موندلې شوې مال او ګټې لو، اې عربو! تاسو د نن نه پس غلامان یئ، تاسو ابن فاطمه (حضرت حسین (علیه السلام)) قتل کړو، او ابن مرجانه (ابن زیاد) مو امیر جوړ کړو، چې ستاسو خوښ خلق به قتل کوی، او خراب خلق به غلامان جوړوی. او هلاک شو هغه څوک چې په دې ذلت باندې راضی دي.

خلقو او وئیل: "وَاللَّهِ لَقَدْ قَالَ زَيْدُ بْنُ أَرْقَمٍ كَلَامًا كُوسِعَهُ ابْنُ زِيَادٍ لَقَتَهُ".^(۴)
زید بن ارقم داسې خبره کړې ده، که ابن زیاد دا اوریدلې وي، نو دوی به ئې قتل کړې وي.
بعضې حضراتو د یزید متعلق هم دا قسم واقع ذکر کړې ده.

د ابن ابی الدنيا روایت دي، کله چې یزید ته د حضرت حسین (علیه السلام) سر راوړلې شو، نو هغه قضیب اخستلو سره دا عمل او کړو، او ابو برزه اسلمی ورته ستغې خبرې او کړې.^(۵)

(۱) مسند البزار: ۱۳، ۱۸۴، رقم: ۶۶۳۲

(۲) إرشاد الساري: ۲۳۳، ۸، والبدایة والنهاية: ۱۱۹۸، ۸

(۳) إرشاد الساري: ۲۳۳، ۸، والبدایة والنهاية: ۱۱۹۸، ۸

(۴) البدایة والنهاية: ۱۱۹۸، ۸

(۵) البدایة والنهاية: ۱۲۰۰، ۸

دلته د حضرت انس رضی اللہ عنہ قول منقول دی، چې حضرت حسین رضی اللہ عنہ اشبه بالرسول و و (۱)
دا خبره وړاندې د عبدان په روایت کښې د حضرت ابو بکر رضی اللہ عنہ هم مروی ده، هغوی
اوفرمايل، چې حضرت حسین رضی اللہ عنہ خپل پلار حضرت علی رضی اللہ عنہ سره نا، بلکه خپل نیکه
رسول الله ﷺ سره مشابهت لری.

قوله: مَحْضُوبًا بِالْوَسْمَةِ: وشمه بالشمین المعجمه هم منقول دی، او بضم الواو والسین المهملة هم، خو
راجع په سین مهمله او فتحي د واؤ سره دي، مراد ترې د نیل بوتې دي، چې په هغې سره
خضاب کولې شی. دې سره رنگ تور والی ته مائل شی، ددې تشریح په دې الفاظو سره کړې
شوي ده: "ثبت يختضب به ییل الی السواد" (۲).

خالص "وسمه" توره نه وی، بلکه تور والی ته مائل وی، په دې وجه ددې جتبوا السواد سره
تعارض نشته، او بیا حضرت حسین رضی اللہ عنہ غازی او مجاهد هم وو، او د غازی او مجاهد د پاره
ددې هم گنجائش شته (۳).

د حضرت حسین رضی اللہ عنہ جسد او سر مبارک چرته دفن کړې شوي دي؟ پاتې شوه دا خبره، د
حضرت حسین رضی اللہ عنہ سر مبارک چې کله ابن زیاد او بیا یزید ته راوړلې شو، او دوی هغې سره
دا پورته ذکر کړې شوي معامله او کړه، نو بیا د هغوی د سر څه اوشول؟ په دې کښې مختلف
روایات دي.

یو قول خو دادې، چې ابن زیاد د حضرت حسین رضی اللہ عنہ سر مبارک یزید ته لیږلې هم نه دي، خو
مشهور قول دادې، چې لیږلې ئې دي، او دا حر بن قیس یا محضر بن ثعلبه د یزید مخې ته د
دوه اویاؤ (۷۲)، نورو سرونو سره وړاندې کړې وو، ابن کثیر د راجح ګرځولې دي.
بیا د دفن کولو په حقله یو روایت خو دادې، چې یزید دا عمرو بن سعید ته مدينې منورې ته
اولیږلو. او هغوی دا په جنت البقیع کښې حضرت فاطمې رضی اللہ عنہا سره دفن کړو.

دویم یو ضعیف قول دادې، چې هغه سر یزید سره د هغه په خزانه کښې پروت وو، تر دې
پورې کله چې یزید مړ شو. نو هغه راؤباسلو سره د دمشق په باب الغراويس کښې دفن کړې
شو. او مسجد الرأس په دې مناسبت سره قائم کړې شوې دي، ابن عساکر نقل کړی دی، چې
هغه د یزید سره په خزانه کښې پروت وو، تر دې پورې چې ډیر وړستو د سلیمان بن عبد
الملک په زمانه کښې راؤباسلې شو. او اوس هغې د یو سپین هډوکی شکل اختیار کړې
وو، بیا هغه د مسلمانانو په مقبره کښې دفن کړې شو، بیا کله چې بنو عباس راغلل، نو
هغوی دا راؤباسلو. او ځان سره ئې یوړو (۴).

(۱) إرشاد الساری: ۲۳۳:۸، وفتح الباری: ۱۱۲۱:۹

(۲) البداية والنهاية: ۲۱۱:۸، و تاریخ الطبری: ۳۳۸:۴، و مرقاة المفاتیح: ۱۱:۲۲۳

(۳) لامع الدراری: ۱۱۸:۸

(۴) البداية والنهاية: ۲۱۱:۸، و تاریخ الطبری: ۳۳۸:۴

په مصر کښې کله چې په څلورمه پنځمه او شپږمه صدئ کښې د فاطمینو حکومت وو، د هغوی وینا ده، چې د حضرت حسین عليه السلام سر مونږ ته راوړسیدو، او هغوی دا په مصر کښې دفن کولو سره په هغې باندې یو مشهد^(۱) یعنی نښه جوړ کړې وو، چې هغې ته د "تاج الحسین" نوم ورکړې شو، ډیرو علماؤ دا خبره بالکل بې بنیاده ګرځولې ده، او وئیلې ئې دي، چې دا فاطمینو د خپل حکومت د قائمولو او د خپل مذهب د ترویج د پاره د وسلې په توګه استعمال کړو^(۲).

په هر حال کښې قرین قیاس په دمشق یا بقیع کښې د هغې دفن کیدل دی. والله أعلم او تر کومې پورې چې د جسد تعلق دي، نو هغه په کربلا کښې پاتې شوې وو، او روایت دي، چې عمر بن سعد د ابن زیاد په حکم باندې په هغې آسونه ګرځولې وو، بیا "اهل الغافریه" چې د بنو اسد نه وو، هغوی د شهادت نه یوه ورځ ورستو دفن کړو^(۳). او د کربلا د نهر سره چې کوم مزار دي، دغې ته هم د هغوی مدفن وئیلې شوې دي، ابن جریر او بعضې نور حضرات وائی، د مدفن ځانې ختم شوې دي، او په یقیني توګه د هغې په حقله چا ته هم علم نشته^(۴).

د روافضو او نواصبو افراط او تفريط: د اهل سنت والجماعت عقیده داده، چې سیدنا حضرت حسین عليه السلام، امام الهدی او د مناقبو او محاسنو مجموعه وه، خو د هغوی خپله یوه مرتبه وه، او څنګه چې هغوی د یزید او د خپل زمانې د نورو خلقو نه غوره وو، نو دغه شان هغوی د خپل پلار، د نورو خلفاء راشدینو عليهم السلام او بدرینو او عشره مبشره نه په درجه کښې کم وو، او تر کومې پورې چې د رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم د نوسی کیدو اعزاز دي، نو دا شرف او اعزاز د هغوی په شان د هغوی مشر ورور حضرت حسن عليه السلام ته هم حاصل دي، چې هغوی ته رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم د "ابی هذا سید" وئیلو سره، هغه د سردارې په مقام باندې اودرولو، او د حضرت علی عليه السلام کنیت هم هغوی اړخ ته په نسبت کولو په وجه باندې "ابو الحسن" دي.

حضرت علی عليه السلام بن زینب بن ابی العاص هم د رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم د ټولو نه مشر نوسی وو، ولې د تعجب خبره داده، چې علی شیر خدا خلیفه راشد او امیر المؤمنین شهید کړې شو، نو د هغوی هیڅ تذکره نشته، او د حضرت حسن عليه السلام د وفات د ورځ چا ته علم هم نشته، او د حضرت حسین عليه السلام شهادت دومره راپورته کولې شی، ګویا چې د اسلام په لمن کښې د شهادت داسې هیڅ واقعه نه وی، حال دا دي چې د رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم د تره (عم) سید الشهداء

(۱) البداية والنهاية: ۱۲۱۱۸

(۲) تاریخ الطبری: ۱۳۵۰، ۳

(۳) البداية والنهاية: ۱۲۱۱۸

حضرت حمزه رضی اللہ عنہ درد ناک شہادت د رسول اللہ ﷺ پہ ژوند کنبی اوشو، او ددې په شان په سوونو شهادتونه..... د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ شهادت، د حضرت حسین رضی اللہ عنہ د شهادت سره څومره مماثلت لری، بلکه ددې نه لوې او زیات درد ناک دې، هغوی هم بندی کولو سره اوږې تربې ډیر د بې دردې په حالت کنبې شهید کړې شو، ولې د هغوی په غم کنبې نه چا اسمان په سر راوختو، او نه د هغوی په قاتلانو باندې څه مصیبت راغې.

حقیقت دادې، څنگه چې د اهل بیتو دښمنان او ناصبی عناصر د حضرت حسین رضی اللہ عنہ په شهادت باندې خوشالی کوی، او هغې ته غلط وئیلو سره د الله تعالی او رسول مجرمان جوړیږی، هم دغه شان د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم دښمنانو او روافضو خلقو هم د حضرت علی رضی اللہ عنہ څوې حضرت حسین رضی اللہ عنہ کوفې ته غوښتلو سره قتل کولو، یا بې یار او مدد گار پریښودو سره قتل کیدلو نه ورستو د حضرت حسین رضی اللہ عنہ د غم کولو په نوم باندې د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم بغض، بدعات او خرافاتو خورولو کنبې داسې غرق دی، چې الامان والحفیظ! دې افلاس علم او کردار ښکار کونکو خلقو قیمتی اسلامی اقدار او ددین اسلام اصول او ضوابط د مسخ کولو د پاره تاریخ هم مسخ کړې دې، او نن دا حالت دې، چې د حضرت حسین رضی اللہ عنہ شهادت په حقله په حقائقو او افسانو کنبې فرق کول مشکل شوی دی.

د حافظ ابن کثیر رضی اللہ عنہ "البدایة والنهایة" د هغوی د ثقافت په وجه باندې د تاریخ یو عمده مجموعه گنلې شی، ولې حافظ صاحب هم د حضرت حسین رضی اللہ عنہ د شهادت واقعہ ذکر کولو نه ورستو او فرمائیل:

"ولشيعبة والرافضة في صفة مصرع الحسين كذب كثير وأخبار باطلة وفيها ذكرنا كفاية، وفي بعض ما أوردناه نظر لولأن ابن جرير وغيره من الحفاظ والأئمة ذكروه مما سقته وأكثره من رواية أبي محنف لوط بن يحيى وقد كان شيعيا وهو ضعيف الحديث عند الأئمة ولكنه أخبارى حافظ عنده من هذه الأشياء ما ليس عند غيره ولهذا يتدأى عليه كثير من المصنفين في هذا الشأن". (۱)

د شيعه گانو او روافضو د حضرت حسین رضی اللہ عنہ شهادت په حقله ډیر زیات دروغ او بې بنیاده خبرې دی، او کومې چې مونږه ذکر کړې دي، هغه کافی دي، او زموږ ذکر کړې شوې بعضې څیزونو کنبې د اشکال ځانې شته، او که د ابن جریر په شان حفاظو او ائمو دا نه ذکر کولې، نو مونږ به هم نه وې راوړلې، او اکثر دا خبرې د ابو محنف په روایت سره رارسیدلې دي، چې هغه د ائمو له مخې شيعه او ضعیف الحديث دې، ولې اخبار ذکر کولو والا نور حافظان دي، او په دې حوالې سره هغوی سره داسې څیزونه دي، کوم چې نورو سره نشته، په دې وجه اکثر وروستو مصنفینو په دې اعتماد کړې دې.

حافظ ابن کثیر رحمہ اللہ ددی نہ ورستو دا ہم ذکر کړې دی، چې د ۴۰۰ هجری سره نزدې نزدې د بنو بویه حکومت په دې خوالې سره چې خومره خرافات جوړ کړې دي، د هغې مثال نه ملاویرې، مثلاً د عاشورې په ورځ تبیل وهل، په لارو کوسو کښې خړلې او گندونه الوزول، په دکانونو باندې جهنمې لگول، ډیر زیات ژړل، خوراک ځکاک پریښودل، په سراندو ژړل او سینه وهل، او نور بدعات او خرافات او په بنو امیو باندې لعن او طعن کول ^(۱)، چې ددی مقصد حقیقتاً نا، محاورتا د حضرت معاویة رضی اللہ عنہ بغض دي، او د حضرت علی رضی اللہ عنہ محبت نه دي. او ددی په پناه کښې د بنو امیو په نورو جلیل القدر صحابه کرامو رضی اللہ عنہم باندې لعن طعن کول، د دوی کار او اصل مقصد دي، چې په هغې باندې د تبراء کونکو شیعه گانو د مذهب بنیاد قائم دي.

اعاذنا الله من شرهم..... آمین یا رب العالمین

۲۵۲۹ (۲) حَدَّثَنَا حُجَّاجُ بْنُ الْيُمْنَالِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَدِيُّ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَالْحَسَنُ عَلَى عَاقِقِهِ يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَجِبُهُ فَأَجِبْهُ».

رجال الحديث

حُجَّاجُ بْنُ الْيُمْنَالِ: دا ابو محمد حجاج بن المنهال انماطی دي، دده احوال د کتاب الإیمان، باب "ما جاء أن الأعمال بالنية والحسبة" ^(۳) لاندې تیر شوی دی.

شُعْبَةُ: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتکی الواسطی دي، دده احوال د کتاب الإیمان، باب "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" ^(۴) لاندې تیر شوی دی.

عَدِيُّ: دا عدی بن ثابت الأنصاري دي، دده احوال د کتاب الإیمان، باب "ما جاء أن الأعمال بالنية والحسبة" ^(۵) لاندې تیر شوی دی.

(۱) البداية النهاية: ۱۲۰۹، ۸.

(۲) الحديث كما أخرجه البخاري في صحيحه هنا كذا أخرجه مسلم في صحيحه في كتاب فضائل الصحابة، باب فضائل الحسن والحسين رضي الله عنهما، رقم الحديث: ۲۴۲۲، والترمذي في جامعه في كتاب المناقب، باب مناقب الحسن والحسين رضي الله عنهما، رقم الحديث: ۳۷۸۴.

(۳) اوگوري: كشف الباري: ۱۷: ۴، ۲.

(۴) كشف الباري: ۱: ۶۷۸.

(۵) عمدة القاري: ۱۶: ۳۳۳.

(۶) كشف الباري: ۱۷: ۴، ۲.

البراء: د رسول الله ﷺ صحابی براء بن عازب مراد دی، دده احوال د کتاب الایمان، باب الصلاة من الایمان لاندې تیر شوی دی (۱).
والحسن بن علی: د اسماعیلی په روایت کښې د عمرو بن مرزوق عن شعبه په روایت کښې الحسن أو الحسنین په شک سره راغلې دي.

بیا هغوی او فرمائیل، چې د شعبه اکثر و ملگرو الحسن بغیر د شک نه ذکر کړې دي، او بیا د شعبه په ملگرو کښې ئې تقریباً د اتو کسانو نومونه هم ذکر کړې دي (۲).
ترجمة الباب سره مناسبت ښکاره دي.

۳۵۴۰ (۲) حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنِي عُمَرُ بْنُ سَعِيدٍ بْنُ أَبِي حُسَيْنٍ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَقْبَةَ بْنِ الْحَارِثِ قَالَ رَأَيْتُ أَبَا بَكْرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - وَحَمَلَ الْحَسَنَ وَهُوَ يَقُولُ يَا أَبَى شَيْبَةَ يَا لَنَبِيِّ، لَيْسَ شَيْبَةُ بَعْلِي. وَعَلَى يَضْحَكُ. (ر: ۱۳۳۴۹)

رجال الحديث

عبدان: عبدان دا د عبد الله بن عثمان بن جبلة لقب دي، چې د دوی احوال په کتاب بدء الوحي کښې تیر شوی دی (۳).

عبد الله: دا د حدیثو معروف امام عبد الله بن المبارك الحنظلي دي، د دوی احوال هم د بدء الوحي د شپږم نمبر حدیث لاندې تیر شوی دی (۴).

عمر بن سعيد بن أبي حسين: دا عمر بن سعيد بن أبي حسين قرشي نوفلي دي، دده احوال د کتاب العلم، باب الرحلة في المسئلة النازلة لاندې تیر شوی دی (۵).

ابن أبي مليكة: دا ابو بکر عبد الله بن عبيد الله بن أبي مليكة دي، دده احوال د کتاب الایمان، باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر لاندې تیر شوی دی (۶).

عقبه بن الحارث: دا عقبه بن الحارث بن عامر بن نوفل قرشي نوفلي دي، دده احوال د کتاب

(۱) کشف الباری: ۳۷۵، ۲.

(۲) فتح الباری: ۱۲۱، ۹، وعمدة القاری: ۱۳۳، ۱۶.

(۳) الحديث سبق تخريجه في كتاب المناقب، باب صفة النبي، رقم: ۱۳۵۴۲.

(۴) کشف الباری: ۱۴۶۱، ۱.

(۵) کشف الباری: ۱۴۶۲، ۱.

(۶) کشف الباری: ۱۵۱۵، ۳.

(۷) کشف الباری: ۱۵۴۸، ۲.

العلم، باب "الرحلة في المسئلة النازلة" لاندې تیر شوی دی (۱)

حضرت فاطمې عليها السلام اړخ ته ددې قول نسبت: عن عقبه بن الحارث قال: رأيت أباها بكى رضى الله عنه....
 "ددې په شان یو بل روایت د أحمد وغیره د زمعة بن الحارث په حوالې سره نقل کړې دې،
 په هغې کښې ابن أبی ملیکه وائی:

"كانت فاطمة تنقز الحسن بن علي" يعنى د حسن بن على والدې حضرت فاطمې عليها السلام پورته پورته
 ویشتلو، او دا ئې وئيل.....

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی، د ابن أبی ملیکه د عقبه بن الحارث دا روایت، چې په دې کښې
 د حضرت ابو بکر په حقله د مذکورې واقعي ذکر دې، هم دغه صحیح دې.

حافظ صاحب فرمائی، که دا دویم روایت محفوظ وی، نو کیدې شی چې دا واقعه حضرت
 ابوبکر صدیق رضي الله عنه او فاطمې عليها السلام دواړو ته راپېښه شوی وی، او دا احتمال هم شته، چې
 حضرت ابوبکر رضي الله عنه حضرت فاطمه عليها السلام په داسې کولو لیدلې وی، او هم د هغې واقعه ئې ذکر
 کړې وی، چې هغې حضرت حسن رضي الله عنه پورته کولو سره وئيلی وی، "بأبي شبيه بالنبي....." او د
 هغې په اتباع کښې بیا ابو بکر رضي الله عنه هم د حضرت حسن رضي الله عنه په حقله دا جمله وئيلی وی (۲)

أحمد په یوې بلې طریقې سره کانت فاطمة ترقس السن په الفاظو سره هم دا روایت ذکر کړې
 دې، او په هغې کښې د حضرت فاطمې عليها السلام الفاظ منقول دی:

"أبني هذا شبيه بالنبي ليس شبيهاً بعلي" (۳)

حافظ صاحب وائی، ممکنه ده، چې دا د حضرت ابو بکر او حضرت فاطمې عليها السلام "توارد"
 وی، او ممکنه ده، چې په دې دواړو کښې یو کس بل په داسې کولو لیدلې وی، او بیا د هغه
 په اتباع کښې ئې پخپله هم دا جمله وئيلې وی (۴)

قوله: وَمَلَّ الْحَسَنُ : واؤ حالیه دې، یعنی په داسې حال کښې چې هغوی عليهم السلام حضرت
 حسن رضي الله عنه او چت کړې وو (۵)

قوله: بأبي : ددې تقدیر دې، "مغدی بآب" یعنی زما پلار دې په ده باندې فدا وی، او هغه
 مغدی..... (۶)

(۱) کشف الباری: ۱۵۱۶.۳

(۲) فتح الباری: ۱۱۲۱.۹

(۳) رواه أحمد..... انظر فتح الباری: ۱۱۲۱.۹

(۴) شرح الطیبي: ۳۰۸.۱۱، فتح الباری: ۱۱۲۱.۹

(۵) عمدة القاری: ۳۳۳.۱۶

(۶) عمدة القاری: ۳۳۳.۱۶

قوله: لَيْسَ شَبِيهًا بَعْلِي : شبیه مرفوع منقول شوې دې، او ددې وجه دا بیان کړې شوې ده، چې "لیس" په کوفی مذهب کښې حرف عطف دې، لهذا "شبیه بالنبی" معطوف علیه د مبتداء دپاره خبر کیدو په وجه مرفوع دې، نو "لیس شبیه کښې" به "شبیه" هم په دې باندې د عطف کیدو په وجه مرفوع وی، او تقدیر به داسې وی، "لا شبیه بعلي".

دویم قول ابن مالک اړخ ته منسوب کولو سره دا ذکر کړې شوې دې، چې شبیه ثانی، د لیس د پاره اسم او مرفوع دې، او ددې خبر د ضمیر په صورت کښې محذوف منوی دې، او منوی د ملفوظ قائم مقام کیدو په توګه قبول کړې شوې دې.^(۱)

او یو قول دادې، چې "شبیه بعلي" منصوب او خبر د لیس دې، او په دې (لیس) کښې ضمیر مرفوع دې، چې ددې اسم دې.^(۲)

په حضرت حسن رضی الله عنه باندې پلار قربانول د هغوی د مشابهت بالنبی په وجه باندې دی: علامه طیبی فرمائی، "بلی شبیه بالنبی.....". کښې په ترکیبی اعتبار سره دوه احتمالات دی، یو دا چې ددې تقدیر دې، "هو مقدی بلی شبیه بالنبی" او په دې کښې مقدی خبر اول او شبیه خبر ثانی دې: د هو ضمیر د پاره، او دویم احتمال دادې، چې ددې تقدیر دادې، "أفدیه بلی، وهو شبیه بالنبی" په دې صورت کښې هم دا "شبیه بالنبی" خبر دې، د مبتداء محذوف د پاره، او "أفدیه بلی" دویمه جمله ده. په هر حال کښې په دواړو صورتونو کښې "شبیه بالنبی" کیدل تغیدیه د پلار قربانولو، د پاره علت دې.^(۳)

ایا حضرت حسن رضی الله عنه د نبی صلی الله علیه و آله سره مشابه کیدل د رسول الله صلی الله علیه و آله د بې مثاله کیدو معارضه نه دی؟ دلته یو اعتراض کیدې شی، چې ترمذی په شمائلو کښې د حضرت علی رضی الله عنه دا قول نقل کړې دې. "لم أرقله ولا بعدة مثله".^(۴) یعنی ما د رسول الله صلی الله علیه و آله په شان نه د هغوی صلی الله علیه و آله نه وړاندې څوک لیدلې دې، او نه ورستو، نو بیا حضرت حسن څنګه "شبیه بالرسول" شو؟

ددې جواب دا ورکړې شوې دې، چرته چې د "مثل" نفی ده، د هغې نه کلی مماثلت مراد دې، یعنی بالکل او په هر لحاظ سره د رسول الله صلی الله علیه و آله په شان کیدل دا چا دپاره هم ثابت نه دی، او دلته چې کوم اثبات دې، دې نه اکثر او تردیر حده پورې د مشابهت اثبات مراد دې.^(۵)

(۱) فتح الباری: ۱۲۱، ۹، وعمدة القاری: ۱۶، ۱۳۳۴

(۲) عمدة القاری: ۱۶، ۱۳۳۴

(۳) فتح الباری: ۱۲۱، ۹

(۴) فتح الباری: ۱۲۱، ۹

(۵) فتح الباری: ۱۲۱، ۹، وعمدة القاری: ۱۶، ۱۳۳۴

د "شبهه بالنبی" کیدو معنی داده، چې بچې مور ته تلې دي، او نیکه (رسول الله ﷺ) سره د دوی مشابهت دي. نه چې پلار سره.

په باب او حدیث کښې مطابقت ښکاره دي. (۱)

۳۵۴۱ (۲) حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ وَصَدَقَهُ قَالَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ وَاقِدِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ قَالَ أَبُو بَكْرٍ أَزُقُوا مُحَمَّدًا - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي أَهْلِ بَيْتِهِ. (ر: ۱۳۵۰۹)

رجال الحديث

يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ: دا ابو زكريا يحيى بن معين بن ميمون الغطفاني دي، د حديثو معروف امام دي. دده احوال په كتاب الحج، باب "من أين يخرج من مكة" كښې تير شوي دي.

صَدَقَهُ: دا ابو الفضل صدقة بن الفضل المروزي دي، دده احوال په كتاب العلم، باب "العلم والعظة بالليل" كښې تير شوي دي. (۳)

مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ: دا ابو عبد الله محمد بن جعفر الهذلي، معروف په "غندر" دي، دده احوال په كتاب الايمان، باب "ظلم دون ظلم" كښې تير شوي دي. (۴)

شُعْبَةُ: دا امير المؤمنين في الحديث شعبه بن الحجاج بن الورد العتكي دي، دده احوال په كتاب الايمان، باب "السلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" كښې تير شوي دي. (۵)

واقِد بن محمد: دا واقد بن محمد بن زيد بن عبد الله بن عمر دي، دده او دده پلار محمد بن زيد احوال د كتاب الايمان، باب "فان تابوا واقاموا الصلاة واتوا الزكاة فخلوا سبيلهم" لاندې تير شوي دي. (۶)

ابن عمر: دا عبد الله بن عمر دي، صحابي بن صحابي دي، دده احوال په كتاب الايمان، باب "الايمان وقول النبي ﷺ في الاسلام على خمس" كښې تير شوي دي. (۷)

د حديث تشريح په باب قراية النبي ﷺ كښې تيره شوي ده.

(۱) عمدة القاري: ۱۶، ۱۳۳۴

(۲) الحديث مر تخريجه في كتاب فضائل الصحابة. باب منقبة قراية النبي ﷺ. رقم الحديث: ۱۳۷۱۳

(۳) كشف الباري: ۴، ۱۳۸۸

(۴) كشف الباري: ۲، ۱۲۵۰

(۵) كشف الباري: ۲، ۶۷۸

(۶) كشف الباري: ۲، ۱۱۳۵

(۷) كشف الباري: ۱، ۶۳۷

۳۵۴۲: (۱) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُسُفَ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَنَسٍ. وَقَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنَا أَنَسٌ قَالَ لَمْ يَكُنْ أَحَدًا أَشْبَهَ بِالنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنَ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ.

رجال الحديث

ابراهيم بن موسى: دا إبراهيم بن موسى بن يزيد التیمی ابو اسحاق الفراء دی، دده احوال د کتاب الحیف، باب غسل الحائض رأس زوجها وترجله^۱ لاندې تیر شوی دی.

هشام بن یوسف: دا هشام بن یوسف الانباری ابو عبد الرحمن الصنعانی دی، دده احوال د کتاب الحیف، باب من سبی النفس حیضاً^۲ لاندې تیر شوی دی.

معمرو: دا معمرو بن راشد ازدی ابو عروه البصری دی، دده احوال د بده الوسی، حدیث خامس لاندې تیر شوی دی^۳.

الزهري: دا ابو بکر محمد بن مسلم بن شهاب الزهري دی، دده احوال په بده الوسی کښې تیر شوی دی^۴.

أنس: دا د رسول الله ﷺ صحابی حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دی، دده احوال د کتاب الإیمان، باب من الإیمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه^۵ لاندې تیر شوی دی.

د تعليق مقصد: - وَقَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ..... د امام بخاری ددې تعليق مقصد دادې، چې د زهري روایت چې د انس رضی الله عنه دلته په عن سره مروی دی، عبد الرزاق دا روایت کړې دی، او په دې کښې د زهري د انس رضی الله عنه د سماع ذکر دي، امام بخاری دغه ثابتول غواړي، چې د زهري سماع د انس رضی الله عنه ثابت ده^۶.

دا معلق روایت د عبد الرزاق نه احمد په خپل مسند کښې او عبد بن حمید نقل کړې دي^۷، او ترمذی هم دا موصلاً ذکر کړې دي^۸.

(۱) الحديث أخرجه الترمذی ايضاً فى جامعه فى المناقب، باب مناقب الحسن والحسين ﷺ، رقم: ۱۳۷۷۸

(۲) كشف الباری: ۱، ۱۴۶۵

(۳) كشف الباری: ۱، ۱۳۲۶

(۴) كشف الباری: ۲، ۱۴۰۲

(۵) فتح الباری: ۱۲۱، ۹، وعمدة القاری: ۱۶، ۱۳۳۴

(۶) فتح الباری: ۱۲۱، ۹

(۷) انظر الجامع للترمذی، کتاب المناقب، باب مناقب الحسن والحسين، رقم: ۱۳۷۸۴

ایا حضرت حسن رضی اللہ عنہ آشبہ بالنبی ﷺ وو، یا سیدنا حضرت حسین رضی اللہ عنہ؟ د حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دا روایت د دوی د یو بل روایت، چې د محمد بن سرین په حوالې سره په دې باب کښې اوس پورته ذکر شوې دې، سره معارض دې.

په اولنې روایت کښې هغوی د حضرت حسین رضی اللہ عنہ (یعنی د رسول الله ﷺ د کشر نوسی) په حقله او فرمائیل، "کان آشبهم برسول الله".

چې هغوی رضی اللہ عنہ د رسول الله ﷺ سره د نورو ټولو خلقو په نسبت سره زیات مشابهت لرلو، او دلته د هغوی رضی اللہ عنہ د مشر نوسی حضرت حسن رضی اللہ عنہ د پاره دا خبره ثابت کړې شوې ده. ددې تعارض گنې شمیر جوابونه ورکړې شوی دی:

اولنې جواب:- اولنې جواب دا ورکړې شوې دې، چې د رسول الله ﷺ په حیات مبارک کښې هغوی رضی اللہ عنہ سره زیات مشابهت د حضرت حسن رضی اللہ عنہ وو، ځکه چې هغوی د زیات عمر وو، او د هغوی رسول الله ﷺ سره مشابهت ښکاره شوې وو.

او په حضرت حسین رضی اللہ عنہ کښې هم مشابهت وو، ولې هغوی تر اوسه پورې ماشوم وو، او د دوی د رسول الله ﷺ سره مشابهت د هغوی رضی اللہ عنہ د حیات مبارک نه ورستو کله چې حضرت حسین لوڼې شو، ښکاره شوې وو، نو چرته چې د حضرت حسین رضی اللہ عنہ د آشبہ بالنبی ﷺ ذکر دې، د هغې نه مراد د رسول الله ﷺ د حیات مبارک (یعنی د دنیا نه د رحلت) نه ورستو هغوی رضی اللہ عنہ سره مشابهت دې، لهذا هیڅ تعارض نشته، بلکه په دې طریقې سره جمع او تطبیق ممکن دې^(۱).

دویم جواب:- دویم جواب دا ورکړې شوې دې، چې حضرت حسین رضی اللہ عنہ د "آشبہ بالرسول" گرځولو مراد دادې، چې د حضرت حسن رضی اللہ عنہ نه علاوه رسول الله ﷺ سره د ټولو خلقو نه زیات مشابهت حضرت حسین رضی اللہ عنہ لرلو، دا هم د تطبیق او جمع بین الروایتین صورت دې^(۲).

دویم جواب:- دریم جواب دا ورکړې شوې دې، چې په حضرت حسن او حضرت حسین رضی اللہ عنہ دواړو کښې هر یو رسول الله ﷺ سره زیات مشابه وو، خو به بعضې اعضاو کښې، څنگه چې د ترمذی او ابن حبان د روایت نه هم دغه معلومیږي، چې د هانی بن هانی په طریقې سره د حضرت علی رضی اللہ عنہ نه مروی دې، د هغې الفاظ دادې:

"الحسن آشبہ برسول الله ما بین الصدر إلى الرأس، والحسين آشبہ برسول الله ما کان أسفل من ذلك."^(۳)

یعنی د سینې نه تر سره پورې رسول الله ﷺ سره زیات مشابهت د حضرت حسن رضی اللہ عنہ وو، او د

(۱) فتح الباری: ۱۱۲۲، ۹

(۲) فتح الباری: ۱۱۲۲، ۹

(۳) جامع الترمذی، کتاب المناقب، باب حلمه ووضعه الحسن والحسين بین یدیه، رقم الحديث: ۱۳۷۷۹

سینې نه لاندې برخه کښې رسول الله ﷺ سره زیات مشابېت د حضرت حسین رضی الله عنہ وو. او اسماعیلی د عبد الاعلیٰ عن معمر عن الزهری په طریقی سره روایت نقل کړې دي، چې په هغې کښې ئې د حضرت حسن رضی الله عنیه حقله فرمائیلى دی، «وكان أشبههم وجهًا بالنبی» (۱). د رسول الله ﷺ سره مشابېت لرونکې نور حضرات: د حضرت حسنینو نه علاوه هم د بعضې حضراتو رسول الله ﷺ سره مشابېت وو، مثلاً په بنو هاشمو کښې جعفر بن أبی طالب، او د دوی خوي عبد الله بن جعفر، قثم بن العباس بن عبد المطلب، ابو سفیان بن الحارث بن عبد المطلب، مسلم بن عقیل بن أبی طالب، او د بنو هاشمو نه علاوه په نورو خلقو کښې د امام شافعی رحمه الله جد امجد سائب بن یزید المطلبی، عبد الله بن عامر بن کریر العبشمی او کابس بن ربیعۃ بن عدی، د حضرات حسنینو سره دا ټول لس کسان شو، چې هغه شاعر د شعر په شکل کښې داسې ذکر کړې دی:

شبه النبی لعش سائب وأبی سفیان والحسین الطاهرین هما
وجعفر، وابنه ثم ابن عامرهم ومسلم، کابس یتلوه مع قثمًا
بعضی حضراتو نور کسان هم ذکر کړې دي، چې په هغوی کښې د هغوی رضی الله عنهم لور حضرت فاطمه رضی الله عنها او خامن ابراهیم او د عوف بن جعفر هم ذکر دي (۲). والله اعلم
۳۵۴۳: (۳) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ رَحْمَتِكَ شُعْبَةُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي يَعْقُوبَ سَمِعْتُ
ابْنَ أَبِي نُعْمٍ سَمِعْتُ عَبْدِ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ وَسَأَلَهُ عَنِ الْمُحَرِّمِ، قَالَ شُعْبَةُ أَحْبَبُهُ يَقْتُلُ الدُّبَابَ
فَقَالَ أَهْلُ الْعِرَاقِ يَسْأَلُونَ عَنِ الدُّبَابِ وَقَدْ قَتَلُوا ابْنَ ابْنَةِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-
، وَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «هُمَا رَحِمَتَايَ مِنَ الدُّنْيَا». [۵۶۴۸]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ: دا د حديثو امام ابو بكر محمد بن بشار بن عثمان عېدي، بصری المعروف "بندار" دي، دده احوال په كتاب العلم باب قول النبی رې مېلدغ او عی من سامع كښې تیر شوی دي (۴).
عَنْدَر: دا ابو عبد الله محمد بن جعفر هذلي المعروف به "عندر" دي، دده احوال د كتاب الإيمان، باب "ظلم دون ظلم" لاندې تیر شوی دي (۵).

(۱) فتح الباری: ۱۲۲: ۹

(۲) فتح الباری: ۱۲۳: ۱۹، ۱۲۲

(۳) الحديث أخرجه البخاري أيضًا في صحيحه كتاب الأدب، باب رحمة الولد وتقيله ومعانقته، رقم: ۵۹۹۴، والترمذي في جامعه، في المناقب، باب مناقب الحسن والحسين، رقم: ۳۷۷۰

(۴) كشف الباری: ۱۲۵۸: ۳

(۵) كشف الباری: ۱۲۵۰: ۲

شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج بن الورد العتکی دی، دده احوال د کتاب الإیمان، باب: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده^(۱) تیر شوی دی،^(۲) مُحَمَّد بن ابی یعقوب: دا محمد بن ابی عبد الله بن ابی یعقوب الضبی البصری دی، نیکه اړخ ته دده نسبت شوې دی، دده احوال د کتاب المناقب، باب: ذکر اسلم وفقار ومرونة وجهينة وأشجع^(۳) کښې تیر شوی دی.

ابن ابی نعم: دا ابو الحکم عبد الرحمن بن ابی نعم البجلی دی، دده احوال د کتاب أحادیث الرئیاء، باب: قول الله تعالى: والی عاد أخاهم هودا^(۴) تیر شوی دی. عبد الله بن عمر: عبد الله بن عمر رضی الله عنهما رسول الله ﷺ صحابی دی، دده احوال تیر شوی دی،^(۵) په مختلفو روایاتو کښې د الفاظو اختلاف: دلته د "وسأله عن المحرم" الفاظ دی، چې ددې معنی ده، چې د ابن عمر رضی الله عنهما نه یو سړی د محرم (احرام تړونکی) په حقله پوښتنه او کړه.

او په کتاب الأدب کښې د مهدی بن میمون په روایت کښې د "سأله رجل" تصریح ده،^(۶) حافظ ابن حجر رضی الله عنه ابو ذر الهروی په حوالې سره د سألته الفاظ هم نقل کړي شوی دی، که دا الفاظ محفوظ وي، نو رجل متعین کیږي، ولې د ترمذی د جریر بن حازم عن محمد بن ابی یعقوب روایت دا احتمال رد کوي، ځکه چې په دې کښې د "أن رجلاً من أهل العراق سأل" الفاظ راغلي دي.^(۷)

او د أحمد په روایت کښې د راوی نه د "وأنا جالس عنده" الفاظ منقول دي،^(۸) د دواړو روایتونو نه معلومېږي، چې سائل راوی نه دي، بل څوک دي، او راوی حاضر او شاهد وو، (ولې سائل نه وو).

قوله: أحسبه يقتل الذباب: دلته د شعبه روایت په دې الفاظو سره منقول دي، ددې مطلب دا دی، چې د شعبه خیال دي، چې سائل د محرم د احرام په حالت کښې د مچ د مړ کولو په حقله پوښتنه کوله، او ابو داؤد الطیالسی د شعبه قول بغیر د شک نه نقل کړي دي،^(۹) سوال څه وو؟ دویمه خبره داده، چې دلته دا مذکور دی، چې سائل د ابن عمر رضی الله عنهما نه دا پوښتنه کړې وه، چې که چېرې محرم مچ مړ کړي، نو ددې څه حکم دي؟ او د ترمذی د وهب بن

(۱) کشف الباری: ۱: ۶۷۸

(۲) کشف الباری: ۱: ۱۲۳۷

(۳) صحیح البخاری، کتاب الأدب، حدیث: ۱۵۹۹۴

(۴) جامع الترمذی، کتاب المناقب، رقم الحدیث: ۳۷۷۰

(۵) فتح الباری: ۹: ۱۱۲۴

(۶) فتح الباری: ۹: ۱۱۲۴

جریر بن حازم په روایت کښې د "سأل ابن عمر عن دم البعوض يصبب الثوب" الفاظ دي، (۱) يعنى چې د مچ وينه په کپړو اولگي، نو د هغې د پاکوالی او ناپاکوالی څه حکم دي؟ همدغه شان د بخاری د مهدی بن میمون په روایت کښې هم "دم البعوض" ذکر دي.

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائي، کيدې شی د دواړو څيزونو په حقله پوښتنه شوې وی (۲)
قوله: أَهْلُ الْعِرَاقِ يَسْأَلُونَ: دلته دا د غائب په صيغې سره راغلې دي، چې عراق والا پوښتنه کوي، او د مهدی بن میمون او ترمذی په روایت کښې د "انظر الى هذا يسأل....." الفاظ دي، او د ابو داؤد الطيالسي په روایت کښې خطاب دي په "يا أهل العراق تسألونني عن الذباب....." (سرد ۳)

د ابن عمر رحمتهما الله تعريض مقصد: د حضرت ابن عمر رحمتهما الله ددې اعتراض يا تعريض مقصد دادې. چې اهل عراق د وړو وړو معمولی خبرو په حقله خو سوچ او پوښتنه کوي، ولې د رسول الله ﷺ نوسې شهيد کولو سره ئې د يو عظيم جرم کړې دي، او هغوی ته په ظاهره احساس هم نه کيږي (۴)

قوله: رَجَحَاتْنَاهُ: اکثر و حضراتو په تائي تانيث سره د ریحانة د تشنې صيغه نقل کړې ده، چې د هغې اضافت يا د متکلم اړخ دي، او د ابو ذر په نسخه کښې په افراد او تذکیر سره "ريحان" راغلې دي. (۵) او بعضې حضراتو د "ريحان" تشنيه "ريحان" هم نقل کړې ده (۶)

حسن او حسين رحمتهما الله ته د "ريحان" ويلو وجه: رسول الله ﷺ حسنينو مکرمينو ته "ريحانتان" ولې او وئيل؟ علماؤ ددې وجه دا اوبښودله، چې رسول الله ﷺ دوی محبوب او مرغوب کيدل بيانوي. او فرمائي چې څنگه ریحان او ریحانة يعنى خوشبو والا بوټي، غوټي يا گلدسته خوشبو والا وی. او د هغې بوی کولو سره خوند حاصلیږي، همدغه شان زما گلونه حسن او حسين رحمتهما الله دي، چې هغوی څه بویوم، او خوشالی او خوند محسوسوم، او هم دغه شان بچی ښکلولي شی. امام ترمذی د انس رضي الله عنه روایت نقل کړې دي، چې د هغې الفاظ دي، "كان يقول لفاطمة ادع لي ابني فيشبههما ويضعهما اليه". (۷)

(۱) جامع الترمذی. کتاب المناقب. رقم: ۱۳۷۷۰

(۲) فتح الباری: ۱۱۲۴، ۹

(۳) فتح الباری: ۱۱۲۴، ۹

(۴) فتح الباری: ۱۱۲۴، ۹

(۵) فتح الباری: ۱۱۲۴، ۹

(۶) شرح الطیبي: ۱۳۰۸، ۱۱

(۷) جامع الترمذی. کتاب المناقب. رقم: ۱۳۷۷۲

او په طبرانی کښې د ابو ایوب رضی الله عنه نه روایت دې، هغوی فرمائی، زه رسول الله ته لارم، نو حسن او حسین رضی الله عنهما د هغوی وړاندې لوبې کولې، ما د هغوی نه پوښتنه او کړه، "آتحبهما یا رسول الله؟ یا رسول الله! آیا تاسو دوی سره محبت کوئ؟

هغوی رضی الله عنهما او فرمائیل، "کیف لا وهما ریحانای من الدنيا أشبهها".^(۱) ولې او څنگه به نه وی! هغوی خو په دنیا کښې زما گلونه دی، زه ئې بویوم. علامه عینی رحمه الله د کرمانی قول نقل کړې دې، د الريحان معنی ده، "الرزق" یا "المشهور".^(۲) او وې فرمائیل دلته "ریحان" د رزق په معنی خو نه شی کیدې، هغه د مشهور خوشبو په معنی کښې کیدې شی او دې.^(۳)

طیبي فرمائی "سبحان الله وریحانه" ویلې شی، چې ددې معنی ده، "أسبح الله واستزقه" دې نه معلومېږي چې ریحان د رزق په معنی باندې هم راځي.^(۴) او دلته د رزق معنی داسې کیدې شی، چې الله تعالی ما ته یعنې رسول الله ﷺ ته، دا تازه گلونه عطیه کړل او رائي کړل، دې معنی د پاره د "رقيق الله" تعبیر راځي.

هذا! وقد فرغت من تسويد هذا المجلد من الكتاب وتبضه صباح يوم الثلاثاء لأربع خلون من شهر ذي الحجة ١٤٣٢ هـ. والله الحمد والمنة على ما وفقني للقيام بهذا الأمر المهم وبذل جهود في تربيته وتهذيبه وتخريج نصوصه وإجادة تحصيلته وتذييله..... مع ما بي من قصور العلم بصنوفه وفنونه وقلة المهاراة في صناعة الحديث وعلومه وغاية تخلفي في العمل في سائر مياديه والصلاة والسلام على أفضل رسله وخاتم أنبيائه وآله وأصحابه وعلماء أمته وأوليائه جعلنا الله ممن يسعد بدينه وعلومه وآدابه وخدمة الإسلام وأهوائه ووفقنا لمرئد الاهتمام بهذا الأمر العظيم وتبسيم ما يليه من فضائل أصحاب النبي وأنصاره وأزواجه..... آمين يا رب العالمين.

...

(۱) فتح الباری: ۱۲۴، ۹. و عمدة القاری: ۱۳۵، ۱۶.

(۲) شرح الكرمانی: ۱۲۳، ۱۵.

(۳) عمدة القاری: ۱۳۵، ۱۶.

(۴) شرح الطیبي: ۱۲۹۴، ۱۱.

مصادر و مراجع

- ❖ القرآن الكريم: كلام رب العالمين.
- ❖ الاتقان في علوم القرآن: حافظ جلال الدين عبدالرحمن سيوطي رحمته الله (متوفى ٩١١هـ) شركة مكتبة مصطفى الباني الحلبي مصر،
- ❖ الابواب والتراجم لصحيح البخاري: شيخ الحديث مولانا محمد زكريا صاحب متوفى ١٣٠٢هـ مطابق ١٩٨٢م) ايج ايم سعيد كمبني پاکستان چوك كراچي.
- ❖ احتجاج الطبرسي.... للشيخ ابى منصور احمد بن على الطبرسي، مطبوعة ايران
- ❖ الأحاديث الضعيفة والموضوعة وأثرها السيئ في الأمة، لناصر الدين الألباني، مطبوعة المكتبة الاسلامي بيروت
- ❖ الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان امام ابو حاتم كحيد بن حبان رحمته الله متوفى ٣٥٣هـ مؤسسة الرسالة بيروت.
- ❖ أحكام القرآن - امام ابوبكر محمد بن على رازي جصاص رحمته الله متوفى ٣٤٠هـ دار الكتب العربي بيروت، ودار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الثانية ١٤٢٤هـ
- ❖ أحكام القرآن: (تفسير قرطبي) للإمام أبى بكر محمد بن عبد الله المعروف بابن العربي رحمه الله المتوفى ٥٤٣هـ دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الثانية ١٤٢٤هـ
- ❖ أحكام القرآن للفقيه المفسر العلامة محمد شفيق الموفق الأعظم ببكستان سابقاً على ضوء ما أفاده حكيم الأمة أشرف على التهانوي رحمه الله، ادارة القرآن والعلوم الاسلامية، كراتشي، الطبعة الأولى ١٤١٣هـ
- ❖ احياء علوم الدين، للإمام أبى حامد محمد بن محمد العزالي رحمه الله، المتوفى ٥٠٥هـ، دار احياء التراث العربي بيروت.
- ❖ اخبار المدينة، الامام ابو زيد عمر بن شبة الثبيري البصري، رحمه الله، المتوفى ٢٦٢هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤١٧هـ -
- ❖ ارشاد الساري شرح صحيح البخاري، ابو العباس شهاب الدين احمد القسطلاني، رحمه الله تعالى، متوفى ٩٢٣هـ، المطبعة الكبرى الاميرية، مصر، طبع سادس ١٣٠٤هـ -
- ❖ أساس البلاغة: جار الله ابو القاسم محمود بن عمر الزمخشري رحمته الله متوفى ٥٣٨هـ. دار المعرفة للطباعة والنشر بيروت
- ❖ الاسامي والكنى، الامام ابو عبد الله احمد بن حنبل الشيباني، رحمه الله، المتوفى ٢٤١هـ، مكتبة دار الاقصى، الكويت، الطبعة الاولى ١٤٠٦هـ -
- ❖ الاستذكار الجامع لمذاهب فقهاء الامصار و علماء الاقطار ---، ابو عبد يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٥٣هـ، دار احياء التراث العربي بيروت، الطبعة الاولى ١٤٢١هـ -

- ❖ الاستيعاب في اسماء الاصحاب (بهاشم الاصابه)، ابو عريوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٥٣ هـ، دار الفكر بيروت، ومطبوع في مجلدين، الطبعة الاولى، ١٤٢٣ هـ.
- ❖ اسد الغابة في معرفة الصحابة، عز الدين ابو الحسين علي بن محمد الجوزي المعروف بابن الاثير، رحمه الله تعالى، المتوفى ٦٣٠ هـ، دار الكتب العلمية بيروت.
- ❖ الاسماء المبهمة، الخطيب البغدادي، رحمه الله، المتوفى ٤٦٣ هـ.
- ❖ أصول الدين عند الامام أبي حنيفة لمحمد بن عبد الرحمن الخبيس...
- ❖ الاعتقاد على مذهب السلف للبيهقي
- ❖ اكمال تهذيب الكمال، للعلامة علاء الدين مغلطاي بن قليج الحنفي رحمه الله، المتوفى ٧٦٤ هـ، الفاروق الحديثة للطباعة والنشر، الطبعة الأولى ١٤٢٢ هـ.
- ❖ الإكمال في رفع الإرتياب عن المؤلف والمختلف في الأسماء والكفى والأنساب - الأمير الحافظ ابن ماكولا رحمته الله متوفى (٣٤٥ هـ) دائرة المعارف العثمانية الهند.
- ❖ إكمال إكمال المعلم شرح صحيح مسلم، العلامة القاضى أبو الفضل عياض اليحصبي رحمته الله المتوفى ٥٤٤ هـ.
- ❖ الأنساب أبو سعد عبد الكريم بن محمد بن منصور السمعاني رحمته الله المتوفى ٥٢٢ هـ دار الجنان بيروت الطبعة الأولى ١٣٠٨ هـ ١٩٨٨ م،
- ❖ الأنساب للبلاذري
- ❖ أمال شيخ طوسي.... للشيخ أبي جعفر محمد بن حسن الطوسي نجف اشرف عراق
- ❖ أوجز المسالك إلى مؤطأ مالك: شيخ الحديث حضرت مولانا محمد زكريا صاحب كاندهلوى رحمته الله (متوفى ١٣٠٢ هـ مطابق ١٩٨٢ م). دار القلم دمشق، الطبعة الاولى ١٤٢٤ هـ.
- ❖ بداية المجتهد: للعلامة قاضى أبي الوليد محمد بن أحمد بن رشد القرطبي، المتوفى ٥٩٥ هـ، مصر طبع خاص، ودار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية ١٤٢٤ هـ.
- ❖ البداية والنهاية: حافظ عبد الله بن أبو القداء إسماعيل بن عمر المعروف بإبن كثير رحمته الله (متوفى ٤٤٣ هـ) مكتبة المعارف، بيروت. طبع ثانياً ١٩٤٤ م
- ❖ بذل المجهود: حضرت علامه خليل أحمد سهارنپوري رحمته الله (متوفى ١٣٣٦ هـ) مطبع ندوة العلماء لکنهو. ١٣٩٣ هـ مطابق ١٩٧٣ م مركز الشيخ أبي الحسن الندوي، بيبي، الهند، الطبعة الأولى ١٤٢٧ هـ.
- ❖ البناية شرح الهداية، العلامة بدر الدين عيني محمود بن أحمد رحمه الله، المتوفى ٨٥٥ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٢٠ هـ.

- ❖ تاج العروس من جواهر القاموس: أبو الفيض سيد محمد بن محمد المعروف بالبرتقي الزبيدي رحمته الله (١٢٠٥هـ). دار مكتبة الحياة بيروت ودار الهداية،
- ❖ تاريخ الاسلام وفيات المشاهير و الاعلام للامام الحافظ البورخاني عبد الله شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان الذهبي المتوفى ٧٤٨، مطبوعة دار الكتب العلمية.
- ❖ تاريخ الامم والملوك (تاريخ الطبري)، الامام ابو جعفر محمد بن جرير الطبري، رحمه الله، المتوفى ٣٢٢هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثالثة، ١٤٢٦هـ.
- ❖ تاريخ بغداد او مدينة السلام، حافظ احمد بن علي المعروف بالخطيب البغدادي، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٦٣هـ، دار الكتاب العربي بيروت.
- ❖ تاريخ الطبري، انظر تاريخ الامم والملوك.
- ❖ تاريخ عثمان بن سعيد الدارمي، المتوفى ٢٨٠هـ، عن ابى زكريا يحيى بن معين، المتوفى ٢٢٣هـ، دار المامون للتراث، ١٤٠٠هـ.
- ❖ التاريخ الصغير، امير المؤمنين في الحديث محمد بن اسماعيل البخاري، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٥٦هـ، دار المعرفة بيروت.
- ❖ التاريخ الكبير، امير المؤمنين في الحديث محمد بن اسماعيل البخاري، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٥٦هـ، دار الكتب العلمية بيروت.
- ❖ تاريخ مدينة دمشق وذكر فضلها وتسمية من حلها من الاماثل، ابو القاسم علي بن الحسن ابن هبة الله الشافعي، رحمه الله، المتوفى ٥٧١هـ، دار الفكر، بيروت ١٩٩٥م.
- ❖ تاريخ يعقوب: لأحمد بن أبي يعقوب العباسي الشيعي، بيروت
- ❖ تحفه اثناء عشر شهرا لاشاه عبد العزيز دهلوي رحمته الله، المتوفى ١٢٣٩هـ، سهيل اكيلى لاهور،
- ❖ تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف - ابو الحجاج جمال الدين يوسف بن عبد الرحمن البري، رحمه الله تعالى، متوفى ٧٤٢هـ - المكتبة الاسلامي بيروت، طبع دوم ١٤٠٣هـ.
- ❖ تحفة الاحباب في نوادر آثار الاصحاب للشيخ عباس القمي، مطبوعة ١٣٥٩هـ.
- ❖ تحفة الباري بشرح صحيح البخاري، شيخ الحديث زكريا بن محمد الانصاري، رحمه الله تعالى، المتوفى ٩٢٦هـ، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الاولى ١٤٢٥هـ.
- ❖ تدريب الراوي شرح تقريب النواوي: حافظ جلال الدين عبد الرحمن سيوطي رحمته الله (متوفى ٩١١هـ) المكتبة العلمية مدينه منوره

❖ تذكرة الحفاظ: حافظ أبو عبد الله شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان ذهبي رحمته الله (متوفى ٧٢٨ هـ)، دار المعارف العثمانية الهند،

❖ التصريح بما تواتر في نزول المسيح، لامر العصر، المحدث الكبير محمد انور شاه الكشميري، رحمه الله، المبتلى ١٣٥٢ هـ، مكتبة دار العلوم كراتشي

❖ التعليق الصبيح: حضرت مولانا محمد ادریس صاحب کاندھلوی رحمته الله متوفى ١٣٩٣ هـ، مكتبة عثمانية لاهور

❖ التعليق المسجد المطبوع مع البوطا لمحمد، ابو الحسنات محمد عبد الحى اللكنوى، رحمه الله تعالى، المبتلى ١٣٠٤ هـ، قديمى كتب خانہ کراتشى۔

❖ تعليقات الخطيب على الفتاح المطبوع مع فتح الباري، محب الدين الخطيب رحمه الله

❖ تعليقات على هذا المجهود، شيخ الحديث محمد زكريا كاندھلوى رحمه الله تعالى، المبتلى ١٤٠٢ هـ، المكتبة التجارية، ندوة العلماء لکھنؤ، الطبعة الثالثة ١٣٩٣ هـ، ١٩٧٣ م، ومركز الشيخ أبي الحسن الندوي، الهند

❖ تعليقات على تحرير تقريب التهذيب الدكتور بشار عواد معروف والشيخ شعيب ارنؤوط حفظهما الله، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٧ هـ

❖ تعليقات على تهذيب التهذيب، المطبوع بنيل تهذيب التهذيب

❖ تعليقات على تهذيب الكمال، للدكتور بشار عواد معروف حفظه الله تعالى مؤسسة الرسالة الطبعة الأولى ١٣١٣ هـ،

❖ تعليقات على الكاشف للذهبي شيخ محمد عوامه شيخ أحمد محمد نر الخطيب حفظهما الله مؤسسة دار القبله مؤسسة علوم القرآن الطبعة الأولى ١٣١٣ هـ،

❖ تعليقات على الكوكب الدرى شيخ الحديث مولانا محمد زكريا رحمته الله المبتلى ١٣٠٢ هـ،

❖ تعليقات على لامع الدرارى شيخ الحديث مولانا محمد زكريا رحمته الله المبتلى ١٣٠٢ هـ، الموافق ١٩٨٣ م، مكتبة إمدادية مكة المكرمة۔

❖ تعليقات على المصنف لابن أبي شيبة، الشيخ محمد عوامه، حفظه الله ورعاه، ادارة القرآن والعلوم الاسلامية، كراتشى، الطبعة الثانية، ١٤٢٨ هـ

❖ تعليقات على المعجم الكبير حمدى عبد الحميد السلفى، دار احياء التراث العربى، الطبعة الثانية

❖ تغليق التعليق للحافظ أحمد بن على المعروف برباين حجر رحمته الله المبتلى ٨٥٢ هـ، المكتب الإسلامى ودار عمار، والمكتبة الأثرية، لاهور، باكستان

- ❖ تفسير آيات الأحكام من القرآن، الشيخ محمد علي الصابوني حفظه الله ورعاه، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٢٥ هـ.
- ❖ تفسير البغوي المسمى بمعالم التنزيل، الامام ابو محمد الحسين بن مسعود البغوي، رحمه الله، المتوفى ٥١٦ هـ، دار المعرفة، بيروت.
- ❖ تفسير البيضاوي مع حاشية الشهاب: للامام أبوسعيد عبدالله بن عمر البيضاوي الشافعي (متوفى ٦٨١ هـ) دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٧ هـ.
- ❖ تفسير السمرقندي المسمى بحر العلوم، الامام الفقيه نصر بن محمد ابو الليث السمرقندي، رحمه الله، المتوفى ٣٧٥ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت.
- ❖ تفسير الطبري (جامع البيان)، امام محمد بن جرير الطبري، رحمه الله تعالى، متوفى ٣١٠ هـ، دار المعرفة، بيروت.
- ❖ تفسير القرآن العظيم، حافظ ابو القداء عماد الدين اسماعيل بن عمربن كثير دمشقي، رحمه الله تعالى، متوفى ٧٧٤ هـ، دار احياء الكتب العربية.
- ❖ تفسير القرطبي (الجامع لاحكام القرآن)، امام ابو عبد الله محمد بن احمد الانصاري القرطبي، رحمه الله تعالى متوفى ٦٧١ هـ، دار الفكر، بيروت.
- ❖ تفسير قمي لعلي بن ابراهيم القمي، متوفى ٣٠٧ هـ، مطبوعه ايران.
- ❖ التفسير الكبير، (تفسير الرازي او مفاتيح الغيب)، الامام ابو عبد الله فخر الدين محمد بن عمر الرازي، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٠٤ هـ، مكتب الاعلام الاسلامي، ايران.
- ❖ تفسير الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الاقاويل (تفسير كشاف): جاز الله ابو القاسم محمود بن عمر الزمخشري (متوفى ٥٣٨ هـ). دار الكتاب العربي بيروت،
- ❖ تفسير المنار، السيد الامام محمد رشيد رضا البصري، رحمه الله، المتوفى ١٩٣٥ م، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الثانية، ١٤٢٦ هـ.
- ❖ تفسير النسفي (مدارك التنزيل وحقائق التأويل)، ابو البركات عبد الله بن احمد النسفي، رحمه الله، المتوفى ٧١٠ هـ، المكتبة العلمية، لاهور، باكستان.
- ❖ تقريب التهذيب، حافظ ابن حجر عسقلاني، رحمه الله تعالى، متوفى ٧٥٢ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الاولى ١٤١٣ هـ.

- ❖ التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد، للحافظ أبي عمرو يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر مالكي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٤٦٣ هـ، المكتبة التجارية، مكة المكرمة
- ❖ تهذيب الأسماء واللغات: إمام أبو بكر إلياس بن شرف الدين النووي رحمته الله (متوفى ٧٤٦ هـ) إدارة الطباعة المنيرية،
- ❖ تهذيب تاريخ دمشق الكبير - الامام الحافظ ابو القاسم علي المعروف بابن عساكر الشافعي، رحمه الله، المتوفى ٥٧١ هـ، دار المسيرة، بيروت، الطبعة الثانية ١٣٩٩ هـ / ١٩٧٩ م -
- ❖ تهذيب التهذيب - حافظ ابن حجر عسقلاني، رحمه الله تعالى، متوفى ٨٥٢ هـ - دائرة المعارف النظامية، حيدر آباد دكن ١٣٢٥ هـ -
- ❖ تهذيب سنن أبي داود - حافظ شمس الدين ابو عبد الله محمد بن أبي بكر المعروف بإبى القيم رحمته الله متوفى ٤٥١ هـ مطبعة أنصار السنة المحمدية ١٣٢٤ هـ
- ❖ تهذيب الكمال: حافظ جمال الدين أبو الحجاج يوسف بن عبد الرحمن مزي رحمته الله (متوفى ٤٣٢ هـ) مؤسسة الرسالة طبع اول ١٣١٣،
- ❖ الثقات (كتاب النفقات): للحافظ أبي حاتم محمد بن حبان بسطي رحمته الله (متوفى ٣٥٣ هـ) دار المعارف العشانية حيدر اباد ١٣٩٣ هـ،
- ❖ جامع الأصول من حديث الرسول: علامه مجد الدين أبو السعادات المبارك بن محمد بن الأثير الجزري رحمته الله (متوفى ٦٠٦ هـ) دار الفكر بيروت،
- ❖ جامع الترمذي (سنن ترمذي): إمام أبو عيسى محمد بن عيسى بن سورة ترمذي رحمته الله (متوفى ٢٤٩ هـ) ابيج ايم سعيد كيني كراچی، (أدراحياء التراث العربي).
- ❖ جامع الدروس العربية للشيخ مصطفى الغلاييني المتوفى ١٣٦٤ هـ، قديمي كتب خانه
- ❖ الجامع الصغير في احاديث البشير النذير: حافظ جلال الدين عبد الرحمن سيوطي رحمته الله (متوفى ٩١١ هـ) دار الكتب العلمية، بيروت
- ❖ الجامع لأحكام القرآن: (تفسير القرطبي)
- ❖ جامع المسانيد والسنن، للامام المحدث اسماعيل بن عمر ابن كثير الدمشقي رحمه الله، المتوفى ٧٧٤ هـ، دار الفكر، بيروت، الطبعة الثانية، ١٤٢٣ هـ
- ❖ الجرح والتعديل، الامام الحافظ عبد الرحمن بن أبي حاتم الرازي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٢٧ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الاولى ١٤٢٢ هـ / ٢٠٠٢ م -
- ❖ الجهد بين الصحيحين: البخاري ومسلم، الامام محمد بن القنوط الحبيدي، رحمه الله، المتوفى ٢١٩ هـ، دار ابن حزم، بيروت، الطبعة الثانية، ١٤٢٣ هـ -

- ❖ جميع الجوامع الجامع الكبير والجامع الصغير ورواياته الامام جلال الدين السيوطي، رحمه الله، المتوفى ٩١١ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الاولى ١٤٢١ هـ.
- ❖ جبهة انساب العرب، ابو محمد علي بن احمد بن سعد بن حزم الاندلسي، رحمه الله، المتوفى ٤٥٦ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤٢٤ هـ، الطبعة الثالثة.
- ❖ الجوهرة النقية في الرد على البيهقي، المطبوع في ذيل السنن الكبرى، العلامة علاء الدين الشهيد بابن التركماني، رحمه الله، المتوفى ٧٤٥ هـ، نشر السنة، ملتان، باكستان.
- ❖ حاشية الجبل على الجلالين (الفتوحات الالهية) الامام العلامة سليمان الجبل رحمه الله المتوفى ١٢٠٤ هـ قديسي
- ❖ حاشية الدسوقي على الشرح الكبير، الامام العلامة محمد بن احمد الدسوقي المالكي، رحمه الله، المتوفى ١٢٣٠ هـ، دار الكتب العلمية، الطبعة الثانية، ١٤٢٤ هـ.
- ❖ حاشية السندی على البخاری، امام ابو الحسن نور الدين محمد بن عبد الهادي السندی، رحمه الله تعالى، متوفى ١١٣٨ هـ، دار المعرفة، بيروت.
- ❖ حاشية السهارنفوري، المطبوع مع صحيح البخاري، مولانا احمد علي السهارنفوري، رحمه الله تعالى، متوفى ١٢٩٧ هـ، طبع قديسي.
- ❖ حاشية الشهاب السبابة: عناية القاضى وكفاية الراوى، على البيضاوى، القاضى شهاب الدين احمد بن محمد بن عمر الخفاجي، رحمه الله، المتوفى ١٠٦٩ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت.
- ❖ حلية الأولياء: حافظ ابو نعيم احمد بن عبد الله بن احمد أصبهاني شافعي (متوفى ٣٠٣ هـ) دار الفكر بيروت،
- ❖ الخصائص الكبرى، للامام جلال الدين سيوطي رحمه الله (متوفى ٩١١ هـ). دار الكتب العلمية بيروت،
- ❖ خلاصة الخزرجي (خلاصة تذهيب تهذيب الكمال) للعلامة صفى الدين الخزرجي رحمه الله (متوفى ٩٣٣ هـ، نه پس مكتب المطبوعات الإسلامية بحلب)
- ❖ دلائل النبوة: حافظ ابو بكر احمد بن الحسين بن علي البيهقي رحمه الله (متوفى ٥٨٨ هـ). مكتبته أثرية لاهور،
- ❖ الديلمية على صحيح مسلم بن الحجاج أبي الفضل عبد الرحمن بن أبي بكر جلال الدين السيوطي رحمه الله، المتوفى ٩١١ هـ، ادارة القرآن كراتشي، الطبعة الأولى ١٤١٢ هـ.
- ❖ ديوان الحماسة: أبووتام حبيب بن أوس بن حارث طائي رحمه الله (متوفى ٢٣١ هـ). دار الحديث ملتان، باكستان
- ❖ ديوان المتنبى لابي الطيب احمد بن حسين الجعفي الكندي المتوفى ٣٥٤ هـ مير محمد كتب خان.
- ❖ رحباء بينهم مولانا محمد نافع مدظلهم، دار الكتاب لاهور
- ❖ روم المعاني في تفسير القران العظيم والسميع المثنى: أبو الفضل شهاب الدين سيد محمود آلوسي بغدادي رحمه الله (متوفى ١٢٤٠ هـ) مكتبته إمداديه ملتان،

❖ الرياض النضرة فی مناقب العشرة.....

❖ زاد البعاد من هدی خیر الأنام: حافظ شمس الدین ابو عبد الله محمد بن ابی بکر المعروف بإبن القیم رحمہ اللہ متوفی ۷۵۱ھ مؤسسة الرسالة.

❖ سنن ابن ماجہ: إمام أبو عبد الله محمد بن یزید بن ماجہ رحمہ اللہ (متوفی ۲۴۱ھ). قدیمی کتب خانہ کراچی دارالکتب البصری قاہرہ

❖ سنن ابی داؤد: إمام أبو داؤد سليمان بن الأشعث السجستاني رحمہ اللہ (متوفی ۲۴۵ھ) ایچ ایم سعید کمپنی کراچی دار احیاء السنۃ النبویہ،

❖ سنن دارقطنی: حافظ أبو الحسن علی بن عمر دارقطنی رحمہ اللہ (متوفی ۳۸۵ھ) دار نشر الکتب العلمیہ، بیروت، الطبعة الثانية ۱۴۲۴ھ/ ۲۰۰۲م،

❖ سنن الدارمی - امام ابو محمد عبد الله بن عبد الرحمن الدارمی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۲۵۵ھ۔ قدیمی کتب خانہ کراچی۔

❖ سنن سعید بن منصور، للإمام الحافظ سعید بن منصور بن شعبة الخراساني المكي، رحمہ اللہ، المتوفى ۲۲۷، دارالکتب العلمیہ، بیروت

❖ السنن الصغرى للنسائي - امام ابو عبد الرحمن احمد بن شعيب النسائي، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۳۰۳ ھ قدیمی کتب خانہ کراچی / دار السلام ریاض۔

❖ السنن الكبرى للنسائي - امام ابو عبد الرحمن احمد بن شعيب النسائي، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۳۰۳ ھ۔ نشر السنۃ ملتان۔

❖ السنن الكبرى للبيهقي - امام حافظ ابو بکر احمد بن الحسين بن علی البیہقی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۴۵۸ ھ۔ نشر السنۃ ملتان۔

❖ سير اعلام النبلاء - حافظ ابو عبد الله شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان ذهبي، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۷۴۸ ھ۔ مؤسسة الرسالة۔

❖ السيرة الكبرى انظر كتاب السيد الكبيرين

❖ السيرة النبوية - للإمام ابو محمد عبد الملك بن هشام البعافري، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفى ۲۱۳ ھ۔ مطبعة مصطفى البابي، الحلبي، ۱۳۵۵ھ/ ۱۹۳۶م والمكتبة العلمیہ، بیروت۔

❖ السيرة النبوية - للإمام أبي الحسن علي الحسني الندوي، مطبوعة النبراس کراچی

❖ شرح علل الترمذی، الإمام الحافظ ابن رجب الحنبلي، رحمہ اللہ، المتوفى ۷۹۵ ھ۔

❖ شرح العقيدة الطحاوية: علامه صدر الدين علي بن علي بن محمد بن ابي العزحفي رحمته الله (متوفى ۷۹۲هـ) قديمي
کتب خانہ کراچی،

❖ شرح الفقه الاکبر: علامه نور الدين علي بن سلطان القاري رحمته الله متوفى ۱۰۱۳هـ دار الكتب العلمية بيروت

❖ شرح السنة، الامام المحدث ابو محمد الحسين بن مسعود البغوي، رحمه الله، ۵۱۶ هـ دار الكتب
العلمية، بيروت،

❖ شرح نهج البلاغة لعبد الحميد بن هبة الله ابن ابي الحديد مطبوعه بيروت

❖ شرح التوضيح (التلويح): العلامة سعد الدين التفتازاني الشافعي رحمه الله، المتوفى ۷۹۳ هـ، مير محمد
کتب خانہ، کراچی

❖ شرح ابن البطل للإمام أبي الحسن علي بن خلف بن عبد الملك المعروف بابن بطل رحمته الله المتوفى ۴۳۹ هـ،
مكتبة الرشد، الرياض، الطبعة الأولى ۱۳۲۰ هـ،

❖ شرح الزرقاني على الموطأ للشيخ محمد بن عبد الباقي بن يوسف الزرقاني البصري رحمته الله المتوفى ۱۱۳۳ هـ،
دار الفكر بيروت

❖ شرح السنة، الامام المحدث ابو محمد الحسين بن مسعود البغوي، رحمه الله، ۵۱۶ هـ دار الكتب
العلمية، بيروت، الطبعة الثانية ۱۴۲۴ هـ

❖ شرح الطيبي: (داوگورثي): الكاشف عن حقائق السنن.

❖ شرح السير الكبير للإمام محمد بن أحمد السرخسي رحمه الله، المتوفى ۴۹۰ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت
❖ شرح الكرماني (الكواكب الدار) للعلامة شمس الدين محمد بن يوسف الكرماني رحمته الله المتوفى (۷۸۲ هـ)
دار احیاء التراث العربی، بيروت

❖ شرح مشكل الآثار للإمام أبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمته الله المتوفى ۳۲۱ هـ، مؤسسة
الرسالة، الطبعة الثانية، ۱۴۲۷ هـ

❖ شرح معاني الآثار للإمام أبو جعفر أحمد بن محمد بن سلامة بن سلمه طحاوي رحمته الله (متوفى ۳۲۱ هـ) مير محمد
آرام باغ کراچی، مير محمد آرام باغ کراچی،

❖ شرح النووي على صحيح مسلم امام أبو بكر دياحي بن شرف النووي رحمته الله (۶۷۲ هـ) قديمي کتب خانہ کراچی،

❖ الشفاء بتعريف حقوق المصطفى، للإمام القاضي عياض المالكي اليصبی، رحمه الله، المتوفى ۵۴۴ هـ، دار
الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية، ۱۴۲۲ هـ

❖ الشبائل المجدية، الامام ابو عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذي رحمه الله، المتوفى ۲۷۹ هـ دار
الكتب العلمية بيروت ۱۴۲۷ هـ

❖ الصحاح (قاموس عربي - عربي)، الامام اسماعيل بن حنبل الجوهري، رحمه الله، المتوفى ٣٩٣ هـ، دار المعرفة، بيروت، الطبعة الثانية، ١٤٢٨ هـ.

❖ الصحيح للبخاري، امام ابو عبد الله محمد بن اسمعيل البخاري، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٥٢ هـ، قديمي كتب خانة، كراچی / دار السلام، رياض، الطبعة الاولى ١٤١٧ هـ.

❖ الصحيح لمسلم مع شرحه للنووي رحمه الله عليه، امام مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٦١ هـ، قديمي كتب خانة، كراچی / دار السلام، رياض.

❖ الطبقات الكبرى، الامام ابو محمد بن سعد، رحمه الله، المتوفى ٢٣٠ هـ، دار صادر بيروت.

❖ علوم الحديث لابن الصلاح حافظ تقي الدين ابو عمرو عثمان بن عبد الرحمن المعروف بابن الصلاح الشهرزوري ربه (٢٣٣ هـ)، بيروت،

❖ عمدة القاري شرح صحيح البخاري: امام بدر الدين ابو محمد محمود بن أحمد العيني ربه (متوفى ٨٥٥ هـ)، إدارة الطباعة المنيرية،

❖ غريب الحديث: امام أبو سليمان حمد بن محمد الخطابي ربه (متوفى ٣٨٨ هـ)، مركز البحث جامعه ام القرى مكة المكرمة ١٤٠٢ هـ.

❖ فتح الباري شرح صحيح البخاري، للامام زين الدين عبد الرحمن بن أحمد ابن رجب الحنبلي رحمه الله، المتوفى ٧٩٥ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٢٧ هـ.

❖ فتح الباري: للحافظ احمد بن علي المعروف بابن حجر عسقلاني ربه (متوفى ٨٥٢ هـ)، دار الفكر بيروت،

❖ فتح القدير: (تفسير الجامع بين فني الرواية والدراية من علم التفسير، للامام محمد بن علي الشوكاني رحمه الله، المتوفى ١٢٥٠ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت

❖ فتح القدير: امام كمال الدين محمد بن عبد الواحد المعروف بابن الهمام ربه (متوفى ٨٢١ هـ)، مكتبته رشيدية كوتته

❖ فتوح البلدان، الامام الجغرافي احمد بن يحيى بن جابر بن داود البلاذري، رحمه الله، المتوفى ٢٧٩ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤٠٣ هـ.

❖ فتح المغيث شرح الفية الحديث / شرح الفية العراقي: امام ابو الفضل زين الدين عبد الرحيم بن الحسين العراقي ربه (متوفى ٨٠٦ هـ)، دار الجيل بيروت،

❖ فتح المغيث للشس الدين محمد بن عبد الرحمن السخاوي ربه (متوفى ٩٠٢ هـ)، دار الكتب العلمية بيروت،

❖ فجر الاسلام لأحمد أمين المتوفى ١٣٧٣ هـ، مطبوعه دار الكتب العلمية بيروت لبنان

❖ فردم الكافي لمحمد بن يعقوب الكيفي، مطبوعه لكهنو

- ❖ فیروز اللغات، مولانا فیروز الدین ذیر: ستوار دو بازار کراچی
- ❖ کتاب فراق الشیعة، لابی محمد الحسن بن موسیٰ توبخنی لمحمد بن یعقوب الکلیفی، مطبوعه لکهنو
- ❖ فیض الباری: امام العصر علامه انور شاہ کشمیری رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۱۳۵۲ھ)، مطبعة دار البامون، الطبعة الأولى،
- ❖ فیض القدير شرح الجامع الصغير: شيخ عبد الرؤف المناوي رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۱۰۳۱ھ)، دار الكتب العلمية، الطبعة الثالثة، ۱۴۲۷ھ
- ❖ القاموس الوحيد - مولانا وحید الزمان بن مسیح الزمان قاسی کیرانوی، رحمه الله تعالى، متوفی ۱۴۱۵ھ، ۱۹۹۵م، ادارة اسلاميات لاهور - کراچی۔
- ❖ الکاشف: للإمام شمس الدین أبوعبدالله محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۷۴۸ھ، شركة دار القبلة) مؤسسة علوم القرآن (الطبعة الأولى ۱۹۹۲م، ۱۳۱۳ھ)،
- ❖ الکاشف عن حقائق السنن - (شرح الطیبي) امام شرف الدین حسین بن محمد بن عبد الله الطیبي، رحمه الله تعالى، متوفی ۷۴۳ھ - ادارة القرآن کراچی۔
- ❖ الکامل فی التاريخ: علامه أبو الحسن عزالدین علی بن محمد بن الأثير الجزري رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۷۳۳ھ) دار الكتب العربي، بيروت
- ❖ الکامل فی ضعف الرجال: امام أبواحمد عبد الله بن عدى جرجاني رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۳۱۵ھ) دار الفکر بيروت،
- ❖ کتاب الأمر: امام محمد بن لدریس الشافعي رحمۃ اللہ علیہ متوفی ۲۰۳ھ دار المعرفة بيروت ۱۳۹۳ھ ۱۹۷۳م۔
- ❖ کتاب التلخیص للشافعي، لابی جعفر الطوسی، مطبوعه ايران
- ❖ کتاب السیر الکبیر للامام محمد بن الحسن الشیباني، رحمه الله، المتوفی ۱۸۹ھ، دار الكتب العلمية بيروت.
- ❖ کتاب السنة، الامام الحافظ ابوبکر احمد بن عمرو بن ابی عامر الضحاک بن مخلد الشیباني، رحمه الله، المتوفی ۲۸۷ھ، دار الكتب العلمية، بيروت۔
- ❖ کتاب الشافعی للسید مرتضیٰ، علم الهدی مطبوعه ايران
- ❖ کتاب الضعفاء الکبیر، ابوجعفر محمد بن عمر بن موسیٰ بن حماد العقيلي المکی، رحمه الله تعالى، متوفی ۳۲۲ھ، دار الكتب العلمية، بيروت۔
- ❖ کتاب المبسوط، الامام شمس الائمة ابوبکر محمد بن ابی سهل السرخسی، رحمه الله، المتوفی ۴۸۳ھ دار المعرفة، بيروت، الطبعة الثالثة، ۱۳۹۸ھ۔
- ❖ کتاب البغازی، الامام محمد بن عبد الواحدی، رحمه الله، المتوفی ۲۰۷ھ، مؤسسة الاعلیٰ، بيروت۔
- ❖ کتاب الميسر فی شرح مصابيح السنة، للامام أبی عبد الله الحسن التوريشقی رحمه الله تعالى، المتوفی ۶۶۱ھ، مكتبة مصطفى نزار الهاز، مكة المكرمة، الطبعة الأولى ۱۴۲۲ھ
- ❖ الكتب الستة (موسوعة الحديث الشريف) باشراف و مراجعة فضيلة الشيخ صالح بن عبد العزيز آل الشيخ، دار السلام، الرياض۔

- ❖ الکاشف عن حقائق غوامض التبریل ----- الامام جارا الله محبوب بن عمر الزمخشري، المتوفى ۵۲۸ هـ، دار الكتاب العربي، بيروت، لبنان۔
- ❖ کشف الأستار عن زوائد البوار: امام نور الدين علي بن أبي بكر الهيثمي رحمته الله (متوفى ۸۰۷ هـ)، بتحقيق الشيخ حبيب الرحمن الأعظمي، مؤسسة الرسالة الطبعة الثانية ۱۳۴۲ هـ،
- ❖ کشف الباری شیخ الحدیث حضرت مولانا سلیم الله خان مدظلهم العالی مکتبۃ فاروقیہ کراچی۔
- ❖ کشف الخفاء ومزيل الإلهاس شیخ إسماعیل بن محمد العجلونی رحمته الله المتوفى ۱۱۶۲ هـ دار احیاء التراث العربی بیروت
- ❖ کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال: علامہ علاء الدین علی متقی بن حسام الدین ہندی پوهان پوری رحمته الله (متوفى ۹۷۵ هـ)، مکتبۃ التراث الإسلامی حلب،
- ❖ الكنز المتوارى فی معادن لامع الدراری (انظروا تعليقات لامع الدراری) لشیخ الحدیث مولانا محبذ کریا الکاندھلوی رحمته الله مؤسسة الخلیل فیصل آباد،
- ❖ الکثر الجاری الی ریاض احادیث البخاری، الامام احمد بن اسماعیل الکورانی الحنفی، رحمہ الله، المتوفى ۸۹۳ هـ، دار احیاء التراث العربی بیروت، الطبعة الاولی، ۱۴۲۹ هـ۔
- ❖ الکوکب الدری حضرت مولانا رشید احمد گنگوہی، رحمہ الله تعالی، متوفى ۱۳۲۳ هـ، ادارة القرآن کراچی
- ❖ لامع الدراری حضرت مولانا رشید احمد گنگوہی رحمہ الله تعالی متوفى ۱۳۲۳ هـ مکتبہ امدادیہ مکہ مکرمہ
- ❖ لسان العرب، لأبو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور افريقى مصرى، رحمہ الله تعالی، متوفى ۷۱۱ هـ، نشر ادب الجوزة، قم، ایران، ۱۴۰۵ هـ و دار صادر، بیروت۔
- ❖ لسان المیزان، للحافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، رحمہ الله، متوفى ۸۵۲ هـ، بتحقيق الشيخ عبد الفتاح، رحمہ الله، دار البشائر الاسلامیة، الطبعة الاولی، ۱۴۲۳ هـ۔
- ❖ الموطأ، للامام مالك بن انس، رحمہ الله تعالی، المتوفى ۱۷۹ هـ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔
- ❖ الموطأ، للامام محمد الحسن الشيباني رحمہ الله، المتوفى ۱۸۹ هـ، قدیمی کتب خانہ کراچی۔
- ❖ المتوارى علی تراجم ابواب البخاری، علامہ ناصر الدین احمد بن محمد المعروف بابن المنیر الاسکندرانی، رحمہ الله تعالی، متوفى ۶۸۳ هـ، مظہری کتب خانہ کراچی۔
- ❖ مجمع بحار الانوار، علامہ محمد بن طاهر یثقی، رحمہ الله تعالی، متوفى ۹۸۲ هـ، دائرة المعارف العثمانیہ حیدرآباد، ۱۳۹۵ هـ۔
- ❖ مجمع الزوائد امام نور الدين علي بن أبي بكر الهيثمي رحمہ الله تعالی متوفى ۸۰۷ هـ، دار الفكر، بیروت
- ❖ المجموع (شرح المہذب)، امام محی الدین ابوزکریا یحییٰ بنی شرف النووی رحمہ الله تعالی، متوفى ۲۷۶ هـ، شریکۃ من علماء الأثر۔
- ❖ مجموعة رسائل ابن عابدين، العلامة المحقق السيد محمد امين آفندی الشهير بابن عابدين، رحمہ الله، المتوفى ۱۲۵۲ هـ، مکتبہ عثمانیہ، کوئٹہ۔

❖ مجبوم الفتاوى لشيخ الاسلام العلامة تقي الدين ابي العباس احمد بن عبد الحليم بن عبد السلام بن تيمية الحراني المتوفى ٧٨٢ هـ، دار الكتب العلمية بيروت.

❖ الحديث الناقص بين الراوي والرواي، للقاضي الحسن بن عبد الرحمن الرامهرمزي رحمته الله المتوفى ٣٦٠ هـ، الاصول..

❖ المحلى للعلامة ابي محمد علي بن احمد بن سعيد بن حزم رحمته الله المتوفى ٣٥٦ هـ، المكتب التجاري بيروت
١) دار الكتب العلمية بيروت

❖ مختار الصحاح: لامام محمد بن ابي بكر بن عبد القادر الرازي رحمته الله (متوفى ٦٦٢ هـ)، نه روستو، دار المعارف مصر،

❖ البدونة الكبرى - الامام مالك بن انس رحمه الله تعالى، المتوفى ١٧٩ هـ، دار صادر، بيروت -

❖ مرقاة المفاتيح (شرح مشكوة المصابيح) - علامه نور الدين علي بن سلطان القاري رحمه الله تعالى،
متوفى ١٠١٤ هـ، مكتبة امداديه ملتان -

❖ المستدرک على الصحيحين - حافظ ابو عبد الله محمد بن عبد الله الحاكم النيسابوري، رحمه الله تعالى،
متوفى ٤٠٥ هـ، دار الفکر، بيروت -

❖ مسند ابي داود الطيالسي، الامام المحدث سليمان بن داود بن الجارود رحمه الله، متوفى ٢٠٤ هـ، دار
الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الاولى ١٤٢٥ هـ -

❖ مسند ابي يعلى الموصلي، الامام شيخ الاسلام ابو يعلى احمد بن علي الموصلي، رحمه الله، المتوفى ٣٠٧ هـ،
دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الاولى، ١٤١٨ هـ -

❖ مسند احمد، للامام احمد بن حنبل، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٤١ هـ، المكتب الاسلامي، دار صادر، بيروت
❖ مسند اسحاق بن راهويه، الامام اسحاق بن ابراهيم بن مخلد بن راهويه الحنظلي، رحمه الله، المتوفى

٢٣٨ هـ، مكتبة الايمان، المدينة المنورة، الطبعة الاولى، ١٤١٢ هـ -

❖ مسند البزار (البحر الزخار)، الامام ابو بكر احمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار، رحمه الله، المتوفى
٢٩٢ هـ مؤسسة علوم القرآن مكتبة العلوم والحكم بيروت والمدينة المنورة، ١٤٠٩ هـ، الطبعة الاولى

❖ مسند الحيدى، امام ابو بكر عبد الله بن الزبير الحيدى، رحمه الله، متوفى ٢١٩ هـ، المكتبة السلفية،
مدينة منورة -

❖ مسند الرويان مؤسسة الرسالة القاهرة

❖ البسوى مع المصنف، الامام ولي الله الدهلوى، رحمه الله، المتوفى ١١٧٦ هـ، كتب خانة رحيميه، دهل -

❖ مشارق الانوار على صحاح الآثار، القاضي ابو الفضل عياض بن موسى بن عياض اليحصبي الهسقي المالكي،
رحمه الله، المتوفى ٥٤٤ هـ، دار التراث -

❖ مشكاة المصابيح، للشيخ ابي عبد الله ولي الدين خطيب محمد بن عبد الله، رحمه الله، المتوفى ٧٣٧ هـ، قديمي

❖ المصنف لابن ابي شيبة، حافظ عبد الله بن محمد بن ابي شيبة المعروف بابي بكر بن ابي شيبة، رحمه الله
تعالى متوفى ٢٣٥ هـ، بتحقيق الشيخ محمد عوامة، حفظه الله، دار قرطبة، بيروت، الطبعة الاولى، ١٣٢٧ هـ

- ❖ المصنف لعبد الرزاق، الامام عبد الرزاق بن همام صنعاني، رحمه الله تعالى، متوفى ٢١١ هـ، مجلس علمي، كراچی، ودار الكتب العلمية، بيروت۔
- ❖ المطالب العالية بوژاؤد السائيد الشمانية، الحافظ ابن حجر العسقلاني، رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٥٢ هـ، دار الهاز، مكة المكرمة۔
- ❖ معالم السنن، الامام ابوسليمان حنبل بن محمد الخطابي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٨٨ هـ، مطبعة انصار السنة المحمدية، ١٩٣٨ م/ ١٣٦٧ هـ۔
- ❖ معجم الاسماعيلی، مكتبة العلوم والحكم، بيروت
- ❖ المعجم الاوسط، الامام ابو القاسم سليمان بن احمد الطبراني، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٦٠ هـ، دار الحرمين، القاهرة، ١٤١٥ هـ۔
- ❖ معجم البلدان، علامه ابو عبد الله ياقوت حموي رومي، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٢٦ هـ، دار احياء التراث العربي، بيروت۔
- ❖ معجم الصحابة، الامام الحافظ ابو الحسين عبد الباقي بن قانع البغدادی، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٥١ هـ، مكتبة نزار مصطفى الباز، مكة المكرمة، الرياض، الطبعة الاولى، ١٤١٨ هـ۔
- ❖ المعجم الكبير امام سليمان بن احمد بن ايوب الطبراني رحمه الله تعالى متوفى ٣٦٠ هـ دار الفكر، بيروت
- ❖ المعجم الفهرس لالفاظ الحديث النبوي، أ- وى - منسك، وى - پ - منسج، مطبعة بريل في مدينة ليدن ١٩٤٥ م۔
- ❖ معجم مقاييس اللغة، امام احمد بن فارس بن زكريا قزويني رازي، رحمه الله تعالى، متوفى ٣٩٥ هـ، دار الفكر، بيروت۔
- ❖ المعجم الوسيط، دكتور ابراهيم انيس، دكتور عبد الحليم منتصر، عطية الصوالحي، محمد خلف الله احمد، مجمع اللغة العربية، دمشق۔
- ❖ معرفة الصحابة، الامام الحافظ ابونعيم احمد بن عبد الله الاصبهاني، رحمه الله تعالى، المتوفى ٤٣٠ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الاولى، ١٤٢٢ هـ۔
- ❖ المغرب، ابو الفتح ناصر الدين مطرزي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٦١٠ هـ، ادارة دعوة الاسلام، كراتشي
- ❖ المغني، امام موفق الدين ابو محمد عبد الله بن احمد بن قدامة، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٢٠ هـ، دار الفكر، بيروت، وبيت الافكار الدولية۔
- ❖ المغني في غريب القرآن، العلامة حسين بن محمد المعروف بالراغب الاصفهاني، رحمه الله، المتوفى ٥٠٢ هـ، قديمي كتب خانه، كراتشي۔
- ❖ المفهم لما اشكل من تلخيص كتاب مسلم، الامام الحافظ ابو العباس احمد بن عمر بن ابراهيم، القشيري رحمه الله، المتوفى ٦٥٦ هـ، هجري

- ❖ المكتوبات الريانية، للامام الرياني الشيخ أحمد بن عبد الأحد السهرندي مجدد الالف الثاني، المتوفى ١٠٣٤ هـ.....
- ❖ المنتقى شرح الموطأ، القاض ابو الوليد سليمان بن حلف الهامى، رحمه الله، المتوفى ٤٩٤ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الاولى، ١٤٢٠ هـ-
- ❖ منهاج السنة النبوية، الامام الهمام ابو العباس احمد ابن تيمية الحرائى، رحمه الله، المتوفى ٧٢٨ هـ مؤسسة قريظة، ١٤٠٦، الطبعة الاولى-
- ❖ المنهل الروى فى مختصر المنهل علوم الحديث النبوى لابن جماعة محمد بن ابراهيم دار الفكر بيروت
- ❖ موارد الطالبان - امام نور الدين على بن ابى بكر الهيشى رحمه الله متوفى ٨٠٤ هـ دار الكتب العلمية، بيروت
- ❖ المواهب اللدنية المطبوع مع الشبائل المحمدية، للإمام الشيخ ابراهيم بن محمد بن احمد الشافعى البيجورى رحمه الله (المتوفى ١٢٧٧ هـ). فاروقى كتب خانه ملتان)
- ❖ الموضوعات، للامام ابو الفرج عبد الرحمن ابن الجوزى، رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٩٧ هـ، قرآن محل، اردو بازار كراچى، ودار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية، ١٤٢٤ هـ-
- ❖ موسوعة الامام الشافعى (كتاب الام)، الامام المحدث الفقيه محمد بن ادريس الشافعى، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٠٤ هـ، دار قتيبة، الطبعة الثانية، ١٤٢٤ هـ-
- ❖ ميزان الاعتدال فى نقد الرجال، حافظ شمس الدين محمد احمد بن عثمان ذهبى، رحمه الله تعالى، متوفى ٧٤٨ هـ دار احياء التراث العربية، مصر، ١٣٨٢ هـ-
- ❖ ناسخ التواريخ لسان الملك مرزا محمد تقى، مطبوعه ايران
- ❖ نسيم الرياض فى شرح شفاء للقاض عياض، للامام شهاب الدين أحمد بن محمد بن عبد الخفاحى، رحمه الله، المتوفى ١٠٦٩ هـ، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى، ١٤٢١ هـ
- ❖ النهاية فى غريب الحديث والأثر: علامه مجد الدين أبوالسعادات المبارك بن محمد بن الأثير رحمه الله (متوفى ٦٠٦ هـ). دار احياء التراث العربى بيروت،
- ❖ نهج البلاغة.....، للشيخ سيد شريف الرضى أبى الحسن، مطبوعه مصر
- ❖ وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان : قاض شمس الدين أبوالعباس احمد بن محمد المعروف بياض خلدكان رحمه الله (متوفى ٦٨١ هـ) دار صادر بيروت،
- ❖ الهداية، للشيخ برهان الدين أبى الحسن على بن أبى بكر المرغينانى رحمه الله المتوفى ٥٩٣ هـ مكته شركت عليه، ملتان، ومكتبة البشرى، كراتشى، الطبعة الأولى ١٤٢٨ هـ)
- ❖ هداية النحو.....، للشيخ سراج الدين النطاشى، المتوفى ٧٥٨ هـ، مكتبة البشرى بكرا تشى
- ❖ هدى السارى (مقدمه فتح البارى). للحافظ ابن حجر عسقلانى رحمه الله (المتوفى ٨٥٢ هـ). دار السلام، الرياض، طبعة الأولى، ١٤٢١ هـ